

Szilágyi N. Sándor

**MI-
EGY-
MÁS**

Közéleti írások

Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár

„... HOGY LEGYEN A VÍZNEK LEFOLYÁSA”

Miközben ezen a könyvön dolgoztam, Apám jutott eszembe többször is. Nagy ember volt, nyugodjék. Nem olyan értelemben, ahogy gyarlóságunkban a nagy embereket elképzeljük: nem volt bel- és külföldön ismert híresség, újságcikket is egyet írt életében, azt is hiába, nem lett foganatja. Még csak iskolázott ember sem volt: négy elemít végzett mindössze, de az neki bőven elég volt ahhoz, hogy a maga helyén nagy ember váljék belőle.

Sok mindenhez lett volna pedig tehetsége, ha a szegénység nem rendelkezik fölötte másképp. Emlékszem rá, hogy az útmérnök majd egy órát vesződött a papírjaival, míg kijött neki, hány köbméter homok van lerakva egy nagy, kacskaringós, sok leágazással bonyolított kupacban; Apám öt perc alatt előre megmondta a szinte pontos eredményt – papír nélkül. A mérnök csak hüledezett a végén: hogy tudta ilyen pontosan kiszámítani? A magyarázatból nem sokat lehetett megérteni, csak annyi derült ki valahogy: ő azzal kezdte, hogy képzeletben összerakta az egészet egy szabályos téglatestté, s onnan már könnyű dolga volt.

Harmóniumon és orgonán játszani is egészen eredeti módon tanult meg fiatal korában, nem művészi szinten ugyan, de a helyzethez képest egészen jól. Tanyán laktak, öt kilométerre volt a legközelebbi templom, ahol orgona közelébe lehetett volna jutni. Neki nem volt arra érkezése, hogy oda járjon gyakorolni, de nem fogta a nyugodalom, erről az álmáról nem tudott letenni. Semmit neki, gondolta, ezen nem fog múlni! Elment a templomba, arasszal lemérte, mennyi a billentyűzetten egy oktáv, aztán hazament, és csinált magának kukoricaszárból egy klaviatúrát, kitette maga elé a kottát, és elkezdett rajta gyakorolni két kézzel. Nem hallott abból senki semmit, őrajta kívül persze, mert ő mindent hallott, még gyönyörködött is benne. Nem volt elzékenyülő fajta, de egyszer elmesélte nekem: mikor a sok gyakorlás után végre leülhetett egy igazi orgona mellé, és rátehetette a kezét, s az éppen úgy szólalt meg, ahogy ő hallotta belülről, hogy szólania kell, még a könny is a szemébe szökött.

Mégsem ettől volt igazán nagy ember. Hanem attól, ahogy dolgozott. Útkaparó volt, a nagyváradi–margittai országúton az övé volt Szalárdtól Újfegyvernekig egy öt kilométeres szakasz. Rossz kövesút volt, állandóan toldozgatni-foldozgatni kellett rajta a gödröket, mert a teherautók mindig kiverték. És ott látszott meg, mekkora különbség lehet munka és munka közt. Apám úgy dolgozott, ahogy nemcsak a költő, hanem őszerinte is egyedül érdemes: „pontosan, szépen / ahogy a csillag megy az égen”. És szeretettel. Számára a munka nem egyszerű megélhetési lehetőség volt – mellesleg az erre alig is volt alkalmas –, hanem az istentiszteletnek egy sajátos, gyakorlati formája. Nem is hívta soha munkának. Csakis így

mondta: „Megyek szolgálatba.” Mert úgy is dolgozott mindig: Isten dicsőségére. Persze ő ezt sohasem mondta volna így, mert nem volt a nagy szavak embere. Olykor, ha jóakarattal figyelmeztették rá, hogy nem kell azt olyan akkurátusan megcsinálni, jól lesz az másképp is, csak annyit mondott halkán, szinte szemérmesen: „Énmiattam ne szidja senki a Jóatyát!” Az út pedig olyan volt, hogy a kamionsofőrök megálltak, csak hogy megmondhassák neki: „Gábor bácsi, mikor a maga szakaszára érünk, azt rögtön megérezzük, mert még az autó is könnyebben szalad rajta.”

De legtöbb törődése mégis az árokkal volt: tudta, hogy ha az nincs kitakarítva, ha megáll benne a víz, abból nagy baj lesz. Mivel pedig az út mindkét oldalán volt egy-egy árok, ez összesen tíz kilométert tett ki. Mire befejezte volna a kitakarítását, kezdhette előlről. Kezdte is. Mert megint benőtte a gaz, megint áthajtott rajta valaki szekérral, ahol nem kellett volna, beomlasztotta a partot, de meg az eső is folyton visszamosta azt, amit ő olyan gondosan kilapátolt. Hányszor hallottam tőle: „Az a fontos, hogy legyen a víznek lefolyása.”

Aztán eljött az idő, mikor már nem bírta erővel, más munka után kellett néznie. Más lett helyette az útkaparó. Apám előbb csak figyelmeztette az árokra. Mikor látta, hogy hiába, elment a néptanácshoz, hogy csinálni kell valamit, akár közmunkával is ki kell az árkot takarítani. Az sem ért semmit. Kétségbeesve nézte, hogy töltődött fel az árok, nem volt már lefolyása a víznek.

És nagy területen megváltozott a vidék látványa. Ahol azelőtt jó legelő, kaszáló volt, ott ingovány lett, birtokába vette a sás meg a káka. A korábbi szántóföldön nagy tócsákban állt a víz. Még vadrucát is lehetett már látni. Az országút pedig – közben leaszfaltozták – elkezdett kétfelé süllyedni a forgalom terhe alatt, és középen kettéhasadt.

Akkor látszott meg igazán, mit jelenthet csak egyetlen ember munkája is ezen a világon.

Ebbe a könyvbe közéleti tárgyú írásaimat gyűjtöttem össze: cikkeket, esszéket, előadásokat, tanulmányokat, két interjú is van a végén. Legnagyobb részük a 90-es évek első feléből való. Egyesek mára már elvesztették aktualitásukat, de a tanulságuk miatt érdemes volt őket bevenni, mások változatlanul érvényesnek tűnnek ma is. Éppen ezért nem is válogattam közöttük, hanem gyakorlatilag mindent felvettem, amit ebben a tárgykörben írtam, hacsak azért ki nem maradt mégis valami, mert közben véletlenül elkallódott valahol, és én megfeledkeztem róla.

Reményem szerint ezek az írások így együtt valamivel többet mondanak, mint ha az ember külön-külön olvassa őket. Bizonyos témák többször ismétlődnek, mintha monomániásan ugyanazt hajtogattam volna éveken keresztül, ez azonban csak következménye annak, hogy újra meg újra olyasmik történtek körülöttem, amikre nekem hasonló módon kellett reagálnom.

A megjelenésük óta eltelt idő elég perspektívát nyújt ahhoz, hogy a későbbi tapasztalatok figyelembevételével ma már egy kicsit másképp vélekedhessek bizonyos

dolgokról. A megjelent szövegeken azonban már természetesen nem változtathattam semmit. De hogy mai véleményem is ott legyen, majdnem mindegyik íráshoz csatlakozik egy kiegészítés arról, hogyan látom ma ugyanazt. Ezek a kiegészítések bizonyos esetekben túlnőnek a szigorúan vett mai kommentáron, van, mikor folytatom az írásban megkezdett témát, vagy valaminek az apropóján olyasmit is elmondok még, amit sohasem írtam meg cikkben, de a kötetben szeretném, ha valahol benne lenne. Emellett, mivel az írások legnagyobb részét megírásuk idejének aktualitásához kötődnek, sokszor szükségesnek láttam azt is elmondani, hogy ezek milyen helyzetbe illeszkedtek annak idején, mert csak úgy lehet megérteni, miről is szólnak. Ezért is szeretném, ha aki majd olvassa, az elején kezdené, és úgy haladna a vége felé, mert akkor a történet is látszik, nem csak az epizódok. Az írások nagyjából megírásuk, illetve megjelenésük időrendje szerint következnek egymás után, ettől csak olyankor tértem el, ha kettő nagyon szorosan összetartozik, és egymás mellett a helyük.

A könyv címét pedig olvassa ki-ki aszerint, hogy éppen mi felel meg neki a legjobban. Több olvasata is lehetséges, ezek együttesen fedik le azt, amiről a könyv szól:

Miegymás – mindenféle, ez-az, de valahogy mégis mindegyik ugyanarról.

Mi egymás ... – mellett, ellen, ellenében, egymással, egymásért stb.; mi: magyarok, mi: magyarok és románok; mi: romániai magyarok, mi: romániai és magyarországi magyarok.

Mi egy más ... – ... világban szeretnénk élni, ... rendszerben fogunk gondolkodni, ... stílus szerint akarunk viselkedni, stb.

Mi egy más? – más: egy másik magyar, egy magyarnak egy román, egy románnak egy magyar; ki ő, milyen, stb.

Ez a könyv tulajdonképpen egy hosszú kísérletezés története. Volt, mikor sikerült, volt, mikor nem, talán inkább nem, mint igen. Mégsem hiszem, hogy akkor el is kellene felejtetni. Ezért is gyűjtöttem itt össze egy helyre ezeket az írásokat: hátha a bennük és körülöttük felgyűlt sok tapasztalat és tanulság így együtt segíteni fog majd másokat abban, hogy egy kicsit másképp próbáljanak gondolkodni a világról és benne magukról és magunkról, hogy eredményesebbek legyenek abban, amivel éppen vesződnek, hogy könnyebben tudjanak jó megoldást találni a problémákra, és elhárítani az útjukban álló akadályokat.

Mert hogy is mondta Apám? „Az a fontos, hogy legyen a víznek lefolyása ...”

Kolozsvár, 2003 szeptemberében

1988

LEVÉL EGY KIVÁNDOROLNI KÉSZÜLŐ ÉRTELMISÉGIHEZ

Elmégy hát te is, barátom.

A szó nem kíván bővítményeket. Valamikor még hozzá kellett volna tenni egy helyhatározót, hogy érthető legyen, hová is mégy hát, ha elmégy; ma már csak így mondjuk, csupaszon, a maguktól értetődő dolgok természetességével: a sűrűsödő gyakoriság megkímél bennünket a további szószaporítástól. De a kíváncsiság sem nagyon ágaskodik bennünk, hogy tovább kérdezzünk, mi is hát a végcélja utadnak: csak egy házzal állsz-e odébb, avagy elbolyongsz messzebbre, más égtájakra – magyarán világgá. Számunkra, akik maradunk, ez már majdnem mindegy. Mert minket az ige másik vonzata aggaszt jobban, amely változatlan marad, akárhová mennél is: hogy innen, közülünk mégy el.

Azt sem nagyon firtatom, miért mégy el. Biztosan van rá jó okod, hiszen – hacsak nem teljesen meggondolatlanul, kalandor módra határoztaál így, amit azért mégsem hinnék, mert ennél sokkal többre tartalak – e sorsdöntő lépésre csak álmatlanul átszenvedett éjszakák vívódásai után szánhattad rá magad, miután érvek és ellenérvek újabb meg újabb szembesítése után eljutottál oda, hogy nehéz szívvel ugyan, bizonytalankodva, a fel-feltörő kételyeket szinte tudatosan elfojtva végül is kimondd a megmásíthatatlan döntést. Nem tudhatom, mi volt a döntő érv, hogy volt-e egyáltalán döntő érv, vagy egyszerre, egymásba kapaszkodva, egymást támogatva álltak eléd a megkerülhetetlen kérdőjelek. Lehet, hogy csupán arra gondoltál, ami óhatatlanul megfordul mindenki fejében: egyszer él az ember a világon, nem is olyan sokáig, a harmada-fele ennek is eltelt már, s miért élnéd le megcsappant hátralevő részét olyan körülmények között, amelyeknél lehet éppenséggel jobbakat is találni, akár a szellemiekre, akár az életminőségre, avagy – amit talán restelkedve vallasz be magadnak is, mert hogy olyan „csúnyán” hangzik – az anyagiakra vagy elsősorban tekintettel.

De lehet, hogy vannak ennél nyomósabb okaid is, amelyekhez azonban, ha akarod, ha nem, az előbbi is támasztékul csatlakozik. Kiskorú gyermeked van, tehát helyette és érte is döntened kell. Felelős vagy a jövőjéért. Magadért talán nem mennél el. De mi lesz a gyermekedből? Hány osztályt végezhet még el anyanyelvén, s mettől kezdve lesz kénytelen román nyelvű iskolába, osztályba járni, ahol az elkerülhetetlen nyelvi hátrány minden más természetű nemzetiségi megkülönböztetés nélkül is csökkenti esélyeit? Ha meg ezt úgy akarnád elkerülni, hogy eleve, első elemitől román osztályba járatod, vajon el tudod-e – egyáltalán: el lehet-e – érni azt, hogy anyanyelvismerete ne szenvedjen csorbát, s ne kezdje

majd beszédében szánalmasan összekeverni a két nyelvet, mihelyt valami szakmai vagy tudományos kérdés jön szóba? (Arról nem is beszélve, hogy a nyelvi hátrányt teljesen így is aligha lehet felszámolni, s ez ilyenformán iskolai tanulmányai során végig fogja kísérni, ami megint csak az esélyeit rontja.) Akár ezt az utat választod számára, akár am azt, úgy látod, hogy mindenképpen ő lesz a vesztes. Nagy kérdés tehát, hogy van-e neked jogod ahhoz, mikor helyette is döntesz, hogy bárminemű megfontolás nevében tudatosan kitedd őt a kudarc lehetőségének. Hidd el: megértem, ha szíved azt sugallja, hogy nincs.

S ha ezekre (is) gondoltál, mikor úgy döntöttél, hogy elmégy, abban talán egyéni tapasztalataid is közrejátszottak. Lehet, hogy szakmád, foglalkozásod, hivatásod sajátosan a magyarsághoz köt, de nemzetiségi intézményeink egyre zsugorodó keretei közé már nem fértél be – vagy nem engedtek be. Talán világeletemben magyartanár szerettél volna lenni, de lelkiismeretes, céltudatos munkával megszerzett egyetemi diplomád csak arra volt jó, hogy elhelyezzenek valamelyik eldugott moldvai vagy olténiai faluba angoltanárnak, ahol földrajzot is tanítanod kell (természetesen románul). Életed célja szemed láttára foszlik semmivé. De lehet, hogy viszonylag több szerencséd volt (ha nem a legutóbbi években végeztél): egyetemi hallgatóként tehetséges irodalmárnak, folkloristának, néprajzosnak, nyelvésznek, történésznek vagy valami hasonlóknak indultál, de kutatóintézeti vagy egyetemi tanszéki helyhez már nem juthattál, hanem el kellett menned vidéki magyartanárnak vagy – hogy jobb vagy rosszabb esetben, az nézőpont kérdése, de ez a végeredmény szempontjából már mindegy – újságírónak, szerkesztőnek, esetleg korrektornak valamelyik magyar laphoz vagy kiadóhoz, s ott próbálgatsz most a tudományos kutatásnak csöppet sem kedvező körülmények között, intézményi támogatás nélkül, netán az irigység provinciális gáncoskodásaitól is akadályoztatva felmutatni valamit javarészt elkallódásra ítélt tehetségedből, miközben a nemzetiségi intézmények további összeszűkülése azt a kérdést is egyre szorongatóbbá teszi, hogy vajon ezen a munkahelyeden is meddig maradhatsz még meg, s mikor válsz itt is létszámfölöttivé, még inkább eltávolítva egykori terveidről. Hidd el, megértem, ha arra gondolsz: elmeneteled az utolsó esély arra, hogy életed célját megvalósítsd, hogy önmagad legjavát adhasd az azt megbecsülni tudóknak; hogy tehetségedet mértéke szerint kamatoztasd.

Meglehet, azért mégy el, mert kutatóintézeti vagy egyetemi állásod van ugyan, de tudományos teljesítményed korántsem éri el szellemi lehetőségeid színvonalát. Túl vagy terhelve mindenféle ügyintézéssel, nem jutsz hozzá a legfrissebb kiadványokhoz, nem vehetsz részt nemzetközi kongresszusokon, konferenciákon, nincsenek megfelelő közlési lehetőségeid. Vagy író, költő, esszéíró, kritikus, riporter, újságíró lévén úgy érzed, nincs már lelkirodd az újabb megalkuvásokra, őszinte mondataid megtépázására – sőt elnémítására –, az egyre kiszámíthatatlanabb széljárás önvédelmi célú figyelemmel követésére. S ha megjelennek is írásaid, az elégtétel örömét beárnyékolja a kétely: bár helyi viszonylatban megállják helyüket, vajon ugyanolyan elismerést váltanának-e ki akkor is, ha egy teljes

nemzeti kultúra szellemi vérkeringésébe épülhetnének be? Úgy véled, nincs is értelme folytatnod, míg erről meg nem bizonyosodsz, még ha kockáztatod is, hogy alulmaradsz. Vagy festő, grafikus, szobrász, színész, zeneművész, rendező vagy talán, s úgy érzed, túlnőttél itteni lehetőségeid keretein, többre, teljesebb életre vágyol?

Az is lehet, hogy nem alkotó ember vagy, hanem igényes kultúrafogyasztó és/vagy -közvetítő: mérnök, orvos, jogász, lelkész, szerkesztő, könyvtáros vagy más foglalkozású értelmiségi, aki az anyanyelvi kultúra teljesebb szellemi környezetére vágyik. (Ám ha netalán „világgá” készülnél, akkor innen az „anyanyelvi” mint – nem számomra: számodra – nem kívánt rész törlendő.) Kortársra szeretnél lenni önmagadnak a szó legnemesebb értelmében, művelődni, utazni, világot látni.

Esetleg annyi történt csupán, hogy – foglalkozásodtól, családi állapotodtól bizonyos fokig függetlenül – a teherbírás, a türelem, a reményőrzés képességének nagyon is egyéni szabott, személyes mértéke szerint te most jutottál el oda, hogy azt mondd: nem bírom tovább csinálni, elegendem van az egészszöböl. Erre az évrre elnémulok, hiszen tudom, hiába is próbálnám elmagyarázni neked, hogy általában mások sincsenek jobb helyzetben, mégis megpróbálják naponta újrakezdeni, egyesek a tiednél mostohább körülmények között: saját mértékedet egyedül te ismerheted, ítéletet tehát nem mondhatok fölötted.

Egyszóval kishitű lettél, barátom.

S ha jól meggondolom, nem csodálkozom rajta. Mikor az egyre sűrűsödő megélhetési gondok már szusszanásnyi időt sem engednek a kikapcsolódásra; mikor már torkig vagy vele, hogy bárhová mégy, bárkivel állsz szóba, a beszédtema mindig ugyanaz, úgyannyira, hogy sokszor már nem is tudod, hogy sorstársad a maga baját panaszolja-e, vagy a tiedet; mikor nap mint nap újabb meg újabb aggasztó híreket hallasz az anyanyelvű oktatás nyesegetéséről, állás nélkül maradt tanárokról, elutasított útlevélkérvényekről, jó szándékú, becsületes emberek zaklatásáról, nemzetiségi intézmények megszüntetéséről vagy szűkebb korlátok közé szorításáról; mikor a szavakat immár következetesen eredeti jelentésükkel ellentétes értelemben használó, füledt demagógiával átítatott újságot kinyitva románul látod viszont lakóhelyed nemrég még magyarul írott nevét, s elgondolkozol rajta, hogy vajon a tied is-e még ez a falu, ez a város, ahol eddig a leginkább otthon voltál, vagy csak lakhatsz benne, és örvendj, hogy egyáltalán benne lakhatsz; mikor újszülött gyermeked nevét sem választhatod meg kedvedre, hanem csak olyat adhatsz neki, hogy lehessen románul beírni az anyakönyvbe, nehogy bizonytalanságban maradj afelől, hogy az előrelátó gondoskodás milyen nemzetiségűnek szánja; mikor utcán, járművön, boltban, munkahelyen a naponta hallott hivatalos propaganda szomorú következményeképpen egyre gyakrabban adják értésedre, hogy anyanyelved zavarólag hat a jelenlevőkre, s hogy – furcsa ellentétben azzal, amit rádióban, tévében, sajtóban, gyűléseken már többrendbélileg elmagyaráztak neked, hogy

tudniillik nálunk nemzetiségi kérdés mint olyan nincs is – igenis nemzetisége van még a kenyérnek is, amit eszel (sőt eleszel): nem csodálom, ha egyszer csak elfog a kishitűség, és te is kimondod, a magad számára végérvényesen, amit annak idején (nem tudom, benne élni milyen, de mindenesetre innen nézve egészen bizalomkeltő helyzetben) a szintén eltávozó Makkai Sándor református püspök: *Nem lehet*. Hiába minden, a kisebbségi helyzet lényegénél fogva olyan, hogy ezt jól megoldani nem lehet, akármilyen lenne is az államalkotó többség magatartása, mivel maga a kisebbségi létforma az, ami emberhez méltatlan.

Nem tudom, te kigyötrödtél-e magadból egy ilyen mutatós „elméletet” kishitűséged indoklására. Ha nem, most talán kapva kapsz rajta. Vigyázz azonban, mert ha ama gyönyörűen megírt cikk csillogó felszíne mögé nézel, csalódnod kell: maga a teória egészében véve legalábbis gyanús. Hiszen folytassuk csak a gondolatmenetet, és lássuk, mi következik belőle! Következik először is az, hogy a jelenleg több mint ötmilliárd lelket számláló emberiségnek, nem számoltam utána, hányad része, de mindenesetre jókora része ilyen szempontból reménytelenül emberhez méltatlan létformában él. Gondolj csak bele: a világon szerényen számítva van vagy 3000 nyelv, ország viszont még 200 sincs. Ne restelld ezt a két számot összehasonlítani, legjobb, ha kivonod egyiket a másiktól. Tudom, hogy ez így csak durván szemlélteti, mit is akarok itt mondani, s ha ezt komolyan akarnánk elemezni, tovább kellene árnyalnunk a képet, de a lényegen az sem szépítene sokat, mert akkor még az is kiderülne, ami számunkra amúgy is nyilvánvaló, hogy ráadásul az országhatárok és a nyelvi határok általában nem esnek egybe, és lehetetlen is lenne, hogy valaha is egybeessenek. Ha mármost elfogadnánk, hogy emberhez méltó létformában csakis azok élhetnek, akik nyelvi-etnikai-nemzeti szempontból valamely államalkotó nemzethez tartoznak, és az illető nemzet államában laknak, akkor az emberiségnek akkora részét kellene ilyen értelemben eleve és elvileg jóvátehetetlenül emberhez méltatlan helyzetben élőnek tekintenünk, és főleg: a világ nyelveinek akkora hányadát kellene elmarasztalnunk mint e méltatlan helyzet makacs továbbéltetőjét, hogy akkor már sokkal elfogadhatóbbnak (hogy úgy mondjam: emberhez méltóbbnak!) látszik arra gyanakodni, hogy alkalmasint bajok vannak itt magával az elméleti magyarázkodással. De lehet innen tovább is menni, mert következnek ám ebből még egyéb furcsaságok is. Az, hogy „emberhez méltatlan létforma”, rendkívül súlyos dolog, úgyannyira, hogy megszüntetését bármilyen forradalom programjába iktathatja. Az ilyen helyzetben élő egyén számára tehát adódik belőle egy megkerülhetetlen imperatívusz: az tudniillik, hogy ebből mielőbb meg kell szabadulni, bármi áron is. Az egyik mód erre – amelyet magad is választottál –, hogy költözzék át egy másik országba, ha van egyáltalán olyan ország. Ha nincs, akkor egyetlen útja marad: sürgősen, céltudatosan beolvadni az államalkotó nemzetbe. Ezt az alternatívát kellene hogy válasszuk mi is, itthon maradók, mert hiszen mindnyájan mégsem mehetünk el, ezt magad is jól tudod. Az emberi méltóságra a Makkai-féle formában hivatkozó elmélet alapján tehát nemcsak a ti

eltávozásokat lehetne kedvezőleg értékelni, hanem a legdurvább módszerű asszimilációs programot is. Márpedig nekem az előbbi sem nagyon tetszik mint megoldás, az utóbbi meg éppenséggel nagyon nem tetszik, és merem hinni: nemcsak azért, mert hogy én nem akarok innen elmenni sehová. (Ha magad is nem vetted volna észre: figyeld csak meg, hogy az itt levont konzekvenciák mennyire emlékeztetnek azokra az argumentumokra, amelyekkel időnként alá szoktak nálunk támasztani egy-egy korlátozó vagy homogenizáló intézkedést, hogy tudniillik mindez a mi érdekünkben, a mi javunkra, a mi jobb érvényesülésünk céljából történik. Ebben az a figyelemreméltó, hogy akár jóhiszeműnek, akár rosszhiszeműnek tekintjük ezt az érvelést, mindenképpen rossz fényt vet a hatalom ilyen ügyekben döntő képviselőire. Ha ugyanis tudatosan csak pusztán demagógiából folyamodnak hozzá – ami sajnos nagyon is valószínű –, akkor álnok cinikusok. Ha viszont jóhiszeműen, meggyőződésből mondanák, az azt jelentené, hogy végső soron ők maguk is az egyetemes „nem lehet” álláspontján vannak – és le is vonják belőle a számukra egyetlenként adódó következtetést –, vagy legalábbis ezt a hatalmi rendszert nem tartják képesnek arra, hogy „emberi méltóságba emelésünkre” az asszimilációnál valamivel jobb gyakorlati megoldást is ki tudjon találni. Sajnos nem alaptalan a félelem, hogy ebben nekik van is némi igazuk.)

Szomorú dolgok ezek, barátom.

És mégis, paradox módon, e sok szomorú dolog higgadt, józan végiggondolásából származik ingatag, de itt-tartó, itt-megtartó reménységünk. Elismerem, hogy nagyon nehéz nekünk a mostani időkben tárgyilagosan ítélnünk magunk felől, hiszen mikor a legkülönbözőbb szinteken, az utcától a központi döntéshozó szervekig mindenütt és lépten-nyomon ugyanazzal a türelmetlen elfogultsággal találjuk magunkat szemben, bizony könnyen engedünk a kísértésnek, akár tudtunkon kívül is, hogy az elfogultságra ugyanolyan vagy majdnem ugyanolyan elfogultsággal válaszoljunk, és az égvilágon minden bajunknak kizárólagosan kisebbségi helyzetünkben, illetve az ezt meghatározó többségi magatartásban – mint velünk szembeni viselkedésben – keressük és találjuk meg az okát. Ezt pedig annál kényelmesebben tehetjük, mennél következetesebben tudjuk magunkat távol tartani attól, hogy sérelmeinket nagyobb összefüggésbe ágyazva nézzük. A tárgyilagosság hiánya viszont ilyenformán szinte elkerülhetetlenül vezet el a kisebbségi kishitűséghez, ahhoz az érzéshez, hogy maga a kisebbségi helyzet az, ami immár elviselhetetlen.

Hadd mondjak erre egy példát. Az utóbbi időben egyre-másra érkeznek az aggasztó hírek arról, hogy romániai magyarok ezresével települnek át Magyarországra; hogy eddig pontosan hányan, azt nem tudom, de ez gondolatmenetünk szempontjából nem is nagyon fontos, és a folyamat sajnos még mindig tart. Mármost: ezt a jelenséget többféleképpen is lehet értelmezni. A legelfogultabb (és legprimitívebb) értelmezés, amelyhez viszont eljutni is a legkönnyebb, körülbelül így hangzik: „A románok elüldözték szegényeket otthonaikból

magyarságuk miatt.” (Tudom, hogy neked nem is kellene mondanom, de mert ez így olyan szörnyű, olyan primitív, hogy még mások – sajnos nemcsak általam, az elemzés kedvéért kitalált – véleményeként is kínos leírnom, mégis megjegyzem: ha ebben a mondatban tartózkodó szándékom ellenére is valami csúfondároság volna, az semmiképpen sem az elvándorlók ellen irányul – hacsak nem ezt hangoztatják maguk is.) Ehhez a véleményhez úgy lehet a legkönnyebben eljutni, ha az ég adta világon mindentől eltekintünk, és csak annyit tartunk meg, hogy: 1. több ezer ember elment, 2. az elmenők magyarok, 3. Magyarországra mentek, 4. Romániából mentek el. Ehhez most már elég némi bármilyen hézagos vagy akár alaposabb értesülést vagy ismeretet hozzáadni – szervező elv gyanánt – az újkori történelem során meglehetősen viszontagságosan alakult magyar–román viszonyról, s az alkotóelemek máris értelmesnek és teljesnek tűnő összképbe rendeződnek: muszáj volt elmenniük, mert Romániában nem maradhattak meg tovább magyarnak.

Csak hogy a dolog korántsem ilyen egyszerű. A tárgyilagosabb értelmezésnek egyik lehetséges útja az volna, hogy átfogó szociológiai, kérdőíves felméréssel kérdezzük meg magukat az áttelepülteket, hogy voltaképpen miért is mentek el. Erről az útról azonban eleve tudni lehet, hogy teljesen megbízható eredményre nem vezetne. Hiszen azt, hogy végső soron mi volt az az egy ok, vagy melyik volt a legfontosabb ok, ami miatt elmentek, meglehet, hogy sokan maguk sem tudják. De azt igen, majdnem mindenki, hogy adott helyzetben egy ilyen kérdésre mit kell, mit „illik” válaszolni, a feltételezett elvárásoknak megfelelően. A végeredmény tehát a legjobb esetben is csak megközelítő, a legrosszabb esetben viszont teljesen félrevezető lenne.

Mivel egy ilyen felmérésre amúgy sem volna lehetőségünk, válasszuk a tárgyilagosabb értelmezésnek azt az útját, hogy a kiindulópontot, magát az elvándorlás tényét nem nyesegetjük körül ilyen gondosan, szigorúan és meglehetősen rosszul értelmezett kisebbségi szempontok szerint (a „minket a többi nem érdekeli” elve alapján), hanem az egész elvándorlási problematikába ágyazva próbáljuk megközelíteni. S akkor azt látjuk, hogy Romániából nemcsak magyarok vándorolnak ám el, hanem románok is tömegével, s még a Magyarországon maradtak, sőt letelepedni szándékozók egy része is román. Mármost hogy ők miért mennek el, annak több oka is lehet (a legtöbben nyilván anyagi, gazdasági okok miatt), de egy biztos: nem nemzetiségi okokból mennek. Ami világosan mutatja azt, amit egyébként amúgy is tudunk, hogy vannak itt a kisebbségi problémák mellett, azoktól többé-kevésbé függetlenül egyéb okok is, amelyek az elmenetel mögött állhatnak, mégpedig igen nyomósak, ha a románok is olyan nagy számban távoznak. Ezt tudva viszont felvetődik a kérdés, amely talán csúnyán hangzik, de hát a tárgyilagos megközelítés kérdései nemigen szoktak tekintettel lenni a „jóhangzásra”: vajon az eltávozott magyarok közül hányan a döntésében játszott *ténylegesen* szerepet a nemzetiségi szempont (hogy hányan mentek el *kizárólag* ilyen megfontolásból, azt talán jobban teszem, ha nem is kérdelem), és hányan vándoroltak ki pusztán azért, amiért a románok közül is sokan? (Vigyázz: nem az a kérdés,

hogy döntésük után hányan indokolták ezzel az elmenetelt, még itthon vagy már „odaát”; a két szám nem esik szükségszerűen egybe, sőt – számolva természetes emberi gyarlóságunkkal – attól tartok, hogy a kettő között aránytalanul nagy lehet az eltérés.)

S még azok is, akik valóban nemzetiségi okokat is szem előtt tartva hagytak itt bennünket, két csoportba sorolódnak (ha nem is élesen különválasztva). Az egyikbe azok tartoznak, akik számára magyarságuk *csak ok* volt, a másikba azok, akik számára *ok és cél* is volt egyszerre mind. Az előbbibe azokat sorolom, akiknek elmenetelében közrejátszott ugyan, hogy egyúttal a kisebbségi helyzet itteni, mostani formájával járó nehézségektől és megaláztatásoktól is szabadulni akartak, de az már nem volt számukra meghatározó jelentőségű, hogy döntésük egyben azt is bizonyossá tegye, hogy maguk és gyermekeik, unokáik minden nehézség nélkül megmaradhassanak magyarnak. Legnagyobbrészt ide tartoznak azok, akik nem Magyarországra mentek, hanem szerte a nagyvilágba, különösen ha az utóbbi időben távoztak el, amikor pedig már Magyarországra települniük sem lett volna éppenséggel lehetetlen. És természetesen ide tartoznak azok – feltéve, hogy elmenetelükben csakugyan szerepe volt a nemzetiségi szempontoknak is –, akik Magyarországon maradtak ugyan, de onnan tovább szeretnének menni Nyugatra. Mert kérdem én: ha már egyszer innen elmentek, és ha Magyarországon sem tudnak magyarnak lenni, hát akkor ugyan hol fognak tudni? Nyilván nem is létkérdés ez számukra – ubi bene, ibi patria. Éppen ezért engedtessek meg nekem a kétely aziránt, hogy elmenetelükben a nemzetiségi ok a fontosabbak között lett volna. Mert akinek valóban fontos volt, annak a magyarság nemcsak ok volt, hanem nagy valószínűséggel cél is, ami maga mögé tudott rendelni egyéb szempontokat, s ha az ilyen embernek nem volt lehetősége Magyarországra áttelepülni, akkor, azt hiszem, inkább itthon maradt, ahol mégiscsak szervezesebben beletartozhat a magyarságba, mint mondjuk Ausztráliában vagy Kanadában.

Mondom, bonyolultak ezek a dolgok. Az okokat nem lehet világosan szétválasztani, sem egyetlenegyre redukálni. Annyi bizonyos, hogy mindazok a kiváltó tényezők, amelyek a románoknak is kezükbe adják a vándorbotot, a magyarok számára is kivétel nélkül ugyanolyan valóságosak, de rájuk mint magyarokra – egyesek számára jobban, mások számára kevésbé nyomasztó módon, a körülményektől, de a hozzáállástól is függően – többletteherként nehezednek a sajátosan kisebbségi gondok és sérelmek. Ez kétségtelenül nehezebbé teszi életüket a románokénál (s ezt a számunkra egészen nyilvánvaló dolgot azért kell nyomatékosan kimondanunk, mert akadtak olyanok, akik egy időben azzal próbálták minimalizálni, sőt elintézni a nemzetiségi problémákat, hogy Romániában manapság senkinek sem könnyű az élete, érthető tehát, hogy a magyarok sincsenek jobb helyzetben), ám nagy kérdés marad, hogy ez milyen mértékben játszik szerepet a kivándorlásban. Nem hiszem, hogy erre pontos választ lehetne adni, pedig nagyon jó lenne, ha lehetne, mert annak alapján már arról is többet mondhatnánk, hogy minden egyéb körülménytől eltekintve maga a kisebbségi helyzet mai romániai változatában milyen mértékben elviselhető, vagyis kevésbé

kíméletesen: muszáj-e ma valakinek Romániából kivándorolnia csak azért, mert magyar, s ha igen, kinek muszáj?

A kérdés megválaszolására – hogy tudniillik a többletteleher mennyire befolyásolja a kivándorlást – önként kínálkozna egy statisztikai módszer, mégpedig annak megvizsgálása, hogy a magyarok és románok országos számaránya hogyan viszonyul a kivándorlók megfelelő számarányához, vagyis megnézni, hogy az elmenők között aránylag több-e magyar, s ha igen, mennyivel.

A számadatok azonban nem állnak rendelkezésünkre, de ha megvolnának, azzal sem érnénk sokat. Első ötletként komolyan vehetnénk ugyan, hogy a magyarok jóval nagyobb arányában a többletet kizárólagosan a többletteleher, a kisebbségi helyzet sok gondja-baja indokolja, de csakhamar rájövnenk, hogy a statisztika csalóka dolog, az értelmezéshez a puszta számadatok nem elégségesek. A helyes értelmezéshez ugyanis figyelembe kell venni, hogy a magyarok több-kevesebb nehézség árán ugyan, de ha nagyon akarnak, végül is Magyarországra mehetnek, ahol saját anyanyelvi-kulturális közegükbe kerülnek, a románok viszont csak világgá, a nagy idegenségbe: nem Romániába, hanem Romániából *el*. Másik Románia nincs, ahová mehetnének. Ez pedig nagy súllyal esik a latba, amikor arról kell dönteni, hogy családot, rokonságot, barátokat, ismerősöket, berendezett lakást, mindent odahagyva elinduljon-e az ember a nagy bizonytalanságba, vagy inkább maradjon otthon. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy az elvándorló magyaroknak a románokéhoz viszonyított számaránybeli többségét csakis ez magyarázza, csupán azt, hogy a kisebbségi gondok mellett ezzel a fontos tényezővel is okvetlenül számolnunk kell, tehát hogy legalább két tényező működik itt közre, ha ugyan nem több (például az eltérő kulturális hagyományok is befolyásolhatják a mobilitási hajlamot, ezt megint közelebről kellene megvizsgálni, hogy érvényes következtetéseket tudjunk levonni), és nemigen tudhatjuk, hogy melyik milyen mértékben játszik szerepet az elmenettel kapcsolatos döntésekben. Az arányok összehasonlítása talán elfogadhatóbb eredményekre vezetne, ha eleve kihagynánk a Magyarországra költöző magyarokat, s csak az egyenlő eséllyel Nyugatra menőket vennénk számba, ezzel viszont éppen azokat rekesztenénk ki, akik csakugyan magyarságukért (is) mentek el, s maradnának azok, akik legfeljebb csak magyarságuk miatt (is) hagytak itt bennünket, ők azonban éppen ebben a vonatkozásban, amit értelmezni szeretnénk, kevésbé mérvadóak.

Más mód nemigen kínálkozik rá, hogy megtudjuk, milyen mértékben befolyásolja a kisebbségi helyzet a kivándorlást, ez pedig, úgy látszik, használhatatlan. Egy gondolat kísérletet azért még elvégezhetünk. Tegyük fel, hogy Magyarország korlátozás nélkül befogadná az innen áttelepülni szándékozó magyarokat, s ez elé a román hatóságok sem gördítenének semmiféle akadályt. Csupán egyetlen szépséghibája volna a dolognak: hogy ott a kereseti és bevásárlási lehetőségek meg általában az életkörülmények valamivel – nem sokkal, csak éppen valamivel – rosszabbak volnának, mint nálunk. Az elmenetel

lehetséges okai közül tehát egy – csupán egy: a gazdasági – elesne, s inkább csak a nemzetiségi maradna. Tovább a fantáziádra bízom, hányan mennének oda – s nézd el nekem, hogy ezúttal egy kicsit csakugyan rosszmájú voltam, de talán észreveszed, hogy most sem az elmenőkkel, hanem csak bizonyos érvek primitív hangoztatásával szemben voltam az.

Lehet, hogy nem egészen érted, miért leszek mindjárt olyan ingerült, mihelyt ez a primitívség kerül szóba. Két okom is van rá: az egyik elvi, a másik gyakorlati. Az első az, hogy a szellem szabadsága, a felnőtt, érett, magasabb kulturális értékeket hordozó emberhez méltó józan gondolkodásra, ítéletalkotásra és döntésre való képességünk érdekében ellensége vagyok minden primitívségnek, elfogultságnak, előítéletnek, szellemi infantilizmusnak: az ellenem/ellenünk fordulónak is, de az azzal szembefordulónak, a magunkénak is, és e kettő közül az utóbbi talán még az előbbinél is jobban bosszant, nemcsak azért, mert ez számomra ráadásul kínos is, hanem főleg azért, mert megszünteti az erkölcsi alapját annak, hogy amazzal mint olyannal fordulhassak szembe.

Esetünkben azonban az okok leegyszerűsítő szemlélete és ilyen felfogású híresztelése számunkra gyakorlati szempontból is nagy károkat okoz, mert a józan belátással is indokolhatónál nagyobbra fokozza a kishitúséget, vagyis demoralizálólólag hat, éspedig nemcsak az eltávozókra, hanem az itthon maradókra is. Az ember ugyanis hajlamos arra, hogy vakon megbízzék a „statisztikai logikában” (értsd: valami annál igazabb, mennél többen állítják), illetve a „tekintélylogikában” (értsd: ha már XY is azt mondja, akkor az biztosan igaz), és gondolkozás nélkül sajátjává teszi, sőt hangoztatni kezdi maga is azt a véleményt (tovább erősítve a „statisztikai igazságot”), miszerint a tömeges elvándorlás mindennél meggyőzőbben bizonyítja, hogy Romániában magyarnak maradni többé nem lehet, mert innen a magyarokat elüldözik, s „itt már minden el van veszve”. S ha már „mindenki elmegy”, sőt „még XY is elmegy”, akkor nyilvánvaló, hogy én sem maradhatok itthon.

Ilyen hangulatban a józanabb tárgyilagosság viszont a reménykedés forrása lehet. Ha az egyetemes „nem lehet”-tel szemben alaposabb megfontolás után ki tudjuk mondani, hogy ha már úgy adta a sors, elvileg élhetünk (élhetnénk) emberhez méltó életet kisebbségi körülmények között is, akkor erre már lehet valamit építeni, mert nem szegi mindjárt kedvünket, hogy eleve lehetetlenségre törekszünk. Ha a kivándorlásról beszélve a szentségtöréstől való félelem nélkül, higgadtan meg merjük állapítani, hogy okai között a gazdasági és egyéb, nem sajátosan kisebbségi tényezők általánosságban alighanem nagyobb szerepet játszanak, mint azok, amelyekre a leegyszerűsítő, mindent a kisebbségi problémákkal megokoló szemlélet hivatkozik, akkor ebből nem is egy, hanem több, számunkra kedvező következtetést is levonhatunk.

Az első az, hogy sok minden szólhat a kisebbségi helyzet jelenlegi állapotának elviselhetetlensége mellett, de jelesen a kivándorlás ténye nem a legmeggyőzőbb bizonyítéka ennek, mint ahogy sokan vélik, sőt úgy látszik, hogy ilyen tekintetben mint érv alig jöhet

szóba. (Félre ne érts, kérlek: azt én egy szóval sem mondtam, hogy a helyzet jó volna. Sőt igen messze van még – vagy már? – a jótól. De itt az elvándorlás kérdése felől nézve csak azt tartom szem előtt, hogy maga a kisebbségi helyzet mai itteni formájában elviselhető-e – vagyis lehet-e itt maradni magyarként, és megmaradni magyarnak –, vagy nem, hanem muszáj belőle kivándorolni. Szerintem önmagában véve – legalábbis egyelőre – a kisebbségi helyzet a személy szintjén nem elviselhetetlen, habár tény és való, hogy meglehetősen kellemetlen.)

A kivándorlók számának növekedése viszont mégis arra vall, hogy a helyzet kezd egyre nehezebben elviselhetővé válni, de nem annyira a kisebbségi helyzet (persze az is romlik), hanem inkább az általános társadalmi-gazdasági helyzet. Számunkra pedig ez a megállapítás – a perspektívákat tekintve – biztató elemeket is tartalmaz. Ha csak a kisebbségi állapotok romlanának, ahogy azt a leegyszerűsítő szemlélet sugallja, akkor minden okunk megvolna rá, hogy csak rosszabbra számítsunk, hiszen tartani lehetne tőle, hogy a román nemzeti többséget semmiféle közvetlen, mindenki számára nyilvánvaló érdek nem fogja arra sarkallni, hogy a kisebbségek ügyét felkarolja. Ám a kivándorlás legnyomósabb okai olyan természetűek, hogy felszámolásuk nemcsak nyilvánvaló érdeke az egész román társadalomnak, hanem hovatovább elodázhatatlan feladata is. „Szeret, nem szeret” bennünket, ezt az állapotot hosszú távon a maga számára sem tarthatja fenn. (Tudom, hogy a „hosszú táv” viszonylagos fogalom, de a vége csak az.) Ez pedig a dolgok természeténél fogva a kisebbségek perspektíváját is érinti. Nemcsak arra gondolok itt, hogy jobb közhangulatban, kevésbé szorongató anyagi körülmények között, nyitottabb szellemi légkörben még a mostaninál nem sokkal jobb kisebbségi helyzetet is könnyebb lenne elviselni (bár megelégedni vele természetesen nem lehetne), hanem arra, hogy a dolgok természetéből adódóan az egyre esedékesebbé váló változások a kisebbségekhez való viszonyulás felülvizsgálását sem kerülhetik majd meg. Az utóbbi időszakban ugyanis olyan méretű – sajnos részben jóvátehetetlen – leromlás történt minden területen: a gazdaságban, az életminőségben, általában a közállapotokban, a legkülönbözőbb rétegek és csoportok mentalitásában, a román és a nemzetiségi kultúrában, sőt a nyelvben is, hogy a helyreállító munka nagyon rá lesz szorulva minden szóba jöhető erőforrásra, támogatásra, s ezek között nem is az utolsók közé tartozik a kisebbségek együttműködése. Ennek megnyerése végett pedig a nemzetiségi politika fő irányát még akkor is a kisebbségek számára kedvezőbb irányba kellene fordítani, ha a mai kisebbségi gondok-bajok, sérelmek függetlenek lennének az általános helyzet romlásától. De nem függetlenek, és ezt a helyreállítás bizony hosszadalmasnak és csöppet sem könnyűnek vélhető folyamatában bizonyára a románok jobbjai is tudni fogják, azt tudniillik, hogy a nagy feladatot nem lehet úgy elvégezni, hogy a mai problémák egy részét változatlanul meghagyjuk. Ennél többet ma még nem lehet mondani, hiszen a további részletek nagymértékben függenek az előbb-utóbb elkerülhetetlenül eljövő változások egyelőre nem látható konkrét alakulásától.

Szép, szép – mondod te erre –, de mit érünk vele, ha addigra már nem leszünk? Sajnos ebben van némi igazság. Nekünk, itt maradóknak egyáltalán nem mindegy, hogy majdan milyen intézményekkel indulhatunk, hány marad meg addig, s ezek is mennyire őrzik meg funkciójukat. És az sem mindegy, kikre számíthatunk, mikor majd megpróbálhatjuk romjaiból újjáépíteni az egész intézményhálózatot. Mikor erre gondolva néz széjjel az ember, valóban könnyen megkísérti a kishitűség.

És mégis megjegyzem, hogy a mindenfelől hallható híresztelés, miszerint „mindenki megy el”, ebből vagy abból a városból, faluból is „mindenki készül elmenni”, meg hogy itt-ott „már alig vannak”, teljesen hamis, és egyébire sem jó, csak arra, hogy oktalanul, a kelletténél jobban elcsüggedjen, kétségbe ejtsen („jaj, istenem, mi lesz velem, itt maradok egyedül”). Holott józanul nézve a számok teljesen más képet mutatnak – és megint az a helyzet áll elő, hogy a tárgyilagos megítélés sokkal bizalomkeltőbb, mint a „statisztikai igazság” általánosítása. Mert mi is a helyzet valójában? A nagy kivándorlási hullám elindulása előtt voltunk körülbelül kétfélmillió, ebből elment mondjuk tízezer ember, tehát maradtunk körülbelül kétfélmillió.

Persze azt is tudom, hogy bár az a tízezernyi ember a maradékhöz képest pusztán számszerűen nézve szinte semmi, összetételét tekintve keserves veszteség számunkra. Adatok híján nem tudhatjuk pontosan, hogy a kivándoroltak között hány értelmiségi van, de ha figyelembe vesszük, hogy e csoportnak általában nemcsak az igény szintje magasabb, hanem a mobilitási hajlama is nagyobb, akkor közvetlen ilyen irányú tapasztalataink nélkül is valószínűnek fog tűnni az a sejtés, hogy e két tényező együttes hatása folytán a kivándorlók között az értelmiségiek számaránya magasabb, mint amilyen a romániai magyarok között volt, mielőtt a kivándorlás ilyen nagy méreteket öltött volna. Ez pedig azt jelenti, hogy értelmiség tekintetében most sokkal rosszabbul állunk, mint mondjuk a hetvenes évek elején, pedig a számarány már akkor sem volt kielégítő. S azóta aggasztóan nagy számban mentek el olyan emberek, akikre pedig itthon nagy szükség lett volna, könnyen meglehet, hogy nagyobb, mint ott, ahová mentek: írók, költők, újságírók, szerkesztők, filozófusok, tudományos kutatók, műszaki értelmiségiek, egyetemi vagy középiskolai tanárok, lelkészek, zeneművészek, festők, színészek, mind, mind olyan emberek, akiknek fontos szerepük volt a nemzetiségi kultúrában s azon belül a színvonal meghatározásában. Ma nálunk a maga helyén mindenki pótolhatatlan, de ezek az emberek aztán különösen.

S ha jól meggondolom, talán még érthető is, hogy az ilyen emberek ilyen nagy számban hagytak itt bennünket. Hiszen java részük alkotó ember, s úgy érezheti, többre hivatott, mint amit a mi körülményeink között meg tud valósítani tehetségéből, ezért az erre való hivatkozásban olyan erkölcsi indoklást találhat magának, amellyel szemben nehéz volna bármi ahhoz fogható felhozni. Számukra még az sem hangozhat valami biztatóan, hogy a dolgoknak józan belátás szerint előbb-utóbb jobbra kell fordulniuk, ők ugyanis mindenki másnál inkább versenyfutásban vannak az idővel, nekik egyáltalán nem mindegy, hogy

legjobb alkotó éveiket milyen mértékben tudják kihasználni.

És mégis: ennek megértésével együtt is úgy vélem, hogy a kivándorlást általánosságban véve az ő esetükben sem lehet csupán ezzel az egy tényezővel megokolni. Nem szívesen hivatkoznék itt arra, hogy a tapasztalat szerint a Magyarországra távozott írók, költők nagyobb része nemhogy meghaladta volna itthon elért színvonalát, hanem több esetben visszaesett, hiszen ez olyan dolog, amit az ember nem tudhat előre, míg ki nem próbálja. Ez legfeljebb csak figyelmeztetés lehet az elmenetelükre gondolkató itthon maradottaknak, belőle magára a kivándorlásra nézve semmi lényegesebb következtetést levonni nem lehet (hacsak azt nem, hogy ilyen tekintetben távozásukkal mindenki rosszul járt, nemcsak mi, hanem ők maguk is). Abból viszont már igen, hogy íróink, költőink, újságíróink, műfordítóink közül is egyesek nem Magyarországra, hanem Nyugatra távoztak. Legalább ezek egy része esetében engedtessek meg nekem megint a kétely, hogy elmenetelükben tehetségük teljesebb kibontakoztatásának esélyei játszották volna a fő szerepet.

Nem szeretnék itt további fejtegetésekbe bocsátkozni arról, hogy vajon a Magyarországra áttelepült alkotó értelmiségiek közül is hánynak a számára volt legfontosabb szempont a tehetség érvényesítése, mert itt könnyen átcúsúzhat az ember az indokolatlan általánosításba, netán ízetlenkedésbe. S örölkük szólva azzal is számolni kell, hogy az átlagosnál magasabb igény szintű és a méltatlanságokra érzékenyebb alkatú emberek lévén, ők bizonyára másnál is hamarabb érnek el tűrőképességük határához. Azt azonban már csak a magunk számára is le kell szögezünk és világosan kell látnunk, hogy az igazi okok az ő esetükben sem szükségszerűen azonosak az indoklással. A tulajdonképpeni okok és célok egyénekenként különbözhetnek, még ha az indoklás feltűnő egyöntetűséget mutatna is. Ezt pedig azért kell tudnunk, mert különben könnyen felülvizsgálásra sem szoruló, feltétlen igazságnak vélhetjük az indoklásban kifejtett véleményt, miszerint az alkotó embernek nemcsak hogy joga, hanem már-már kötelessége is innen elmenekítenie tehetségét. Márpedig az itthon maradók számára egyedül ez is elég volna ahhoz, hogy kishitűen a teljes lemondás, az „itt már minden mindegy” hangulatába essenek. Pedig tárgyilagosan nézve magához az indokláshoz, pontosabban annak valódiságához is kétség férhet, bármilyen egyhangúan (sőt némelyek részéről nagyhangúan) szóljon is.

És itt is oda jutunk, hogy míg a leszűkítő, egyoldalú, szigorúan csak magunkra összpontosító kisebbségi sérelmi nézőpont érvényesítése kishitűségre vezet, a tárgyilagosabb, nagyobb összefüggéseket is figyelembe vevő megközelítés valamivel biztatóbb lehet. Az utóbbi években egyre sűrűbben tapasztalhattunk elszomorító dolgokat a nemzetiségi kultúrában: írók, költők, irodalmárok, történészek, nyelvészek, etnográfusok, filozófusok, szociológusok hiába írták meg jó könyveiket, tanulmányaikat, köztük olyanokat is, amelyek egyetemes mércével mérve is megállták volna helyüket, kiadásukat a felsőbb szervek nem engedélyezték. Ha ezt a lehangoló ténytet önmagában, minden egyéb körülménytől eltekintve nézzük, akkor egyértelműen és kizárólag csak kisebbség(ek) elleni intézkedést látunk benne,

mint ahogy valóban az *is*. De nem csak az. Annak értékelése ugyanis, hogy például a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* második kötete már nem kerülhetett nyomdába, csak azzal együtt lesz teljes és tárgyilagos, ha figyelembe vesszük, hogy ugyanakkor Mircea Zăciu román irodalmi lexikonát is leállították, pedig annak első kötete már nemcsak hogy nyomdába került, hanem teljes egészében ki is volt szedve. A nyomdai szedés megsemmisítését elrendelő utasítás nemcsak hosszú évek munkáját tette – legalábbis egyelőre – hiábavalóvá, hanem megfosztotta a román kultúrát attól, hogy végre-valahára legyen egy tisztességes, tudományosan megalkotott, átfogó, használható irodalmi lexikona. E tudományon kívüli szempontokat követő, kultúraellenes, konjunkturális, bürokratikus intézkedésre mindent rá lehet mondani, de azt az egyet, hogy kisebbségellenes lett volna, nemigen. S ha a döntéshozó szerveknek a román kultúrát ért veszteség nem fájt, akkor miért gondolod, hogy a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* ügye jobban kellett volna hogy fájjon? Vagy ott van Szabó T. Attila életműve, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* anyaga, amelynek közzététele a IV. kötet megjelenése (1984) után egyelőre szintén elakadt. Ki tudná vajon pontosan elkülöníteni, hogy a körülötte folyó gáncoskodásban milyen mértékű szerepe van a kisebbségellenes magatartásnak (mert hogy van, és nem is kis mértékben, az kétségtelen), és mennyiben hatnak ugyanakkor azok a szempontok és előítéletek is, amelyek román tudósok számára is lehetetlenné teszik eredményeik közzétételét? Ezek az első látásra kizárólag ellenünk irányulónak és csakis ilyen célból foganatosítottnak tűnő intézkedések ugyanis egy olyan kulturálisnak nem nevezhető légkörben születnek meg, amely általánosságban sem kedvez semmiféle tisztességes tudományos tevékenységnek. (Nem sajnálták például a román nemzeti tudományosság egyik büszkeségét, a bukaresti Matematikai Intézetet felszámolni; az intézet egykori tagjai ma vezető állásokat töltenek be híres nyugati egyetemeken és kutatóintézetekben.) A hazai magyar szépirodalom kéziratban maradt alkotásainak helyzetét is csak úgy tudnánk tárgyilagosabban megítélni, ha azt is tudhatnánk, hogy velük együtt hány román kézirat vár szebb jövőjére az íróasztalfiókban. Mert ilyenek is vannak szép számmal.

Ne érts félre, barátom: tudom, hogy a mások baja mindig is csak a kárörvendők számára lehetett vigasz, s mi nem vagyunk abban a helyzetben, hajlamunk sem igen volna rá, hogy kárörvendők legyünk. Nem is vigaszunk származik nekünk ebből, hanem reményünk. Az a hitünk, hogy ezeket az állapotokat hosszú távon a román kultúra sem tarthatja fenn, s előbb-utóbb meg kell változnia a szemléletnek.

És megint itt vagyunk a nagy kérdésnél: mit fogunk mi akkor csinálni, ha közben íróink, költőink, művészeink, tudományos kutatóink, szakembereink, tanáraink magunkra hagynak bennünket? Tudom persze, hogy ha akadozva is, de jön némi utánpótlás, vannak szerte az országban tehetséges fiatalok, s talán nem is mennek el mindannyian, csak hogy itt egyébről van szó: arról, hogy nekünk most az lenne a legfontosabb feladatunk, s a jelenlegi helyzetben talán egyetlen – sajnos egyre szűkülő – lehetőségünk, hogy még meglévő

intézményeinket, amennyire rajtunk áll, minél épebben megőrizzük. Márpedig az értelmiségiek kivándorlásával ezek óhatatlanul károsodnak.

S most elmégy te is, barátom.

Talán mondanom sem kellene, magad is észrevehetted: ha kizárólag a te egyéni szempontodból nézem ezt a lépésedet, jórészt megértem, hogy így cselekszel. De meg kell mondanom, hogy egyben ez a legtöbb, amit ebben a dologban értem tehetek. Mert helyeselni viszont nem tudom. Itt ugyanis már más szempont kerül előtérbe: a közösségé, a magunké, akik itt maradunk. Szerettem volna, hogy minél jobban megértsd ezt a második szempontot is, ezért mondtam el azt is, hogyan látom én – maradóként – a magunk helyzetét, amely, ismétlem, távol áll attól, hogy rózsásnak lehessen nevezni.

Hivatkozhatasz velem szemben arra a jogodra, amelyet én nem is akarok tőled elvitatni, hiszen még az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában is benne foglaltatik, hogy bárki emberfia szabadon elhagyhatja szülőhazáját. Ebben teljesen egyetértek veled. Sőt továbbmegyek: magam is élek ezzel a szabadsággal. Ha ugyanis volna rá lehetőségem (s ha nagyon akarnám, éppenséggel volna), hogy én is elmenjek más országba, és mégsem megyek, az azt jelenti, hogy én is szabadon választottam magamnak ezt az országot lakóhelyül.

De mást mondok: gondoltál-e vajon arra is, hogy a jogokat és kötelességeket illetően te már nem a nulla pontról indulsz? Ezt a döntésedet ugyanis már megelőzte néhány, olyanok, amelyekről talán nem is sejtetted volna – s annak idején ez nem is igen tevődött fel –, mennyire összefüggenek ezzel a mostanival.

Évekkel ezelőtt például úgy döntöttél, hogy egyetemre iratkozol, mondjuk magyar nyelv és irodalom szakra. A magad egyéni szempontjából nézve ez talán nem jelentett többet annál, mint hogy egy bizonyos irányban folytatod tanulmányaidat. A közösség, a romániai magyarság szempontjából viszont azt jelentette, akár tisztában voltál vele, akár nem, hogy részt veszel egy olyan szakemberképzésben, amelynek célja biztosítani a romániai magyar humán értelmiség utánpótlását. Tekintetbe véve a nemzetiségi intézményi keretek igencsak korlátozott voltát, a közösség számára minden egyes hely nagyon értékes. Mármost itt az történt, hogy te fenntartottál magadnak egy ilyen helyet, amely, bár képességeid alapján jogosan foglaltad le magadnak, voltaképpen nem a tied volt: nem azért hozták létre, hogy személy szerint te a kedvedre való szakon végezhess el az egyetemet, hanem hogy e hely elfoglalója tanulmányai végeztével romániai magyar értelmiségi legyen. Ezenkívül: amikor ezt a helyet fenntartottad magadnak, egyben kirekesztettél egy olyan jelentkezőt, aki most nem menne el, hanem itt maradna, a mi nagyobb hasznunkra. Ez ellen hiába próbálnál most azzal érvelni, hogy „de hátha ő is ugyanúgy elmenne”, mert akkor ő is te vagy, mindaddig, amíg a harmadiknál, negyediknél, n-ediknél el nem akad a sor. És még az sem biztos, hogy

nálad sokkal gyengébb képességű lenne, akivel úgysem mennénk sokra, hiszen – szem előtt tartva, hogy a véletlen milyen nagy szerepet játszhat a vizsgákon – még az sincs kizárva, hogy szellemiekben fölötted állana.

Ilyenformán akkori döntésedből óhatatlanul kötelezettségek is származnak. Ha tehát most ezt a hallgatólagos, önként vállalt szövetséget egyoldalúan felbontod, akkor ne csodálkozz nagyon, ha a másik fél ezt nem fogadja kitörő lelkesedéssel. Mert hogy magánszemélyként elmégy, az még csak rendben is volna. De hogy jössz ahhoz, hogy magaddal vidd a helyet is, amely nem volt a tied? (Olyanformán van ez, hogy magánszemélyként jogod van ugyan elmenni, de értelmiségiként kötelességed volna itt maradni.)

Mindez természetesen akkor is áll rád, ha nem magyar szakon végeztél, hanem bármilyen más szakon magyarul: orvosi egyetemen, teológián, színművészeti főiskolán vagy másutt.

Így van – mondhatod erre –, csakhogy te nem az ilyen szakok valamelyikén végezted az egyetemet, hanem románul tanultál, mert magyarul olyan szak nem is volt, így mindez reád nem vonatkozik, hiszen ha akkor nem jelentkeztél volna felvételi vizsgára, arra a helyre nagy valószínűséggel valaki román került volna, akiből úgysem vált volna magyar értelmiségi. S ebben pusztán formai szempontból talán még igazad is van. De van ennek egy tartalmi oldala is: gondolj csak arra, hogy ez az út egyben az egyetlen lehetséges módja annak, hogy az ilyen szakok számára is legyen némi utánpótlásunk. Tisztelet azoknak, akik ennek már diákkorukban tudatában vannak, és gondot fordítanak rá, hogy a román mellett egyéni munkával a magyar szaknyelvet is tisztességesen elsajátítsák. Nekünk más lehetőségünk nem lévén az utánpótlás biztosítására, érthető, ha számítunk is erre és az ilyen emberekre – hiszen ki másra számíthatnánk, ha nem rájuk? Ezért nekünk a te helyed is nagyon értékes volt, mert egyike volt azoknak, amelyekhez ezen az egyedül lehetséges úton hozzájuthattunk. Lehet, hogy ez számodra nem sokat jelent, sőt úgy fogod fel, hogy végtére is te „szerezted” nekünk, és most azt teszel vele, amit akarsz. De talán megérted, ha most a reménységükben és bizalmukban megcsalatozott embereket elfogja körülötted a szomorúság.

Mert az értelmiség utánpótlásával általában nagyon rosszul állunk. Hogy ez ne maradjon pusztán kijelentés, lássunk talán néhány számadatot, még ha egészen frissek nem állnak is rendelkezésünkre. Az 1976/1977-es tanévben a Statisztikai Évkönyvben hivatalosan közzé tett adatok szerint a nappali tagozatra járó egyetemi ifjúság száma összesen 127 225 volt, a Romániában tanuló 6 677 külföldi diákot leszámítva 120 548. Ebből azonban csak 6 813 volt magyar (vö. *Nemzetiségi oktatás Románia Szocialista Köztársaságban*. Editura Didactică și Pedagogică, Buc., 1982. 54), vagyis a romániai diákok 5,65%-a, szemben a romániai magyarok 7,9 – illetve 7,7 – százalékos országos számarányával (az 1977. január 5-i népszámlálás előzetes, illetve véglegesnek tekintett eredményei szerint). Mivel a legutóbbi

népszámlálást is ugyanebben az esztendőben tartották, azt is ki tudjuk számítani, hogy ebben a tanévben – a véglegesként elfogadott népszámlálási adatok szerint számítva – 245,20 romániai magyar lakosra jutott egy magyar egyetemi hallgató, és 173,34 román lakosra egy román. (Ha az előzetesen közétett népszámlálási adatokhoz viszonyítjuk a diákok számát, akkor a két szám: 250,53, illetve 171,50. Nemzetiségi szempont szerinti bontás nélkül országosan 178,84 lakosra esett egy nappali tagozatra járó egyetemi hallgató.)

Ezek a számadatok, úgy gondolom, önmagukért beszélnek. Az ezt követő tanévekre vonatkozó, ugyanazon forrásokból származó adatok szerint a magyar diákok számaránya a következőképpen alakult: 1977/78 – 5,80%, 1978/79 – 5,73%, 1979/80 – 5,53%, 1980/81 – 5,60%. A későbbi tanévekre nincsenek adataink, de a helyzet ma ennél csak rosszabb lehet, hiszen az utóbbi években még különböző korlátozó intézkedések is történtek: a magyar nyelvű szakokon csökkentették a helyek számát, másutt pedig megvonták azt a lehetőséget a nemzetiségi fiataloktól, hogy anyanyelvükön felvételizhessenek.

Nem hinném, hogy e számaránybeli eltolódásokat a magyar és általában a nemzetiségi ifjúság továbbtanuló kedvének és/vagy képességeinek a románokéhoz képest alacsonyabb szintje magyarázná. (A különbség ahhoz is túl nagy, hogy egyszerűen a magyar népességnek a románokéhoz képest alacsonyabb természetes szaporodási arányára lehetne fogni. Ezt mindenesetre szóba kell hozni; arra nézve sajnos nincsenek adataink, hogy az egyetemi felvételi vizsgára jelentkezők között mi az arány.) Az alacsonyabb számarány inkább arra vall, hogy a nagyon kevés magyar nyelvű szakon a megszabott helyek száma túlságosan alacsonyra van állítva, ott pedig, ahol románul folyik az oktatás, főként az elkerülhetetlen nyelvi hátrány csökkenti az esélyeket.

A magyar értelmiség utánpótlása tehát jóval alatta marad az országos átlagnak; ezt a legszemléletesebben a fentebb említett 245–250-es hányados mutatja, szemben az országgal. Nagyot tévednél azonban, ha úgy gondolnád, hogy ezek a számok most már a tényleges utánpótlást jelentik. Hiszen nem minden magyar végzős diákból lesz egyszersmind magyar értelmiségi is, a szó teljes értelmében. A román nyelven tanulóknak ugyanis egy bizonyos hányada eleve nem fordít rá sok gondot, hogy a szaknyelvet magánszorgalomból magyarul is megtanulja, ő tehát, ha végez, nemzetisége szerint magyar lesz ugyan, és értelmiségi is lesz, de jelesen mint – mondjuk – magyar műszaki értelmiséginek nem vehetjük sok hasznát. De ha nem úgy lenne is: az egyetemi tanulmányok elvégzésével jön a kihelyezés, amikor a magyar végzősök inkább nagyobb, mint kisebb része olyan helyekre kap kinevezést, ahol a román környezetben el van szigetelve a magyar közösségtől, vagy legalábbis szinte semmi lehetősége sincs rá, hogy magyar értelmiségiként valamit is tehessen a közösségért. Ha ugyanis például egy magyar–francia szakos végzős Olténiába kerül, hogy román gyermekeket tanítson franciára, ő ugyan diplomája és nemzetisége szerint magyar értelmiségi marad, de munkája, betöltött funkciója szerint a román értelmiséget gyarapítja eggyel, ami tovább rontja (illetve amott emeli) a számarányt. Ténylegesen ő csak akkor lesz

magyar értelmiségi, ha majd évek múlva sikerül onnan visszakerülnie a magyar közösségbe. De ha sikerül is, mi az ő ott eltöltött éveit mindenképpen elveszítjük. De vannak olyanok is, akik egyszer s mindenkorra ott rekednek.

Nem szeretnék itt neked hosszas előadásba bocsátkozni arról, milyen fontos az egy nemzetiség jelene és további perspektívái számára, hogy megfelelő számú és minőségű értelmisége legyen, sem arról, hogy milyen következményekkel lehet számolni, ha ez az értelmiség számbelileg megcsappan, és/vagy nem tudja betölteni hivatását. Önként kínálkozna most ide az évezredes kép a pásztor nélkül maradt, szétszéledő nyájról. Mégsem hivatkozom rá, mert éppen képszerűségében nem talál ide: hiszen a pásztor maga sohasem tartozik bele a nyájba, az értelmiségi viszont felelős tagja közösségének. Olyan inkább manapság az értelmiség – hogy mégis megmaradjunk a képszerűségnél –, mint házon a fedélszerkezet: az épület falaira és tartóoszlopaira támaszkodik, ám ha a héjazat megrongálódik, az időjárás viszontagságai az egész épületet tönkretelhetik. Rendeltetésénél fogva messzelátáson „fent” van, de a leginkább ki van téve a szélviharoknak is – mint ahogy ezt magunkon is tapasztalhatjuk. Az utánpótlás korlátozása, akárcsak egyéb intézkedések, amelyek a magyar értelmiség számának és funkciójának leszűkítésére irányulnak, mind, mind ezt a tetőzetet bontogatják, és pedig – a jelekből megítélhetően – nem is minden céltudatosság nélkül. Ha tehát most közölünk való magyar értelmiségi létedre, egy ilyen helyzetben elhagysz bennünket, elmegy a magad helyéről, akkor, ha nem akarod is, óhatatlanul támogatója avagy legalábbis a magad személye erejéig segítője leszel annak a tendenciának – velünk, itt maradókkal szemben! –, amelyet pedig annyira helytelenítettél, hogy talán részben miatta is mégy el. Ítéld meg mármost magad, hogy nem érhető-e részünkről, ha elmeneteled hírét némi megbotránkozással is fogadjuk.

Mert másképp nemigen fogadhatjuk. Sőt van olyan vélemény, miszerint a hozzád hasonlóan eltávozók tulajdonképpen szökevények, dezertőrök. Én ezt nem mondanám. Dezertőrön hagyományosan olyan embert értünk, akit megkérdése nélkül, hatalmi szóval és eszközökkel bevetettek vagy bevetni készültek egy olyan küzdelembe, amelyről ő talán úgy érezte (s néha bizony nem is ok nélkül), hogy semmi köze hozzá, sőt elvei ellenére való, s az első adandó alkalommal kerekét oldott. Te nem vagy ebben a helyzetben, barátom. Téged senki sem kényszerített rá, hogy ezt vállald, te önként, a magad jószántából lettél magyar értelmiségi, akár felvállaltad tudatosan az ezzel járó kötelezettségeket is, akár nem. Senki sem erőszakolt rád semmit: mi egyszerűen csak számítottunk rád, arra, hogy tudni fogod, mit vállaltál. Így hát a dezertőr név nem illik rád.

De nem is az most a gondunk, hogy nevet találjunk neked. Hanem hogy mihez kezdünk majd nélküled. Tudunk-e a helyedbe olyan embert állítani, aki a te tapasztalatoddal, hozzáértéseddel, tehetségeddel folytatni fogja munkádat? Hiszen te elmegy – netán úgy fogod fel: „utánam a vízözön” –, de mi itt maradunk, barátom! S meg kell próbálnunk ezentúl valahogy nélküled elboldogulni, ami pedig már eddig sem volt könnyű, nekünk sem.

Mondjuk, lelkész vagy. Most magára hagyod a gondjaidra bízott gyülekezetet. Jól tudod, hogy nincs honnan mást állítani a helyedre, tehát nyilván arra számítasz, hogy ezentúl majd valamelyik közeli helységbeli lelkész elvégzi helyetted a te dolgodat is. De vajon neki könnyebb volt eddig, mint neked? Aligha. Megkérdezted-e tőle még döntésed előtt, hogy van-e kedve és ereje a te munkádat is magára vállalni? És egyáltalán: meg lehet-e oldani ezt anélkül, hogy mind a két gyülekezet kárát ne vallja? S ha még csak meg sem kérdezted volna: vajon miből táplálkozik az az érzésed, hogy jogod van őt kész tények elé állítva újabb feladatokkal megterhelni? S ha te a magad terheire hivatkozva természetesnek találod, hogy nem maradhatsz itt tovább, akkor hogyan tarthatod egyszersmind azt is természetesnek, hogy ő ezentúl a maga hasonló terhei mellett még azokat is elhordozza, amelyek a te elmeneteled után órá fognak maradni?

De ha nem lelkész volnál, hanem például újságíró, szerkesztő valamelyik lapnál, kiadónál, mindez akkor is ugyanúgy érvényes rád. Nem mintha nem volnának szerte az országban tehetséges emberek, akik helyedbe léphetnének (de csak úgy, hogy a magukét viszont odahagynák). Mert azok még csak akadnának. De te tudhatod legjobban, mennyi adminisztratív meg egyéb természetű akadály van annak, hogy manapság valaki is bekerülhessen egy szerkesztőségbe. Bizonyoság rá, hogy több tucat ilyen hely áll betöltetlenül, némelyik évek óta, és a papíron még meglévő kereteknek ez a kihasználatlansága nem kis mértékben következménye éppen a kivándorlásnak. Ma már ott tartanak a különböző szerkesztőségek, hogy a csekély (jórészt nyugdíjazás előtt álló) maradékkal dolgoznak – a maradék szerzőkkel. Hogy ez a helyzet minden egyebet leszámítva is milyen mértékben veszélyezteti a minőséget, a színvonalat, azt nem szükséges részleteznem. És azt sem, hogy éppen most milyen fontos lenne, hogy még meglévő intézményi kereteinket a lehetőségekhez mérten maximálisan használjuk ki.

Veszteségünk akkor sem kisebb, ha tanár vagy. Helyedre talán – az újabban terjedező gyakorlat szerint – olyan embert küldenek, aki nem tudván magyarul, ezentúl románul fogja tanítani a matematikát, fizikát, kémiát, biológiát abban az iskolában, ahol te eddig magyarul tanítottad.

De nem sorolom tovább: bárki légy is – tanár, lelkész, szerkesztő, író, művész, tudományos kutató, színész vagy akármi más –, a magad helyén pótolhatatlan vagy. Elmeneteleddel újabb terhek szakadnak azok nyakába, akiknek eddig sem volt könnyebb, mint neked.

Ha mégis úgy gondolod, menj hát! Nekem akkor már csak egyetlen kérésem volna hozzád. Ha majd ott leszel, és reánk visszagondolva úgy érzed, hogy kárpótolnod kellene valamit a veszteségből, amit eltávozásoddal nekünk okoztál, tisztességes szándékokat méltányolni fogjuk. Csak egyet ne tégy soha: ne dicsérd hangzatos szavakkal az itthon maradottak „helytállását”! Hadd őrizhessünk meg, mindenek ellenére, jó emlékezetünkben.

1988. május eleje

Utóirat (1988)

Én itt ugyan eredetileg befejeztem, de július 3-án délelőtt Csoóri Sándor – számos igen bölcs gondolat között – valami olyat mondott a Kossuth Rádióban, hogy most kénytelen vagyok megtoldani amúgy is hosszúra sikerült leveletem: szólnom kell magunkról, itthon maradókról is, bármennyire is tartózkodni akartam ettől.

Csoóri Sándor ugyanis nem kevesebbet mondott, mint azt, hogy a romániai magyar értelmiség árulója lett a magyarságnak. Nem a maga gondolataként ugyan, csupán idézte egy erdélyi falusi ember véleményét, de nem hagyott kétséget afelől, hogy egyetért vele: érthetetlennek tartja, hogy a romániai magyar értelmiség miért hallgat még mindig, mikor a dolgok kezdenek a végsőkig elfajulni. Mivel pedig ilyen vonatkozásban az eltávozottakról nem szólt, olyanformán jött ki a dolog, hogy csakis mi, itthon maradók lehetünk azok az árulók, de mi aztán kivétel nélkül. (Neveket ugyanis nem említett Csoóri Sándor, sem ilyeneket, sem olyanokat, ami bizony nagy meggondolatlanág volt részéről.)

Talán még kapóra is jön most neked ez a súlyos vád, mivel ezek után így érvelhetsz velem szemben: innen most már azért is muszáj elmenni, mert erkölcstelenné vált az itt maradás, a megalkuvás – lám, már másutt is mondogatni kezdik, s a végén még az lesz belőle, hogy bennünket fognak felelőssé tenni az itteni helyzet ilyen alakulásáért.

Én viszont ezzel szemben azt mondom, hogy a kivándorlásra minden szempontból lehet indoklást vagy igazolást keresni – ki-ki a maga helyzete szerint –, csak éppen erkölcsi szempontból nem. Egyelőre ugyanis nem olyan helyzetből mégyl, hogy hiányod ne jelentene veszteséget. Ha már arra a sorsra jutottunk volna, hogy anyanyelvű oktatás, sajtó, könyvkiadás, színház, művelődési élet, egyházi szolgálat egyáltalán nem volna, s az anyanyelv csak az otthon négy fala között pislákolna tovább, akkor talán én is azt mondanám: menjen ki-ki, amerre lát, ne hagyja itt elkallódni jobb sorsra érdemes tehetségét, tegye magát magyarként hasznossá ott, ahol arra lehetősége nyílik. Csakhogy egyelőre még nem tartunk ott: kerül itt még dolga a magyar értelmiséginek, és nem is kevés. Ez pedig közvetlen kapcsolatban van a kivándorlás erkölcsi vonatkozásaival.

Mert nemcsak az lehet erkölcsi kérdés, hogy az értelmiségi hivatással és egyáltalán az emberi méltósággal hogyan férhet össze a tehetetlen hallgatás, a cselekvésképtelenség, az újabb és újabb ránk kényszerített helyzetekkel való fogcsikorgató megalkuvás. Erkölcsi kérdés az is, hogy elmeneteleddel ránk hagyod azt a munkát, ami eddig reád volt bízva. Mert azt viszont valakinek folytatnia kell, és nemcsak a dolgok tehetetlenségi erejénél fogva, hanem közösségi érdekből, erkölcsi meggondolásból. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha eddigi munkatársaid ezentúl többet vállalnak magukra – és sajnos nemcsak a munkából, hanem a vele járó kellemetlenségekből is. Hogy ez is mennyire erkölcsi kérdés, azt jól mutatja azok tiszteletet érdemlő példája, akik négy-öt évtizedes munka után most addig halogatják

nyugdíjaztatásukat, amíg csak lehet, mert jól látják, hogy a maradék már alig-alig győzi erővel. Ehhez képest, hogy úgy mondjam, olcsó megoldásnak tűnik az, amit te választottál. Azért mondom, hogy „tűnik”, mert valójában még csak nem is megoldás: lelkiismereted talán megszabadul a hallgatás, a tehetetlenség büntudatától, de ezzel még nem oldottál meg semmit, barátom! Mert a dolgok jobbra fordultáért ezzel sem tettél semmit, sőt elmeneteleddel tovább rontod a helyzetet. Elmenekülsz innen, hogy ne kelljen nap mint nap szembenézned a magad tehetetlenségével.

Pedig jobbat is választhattál volna tiszta lelkiismereted megőrzése érdekében – és itt térek rá a Csoóri Sándor-féle vádra. Jól tette, hogy úgy mondta: nem érti, miért hallgatunk még mindig. Mert csakugyan így áll a dolog: nem érti. És nemcsak ezt nem érti, hanem még sok mindent, és áldhatja sorsát, hogy mindezeket nem is értheti. Ahhoz ugyanis olyan típusú társadalomban kellett volna élnie, legalább egy darabig, mint amilyen a román, amelynek történelme úgy alakult, hogy benne a jogállam eszméje és gyakorlata nem tudott meggyökeresedni. Erre a társadalomra többek között az jellemző, hogy teljesen mást értenek benne a jog fogalmán, mint a szellemi értelemben vett Európában. A jog itt nem olyasmi, ami az állampolgárnak természetesen jár, hanem amolyan kegyadomány, amelyet az államhatalom mindenkor belátása szerint megadhat vagy visszavonhat, és erről senkinek sem köteles számot adni. Ez az évszázados hagyományokra visszatekintő jogszemlélet a társadalom minden rétegét áthatotta, és részben éppen ez magyarázza a román nép kívülről nézve érthetetlennek tűnő, mérhetetlen türelmét és megadó beletörődését minden újabb – európai értelemben véve jogsértő – intézkedéssel szemben: egyszerűen fel sem merül benne, hogy valamit is jogaira hivatkozva követelhetne. A különféle nemzetközi egyezmények körül is azért szoktak utólag bonyodalmak támadni, mert az aláíró felek mindegyike ugyanazt a *jog* vagy *törvény* szót használja, s az illető egyezmény megkötésekor az a látszat alakul ki, hogy a felek konszenzusra jutottak, s csak később derül ki, hogy hiába volt azonos a szó, mert értelmezése a gyakorlatban teljesen eltérő. A különböző emberi jogok törvénybe foglalása ugyanis itt nem azt jelenti, mint másutt: ebben a jogfelfogásban a törvény eleve nem ró az államhatalomra semmiféle kötelezettséget, amelynek betartását számon lehetne rajta kérni. Az ilyen törvény szerepe egészen más: körülhatárolja azt a területet, amelyen belül egyáltalán szóba jöhet, hogy az államhatalom kegyet gyakoroljon, a kegygyakorlás mértékének meghatározásában viszont egyedül az államhatalom illetékes, ebbe senkinek semmi beleszólása nem lehet, legkevésbé az állampolgárnak, aki azzal tudja a legszebben kifejezni lojalitását (amit egyébként kötelességként el is várnak tőle), hogy hálásnak mutatkozik azért, amit kap, hiszen azellen sem lehetne semmi kifogása, ha még annyit sem kapna. A törvény ilyen szemléletéből az is következik, hogy gyakorlati érvényessége nem tart szükségszerűen addig, amíg formálisan vissza nem vonják: egy – valahonnan „fentről” származó – belső utasítás bármikor hatályon kívül helyezheti vagy időlegesen felfüggesztheti, a kegyadományozás pillanatnyi hangulatának megfelelően. Európai

értelmezés szerint ez törvénysértésnek számít, ezt a vádat viszont ez a hatalom mély felháborodással utasítja vissza, hiszen az ő értelmezése szerint a törvény fogalma ezt az eljárást megengedi. Ezért is tűnik elég reménytelennek, hogy e kétfajta jogszemlélet között valaha is igazi dialógus alakulhasson ki.

Érthető, hogy ebben az államrendben minden olyan kezdeményezés, netán követelés, amely európai értelemben véve hivatkozik az emberi jogokra, disszidenciának számít, hiszen másneműségével az államhatalom alapjában álló jogrendet veszélyezteti. A hatalom tehát létérdekének tekinti, hogy az ilyenfajta disszidencia – vagy ahogy maga nevezi igen találóan: a külső befolyások – ellen minden eszközzel fellépjen, miközben a külföldi bírálókat egyre makacsabb értetlenkedéssel utasítja el, mivel a maga jogszemlélete szerint eleve nem is értheti meg, miért kell bizonyos dolgokból olyan „nagy ügyet” csinálni, mikor pedig azok a lehető legjobban vannak elrendezve. Ugyanebből a jogszemléletből az is logikusan következik, hogy e felfogás szerint minden ilyen vonatkozású külföldi bíráló vagy tiltakozás a belügyekbe való illetéktelen beavatkozást jelenti, hiszen a kegygyakorlás már fogalma szerint az államhatalom szuverén, önkéntes, saját belátáson alapuló gesztusa, amit kérni talán-talán még lehet, de elvárni vagy követelni semmi esetre sem.

Ami pedig bennünket illet, a mi helyzetünkben az a legtragikusabb, hogy mi e kétfajta jogszemlélet ütközéspontjába kerültünk. A kegygyakorlás jogszemléletét követő román társadalom lenyelte ugyan az európai jogszemléletre hajló kétmilliónyi magyart, de megemészteni nem bírta, s most nagyon a begyében van az államhatalomnak. Az erdélyi magyarság idegen test ebben az államrendben, a fenti értelemben disszidensnek számító tömeg, melynek másneműségét az államhatalom egyre fenyegetőbbnek érzi magára nézve. Innen érthető meg az is, miért nyert az utóbbi években egyre nagyobb teret a magyarellenes nacionalista propaganda: ahogy a hatalom gyakorlásának módszere egyre távolabb került az európai értelemben vett törvényességtől vagy annak akár a látszatától, olyan mértékben vált a más jogszemléletű magyarság jelenléte egyre kényelmetlenebbé, s a felszámolására irányuló asszimilációs program egyre türelmetlenebbé, úgyannyira, hogy a hatalom arra a következményeiben igen kockázatos lépésre szánta el magát, hogy szabad utat engedett a nacionalista propagandának. Ennek egyik – talán az első és legfontosabb – célja az volt, hogy a maga végső soron belpolitikai-hatalmi természetű veszélyeztetettség-érzetét nemzetivé átlényegítve átvigye a román tömegekre, s ezáltal megnyerje őket a voltaképpen politikai (és csak másodsorban nemzeti) indítékú asszimilációs program számára, s egyben eltakarja előlük ennek igazi háttérét, nehogy az egyre elégedetlenebb románságban a magyarok szövetségesükre találhassanak. Sajnos ez a propaganda nem tévesztett célt, és sok románnal csakugyan sikerült elhitetnie, hogy Románia területi és nemzeti egységét a magyarok részéről nagy veszély fenyegeti. Ez pedig nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy egyre nagyobb teret kapott ez a kemény, már nem is leplezett kisebbségellenes politika.

S a romániai magyar értelmiség mindezt szó nélkül eltűri – úgy, ahogy Csoóri Sándor

mondja. De nem azért, mintha nem volna, aki beszéljen. Hanem mert nincs kivel. Tudom persze, hogy a romániai magyarok sem mind szentek, közülünk is kerültek ki becstelen karrieristák, akik a hatalomhoz dörgölőzve igyekeznek megőrizni magasabb funkciójukat és a vele járó előnyöket. Ilyen emberek mindenütt voltak, vannak és lesznek. De remélem, hogy Csoóri Sándor nem rájuk gondolt, hiszen azon igazán nincs miért csodálkoznia, hogy ezek hallgatnak, sőt lelkesen hajbókolnak. Úgy gondolom, azokra a tisztességes emberekre gondolt inkább, akik eddigi munkásságuk, betöltött hivatásuk, kiemelkedő szerepük alapján kellő erkölcsi súllyal szólalhatnának fel a romániai magyarság nevében és érdekében. Csakhogy a hatalom egyszerűen nem hajlandó velük szóba állni: nem törődik a véleményükkel, és ha olykor alkalmuk nyílik is rá, hogy kimondják, pusztába kiáltott szó marad, mert még csak egy formális válasz sem érkezik rá sehonnan, nemhogy annak figyelembevételével intézkednének. Még egyszer mondom: olyan típusú hatalmi rendszerrel állunk szemben, amelynek belső logikájából következik, hogy magabiztosságát semmi sem képes megingatni, legyen az akár az egész világ ellene forduló közvéleménye.

Mit tehetnél te ilyen helyzetben becsületes emberként? Lelkiismereted talán azt diktálná, hogy vállalnod kell a kockázatot, a zaklatásokat, a meghurcoltatást, és ha már itthon nem akad meghallgatója, akkor a nemzetközi nyilvánosság elé kell kiállnod véleményeddel, de muszáj kimandanod, ha előre biztos vagy is benne, hogy semmi foganatja nem lesz, mert számodra erkölcstelenné vált a további hallgatás. És utána nyugodt lélekkel elmondhatod: *Dixi et salvavi animam meam*.

Csakhogy – bármilyen kiábrándítóan hangzana is – mindez a te magánügyeid körébe tartozik, békeidőbe való civil fényűzés. Most azonban ostromállapot van, barátom: ha nem is a hadviselés hagyományos fegyvereivel, de pontosan kidolgozott stratégiát követő harcot folytatnak létünk ellen! Ilyenkor pedig nem az számít, hogy te a magad lelkét megmentetted-e vagy nem, a te lelkeddel itt már nemigen törődik senki. Itt csak az számít, hogy a rád bízott poszt védelmében hogyan teljesíted kötelességedet. Tudnivaló, hogy ha a katona közelharc idején kilép a fedezékből, és pusztá kézzel kezd ágálni az ellenség felé akár a legnemesebb humanitárius eszmékről is („Ide ne lőjete, itt emberek vannak!”), azért nem kitüntetés, hanem büntetés jár.

Márpedig a mi küzdelmünkben a nemzetközi nyilvánosság nem jelent sem fedezéket, sem pedig garanciát arra, hogy ott elhangzó véleményünket vagy az ennek következtében esetleg kialakuló nemzetközi nyomást az államhatalom komolyan fogja venni, és valamit is változtatni fog gyakorlatán.

Mit lehet és kell mégis tenni ilyen helyzetben?

Vannak időszakok, amikor a politikai cselekvésnek egyetlen járható útja marad: a passzív rezisztencia. Ez azonban csak olyan értelemben passzív, hogy a cselekvés látványos, kezdeményező formájáról közösségi érdekeinkre való tekintettel kénytelenek vagyunk lemondani, de ez nem jelenti azt, hogy helyette a megadó semmittevést kellene választanunk.

Nekünk itt most önvédelemre kell berendezkednünk, és minden tőlünk telhetőt meg kell tennünk azért, hogy a lehető legkisebb veszteséggel vészeljük át, éljük túl ezt az időszakot, amelynek a vége sajnos még nem látszik, de előbb-utóbb óhatatlanul eljön. Intézményeink drasztikus megnyirbálása után egyre nagyobb feladatok hárulnak mindenre, ami még megmaradt belőlük, és mindenkire, aki ma ilyen helyen dolgozhat, az óvónótól az egyetemi tanárig, a lapoknál, kiadóknál dolgozó korrektoroktól a főszerkesztőig, a falusi lelkésztől a tudományos kutatóig minden olyan emberre, akinek még van némi mozgástere ahhoz, hogy bármilyen keveset is tegyen e szorongatott magyar kisebbség érdekében. Ilyen helyzetben ugyanis mindaz, ami békeidőben egyszerű munkavégzésnek számít, politikai cselekvéssé minősül, és akként kell hozzá viszonyulni, sőt erkölcsi alapon mindenkitől számon is lehet kérni, hogy mozgásterének nagyságához mérten megtett-e minden tőle telhetőt. Emellett azonban a „védelmi állások” megőrzése is ugyanolyan fontos feladat, és senki sem engedheti meg magának, hogy ezeket – akár személyes erkölcsi indítékokra hivatkozva is – meggondolatlan cselekedetekkel veszélyeztesse, mivel ezzel a közösség sajnos nem nyer semmit, csak veszít.

Nálunk ugyanis nem úgy van, mint másutt, ahol a törvény fogalmát európai módon értelmezik: itt az államhatalom nem vesződik azzal, hogy a munkaszerződés felbontásához törvényes alapot keressen, egyszerű felsőbb utasításra bárkit azonnal el lehet bocsátani állásából. Ezt pedig mindenkinek tudnia kell, és nem kevés taktikai érzék szükséges ahhoz, hogy ki-k helyesen mérhesse be magának, meddig is szabad elmennie. Ezért van az is, hogy némelyek olykor veszélyesen előreszaladnak, mások pedig – és ez a gyakoribb – túlságosan óvatosak. Egyértelműen elmarasztalni az utóbbiakat sem lehet, kivéve persze azokat, akiknek „óvatossága” gerinctelen meghunyászkodásból, személyes érdekek és előnyök féltéséből származik. De itt nem is róluk van szó, rájuk mi eleve nem számíthatunk. Szóba hozni is csak azért kellett őket, hogy el tudjuk határolni tőlük magunkat: tudniillik ők is szívesen hivatkoznak arra, hogy azért nem tesznek soha semmit (illetve teszik azt, amit inkább ne tennének), mert helyükbe csak még rosszabb kerülhetne. Ezt azonban csak annak van joga így kijelenteni, aki legalább tanújelét adta annak, hogy megpróbálta a közösségért megtenni, ami tőle telhet.

Mondom, olyan helyzetben vagyunk, hogy a leghétköznapibb dolgok minősülnek fontos politikai cselekvéssé és ilyen értelemben erkölcsi kérdéssé is. Belülről nézve most nem azt lehet rajtunk számon kérni, amit Csoóri Sándor nehezményez, hanem azt, hogy ki-k a maga helyén lehetőségeihez mérten elvégzi-e lelkiismeretesen a rá háruló közösségi feladatokat. S ez nem merül ki abban, hogy a nemzetiségi intézményekben dolgozó ember ne csak pénzkereseti lehetőségnek tekintse munkahelyét, hanem elsősorban szolgálatnak, a szó legnemesebb értelmében, hanem még sok minden hozzátartozik, el egészen addig, hogy megmaradt szellemi energiáinkat ne pusztítsuk alkohollal. Mert nem vagyunk a magunkéi: egyszer mindenkinek meg kell jelennie a közösség ítélőszéke előtt. S ha mind e feladatoknak

lelkiismeretesen eleget tettünk, akkor nyugodtan elmondhatjuk: Feci et salvavi animam meam. A többi nem rajtunk múltott ...

Lehet, hogy most arra gondolsz: mit ér ez a sziszifuszi munka, ha a két eltérő jogszemlélet összeférhetlensége úgylis állandóan újra fogja termelni a konfliktusokat? S ha átvészeljük is ezt a mostani periódust, utána nem fogunk-e előbb-utóbb megint ugyanide jutni, vagy még ennél is rosszabb helyzetbe?

Beismerem, hogy ebben a kérdésben engem is meg-megkörnyékez a kishitűség. Hiszen a gazdaságot, ha nem is egyik napról a másikra, de valahogy talpra lehet állítani, idővel a kulturális és egyéb természetű bajokat is orvosolni lehet, de vajon meg lehet-e változtatni egy egész társadalom több évszázados hagyományból táplálkozó jogszemléletét? Mert ha ez változatlan marad, akkor minden javulás csak ideig-óráig tarthat, s utána kezdődik megint ugyanaz, mint amiben most vagyunk. Akkor pedig van-e még egyáltalán értelme valaminek?

Nem akarok erre a kérdésre azonnali választ adni, mert rossz úton jutottunk el hozzá. A fatalista szemléletű megközelítés azért nem jó ide kiindulópontnak, mert azt sugallja, hogy úgylis tudjuk, mi következik, holott valójában nem tudjuk. De számba vehetjük az ésszerűen felmérhető esélyeket. Az egyik az, hogy a jogszemlélet megmarad a réginek, a másik az, hogy megváltozik. Több lehetőség nem lévén, lássuk, mi szól az egyik, és mi a másik mellett.

Az első mellett szól a történelmi hagyomány, amely nemcsak a hatalom gyakorlásának módszereiben és stílusában mutatkozik meg, hanem a román közvélemény szerkezetében is, valamint a hatalom funkciójával kapcsolatos hiedelmekben. Mindez együtt olyan nagy közegellenállást jelenthet minden változással szemben, hogy okvetlenül számolni kell vele.

De szólnak érvek a változás lehetősége mellett is. Románia ugyanis történelme során első ízben most kerül majd olyan helyzetbe, hogy jogfelfogás tekintetében jó esélyekkel próbálhat meg átváltani az európai típusú gondolkodásmódra. Ezt a történelmi pillanatot éppen az utóbbi évekbeli általános társadalmi és gazdasági leromlás alakította ki. A hatalom ugyanis annyira lejáratta magát nemcsak a külföld, hanem saját népe szemében is, hogy úgyszólván mindenki előtt nyilvánvalóvá lett, mennyire korszerűtlen, anakronisztikus, sőt botrányos a mai Európában a kegygyakorlás jogszemlélete. A közvélemény ugyan ezt mint olyat nemigen érzékeli világosan, nem tudja még szavakban kifejezni, hogy tulajdonképpen mi is hiányzik, hiszen korszerű politikai és jogi kultúra híján hogyan is tudhatná, de az európai fajta jogérzet bizonyos elemei már megvannak benne, ha egyelőre strukturálatlan, amorf összevisszaságban is, és ez részben onnan származik, hogy miután a hazai tömegkommunikációs eszközök teljesen hitelüket veszítették, egyre többen fordulnak bizalommal a külföldiekhez, elsősorban a nyugati rádióadásokhoz, „mert azok megmondják az igazat”. A másfajta gondolkodásmód ilyen úton beszüremkedő elemei pedig elégségesek lehetnek ahhoz, hogy az amúgy sem homogén közvéleményt fogékonyra tegyék a jogszemléletbeli változásra. Tovább már minden azon múlik, hogy mikor hozzá lehet fogni a társadalmi és gazdasági élet elkerülhetetlen megreformálásához, mennyire sikerül majd

kihasználni ezt a történelmi helyzetet. Nincs kizárva, hogy most fog bekövetkezni a csoda, hiszen azt minden józanul gondolkodó ember már ma világosan látja, hogy az esedékes gazdasági és társadalmi reformokat nem lehet megvalósítani, és ha meg lehetne is, eredményeit nem lehet megőrizni az egész társadalmi élet radikális demokratizálása nélkül. Márpedig ennek alapfeltétele a korszerű, európai fajta jogfelfogás érvényesítése. Tartani lehet azonban tőle, hogy a ma még egyre erősödő nacionalista irányzat mindent megtesz majd, hogy az ilyen törekvéseket megghiúsítsa, mert bennük nem a román nemzet igazi érdekeit fogja látni, hanem – a maga abszurd rögeszméi szerint – a magyarok veszélyes szellemi térhódítását, annál inkább, mert a társadalom demokratizálásának programját, ha arra sor kerül, a romániai magyarok már csak helyzetüknél fogva is szívvel-lélekkel támogatni fogják. A nacionalista irány befolyását azonban ellensúlyozhatja valamelyest az a körülmény, mely szintén része az említett történelmi pillanatnak, hogy a nemzetközi közvélemény egyre érzékenyebb a demokratikus jogok érvényesítésének kérdésére, s hogy más szocialista országokban is olyan erjedésnek vagyunk tanúi, amely egyértelműen az élet demokratizálásának elodázhatatlanságát bizonyítja. Az újabban egyre gyakoribb külföldi bírálatok és tiltakozások pedig, ha közvetlen eredményük nem is nagyon lehet, az eljövendő változások irányát nagyon is befolyásolhatják, hiszen egyetlen nép számára sem lehet közömbös, milyen szemmel néz rá a művelt világ.

Ennél többet egyelőre erről sem lehet mondani, de talán ennyi is elég most nekünk ahhoz, hogy ne helyezkedjünk lemondóan az „itt már minden mindegy” álláspontjára, hanem helyünkön maradván próbáljuk addig is menteni a menthetőt.

1988. július vége

Látó 1990/5. 572–598.

(Ahogy ma látom – 1995)

Ezt a levélfélét még 1988-ban írtam. (Május elején, mikor tehát az az évben kivándoroltak zöme még itthon volt.) Ebben az időben szökött fel hirtelen a romániai magyarok körében a kivándorlási hullám, részben a diktatúra szigorúbbá válása miatt, de nem utolsósorban annak nyomán is, hogy a magyar kormány előbb hallgatólagosan, majd később hivatalosan is befogadta a romániai menekülteket. (Az 1993-as Statisztikai Évkönyv adatai szerint 1987-ben 3845 magyar hagyta el hivatalosan az országot, 1988-ban ez a szám megháromszorozódott: 11 728-an települtek külföldre. Ebbe azonban a zöld határon távozottak aligha vannak belefoglalva, így inkább csak az arányokat mutatja.) A kivándorlók számának ez a hirtelen megnövekedése érezhetően rontotta a hangulatot. Innen is, onnan is érkeztek a hírek az újabb és újabb áttelepülőkről. Számadatokhoz akkor nemigen lehetett hozzáférni, a becslések hozzávetőlegesek voltak, volt, aki ötezerre, volt, aki húszezernél is többre becsülte a kivándorló magyarok számát. Tény, hogy az általános hangulat kezdett nagyon hasonlítani ahhoz, amit tömegpszichózisnak hívnak.

Ilyen helyzetben az ember rákényszerült arra, hogy végiggondolja a helyzetet. Ezért is született ez a levél. Előbb nem szántam közlésre, inkább magamnak írtam. Csak néhány olyan embernek mutattam meg, akikhez feltétlen bizalmam volt, köztük Domokos Gézának is, aki akkor igazgatóm volt Bukarestben a Kritérionnál. Aztán, mikor láttam, hogy a magyarországi média mennyire egyoldalúan közelített ehhez a kérdéshez, hogy a leegyszerűsítő értelmezés mennyire demoralizáló volt, ezért ahelyett, hogy erőt adott volna az embereknek, csak még jobban elkeserítette őket, tovább növelve ezáltal a kivándorlók számát, úgy gondoltam, muszáj közzétennem. Írtam alá egy álnevet, és átcsempésztem a határon, abban reménykedve, hogy ha megjelenik, ha elgondolkoznak rajta – olvasók is meg újságírók is –, talán lesz valami foganatja. Azt is reméltem, hogy kerülő úton ugyan, de talán többekhez eljuthat azok közül is, akikhez tulajdonképpen szólt volna.

A folytatásról csak annyit tudok biztosan, hogy az írás eljutott Budapestre. Többet azóta sem hallottam róla. (A dologban az a furcsa, hogy abban az időben az innen átkerült kéziratok amúgy elég könnyen megtalálták a nyomdához vezető utat. Hogy ezzel mi lett, nem tudom. Nem hallgathatom azonban el, hogy már elküldésekor tartottam tőle, hogy bizonyos körökben nem lesz nagyon népszerű, hiszen úgy vélhetik némelyek, hogy a probléma árnyaltabb megközelítése esetleg zavart kelthet, és megbonthatja az akkor divatozó retorikus-patetikus, hatásadász irományok kialakította kép kényelmes egyértelműségét. Nem tudhatom, hogy valóban így volt-e; könnyen lehet, hogy mindez csak alaptalan feltételezés, amely nem helytálló volta folytán jellemez egy helyzetet, hanem csak azáltal, hogy egyáltalán megszülethetik.)

Most, idestova hét év múltán újraolvasva kissé fejbe kólint. Tudom, jól emlékszem, hogy én ezt akkor azért szerettem volna közölni, hogy egy kis biztatást nyújtsak a megszorodott embereknek. De hát ezzel a szöveggel? Hiszen ez maga is csupa tömény szomorúság! Milyen is lehetett az az 1988-as esztendő, ha hozzá képest ez a keserű hangú levél egy ritka bizakodó írásnak számított? Márpedig az kellett hogy legyen, hiszen különben akkori olvasói nem méltányolták volna benne kivétel nélkül éppen ezt.

Bizony, hamar elfelejtjük, miből jöttünk ki. A tényeket még csak tudjuk, de a hangulat, az szerencsére odavész. Már csak ezért is érdemes olykor elővenni régi írásainkat. Hogy ne mondjuk ki olyan könnyen, hogy semmi sem változott, minden az, ami volt.

Úgy érzem, hogy ez az írás – sajnos – még mindig aktuális, ha nem is éppen úgy, ahogy akkor. Nemcsak azért, mert a kivándorlás még mindig tart, hanem mert ma is gyakran találkozhatni (mind nálunk, mind Magyarországon) olyan értelmezésekkel, amelyek a magyar, illetve a román kivándorlók számarányában megmutatkozó nagy különbséget kizárólag a kisebbségi lét nehézségeivel próbálják magyarázni, eltekintve egyéb tényezőktől, bármilyen nyilvánvalóak is. Az új körülmények között ez több, mint csúsztatás: ez bizonyos fokig felelőtlenesség is. Mert mi másnak kellene hívni azt a magatartást, amely immár a sajtónyilvánosság lehetőségével visszaélve, leegyszerűsítő elemzésekkel láttatja sokkal

sötétebbnek a helyzetet, mint amilyen az valójában? Tartok tőle, hogy nem mondok nagy valótlanságot, ha úgy értékelem, hogy 1989 után egy újabb tényező jelent meg nálunk, amelynek nem kis szerepe van abban, hogy a kivándorlás meg-megújuló hullámokban tovább folytatódik: a (hazai és külföldi) magyar média. Mert mi hasznuk lehet vajon a maradásra biztató felhívásoknak, ha mégoly szívhez szólóak is, ha közben világvége-hangulatot árasztanak maguk is, megtetézve az újságok demoralizáló pesszimizmusát? El lehet-e vajon jó lélekkel várni a romániai magyarságtól, hogy itthon maradjon és tegye a dolgát, ha közben folyton arról próbáljuk meggyőzni, hogy itt már minden el van veszve?

A tárgyilagosabb megítélésnek a kérdés mai túlpolitizáltsága sem kedvez. A politikai diskurzus elsősorban hatni akar, ezért szinte óvakodik attól, hogy a folyamatokat árnyaltan próbálja értelmezni: csak azt emeli ki, amiről a politikus – okkal vagy ok nélkül – úgy véli, hogy a maga oldalára tud vele állítani embereket. Ez a szempont sokszor még az ellentmondás-mentesség elemi követelményét is háttérbe szorítja. Magam hallottam egy olyan beszédet (az RMDSZ egyik ismert politikusától), amelyben a szónok először azon volt felháborodva, hogy a legutóbbi (1992-es) népszámlálás eredményeinek közzétételekor a hatalom a *hárommilliónyi romániai magyarból* csak 1,6 milliót volt hajlandó elismerni, ezzel is elárulva megátalkodott beolvasztó szándékát, majd nem egészen három perc múlva, felszólalásának folytatásában már *a romániai magyarság vesztes ütemű, már-már kihalással fenyegető megfogyatkozásáról* beszélt. Az emocionális beállítódás természetéről sokat elmond, hogy a nyilvánvaló ellentmondást senki sem tette szóvá (pedig voltunk ott legalább hetvenen), a hallgatóságnak fel sem tűnt, hogy itt azért valami nincs rendben.

Márpedig a pesszimizmus ragadós dolog. Annál inkább, mert 1988-hoz képest történt egy lényeges változás. Akkor még lehetett várni valamire. Nemigen tudtuk, mire, de az világos volt, hogy valaminek előbb-utóbb történnie kell. Ma már más a helyzet: az általános lehangoltság és kiábrándultság oka az, hogy aminek történnie kellett, az (legalábbis részben) megtörtént, s a helyzet továbbra sem jó. Úgy látszik, nincs mire várni többé, Romániában minden marad úgy, ahogy van, a világ végezetéig. Ez sokat nyom a latban nemcsak a magyarok, hanem a románok (főként a fiatalság) nagy arányú kivándorlása mögött álló döntésekben is.

A magyarság körében csak tetézi a bajt, hogy közben felerősödött és a korlátlan sajtószabad(os)ság körülményei között a mi generációnk által sohasem tapasztalt méreteket öltött az ellenünk irányuló nacionalizmus és az ezzel járó propaganda. (Mikor ennek első jelei 1990 elején elkezdtek megmutatkozni, a magyarokban általános megrökönyödést és kiábrándulást váltottak ki; engem kevésbé leptek meg, hiszen éppen a fenti írás mutatja, hogy ezzel mint egyik várható lehetőséggel már két évvel azelőtt számoltam. Sajnos jó prófétának bizonyultam.) Meg tudom érteni, ha sokak számára egyre nehezebb elviselni az állandó megaláztatást, a magyarságot ért folytonos rágalmat, és főleg a tehetetlenségnek és kiszolgáltatottságnak azt az érzését, hogy velünk bárki bármit elkövethet, minden jöttment

hordószónok politikus belénk törölheti a lábát, ha érdekei úgy kívánják. Ez az állandó pszichológiai nyomás alighanem kimeríti a kulturális genocídium egyik kritériumát. A kérdés most már az, hogy ilyen helyzetben mi a teendő: el kell-e belőle okvetlenül menekülni, vagy valami mást kell tenni?

Én most is úgy gondolom, hogy nem kell elmenni. Ha úgy tetszik: csak azért sem. Hiszen: ha engem nem akar senki elüldözni, ha jól megvagyok idehaza, akkor csakugyan szabadon dönthetek akár úgy is, hogy kivándorlok. Ha viszont észrevehetően van egy olyan szándék bizonyos hatalmi körökben, hogy engem innen kiszekírozzanak, akkor az én kivándorlásom nem szabad döntés eredménye többé, hanem csak alkalmazkodás az üldöző szándékához, durvábban szólva: együttműködés az üldöző ellenem és közösségem ellen irányuló szándékával. Szabadon akkor csakis az itthon maradás mellett dönthetek. Ez is mutatja, hogy egy ilyen helyzetben csakugyan korlátozva vagyok szabadságomban, és ebbe nem törődhetek bele. Nemcsak itthon kell tehát maradnom, ez nem elég, hanem harcolnom is kell szabadságomért. Azért a szabadságomért, hogy legyen nekem szabad akár kivándorolnom is (ne muszáj legyen, hanem szabad legyen!), ha nekem úgy tetszik. S ha ez a szabadságom meglesz, akkor utána akár nyugodtan itthon is maradhatok.

Nem megyek bele egyéb részletekbe, mert hosszadalmas lenne. Csak az utóirathoz fűzök még egy kis utóiratot. Árulók voltunk-e hát valóban mi, értelmiségiek, akik a diktatúra idején itthon maradtunk? A kérdés nem egészen szónoki, hiszen csak nemrég is olvashattunk egy butácska cikket az Erdélyi Napló egyik decemberi számában (1994), amelyben a szerző kerek pereg kijelenti, hogy minden magyar értelmiségi áruló volt, aki a Ceaușescu-korszakban bukaresti szerkesztőségekben dolgozott. Én is tehát – méghozzá feleségestül.

Az a jó ebben a vádban, hogy ilyen egyértelmű. És finom distinkció is van benne. Annyit már tud a szerző, hogy általános kijelentéseket tenni nem ajánlatos, hiszen az emberek és helyzetek nem egyformák. Nem is vádolja hát kollektíve az egész romániai magyar értelmiséget, hanem csakis az akkor (és netán még mindig) Bukarestben dolgozókat. A marosvásárhelyiek vagy kolozsváriak nyilván egytől egyig angyalok voltak.

Mit lehessen erre mondani? Most kezdjem el sorolni, mit kellett ott nekünk nap mint nap végigcsinálni? Meséljem el, milyen kiváltságos helyzet és milyen nagyszerű érzés éveken át borotvaélen táncolni egy puskaporos hordó tetején, egy Damoklész-kard alatt? Vagy soroljam tán a könyveket, amelyeket a Kritérionnál szerkesztettem, és azok fontosságát az adott helyzetben? Az „érdemeimet”? A „mentségeimet”? Úgy gondolom, ízetlen és hozzám méltatlan dolog volna. Ha kimondatlanul is, ezek valahol úgyis benne vannak a fenti levélben. Mást most sem mondhatok. Nekem elég, ha úgy érzem, a magam részéről nyugodt lélekkel elmondhatom: Feci, et salvavi animam meam.

Végezetül pótolnom kell egy sajnálatos mulasztásomat: a levélben talán azért nem említettem, mert annyira nyilvánvalónak tűnt, hogy az a néhány magyar értelmiségi, akit az akkori hatalom hetekig, hónapokig tartó, elviselhetetlen zaklatással, nyomással, lelki

tortúrával akarata, maradó szándéka ellenére üldözött el innen a szó szoros értelmében, olykor az útlevélosztályon való hathatós közbenjárással, természetesen nem tartozott a levél lehetséges címzettei közé (hacsak ezt nem maga provokálta ki tudatosan, hogy aztán „politikai okokból elüldözött erdélyi menekültként” nagyobb előnyökhöz juthasson Magyarországon – mert kár lenne letagadni, hogy még ilyen is volt). A levél azokhoz szólt (volna), akik olyan helyzetből mentek el vagy készültek elmenni, amilyennél mások sokkal rosszabbat is kibírtak.

Kolozsvár, 1995. május eleje

A teljes szöveg az 1995-beli kiegészítéssel a Cseke Péter szerkesztette Lehet – nem lehet? c. kötetben jelent meg (Mentor 1995. 131–169).

(Ahogy ma látom – 2003)

Eljár fölöttünk az idő. Ezt most leginkább abból veszem észre, hogy az, ami most van, mennyire nem hasonlít nemcsak 1988-ra, de már még 1995-re sem. Más a hangulat, más a helyzet szerkezete, mások a fontos problémáink, más a nemzetközi környezet, egyszóval minden. Szinte hihetetlen, hogy csak nyolc év alatt is ennyit változzék a világ. (Persze biztosan lesz, aki ezen a kijelentésemen csodálkozni fog, mert itt öszerinte semmi sem változott, csak mi öregedtünk közben nyolc évet, de hát nem akarok én okvetlenül mindenkit meggyőzni.)

Ma is úgy látom, hogy arra a helyzetre, amelyről szóltak, mind az 1988-beli levél, mind az 1995-beli kiegészítés érvei állnak. A maira azonban már nem egészen, sőt olyan is van, amelyik egyáltalán nem. Időközben ugyanis történt itt egy s más.

1995-höz képest az egyik legfontosabb az, hogy az akkor még nyomasztóan intenzív magyarellenes propaganda mára jócskán alábbhagyott: még ha időnként találkozunk is vele, a nyolc évvel ezelőttihez képest meglehetősen vérszegény és unalmas. (Akinak van hozzá bátorsága, próbáljon csak meg visszaemlékezni, miben is kellett élnünk a 90-es évek elején!) Az emberekre is másképpen hat: annak idején még mind a románok, mind a magyarok körében ádáz indulatokat tudott kelteni, ma már igen nagy részük alig törődik vele. Ebben a változásban nekünk, magyaroknak vajmi kevés szerepünk volt, sokkal kevesebb, mint amennyi lehetett volna. Ez a propaganda ugyanis nem azért zsugorodott mai mértékére, mert mi olyan eredményesek voltunk a románok tájékoztatásában és a velük való dialógusban, hiszen mi úgyszólván semmit nem tettünk meg abból, ami a mi dolgunk lett volna. (Ha nem így lett volna, ma ennél sokkal jobban is állhatnánk. Amit tettünk is, inkább járulékos mellékterméke volt valami egyébnek; például igen jó hatása volt annak, hogy államelnökjelöltként Frunda György a kampány során, mikor sokan oda is figyeltek rá, magyarként szólhatott a románok tömegeihez.) Hanem az történt, hogy inflálódott a dolog, és a románok egyszerűen ráuntak: főleg azok, akiknek szólt volna, de bizonyos fokig még azok

is, akik éveken át szorgalmasan csinálták.

E változás első egészen nyilvánvaló jelei a 2000. novemberi parlamenti választásokat megelőző kampány során mutatkoztak meg. Ez a választás három nagy meglepetést hozott nekem. Az első az volt, hogy engem ezúttal nem szidtak, pedig már éppen hozzászóltam, hogy ha választási kampány, akkor hordószónokok egész serege kórusban zendít rá az állam és a nemzet biztonságát veszélyeztető magyarokról és románellenes nemzetközi összeesküvésükről, a románok kisémmizéséről saját hazájukban meg hasonlókról szóló régi nótára. Hát ez most elmaradt. (Ha volt is imitt-amott egy-egy utalás, nem ez volt a jellemző.) Pedig nagyon odafigyeltem végig a kampány alatt. Corneliu Vadim Tudor egyórás tévébeszédét is végighallgattam, és még ebben az igazi retorikai remekműben is csak egy halvány kitérő volt a magyarokról, a vége felé, az is inkább csak hagyománytiszteletből beszúrva, semmint a kampánybeszéd szerves részeként. Ez pedig egyértelműen arra vallott, hogy a román pártvezérek közül még az ilyesmire egyébként könnyen kaphatók is be kellett lássák, hogy 2000-ben a magyarellenes propaganda már nem hozhatott volna annyi szavazatot, hogy ebbe érdemes legyen pénzt és energiát fektetni. Meglepően nagy választási sikerét C. V. Tudor sem magyarellenességével szerezte, hanem azzal, hogy – „Nem holmi cikornya-beszéddel, / De az érzés egyszerű hangján” – azt ígérte a választóknak: ha ő lesz az államelnök, mindenkit falhoz állíttat, vagy legalábbis felakasztat, aki a nép pénzét ellopva, tisztességtelen úton gazdagodott meg. Erre pedig, úgy látszik, a románok közül elég sokan befizettek volna. (Sőt azt hiszem, a magyarok közül is, csak ők szégyelltek C. V. Tudorra szavazni.)

A második meglepetésem az volt, hogy az államelnök-választás második fordulójában Ion Iliescuro szavaztam. Ezt se hittem volna addig magamról. De hát ha közte és C. V. Tudor között kellett választani, akkor nem volt kérdéses, kit kell támogatni. (Iliescu aztán egyszer honorálta is a szavazatomat: mikor a román nyelv védelméről szóló Pruteanu-féle törvényt nem hirdette ki, hanem visszaküldte a parlamentnek újratárgyalás végett, ahol az aztán meg is halt, remélhetőleg egyszer s mindenkorra. Pedig azt még az RMDSZ is megszavazta – örök szégyenemre. Holott nem volt vele kénytelen, hiszen ez elől nagyon elegánsan ki lehetett volna térni: egyszerűen azt kellett volna mondani, hogy ez a törvény nem a mi nyelvünkről szól, tehát mi ebben az egyben egyszerűen nem vagyunk illetékesek véleményt mondani. A román nyelvről döntsenek a románok, ők azt tehetnek vele, amit akarnak, ha úgy tetszik nekik, akár csúfot is űzhetnek belőle, hiszen az ő nyelvük, mi ebben nem szólhatunk bele, tehát a végső szavazáskor tartózkodni fogunk.)

A legkínosabb meglepetésem mégis a harmadik volt: az, hogy a második forduló kampánya során egyszer kénytelen voltam C. V. Tudor pártjára állni (persze csak magamban). A Național 2000. december 5-i száma ugyanis hosszú interjút közölt Gelu Voican Voiculescuval, amelyben elmondja, hogy C. V. Tudor szülei, amint azt végre maga is „beismerte”, nem ortodoxok voltak, hanem egy újprotestáns jellegű „szektához”, az

evangéliumi keresztény felekezethez tartoztak, és őt is erre a vallásra keresztelték, „tehát Vadim gyakorlatilag nem is keresztény”. Miután egyebek mellett olyan „istentelen bűnjeleket” említ, mint például hogy Vadimnak olyan Bibliája van, amelynek a fedőlapján nincs kereszt, azt mondja: „Mint pártvezért és egyes lapok főnökét C. V. T.-t sohasem érte gyanú amiatt, hogy más hitet terjeszt, mint a többségi ortodoxot. De államelnökként másképp állnának a dolgok. Mert Románia egy jellegzetesen ortodox ország, az ortodoxia pedig spirituális lényege a román népnek, amely ortodox keresztényként született. [...] De egy hívő, akár baptista, akár jehovista vagy szodomista [!], nem tüntetheti fel magát a nacionalizmus bajnokaként, nemhogy államelnökségre áhítozzék. Ugyan milyen esélyei lehetnének egy szektás, tehát álkeresztény elnökjelöltnek?!” Arra a kérdésre pedig, hogy ha mégis elnökké választanák, jelentene-e az valamilyen veszélyt az egységes román nemzetállam számára, egyértelmű igenlő választ ad. Gondolom, mindenki megértheti, hogy bármennyire nem kívántam is C. V. Tudort államelnöknek, ezúttal mégis neki fogtam pártját. És elgondoltam, hogy jól nézünk mi ki. Hiszen C. V. Tudor olyan, amilyen, tudjuk, de ha ilyenek az ellenfelei ...

Erre azért tértem ki, bár nem tartozik szorosan a kivándorlás kérdéséhez, hogy jelezzem: a románok ugyan nagyon sokat tanultak 1989 decembere óta, és változtak is jó irányban (talán többet, mint mi, magyarok), de azt én is tudom, hogy még időbe fog telni, amíg egy korszerűbb szemlélet csakugyan uralkodóvá válhat. (Ám azt se felejtjük el közben, hogy aki ezt a sok aljas ostobaságot mondta, nem „a román nép”, hanem a román politikai élet egyik meglehetősen obskúrus személyisége.) Az viszont már nagyon is összefügg a kivándorlással, hogy mi, magyarok ezt a jó irányú változást nemigen voltunk hajlandók még észrevenni sem, nemhogy tudatosítani is az emberekben. A nyilvános beszéd továbbra is gyakran azt sugallja, hogy itt valami zsigerekbe ivódott, megváltoz(t)hatatlan beidegződések működnek, amelyek hatásának nem is remélhetjük a végét. Akkor pedig mi végre is maradnánk itthon? Jellemző ránk, hogy 2000. november 29-én, mikor kiderült, hogy az elnökválasztás második fordulójába Iliescu és C. V. Tudor került, mégpedig az utóbbi több mint 27%-kal, mit írt valaki a kolozsvári Szabadságban (hogy ki, az itt mindegy, mert most nem a személy, hanem a jelenség a fontos – meg persze az, hogy ezt sajnos nagyon sokan elolvashatták):

„Fölösleges számolni valamit is ezután – a százalékokat. Számolni kell azonban mindenütt azzal, amivel eddig is számolni kellett. Annak a népnek a választása volt ez, amelyik Dobrudzsát [...] a bolgárok, zsidók kiüldözésével, irtásával s beolvasztásával »egységes román területté« tette; annak a népnek a választása, amely soha nem tartotta be saját gyulafehérvári határozatainak az Erdélyben élő más nemzetekre vonatkozó ígéreteit; amely híven szolgálta a legembertelenebb Ceaușescu-féle diktatúrát, és most is virágot visz a kivégzett zsarnok sírjához, vagy változatlanul ugyanaz a hazafiúi érzés vezérli. [...] ez a nép képtelen elfogadni a fejlett Magyarországot magába foglaló Európát és a Romániában élő

magyarok teljes jogegyenlőségét.

Nem az éhségtől való félelem növelte 4,6–7 százalékról 28 százalékra a Vadim programjára felesküdt románság tömegét [...]. A kizárólagosságra törekvő nagynemzeti eszmének köszönhető mindez, valamint annak, hogy a volt államelnök [Emil Constantinescu] gyávasága s a kormány tehetetlensége miatt a számos törvénytelenséget elkövetett kolozsvári polgármester hatalmon maradhatott, és főpárttitkári minőségében látványosan magával vihette a Nagy-Románia Pártba erdélyi híveit.

Amíg e nép lelke mélyén ennyire erős az intolerancia és a káros, vak gyűlölet, amíg a harmadik évezred kezdetén is hamis történelmi mítoszai vezérlik, hiába játszanak vele civilizációs, európai »standardokkal« és próbálják kimutatni ilyen vagy olyan téren a megkívánt százalékokat, nincs remény rá, hogy a hazugságban lapuló »rossz tanuló« valamit is megértsen és őszintén elfogadjon az európai szellem áldásából.

Ki kell mondani a szót, melyet az RMDSZ vezetői is elhallgattak e tragikus pillanatban: a román sovinizmus! Hatvan év után mire lesz képes újra? ...”

Mikor ezt elolvastam, nemcsak arra gondoltam, hogy mi ketten nyilván nem ugyanazt a választási kampányt láttuk (avagy kettőnk közül csak egyikünk követte rendszeres figyelemmel, másikunk meg nem, mert ő anélkül is tudta, hogy csakis milyen lehet), hanem arra is, hogy aki ezt most majd megérti és el is hiszi, láthat is neki csomagolni. És ez a cikk sajnos nem egyedülálló a maga nemében, hanem sok hasonlóval együtt alakítja a romániai magyarok körében a közhangulatot olyanra, amelyben végképp lehetetlenné válik, hogy ez a közösség egy számára is elfogadható jövőképet alakítson ki magának, amely arról szóljon, hogyan fognak hát boldogulni és sikeresek lenni az erdélyi magyarok Romániában. Ha azonban nincs ilyen jövőképük, márpedig nincs, akkor a kivándorlást nem lehet megállítani, akármilyen szépen szónokolnánk is ennek fontosságáról.

Pedig az utóbbi években igencsak elszaporodtak az efféle szónoklatok: ilyen beszédeket ma már szinte mindenki tud tartani, bárhol és bármikor, ha egy mikrofon van előtte. Olyanokat hallunk folyton (főleg a politikusoktól), hogy a kivándorlás hovatovább komolyan fenyegeti az erdélyi magyarság fennmaradását, tehát halaszthatatlan feladatunk megállítani, hogy ezért mindent meg kell tennünk, és meg is fogunk tenni – az azonban feltűnően nem derül ki soha elhíhető módon, mit is hát. Én legalábbis még nem láttam embert, akinek erre legalább egy épkezláb, reális és hatékonyan ígérkező ötlete lett volna. Ennek oka pedig biztosan nem az, hogy ezek az emberek egytől egyig buták lennének (még ha akad is köztük egy-kettő, aki értelem dolgában inkább hátul előzi a többit). Hanem inkább az, hogy *ha egyéb dolgokat változatlanul hagyunk, akkor ez a probléma tulajdonképpen megoldhatatlan*, akármennyit beszélünk is róla.

Az egyéb dolgokról pedig szemérmesen hallgat mindenki. Mikor a mostani kivándorlásnak okát kell adni, a szociológusok inkább csak a gazdaságiakra hivatkoznak, úgyannyira, hogy 1988-hoz képest most mintha átestünk volna a ló másik oldalára: az akkori

diskurzus a nemzetiségi sérelmek szerepét túlozta el, a mostani meg a gazdasági tényezőét. Tudom én azt persze, hogy a megélhetési gondok mint a kivándorlás okai valóban nagy súllyal esnek a latba (éspedig nemcsak a magyarok körében), egyetlen bajom ezzel csak az, ha kizárólagossá tesszük, mintha más most már nem is volna. Az RMDSZ vezető politikusai persze szívesen hangoztatják ezt a véleményt, hiszen ebből azt is ki lehet olvasni, hogy nekik ebben semmi felelősségük sincs, mert ami rájuk tartozott, azt ők elvégezték: nekik köszönhetően nagyjából már a kisebbségi nyelvhasználat problémája is meg van úgymond oldva, sőt egyesek úgy vélik, hogy még az asszimilációt is sikerült megállítani (pedig bizony nem sikerült, de ezért csakugyan kevésbé a politikusok a felelősek), a gazdasági nehézségekről viszont nem tehetnek.

Én meg úgy látom (megint mondom: a gazdasági okok fontosságát nem vitatva), hogy a kivándorlásnak egyéb okai is vannak, és ezeknek jóval nagyobb lehet a szerepük, mint általában hisszük. Hogy mekkora, azt százalékokban kifejezve én sem tudnám megmondani, de attól ezek még nagyon is reális okok lehetnek. Az egyik az, hogy bár, mint mondtam, az országban sokat javult a közhangulat, már ami a román–magyar viszonyt illeti, a helyzet elég messze van még attól, hogy igazán jónak lehessen mondani. A román köznép ugyan sok mindent megtanult magától az elmúlt évek alatt, a helyi hatalmasságok részéről azonban a magyaroknak helyenként még mindig folytonos megaláztatásban van részük. Kirívó példája ennek a kolozsvári helyzet, ahol immár több mint egy évtizede tart ez a lehetetlen állapot, hogy szinte nincs hét, hogy a sajtó ne számolna be a polgármester újabb meg újabb magyarellenes packázásairól. Politikusainknak aligha lehet rá elfogadható mentségük, hogy ez az ember még mindig bármit elkövethet büntetlenül, akár törvénybe ütköző dolgokat is, hogy a magyarok itteni életét megkeserítse, kezdve az anyanyelvhasználat korlátozásától egészen addig, hogy mindent bemocskol, ami a magyaroknak szent és hagyományosan fontos, és ami hozzátartozik az ő közösségi életükhöz. A város főterét például (amely a kolozsvári magyarok számára a központ, és amelyet azelőtt mint Európa egyik legszebb városi főterét tartottak számon) szédülatta, és évek óta szándékosan úgy tartatja, mint valami szemétteltelepet, csak hogy a magyarokat bosszantsa vele; egy időben „ökologikus közcéket” állíttatott fel oda, mostanában meg azt látom, hogy egy táblára ki van írva: „Loc pentru animale” – azaz: „Állatoknak kijelölt hely” –, hogy a sok kutyagumi láttán még az ott sétálástól is elmenjen a kedve az embernek, de a polgármester sajátos humorát ismerve még abban sem lehetek teljesen biztos, hogy vajon az állatokon nem a magyarokat (is) kell-e érteni. (Ha ebben tévednék, és ez csak az én már mindenre gyanakvó fantáziám szüleménye, az is a kolozsvári helyzetet jellemzi: így mérgez meg mindnyájunkat ez a légkör.) A Szent Mihály templom közvetlen környezetében sörfesztiválokat rendez, és mindenféle éktelenül lármás tömegszórakoztató karavánokat telepít oda, sokszor megzavarva ezzel a szentmise áhítatát, otrombán megsértve és megszenségtelenítve a templom szakrális terét, ugyanakkor semmi kétséget nem hagyva afelől a magyarokban, hogy mindezt tudatosan csúfságból teszi,

az ő bosszantásukra. Mindez, ha jól meggondoljuk, rendkívül súlyos megsértése az emberi jogoknak, hiszen attól fosztja meg a kolozsvári magyarokat, ami minden embernek alapvető szüksége: a minimális lelki komforttól, a lakóhelyén való otthonosság érzésétől.

(Felhívnam rá politikusaink és jogászaink figyelmét, hogy amit ez az ember immár több mint tíz éve művel Kolozsváron, tulajdonképpen lefedi a genocídium egyik formáját. Az ENSZ 1948. december 9-i, a népirtás büntetvény megelőzése és megbüntetése tárgyában kiadott nemzetközi egyezménye azt mondja: „*II. cikk.* A jelen Egyezmény népirtás alatt a következő cselekmények bármelyikének, valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport, mint olyan, teljes vagy részleges megsemmisítésének szándékával való elkövetését érti: a) [...] b) a csoport tagjainak súlyos testi vagy lelki sérelem okozása; c) [...] – *III. cikk.* Büntetés alá esnek a következő cselekmények: [...] d) népirtás elkövetésének kísérlete”. Persze ennek is ugyanaz a szépséghibája, mint általában a nemzetközi egyezményeknek, hogy tudniillik majd mindegyik tartalmaz valamit, amire hivatkozva könnyű alóla kibújni: ez konkrétan azt, hogy „teljes vagy részleges megsemmisítésének szándékával”. Vajon hogyan lehet ezt a szándékot bizonyítani, ha a vádlott nem vállalja? Pedig ha Funar nem azért teszi olyan következetességgel, amit tesz, hogy minket innen elszekírozson, és így megszabadítsa tőlünk Kolozsvárt, akkor ugyan mi más célja lehet vele? Azon is el lehet vitatkozni, hogy mi számít súlyos lelki sérelemnek, hiszen ez is viszonylagos dolog. De azt hiszem, ha valaki a pszichiáterének panaszkodik róla, hogy ő ezt már nem bírja elviselni – nem tréfa, van ilyen! – , akkor az már igencsak annak számít.)

A politikusnak ugyan ez talán csak „egyedi” vagy „elszigetelt eset” („caz izolat”), a 2002-ben összeszámolt majdnem 60 000 kolozsvári magyarnak azonban (azaz a romániai magyarok 4,2%-ának!) életét megkeserítő, mindennapi megaláztatás (ha nem is mindegyiküknek ugyanolyan mértékben, mert ez vérmérséklettől és egyéni tűrőképességtől, sőt adott esetben humorérzéktől is függ, bár az is biztos, hogy még aki ezt jól állja is, nem örül neki). Mert az emberek nem a nagy általánosban élnek, hanem ki-ki a maga „egyedi esetében”, és egyáltalán nem mindegy neki, hogy az éppen milyen. És a nagy egész is az egyedi esetekből áll össze.

A szociológus pedig lehet, hogy azt mondaná: a számok viszont azt mutatják, hogy ez a kivándorlást egyáltalán nem befolyásolja, hiszen 1992 és 2002 között Kolozsvár magyarsága csak 19,88%-kal fogyott, miközben Aradé 24,64%-kal, Nagyváradé 23,44%-kal, Nagybányáé 21,33%-kal, pedig ott nem Gh. Funar volt a polgármester. Ez azonban számomra inkább azt mutatja, hogy valóban csak egyedi esetek vannak. Nagyvárad esetében például nyilván fontos serkentő tényezője a kivándorlásnak, hogy ez a város a határ közelében van, ami Kolozsvárra nem áll. Ha pedig hatásának mértékét nem ismerjük pontosan, már egyetlen ilyen megkülönböztető tényező is elég ahhoz, hogy ezt a két várost ilyen értelemben ne lehessen összehasonlítani. És ami fontosabb: ilyen módszerrel azt biztosan nem mondhatjuk meg, hányal kevesebb magyar vándorolt volna ki Kolozsvárról,

ha nem piszkálták volna őket állandóan.

Tévedés ne essék, ezt én sem tudhatom pontosan megmondani, de azt sem szeretném, ha ezzel a feltételezésemmel valaki úgy kezdene majd vitatkozni, mintha ő biztosan tudhatná, hogy nincs igazam. Mert azt talán – emberekben és konkrét emberi helyzetekben, nem pedig absztrakt kategóriákban gondolkozva! – mégiscsak el lehet hinni, hogy két olyan ember közül, akinek megélhetési gondjai, általános érvényesülési lehetőségei és egyéb körülményei amúgy egyformák, hamarabb rászánja magát a kivándorlásra az, akit ráadásul még magyarsága címén zaklatnak is, mint az, akit nem. Hogy aztán ennek például Kolozsváron mi lehet a számszerűen kifejezhető következménye, azt nem tudhatom én sem, de más sem.

Ennek az okfejtésnek azonban még mindig nem ez a legnagyobb baja, hanem az, hogy rejtett módon ugyan, de túlságosan is illeszkedik a politikusi észjáráshoz. A politikus hajlik arra, hogy úgy viszonyuljon ehhez a dologhoz: ha ki lehet mutatni (számszerűen), hogy ez a kolozsvári áldatlan helyzet befolyásolja a kivándorlás mértékét, akkor foglalkozni kell vele (mert különben kifogyunk a választóinkból), ha meg nem, akkor minek vesződni a felszámolásával? Valahogy nem jár rá az esze, hogy felfogja: ezt a helyzetet nem ezért kellene mielőbb megszüntetni, hanem azért, mert az emberek nagyon nem érzik jól benne magukat, mert szenvednek tőle, mert torkig vannak már vele, és sokszor a pokolba kívánják ezt az egészet. A politikusnak elég ritkán tud eszébe jutni, hogy az embereknek nemcsak a jelenléte fontos (főleg választások idején), hanem a lelki nyugalma és komfortja is. Ha tehát a politikus csakugyan tenni akar valamit a kivándorlás megállításáért, ahogy folyton hangoztatja, akkor vegye már végre komolyan, és oldja meg például ezt a problémát! Lehet, hogy ez nem fogja olyan mértékben csökkenteni a kivándorlás arányát, mint ahogy ő reméli vagy szeretné, de ne búsuljon, hiszen akkor sem dolgozott hiába!

A magyar–román alapviszony rendezetlensége azonban, aminek olyan és hasonló tünetei vannak, mint amiről itt szó volt, csak az egyik tényezője a kivándorlásnak a gazdasági mellett. A nagyobbik bajról még nem is szóltam, pedig elsősorban arra gondoltam fentebb, mikor azt mondtam, hogy az egyéb dolgokról, amelyeknek változatlan fennmaradása esetén a kivándorlás problémája elvileg is, gyakorlatilag is megoldhatatlan, szemérmesen hallgat mindenki. Bevallom, mindmostanáig én is. Mégpedig azért hallgatunk, mert a mi magyar közéleti diskurzusunkban ez a dolog nem szalonképes. Ha valaki feszegetni kezdené, könnyen meglehet, hogy egyszerűen kinéznénk magunk közül. Nem valami tabu ez, mert még annál is bonyolultabb. A tabu olyasmi, amiről mindenki tud, azt is tudja, hogy más is tudja, de valami miatt arról nem szabad beszélni. Ez nem ilyen. Ez is ott van mindegyikünkben, de úgy kell tennünk, mintha ez nem volna, és mintha ezt más nem is tudhatná. Beszélni meg azért nem szabad róla, nehogy kiderüljön, hogy van, mert akkor talán meg is szűnne annak lenni, ami. Ez ugyanis nem tabu, hanem inkább a mi közös Szent Titkunk, amolyan misztériumféle, és szentségtörésszámba menne, ha beszélnénk róla. A baj

azonban most már olyan nagy, hogy kénytelen vagyok szóba hozni a dolgot, még ha kockáztatok is, hogy nagy tüzet gyújtok vele a fejemre. Ezt ugyanis most már halaszthatatlanul meg kellene beszélnünk nyilvánosan is, levonva a konzekvenciákat, valaki pedig egyszer el kell hogy kezdje.

Most tehát jól figyeljen ide politikus, újságíró, szerkesztő, tévés, rádiós, civil szervezeti aktivista, lelkész, tanár, minden közvélemény- és közhangulat-formáló értelmiségi, romániai és magyarországi!

Arról van szó, hogy a Trianon óta eltelt 83 esztendő után itt lenne már az ideje, hogy (1) az akkor kialakult helyzetet felfogjuk, tudomásul vegyük mint megtörtént és máig fennálló valóságot, amely belátható időn belül nem is fog megváltozni, (2) napirendre térjünk fölötte mindnyájan, és (3) kezdjük el végre ennek megfelelően berendezni az életünket és tervezni a jövőnket. Nem is mostanában jött el ennek az ideje, hiszen már rég itt volt, csak mi nemigen akartuk észrevenni. Jól tudom, hogy ez nem könnyű dolog, hiszen egy nyolc évtizedes hagyománnyal, egy szinte természetünkké vált általános habitussal és egy jól bejáratott beszédmóddal kellene szakítanunk, olyannal mégpedig, amellyel ebben a mi kultúránkban egyelőre még elismerést szerezni is sokkal könnyebb, mint azzal, amelyikre át kellene váltanunk.

Márpedig, *hacsak nem akarunk tényleg kifogyni a világból*, ezt meg kellene legalább próbálni. Annak ugyanis, hogy bizonyos dolgokban mi magyarok feltűnően sikertelenek vagyunk, nemcsak az az oka, amire olyan nagy meggyőződéssel hivatkozunk mindig, hogy tudniillik a körülményeink nem kedveznek a mi nagyszerű szándékaink megvalósításának, hanem az is, hogy nem tudunk célszerűen, a való helyzetnek megfelelően viselkedni, mert nem is a való világban élünk, hanem valahol egy virtuális álmvilágban lebegünk.

Jobban megértjük ezt, ha röviden áttekintjük, hogyan is jutottunk ide. Ott kezdődött, hogy – mint tudjuk – az erdélyi románok 1918. december 1-jén Gyulafehérváron kimondták az egyesülést Romániával, ez nemzetközi jogi értelemben 1920. június 4-én vált hatályossá, mikor a Versailles melletti Grand-Trianon palotában aláírták azt a békeszerződést, amely a történeti Erdélyt és a csatolt részeket Romániának ítélte oda. A részletekbe nem szükséges belemennem; amit okvetlenül tudni kell róla, már mindenki tudja, sőt még többet is. Bennünket most inkább az érdekel, hogyan érintette ez az emberek mindennapi életét, és főleg hogyan alakította gondolkodás- és viszonyulásmódjukat, elsősorban a közvélemény-formáló értelmiségét.

Ha a kortársak beszámolóiból nem tudnánk is, akkor is sejthetnénk, hogy az erdélyi magyarság eleinte nem tudott mit kezdeni új helyzetével. Emberemlékezet óta többségi nemzetnek tudta magát, számára ez egész magatartását meghatározó adottság volt, s most egyszerre kisebbségi helyzetbe került, és olyan problémákkal lett kénytelen szembesülni, amilyenekhez nem volt hozzászokva, és amelyekre semmiféle elképzelése nem volt, nemhogy stratégiája. A hirtelen jött státus- és presztízsvesztes telibe találta, s ezt az érzetét csak növelte és

különösen kínossá tette, hogy mindezt nem egy olyan nép részéről kellett elszenvednie, amelyre hagyományosan felnézett, amelyet hiedelem szinten nagyra becsült (mert volt ilyen is, például a német), hanem egy olyantól, amelyet addig csak az elmaradottságra szokott volt lefitymálón példaként idézni. Egyetlen szó fejezi ki igazán ezt az érzést: a szégyen. (Ez az érzés kisebb-nagyobb – és alkalmasint tájegységek szerint is különböző – mértékben mindmáig megvan az erdélyi magyarság elég nagy részében. Megértéséhez elég csak arra gondolni, hogy is szól az a katonanóta, amely valamikor a hatalomváltás után született: „Dumnyezó, Dumnyezó, / Mít kellett megérem! / Bocskor van a lábamon, / Tetű mász a hátamon, / Sirat a galambom.” Azt hiszem, ez mindent elmond.)

A magyarok számára az is sokkoló hatású volt, hogy többé nem boldogulhattak el anyanyelvükön a közhivatalokban. Az új hivatalos nyelvet, a román nem ismerték, és kezdetben nagyon nehezen tudtak megbarátkozni még a gondolatával is, hogy ezután ezt majd meg kell tanulniuk, annál inkább, mert korábban úgy tekintettek erre a nyelvre, mint amit magyar ember csak véletlenül ha meg nem tanul, úgy, hogy magától ráragad, de akkor sem dicsekszik vele.

A kínos érzéstől úgy próbáltak szabadulni, hogy jó ideig egyszerűen nem hitték el, hogy ez az állapot tartós lehet. Ez motiválta az olyan magatartásformákat, mint amilyen például az volt, hogy nem akartak felesküdni az új főhatalomra, inkább maradtak állás nélkül. Részben ez vezetett a nagy arányú kivándorláshoz is, amely elsősorban az állami alkalmazottakat, főleg a hivatalnokréteget érintette. (Ez a nagy kivándorlási hullám a húszas évek elején mintegy 200 000 fővel csökkentette a romániai magyarság lélekszámát, ami egyáltalán nem elhanyagolható veszteség: a kisebbségivé lett magyaroknak több mint 10%-a hagyta el akkor az országot.)

Hogy milyen lehetett akkor a közhangulat és az általános helyzet, azt kitűnően érzékelteti Molter Károly visszaemlékezése 1937-ből:

„A szellemi élet minden területén szinte nehezebb a folytatás, mint a fiatalok kezdése, kiderül, hogy senki sem tud románul, vagy legalábbis nem eléggé, és a lakosság megértetése egy-egy regátival minden érdekelt üstököt ugyancsak megizzaszt. [...] Azt az előbb titkos, majd Trianon napjaiban kezdődő nyílt románul-tanulást látni kellett! A repatriálásra készülő és írásban is sarki martYROknak csúfolt ex-lateinerek sértésnek találták a tegnap iránt a román betűzést, valamint hazaárulásnak számított az is, ha valaki nem ment ki a szegedi egyetemre [a kolozsvári I. Ferenc József Tudományegyetem 1919 elején Szegedre költözött, új magyar nyelvű felsőoktatási intézmény létrehozását pedig a hatóság nem engedélyezte – Sz. N. S.], hanem itt maradt a románá alakított kolozsvári főiskolán. [...] Sokan mentek, sokan léptek föl sírva »azokon a kis létrákon«, amelyeken a repatriáló vagonokba jutottak. De hálistennek, sokszorosan többen maradtak itt! Egyrészt, akik anyagilag függetlenek voltak az államtól, másrészt, akik elszántan mondták magukban, hogy ki fogják bírni! Bajos itt kategóriákat fölállítani, hogy a lázadó vér vagy a kenyérgényszer vitt-e többet a Pest környéki barakkokba.

Az erdélyi magyarság népi tömege fogyott, és helyébe nőtt mindenütt a román önérzet, a hirtelen előkerülő szakemberek százai költöztek a városba, amelyben a magyar élet és történelem

csak búcsúzott vagy temetett. S milyen gyanakvóan néztek azokra, akikről egyszerre kiderült, hogy tudnak valamit románul! »Csak úgy mezősegiesen« – mentegetőztek szinte, de azért szívesen fordították nekünk, nem tudóknak a kérdéseket románra: eleinte kicsit zavarban, bizonytalankodva, majd önelégülten, hogy mégis jó az a kis gyerekkori emlék-nyelv, s végül már némi ellenszolgáltatásért is. Kár, hogy aztán többnyire az új hatóság előtt derült ki, hogy ott újra kellett megírni a kérést, amelyről végül Bukarestben is kiderült akárhányszor, hogy nem volt jól megírva. Akkor tanulta meg ki-ki Erdélyben, hogy az uralomváltásból mégis a legkeservesebb a nyelvi probléma. Mert hányat ismerek, aki a földjének jó részét azért veszítette el, mivel nem tudta, milyen rendelet van kifüggesztve a városháza kapuján» (Erdély történelmi hangulata 1916-tól Trianonig. Erdélyi Magyar Évkönyv. A „Brassói Lapok” és a „Népujság” kiadása. Brasov/Brassó, 1937. 46–47).

Ez a visszaemlékezés nemcsak érzékletes hangulatjelentés abból az időből, hanem értékes szociolingvisztikai és társadalomlélektani dokumentum is. A frusztrációérzet következményeként a románaiává lett magyarság mintha nem vette volna teljesen komolyan azt, hogy itt ezúttal csakugyan megváltozott a világ, éspedig hosszú időre. Ez pedig sokszor lehetetlenné tette számára azt is, hogy bár az adott körülmények között elérhető lehetőségekkel élni tudjon. Hiszen azzal például, hogy a kolozsvári román egyetemre iratkozó magyarokat árulónak bélyegezte, voltaképpen saját értelmiség-utánpótlásának egyik, ha nem is optimális lehetőségétől fosztotta meg magát, ami különösen akkor tűnik nagy veszteségnek, ha meggondoljuk, hogy a húszas évek elejének nagy kivándorlási hulláma elsősorban éppen a magyar értelmiség és a hivatalnokok körében teremtett ijesztően nagy űrt. Így aztán a romániai magyarság mindjárt az elején nagy lépéshátrányba került még saját szűkre szabott lehetőségeihez képest is. Moltertől idézem megint: „Regényes könnyelműséggel [...] engedtek a gyász sodrának és bénították félreállításukkal a magyar munkábaállást, mivel – úgy mondták – hogy *nem lehetnek szolgák ott, ahol azelőtt urak valának*” (i. m. 48. – kiemelés: Sz. N. S.).

Amit itt kiemeltem, abban tulajdonképpen minden benne van. És világossá teszi, hogy emberileg teljesen érthető, ha a magyarok első reakciója az volt: nem szabad együttműködni az új hatalommal, és semmilyen kapcsolatot nem szabad vele kialakítani! Eleinte csakugyan ez volt az általános viszonyulás. Végvári (Reményik Sándor) 1918. december 29-én azt írta (NB. december 1-je óta még egy hónap sem telt el!): „Leszek őrlő szű az idegen fában, / Leszek az alj a felhajtott kupában, / Az idegen vérben leszek a méreg, / Miazma, láz, lappangó rút féreg, / De itthon maradok!” (*Eredj, ha tudsz!*). Ez a vers később nagy népszerűsége tett szert, előbb azért, mert nagyon sok ember gondolatát mondta ki, később meg azért, mert beépült a politikai propaganda repertoárjába: 1940–44 között Észak-Erdélyben iskolai ünnepély nemigen eshetett meg nélküle, nehogy valaki bizonytalanságban maradjon afelől, mi a történelmi hivatása a kisebbségbe került magyarnak.

Pedig Végvári akkorára már rég elhallgatott („Elhallgatott, mert új parancsok jöttek, / Új rendelete az otthoni rögnék” – írja Reményik 1933 márciusában). A húszas évek második

felében ugyanis változni kezdett az erdélyi magyarok helyzetszemlélete, főleg a fiataloké, akik felismerték, hogy a valóság tudomásul nem vétele, a dacos elzárkózás és csakazértis vagy csakazértsem karakánkodás igazából egy százszázalékosan vesztes stratégia. Ennek egyik jele volt az, hogy 1925 őszén már megjelentek a magyar fiatalok a román egyetemeken, 1930 januárjában pedig főiskolás lapként megindult az Erdélyi Fiatalok, amely nagyon tudatosan foglalkozott azzal, hogyan lehet kialakítani kisebbségi körülmények között a magyar nemzeti közösség életének eredményes formáját, 1931-ben pedig, mikor Makkai Sándor református püspök röpirata, a *Magunk revíziója* is megjelent, amelyben a csodavárás helyett az új helyzethez igazodó cselekvő életformára buzdítja erdélyi olvasóit, az akkor még csak 27 éves László Dezső már olyan tanulmányt közölt, amelynek címe az akkori magyarok nagy része számára valószínűleg elég meghökkentő volt (a maiak számára biztosan az): *A kisebbségi élet ajándékai*.

Ez a folyamat azonban, amely elvezethetett volna oda, hogy a romániai magyarság idővel meg tudjon barátkozni azzal a gondolattal, és el tudja fogadni, hogy kisebbségben élni nem okvetlenül sorscsapás, hanem ez is az egyik lehetséges és normális formája az emberéletnek, nem tudott beérni. Egyrészt mert közben mindenféle „ordas eszmék” egyre erősebben éreztették hatásukat mindenfelé. A román hatóságok türelmetlen és durva intézkedéseket vezettek be a román nyelvhasználat mielőbbi, lehetőleg azonnali általánossá tétele érdekében (a Székelyföld román „kultúrzonává” nyilvánítása a „visszarománosítás” deklarált céljával, az állami alkalmazottak román nyelvviszga-kötelezettsége, a román nyelv kizárólagos használatának elrendelése az állami intézményekben és közhivatalokban stb.), ami nem kedvezett sem a román nyelvhez való pozitív viszonyulásnak, sem a gyorsabb megtanulásának, annak pedig éppen nem, hogy az erdélyi magyarság Romániához mint saját hazájához kezdjen viszonyulni. Másrészt a magyarországi revizionista propaganda is egyre erősödött. (Emberileg ez is érthető, hiszen egy ekkora veszteséget, amelynek ráadásul az igazságossága is erősen kétséges volt, az emberek nem tudhatnak csak úgy egyik napról a másikra elfogadni.) Egyre hangosabban szólt az „Úgy vették el tőlünk, nem mi adtuk oda! / Hogy beletörődjünk? Nem fogunk mi soha! / Nem, nem, soha!”, és azokkal az erdélyi hangokkal rezonált, amelyek a román állammal való normális kapcsolatok kialakítása ellen szóltak, és azok reményét erősítette, akik azt hitték, ez csak egy múló rémálom lehet.

A kisebbségi élethelyzethez való eredményes alkalmazkodás felé vezető folyamatot az erdélyi értelmiség körében az is nagyon visszavetette, hogy 1936-ban a *Magunk revíziója* nagy tekintélyű szerzője nemcsak hogy Magyarországra távozott maga is, hanem még vissza is üzenté onnan, hogy *Nem lehet*. Ennek, mint tudjuk, döbbenetes hatása volt.

1940 szeptemberétől aztán a második bécsi döntés legalábbis Észak-Erdélyben négy évre tárgyalanná tette az egész problémát. 1945-ben vége lett a háborúnak, visszaálltak a trianoni határok, a magyarok körében ugyanolyan, ha nem nagyobb traumákkal, mint negyedszázaddal azelőtt, és kezdődött volna minden előlről – ha tudott volna. De nem tudott,

mert rövidesen beállt az a korszak, amely teljesen alkalmatlan volt arra, hogy ezt a dolgot az akkoriak nyilvánosan végigbeszéljék, és mindent a helyére tegyenek. A kommunista rendszer számára tabu volt minden, amit pedig akkor frissiben kellett volna kibeszélni. Trianon, a bécsi döntés, a második magyar hadsereg tragédiája, a Magyarországon kívül került magyarsággal kapcsolatos kérdések mind, mind visszaszorultak a suttogó magánbeszélgetések szintjére, nemcsak Erdélyben, hanem Magyarországon is. A háború végén a „Hogy beletörődünk? Nem fogunk mi soha!” még mindenütt ott vibrált a levegőben, s aztán ott is rekedt majd ötven esztendőre, mert a kényszerű hallgatás miatt egyszerűen kezelhetetlenné vált: sem elenyészni nem tudott, sem árnyalódni, egyáltalán semmi sem tudott vele történni.

Így aztán a rendszerváltás után, mikor végre megint lehetett nyilvánosan beszélni mindenről, egyszer csak itt volt megint a „Nem, nem, soha!”. Kissé értetlenül dörzsölgette ugyan a szemét, mint Csipkerózsika, aki hosszú álmából felébredve csodálkozva látja, hogy ez nem az a világ, amelyben ő valamikor álomba szenderedett. Azt persze az új helyzetben már nem tudta megmondani, hogy ha nem törődünk bele, akkor mit is kellene hát tennünk. Mert ami ebből logikusan következhetne, az minden józanul gondolkodó ember számára teljesen világos volt, hogy lehetetlenség. (Vannak ugyan, akiknek mintha nem lenne egészen világos, ők azok, akik a Budapestről Erdélybe jövő nemzetközi vonatokat teleraggatják az „Igazságot Magyarországnak! – Justice for Hungary” feliratú, a szétdarabolt Nagy-Magyarországot ábrázoló matricákkal, de hát őket nem is sorolnám a józanul gondolkodó emberek közé, ha nem veszik rossz néven.)

A „nem beletörödni, nem elfogadni, nem tudomásul venni” tehát nem cselekvési programként jelent meg a rendszerváltás után (ez az, amit a románok közül sokan egyszerűen nem akarnak elhinni, mert azt hiszik, hogy mi racionálisak vagyunk, és sehogy sem bírják felfogni, hogy ha valamire azt mondjuk, hogy abba nem lehet beletörödni, akkor azt ne akarjuk mégse megváltoztatni), hanem gondolkodásmód- és helyzetszemlélet-alakító adottságként. Nem is egészen szerencsés azt mondani, hogy megjelent: ott volt. Illetve számtalan jelből hirtelen nyilvánvalóvá vált, hogy igenis ott van. Még pontosabban, hogy ott kell lennie, mert ráadásul nem is „láthatóan”, nyilvános beszéd formájában lett ott (vagy ha olykor mégis, akkor az rendszerint tiltakozást váltott ki), hanem elrejtőzve még mindig, e megfoghatatlan állapotában pedig nagyon ellenáll mindennek, ami meg akarná változtatni, még a valóságnak is. A háttérből alattomosan, de annál hatásosabban irányítja a saját világunkhoz való viszonyulásunkat, a beszédmódunkat, a helyzetértékelésünket, sőt döntéseinket és tetteinket is. Ott van a „kisebbségi sorsról” és a múltról, különösen Trianonról való beszédünkben, amely – a korábbi ránk erőszakolt hosszú hallgatás ellenhatásaképpen – az utóbbi egy-másfél évtizedben igen gyakori témájává lett a nyilvános beszédnek.

Mindez elsősorban az értelmiséget érintené, ha az értelmiség nem volna közvélemény-

formáló is egyben. Itt azonban jobb, ha azt mondjuk: közhangulat-formáló. Mert ami így kialakul, az nem egy szavakban könnyen kifejezhető vélemény lesz, hanem egy elég nehezen szavakba önthető hangulat, illetve egy attitűd, amely nemcsak jellemzőjévé, hanem meghatározójává is válik szinte az egész erdélyi magyar közösségnek, és olyan magatartásformákhoz vezet, amelyeket elég nehéz lenne összeegyeztetni a racionális vagy legalábbis célfunkcionális viselkedéssel. Tudjuk, hogy Trianon megtörtént, tudjuk, hogy Romániában élünk, és pedig nem is tegnap óta, de közben úgy teszünk, *mintha* ez csak látszat volna, a mi *virtuális világunkban* ez nem így van, ha pedig időnként a tények rákényszerítenek, hogy ezt mégse tagadhassuk le, akkor annál rosszabb a tényeknek. Erre a közhangulatra az *ideiglenesség, az átmenetiség érzése* jellemző, a csodavárás, az életünket pedig arra próbáljuk berendezni, hogy *vészeljük ezt át, bírjuk ki* valahogy *addig* – hogy meddig, azt egy ilyen irracionális beállítódás esetében nem szükséges megmondani. A fontos az, hogy *várjunk* – nem lehet ugyan tudni, mire, de hittel kell hinnünk, hogy az a valami csodálatosképpen el kell hogy jöjjön egyszer.

A valóságot pedig leginkább csak olyankor vesszük tudomásul, mikor éppen gyászoljuk azt, ami elmúlt, illetve magunkat. Június 4-én például, mikor a trianoni döntés évfordulóján nagy nemzeti tragédiánkra emlékezünk. De különben is: a múltunkkal a rendesnél jóval többet foglalkozunk, mindig ilyen gyászos hangulatban. Normálisan a gyással úgy szokott történni, hogy mikor végleg elveszítünk valakit, akit nagyon szerettünk, egy ideig ugyan lehet, hogy úgy viselkedünk, mintha még mindig köztünk lenne, mert nem tudjuk rögtön elhinni vagy elfogadni a megmásíthatatlant, de aztán valamennyi idő elteltével tudomásul vesszük, hogy ez az élet rendje, és attól kezdve időnként kimegyünk a temetőbe gyászolni – ez egy olyan hely, ahol nem fontos, hogy okvetlenül racionálisan viselkedjünk, talán még el is beszélgetünk egy kicsit kedves halottunkkal –, onnan azonban a való világba megyünk haza, és végezzük a dolgunkat a való világ törvényei szerint. Mi ezt is fordítva csináljuk: a való világba gyászolni járunk, és gyászolunk is, valahányszor oda tévedünk, onnan pedig lebegő, virtuális világunkba megyünk haza.

Mindez nem marad következmények nélkül, ezek pedig a racionális és irracionális viselkedés elemeinek keveredése folytán olykor paradox formát öltenek. Például valószínűleg nagyon sokan mélységesen megbotránkoznak rajta, ha valamelyik RMDSZ-politikus nyilvánosan kijelentené, hogy az ő hazája bizony nem Magyarország, hanem Románia, ugyanakkor viszont hevesen követeljük, hogy bennünket Romániában senki se kezeljen másodrendű állampolgárokként. – Középiskolás koromban egyszer Rottensteiner Jóska barátunk azzal ért el az egész osztály előtt nagy és máig emlékezetes sikert (mert köztünk ő volt a „legnagyobb magyar”), hogy mikor egy megjegyzése kapcsán egyik tanárunk emlékeztette rá, hogy „azért *egyelőre még* Romániában élünk”, ő erre öntudatosan azt felelte: „De csak kovártélyban!” (Aki nem értené: így hívták Váradon az albérletet.) Adjuk ezt össze azzal, hogy aztán hány alkalommal figyelmeztettük mégis arra a románokat,

hogy mi itt nem albérlők vagyunk, ezt vegyék tudomásul! – Romániát nem érezzük igazi hazánknak, de a körülmények folytán Magyarországot sem, hiszen nem ott élünk, tehát mindent egybevetve az jön ki, hogy tulajdonképpen hazátlanok vagyunk. (Szülőföldünk, az van, és figyeljük csak meg, milyen kínosan ügyelünk rá, hogy olyan szövegkörnyezetben, ahol más hazáról beszélne, mi következetesen szülőföldet mondjunk!) Ugyanakkor viszont annyira érzékenyek vagyunk rá, nehogy valaki hazátlannak nevezzen bennünket, hogy még a *bozgor* szónak is ezt a jelentést tulajdonítottuk, pedig a románok erről nem tudnak. – És így tovább. Érti ezt valaki?

A valóság tudomásul nem vétele nyilvánul meg abban is, amit nemrég hallottam nem is akárkitől: nekünk egy bizonyos intézményt úgy kell kiépítenünk, hogy *az ne függjön a román törvényektől*. De hát akkor milyen törvények keretében szerveződnek mégis? Magyarországiakéban? Itt, Romániában? Vagy semmilyen törvény ne legyen rá érvényes, hanem lebegjen ez is ott valahol a mi virtuális álmvilágunkban?

Ezzel most már nagyon közelítünk ahhoz a problémához, ami miatt ezt a dolgot éppen a kivándorlás okán kellett szóba hoznom. Arról van szó tudniillik, hogy mikor 1989 december végétől kezdve elkezdtek megtervezni a jövőnket, sokszor valami ehhez hasonló eszmény jegyében gondolkoztunk mi is. Szóba került ott és azóta is minden az égvilágon: önálló intézményrendszer, önálló oktatási rendszer, önálló egyetem, önálló művelődési élet, önálló egyházi élet, az autonómia különböző formái és egy sereg más, amúgy valóban szükséges és helyeselhető dolog. Egyvalamiről nem hallottam csupán ez idő alatt még érdemben beszélni sem, nemhogy valahol az RMDSZ programjában is súlyának megfelelően helyet kapott volna. Ez pedig *a romániai magyarság integrációja a romániai társadalomba*. (Magam is látom, hogy az utolsó két szó így együtt elég idétlenül hangzik, tán még sületlenség is, de mondja meg bárki: lehetett volna-e nekem bátorságom éppen ebben a mondatban úgy írni, ahogy normális lenne, és a magyar nyelvszokásnak is jobban megfelelné, azaz hogy *a román társadalomba*? Bevallom, nem volt. Először úgy írtam ugyan, de elgondoltam, mi lesz erre az olvasó reakciója. Magsajnáltam, és az ő kedvéért gyorsan elrontottam, nehogy azt higgye véletlenül, hogy nekem egy asszimilációs program hiányzik annyira. Ezt pedig azért mondom el, mert ez is tökéletesen jellemzi azt a helyzetet, amelyről itt szó van.)

Ez az integráció annyira kívül áll az érdeklődésünkön, hogy még az sem tud eszünkbe jutni, hogy erről egyáltalán legalább beszélni kellene. Az integráció ugyan amúgy nagyon is divatban van manapság, de szinte kizárólag csak európai integrációként találkozni vele. Ilyen, de csakis ilyen értelemben gyakran előfordul a romániai magyarság jövőjéről szóló diskurzusban is, igaz, néha elég furcsán, valahogy olyanformán, mintha az lenne a kérdés, hogyan valósítható meg a romániai magyarság európai integrációja. Igen jellemzőnek tartom, hogy azt már rég mondogatjuk (olykor nem is minden kajánság nélkül), hogy Románia európai integrációjának útja Budapesten keresztül vezet, de azt még soha nem

hallottam magyaroktól (lehet, hogy csak az én mulasztásom, bár amennyire tőlem tellett, igyekeztem odafigyelni), hogy a romániai magyarság európai integrációjának útja viszont Bukaresten keresztül vezet, még ha ez földrajztudásunk szerint kerülőút is, mert ennek más útja nincs.

Persze ez nem jelenti azt, hogy akkor a romániai magyarságot nem is akartuk integrálni sehová. Dehogyanem akartuk! Hiszen az, amit a státustörvény kapcsán olyan nagy hangon kürtöltek világgá az akkori vezető politikusok, hogy kormányok csak úgy kapkodták tőle a fejüket (igencsak gyanakodva, mert azt az egyet sehogy nem bírták elképzelni, hogy valaki ennyi energiát legyen képes fektetni valamibe, aminek semmi gyakorlati következménye nem lehet, és azt keresték váltig), tudniillik hogy ez a törvény megvalósítja a magyar nemzet határok fölött átívelő újraegyesítését, tulajdonképpen az is egyfajta integráció akart lenni. Integráció, de hol? Hát abban a („határok *fölött*”!) lebegő virtuális világban: ennek az egész diskurzusnak, e sok pénzt és energiát felemésztő igyekezetnek az volt az egyetlen célja (a pártpolitikait nem számítva), hogy azt az álomvilágot tegye szilárdabbá és lakályosabbá. Hogy legyen olyan érzésünk, *mintha* ... Hiszen amúgy a való világban ez semmit nem változtatott meg, mert nem is változtathatott. (A tényleges, kézzelfogható kedvezmények más dolog, itt most nem arról van szó, hanem az „eszmei körítésről”. Erről részletesebben l. alább a *Módosító javaslat a státustörvényhez* c. írás mai kommentárját!)

Ez a diskurzus arról is szólt, miszerint a státustörvény egyik célja az, hogy segítse a Budapestről nézve határon túli, innen nézve határon inneni magyarságot abban, hogy megmaradjon hazájában. Szépen hangzik, csak hogy melyikben? Hiszen ezzel mi már olyanformán vagyunk, ahogy az Újszövetségben olvassuk: „Az én országom nem e világból való” (Ján. 18:36). A mi hazánk, amelyet Trianon óta folytonosan igyekszünk magunknak minél komfortosabbá tenni, nem is a földön van: a mi hazánk – ahogyan azt Illyés Gyula egy szép költői képpel elhelyezte nekünk – *haza a magasban!*

Romániából pedig tömegesen megy el a diplomás magyar fiatalság. Gazdasági okokból, mint mondjuk. Csakhogy a gazdasági okok nem úgy hatnak, mint valami mágneses tér, hogy embereket mint valami nem gondolkodó, élettelen dolgokat csak úgy vonzanának ide vagy taszítanának amoda. Minden egyes végleges eltávozás mögött egy döntés van, a döntésnek pedig a legfontosabb tényezője az, hogy az a fiatal, akinek a döntést meg kell hoznia, milyennek látja jelenbeli helyzetét, és milyen jövőket lát maga előtt egyik vagy másik esetre, ha elképzei őket.

Ha pedig jól megnézi azt a jövőképet is, amit mi tudunk neki mutatni, utána már nem ugyan megnyugodva is, de könnyebb szívvel dönt az elmenetel mellett, még ha addig lettek volna is kételyei. Ez a jövőkép ugyanis nem a való világról szól, hanem változatlanul azt mutatja, milyenre szeretnénk berendezni a magunk kis külön bejáratú, a román társadalomtól lehetőleg hermetikusan elzárt, többé-kevésbé virtuális világát. A fiatalok azonban nemigen tudnak lelkesedni egy ilyen álomvilágért. Nem mintha nem lenne érzékük bizonyos

eszmények fontossága iránt, de mivel fiatalok, tehát normálisak, valahogy úgy vannak vele, ahogy a ritka bölcsességgel megáldott Tempfli József püspök úr mondta volt egyszer: „Mi az ég felé törekszünk, de a lábunkkal a földön állunk!” Ők ugyanis a huszadik század végén születtek, élni pedig – bármennyire megütköznenek is ezen némely magasban lebegő hazafiak – nem a tizenkilencedikben akarnak, hanem a huszonegyedikben, és pedig egy olyan tényleges, reális világban, amelyben a talpraesettséget, az életrealitást, az egyéni teljesítményt, a sikerorientáltságot és a realitás-érzékletet sokkal jobban pontozzák, mint a fellejrázás akár legvirtuózabb mutatványait.

Mert gondoljuk csak meg, hogy ennek a modern világnak meghatározó összetevője az állandó impulzus a felfelé irányuló társadalmi mobilitásra. Tetszik valakinek, vagy nem tetszik, ez van. A fiatalok tehát természetesen keresik ennek a lehetőségét. De mit látnak maguk előtt, ha a nekik felkínált jövőképet nézik? Egy olyan világot, amelynek határai tulajdonképpen egybeesnek a mi kis erdélyi magyar világunk határával. Ez a világ nem integrálódik szervesen a román társadalom egészébe, aki számára tehát ez nem tud elég lehetőséget kínálni a felfelé mozdulásra, illetve a szakmai előrelépésre, annak csak egy választása marad: kénytelen Magyarországra (vagy, ha már úgyis elmegy, még tovább) menni, még ha nem akarna is amúgy. Márpedig a mi kis világunkba elég kevés ilyen mobilitási lehetőség fér bele. Ha mondjuk valaki például magyartanár vagy más szakos magyar tanár szeretne lenni, akkor választott hivatását betöltheti e kis magyar világban is, de egyrészt a fiatalságnak csak egy kis része akar magyar iskolában tanár vagy magyar lapnál újságíró lenni, többre nem is nagyon lenne szükség, másrészt az, hogy valakiből tanár lesz, ma sajnos nem számít valami nagy dobásnak. És mihez kezdjen ebben a magyarrá zsugorított jövőben a többi, akinek nem olyan a szakmája (mint például a magyartanáré), hogy gyakorlásához ne is kelljen kilépnie a magyarság köréből, de aki többre képes, és többre is vágyik?

Amit a kismagyar világban már nem lát elérhetőnek, azt a legtöbb fiatal meg sem próbálja valahogy mégis Romániában maradván megvalósítani. Nem ő a hibás érte, ha így gondolkodik: ha kimondatlanul is, az egész körülötte zajló közbeszéd arra ösztönzi, hogy vigyázó szemét ne Bukarestre, hanem Budapestre vesse. Még tán meg is szólnánk érte, ha arra vetemedne, hogy valamilyen román cégnél, intézménynél, alapítványnál próbálkozzék. De ez a veszély nem fenyegeti: a fantáziáját már takarékra állítottuk, így ha például támogatásra van szüksége, csakis magyarországi alapítványoknál pályázik. Meg sem tud fordulni a fejében, hogy utánanézzon, hátha Bukarestből is hozzá lehetne jutni valamihez, s ha valami egészen kivételes csoda folytán mégis eszébe jutna, akkor sem veszi komolyan mint lehetőséget, hiszen úgy gondolja, hogy magyaroknak ott úgysem adnának. Ki tudhatná megmondani, mi mindenről maradtunk le már eddig csak azért, mert ezt ki sem próbáltuk?

S hogy miért nem próbáltuk ki, azt elég jól megvilágítja egy újságcikk, amely évekkor ezelőtt jelent meg a kolozsvári Szabadságban, és arról szólt, hogy nekünk okvetlenül

szükségünk van egy magyar bankra, hogy ha valakinek közülünk valamilyen vállalkozás beindításához kölcsönre lenne szüksége, tudjunk neki adni. Ehhez pedig azért kell, hogy a bank magyar legyen, mert az úgy van, hogy ha a román bankoktól román kér kölcsönt, őt azonnal előzékenyen kiszolgálják, még a széket is a feneke alá tolják, de ha magyar, akkor mindenféle garanciákat követelnek tőle, végigjáratnak vele egy egész kálváriát az iratok ürügyén, és még akkor sem biztos, hogy adnak neki. Azért emlékszem rá ennyire, mert a gutaütés környékezett tőle, mikor elolvastam. A szerzőnek ugyan szemlátomást gőze sem volt róla, hogy a bankügyletek valójában hogy is működnek, és milyen logika szerint, de aki magyar éppen azon gondolkozott akkor, hogyan indítson el egy kisvállalkozást itt Erdélyben, és ezt elolvasta, talán el is ment a kedve az egésztől, és a cégbejegyzéshez szükséges papírok helyett esetleg inkább a kivándorláshoz valókat szerezte be. S ha netán csakugyan ez lett a vége, akkor most úgy beszélünk róla, mint aki gazdasági okokból volt kénytelen kivándorolni, pedig ebből csak annyi igaz, hogy ő ugyan végső elemzésben csakugyan gazdasági okokból ment el, de nem biztos, hogy kényetlen is lett volna vele: ha nem beszéljük le róla, ne adj' isten még biztatjuk is egy kicsit, ma talán jól menő cége lenne Szamosújváron.

A diplomás fiatalok romániai társadalmi mobilitását azonban nemcsak ez a kulturális magatartás akadályozza, sőt teszi lehetetlenné, hanem az is, hogy közülük nagyon sokan ehhez nem tudnak eléggé románul (és egyesek pár évi magyarországi tanulás után még azt a kicsit is elfelejtik). Mivel az integráció szempontja a romániai magyar politikai gondolkodásból kimaradt, a jelenlegi iskolai románitanítás botrányos kérdése a nyilvános diskurzusban még csak problémaként sem igen jelenik meg. Aki nem hinné, gondoljon csak arra, hogy az utóbbi tizenhárom évben hány olyan politikai nyilatkozatot, állásfoglalást, beszédet, cikket, tanulmányt olvasott, amely az anyanyelvű oktatás fontosságáról szólt, és ehhez képest hány olyat, amely nyomatékosan követelte volna, hogy az oktatási rendszer biztosítsa végre azt a gyakorlati lehetőséget és hiánytalanul minden ahhoz szükséges feltételt (vagyis az erre a célra kidolgozott tanterveket, az ennek megfelelő tankönyveket és az erre a munkára felkészített szakembereket), hogy a magyar gyerek ne csak Déván vagy Kolozsváron tudjon megtanulni rendesen románul az utcán, hanem Székelyudvarhelyen is az iskolában! Pedig ami most románitanítás címen folyik nálunk, az tulajdonképpen a nyelvi emberi jogok súlyos megsértése. De ez mintha senkit nem érdekelne igazán, kivéve persze a szenvedő alanyokat meg a szülőket, de még közülük se mindet: elképesztő módon árulkodik valóságtól elrugaskodott világszemléletünkről, hogy erről a dolgról milyen kedélyes derűvel beszélnek olykor némelyek, ráadásul éppen ott, ahol a legnagyobb a baj, a Székelyföldön. Egyesek még dicsekszenek is vele, mintha az olyan nagy virtus volna, hogy az ő gyerekük, az aztán nem tud románul! Talán olyanformán vannak vele, hogy ahová készül, ott arra úgysem lesz szüksége. Meg aztán abban nőtt fel is egy részük, hogy az igazi magyart arról lehet megismerni, hogy az égvilágon semmi köze a románokhoz.

Bizonyára az ilyen vagy ehhez hasonló szemléletnek is tulajdonítható, hogy a romániai magyarságnak a román társadalomba való integrálódása még gondolatként sem igen tudott markánsan megjelenni a rendszerváltás utáni időszakban. Nem mintha senki sem lett volna, aki így próbált volna gondolkodni. Az itt következő írásokból majd meglátszik, hogy én például kezdettől fogva valahogy így képzeltem volna, még ha nem is neveztem integrációnak (nem óvatosságból, hanem mert akkor még magam sem láttam világosan, melyik az a fogalom, amely köré szerveznem kellene gondolataimat, s a szó sem volt még annyira a kezem ügyében, mint mostanában), és még ha majdhogynem egymagamban nem boldogulhattam is azzal, amihez sokkal több ember kellett volna, hogy tudniillik ennek a gondolatnak a részleteit is kidolgozzuk. Annak azonban, hogy végül számos javaslatommal úgyszólván egyedül maradtam, az is volt az oka, hogy bár az RMDSZ-ben az integráció mint pozitív dolog iránt nem volt sok érzékenység, az implicit módon integrációellenes diskurzusnak észrevehető sikere lehetett.

Nem véletlen, hogy milyen metaforák honosodtak meg ebben az időszakban a romániai magyar nyilvános beszédben. Egyetlen, de nagyon jellemző példát mondok erre. A magyar nyelv pazar választékot kínál a 'megalkuvó' jelentés kifejezésére: *alattomos, alázatos, alázatoskodó, aljas, állhatatlan, becstelen, befolyásolható, bókoló, csalárd, csúszó-mászó, elpuhult, elvtelen, gerinctelen, gyenge jellemű, hajbókoló, helyezkedő, hitvány, hízelgő, jellemtelen, kétkulacsos, köpönyegforgató, lakájtermészetű, lelkiismeretlen, megalázkodó, megalkuvó, megbízhatatlan, meghunyászkodó, pipogya, puha, puha gerincű, puhány, sunyi, szolgai, szolgálékú, talpnyaló, tányérnyaló, teddide-teddoda, tisztességtelen, tömjénező, tutyimutyi*, és még nincs is itt minden. Aki klasszikus műveltségét is fitogtatni szeretné, annak ott van a *defetista, inkorrekt, konformista, opportunist, szervilis, szibarita, tranzigens*, aki táji elemekkel akarja fűszerezni beszédét, az mondhatja, hogy *kócipor(os), lágymártás, lekvár, lottyadt, puliszkahitű*, aki a szlenget kedveli, annak ott van például a *majrés* vagy a *takony*, aki meg a zaftosabb vagy képszerűbb beszédmódot, az mondhatja, hogy *nyalizós, nyalós, seggnyaló*, vagy választhat az olyan szólások közül, mint: *minden nyeregbe illik a segge, úgy fordul, ahogy a szél fúj, úgy táncol, ahogy fütyülnek*. Nekünk azonban ezek közül egyik sem felelt meg, mert egyik sem volt elég elmarasztaló, és ami a helyzetészlelésünkben a leglényegesebb volt, azt egyik sem fejezte ki. Ott van ugyan ezek közül is elég sok a nyilvános beszédben, még többször is, mint amennyire okvetlenül szükség lenne, de az igazít nekünk magunknak kellett megtalálnunk itt helyben. Ez pedig a *tájbasimuló*. Ennek lett nagy sikere, el is terjedt rendesen, megsemmisítően becsmérő értelemben. Mert ebben világosan benne van a „nem illeszkedni bele a (román) környezetbe” imperatívusza. Pedig ez nem a hosszú távú fennmaradás és a sikeresség, hanem a nagy hatásfokú önpusztítás és a garantált kudarc stratégiájának iskolapéldája! Az evolúció sok millió éves története arról szól, hogy azok a fajok, amelyek alkalmazkodni tudtak a környezetükhöz, és bele tudtak illeszkedni, fennmaradtak és sikeresen szaporodtak, amelyek meg nem, azok bizony eltűntek az

élővilágból. Ez a törvény könyörtelen, és az evolúció minden formájára érvényes, a társadalmi evolúcióra is. Számos állatfajnak még a színe és alakja is olyanná alakult, hogy minél jobban „belesimuljon a tájba”, hogy minél nehezebben vegyék észre ellenségei, illetve más fajok, amelyekre éppen ő vadászott. Gondoljunk csak a levelibékára: alig lehet meglátni a falevelek között! Akinek pedig azért lennének ellenérzései az integráció gondolatával szemben, mert számára ez valami félreértés folytán az „elrománosodás” szinonimája, vegye figyelembe, hogy a levelibéka ettől még nem vált falevéllé maga is, és nem kell attól tartania, hogy megeszik a hernyók. Ellenkezőleg: azért lett ilyenné, mert ez volt az egyetlen lehetősége, hogy megmaradjon békának! Hogy bele tudott illeszkedni abba a környezetbe, amelyben élnie adatott.

Szinte hallom: Mit jön ez itt nekem a békával? Ugyan mi látványos van abban, hogy annyi veszedelem után – „megfogyva bár, de törve nem” – évmilliók óta még mindig ott brekeg időnként az orgonafán? Mi több mint ezer esztendeje itt vagyunk a Kárpát-medencében! Különben is utáljuk a békát. Nem tud imponálni. Mennyivel impozánsabb a viccbeli egér, aki a kocsmából hazafelé menet öklét rázva, torkaszakadtából üvölti utcahosszat: „Hol az a macska? Hadd ...” – ne írjam már ide, kicsináljak vele. Ez már igen! Ebben van tartás! És bátor kiállás! Egy baj van csak vele: hogy ilyen egér csak a viccben van. És azért van éppen viccben, mert bármennyire imponáló is, nevetséges. Az etológia nem tud ilyenről, sem egérről, sem más állatról, amely így viselkedne. Mert ha feltéve, de meg nem engedve lett volna is ilyen egér, az az evolúciós vonal nem maradhatott volna fenn, mert a macska rövid úton tett volna róla, hogy magvaszakadttá váljon.

A fiatalok pedig mennek, hiába is prédikálnánk nekik magyarságról, helytállásról meg ilyesmiről. Ők ugyanis egy valóság-ideológiában és a realitást messzemenően figyelembe vevő, ahhoz igazodó cselekvésprogramban még csak tudnának hinni, ha egyáltalán volna valahol ilyenünk, de az önsajnáltató, örök-sértődött, siránkozó, heroikus helytállás- és öncélú helybenmaradás-ideológiában nem. Nem tudják életcélnek vagy nagyszerű élethivatásnak felfogni azt, hogy itthon maradjanak és itt tengjenek-lengjenek csak azért, hogy népszámláláskor növeljék a statisztikát. Ez az ő számukra a mai világ mércéjével mérve nemcsak hogy anakronisztikus, hanem nevetséges is. Különösen ha olyasmit látnak, hogy ennek az ideológiának legfeljebb annyira futja a fantáziájából, hogy ha Magyarországról felkínálnak romániai fiataloknak negyven ösztöndíjat továbbtanulásra, akkor abból az elbíráló kuratórium kevésbé fiatal tagjai húszat meg sem pályáztatnak, hanem visszaküldik őket kihasználatlanul, mert hátha ezek nem jönnek vissza, és akkor inkább kevesebben maradjanak ott. (Nem vicc, ez néhány évvel ezelőtt csakugyan megtörtént!)

És én nagyon meg tudom érteni ezeket a fiatalokat. Nehogy úgy értse valaki, hogy akkor én mindjárt örülnék a kivándorlásnak, hiszen dehogyis örülök neki. Nagyon is örülök annak, ha valamelyikük itthon találja meg a számítását. De nem tudom őket hibáztatni vagy elítélni azért sem, ha elmennek, és ott kamatoztatják képességeiket, ahol erre megvan a

lehetőségük, ha már mi olyanná alakítottuk az itthont, amilyen. És értse meg már mindenki, hogy ha mi nem változtatunk sürgősen és gyökeresen a helyzetészlelésünkön, a problémalátásunkon, a kisebbségi életstratégiánkon, a politikai és közéleti diskurzus, a nyilvános beszéd és a (romániai) magyar média alapbeállítódásán, akkor ez a kivándorlás folytatódni, sőt valószínűleg még fokozódni is fog, mert ennek a mai állapotok fennmaradása esetén egyszerűen nincs ellenszere. Ma már a fiatalok nem érzik úgy, hogy innen bárki el akarná őket üldözni (hacsak mi magunk nem a katasztrofálisan korszerűtlen irracionális viselkedésünkkel), tehát szabadon cselekszenek, akár mennek, akár maradnak. Nem látszik már olyan nagy gondnak az sem, hogy az itthon elvégzendő munkát kire hagyják, hiszen a diplomás fiatalok közül legtöbben azért is mennek el, mert a mi szűk magyar világunkban nekik már nem is jut képzésüknek megfelelő munkahely, vagy ha jutna is tán, nem éri meg, mert némely magyar intézményeink vezetői még mindig úgy fogják fel, hogy a magyar kultúra ügyéért dolgozó vegye úgy, hogy ez népszolgálat, és érje be az országos minimálbér körüli vagy akár az alatti fizetéssel.

Mit kellene tehát megváltoztatnunk ahhoz, hogy ez ne így legyen? Először is ki kellene lépnünk végre abból a játszmából, amelyben mi, magyarok az örökös áldozat szerepét játszuk. Amit idővel el kell felejteni, azt mernünk kellene elfelejteni. Hiszen a felejtés képessége nem ok nélkül jelent meg az evolúció során: azért alakult ki, mert ha mindent magunkkal cipelnénk, az túl nagy teher lenne ahhoz, hogy még megfelelően bánni tudjunk vele, és célszerűen tudjunk viselkedni. Azzal, hogy állandóan emlékeztetni akarjuk őket a múltra, mégpedig nagy érzelmi intenzitással, tulajdonképpen nem hagyjuk, hogy az emberekben magától megtörténjen az, ami rendesen szokott, és az élet a normális medrébe terelődjen, hanem régi nemzedékek rengeteg megoldatlanul maradt problémáját és sérelmeit cipeltetjük velük tovább. Pedig amit azok a nemzedékek nem tudtak jól megoldani, azt mi már biztosan nem tudhatjuk. Ha ennyi terhet rakunk állandóan az emberek vállára, és még erkölcsi kötelességüké is tesszük, hogy azt mindenüvé magukkal hurcolják, ne csodálkozzunk, ha nem tudják sérülés nélkül elhordozni. Próbáljunk inkább megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy az embereknek joguk van – már csak lelki egészségük érdekében is – nemcsak emlékezni, hanem felejteni is.

Az örökös emlékeztetés helyett tudomásul kellene vennünk a valóságot: igenis bele kellene végre józanul törődnünk, hogy a világ ez, és másik nincs. Át kellene költöznünk a múltból a jelenbe, fejünket pedig előre kellene fordítanunk, a jövő felé, és nem folyton hátrafelé néznünk.

Le kellene szállnunk továbbá a földre, és napirendre kellene térnünk fölötte, hogy a mi hazánk – nem egyelőre, nem ideiglenesen, hanem véglegesen – itt lent van, a földön, és pedig éppen ott, ahol élünk, nem valahol a magasban. Ott csak a fellegek vannak, embernek ott járni-kelni, pláne lakni nem alkalmas. Hiszen ha továbbra is folyton azt mondogatjuk, valahányszor csak kihozza a szó, hogy ez nekünk nem igazi hazánk, akkor csodálkozhatunk-

e rajta, ha az emberek elkíváncsoznak innen?

És meg kellene már próbálnunk a kisebbségi életről úgy gondolkozni és úgy beszélni nyilvánosan is, mint *emberek természetes és teljesen normális életformájáról*, nem pedig mint valami abnormális állapotról, mint valami fogalma szerint tragikus rendellenességről, fogyatékoságról, csonkaságról, anomáliáról. (Hiszen ha nem így fogjuk fel, akkor hogyan is tudhatnánk a jogainkért harcolni? Azt kell megértenünk, majd mindenki számára nyilvánvalóvá tennünk, hogy kisebbségben az ember ugyanúgy normális életet élhet és akar is élni, mint többségben, ha pedig ez most még sok tekintetben akadályokba ütközik, annak nem a kisebbségi helyzet az oka, hanem hogy ez a dolog jelenleg nem jól van elrendezve, tehát sürgősen tenni kell róla, hogy mielőbb jól legyen elrendezve.) Meg kellene tanulnunk továbbá, hogy ne a kisebbségi *sors* kálváriáját osszuk-szorozzuk heteken, hónapokon, éveken át az újságokban, tíz- meg tízezer variációban ugyanarra a témára, hanem merjük észrevenni a kisebbségi *élet* ajándékait is, ahogy a fiatal László Dezső mondta, és erről legyen bátorságunk nyilvánosan is beszélni.

Tudom, hogy talán ez fog nekünk a legnehezebben menni, mert ezen a téren van a legnagyobb rutinunk abban, amit pedig nagyon nem kellene csinálnunk. Újságírók éveken keresztül megélnék belőle. Ráadásul ott van az is, hogy Magyarországon is sokan azt hiszik, hogy ha mi kisebbségben élünk, akkor minket kötelező módon sajnálni kell, mintha betegek vagy nyomorékok volnánk. Pedig nem sajnálni kellene minket, hanem megérteni a helyzetünket, és szolidárisnak lenni velünk – magyar a magyarral – abban, amiben éppen rászorulunk, azzal mégpedig, hogy lehet még olyan helyzet, mikor nekik lesz szükségük a mi szolidaritásunkra. Ez meg azért nem mehet könnyen egyelőre, mert hogyan érthetnék ők meg a mi helyzetünket, mikor egyelőre mi sem értjük, mert az eddigi sok hiábavaló beszéd után azt sem tudjuk már, mit higgyünk, mit ne.

A sajtónak, tévének, rádiónak és a nyilvános politikai és egyházi beszédnek nagyon fontos szerepe lenne abban, hogy az általános közhangulat el tudjon végre mozdulni a normalitás felé. Tudom, hogy nem teljesíthető kívánság, de én őszintén szólva legjobban azt szeretném, hogy aki ezekről a dolgokról most még nem tud úgy írni vagy beszélni, hogy segítsen vele, hanem csak úgy, hogy rontson a helyzeten, az inkább hallgasson addig, míg nem érzi úgy, hogy már tud. Sejtésem szerint nagy csend lenne hirtelen – ami nagyon ránk is férne, hogy tudjuk végre nyugodtan végiggondolni ezt a dolgot, a letelejtől. Hátha akkor sikerülne egy olyan jövőképet is kialakítanunk *a román társadalomba szervesen integrálódó romániai magyarság* számára, amelyben mindenki ott láthatná a helyét, és nem kellene a neki felkínált jövő elől elmenekülnie, ha korszerűen akar magyarként élni ebben a világban.

1990

REVOLUTIO SACRA, AVAGY A ROMÁNOK DICSÉRETE

Végre nyugodtan megdicsérhetem a románokat nyilvánosan is. Nem kell már attól tartanom, hogy őszinte szavaimat valaki is félreérti, hogy a hatalmi rendszerhez való dörgölözésnek fogja fel, s legközelebb elfordítja fejét, ha velem találkozik. A letűnt diktatúra számtalan bűne közül – már ami bennünket, magyarokat illet – az egyik legsátánibb az volt, hogy intézményesen lehetetlenné tette a román nép iránti baráti érzelmeink őszinte kinyilvánítását, éppen azáltal, hogy kötelezővé tette számunkra a románok magasztalását, olykor az abszurditásig menően. (Hogy csak egy példát mondjak: a cenzúra gondosan ügyelt arra, hogy a hazai magyar szerzők regényeiben legyen legalább egy – természetesen „pozitív” – román szereplő.) Mivel pedig a románoknak minden okuk megvolt rá, hogy gyanakvással fogadják irántuk való csodálatunk ilyenfajta kinyilvánítását, az is érthető, ha ez a beidegződéssé vált gyanakvás mind magyar, mind román részről a jóhiszemű véleménynyilvánítást is megfosztotta hitelétől, sőt mindenféle találgatásokra adott alkalmat. („Mit akarhat ez is? Kitüntetést vár?”) Hogy ez a helyzet mekkora károkat okozott a két nép kapcsolatában, mekkora erkölcsi pusztítást végzett, azt egyelőre fel sem lehet becsülni.

Hát ezért nem dicsérhettem eddig nyilvánosan a románokat. Szűk baráti körben, ahol nem kellett attól tartanom, hogy szavaimat félremagyarázzák, mondogattam ugyan eleget, hogy tizenhét évi bukaresti tartózkodásom alatt hányszor meg hányszor megbizonyosodtam róla, milyen meghatóan jó tud lenni az egyszerű román ember, milyen nagy erkölcsi tartalékok vannak itt lefojtva egy erkölcstelen rendszer felszíne alatt, de lehattunk akárhányan ezen a véleményen, semmire sem mehettünk vele.

De ez eddig csak a bevezetés volt, nem erről akartam most beszélni. Hanem arról, hogy a forradalom után felül kell vizsgálnunk a románokról alkotott eddigi képünket, sőt nemcsak nekünk, hanem ez egész világnak. Mi félreismertük ezt a népet, mert nem arra figyeltünk, amire kellett volna. Mentségünkre legyen mondva, maguk a románok is csak most, a forradalom tükrébe nézve ismerik fel ilyen értékeiket. Hányszor hallottuk, sőt hangoztattuk is az egész Európát bejárt mondást: a puliszka nem robban. Már-már közhellyé kezdtek válni a románok passzivitásáról, véghetetlen tűrőképességéről, beletörődéséről, alázatosságáról, sőt gyávaságáról szóló állítások, bőven alátámasztva az élelmiszerért sorban állók mondásaival: „Ez még tűrhető, csak rosszabb ne legyen”, „Amíg kenyérünk van meg hagymánk, addig nem halunk éhen”, stb. Már csak legyintett mindenki, amikor a román forradalom esélyei kerültek szóba, mert azt az egyet senki sem képzelte, hogy a románok nem az anyagi, hanem az erkölcsi értékek helyreállításáért fognak majd fellázadni. Csak a forradalomban derült ki, hogy a románok számára az anyagiak nélkülözése alkalmasint még elviselhető lett volna, amit azonban már nem lehetett tovább tűrni: a hazugság és a szégyen. Én legalábbis

Bukarestben egyetlen olyan transzparenst sem láttam (ha volt is, nem ez volt jellemző), amelyen kenyeret, húst, fűtést, villanyáramot vagy fizetésemelést követelt volna a nép. (Istenem, milyen szánalmasan nevetséges volt, amikor zátonyra futott utolsó beszédében az akkor már lényegében bukott diktátor 20–30–200–2000 lejekkel próbálta ezt a tömeget maga mellé állítani ... Semmit sem értett meg az egészből, holta napjáig sem.) Az egész forradalomban ez volt a legszebb: hogy nem rekedt meg a nélkülözhetetlen, de mégiscsak „földi” értékeknél, hanem az igazság és szabadság úgyszólván vegytiszta megnyilvánulása mindenestül átemelte a szakrális szférába. Morális értéke ezért vetekedhet a politikaival: megható látni, hogyan emeli fel a fejét egy nemzet annyi lealacsonyító év után, hogyan egyenesíti ki gerincét. Olyan volt ez a forradalom, mint egy egész nemzet szentséges szertartása, amely után megtisztult lélekkel, bűneitől megszabadulva, méltósággal, hittel nézhet önmagára. Mert vérével mosta le a szégyen ráaggatott jelzőit. Az áldozat, a szentség jegyében zajlott minden esemény. Mikor a bemondó a lakosság segítségét kérte a Televízió épületének védelmére, a környékbeli azonnal elindultak hazulról, ünnepélyes arccal, hiszen tudták, hogy „a halál árnyékának völgyébe” igyekeznek, ki egy szál bottal, ki puszta kézzel, mégsem tétováztak egy percig sem: lesz, ami lesz, ahogy az Isten akarja. Sorsát úgysem kerülheti el senki. Nézni is iszonyatos volt, amit a televízióban láthattunk december 22-én este, egyenes adásban a Palota-térről: a tetőkről, az épületekből lőttek a tömegre, amely mintha nem is törődött volna vele, hogy fölötte röpdösnek a golyók, senki sem esett pánikba, mindenki állt a maga posztján, amíg ki nem lőtték. Akkor más vette át a helyét. A legmegdöbbentőbb éppen ez volt: ez a földöntúli nyugalom és lelki erő. Az Egyetem előtt fiatalok az aszfaltra feküdtek, úgy kiabáltak: „Nem vagyunk gyávák!” Odataposta őket a páncélkocsi ... De Európa talán meghallotta és megértette szavukat. Nem ilyen tragikus, de nem kevésbé megindító az sem, hogy egy betört ablakú kirakatban a kiállított tárgyakat minden éjjeliőrnél biztonságosabban vigyázta egyetlen felirat: „Nem vagyunk tolvajok!” [Hogy ez milyen nagy dolog volt, azt csak most, 2003-ban tudom felfogni, miután az iraki háború idején végignézhettem a tévében a Szaddam-rezsim felszámolása után elszabadult bagdadi fosztogatást, ami még így látva is iszonyatos volt.]

Hitem szerint ez a román nép. És még csak véletlenül se tévessze össze senki azokkal a gazfickókkal, akik parancsra vagy akár parancs nélkül is a tömegbe lőttek, akik a minden képzeletet felülmúló kegyetlenségeket elkövették. És azokkal se, akik az elmúlt években oly buzgón alkották és hajtották végre az ellenünk irányuló intézkedéseket. (Hiszen, mi tagadás, ezek között magyarok is voltak elegenden.) Őket nem illetheti a dicséret, annál inkább azokat a román értelmiségieket, akik az elmúlt huszonöt évben mellettünk álltak, akikkel mindvégig őszinte, jóhiszemű párbeszédet lehetett folytatni. Nem szükséges itt őket név szerint felsorolni, ők ezt nem is várják el tőlünk, hiszen természetesnek tartották akkor is, most is, hogy számíthatunk rájuk. A dicséretre sem nekik van szükségük elsősorban, hanem nekünk, hogy tudjuk: ezek az emberek itt vannak közöttünk, készen arra, hogy az új körülmények

között igaz, tisztességes románokként együttműködjenek velünk.

Mindezt csak azért mondom, mert jól tudom: a diktatúrák sohasem érnek véget a diktátor eltűnésének napján. A gyanakvások, előítéletek ott vannak még bennünk – mindkét részről –, és mérgezik lelkünket. A nagytakarítás még hátravan.

Romániai Magyar Szó 1990. január 5.

(Ahogy ma látom)

Ma is úgy látom, hogy akkor jól láttam, pontosabban: nem láthattam másképpen. Akkor, azokban a napokban ez volt a hangulat, és alighanem az igazság is. Emlékszem, erre a cikkekre megjelenésekor sok szép visszajelzést kaptam, nemcsak az akkor közvetlen környezetemben élő bukaresti, hanem erdélyi magyaroktól is. Sokan érezték úgy, hogy azt mondtam ki, ami bennük is ott feszengett, csak nem tudták, mit is kezdjenek vele, mert mondani restellték volna, de hallgatni róla sem tartották egészen helyénvalónak.

De nemcsak ez volt vele a célom. Nagyon bíztam benne, hogy a magyar–román kapcsolatokat ezúttal sikerül normális mederbe terelni; erre akkor a köz szintjén mindkét részről meg is volt a hajlandóság. Azt is látnom kellett azonban (mert azt sajnos már akkor látni lehetett, a lelegejétől fogva, és megdöbbenő, hogy milyen kevesen láttuk mégis), hogy miközben nagy lendülettel és jócskán túlzott optimizmussal elkezdtuk tervezni a romániai magyarság jövőjét, a problémának erre az oldalára nem fordítottunk elég figyelmet: úgy éreztem, egy kicsit rosszul indultunk el a jogainkért való küzdelem útján, túlságosan csak magunkkal voltunk elfoglalva, s a magunk sajátos gondjainak mielőbbi megoldására koncentrálni oltuk, hogy az interetnikus kapcsolatok építésében szinte semmit sem kell tennünk, mert minden, ami ezen a téren rossz volt, az a Ceaușescu-diktatúra bukásával magától megszűnik, sőt megszűnt. Úgy éreztem, ez nem elég, de magam sem tudtam akkor, mit kellene tenni – honnan is tudhattam volna tapasztalatok híján? Ezt a cikket azért is írtam, hogy valahogy megpróbáljam tudatosítani: románokkal élünk együtt, nem is kevés, és velük is törődnünk kellene, ezt a talán soha vissza nem térő alkalmat nem szalaszthatjuk el.

Sajnos a későbbiek nem igazolták azt, amit e cikkben írtam. De ez nem azoknak az embereknek a bűne, akikről a cikk szól. Hanem azoké, akik hatalmi érdekből módszeresen a jó ellen dolgoztak kezdettől fogva. (Később a 22 c. román lapban egy cikkben megírtam, hogy a román nép olyan, hogy mindenre képes lenne, még a jóra is, ha azt mondanák neki. Hát nem azt mondták neki. Ehelyett elárasztották a legaljasabb hazugságokkal. Szerintem a román forradalom igazi megcsúfolása nem az, hogy az egykori szekusvezérek szabadlábban vannak, sőt vezető funkciókat töltenek be, vagy másképpen megy jól a dolguk. Nem. Hanem az, hogy nem sokkal egy ilyen, főleg erkölcsi értékeket mozgósító forradalom után megint a hazugság és a becstelenség került hatalomra.)

Ezt a cikket akkor megpróbáltam románul is közölni; életemben először éreztem úgy, hogy románok számára is van mondanivalóm, szerettem volna, hogy a román olvasók is

tudják, hogyan érez most irántuk a (romániai) magyarság egy számottevő része. Erre már csak a bizalom erősítése végett is szükség lett volna. Január 7-én elvittem a România Liberă szerkesztőségébe. Sajnos elkéstem vele: ott már azzal fogadtak, amivel a rémhírek szakavatott terjesztői, a diverziókeltés mesterei megtöltötték a fejüket: szép, szép, de mit szólok én ahhoz, hogy Kovászna és Hargita megyében a magyarok halomra öldösik a románokat? A cikket persze nem közölték, mert úgy gondolták, ez elterelhetné a figyelmet a „súlyos problémáról”. Aztán tudjuk, mi következett.

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ezt a cikket már megjelenésekor sem mindenki fogadta teljes egyetértéssel. Volt, aki azt kifogásolta benne, hogy én a románokról beszéltem, holott a forradalomban csak a románok egy része vett részt. Tiszta igaz, sőt ezt mondás nélkül tudtam magam is, de úgy gondoltam, ha korábban azt a sok-sok szégyenletes jelzõt válogatás nélkül lehetett alkalmazni a románokra, akkor miért ne lehetne, legalább egyszer, a jót is túláltalánosítani? Volt, aki már akkor azt vonta kétségbe, hogy egyáltalán szabad-e ezt forradalomnak nevezni. Ezzel később is számtalanszor találkoztam, mind a mai napig. Én kitartok amellett, hogy forradalom volt. Legalábbis azok az emberek, akikről itt írtam, azok forradalomban vettek részt. Hogy közben a kulisszák mögött mi zajlott, az más kérdés. Nem ők tehetnek róla. Akik meghaltak érte, azzal haltak meg, hogy forradalomban halnak meg, az igazságért, a becsületért, a szabadságért, az emberi és nemzeti méltóságért. Kegyeletsértésnek érezném, ha ezt most elvitatnám tőlük.

SZABADON BESZÉLNI

Szótári értelemben ez annyit jelent: papír nélkül, rögtönözve, a beszéd természetes módján értekezni, nem felolvasni. A kifejezés közismert, de be kell vallanom, előttem csak most világosodik meg, milyen nagy igazság van benne. Most, miközben nézem a tévében az embereket, ahogy elmondják bajaikat, örömeiket, vágyaikat, javaslataikat. Ki folyékonyan, ki akadozva, de a maga véleményét mondja mindenki, nem szajkózza már a mások által szájába adott szöveget azon a lehetetlen betonnyelven. S mikor eszembe jut, hogy még egy hónappal ezelőtt is, ha véletlenül nem a szófiai vagy a moszkvai adás gombját nyomtam be a tévékészüléken, hanem tévedésből a bukaresti adót fogtam ki (a szó mindkét ide illő értelmében), milyen kifejezéstelen, rezzenetlen, merev arcokat – álarcokat – láttam ugyanezen a képernyőn, amint az eléjük tartott mikrofonba szabad, spontán véleménynyilvánításnak álcázva a nézők számára nem látható előregyártott, politikai-ideológiai szempontból a kötőszóig menően gondosan felülvizsgált szöveget olvasták fel – természetesen a felolvasások, nem a normális beszéd hanghordozásával –, mondom, mikor mindez eszembe jut, akkor megértem: szabadon beszélni csakugyan éppen ezt jelenti: szabadon, szabad emberként beszélni.

A szabad beszédnek ez a lényegi feltétele most már megvan, vagy – óvatosabban, de nem kishitűen szólva – egyre inkább megvalósul. Közben azonban más bajok jelentkeznek: most derül ki, hogy a diktatúra milyen szörnyű pusztítást végzett a nyelvben. Szavaink egy része megkukacosodott, belefészkelte magát a zsarnokság szellemének férgé, és összepocskolta. Különösen az írott nyelv sínylette meg az elmúlt éveket. Klisék özöne árasztotta el újságainkat, könyveinket, előregyártott fordulatok, amelyek mind a tartalom, mind a sugalmazott szemlélet tekintetében a rég hitelét veszített ideológiát próbálták belénk sulykolni. Victor Klemperer könyve jut eszembe, melynek címe: *LTI*, azaz: *Lingua Tertii Imperii* – A Harmadik Birodalom nyelve. Kísérteties a hasonlóság. Nem mintha a diktatúrák másolnák egymást: szellemük, észjárásuk rokonsága szükségképpen ugyanolyan nyelvi formákat eredményez mindenütt. Nem lenne ezeket érdektelen tudományos elemzésnek alávetni, majd ha nem lesz már bennünk olyan eleven az undor. (Hiszen kinek volna most kedve akár ezért is újraolvasni „az ország legszeretettebb fiának nagyszerű beszédeit”?) A *leg*-ek és *legesleg*-ek áradata mellett e nyelv legfeltűnőbb sajátossága – korántsem véletlenül – a nyers erő, a harc, az erőszak metaforáinak halmozása. (A zenében ezt a szerepet az indulók töltötték be. Emlékszünk rá, végnapjaiban a diktatúra egyfolytában harcias indulókat közvetített a rádióban, talán hogy figyelmeztessen bennünket: vigyázzunk, mert „Aki nem lép egyszerre, nem kap rétest estére”.) Most hamarjában azért emlitem éppen ezt, mert az újjáépítés lendületében az ilyenek kísértésétől lehet és kell leginkább tartani. Márpedig minden nyelvi sületlenség átment valamit a mába a korábbi észjárásból, s ezzel akadályozza,

hogy a régi gondolkodásmódon mielőbb túllépünk. Én azt szeretném, ha ezután a bányászok nem hősi elszántsággal vívnák a szénukat, hanem – mondjuk – szívvel-lélekkel dolgoznának, de azt sem bánám, ha lapáttal, csak szén legyen elég. Az üzemekben se küzdjenek, ne harcoljanak többé a munka barikádján vagy frontján. Dolgozzanak csak pontosan, szépen – ahogy érdemes. Addig is, amíg mi mindnyájan megtanulunk nemcsak szabadon beszélni, hanem szabadon írni is.

A Hét 1990. január 11.

(Ahogy ma látom)

Ezt a cikket azért vettem be ide, mert jelzi az akkori hangulatot, de azért is, mert nem árt néha emlékezni arra, miből kellett kilábalnunk, már csak az összehasonlítás kedvéért is. Ma olvasva szinte már én is csodálkozom, hogy akkor miken csodálkoztam. Hogy tudunk örülni 90 elején olyan dolgoknak, amelyek rendesen az élet normális, problémamentes tartozékai kell hogy legyenek! Például a sajtószabadságnak. Ezzel azonban később meg is gyűlt a bajunk. Sokan nem sajtószabadságnak, hanem sajtószabadosságnak értelmezték, és nemcsak a román, hanem a magyar sajtóban is. És mikor egyszer halkán szóvá mertem tenni, volt, aki nyilvánosan megbírált, azzal, hogy én korlátozni szeretném a sajtószabadságot. Akkor nem válaszoltam erre, most mondom el, hogy én egy kicsit másképp értem ezt a dolgot. Korábban, mikor nem volt sajtószabadság, akkor vagy muszáj volt valaki(ke)t becsmérelni, útszéli hangon megtámadni, belegázolni emberi méltóságába, vagy pedig tilos volt – a hatalom pillanatnyi érdekei szerint. Mondom: vagy *muszáj* volt, vagy *tilos*, de nem *szabad*. De akkor vajon most szabad? Kötve hiszem. Számomra a szabadság (és nemcsak a sajtószabadság) azt jelenti: most már nem muszáj, hanem szabad nekem nem becsmérelni, nem gyalázni, nem sértegetni senkit, szabad tisztelnem a másik ember méltóságát, még ha a véleményem homlokegyenest eltérne is az övétől. Az ellenkezőjét tennem pedig nem szabad, noha senki sem kényszeríthet rá, hogy ne tegyem. Ha nem így viselkedem, akkor nem vagyok szabad, de meg sem érdemelném, hogy az legyek.

Van, aki még mindig képes azt állítani, hogy semmi sem változott, minden pontosan ugyanaz, mint azelőtt. Hát, ilyen az ember, rövid a memóriája, a rosszat hamar elfelejti. Vannak olyanok, pár évvel ezelőtt nem is voltak kevesen, nem tudom, ma mennyien lehetnek, akik visszasírják Ceaușescut, a „boldog békeidőt”. Nem szeretném most elősorolni, mi az, ami igenis megváltozott, nehéz is lenne, hosszú is, akinek van hozzá bátorsága, hogy a maga szemével nézzen széjjel, és még nem hagyta el teljesen az emlékezete, mindezeket maga is észreveheti, hacsak nem volt még akkor túl kicsi. Segítségképpen csak annyit teszek, hogy idemásolom az Előre 1989. december 19-i számában közölt, 20-ára és 21-ére tervezett teljes tévéműsort (NB. Temesváron ekkor már negyedik napja áll a forradalom!):

Szerda

19.00: Híradó

- 19.25: Megvitatjuk a Román Kommunista Párt XIV. kongresszusának dokumentumait: Pártunk forradalmi tudományos koncepciója a haza sokoldalú haladásáról (SZ [= színes])
- 19.50: Büszkén valljuk magunkat a szocialista Románia honpolgárainak. Alkotó munkánk tettei – a jövő alapja (SZ)
- 20.10: Hazafias és forradalmi versek, dalok (SZ)
- 20.40: A decemberi és az egész évi terv példás teljesítéséért: A technológiai és tervfegyelem, a rend és a felelősségérzet erősítéséről
- 21.00: A történelem dicsőséges lapjaiból. A vitathatatlan tények ereje (SZ)
- 21.20: A Nicolae Ceaușescu-korszak nemzedéke – a szocializmus hazai győzelmének nemzedéke
- 21.40: Román könnyűzene (SZ)
- 21.50: Híradó

Csütörtök

- 19.00: Híradó
- 19.25: A szocialista haza nagykönyvéből: Maramureș (SZ)
- 19.45: A Megéneklünk, Románia országos fesztivál díjnyertesei közül (SZ)
- 20.15: Kiemelt mezőgazdasági programok. A gépi eszközök karbantartása és javítása
- 20.35: Szakavatottság és kommunista elkötelezettség
- 20.50: Szovjet játékfilm folytatásokban: Fordulópont – utolsó rész (SZ)
- 21.50: Híradó

(A csütörtöki műsor borult: a „Fordulópont – utolsó rész” ugyanis ekkor már Bukarest utcáin játszódott.)

SZEPARATIZMUS? MIÉRT NE?

Tudom, a cím sokak számára meghökkentő lehet. A diktatúra ugyanis, mint annyi másra, a szeparatizmus fogalmára is rányomta félreismerhetetlen bélyegét. Hiszen abban az ideológiai rendszerben, amely a pluralizmusnak még a nevét sem bírta elviselni (legfeljebb ha káromkodás formájában), amelyben mindenkitől elvárták, hogy „szoros egységben a párt körül” ugyanazt mondja, ugyanazt tegye, sőt ugyanazt gondolja, minden elkülönülés, félreállítás ártalmasnak, a végső célul kitűzött teljes (nemcsak nemzeti) homogenitás elérését akadályozó magatartásnak, amolyan disszidenciának minősült. Így aztán a szeparatizmus a hivatalos szóhasználatban a társadalomra nézve veszélyes tendenciák körébe sorolódott, úgyannyira, hogy még most is vészjelző piros lámpák gyúlnak ki az agyakban, ha a *szeparatizmus* szó valahol is elhangzik. Márpedig elhangzik, sőt az utóbbi hetekben igencsak meggyűlt vele a bajunk.

A diktatúra által ebek harmincadjára juttatott társadalom rengeteg bajának felszámolásában, a demokratizálás általános folyamatában mindenkinek megvan a maga sajátos feladata. Minden ilyen feladatot úgy lehet a legeredményesebben, legkielégítőbben elvégezni, ha a magáét ki-ki maga csinálja, nem más. Például ha az egyházak gondjait az egyházakra bizzuk, hogy oldják meg őket a legjobb belátásuk szerint, nem pedig a közgazdászokra vagy valamelyik természetvédelmi mozgalomra (összetévesztve az ökuménét az ökonómiával vagy az ökológiával, ami – tekintve némely magas beosztású vezetők intelligenciahányadosát – pár hónappal ezelőtt nem is lett volna lehetetlenség tájainkon). Mivel pedig a demokrácia nem osztható szektorokra, és nem százalékolható olyan értelemben, hogy egyikben ennyi, a másikban feleannyi, a harmadikban meg csak tized- vagy huszadannyi demokráciát kell bevezetni, minden egyes terület mielőbbi demokratizálása és általános rendbehozatala össztársadalmi érdek is egyben. Hiszen az ilyen részekből fog összeállni a nagy egész. Ha például az eddig illegalitásba szorított görög katolikus egyház ismét törvényes keretek között működhet, az nemcsak az ilyen hitvallásúak érdekeit szolgálja, hanem az egész országot, felekezetre való tekintet nélkül, hiszen e jog visszaállítása az egységes és oszthatatlan demokráciát építi. Ilyen értelemben a görög katolikus egyház képviselőinek nemcsak joguk, hanem – a társadalomorvoslás nagyobb perspektívájából nézve – egyenesen kötelességük volt érdekeik védelmében kiállni, hacsak nem akartak – hogy úgy mondjam: szeparatista módon – félreállni, részt nem vállalni a demokratizálás általános folyamatában, hiszen ez az ő dolguk volt, ezt más nem végezhetette el helyettük.

Ebben a folyamatban ránk, a romániai magyar kisebbségre hárul az a feladat, hogy szorgalmazzuk kisebbségi helyzetünk mielőbbi olyan megoldását, amely természetesen illeszkedhet a célul kitűzött, európai mércével mérhető demokratikus társadalomba, és ezen – már csak a nagyobb cél érdekében is – minden erőnkkel munkálkodjunk. Ilyen törekvéseink

senkiben sem kellene hogy megbotránkozást vagy gyanakvást keltsenek, hiszen – tekintve, hogy az utóbbi években Románia nem kis mértékben éppen ilyen okokból került a nemzetközi botránnylista élére – ez olyannyira össztársadalmi érdek is, hogy, ha magunk most a tétlenkedő sültgalambvárók táborába vonulnánk vissza, bárki jogosan vádolhatna bennünket szeparatizmussal, ezúttal csakugyan szó elmarasztaló értelmében.

Ahhoz azonban, hogy egyéni és közösségi jogaink ne maradjanak meg holt betűnek, helyre kell állítanunk az utóbbi évtizedekben szétzilált intézményrendszerünket, ezen belül legsürgősebben az oktatási hálózatot, óvodától egyetemig. És itt, a gyakorlatban jelentkeznek az első nehézségek. Sajnos gyakran megtörténik, hogy – nem kis részben az utóbbi évek nacionalista propagandájának, a román közvélemény helytelen tájékoztatásának vagy inkább a tájékoztatás teljes hiányának következményeképpen – meg nem értésbe, gyanakvásba, sokszor jogos követeléseink rosszhiszemű értelmezésébe ütközünk. Ha például évszázados hagyományú magyar tannyelvű iskoláinkat pár évvel ezelőtt megkérdésünk nélkül vegyes tannyelvűekké alakították, s most azt kérjük, hogy az a néhány román osztály költözzék át a másik iskolába, s onnan jöjjenek ide a magyar osztályok, akkor rögtön akad valaki, aki felkapja a fejét: Hogyhogy? Mi ez a szeparatizmus? Épp most, amikor ...

Mi pedig riadtan kezdjük magyarázni, hogy ez nem szeparatizmus – a jelek szerint magunk sem vagyunk vele tisztában, hogy ebben az esetben nem a szeparatizmussal van baj, hanem ennek egyértelműen negatív, társadalmilag veszedelmes tendenciaként való értelmezésével, amelyet annak idején alaposan a fejünkbe vertek fő és még főbb ideológusok. Márpedig amikor demokratikus társadalmat akarunk építeni egy olyan rendszer romjain, amely a minden értelemben vett homogenizálás érdekében egymással nem természetesen összetartozó dolgokat erőszakolt össze oly módon, hogy ebben a mesterségesen létrehozott egységben az egyik (vagy alkalomadtán mindkét) fél veszített funkcionalitásából, a szeparatizmus csupán annyit jelent, hogy visszatérünk a dolgok természetes állapotához, amelyben ezek ismét működőképessé válnak. Igenis szeparatizmus ez, de ugyanolyan szükséges, sőt a demokrácia gyakorlásához nélkülözhetetlen szeparatizmus, mint amilyen például az, amely visszahelyezte jogaiba a görög katolikus egyházat, megszüntetve a görögkeleti egyházzal való kényszeres egységét. Sőt többet mondok: ha továbbra is megmaradunk annál, hogy minden szeparatizmus ab ovo elítélendő, akkor akár ne is csináltuk volna a forradalmat. Hiszen a demokráciának lényegéhez tartozik hogy minden mondvacsinált egységet megszüntet. Nem „a párt körüli szoros egységre” épül, hanem a többpártrendszerre, amelyben az egyes pártok nemcsak hogy külön elveket vallanak, hanem bizony külön székházakat is tartanak. Tiszta szeparatizmus – de enélkül nincs igazi demokrácia. Ezt meg kell érteni, és ehhez hozzá kell szokni.

Pedig milyen jól megvoltunk eddig együtt – hajtogatják azok, akik szeparatizmusunkat is mint főbenjáró bűnt olvassák fejünkre. Mit mondjunk erre? Lehet, hogy ők igen, de mi nemigen. Jól értsük meg: nincs itt szó semmiféle nemzeti gyűlölködésről, ilyen tekintetben

csakugyan elég jól megvoltunk együtt, s a forradalom még közelebb hozott bennünket egymáshoz. Amikor iskoláinkat vissza akarjuk állítani eredeti állapotukba, ezt nem a románokkal szembeni rosszindulatból, nem öellenük tesszük, hanem avégett, hogy az egész iskolai élet zökkenőmentesen folyhasson kinek-kinek az anyanyelvén. Hiszen attól kezdve, hogy ezekben az iskolákban megjelentek a román osztályok, a magyar nyelv használata nagymértékben leszűkült, sok helyt a tanítási órákra korlátozódott, és minden órán kívüli tevékenység – iskolai ünnepély, évnyitó, évzáró stb. – románul folyt, hogy értsék azok is, akik nem tudnak magyarul. Őket ez a dolog helyzetüknél fogva nemigen zavarhatta, úgylehet nem is érzékelték, hogy nekünk mennyire hiányzik mindaz, ami ilyen módon fokozatosan eltűnt. A vegyes iskolákba román igazgatókat neveztek ki, akik a mi sajátos problémáinkat nem ismerték eléggé, tehát döntéseikben sem lehettek ezekre tekintettel kellő mértékben. Így aztán a román osztályok bevezetése ezekben az iskolákban nem a kívánt hatást érte el, hanem majdhogynem a fordítottját: ahelyett hogy a románok iránti baráti érzelmeket erősítette volna, inkább gyanakváshoz és különböző komplexusokhoz vezetett, amit aztán a magyar tanároknak nagy munkával kellett ellensúlyozniuk.

Most, amikor megvan az a történelmi esélyünk, hogy népeink végre egymásra találjanak, félretéve minden előítéletet, s erre mindkét részről van is őszinte szándék, a közeledésnek egyik feltétele – paradox módon – az, hogy amit az elmúlt korszak egy nem természetes formációba összeeröltetett, azt most szétválasszuk, hadd élhesse mindegyik a maga természetes életét. Ez sokkal inkább elő fogja segíteni a kölcsönös barátságot és tiszteletet, az oktatói-nevelői munka hatékonyságáról nem is szólva, mint az eddigi kényszerházasság. Jó lenne, ha ezt a fajta szeparatista törekvésünket mindenki annak értené, ami, és belátná: ez éppen annak a jele, hogy abban, ami az egész országnak érdeke, az élet általános demokratizálásában nem vagyunk szeparatisták, hiszen nem is lehetünk azok, már csak helyzetüknél fogva sem. Így együttesen könnyebben meg lehetne találni mindenütt a mindkét fél számára elfogadható megoldást, és sok fölösleges nézeteltérést és gyanakvást el lehetne kerülni.

És még valami: aki úgy vélné, hogy a jogokat valaki adja és valaki kapja (ami egyébként nem egészen így van), gondolja meg: a jog nem olyan, mint a pénz, hogy tudniillik mennél többet adok belőle valakinek, annál kevesebb marad nekem. Hanem inkább olyan, mint a szeretet: mennél többet adok, annál több lesz nekem is.

(**Ui.** A *szeparatizmus* szónak egy másik jelentése is van: a területi elszakadás. Ezt azonban nem is tartottam érdemesnek szóba hozni; nyugodt lélekkel merem mondani, hogy nálunk ma egyetlen felelősen gondolkodó ember sincs, akinek ilyesmi még csak eszébe is jutna. Adja Isten, hogy ne is legyen.)

Romániai Magyar Szó 1990. február 2.

Románul: *Adevărul [Bukarest] 1990. február 11.*

(Ahogy ma látom)

Nagyon rossz cikk volt. Pedig akár jó is lehetett volna. Amiről szó van benne, azt akkor mind helyénvaló és szükséges is volt elmondani. Ennek megértéséhez tudni kell, hogy 1990. február elején voltunk, és nyakig benne az „iskolaháborúban”: azért folyt a harc, hogy a korábban magyar tannyelvű iskolák, amelyeket a diktatúra folyamán román tannyelvűekkel egyesítettek, vagy ahová román tagozatot hoztak létre, most legyenek megint egynyelvűek. Az emberek idegesek és türelmetlenek voltak, amit meg is lehet érteni, rengeteget vitatkoztak, de azt is láttam, hogy a magyar vitázóknak meglepően nem voltak jó, a helyzet természetéhez illő érveik. A románok elvekre, az együttélés szépségeire, a hagyományosan kialakult jó egyetértésre és barátságra hivatkoztak, ezek mind gyönyörűen hangzottak, csak éppen semmi közük nem volt a megoldandó probléma lényegéhez és kiváltó okához, de még a tényleges valósághoz sem igen, a magyarok meg inkább csak azt hajtogatták, hogy márpedig adják vissza rögtön, mert az a mienk volt, és nekünk ahhoz jogunk van, ami viszont csak így, egymagában a románokat egyáltalán nem tudta segíteni abban, hogy az egészről valamit is megértsenek.

Ráadásul javában folyt már az a provokáció, amelyet azért szerveztek nagy apparátussal és nagy szakértelemmel már 89 decemberének végétől, hogy biztosíthassák a szekuritáte korábbi alkalmazottainak további egzisztenciáját hasonló munkakörben, és amely az 1990. március 19–20-i marosvásárhelyi tragikus eseményekben érte el tetőpontját és célját. 1989. december 22-én vagy 23-án, már nem emlékszem pontosan, Ion Iliescu bejelentette a tévében, hogy a szekuritáte struktúráit feloszlatták, az ott dolgozóknak pedig három hónapig folyósítják még a fizetésüket, hogy azalatt tudjanak más munkakörben elhelyezkedni. Mivel én azt sehogy sem tudtam elképzelni, hogy ezek az emberek, akik egyetlen tanult mesterségükön kívül semmihez nem értenek, most majd mind elmennek bányásznak vagy gyári munkásnak, esetleg egyik napról a másikra átvedlenek jámbor szántóvetőkkel, és mert az is a természetemhez tartozik, hogy mindennek utánaszámolok, e bejelentés után az első gondolatom az volt, hogy nagyon oda kell majd figyelniük, mi fog történni 1990. március 20-a körül. Ezt rögtön mondtam is Bukarestben, akinek csak tudtam, egyesek talán még emlékeznek is rá. (Bányai Péter biztosan, nemcsak mert ő mindenre emlékszik, hanem mert ő figyelt még nagyon oda arra, mi történik a szekuritáte körül, más magyarokat ez, úgy láttam, akkor még kevésbé érdekelt – később aztán már annál jobban –, mert mindenki inkább a magyar ügyekkel volt elfoglalva, ez meg nem annak látszott. Ezért nem is írtam meg az újságban, pedig bizony meg kellett volna.)

Ezt a dolgot ugyanis nem lehetett másképp megoldani, csak úgy, hogy a felszámolt intézményt más név alatt és egy kicsit más jelleggel ismét létrehozzák. Ennek viszont megkerülhetetlen akadálya volt, hogy az országban olyan volt a hangulat, hogy ha csak egyszerűen bejelentik egy ilyen intézmény létrejöttét, abból talán újabb forradalom lett volna. Ahhoz, hogy ezt az emberekkel el is fogadtathassák, egy olyan méretű provokációra volt

szükség, hogy az egész ország üvöltsön tőle.

Sose bocsátom meg magamnak, hogy arra az egyre nem gondoltam akkor, hogy ez a provokáció éppen a magyar–román interetnikus dimenzióban fog bekövetkezni. Pedig nem is lett volna nehéz kitalálnom, ha egy kicsit módszeresebben végiggondoltam volna, de hát ki ért rá akkor módszeresen gondolkozni? Hiszen a várható provokáció nemcsak nagyon nagy kellett legyen, hanem olyan is, amelyben a központi téma (a cél jellegének megfelelően) az állambiztonság „válságos állapota”. Erre pedig – akkor már hagyományosan – a „magyar veszély” volt a legalkalmasabb. Nem is értem, hogy nem tudott ez akkor eszembe jutni. De hát utólag könnyű okosnak lenni. (Ez az, ha az ember amatőr, miközben a másik oldalon profik vannak, és nem is akármilyenek!)

Ezt a mulasztásomat azért sajnálom azóta is annyira, mert ha idejében át tudtunk volna látni a szitán, akkor, ha magát a provokációt nem is biztos, hogy sikerült volna megakadályozni (hiszen ahhoz képest, hogy kik álltak a másik oldalon, mi igencsak kisfiúk voltunk), de azt tán igen, hogy legalább mi, magyarok ne járuljunk hozzá olyan hathatósan és teljes jóhiszeműséggel ennek kifejlesztéséhez, ahogy végül is tettük, s akkor talán az egésznek más formája lehetett volna, sőt esetleg, ha látták volna, hogy ez nem egészen úgy megy, ahogy képzelték, egy másik forgatókönyvet vettek volna elő, hiszen profibbak voltak ők annál, semmint hogy ne lett volna tartalékolva legalább még egy.

A provokáció előkészítése tehát beindult, mégpedig már december 25-én, azonnal és teljes gőzzel, mint amit nem akkor találtak ki, hanem egy lehetséges hatalmi válsághelyzetre már korábban ki volt találva, csak a pillanatnyi adottságokhoz kellett igazítani. Bármilyen hihetetlenül hangzana is, szerintem 89 decemberének végén Bukarestben valaki már azt is pontosan tudta, hogy a színhely Marosvásárhely lesz. Stratégiai szempontból ugyanis ez a város ideális volt erre a célra: elég nagy ahhoz, hogy nagyon sok ember legyen ott, ha kell, a magyarok és románok nagyjából fele-fele arányban vannak, tehát az erőviszonyok kiegyensúlyozottak, így könnyű ellenőrzés alatt tartani a helyzetet (ha Kolozsváron történt volna, annak beláthatatlanok lehetek volna a következményei), emellett Vásárhely és környéke az ország belsejében van, és információs szempontból akkor még meglehetősen el volt szigetelve a külvilágtól, hiszen a bukaresti tévén kívül ott semmi mást nem lehetett fogni, nem úgy, mint körben a határ mentén, így nemcsak az odaáramló és onnan kijutó információkat volt sokkal könnyebb ellenőrizni és a szükségnek megfelelően alakítani, hanem az emberek is kevesebbet tudtak a külvilágról, tehát (el)bánni is könnyebb volt velük. (Azt hiszem, mondhat valamit ezzel kapcsolatban a következő történet. Valamikor még 1987 őszen addig Bukarestben élő barátaink végre megkapták a jóváhagyást, hogy hazaköltözhesse nek Vasárhelyre. Mikor a búcsúzkodásra került sor, lépcsőházbeli szekustiszt szomszédjuk, akivel addig nem ugyan szívélyes, de normális jószomszédi viszonyban voltak, őszintén gratulált és sok szerencsét kívánt nekik. Mikor azonban kérdésére, hogy hová is költöznek hát, megmondták, hogy Vásárhelyre, az hirtelen elkomorodott, és azt mondta:

„Oda inkább ne menjenek! Hallgassanak rám! Én nem mondok maguknak semmit, de átkozni fogják még a napját is, mikor úgy döntöttek, hogy odamennek!” Barátaink sokáig értetlenül találgatták, mit akarhatott ez jelenteni. Aztán 1990. márciusában az volt az érzésük, hogy megértették.)

Ha azonban a „magyar veszélyre” kellett építeni, a provokáció hatékonyságához okvetlenül szükség volt Marosvásárhelyen kívül egy határ menti városra is, ahonnan kétségbeesett „szemtanúk” számolhassanak be olyasmiről, hogy a határon hogyan osonnak be Romániába éjjelente százával a felfegyverzett „horthysták”, és hogyan szállítanak egész fegyverraktárakat az itteni „irredentáknak” és „revizionistáknak”. Erre a célra a Marosvásárhelyéhez hasonló etnikai arányai miatt egyértelműen Szatmár volt a legalkalmasabb.

A provokáció pedig beindult. Kezdődött a módszeres rémhírterjesztéssel a székelyföldi románok elleni állítólagos vérengzésekről meg az ottani románok elűldözéséről. (Ilyen „elűldözötteket” magam is láttam január elején Bukarestben: nagy csapatban tüntettek a Tanügyminisztérium előtt, és bukaresti tanári állást követeltek maguknak, ha már legnagyobb részük amúgy is bukaresti vagy környékbeli volt.) December 25-ére visszaemlékezve azt jegyzi fel Domokos Géza, az akkor egynapos újszülött RMDSZ Ideiglenes Intéző Bizottságának „aláírója”: „[...] telefonált Virgil Măgureanu: sürgősen beszélnie kell velem. Akkor találkoztunk először. Nem ismertem sem a nevét, sem a foglalkozását. Amikor, pár napra rá, kérdeztem tőle, azt felelte: muzeológus. Csakhamar megértettem, hogy fontos szerepet játszik, Ion Iliescu talán legbizalmasabb tanácsosa. Közölte, hogy december 22-én Székelyudvarhelyen és két környékbeli faluban, valamint Kézdivásárhelyen rendőröket gyilkoltak meg. Mind románok” (*Esély I. Visszaemlékezés 1989–1992*. Pallas Akadémia, Csíkszereda, 1996. 25). Domokos Géza ugyan nem írja meg, de én úgy emlékszem rá, hogy Măgureanunak az volt a kívánsága: az RMDSZ sürgősen forduljon felhívással a székelyföldi magyarokhoz, hogy azonnal fejezzék be a románok öldöklését! Szerencsére nem ejtették a feje lágyára, és ezt határozottan visszautasította, a megbízható információk hiányára hivatkozva. Pedig micsoda hatása lehetett volna, ha megszületik! Minden román lap címdalán közölhette volna, a román olvasók számára pedig különösen hitelessé tette volna, hogy magyaroktól származik! Hát ez nem jött össze. (A magyar kormány azonban befutott a csőbe, mert feltehetőleg hiteles az a felhívás, amely valamikor ebben az időszakban román lapokban jelent meg, és arra szólítja fel az Erdélybe utazó magyar állampolgárokat, hogy tartózkodjanak az olyan megnyilvánulásoktól, amelyek megzavarhatják a romániai magyarok és a románok békés együttélését.)

Pedig sietni kellett, mert ketyegett az óra, és még sok munka volt hátra. A magyarok mozgolódtak ugyan a jogaikért, de csak módjával és a helyzethez képest elég megfontoltan. Márpedig ha nem kezdenek el sürgősen nagyon hevesen követelőzni (pedig a hajlam amúgy érthetően meglelt volna bennük, és az okuk is meglelt volna rá), akkor mire lehessen majd

mutogatni, mikor a „nagy magyar veszélyt” be kell dobni? Nagyon elkelt hát egy kis biztatás. Január 5-én meg is született a Nemzeti Megmentési Front Tanácsának Nyilatkozata a romániai nemzeti kisebbségek jogairól. Az ötlet Iliescutól származott (ő legalábbis azt hitte), neki pedig Virgil Măgureanu volt a „talán legbizalmasabb tanácsosa”. Măgureanu végig részt vett a Nyilatkozat megszövegezésében, aznap este pedig csúcsidőben, este fél tízkor beolvasták a televízióban. Mégpedig – nagy dolog volt! – magyarul is, nemcsak románul, mert fontos volt, hogy minden magyar értse. Szép, sőt akkor szinte hihetetlen dolgok voltak benne, csak úgy melengette a szívünket, hogy ilyet is lehet már hallani. Benne volt a helyi autonómia elveire alapozott önmegvalósításunk, meg hogy a Front valóra váltja és garantálja az egyéni és kollektív nemzeti jogokat és szabadságjogokat, és hasonlók. Gyönyörű volt, na! Magyarul Domokos Géza olvasta fel. És mi csak hallgattuk a szöveget, és nem láttuk, mi az, amit nézünk éppen. Senki sem látta, még Domokos Géza sem. Pedig ő egész közélről nézte. Mert akkor még senki sem tudhatta közülünk, mi mindent jelenthet az, hogy azt ismeretlen embert, aki románul olvasta fel, Virgil Măgureanunak hívták.

Az első feltűnő dolog az volt, hogy a Nyilatkozat szövege románul csak a bukaresti Adevărulban jelent meg, eléggé eldugva ott is, nem csoda, ha Domokos Géza egyenesen úgy emlékszik, hogy „egyetlen román lap sem közölte a szöveget” (i. m. 83). Nem is kellett, bőven elég volt, ha a magyar lapok közölték, hiszen ez nem a románoknak szólt, hanem kizárólag csak a magyaroknak. A magyarok pedig rögtön fogták is a dolgot. Nem mintha addig semmi nem történt volna, hiszen történt, de most mindjárt bátrabban kapott nagyobb lendületet minden. Január közepére-végére már javában állt az „iskolaháború”, ezt pedig az egyre inkább kibontakozóban levő provokáció könnyűszerrel és sikeresen beépítette saját szerkezetébe, sőt még azt sem tudhatjuk pontosan, hogy magyar részről is nem azért alakult-e az egész éppen olyanra, amilyen lett, mert a rendezőnek éppen ebben a formában volt rá szüksége. Ha netán így volna, akkor sajnálattal kell megállapítanunk, hogy e provokáció kibontakoztatásában mi, magyarok is teljes erőbedobással játszottuk el a nekünk kiosztott szerepet, és ez a bűnünk csak azért bocsánatos, mert nem tudtuk, mit cselekszünk. Hiszen a jogaink kivívása, az nekünk volt nagy érdekünk, a nagy sietség azonban, amit akkor folyton felrítottak nekünk, inkább nekik, hiszen őket szorította a határidő, nem minket.

Február 8-án aztán megalakult a Vatra Românească Szövetség, egyenesen Marosvásárhelyen, ahol kellett, Radu Ceontea vezetésével, és nyomban utána a szatmári fiók is, Vasile Moişsal az élén. Innen most már egyenesben volt a dolog, a január 5-i nyilatkozatot is, mint amire már nem lesz többé szükség, el lehetett tenni ad acta, de március 15-ét még érdemes volt megvárni, mert az olyan nagy és látványos alkalomnak ígérkezett, hogy azt nem lehetett kihasználatlanul hagyni, és különben is, még bőven belefért az időbe. Aztán a többit tudjuk: a marosvásárhelyieket is meg a kisebb méretű, de még úgy is országos aggodalmat keltő szatmáriakat is.

Március 19–20-át követően országszerte nagy tüntetések voltak, a forgatókönyvnek

megfelelően: az emberek tudták is, nem is, miért, de ahhoz képest nagy eltökéltséggel vonultak mindenütt az utcára azzal, hogy „Harcolunk, meghalunk, Erdélyt oda nem adjuk!” Mivel nagyon el tudom képzelni, hogy az akkori tüntetések nagy számára és általában a kinézetére gondolva még mindig van, aki azt hiszi, hogy akkor „spontánul és elemi erővel tört fel az egész román népből a mérhetetlen magyargyűlölet” (ez sem véletlenül van idézőjelben!), és még mindig nem érti, miről is szólt ez az egész, érdemesnek tartom teljes terjedelmében idézni Ștefan Ciochinaru cikkét az egyik ilyen bukaresti tüntetésről, amelyen magam is ott voltam Bányai Péterrel együtt (a cikk ugyan az ő nevét nem említi), és tanúsíthatjuk, hogy minden szakasztott úgy volt, ahogy ide le van írva:

Akiknek nem látszik a szemük ...

A fővárosban a tegnapi nap folyamán is folytatódtak a tiltakozó tüntetések az Erdélyben történt erőszakos cselekmények ellen. Miután szerdán a Bukaresti Egyetem diákjai vonultak végig a központi bulvárokon, miután az IMGB, az Aerofina, a Pipera ipartelep, az IMRA és az Augusztus 23 Üzemek munkásai is megszervezték a maguk tüntetését, csütörtök délután a Műegyetem hallgatóin volt a sor. A tiltakozáson túl azonban a szervezők a román–magyar megbékélés hídjának is szánták a tüntetést. Éppen ezért erre az akcióra felszólalás végett meghívták néhány kollégájukat a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetből, Szilágyi Sándor urat mint az RMDSZ képviselőjét, valamint Alexandru Porțeanu professzor urat a Nicolae Iorga Történelmi Intézettől. Rajtuk kívül más meghívottak is voltak, köztük Victor Bârsan úr a Társadalmi Dialógus Csoporttól, valamint a Volt Politikai Foglyok Szövetségének alelnöke, Constantin Dumitrescu úr. De nem beszélhettek mindnyájan. Egy bizonyos csoport ugyanis teljesítette a „kötelességét”, megakadályozva a bejelentett dialógust. Hogy kik voltak ezek? Kit képviseltek? Tulajdonképpen mit akartak? Ez végül is teljes titok maradt. Egyvalamit lehet csak biztosan állítani: nem diákok voltak! De ne menjünk a dolgok elébe!

A tüntetés 15 órakor kellett volna elkezdődjön. Egy kicsit megkésett, mert a „diákpontosság” elég hozzávetőleges fogalom. Kihasznlva a program megcsúszását, az Adevărul riportere elvegyült a meghirdetett időpontra összegyűlt, nem nagyon népes sokaságban. A beszélgetések természetesen maguktól adódtak. Az első konklúziók: a marosvásárhelyi eseményekről majdnem minden jelenlevő csak az Ír Televízió riportjából tudott, amelyet szerdán a bukaresti tévé is közvetített. És mit vártak? Hogy többet is megtudjanak. Diana Gălan kémia szakos hallgató: „Szeretnénk tudni az igazat. Tudni szeretnénk, mi történt ott. Nyugodtnak kell lennünk, türelmesnek, és meg kell tudjuk, mit akarnak a magyarok. Lehet, hogy valamilyen jogokat akarnak. Beszéljük meg, és ha bebizonyosodik, hogy azok kijárnak nekik, akkor adjuk meg nekik őket. Akárhogy is, ez a mostani helyzet tűrhetetlen. Az erőszak nem segít semmit.” Cătălin Florescu szállítás szakos diák: „Azt akarjuk, hogy mindenki tudja meg, hogy minket nem a gyűlölet hozott ide. Nem

gyűlölködni akarunk, hanem beszélgetni.” Egy csoport tanácstalanul álldogál, félrehúzódva. Basarab Guzun tanár úr köré gyűltek össze. A tanár bátorítja őket. Magyarok, a Műegyetem különböző karainak hallgatói. Ők itt is csak egy kisebbség. Kérdem, mi bántja őket. „Hát az a felirat!” – felelik. Odanézek, nem jön, hogy elhiggyem, és érzem, hogy bennem is megfájdul valami. Valahol, a szélen – egyelőre – az ország jövődöntő értelmiségének feje fölött az van felírva: „A magyarok gyilkosok!” Gyorsan odaindulok. Odaérek. Az első döbbenet: ezeknek az embereknek, akikkel megpróbálok szóba állni, nem látszik a szemük. Fekete, mondhatnám átlátszatlan lencsésű napszemüveget viselnek. Bemutatkozom, kérem, hogy ők is mutatkozzanak be. Eszükben sincs. Tulajdonképpen ki vagyok én, hogy a nevük érdekel? – kérdik egymást bökdösve. Erőszakosak. Még ugyan nem a szó szoros értelmében, de érzem, hogy ha nem iszkolok el hamar, nem úszom meg. Elmegyek hát, de végig a tüntetés alatt rajtuk fogom tartani a szemem. Nem is lesz nehéz, ők lesznek itt a főszereplők. Felmegyek a „tribünre”, hogy a felszólalók közelében legyek. Jól lehet innen látni, kiemelt hely. Elkezdődik a tüntetés. Diákok, meghívottak egymás után a mikrofonhoz lépnek. Sok szépet mondanak. Senki sem akar erőszakot. Mindnyájan elítélik. Dialógusra van szükség. Lentről időnként nagy indulathullámok csapnak fel. A „fekete szemüvegesek” csoportja – könnyű őket észrevenni – most már a tüntető tömeg közepén van. Hatékony stratégia: központi „tribünt” formálhatnak. Fölöttük ott lobog, mint valami harci zászló: „A magyarok gyilkosok!” Csatlakoznak hozzá a következők: „Maghiari, nu uitați: În România sînteți flotanți” és „Unitate nu Hunitate” [ezeket bajos lenne jól magyarra fordítani, az első értelme nagyjából: „Magyarok, ne felejtsetek el: Romániában csak ideiglenesen tartózkodók vagytok”, a második meg szójáték, ennek értelme – természetesen a poén nélkül – „Egység, nem hunság”]. Százszázalékosan autentikus! A szervezők közül Andreea Roșculeț távközlés szakos hallgató megpróbálja elmagyarázni, hogy ilyen körülmények között a dialógus légkörét nem lehet megőrizni, és kéri, hogy vigyék már onnan azokat a jelmondatokat, amelyek csak „olajat öntenek a tűzre”. [Nem állom meg, közbe kell vetnem: ez az Andreea egy rendkívül megnyerő teremtés volt. Mikor a zavarkeltők – de én tán nyugodtan mondhatom őket szekusoknak is, hiszen ez teljesen egyértelmű volt már ott – engem is hallhatatlanná akartak tenni éktelen lármájukkal, Andreea könyörgőre fogta a dolgot, hogy „de hallgassuk már meg Szilágyi urat is, mert” – és itt nagy igyekezetében, hogy valami igazán meggyőző érvet hozzon fel, azt találta mondani: „mert nem minden magyar gyilkos!” Annyi szívjóság volt ebben a bájos ügyetlenségben, hogy lehetetlen volt érte megharagudni.] Természetesen kifütyülik. A Társadalmi Dialógus Csoport képviselője, Victor Bârsan úr azt mondja, ő nem tud addig beszélni, míg ott lobog az az uszítás. „Nem baj!” – kiáltják lentről. – „Jöjjön a következő!” És jön a következő. Szilágyi úr. Nem sokat tud elmondani mondanivalójából. Pedig a jelenlevők közül nagyon sokan igenis meg szeretnék hallgatni. Sokan éppen ezért jöttek ide. De az „ügyeletesek” csoportja kitartóan végzi a kötelességét. Akkora lármát csapnak, mintha ezren lennének. Megjelent egy hangosbeszélő is. Jóságos

Isten, hát az meg honnan kerülhetett ide?! Valaki bekiáltja, teljesen elszállva: „Basarabia!” Most már senki nem ért semmit. Egy diák, aki csak ezért utazott idáig Marosvásárhelyről, majd egy másik is, a szervezők közül, a mikrofonhoz lép. Elhatárolják magukat a „fekete szemüvegesektől”. Megint elmondják, hogy ez a tüntetés egy híd szeretett volna lenni a fájdalom fölött. Kevesen figyelnek oda. És, még ha odafigyelnek is, a diákok civilizált emberek, egyszerűen nem tudnak, és nem is akarnak ökölrel esni a gazfickóknak. Úgyhogy ezek zavartalanul garázdálkodnak. A tüntetés véget ér. Sajtóértekezlet. Csalódottság. Ha még itt sem volt lehetséges a dialógusra alkalmas légkört teremteni, akkor hol lehet egyáltalán? És zuhognak a kérdések. Mindegyik szomorú. Sosem hittem volna, hogy kérdések ilyen szomorúak lehetnek. És hogy elébe menjek az önök kérdésének, elmondom, hogy nem tudom, kik voltak a „fekete szemüvegesek”. Lehetetlenség volt megtudni. A szervezőknek sem sikerült. Mit lehetett volna tenni? Hívni a rendőrséget? De minek? És mégis: kik ők? Nem tudom, de mintha már láttam volna őket máskor is. Kolozsváron, Bukarestben – szó, ami szó, itt többször – és még sok más helyen. Mindenütt, ahol összetört valami a lelkünkben az emberségből, beárnyékolva hitünket és jóhiszeműségünket. (Adevărul, 1990. március 23.)

Ștefan Ciochinaru. Vajon hol lehet most? Csak annyit tudok róla, hogy nem sokkal e cikk megjelenése után megvált az Adevărultól. Nem csodálkoztam rajta. Mert az igazsághoz hozzátartozik, hogy azért az akkori román sajtóra nem az ilyen írások voltak jellemzőbbek. Igaz, a tüntetések sem mind ilyenek voltak. Hát vajon Andreea? Akkor láttam először és utoljára. Vajon mit tanult, és mi maradt meg benne egy életre ebből a szomorú, de azért nem minden szépség nélkül való tapasztalatból?

Este, mikor a feleségem bekapcsolta a tévét – én még nem voltam otthon, mert mi aztán egy kisebb csoporttal elég későig ott maradtunk még beszélgetni –, egyszer csak hirtelen kiment a lábából az erő: azt látta a híradóban, hogy ott állok a belém szorult mondanivalómmal egy üvöltöző tömeg előtt. Csak abban reménykedett, hogy azért tán hazaérek még ép bőrrel. Az azonban nagyon jó volt mégis, hogy épp azt a részt vágták be, mert így ország-világ láthatta a fontosabbat is, ha odafigyelt: azt tudniillik, hogy viszonylag nyugodtan szólhattam, amíg csak ki nem ejtettem a számon a varázsszót: *securitate*. Jól látszott, hogy ettől szabadult el a pokol.

(Ezt azonban megelőzte valami, amit el kell hogy meséljek, mert mi ketten azt biztosan sohasem fogjuk elfelejteni. Március 15-én este ülünk otthon bukaresti lakásunkban, és szörnyülködve figyeljük, hogy a tévében miket képesek mondani a magyarokról az akkora már országos méretűvé dagadt provokációs hangulatban, mikor egyszer csak csengetnek. Gologanné, román szomszédasszonyunk, egy üveg magyar cseresznyepálinkával meg egy tányér süteménnyel, mert ő úgy tudja, hogy ma nekünk, magyaroknak ünnepünk van, és ezt fogadjuk szeretettel. Behívtuk, elbeszélgettünk, s egy félóra még azt is el tudtuk felejtetni, hogy a tévéstudió légvonalban csak egy kilométernyire van tőlünk, vagy tán még annyira se.)

Március 27-én pedig bejelentették végre, hogy megalakult a Román Hírszerző Szolgálat, amelynek semmi köze a korábbi szekuritáéhoz. Az egész ország megnyugodva lélegzett fel, és boldog volt, hogy van immár, aki megvédje az ország biztonságát. Az új intézmény igazgatója, ahogy az egy ilyen szép, hosszú mese végén történni szokott, Virgil Măgureanu lett, majd a májusi választások után Radu Ceantea a parlamentbe került képviselőnek, Vasile Moiş pedig szenátornak. Igaz, Moiş körül történt akkor egy kis malőr, mert Szatmáron a szenátusi listán nem a biztosan bejutó első helyre tették a nevét a hálátlanok, hanem csak a másodikra, ami Măgureanut valami miatt olyan mértékben aggodalomba ejtette, hogy az utolsó napon, mikor ezen még változtatni lehetett, Bukarestben helikopterrel szállt, és Szatmára repült, ahol is ő mint az RHSZ igazgatója saját kezűleg tette át Moiş nevét oda, ahova kellett. Így aztán a végén mindenki boldog lett, máig is élnek, mert meg nem haltak.

Most pedig tegyem gyorsan hozzá, nehogy valaki félreértse a dolgot: Virgil Măgureanu ebben az egészben teljesen ártatlan. Mert mindenki ártatlan, amíg a bűnösségét be nem bizonyítják. Amit itt elmeséltem, az nem bizonyíték semmire. Lehet, hogy mindez csak egy rossz krimi, mert nem okozati összefüggések, hanem csak valószínűtlenül ritka-véletlen egybeesések kapcsolódnak benne össze egy hihetetlenül hosszú láncba. Bizonyíték nincs, és nem is lesz, még ha esetleg volna is pedig, mire. Mert az igazi profi arról ismerszik meg, hogy nem hagy nyomot.

Nekem azonban olykor még mindig remegni kezd a gyomrom, mikor ezek eszembe jutnak. Főleg ha arra gondolok, hogy miközben mi ott ettük kezünket-lábunkat, hogy mit tudhassunk csinálni hamar a tőlünk szemlátomást egyre függetlenebbé váló és egyre fenyegetőbb eseményekkel, valahol valakik egy korsó sör mellett hátradőlve röhögtek rajtunk, hogy milyen jól csináljuk magunktól pontosan azt, ami nekünk volt kiosztva. Még csak irányítaniuk sem kellett bennünket észrevétlenül, mert ismertek minket annyira, hogy előre tudják, mit fogunk csinálni, és biztosra mehettek. Mert azt hiszem, még ha tudtuk volna is, akár a legelején, mire megy ki a dolog, akkor sem cselekedhettünk volna másképp, mert abban a hangulatban az embereket egyszerűen lehetetlenség lett volna rávenni arra, hogy várjuk még ki csak ezt a három hónapot (pedig ahhoz képest, hogy mi mindenre várunk még mindig, immár tizenhárom esztendeje, ez már igazán semmiség lett volna), hogy legalább mi ne működjünk együtt ezzel a gazemberséggel.

Kemény mai érv lehet ezzel szemben az, amit többektől is hallottam már, hogy végül is az lett a mienk, amit akkor ki tudtunk harcolni. Mivel ez tényszerűen nagyjából így igaz, nem is vitatkozom vele. De arra ez nem jó, hogy ennek alapján azt is meg tudjuk mondani, mi lenne ma, ha mi akkor el tudhattuk volna érni mégis legalább azt, hogy ezt a gyalázatos provokációt ne a magyar-román interetnikus dimenzióban építsék fel, hanem más közegben. Mert az már egy másik történelem. Utólag könnyű okosnak lenni, de nem az ilyesmiben. Az azonban nagyon is valószínű, hogy egy sor későbbi kellemetlenséget akkor sem tudhattunk

volna elkerülni. E provokáció kialakításában ugyanis nemcsak a szekuritáténak, hanem a Nemzeti Megmentési Frontnak is megvolt a maga szerepe, mert megvolt vele a maga külön célja is: a Front a nacionalista diskurzussal próbálta megszilárdítani hatalmát az esedékes választások előtt, hiszen a kommunista ideológiával már nem állhatott elő, egyebe meg nem volt. Hogy miért éppen ezt választotta, arra tömörebb és találóbbs választ én sem tudok adni, mint amit egyszer Csetri Elek tanár úr mondott nekem, mikor arról beszélgettünk, hogy lehet az, hogy olyan magyarok, akik korábban nemcsak úgy tessék-lássékból, hanem ügybuzgalomból, sőt becsvágyból szónokolva hirdették a kommunista ideológiát, hirtelen éppen a nagyhangú magyarságra váltottak át: „Tudod, Sándor, ez volt nekik a legkönnyebb: csak a szavakat kellett kicserélni, a mondatok maradhattak.”

Erre a dologra pedig azért is tértem itt ki részletesebben, hogy jobban meg lehessen majd érteni, miért mondtam aztán nemegyszer, hogy ami Marosvásárhelyen történt 1990 márciusában, azt én tartom is, meg nem is interetnikus konfliktusnak, hiszen itt az etnikumok közötti nézeteltérések nem okai voltak az eseményeknek, hanem csak közege egy olyan provokáció eredményes lebonyolításának, amelynek célja az égvilágon semmiféle kapcsolatban nem volt a magyar–román viszonytal. Az persze más, de csöppet sem lényegtelen kérdés, hogy lefolyása során az emberek, mivel nem értették, mi történik velük, interetnikus konfliktusként élték meg, az ennek nyomán keletkezett traumákkal tehát mint ilyenfajta konfliktus következményeivel kellett foglalkozni.

De térjek most már vissza a cikkekre, amelynek kapcsán (de persze nemcsak ezért) mindezeket el kellett mondanom. Környezetébe elhelyezve most már érthetőbb nemcsak az, hogy, miről is szól, hanem az is, miért mondtam, hogy nagyon rossz cikk. Közvetlen előzménye az volt, hogy mindnyájunk megrökönyödésére január 25-én este Ion Iliescu egy tévébeszédben azt mondta: „A napokban számos aggasztó jelenségről értesültünk egyes erdélyi megyékből szeparatista tendenciákkal kapcsolatosan, ami feszültséget és konfliktusokat okoz a román és magyar nemzetiségű állampolgárok között” (Romániai Magyar Szó, 1990. január 27.). Ez természetesen a provokáció forgatókönyvéhez tartozott. (Akkoriban nagyon sokszor hallottuk, olvastuk, a demokratikus(abb) ellenzék körében szinte sláger volt, hogy Iliescunak a kezében van az egész szekuritáta, nekem akkor is erős volt a gyanúm, hogy ez éppen fordítva lehet igaz.)

A beszéd után nagyon elszaporodtak az olyan cikkek és érvelések, amelyek szeparatizmussal vádoltak bennünket, álnok módon kihasználva azt a lehetőséget, hogy a szónak azt az értelmét, amelyben a cikkemben magam is használtam, és amely tulajdonképpen a kommunizmus sajátos terminológiájához tartozott, rácsúsztatták a másikkra, amely a területi elszakadást sugalmazta. Úgy gondoltam, ha a szó már megvan ilyen értelmében, ezen nemigen lehet segíteni, de legalább azt próbáljam megértetni, hogy az nem okvetlenül rossz dolgot jelent. A cikk tulajdonképpen a román félnek szólt (meg is

jelentettem románul is, meg kell mondanom, nem volt könnyű), magyarul azért közöltem, mert úgy gondoltam, hátha segít valamit az érveikből igen hamar kifogyó magyar vitatkozóknak. (Ez meg is látszik a fogalmazásán: helyenként mintha egyenesen románul lenne elgondolva, ahogy majd tovább lehetett volna mondani.)

Csakhogy ez úgy van, hogy ha az ember odaadja a kisujját az ördögnek, az mindenestül elviszi. Egyetlen szójelentést vettem át a diktatúra nyelvéből, és ettől ez a cikk is nyomban alkalmas lett arra, hogy fel lehessen használni a provokációt segítő célokra: a România Liberă február 21-i számában Octavian O. Ghibu az én érvelésem lényegét meg sem említve úgy ragad ki belőle idézeteket, hogy abból az jön ki: Szilágyi N. Sándor nyíltan síkra száll a magyaroknak a románoktól való teljes izolálásáért.

Mikor megjelent, Szász János rögtön látta, hogy – noha amúgy minden rendben volna benne – ez az egy bizony nagyon rossz ötlet volt. A Romániai Magyar Szó február 10-i számában szelíd bölcsességgel figyelmeztet rá, „hogya (bár a szójátékokat kedveljük) a szavakkal nem tanácsos játszani”. Százszázalékosan igaza volt, máig resteltem, még akkor is, ha ez volt az egyetlen cikkem, amelyet ellenfeleink közvetlenül ki tudtak akkor használni. Mert ez olyan dolog, hogy az ilyenből egy is megengedhetetlenül sok.

MIT KEZDHETÜNK EGYMÁSSAL?

(Elhangzott az RMDSZ Országos Választmányának ülésén Csíkszeredában, 1990. július 20-án.)

Úgy gondolom, az RMDSZ megalakulása óta eltelt hét hónap tapasztalatai elégséges alapot nyújtanak ahhoz, hogy számot vethessünk nemcsak eredményeinkkel, hanem a Szövetség munkájában eddig megmutatkozó hiányosságokkal, sőt hibákkal is. Mert történtek hibák, s amíg ezeket fel nem ismerjük és be nem ismerjük, addig nem is okulhatunk belőlük. Igaz, a legtöbb hibára jól megalapozott mentségünk van, ami elég ugyan ahhoz, hogy a személyes felelősség kérdését ne kelljen firtatni, de a hibát a mentség nem teszi meg nem törtéنتé: mentségre csakis olyankor van szükség, mikor hiba esett, s ezt nem szabad elhallgatnunk. Előrebocsátom: sajnálnám, ha valaki úgy értené mondandómat, mintha bárkitől is számon akarnám kérni, miért nem ismerte fel ezeket annak idején, vagy mintha magam mindezt már elejétől fogva tudtam volna. Jól tudom: utólag könnyű okosnak lenni, de azt is, hogy semmire sem megyünk, ha az így, utólag felismert hibákat szemérmesen elhallgatjuk, ahelyett hogy a jövőre nézve levonnánk belőlük a megfelelő tanulságokat. S még az sem ér sokat, ha beérjük azzal, hogy mindezeket elmondjuk egymásnak, s a gyakorlat marad a régiiben.

Félreértettük a demokráciát

Azt hiszem, az eredendő hiba az volt, hogy mikor azt mondták: demokrácia, mi ezen azt értettük, hogy: demokrácia. A decemberi eseményeket követő első napok lelkesedése és zűrzavara sok mindenre alkalmas volt, csak arra nem, hogy higgadtan végiggondoljuk: ami most józan számítás szerint következhet, az egyelőre semmi esetre sem demokrácia lesz még, hanem inkább a kommunista totalitarizmus amorf bomlásterméke, amelynek erjedése idővel elvezethet ugyan a demokráciához, de egyelőre ez az erjedés meglehetősen bűzzel fog járnival. Ebből a félreértésből következett aztán a második hiba: úgy tűnt, hogy a frissen megalakult RMDSZ-nek semmire sincs immár szüksége, csak egy részletesen kidolgozott programra, amelyhez igazítani lehessen az akciókat, s minden menni fog, szinte magától, úgy, ahogy annak egy demokratikus társadalomban történnie kell. Nagyvárad Kongresszusáig az RMDSZ arra fordította szellemi energiájának legjavát, hogy egy minél átfogóbb és részletesebb programot dolgozzon ki magának, ezzel telt el éppen négy hónap az eddigi hétből. Magát a programot egészében véve jónak és realistának látom, van azonban egy szépséghibája: az, hogy a külső körülményeket illetően a kellőt való gyanánt kezeli. Kimondatlanul ugyan, de ott áll mögötte az a naiv feltevés, hogy a román társadalom immár demokratikus, tehát a románok a mi demokratikus törekvéseinket csakis helyeslőleg, egyetértéssel fogadhatják. Ennélfogva programunkban minden benne van, egyetlen

„apróságot” felejtettünk ki belőle csupán: a románokat és a részükről várható közegellenállást. A programot, de az ezt megelőző szándéknyilatkozatot is olvasva az embernek az az érzése, hogy ezt nekünk valahol egy külön bolygón kellene megvalósítanunk, s most már minden csak azon múlna, mikor fogunk neki, és milyen ütemterv szerint hajtjuk végre. (Meg kell mondanom, hogy ez a „mi ezt így fogjuk csinálni”, „mi ezt így akarjuk” stílus a románok körében rendkívül népszerűtlen és irritáló; közleményeinket, különösen a kezdetieket agresszívnek érzik még a jobb érzésűek is, és nem véletlen, hogy az ellenünk írott cikkekben oly gyakori az ultimátumszerű hangvétel – „ton ultimativ” – nehezményezése. Innen pedig már csak egy lépés van az olyan spekulációkig, miszerint ez a nagy magabiztosságunk csakis azzal magyarázható, hogy áll mögöttünk „valaki” – s az ezzel járó riadalomig.)

A második hiba tehát az volt, hogy nem számoltunk kellőképpen a várható közegellenállással, illetve nem vettük eléggé komolyan. Ebből származott a harmadik, mely szerintem a legsúlyosabb: az, hogy minden stratégia nélkül indultunk neki a kellőhöz viszonyítva teljesen természetes, de a valóhoz viszonyítva meglehetősen meredek programunk végrehajtásának. Mi több: a közegellenállás figyelmen kívül hagyása folytán igazából még a stratégia kidolgozásának szükségessége sem merült fel. Márpedig sejthetni, miféle kimenetele lehet annak a csatának, ahol a hadsereget ezzel indítja útnak a vezérkar: „Ti csak menjetek előre, s ha valami más egyenruhásokkal találkoztok, majd a helyszínen eldöntitek, mit csináljatok.” Így utólag nézve teljesen világos, hogy sokkal helyesebb lett volna a programba fektetett rengeteg energia nagyobbik részét a megfelelő stratégia kidolgozására fordítani, hiszen azt nagyjából úgyis tudtuk mindannyian, hogy mit akarunk, csak azt nem, hogy hogyan is csináljuk úgy, hogy jó legyen.

Kétféle stratégia

Miután az RMDSZ részt vett a parlamenti választásokon, s ott jó közelítéssel el is érte a józan számítás szerint várható eredményeket, könnyen abba a tévedésbe eshetünk, hogy azt véljük: a követendő stratégia kérdése ezzel meg is oldódott, illetve áthárult parlamenti képviselőinkre. Ez azonban csak akkor volna így, ha az RMDSZ-nek kizárólag parlamenti úton kellene küzdenie helyzetünk rendezéséért. Jól működő demokráciában ez talán elég is volna, de még ott sem lehetne teljesen eltekinteni attól, hogy ha egy kisebbség ügyes politizálással, érdekvédelme számára kedvező belpolitikai és nemzetközi körülmények összejárásával, elérhet is bizonyos eredményeket parlamenti úton, ezek csak akkor jelentenek igazi megoldást, ha lent a többség elfogadja őket. Ha nem, akkor minden parlamenti eredmény újabb feszültségek forrásává lesz. A mi esetünkben azonban szó sincsen jól működő demokráciáról, mi még csak a legkezdetén tartunk a demokráciának, amely ráadásul nem is akármilyenek készül, hanem teljesen eredetinek (amint azt a legutóbbi bukaresti bányászjárás is mutatja). Ebben a helyzetben a legsürgősebb, de egyben

legnehezebb feladatunk a tömegszinten megmutatkozó közegellenállás leépítése egy jól kidolgozott stratégia alapján. Egyszerűbben szólva: a magyarok és románok közötti normális kapcsolatok kialakítása, a nemzeti ellentétek feloldása, a két nép közötti megbékélés munkálása. Amíg ezt nem tudjuk megoldani, addig parlamenti úton sem érhetünk el tartós eredményeket, hiszen a parlamenti többség a mi javaslatainkat már csak az alulról jövő nyomásnak engedve is megtorpedózhatná.

Két stratégiára van tehát szükségünk: az egyik a parlamenti munkához, ez végső soron képviselőinkre, szenátorainkra és szaktanácsadóikra tartozik, a másik pedig a parlamenten kívüli lépésekhez, ennek kidolgozása és alkalmazása mindannyiunk közös gondja, de nem ártana, ha ennek a dolognak gazdája is kerülne; egy olyan csoportra gondolnék, amelyben helyet kaphatnának szociológusok, pszichológusok és pszichoterapeuták, történészek, politológusok, lelkészek, pedagógusok és mások – nemcsak magyarok, hanem románok is. Fontos volna, hogy ez a csoport önkéntes jelentkezőkből álljon össze, olyanokból, akiknek szívügyük ez a kérdés, és akikben megvan a hajlam az interetnikus empátiára, vagyis arra, hogy bele tudjanak helyezkedni a másik fél helyzetébe, és onnan nézve is lássák a problémákat. Ez a csoport volna az, amely a követendő stratégia elméleti kérdéseivel foglalkozna.

A következőkben néhány szempontot szeretnék felvázolni egy lehetséges stratégia kidolgozásához, részben annak a tapasztalatnak az alapján, amelyet január közepétől április közepéig szereztem Bukarestben. Ebben az időszakban több-kevesebb rendszerességgel hosszabban elbeszélgettünk különböző társadalmi kategóriákba tartozó románokkal a köztünk megjelent vitás kérdésekről. Volt, ahová egyedül mentem el, más helyekre pedig általában Vekov Károly és Bányai Péter társaságában. Mondjam úgy, „magyar részről” rendszerint jelen volt még a beszélgetések során szerzett barátunk, Victor Bârsan. Ami engem illet, az első másfél hónapban abban a naiv hitben jártam a román szerkesztőségeket, hogy talán jobb belátásra tudom őket bírni dolgaink megítélésében. Ez sajnos nem úgy lett, ahogy számítottam, de másfél hónap elteltével kezdtem kapiskálni, hogyan is kellene ezt a párbeszédet úgy folytatni, hogy ne szaladjon zsákutcába. A következő másfél hónap azzal telt el, hogy – immár mint reményteljes kezdő dialogista – megpróbáltam tudatosan feltérképezni a közegellenállás belső szerkezetét, és kijelölni mind magyar, mind román részről az érzékeny pontokat, amelyek bonyodalmakat okozhatnak, illetve egymás félreértéséhez vezethetnek. Ezek részletezésére itt nincs idő, ehelyett célszerűbb lesz számba venni és röviden jellemezni a konfliktushelyzetben részt vevő tényezőket, mivel a megfelelő stratégiát csak ezek ismeretében lehet kialakítani.

Közös ellenségeink: a Sötét Erők

Az első tényező az, amely a heveny konfliktust kialakította és állandóan bizonyos szinten akarja tartani. Ide a demokrácia ellenségei tartoznak: a volt szekuritáte, a volt

nómenklatúra és más hasonszörűek – egyszerűség kedvéért nevezzük őket Sötét Erőknek. Hatalmukat korábban az biztosította, hogy mindenki félt tőlük, a decemberi események viszont előidéztek azt a számukra veszélyes helyzetet, hogy az emberek legyőzték a félelmet. A Sötét Erők azóta is azon munkálkodnak, hogy a félelem hatalmát visszaállítsák, evégett ellenségeskedést provokálnak ki az állampolgárok különböző kategóriái között. A két legfontosabb konfliktus, amely eddig erőszakos cselekményekhez vezetett, a munkások és értelmiségiek, illetve a románok és magyarok közötti. Mindkettő felszítása elkezdődött még január elején. A Sötét Erők egyikben sem vesznek részt nyíltan, de jelenlétük mindkettőben jól azonosítható. Mindkettő számára van egy-egy kemény csapatuk, amely bármikor mozgósítható: a bányászok, illetve a Vatra Românească Szövetség. Közös elem még a kettőben, hogy a többséget uszítják a kisebbség ellen, elsősorban rágalmozó híresztelések terjesztésével. Sajnos a Sötét Erők a parlamentben túlnyomó többséget élvező Nemzeti Megmentési Front támogatását élvezik (és viszont), s a két említett konfliktus párhuzama itt is nyilvánvaló: legalábbis a fővárosi lapokat tekintve úgyszólván kizárólag a Front lapjai azok, amelyek rendületlenül gyalázzák az értelmiséget (pontosabban annak egy reprezentatív csoportját) és a magyarokat, illetve dicsőítik a bányászokat meg a Vatra Românească Szövetséget. Az ellenzéki lapokban még nem teljes a megfelelő párhuzam: elítélik ugyan a bányászokat, de a Vatrát egyelőre csak imitt-amott, viszont legalább nem szidják a magyarokat.

Sajnos a Sötét Erőkkel nemigen tudunk mit kezdeni, egyetlen, amit tehetünk, hogy a parlamenti, illetve parlamenten kívüli ellenzékkel szövetkezve harcolunk ellenük. Ezt a körülményt nagyon komolyan kellene venni a békéltető stratégia kidolgozásakor: tudatosítani kellene a románokban (s ha netalán valahol erre is szükség volna: a magyarokban is), hogy mi nem a románokat tartjuk ellenségeinknek, hanem a Sötét Erőket, amelyek végső soron nekik is ellenségeik. Ilyen értelemben mielőbb jól előkészített párbeszédet kellene folytatni az összes erdélyi, valamint az ország más részein megjelenő ellenzéki lapok szerkesztőségeivel, hogy ebből a tudatosításból ők is vegyék ki részüket, elvégre nem kisebb a tét, mint az ország demokratizálásának esélye. (Hogy ez a dialógus nem kilátástalan, arra jó bizonyíték az, hogy a bukaresti Egyetem téri hathetes tüntetésen a magyarok felszólalásait mindig nagy, sőt megkülönböztetett rokonszenv-nyilvánítás követte, pedig márciusban a fővárosiak is kivonultak Erdély védelmére!)

Ha a Sötét Erőkkel nem is, kemény csapataik egyes tagjaival már lehetne párbeszédet kezdeményezni. Ugyanis mindkettő elég heterogén: mind a bányászok, mind a Vatra-tagok körében sok olyan jóhiszemű ember van, akinek fogalma sincs arról, hogy voltaképpen kinek a kezében eszköz. (A Vatra több milliós tagsággal dicsekszik, ez nyilvánvalóan blöff, de olyan, amely szerves része megfélemlítő stratégiájának; mindenesetre ha félmilliónyin valóban lennének is, akkor sem hinném, hogy ennyi igazán szélsőséges ember volna egy országban.) Egy akadályja van a párbeszédnek: hogy nemigen tudjuk, kivel álljunk szóba. Ha

azonban a román ellenzéki lapokkal szót tudnánk érteni, ez a dolog szinte magától megoldódna: a Vatra tagsága hamarosan megcsappanna. Különben is, a Vatrára nekünk nem szükséges sok energiát pazarolnunk, főleg ellene nagy erőbevetéssel harcolnunk, hiszen nagyon jó határfokkal harcol ő saját maga ellen: primitív agresszivitásával máris sikerült kezdeti támogatóinak nagy részét elriasztania, amint azt legutóbbi tüntetéseinek „tömegsikere” is mutatja. Legjobb módszer hatalmának csökkentésére az, ha nem becsüljük túl erejét, és nem félünk tőle a kelleténél jobban.

Magyarok és románok – avagy a nemzettudat furcsaságai

A konfliktushelyzet másik két tényezője maga a két szenvedő fél, a magyarok meg a románok. Jellemzésük a békéltetés stratégiájának vonatkozásában főleg azért volna fontos, hogy azonosítsuk mindkét félre nézve külön-külön az adott helyzetekre való tipikus reagálásmódjukat. Ennek figyelembevételével ugyanis (1) előre sejteni lehetne egy-egy lépés várható hatását, még mielőtt az a lépés megtörténne, és sok esetben elejét lehetne venni a viszonyok elmérgesedésének, (2) könnyebben azonosítani lehetne azokat a helyzeteket, amelyekben egyik vagy másik fél különösen hajlamos arra, hogy hibákat kövessen el, és (3) számba lehetne venni azokat a tudati összetevőket, amelyek a legkönnyebben manipulálhatók, ezáltal a manipulációval szemben is jobban tudnánk védekezni. Végső soron egymás és önmagunk jobb megismerése volna ez, arra a helyzetre vonatkoztatva, amelyben interakcióba kerülünk egymással.

Mivel nem szeretnék itt beleveszni a részletekbe, megállok a nemzettudat kérdésénél, mivel ez sok mindent érthetőbbé tehet, és önismeretünket is árnyaltabbá.

Az imént említett tipikus reagálásmódokat tekintve érdekes dolgot vehetünk észre. Bizonyos helyzetekre egészen másképp reagál az erdélyi magyar, mint a magyarországi, s az erdélyi román is, mint a regáti. Ez utóbbi különbséget tapasztalatom szerint a bukaresti román értelmiségiek is erősen érzékelik, és hol történelmi okokkal, hol meg vérmérsékletbeli különbségekkel magyarázzák, véleményem szerint tévesen.

A nemzettudat végső soron a különbözőség, a másság tudata. Ez azonban nem úgy alakul ott, ahol valamely etnikum kompakt, homogén tömegben él egy nagyobb területen, mint ahol különböző etnikumok élnek együtt.

Vegyük a magyarországi magyarok példáját. Valamikor, négy-öt éves korukban megtudják, hogy ők magyarok, ami számukra úgyszólván tartalmatlan minőség, mert hiányzik belőle a különbözőség evidenciája. Később arról is értesülnek, hogy a világon szlovákok, németek, ukránok, románok, franciák és más nemzetek is élnek, s ők sem egyik, sem másik, hanem magyarok. A különbözőség szétszórtan, sok más népre vonatkoztatva jelenik meg, s a nemzettudat is ennek függvényében határozódik meg. Nevezzük ezt a fajta nemzettudatot diffúz nemzettudatnak.

A romániai magyarokkal más a helyzet. Mi korábban, általában már két-három évesen

megtanuljuk, hogy magyarok vagyunk, hiszen a különbözőség evidenciája ott jár-kelel az utcán: abban az életkorban még nem értjük a románok beszédét. Így nálunk a másság tudata nem valami általános elméleti tudás, hanem konkrétan a románokhoz kapcsolódik. Az, hogy magyarok vagyunk, konkrétan azt jelenti, hogy nem vagyunk románok. Nemzettudatunk kettős meghatározottságú, és szervesen hozzátartozik a pozitív elem is, a nyelvi-etnikai hovatartozás tudata, de a negatív is, a másik etnikumtól való különbözőség tudata. Így aztán, tetszik, nem tetszik, a románok óhatatlanul hozzánk tartoznak, ennek tudata pedig beépül a személyiségünkbe. Azt is mondhatjuk, hogy mi egyszerre vagyunk magyarok és nem-románok. Nevezzük ezt a fajta nemzettudatot fókuszos nemzettudatnak.

Ez a fajta nemzettudat jellemző mind az erdélyi magyarokra, mind az erdélyi románokra (akik – ellentétben a regátiakkal – nemcsak románok, hanem nem-magyarok is egyszersmind, mert mi ugyanúgy hozzájuk tartozunk, ahogy ők hozzánk), ennél fogva e két népcsoportnak számos közös vonása van, a legfeltűnőbb az, hogy mindkettő meglehetősen nyűgös társaság. A diffúz nemzettudatú regáti román vagy magyarországi magyar természetes, problémamentes adottságként éli meg nemzeti hovatartozását, számára ez csak rendkívüli helyzetekben válik beszédtemává, nem áll folyton a figyelem előterében. A fókuszos nemzettudatú erdélyi éppen ezért mélységes lebecsüléssel (bár teljesen alaptalanul) úgy véli, hogy azok nem is igaz hazafiak, s hogy nem törődnek a nemzet sorsával. Ő ugyanis nagyon intenzíven éli meg románság-, illetve magyarságtudatát, hiszen nap mint nap szembesül a problémával, minden találkozáskor definiálnia kell önazonosságát: Erdélyben ha a magyar magyarral találkozik, akkor mint magyar, ha meg románnal, akkor mint nem-román vesz részt az interakcióban (s a román is hasonlóképpen); önmaga meghatározását egyik esetben sem kerülheti meg.

Ez az állandó egymásra vonatkozás ambivalens helyzeteket eredményez. Egyrészt kölcsönösen szükségét érzik egymás jelenlétének, mert másképpen azonosságtudatuk nélkülözi az állandó megerősítést. Olykor megható és első látásra érthetetlen helyzeteket teremt ez a furcsaság. Magyarországi barátunk váltig nem értette, miért jelent nekünk akkora lelki problémát az áttelepülés, mikor pedig itt annyi kellemetlenségben van részünk. Mi az, ami annyira hiányozni fog? Azt válaszoltam: nevetni fogsz, a románok. Hiszen ha mi itt úgy vagyunk magyarok, hogy nem vagyunk románok, akkor ott, ahol nem lesznek románok, honnan fogjuk immár tudni, hogy magyarok vagyunk? Számunkra az áttelepülés az identitás-zavar veszélyét hordozza magában, s aggodalmainkban, ha tudattalanul is, a személyiség önvédelme nyilvánul meg. Ez magyarázza azt is, hogy az az erdélyi magyar, aki idehaza rögtön kikapcsolja a rádiót, ha az román népzenét kezd sugározni, hazájától távol, mondjuk Nyugat-Európában két-három hét elteltével már nagy gyönyörűséggel és letagadhatatlan honvágygal hallgatja ugyanezt a zenét. Ebben ugyanis nem-románsága talál magára, s ugyanúgy táplálja azonosságtudatát, mintha csak magyar zenét hallana. Ez természetesen fordítva is így van: a hosszabb ideje Bukarestben tartózkodó, számomra teljesen ismeretlen

erdélyi román az én magyar beszédem hallatára boldogan üdvözöl, mintha csak régi jó barátok volnánk, azzal, hogy: mi, erdélyiek tartsunk össze, mert *ezek* nem románok! Már mint a bukarestiek. És mondja ezt nekem, a magyarnak ...

Másrészt azonban a fókuszos nemzettudat egy sajátos lelkiállapotot is meghatároz. Minthogy a nemzettudat szerkezetébe be van épülve a másik fél is mint negativitás, a fókuszos nemzettudatú ember bizonyos fokig állandóan veszélyeztetve érzi nemzeti identitását, mintha csak attól tartana, nehogy ez a negativitás valahogy átmenjen pozitívba, vagyis nem-románból román, nem-magyarból magyar legyen. Emiatt aztán folyton egy sajátos készenléti állapotban van, amit elég nehéz körülírni, leginkább talán ez közelíti meg: egy állandóan jelen levő, de közelebből meg nem határozott veszélyre irányuló tudattalan figyelem. Mivel ez az egész az irracionális körébe tartozik, sajnos nagyon könnyen manipulálható, s ha egyszer begerjed, észérvekkel nagyon nehéz rá hatni.

Az erdélyi embert ez az irracionális veszélyérzet állandó önvédelmi (pontosabban énvédelmi) beállítódásra készíti. Ezért aztán könnyen veszélyt lát ott is, ahol nincs. Az állandó veszélyeztetettség érzete a tragikum melankóliájával tölti el; hajlamos az önsajnáltatásra. Ezt azonban valami fensőbbes méltóságtudattal csinálja, nemzeti hovatartozását pedig sohasem normális adottságként, hanem fennkölt ünnepélyességgel éli meg, amelybe belevegyül a heroikus helytállás érzése is. Ezért a hétköznapi dolgok és tettek is nemzeti tartalmú többletjelentéssel telítődnek. Például a táncházba rendes körülmények között az ember szórakozni megy. Mi nem. Vagy nemcsak. Mi megmaradni járunk oda. Hajlamos továbbá az erdélyi ember arra, hogy ami nemzeti vonatkozásban jó vagy javul, arról szemérmesen hallgasson, mintha csak szégyen vagy illetlenség volna valaminek is örülni az általános szomorúságban, a rossz dolgokat viszont mértéken felül eltúlozza. Újságainkat ezért a Nagy Erdélyi Bánat lengi be, és ijesztő módon hiányzik belőlük a felszabadító humor. A román lapok frazeológiája is ugyanezt tükrözi, például: „Ardealul îndurerat” („a fájdalmas Erdély”), „spațiul durerilor noastre” („fájdalmaink térsége”) – vagy a következő idézet: „Nimic nu poate fi mai frumos sub soare decât o bisericuță de lemn în Ardealul nostru străbun. Iar Christul zugrăvit în icoană pe sticla de sub boltile scunde ale lăcașului, *însingerat și plin de milostivire*, îl simbolizează de minune pe *eroul celei mai mari tragedii din istoria umanității: Neamul Românesc*. Și așa după cum Isus a înviat, de bună seamă că va *învia și acest popor fără pereche*” („Semmi sem lehet szebb a nap alatt, mint egy fatemplomocska a mi ősi Erdélyünkben. A hajlék alacsony boltozata alatt pedig az üvegre festett, *vérző és malasztal teljes* Krisztus-ikon csodálatosan jelképezi *az emberiség történelmének legnagyobb tragédiáját: a Román Nemzetet*. S ahogy Jézus feltámadott, bizonyos *feltámad majd ez a páratlan nép is*” – România Mare, 1990. 6. sz.). Mi ezen csak mosolyogni tudunk, és nem értjük, miért kellene egy népnek feltámadnia, mikor meg sem halt, sőt nem is úgy néz ki, mint aki halálán volna – de vajon nem ugyanezt gondolhatták-e a románok is rólunk, mikor januárban a budapesti Sportcsarnokban rendezett szép ünnepségen

világgá kiáltotta az az ügyes kalapos legényke, amint azt a tévében is láthattuk, hogy „Feltámadunk!”? (Újságíróinknak, a magyar nyelvű rádió- és tévéadás szerkesztőinek figyelmébe ajánlom: a kivándorlás megállítása, az itthoni hangulat javítása végett jó lenne, ha többet foglalkoznának a biztató dolgokkal is, hiszen ilyenek is vannak! Sőt azt sem ártana időnként megmagyarázni az olvasóknak vagy hallgatóknak, nézőknek, hogy ha máról holnapra nem sikerült is megoldani, hogy egy-egy község bejáratánál magyarul is ott legyen a helységnévtábla, az még nem világvége, attól nem muszáj mindjárt világgá menni. Ami nem sikerült ma, majd sikerül holnap.)

Az eddig felsoroltak egyaránt jellemzik az erdélyi románokat és az erdélyi magyarokat. Érdekes, hogy ezeket magunkon milyen nehezen ismerjük fel (s ha végül igen, mindjárt ott a mentség: de nekünk okunk van rá!), a románokon viszont milyen könnyen. Célszerű lenne hát, ha az ilyen vonások azonosításába románokat is bevonnánk: ők kívülről sokszor reálisabban látnak bennünket, akárcsak mi őket.

A közös vonásokon kívül vannak olyan elemek, amelyek csak a magyarokra vagy csak a románokra jellemzőek, ezek a kollektív memória körébe tartoznak, és komplexuszerűen vagy rögeszmés formában jelentkeznek. A magyaroknál ilyen az, hogy mi mindig csak az ígéretekkel maradtunk – s az ezzel járó bizalmatlanság minden ígérettel szemben, ami ezek azonnali teljesítésének követeléséhez vezet (akár van rá lehetőség, akár nincs), vagy a Bolyai Egyetem 1959-beli megszüntetése által kiváltott frusztrációs érzés, a románoknál pedig az 1940-es esztendő: a bécsi döntés és az azt követő események emléke. Ezek érzékeléséhez van talán a legnagyobb szükség az interetnikus empátiára, ha eredményes dialógust akarunk folytatni.

A párbeszéd esélyei

Mindezeket azért mondtam el, hogy érzékeltessem: nem könnyű eset egyik fél sem, s nekünk ezeket valahogy mégis össze kell békítenünk. Eddig eleget beszéltünk a párbeszéd szükségességéről, a gyakorlatban ez jószérivel megrekedt annál, hogy kapcsolatba léptünk egyes pártokkal, illetve hogy válaszoltunk a bennünket ért vádakra – legtöbbször magyarul. Ez pedig édeskevés. Méltánytalanság volna el nem mondani, hogy a kolozsvári Puntea és a nagyváradi Direct már eddig is mennyi jó szolgálatot tett ennek az ügynek, de csekély hatókörük folytán ezek eleve nem lehetnek elég hatékonyak. Halaszthatatlan feladat, hogy az RMDSZ országos román nyelvű hetilapot adjon ki, hiszen a románoknak valójában meg sem magyaráztuk, hogy mit is akarunk tulajdonképpen, s még méltatlankodunk, hogy nem értik. Sőt azzal is számolnunk kell, hogy bizonyos ismeretek terén mi jóval a románok előtt járunk. Ez nem különösebb érdem, helyzetünk hozta úgy, hogy így legyen. Kisebbségi voltunknál fogva mi az elmúlt évtizedekben abból éltünk, hogy elég alaposan tájékozódunk arról, hogyan is fest a kisebbségi probléma a nyugati demokráciákban. Ezen a téren elég nagy ismeretanyagra tettünk szert, bizonyos elemek beépültek gondolkodásunkba, van, amelyik a

középiskolai tanárok szintjén is evidencia. Tapasztalatom szerint viszont hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, hogy a románok nem voltak közvetlenül érdekeltek abban, hogy ezeknek a dolgoknak utánajárjanak, így ami nekünk természetes, azt ők tőlünk hallják először. S ha nem értik azonnal, azt könnyen rosszhiszeműséggel magyarázzuk („Nem akarják megérteni!”), holott sokszor csupán arról van szó, hogy tényleg nem értik. Román nyelvű lapunk (lapjaink) szerkesztésekor ezekre a dolgokra is tekintettel kell lenni, és a szerkesztés elveit is összhangba kellene hozni a megbékélés stratégiájával.

Ezenkívül szorgalmazni kell a kapcsolatteremtést magyar és román egyének és csoportok között, valamint össze kell fogni az ország különböző részein már működő magyar–román baráti társaságok tevékenységét. A fentebb javasolt munkacsoport, mely a stratégia kidolgozásával foglalkozna, elméleti és gyakorlati segítséget nyújthatna az ilyen társaságoknak, amelyeket szaporítani kellene. Mindez távolról sem meríti ki a lehetőségeket. Minden adandó alkalmat meg kell ragadnunk, hogy a párbeszédet átfogóvá, a megbékélést pedig országos ügyé tegyük. Ebbe a munkába természetesen az egyházakat is be kell vonni.

És még valami. December óta a párbeszéd legfőbb akadálya a kölcsönös gyanakvás, mely nemcsak az interetnikus kapcsolatokban, de általában az egész társadalomban uralkodik. Ezt pedig nagyon nehéz észérvekkkel elhárítani. Hiszen mennél meggyőzőbb érveléssel állunk elő, a másik fél annál gyanakvóbb lesz: vigyázat, most akar átejtetni, de még milyen ravaszul csinálja! A gyanakvást csak a felebaráti szeretet oldhatja fel, ezért ne is kezdeményezzen közülünk senki párbeszédet addig, amíg nem tisztázta kellőképpen magával, hogy tudja-e annyira szeretni a románokat, hogy hitele legyen szavának. Félreértés ne essék: nem Smaranda Enachét kell tudni szeretni, mert úgy könnyű. Hanem mondjuk a hodákiakat meg a libánfalviakat. S ha csak egy kicsit is bele tudjuk magunkat képzelni a szerencsétlen, félrevezetett, aljas módszerekkel megvadított emberek helyzetébe, rájövünk, hogy talán nem is olyan nehéz.

*

Most látom, hogy eddig elkövetett hibáinkról végül is nem szóltam, holott azzal kezdtem. De ha csak az elmondottakat is végiggondoljuk, és hozzávesszük, hogy mi mindent nem vettünk még figyelembe, amivel pedig okvetlenül számolnunk kellett volna, akkor sejthetjük, hogy nekünk is van némi részünk abban, hogy dolgaink így alakultak és nem másként.

Valóság [Bukarest] 1990. július 27.

Kelet–Nyugat 1990. augusztus 3. (a szerkesztőség a *Hol hibáztunk?* címet adta neki)

Románul: *Epoca* [Bukarest] 1990. november 14–20.

Puntea U.D.M.R., [Kolozsvar] 1991. április

(Ahogy ma látom)

Ez az elemzés annak idején feltűnően kedvező fogadtatásban részesült, mind a közvetlen címzett, az RMDSZ (több mint száz tagú) Országos Választmánya, mind az olvasók körében: két lap közölte magyarul, majd kettő románul is. (Románra Paul Drumaru barátom, a bukaresti Kriterionnál szerkesztő kollégám fordította le, kitűnően ezt is, mint mindent.) Még évek múlva is megtörtént, hogy régebbi vagy újabb ismerőseim, magyarok és románok is, velem találkozási megemlézték, mennyire szerették annak idején. Ezt csupán azért tartom fontosnak megjegyezni, mert hozzátartozik ahhoz az információanyaghoz, amelyből még mindig hasznosítható tanulságokat tudunk levonni.

Akkori népszerűségét nemcsak az magyarázza, hogy egyike volt az első olyan elemzéseknek, amelyek már némi tapasztalat alapján próbáltak számot vetni azzal, hányadán is állunk hát, és mi a teendőnk. Fogadtatásába nagyon belejárt az is, hogy még csak négy hónap volt mögöttünk a marosvásárhelyi események óta, a sebek még nagyon elevenek voltak, és még nem volt hozzá elég távlatunk, hogy a történetek várható következményeit tárgyilagosan tudjuk értékelni. Tele voltunk feszültséggel, aggodalommal, szorongással, keserűséggel, és úgy láttam, hogy az a hangulat nem volt kedvező a bölcs döntések számára. Az RMDSZ nyilatkozatai, állásfoglalásai tartalmukban általában helyeselhetők, de formájukban görcsösek, lehangolóak voltak (ugyanaz a hazai magyar sajtóra is jellemző volt), és tartani lehetett tőle, hogy ha így folytatódik, akkor az a még rosszabb helyzet alakul ki, hogy az erdélyi magyarságnak általános és szilárd meggyőződésévé válik az a minden jó kezdeményezést lebénító vélemény (vagy egyenesen áldozat-szindróma), miszerint a mi oldalunk úgy tökéletes, ahogy van, és minden, ami rossz, kizárólag a másik oldalon található, és ott ezen kívül nincs is semmi más. Úgy gondoltam, segíthet nekünk elkerülni ezt a csapdát, sőt még némi erőt és bizakodást is adhat az embereknek, ha megpróbálom a tőlem telhető tárgyilagossággal tudatosítani, hogy a bajok egy része igenis a mi térfelünkön van, legalább ezekért tehát ne a másik felet hibáztassuk, hanem fogjunk neki, és bár azokat próbáljuk kiküszöbölni, amelyekről mi tehetünk, mert azzal is lényegesen kisebb lesz a probléma. A hangulati háttér akkori feszültségének fokát jól jellemzi, hogy ez az egyszerű, még különösebb elemzőkészséget sem igénylő (mondjam, hogy normális?) hozzáállás, amely segített nekem kilépni az akkor uralkodó beszédmód görcsös fennköltségéből, hitet és bizakodást tudott adni az embereknek. Aki ott volt a Választmány ülésén, most utólag igazolhatja vagy cáfolhatja, ha még emlékszik rá, de én már a szöveg felolvasása közben a szemekből, az arckifejezésekből, abból, ahogy a hallgatóság egyre lazább testtartással ült a széken, éreztem, hogyan oldódnak bennünk a görcsök. Utána az egyik választmányi tag felállt, és elmondta, hogy neki már csak azért is megérte négyszáz kilométerről Csíkszeredába vonatozni, hogy végre valaki elhíhetően tudott valami biztatót is mondani. Pedig, tessék észrevenni, én ott a jövőről egy árva szót nem mondtam, csak a közelmúltról meg a jelenről beszéltem, és amolyan „mit kellene tennünk?” formában felsoroltam néhányat kihasználatlan lehetőségeink közül.

Akkori tapasztalatlanságunknak is tulajdoníthatóan azonban ezt a szép pillanatot úgyszólván semmire sem használtuk fel, nem építettünk rá semmit, hagytuk elveszni, nem lett folytatása, és ez nagy hiba volt, bevallom, bizonyos mértékig valószínűleg az enyém is. Valahogy úgy jártunk vele, mint mikor az ember a templomban végighallgat egy szép prédikációt, s mihelyt kilépett az ajtón, folytatja ott, ahol abbahagyta. Megint eluralkodott a lehangoló beszédmód, és pedig nemcsak egyszerű emberi gyarlóság miatt, hanem azért is, mert számomra egészen érthetetlen módon elég sokan voltak közöttünk, jeles, nagy hitelű és tekintélyű személyiségek is, akik komolyan úgy képzelték, hogy a magyarságot azzal lehet a legjobban mozgósítani céljaink elérése érdekében, ha folyton a ránk leselkedő veszélyekről, vészes megfogyatkozásunkról, üldöztetésünkről, kiszolgáltatott áldozat voltunkról beszélünk neki, drámai hangon, találó vagy nem találó, de mindenképpen tragikus képekben, metaforákban és hasonlatokban, olyanokban, hogy attól az embernek nemcsak a cselekvéstől, hanem az élettől is elmegy a kedve. Pedig ezzel semmit nem lehetett elérni, ez csak tovább feszítette a görcsöket, rontotta a hangulatot és ezáltal az okos, helyzethez illő döntések megszületésének esélyeit, növelte a kiábrándulást, még csírájában leállított minden értelmes cselekvést – és újabbakkal gyarapította a kivándorló magyarok számát. Pedig már csak annak alapján is, ahogyan ezt a fenti előadásomat akkor fogadták, és amit későbbi tapasztalataim során is újra meg újra láthattam, hogy tudniillik milyen szeretettel (és milyen hálásan) válaszolnak az emberek a nyugodtabb hangú, tárgyilagosabb biztató szóra, és mennyi erőt tudnak belőle meríteni, biztosan merem állítani, hogy az ilyenfajta beszédmód sokkal hatékonyabban tudná mozgósítani a bennünk rejlő, de kihasználatlan erőt, a szolidaritásérzést, a cselekvőkészséget, mint amaz.

(Mivel filológus vagyok, nem szeretek szövegek nélkül beszélni szövegekről. Mivel tanár is vagyok, általánosságban beszélni sem szeretek szemléltető példák nélkül. Bocsássa meg nekem Sütő András, hogy a sok-sok lehetséges közül abból az időből épp egy tőle származót választok ki mondandóm szemléltetésére, mégpedig a Maros megyében sok példányban terjesztett *Maradj velünk, szavazz velünk!* című röpiratot. Nem szerzője, nem is valami egyedi tartalmi sajátossága vagy különlegessége, hanem – amellet, hogy az akkori évek hangulatát is jól jellemzi – inkább műfaja okán esett rá a választásom: ez ugyanis olyan szöveg, amely a világos és tudatos céllal íródott, hogy maradásra buzdítsa a kivándorlásukat latolgató magyarokat. A címen kívül kilencszer ismétlődik meg benne a felhívás: *Maradj velünk!* Még biztató szó is van benne: „Hinnünk kell abban, hogy Európa humanizáló hatása az emberi lét feltételeit teremti meg számunkra is [...]”, „Bíznunk kell az emberi cselekvésben, amely képes szembeszállni e mostani zavaros idők minden kisebbségellenes támadásával.” De vajon mennyit hihet majd el ebből az olvasó? Hiszen mire ezekhez a mondatokhoz elér, fennebb már azt olvasta, hogy:

„Erdély lakossága [így, de ez csak elírás „magyarsága” helyett – Sz. N. S.] még soha nem került olyan közel a végveszélyhez, a teljes megsemmisüléshez, mint napjainkban, a

folyamatossá váló kivándorlás idején. Naponta megisméltlődő döbbenettel tapasztaljuk, hogy az omlás, melyet a magyargyűlölő Diktátor embertelen intézkedései idéztek elő, nem szűnt meg a rendszerváltással.

Hanem inkább fokozódott.

A bukott rendszernek még élő és államhatalmi segédlettel cselekvő erői mindent elkövetnek, hogy a Vezér álmát megvalósítsák; hogy nyílt üldözéssel, avagy törvényesnek látszó hamisságok útján az ország elhagyására kényszerítsék a több mint kétmillió magyarországot.

Hatalmas örömnépre készülnek! A Kárpátok ormain óhajtanak tűztáncot járni az Endlőség, a végleges megoldás, a kisebbségek elűzésének diadalmában.”

Alább még szóba kerül „az Ős-Balkán minden ősi történelmi szennye, brutalitása, primitív gyűlölethulláma és fejszés fanatizmusa”, „sanyarú helyzetünk”, a „mindennapos fogyatkozás”, majd pedig ez következik: „A végelgyengülés percében ugyanis, amikor ránk vigyorog majd az ismerős kisebbségi végzet, elmondhatjuk: a romániai zsidók és németek sorsára jutottunk.”

Nem tudom, más hogy van vele, de én, ha ezt a sok szörnyűséget mind komolyan venném, azonnal szedném is a sátorfámat. Hiába a szép szó, hogy „Maradj velünk!”, mert én – mint alighanem minden normális ember – azt kérdezném: de hát mi végre? Ha a végveszély, a végpusztulás úgyszólván elkerülhetetlen, ha a helyzetünk tényleg olyan, amilyenek itt le van festve, akkor van még annak valami haszna és értelme, hogy itt maradjak?

Tudom és nagyon értem, hogy mikor ezt írta, Sütő Andrásnak sokkal több oka volt arra, hogy így észlelje a helyzetet, mint másnak. Mindnyájan tudjuk, min kellett keresztülmennie, és nagyon is együtt éreztem vele mindig. Megértem, ha akkor ezt talán nem is tudhatta volna másképpen megírni. De az embereket ez csak még jobban elkeseríteni tudta, s ha a kivándorlók száma ettől csakugyan változott néhányval, az csak a szándékolttal ellentétes irányban történhetett. Későbbi írásaiból aztán azt is láthattam, hogy kezdtek begyógyulni a fájó sebek, változott a cikkek hangneme, örömmre jó irányban.)

De nemcsak a hangnem maradt akkor a régi, hanem annak a javaslatomnak sem lett semmi fogantója, hogy vegyük komolyan és lajstromozzuk fel addigi hibáinkat, mert egyébből nemigen tanulhatunk, és változtassunk azon, amit addig nem a legszerencsésebben csináltunk. A stratégia kérdéseivel továbbra sem foglalkoztunk hosszú ideig. Stratégiai problémák csak jóval később kerültek szóba, de azok inkább az RMDSZ-nek a politikai élet sikamlós terepén való lavírozására, ennek módozataira vonatkoztak, nem arra, amire én gondoltam. Konkrét javaslataimból (interetnikus problémákkal foglalkozó szakértőcsoport, román nyelvű hetilap stb.) sem lett semmi. (Hogy méltatlanság ne essék, hozzá kell tennem: mi tagadás, magam sem tettem sokat azért, hogy ezek csakugyan megvalósuljanak, azon kívül, hogy újra meg újra elmondtam. Ehhez ugyanis némi szervező munkára lett volna szükség, nekem meg sajnos éppen ez az egyik leggyengébb oldalam.) Ezért még mindig azon

csodálkozunk, amin akkor: hogy a román fél hogyhogya nem érti, mit akarunk!

Miután ez az elemzés megjelent, Kántor Lajos felkért, hogy a nemzettudattal kapcsolatos részét bővítsem ki a Korunk számára, ezt meg is tettem, és mivel úgy vélem, hogy valakinek talán hasznára lehet, azt is felvettem e kötetbe (l. alább: *Szemponatok a nemzettudat lélektanához*). Sajnos emiatt elkerülhetlenné vált egy néhány oldalnyi szövegrész megisméltése, mert másképp egyszerűen nem tudtam megoldani: nem hagyhattam ki egyikből a másikra való utalással, és azt sem tehettem meg, hogy a kibővített változatot szerkesszem be az itteni rövidebb helyett, mert ez egyiknek sem használt volna.

Ennek az írásnak néhány gondolatához Rostás Zoltán A Hétben kritikai észrevételeket fűzött, ezekre ugyancsak A Hétben válaszoltam, ez itt alább következik.

KÉT MALOMBAN – EGY HAZÁÉRT

Rostás Zoltán vitacikke (*Mit kezdünk magunkkal?* A Hét 36. sz., 1990. augusztus 30.) több szempontból is tanulságos volt számomra, illő tehát, hogy először is megköszönjem; nemcsak azért, mert lényeges, továbbgondolásra érdemes kérdéseket érint (amelyekkel vitatott írásomban én nem foglalkoztam, részben helyszűke miatt, részben mert nem is tartoztak tulajdonképpeni mondanivalómhoz), hanem azért is, mert most alkalmam nyílt rá, hogy tisztázzak egy-két dolgot, ami szóban forgó írásomban, úgy látszik, homályban maradt. Az első tanulság ugyanis az, hogy bármennyire törekedtem is a világosságra, ez nem sikerült egészen. Hiszen ha egy szöveget akár egyetlen ember is félreérthet (és különösen ha azt az embert Rostás Zoltánnak hívják), akkor az bizony félreérthető, ezt el kell ismernem.

A másik tanulság az, hogy máskor jobban oda kell figyelnem az alcímekre. Írásomban eredetileg nem voltak ilyenek, csak a nyomtatott szöveg tagolása végett tűzdeltem bele őket utólag, és siettemben az első (a „Félreértettük a demokráciát”) olyan szerencsétlenre sikerült, hogy Rostás barátom (akinek ezt a „műhelytitkot” természetesen nem kötelessége tudnia) egy egész bekezdésen át ezzel vitatkozik, pedig, ha jobban odanéző, láthatta volna, mit is akartam mondani azzal, hogy „az eredendő hiba az volt, hogy mikor azt mondták: demokrácia, mi ezen azt értettük, hogy: demokrácia”. Arról van itten szó, hogy annyira komolyan vettünk egy ígéretet, hogy mindjárt ahhoz képest kezdtünk viselkedni, és utólag derült ki, hogy ez bizony nagy meggondolatlanság volt részünkről.

No de nem szeretnék itt minden apróságon fennakadni, így most rátérek arra a félreértésre, amelynek folytán mi Rostás Zoltánnal tulajdonképpen két malomban örölünk, ám részben épp ennek köszönhető, hogy vitapartnerem nagyon fontos dolgokat ajánlhat az RMDSZ figyelmébe.

Én ugyanis abból indultam ki, hogy az RMDSZ-nek van ugyan programja, de nincs stratégiája. A programot jónak minősítettem, olyan értelemben – de ezt helyszűke miatt sajnos nem fejtettem ki, amit, úgy látszik, elég rosszul tettem –, hogy ez a program *mint az elérendő célok lajstroma* viszonylag átfogó, s a benne rögzített célok nem irreálisak, ha ezeket egy jól működő demokráciában képzeljük el. A stratégiáról szólva pedig azt mondtam, hogy nem is egy kell belőle, hanem kettő: egy a parlamenti küzdelemhez, egy pedig a parlamenten kívüli munkához, ez utóbbinak legfőbb célja „a magyarok és románok közötti normális kapcsolatok kialakítása, a nemzeti ellentétek feloldása, a két nép közötti megbékélés munkálása”. Enélkül ugyanis tehetjük füstre a programunkat, mert még ha „odafent” elérnénk is valamit, „odalent” azt úgymint elszabotálják, vagy olyan feszültségek keletkeznek, hogy végül is az eredményben nincs köszönet. Én aztán a továbbiakban csak ezzel az utóbbival foglalkoztam, mert engem az adott helyzetben az érdekelt, hogy ennek szükségességére ismét felhívjam a figyelmet, a másik stratégiáról – a parlamenti

küzdeleméről – csupán annyit mondtam, hogy „ez végső soron képviselőinkre, szenátorainkra és szaktanácsadóikra tartozik”.

Kár, hogy nem fejtettem ki mégis részletesebben, miféle stratégiára gondoltam itt tulajdonképpen, azt azonban talán ennyiből is sejteni lehet, hogy nemcsak a parlamenti taktikázás tudományát értettem rajta, hiszen különben nem említettem volna a szaktanácsadókat. Szerencsére Rostás Zoltán most pótolta ezt a mulasztást, legalábbis a kérdésfelvetés szintjén (ennél sokkal tovább magam sem mentem a *másik* stratégia vonatkozásában). Teljes egyetértéssel találkozok, amikor jelzi, hogy a célok lajstroma önmagában még nem program: „Érvényes, kivitelezhető programot lehetetlen megfelelő stratégia nélkül kidolgozni – írja. – És fordítva. A két mozzanat csak módszertanilag, a vizsgálódás érdekében választható el egymástól.” Ilyen értelemben a program véglegesítőinek az is feladata lett volna, „hogy *alternatívákat* dolgozzanak ki, *prioritásokat* állapítsanak meg, és *mérlegelniük* kellett volna még azt is, hogy mit mikor érdemes egyáltalán felvetni.” Tiszta igaz, akárcsak a többi hasznos gondolat, amit ezzel kapcsolatban a cikk szerzője előad. Nekem ehhez csak annyi hozzáfűznivalóm van, hogy mindez ahhoz tartozik, amit én a parlamenti küzdelem stratégiájaként említettem, hiszen világos, hogy az RMDSZ parlamenti csoportja csak egy *teljes* program (tehát: célok fellajstromozása plusz stratégia) birtokában lehet igazán hatékony, bár önmagában még ez sem garancia. (Ezért is említettem a szaktanácsadókat, hiszen világos, hogy ide szakemberekre van szükség, akik – mint Rostás Zoltán is mondja – a stratégia, illetve a program „politikuskok általi kidolgozásához készítsenek alapozó tanulmányokat”.)

Tovább azonban nem tudom egyetértéssel követni vitázó partneremet, ő ugyanis oda lyukad ki, hogy végső soron erre az *egy* stratégiára van szükségünk, s miután elkerüli a figyelmét, hogy tulajdonképpen, mint mondtam, két malomban örülünk, az általam vázolt stratégiát a parlamenti stratégiával mossa egybe, s az én javaslataimat is ilyen értelemben bírálja helytel-közzel. Mármost: én az ő malmának szívesen elismerem a létjogosultságát, sőt ha kell, bármikor hajtok is rá némi vizet, cserében viszont hadd legyen nekem is egy külön malmom, mert itt is van ám örölnivaló elég.

Rostás Zoltán – mint írja – nem hisz a „közvetlen propagandamódszerek hatékonyságában”, hiszen „1. az előítéletes embert nem lehet észérvekkel meggyőzni; 2. az érdekeit veszélyeztetve érzőt még kevésbé”. Ennélfogva a magyarok és románok közötti viszony rendezésére közvetlenül irányuló foglalatosságot is amolyan naiv délibábkergetésnek véli, ha nem mondja is ki ilyen kereken. Nos, ez az, amivel én nem értek egyet. A „közvetlen propagandamódszerek hatékonyságában” nem hinni kell: ezt saját szemünkkel látjuk nap mint nap. Hiszen az interetnikus kapcsolatok utóbbi időbeli megromlásában az ellenünk irányuló otromba propaganda-hadjáratnak döntő szerepe volt, ezt senki sem tagadhatja le. Egyetérttek velem, hogy az előítéletekkel szemben az észérvek nem sokat használnak. De az talán mégiscsak jelentene valamit, ha a rengeteg hazugsággal szemben legalább a jóindulatú,

de félretájékoztató emberek számára jó minőségű információkat tudnánk nyújtani, különösen ha olyan emberekről van szó, akiknek szerepük van a román közvélemény alakításában. Mert akkor talán sokan rájönnének arra is, hogy a mi jogaink nem veszélyeztetik az ő érdekeiket.

Sőt részben még azzal is vitába kell szállnom, hogy „Az érdekek nem a szeretet és a gyűlölet, hanem a hasznosság és haszontalanság képzetével fogalmazódnak meg”, ezért az interetnikus folyamatokra „azok a folyamatok hatnak majd, amelyek megváltoztatják az emberek érdekeit. Lehet, hogy a román (vagy magyar) vállalkozó nem fogja szeretni a magyar (vagy román) munkást, de alkalmazni fogja gyárában, ha jó szakember.” Hát – vagy igen, vagy nem. Ez az érvelés nekem már csak azért sem tetszik, mert meglehetősen emlékeztet arra, amivel évtizedeken át etettek bennünket, hogy tudniillik a szocializmusban (vagy ha ott nem, hát majd a kommunizmusban biztosan) a termelési viszonyok tökéletesedése folytán a nemzetiségi kérdés magától megoldódik – csak most a magánszektor felvirágzásától meg a piacgazdaságtól reméljük ugyanazt, szerintem ugyanolyan alaptalanul. Mert én tudom, hogy például az észak-írországi etnikai konfliktusokban, ahol a két fél közeledésének legfőbb akadálya a szinte teljes elszigetelődés, külön katolikus és külön protestáns gyárak, üzemek vannak. S a belfasti katolikus ír bizony nem alkalmazza a protestáns angolt, akármilyen jó szakember is az, ha egyszer nem az ő közösségéhez tartozik. (Ha nagyon akarjuk, itt is hivatkozhatunk az érdekekre: a tulajdonosnak nemcsak az az érdeke, hogy legyen egy jó szakembere, hanem az is, hogy a munkások körében jó legyen a munkalétkör, ne legyen köztük ellenségeskedés. Az ír már csak ezért sem venne fel angolt az írek közé. A való helyzet azonban nem ilyen áttételes: ha angol, nem kell – egyszerűen, mert angol. Pedig arrafelé nem tegnap kezdték a demokráciát!)

De még ha úgy lenne is, ahogy Rostás Zoltán reméli: vajon meg lehetnének-e elégedve ezzel a helyzettel? Mert, példájánál maradva, a magyar munkásnak lenne ugyan állása az őt nem szerető román tulajdonos gyárában – de vajon lenne neki otthona is ebben a hazában? És vajon lenne iskolája, egyeteme? Hiszen itt már az érdekek is csak áttételesen működnek. Többet mondok: tegyük fel, hogy volna egy olyan nemzetközi fórum, amelynek hatalmában állna elrendelni, sőt – akár gazdasági érdekek latba vetésével – kieroszakolni, hogy Kolozsváron minden ellenkezés ellenére alakuljon vissza a Bolyai Egyetem. Lehet, hogy akadnának olyanok, akiket ez is boldogítana, de ha ennek az lenne az ára, hogy attól kezdve a románok nem köszönnének a magyaroknak, sőt még egyéb csintalanságokat is művelnének velük, akkor számomra ez nem nyereség volna, hanem vereség. Nem azt mondom, hogy nekem nem kell a Bolyai Egyetem. Kell. De nem így. S hogy ne úgy legyen, azért van szükség a másik stratégiára is.

Avval aztán már megint egyetértek, hogy „nem attól fogják megszeretni a románok a magyarokat, ha erre kölcsönösen felszólítjuk egymást”. Úgy gondolom, vitatott írásom, ha egyebet nem is, de annyit legalább jelez, hogy ez a kérdés sokkal bonyolultabb ennél, itt

alapos munkára van szükség, megfelelő elméleti és módszertani előtanulmányokra, amelyek alapján hatékony stratégiát lehessen kialakítani. Sajnos ilyen téren elég rosszul állunk; ha az emberiség eddig csak tizedannyit is költött volna erre a dologra, mint amennyit az emberek összeveszejtésének rafinált módozataira, illetve ezek tökéletesítésére pazarolt, most sokkal jobb helyzetben volnánk. Külföldön ugyan szakirodalma is van ennek, nálunk azonban ez jórészt ismeretlen. (Gondolok itt például az aktív erőszakmentesség elméletére és gyakorlatára, a konfliktushelyzeteket feloldó stratégiákra stb.)

Végül: ami az ellenségeskedést szító „Sötét Erőket” illeti, magam is tudom, hogy a róluk általam vázolt kép „túlontúl leegyszerűsített”. Ez külön elemzést érdemelne, én azért értem be annyival, mert – politikai erőkről lévén szó – az ellenük való küzdelem inkább az első (a parlamenti) stratégia körébe tartozik, a másodikba csak annyiban, hogy ezek céljainak és érdekeinek nyilvános tudatosítása csökkentheti a tömegek manipulálhatóságát. (Az világos, hogy például a Vatrát mi sohasem fogjuk meggyőzni vagy pláne a magunk oldalára állítani, viszont megpróbálhatjuk elterelni alóla a tömegalapot.) Ami pedig a nemzettudatot illeti (hogy tudniillik az általam vázolt jellegzetességek érvényesek-e alsóbb szinten is, vagy csak az értelmiség körében, ahogy Rostás Zoltán véli), erről lehetne vitatkozni, de kissé hosszúra nyúlna. E kérdésre valamivel részletesebben, de még mindig nem kimerítően a Korunk szeptemberi számában térek vissza.

A Hét 1990. szeptember 13.

(Ahogy ma látom)

Ezek az akkor zajló viták jól mutatják, mennyire az elején kellett mindent kezdenünk. Alapfogalmakat kellett tisztáznunk, nem álltak rendelkezésünkre azok a fogalmi eszközök, amelyekkel egyáltalán neki lehetett volna kezdeni akár egy tisztességes helyzetelemzésnek is, nemhogy igazán konstruktív programoknak. Később sok mindent sikerült behoznunk, ma már jóval előrébb vagyunk, legalább ilyen téren, ha nem is okvetlenül a problémamegoldás hatékonyságában. Ez a fejlődés azonban inkább a politikai gondolkodásban vehető észre, kevésbé a konfliktuskezelésre vonatkozó elméleti tudásunkban és gyakorlati hozzáértésünkben. Ugyanis mi végig a politikai szférára koncentráltunk, arra pedig, ami lent történik magyarokkal és románokkal, igazából nem sok gondot fordítottunk. Pedig a bázis ott van: azt, aki felkerül, lent választják meg. Sőt a politikai élet jelenlegi viszontagságait látva most már úgy látom, hogy a konfliktusmegoldás (helyzetelemzés, stratégiakészítés, kapcsolatteremtés a másik féllel, dialógus, tárgyalási és egyezségkötési stratégiák stb.) módszereit parlamenti képviselőinknek, vezető politikusainknak legalább annyira ismerniük kellene, mint a lent dolgozó (jobban mondva nem dolgozó, mert nem is létező) „civil” közvetítőknél. Ezek az ismeretek a mi helyzetünkben sokkal fontosabbak lennének, mint a különböző politikai-politológiai elméletek, amelyek szükségesek ugyan, de ha az onnan előszedhető érveket nem tudjuk beágyazni egy hatékony probléma-megoldási folyamatba,

akkor azok csak arra jók, hogy hitelesebben tudjuk elpanaszolni a külföldi fórumokon, hogy itthon semmire sem tudunk menni. Pedig azok, ha megértően meghallgatnak is bennünket, a mi problémáinkat nem fogják helyettünk megoldani.

Mivel időközben (szerte a világon élő, nagyszerű embereknek köszönhetően) hozzájuthattam az erőszakmentesség szakirodalmának számos alapmunkájához, és ezeket el is olvastam, ma már helyenként egy kicsit másképp fogalmaznám meg ezt a választ. Ezt azonban nem részletezem, hiszen egész biztos, hogy azóta Rostás Zoltán barátom is másképpen bírálná az én írásomat.

„MIKÉPPEN MI IS MEGBOCSÁTUNK ...”

(Elhangzott a Román Televízió magyar nyelvű adásában 1990. augusztus 27-én.)

Az elmúlt hetekben, miközben növekvő szomorúsággal olvastam egyes román lapokban a bécsi döntés 50. évfordulója kapcsán közölt, gyűlöletet és bosszúvágyat szító cikkeket, többször is eszembe jutott a következő történet. Áprilisban két nagyszerű emberrel volt alkalmam megismerkedni, Jean Goss-szal és Hildegarde Goss-szal, a Nemzetközi Megbékélési Mozgalom (International Fellowship of Reconciliation – IFOR) tiszteletbeli elnökeivel. Ők mesélték, hogy tíz évvel ezelőtt Lengyelországba látogattak, ahol meghívták őket beszélgetni egy baráti körbe. Mintegy 30 értelmiségi volt jelen. Sok mindenről szó esett, végül eljutottak a lengyel–német kérdéshez. Mikor eddig értek, felállt egy költő, és indulattól remegő hangon kijelentette: itt megbékélésről szó sem lehet, nemcsak most, hanem soha, hiszen itt minden követ lengyel vér áztatott, itt 1939 szeptemberétől a háború végéig a németek több százezer lengyelt gyilkoltak le, és ezt a lengyel nép sohasem bocsáthatja meg nekik. Az, hogy 1945 után a Lengyelországnak ítélt területről kitelepítették a német lakosság nagy részét, semmi ahhoz képest, amit érdemeltek volna. A vendégek ezt hallva belátták, hogy végére értek a beszélgetésnek, és azt javasolták, hogy hát akkor befejezésül mondják el együtt a Miatyánkot. Így is történt. Csakhogy mikor az imával elérték addig, hogy „És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk azoknak, akik ellenünk vétkeztek” – a lengyelek elhallgattak. S akkor a nagy csendben megszólalt a költő: „Most értettem meg, hogy addig nem lehetek jó sem embernek, sem kereszténynek, sem lengyelnek, amíg a németeknek nem tudok megbocsátani.” Így indult el, ebből a kis csoportból az a megbékélési mozgalom, amelynek eredményeként ma Lengyelországban érezhetően más a németekhez való viszonyulás, mint ezelőtt tíz évvel.

A történelem egyetlen néphez sem volt kegyes, mindegyiknek vannak másoktól elszenvedett sérelmei. De a világ egyes népeinek példája azt mutatja, hogy ezeken nemcsak túl lehet, de túl is kell lépni. Pár évtizeddel ezelőtt még nagy ellenségeskedés volt franciák és németek, finnek és svédek között, mára ezek jórészt eltűntek. Nem hiszem, hogy a magyarok meg a románok alábbvalóak vagy gonoszabbak volnának ezeknél.

Csakhogy a megbékélés nehezen jön el magától, különösen, ha olyan politikai erők vannak a színtéren, amelyek úgy akarnak hatalomra kerülni vagy hatalmon maradni, hogy románok és magyarok között gyűlölködést igyekeznek kelteni, s az ország súlyos problémáiról azzal akarják elterelni a figyelmet, hogy képzelt veszélyekkel fenyegetik a lakosságot, vagy súlyosabb esetben etnikai konfliktusokat provokálnak ki. Nem hiszem, hogy volna ma Romániában olyan jóhiszemű, becsületes ember, akár román, akár magyar, aki ne tudná: a magyarok és románok közötti jó viszony kialakítása országos érdek, ma talán inkább, mint bármikor. Azok tehát, akik nemzeti gyűlöletet igyekeznek szítani, valójában

ellenségei mind a magyaroknak, mind a románoknak.

A bécsi döntés 1940-ben a nagyhatalmak érdekeit szolgálta, Erdély lakosságát erről senki sem kérdezte meg, sem a románokat, sem a magyarokat. Ezek is, azok is egyszerű játékszereivé váltak a kíméletlen nagypolitikának. Számomra a bécsi döntésnek ez a legfontosabb tanulsága: itt volna az ideje, hogy mi, magyarok, románok együtt mondjuk ki végre határozottan: elégünk volt abból, hogy kétes szándékú politikai csoportosulások kezében eszközök legyünk, s egyesek a mi bőrünkön biztosítsanak maguknak hatalmi pozíciókat. Csak határozott közös fellépéssel szállhatunk szembe azzal a politikával, amely egész biztosan nem az ország érdekeit szolgálja, hanem csak egyes érdekcsoportokét. Hiszen ha ezek képesek voltak arra, hogy románokat és magyarokat, akiknek gyakorlatilag semmi bajuk egymással, olyan helyzetbe hozzanak, hogy egymást gyilkolják, akkor látni lehet, hogy ezek nem ismernek se istent, se embert. Hogyan lehetne tehát tőlük azt remélni, hogy az ország érdekeit saját érdekeik fölé helyezték, még ha egyebek mellett Nemzeti Megmentési Frontnak hívnák is őket? Hiszen lehet-e véletlen, hogy a magyarok elleni rágalmozó cikkek közlésében a Front lapjai messze élen járnak, arról nem is beszélve, hogy a szélsőséges nézeteket valló Vatra Românească Szövetség is milyen bensőséges viszonyban van a Fronttal? S aki ma gyűlöletet szít, ahelyett hogy a nemzeti megbékélést szorgalmazná, az ezeket az antidemokratikus erőket támogatja, és nem az ország érdekeit képviseli, még ha nagy hangon ezt hirdeti is. És ellensége a románoknak is, nemcsak a magyaroknak. Odáig jutottunk, hogy ha egy román lapban román szerzőtől megjelenik egy tisztességes írás, amely a román–magyar kapcsolatban a keresztényi szeretet és kölcsönös megbocsátás szükségességéről beszél, akkor az Azi, a Front hivatalos lapja másnapi számában azt találgatja, hogy vajon ki lehet az a magyar, aki ezt a cikket írta, mert román illet nem írhat. Mindennek a teteje, hogy miután a románokat ilyen durván megsérti, azt sugalmazva, hogy szeretetre és megbocsátásra csakis a magyarok lehetnek képesek, a románok nem, a szerző magamagát igaz románnak hiszi. Engedtessek meg nekem a kétely ezzel kapcsolatban: énnekem a románokról egészen más véleményem van, tudom, hogy nagyon is képesek a szeretetre és megbocsátásra, ha aljas módszerekkel félre nem vezetik őket. Ezért is hiszem, hogy ha az összes demokratikus erők összefogásával közösen lépünk fel azok ellen, akik egymásra akarnak bennünket uszítani, akkor el fog jönni egyszer az a nap is, amikor magyarok és románok, egyaránt keresztények, nyugodt lélekkel végigmondhatjuk majd az Úr imádságát, ki-ki a maga nyelvén, és nem némulunk el, ha odáig érünk, hogy „És bocsásd meg a mi vétkeinket, miképpen mi is megbocsátunk azoknak, akik ellenünk vétkeztek ...”

Romániai Magyar Szó 1990. augusztus 28.

Románul: România Liberă [Bukarest] 1990. augusztus 28.

(Ahogy ma látom)

Amit akkor mondtam, az lényegét illetően a dolog természeténél fogva nem változhatott meg azóta. Csak olyan értelemben nem minden aktuális már benne, hogy a környezet nagyon nem ugyanaz: ma már nincs Nemzeti Megmentési Front, s a Vatráról sem hallottunk már évek óta szinte semmi figyelemreméltót; tapasztalatom szerint a mai 18–20 éves fiatalok elég nagy része hál’ istennek azt sem tudja, mi volt az.

1990 augusztusában azonban még nagyon is ott volt. A márciusi provokáció ugyan sikeresen lezárult, de akkorra meg már elkezdődött a választási kampány. Ennek volt fontos része, hogy Bukarestben az Egyetem téren hat hétig tüntettünk (megszakítás nélkül, éjjelnappal) azért, hogy a régi hatalom kiszolgálói (főállású magas rangú pártaktivisták, illetve a politikai rendőrség, a szekuritáé volt alkalmazottai) a *Temesvári kiáltvány* 8. pontja értelmében ne kerülhessenek be az új hatalmi struktúrákba. (Ez a tüntetés minden résztvevőnek fantasztikus, életre szóló nagy élménye volt, de hogy miért, azt meg sem próbálom itt elmondani, mert azt csak egy külön könyvben lehetne, ha lehetne. Aki ott volt, ezt most érti, aki meg nem, annak úgysem tudnám röviden elmagyarázni.) 1990. május 20-án megvoltak a választások, a Nemzeti Megmentési Front győzött, Ion Iliescu államelnök lett, a „régiek” elfoglalták új helyüket a parlamentben, s az immár okafogyottá vált tüntetés csak nem akart feloszlani (olyan hely volt, hogy egyszerűen képtelenség volt onnan csak úgy hazamenni), mígnem június 13–15-én Ion Iliescu hívására meg nem érkeztek a Zsil völgyi bányászok, élükön Miron Cozmával, akik aztán rendet csináltak nemcsak az Egyetem téren, hanem az ellenzéki pártok székházaiban és az ellenzéki lapok szerkesztőségeiben is. (Közvetlen közlelől láttam, hogyan, ne is jusson eszembe!)

Ez a bányásztörténet tragikus volt, de sok szemet kinyitott. A román demokratikus(abb) ellenzék számos fontos képviselője ekkor rendezte át magában a marosvásárhelyi események értelmezését is, mert a két forgatókönyv és az események lezajlásának kísérteties hasonlósága teljesen nyilvánvalóvá tette, hogy ez csak akkor lehet így, ha a rendező ugyanaz. Az ellenzék kemény és indulatos Iliescu-, kormány- és szekuritáé-ellenes támadásba lendült, ezzel pedig csinálni kellett valamit. A magyarellenes hangulat, de még inkább a félelem, amely a marosvásárhelyi események után még nem ült el az emberekben, szinte magától kínálkozott egy újabb diverzió felfuttatására, amely csakugyan diverzió volt, a szó eredeti értelmében, hiszen ez, mint tudjuk, azt jelenti: (figyelem)elterelés. Most tehát azt használták ki, hogy közeledett augusztus 30-a, a második bécsi döntés 50. évfordulója.

Először csak az 1940-ben történt dolgokra való visszaemlékezések szaporodtak el, megfűszerezve mindenféle részben valóságos, részben helyben költött borzalmakkal arról, hogy a románoknak miket kellett akkor elszenvedniük a magyaroktól, majd, mikor a téma már töményen ott gomolygott a levegőben, elkezdtek megjelenni imitt-amott, egyes román lapokban, de fülbe sűgva is terjedtek a „bizalmas forrásokból származó”, „szakértői véleményekről” és „kiszivárgott titkos jelentésekről” szóló információk, amelyek szerint biztosra vehető, hogy az 50. évforduló napján Magyarország ezt meg fogja ismételni, és

Erdély ezúttal nagyon nagy veszélyben van. Bármilyen hihetetlen is, hogy emberek egy ekkora zagyvaságot komolyan vegyenek, a még el nem ült félelem atmoszférájában bizony egyre inkább aggodalomba estek. Augusztus vége felé már olyan volt a hangulat, hogy még a levegő is szikrázott. Kit érdekeltek már akkor a bányászok meg a szekuritáé? Csak a napokat számolták egyre gondterheltebben, hogy mennyi van még 30-áig. Nézni is borzasztó volt szegényeket. Az ember azt se tudta, kit sajnáljon jobban: a magyarokat-e vagy a románokat? A magyarokat azért lehetett, mert tehetetlenül, megalázva, szinte a megsemmisülés érzésével kellett nézniük ezt az egész ocsmányságot, de ők legalább egytől egyig tudták, hogy ebből egy szó sem igaz. A románok azonban legnagyobb részben nem. Vagy nagyon sokan legjobb esetben is úgy voltak vele, hogy nem tudták, mit is higgyenek. Nagyon meg voltak ijedve.

Éppen azon tépelődtem, mit is lehetne hamar csinálni ezzel a sok emberrel, hogy egy kicsit megnyugodjanak, mikor felhívtak a Román Televízió magyar szerkesztőségéből azzal, hogy jó lenne, ha ebben a hangulatban mondanék valamit a nézőknek. Akkor írtam ezt a cikket. Hétfőn felolvastam a magyar adásban. Persze nem élőben, mert korábban felvettük, hiszen el kellett hozzá készíteni a román feliratozást. Ez nagyon fontos volt, nemcsak mert ez volt a bevett gyakorlat, hanem azért is, mert ezúttal biztosak lehettünk benne, hogy ennek az augusztus 27-i magyar adásnak sokkal több román nézője lesz, mint magyar. A lelegején izgultam egy kicsit, talán a kameráktól is, de alig kezdtem el olvasni a szöveget, nagyon hamar teljesen megnyugodtam, mert miközben mondtam, hallottam is a nézők-hallgatók fülével, és úgy éreztem, ezt most meg fogják érteni magyarok is, románok is, és úgy fogják érteni, ahogy kell.

De nem hagytam mindent a tévére: úgy intéztem, hogy kedden két központi lapban is megjelenjen a szöveg, magyarul és románul egyszerre. Így aztán sokan, akik hétfőn hallották, kedden megint elolvashatták az újságban.

A visszhangjáról csak annyit: Mihai Creangă, a România Liberă szerkesztője megmutatott nekem néhány olvasói levelet, amelyben nagybányai, suceavai, beszercei, tulceai olvasók köszönték meg ezt a cikket, és elmondták, mennyire jól esett nekik ezt olvasni. Valaki azt írta a tengerpartról, hogy az ott nyaralók egymásnak adták a lapot, hogy ezt olvassák el. Meg lehet őket érteni: otthonuktól távol ők talán másnál is jobban szorongtak, hogy vajon mi is lesz most.

Augusztus 30-án pedig minden román konstatálhatta, hogy a magyarok, mint a történelem folyamán mindig is, megint becsapták őket: nem jöttek be. Pedig még egyes pártok is milyen biztosra ígérték őket! Hiába, ez már így van: politikusok ígéreteit nem lehet mindig készpénznek venni.

SZEMPONTOK A NEMZETTUDAT LÉLEKTANÁHOZ

Ha az utóbbi hónapok hazai eseményeit, pontosabban a december óta felmerült nemzetiségi problémákat megpróbáljuk tárgyilagosan megítélni, nem kerülhetjük el, hogy ne foglalkozzunk a nemzettudat bizonyos kérdéseivel, jelesül éppen azokkal a jellegzetességeivel, amelyek a kényesebb helyzetekben való viselkedésünket meghatározzák. Az alábbiakban ezekről lesz szó; úgy gondolom, az itt elmondottak érthetőbbé tehetnek bizonyos dolgokat, továbbgondolásuk és részletesebb vizsgálatuk pedig elméleti szempontból sem lenne érdektelen. Bevallom azonban, hogy engem ezúttal az elmélet nyújtotta szellemi gyönyörűségnél sokkal jobban érdekelnek a gyakorlati következtetések, vagyis az, hogy az elméleti felismeréseket hogyan lehetne kamatoztatni a magyarok és románok közötti párbeszéd hatékonyabbá tételében.

A nemzettudat kérdésével általában a filozófusok szoktak foglalkozni, talán ezért is van, hogy tárgyalása, amennyire meg tudom ítélni, legtöbbször elvontabb szinten mozog. Ez a megközelítés, bármilyen érdekes is amúgy, esetünkben nem egészen célravezető, számunkra hasznosabb lesz a kérdés olyan felvetése, mely inkább a társadalomlélektan körébe tartozik, és szorosan kapcsolódik a szociálpszichológiai személyiségkoncepcióhoz. Ezért könnyen meglehet, hogy a *nemzettudat* terminus használata nem is a legszerencsésebb, jobb lenne talán helyette (*etnikai*) *identitástudatról* beszélni. Ennek azonban ugyanaz lenne a hátránya is, mint az előnye: hogy háttérbe szorulna a nemzet fogalmához kapcsolódó politikai tartalom. Márpedig ha a bajok legfőbb forrását ilyen módon figyelmen kívül hagynánk, az túlságosan is leegyszerűsítene a helyzetet. Ezért maradok meg mégis a *nemzettudat* terminus használatánál.

Mivel a nemzettudat mint olyan közvetlenül nem figyelhető meg, szerkezetére bizonyos tipikus reagálásmódokból következtethetünk. A saját nemzettel/etnikai csoporttal, illetve más nemzetekkel kapcsolatos attitűdök elemzése ismétlődő minták azonosítását teszi lehetővé, ezek a minták lesznek azok, amelyek feljogosítanak arra, hogy egy-egy népre vagy népcsoportra vonatkozólag általánosító értelmű kijelentéseket tegyünk. Ezeknek természetesen csak statisztikai érvényességük van vagy lehet, ha tehát azt mondjuk, hogy „az erdélyi magyarok így meg így viselkednek”, az nem azt jelenti, hogy kivétel nélkül mindegyik, csupán azt, hogy nagy általánosságban, tendenciaszerűen. Bármennyire vitathatónak tűnjék is az ilyen átlagolás (van, akit már attól is a rosszullét környékez, hogy „a magyarok” vagy „a románok”, mondván, hogy adott esetben magyar és magyar között sokkal nagyobb lehet a különbség, mint egy magyar meg egy román között), nem tagadhatjuk le, hogy igenis léteznek bizonyos tipikus reagálásmódok, amit a legjobban – érdekes módon – nem is annyira a „civil” szakemberek ismernek, mint azok, akik a nemzettudat bizonyos vonásait manipulációs célokra használják ki: figyeljük csak meg, milyen pontosan tudják,

mikor mivel lehet százezreket megmozgatni órák alatt! A manipulálók ilyenkor éppen arra számítanak, hogy ez az „átlag” valóban létezik, és ebben a várakozásukban nem is szoktak megcsalatozni.

Induljunk most ki abból a megfigyelésből, hogy a nemzeti identitást érintő kérdésekhez meglehetősen eltérő módon viszonyul az erdélyi magyar, mint a magyarországi, s az erdélyi román is, mint a regáti. (Ez utóbbi különbséget – úgy tapasztalom – a bukaresti román értelmiségiek erősen érzékelik, és hol történelmi okokkal, hol meg vérmérsékleti tényezőkkel magyarázzák, véleményem szerint felületesen.) Ez az eltérés – mely ugyan legtöbbször nem annyira tartalmi vagy minőségi, mint inkább mennyiségi, fokozati – már jelzi, hogy magyar, illetve román nemzettudatról általában beszélni elég kockázatos dolog, ha ezt nem elvontan, hanem „működésében”, „emberközlelől” akarjuk vizsgálni.

A nemzettudat ugyanis, mely végső soron a különbözőség, a másság tudata (az azonosság tudata mellett), nem úgy alakul ott, ahol valamely etnikum kompakt, homogén tömegben él egy nagyobb területen, mint ahol különböző etnikumok élnek együtt.

Vegyük a magyarországi magyarok példáját (habár – alább részletezendő okok miatt – ez sem „tisztá képlet”). Valamikor, úgy négy-öt éves korukban megtudják, hogy ők magyarok, ami számukra úgyszólván tartalmatlan minőség, mert hiányzik belőle a különbözőség evidenciája. Később arról is értesülnek, hogy a világon németek, szlovákok, ukránok, románok, franciák és más népek/nemzetek is élnek, s ők sem egyik, sem másik, hanem magyarok. A különbözőség szétszórtan, sok más népre vonatkoztatva jelenik meg, amelyek közül egyik sincs a közvetlen közelükben, s a nemzettudat is ennek függvényében határozódik meg. Nevezzük ezt a fajta nemzettudatot *diffúz nemzettudatnak*.

A romániai magyarokkal más a helyzet. Mi általában korábban, már két-három évesen megtanuljuk, hogy magyarok vagyunk, vagy legalábbis hogy magyarul beszélünk, hiszen a különbözőség evidenciája ott jár-kelel az utcán: abban az életkorban rendszerint nem értjük meg a románok beszédét, s ha értünk is belőle valamit, nyilvánvaló, hogy az nem magyarul van, hanem románul. Így nálunk a másság tudata nem valami általános, közelebből meg nem határozott ismeret, hanem konkrétan a románokhoz kapcsolódik: az, hogy magyarok vagyunk, esetünkben konkrétan azt jelenti, hogy nem vagyunk románok. Nemzettudatunk tehát kettős meghatározottságú, és szervesen hozzátartozik a pozitív definíció is, a nyelvi-etnikai hovatartozás tudata, és a negatív is, a pontosan azonosított másik etnikumtól való különbözőség tudata. Így aztán, tetszik, nem tetszik, a románok óhatatlanul hozzánk tartoznak, hiszen tőlük való különbözőségünk tudata szervesen beépül személyiségünkbe. Ennélfogva mi egyszerre vagyunk magyarok és nem-románok. Nevezzük ezt a fajta nemzettudatot *fókuszos nemzettudatnak*.

Ez a nemzettudat jellemző mind az erdélyi magyarokra, mind az erdélyi románokra (akik – ellentétben a regátiakkal – szintén nemcsak románok, hanem nem-magyarok is egyszersmind, hiszen mi ugyanúgy hozzájuk tartozunk, akár csak ők hozzánk). Éppen ezért e

két népcsoportnak számos közös vonása van, a legfeltűnőbb az, hogy mindkettő meglehetősen nyűgös társaság. A fókuszos nemzettudatú erdélyi ember ugyanis nagyon intenzíven éli meg magyarság-, illetve románságtudatát, hiszen ő minden nap szembesül ezzel a problémával. Neki folyton definiálnia kell önazonosságát: Erdélyben ha a magyar magyarral találkozik, akkor mint magyar, ha meg románval, akkor mint nem-román vesz részt az interakcióban, s önmaga meghatározását egyik esetben sem kerülheti meg. Félreértés ne essék: ez nem jelenti azt, hogy az erdélyi ember szükségképpen sovinszta volna, csupán azt, hogy a nemzeti hovatartozás kérdése az ő számára mindig előtérben van mint fontos és megkerülhetetlen probléma, szemben a diffúz nemzettudatú regáti románval vagy magyarországi magyarral, aki természetes, problémamentes adottságként éli meg nemzeti/etnikai hovatartozását, ezért számára ez csak rendkívüli helyzetekben válik problémává vagy beszédtemává, nem áll folyton a figyelem előtérben. Ezt a különbséget maguk is jól érzékelik, amint azt például a románok körében is tapasztalni lehet. A regátiak szerint az erdélyiek sokszor túlzásba viszik románságuk hangoztatását, vannak azonban olyanok is, aki alig leplezett irigységgel néznek fel az erdélyiekre, úgy vélvén, hogy azok „igazibb románok”, mint ők, ami alkalmasint egybeesik az erdélyi románok önmagukról alkotott véleményével is. (Ilyen összefüggésben történelmi tartalmán túl is érthetőbbé válik az olyan kifejezések népszerűsége, mint: „Erdély, a románság bölcsője”.) Az erdélyi románok viszont mélységes lebecsüléssel (noha teljesen alaptalanul) úgy vélik, hogy a regátiak nem is igazi hazafiak, hogy nem törődnek a nemzet sorsával, és szentül meg vannak róla győződve, hogy a bukaresti kormány képtelen megérteni az ő sajátos problémáikat. (Emlékszünk még arra a furcsa, sőt paradox helyzetre, hogy 1990 elején, mikor oly nagy hévvel küzdöttek Erdély – senki által nem kért és komolyan nem is javasolt – területi autonómiája ellen, elérték, hogy a kormányban legyen egy saját képviselőjük, az „Erdély kérdéseivel megbízott államtitkár” – Adrian Moțiu személyében –, mintha csak Erdély nem Románia szerves része, hanem egy külön státusú autonóm terület volna!)

A fókuszos nemzettudatú erdélyi magyarok és románok állandó egymásra vonatkozása ambivalens helyzetet eredményez. Egyrészt kölcsönösen szükségét érzik egymás jelenlétének (noha ezt a világért sem vallaná be egyik sem), mert másképpen azonosságtudatuk nélküli az állandó megerősítést. Olykor megható és első látásra érthetetlen helyzeteket teremt ez a furcsaság. Magyarországi barátunk váltig nem értette, miért jelent nekünk akkora lelki problémát az áttelepülés, mikor pedig itt annyi kellemetlenségben van részünk. Mi az, ami annyira hiányozni fog? Azt válaszoltam: nevetni fogsz, a románok. Hiszen ha a mi magyarságtudatunk egyik támpontja az, hogy nem vagyunk románok, akkor ott, ahol nem lesznek románok, honnan fogjuk immár tudni, hogy magyarok vagyunk? Számunkra az áttelepülés az identitás-zavar veszélyét hordozza magában, s aggodalmainkban, ha tudattalanul is, a személyiségünk önvédelme nyilvánul meg. (Nem tartom véletlennek, hogy az innen Magyarországra települt magyar értelmiségiek előbb-utóbb keresnek maguknak

valami olyan elfoglaltságot, amely kapcsolatban van a románokkal: fordítanak, esszéket írnak a román kultúráról, román személyiségekről, román politikai kérdésekkel foglalkoznak stb. Túlságosan leegyszerűsítene a helyzetet, aki ebben csak a nyelvtudásból származó előnyök kihasználását látná.) Ez magyarázza azt is, hogy az az erdélyi magyar, aki idehaza rögtön kikapcsolja a rádiót, ha az román népzenevel próbálja szórakoztatni, hazájától távol, mondjuk Nyugat-Európában két-három hét elteltével már nagy gyönyörűséggel és letagadhatatlan honvágygal hallgatja ugyanazt a zenét. Ebben ugyanis nem-románsága talál magára, s ez ugyanúgy táplálja azonosságtudatát, mintha magyar zenét hallgatna. (Sőt olyan esetekről is tudok, hogy Magyarországra települt erdélyi magyarok időnként román népzene hallgatnak a rádióban, méla nosztalgiával – az ottaniak nagy megrökönyödésére. Hasonló dolgot Németországba távozott romániai németekről is hallottam – elvégre ők sem egyszerűen csak németek, hanem nem-románok is.) Természetesen a románok körében is van erre példa: a hosszabb ideje Bukarestben tartózkodó, számomra teljesen ismeretlen erdélyi román magyar beszédem hallatán boldogan üdvözl engem, mintha csak régi jó barátok volnánk, azzal, hogy: Mi, erdélyiek tartsunk össze, mert *ezek* itt nem románok! Mármost a bukarestiek. És mondja ezt nekem, a magyarnak! (Ami persze nem jelenti okvetlenül azt, hogy 1990 márciusában ne kiabálhatta volna ő is másokkal együtt, hogy kifelé velünk az országból. De azt mindenképpen mutatja, hogy a fókuszos nemzettudat – mint már jeleztem – nem determinálja az embert eleve sovinizmusra, sőt.)

Ha van olyan, hogy transzilván szellem, az itt elmondottak bizonyosan hozzátartoznak.

Másrészt azonban a fókuszos nemzettudat egy sajátos lelkiállapotot is meghatároz. Minthogy az ilyen nemzettudat szerkezetébe a másik fél is be van épülve mint negativitás, a fókuszos nemzettudatú ember bizonyos mértékben állandóan veszélyeztetve érzi nemzeti/etnikai identitását, mintha csak attól tartana, nehogy ez a negativitás valahogy átmenjen pozitívba, vagyis nem-románból román, nem-magyarból magyar legyen. Ez a veszélyérzet a minimálisra csökken olyan helyen, ahol a másik fél nincs a közvetlen közelben, csak egy-két ember van belőle jelen; nem véletlen, hogy a fent említett szimpátia-megnyilvánulások mind ilyen helyzetben történnek. Ha ugyanis a másik fél nagy tömegben van jelen az ember közvetlen közelében, akkor a veszélyérzet kerekedik felül. Márpedig az együttélésre Erdély legnagyobb részén éppen ez jellemző. Emiatt aztán az erdélyi ember folyton egy sajátos készenléti állapotban van, amit elég nehéz körülírni, leginkább talán ez közelíti meg: egy állandóan jelen levő, de közelebből meg nem határozott veszélyre irányuló tudattalan figyelem. Mivel ez az egész az irracionalitás körébe tartozik, sajnos nagyon könnyen manipulálható, s ha egyszer begerjed, érzervekkel nagyon nehéz rá hatni.

A másik fél jelenléte tehát olyanként tűnik fel, mint ami veszélyeztetheti a nemzeti/etnikai identitást; ez azonban nem jelenti azt, hogy ennek a helyzetnek szükségszerűen állandó ellenségeskedéshez kellene vezetnie. Ha így volna, aligha remélhetnénk, hogy ez a két nép valaha is rendezheti közös dolgait, hiszen a fókuszos

nemzettudat magából az együttélésből származik. A veszély azonban önmagában nem ellenség. Damoklésznek sem ellensége a feje fölött függő kard. A veszély ugyanis passzív, míg az ellenség mindig aktív. A veszélyérzet manipulálásának is ez a lényege: ki kell alakítani a specifikus veszély érzetere amúgy is rendkívül fogékony tömegben azt a hiedelmet vagy meggyőződést, hogy ez a veszély aktívvá, vagyis ellenséggé válik, tehát aktívan kell védekezni vele szemben. (Például olyasmiket kell írni román újságokba, hogy aktiválódnak a magyar revizionista körök, hogy a magyarok nemzetközi összeesküvést szőnek a románok ellen, hogy a románok jogainak megcsorbítására szervezkednek – ezek, ha nem igazak is, biztosan hitelre találnak a magyarok jelenlétét amúgy is veszélyesnek érző románok körében, s mivel irracionális tartalmakat mozgósítanak, az ilyen állításokat nem is szükséges bizonyítani, pusztán kijelentésük is elég ahhoz, hogy nagy tömegeket készítsenek állásfoglalásra, sőt, ha kell, azonnali cselekvésre.) Mivel pedig a veszélyérzet kölcsönös, az egyik fél mozdulatára a másik is mozgásba lendül, s a mindkét oldalon tapasztalható aktivitás kölcsönössé teszi az ellenségképet. Ezért aztán a manipulálók beérhetik azzal, hogy a folyamatot az egyik oldalon elindítják, tovább már nem kell vele vesződniük, mert ez rövid idő alatt öngerjesztővé válik.

Az erdélyi embert azonban ez az irracionális veszélyérzet „békeidőben” is állandó önvédelmi (pontosabban: énvédelmi) beállítódásra készíteti, nemcsak olyankor, amikor tudatos manipulációnak válik áldozatává. Ezért aztán könnyen veszélyt lát ott is, ahol nincs, és rendkívül gyanakvó a másik fél legártatlanabb megnyilvánulásaival szemben is, ha annak nemzeti/etnikai vonatkozása van. („Vajon nem ellenem irányul?”) Érzékenyen, olykor indokolatlan hevességgel reagál minden apróságra, amiről úgy érzi, hogy nemzeti/etnikai identitását vagy érdekeit sértheti.

A veszély irracionális érzetét az erdélyi ember általában megpróbálja racionalizálni és ezzel megindokolni, ez különböző (de amúgy hasonló szerkezetű) hiedelmekhez vezet. Így például a Vatra Românească Szövetség egyes propagandacikkeiben az RMDSZ valami félelmetesen megszervezett, már-már katonai fegyelemmel, csak beavatottak által ismert titokzatos utakon irányított bűnszövetkezetként jelenik meg, amelynek egyetlen célja a románok kisémmizése tulajdon országukban. Jellemző módon valami hasonló szervezetséget feltételeztünk mi is egy ideig a Vatráról, mondanom sem kell, hogy mindkét szervezet mennyire örülne neki, ha a szervezetséget illetően a tizede is igaz volna annak, amit mások róla híresztelnek. A veszély ilyen felnagyításával azonban nyomban elfogadható oka és indoka lesz az aggodalomnak, bármilyen abszurd legyen is ez.

A fókuszos nemzettudatú embert identitásának állandó veszélyeztetettsége a tragikum érzetével tölti el; hajlamos az önsajnálásra. Ezt azonban valami fensőbbes méltóságtudattal csinálja, nemzeti hovatartozását pedig sohasem normális adottságként, hanem fennkölt ünnepélyességgel éli meg, amelybe belevegyül a heroikus helytállás érzése is. Ezért a dolgok és tettek nemzeti tartalmú többletjelentéssel telítődnek. Például a táncházba

rendes körülmények között az ember szórakozni meg. Mi nemcsak. Mi megmaradni járunk oda. Hajlamos továbbá az erdélyi ember arra, hogy ami nemzeti vonatkozásban jó vagy javul, arról szemérmesen hallgasson, mintha csak szégyen vagy illetlenség volna örülni az általános szomorúságban, a rossz dolgokat viszont mértéken felül eltúlozza. Újságainkat ezért a Nagy Erdélyi Bánat lengi be, és ijesztő módon hiányzik belőlük a felszabadító humor. Nem csoda hát, ha a diffúz nemzettudatú regáti román vagy magyarországi magyar, aki nincs eléggé tisztában a való helyzettel, és mindent készpénznek vesz, amit az erdélyitől hall (s ráadásul azt sem érti egészen, miért osztja-szorozza az erdélyi ember folyton a nemzetiségét), komolyan azt hiszi, hogy Erdélyben valami szörnyű nagy baj lehet. Volt szerencsém olyan magyarországi fiatalemberrel találkozni, aki erdélyi utazása után megkönnyebbülve állapította meg, hogy hát azért mégsem lehet itt éppen akkora nagy tragédia, hiszen ő jókedvű vagy legalábbis mosolygó magyar emberekkel is találkozott Erdélyben, sőt látott egy székely embert, aki nyugodtan kaszált! De hát – mondom neki – mit kellett volna csináljon? Vagy te tényleg azt hitted, hogy mi itt egész nap zokogunk?

Külön vizsgálatot érdemelne az Erdélyen kívüli magyar és román sajtó- és másféle szellemi termékek Erdély-képe. Az idősebbek még emlékezhetnek rá, a harmincas-negyvenes évek fordulóján volt divatban az az ének, amelyből idézem: „Szegény székely nép / Akármerre lép, / Akármerre jár, / Az itala könny, / A kenyere sár ...” A román lapok frazeológiája is ugyanilyen jellegű, például: „Ardealul îndurerat” („a fájdalmas Erdély”), „spațiul durerilor noastre” („fájdalmaink térsége”) – vagy a következő idézet: „Nimic nu poate fi mai frumos sub soare decât o bisericuță de lemn în *Ardealul nostru străbun*. Iar Christul zugrăvit în icoană pe sticla de sub bolțile scunde ale lăcașului, *însîngerat și plin de milostivire*, îl simbolizează de minune pe *eroul celei mai mari tragedii din istoria umanității: Neamul Românesc*. Și așa după cum Isus a înviat, de bună seamă că va *învia și acest popor fără pereche*” („Semmi sem lehet szebb a nap alatt, mint egy fatemplomocska a mi ősi Erdélyünkben. A hajlék alacsony boltozata alatt pedig az üvegre festett, *vérző és malasztal teljes* Krisztus-ikon csodálatosan jelképezi *az emberiség történelmének legnagyobb tragédiáját: a Román Nemzetet*. S ahogy Jézus feltámadott, bizonytal *feltámad majd ez a páratlan nép is*” – România Mare, 1990. 6. sz.). Mi ezen csak mosolygunk, és nemigen értjük, miért kellene egy népnek feltámadnia, mikor meg sem halt, sőt nem is úgy néz ki, mint aki halálán volna – de vajon nem ugyanezt gondolták-e a románok is rólunk, mikor januárban a budapesti Sportsarnokban rendezett szép ünnepségen világgá kiáltotta az az ügyes kalapos legényke, amint azt a tévében is láthattuk, hogy: „Feltámadunk!”?

Az eddig említett vonások egyaránt jellemzik az erdélyi románokat és az erdélyi magyarokat, de elsősorban azokat, akik olyan vidékeken élnek, ahol e kettőn kívül nincs jelen más nemzetiség, ezeket viszont hagyományosan régi kapcsolatok fűzik egymáshoz. Ugyanis a fókuszos nemzettudat is vidékenként eltérő lehet. A Bánságban például, ahol több etnikum él együtt, a nemzettudat is többfókuszú: a temesvári magyar nemcsak nem-román,

hanem nem-német (nem-sváb) és nem-szerb is. Az ember azt várná, hogy itt háromszoros legyen az identitást fenyegető veszély érzetének foka; valójában épp fordítva van: az itteni emberek sokkal türelmesebbek a többiek másságával szemben, nem véletlen, hogy Temesváron az iskolák körül sem lett akkora bonyodalom, mint például Kolozsváron vagy Marosvásárhelyen. Úgy látszik, hogy – képletesen szólva – a veszélyérzet mennyiségének összege állandó, ha tehát itt megoszlik háromfelé, akkor egy-egy fókuszra az állandónak csak egyharmada esik, s ennél fogva a szimpátia érzése is sokkal könnyebben megnyilvánulhat. S hogy ez a tolerancia nemcsak és nem elsősorban azzal magyarázható, hogy Temesvár az ország legnagyobb polgári hagyományú városai közé tartozik, azt jól mutatja Máramaros példája: ott a több etnikum együttélése hasonló toleranciát eredményez, holott ez a vidék polgárosodás tekintetében nem fogható Temesvárhoz. Úgyhogy mi már csak ilyen szempontból is sajnálhatjuk, hogy Erdélyben a németek ennyire megfogyatkoztak.

A Székelyföld megint más eset. Ott a magyarok összefüggő területen csaknem homogén közösséget alkotnak, így ezen a vidéken nem is igen volt arra lehetőség, hogy a románokkal való együttélés bensőséges formái kialakuljanak. Nemzettudatuk ezért több tekintetben a diffúz típusúra emlékeztet. Szülőföldjén a székelység nagy része románokkal csak viszonylag későn, az utóbbi hetven esztendőben került közelebbi kapcsolatba, de akkor sem népi együttélés formájában, hanem a más, színromán vidékekről oda telepített (főleg regáti) román tanítók, tanárok, hivatalnokok és más állami alkalmazottak révén. Ezért a székelyeknél a románság fogalma elsősorban a hatalomával kapcsolódott össze, számukra a román nyelv is mindenekelőtt a hatalom nyelve. Márpedig a hatalom sem a két világháború között, sem a második világháború után nem nagyon igyekezett megszerettetni magát a székelyekkel. A hatalommal szembeni általános ellenérzés fokozatosan kiterjedt a román nyelvre is, s ebben a legnagyobb szerepe éppen a hatalomnak volt, amely a román nyelv használatának erőltetésével próbálta magát ezen a vidéken megszilárdítani. Holott tudott dolog, hogy amit az ember kényszerből csinál, azt sohasem fogja megszeretni. Ez a helyzet csupán azt eredményezte, hogy a székelyek hovatovább elkezdtek kinézni maguk közül azokat, akik a román nyelv használatával próbáltak előnyökhöz jutni, mert úgy fogták fel, hogy ezek a hatalomhoz dörgölözve elárulják őket. Így alakult ki sok helyen az a mentalitás, amely kissé végletesen megfogalmazva ebben foglalható össze: rendes ember nem tud románul, s ha tud is, akkor sem dicsekszik vele. A román nyelv megtanulásától való viszolygás, illetve az ilyen tendencia a Székelyföldön valóban megfigyelhető, ha nem is olyan mértékben, ahogyan azt ellenségeink híresztelik. (Másutt Erdélyben ez a probléma nem áll fenn.)

Nagyot tévednek azonban ellenségeink, ha ezt a dolgot azzal magyarázzák, hogy a székelyek sovíniszták, hogy gyűlölik a románokat vagy a román nyelvet mindenestül. Dehogyan! Éppen ez a legérdekesebb az egészben. Hogy a román nyelvtől *mint hatalmi eszköztől* viszolyognak, de amúgy a románokkal és a román nyelvvél semmi bajuk. Ennek

megértéséhez azt is figyelembe kell venni, hogy – különösen a két világháború között – a székelyek elég nagy része más formában is kapcsolatba került a románokkal. Körülbelül 100 000-re rúg azok száma (s ez a székelyek lélekszámához képest csöppet sem elhanyagolható), akik időlegesen a Regátban, főleg Bukarestben találtak munkát, s az ottani diffúz nemzettudatú, tehát az erdélyieknél sokkal toleránsabb román köznéppel nagyon jól össze tudtak férni. Bukarestben ugyanis csöppet sem zavarta őket a román nyelv, minden nehézség nélkül annak tudták tekinteni, ami: a kommunikáció természetes közegének, s nem érezték hatalmi eszköznek, ami ellenük, nemzeti identitásuk ellen irányul. (Elvégre mi sem természetesebb annál, hogy Bukarestben mindenütt – utcán, munkahelyen, hivatalban – románul beszélnek az emberek.) Az emberi kapcsolatokban a románokkal való szívélyes viszony mindmáig fennmaradt, sok román szívesen emlékszik vissza arra, milyen vendégszerető és barátságosak voltak hozzá az emberek egy-egy székely faluban, amikor átutazóban valamiben segítségükre szorult. (Az Erdély más vidékeiről odavetődő, tipikusan fókuszos nemzettudatú magyarokat sokszor még zavarja is ez a szívélyesség, ők ugyanis általában igyekeznek egy kissé távol tartani magukat a románoktól, így védik veszélyeztetettnek érzett identitásukat.)

A székelyek sok tekintetben a diffúzra emlékeztető nemzettudata lehet a magyarázata annak is, hogy az erőszakos asszimiláció ellen elég jól tudnak védekezni (a hatalom elutasításával, ha ez identitásukra tör), viszont a természetes asszimiláció ellen nincs bejáratott stratégiájuk. Otthon, saját biztonságos környezetükben nagy hangon fenekednek, hogy „mi aztán nem hagyjuk magunkat”, de ha más, vegyes lakosságú vidékre vagy éppenséggel román környezetbe kerülnek, könnyen elbizonytalanodnak. Tudok olyan esetről, hogy valamelyik bánási községbe, kivándorolt németek megüresedett házaiba székely családok költöztek, s hiába volt az iskolában magyar tagozat, ők egytől egyig románba adták gyermekeiket. S ez nem lehet egyedi eset, különben nemigen kaphatott volna lábra az a vélemény, amellyel Erdélyben többfelé is találkoztam, miszerint a székelyeknek csak a szájuk nagy. (Vessük ezt össze azzal, amit a fókuszos nemzettudatúak a diffúz nemzettudatúakról tartanak!)

A fókuszos nemzettudat vizsgálatakor tehát számolni kell azzal, hogy ez nem egy egységes, mindenütt egyformán megnyilvánuló viszonyulásmódot eredményez, hanem területi változatai vannak. Legtisztább és legfeltűnőbb formájában olyan hagyományosan vegyes lakosságú vidékeken jelentkezik, ahol csak két nép él együtt – esetünkben a magyarok és a románok. Ilyen helyeken a két nép egymáshoz való viszonyulásában szimmetrikus jelenségek (közös elemek) figyelhetők meg. A közös vonások mellett azonban a nemzettudatnak olyan elemei is vannak, amelyek csak a magyarokra vagy csak a románokra jellemzőek, ezek a kollektív memória körébe tartoznak, és gyakran komplexusszerűen vagy rögeszmés formában jelentkeznek. A magyaroknál ilyen az, hogy mi mindig csak az ígéretekkel maradtunk – s az ezzel járó bizalmatlanság minden ígérettel

szemben, ami ezek azonnali teljesítésének követeléséhez vezet („most vagy soha”, akár van rá lehetőség, akár nincs), vagy a Bolyai Egyetem 1959-beli megszüntetése által kiváltott frusztrációs érzés, a románoknál pedig az 1940-es esztendő: a második bécsi döntés és az azt követő események emléke.

A kollektív memória tartalmai legtöbbször nem az illető közösség egyes tagjainak személyes emlékei, hanem kulturálisan áthagyományozott tudás a másik fél viselt dolgairól. Fentebb csupa kellemetlen dolgot soroltam fel, és nem véletlenül: az ilyen emlékek áthagyományozását ugyanis az működteti, hogy mindegyik fél konkrét események felidézésével igyekszik racionalizálni irracionális veszélyérzetét, erre pedig csak a kellemetlen élmények alkalmasak. Az áthagyományozás tehát szelektív módon működik: a szép élmények ezen a rostán kiesnek, s csak a másik féltől elszenvedett sérelmek maradnak fenn. A kollektív memória tehát a másik felet mindig sokkal rosszabb színben tünteti fel, mint amilyen az valójában (volt). Ez a sötét kép azonban nagyon is alkalmas arra, hogy strukturálja a másik féllal szembeni előítéleteket, s így befolyásolja a hozzá való viszonyulást, s ezáltal a vele szembeni magatartást.

A kollektív memória hagyomány-jellegéből adódik, hogy idő teltével módosulhat, sőt tudatosan módosítható. A Ceaușescu-korszak magyarellenes propagandájának ez volt a legfőbb terepe. Mivel nem vállalhatta nyíltan a fasiszta típusú közvetlen sovén uszítást, a közvetett utat választotta: a románok kollektív memóriáját akarta úgy átalakítani, hogy abban a magyarok barbár gonosztevőkként, elvetemült tömeggyilkosokként jelenjenek meg, akiknek történelmi szerepe kimerült abban, hogy idejöttük óta céltudatosan, semmilyen eszköztől vissza nem riadva megkeserítsék a csupa jó tulajdonságokkal megáldott, jámbor, jóhiszemű és vendégszerető román nép életét. Ez a propaganda arra is ügyelt, hogy a románok elől gondosan elzárja azokat az információkat, amelyek a magyarokat jobb színben tüntethették volna fel. Közben Ceaușescu a testvériségről szónokolt, hiszen jól tudta, hogy nem szükséges nyíltan kirohannia a magyarok ellen, a kollektív memória átrendezése ugyanis megteszi majd a magáét. És ebben sajnos nem is számított rosszul.

Lehet, hogy lesz, aki furcsállani fogja, mégis az a véleményem, hogy mi, magyarok ezzel a propagandával nem is jártunk olyan rosszul – vagy legalábbis kevésbé jártunk rosszul, mint a románok. Igaz persze, hogy ha ez nem lett volna, akkor talán nem ütköznénk most annyi ellenállásba. De még ez sem biztos, hiszen a sovinizmust nagyon könnyű felszítani, ha azt valaki nagyon akarja, még ha nincs is különösebben előkészítve a terep. Egy vonatkozásban azonban határozottan előnyös volt számunkra ez a propaganda. Gondoljuk csak végig: ez a kampány a románok kollektív memóriáját vette célba. Bennünket békén hagyott. Az igaz, hogy nem volt valami nagy élvezet hétről hétre a horthystáknak nevezett magyarok gonosztetteit olvasni az újságban, hallgatni rádióban, tévében, de ne feledjük el: ezek nem nekünk szóltak. Igaz ugyan, hogy a vége felé már kajánul le is fordították ezeket a szörnyűségeket, közölni kellett őket az Előrében meg A Hétben, de végül is ezek nem azt a

hatást váltották ki bennünk, amire a manipulációfelelősök számítottak: ahelyett hogy megaláztak volna bennünket, hogy letörték volna önérzetünket, egy olyan tisztázási folyamat kibontakozását segítették elő bennünk, amelynek most vesszük igazán hasznát. Hiszen gondoljuk el: a románok teljesen védtelenek voltak ezzel a propagandával szemben, nagyon könnyen bedőltek neki, mert úgy tűnt, hogy az ő érdekükben szól, ráadásul a kritikus viszonyuláshoz hiányoztak a kellő információik (itt elsősorban a „széles néptömegekre” gondolok). Bennünk azonban ez a propaganda heves védekezési reakciót váltott ki, aminek következtében rá voltunk kényszerülve, hogy megfelelő énvédelmi, elhárító manőverekhez folyamodjunk. Ennek pedig az lett az eredménye, hogy egyszer s mindenkorra megtanultunk különbséget tenni egy nép és a belőle származó gonosztevők között: tisztáztuk magunkban, hogy a magyarok semmiképpen sem azonosak a propagandaszövegekben horthystáknak nevezett dücsőcsabákkal. S ezzel részünkről el volt intézve a dolog, nem éreztük immár úgy, hogy személyesen bennünket sértegetnek, noha bosszantott a tudat, hogy ez volna pedig a szándékuk. Ebben a differenciálásban aztán mi olyan edzésre tettünk szert, hála az ilyen szövegek gyakoriságának, hogy amikor decemberben a temesvári vagy bukaresti szörnyűségekről értesültünk, szidtuk-gyaláztuk a szekusokat, terroristákat (vagy aminek éppen nevezték őket), de biztos vagyok benne, hogy Romániában egy magyar sem akadt, aki a korábbi propaganda logikája szerint azt mondta volna, hogy „na tessék, ezek a románok”. Ebből mi – remélem, hogy végérvényesen – kigyógyultunk.

Emlékszem, milyen nagy bajban voltunk, amikor 1990 januárjában megjelentek az első nézeteltérések az iskolák körül. Érdeemes megnézni újságainkat, hogy milyen körülírásokkal igyekeznek elkerülni, hogy egyszerűen románoknak nevezzék ügyeink kerékkötőit. Ilyen (de sajnos csak ilyen) szempontból a Vatra Românească Szövetség megalakulása úgy jött nekünk, mint mennyből az angyal, mert ezzel nevet kapott a Rossz, nem kellett immár azon töprengenünk, minek is hívjuk. Attól kezdve újságaink szidják a Vatrát ha kell, ha nem, de a románokat nem bántják.

S ha valaki esetleg úgy gondolná, hogy ez a tisztázási folyamat, a sovinizmustól való eltávolodás esetleg csak az értelmiségiek szűk körét érintette, népi szinten azonban a nemzeti gyűlölködésre való hajlamosság ugyanolyan fokú mindkét oldalon, akkor gondolja végig a következőket. Február 8-án Marosvásárhelyen magyarellenes tüntetés volt, meglehetősen hisztérikus, ahol Ázsiába és egyéb helyekre küldözgettek bennünket. Rá két napra, 10-én nyolcvanezres tömeg vonult fel ugyanott a magyar nyelvű oktatás ügyéért, teljes rendben, fegyelmezetten, mindenki egy könyvvel és egy égő gyertyával a kezében. A tüntetés végén elmondták a Miatyánkot, és ki-ki hazament. Annyit sem mondott senki, hogy „szégyelljétek magatokat a tegnapelőtti napért”. Pedig nyolcvanezer ember együtt már tömeg, s a tömegben a legrejtettebb indulatok is előtörnek – ha vannak. De nem törtek elő, s ez azt jelenti, hogy az elmúlt évtized romboló munkája után mi most a nemzettudat minősége szempontjából sokkal jobb helyzetben vagyunk, mint a románok nagy többsége, akiket a pusztító propaganda

sajnáltnivaló helyzetbe juttatott, amelyből elég nehéz lesz kilábalniuk. (Olyan területen vagyunk, ahol árnyalatokon múlik, hogy valót állítunk-e, vagy valótlan. Ezért mondom el, ha lehet, világosabban: ezt nem úgy értem, hogy a románok körében valami mérhetetlen magyargyűlölet uralkodna; ennek ellenkezőjéről naponta meggyőződhattunk. Hanem úgy, hogy a bennük módszeresen kialakított torz és egyoldalú magyarságkép, illetve a mesterségesen elferdített nemzettudat folytán a románok meglehetősen nagy része rendkívül védtelen minden magyarelles manipulációval szemben, és nagyon könnyű bennük gyűlöletet szítani. Tudom persze, hogy vannak közöttük olyanok is szép számmal, akiknek a nemzeti gyűlölethez nincs szükségük uszítókra, de hogy ezek milyen arányt képviselnek a románok körében, arról alapos felmérés híján nagyon kockázatos volna bármit is mondani. Hasonló felmérést természetesen a magyarok körében is kellene végezni ahhoz, hogy tisztán láthassuk, kivel is állunk szemben. Amit addig is tehetünk: legalább arra ügyeljünk, hogy ha már egyszer megtanultunk differenciálni, előttünk álló, sem könnyűnek, sem rövidnek nem ígérkező küzdelmeink el ne feledtessék velünk.)

*

A kollektív memóriát azonban nemcsak így lehet tönkretenni, hanem fordítva is – és itt szólnék röviden arról, miért nem tiszta formája a diffúz nemzettudatnak a magyarországi magyaroké. (Tiszta formája az ilyen nemzettudatnak alkalmasint nincs is, hiszen minden nemzet esetében sajátos történelmi-népességföldrajzi körülmények színezik, módosítják.) A magyarországi magyarok nemzettudata jelenleg válságban van. A kommunista hatalom ugyanis ezt a népet évtizedeken át, a legutóbbi évekig egy másfajta ideológiával és propagandával nyomorította meg: a proletár internacionalizmussal, amely elítélendő „polgári csökevényként”, majd nem kevésbé elítélendő nacionalizmusként bélyegezte meg a nemzeti értékek ápolását, a nemzeti hagyományokban gyökerező értékorientációt. Ez az ideológia, mely a nemzeti történelem sajátos szempontú átértékelésével a magyar nép bűnösségének sugalmazásáig is elment, nyilvánvaló célt követett: kitörölni a kollektív memóriából a magyar társadalom mindazon hagyományainak emlékét, amelyekkel a szocializmus másutt kidolgozott – de mint kiderült: még ott sem életképes – modelljét sehogyan sem lehetett összeegyeztetni. Ez az agy mosással felérő folyamat oda vezetett, hogy a hetvenes évek végén – egy emlékezetes felmérés tanúsága szerint – a fiatalság legnagyobb részének fogalma sem volt olyasmikről, mint például hogy kik a székelyek, hol élnek, és milyen nyelven beszélnek. (Ez volt az az időszak, mikor az oda látogató erdélyi magyarokat az ottaniak azzal hozták ki a béketűrésből, hogy jóindulatúan megkérdezték tőlük: hogyan tanultak meg Romániában ilyen jól magyarul? Velem ez még 1983-ban is megesett.) De nemcsak a szomszédos országokban élő magyarokra vonatkozó ismeretek terén keletkeztek ilyen űrök, hanem a nemzeti kultúra más területein is, ha nem is éppen ennyire feltűnőek. Nem csoda hát, ha a kommunista ideológia sutba vetése után, mikor a magyar társadalom hozzákezdett mindannak helyreállításához, amit az előző évtizedek elpusztítottak, a sorvadásnak indult

nemzettudat kérdése is az érdeklődés középpontjába került. Hogy ez nemcsak az értelmiség valamely szűkebb körének „okvetetlenkedése”, hanem valóságos társadalmi probléma, azt jól mutatja, hogy a Magyar Demokrata Fórum éppen a nemzeti szempontok előtérbe helyezésének köszönheti választási győzelmét.

Csakhogy: amilyen könnyű a nemzettudat regenerációját programszerűen meghirdetni, éppen olyan nehéz ezt okosan megvalósítani. A társadalomban nagy a kísértés, hogy ezt a folyamatot siettesse. A sietség azonban azzal a veszéllyel fenyeget, hogy az évtizedek során kiesett ismeretek pótlása felületesen, kellő elmélyítés nélkül történik. Márpedig ha a sebtében összeszedett tudásanyag nem integrálódik szervesen egy olyan nemzettudatba, amelyben a józan ítélőképesség szerencsésen egészítse ki a nemzeti érzelmeket, akkor könnyen megtörténhetik, hogy a végeredmény nem az áhított „egészséges” nemzettudat lesz, hanem üres szövegekkel aládúcolt nemzeti szűklátókörűség, amelyre van még példa Kelet-Európában, s amelyről el merem mondani, hogy semmivel sem jobb, mint az elsatnyult nemzettudat.

De ez csak az egyik probléma. A másik az, hogy miután a magyar nemzettudat szerves folytonossága megszakadt, most nem a semmiből ugyan, de majdhogynem újra kell teremteni. Az nyilvánvaló, hogy a kommunista rendszert közvetlenül megelőző időszak nemzettudatához vagy pláne nemzeti ideológiájához nem lehet olyan értelemben visszanyúlni, hogy az minden változtatás nélkül átplántálódjék a mába, hiszen annak olyan elemei is voltak, amelyek az ezredvég Európájában meglehetősen korszerűtlenné lennének, sőt a maguk korában sem voltak éppen rokonszenvesek. Mihez lehessen tehát igazodni? És egyáltalán: meg lehet-e azt állapítani, hogy melyek a nemzettudat megélésében az intenzitás „normális paraméterei”? Hogy a kiinduló helyzet nem megfelelő, az biztos. De lehet-e tudni, mikor kell majd alábbhagyni a nemzettudat felélénkítésére irányuló törekvésekkel, hogy az ne csapjon át a másik végletbe?

Észrevételeim szerint a magyarországiak hajlanak arra, hogy az erdélyi magyarok nemzettudatát mintának tekintsék, ennek intenzitásfokát pedig mércének a maguk számára. Pedig a mi fókuszos nemzettudatunk aligha lesz nekik alkalmas, nekik egy egészséges diffúz nemzettudatra lenne szükségük. A nemzeti értékek, hagyományok iránti érdeklődésünket, az anyanyelvi kultúrához való ragaszkodásunkat persze figyelembe vehetik, arra azonban semmi szükség, hogy „üldözési mániánkat” is átvegyék tőlünk, hiszen ott ezt elég körülményes lenne fenntartani etnikai veszélyeztető híján.

De hogy tulajdonképpen tárgyunkhoz visszatérjek: a magyarországi nemzettudatválság a mi helyzetünket is bonyolítja. A románok nagy többsége ugyanis rendkívül keveset tud Magyarországról, s azt a keveset is rosszul. Romániában a proletár internacionalizmus eszméjét sosem próbálták olyan következetesen alkalmazni, mint Magyarországon, még akkor sem, amikor „divatban volt”, hiszen – hála a román szellemi hagyományok balkáni és ortodox kapcsolatainak – itt soha semmit nem vettek egészen komolyan. 1965-tel kezdődően

azonban a proletár internacionalizmusnak Romániában végképp befellegzett, hiszen Ceaușescu egész politikája arra épült, hogy a nemzeti eszmék előtérbe helyezésével alakítsa ki a rendszert összetartó konszenzust. Itt tehát a proletár internacionalista kurzus félannyi ideig tartott, mint Magyarországon, és éppen akkor szakadt félbe, mikor már meghozhatta volna első „gyümölcsseit”, ha addig is komolyan vették volna. Így aztán a románok, akiknek semmiféle tapasztalatuk sincs arról, milyen is a mesterségesen elsorvasztott nemzettudat, nehezen tudják teljes egészében átlátni a mai magyarországi nemzeti orientáció igazi természetét, és meglehetősen gyanakvóak vele szemben. Az erdélyi magyar kisebbség iránti fokozódó érdeklődést növekvő aggodalommal figyelik, mert ebben nem a több évtizedes hallgatás során kiesett ismeretek pótlásának igényét látják meg, hanem „rejtett céljait” próbálják kitalálni, s ezt a bécsi döntés emléke alapján Erdély Romániától való elcsatolásának szándékával azonosítják, alaptalanul ugyan, de mélységes meggyőződéssel. (Sajnos ehhez időnként egy-egy meggondolatlan magyarországi újságíró valóságtól elrugaszkodó egyéni nézetei is tápot adnak – a mi nagy bosszúságunkra.) Egészen jellemző például, hogyan értelmezik a magyarországi turisták romániai magyarokkal való kapcsolatait: úgy vélik, hogy azok azért járnak ide, hogy fokozzák bennünk a nemzeti öntudatot, sőt a románok ellen uszítsanak. Nem gondolnak arra, hogy ez a dolog inkább fordítva van: akik nemzeti érzelemből tartják fontosnak, hogy ellátogassanak Erdélybe, legtöbbször saját nemzettudatuk felfrissítéséért jönnek, hogy „megmártózzanak” a mi elevenebb magyarságtudatunkban. (Ezt persze a mindent jobban tudókkal elég nehéz lenne megértetni.)

Végezetül, mielőtt abbahagynám (mert befejezésnek nem nevezhetném): a fentebb elmondottak korántsem érintik e kérdés rengeteg ága-boga közül mindegyiket, s a szóba hozottak tárgyalását is inkább vázlatnak kell tekinteni. Ezt az inkább személyes benyomásokon és megfigyeléseken, semmint átfogó kutatáson (szakszerű felméréseken, elemző részlettanulmányokon) alapuló összefoglalót amolyan munkahipotézisként kell felfogni, amely szempontokat adhat egy elvégzendő vizsgálathoz.

Korunk 1990/9. 1102–1113.

(Ahogy ma látom)

Tartom magam ahhoz, amit az utolsó bekezdésben mondtam: munkahipotézis. A tanulmányban szükségesnek tartott felmérésekből ugyan azóta sem végzett el senki egyet sem, készült viszont jó néhány azokhoz hasonló, ezek tanulságai nagyon érdekesek, itt azonban nem térek ki rájuk részletesen, mert egyik sem ennek a munkahipotézisnek a keretében született, az ott mért adatokat tehát csak áttételesen és elég kockázatosan lehet felhasználni arra, hogy lássuk, végül is mennyire helytállóak e hipotézis alap gondolatai. Az azonban talán mond valamit, hogy egy jugoszláviai visszajelzés szerint ott élő olvasói nagyon is értették, miről beszélek én itt.

Továbbra is úgy gondolom, hogy érdemes lenne ezt az egészet sokkal szakszerűbben is megvizsgálni, ha pedig ígéretesnek látszana, kidolgozni, és nem utolsósorban a terminológiáját rendbe tenni. Én ugyan annak idején megmagyaráztam, miért használom éppen a *nemzettudat* szót (noha már akkor jeleztem, hogy nem a legmegfelelőbb, de arra a célra, amire készült, helyi érvénnyel elfogadhatónak véltem), egy rendes tudományos vizsgálatban ez nem maradhat így, mert különben más is úgy fog járni vele, mint én: az elején még egyértelműen 'etnikai identitástudat' értelemben használtam, de aztán úgy beleestem a magamnak állított nyelvi csapdába, hogy észre sem vettem akkor, és a vége felé már 'nemzeti identitás, a nemzethez tartozás tudata, a nemzeti hagyományokhoz való szolidáris viszonyulás' értelmet kap, holott ez a kettő nyilván két igencsak különböző dolog. Hogy az 1990-ben megjelent szöveg a történelmi hűség kedvéért mégis megmaradhasson, de a törést is jelezzem, e mostani közlésében betettem oda egy csillagot, hogy látni lehessen: onnan tulajdonképpen már egy új tanulmány kezdődik, egy másik, akkor szintén nagyon fontos, de ma is meglehetősen aktuális témáról. Ebből az a tanulság, hogy a könnyebb érthetőséget nem a szóhasználat egyértelműségének feláldozásával kell elérni, hiszen világosan és rögtön érthetően beszélni úgy is lehet, hogy közben nagyon ügyelünk a szavak jelentésének állandóságára.

Arra térnék még egy kicsit vissza, amit akkor a romániai magyarokról írtam, hogy tudniillik mi a diktatúra korában nagyon megtanultunk különbséget tenni egy nép, illetve az ahhoz tartozó gonosztevők között, mert csak így tudhattunk védekezni az ellen, hogy minket a dücsőcsabákkal azonosítsanak. (Aki már túl későn született hozzá, hogy tudhatná, mi ez: ezt a Dücső Csabát Ion Lăncrăjan szedte elő valahonnét. 1982-ben kiadott *Cuvînt despre Transilvania* c. könyvében részleteket idéz egy ilyen név alatt valamikor 1940 táján megjelent, *Nincs kegyelem!* című szennyiratból, iszonyatosan kegyetlen dolgokat – az, hogy minden románt meg kell ölni, még az enyhébbek közül való –, e hírhedtté vált könyvében pedig Lăncrăjan aztán olyanformán ír a magyarokról, mintha bennünket kivétel nélkül mindnyájunkat Dücső Csabának hívnának.) Akkori állításomban, azt hiszem, sok igazság volt, most mégsem vagyok felőle teljesen meggyőződve, hogy vajon nem inkább azt írtam-e le mégis, amit szerettem volna, hogy lett legyen, mint ami tényleg volt. Főleg a szövegbeli „egyszer s mindenkorra” gyanús nekem. Azt azonban mégsem hinném ma sem, hogy semmi igazam ne lett volna ebben, mert sok minden vallott akkor erre, noha azt nem tudhattam akkor sem, ma sem, hogy a nagy társadalmi változatosságban ez végül is hol mennyire érvényesült. És azt sem, hogy hol mennyire sikerült ezt a tudásunkat, ha már a magunk bőrén megszereztük, mindig átvinni más helyzetekre is, vagyis hogy amilyen határozottan tudtuk/tudjuk, hogy Dücső Csaba nem „a magyarok”, tudjuk ugyanolyan határozottan azt is, hogy – kit is mondjak hirtelen? – Gheorghe Funar nem „a románok”.

Az azóta eltelt idő fejleményeit is látva most azt szeretném ehhez hozzátenni, hogy az

ilyen megkülönböztetés nagyon fontos, de az sem lenne jó, ha annyira túlzásba vinnénk, hogy a végén úgy tegyünk, mintha akkor Dücső Csaba már nem is lett volna magyar. (Vagy mintha Ceaușescu nem is lett volna román, hanem cigány – amint ez 1990 elején többször is megjelent egyes román lapokban, a román–cigány barátság és közös múlt nagyobb dicsőségére.) Mert bizony magyar volt ez a Dücső Csaba, és pedig örök szégyenünkre, még ha nem ez lett volna is a polgári neve. Ezt meg azért mondom, mert emlékszem abból az időből az elhárításnak olyan furcsa, ficamos formájára is, miszerint mit beszél ez a Lăncrăjan, hiszen mi nem tudunk semmiféle Dücső Csabáról, valószínűleg nem is létezett, lehet, hogy csak egy álnév! És vajon akkor azt a gyalázatos szöveget már nem is írta senki, hanem úgy bújta elő magát a pokolból? Vagy ezek szerint bárki lehetett a szerzője, akár egy román provokátor is? Sajnos az én fantáziám nem elég tág ahhoz, hogy még ez is beleférhessen.

Már csak azért sem nagyon férhetne bele, mert még ma is bennem van a döbbenete egy gyermekkori tapasztalatomnak, valahányszor eszembe jut. Rejtegetett valaki a faluban egy gyönyörűen nyomtatott albumot a magyarok 1940-beli erdélyi bevonulásáról. Egyszer kölcsönkértük, és gondos körültekintéssel, nehogy meglássa valaki, hazavittük, hogy nézegessük meg mi is. (Hallom is hozzá anyánk figyelmeztetését: „De erről aztán senkinek egy szót se szóljatok, mert apátokat bezárják!”) Nagyon tetszettek nekem a képek, szépek voltak. Mígnem egyszer csak egy olyanhoz értem, ami nemhogy nem tetszett, hanem még el is iszonyodtam formán tőle: három kakastollas csendőr bottal vert egy földön fekvő bocskoros román embert, a képaláírás pedig az volt: „Megbosszuljuk sérelmeinket.” Nemcsak azért döbbsentem meg annyira, mert kölyökkorunkban a verekedések íratlan, de annál szigorúbb szabálya szerint már a „kettő egy ellen” is elfogadhatatlan volt, a „három egy ellen” pedig hosszú időre diszkvalifikálta volna azokat, akik akár csak megpróbálták volna is, hanem azért is, mert gyerekésszel nem tudtam még eleget a világról ahhoz, hogy felfoghattam volna, miért éppen ezen a szegény emberen kell a sérelmeinket megbosszulni. A következő lapokon aztán megint szép képek következtek, de valahogy már nem tudtam bennük olyan jólesően gyönyörködni. Pedig ez biztosan nem román propaganda volt, hanem magyar. (Akié volt ez a könyv, az sem azért őrizte olyan féltve, mert neki épp ez a kép tetszett volna annyira. Ezt onnan tudom, hogy azt is elégszer volt alkalmam hallani, hogy „sok olyat csináltak akkor a magyarok is, amit nem kellett volna”, és akik hallgatták, meglelt emberek, egyszer sem akartak vele vitatkozni, de még mentgetni sem a dolgot.)

Dücső Csaba tehát magyar volt, ezt így vegyük tudomásul, és ne próbáljuk elkenni mindenféle értelmezésekkel, hanem igenis szégyelljük érte magunkat mindnyájan, akik magyarok vagyunk, mégpedig nem kisebb mértékben, mint amilyen mértékben a *Nincs kegyelem* borzalmas!

Lehet, hogy most valaki azt mondja erre: de ha egyszer egyetemes alapelv, hogy mindenkit csak a maga tetteért lehet felelősségre vonni, akkor miért kellene *nekem*

szégyenkezni azért, amit pedig nem én írtam, hanem Dűcső Csaba? Szégyellje magát ő, ez miránk már nem tartozik! Hát azért kell mégis – vagy legalábbis nekem azért muszáj annyira, hogy ezt nem is tudhatnám megspórolni –, mert én annyira nem tudok nem büszke lenni például a *Csongor és Tündére*, hogy ezen, azt hiszem, akarva sem tudhatnék változtatni, de nem is akarok, sőt be sem tudnám látni, miért is kellene. Nagyon büszke vagyok tehát a *Csongor és Tündére*, és jól is érzem így magam. Pedig sajnos azt sem én írtam. Azért tudok rá büszke lenni mégis, mert ezt Vörösmarty Mihály írta, nem Victor Hugo például, ő pedig magyar ember volt, akárcsak én. Victor Hugo meg francia. Amiket ő írt, azokat én, ha nagyon tetszenek, szerethetem, nagyra becsülhetem, értékelhetem, dicsérhetem, velük kelhetek-fekhetek, de akkor is legfeljebb csak irigy tudok lenni rájuk, de büszke nem. Mert a *Csongor és Tündére* is *mint magyar* vagyok büszke, másképp nem is lehetnék, mert képtelenség. (Időnként újra meg újra előkerül a kérdés: *Mi a magyar?* Hát ez. Egész egyszerűen.)

Csakhogy semmi sincsen ingyen. Mert milyen jognak vagyok én büszke, és pedig nemcsak Vörösmartyra, hanem az egész magyar irodalomra, művészetre, zenére, kultúrára, a magyar tudósokra, feltalálókra – noha nekem személy szerint egyikben sincs semmi érdemem –, ha közben nem érzem úgy, hogy Dűcső Csaba miatt nagyon kell szégyellnem magamat? Hiszen sajnos Dűcső Csaba is magyar ember volt, akárcsak én. Ha viszont mégsem tudok miatta szégyenkezni, akkor egy percre sem felejtetem el, hogy az imént felsoroltakra való büszkeségem nem jogos, hanem bizony orozva szerzett büszkeség. Azt a luxust, hogy Dűcső Csabát ne szégyellje, magyar ember csak akkor engedheti meg magának, ha teljesen mindegy neki, hogy Vörösmartyról van-e szó, vagy Victor Hugóról. (A neveket másokkal is ki lehet cserélni, lehet, hogy nem Vörösmarty és Victor Hugo lesz, hanem mondjuk Puskás Öcsi és Pelé, a lényeg ettől nem változik: Puskás góljait sem én rúgtam, akármilyen büszke vagyok is rájuk.) Márpedig én nemigen tudom elképzelni, hogy ez magyar emberek esetében egyáltalán lehetséges lenne, mert ez még az emberi természettel sem igen találna.

József Attila azt mondja: „Elegendő / harc, hogy a multat be kell vallani.” Magunkkal folytatott mindennapi harcnak lehet, hogy elegendő, de ha azt akarjuk, ami a folytatásban ott van, mármint „rendezni végre közös dolgainkat”, ahhoz nem, mert az őszinte bevallás nagyon fontos ugyan, de csak azért, mert a kezdete mindennek. A folytatáshoz az is kell, hogy amire ebből a hiánytalanul bevallott múltból jó lélekkel büszkék lehetünk, arra legyünk büszkék (de valóban arra, nehogy másra!), amit pedig szégyellnünk kell, azt igenis szégyelljük. De ez még mindig nem elég. Tudniillik én nemcsak hogy büszke vagyok a *Csongor és Tündére*, hanem örülök is neki, hogy Vörösmarty ezt megírta, hogy egyáltalán volt egy Vörösmarty, és annak is örülök, mert igenis örülök, hogy mindaz a sok szép dolog, amire én most büszke lehetek és vagyok is, csakugyan megszületett és megtörtént, sőt még nagyon szurkolok is neki, hogy ez így is folytatódjék, a világ végezetéig. Csakhogy

ennek az örömnél is van ára is: csak akkor tudhatom nyugodtan érezni és élvezni, ha ugyanakkor nemcsak szégyellem Dűcső Csabát és minden hozzá hasonló módon viselkedő magyar embert, hanem bánom is azt, amit azok cselekedtek, igaz bűnbánattal.

Itt most meg kell állnom egy kicsit, mert olyan szót írtam ide, ami nem maradhat tisztázás nélkül. Bűnbánat. Meg kell mondanom, hogy ezt itt hogy értem, még mielőtt valaki azt mondaná, hogy ez azért talán túlzás lenne. Áldott szerencsénk van a magyar nyelvvel, most nagyon megkönnyíti a dolgunkat. (És én egy kicsit most még erre is büszke vagyok – pedig ráadásul még nyelvész is vagyok, és ezt nekem a szakmám majdhogynem tiltja! –, mert ez azt is mutatja, hogy más magyar emberek, akik ezt a nyelvet nemzedékeken át kialakították, tulajdonképpen már értették formán, miről van itt szó, és már olyan nyelvet hagytak rám, amelyen én ezt most világosan el is tudhassam mondani.) Tessék csak odanézni, mit is írtam az előző bekezdés utolsó mondatában! Nem azt írtam, hogy *megbánom*, hanem azt, hogy *bánom*. Megbánni nem bánhatom meg, mert meg csak azt bánhatom, amit én magam követtem el. Bánni viszont igenis bánhatom azt is, amit személy szerint nem nekem kell felelni, hanem másoknak, de mégsem akárciknek, hanem olyanoknak, akikhez amúgy letagadhatatlanul közöm van, bármennyire nem örülnék is most ennek. Hát ilyen értelemben használtam itt a *bűnbánat* szót. Hogy igenis bánom valakik bűneit, akik valamikor olyasmiket tettek, ami nekem most szégyenemre, nem pedig büszkeségemre válik. És azért bánhatom, sőt meg sem tehetem, hogy ne bánjam, mert akik azokat elkövették, magyar emberek voltak. Tudhatok én arról is persze, amit mondjuk franciák műveltek németek ellen, vagy fordítva, de bármennyire megdöbbenék is rajta, én azt nem bánhatom, mert az elkövetőkhöz semmi közöm, hanem legfeljebb borzasztóan sajnálhatom.

Ha pedig a múltat őszintén és hiánytalanul bevallottuk, a szégyellnivalót őszintén szégyelljük, a bánnivalót őszintén bánjuk, akkor annak, akin a sérelem esett, ez bizonyára elég is lesz, és nem vár tőlünk egyebet. Ennél többet mi nem is igen adhatnánk, hacsak ezen felül valami anyagi kárpótlással is nem tartozunk. Mert arra már nincsen szükség, de én személy szerint, bevallom, képtelen is lennék rá, ne várja hát tőlem senki, hogy még büntudatom is legyen olyan bűnök miatt, amiket nem én követtem el, hanem a dűcsőcsabák. Ez nem is használna egyikünknek sem, hiszen míg a bűnbánat segíti a megbékélést, sőt feltétele is annak, a büntudat ezt inkább akadályozná, mert annak olyan a természete. (Ha ez valahol nem egészen úgy indult el, ahogy kellett volna, és úgy alakult, hogy az embereknek bűnbánat helyett büntudatuk van a múlt miatt, ott az nagyon is akadályozni tudja, hogy a – másokkal, de legalább annyira magunkkal való – megbékélés folyamata szépen haladjon előre a maga útján. A másik felet ugyanis az én bűnbánatom nagyon is segíteni tudja abban, hogy túl tudjon lépni mindazon, amit neki vagy az övéinek az enyéimtől kellett elszenvednie, de a büntudatommal nem tud mit kezdeni, hacsak azt nem, hogy azt gondolja magában: úgy kell neki, szenvedjen csak, most legalább megtudja ő is! Ez meg engem nem segít semmiben,

pedig erre most már én is ugyanúgy rászorulnék, mint ő. Berlinben volt ezt alkalmam megtapasztalni 1992 februárjában, mikor egy egész estét végigbeszélgettünk német fiatalokkal. Csak azt tudták hajtogatni, hogy ők minden büntetést megérdemelnének azért, ami a holokauszt idején történt, nem tudtak már büszkék lenni Goethére sem, de még Thomas Mannra se nagyon, Wagnerről aztán nem is beszélve. És hiába szerettem volna a beszélgetést úgy terelni, hogy próbáljuk azért ezt egy kicsit árnyaltabban nézni, mert ők mindent azzal utasítottak vissza, hogy az ilyesmire nem szabad mentséget keresni. Pedig én sem okvetlenül azt akartam volna. Nagyon sajnáltam szegényeket, de nem tudtam nekik segíteni. Ennek a büntudatnak nem kis szerepe van abban, hogy az utóbbi években a német fiatalok közül egyre többen csatlakoznak az újnáci mozgalmakhoz.)

Személy szerint bűnösnek tehát nem tudnám magam érezni. Az ellen meg már egyenesen tiltakozom is, hogy azokért a régi bűnökért engem vonjanak felelősségre, és engem akarjanak értük büntetni, illetve hogy rajtam akarják megbosszulni azt, amihez pedig személy szerint közvetlenül semmi közöm. Ha nem így tennék, az azt jelentené, hogy elfogadom a kollektív bűnösség elvét. Márpedig azt nem lehet, mert annak alkalmazása eddig még mindig olyan tragédiákhoz vezetett, amelyet gyerekkoromban azon a szörnyű képen láttam, sőt – ha tragédiákat egyáltalán illik így összehasonlítani – még sokkal olyanabbakhoz, és amelyek miatt aztán a következő nemzedékeknek nagyon felgyűlt nemcsak a sok nehezen kezelhető problémájuk, hanem a szégyellni- és bánnivalójuk is. (Ahogy meg van írva: „megbüntetem az atyák vétkét a fiakban, harmad és negyedízigen” – 5 Móz. 5:9, mert ez jól olvasva erről szól, nem pedig a kollektív bűnösségről.)

Ehhez kapcsolódik viszont ennek a dolognak egy másik oldala. Mert ha kollektív bűnösség nincs is, sőt elég nagy baj lenne, ha valakik úgy gondolnák, hogy legalábbis bizonyos esetekben mégis van, azért kollektív felelősség, az igenis van. De ezt sem úgy kell érteni, hogy akkor mi, maiak, ha bűnösök nem vagyunk is abban, ami régen történt, de felelősek vagyunk érte mindnyájan. Ha így értenénk, az lényegében ugyanaz volna, mint a kollektív bűnösség, csak egy kicsit kíméletesebben mondva. Nem. Hanem igenis mindannyian felelősek vagyunk azért, hogy a mi időnkben történő dolgokra gondolva az utódaink büszkék lesznek-e majd ránk, vagy pedig ellenkezőleg, nagyon szégyellni fogják magukat. Ez alól a felelősség alól pedig már csak azért sem lehet kibújni, mert ha ma olyasmi történne, aminek nagyon nem volna szabad, utódaink is pontosan azt fogják majd kérdezni, amit mi szoktunk a régi bűnökre gondolva. Márpedig mi sem csak azt kérdezzük ilyenkor, hogy azokat hogy is volt képes elkövetni, aki elkövette, hanem azt is, hogy hogy is lehetett azt megengedni, hogy azok megtörténjenek. És ezt kérdezve nemcsak egyik vagy másik akkor felelős hatalmi intézményre, kormányra, vezérkarra, ilyesmire gondolunk, hanem bizony ott van ebben minden felnőtt magyar ember, kivétel nélkül, aki akkor élt. És mi is ott leszünk benne kivétel nélkül, ha utódaink netalán ilyen kérdést lennének kénytelenek feltenni, s a kérdésükre mindannyiunktól várnák a feleletet. Ezért is vagyunk felelősek:

hiszen felelős az, akinek felelnie kell. Viszont tisztelettel kérem: akik a régi sérelmeket elszenvettedék, ne éntőlem kérdezzék már, hogy az hogy történhetett meg, hiszen hogyan felelhetnék én erre (vagy pláne ezért), mikor azokra a dolgokra gondolva ezt én is éppen ezt kérdezem?

Felelősek vagyunk tehát az utódaink előtt, és pedig nemcsak magunkért, hanem egymásért is. Ezt pedig nem elég csak úgy elméletben tudni, hanem ennek ott kell hogy legyenek a jelei is, nyilvánosan, láthatóan, észrevehetően. Egyrészt azért, mert különben az egész alig ér többet a semminél, másrészt mert nagyon fontos, hogy ezt a régi sérelmek elszenvetői, illetve azok utódai is lássák, mert ők csak így tudhatják igazán elhinni, hogy felőlünk immár nyugodtak lehetnek, nem kell tartaniuk tőle, hogy a régi tragédiák megismétlődhetnek, hiszen mi magunk vigyázunk rá nagyon, hogy az olyasmi soha többé ne történhessen meg. (Ennek az elérhető bűnösök érdemük szerinti megbüntetése – de csakis azoké! – csak egy része.)

Ez pedig most már – a bűnök beismerésével, szégyellésével és bánásával együtt – biztosan elég kell hogy legyen a megbékéléshez. Vagy talán mégsem? Sokan azt mondják, hogy ha mindez együtt volna is, a folyamat még mindig nem indulhat el, amíg az egyik nép bocsánatot nem kér a másiktól. De inkább ne általában beszéljünk, mert az nemigen vezet sehova, abból nem lehet sokat megérteni. Mondjuk most úgy, és gondolkozzunk rajta úgy, hogy: amíg a magyarok bocsánatot nem kérnek a románoktól, és a románok is a magyaroktól, hiszen mindegyiknek bőven van, miért.

Be kell vallanom, hogy ebben a dologban én elég nagy bizonytalanságban vagyok. Érteni értem én ezt a dolgot, úgy is, mint a sérelmet szenvedettek természetes elvárását vagy óhaját, úgy is, mint a bűnbánó emberek jóvátételre törekvő dicséretes igyekezetét. Azt is értem, hogy ez egy szép szimbolikus gesztus lenne, sőt érzésem is van hozzá, hogy fel tudjam fogni, mekkora jelentősége lehet adott esetben egy ilyen gesztusnak. Azt sem mondhatom, hogy nekem a magyarok és románok megbékélése ne lenne fontos: el sem hinné senki, hiszen ez az egész könyv erről szól, még ott is, ahol nem. És mégis: mikor a bocsánatkérésről van szó, nem tudom, mit is gondoljak róla.

Ugyanis sehogy sem tudom elképzelni a magyar népet, amint éppen bocsánatot kér a románoktól, de fordítva sem. Az emberek ezt nem tehetik külön-külön, ahhoz túl sokan vannak mindkét oldalon, de együtt sem nagyon, és még képviseleti alapon is igen bajosan. Ha egyáltalán megpróbálkozhatnánk vele, az most csak úgy történhetne, hogy egy magyar ember nagy nyilvánosság előtt, ünnepélyesen bocsánatot kérne minden magyar nevében a románoktól minden olyan sérelemért, amit magyarok okoztak románoknak a történelem folyamán. Csakhogy ki lehetne az a magyar ember? Magyarország miniszterelnöke biztosan nem lehetne, hiszen a románok nehezen hihetnék el, hogy a bocsánatkérő az egész magyar nép nevében beszélt, ha másnap az ellenzéki sajtó a példátlan gyalázzal lenne tele, ami szerinte esett. (Ne tessék félreérteni, nem a mostani miniszterelnökre és a mostani ellenzékre

gondoltam én itt, hanem a mindenkorira: majdnem mindegy, ki az, és hogy jobboldali-e, vagy baloldali, mert a magyarországi politizálási stílust ismerve egyelőre alighanem ez lenne a várható következmény.) Magyarország államelnöke talán nagyobb eséllyel próbálkozhatna, de akkor meg vajon nem azon kezdenének-e gondolkozni a románok közül sokan, hogy milyen alapon beszél ő a romániai magyarok nevében is?

Azt hiszem, legjobb, ha a politikusokat eleve kihagyjuk a számításból. Mert ráadásul a bocsánatkérés olyan dolog, hogy személyes elkötelezettséget is feltételez, és bármiféle lehet, csak éppen formális nem, ha érni akar tényleg valamit. Olyanformán van ez, ahogy Karácsony Sándor írta: „Békességre törekedni nem is lehet frakkban, lakkban és többszörösen összetett mondatokban. Legfeljebb diplomatáknak. De azoknak a békességes szándéka nem mindig őszinte. Nem is igen eredményes. És csak nagyon ritka esetben Krisztus szerint való” (*A Hegyi beszéd*. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest, 1991. 46). És mivel a politikusokon kívül sem tudok olyan emberről sehol, aki csakugyan minden magyar nevében őszintén, bűnbánattal kérhetne bocsánatot, ezt a dolgot nem látom megoldhatónak. De most még időszerűnek sem. Mert nemcsak hogy ezt az egy embert nem látom sehol, hanem azt a magyar népet sem egyelőre, amelynek nevében ez az ember jó lélekkel beszélhetne, azzal a biztos tudattal, hogy most csakugyan minden magyar nevében beszél. És másfelől román népet sem látok ilyet.

Külön nehezíti ezt a dolgot, hogy még ha fel lennénk is már rá készülve mindnyájan, a bocsánatkérésnek mind a magyarban, mind a románban olyan a formája, hogy: „Bocsásd meg nekem, hogy ezt meg ezt tettem veled.” Még ha nem ilyen hosszan mondjuk is, akkor is úgy szól: „Bocsánatot kérek.” Ezt pedig így, ebben a formában nem is olyan könnyű ám őszintén kimondani (sőt még arról sem vagyok meggyőződve, hogy kellhet-e egyáltalán), ha az ember úgy érzi, hogy de hiszen neki személy szerint semmi része nem volt abban, amiért most bocsánatot kér, sőt akiknek a nevében beszél, azoknak is a legnagyobb része meg sem volt még akkor, mikor a bűn megtörtént. És akkor hogyhogy *nekünk* bocsássanak meg? (Ha kollektív bűnösség nincs, márpedig nem szabad, hogy legyen, akkor lehetséges-e egyáltalán kollektív megbocsátás olyan értelemben, hogy nekünk bocsássanak meg az elődeink által elkövetett bűnökért? Nem úgy van-e vajon, hogy népek között inkább történelmi kiengesztelődés van, ami szintén megbocsátás, de amelyben nem az számít már, hogy kinek is, hanem inkább az, hogy mit? Ez tehát nem kollektív, hanem általános megbocsátás, amelyet viszont csak a bűnbánat ereje tud kimunkálni. S ha történetesen így lenne, akkor vajon van-e még értelme annak, hogy a másik felet azzal a kívánságunkkal hozzuk zavarba, hogy kérjen tőlünk bocsánatot?)

Fentebb, mikor arra adódott alkalmam, nem hagyhattam ki, hogy meg ne dicsérjem a magyar nyelvet, most viszont az angolul beszélőket irigylem, de nagyon. Ott tudniillik a bocsánatkérés úgy szól, hogy: „I’m sorry for what happened.” Vagyis: „Sajnálom, ami történt.” Ha ez elhangzott, akkor ott már nem kell külön bocsánatot is kérni, hiszen ez maga

volt a bocsánatkérés. Erre pedig nekünk már lenne a mi helyzetünkben is őszintén mondható szavunk, még tán jobb is, mint az angolban, mert mi ezt úgy is mondhatnánk, mégpedig magyarul is, és románul is, mert ott is van erre megfelelő szó, hogy: „Bánjuk, ami történt.”

Ezért is gondolom inkább úgy, mint nem, hogy a formális, ceremoniális bocsánatkérés erőltetése helyett inkább az angolos formában rejlő bölcsességet kellene nekünk megértenünk, magyaroknak is, románoknak is. Hogy ha látjuk az őszinte bűnbánatot, akkor vegyük úgy, hogy az elég. Mert különben a bocsánatkérés követelése még akadályává is válhat a megbékélésnek: mindegyikünk arra vár, hogy kezdje a másik. Jó ürügy arra, hogy ennek meg nem történetére hivatkozva a megbékélést sine die elhalasszuk. Ha meg mégis azt szeretnénk, hogy a történelmi kiengesztelődést szimbolikus jelentőségű eseménnyé tegyük, amelynek a dátumát is választóvonalként lehessen feljegyezni a történelemben, akkor erre sokkal igazabb és az emberek számára is emlékezetesebb formát is lehetne találni. Például úgy, hogy egy vasárnapot kijelölünk a Megbékélés Napjának, amikor nyilvános rendezvényeken és templomokban az egész országban, sőt nemcsak Romániában, hanem Magyarországon is mindenki arról beszélne, magyarok is, románok is, bűnbánattal (de nem okvetlenül büntudattal), hogy őszintén szánjuk-bánjuk mindazt, amit a mieink eddig a másik ellen elkövettek, és mert tudjuk, hogy most ők is ugyanezért vannak együtt, bocsássuk meg a történelmet, és nyissunk benne új lapot. Azokban a városokban, falvakban, ahol magyarok és románok együtt élnek, összegyűlnének, adnának egymásnak egy szál virágot, kezet fognának, és a szemébe néznének egymásnak. Biztosan lennének sokan, akik örömben még meg is ölelnék egymást. És a kijelölt időpontban együtt hallgatnák a harangok zúgását, amelyek (betűrendben mondom) evangélikus, katolikus, ortodox, református és unitárius templomokban is egyszerre szólnának azért, hogy jelezzék: a régiek elmúltak, és minden újjá lett.

De szép is lenne! Vajon mikor jutunk el odáig, hogy meg is tehesük?

GONDOLATOK EGY ÉVFORDULÓRA

Csak ülök itt, és töprengek, próbálom kitalálni, mit is várhat vajon tőlem egy román December 1-je alkalmából. Valami hűségesküfélé? Mi értelme lehetne annak? Egy ilyen nyilatkozat úgysem nyugtathatna meg senkit, hiszen én csak a magam nevében szólhatnék. Én meg csak egy vagyok a kétmilliónyi romániai magyar közül. Különbösen is, az RMDSZ már nyilatkozott ezek nevében (tehát az enyémben is), amikor kinyilvánította lojalitását az országhoz. A jóhiszemű románok számára ez elég kell hogy legyen, a többiek számára pedig fölösleges lenne: ha nem hittek nekünk előszörre, másodsorra, akkor sem hinnének, ha hetente adnánk ki egy ilyen ünnepélyes nyilatkozatot.

Ezért is gondolom úgy, hogy mást várnak most tőlem a románok, mégpedig: őszinteséget. Azt, hogy őszintén mondjam el nekik, mit is jelent nekünk, romániai magyaroknak December 1-je.

Mindenesetre nem a Nagy-Magyarország utáni nosztalgiát jelenti. De a mi érzelmeink, amelyek ehhez az évfordulóhoz kapcsolódnak, nem ugyanazok, mint a románokéi, mert nem is lehetnek. Ez nem a szándékunkon múlik, és nem is a román állampolgári hűségünkön: a különbség magából a dolog természetéből adódik, ezért az idő sem szüntetheti meg. Mert a mi számunkra az egyesülés tulajdonképpen azt jelentette, hogy megszűntünk „közönséges” magyaroknak lenni, nemzeti kisebbséggé lettünk az új román államban. Jól tudjuk mi azt, hogy nem ez volt az elsőrendű cél, amiért a románok megvalósították Erdély Romániával való egyesítését: nem miellenünk, hanem magukért határoztak így, de ez elkerülhetetlenül együtt járt ezzel a „melléktermékkel”. Márpedig bennünket éppen ez érintett közvetlenül. Nem az alárendeltségről, az elnyomásról vagy más hasonlókról akarok itt most beszélni: egyszerűen arról van szó, hogy egyszer csak azon vettük észre magunkat, hogy el vagyunk szakítva a magyarok többi részétől, akikkel nekünk azelőtt szerves kapcsolatunk volt nemcsak a nyelvi és a származásbeli azonosságból adódóan, hanem az egész kulturális intézményrendszer révén. El lehet képzelni, hogy egyáltalán nem volt könnyű alkalmazkodni ehhez az új helyzethez.

Szándékosan csak arra szorítkoztam itt, ami szükségszerű, elvileg is elkerülhetetlen következmény volt az egyesülés után kisebbségivé lett magyarság számára, a többi kellemetlenséget inkább nem sorolom fel, nehogy azt higgye valaki, hogy most bármit bárkinek is szemére akarnék hányni. Alkalmazkodni már elég jól alkalmazkodtunk ehhez az életformához, de románok csak nem lettünk, és ezt nem is várhatja el tőlünk senki.

Visszatérve December 1-je évfordulójához: mi azt reméljük, hogy a románok meg fogják érteni a mi érzelmeinket is, és nem fogják tőlünk azt a lehetetlenséget várni, hogy ne emlékezzünk a gyulafehérvári történelmi esemény számunkra kellemetlen oldalára is. Ahogy nekünk is meg kell értenünk és tisztelnünk kell az ő őszinte érzelmeiket, ugyanúgy próbáljanak meg ők is behelyezkedni, egy percre legalább, a mi helyzetünkbe. Ez a

kölcsönös megértés segíthet nekünk abban, hogy egyszer majd közelebb kerülhessünk egymáshoz, és akkor a románok meggyőződhetnek róla, hogy a mi érzelmeink nem ellenük irányulnak, hogy inkább egyfajta önsajnálattal ez, semmiképpen sem gyűlölet vagy bosszúvágy, és a magyarok is érezni fogják, hogy a románok valóban a nemzeti egységüket ünneplik, nem pedig azt, hogy a magyarokat kisebbséggé tették. Mikor pedig mindezek – egyelőre csak óhajok és jó szándékok – teljesülnek, akkor fog December 1-je valóban Románia nemzeti ünnepévé válni, amelynek meghatározó eleme egyiknek is, másikkal is az az öröme lesz, hogy meg tudja érteni a másikat, és tisztelni tudja az érzelmeit. Én nagyon hiszek benne, hogy egy keresztény országban, két keresztény nép között ez csakugyan lehetséges.

Románul jelent meg a 22 c. lapban (1990. november 30.).

(Ahogy ma látom)

Ezt úgy írtam, hogy román barátaim, a 22 szerkesztői mint magyartól kértek tőlem egy rövid, alkalomhoz illő cikket erről a témáról. Szándékuk tisztaságában nem kételkedhettem, én sem írhattam hát egyebet, csak amit őszintén gondoltam erről. Azt hiszem, az olvasók megértették, mert csend volt utána, pedig akkoriban ha magyar szerző bármit is írt románul, általában rögtön ketten-hárman estek neki valamelyik román lapban, hogy kiforgassák a mondanivalóját. Jó csendnek éreztem ezt, erre vallott néhány pozitív szóbeli visszajelzés is románok részéről.

Pedig a téma kényes volt. Igen jellemzőnek tartom arra az időszakra, hogy két magyar olvasója is azt mondta nekem: mi ezt eddig még magyarul sem mertük megírni. Majdnem szó szerint egyformán mondta mind a kettő. Ezt pedig nem a magam „nagy bátorságának” szemléltetése végett jegyzem meg, hiszen ehhez nem is igen volt arra szükség, hanem a tanulságai miatt. Az egyik az, hogy már majdnem egy év telt el 89 decembere óta, de a régi félelem még mindig ott volt az emberekben, és már csak ez is nagyon nehezítette a dialógust, amire pedig akkor különösen nagy szükség lett volna. A másik meg az, hogy ebben valahogy benne volt az a szemléletünk, hogy mi az ilyesmit, ha elmondjuk is, csak magyarul szoktuk, egymásnak. Pedig ez jellegzetesen olyan dolog volt, amit nem magyarul kell elmondani, hanem eleve románul. Ha románul mondjuk el, használhatunk vele, ha magyarul, akkor jobbik esetben nem használunk senkinek, rosszabbik esetben pedig még árthatunk is vele, különösen ha nem is egészen úgy mondjuk, ahogy kellene, mert a helyzet egésze rosszabb lesz tőle, mint azelőtt.

Mivel ez így alighanem nehezen érthető, megtörtént példával mutatom be, mire gondolok. 2001 novemberében a román parlamentnek az az igen szerencsétlen ötlete támadt, hogy a nemzeti ünnepet nem Gyulafehérváron ünnepli meg, ahol annak természetes helye van, nem is Bukarestben, ahol mint fővárosban szintén helye van, hanem Csíkszeredában, ahol pedig ennek biztosan nincs semmi helye, ha csakugyan a románok egyesülését akarják

ünnepelni. Csíkszeredában ennek – legalábbis egyelőre, és mindaddig, amíg a magyar–román viszonyok sajnos olyanok, amilyenek – csakis akkor van helye, ha nem az egyesülést ünneplik, hanem azt, hogy 1918-ban a románoknak sikerült bennünket, romániaiává lett magyarokat uralmuk alá hajtani, és az e fölött érzett diadalérzetüket úgy akarják megmutatni, hogy azt mi is biztosan lássuk.

A magyarok ezt természetesen azonnal meg is értették, a csíkszeredaiak pedig különösen úgy érezték, hogy ez a magyarok számára rendkívül megalázó (mint ahogy az is volt csakugyan, ráadásul a prefektus külön fel is szólította a magyarokat, hogy minél nagyobb számban vegyenek részt), és ezt nem szabad elfogadni. Nagyon helyesen úgy gondolták, hogy nekik most tenniük kell valamit. Csakhogy senki sem volt köztük, aki egy ilyen kényes probléma jó megoldásához szakszerűen tudhatott volna segíteni nekik abban, hogy elgondoljanak és megszervezzenek egy eredményes akciót, pedig itt aztán igazán nagy szükség lett volna rá, így amit tudatlanságukban végül is csináltak, az nem a problémamegoldás irányába hatott, hanem csak nagy feszültséget keltett, de semmit sem tudott megváltoztatni. Nem az volt ebben a baj, hogy csináltak valamit, hiszen az lehetetlen is lett volna, hogy ne tegyenek semmit, és a passzív eltűrésnél még ez is jobb volt, hanem az, hogy nem tudták, hogyan kell ezt jól csinálni. A bojkott jutott eszükbe, ez amúgy csakugyan beletartozik az erőszakmentes konfliktus- és problémamegoldás eszköztárába, de egyrészt jelesen erre az esetre nem volt célszerű, másrészt a bojkott megszervezésének is megvannak a maga szabályai, de ők azokat nem ismerték. A Hargita Népe 2001. november 30-i számából idézem a felhívásukat:

„Felhívás Csíkszereda polgáraihoz

Az európai történelem nemzetek történelme. A nemzetek történelmében pedig van az úgy néha, hogy ami az egyiknek ünnep, a másoknak gyász. Erről senki sem tehet. Mi sem, hogy a velünk együtt élő román nemzet ünnepe számunkra nemzeti gyásznapijaink egyike.

A közösségi együttélés azonban megköveteli az egymás iránti tiszteletet. Csíkszeredában a román kormány, a prefektúra december elsejére harsány örömmünnepet szervez. Katonai parádét, népgyűlést, ortodox kulturális központ avatását, fáklyásmenetet.

Csíkszereda lakosságának túlnyomó része, 84 százaléka magyar nemzetiségű. Számunkra sohasem volt öröm ez az ünnep, ha meg is értjük román nemzetiségű polgártársaink lelkesedését.

Úgy véljük, a hangos és diadalittas ünneplésnek minden bizonnyal helye van a román vidékeken – az anyaországtól elszakított, kisebbségi, jogfosztott sorsba juttatott magyarság városaiban, közösségeiben azonban semmiképp.

Különösen helytelennek találjuk a túlzott ünneplést a mai, feszültségektől sem mentes politikai környezetben – elegendő a státustörvényre, a Har–Kov- jelentésre vagy az ortodox egyház székelőföldi terjeszkedésére gondolnunk.

December elseje számunkra a be nem tartott gyulafehérvári ígéreteket, a nyolcvan év

óta is hiányzó és meg nem valósult autonómiát jelenti.

Éppen ezért a december elsejei ünnepektől való távolmaradás mindannyiunk egyéni joga. Részvételre sem egyének, sem intézmények vagy iskolák nem kötelezhetők.

A fentiek szellemében kérjük csíkszeredai magyar polgártársainkat: maradjanak távol a december elsejei állami ünnepektől. Azok pedig, akik nyilvánosság elé kényszerülnek, érzelmeiket méltósággal vállalva gyászszalagot viseljenek.

Sógor Csaba szenátor, dr. Csedő Csaba István polgármester [és még 22 személy].”

Ez a felhívás tehát a magyarokhoz szólt: magyarok beszéltek magyaroknak. A románoknak pedig semmit sem mondtak, pedig nekik kellett volna elmondani, mi is a mi bajunk, mégpedig úgy megfogalmazva, hogy ők is érthessék meg. Sógor Csabának, aki szenátor a parlamentben, nem ezt kellett volna aláírnia, hiszen hiába ad súlyt a nevével egy olyan felhívásnak, amivel semmit sem lehet megoldani. Hanem ott, a parlamentben kellett volna felolvasnia egy nagyon gondosan előre megírt szöveget, rögtön, mihelyt kiderült, hogy mi készül, amelyben a román szenátoroknak mondhatta volna el (nem okvetlenül ezt, de valami hasonlót), hogy mi, magyarok eddig úgy tudtuk – és szeretnénk, hogy ezután is úgy tudhassuk –, hogy december elsején a románok egyesülését ünnepeljük, és hogy éppen ezért lett ez az állam nemzeti ünnepe, nem másért, ezért mi ezt tiszteletben is tartottuk mindig, és sohasem utasítottuk vissza az ünnepeken való részvételt sem, ha arra meghívtak bennünket, és ezt elsősorban a románok iránti tiszteletből tettük, hiszen – mivel 1918. december 1-je a mi számunkra egyben kisebbséggé válásunk napja is, és nem az egyesülésünké, hanem éppen elszakadásunké a többi magyartól, akikkel addig állami keretben is összetartoztunk – mi nem ugyanazzal az örömmel lehettünk ott, mint a románok. Reméljük, hogy ezt mindenki meg is érti és természetesnek találja. Ha azonban ezt az ünnepeket most éppen Csíkszeredában akarják megtartani, annak sajnos lehetetlenség, hogy a mi számunkra ne olyan üzenete legyen, amiből mi, magyarok csakis azt tudhassuk érteni, hogy december elsején, vagyis éppen azon a napon, amelyik egybeesik az ország nemzeti ünnepével, amely ünnep mindnyájunké kellene hogy legyen, még ha nem is egyformán, valakik egy olyan ünnepeket fognak tartani Csíkszeredában, ahol azt fogják ünnepelni, hogy minket, magyarokat kisebbséggé tettek. Románia nemzeti ünnepén, ahol a románok egyesülését ünneplik, természetesen ott lennénk mi is, de szeretnénk, ha megértenék, hogy egy ilyen jelentésű ünnepeken mi nem tudhatunk részt venni, de ezt nem is látjuk szükségesnek, mert ott nem a nemzeti ünnepeket ünneplik, hanem valami egyebet. Mivel azonban mi eddig még minden évben megünnepeltük az ország nemzeti ünnepét, ebben az évben is így lesz Csíkszeredában, de ettől az ünneptől teljesen külön, mert úgy gondoljuk, hogy Románia nemzeti ünnepe sokkal fontosabb annál, semmint hogy a tartalmát szabad legyen beszennyezni nagyon nem hozzáillő, tapintatlan gesztusokkal. Tessék ezen elgondolkozni, még semmi sem késő, még meg lehet találni azt a megoldást, amely lehetővé tege, hogy az ország nemzeti ünnepén mindnyájan, románok is, magyarok is, jó lélekkel

együtt lehessünk ott.

Egy ilyenféle tartalmú szöveget kellett volna tehát felolvasni. Nemcsak a szenátusban, hanem a képviselőházban is. Ha ott, a parlamenti csoportban úgy látják esetleg, hogy ennek felolvasására valami miatt nem éppen Sógor Csaba a legalkalmasabb személy, akkor megnézik, ki lenne a megfelelőbb, mert ilyenkor ez is nagyon sokat számít. Ha a parlament mégsem áll el a szándékától, akkor ezt a szöveget sürgősen el kell juttatni miniszterelnöknek, államelnöknek, mindenkinek, akit csak illet. Ha pedig még mindig semmi sem változik, akkor át kell adni a sajtónak is (nemcsak a magyarnak, hanem a románoknak is, sőt inkább annak), ez viszont már azt jelenti, hogy átléptünk az akció második szakaszába.

Mert akkor csakugyan két ünnepség lesz Csíkszeredában. Rögtön neki is kell fogni a szervezésének. Azzal kell kezdeni (mert akkor tán mégis meggondolja még magát a parlament, ha hírére veszi, és a közvetlen cél ez, habár nekünk most a problémamegoldás szempontjából az lenne az előnyösebb, ha ez a közvetlen cél nem valósul meg, mert az lehetőséget nyit számunkra arra, hogy sokkal hatékonyabban tudjuk az alapproblémát kezelni, a közvetlen cél eléréseért azonban mégis minden lehetőt meg kell tenni, mert különben a másik fél úgy fogja érezni, hogy csapdát állítottunk neki), hogy felhívást intézünk Csíkszereda minden lakosához, mégpedig magyarul és románul, amelyben tudatjuk velük, hogy elsején két helyen lesz ünnepség Szeredában. Az egyiket a megyeháza előtt tartják, ott azt fogják ünnepelni, hogy 1918-ban a magyarok kisebbséggé váltak Romániában, a másikat mi tartjuk itt meg itt, ahol Románia nemzeti ünnepét fogjuk ünnepelni, vagyis a románok egyesülését. Döntse el ki-ki, hogy mit akar ünnepelni, és vegyenek részt minél többen!

Azt hiszem, annyi magyar soha nem volt még ott Románia nemzeti ünnepén Csíkszeredában, mint ahányan ide elmentek volna, hiszen ha más nem, humoruk biztosan lett volna hozzá, hogy azonnal fogják, mire megy ez ki. A másik ünnepséggel ott nem kellett volna sokat foglalkozni, arra azonban nagyon oda kellett volna figyelni, hogy itt azt ünnepeljék tényleg, ami meg volt hirdetve. Ezúttal tehát csakugyan a románok egyesüléséről kellett volna szólniuk a szónoklatoknak, és most az egyszer nem lett volna szükség még arra is, hogy elmondjuk, hogy a gyulafehérvári ígéretek teljesítésére azóta is hiába várunk, egyrészt mert azt úgyis tudja már mindenki az unalomig, de főleg azért, mert a mi kisebbséggé válásunkat most más helyen ünneplik, nem itt. Még azt sem kellett volna sokat részletezni, egyetlen szónoklat elég lett volna róla, az azonban nagyon hozzáértően felépítve, hogy miért is van Szeredában két ünnepség is, mert ennek meg nem itt a fő helye, hanem a sajtóértekezleten, ahol viszont ezt nagyon érthetően és világosan, egyszerű emberi nyelven, főleg az emberek érzelmeiről beszélve, nem pedig absztrakt jogelméleti okfejtésekben el lehetett volna magyarázni a román újságíróknak.

A román sajtó pedig ezzel lett volna tele, hiszen sok újságíró lett volna ott, a tévéről nem is beszélve. (Mit írtak volna vajon erről az ünnepségről? És mit a másikról? Mit nyilatkoztak volna annak a résztvevői arról, hogy miért azon vannak ott, nem a másikon, és

ott hogy érzik magukat? Például a képviselőház elnöke vagy a prefektus.) Így végre nagyon sok román is kénytelen lett volna elgondolkozni rajta egy kicsit, mégpedig nem is csak Csíkszeredában, hanem országszerte, hogy hogy is van ez. Ezzel pedig nagyot léphettünk volna előre magának az alapproblémánknak a megoldásában (amelynek a csíkszeredai konfliktus csak az egyik származéka vagy konkrét megjelenése volt), mert itt látványosan vált volna végre külön és tudatosodott volna szinte az egész országban ennek az ünnepnek ez a két összetevője, ami most folyton összemosódik, és azontúl könnyebb lett volna arról beszélni és főleg gondolkodni, hogy ki mit is ünnepel hát, illetve hogy csakugyan azt ünnepli-e mindenki, amit illik, vagy valami egyebet. A magyarokat is segíthette volna abban, hogy tisztázzák magukban: ha a románok csakugyan az egyesülésüket ünneplik, és nem mást, azt teljesen meg lehet érteni, az önmagában még nem miellenünk irányul. Vagyis ezt a konfliktust nagyon jól fel tudhattuk volna használni a problémamegoldásra és a helyzet egészének javítására.

Most azonban már csak várhatunk rá, ki tudja, meddig, mikor lesz erre megint egy ilyen nagyszerű alkalom, mert hát ezt sajnos elszalasztottuk. Pedig ez egy igazi szép akció lehetett volna, amely, éppen mert az erőszakmentesség szabályait követte volna, egyben minden másnál radikálisabb lett volna, mivel magát az alapproblémát akarta volna megoldani, nem a következményeket, a hozzá tartozó beszéd pedig szelíd lett volna, senki számára nem sértő, és nagyon határozott. Csakhogy ez nem így történt (nem is okvetlenül így kellett volna, ez inkább csak egy példa volt arra, hogy hogyan is történhetett volna), hanem egészen másképpen. Amit a csíkszeredaiak csináltak, abból teljesen hiányzott a radikalizmus, ezért a probléma gyökerét érinteni sem tudta. Így a románok legnagyobb része a csíkszeredaiak által közzétett felhívást kiváltó igazi okokból semmit nem értett meg azóta sem, mert senki sem mondta el nekik érthetően. Mikor tehát a magyarok bojkottra szólításáról értesültek, ebben csak a nemzeti ünnep és ezáltal a románok súlyos megsértését látták. Ion Iliescu, az államelnök egyenesen úgy nyilatkozott – amint arról a Romániai Magyar Szó 2001. december 3-i száma beszámol –, hogy „A csíkszeredai felhívás megsértette a román alkotmányt, kezdeményezői ellen »megfelelő intézkedéseket« kell hozni. Sógor szenátor esetében a parlamentnek kell eljárnia.” Sógor Csabát pellengérré állították, és az RMDSZ vezetősége meg sem próbálta megvédeni, mert nagyon fél a konfliktusoktól, hiszen nem tudja, hogyan kell azokkal bánni, ezért inkább elkerülni szeretné őket mindenáron, pedig úgy nem lehet problémát megoldani. Sógor Csaba ugyan tényleg nagyon tudatlan az ilyesmiben, és a románokkal való kommunikációhoz sincs sok érzéke, így nem csoda, ha az egész akció ennyire szerencsétlenre sikeredett, de azt az egyet akkor nagyon is jól érezte, hogy itt tenni kellene valamit. Tulajdonképpen nagyon is jó dolgot csináltak ezek az emberek, de azt nagyon rosszul.

Ám olyan elkeserítően rossz érzésem is ritkán volt még ilyesmi miatt, mint mikor Takács Csaba, az RMDSZ ügyvezető elnöke ezzel kapcsolatos elhatárolódó nyilatkozatát

elolvastam:

„A Romániai Magyar Demokrata Szövetség nem ért egyet csíkszeredai közéleti személyiségek által, Románia Nemzeti Ünnepeivel kapcsolatosan közzétett felhívásával. Az említett felhívás a békés együttélés és kölcsönös tisztelet elvének, az RMDSZ programjának, alapelveinek mond ellent. [Ez teljes félreértése a helyzetnek, és nagyon igazságtalanul illeti a szervezőket igen súlyos vádakkal. Hiszen ez a dolog igenis éppen azért történt, mert a tisztelet abban a helyzetben nem volt kölcsönös, és éppen azt szerették volna vele elérni, hogy máskor legyen az. Hogy a románok legnagyobb része ezt nem értette meg mondás nélkül, azt teljesen értem. De hogy még Takács Csaba sem ... És akkor mi nem mondana ellent az RMDSZ alapelveinek? Az talán, ha a békés együttélés látszata érdekében mi szó nélkül elfogadnánk azt, hogy velünk vagy a rovásunkra bárki bármit megtehessen? Hogy meg se próbáljuk azt megváltoztatni?] Ezen felhívás annál sajnálatosabb, mivel az elmúlt években a romániai magyar és a román közösség sajátos ünnepei az együttélő közösségek számára fontos események, az ott elhangzott hivatalos politikai nyilatkozatok, ünnepi beszédek az egymás iránti tisztelet kölcsönös kinyilvánítására nyújtottak alkalmat. [Ez nagyjából így igaz: egyszer sem fordult még elő, hogy a március 15-i ünnepek országos nagy rendezvényét a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban akartuk volna tartani, úgy szervezve meg, hogy azzal értésére adjuk mindenkinek, hogy most nem a magyar szabadságot ünnepeljük, hanem arra akarunk emlékezni és emlékeztetni, hogy 1849-ben a kollégium könyvtárát a román portyázók szétdúlták és felégették.] [...] A Nemzeti Ünnepen való részvételre senki nem kényszeríthető, de nem is válhat a résztvevőket sértő tiltakozó megnyilvánulássá. [Egyetértek, sőt hozzáteszem: máskor a nemzeti ünnep megünneplésének módja se válhasson bennünket sértő megnyilvánulássá.] Az RMDSZ ismételten kifejezi azt az álláspontját, hogy tiszteli Románia Nemzeti Ünnepeit, úgy ahogy ennek az évek során hangot adott Románia Parlamentjében tett nyilatkozatok által is. E szerint elvárja, hogy a románság számára oly fontos történelmi pillanat – a Gyulafehérvári Nyilatkozat, a benne foglaltak valóra váltása – közösségünk számára is elégtételt hozzon. [...]”

Az utolsóként idézett mondat már mit sem segít ezen a szövegen. Mert bizony nagyon kell tudni a miket, miérteket és hogyanokat, és ezeket az embereket személyesen kell ismerni ahhoz, hogy az ember ebben ne elvtelen megalkuvást láthasson, hanem azt, ami szerintem van benne: valami kétségbeejtő gyámoltalanságot, amely azonban, ha egy bizonyos mértéket meghalad, külső megjelenésében és hatásában sajnos éppen olyan, mintha elvtelen megalkuvás lenne. Ez a szöveg szemlátomást a románoknak szól, de nem azt mondja nekik, amit kellene, mert a konfliktustól való félelem következtében nem mer olyasmit mondani, amiről előre sejteni lehet, hogy nem fog egyezni azzal, amit most a románok gondolhatnak erről. Így ahelyett, hogy előre vinné a problémát a megoldás felé, csak megerősíti a román olvasót abban, hogy ő jól értette azt, ami Csíkszeredában történt, tehát gondolkoznia sem kell már rajta, hogy mi is lehetett mögötte. Ha legalább annyira lenne benne, hogy szeretnénk, ha

minden román megértene, hogy ezt a csíkszeredaiak nem románellenességből tették, hanem azért, mert ezt a gesztust durva tapintatlanságnak érezték magukkal szemben, és hogy az RMDSZ nagyon sajnálja, hogy ennek kifejezésére nem a legmegfelelőbb eszközt választották, és reméli, hogy máskor a parlament is nagyobb körültekintéssel határoz majd a nemzeti ünnep megünneplésének módjáról, úgy, hogy azzal a békés együttélés és kölcsönös tisztelet elvét segítse érvényesülni, ami az RMDSZ programjának is alapelve, az mindjárt másképp nézett volna ki. De így ... Katasztrófa!

Ez volt tehát a reakció az RMDSZ ún. „mérsékelt szárnyának” részéről. Volt azonban „radikális” reakció is, ugyanis Tőkés László is nyilatkozott:

„Fennáll a veszélye annak, hogy az utódkommunista nacionalista erők konfliktust provokáljanak ki a magyar többségű régió szívében, és az általuk mesterségesen előidézett állapotokat ürügyként használják ki a vidék hatalmi megszállása és titkosszolgálati ellenőrzésének megelőzése céljából. Egy ilyen provokáció másfelől legitim indokot szolgáltatna arra, hogy a román kormány – úgymond – a stabilitás védelmében tovább fokozza a státustörvény elleni politikai hadjáratát.”

Ebből meg az látszik, hogy nemcsak Takács Csaba nem érti, miről is van itt szó tulajdonképpen, hanem Tőkés László sem. Az okokat próbálja kitalálni. De amellett, hogy nem a románoknak szól, hanem a magyaroknak, nem az igazi, közvetlen okkal foglalkozik, vagyis magával a problémával, hanem azzal az ideológiai és stratégiai háttérrel, amely szerzőjének feltételezése szerint az ünnepség Csíkszeredába tervezése mögött áll. Ezen természetesen érdemes és szükséges is gondolkozni, de az egy másik probléma. Ez a szöveg pedig, még ha úgy lenne is elmondva, hogy a románoknak szóljon, semmivel sem vihetné előre a problémát a megoldás felé, mert még mindig nem tudhatná belőle megérteni egyetlen román sem, hogy igazából mi is volt hát a bajuk a magyaroknak Csíkszeredában.

A kör tehát bezárult: a csíkszeredai történet lényegét senki sem érti, sem a románok, sem az RMDSZ, akármelyik „szárnyával” csapkod is mellé. Mert az RMDSZ diskurzusából – akár románoknak szólna, akár magyaroknak, és akár „radikális”, akár „mérsékelt” – és ennek következtében a gondolkozásából is egyvalami majdnem mindig szinte programszerűen ki szokott maradni: az emberek. Pedig ha ezek kimaradnak, akkor az ilyen természetű problémákból soha nem is fogunk semmit megérteni.

Éppen két évvel e cikk megjelenése után, 1992 novemberének végén a kolozsvári Interetnikus Párbeszéd Egyesület rendezett egy nagyobb szabású összejevetelt a közelgő ünnep alkalmából. Megkértek, hogy tartsak ott én is egy rövid beszédet. Ezt a szöveget olvastam fel azzal, hogy ez ugyan már kétéves, de sajnos még most is aktuális. Sokan voltak ott, magyarok, románok, németek, és mindenki megértette, kivéve az Adevărul de Cluj újságíróját. Másnap az ünnepi számban döbbsen láttam, hogy én ott kijelentettem, hogy a magyarok számára ez a nap a Nagy-Magyarország utáni nosztalgiát jelenti, de mintha aztán

egyebet nem is mondtam volna. Rögtön tudtam, mire lehet ezt felhasználni: írtam a szöveg fölé egy pársoros megrökönyödést, amelyben elmondtam, hogy én most nagyon rossz helyzetbe kerültem, mert mit fognak ezek után én rólam gondolni, tehát itt ez a szöveg alább teljes terjedelmében, nem hosszú, lássa mindenki, mit is mondtam. A szerkesztőség nem örült neki túlságosan, de belátta, hogy jogom van a válaszhoz, és közölte. Itt is megjelent hát, és itt is jó helyen volt, annál is inkább, mert ez a lap ilyen jellegű írásokkal nem untatta el az olvasóit, másmilyenek azonban szinte minden számában voltak. Erre is kaptam egypár pozitív visszajelzést román olvasók részéről: ennyit kellett nekik mondani csupán, nem többet, hogy a lényegét megértsek.

1991

MI LESZ VELED, RMDSZ?

Amikor 1989 decemberében híre ment, hogy megalakult a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (az RMDSZ), az egyik leggyakoribb kérdés ez volt (mind a Szövetségen belül, mind rajta kívül): párt-e az RMDSZ vagy nem? Őszintén bevallom, hogy ami engem illet, én ennek a kérdésnek akkor úgyszólván semmi jelentőséget nem tulajdonítottam (innen is látszik, hogy a politikában ugyanolyan dilettáns voltam – és maradtam –, mint sokan mások, amolyan szükséghelyzet-csinálta politikus; csak azért nem mondom, hogy „botcsinálta”, mert politikusok esetében 1990. június 13–15-e óta ez szó szerint is értelmezhető, amint azt Szilágyi Zsolt szenátorunk és Zsigmond László parlamenti képviselőnk is tanúsíthatja [őket tudniillik megverték a Bukarestbe özönlött „rendcsináló” bányászok]), mondom, engem hosszú ideig nem érdekelt, hogy párt-e az RMDSZ vagy sem, sokkal jobban foglalkoztatott, hogy megy-e valamerre, s ha igen, jó irányba-e. Az RMDSZ akkori vezetősége azonban szükségesnek látta, hogy a félreértések elkerülése végett már az 1990. január 13-án Marosvásárhelyen elfogadott Szándéknyilatkozatában egyértelműen leszögezze: „A Romániai Magyar Demokrata Szövetség a romániai magyarság közképviselői és érdekvédelmi szervezete. Előmozdítja a demokrácia megteremtését, képviseli a romániai magyarság egészének érdekeit, és *a közélet fórumain való részvételével* elősegíti egyéni és kollektív jogaink intézményes szavatolását és tényleges gyakorlását. *Nem párt*, hanem a romániai magyarság nemzeti alapon létesült szervezete, amely *nem valamely ideológia alapján áll*, hanem az említett cél érdekében tömöríteni kíván minden olyan mozgalmat, szervezetet vagy csoportosulást, amely elfogadja alapelveit, támogatja programját, és kész együttműködni vele a mindannyiunkat érintő célok elérésében” (kiemelések: Sz. N. S.).

Mivel ettől lényegesen eltérő nyilatkozat mindmáig nem hangzott el a Szövetség részéről, úgy vehetjük, hogy az RMDSZ-nek most is ez a véleménye magáról, hogy tudniillik nem párt. (Hogy elméleti szempontból ezt hogyan kell értékelni, arról lehet vitatkozni, de tény, hogy a gyakorlat, jelesen a tagtoborzás szempontjából ez a felfogás igen hasznosnak bizonyult, hiszen a párt lejáratott fogalmával szembeni általános undor hangulatában sokan attól tették függővé belépésüket, hogy párt-e az RMDSZ vagy nem, s ha az lett volna, százszor is meggondolták volna a dolgot, míg a beiratkozásra rászánták volna magukat.) Közben azonban alakult a helyzet, az RMDSZ egyre ismertebb tényező lett „a közélet fórumain” (amint azt Szándéknyilatkozatában célul is tűzte ki), 1990 májusában ugyanúgy részt vett a parlamenti választásokon, mint más pártok és „nem-pártok” (ez utóbbiak közül a mai kormány”párt”, a Nemzeti Megmentési Front több ízben is kinyilvánította, hogy nem

tekinti magát pártnak, a Román Ökológista Mozgalom sem vette fel nevébe a párt szót), s a vége az lett, hogy ma az RMDSZ-t bel- és külföldön egyaránt pártként emlegetik és akként értékelik, tekintet nélkül arra, hogy mi áll a Szándéknyilatkozatban. Úgy gondolom, hovatovább ideje lesz, hogy ezt maga a Szövetség is tudomásul vegye, még ha nevét amúgy megtartja is. Szerintem fölösleges dolog, sőt dőreség volna továbbra is mereven hadakozni a pártként való minősítés ellen, amikor de facto az RMDSZ a közéletben, elsősorban az ország parlamentjében pártként van jelen.

A pártjelleg elismerésétől/vállalásától való tartózkodás egyik oka nyilván az, hogy az RMDSZ „nem valamely ideológia alapján áll”. Ha ugyanis az RMDSZ pártként határozza meg magát, akkor önként adódna a kérdés: milyen orientációjú ez a párt? Liberális? Kereszténydemokrata? Szociáldemokrata? Vagy milyen? Mivel pedig erre elég nehéz volna választ adni, célszerűbbnek tűnik nem dicsekedni a pártjelleggel.

Az egyértelmű ideológiai elkötelezettség hiánya az RMDSZ esetében a dolgok természetéből következik. Az RMDSZ ugyanis „a romániai magyarság *nemzeti alapon létesült* szervezete”; ez, hogy tudniillik nemzeti/etnikai alapon szerveződik, örökös botránykő a tevékenységét nem kedvelők számára, és már nemegyszer elhangzott a javaslat, hogy ilyen alapon álló pártok működését nem is kellene engedélyezni. A betiltást szorgalmazók csekély elméleti felkészültségére vall azonban, hogy jobb érvet nemigen szoktak felhozni, mint azt, hogy nemzeti/etnikai alapon szerveződő párt (legalábbis az ő tudomásuk szerint) sehol másutt nincs a világon – amivel viszont nagyfokú tájékozatlanságról is tanúságot tesznek, hiszen csak Európában is több ilyen van. Ha jobban fel volnának készülve, alkalmasint nem ezzel érvelnének, hanem azzal, hogy a nemzeti alapon való szerveződés kizárja a politikai opció lehetőségét, pontosabban ennek a parlamenti választások során történő kinyilvánítását: az RMDSZ-re az ember nem mint a liberális vagy a kereszténydemokrata eszmék híve szavaz, hanem mint magyar. Hogyan fér ez össze azzal, amit pedig az RMDSZ fennen hangoztat (és nem is alaptalanul!), hogy tudniillik a demokrácia megeremtését igyekezik előmozdítani? Micsoda demokrácia az, ahol a választópolgárok egy bizonyos csoportját nemzeti hovatartozására apellálva igyekeznek lebeszélni arról, hogy politikai opcióját kinyilvánítsa? Márpedig az RMDSZ választási kampánya során végső elemzésben éppen ez történik. (Óvatosan megjegyzem, hogy az a párt, amely a lehangosabban ellenzi az RMDSZ mint etnikai alapon szerveződő párt működését, a Románok Nemzeti Egységpártja szintén etnikai alapon szerveződik, és e párt választási kampányában ez a lebeszélés egészen explicit volt, teljesen egyértelműen megfogalmazódott. E párt vezetőségének mentségére legyen azonban mondva: azzal legalább sohasem is dicsekedtek, hogy ők demokráciát akarnának vagy hogy fel szeretnének zárkózni Európához.) Ha viszont az RMDSZ-re egyaránt szavazhatnak liberális, kereszténydemokrata, szociáldemokrata vagy más meggyőződésű (sőt ideológiai meggyőződés és elkötelezettség nélküli) magyarok, akkor valóban nem szabad valamely ideológia mellett elköteleznie magát (mondjuk az imént említettek közül), hiszen

ezzel méltánytalanságot követne el azokkal a választóival szemben, akik más ideológia hívei ugyan, de nemzeti alapon rá szavaztak. Ez pedig azt jelentené, hogy a következő választásokon ezeket a szavazóit elveszítené.

Két kérdés merül fel mármost. Az egyik az, hogy egy ilyen ideológiátlan politikai tömörülést szabad-e pártnak nevezni (hogy lehet-e, az nem kérdéses, hiszen a gyakorlat azt mutatja, hogy lehet). Megtörténhetik, hogy a véleményem nem lesz mindenki számára meggyőző, de úgy gondolom, hogy szabad. Az RMDSZ eleget tesz olyan követelményeknek, amelyek alapján bizonyos csoportosulásokat pártnak szoktunk nevezni: a társadalom egy bizonyos csoportjának érdekeit képviseli; van politikai programja, még ha céljainak elérésére nem követ is valamilyen történelmileg szentesített orientációt; álláspontját a többi párt mellett (vagy ellenében) a parlamentben igyekszik érvényre juttatni (ám ez nem lényeges, hiszen vannak parlamenten kívüli pártok is); ehhez a választók nagy számának opciója biztosítja számára a legitimitást.

A másik kérdés az – és ez a bonyolultabb –, hogy vajon valóban olyan nagy baj-e a demokráciára nézve, ha valahol nemzeti alapon szerveződő párt működik. Tudom, hogy nem elegáns dolog egy elméleti kérdés kapcsán precedensre való hivatkozással érvelni, mégis megemlítem, hogy például Finnországban nem gond, hogy az ott élő svéd nyelvű kisebbség pártja valamelyest is csorbát ejtene létével a finn demokrácián. Továbbmegyek: a mi egyelőre „eredeti” demokráciánknál mindenképpen fejlettebb nyugat-európai társadalmakban nemcsak nemzeti, hanem más alapon is szerveződhetnek olyan pártok, amelyek szintén kizárják a szoros értelemben vett politikai opció lehetőségét. Ilyen például Olaszországban a nyugdíjasok pártja, amely, ha úgy tetszik, „életkori alapon” szerveződik.

Az RMDSZ esetében viszont számításba kell venni, hogy ez egy olyan társadalomban működik, amely még csak a demokrácia megteremtésén fáradozik. Ha a román demokrácia már ott tartana, hogy a kisebbségek egyéni és kollektív jogait alkotmányos, illetve intézményi garanciák biztosítanák, és az alkotmány nemcsak holt betű volna, hanem mind a törvényhozás, mind a gyakorlat az ott lefektetett demokratikus elveket követné, akkor már komolyan vitatni lehetne, hogy egyáltalán szükség van-e az RMDSZ-re mint pártra. Hajlunk arra, hogy azt higgyük: nem volna rá semmi szükség. Ez a hitünk azonban valószínűleg azon alapszik, hogy a mi álmainkban a jól működő demokráciának egy meglehetősen eszményített képe él: úgy gondoljuk, hogy ott már nem is lesznek problémák. Pedig a demokrácia nem jelent feltétlenül tökéletes társadalmat. Az európai demokratikus társadalmakban működő nemzeti alapon szerveződő pártok léte pedig arra utal, hogy a nemzeti kérdés még a fejlettebb demokráciákban is meglehetősen kényes dolog, amelynek jó elrendezése úgyszólván magától tendál a rendezetlenség felé, ha nem irányul rá állandó figyelem. Az ilyen társadalmakban a nemzeti kisebbségi pártoknak (mint például a finnországi svéd nyelvű kisebbségének) az a szerepe, hogy örökdjék az elért eredmények fölött, nehogy azok örízetlenül hagyva tönkremenjenek. Egyfelől tehát bizonyos fokig csorba esik a politikai opció szabad

kinyilvánításának elvén, hiszen a nemzeti és a politikai opció kölcsönösen kizárja egymást, másfelől azonban a kisebbségi pártok mégis inkább hasznára, semmint kárára vannak az illető demokráciáknak, mivel épp az egyik legsérülékenyebb területükön óvják meg őket a degradálódástól.

A mai román társadalom azonban még igen messze van attól, hogy az RMDSZ-nek mint pártnak már csak az elért eredményeket kellene óvnia. Annak pedig egyelőre még csak a jelei sem igen mutatkoznak, hogy a romániai magyarság mint közösség nyugodtan rábízhatná érdekeinek védelmét és képviselétet valamelyik más politikai pártra, hiszen azok azt sem tudják, hogy nekünk mi fáj, nemhogy olyan megoldásokat tudnának javasolni vagy pláne a parlamentben megfelelően képviselni, amelyekkel mi biztosan meg lehetnénk elégedve. Úgyhogy az RMDSZ-re a jelenlegi helyzetben még akkor is szükség van, ha egyébként nem örvendetes velejárója, hogy a magyarokat eleve kirekeszti a politikai meggyőződés szerinti választásból. Azt is mondhatjuk, hogy az RMDSZ szükséges rossz, sőt nemcsak most az, hanem még hosszú ideig az lesz.

(Ám hogy ez mégis bonyolultabb valamivel, annak belátásához – az „aki á-t mond, mondjon bé-t is” elve alapján – gondoljuk végig a következő dolgot. Az RMDSZ mint nemzeti/etnikai alapon szerveződő párt egy pillanatig sem tagadhatja, hogy a Románok Nemzeti Egységpártjának létjogosultsága van – vigyázat, nem azt mondtam, hogy okvetlenül indokolt is a léte! –, legfeljebb bizarnak tűnik a dolog, de ha az RMDSZ léte elvben nem kifogásolható, akkor *elvben* az RNEP-é sem lehet az. Mármost képzeljük el, hogy Romániában ez a párt olyan arányban nyeri meg a román választókat, mint az RMDSZ a magyarokat. Létrejönne két nemzeti alapon összeálló tömb, amelyben a politikai opció teljesen háttérbe szorulna. Nem tudom, ki hogy van vele, de engem ez nemigen emlékeztet a nyugati demokráciákra, és afelől sem nyugtat meg, hogy egy ilyen választás nyomán összeálló parlamentben képviselni lehetne a kisebbségek érdekeit. Sőt, ha az első esetben sikerülne is képviselőket juttatnunk a parlamentbe, a következő választásokra az elsősorú többség valószínűleg úgy módolná meg a választási törvényt, hogy ez a hiba még egyszer ne történhessék meg. Látnivaló az is, hogy ha az RMDSZ most úgy-ahogy képviselni tudja a parlamentben a magyar kisebbség érdekeit, ez még korántsem azt igazolja, hogy az ilyenfajta érdekképviselnek a nemzeti alapon szerveződő párt volna a legtökéletesebb formája és kipróbáltan járható útja, hanem ez inkább annak következménye, hogy választási kampányában az RNEP nem volt elég hatékony. Más kérdés, hogy volt-e vagy lesz-e arra tényleges esélye e pártnak, hogy jóval hatékonyabb legyen, ez a dolog elvi oldalán mit sem változtat. Röviden: mi ugyan ajánlhatjuk, hogy politikai opcióját félretéve minden magyar szavazzon nemzeti alapon – az RMDSZ-re természetesen –, de igencsak cifrán járnánk, ha Románia minden szavazó polgára megfogadná a nemzeti opció melletti döntésre vonatkozó javaslatunkat. Cselekvésünk tehát semmiképpen sem egyeztethető össze a kanti *categoricus imperativus* elvével – „cselekedj úgy, hogy cselekedeted alapelve az egyetemes cselekvés

alapelvvé lehessen” –, és pedig épp a mi kisebbségi szemszögünkben nézve nem, hiszen a többség sokkal kevésbé sínyli meg, ha mi is követjük őt abban, hogy a nemzeti szempontot a politikai elé helyezze. Vagyis: bármilyen paradoxnak tűnjék is, olyanformán áll a dolog, hogy nekünk mint kisebbségnek elvileg sokkal inkább érdekünk lenne a nemzeti alapon szerveződő pártok működése ellen foglalni állást, mint a Románok Nemzeti Egységpártjának, amely ezt az álláspontot velünk szemben – pontosabban miellenünk – képviseli.)

Visszatérve az RMDSZ pártjellegéhez, a demokráciáért való küzdelemnek e kezdeti szakaszában ideológiai el nem kötelezettsége sem látszik fából vaskarikának. Hiszen ha a nagy hagyományokkal büszkélkedő nyugati demokráciákban abszurdnak tűnhetne is egy olyan párt, amely nem kereszténydemokrata, nem liberális és nem is egyéb, nálunk ezt nem tartom ennyire képtelenségnek. Az RMDSZ politikai programja valahol ezek fölött, más szinten fogalmazódik meg. Nálunk egyelőre nem az a fő kérdés, hogy a demokrácia a liberális vagy a szociáldemokrata eszmék jegyében tökéletesíthető-e jobban, hanem hogy egyáltalán legyen demokrácia. Ha tehát az RMDSZ a kisebbség érdekvédelme mellett/végett csupán az emberi jogok feltétlen tiszteletben tartását, a törvényesség következetes érvényesítését, egy demokratikus alkotmány kidolgozását és annak tényleges gyakorlati alkalmazását szorgalmazná is, ez a mi helyzetünkben bőségesen elég volna ahhoz, hogy merész politikai programnak lehessen nevezni, és hogy az RMDSZ a román társadalomban a sajátosan kisebbségi érdekek védelmén túl is jelentős pozitív szerepet tölthessen be.

Az RMDSZ mégsem akarja magát pártnak nevezni, s az ilyen minősítés ellen az az egyik érve, hogy a Szövetség tevékenységi területe sokkal tágabb, mint általában a pártoké. Való igaz, hogy az RMDSZ sok mindennel szeretne foglalkozni, a politikai életben való részvételtől kezdve az emberek szociális gondjainak ellátásáig, jogsegélyszolgálatáig, kulturális életük megszervezéséig, az oktatás rendezéséig, gazdakörök alakításáig, ügyes-bajos dolgok intézéséig mindennel. (Legalábbis szándéka szerint, de vajha így volna a valóságban is!) Úgy látom azonban, hogy ez a sokoldalúság nem válik előnyére. Aki sokat markol, keveset fog; egy olyan szövetséget, amely ekkora területet akar átfogni, nagyon nehéz működő struktúrává fejleszteni. Nem csoda, ha egyik legfőbb gondja hónapok óta a működő struktúra kiépítése. Magam is több olyan vezetőségi gyűlésen vettem részt, ahol újra meg újra eldöntöttük, hogy működésbe hozzuk ezt a böhöm nagy masinát, de a rövid távú fellelkesedések után mindig az lett a vége, hogy a kérdést ismét napirendre kellett tűzni.

Véleményem szerint e nagy – gondolom, nevezhetem így: – tehetetlenség legfőbb oka az, hogy itt a kitűzött célok és feladatok jellegét tekintve voltaképpen nem egyetlen szervezettel van dolgunk, hanem (legalább) kettővel. Mi pedig mindeddig azon fáradoztunk, hogy ezt a kettőt valahogy egyetlen struktúrába szerkesszük össze, s ezek a világért sem akarnak összeállni. (Mint mikor valakinek van egy traktora meg egy cséplőgépe, és elhatározza, hogy ebből a kettőből összeszerel egy kombájnt.) Szerintem sokkal egyszerűbbé válna minden, ha ettől a hiábavaló kísérletezéstől elállnánk, és azzal kezdenénk a

struktúraépítést, hogy a kettősségből kiindulva eleve két szervezetben gondolkoznánk.

Miről is van szó? Ha végignézzük, hogy az RMDSZ-nek milyen jellegű feladatokat kell(ene) ellátnia, világosan látszik, hogy ezek egy része a pártok tevékenységi körébe tartozik, mások viszont olyanok, amelyekkel rendes körülmények között nem pártok szoktak foglalkozni. Például a különféle hazai és külföldi pártokkal való kapcsolattartás, a parlamenti életben való részvétel, az alkotmányjogban, illetve a kisebbségi jogokban való alapos elmélyülés és a megfelelő dokumentáció összeállítása, a nemzetközi szinten elfogadott határozatok, záróokmányok, charták és egyéb tanulmányozása meg más hasonlóak mind, mind olyanok, amelyekkel az RMDSZ-nek mint pártnak kellene törődnie. Az ilyen feladatok mellett az RMDSZ *mint párt* természetesen sok mindennel foglalkozhatna még, az például csak javára válna, ha figyelme kiterjedne mondjuk az árvaházak vagy a gyógyszerellátás kérdéseire, ebből azonban rá *mint pártra* csak annyi tartozik, hogy figyelemmel kísérje az ezek működését szabályozó törvényeket, illetve a kormány ezekkel kapcsolatos döntéseit, valamint hogy törvényjavaslatokat vagy interpellációkat terjesszen elő a helyzet javítása végett. Az viszont már nem rá *mint pártra* tartozik, hogy árvaházakat létesítsen vagy a külföldi segélyként ide érkező gyógyszeresomagokat szétossza. Ha az RMDSZ ilyesmivel is foglalkozni kíván, akkor ezt nem *mint párt* teszi, hanem másként, nevezzük ezt most jobb híján – szemben a párt-RMDSZ-szel – mozgalom-RMDSZ-nek.

Ha mármost egy működő struktúrát akarunk létrehozni, akkor először is arra kell gondolnunk, hogy ez a struktúra célfunkcionális legyen: nem azért kell megszületnie, hogy működjék, hiszen hiába is működne öncélúan, ha amúgy nem volna jó semmire, hanem azért kell működnie, hogy megfelelő keretet biztosítson a feladatok ellátásának. Ha pedig a feladatok nagyon eltérő jellegűek, ám két csoportba oszthatók úgy, hogy az egy csoportba kerülők jellegben hasonlítanak, akkor a célfunkcionalitást úgy lehet a legkönnyebben biztosítani, ha nem egyetlen struktúrát hozunk létre, hanem kettőt. Vagyis külön-külön kellene megszervezni a párt-RMDSZ-t és a mozgalom-RMDSZ-t. Ennek legfőbb akadályát abban látom – az ilyen dolgokban óhatatlanul működő közegellenálláson kívül –, hogy az RMDSZ a pártként való minősítést nem szívesen vállalja (ezért is tartottam fontosnak, hogy írásom első részében ezzel foglalkozzam).

Gondolom, senki számára nem lehet kétséges, hogy javaslatom – egy RMDSZ helyett kettő – nem értelmezhető úgy, mintha én szakadást szeretnék előidézni az RMDSZ-en belül. Itt nem arról volna szó, hogy különböző elveket valló csoportok összevesznek és különválnak, hanem az erőknél a feladatok jellege szerinti átcsoportosításáról. Számomra ennek előnye nyilvánvaló: amellett hogy mindegyik félre sokkal kevesebb munka hárulna, s a feladatok hasonló jellege folytán egy-egy terület sokkal áttekinthetőbb volna, mindegyik fél a számára legalkalmasabb struktúrát építhetné ki magának.

A párt-RMDSZ szerkezetét szoros kapcsolatok hálózataként képzelem el. Ide olyan embereknek kellene kerülniük, akik a politikai és jogi kérdésekhez professzionális szinten

értenek, s a köztük való kapcsolatokat egy jól működő információs hálózat biztosítaná. Az egész struktúra hierarchikusan szerveződne, alapját egy jó szakértőgárda képezné, amelyben nemcsak teoretikusok volnának, hanem terepmunkás szociológusok is például, akik felmérési adatokat szolgáltatathatnának egy-egy helyzetelemzéshez. Ez a gárda tanácsadóként venne részt a döntések előkészítésében, illetve adatokat szolgáltatna a döntéshozatalhoz. Erre az alapra épülne rá a főleg politikusokból és jogászokból álló döntéshozó testület, az általa hozott döntések pedig meghatároznák a parlamenti csoport tevékenységének irányát. A szakértőgárda természetesen a parlamenti csoporttal is közvetlen kapcsolatban állana, hogy szükség esetén oda is szolgáltatthasson információkat. (Ez mind igen szép is volna, de hogy a szakembereket és főleg a profi politikusokat honnan vegyük elő, arra nincs semmi ötletem.)

A párt-RMDSZ megszervezése körül azonban most van egy kis bökkenő: az, hogy az RMDSZ-hez jelenleg két párt is tartozik: a Kisgazdapárt és a Kereszténydemokrata Párt. Nyilvánvaló hát, hogy a párt-RMDSZ csakis mint pártkoalíció képzelhető el. Ahhoz azonban, hogy ez egy szabályos koalíció legyen, éppen az kellene, hogy e koalíció – hogy úgy mondjam – „egyszerű RMDSZ-része” is pártként vegyen részt benne, ehhez pedig a párt-RMDSZ-nek a két említett párton kívüli része is párttá kellene hogy szerveződjék. Hogy ez hogyan történhetne meg, az inkább gyakorlati, mint elméleti kérdés, de megjegyzem, hogy egy ilyen koalícióhoz az esetleg ezután létrejövő kisebbségi pártok és pártszerű csoportosulások könnyűszerrel csatlakozhatnának, és e koalíció aztán csakugyan úgy működhetne, mint egyfajta kisebbségi parlament. Ez a forma elég jól megoldhatná a politikai, illetve a nemzeti opció összeegyeztetését is. Vegyük figyelembe, hogy például azok a románok is, akik tavaly májusban a szociáldemokratákra szavaztak, nem a Szocialista Internacionáléra, hanem a *Román Szociáldemokrata Pártra* adták voksukat – ehhez hasonló volna az is, ha mondjuk egy liberális elveket valló romániai magyar az egyelőre még nem is létező Romániai Magyar Liberális Pártba iratkozna be, a kisebbségi parlament választásain erre a pártra szavazna, az országos választásokon pedig a kisebbségi parlamentet, konkrétan a párt-RMDSZ-t támogatná mint olyan koalíciót, amelynek az ő pártja is része. Ez a forma lehetővé tenné a hazai magyarok körében is a politikai pluralizmus érvényesítését.

A párt-RMDSZ tevékenysége felülről lefelé igyekezne hatni, vagyis elsősorban az volna a dolga, hogy a kisebbségi (és nemcsak kisebbségi) problémák rendezése számára a törvényes keretek megteremtését segítse elő, mind országos, mind helyi (önkormányzati) szinten. Ezzel szemben a mozgalom-RMDSZ lent szerveződne, horizontálisan, mindenütt a helyi problémák jellege szerint. Éppen ezért struktúrája is sokkal lazább volna, legfőbb feladata pedig – mint mozgalomnak – a romániai magyarság önszerveződésének segítése és ösztönzése, a legkülönbözőbb helyi kezdeményezések támogatása és sok minden egyéb, ami még a helyszínen felmerül. Szakemberekre természetesen itt is nagy szükség volna, de ezek nem a politikai döntéshozatalban játszanának szerepet, hanem például az emberek jogi ügyekben való eligazításában, a gazdakörök szakmai tanácsokkal való ellátásában és más

hasonló közvetlen tevékenységekben.

A horizontális szerveződés nem jelenti azt, hogy a mozgalom-RMDSZ-nek nem volnának (például megyei) központjai, ezeket azonban nem az országos központ hozná létre, hanem mindenütt a helyi adottságok és szükségletek figyelembevételével, ezek függvényében szerveződnének meg, és egyebek mellett amolyan diszpécierszolgálatot látnának el: közvetítenék és népszerűsítének a hasznos tapasztalatokat, és megfelelő információkkal tudnának szolgálni a tagságnak ügyes-bajos dolgai intézéséhez. Az országos központ feladata volna az arra érdemes tapasztalatok szélesebb körű ismertetése és az országos érdekű akciók megszervezése, de semmiképpen sem az, hogy mint valami nagy ernyő boruljon rá a különböző kezdeményezésekre, és ezek irányítását monopolizálja.

Azt hiszem, már a fenti, igencsak elnagyolt vázlatok is mutatják, hogy itt csakugyan két RMDSZ-szel van dolgunk. Mennél tovább árnyalnánk leírásukat, annál nyilvánvalóbbá válna, mennyire reménytelen még csak gondolni is arra, hogy ezeket egyetlen egységes, működő (!) struktúrába lehessen összeszerkeszteni. Bár végső soron ugyanazt a célt követi mindegyik: a demokratikus formák és viszonyok kialakítását, illetve a kisebbség érdekvédelmét, az a körülmény, hogy az egyik felülről hat lefelé, a másik meg alulról fölfelé, teljesen más működési struktúrát, illetve stratégiát tesz szükségessé a párt-RMDSZ esetében, mint a mozgalom-RMDSZ-ében.

Lehet, hogy itt fogok a legnagyobb ellenkezésbe ütközni, de az a véleményem, hogy ezeket nevükben is meg kellene különböztetni egymástól. Ennek többrendbéli haszna is lenne. Először is mindenki pontosan tudhatná, hogy az RMDSZ-nek melyik felében kíván tevékenykedni képesítése és hajlamai szerint; a mozgalom-RMDSZ esetében ez még azt az előnyt is jelentené, hogy az emberek sokkal nyugodtabb lélekkel vennének részt a munkájában, mert tudnák, hogy ez a mozgalom nem foglalkozik politikával. (Ugyanezért gondolhatunk arra, hogy ebben a mozgalomban az egyházak is szívesebben részt vállalnának.) A név szerinti megkülönböztetés másik haszna az volna, hogy a mozgalom-RMDSZ könnyűszerrel kapcsolatot tudna létesíteni olyan intézményekkel, szervezetekkel, egyesületekkel, alapítványokkal, amelyek most csak azért tartózkodnak az RMDSZ-től, mert ők elveik szerint úgymond nem politizálnak. (Saját tapasztalatom, hogy egy bizonyos összejövetelel azért nem engedtek szóhoz, mert nem tagadhattam le, hogy tagja vagyok az RMDSZ-nek, és mert ezt a jelenlevők igenis pártnak tekintették, meg sem várták, mit is akarnék mondani, máris leintettek azzal, hogy „mi nem politizálunk”.) Ugyanakkor viszont a pártokkal való kapcsolatokban a párt-RMDSZ-nek is előnyére válna, ha partnerei mint „rendes” párttal ülhetnének le vele tárgyalni, nem pedig mint holmi „pártszerű, de nem párt” valamivel. Lehet, hogy mindez jelentéktelen apróságnak tűnik, a gyakorlatban azonban az ilyesmi is sokat számít.

Azt hiszem, ez a kettéoszlás sokkal áttekinthetőbbé és egyszerűbbé, tehát működőképesebbé tenné az RMDSZ-t a mostani formánál, még ha olykor látszólagos

megkettőzödések keletkeznének is. Például olyan feladatköre, mint amilyen a románokkal való kapcsolattartás és párbeszéd, mindkét félnek volna. De mindegyiknek más-más volna a konkrét tennivalója. A párt-RMDSZ-re csupán a politikai pártokkal és szervezetekkel való kapcsolattartás tartozna (amit mint pártnak amúgy is végeznie kellene!), így e leszűkült területen lehetővé válna, hogy akik ezzel volnának megbízva, alaposan utána tudjanak járni a dolgoknak (megismerni e pártok programját, eddigi pályafutását, nyomon követni állásfoglalásaikat, nyilatkozataikat, viszonyulásukat az egyes eseményekhez, személyes kapcsolatokat kiépíteni stb.), egyébbel nem töltenék az időt, hiszen tudnák, hogy a más természetű kapcsolatok már a mozgalom-RMDSZ-re tartoznak, s ezeket itt sokkal egyszerűbben is lehetne ápolni (különösen egy külön név alatt): a román egyházakkal a magyar egyházak kereshetnék a kapcsolatot, a román független lapokkal a magyar független lapok, a román diákszervezetekkel a magyar diákszervezetek és így tovább. Így aztán ki-ki át tudná tekinteni a maga feladatait, s az RMDSZ mindkét felében sokkal könnyebb volna elérni a professzionális szintet, aminek most az az egyik fő akadálya, hogy az ember ide-oda kapkod a különböző, egymástól jellegben teljesen eltérő feladatok között, és egyikkel sem ér rá tisztességesen foglalkozni, mert közben a másik maradna le.

És végül (de ezt már biztosan hiába mondom): központi sajtóorgánumokra is szükség volna. Mégpedig magyarul egy kisebb példányszámúra a párt-RMDSZ részére és egy nagy példányszámúra a mozgalom-RMDSZ részére, s ugyanúgy egy-egy románul is.

Hogy is mondta a költő? „Majd talám a boldogabb időkben ...”

Korunk 1991/2. 159–166.

(Ahogy ma látom)

Ezt a tanulmányfélétem 1990 legvégén írtam; jelzi, mivel voltunk akkor elfoglalva. Megjelenése után (sőt valamivel azelőtt is, mert még kéziratban átadtam az RMDSZ vezetőségének, ugyanis már készülődtünk a II. kongresszusra) sokszor szóba került, vitatkoztunk is róla, bár igazán sohasem úgy, mint amit esetleg ténylegesen hasznosítani akarnánk is a gyakorlatban. Többen írásban szóltak hozzá, például Balázs Sándor, Bodó Barna vagy Toró T. Tibor. Az iránta megnyilvánuló érdeklődés mértékét jól jelzi, hogy (némi bosszúságomra ugyan, mert a szót magát nem szerettem, csak jobb híján írtam úgy hirtelen) a *mozgalom-RMDSZ* kifejezés elég hosszú időre amolyan belső használatú „szakkifejezéssé” vált, a *párt-RMDSZ* azonban nem honosodott meg, helyette a *politikai RMDSZ* terjedt el valamelyest, ami arra vall, hogy az emberek még nem voltak rá igazán felkészülve, hogy nyíltan vállaljuk pártként való működésünket. Ez az egyik oka (de talán mégsem a legfontosabbik), hogy a feladatkörök jellege szerinti szétválasztásra és a koalícióként működő párt-RMDSZ, valamint a belső választásokkal legitimált kisebbségi „parlament” létrehozására vonatkozó javaslatomból nem lett semmi, pedig ma is úgy látom, hogy nagyon sok (főleg éppen a szűkebb vagy tágabb vezetőség legitimitásának tisztázatlanságából

származó) bajt elkerülhettünk volna, ha ez még akkor megtörténik. Emlékszem, abban az időben bosszankodtam is emiatt eleget; csak jóval később értettem meg igazán, amit pedig amúgy, pusztán, nem megélt ismeretként már tudtam, azt tudniillik, hogy az emberektől sohasem szabad többet elvárni, mint amire adott helyzetükben valóban képesek. Úgy látszik, 1991 elején egy ilyen javaslat megvalósítására még nem érett meg a helyzet. Egyébként könnyen meglehet, hogy nem is volt olyan jó, mint amilyennek én képzeltem, de erről azóta sem próbált senki komoly érvekkel meggyőzni. (Hogy a hatékonyság hogyan alakult volna, azt nem tudhatjuk, mert a nagyobb hatékonyság feltételeit biztosító keret önmagában még nem garancia arra, hogy abban valóban hatékonyabbak is leszünk; ez ugyanis a hozzáálláson és egyéb tényezőkön is múlik. Erről csak annyit mondhatunk utólag, hogy mindenképpen jobb esélyünk lett volna rá, mint úgy, ahogy csináltuk.)

Annak azonban, hogy javaslatom a gyakorlatban nem tudott megvalósulni, más oka is volt. Nem szívesen beszélek róla, de el sem hallgathatom, hogy a kongresszusra való készülődésben túl sok energia ment rá a belső hatalmi viszonyok átrendezésének megtervezésére, és nem sok maradt belőle a problémamegoldás lehetőségeinek kérdéseire. Ezt látva, valamint azt is megértve, hogy a „két RMDSZ”-konceptiót nemigen veszi komolyan senki, a marosvásárhelyi II. kongresszusra (1991. május 24–26.) egy alternatív alapszabályzat-tervezetet vittem, amelynek kialakításához néhány lelkes fiatal barátomtól is segítséget és jó ötleteket kaptam, legtöbbit talán András Pétertől. (A könnyebb összehasonlíthatóság kedvéért az RMDSZ alapszabályzat-bizottsága által kidolgozott tervezetet vettem alapul, ezt módosítottam néhány lényeges vonatkozásában.) Abból indultam ki, hogy az RMDSZ annyi mindennek a megszervezését vállalta magára, hogy az bizonyos hiányokkal ugyan, de némileg összehasonlítható azzal, ami egy állam feladata. Lehet, hogy az államstruktúra nem a legtokéletesebb formája ennyi minden összehangolásának, de legalább kipróbáltan működőképes. Én tehát analógiaként az államstruktúrát vettem alapul (analógiaként, mondom, nem valamiféle „államalapítás” szándékával), így próbáltam ezúttal egyetlen szervezeten belül különválasztani legalább a döntéshozást a végrehajtástól, és ezek megszervezését olyanformán megoldani, ahogyan az egy demokratikus államban, a parlamentáris demokráciában is szokás. Ez ugyan nem éppen az volt, ahogyan eredetileg elképzeltem, de a döntéshozó testület (a „miniparlament”) legitimitásának tisztázása és kétségbevonhatatlansága végett a tagság körében megtartandó közvetlen belső választások megszervezésére vonatkozó előírás is benne volt.

A II. kongresszus ezt sem fogadta el, a fejlődés kétségtelen jele volt azonban, hogy nem sok hiányzott hozzá. Majd eltelt vagy másfél év, és 1992. október 25-én megszületett az azóta is sokat emlegetett Kolozsvári Nyilatkozat az autonómia szükségességéről. Ettől kezdve az autonómia lett a politikai diskurzus egyik irányának vezérmotívuma az RMDSZ-ben, és ebben az összefüggésben egyszer csak sokak számára nagyon is vonzóvá vált az RMDSZ-struktúra állammodell szerinti felépítése. Így történhetett meg, hogy Brassóban, a

III. kongresszuson (1993. január 15–17.) már lelkes egyetértéssel, nagy többséggel elfogadtuk azt az alapszabályzatot, amely a lényegét tekintve hasonlított ahhoz, amit majd két évvel korábban Marosvásárhelyen felajánlottam volt az RMDSZ-nek. (Ennek aztán lett egy érdekes, kissé megmosolyogtató következménye is: többször tapasztaltam már, hogy ebben a hangulatban és fogalomrendszerben az, amit én egyszerű analógiaként vagy metaforaként gondoltam el, egyszer csak elkezdett úgy működni, mintha nemcsak analógia volna: időnként észrevehető, hogy vannak, akik egészen komolyan veszik ezt a „parlamentesdit”, és sajnos úgy is kezdenek viselkedni, ahogy némely parlamentekben szoktak.)

Elvesztettünk azonban két fontos évet, a belső választások megszervezésével majd csak 1994 végétől kezdünk komolyabban foglalkozni, de azt is olyan csekély hatékonysággal, hogy végül is csak az idén, 2003 tavaszán lett belőle valami, ez azonban azon kívül, hogy ezt is belső választásnak hívták, semmiben sem hasonlított ahhoz, amit én 90-ben szorgalmaztam. Az annak kedvező pillanatot ugyanis elszalasztottuk. Erről itt nem is mondok többet, mert van róla ebben a kötetben egy külön cikkem 2002-ből (*Emlékeztető az RMDSZ belső választásainak ügyében*). Ez a javaslatom tehát, ha nem is eredeti formájában, csak nagyon véznára (majdhogynem karikatúrájára) soványítva, s ha nagy késedelemmel is, úgy látszik, legalább részben megvalósult.

Az RMDSZ-szel mint nemzeti/etnikai alapon szerveződő párttal kapcsolatos probléma felvetésének azonban csak imitt-amott volt érdembeli folytatása. Engem nem egészen nyugtatott meg, hogy egyszerűen elfelejtkezünk róla, mintha nem is létezne, számomra ez továbbra is gond volt, ha nem is mindjárt a legégetőbb. Mert én igazán csak akkor tudhatok valamiért teljes meggyőződéssel harcolni, ha biztos vagyok benne, hogy a cél és az éppen kiválasztott hozzá vezető út körül minden tökéletesen rendben van. Márpedig aligha lehet egészen rendben az olyasmi, amit ha én csinállok, akkor jó és hasznos, ha meg más csinálja, akkor rossz és kártékony, és tartok tőle, hogy ezen még az sem segít igazán, ha figyelembe veszem, hogy az egyik esetben kisebbségről, a másikban meg többségről van szó. Alább, az 1992-es parlamenti választásokról szóló tanulmányban majd látni fogjuk, hogy a román lakosság körében a demokratikus ellenzéknek nem valamely moldvai megyében volt a legkisebb sikere, hanem Maros megyében, ahol a Románok Nemzeti Egységpártja a legsikeresebben győzte meg a román választókat arról, hogy nem politikai, hanem nemzeti opció szerint kell szavazniuk. Ugyanis már az 1990. májusi választások előtt világosan és nyomatékosan elmagyarázta nekik sajtóban, rádióban: ha a magyarok nemzeti alapon egyetlen pártra szavaznak, mi románok pedig hat-hét pártra oszolva demokráciásdit játszunk, akkor mi ebben a megyében labdába nem rúgunk. Ítélje meg mármost ki-ki a maga belátása szerint, hogy nem volt-e neki ebben véletlenül teljes mértékben igaza, különösen ha nem is a parlamenti, hanem a helyhatósági választásokra gondolunk! Én sajnos úgy látom, hogy igaza volt, ha talán nem is teljes mértékben, s a gondom éppen az, hogy ezzel a problémával mit

lehet csinálni. Hiszen a folyamatok dinamikáját nézve úgy tűnik, hogy miközben jogaink védelmére, illetve megszerzésük érdekében megszerveződünk, e szerveződés éppen ilyen módjával egyben akaratlanul, de óhatatlanul létrehoztuk vagy legalábbis erősítettük az ellenfelet, mert az bizonyos fokig kényszerpályára került (legalábbis olyan helyeken, ahol a magyarok és románok nagyjából fele-fele arányban élnek): ha nem akar alulmaradni, kénytelen követni a mi elveinket, vagyis etnikai, nem politikai elvek szerint szerveződni. Ezzel korántsem azt szeretném mondani, hogy kárnak szerveződünk meg, hiszen világos, hogy szervezetlenül semmit sem érhetünk el, azt azonban csak sajnálni tudom, hogy ezt a problémát mi sohasem vettük igazán komolyan, és még csak meg sem próbáltunk rajta közösen gondolkozni, hogy ezt hogyan lehet elkerülni vagy valahogy áthidalni.

Végül: a román nyelvű kiadvány, az én „ceterum censeóm” ügyében azóta is csak a költőt idézhetem: „Majd talám a boldogabb időben ...”

NACIONALIZMUS ÉS TERÁPIA

(Elhangzott Budapesten, az 1991. február 9–11. között tartott Nacionalizmus – nemzetállam – demokrácia című konferencián.)

Kétségtelen, hogy a magyar és román nacionalizmus összehasonlító vizsgálata elméleti szempontból vonzó tárgy lehet mindazok számára, akik e jelenség lélektana, társadalmi háttere, politikai motívumai és hasonlók iránt érdeklődnek. A magyar és román társadalom ugyanis annyira eltérő hagyományokban gyökerezik, hogy e két népnek még a nacionalizmusa sem egyforma. Bármennyire érdekes lenne is azonban egy ilyen összehasonlító vizsgálat, engem jelenleg ennél sokkal jobban foglalkoztat, hogy konkrétan mit lehetne tenni azért, hogy a magyar–román viszonyban a nacionalizmus ártatlan hatását ártalmatlanná tegyük. A következőkben tehát ehhez szeretnék néhány észrevételt fűzni.

Előrebocsátom, hogy tisztában vagyok vele: aki ezen a téren a társadalomterápia munkájára vállalkozik, annak számolnia kell vele, hogy rövid távon nem sok sikerélményben lesz része. Fel kell hogy legyen készülve arra is, hogy nézetei nem fognak általános rokonszenvnek örvendeni sem saját nemzete, sem a másik nemzet körében. A nacionalizmus ugyanis egyfajta konformizmus is, és az emberek nem veszik szívesen, ha valaki ki akarja őket mozdítani elítélleteik jól bejáratott rendszeréből.

Mielőtt bármit is elkezdenénk, először is azt kell eldöntenünk, hogy egyáltalán van-e esélye annak, hogy e két nép valaha is normálisan viszonyulhasson egymáshoz. Ezt a kérdést csak azért kell feltenni, mert a sajtóban – elsősorban a román sajtóban – jó szándékú szerzők gyakran sajnálkozva emlegetik e két nép úgymond „évezredes ellenségeskedését”, azt a benyomást keltve, hogy amióta ezeket egymás mellé rendelte a sors, folyton csak bajt okoztak egymásnak, tehát várhatóan a jövőben sem lesz ez másképpen; amit tehetünk, csupán annyi, hogy megtanulunk együtt élni az elkerülhetetlen rosszal. A dolgok ilyen beállítása természetesen demoralizáló hatású a konstruktív kezdeményezések számára. Már csak ezért is el kell mondanunk, hogy valójában nem így áll a dolog: a magyarok és románok közötti nemzeti ellenségeskedés nem évezredes, hanem mindössze kétszáz éves múltra tekint vissza. Kezdeteit a mócok 1784-beli felkelésében, a Horea, Cloșca és Crișan vezette lázadásban jelölhetjük meg, akkor történt ugyanis az a szomorú dolog, hogy ez a lázadás az események során nemzeti jellegű konfliktussá változott: mivel a nemesek, akik ellen a román jobbágyok fellázadtak, magyarok voltak, ez a kettő – hogy tudniillik „nemes” és „magyar” – a lázadók szemében egy idő után egybemosódott, és ettől kezdve válogatás nélkül felprédálták a magyarok házait, és sok magyart meg is öltek, akár nemes volt az illető, akár nem. Kétszáz év távolából visszatekintve ez a konfúzió sajnálatos ugyan, de érthető: hiszen ha 1990 januárjában-februárjában a minden politikai kultúrát nélkülöző bukaresti tömeg felvonulásain – a manipulációnak is köszönhetően – olyan konfúziók kaphattak lábra,

amelyeknek sokatmondó kifejezője a „Halál az értelmiségiekre!” jelszó, akkor ki is kérhetné számon 1784 lázadóitól, hogy nekik miért nem volt fejlettebb politikai kultúrájuk, mint az imént említetteknek? Végére is ahhoz, hogy valaki ugyanazon személyben meg tudta légyen különböztetni a nemest a magyartól, bizonyos fokú politikai kultúrára lett volna szükség.

De még az 1784-beli lázadás sem vezetett tartós nemzeti ellenségeskedéshez: az események elmúltával az emberközi kapcsolatok elindultak a normalizálódás útján. Fennmaradt azonban a sérelmek emléke mindkét oldalon, valamint a kölcsönös gyanakvás, amely (bécsi közreműködéssel is) nagymértékben elősegítette annak a helyzetnek a kialakulását, hogy 1848–49-ben a magyarok és a románok két szembenálló táborba kerüljenek. Tulajdonképpen ettől kezdve tart az, amit a magyarok és románok közötti megromlott viszonyt nevezünk, s amely hol alig észrevehetően lappangott, hol meg heves konfliktusokban tört felszínre. Összegezve tehát azt mondhatjuk, hogy a történelemben sokkal hosszabb ideig jellemezte a magyar–román viszonyt a békés egymás mellett élés, mint az ellenségeskedés, ez pedig, ha nem jelent is okvetlenül garanciát arra, hogy a közeljövőben rendezni tudjuk dolgainkat, a történelemre felületesen hivatkozó pesszimizmusát alaptalannak mutatja.

Én úgy gondolom, hogy a magyar–román viszony rendezésének nincs elvi akadály, érdemes tehát a társadalomterápia lehetőségein gondolkodni. Nagy baj azonban, hogy jelenleg ez a terápia meglehetősen kezdetleges eszközökhöz tud folyamodni csupán, és az is, hogy nincsenek olyan szakembereink, akik ilyen kérdésekre volnának szakosodva. S még ennél is nagyobb gond, hogy a fő bajkeverők, az ellenségeskedés szítói viszont professzionisták, és céljaik eléréséhez minden eszköz rendelkezésükre áll, a hatalomtól kezdve a tömegkommunikációs eszközökig. Mit lehet ilyen helyzetben tenni?

A jelenlegi állapotokat tekintve két külön stratégia kidolgozása és alkalmazása látszik szükségesnek: az egyik rövid távú, ennek célja a válságkezelés, a másik hosszabb távú, ez magára a problémamegoldásra irányul. A következőkben inkább csak az elsőhöz, a rövid távú stratégiához szeretnék hozzászólni.

Ennek kidolgozásához először is azonosítani kell a probléma fő elemeit, azokat, amelyek magát a problémát jelenleg éltetik és folyamatosan fenntartják. Van ugyan olyan vélemény, hogy a helyzetet nem lehet addig rendezni, amíg a múltját fel nem tárjuk, meg nem értjük a történetét, és őszintén meg nem beszélünk minden régi sérelmünket, ezért itt kell mindent elkezdeni. Ezzel nem értek egyet: a probléma történetének ismerete egymagában még nem szünteti meg a problémát, a múlt firtatása viszont könnyen oda vezethet, hogy újabb veszekedés lesz a dologból, tehát a helyzet a rossz megoldási kísérlet folytán nemhogy javulna, hanem tovább romlik. A történelem higgadt közös végiggondolására természetesen szükség lesz, de majd csak akkor, ha előzetesen sikerül a helyzetet legalább annyira normalizálni, hogy alkalmas legyen az őszinte számvetésre. De ezzel nem lehet kezdeni: ez a hosszabb távú stratégiába illeszthető csupán.

Aligha mondok nagy dolgot, ha a problémát fenntartó tényezők között első helyen a politikai érdeket említem. Ezzel kapcsolatosan két dologra szeretném felhívni a figyelmet. Az egyik az, hogy Romániában a jelenlegi felszított nacionalizmus mesterséges produktum, nem az egyszerű emberek tömegeinek spontán megnyilvánulása. Ezt a terápia perspektíváinak szempontjából nagyon fontosnak tartom. Voltak olyan nézetek, hogy az 1990. márciusi marosvásárhelyi utcai konfliktusok évtizedekre lehetlenné tették a megbékélést. Ezzel sem értek egyet. Erdélyben az etnikai konfliktusok ilyen formájának nincs hagyománya; 1990 márciusáig senki sem hallott olyasmiről, hogy magyar és román tömegek az utcán egymásnak estek volna. Most sem magától alakult így a dolog, hanem aljas manipuláció provokálta ki. Elég volna ennyit megértetni az emberekkel – magyarokkal és románokkal –, s a feszültség már ettől is csökkenne valamelyest.

A másik dolog a politikai érdekekkel kapcsolatban az, hogy nem tartom egészen helytállónak azt a véleményt, miszerint 1989 decembere után a magyarellenes propaganda tekintetében semmi sem változott. Mert igaz ugyan, hogy tartalma lényegében ugyanaz maradt, de céljait és indítékait tekintve módosult, illetve új elemekkel gazdagodott. Ceaușescu nacionalista propagandájának fő célja a rendszer stabilitásának fenntartása volt: elhíttetni a román néppel, hogy minden nyilvánvaló hiányosság ellenére a több évezredes múltra visszatekintő román nemzet a legkiválóbb a világon, de sajnos ellenségek veszik körül mindenfelől, s ha helytelenkedni merne, akkor rögtön jönnek a magyarok, és elcsatolják Erdélyt. A kisebbségekkel szembeni politikában ehhez társult az egységes, homogén szocialista román nemzet türelmetlen utópiája. 1989 decemberében azonban egyéb félelmek jelentek meg a politikában. A hatalom új birtokosait, miközben a régi struktúrák és a régi emberek átmentésén munkálkodtak, igencsak nyugtalanította az Erdélyből várható reakció. Attól nem tartottak, hogy a moldvaiak vagy az olténiaiak tiltakozni fognak, hiszen ott voltaképpen nem is voltak igazi tömegmegmozdulások: ha térképre vetítjük, hol történt valami érdemleges 1989 decemberében, azt látjuk, hogy Bukaresten kívül csak Erdélyben. Ez egyébként érthető is, tekintve, hogy Erdélynek meglehetősen mások a hagyományai, a nyugati kultúrához és szellemiséghez fűződő kapcsolatai, mint az ország többi részének. Hamar lépni kellett tehát, az erdélyiek figyelmét valami másra kellett terelni, nehogy azonnal észrevegyék, hogy itt éppen lopják a forradalmat. Mi sem volt erre alkalmasabb, mint a nemzeti diverzió. 1989 decemberének végén már be is indult a rémhírek áradata, hála a professzionális szintű szervezésnek. Fontos megjegyezni, hogy ezek még nem Erdély elcsatolásával voltak kapcsolatban, hanem arról szóltak, hogy a Székelyföldön a magyarok halomra öldösik a románokat. A diverziót a románok körében még sikeresebbé tette, hogy közben a magyarok is követelni kezdték jogukat, amelyektől a Ceaușescu-korszakban és azt megelőzően megfosztották őket, e jogköveteléseket pedig a diverzió rendre beépítette eszmerendszerébe, oly módon értelmezve át őket, hogy ezek igazolásai legyenek annak, hogy a magyarok csakugyan ki akarják semmizni a románokat tulajdon országukban. Ennek

meglett az az eredménye, hogy sok helyt sikerült nagy feszültséget teremteni a románok és magyarok között (ami addig nem volt), azt viszont még így sem tudta elérni a hatalom, hogy Erdély ne gondolkozzék másképp, mint az ország többi része: az 1990. május 20-i választásokon a Nemzeti Megmentési Front Erdélyben nem érte el az 50%-ot (míg Moldvában a 90%-ot is meghaladta!).

A hatalom félelmének másik megnyilvánulása volt az a düh, amellyel minden lehetséges módon diszkreditálni akarta az ellenzéki pártokat. A legjelentősebb román ellenzéki pártok ellen a leghatásosabb érve az volt, hogy azok csak a hatalmat – vagy a propaganda szóhasználatával élve: a koncot – akarják megkaparintani, hogy aztán a külföldiek kezére juttassák az országot. Ez a politikai kultúrának teljesen híján levő tömeg számára igen meggyőző volt, de meglehetősen használhatatlan az RMDSZ-re vonatkoztatva: Romániában épeszű ember nem gondolhatta volna komolyan, hogy az RMDSZ hatalomra tör, hogy többséget akar elérni a parlamentben, vagy hogy Domokos Géza államelnökségre, Szócs Géza pedig miniszterelnökségre áhítozik. Az RMDSZ-t tehát másképpen kellett diszkreditálni – így jelent meg 1990 februárjában a nemzeti diverzió másik eleme, az a híresztelés, hogy Magyarország Erdély elcsatolására készül, s az ő megbízásából létrehozott RMDSZ éppen ezen ügyködik.

A magyarelles propaganda indítékai között tehát új elem 1989 decembere után, hogy ez most közvetlen és lényeges eleme a demokratizálódási folyamat kibontakozását gátló mechanizmusoknak, vagyis a hatalmi harcban van beépítve, nem egy mozdulatlan társadalom ingatag egyensúlyát őrzi, mint azelőtt. Éppen ezért vezet olyan feszültségekhez és konfliktusokhoz, amilyenek a Ceaușescu-korszakban nem léteztek.

A terápia szempontjából nézve sajnos ezzel tudunk a legkevesebbet kezdeni, mivel hatalmas és jól felszerelt ellenféllel állunk szemben. Szomorú dolog azonban, hogy még a csekély lehetőségek sincsenek kihasználva. Azzal minden román ellenzéki egyetért, hogy a kisebbségi kérdés megoldását csak egy demokratikus társadalomtól várhatjuk, a román ellenzék számára az is világos, hogy az RMDSZ-nek eggyel több oka van arra, hogy következetesen képviselje a demokratizálódás érdekeit, sőt általában még azzal is tisztában van, hogy a kisebbségi kérdés megoldása nemcsak terméke, hanem feltétele is a demokráciának, ám úgy tűnik, hogy a nacionalista propaganda mélyebb implikációit a román ellenzék nem látja át teljes terjedelmében. Mintha nem éreznék eléggé, hogy ez a propaganda nemcsak tünete annak, hogy nálunk egyelőre bajok vannak a demokrácia körül, hanem szerves része és igen hatékony eszköze a demokratizálódási folyamat akadályozásának. Nem azt akarom mondani, hogy a román ellenzék egyetértene ezzel a propagandával. Nem ért egyet vele, szégyenletes dolognak tartja, de valahogy külön kérdésként kezeli. Olyanformán van vele, hogy mi most egyelőre harcoljunk a demokráciáért, mert ez a legfontosabb, s utána majd foglalkozunk a nacionalista propagandával is. Holott a demokráciáért folyó harc egyik fontos eleme éppen e propaganda

leleplezése volna. Jellemzőnek tartom, hogy a parlamentben mindeddig úgyszólván kizárólag csak az RMDSZ képviselői szólaltak fel e propaganda ellen – a többi ellenzéki párt úgy veszi formán, hogy ez órá kevésbé tartozik.

Ez persze nem jelenti azt, hogy a nacionalista propagandát román részről nem érné sajtóbírálat. Vannak bírálatok, ezek ellenzéki újságíróktól származnak. De inkább egy-egy nagyszájú demagóg személyt pellengéreznek ki, nem annyira a jelenséget magát. Jóval kevesebb az olyan írás, amely ezt a propagandát megpróbálja elhelyezni a társadalmi bajok szövevényében.

Úgy hiszem, a terápiának nagy nyereségére válna, ha a román ellenzék felismerné, hogy ha valóban demokráciát óhajt, ha be akar kapcsolódni Európa szellemiségébe, akkor elsőrendű érdeke, hogy a mostaninál sokkal erélyesebben lépjen fel e demagóg propaganda ellen. Ez egymagában nyilván nem oldaná meg a problémát, hiszen a hatást bizonyos fokig semlegesítené az, hogy e fellépéseket a nacionalista propaganda igyekezne beépíteni a maga rendszerébe, annak a most is fennforgó vádnak az igazolására használva fel, hogy a román ellenzékiek voltaképpen az ősellenség, a magyarok ügynökei (és forintban fizetik őket). Valószínűleg az ilyen diszkreditálástól való félelem is szerepet játszik abban, hogy a legkülönbözőbb vádakkal és rágalomokkal illetett ellenzék nem szívesen foglal nyíltan állást a nacionalista demagógiával szemben, hogy újabb támadási felülettel ne gyengítse tovább amúgy is ingatag erejét. Nehezen látja be, hogy éppen tartózkodásával biztosít újabb győzelmeket az ellenfélnek, hiszen annak célja – az elrettentés – éppen ezáltal valósul meg. Mondom, a román ellenzék határozottabb állásfoglalása önmagában nem szüntetné meg a problémát, de ha csak egy kicsit is javítana a helyzeten, a válságkezelésben már az is eredmény lenne.

(Itt jegyzem meg, hogy a terápia, különösen pedig a rövid távú stratégia nem tűzhet maga elé utópikus célokat. A „mindent vagy semmit” elve itt egyet jelent a kudarccal. Sohasem a távoli eszmény elérését kell közvetlen célul kitűzni, hanem azokat az apró lépéseket kell megtenni, amelyek éppen lehetségesek. Ha ezeket megtettük, s a helyzet egy kicsit is javul, azt már eredményként lehet elkönyvelni.)

A magyar–román viszonyban azonban nemcsak az említett politikai érdek az, ami a problémát melegen tartja. Bármilyen különösen hangzik is, azt kell mondanom, hogy jelenleg a rossz helyzet fennmaradását az is segíti, hogy mindenáron meg akarjuk szüntetni, de ehhez nem a megfelelő módszereket alkalmazzuk, s ezzel ahelyett, hogy csökkentenénk, magunk is növeljük a bajt. (A hibás problémakezelés következményeivel kapcsolatosan igen tanulságos olvasmány Paul Watzlawick, John S. Weakland és Richard Fisch *Változás* c. könyve, melynek alcíme: *A problémák keletkezésének és megoldásának elvei.*)

Miről is van szó? Senki előtt sem titok, hogy jelenleg Romániában a magyarság körében meglehetősen rossz a hangulat. Az emberek el vannak keseredve, kilátástalannak látják a jövőt, állandóan a fenyegetettség légkörében élnek. Erre azt mondhatná valaki, hogy

a románság körében sincs ez másképpen, különösen a fiatalság van nagyon kiábrándulva, mert a későbbi fejlemények nem váltották be 1989 decemberének reményeit. A magyar kisebbség esetében azonban mindezekhez a nemzeti megaláztatás érzése is társul, az a tudat, hogy semmit sem tehetünk az ellenünk mint magyarok ellen irányuló rágalomhadjárral szemben, tétlenül kell néznünk, hogyan fertőzi meg ez a propaganda román szomszédainkat, ismerőseinket, akikkel korábban soha ilyen problémánk nem volt. Miután a dialógusra irányuló kísérleteink sorra meghiúsultak, hiszen a román sajtó egy része, no meg a televízió buzgón közölte a rágalmakat meg a rémhíreket, de a magyar részről érkező cáfolatokat már nem, a magyar újságírók kínjukban a magyar lapokban kezdték sorozatosan visszaverni ezeket a vádakat. Így alakult ki a ma is dívó gyakorlat, mely éppoly hatékony, mint a süketek párbeszéde. Tudniillik most mindkét fél mondja a magáét, egyes magyar újságírók időközben nem kis rutinra tettek szert abban, hogy alaposan elverjék a port egy-egy román nacionalista sajtócikken és szerzőjén, ha nem is olyan ordenáré stílusban, ahogyan ennek megfelelőjét a másik oldalon Corneliu Vadim Tudor vagy Eugen Barbu teszi a România Mare hasábjain.

Meg kell mondanom, hogy e harcos cikkek szerzőinek jó részét személyesen ismerem, és jótállok értük, hogy a román nacionalista tollforgatók és politikusok elleni kirohanásaik nem románellenességből származnak. Őszintén keresik a románokkal való jó együttműködés lehetőségeit, cikkeikben sincs soha semmi románellenesség. (Ez különben általánosan érvényes a romániai magyar sajtóra.) Ügybuzgalmuk kétségtelenül jó szándékú. A következmények azonban erősen vitathatóak.

E cikkdömping ugyanis a román nacionalista propaganda hatását semmivel sem csökkenti, hiszen nem a román olvasóhoz jut el, hanem a magyarhoz, akit e propaganda hazug voltáról nem kell meggyőzni. Tehát a problémát nem oldja meg. Fennáll viszont annak a veszélye, hogy a meglevők mellé egy újabb problémát teremt. Hiszen az kétségtelen, és erről majdnem minden cikk alapján meg is lehet győződni, hogy a szerző világosan különbséget tud tenni teszem azt Corneliu Vadim Tudor vagy Radu Ceantea és a román nép között. De vajon az olvasók is disztingválni tudnak-e minden esetben? S mivel a dolgok természeténél fogva az ilyen cikkekben kizárólag román személyeket bírálják, nem fog-e ez végül oda vezetni, hogy az olvasóban egy ilyen kép alakul ki: itt vagyunk egyfelől mi, magyarok, akik mindig mindent jól csinálunk, jók vagyunk, jót akarunk, de ott vannak másfelől a románok, akik nem hagynak minket élni? Nem fontos, hogy mindez így meg is fogalmazódjék, elég, ha csak egy nagy általános gyanakvás lesz belőle mindennel és mindenkivel szemben, ami/aki román, s a probléma máris sokkal bonyolultabb, mint azelőtt volt, mert immár nem egyetlen nacionalizmussal állunk szemben, hanem kettővel, s a kettő között csupán annyi a különbség, hogy az egyik primitíven gyalázkodó, a másik meg kulturáltan siránkozó.

Ennek egyelőre még nem látom nyilvánvaló jeleit, de merem állítani, hogy a magyar sajtónak jelentős szerepe van abban, hogy ma a romániai magyarság hangulata ilyen rossz.

Időnként egy-egy erdélyi városban valóságos Vatra-szindróma alakul ki a magyarok körében, és ez nem a Vatra Românească Szövetség hatékony működésének köszönhető, hanem annak, hogy mi magunk ijesztgetjük egymást a Vatrával. Ezek a cikkek tehát, ahelyett hogy ellensúlyoznák a nacionalista propaganda hatását, nagymértékben felfokozzák azzal, hogy átviszik a magyarok körébe is, ha pedig ennek folytán a mindennapi életben a magyarok gyanakvóbban, netán ellenségesen kezdenek viselkedni a románokkal szemben, az az illető románokat csak fogékonyabbá teszi a nacionalista propagandára. Így zárul be az ördögi kör, s a terápia nézőpontjából itt egyebet nem tudok javasolni, mint azt, hogy ezt a cikkáradatot sürgősen abba kellene hagyni a magyar sajtóban. Ehelyett inkább azt kellene tudatosítani a magyar olvasókban, hogy eddigi probléma-megoldási kísérleteink során gyakran mi magunk is tévedtünk, s ez a saját hibáink elemzéséből leszűrhető tanulságokon kívül azzal a haszonnal is járna, hogy jobb kedvre hangolhatná ezt az elszomorodott népet, oldhatná a görcsöket, s ezáltal további próbálkozásainkat is hatékonyabbá tehetné. Hiszen ha a bajok egy részének a mi térfelünkön van a forrása, akkor nem teljesen reménytelen a cselekvés: ha ugyanis legalább a magunk hibáit kiküszöböljük, mindjárt kevesebb lesz a baj, még ha a másik oldal hibáival szemben tehetetlenek volnánk is.

Itt abba is hagynám, anélkül hogy akár csak a problémát fenntartó elemek mindegyikét felsorolhattam volna, pedig a terápia kérdésének még ezeken kívül is rengeteg ága-boga van. Konklúzióként csak annyit mondhatnék: a magyar–román viszony rendezését, a nacionalizmus terápiáját közvetlen érdekének kellene hogy tekintse mindenki, aki Európának ebben a régiójában igazi demokráciát szeretne meghonosítani, érdemes volna tehát elgondolkozni annak lehetőségén, hogy az érintett felek együttműködésével megfelelő szakembergárdát képezzünk ki a terápia számára (ne felejtsük el, hogy az ellenségeskedést szító manipulációnak nagyon jó szakértői vannak!), készítsünk el egy alapos helyzetelemzést, leltározzuk fel a terápia közvetlenül kínálkozó lehetőségeit, és ami a legfontosabb volna: kezdjünk neki a takarításnak, lehetőleg úgy, hogy ki-ki a maga háza táján sepregesse, de azért időnként kérdezze meg a szomszédot is, hogy onnan milyennek látszik! És ne úgy próbáljunk rendet teremteni a saját portánkon, hogy a döglött macskát átdobjuk a kerítésen!

A Hét 1991. március 21.

(Ahogy ma látom)

Ez az írás arról a időről szól, amikor megszületett. Ez ugyan akkor is nyilvánvaló, ha nem mondom, azért kezdtem mégis így, hogy aki akkor még túl kicsi volt ahhoz, hogy emlékezhetne rá, nehogy a mai állapotokhoz próbálja viszonyítani, hanem egy olyanhoz, amit ő már el sem tud képzelni. Ma is úgy látom, hogy arra az időre ezek a megállapítások helytállóak voltak, mára csak az elvi része, a többit ugyanis jórészt túlhaladta az idő. Az azóta eltelt időszak ugyanis nemhogy cáfolta volna, hanem várakozásomon felül igazolta az

én akkor meglehetősen délibábkergetőnek tűnő optimizmusomat, amelynek köszönhetően abban az általános elkeseredésben engem többen is egy kicsit amolyan csodabogárnak tekintettek, mint aki nem tudja, melyik világon él. Én ugyanis nagyon hittem benne, hogy azt az ádáz és minden reménykedést lefegyverző egymásnak feszülést, amely 1991 elejére jellemző volt, és amelynek összetevőire és hangulatára ebből az írásból is következtetni tudhat az is, aki már nem emlékezhet rá, szakszerű konfliktuskezeléssel és erre jól felkészült emberekkel viszonylag hamar meg lehet szüntetni, ezért is szorgalmaztam annyira azt, hogy tanuljunk is már valamit, ne csak harcoljunk folyton (harcon akkor leginkább olyasmit értettek, mint amiről fentebb szó van: hogy minél hangosabban kiabáljunk – mi magyarok, egymásnak).

A tanulásból nemigen lett semmi, azonban ahogy teltek az évek, ez a nagy vihar nagyjából elült, mégpedig úgyszólván magától. (Nem mintha nem lenne még tennivaló, de ez már messze nem az, ami volt.) Ez tehát nem a mi szakszerű munkánk eredménye, hanem annak köszönhető, hogy bármit higgyenek is róluk a politikusok, azért az emberek legnagyobb része normális. Ebből azonban nehogy azt a tanulságot vonja le valaki, hogy ha így lett, akkor meg minek is tanultunk volna! Mert én ezt inkább úgy mondanám, hogy íme, el tudtunk jutni eddig, de hol tarthatnánk most, ha mi szakszerűen és rendszeresen foglalkoztunk volna is ezzel a konfliktussal, és ha még tanultunk volna is hozzá valamit! (Vagy legalább belőle.) Erre gondoltam az imént, mikor azt mondtam, hogy az optimizmusom várakozásomon felül igazolódott.

Mert őszintén szólva azt én magam sem nagyon hittem akkor, hogy ez a folyamat akkor is ilyen hamar elérhet mai állapotába, ha mi, magyarok szinte semmit nem csinálunk is vele, hanem inkább ellene dolgozunk, olyanformán, mint ahogy azt éppen a konferencia idején volt alkalmam megtapasztalni, ahol ezt az előadást tartottam. Nem a konferencián, ott nem olyan emberek voltak, hanem szállodai szobámban. Bekapcsolom a tévét, hát a Panorámában éppen akkor kezdődik egy tudósítás a Vatra nem sokkal azelőtti bukaresti tüntetéséről, amelyet a magyar iskolák és a Bolyai Egyetem visszaállítása ellen szerveztek. Éppen talál a konferencia témájával. Alacsony kamerával filmezve óriásinak, többezresnek látszik a tüntetés. A kísérszöveg elszabadult indulatokról, felbőszült tömegről, vad magyarellenességről meg ilyesmikről szól, a közelképek ezt igazolják is, nem is, mert az emberek viszonylag nyugodtan, inkább tanácstalanul, mint nekibőszülve álldogálnak ott. A riporter odamegy az egyikhez, és megkérdi magyarul, miért jöttek ide. Az felvonja a vállát, és azt mondja románul, hogy nem tud magyarul. A riporter ebből levonja a konklúziót: nem hajlandók velünk szóba állni. És ez így ment vagy négy percig, én meg ott ültem tehetetlenül szemben a képernyővel, és olyasmiket mondtam magamban, amiket talán nem kellett volna. Mert egyszerűen képtelen voltam felfogni, hogy lehet az, hogy ebből éppen az maradt ki, ami pedig az igazi nagy hír lehetett volna.

Én ugyanis már tudtam, hogy ez úgy történt, hogy a Vatra csakugyan hatalmas méretű,

sokezres tüntetést akart szervezni Bukarestben. Erdély több városában a különvonatokat is megrendelték hozzá, s a végén alig tudtak összeszedni vagy négyszáz embert. Kínos leégés volt. Ráadásul, mikor a bukarestiek meghallották, hogy jönnek „ezek az örültek”, hamar ellentüntetést szerveztek (ez akkor Bukarestben könnyen ment, a tüntetések virágkora volt ez, s az emberek mentek is oda szívesen, egyesek csakugyan tiltakozni, mások inkább csodát látni vagy szórakozni, ahogy ez lenni szokott, egyik-másik tüntetés olyan volt akkor, mint valami népnepély). Össze is gyűltek körülbelül kétannyian, mint a Vatra tüntetői, hiszen volt, honnan. Már az állomáson várták őket, és végig az úton velük mentek, „nehogy ezek itt valami hülyeséget csináljanak”, de hogy a bukaresti kimeríthetetlen humor se maradjon el, közben froclizták is őket, olyasmivel, mint: „Itt mindjárt a sarkon banánt osztanak, de siessetek ám, ha kapni akartok, mert jönnek a magyarok, és mind megveszik előletek!” A helyszíni riportban azonban ez a két társaság teljesen egybemosódott (ettől aztán mindjárt sokkal többen is lettek), akiket közelképen láttunk, azok talán nem is a tüntetőkhöz, hanem az ellentüntetőkhez tartoztak, ami, ha így lett volna csakugyan, emberileg még érthető is: ezen az oldalon kevesebb „halálmegvető bátorság” kellett hozzá, hogy a stáb közel merjen menni az emberekhez.

Arra gondoltam, ezt a filmet kellene bemutatnom másnap az előadásom illusztrációjaként, rögtön könnyebben megértené mindenki, miért mondom, hogy a magyar média sokszor nagyon hathatósan besegít abba, hogy Vatra elérje a célját. Ugyanis a Vatrának ott semmi sem sikerült abból, ami végett az egészet szervezte – mármint hogy bemutassa, főleg a magyaroknak, hogy ők nagyon sokan vannak, és hogy mindenki, aki román, velük van –, sőt inkább a visszájára fordult, tehát kárba ment fáradság és kidobott pénz is lett volna az egész, ha áldott szerencsájükre ott nincsenek a magyar tévések, akik végül is megoldották, hogy a magyar néző mégis azt lássa, amit ők szerettek volna, hogy lásson.

Az előadásomban már február elején elszomorodott népről beszéltem, pedig ez, mint később bebizonyosodott, de már akkor sejteni lehetett, még nem a mélypont volt. Közeledett ugyanis az 1990. március 19–20-i marosvásárhelyi események egyéves évfordulója. Március elejétől elkezdődött a történetek felelevenítése, a magyar média ezzel volt tele, de a román sem különben. Ami még alig kezdett leülepedni az emberekben, megint felkavarodott. Ott volt megint minden, életnagyságban, de most már egyéves elnyúló árnyékával: a félelmek, az indulatok, az egész keserűség. Kialakult egy ördögi kör: miután a magyar sajtó meg a rádió napi magyar adása igazodott az egyre rosszabb hangulathoz, ennek az lett a következménye, hogy másnap már egy még rosszabbhoz kellett igazodnia, a végén már ott tartottunk, hogy a sajtó meg némelyik politikus szónoklatai alapján azt hihette az ember, hogy ennél szörnyűbb helyzet sehol nincs a világon. Március vége felé már olyan volt a hangulat, hogy az ember legszívesebben elfutott volna belőle, bárhová, lehetőleg olyan helyre, ahol ne halljon többet

se magyarokról, se románokról. Azt a tehetetlen elkeseredést, reménytelenséget, kiábrándulást nem lehet leírni.

Úgy gondoltam, ezzel most már muszáj lesz valamit csinálni, az embereket nem szabad magukra hagyni, nem lehet tovább eltűrni, hogy teljesen ki legyenek szolgáltatva a kíméletlen médiának. Kell nekik mondani valamit, amiből egy kis erőt, egy kis reményt meríthessenek. A Román Televízió magyar adására gondoltam, mert onnan már volt egy korábbi jó tapasztalatom. (Akkoriban még nem volt Duna tévé, és a magyarok közül sokan nézték rendszeresen. Hetente egyszer volt akkor magyar adás.) De az is világos volt, hogy most egyetlen alkalom nem elég. Az viszont nagyon furcsa lett volna, hogy három-négy egymást követő héten üljek oda, és valami műfajilag teljesen besorolhatatlan formában „szóljak a néphez”. Megbeszéltem tehát Bányai Péterrel, akinek a románokkal való kapcsolatépítés mindig is szívügye volt, és nagyon is sikeres volt ebben, hogy csináljuk ezt meg egy négyrészes interjú formájában. Úgy is lett.

Nekiültem tehát megtervezni. Nagyon kellett rá vigyáznom, nehogy többet mondjak az embereknek, mint amit ők akkori állapotukban el is hihettek. De arra is számítottam, hogy miután az elsőt megnézik, az egy hét alatt még érlelődik. Megbeszéljük közben egymás közt, szomszédaikkal, barátaikkal, munkatársaikkal, ahogy az akkor lenni szokott, tehát a másodikban már többet is mondhatok, és így tovább, a negyedikig. Beosztottam hát a mondanivalómat, gondosan mérlegelve, mikor mit lehet, és milyen sorrendben. De közben még azt is szem előtt kellett tartanom, hogy ezt románok is nézni fogják (abban a hangulatban nem is kevesen), hiszen román nyelvű feliratozás is volt, és nagyon ügyelnem kellett rá, milyen formában mondom, amit mondok, nehogy amivel az egyik oldalon használok, a másikon ártsak. Ugyanakkor teljesen nyilvánvaló kellett hogy legyen, mind a magyarok, mind a románok számára, hogy ez most elsősorban a magyaroknak szól. Emiatt minél több benne kellett legyen abból, amit a románoknak szerettem volna elmondani, hiszen ez egy ritka alkalom volt arra, hogy – mivel közvetlenül nem nekik szólt – könnyebben elhiessék, amit egy magyartól hallanak. Egyszóval nem volt könnyű dolog, mert nagyon sok mindenre kellett egyszerre tekintettel lenni.

Az egészet a magyarok és románok jó együttélésének esélyei és a megbékélés gondolata köré építettük Péterrel. Azzal kezdtem, hogy elmondtam: nagyon értem, hogy most ennyire el vagyunk mindnyájan keseredve. Mert ha ezt a sok rosszat nézzük, ami körülvesz bennünket, úgy látszik, nincs is már miben reménykednünk. Pedig 89 decemberében hogy bíztunk benne, hogy most már ezentúl normálisan fognak együtt élni magyarok és románok! Nagyon kiábrándultunk, mikor tehetetlenül néztük, hogy a legsötétebb manipuláció hogy tette tönkre ezt a történelmi esélyt. Még mindig bennünk van a döbbenete annak a tragédiának, ami egy éve Marosvásárhelyen történt. De én azt mégsem tudom elhinni, amit sokszor hallani lehet, hogy az a szomorú esemény száz évre ellehetetlenített volna mindent a magyarok és románok között, mert ez biztosan nem lehet igaz. Ilyet az ember rendesen nem

is mondana, de nagy bánatában könnyen úgy látja. Én viszont azt hiszem, hogy sokkal hamarabb, mint most hinnénk, eljutunk majd oda, hogy tudjuk a helyzetünket tárgyilagosabban nézni, és akkor a jót is könnyebben észrevesszük majd. De hát ott hat ember meghalt! Tudom. Ha csak egy hal meg ilyen körülmények között, az is felháborító. De Vásárhely mégis egy egyszeri esemény volt, amilyenre nem is tudunk más példát Erdélyben. Ne féljünk arra is gondolni, mit hallunk a tévében a világ más részeiről! Hogy interetnikus konfliktusokban negyven embert öltek meg, majd hogy ötven embert öltek meg. És ez így megy heteken, hónapokon keresztül. Gondoljunk csak bele, hogyan élhetnek ott azok az emberek mihozzánk képest! És azoknak is vannak gyerekeik, és valamilyen jövőt kell hogy tervezzenek nekik. Még ők is kell hogy bízzanak benne, hogy egyszer helyre tudják állítani a békességet, hiszen nem élhetnek örökké ebben az állapotban. Azt is értem, ha nekünk a vásárhelyi hat halott jobban fáj, mint az ottani ötven vagy száz, mert ezek közel vannak hozzánk, azok meg távol. De a mi életünkben nemcsak Vásárhely van, az csak egy szomorú epizód benne, ami ráadásul nem is magától lett, hanem valakiknek – tudjuk, kiknek – rengeteg energiájukba került, míg nagy nehezen összehozták, mert az emberek maguktól sohasem csináltak volna ilyet, sem a magyarok, sem a románok. És ezt nekünk nagyon meg kell jegyeznünk, mert erre sokat lehet építeni.

Aztán szóba került ott sok minden, nem sorolom el, ebben a könyvben azok egy része valahol úgyis benne van valamilyen formában. Valamire azonban ki kell még térnem, mert különben nem lehet megérteni rendesen, miről szól az alább következő vitacikkem. Tudtam, hogy akik ezt nézik, hallgatják, akár magyarok, akár románok, legnagyobbbrészt hívő keresztény emberek. Ez egy olyan közös értéke volt a két hallgatóságnak, hogy mikor úgy látszott, hogy itt már semmi sem közös, és nem is lehet, és kétségbeesve kerestük, hogy hátha mégis van valami, akkor ezt szinte bűn lett volna nem nyilvánvalóvá tenni, hiszen erre nagyon is lehetett építeni. Elmondtam hát, hogy azért arra is lehet reménységet alapozni, hogy ebben a nagy bolondulásban mégis itt van velünk egy kétezer éves könyv, amely megkérdőjelezhetetlen érték mind a magyarok, mind a románok számára, és amely biztosan nem mond mást az egyiknek, mint a másiknak. És akkor elő is vettem. Mutatom Péternek a fedőlapját, hogy olvassa csak el, mi van odaírva. Nem beszélünk meg előre, el is olvasta hát nagy gyanútlanul magyarul, hogy „Biblia”. Na, mondom, erről van szó! Hogy te ezt magyarul olvastad, pedig – és mutattam a címlapját – ez románul van. Ez egy olyan könyv, amelynek még a címe is pontosan ugyanaz, mindegy, hogy magyarul van, vagy románul.

Itt aztán rögtön szóba is került (ez már a vége felé volt), hogy mit tehetnének ebben a helyzetben az egyházak. Azt feleltem, hogy ezt már szerencsére nem nekem kell megmondanom, mert az ott van az Újszövetségben, a Hegyi beszédben teljesen egyértelműen: „Szeressétek ellenségeiteket, és imádkozzatok azokért, akik üldöznek titeket!” Rögtön hozzátettem: félre ne értse valaki, ez nem az én román szomszédomról szól, hiszen az nem üldöz engem, hanem mondjuk Radu Ceonteáról. (Radu Ceotea marosvásárhelyi festő a

Vatra Românească Szövetség megalapítója volt, majd a Román Nemzeti Egység Pártjának elnöke, ebben a minőségében és parlamenti képviselőként szinte verhetetlen volt abban, hogy elképesztően gyalázatos dolgokat mondott folyton a magyarokról meg az RMDSZ-ről, ráadásul vörös hajú és szakállú is volt, így aztán abban az időben a magyarok számára Radu Ceontea neve valahol az ördögével vetekedett: ha az abszolút rosszra kellett gondolni, Radu Ceontea volt az első, Belzebub csak a második helyen következett utána.) Azt mondtam: most szinte látom magam előtt azt a sok embert, aki ezt nézi, és azt gondolja: De hát ez képtelenség lenne! Még csak az kellene! Hogy mi Ceonteaért imádkozunk!?! Nagyon is megértem, ha úgy érezzük: egyszerűen nem tudhatunk. De gondoljunk csak bele, hogy ez a boldogtalan miért is csinálja azt, amit csinál! Egyszer maga mondta el egy interjúban, hogy ő jól tudja, hogy egyetlen magyarban sem bízhat meg, mert neki még gyerekkorában megmondta az apja, hogy minden magyar egy kötelet hord a zsebében, amivel a románokat akarja felakasztani! Borzasztó! Pedig itt senki sem akart rosszat. Az az ember szerette a fiát, és azért mondott neki ilyeneket, mert nagyon félt a magyaroktól, és féltette a gyermekét is. Ez a gyerek meg szerette az apját, és elhitte, hogy amit az mond, az igaz kell legyen. Így lett belőle ez a szerencsétlen ember, aki most állandó rettegésben él, mert még mindig nem tudja elhinni, hogy felőlünk pedig nyugodtan alhatna. Képzeljük csak el, ne féljünk tőle, hogy vajon mibőlünk is miféle ember vált volna, ha nekünk is ilyeneket mondott volna az apánk! És akkor, ha mindezeket végiggondoltuk, talán már nem is fogjuk olyan képtelenségnek érezni, hogy mi imádkozunk ezért az emberért, mert már értjük, hogy van kiért és miért.

Valami olyasmivel fejeztem aztán be, hogy az nem igaz, hogy az emberek nem változnak idővel, mert igenis változnak. De azt ki kell várni. Meg kell értenünk, hogy nem tudhatnak olyan gyorsan változni, ahogy mi szeretnénk. Hiszen nemcsak a románok nem tudnak, hanem mi magunk sem. De ha van bátorságunk mindig észrevenni a jót, ami ebből a változásból az adott pillanatban már látszik, akármilyen kicsi is legyen, azzal nagyon sokat segíthetünk nekik abban, hogy egy kicsit gyorsabban változzanak. Ezért is vagyok én benne annyira biztos, hogy mi még megérjük azt, talán még hamarabb is, mint most hinni mernénk, mikor erre a mostani időszakra megkönnyebbülve fogunk visszagondolni azzal, hogy de jó is, hogy elmúlt!

Egyszerre vettük fel az egészet, a következő héten adásba ment az első rész, majd a második, a harmadik. És ekkor történt az az elkésérítő dolog, amitől hirtelen úgy éreztem, hogy most akkor én is feladom. Újságokból, rádióból, tévéből arról értesülhettek az én jámbor magyarjaim, hogy egy mindenki által ismert személyiség, akinek óriási tekintélye és hitele volt, olyan nagy, hogy az enyémet nemhogy mellé sem lehetett állítani, de még egy napon sem lehetett vele emlegetni, akire mindnyájan tisztelettel és csodálattal néztünk, magamat is beleértve, Egerben egy találkozáson kijelentette, hogy az, ami ma az erdélyi magyarsággal történik, felér egy második mohácsi vésszel. (Hiába is próbálnám elhallgatni, hogy Tökés Lászlóról beszélek, pedig nagyon szerettem volna: nem lenne semmi értelme,

hiszen erre még ma is nagyon sokan emlékeznek, annyira megdöbbenett mindenkit.) Minden újságban ott volt, bőséges (jórészt egyetértő) kommentárokkal. Nem mindenki tudta azt részleteiben, mi is volt az a mohácsi vész, meg hogy mikor volt, de azt igen, hogy ha valamire azt mondjuk, hogy „mohácsi vész”, az azt jelenti, hogy annál nagyobb tragédia már nem lehet. Éreztem szinte a hatását, ahogy – mint egy nagy fekete hullám – végigsöpör, és mint egy kártyavárat, úgy dönt romba mindent abból, amit én három hete olyan gondosan és – miért ne mondanám ki? – annyi féltő szeretettel építgetek, és nem marad utána semmi, csak a reménytelenség sivár látványa. (Akkor az egyszer kicsin múlt, hogy sírva nem fakadtam.)

Szerencsére hamarosan kiderült, hogy nem jól éreztem. Adásba ment a negyedik rész is, és akkor egyszer csak azt vettem észre, hogy ismeretlen emberek – nők is, férfiak is, de nő több volt, mint férfi – kezdenek engem megállítani az utcán, vagy más módon jelzik vissza, mennyire jó volt nekik azt hallani, hogy az nekik milyen jólesett, hogy ők attól hogy megnyugodtak, meg hogy végre mást is mondott már valaki, nemcsak azt, amit már mindenki az unalomig tudott. Mondjak még ilyeneket máskor is! Kiderült, hogy én csak azért keseredhettem el annyira, mert az egri kijelentés várható hatásának mérlegelésében nem számoltam azzal (úgy látszik, magam sem bíztam benne annyira, amennyire kellett volna), hogy itt három hét alatt azért már történt valami, s az emberek azt most nem egészen úgy hallgatták, mintha ez nem történt volna. Volt ugyan valami hatása annak is, persze hogy volt, de már nem olyan, mint amilyen amúgy lehetett volna, mert az emberek inkább azt hitték el, és azzal értettek egyet, ami megfelelt az ő normális emberi beállítódásuknak, és amiről úgy gondolták, hogy nagyon is helyénvaló és szükséges olyasmit mondani. (Vagy az akkori RMDSZ kedvenc kifejezésével élve: „ami megfelelt a tagság elvárásának”).

Sosem felejttem el azt az asszonyt, aki azzal állított meg: „Ne tessék megharagudni, hogy csak így megszólítom az utcán, de el kell mondjak magának valamit ... Tudja, én tényleg imádkoztam Ceonteáért ...” „Igen? És milyen volt?” „Hát éppen ezért állítottam meg. Mert az olyan szép volt, hogy ha már itt láttam menni, gondoltam, el kell mondjam. Olyan szép volt, hogy még a könnyem is kijött tőle. Utána meg is köszöntem a jó Istennek, hogy én tudtam ezért az emberért imádkozni.” „Mindent nagyon jól tetszett tenni – mondtam. – Tessék erre a szépségre vigyázni, szükség lehet még rá valamikor.”

Nagyon örültem neki. Mert ez az asszony teljesen értette, miről is szólt ez, és azt is, miért nem idejétmúlt, ósdi vagy „széplelkeknek való” abszurdum az, hogy „imádkozzatok azokért, akik üldöznek titeket”. Ebben a régi parancsolatban tudniillik implicit módon a konfliktusmegoldás legkorszerűbb alapelve van benne, amelynél jobbat a konfliktustudomány legfrissebb szakirodalma sem tud: az tudniillik, hogy meg kell értenünk a másik fél helyzetét, azt, hogy miért csinálja azt a rosszat, amit csinál. Ez nem azt jelenti, hogy akkor rögtön egyet is értünk vele, de ha értjük, miért történik az, ami történik, akkor már sokkal könnyebben tudunk vele bánni. A bibliai parancsolat ezt persze nem így mondja, de teljesíteni enélkül biztosan nem lehet: üldözőiért imádkozni csakis az tudhat, aki előbb

meg tudta érteni a helyzetüket. (Ezt azonban teljesen hiába mondtam volna így, hiszen az embereknek már csak éppen egy újabb teória hiányzott volna akkor. Úgy viszont, ahogy hallották, ezt nagyon könnyen és azonnal megértették.)

Persze állítottak engem meg akkor mások is Kolozsváron, rosszálló fejcsóválások közepette, hogy szép, szép, de azért túlzásokba sem kellene esni, meg hogy olyan nagy optimizmusra azért nincs okunk, mert a történelem jól mutatja, hogy mi mindig is ..., és hogy ők (vagy ezek) mindig is vagy sohasem is ..., meg ilyenekkel. Egyikük sem ismeretlen ember volt, sok gyűlést, tanácskozást ültünk már addig végig együtt. Értettem őket is, hiszen nem is várhattam volna, hogy most egyik napról a másikra valami mást kezdjenek mondani, mint addig. Tudomásul vettem, hogy nem mindenben értünk egyet, és a többit rábíztam az időre, nemigen vitatkoztam. (A nyilvános bírálóat más volt, arra itt alább következik a válaszom.) Elszomorodni is csak egyszer szomorodtam el: mikor egy ismert és minden tisztelet megérdemlő egyházi személy állított meg azzal, kicsit mosolyogva, de azért elég szigorúan kérdezve, hogy hát valami ennél jobbat nem tudok-e. Azt feleltem: „Tisztelendő úr! Amit ott mondtam, azt nem úgy mondtam, hogy kizárólag csak azt kellene csinálni, és semmi egyebet. De ami az egyházat illeti, az ő számára sajnos tényleg nem tudok jobbat annál, mint ami a Szentírásban van.”

Aztán telt az idő, és egyszer csak azt vettük észre, hogy Radu Ceanteát egyre kevesebbszer halljuk a magyarokról beszélni, egy idő után már nem is mondott rólunk semmit. Később arról értesültünk, hogy pártjában egyre nagyobb vele szemben az elégedetlenség, majd 1992. október 3-án le is váltották, helyébe Gh. Funar került. Ceantea aztán még a pártjából is kilépett, amelynek pedig alapító elnöke volt. Azóta úgymintára nem is hallottunk róla semmit, hogy a fiatalabbak kedvéért fentebb már el is kellett mondanom röviden, ki is volt ez az ember. Pedig ma is megvan, és el sem ment az országból.

Ezt a dolgot én nem akarom kommentálni sehogy, mert nem ismerem a részleteit. Értelmezze ki-ki úgy, ahogy neki jobb. Az egyik változat az lehet, hogy Ceantea, mikor látta, hogy azokat a nagy, szent eszméket, amelyeket pedig ő olyan meggyőződéssel hirdetett, a pártjabeliek milyen kicsinyes, egyéni karriercélokra akarják felhasználni, meg úgy általában is, hogy a politika micsoda mocsok dolog, kiábrándult az egészből, és visszavonult az ecsetjeihez. Aki úgy gondolja, hogy ezért történt, az gondolja úgy ezután is. Lehetséges. De ez egyedül aligha magyaráz meg mindent. A pártjával való szakítást igen, de van valami egyéb, amit nem. Mert ettől „civilként” még számos alkalma adódott volna rá, hogy a magyarokat továbbra is csepülje, hiszen ezt ő korábban nem (párt)érdekből tette, hanem meggyőződésből. Aki tehát úgy hiszi, hogy ebben a változásban esetleg annak a tévéinterjújának is lehetett valami szerepe, az sem biztos, hogy téved. Ha Ceantea maga esetleg nem is, de sok román ember nézte azt az adást, és szinte lehetetlen, hogy valaki el ne mesélte volna neki, mit látott-hallott, már csak a szokatlansága okán is. Az ilyesmin pedig az ember el szokott gondolkodni. Meg azon is, hogy hogyan is tudhasson ő valakit szenvedélyesen

szidni-szapulni, mikor nem lehet benne biztos, hogy az vajon most nem őerte imádkozik-e éppen. De ha valakinek még ennél is egyszerűbb magyarázata van, és úgy gondolja, hogy lám, akik akkor Ceonteáért imádkoztak, nem imádkoztak hiába, vele sincs miért vitatkoznom. Miért ne lehetne az ő hite szerint?

Én azóta is úgy gondolom, hogy Radu Ceontea valójában sohasem volt annyira gonosz ember, mint amilyennek látszott pedig. Inkább arról lehetett szó, hogy meglehetősen egzaltált művésztermészeténél és a magyaroktól való beteges félelménél fogva nagyon könnyű prédája volt a manipulációnak. Azt, hogy neki is megvolt a személyes felelőssége abban, amit művelt, egy percig sem vonom kétségbe, hiszen felnőtt ember volt. Én azonban, bár magam sem vettem észre, hogyan történt és mikor, mert szinte magától alakult úgy, a magam részéről tulajdonképpen már rég megbocsátottam neki.

VÁLASZFÉLE BALÁZS SÁNDOR GONDOLATSZILÁNKJAIRA

Az RMDSZ II. kongresszusa után nagy kiábrándultságomban eldöntöttem, hogy akkor én most szépen visszavonulok tanult mesterségemhez. Engem ugyanis az RMDSZ-ben kizárólag a problémamegoldás érdekelt, és komolyan hittem, hogy az RMDSZ erre való. A kongresszuson viszont egyre szomorúbban tapasztaltam, hogy a problémamegoldás kérdése hovatovább háttérbe szorult, és olyan dolgok kerültek első helyre, amelyekhez nekem se kedvem, se érzésem: személyi és csoportambíciók, illetve ezek érvényesítésének „politikai” eszközei, kezdve az elvtelen lobbizástól egészen az átlátszó, mégis hatásosnak bizonyuló demagógiáig. Ne többet erről. Lehet, hogy nem így volt, én így láttam.

Most azonban olyan helyzetbe kerültem, hogy kénytelen vagyok felfüggeszteni elhatározásomat, válaszolnom kell Balázs Sándor *Gondolatszilánkok – tételekben* című írásának néhány engem érintő pontjára (A Hét 1991/25.). Nevemet ugyan az általánosító „egyesek” és hasonlók helyettesítik, én jobban szerettem volna, ha a szerző világosan kimondja, hogy velem vitázik, hiszen úgyis nyilvánvaló.

Azt hiszem, legjobb lesz, ha mindjárt az erőszakmentesség fogalmának körvonalazásával kezdem. Egyrészt mert a nekem szánt bíráló megjegyzések e köré szerveződnek, másrészt mert az erőszakmentesség – vagy ahogy még hívják: az erőszakmentes cselekvés („action nonviolente”) – megítélésében kétségbeejtő konfúziókkal találkozik az ember, főleg azok részéről, akik hallottak ugyan róla zúgatni valamit, de közelebbi ismereteik nincsenek róla. Több ízben tapasztaltam például, hogy amikor meg mertem említeni az erőszakmentességet, rögtön ezzel találtam szembe magam: „Szóval mi ne tegyünk semmit, hogy a másik felet meg ne haragítsuk, hanem nézzük tétlenül, hogyan nyirbálják a jogainkat?” Holott az erőszakmentességnek nincs nagyobb ellensége, mint a passzivitás: alaptétele, hogy a semmittevés, az igazságtalanság tétlen elnézése és eltűrése a legnagyobb hibák közé tartozik, hiszen éppen a passzív magatartás teszi lehetővé az igazságtalanság fennmaradását; az igazságtalanság ellen tehát nemcsak jogos, hanem kötelező is felvenni a harcot. (E félreértésben egy furcsa szemlélet is megnyilvánul: ha valaki az erőszakmentesség fogalmából egyenesen a passzivitásra következtet, akkor ez azt jelenti, hogy hatékony küzdelmet csak erőszakos formában tud elképzelni, ami nem valami biztató egy kisebbség számára, tekintve, hogy nemcsak számbelileg van kisebbségben, hanem az erőszakos cselekvésben felhasználható erő szempontjából is.)

Valójában az erőszakmentesség a társadalmi igazságtalanság elleni küzdelem kipróbáltan hatékony módszere, amelynek első teoretikusa és sikeres alkalmazója Móhandász Karamcsand Gandhi (1869–1948) volt, de az azóta eltelt idő folyamán mind az elmélet, mind a módszer sokat fejlődött. Nyugaton ennek ma már nagy szakirodalma van (mi még csak

most kezdünk hallogatni róla), az irányzat nemzetközi szervezete, az International Fellowship of Reconciliation (IFOR) az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsának (az ECOSOC-nak) egyik tanácsadója, a mozgalomnak eddig hat béke-Nobel-díjasa van. (Aligha a semmittevésért kapták.) Nem sorolom most fel, hogy a világ különböző részein eddig milyen jelentősebb eredményeket mondhat magáénak ez a mozgalom, csupán példaképpen említ meg, hogy Lengyelországban a Szolidaritás mögött álló elméleti-stratégiai csoport, a KOR is egy erőszakmentes báziscsoport volt, amely az IFOR támogatását élvezte. Mindezekre persze lehet lefitymálón legyinteni, de szerintem egy olyan társadalomban, ahol annyi baj van, mint nálunk, ez legalábbis luxus.

Az erőszakmentesség módszereinek ismeretét és széles körű elterjesztését azért látnám fontosnak, mivel így végre professzionális szintre lehetne emelni a problémamegoldást és a konfliktuskezelést. Az ilyen dolgokban ugyanis fokozottan érvényes a „Ki minek nem mestere, gyilkosa az annak” közmondás: ha egy problémát nem megfelelő módon akarunk kezelni, akkor a probléma, ahelyett hogy megoldódna, csak bonyolultabbá válik, mert a hibás probléma-megoldási kísérlet is beépül a problémába. (Ilyen szempontból még a semmittevés is jobb, mint egy olyan „radikális” „nagy lépés”, amelynek következményeit aztán csak nagy munkával tudjuk helyrehozni, ha egyáltalán sikerül.) Márpedig sokszor van úgy, hogy laikus szemmel semmi kivetnivalót nem látunk egy-egy akcióban, s csak a szakszerű elemzés – no meg persze a várttal ellentétes következmény – mutatja meg, hogy sajnos nem volt hiba nélkül való. Azt írja Balázs Sándor: „Aki a felemelő vásárhelyi gyertyás-könyves-szótlan tömegfelvonulást is agresszív kihívásnak tartja, ugyanúgy téved, mint aki ehelyett nagyobb erőfitogtatást vár el tőlünk.” Az első „aki” én vagyok, kár, hogy a szerző nem jelzi, hogy érveim is voltak. Mégpedig a következők: az 1990. február 10-i marosvásárhelyi tüntetés a részt vevő mintegy 80 ezer magyar számára valóban felemelő, önbizalmat adó, nagy kohézióteremtő felvonulás volt, ennél fogva – megint mondom: a résztvevők számára – csodálatos élmény. De mit látott és mit értett ebből Marosvásárhely román lakossága? Látott egy félelmetes nagy tömeget, amelynek konok, görcsös hallgatása csak még ijesztőbbé, fenyegetőbbé tette a látványt, s külön bosszantó tényező volt számára, hogy nagyon jól érzékelt az is: tüntető fegyvelmezetséggel és a kezükben tartott könyvvel a magyarok most kulturális fölényüket fitogtatják, meg akarják mutatni, hogy „nézzétek meg, kik vagyunk mi”. A tüntetés tehát minden jóhiszeműség és jó szándék ellenére a külső szemlélő számára nagyon agresszív volt (mert az agresszivitás nemcsak a fűtykösforgatásban meg a cifra odamondogatásban nyilvánulhat meg), azt sugallta, hogy ezek az emberek mindenre el vannak szánva (ráadásul gyertyát is vittek, amelyről román embernek nehéz nem a halálra gondolni), ezért félelmet és gyűlöletet keltett. Hiányzott ugyanis belőle az, ami az erőszakmentesség szabályai szerint megszervezett tüntetés egyik legfontosabb eleme: a nyitottság kifejezése. Ezt különböző formákban lehetett volna biztosítani, már az is sokat jelenthetett volna, ha a szélen haladók román nyelvű szórólapokat osztogattak volna az arra

járó románoknak ilyenféle szöveggel: „Románok! Ne értsetek félre bennünket! Mi nem tiellenetek tüntetünk, hanem azért, hogy legyenek nekünk is iskoláink, ahogy régen is voltak. Mi veletek békességben szeretnénk élni, de addig nem lehet köztünk igazi békesség, míg a mi problémáink megoldását a hatalom nem tartja fontosnak. Hisszük, hogy ti is békében szeretnétek velünk élni. Tartsatok velünk!” Hasonló tartalmú plakátokkal, röpcédulákkal tele lehetett volna szórni, ragasztani a várost, még a tüntetés előtt. Így azonban, ahelyett hogy oszlatta volna, csak növelte a félelmet. Márpedig a félelem a legjobb talaj nemcsak a manipuláció, hanem az erőszak számára is.

A tüntetés után tehát a helyzet egészének minősége rosszabb lett, mint azelőtt. Az erőszakmentes változást azonban mindig úgy kell megtervezni, hogy a helyzet *egészének* minősége javuljon. Ennélfogva minden akciónak kettős célja van: az egyik az általános nagy cél, a másik a közvetlen, amely úgy épül be a stratégiába, mint az előbbi megvalósulásának feltétele. Példánknál maradva: ha mi egy magyar iskoláért tüntetünk (közvetlen cél), ehhez a románok legnagyobb része legjobb esetben is csak úgy tud viszonyulni, mint amihez neki semmi köze. A románok csak akkor érezhetik magukat közvetlenül érintetteknek a probléma megoldásában, ha világossá válik számukra a nagyobb cél, amely őket is érinti: olyan rendezett interetnikus kapcsolatok kialakulása, amelyben egyik félnek se kelljen állandóan rettegnie a másiktól.

Innen érthető meg, hogy míg az erőszakos változásnak mindig van egy nyertese meg egy vesztese, az erőszakmentes konfliktusmegoldás veszteségmentes kell hogy legyen: csakis két nyertessel végződhet. Ennélfogva az eredmények tartósak lesznek, de elérésük is több időt, türelmet és hozzáértést igényel, mint a pillanatnyi kedvező konjunktúrában gyorsabban kicsikart, de addig is tartó „győzelmeké”.

Már az eddigiekből is sejthető, hogy az erőszakmentességet valamelyest is ismerő számára milyen különösen hangozhat Balázs Sándor következő szembeállítás: „Propagálják sorainkban a Gandhi-féle erőszakmentesség tételét, ugyanakkor mások gyáváknak neveznek, mert nem folyamodunk látványos, ha kell, igen harcias eszközökhöz.” Még furcsább azonban, hogy a szerző így folytatja – ajánlatképpen: „A kettő között most is van valami, a polgári engedetlenség számos hatékony eszköze.” A polgári engedetlenség ugyanis nem a kettő között van, hanem szerves része az erőszakmentességnek, én azonban nem merném felelősségtudattal ajánlani magunknak mostani felkészületlenségünkben, mert erről az általam eddig olvasott szakirodalom azt mondja, hogy ehhez csak akkor szabad folyamodni, ha már az erőszakmentesség minden megelőző fokozatát végigjártuk, s azok a módszerek (amilyen a dialógus, a tüntetés, a felvonulás, az ülősztrájk, az éhségstrájk, a bojkott stb.) nem vezettek eredményre, de akkor is csak úgy, ha jól felkészült emberek tudják irányítani, mert különben katasztrofális következményei lehetnek. Márpedig mi még a legelső fokozat, a párbeszéd alapszabályaival sem vagyunk tisztában (NB. ennek is van szakirodalma!).

De még a párbeszédet is megelőzi valami: a helyzetelemzés és a stratégia elkészítése.

Az erőszakmentesség elmélete jól kidolgozott módszertant kínál mindegyikhez. Ebben vannak olyan elemek, amelyek sokunk tetszését aligha nyernék el, mert valahogy nem szoktunk hozzá az olyasmihhez. Például a helyzetelemzés kötelező módon azzal kezdődik, hogy nagyon őszintén és tárgyilagosan megvizsgáljuk, mi a *saját* szerepünk és felelősségünk a probléma létrejöttében és fennmaradásában (beleértve a részünkről megnyilvánuló passzivitást és engedékenységet is!). Sejtésem szerint ez elég nehezen menne nálunk, legalábbis az RMDSZ-ben. Erre enged következtetni Balázs Sándor szemérmes körülírása is: „Ne tagadjuk: körünkben van hungaro-vátrás ellenszenv a többséggel szemben.” Értjük, ugye: ha körünkben van is, akkor is vátrás az, nem igazi magyar dolog, hanem valami, ami inkább a másik félre jellemző, amolyan körünkben is felbukkanó „román bűn”. Mikor jutunk el vajon oda, hogy le merjük írni magyarán, mi is az a „hungaro-vátrás ellenszenv a többséggel szemben”? Szerintem, ha mégoly csúnyán hangzik is, ez volna: magyar nacionalista románellenesség. – Hogy lesz ebből erőszakmentes helyzetelemzés?

Ezzel kapcsolatos az erőszakmentességnek az a követelménye, hogy a jót a rossztól elválasztó határvonalat sosem két ember vagy két csoport között kell meghúzni, hanem úgy, hogy az mindkét fél minden egyes személyén áthaladjon, hiszen minden embernek – a mi térfelünkön is, meg a másikon is – vannak jó és rossz vonásai, s nekünk a jókra kell építenünk, bármelyik térfélen legyen is ezek hordozója. Úgy pedig különösen nem ajánlatos nyilatkozni, hogy a románok ilyenek meg olyanok, a magyarok pedig másmilyenek, hiszen abban, hogy „a románok”, benne van Radu Enescutól, Smaranda Enachétól, Marius Tabacutól egészen Ioan Gavráig mindenki. Erre azt mondja Balázs Sándor: „Vannak, akik még azt is kifogásolják, hogy *románságról* beszéljünk, ez – szerintük – a disztingválás hiányát jelenti. Ennek ellenére állítom: minden belső sokszínűség mellett létezik *a többség*, amelyhez nekünk *ebben a minőségben* kell viszonyulnunk.” Nos, itt valóban a disztingválás hiányával állunk szemben. Ha a szerző ezúttal is rám gondolt volna, én tudomásom szerint sohasem mondtam olyat, hogy románságról ne beszéljünk. Ha a románság hagyományairól, intézményeiről vagy különféle közös jellemzőiről – akár többségi voltáról is – esik szó, azt senki sem kifogásolhatja. De az már nem tetszik, amikor azt hallom, hogy „mi a románság megértésére nem számíthatunk”, hiszen itt már embere válogatja, hogy közülük kire számíthatunk, és kire nem.

A „hungaro-vátrás ellenszenv” fonákjaként említi a szerző „az egymás nyakába borulást minden feltétel nélkül hangoztatók táborát”. Ebbe a táborba (ha egyáltalán van ilyen tábor) biztosan nem tartozom, úgyhogy itt Balázs Sándor alkalmasint valaki másra gondol, habár tőlem származó példákkal szemlélteti, mire érti. Én olyat sohasem mondtam, hogy „minden feltétel nélkül”, sőt abban a tévéinterjúban, amelyre a szerző hivatkozik, emlékezetem szerint expressis verbis elhangzott, hogy a békeségnek feltételei vannak: amíg a mi dolgaink is nem rendeződnek, addig nem lehet köztünk igazi béke. A szerző így folytatja: „Bizarr teóriák terjednek (terjednek? hol terjednek? én mondtam egyszer Balázs

Sándornak, de nem pontosan így), miszerint a félreértett felebaráti szeretet jegyében nekünk a minket ért igazságtalanság ellen kell fellépünk, nem azok ellen, akik meg akarnak fosztani jogainktól, őket legfeljebb sajnálhatjuk.” Mivel ez így valóban elég bizarr, hadd mondjam el, mi is van emögött. Az erőszakmentesség egyik alapelve (és hatékonysága forrásának egyik összetevője) az emberi méltóság feltétlen tisztelete. Éspedig nem szelektíven, csak a mi táborunkbeliekre vagy a bennünket támogatókra vonatkoztatva, hanem minden egyes emberre. Ezért szokták az erőszakmentesség elméletírói – gyengébbek kedvéért – a következőképpen megfogalmazni ezt a követelményt: az emberi méltóság feltétlen tiszteletben tartása, különös tekintettel az ellenfélre. Mert ő ugyan lehet az igazságtalanság hordozója vagy képviselője, de attól még neki is kijár a minden embert mint embert megillető tisztelet. Ennélfogva nem nevezhetem erőszakmentes gesztusnak, ha például Mag Péter (nézze el nekem, hogy tőle veszem a példát) népszerű rádióműsorában Radu Ceonteát *Csont-ja sin-csen* néven emlegette, mivel ez – a személynév bárminemű elferdítése (a Románia Mare kedvenc „stíluseszköze”) – súlyosan sérti az emberi méltóságot. Ez nem jelenti azt, hogy az igazságtalanság képviselői és szószólói ellen nem kellene küzdeni. Kell. De úgy, hogy emberi méltóságát a küzdelem során is tiszteletben kell tartani. Ezt pedig úgy lehet megvalósítani, ha következetesen különbséget teszünk az igazságtalanság és az ezt képviselő ember között. Ez nem „félreértett felebaráti szeretet”, hanem egyesek számára igazi felebaráti szeretet, mások számára magas rendű humánus – kinek melyik tetszik jobban.

S ha már itt tartunk: az erőszakmentesség ilyen morális követelményei teszik, hogy alkalmazása az egyházak számára sem idegen, mivel az erőszakmentesség nagyon is jól illeszthető az igazi keresztény értékrendhez, de ugyanolyan jól érvényesíthető az iszlám, a hindu vagy a buddhista kultúrában is. (Ezért is lehetett Lengyelországban a katolikus egyház olyan erős támogatója a Szolidaritásnak.) Vannak helyek, ahol az egyház maga kezdeményezi a társadalmi igazságtalanság elleni erőszakmentes cselekvést. Dél-Amerikában a katolikus egyház erre vonatkozóan dolgozta ki a felszabadítás teológiáját, és hatékonyan részt vállalt a társadalmi cselekvésben. Az erőszakmentes mozgalomnak is van egy ököménére építő keresztény irányzata.

Nem ellenkezik hát az erőszakmentességgel az sem, amit az említett tévéinterjúban mondtam, s amit Balázs Sándor még mindig megrökönyödve idéz fel: „A televízióban halljuk: nekünk imádkoznunk kell Radu Ceonteáért, s még a Bibliát is mutatják ennek igazolására.” Tényleg rettenetes! Illetve az volna, ha én ezt úgy ajánlottam volna, hogy ezentúl egyes-egyedül ez legyen az RMDSZ stratégiája. Csakhogy én ezt egyházaink felé mondtam (hogy helyesen-e vagy nem, azt ítélik meg az egyházak – a Hegyi beszéd fényében), nem az RMDSZ-nek (bár időnként ráférne).

Végül, ha már úgyszólván szóba került az a tévéinterjú, hadd mondjam el – kizárólag a kínálkozó tanulság okán –, hogy miután véget ért, az ország különböző részeiről számos pozitív visszajelzést kaptam (s még mindig kapok) a nézőktől, vagy ha úgy jobban tetszik: az

egyszerű RMDSZ-tagoktól, ismerősöktől és ismeretlenektől. Feltűnt, hogy komolyabb fenntartásaik csak egyes RMDSZ-vezetőknek voltak. S akkor most bátorkodom feltenni a kérdést: hogy is állunk azokkal az „íróasztal-politikusokkal”, akik nem ismerik „a tagság elvárásait”?

A Hét 1991/29 (július 18.)

(Ahogy ma látom)

Sajnos meglátszik ezen a cikken, hogy egy kicsit mérges voltam. Ha más tán nem is, Balázs Sándor biztosan tudja, hogy ha így volt is, igazából nem őrá voltam mérges. Nem is annyira valakire, mint inkább valami miatt haragudtam. Akkorára én már elég sokat elolvastam az erőszakmentesség szakirodalmából, részt vettem egy számomra rendkívül hasznos tréningen is (a hollandiai Magda van der Ende és Abel Hertzberger vezette, nagyon sokat tanultunk ott, köszönet nekik érte!), és volt már némi gyakorlatban szerzett saját tapasztalatom is arra, milyen hatékony tud lenni ez a cselekvési forma még abban a meglehetősen tökéletlenül megvalósított változatában is, amilyenre az én tudatlanságom folytán sikerülhetett. Tudtam tehát, hogy van a világon egy nagy felhalmozott tudás, amire nekünk itt nagyon nagy szükségünk lett volna és lenne, ráadásul amit onnan tanultam, az engem csak megerősített abban (mert azt is nyilvánvalóvá tette, hogy miért), hogy mi itt bizonyos dolgokat nagyon nem jól csinálunk, és szerettem volna, ha ezt a tudást minél többen megismerik közülünk. Mivel pedig politikusaink körében, akiken pedig nagyon sok minden múlt, úgy általában nem sok hajlandóságot láttam a tanulásra (később ezt úgy fogalmaztam meg, hogy a politikus az az ember, aki nem *tud* valamit, hanem mindent *jobban tud*), hát elég mérges voltam tényleg, de ez talán érthető.

Ma már nem haragszom annyira, mert közben megtanultam egyet-mást a világ folyásáról, és úgy látom, hogy amit akkor szerettem volna, az majdhogynem fából vaskarika volt: hiszen én politikusokat arra próbáltam rávenni, hogy ne politikus módra gondolkozzanak, hanem problémamegoldóként. Amit én ajánlottam, az nem is lett volna jó másra, csak a hatékony problémamegoldásra, de arra nagyon. Mert egyebet azzal csakugyan nem lehetett elérni: hatalmi pozíciókat nem lehetett vele szerezni, saját, illetve szűk pártpolitikai célokra felhasználható politikai tőkét nemigen lehetett belőle kovácsolni, anyagi haszonnal sem nagyon kecsegtetett, egyszerűen semmire sem volt jó abból, ami a politikában egyáltalán fontos lehet. Akinek tehát az ilyesmi számított, az ezért érthető módon nem tudhatott lelkesedni. Méltánytalanság lenne azonban, ha nem hangsúlyoznám itt azt is, hogy azért voltak ott elegendően olyanok is, akiknek nem ez lett volna a legfontosabb, hanem azért vettek részt lelkesen, sőt szenvedélyesen és teljesen önzetlenül ebben a nagy közös erőfeszítésben, mert szívügyük volt, hogy a magyaroknak biztosítva legyenek az őket megillető jogaik. Ilyen volt például – hogy csak kettőt említsek – Domokos Géza és Katona

Ádám. Csakhogy az egyiknek túl nagy rutinja volt már a hatalommal való viaskodásban, olyan módszerekkel, amelyeket még a régi rendszer ellenében kísérletezett ki, és amelyek ott még be is váltak, ezért az új körülmények között is azokat próbálta alkalmazni, noha észrevehetően kevesebb sikerrel, a másiknak meg a temperamentumával nemigen talált az, amiket én mondogattam akkoriban, és azt hiszem, egy kicsit tévedésben is volt az én személyemet illetően. Mások meg annyira bele voltak veszve a nagy hadakozásba, hogy tanulni már nem maradt idejük, egyeseknek még gondolkozni sem nagyon.

De azt ma sem hiszem, hogy akkor ez, ha nem is a politikusoknak, de másnak ne lehetne jó mégis valamire. Azért is szedtem össze most ezeket az írásokat egy kötetbe: hátha lesznek mégis emberek, akik – akár a politikusok ellenében is, ahogy pedig sokkal nehezebb – fel tudhatják valahol használni a belőlük leszűrhető tanulságokat.

MIÉRT KOPTAM KI AZ RMDSZ-BŐL?

Mostanában többen is feltették nekem a kérdést, miért van az, hogy a marosvásárhelyi kongresszus óta, hogy nagyot ne mondjak, megcsappant az érdeklődésem az RMDSZ iránt. Voltak, akik csak sajnálkoztak ezen, mások majdhogynem szemrehányásképpen rótták fel távolmaradásomat, és olyanok is akadtak, akik vigasztalólag vagy enyhe malíciával azt a gyanújukat engedték sejtetni velem, hogy bizonyára meg vagyok sértődve, mert a vásárhelyi kongresszus az alapszabályzatnak nem az általam bemutatni próbált változatát fogadta el, és az új vezetőségbe sem kerültem be.

Mivel úgy gondolom, hogy elmaradásom indokai másokat is érdekelhetnek (már csak azért is, mert a májusi kongresszusig tagja voltam az országos elnökségnek), nyilvánosan válaszolok a nekem feltett kérdésekre, alkalmat teremtve ezzel arra, hogy bizonyos dolgokat közösen gondolhassunk végig. Olyan problémát vagyok ugyanis kénytelen fölvetni, amely sokkal összetettebb annál, semmint hogy azt hihetném, hogy egymagamban biztosan elboldogulok vele.

Mivel úgy érzem, hogy aki sértődöttségemre gyanakszik, rossz helyen tapogatózik, ezzel nem szeretnék sokat foglalkozni. Ha mások nem célozgatnak rá, nekem eszembe sem jutott volna. Az RMDSZ-ben sohasem kívántam magamnak vezető funkciót: világeletemben nyelvész akartam lenni, nem politikus. Hogy a mostani előtti országos elnökségbe belecseppentem, az is csak annak a véletlennek volt tulajdonítható, hogy a nagyváradi kongresszuson megválasztott elnökségben, amelynek én nem voltam tagja, megüresedett egy hely, s az elnökség szabadkozásom ellenére úgy döntött, hogy mivel a szavazatok listáján éppen én következtem, ezt nekem kellett elfoglalnom. Ezzel – és egyáltalán bármiféle „előretolakodással” – kapcsolatosan propagandát vagy lobbizást soha nem folytattam, hacsak ellenpropagandát nem, már ami a magam személyét illeti. Aki ott volt, tudja. Az alapszabályzat dologáról pedig csak annyit: nem az én alapszabályzatomról volt szó, hanem az RMDSZ-éről, s ha a kongresszus nem azt a változatot fogadta el, hanem a másikat, abból nem nekem származott nagy károm, hanem az RMDSZ-nek, amint az máris teljesen nyilvánvaló, sőt már akkor is előre lehetett látni.

Nem megsértődve vagyok én, hanem kiábrándulva. Ennek az RMDSZ csak részben oka, legalább annyi szerepe van benne az én korábbi naivságomnak is, annak tudniillik, hogy én az RMDSZ marosvásárhelyi kongresszusáig komolyan azt hittem: az RMDSZ arra való, hogy problémákat oldjon meg. A kongresszus teljesen világossá tette számomra, hogy ez illúzió, s azóta, úgy érzem, azt is megértettem, hogy miért az, és miért nem is lehet egyéb.

Az RMDSZ ugyanis politikai pártként működik, akár pártnak nevezi magát, akár koalíciónak, vagy akár egyiknek sem. Nem is fontos itt a minősítés: azzal, hogy részt vett a parlamenti választásokon, politikai pártként kezdett viselkedni. Márpedig minden politikai

párt működése a hatalomorientáltság jegyében áll: egy párt azért jön létre, vagy egy szervezet azért alakul párttá (vagy „pártszerű politikai formációvá”), hogy a hatalomból a számára elérhető legnagyobb részt szerezze meg magának. Ez alól egyetlen párt sem lehet kivétel. Egyes pártok ugyan időnként szertekürtölik magukról, hogy nem vágnak hatalomra, de ezt egy párt nyilván csak olcsó propagandának szánja, s maga sem gondolja komolyan, ha pedig mégis komolyan gondolná, akkor mint pártot nem lehet komolyan venni. Egy pártnak tulajdonképpen nem is volna szabad ilyen szemérmes kijelentést tennie, inkább azt kellene tudatosítania, legalábbis olyan régiókban, ahol ez egyelőre még nem nyilvánvaló, hogy a hatalomért való küzdelem egy pártnak nem szégyene, hanem lényegéhez tartozó természetes velejárója.

Kezdetben minden párt azért szerveződik meg, hogy a társadalom egy bizonyos rétegének vagy csoportjának érdekeit a hatalom szintjén képviselhesse. Vagyis meg akar oldani bizonyos problémákat, mégpedig úgy, ahogyan azokat az ő felfogása szerint meg kell oldani. Ha másoknak más megoldási javaslatuk van, s az a javaslat is megfelelő tömegtámogatásra talál, akkor még egy párt alakul. Ha a két megoldási javaslat között nincs áthidalhatatlan ellentét, akkor e két párt között kooperációs viszony alakulhat ki, sőt akár egyesülhet is a kettő, hogy ezáltal közösen nagyobb hatalomra tegyenek szert. Ha viszont a két javaslat összeegyeztethetetlen, esetleg homlokegyenest ellenkezik, akkor a két párt között kompetíciós viszony jön létre, és elkezdődik köztük a harc a választókért, vagyis lényegében a hatalomért.

Eleinte tehát minden párt számára a problémamegoldás a fő cél, s a hatalom megszerzése csak eszköz ehhez. Menet közben azonban, egy bizonyos idő elteltével ez a viszony megfordul, és pedig a más pártokkal való kompetíciós viszony következtében: ez a viszony ugyanis kényszerpályára tereli az egyes pártokat. Energiájuk legnagyobb részét ettől kezdve nem a problémamegoldásra fordítják, mert szinte teljesen leköti őket a hatalmi pozíciók fenntartása vagy, ha lehet, erősítése. A problémamegoldásról természetesen nem mondanak le egészen, de ez már nem fő céljuk, hanem eszköz a hatalomban maradásukhoz: hiszen ha még csak jelét sem adják annak, hogy megpróbáltak tenni valamit a problémák megoldása érdekében, akkor választóik elpártolnak tőlük, márpedig a párt hatalma a választók számával mérhető.

Mivel az említett kompetíciós viszony által teremtett kényszerpályát a dolog természeténél fogva egyik párt sem kerülheti el, a hatalom csakhamar minden pártban elveszti eszköz jellegét, és öncéllá válik, a problémamegoldás kérdése pedig – immár mint eszköz – inkább csak a pártprogramok szintjén él tovább, hogy arra való hivatkozással a választók részéről meg lehessen szerezni a megfelelő támogatást a hatalmi harchoz. Ez a harc rengeteg energiát (és pénzt) emészt fel, és olyan formáit hívja életre a propagandának, amelyeknek az a céljuk, hogy a választókat annak ellenére is megtartsák a párt mellett, hogy a problémamegoldás egyáltalán nem működik: megjelenik a demagógia, a különböző

érzelmeik és félelmek manipulálása és hasonlók. Mindezek szinte természetesen következnek a kompetíciós viszonyból, ezért mondom, hogy a pártok kényszerpályára kerülnek ezáltal.

Ami mármost az RMDSZ-t illeti, ez sajátos jellegénél fogva ilyen tekintetben rosszabb helyzetben van, mint amilyenben a pártok általában lenni szoktak. Való igaz, hogy nemes programmal indult, nagy problémák megoldását tűzte ki célul maga elé, s egy darabig valóban igyekezett is a problémamegoldásra koncentrálni. (Ezért is vettem részt benne szívvel-lélekkel.) A hatalomorientáltságnak azonban itt is csakhamar megmutatkoztak a következményei. Nemcsak arra gondolok, hogy rengeteg energiát kellett a más pártokkal való polémiákba fektetni, hanem főleg arra, hogy az RMDSZ hovatovább öncélúvá vált, s ez annál könnyebben bekövetkezhetett, hogy a romániai magyarságnak az RMDSZ az egyetlen párt(koalíció)ja. Így – konkurencia nélkül – könnyen kialakíthatta maga körül azt a hiedelmet, hogy a romániai magyarság számára az RMDSZ létfontosságú intézmény, s egy idő után már nem volt rákényszerülve, hogy sokat vesződjék a problémamegoldással (ennek elmaradásaért a felelősséget könnyen át lehetett hárítani a körülményekre), hiszen nem lévén mellette egy konkurens párt, amely ugyanezeket a problémákat esetleg hatékonyabban próbálná megoldani, nem kellett attól félnie, hogy emiatt elpártolnak tőle a választói, s így elveszíti megszerzett hatalmi pozícióját. Az RMDSZ-t semmi sem kényszeríti arra, hogy a problémák megoldásával komolyan foglalkozzék – itt nyilván nem a tömegalapját képező tagságra, hanem a felső vezetésre gondolok elsősorban –, hiszen okkal számíthat arra, hogy a magyarok nemzeti alapon úgymint rá fognak szavazni. Annak veszélyét pedig, hogy egy konkurens párt jelenjék meg mellette, már kezdetben ügyesen elhárította az egység szükségességének jelszavával és ideológiájával.

De még csak nem is ez az, ami miatt, hogy úgy mondjam, kikoptam az RMDSZ-ből. Hanem mert megértettem, hogy a mi nagy problémáink megoldására (mint amilyen, hogy csak egyet mondjak a sok közül, a magyar–román viszony normalizálása) egy párt eleve alkalmatlan, következésképpen az RMDSZ is. Miről is van szó? Nem hiszem, hogy létezne olyan probléma, amire jó vagy legalábbis elfogadható megoldást előbb-utóbb ne lehetne találni. Vannak könnyebb és vannak nehezebb problémák, s a mi nagy problémáink inkább az utóbbiak közé tartoznak. Ezeknek nagyon nehéz rátalálni az optimális megoldására még akkor is, ha a megoldást csak magáért a megoldásért keressük, tehát semmi előzetes kikötéssel nem bonyolítjuk a dolgot. Egy pártnak azonban nem minden megoldás jó. A párt ugyanis nem öncélúan foglalkozik a problémamegoldással, hanem azért, hogy ezáltal saját hatalmi pozícióját erősítse. Számára tehát csakis az a megoldás jó, amely neki politikai tőkét hoz a házhoz. Vagy kevésbé tapintatosan ugyanez: egy párt nem annyira a mi hasznunkra, mint inkább a maga hasznára akarja a problémát megoldani, és szerencsésnek tarthatjuk magunkat, ha ez a kettő történetesen egybeesik. Ha a pártnak egy probléma megoldásából előreláthatólag nem származik haszna, akkor nem foglalkozik a dologgal, ha pedig olyan nehéz problémával áll szemben, mint amit itt nekünk meg kellene oldanunk, akkor nincs is

sok esélye arra, hogy jó megoldást találjon, éppen az említett kikötés miatt.

A helyzetet különösen bonyolítja, hogy a hatalomorientáltságból származó kompetíciós viszony csakhamar, szinte óhatatlanul a párton belüli kapcsolatokra is áttérjed. (Főleg a felső vezetésre gondolok ezúttal is.) Kialakul a párton belüli hatalmi harc az egyes csoportok (vagy személyek) között, s az energia nagy részét ettől kezdve ez a versengés emészti fel. Az RMDSZ marosvásárhelyi kongresszusa elszomorító, sőt kétségbeejtő példája volt ennek: a kooperációs viszony helyébe a kompetíciós viszony lépett, s aki figyelemmel követte a kongresszus lefolyásának dinamikáját, jól láthatta, hogyan vette át a problémamegoldás fölötti tanácskozás helyét a hatalmi harc, s az érvek helyét az elvtelenségig menő lobbizás és szavazatvadászat. A kompetíció elve olykor egyenesen tragikomikus helyzeteket teremtett, mint amilyen például éppen a két alapszabályzat-változat közötti döntés előkészítése volt. Most már tudom, hogy a történetesen általam előterjesztett második változathoz azért nem gyűlt össze a megfelelő számú szavazat (bár nem sok hiányzott), mert én azzal a tévhittel kezdtem el bemutatni, hogy ez a kongresszus azért gyűlt össze, hogy megoldjon néhány problémát, többek között ezt is, és elég, ha előadom az érveket, s azokat majd a másik változat mellett felsorakoztatott érvekkel, illetve az összes ellenérvekkel együtt a kongresszus végighallgatja, ezeket megvitatja, s aztán majd dönt, úgy, ahogyan az felelősségteljes emberekhez illik. Első tévedésem rövidesen kiderült: az érveket nem is mondhattam végig, sőt épp a lényegét el sem tudtam mondani, mert kifutottam a megszabott időből. Én ugyanis egyvalamire nem gondoltam: nagyon kellett sietnünk, mert nem vehettük el a drága időt holmi probléma-megoldási javaslatokkal a kongresszus fő céljától, a hatalmi harc megvívásától. Második tévedésem akkor világosodott meg előttem, mikor az első változat melletti védőbeszédet végighallgattam, amitől aztán nem tudtam, sírjak-e inkább, vagy nevessek: kisült, hogy az első változat pártolói tőlem eltérően kompetíciós formában fogták föl a két változat közti választás kérdését, és nem a dolog tartalmi, érdemi része volt számukra fontos, hanem az, hogy bármi áron is, de az ő változatuk „győzzön”, függetlenül attól, hogy mi van az egyikben és mi a másikban, vagy hogy az RMDSZ számára melyik változat volna célszerűbb. Az „érvelés” körülbelül így hangzott: „Hölgyeim és Uraim, könnyű dolgunk van, hiszen egy nagyon operatív, gyorsan és jól működő, illetve egy nehézkes, bonyolult, a döntéseket szinte lehetetlenné tevő alapszabályzat-változat között kell választanunk. Gondolom, mindenki számára világos, melyiket kell megszavaznunk.” Meg kell adnom, őszinte csodálattal néztem a szónokra, éreztem, hogy a teremben milyen hatása volt ennek a tökéletes demagógiának, és ebben a profihoz méltó cselekezéssel előkészített, ritka szép góiban még gyönyörködni is tudtam volna, ha történetesen nem öngól lett volna az RMDSZ kapujába.

Ezt csak azért hoztam elő, mert jól szemlélteti, mit is akarok mondani: ha a hatalomorientált szemlélet és magatartás a párton belüli viszonyokra is áttérjed (márpedig ez szinte elkerülhetetlen egy hatalomorientált szervezetben), akkor a problémamegoldással már

csak azért sem lehet egy pártban eredményesen foglalkozni, mert ha valakinek támadna is egy – akár jó, akár kevésbé jó! – ötlete, azt valakik már ott, a párton belül, még javaslat korában megtorpedóznák, nehogy az esetleg jónak bizonyuló megoldás az ötlet gazdáját valamilyen hatalmi pozícióba juttassa. Ezzel aztán szinte reménytelenné válik, hogy egy párt akár az egyszerűbb problémákra is megoldást találjon, pláne hogy ezt a gyakorlatban meg is valósítsa.

Mivel pedig engem változatlanul kizárólag a problémamegoldás érdekel, a kongresszus után úgy láttam, hogy itt nincs mit keresnem tovább. A hatalmi harchoz semmi érzésem, az RMDSZ-t pedig – legalábbis mostani formájában – nem látom alkalmas keretnek a problémamegoldásra. Az egészben csak az a szomorú, hogy az RMDSZ az égvilágon mindent felvállalt, amit csak lehetett, olyan dolgokat is, amelyeket helyi szinten RMDSZ nélkül is simán meg lehetne oldani, ha az emberek összedugnák a fejüket, és maguk keresnek meg a megoldást. (És persze ha tudnák, hogyan kell a megoldást megkeresni.) Így azonban csak várnak, hogy majd az RMDSZ megoldja ezeket, és nem tudják szegények, hogy hiába várnak. Nem szívesen írom ezt, de attól tartok, hogy ha tévedek is, nem tévedek nagyot.

Utóirat. 1. Nem szeretném, ha bárki is úgy értené a fentebbieket, hogy én nem veszem figyelembe azt az általános kelet-európai nyomorúságot, amelyben az RMDSZ-nek működnie kell. Igenis figyelembe veszem, és ezért is vagyok annyira kiábrándulva. Mert a körülményekkel valóban sok mindent meg lehet magyarázni. De nem mindent. A marosvásárhelyi kongresszust például másképp is el tudtam volna képzelni – még a mi körülményeink között is. Ehhez azonban legalább annyi kellett volna, hogy a kongresszusi küldöttség, főként pedig a hangadók tábora reprezentatív legyen a romániai magyarság vonatkozásában. Meg merem kockáztatni, hogy nem volt az – mert egyszer ezt is ki kell mondania valakinek.

2. Senkit sem szeretnék megbántani túláltalánosító kijelentésekkel. Tudom, hogy vannak az RMDSZ-ben olyan emberek, akiknek ugyanazért okoznak keserűséget a jelenlegi állapotok, mint nekem. Zsörtölődésemet tehát csak az vegye magára, akinek inge. Legkevésbé talán az RMDSZ parlamenti frakciójára vonatkozik, amely a maga helyén szerény lehetőségeihez mérten valóban a problémamegoldás hálátlan feladatának igyekszik eleget tenni.

3. Már csak ezért sem vonhatom kétségbe az RMDSZ létjogosultságát. S amíg jobb nincs, hát – ez van, ezt kell szeretni. De ha valóban be akarja tölteni hivatását, akkor valahogyan el kellene jutnia oda, mégpedig sürgősen, hogy tevékenysége ne a hatalmi ambíciók, hanem a problémamegoldás szolgálatában álljon. Hogy ezt milyen úton lehet elérni, és milyen belső védelmi rendszerrel lehet elejét venni annak, hogy megint ide fajuljon a helyzet, arra egyedül nem tudhatom a teljes választ, bár vannak ötleteim. Ezúttal azonban csak az együttgondolkodást szeretném serkenteni, hogy mások jó ötletei felszínre kerülhessenek. Remélem, ha lesznek hozzászólások, ilyen irányban próbálják majd

előrevinni a dolgot.

4. Számítok rá, hogy lesznek olyanok, akik észrevételeimet rossz néven veszik majd, és arra fognak hivatkozni, hogy most, amikor az RMDSZ-t annyi támadás éri kívülről, rendkívül kártékony eljárás, ha mi magunk „bomlasztjuk az egységet”. Nekik azt válaszolom: ha bíráló megjegyzéseinkkel meg akarjuk várni azt a majdani boldog időt, amikor már nem támadnak bennünket, addig pedig a véleménynyilvánításban érvényesnek tartjuk magunkra nézve a „vagy jót, vagy semmit” elvét, akkor ez egyértelműen azt jelenti, hogy immár halottnak tekintjük magunkat – hívhatjuk a gyászolókat a saját temetésünkre.

Romániai Magyar Szó 1991. november 19.

(Ahogy ma látom)

Ahhoz képest, hogy mi volt az akkori véleményem, nagyon mértéktartó. Vitaindítónak szántam, és az itt alább következő írással együtt egész, ezért itt most nem kommentálok, hanem majd annak a végén.

VÁLASZ MAGAMNAK

Tavaly, 1991. november 19-én jelent meg a Romániai Magyar Szóban egy cikkem – talán többen is emlékeznek még rá –, amelyben megpróbáltam röviden elmondani, „miért koptam ki az RMDSZ-ből”. Cikkemet egy utóirattal zártam, hogy szándékom még csak véletlenül se legyen félreérthető. Ez állt benne: ha az RMDSZ „valóban be akarja tölteni hivatását, akkor valahogyan el kellene jutnia oda, mégpedig sürgősen, hogy tevékenysége ne a hatalmi ambíciók, hanem a problémamegoldás szolgálatában álljon. Hogy ezt milyen úton lehet elérni [...], arra egyedül nem tudhatom a teljes választ, bár vannak ötleteim. Ezúttal azonban csak az együttgondolkodást szeretném serkenteni, hogy mások jó ötletei felszínre kerülhessenek. Remélem, ha lesznek hozzászólások, ilyen irányban próbálják majd előrevinni a dolgot.”

Hát bizony, meg kell mondanom, hogy hiába reménykedtem. Volt ugyan vagy két nyilvános hozzászólás – köszönöm őket; legalább jelezték, hogy valaki elolvasta és elgondolkozott rajta –, de sajnos egyik sem onnan érkezett, ahonnan vártam volna: olyanok, akiknek az RMDSZ-ben fontos szavuk van vagy lehet, még csak vitába sem szálltak velem, nemhogy jobbitó célú ötleteket, javaslatokat ajánlottak volna. (Itt most nyilvános hozzászólásra gondolok, nem szóbeli visszajelzésekre.) Ami pedig engem igencsak aggodalomba ejtett. Ez ugyanis vagy annak a jele, hogy nincsenek jó ötletek (amit azért nehezen hinnék, hiszen ha sok értelmes ember komolyan gondolkozik a problémán, lehetetlen, hogy valamilyen ötlet fel ne bukkanjon), vagy pedig annak, hogy vannak ugyan jó ötletek, csak hogy az emberek már nem is tartják érdemesnek előadni őket, mert úgy érzik, úgysem ér semmit. Szomorú volna, ha az utóbbi eset állna fenn, mert az ilyen magatartás kialakulása önmagában is nagy bajok tünete. A mélységes hallgatás mindenestre igazolni látszott azt a rezignált véleményt, amelyet már több ízben alkalmam volt hallani, azt tudniillik, hogy az RMDSZ is olyan, mint némely kormányok: lehet bírálni szembe, lehet szidni a háta mögött, ő mindezeket hallatlanná teszi, és fütyörészve továbbhalad, mintha mi sem történt volna. Az ilyen hozzáállás magánemberre sem vetne jó fényt, nemhogy egy országos szervezetre, amely, akárhogy vesszük is, mindnyájunk érdekeit kellene hogy képviselje. De hogyan hihetjük ezt el róla, ha úgy viselkedik, mint aki még a véleményünkre sem figyel oda igazán?

Mint akkor említettem, volna egypár ötletem a helyzet javítására vonatkozólag. Annak idején úgy gondoltam, majd ha mások elmondják a magukéit, én is előadom az enyéimet. Nem szerettem volna kész ötletekkel akadályozni mások talán az enyéimnél sokkal jobb javaslatainak felszínre kerülését. Mivel ez nem alakult ki ilyen szépen, most úgy vélem, nem várhatok tovább, kénytelen vagyok úgyszólván magamnak válaszolni, hiszen különben könnyen az a vád érhetne, hogy a rendkívüli kongresszusára készülő RMDSZ elől

szándékosan el akarom titkolni, hol és milyen formában látnám javíthatónak a Szövetség munkáját. Úgy érzem, tartozom ezzel annak a szervezetnek, amelyben én ugyan nagyot csalódtam, mert korábban nagyon lelkesedtem érte, de amelyben még mindig látok lehetőséget arra, hogy összeszedje magát, és legalább közelítsen ahhoz, amit annyian várnánk tőle, ha nem lesz is mindjárt tökéletes. Sajnos túl sok a mondanivalóm ahhoz, hogy egyetlen cikkbe beférjen, de remélem, e cikkek még a jelenlegi sajtóterjesztési viszonyok között is eljutnak azokhoz, akik a rendkívüli kongresszuson tehetnek majd róla, hogy ott bölcsőbb döntések születessenek, mint legutóbb Marosvásárhelyen.

A marosvásárhelyi kongresszus – avagy egy kudarc megtervezése

Úgy gondolom, nem lesz haszontalan, ha először is azt nézzük meg, miért lett a vásárhelyi kongresszus olyan, hogy idő előtt másikat kelljen utána összehívni. Szerintem a baj jóval a kongresszus előtt kezdődött. Engem már legalább egy hónappal a szerencsétlen kimenetelű május előtt aggodalommal töltött el, hogy a készülődés milyen harciasan folyik: különböző emberekkel beszélgetve egyenesen elképesztett, hogy a lényeges kérdések ürügyén milyen gyakran került felszínre a nagy fenekedés: most aztán megmutatjuk, kik kerülnek a vezetőségbe! Rengeteg energia ment rá arra, hogy jóval a kongresszus előtt tisztázva legyenek az erőviszonyok, hogy milyen csoportokat mivel lehet a magunk oldalára állítani, esetleg kit mivel lehet átejtetni. Nyilvánvaló volt, hogy a kongresszus nagy hatalmi harc színhelye lesz, ahol a mérleg nem fog egyértelműen a két tábor egyikének javára billenni. Mert hogy két táborra lehetett számítani, az nem volt kétséges: a nagy előkészületnek ugyanis nem lehetett más eredménye, mint az, hogy a középben állókat addig győzködik mindkét oldalról, míg egyik vagy másik tábor mellé le nem csatlakoznak. Valóságos stratégiák születtek arra, hogy ezt hogyan lehessen biztosítani.

Bekövetkezett tehát az RMDSZ-ben, amitől tartani lehetett: felszínre került a belső hatalmi harc a pozíciókért. (Sajnos nem találok ide szebb szót, muszáj a pozíciókat emlegetnem, bármilyen nevetséges is amúgy, hogy valakik egy olyan szövetségben/pártban vágyjanak hatalmi pozícióra, amelybe – mint látjuk – úgyszólván mindenki beletörölheti a lábát. Ha mondjuk az amerikai Demokrata Pártról volna szó, azt még érteném. De hogy az RMDSZ-ben ...?!) A bajt csak növelte, hogy az egységesnek tekintett és kívánt RMDSZ-ben a hatalmi harcot nem lehetett igazi politikai küzdőtéren megvívni, a kipróbált és bevett módszerekkel, ezeket más – olykor bizony csöppet sem rokonszenves – eljárásokkal kellett helyettesíteni: bőbeszédű, hangzatos demagógiával, kulisszák mögötti szervezkedéssel, az emberek háta mögötti vagy nyílt vádaskodással (hogy ne mondjam: acsarkodással), övön aluli ütésekkel és hasonlókkal. Az igaz, hogy e „fegyverek” bevetésétől a politikai küzdelem általában akkor sem nagyon ódzkodik, ha van megfelelő küzdőtér, de ha csak ilyenekhez lehet folyamodni, mert jobbak nincsenek, akkor nemcsak a harc válhat kiábrándítóan viszolyogtatóvá, hogy nagyobbakat ne mondjak, hanem az egész helyzet tarthatatlanul

elmérgesedhet. Nekem már előre rossz sejtelmeim voltak a kongresszus kimenetelét illetően, és jó két hetem ment rá arra, hogy találjak egy olyan formát, amely a hatalmi harcot legalább később a politikai küzdelem normális keretei között tarthatná, ugyanakkor előrelépést jelenthetne az RMDSZ-ben egyre nyilvánvalóbban jelentkező belső feszültségek civilizált kezelése irányában.

Szólam marad-e a platformszabadság?

Az RMDSZ-ben egyre nyilvánvalóbbá váló hatalmi harcból adódó problémák megfelelő kezelésének szükséglete szülte meg azt az elképzelésemet, amelynek kidolgozásán végül is hiába töprengtem annyit, mert a kongresszuson még arra sem adódott lehetőség, hogy rendesen előadhassam. Miután az Országos Elnökség úgy döntött, hogy a platformszabadság gondolatát belefoglalja a kongresszus elé terjesztendő új programtervezetbe (megjegyzem: a platformszabadság elvével teljes mértékben egyetértettem, de ez nem az én találmányom volt, sőt ott sem voltam, mikor az Elnökség elfogadta), ebben vettem észre egy olyan lehetőséget, amelyet érdemesnek láttam végiggondolni avégett, hogy mentjük, ami menthető (noha a kongresszuson való leszereplésünk ezzel együtt is elkerülhetetlennek látszott abban a marciális hangulatban).

Elképzelésem röviden a következő lett volna. Nyilvánvaló, hogy a romániai magyarságnak vannak közös érdekei, amelyek fölött a különböző csoportok között eleve nem lehet vita. Ide tartozik például minden, ami magyarságunk megőrzésével, a teljes anyanyelvű kultúra szabad ápolásával és fejlesztésével közvetlen kapcsolatban van. Emellett azonban az is világos, hogy társadalmi és földrajzi tagolódását, illetve az ebből adódó helyzetbeli különbségeket is tekintetbe véve a romániai magyarság különböző csoportjainak különböző sajátos érdekei is lehetnek. Hiszen más a helyzete például a szóránymagyarságnak, mint a tömbben élőknek, a munkásoknak is más, mint az értelmiségnek vagy a parasztságnak, és így tovább – ezeket nem részletezem, azóta sok vita volt már erről. Ha tehát az RMDSZ a romániai magyarság egészét akarja képviselni, ezt csak úgy teheti hatékonyan, ha belül lehetőséget teremt arra, hogy a közös érdekeken túl a sajátos érdekek is megfogalmazódjanak, és valamilyen formában a Szövetség döntéshozó szintjein is képviselve legyenek. Erre jó megoldásnak látszott az, hogy a különböző platformok révén teremtsünk lehetőséget erre a belső tagolódásra – az egységen belül.

Igen ám, de a platformokkal mit sem érünk, ha nincs egy olyan szervezeti keretünk, amely biztosítsa a platformokban adódó lehetőségek tényleges működtetését. Ha ugyanis a szervezeti keret csak annyit tesz lehetővé, hogy a platformok megfogalmazódjanak, de aztán ezeket az illető csoportok tehetik füstre, legfeljebb büszkén mutogathatják egymásnak, hogy nekünk már ilyenünk is van – hálás téma steril kávéházi beszélgetésekhez –, akkor a platformszabadság elvi meghirdetésével még mindig ott vagyunk, ahol a part szakad, mert a gyakorlatban nem változik meg tőle semmi. Ezért nem is értem egészen némely

platformellenzők mostani diadalmas érvelését, hogy tudniillik lám, az egész platform-ügy egy mondvacsinált dolog volt, mert, ugye, azóta sem született egyetlenegy platform sem. Hiszen nem is születhetett. Ki volna bolond nekiülni, hogy komoly munkával kidolgozzon egy platformot, mikor előre tudja, hogy semmi hasznát nem veheti majd senki, s a gyakorlatban mi sem változik meg tőle?

Éppen ezért – de nemcsak ezért – azt szerettem volna javasolni, hogy a kongresszus egy olyan alapszabályzatot fogadjon el, amely garancia legyen a platformok tényleges működtetésére. Erre az mutatkozott a legcélszerűbb lehetőségnek, hogy ne érjük be a platformszabadság meghirdetésével és – ha egyáltalán akad rá vállalkozó – a platformok megfogalmazásával, hanem ezeket a platformokat belső választások során szavazzassuk meg a tagsággal az RMDSZ minden helyi szervezetében, s az Országos Politikai Választmány az egyes platformokra leadott szavazatok arányában álljon össze az illető platformok képviselőiből. Meg kell mondanom, hogy az ötletet nem fogadta egyhangú lelkesedés, pedig lényegében semmi egyéb nem volt benne, mint amit az RMDSZ I. kongresszusán Nagyváradon egyszer már programunkba foglaltunk, hogy tudniillik a Szövetség politikai vezetése távlatilag egyfajta „kisebbségi parlamentté” kell hogy alakuljon. Hát ez pontosan az lehetett volna.

Jól tudom, hogy egy ilyen rendszer működtetése bonyolultabb, mint az a mód, ahogyan most folyik – vagy nem folyik – az RMDSZ-beli munka. Magam sem vagyok híve a dolgok túlbonyolításának: ha valamit egyszerű úton célszerűen meg lehet oldani, azt kár és vétek bonyolultabban csinálni. De ha a helyzet maga bonyolult, azt kényelmi szempontok alapján nem szabad figyelmen kívül hagyni. A bonyolultságot tudomásul kell venni. Semmit sem oldunk meg azzal, ha a problémában adott bonyolultságot, sőt konfliktuslehetőségeket letagadjuk, vagy egyszerűen bedugjuk a fejünket a homokba, és úgy teszünk, mintha nem létezne. Igaz, hogy a platformok megszavaztatásának megszervezése és lebonyolítása munkával járna, de a belőle származó előnyöket tekintve megérné. Ugyanis:

a. Először is biztosítaná azt a lehetőséget, hogy az RMDSZ országos (és megyei) politikai vezetősége valóban demokratikus módon álljon össze, összhangban a tagság elvárásaival. Az a mód ugyanis, ahogyan jelenleg létrejön a Küldöttek Országos Tanácsa, tág lehetőséget ad arra, hogy összetétele ne tükrözze teljesen a tagság szintjén megfogalmazódó különböző elvárásokat, sőt arra is, hogy azoktól igen messzire eltávolodjék. Ennek egyenes következménye, hogy a tagság elveszti bizalmát nemcsak a vezetőség, hanem az egész Szövetség iránt is (ami leghamarabb a tagdíjfizetés iránti lelkesedés megcsappanásában figyelhető meg mint tünet).

b. Ehhez kapcsolódik, hogy a belső választás rendszere kétségbevonhatatlan legitimitást biztosíthatna a politikai vezetőségnek (NB. erre más módszer nincs is!). Az RMDSZ vezetősége ezáltal befelé is, kifelé is úgy léphetne fel, mint a romániai magyarság legitim képviselője, amely valóban a „népakarat” kifejezője. Ezáltal nemcsak a külső

kétkedőket lehetne leszerelni, hanem elejét lehetne venni annak a belső bizalmi (lényegében legitimitási) válságnak is, amelynek jelei a marosvásárhelyi kongresszuson félreérthetetlenül megmutakoztak.

c. A belső választás időszakonként lehetővé tenné annak felmérését, hogy mi is hát a tagság elvárása. Ezzel nagymértékben ártalmatlanná lehetne tenni azt a fajta üres demagógiát, amelynek eluralkodására most nagy lehetőség van minden KOT-gyűlésen és kongresszuson, s amely veszélyezteti az egész Szövetség komolyságát. Emlékezzünk csak rá, hányan hivatkoztak úgy a vásárhelyi kongresszuson is „a tagság elvárására”, mint valami orákulumra – a legellentétebb vélemények alátámasztásaképpen! –, mintha valaki is megkérdezte volna valaha is a tagságot, hogy ő mit is szólna hát ehhez. Bárki előállhat a leghajmeresztőbb javaslattal arra való hivatkozással, hogy márpedig ő tudja, hogy ez a tagság elvárása. Hogy honnan tudja, azt persze nem árulja el. Ebben az a legbosszantóbb, hogy még csak cáfolni sem lehet, hiszen legfeljebb csak annyit mondhatunk, hogy mi viszont tudjuk (honnan? ugyanonnan!), hogy nem ez a tagság elvárása. (Hogy ez milyen bizarr, sőt tragikomikus helyzeteket teremthet, arra jó példa az, ami velem esett meg éppen Marosvásárhelyen. Miközben bent a teremben *a tagság nevében* nekiveselkedett, harcias – vagy ahogy ott hívták: „radikális” – szónoklatok hangzottak el, kiléptem az előcsarnokba. Odajöttek hozzám a kint önzetlenül szolgálatot teljesítő, jóhiszemű derék emberek – ajtónállók, szervezők, ruhatárosok, de miért ne mondhatnám, hogy a tagság jelen levő képviselői? –, és nagy keserűséggel arra kértek, mondjam meg őszintén, hogy szerintem jó-e az nekünk, ami ott bent folyik. [Az eredeti közlésben nem volt benne, de a kötetbeli változathoz mégsem hagyhatom ki, hogy nemcsak ennyit mondtak. Azt is mondták, hogy azért kérdik tőlem, mert amit én mondok, azt ők elhiszik. Nagyon jól emlékeztek ugyanis rám a négyrészes tévéinterjúmból.] Azt feleltem: tartok tőle, hogy nem. „No mert mi is úgy látjuk ...” Ez volt számomra a kongresszus legelkeserítőbb pillanata, mikor csak szégyellni tudtam magam.)

d. A belső választással megfelelő keretet lehetne teremteni a romániai magyarság politikai tagolódásához, és végre túl lehetne lépni – mégpedig az egységes politikai fellépés lehetőségének megtartásával! – azon az abszurd helyzeten, hogy miután kiörvendeztük magunkat afölött, hogy Romániában vége immár az egypártrendszernek, mi ezt saját kezdeményezésünkől lényegében újra megteremtettük a romániai magyarság számára, nemzeti alapon. Jelenleg tehát az országos parlamenti választásokon a magyarok úgyszólván gondolkozás nélkül, egységesen szavaznak az egy RMDSZ-re, és semmi lehetőségük nincs arra, hogy – ha van – politikai opciójukat is kifejezhessék valahogy. Szinte hallom az ellenvetést: ilyesmire egyelőre nincs is igény a tagság körében. Lehet, hogy így van, de ezt is honnan tudjuk? S ha így volna is, nem csoda. Ha a mostani rendszeren nem változtatunk, azt is megjósolhatjuk, hogy ez még sokáig így is fog maradni. Ugyanis maga a rendszer fékezi – fékezi? akadályozza! – azt, hogy a romániai magyarság természetes politikai tagolódása egyáltalán elkezdődhessen. Vajon érdeke ez a magyarságnak? Vajon csak a nemzeti többség

kell hogy politikai értelemben felnőjön a demokratikus társadalom elvárásaihoz, s mi magyarok maradhatunk politikai értelemben analfabéták? A belső választás rendszere kétlépcsőssé alakíthatná a tagság opciójának kifejezését: egyik fokon szavazhatna arra a platformra, amelyet ő a legcélszerűbbnek lát – ez elindítaná a politikai gondolkodás kialakulását, s a platformok működtetése végre ösztönözné azt, hogy megjelenjenek köztünk az igazi politikusok –, az országos parlamenti választásokon pedig mindenki szavazhatna nemzeti alapon az RMDSZ-re mint olyan koalícióra, amelyben ott van az a platform is, amelyre a belső választások során szavazatát adta. Így érvényesülhetne az „egység a sokféleségben”, illetve a „sokféleség az egységben” elve, anélkül hogy bármelyik is csorbát szenvedne a másik miatt. Lehet persze, hogy igazuk van azoknak, akik szerint a tagság jelenleg még nincs felkészülve egy ilyen rendszerre. De hát a román társadalom fel van-e készülve a többpártrendszer tudatos működtetésére? S ha nincs, akkor várjunk vele mindaddig, amíg felkészül, és majd csak azután vezessük be? És hogyan fog rá felkészülni, ha nem teremtünk számára lehetőséget, hogy ezt gyakorolja? („Előbb tanulj meg, fiam, biciklizni bicikli nélkül, aztán majd kapsz biciklit is!”)

e. Végül – és itt a másik ok, amiért ezt a rendszert szerettem volna javasolni – a platformok megszavaztatása az RMDSZ-en belüli hatalmi harcot is a politikai küzdelem természetes terepére vinné, ahol érvényesíteni lehetne a bevett játékszabályokat, és számon is lehetne kérni ezek betartását. Nem azon múlna immár a győzelem, hogy ki mekkora hangerővel és szónoki tehetséggel védené a maga igazát, hanem – aligha teljesen ugyan, de legalább részben, s már az is volna valami – a politikai gondolat érettségén, az elemzés alaposágán és főleg a tagság elvárásainak ismeretén és állandó szem előtt tartásán. Mert a javaslatok megmérettetnének. Ezáltal civilizáltabban lehetne kezelni olyan problémákat is, mint amilyen a székely autonómia áldatlan históriája volt. Nem hatalmi szóval kellene elhallgattatni, ami mindig rossz vért szül, hanem egyszerűen azt lehetne mondani: rendben van, fogalmazzák meg az ezt szorgalmazók a maguk platformját, s azt más platformokkal versenybe állítva megszavaztatjuk a tagsággal. Ha a tagság valóban támogatja, tudomásul vesszük, ha meg nem, akkor a kezdeményezők vonják le a konzekvenciát. S ezzel szinte magától megoldódna a dolog – sőt egyik-másik fel sem merülne. Mert a platformot, azt ki kell dolgozni, azt nem lehet egyszerű jámbor szándékként a világ elé bocsátani, a részletkérdések tisztázása és a program keresztülviteléhez szükséges stratégia felvázolása nélkül.

Marosvásárhelyen ennek az elképzelésnek nem lehetett érvényt szerezni. Ezáltal máris egy teljes évet veszítettünk el. Megengedem, hogy az elgondolás talán nem éppen ebben a formában volna tökéletes. Ha megvitattuk volna, lehet, hogy közösen ennél jobbat is kitalálhattunk volna, a lényeg megtartásával. De meg sem vitattuk. Tanulságos volt azonban számomra meghallgatni – a szünetbeli beszélgetések során – az ellenérveket. Ilyenek hangzottak el – szó szerint: „Nincs rá elég pénzünk.” „Túl radikális.” „Az emberek erre még

nincsenek felkészülve.” „Túl késő van hozzá.” „Túl korai a dolog.” „Túl sok embert kell bevonni.” Talán nem is bosszantanának annyira ezek a vélemények, ha most nem dr. Boyd Lane listájáról másoltam volna őket ide (idézi Thomas Gordon: *T.E.T – A tanári hatékonyság fejlesztése*. Bp., 1989. 158) – ugyancsak szó szerint –, amely lista éppen a leggyakoribb gátló vélekedéseket tartalmazza annak szemléltetésére, „hogyan lehet [...] holtbiztosan leállítani a kreatív gondolkodást”.

Mérsékelt(ek és) radikálisok

A marosvásárhelyi RMDSZ-kongresszuson nagy divatja lett ennek a szónak: *radikalizmus*. Nem sikerült ugyan pontosan tisztázni, mit is kellett volna érteni rajta, de az világos volt, hogy legalább két dolgot. Először is radikalizmusnak nevezték azt az irányt, amely – többek között a platformműködtetés már ismertetett gondolatának szorgalmazásával – a Szövetség radikális belső demokratizálása mellett szállt síkra. Ilyen értelemben tehát magam is a radikálisok közé sorolódtam, ha akartam, ha nem. E lényegében polgári radikalizmus mellett azonban volt egy másik is, a nemzeti radikalizmus, és a kongresszus menete során egy terminológiai trükkel ezt a kettőt sikerült ügyesen egymásra csúsztatni, egyszerűen csak radikálisként emlegetve egyiket is, másikat is, holott az utóbbinak talán nem is volt ott határozottabb ellenzéke, mint éppen az előbbi. (A kettő különbségét szemléletesen jellemezve azt mondhatjuk: a polgári radikalizmus alternatívája ez lehetett volna: „Rabok legyünk, vagy szabadok?”, a nemzeti radikalizmusé pedig ez: „Rabok legyünk, vagy magyarok?”) Miután e két teljesen különböző radikalizmus között elmosódott a határ, a másik oldalt mindközönségesen *mérsékelték*-ként kezdték emlegetni, s mivel ide azok sorolódtak, akik nem is nemzeti radikálisok, de – az egység megbomlásának veszélyétől tartva – a Szövetség belső pluralizálódását biztosító struktúrákat sem fogadnák örömmel, az a látszat alakult ki, hogy a radikálisok túlnyomó többséget alkotnak a mérsékeltekkel szemben. Ezt a hangulatot főleg a nemzeti radikális irányzat igyekezett is kihasználni – én legalábbis így láttam.

A nemzeti radikalizmus megjelenését végül is megértem. Az ezt képviselők nyilván elégedetlenek voltak azzal, hogy kisebbségi gondjaink és problémáink megoldása ügyében nem tettünk meg minden tőlünk telhetőt. Ezt magam is úgy látom, sőt ha lehet, még úgyabban. De mintha szem elől tévesztettek volna valamit: azt, hogy a semmittevés ellentéte nem okvetlenül a nemzeti radikalizmus (abban a formában, ahogyan ez a kongresszusi szónoklatokban megjelent), hanem ez: tenni valamit. Márpedig a radikalizmus erre önmagában még nem garancia: ha nem társul a tettel, akkor legfeljebb csak radikális semmittevés lesz belőle – a mérsékelt semmittevés helyett –, egyéb nem. Mint ahogy nem is lett, amint azt az azóta eltelt idő mutatja. (Hacsak azt nem tekintjük a radikalizálódás jelének, hogy a privatizáció-törvény parlamenti tárgyalásakor, mikor az egész ellenzék kivonult a teremből, a magát immár radikálisnak tartó RMDSZ benn maradt.)

Ezt különben már a kongresszuson is sejteni lehetett, hogy így lesz. Túlságosan szónokiak, kortesbeszéd-jellegűek voltak az elhangzott felszólalások ahhoz, hogy észre ne lehessen venni: ezek nem arra valók, hogy a problémák megoldására életképes alternatívát ajánljanak, járható utat mutassanak. Nagy részük – tisztelet a kivételnek – ennél sokkal praktikusabb célokat követett: arra volt hivatott, hogy minél magasabbra növelje azt a hullámot, amelyet meglovagolva egyenesen a vezetőségbe lehet majd cseppenni a kongresszus „fénypontját” jelentő tisztújító választás során. Dagadt is a hullám félelmetesen, a tagság kívül rekedt képviselőinek nagy riadalmára – hogy aztán a választások lezajlásával betöltvén hivatását, két-három heti sajtóbeli továbbgyűrűzés után úgy enyészék el az egész radikalizmus, mint az álom.

Mivel ezért a radikalizmusért egyáltalán nem tudtam lelkesedni, volt, aki azt hitte, hogy ez azért van, mert számomra az a „program” túl radikális. Holott éppen fordítva volt a dolog: a nemzeti radikalizmust ugyanis épp azért nem tudom elfogadni, mert számomra nem elég radikális. Megmarad valahol a felszínen, holott a *radikális* eredendően azt jelenti: gyökeres, a gyökerekig hatoló. És nekem épp ez a véleményem: hogy problémáinkat csak akkor tudjuk úgy megoldani, hogy a végeredmény ne csak kielégítő legyen, hanem minden szempontból megfelelő és – ami ugyanolyan fontos: – tartós is, ha nem érjük be a felszín átkozmetikázásával, hanem a gyökerekig hatolva a helyzet egészének minőségét javítjuk meg. Ebben pedig fő helyet foglal el a románokkal és Erdély más népeivel való együttélés minőségének gyökeres – vagy ha valakinek az tetszik jobban: radikális – megváltoztatása. Ez nem jelenti azt, hogy bármit is feladunk abból, ami bennünket jog szerint megillet. Nem. A cél maga nem engedi ezt meg, még ha volnának is talán közöttünk olyanok, akik valami felszínes „békességpótlék” ürügyén hajlanának is a mostani igazságtalan helyzettel való megalkuvásra.

Mert tudnivaló, hogy igazságtalanságra nem lehet békességet építeni. De békesség nélkül sem lehet igazságot teremteni. Ez a kettő végeredményben egy és ugyanaz. Egyik nincs a másik nélkül. Ha nincs békesség, minden apró eredményünk csak ideig-óráig való, hiszen a békételenség naponta megszüli az új problémákat, mérgeket a helyzetet, békesség nélkül állandó, végeérhetetlen csatározásoknak kellene elébe néznünk. S akkor nem csoda, ha egyre többen gondolnak arra, hogy ezt így nem érdemes folytatni, nem emberhez méltó élet az ilyen – és feladják a küzdelmet, vagy hitüket veszítve eltávoznak oda, ahol talán ilyen gondjaik nem lesznek. De az is nyilvánvaló, hogy az olyan helyzet, ahol nem öldösik ugyan egymást az emberek, de naponta megalázzák őket, jogaikat nem tartják tiszteletben, intézményesen hátrányos megkülönböztetést alkalmaznak ellenük – az minden lehet, csak békesség nem. Egy ilyen helyzettel senki emberfia nem békélhet meg, és nemcsak joga, de kötelessége is küzdeni ellene. A passzivitás, a beletörődés nemcsak hogy nem megoldás, hanem egyenesen ártalmas, hiszen aki eltúri, hogy a legkisebb igazságtalanság is megeshessék rajta, az maga is bűnrészessé válik az igazságtalanság fenntartásában, mert

elfogadásával hozzájárul a fennmaradásához.

Éppen ezért nekünk egyszerre kell küzdenünk mind az igazságért, mind a békességért, mégpedig úgy, hogy miközben az egyikért harcolunk, állandóan tartsuk szem előtt a másikat is, úgy választva meg eszközeinket is, hogy ami az egyiknek használ, ne hogy a másiknak ártson. És dolgozni kell rajta, szívós, kitartó, következetes és szakszerű munkával. S ezt nem lehet rögtönözve, improvizációk, hirtelen támadt, végig nem gondolt ötletek alapján végezni. Erre alaposan fel kell készülni: meg kell tanulnunk mindent, amit még nem tudunk, kezdve a tárgyilagos, tényszerű helyzetelemzéssel, folytatva a párbeszéd művészetével, a helyzetnek megfelelő stratégia megválasztásával és kidolgozásával, meg kell tanulnunk együttműködni nemcsak másokkal, akik hasonló célokat látnak maguk előtt, hanem egymással is, félretéve kisszerű hatalmi ambícióinkat és torzsalkodásainkat, és főképpen le kellene szoknunk a terméketlen siránkozásról, amely sehová sem vezet, csak oda, hogy a bennünk levő erőket és lehetőségeket kihasználatlanul hagyva elfecséreljük, miközben az idő halad fölöttünk, s a helyzet nem hogy javulna, hanem még bonyolultabb lesz, mert a higgadtabb, tárgyilagosabb szemléletet lehetetlenné tevő sok panaszkodás és vészharangkongatás nemcsak demoralizáló, a problémamegoldás fölötti töprengést és az erre irányuló cselekvést fékező hatású, hanem bennünk is összébb rándítja a görcsöket, egyre nehezebbé téve a helyzetnek megfelelő legcélszerűbb reakciót.

Ami mármost a nemzeti radikalizmust illeti, abban az a legfeltűnőbb, hogy ott nem a célok, hanem az eszközök radikalizmusa nyilvánul meg. A cél maga elég felületes, mert féloldalú: az igazság ugyan nyomatékosan ott van, de a békesség mintha elfelejtődne. Szűkre szabott célokért radikális eszközökkel küzdeni – ez számomra amolyan kisszerű, provinciális radikalizmusnak tűnik. Én a célok radikalizmusát szorgalmaznám inkább, ami pedig az eszközökben való válogatást – vagy nem válogatást – illeti, afelől meg vagyok győződve, hogy a cél nem szentesíti az eszközt. Az ilyen dolgokban az eszköz, amelyet alkalmazunk, maga is beépül a célba, részévé válik. Ezért épp fordítva van: a szentségtelen eszköz a célt is megszenségteleníti. Esetünkben ez úgy áll, hogy ha türelmetlenségünk és/vagy felkészületlenségünk folytán olyan eszközöket választunk, amelyek a békességre szinte egyáltalán nincsenek tekintettel, akkor lehet, hogy érünk el felszíni eredményeket, de azok a helyzet egészének minőségén mit sem változtatnak, hacsak nem rontanak rajta – az ilyen dolgok logikájának megfelelően.

A vásárhelyi kongresszuson a „radikális” eszközöket szorgalmazó javaslatokban az volt a közös, hogy nagyon általánosak voltak, nem annyira a problémakezelés, mint inkább a választási kampány követelményeihez igazodtak. Ilyeneket lehetett hallani: „Elegünk van a kis lépések politikájából, nagyot kell lépni.” De azt egyetlen szónok sem árulta el, mi is volna hát pontosan az a „nagy lépés”, és főleg: mi a garanciája annak, hogy az majd eredményesebb, hatékonyabb lesz, mint egyéb eszközök. Senki sem mondta el, mi változik meg attól a gyakorlatban, ha ezt vagy azt az eszközt választjuk – például ha elnevezzük

magunkat *társnemzet*-nek –, s ha egyáltalán változik valami, az jó lesz-e nekünk – a távlatokat is tekintve – vagy nem. Pedig ez egyáltalán nem volt nyilvánvaló.

A végeredmény az lett, ami várható volt: mivel nem derült ki, mi is lenne hát az a „nagy lépés”, a kis lépésekről viszont kisütöttük, hogy azok nem érnek semmit, végül is a hiábavalóság hangulata fogott el bennünket, ami nem vezethet egyébhez, mint a semmittevéshez: most már még a kis lépéseket sem nagyon igyekszünk megtenni, hogy legalább annyival is előrébb lennénk.

De mire is alapoznak a „radikális lépések” szorgalmazói? Többször megfogalmazódott az az érv, hogy Európa szemé rajtunk van. Lehet, hogy így van, de ezzel nagyjából ki is merül, amit mi Európától várhatunk – ezt tudomásul kell venni. Legalábbis a konfliktusos helyzetnek abban a szakaszában, amelyben vagyunk. Az igaz, hogy az emberi jogok megsértésére Európa nagyon érzékeny, és megpróbál a maga politikai eszközeivel tenni értünk valamit – például nyomást gyakorolni a kormányra különböző szankciók kilátásba helyezésével (mert alkalmazásukat már nagyon meggondolja, hiszen ott egyéb érdekek is közrejátszanak, s ezt a kormány nagyon is jól tudja) –, de amúgy olyanformán van vele, hogy oldjuk csak meg mi magunk a problémát, ők ebbe nem avatkoznak bele. Annyit még megtesznek – lásd a jugoszláviai válság tanulságait –, hogy ha valahol valaki előveszi „legradikálisabb eszközeit”, azt egy darabig távolról figyelik, a lapokat megtöltik szenzációhírekkel, majd nagy kegyesen sátrakat meg plédeket küldenek azok megsegítésére, akiknek szétlőtték a házat vagy menekülteként váltak hajléktalanokká. Nem mondom, hogy nem teszik jól, de én valahogy szívesebben meglennék anélkül, hogy az ilyen humanitárius segítségre rászoruljak.

A nemzeti radikalizmussal tehát nemigen tudok kibékülni, mondtam, miért. De azt sem szeretném, ha ennek alapján engem most valaki egyszerűen besorolna az úgynevezett mérsékelték közé, pláne ha nem is mérsékeltéknek, hanem egyenesen megalkuvóknak hívja őket, ahogy néha bizony megtörténik. Ugyanis a mérsékeltnek nevezett irányzat egyik-másik képviselőjének véleményét sem tudom mindenben osztani, és a dologhoz való hozzáállását sem látom éppen kielégítőnek.

Először is: az igazság és békesség között nem látok lehetőséget a rangsorolásra. Ha tehát valaki úgy közeledne ehhez a kérdéshez, hogy hagyjuk most a problémákat, először teremtsünk békét, mert az a fontosabb, s majd abban a hangulatban jobban tudunk tárgyalni dolgaink rendezése ügyében, akkor ez szerintem nem jó stratégia, hanem reménytelen, sehová sem vezető vállalkozás, amivel csak időt veszítünk, de nem lépünk előre egy tapodtat sem. Nem tudok egyetérteni azzal, hogy mindenáron el kell kerülnünk a konfliktusokat. Aki egy igazságtalan helyzetet meg akar szüntetni, az mindig ellenállásba ütközik, s ezzel meg is van a konfliktus. Csak az nem keveredik konfliktusokba, aki nem tesz semmit az igazságtalan helyzet ellen, hanem mindent szó nélkül lenyel. A konfliktusokat nem elkerülni kell, hanem meg kell tanulni kezelni őket, és összegyűjteni a belőlük származó információkat, hogy

később – és már a konfliktusmegoldás során is – hasznosítani lehessen ezeket. A konfliktus mindig egy tünet: valami nincs rendben, s azt meg kell oldani. A másik fél sokszor nem is veszi észre magától, hogy baj van, a konfliktus ezt az ő számára is nyilvánvalóvá teszi. A konfliktusban felszínre kerül a probléma, s ezáltal kezelhetővé válik. Bármilyen furcsán hangzik is: szükségünk van a konfliktusokra. Az viszont igaz, hogy aki végképp nem tud bánni a konfliktusokkal, az talán jobban teszi, ha mindaddig, amíg ezt meg nem tanulja, inkább elkerüli őket, semmint hogy még rosszabbá tegye a helyzetet. A rossz problémamegoldási kísérletnél még a semmittevés is jobb, bármennyire elítélendő is amúgy.

Ez a „gyámoltalan pacifizmus” azonban az RMDSZ-ben csak helyyel-közzel mutatkozik meg, nem jellemző. Gyakrabban lehet hallani azt a véleményt, hogy mi most ne annyira a nemzeti létünkben ért sérelmeinkkel foglalkozzunk, mint inkább azzal, hogy segítsük elő Románia mielőbbi demokratizálását, hiszen addig úgysem érhetünk el semmit. Ezzel lényegében egyetértek, kivéve az időrendi kérdést: ugyanis nem napolhatjuk el az egyiket a másik kedvéért, már csak azért sem, mert az előbbi beletartozik az utóbbiba. Emellett pedig a demokráciába vetett ilyen értelmű bizalmunk nem egészen megalapozott: a demokrácia nem oldja meg automatikusan a kisebbségi kérdést, ezen külön munkálkodni kell. Azt hiszem, nem tévedek, ha ebben a szerintem naiv hitben annak a gondolatnak az egyenes folytatását látom – egyetlen szó felcserélésével –, miszerint a kommunizmusban úgymond magától megoldódik a nemzetiségi probléma. Nem oldódik meg magától, a kommunizmusban sem, amit mi már hál’ istennek nem érünk meg, de a demokráciában sem. Aki nem hiszi, gondoljon csak a háromszáz éves demokratikus hagyományokra visszatekintő Angliára – és arra, hogy mit szoktak onnan nekünk mutatni esténként a tévében az észak-ír problémáról szólva. A demokrácia perspektívájának szem előtt tartása nagyon fontos, de nem jelentheti azt, hogy addig pedig ülünk ölbe tett kézzel, és a magunk sajátos ügyeiért ne tegyünk semmit. Érdekünk a demokrácia, nemcsak nemzeti, hanem minden más szempontból, tehát ezért is küzdenünk kell – de ne kergessünk illúziókat, és ne próbáljuk tétlenségünket erre való hivatkozással megideologizálni. A demokrácia nem old meg semmit magától: mindent csak az emberek oldanak meg – avagy rontanak el.

A mérsékeltnek nevezett irányzattal azonban főként azért nem vagyok megelégedve, mert problémakezelési kísérleteiben ugyanúgy nem látom a professzionalizmust, mint ahogy a nemzeti radikalizmuséiban sem. Ilyen tekintetben a kettő inkább csak abban különbözik, hogy az utóbbi mintha kevésbé volna ennek tudatában, mint az előbbi. Nem arra gondolok itt elsősorban, hogy nincsenek hivatásos, erre képezett politikusaink – hiszen kinek vannak, és honnan is lennének? Hanem hogy még mindig nincsenek olyan szakembereink, akik megfelelő tanfolyamok elvégzése után főállásban, hivatásszerűen foglalkoznának a problémamegoldás és konfliktuskezelés gyakorlati lehetőségeivel, akik a jó értelemben vett radikális célhoz megfelelő stratégiát tudnának kidolgozni, és tudnák mindazt, amit tudnunk kellene, de nem tudunk. Rájuk még a képzett politikusoknál is nagyobb szükségünk volna.

Azzal, ahogy az úgynevezett mérsékeltek megfogalmazzák a célokat, általában egyetértek. De látom, hogy nincs világos elképzelésük róla, hogyan lehet ezeket elérni, a hatékony cselekvés lehetséges formáit és szabályait nem ismerik eléggé, még elméletben sem, nemhogy gyakorlatban. Ezért van az, hogy – mivel érthető módon félnek a konfliktusoktól, hiszen érzik, milyen veszélyesek lehetnek ezek, ha nem tudjuk őket kezelni – húzódoznak a cselekvéstől, olykor túlságosan is óvatosak, nem mernek kockáztatni (ami mellesleg még mindig jobb, mint meggondolatlan kalandokba bocsátkozni vakmerően, de ugyancsak hozzáértés nélkül), így aztán drága hetek, hónapok telnek el anélkül, hogy valami érdemleges előrelépés történne. Mikor pedig muszáj lépni, mert úgy alakul a helyzet, akkor ez szinte pánikszerűen, rögtönözve történik, mert nem vagyunk felkészülve a váratlan eseményekre, sőt igazából még a várhatókra sem.

Nos, ebben látnám én az RMDSZ legsürgősebb tennivalóját: a minőséget kellene mindenekelőtt biztosítani, megtanulni mindent, ami kell, hogy hatékonyan tehesünk is már valamit. Ennek előfeltétele azonban egy bizonyos fokú alázat, hogy legalább magunknak merjük őszintén bevallani, mi mindent nem tudunk. Ha ez nem fog megtörténni, akkor minden csak üres szólam marad, s ezt száz évig folytathatjuk így, anélkül hogy valami is történne. E tekintetben egyre megy, hogy korlátozott célokért akarunk-e küzdeni radikális eszközökkel, vagy radikális célokért megfelelő eszközök nélkül – az eredmény mindkét esetben az eredménytelenség.

Egység helyett: konszenzus

Bevallom, nem szívesen írtam le ezt a címet. Nem az idegen szó miatt. Hanem mert én alapjában véve az egységet pártolom. Ha valamit el akarunk érni, azt szerintem csak egységes fellépéssel érhetjük el, másképp nem. Hogy mégis egyebet ajánlok az egység helyett, az jórészt a marosvásárhelyi kongresszus tapasztalatainak köszönhető. Ott ugyanis – és nemcsak ott – olyan módon éltek vissza többen is ezzel a fogalommal, hogy nyilvánvalóvá lett számomra: ebben az értelemben semmiképpen sem tudom az egység gondolatát támogatni. És mert a szót magát immár menthetetlennek látom, annyira eltorzult az értelme, ezért ajánlok helyette másikat.

Eredendően az *egység* sok mindent jelenthet – szép, tartalmas szó volna amúgy. Jelentheti azt, hogy mindnyájan együtt vagyunk a bajban – vagyis szolidárisak vagyunk egymással. Jelentheti azt is, hogy összefogunk egy nehéz probléma eredményesebb és hatékonyabb megoldása érdekében. Még azt is jelenthetné, hogy félretéve egyéni hatalmi ambícióinkat, egységesen melléállunk a jó ügynek, és ahelyett, hogy egymás ellen áskálódnánk, közösen próbálunk valami jó megoldást kigondolni.

Ez mind szép is volna – ha így volna. De nem így van. Aki figyelmesen követi, milyen értelemben és milyen alkalmakkor jelenik meg ez a szó a hazai magyar közéletben, könnyen észreveheti, hogy az akarat és cselekvés egysége helyett egyenesen a vélemények egységét

kellene rajta érteni. Márpedig erről nekünk megvannak a magunk tapasztalatai. Nem is olyan régen volt, mikor hivatalosan elvárták volna tőlünk, hogy mi, e szerencsétlen ország még szerencsétlenebb állampolgárai mindnyájan egyformán gondolkozzunk, egy véleményen legyünk, mégpedig annak megfelelően, ahogyan azt számunkra mindenféle irányelvekben és tézisekben megszabták. Előírták számunkra, mit szabad gondolnunk, és mit nem. Mindenki szabadon kinyilváníthatta a véleményét, egyetlen feltétellel: hogy tartsa be azt a játékszabályt, miszerint véleménye teljes mértékben egyezik az előírttal. Elvárták ezt, mondom, de a sikerében maguk sem hittek igazán. Különben nem lett volna szükség a cenzúrára. A cenzúra léte annak biztos tudatán alapult, hogy a vélemények homogenizálására irányuló minden erőfeszítés ellenére még mindig vannak, akiknek más a véleményük. Úgy látszik, a gondolat szabályozásával megbíztak, ha nem vallották is be, tudták, hogy amire vállalkoztak, az lehetetlenség.

S ha ezt még ők is tudták, akkor mi vajon miért nem tudjuk? Miért akarjuk, hogy az egység a vélemények egységét jelentse? S mi, akik annyit vesztettünk azon, hogy mindenáron homogenizálni akartak bennünket, miért akarjuk most ugyanazt a homogenizációt a saját gondolatainkra alkalmazni?

Tudom, hogy kemény szavak ezek, de sajnos pontosan ez történik. És a hatása is ugyanaz: mélységesen antidemokratikus szemléletével akadályozza a demokratizálódást. Nem ugyan az országét, bár áttételesen azt is, hanem inkább a mi belső szervezeti életünkét. A platformszabadság tényleges működtetése például pontosan ezért késett legalább egy évet: mert nehéz volt elfogadni, megbékélni azzal a gondolattal, hogy ugyanazon a Szövetségen belül valakiknek esetleg más véleményük lehet, s az ugyanolyan jogosult a létre, mint a magunké.

Végeredményben az egység gondolata is a hatalmi harc következtében torzult így el. A más vélemény fenyegetheti a meglévő pozíciókat, elejét kell tehát venni az érvényesülésének. Ha kell, és ha lehet, hatalmi szóval be kell tiltani. Végszükség esetén meg kell kongatni a vészharangot: veszélyben az egység!

Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ezért nem csupán egyetlen tábor vagy csoport felelős. Mert a hatalmi szempontok nemcsak a meglévő pozíciókat őrzők térfelén érvényesültek: számos jelét lehetett tapasztalni annak is, hogy a más vélemény, a platformok szorgalmazása sem mindig egyértelműen az elvi tisztaság igénye okán fogalmazódott meg, hanem – legalábbis némelyek részéről – fél szemmel a pozíciók felé kacsingatva. Ennek jegyében (is) toborozódtak a különféle vélemények köré a támogatók, mígnem némely esetben a más vélemény nem is annyira érvényre juttatandó gondolat volt immár, hanem inkább ürügy a csoportképzésre, ami nélkül nem lehet pozíciókat szerezni. Megértem, ha a másik fél rögtön úgy fogta fel az egészet, hogy itt támadás készül ellene, ami nem is volt teljesen alaptalan sejtés, és ennek megfelelően rögtön védekező állást foglalt magának, és a rendelkezésére álló fegyvereket is bevetette.

Erre egyébként féltve figyelmeztetném a most szerveződő platformok körül bábáskodókat is, bármilyen tartalmú platformot terveznének vagy szorgalmaznának: nagyon ügyeljenek rá, nehogy hatalmi manipulációnak essenek áldozatául. Mert ha a valódi cél nem az elvi tisztaság, nem a tagság érdekeinek eredményesebb, hatékonyabb szolgálata, hanem az, hogy e platformok révén bizonyos személyeket hatalmi pozíciókba juttassunk, akkor a helyzet mit sem változik, ugyanazt a rosszat fogjuk tovább csinálni tökéletesebb eszközökkel. A platformok általam javasolt működtetése csak akkor hozza meg a pozitív eredményt, ha egészében véve a szabadság fokát növeli, ha a jó ötletek felbukkanásához és a hatékony cselekvési formák felfedezéséhez teremt természetes keretet, ha a problémamegoldásban való határozott előrelépést szolgálja, nem pedig kisebb csoportok vagy inkább talán személyek hatalmi ambícióinak esélyeit hivatott növelni. S ami rosszul indul, azt később nagyon nehéz helyrehozni. Abból jó nem süllhet ki. Jól gondolja meg hát mindenki, hogy kihez, mihez csatlakozik, nézzen őszintén önmagába, hogy mit is akar tulajdonképpen, és nézzen jól körül, nehogy jóhiszeműen rossz cél szolgálatába álljon.

Nem szeretném, ha ezt valaki úgy értené, hogy most a platformok ellen szólok, vagy hogy bárkit el akarnék tanácsolni attól, hogy a számára legelfogadhatóbb platformhoz csatlakozzék, ahol úgy érzi, több tere lesz a problémamegoldó cselekvésre. Én – egyebek mellett az egység megőrzése érdekében is – határozottan a platformok működtetése mellett vagyok. De sajnálnám, ha valami nagyon jó helyett valami nagyon rosszat csinálnánk, ami már megesett velünk egynéhányszor.

De térjek vissza oda, ahonnét elkanyarodtam. Az egység gondolata tehát áldozatául esett a hatalmi szempontok előtérbe kerülésének. Szép, tiszta elv helyett manipulációs eszközzé vált, amitől csak úgy tudunk megszabadulni, ha egyszer s mindenkorra örök nyugalomba helyezzük. De majdnem így járt a platform fogalma is: többen is vannak, akik ebben nem a Szövetség belső demokráciájának működését biztosító rendszer alapját látják, hanem egyszerűen csak a kisszerű hatalmi célokért szerveződő klikkek lehetőségét, a platformok szorgalmazásában pedig hatalmi manipulációt, általánosítva és abszolutizálva a platformok szerveződése körül is észrevehető hatalmi tendenciákat. De talán mégsem kellene a fürdővízzel a gyereket is kiönteni.

Ugyanez azonban az egység fogalmára is áll. Éppen ezért javaslom, hogy az egység beszennyeződött fürdővizét öntsük ki, de a gyereket tartsuk meg *konszenzus* néven. Mert éppen ez az, amire szükség van: nem a *vélemények* egysége, hanem az *akarát* konszenzusa, illetve összefogás a cselekvésben. A vélemények egysége úgylát csak vágyalom lehet – de még annak sem jó –, hiszen egyébként nem létezik, mert lehetetlenség, hogy létezzék. Az emberek nem egyformák: más a helyzetük, más-más viszonyítási rendszerben gondolkoznak, lehetetlen, hogy ugyanaz legyen a véleményük. Sőt továbbmegyek: az élő rendszerek vizsgálata azt mutatja, hogy ha valamilyen erőszakos, totalitárius belső diktatúra révén el lehetne érni, hogy a változatosság megszűnjék, az nagyon lecsökkentené fennmaradásunk

esélyeit. Az élővilág evolúciója évmilliók során kísérletezte ki magának azt a túlélési stratégiát, hogy a fajon belül az egyes populációk minél változatosabbak legyenek. Hiszen így lehetőség van arra, hogy a külső veszedelmekkel szemben mindegyik populáció a maga adottságai szerint védekezzék, s ha egyes populációk visszaszorulnak is, vagy talán kipusztulnak, a faj fennmarad, mert más populációk viszont eredményesebbek az illető veszéllyel szemben. Az élővilágban éppen ezért a túlélési stratégia legeredményesebb formája a fajon belüli változatosság – a sokféleség az egységben.

A konszenzus azt jelenti, hogy nem a véleményeket akarjuk egy kaptafára húzni, hanem a vélemények különbségének, másságának messzemenő tiszteletben tartásával az akaratot igyekszünk összefogni a közös cél érdekében. Ezen belül aztán mindegyik csoport a maga sajátos eszközeivel küzdhet ugyanazért a célért, aminek kétségbevonhatatlan előnye abból származik, hogy bizonyos helyzetekben, amelyekben az egyik csoport eszközei teljesen használhatatlanok, a másikéi nagyon is eredményesek lehetnek. Az egész Szövetség sokkal rugalmasabbá válik ezáltal, nagyobb esélyekkel tud szembenézni a legváltozatosabb kihívásokkal. Ez annál fontosabb, mennél rosszabb helyzetben vagyunk. Hiszen nem nehéz kitalálni, mi lenne a kimenetele annak, ha egy ostromlott vár kapitánya – hogy magam is ehhez a hasonló összefüggésben már alkalmazott, bár amúgy számomra nem túl rokonszenves hasonlathoz folyamodom – egyszerűen megtiltaná, hogy például az ágyúkat használják, mondván, hogy most egységes fellépésre van szükség, tehát a pattantyúsok is ragadjanak kardot, mint más, ne spekuláljanak annyit azokkal a puffogó micsodákkal, és mindenki kövesse gondolkozás és kommentár nélkül az egységes jelszót: kardra, magyar! – miközben az ellentábor ágyúkkal lövi a falakat.

A változatosság előnyeinek kihasználása érdekében lehetőséget kell biztosítani minden csoportnak, hogy a maga véleménye szerint alakítsa ki legmegfelelőbb eszközeit, ennek első feltétele pedig éppen az, hogy legyen tere a cselekvésre. Ha az ilyen törekvéseket erőszakkal visszaszorítjuk, az csak rossz hangulatot, belső feszültségeket teremt, és a helyzet elmérgesedéséhez vezet. Akit folyton csak háttérbe szorítanak, leültetnek, elhallgattatnak, rendreutasítanak, abból nagyon könnyen gyanakvó, bizalmatlan, rosszhiszemű, áskálódó, intrikus ember válik, s ez teljesen lehetetlenné tehet minden együttműködést. Ezért is látom annyira szükségesnek a platformok általam javasolt működtetését – nem feltétlenül abban a formában, ahogy kigondoltam, el tudom képzelni, hogy valakinek esetleg sokkal jobb ötlete is lehet erre, a lényeg az, hogy valamilyen szabályozott módon kapjon teret a vélemények különbségének érvényesítése –, hiszen ez megszüntetne egy csomó belső feszültséget, vagy legalábbis civilizált módon kezelhetővé tenné a belső konfliktusokat azáltal, hogy mindenkire kötelező, közmegegyezéssel kialakított és közösen elfogadott játékszabályai volnának. A marosvásárhelyi kongresszus tapasztalatai jól mutatják, milyen áldatlan helyzetet teremt az, ha a cselekvés teréért – vagy éppen a hataloméért – való küzdelem nem a saját terepén, nem az erre kialakított bevett eszközökkel folyik. Ebből csak széthúzás lehet,

kíméletlen, elkeseredett harc, és ami ebből egyenesen következik: az egész szervezet működésének megbénulása, sőt végső szakaszban az olyannyira féltett egység felbomlása: a szakadás.

Igen és nem – avagy a többségelvű demokrácia nyomorúsága

A konszenzus azonban nehezen jön létre magától. Mert nemcsak arról van szó, hogy elvi szinten kijelentjük, hogy lényegében mindannyian ugyanazt akarjuk, csak más-más eszközökkel. A konszenzusnak működnie is kell, és pedig a döntéshozásban. Minden döntés egy akarat kinyilvánítása, ezért az akarat konszenzusának legsajátságosabb terepe a döntéshozás. A konszenzus kialakításához azonban megfelelő döntésmechanizmusra van szükség.

A bevett szokás szerint a döntéseket szavazás útján hozzák – ezt mindenki természetes dolognak tartja, hiszen ez a demokráciában így szokás. Kevesen gondolnak arra, hogy valójában milyen szörnyűség történik ilyenkor. Először is az ember egy sajátos, nem természetes helyzetbe kerül: azt várják tőle, hogy igennel vagy nemmel válaszoljon olyan kérdésekre, amelyekre rendes körülmények között nem szoktunk ilyen végletesen sarkított válaszokat adni. Az egyes vélemények, javaslatok általában nem állnak olyan távol egymástól, hogy az egyiket fenntartás nélkül elfogadhassuk, a másikat meg gondolkozás nélkül elvethessük. Ezenkívül kénytelenek vagyunk – a sarkított véleménynyilvánítás kényszerének szorításában – az egyik javaslat mellett, illetve a másik (vagy a többi) ellen szavazni, ha tetszik, ha nem. (Legfeljebb tartózkodhatunk, ami azt jelenti, hogy a döntésben nem kívánunk részt venni. A tartózkodásnak több oka is lehet: vagy olyan rossznak látunk minden javaslatot a választhatók közül, hogy a következményekért semmiféle felelősséget nem akarunk vállalni, vagy pedig annyira mindegy nekünk az egész, hogy előre elfogadjuk a többség akaratát, bármi legyen is az. De az is lehet, hogy csak azért tartózkodunk, mert átérezzük az „igen/nem” válasz abszurditását az adott helyzetben: hiszen honnan tudhatnám én, hogy igen vagy nem, mikor igen is, meg nem is, de talán inkább igen, mint nem, vagy fordítva. Nyílt szavazáskor talán azért is tartózkodunk, mert félünk a következményektől: senkivel sem szeretnénk összeveszni.) Merev sarkítottságával az „igen/nem” szavazat már önmagában is közösségromboló hatású, hiszen egymással ellentétes táborokba sorol olyan embereket, árnyalatokra való tekintet nélkül, akiknek véleménye pedig amúgy sokkal közelebb áll egymáshoz, mint ahogy az a szavazatokban kifejeződhetik. Emellett ott az a kellemetlen körülmény, hogy nemcsak támogatni kell egy javaslatot, hanem a másoknak muszáj ellene szavazni. Ez óhatatlanul beviszi a döntéshozásba azt az agresszív szemléletet, hogy „aki nincs velünk, az ellenünk van”, ami viszont befolyásolja – különösen választási kampány esetében – a döntést megelőző viselkedést: az egyes javaslatok támogatói nem a maguk álláspontját akarják immár minél meggyőzőbb érvekkel alátámasztani, hanem arra igyekeznek minél több embert rávenni, hogy szavazzanak az ellenvélemény ellen. Hiszen

másokat bírálni, netán vádolni, gyalázni, rágalmazni mindig könnyebb, mint épkézláb javaslatokkal előállni. Könnyű belátni, mekkora károkat tud már csak ez is okozni az emberi kapcsolatok terén.

De nemcsak ezért mondom, hogy az általunk alkalmazott rendszer egy szörnyűség. A szavazásos döntés során a különböző javaslatok közül azt fogadjuk el, amelyik több szavazatot kap. Mindegy, hányal többet, egy-két szavazattal több is elég ahhoz, hogy a többség meglegyen. A megszavazott javaslat pedig nem azért válik döntéssé, mert kétségtelenül jobb, mint a többi, hanem egyszerűen mert arra szavaztak többen. (Erre számtalan példát szolgáltatott az utóbbi két esztendő parlamentbeli szavazásai.) A többség nem feltétlenül garanciája a minőségnek – lehet, hogy csak azért jött össze, mert az illető vélemény hívei jobban meg tudták szervezni (mindegy, milyen eszközökkel!) az őket támogatók táborát.

A kisebbségben maradók véleménye pedig egyszerűen elvész az ilyen döntésben, még ha amúgy százszorta jobb is, és kárba megy a belé fektetett szellemi energia. De még ennél is nagyobb veszteség, hogy a többségelvű szavazás szétzilálja a döntéshozó közösséget, mivel egy „győztes/vesztes” formula szerinti harcba kényszeríti bele a döntésben részt vevőket. Az ilyen harc pedig kíméletlen, és az eszközökben sem válogat, hiszen a tét az, hogy vagy mi győzzük le őket, vagy ők minket. Harmadik lehetőség nincs. Éppen ezért a szavazásos többségi döntés erkölcsileg mindig züllesztő hatású, egyszerűen megszünteti a kooperációt, ahelyett hogy építené a közösséget, és törvényszerűen életre hívja az üres, de hatásos demagógiát, a félelmek manipulálását, az alaptalan vádaskodást és minden egyebet, amit naponta tapasztalunk magunk körül, amióta beütött nálunk a demokrácia.

Mert jól mondta Winston Churchill a többségelvű demokráciáról szólva, hogy ez egy nagyon rossz hatalmi rendszer, ennél rosszabb már csak az összes többi. Hiszen végső elemzésben lényege szerint az erőszakon alapszik: a többség egyszerűen erőszakot gyakorol a kisebbségben maradók fölött, rájuk kényszeríti a maga akaratát, kihasználva, hogy számbelileg – de, mondom, nem okvetlenül minőségileg is – fölényben van.

A mostani kelet-európai helyzet társadalmi – nem gazdasági – nyomorúsága és válsága jórészt ezzel magyarázható. A diktatúra, amelyből valahogy kilábaltunk, vagy lábaltunk kifelé, szintén egy durva, erőszakos, embertelen rendszer volt, de volt egy nagy különbség a többségelvű demokráciához képest: abban a rendszerben az államhatalom gyakorolt nagyon kemény erőszakot voltaképpen a társadalom egészével szemben. A társadalom maga nem volt megosztva. A hatalom szintjén voltak ugyan belső harcok, olykor félelmetesen durvák és kíméletlenek, de ennek a társadalomra semmi hatása nem volt, mert a kulisszák mögött zajlott, és nem volt hozzá szükség a társadalom támogatására, hiszen nekünk semmi beleszólásunk nem volt a döntésekbe.

A demokratikus hatalmi struktúrában azonban az erőviszonyok alakulása a mi szavazatainkon múlik. Éppen ezért itt a rendszer lényegét képező erőszak nem marad meg

valahol fent, hanem kisugárzik onnan az egész társadalomba, egymással szemben álló táborokat, csoportokat teremtve. A nagy hagyományú, szervesen létrejött nyugati demokráciákban ez egy bejáratott dolog, s a társadalomnak kialakult hozzá a morális alapja, hogy ezt a kegyetlen erőszak-mechanizmust valahogy elviselje és a civilizált magatartás határai között tartsa. De a választási kampányok során még így is csatatérré válik néha az utca, amint azt éppen nemrégiben láthattuk a tévé franciaországi tudósításaiban.

Ezzel szemben Kelet-Európában olyan társadalmakban próbáljuk most a demokratikus hatalmi rendszert működésbe hozni, amelyeknek morális alapját a több évtizedes kommunista rezsím nemcsak hogy kikezdte, hanem sokfelé szinte teljesen le is építette. Ezért a társadalom nem tud bánni az erőszakkal, amelynek alkalmazásába ez a struktúra úgyszólván belekényszeríti a szavazás rendszerével. Az egész Kelet-Európát elárasztotta az erőszak, kezdve a morális és lélektani erőszakkal – amilyen például a nacionalista propaganda –, el egészen a szóbeli és testi erőszakig. Az emberek egymással szemben álló táborokba sorolódnak, s ezek nem politikai ellenfélnek, hanem ellenségnek tekintik egymást. Régi emberi kapcsolatok szakadnak meg, barát baráttal összevész, apa fiával nem beszél – amint az nálunk történt az 1990. májusi választások előtt és után, csak azért, mert egyiknek a Front volt rokonszenvesebb, a másiknak meg a liberálisok.

Hogy a demokrácia elegáns működtetéséhez megfelelő erkölcsi háttér szükséges, azt mindenki tudja vagy legalábbis sejti, ezért is hangzik el oly gyakran, hogy a demokrácia feltételezi a toleranciát, a kisebbségek respektálását – ha már legyőzzük, legalább respektáljuk őket, ugyebár! –, de ez mind csak üres prédikáció, mert a többségelvű demokrácia hatalmi rendszerébe ez nincs úgy beépítve, hogy e nélkül ne is tudna működni. Sajnos nagyon jól működik tolerancia nélkül is, akkor pedig meglehetősen kellemetlen és kiábrándító. Mi csak tudjuk!

Mindaz a sok rossz, ami a szavazásos rendszerből egyenesen következik a társadalom szintjén, ugyanúgy óhatatlanul megvan a különböző szervezetekben, szövetségekben, pártokban és más közösségekben is, ha ezt a rendszert alkalmazzák a döntéshozatalban. Legfeljebb az arányok különböznek. Ez nagymértékben lerontja a hatékonyságot, ha ugyan meg nem bénítja az egész rendszer működését. Mert mit fog vajon tenni az, akit legyőztek? Ővele mi lesz? Mivel abba senki nem nyugszik bele egykönnyen, hogy vereséget szenvedett, nyilván tenni fog valamit. A legkevesebb, amit tehet – de ezt aztán szinte törvényszerűen meg is fogja tenni –, hogy megpróbálja elszabotálni a döntés végrehajtását, már csak azért is, hogy bebizonyosodjék, hogy az a döntés teljesen használhatatlan volt. Ha a legyőzöttek táborra csak egy kicsivel kisebb, mint a győzteseké, s ha a döntéshozatal nagyon ádázul, indulatosan történt, akkor ez olyan patthelyzetet teremthet, amely leblokkolja a rendszer működését. Emlékezzünk csak rá, mi is történt a marosvásárhelyi kongresszuson! A „Gézák [mármint Domokos Géza és Szócs Géza] harcában” az egyik csak néhány szavazattal kapott többet, mint a másik, úgyszólván a véletlenül múlt, hogy ki legyen az RMDSZ elnöke. Az

a pár szavazat nyilván nem volt elég ahhoz, hogy a „győztes Géza” tábora valóban győztesnek érezhesse magát. A dolog tehát a lehető legrosszabbul sült el, hiszen ahelyett, hogy a jó probléma- és konfliktusmegoldás szabályai és követelményei szerint két nyertessel végződött volna, itt még csak nem is egy győztes meg egy vesztes volt, hanem valójában két vesztes. A helyzetet mit sem segített, hogy a másik Géza is bekerült az elnökségbe. Az ilyen dolgok ugyanis nem egészen úgy működnek, ahogy azt sokan hiszik, hogy tudniillik ez így komplementáris lesz, tehát egy „jó egyensúlyhelyzet” alakul ki. Nagyon szerencsés eset kell hogy legyen az, amikor így történik. Mi ugyanis ott azt csináltuk, hogy nem egy, hanem két olyan személyt juttattunk a vezetőségbe, akik körül nagyon határozottan két, majdnem egyenlő létszámú táborra szakadt a kongresszusi küldöttség, akiknek megválasztása mellett tehát a lehető legkisebb volt a konszenzus – mondhatni, hiányzott. Mi azt hittük, hogy a két rossz döntés valahogy egyesül majd, és lesz belőle egy jó. De nem lett, és nem is lehetett. Hiszen – valljuk be férfiasan – ott mindkét Géza azt a kimondatlan, de annál egyértelműbb mandátumot kapta a maga táborától, hogy ahol csak lehet, akadályozza a másikat, s a továbbiakban csak rajtuk múlott, hogy ezt milyen mértékben fogják majd teljesíteni. Ezt – és az egész elnökség összetételét – látva számomra teljesen nyilvánvaló volt, hogy ez így nem fog működni, s még el sem jöttünk Marosvásárhelyről, amikor megjósoltam – tanúm van rá – , hogy itt bizony legkésőbb ősszel rendkívüli RMDSZ-kongresszust fogunk meghirdetni. Csöppet sem örvendek neki, hogy jó prófétának bizonyultam.

Mindezt azért mondtam el, hogy legyen világos: konszenzust nem lehet egyszerű „igen/nem” szavazatok alapján teremteni, mert maga az ilyen szavazási rendszer teszi ezt lehetetlenné. Az RMDSZ mostani belső válsága legnagyobb részét éppen ebből az ostoba döntésmechanizmusból származik, és amíg a döntéshozásnak ezt a formáját alkalmazza, ezektől a bajoktól aligha tudhat megszabadulni. Szerencsére azonban van a döntéshozásnak más, sokkal rokonszenvesebb, a szó igazi értelmében demokratikusabb, közösségépítő formája is.

Konszenzusus döntés szavazás nélkül

Mindnyájan tapasztalhatjuk, hogy az „igen/nem” szavazatokon, illetve a többség mechanikus elvén alapuló döntésmechanizmus mekkora károkat okozhat a közösségnek, olyanokat, amelyeket aztán nagyon nehéz helyrehozni, mivel következményeik szervesen beépülnek a döntést követő további folyamatokba is. Ezeket nem lehet másképp elkerülni, csak úgy, ha magát a rossz mechanizmust, amelynek egyetlen előnye, hogy praktikus, könnyen lebonyolítható – de milyen áron! –, mással helyettesítjük, olyannal, amely nemcsak jobb, körültekintőbb döntések megszületését teszi lehetővé, hanem a közösséget is építi, így a hatékonyságot is észrevehetően növeli. A konszenzus kialakításán, illetve felmérésén alapuló döntésmechanizmusnak két formája is van, ezeket meg lehet tanulni, és a helyzetnek megfelelően alkalmazni is lehet. A hatékonyabb forma kétségtelenül az, amelyben szavazás

egyáltalán nincs. Bár nem bevett szó a döntésnek erre a módszerére, azt hiszem, adott esetben nyugodtan nevezhetjük *közmegegyezés*-nek is, hiszen voltaképpen éppen erről van szó. Ez a döntésmód különösen olyankor nagyon eredményes, ha a különféle problémák megoldását célzó többféle javaslat közül kell a legmegfelelőbbet kiválasztani, illetve közösen kialakítani. A másik forma, a konszenzusos szavazás módszere bizonyos értelemben átmenet a szavazás nélküli konszenzusos döntés és az általunk ismert szavazásos döntésmód között, ezért valamivel kevésbé hatékony, mint az előbbi, de az utóbbihoz képest a közösségépítés szempontjából összehasonlíthatatlanul előnyösebb, emellett különösen olyankor, amikor valamilyen vezető testületet sok embernek kell megválasztania, könnyebben célt lehet vele érni, mint a szavazás nélküli módszerrel, bár, mondom, ahhoz képest némi veszteségek árán. Mivel jelenlegi felkészültségünket, illetve felkészületlenségünket is tekintetbe véve úgy látom, hogy mindkettőre nagy szükségünk van, a következőkben röviden mindegyiket ismertetni fogom.

A szavazás nélküli konszenzusos döntés nem új dolog, a közösségek hatékony és békés együttműködését programszerűen is hirdető kvékerek háromezred éve csakis ezt alkalmazzák. Jó működéséhez szükség van egy ügyelőre (moderátorra), aki ebben a minőségében semmiképpen sem vezetője vagy irányítója a döntéshozó csoportnak (erre nálunk különösen ügyelni kell), hanem inkább szolgálója: ezt a szerepet olyan emberre bízuk, aki ismeri ennek a döntésformának minden csínját-bínját, és segíteni tudja a csoportot átjutni a közben esetleg felmerülő nehézségeken. (Ez nem jelenti azt, hogy az ilyen döntés kipróbálásával feltétlenül meg kell várni, míg valahonnan „fentről” érkezik majd hozzánk valaki, aki megmondja majd nekünk, mit kell csinálni. Hiszen az ilyesmit gyakorlat közben tanulja az ember, a saját tapasztalatok figyelmes, tudatos elemzése sok mindenre rávezet bennünket, ami a következő próbálkozást eredményesebbé teheti. Reményem szerint az alábbiak tartalmazni fogják azt a minimumot, aminek alapján már el lehet indulni.)

Az *első szakasz* a kialakítandó döntéssel kapcsolatos információk felszínre hozása és összesítése, hogy mindenki világosan lássa, milyen helyzetből indulunk el, és miért is van szükség a döntésre, miből áll a probléma. Itt három dologra kell figyelni: (1) mik a tények, és milyen adatok állnak rendelkezésünkre, (2) milyen érzelmek kapcsolódnak az illető problémához, milyen félelmek, kételyek, indulatok hatnak – hiszen ezek is részei a problémának, nem lehet őket figyelmen kívül hagyni, már csak azért sem, mert a konfliktusokban, ennél fogva az események lehetséges kimenetelében ezek nagy szerepet játszanak, (3) milyen álláspontok, vélemények forognak fenn az illető problémával kapcsolatban, ezek létére ugyanis jó, ha már ebben a szakaszban tekintettel vagyunk.

Az első szakaszban a csoport tagjai ezekről beszélgetnek, az ügyelő szerepe vigyázni arra, hogy mindenki elmondhassa azt, amit mint újat hozzá tud még tenni az elhangzottakhoz – de csakis azt! Nehezen leszokható emberi gyarlóság ugyanis, hogy ilyenkor a dolgok hosszas részletezésébe bocsátkozva ismét előadjuk más szavakkal ugyanazt, amit már más is

elmondott, csak mert annyira feszít bennünket a beszélhetnék; valahogy szeretnénk kinyilvánítani, hogy nekünk is hasonló a véleményünk az előttünk szólóéhoz, csak még határozottabban. Ezzel azonban csak az időt nyújtjuk fölöslegesen, és megnehezítjük a dolgok világos áttekintését. Mindenkinek arra kell törekednie – ez különben a konszenzusos döntéshozás egész menetére érvényes –, hogy mondanivalóját tömören adja elő, a lényegre koncentrálna. Ha az önmérsékletre nem sok hajlandóság mutatkozik, meg lehet egyezni egy olyan szabályban, hogy senki sem beszélhet többet egy megszabott időnél, de ezt nem szabad mereven alkalmazni, hiszen könnyen meglehet, hogy valakinek annyi fontos információja van az illető kérdéstről, hogy sehogy sem tud beleférni az időkeretbe. Ha úgy látjuk, hogy a szóban forgó döntéshez mindezek valóban fontosak, akkor lehetőséget kell adni neki, hogy végigmondhassa, amit akar, ha pedig az információk fontosak ugyan, de nem egészen tartoznak ehhez a döntéshez, akkor ott helyben biztosítani kell neki egy más alkalmat, amikor ezeket előadhatja, s ezt az ígéretet később feltétlenül be kell tartani, mert különben elvész a bizalom, és megszűnik az együttműködés jó hangulata. Alapszabály, hogy mindenki biztos legyen benne, hogy előbb-utóbb az ő mondanivalójára is sor fog kerülni, s ha nem most, akkor azt is tudnia kell, hogy mikor. Ha a csoport így működik, akkor az emberek nem fognak minduntalan egymás szavába vágni – erre különben az ügyelő is vigyáz –, hanem türelmesen kivárják, míg rájuk is sor kerül.

Ne készítsünk előre „felszólalók listáját” (pláne olyat ne, amelyet egy adott szám után lezárunk, megvonva ezáltal másoktól a lehetőséget, hogy elmondhassák véleményüket), egyrészt mert egy ilyen döntéshozatalban nem felszólalók vannak, hanem tanácskozók, hozzászólók, másrészt meg ezáltal lehetetlenné tennék, hogy a menet közben felmerülő, utólag jött jó ötletek, vélemények bekerülhessenek a döntéshozásban felhasználható gondolatok közé. Ne hozzunk hát olyan szabályt, hogy egy személy csak egyszer szólhat hozzá a kérdéshez – hiszen a problémák megbeszélése természetes, spontán formában sem így történik. Ezzel a lehetőséggel azonban nem szabad visszaélni, minden résztvevő tekintettel kell hogy legyen arra, ami az ilyen döntéshozatalban oly lényeges: teret teremteni mások számára. Senki sem sajátíthatja ki magának a rendelkezésre álló időt, s ha nem tartaná magát ehhez, vegye természetesnek, ha az ügyelő figyelmezteti erre.

Bár, mint mondtam, az ügyelő nem vezetője a csoportnak, könnyen megtörténhet, hogy a csoport tagjai mégis amolyan „főnökként” viszonyulnak hozzá, míg bele nem szoknak az ilyen döntések és tanácskozások rendes formájába. Ezt leghamarabb onnan lehet észrevenni, hogy minden hozzászóló őhozzá, őfelé fordulva beszél, mint a hadseregben a tiszthez szokás, mintha ő volna itt a legfontosabb személy. Ha az ügyelő ilyet tapasztal, nem árt tapintatosan (esetleg szelíd humorral) figyelmeztetni a társaságot, hogy most ők hozzák a döntést, tehát mindenki mondanivalója mindenkihez szól, szebb lesz hát, ha egymáshoz beszélnek. Ez mindjárt közvetlenebb, nyugodtabb munkaléggé válik, és oldja a „nagy alkalmak” feszes és feszélyező görcseit. Éppen ezért az ülésrend és térkihasználás is fontos: ne azzal kezdjük,

hogy három vagy öt tagból álló prezídiumot választunk („az ülés jobb lebonyolítása végett”), vagy bizonyos személyeket tudatosan kiemelt helyre ültetünk, hanem – ha ezt a csoport kis létszáma megengedi – ülünk körbe, úgy, hogy beszélgetés közben mindenki láthasson mindenkit, és mindenkire szólhasson.

A döntéshozásnak ebben az első szakaszában az elhangzottakat semmilyen tekintetben nem értékeljük és nem is kommentáljuk, hiszen nem ez a cél, hanem hogy a kérdéssel kapcsolatban minél több információ felszínre kerüljön. Ha a tárggyal kapcsolatosan valami más információnk van, amely eltér attól, amit egy korábbi hozzászóló előadott, azt a magunk hozzászólásában mondjuk el.

Mikor az ügyelő úgy látja, hogy a folyamat ennek a szakasznak elért a végére, akkor megkérdezi, hogy ehhez van-e még valakinek új mondanivalója (nehogy legyen, és annak meghallgatása nélkül menjünk tovább). Mivel nem mindenki egyformán bátor a szólásra, nem árt, ha az ügyelő személy szerint is megkérdezi azokat, akik még nem szóltak hozzá, hogy ők nem szerettek volna-e mondani valamit. Ha nincs új mondanivaló, akkor röviden összefoglalja, immár rendszerezve az addig elhangzottakat, hogy az egész áttekinthetőbb legyen, és ellenőrzi, hogy ezzel az összefoglalással meg van-e mindenki elégedve, nem maradt-e ki belőle valami lényeges. (Ezt egyszerűen megkérdezi, s akinek valami kifogása van, elmondja. A kérdést azonban ne úgy tegye fel, hogy „Meg van-e mindenki elégedve?”, hiszen erre szinte egységes bólogatás lesz a válasz, s magunk sem vesszük észre, hogy mi itt valójában mások helyett is bólogatunk, hanem kérdezze inkább így: „Van-e valakinek hozzáfűznivalója?” Ez személy szerint szól mindenkire, ezért célravezetőbb.) Ha a beszélgetés során felszínre került információk nem túlságosan sokrétűek, tehát ha mindenki számára könnyen áttekinthetőek, ezért szükségtelen őket külön rendszerezni, akkor az első szakasz végén az összegezés el is maradhat, hiszen a fölösleges ismétlés csak időpazarlás.

A döntéshozás *második szakasza* a probléma megoldására vonatkozó javaslatok összegyűjtése. A javaslatok az előző szakaszban felszínre került információk alapján, azok egészének figyelembevételével fogalmazódnak meg. Abból indulunk ki, hogy mindenki javaslata, véleménye egyformán értékes, és igyekszünk is ehhez mérten viselkedni. Először csak listászerűen rögzítjük a javaslatokat, ötleteket, nem értékeljük őket, hiszen ez akadályozhatja az újabb ötletek felbukkanását. A cél itt az, hogy minél több javaslat hangozzék el, hogy legyen miben válogatni, tehát nem annyira a minőségre, mint inkább a mennyiségre törekszünk. (A kezdő ügyelő figyeljen arra, hogy az értékelés tilalma rá is vonatkozik, sőt rá inkább, mint másokra. Ha valamelyik javaslat neki nagyon tetszik, és felkiált örömeiben, hogy „Ez az!”, akkor a javaslattal kevésbé rokonszenvezők ezt úgy fogják magyarázni, hogy ő megengedhetetlenül beleavatkozik a döntéshozás menetébe, és valójában nem semleges, hanem ravaszul irányítja az egészet, amerre ő akarja – s a jó együttműködéshez szükséges bizalom nyomában odalesz.)

Ebben a szakaszban senkitől sem várunk részletes, kidolgozott javaslatokat, inkább

ötletek ezek, amik ilyenkor felmerülnek: képlékenyek, menet közben alakíthatók, vázlatosak, olykor jelzésszerűek. Az ötletgyűjtés folyamán senki sem kell hogy tekintettel legyen a már elhangzott javaslatokra, nyugodtan előállhat olyannal is, amely valamely korábbival minden tekintetben teljesen ellenkezik.

Mikor a csoport kifogy az ötletekből – ezt az ügyelő rákérdezéssel ellenőrzi –, akkor következik e szakasz második része: kiválasztani a beérkezett javaslatok közül azt az egyet vagy azt a két-három egymáshoz közel állót, amelynek továbbfejlesztésével ki lehet alakítani a végső döntést.

Ha vannak olyan javaslatpárok, amelyek egyértelműen és menthetetlenül kölcsönösen kizárják egymást, mert homlokegyenest ellenkeznek, akkor először is megkérdezzük az illető javaslatok indítványozóit: beleegyeznek-e abba, hogy ne ezek valamelyikére próbáljuk a végleges döntést alapozni? Az ilyenek ugyanis nagyon megosztó jellegűek, ezekre bajosan lehetne konszenzust építeni, hiszen világos, hogy ha az egyiket úgy, ahogy van, elfogadnánk döntésként, az a másik gazdáját bajosan elégítené ki. Ha a javaslattevők érett, felelősségteljesen gondolkodó emberek – márpedig a konszenzusos döntésfolyamatban ezt mindenkiről feltételezzük –, akkor ezt be fogják látni maguk is, és nem fognak ebből presztízskérdést csinálni, hiszen itt mindenkinek úgy kell a dologhoz hozzáállnia, hogy ez a csoport nem azért van együtt, hogy *valaki javaslatát* fogadja el, hanem hogy megtalálja azt a *megoldást*, amely az adott helyzetben a legcélszerűbb, s amely ugyanakkor lehetőleg mindenki számára elfogadható. (A konszenzusos döntés módszerének megtanulása és bejáratása egyébként nemcsak azt jelenti, hogy elsajátítunk bizonyos technikákat és rutint, hanem azt is, hogy kialakítjuk magunkban az ehhez szükséges készségeket, magatartásformát és viszonyulásmódot. Ez nem olyan nehéz, mint amilyennek tűnik, hiszen valójában sokkal több felelősségteljesen gondolkodó ember van közöttünk, mint esetleg némelyek gondolnák, csak az általunk alkalmazott rossz, destruktív módszerek nem teszik lehetővé, hogy ez mindig ki is derüljön.) Mivel azonban mindenkinek kedves a maga ötlete, lehetséges, hogy hajlandók lesznek ugyan beleegyezni, de csak azzal a feltétellel, hogy menet közben ezekről nem fogunk elfelejtkezni, s ha valamit be lehet építeni belőlük a végső döntésbe, akkor azt nem fogjuk elmulasztani. Ezt nyugodtan el lehet fogadni, de akkor komolyan is kell venni. Hiszen ebben a szakaszban a javaslatok rostálásakor amúgy sem ejtünk el véglegesen egyet sem, hanem a következő szakaszban, amennyire lehet, mindegyiket igyekszünk figyelembe venni és felhasználni belőlük az értékes elemeket.

Ezután megnézzük, hogy a fennmaradó javaslatok közül melyek azok, amelyek a döntésfolyamat jelenlegi szakaszában a legnépszerűbbek, amelyek körül tehát a legnagyobb fokú a konszenzus. Ezt többféleképpen is ki lehet deríteni, a legegyszerűbben kézfeltartással. Ha így járunk el, jó, ha az ügyelő világossá teszi mindenki számára – legalábbis eleinte –, hogy ez csak egyszerű tesztelése az egyes javaslatok népszerűségének, semmiképpen sem döntéssel járó szavazás. Célszerű, ha a kérdést valahogy így teszi fel, miután emlékeztetés- és

összefoglalásképpen felsorolja a fennmaradt javaslatokat: „Ki szeretné, ha azt a javaslatot vennénk alapul a döntés végső formájának kialakításához, hogy ...?” Ez tartalmilag jelzi, miről van szó, de a kérdés formája sem lényegtelen: miután ugyanis a javaslatok összegyűltek, ezeket mint a csoport közkincsét kell hogy kezelje mindenki, főként pedig az ügyelő, tehát ettől kezdve ne X vagy Y javaslatáról beszéljünk, hanem tartalomszerűen hivatkozzunk rá, amint azt fentebb is látjuk. Ezzel jelezzük, hogy ha valamely javaslatot elfogadhatónak tartunk, vagy fordítva, használhatatlannak, akkor ezt nem azért tesszük, mert X-től vagy Y-től jött, hanem mert bárkitől származott volna is, ugyanez volna róla a véleményünk.

Mikor a döntésre vonatkozó javaslatok egyeztetése és pillanatnyi népszerűségük kipuhatólása által a legcélravezetőbbnek tűnő változatot azonosítottuk, úgy látván, hogy annak továbbfejlesztéséből jó döntést alkothatunk, tulajdonképpen már át is léptünk a döntéshozás *harmadik szakaszába*, amikor is a leendő döntés alapjának tekintett javaslatról beszélgetünk, szem előtt tartva a többit is. Jó, ha mindjárt az elején megkérdezzük, van-e valaki, akinek nyomós okai vannak arra, hogy ezt a javaslatot mindenestül alkalmatlannak találja erre a célra. Ha van, kérjük meg, hogy fejtse ki részletesebben, miért. Ne érzük be általánosságokkal. Ha valaki például azt válaszolná, hogy rendkívül veszélyesnek látja a dolgot, kérjük meg, hogy mondjon erről többet: milyen veszélyeket lát benne, s nincs-e valami javaslata arra, hogyan lehetne ezeket elhárítani. Lehet, hogy a felhozott ellenérvek olyan meggyőzőek lesznek, hogy a csoport ezt a javaslatot mindenestül elveti, s egy másikat választ a leendő döntés alapjául. De az is lehet, hogy a javaslatnak csak egy elemét fogja mással helyettesíteni, olyannal, ami az óvatosabbak kívánságát is kielégíti. Kiderülhet azonban, hogy az aggodalmas vélemény gazdája egy téves információ alapján szólt a javaslat ellen, s a csoportban van valaki, aki ezt helyesbíteni tudja, ami által elhárul az akadály a javaslat elfogadása előtt.

Ügyeljünk arra, hogy az egészzel vagy a részletekkel szembeni fenntartásainkat lehetőleg úgynevezett én-közlésekkel mondjuk el: ne azzal érveljünk hogy ez a javaslat nem jó, mert ostobaság, mert ilyen meg amolyan, hanem mondjunk valami ilyesmit: „Nekem ez a javaslat azért nem tetszik, mert úgy látom, hogy nem oldja meg megnyugtatóan ezt és ezt a problémát.” Vagy: „Én ezt a javaslatot nem szívesen támogatnám, mert úgy érzem, hogy sértené (valakik) érdekeit.” Sohase beszéljünk más helyett és más ellen, hanem a magunk véleménye mellett érveljünk, azt indokoljuk meg világosan, hogy milyen nyomós érvek miatt nem tudjuk mi (pontosabban: nem tudom én) támogatni a másik javaslatot. Ha az ügyelő azt hallja, hogy ilyesmi hangzik el: „Mindnyájan tudhatjuk, hogy X ezt csak azért javasolja, mert úgy gondolja, hogy ...”, akkor kérje meg a beszélőt, hogy (1) csak a saját nevében beszéljen, ne mindenki helyett, és hívja fel a figyelmét, hogy (2) sokkal egyszerűbb és biztosabb módja is van annak, hogy X indítékait megtudjuk, hiszen itt van közöttünk, majd mindjárt megkérjük, hogy mondja el ő maga, miért javasolta éppen ezt.

Már ebből is látszik, mi e szakasz lényege: a javaslatot alaposan megvizsgáljuk, egészében is meg elemeire bontva is. Először is megnézzük, milyen következményei lesznek annak, ha ezt a javaslatot fogadjuk el. Fontos feltenni azt a kérdést, hogy mi fog attól *a gyakorlatban megváltozni*, ha így döntünk. Mert lehet, hogy egy javaslat tetszetősen hangzik, és nagyfokú konszenzus is mutatkozik körülötte, de alaposabban megnézve kiderül, hogy ellenvetések csak azért nincsenek, mert a gyakorlatban nem hozna semmi változást, tehát senkit sem zavarna, ha elfogadjuk is. Az ilyen döntésnek pedig semmi haszna. Szerencsére majd minden csoportban vannak olyanok, akik ennyivel nem érik be, még a kicsivel többel is nehezen, ezért nem valószínű, hogy konszenzussal ilyen céltalan döntést lehetne hozni. Meg kell beszélni, milyen várható hatása lesz a döntésnek az emberek érzelmeire (ha olyan a helyzet, mind a magunk térfelén, mind a másikon) és magatartására. Ezek fontos elemei a következmények elemzésének. Gondolkozni kell arról, mi lesz a közvetlen hatása, de arról is, hogyan illeszkedik ez távlati céljainkba: nem lesz-e olyan, hogy azok elérését később nemhogy segítené, hanem egyenesen akadályozza?

A javaslat elemeire bontása nemcsak a jobb áttekintés érdekében szükséges, hanem fontos lépés a konszenzus kialakítása felé. Míg szét nem szedtük, lehet, hogy van egy kisebbség, aki nem tud vele egyetérteni. Menet közben kiderülhet, hogy nem az egészszel nem ért egyet, hanem csak egy kis részletével. Ilyenkor vagy az történik – ha a kisebbség véleménye megalapozottnak bizonyul –, hogy a többség abban a kis részletben megérti és elfogadja, hogy a kisebbségnek igaza van, s a csoport a javaslatot ilyen tekintetben úgy módosítja, hogy a kisebbség is elfogadhassa, vagy pedig az illető részletkérdés kapcsán más érvek is felmerülnek a beszélgetés során, s a kisebbség érti meg, hogy elképzelései pillanatnyilag használhatatlanok. Az a fontos, hogy mindenki mondhassa el, mivel nem tud egyetérteni a részletekben, s úgy alakítsuk a döntést, hogy az a végén lehetőleg mindenkinek megfeleljen. Így, részletről részletre haladva változik, alakul a javaslat, mígnem egyszer csak körvonalazódnak kezd a döntés végső formája. Eközben nem szabad elfelejtkezni a többi javaslatról sem, hiszen azok értékes elemeket tartalmazhatnak a részletek módosításához.

Így érkezünk el a döntéshozás *negyedik szakaszához*, amikor is az ügyelő rendszerezve összefoglalja, hogy mire jutottunk eddig. Először azt összegezi, miben értünk egyet. Ezzel kell kezdeni, mert ez segíti a csoportot a továbbjutásban, ez erősíti a bizalmat. Ha a javaslat újabb formájába, valamelyik részlethez a kisebbség véleménye is beépült, ezt ne mulassza el külön megemlíteni, mert így érzékelhetővé teszi, hogy az alakuló döntés mindnyájunké lesz, nem egyszerűen egy többségben lévő részé. Utána mondja el, melyek még a vitás pontok, részletek. Ez a szakasz a műhelymunka forgácsainak eltakarítása – azért van rá szükség, hogy tisztábban lássuk a helyzetet. Újra megfogalmazza a javaslatot, immár az összes változtatásokkal.

Ha szükségesnek látszik, ezen a ponton lehet egy kis szünetet tartani, hogy ezalatt mindenki mérlegelhesse magában a helyzetet, egy kicsit leülepíthesse gondolatait.

Az *ötödik szakasz* a konszenzus ellenőrzésével kezdődik: az ügyelő felteszi a kérdést, valahogy így: „Tehát úgy tűnik, mindenki egyetért azzal, hogy ... Van-e valakinek ellenvetése vagy kiegészítése?” Itt – de korábban is – fontos, hogy *egyszerre csak egy dolgot* kérdezzen. Nem jó kérdés például az, hogy: „Egyetért-e mindenki azzal, hogy mához két hétre tizenkét órákor a református parókián negyven ember jelenlétében ... stb.”, hiszen lehet, hogy valaki egyetért a helyszínnel, de nem az időponttal is, vagy a dátummal igen, de az órával nem. Esetleg a negyven embert sokallja vagy keveselli. Mindig az általánosabb elemekből, az egészből kell kiindulni, s onnan haladni a részletek felé.

Ezáltal pontosan kiderül, mindenki számára bizonyossá válik, mi az, amiben teljes az egyetértés, a dolognak ezt a részét tehát félre lehet tenni. Ettől kezdve erről nem esik több szó, kizárólag a fennmaradt vitás pontok körüli nézetek egyeztetése van még hátra. Egymás véleményének meghallgatásával, ezek felelős mérlegelésével ezekben is meg lehet találni azt a megoldást, amely mindenki számára elfogadható.

Ekkor következik a *hatodik szakasz*: maga a döntés. Immár végleges formájában kerül a csoport elé a javaslat, az ügyelő ellenőrzi, hogy egészében véve elfogadhatónak találja-e mindenki. Külön megkérdi, hogy nincs-e valakinek valami hozzáfűznivalója. Ha nincs, akkor a javaslatot a csoport döntéssé nyilvánítja. Ha valakinek nyomós oka van rá, hogy mégse értsen egyet, akkor azt komolyan kell venni, s ha szükséges és indokolt, akkor abban a részletkérdésben vissza kell lépni valamelyik korábbi szakaszba. De semmiképpen sem kezdjük az egészet előlről!

A döntés megszületése után nyomban határozni kell a végrehajtásról is: ki hajtja végre, mikorára, milyen eszközökkel. Meghatározzuk, mivel kell kezdeni, mit kell elintézni, kivel kell tárgyalni. Jó, ha a feladatokat szétosztjuk, s a további együttműködés formáinak meghatározását a végrehajtókra hagyjuk. Sokszor nehezen akad vállalkozó; ha lehet, senkire se erőltessünk rá olyasmit, amit nagyon nem neki valónak érez. A konszenzusos döntés azonban olyan hangulatot teremt, hogy legtöbbször önként elvállalja valaki a végrehajtásnak azt a mozzanatát, amelyhez a leginkább kedvet érez. Ezért az ügyelő az egyes mozzanatokhoz érve jó, ha felteszi a kérdést: „Ki vállalná ezt el?” Az így vállalt feladatot ugyanis mindig nagyobb lelkesedéssel végzi az ember, ezért eredményesebben.

Ha hosszabb lefutású döntést hoztunk, egy bizonyos idő után, miután már van némi tapasztalat az alkalmazásában, a döntésre vissza lehet térni, hogy lássuk, még mindig jónak tartja-e mindenki, vagy van, aki az azóta szerzett tanulságok alapján valamilyen részlet módosítását látná jónak. Ne féljünk az ilyesmitől – minden döntést emberek hoznak, egyik sem szentírás, hogy akkor is tartanunk kelljen hozzá magunkat, ha utólag nem a legszerencsésebbnek bizonyul, csak azért, mert egyszer így döntöttünk.

(Az esetleges félreértések elkerülése végett jegyzem meg, hogy egy döntés attól még nem lesz konszenzusos, hogy nem szavazással hozzák, de mindenki beleegyezik. Ha egy csoport vezetője diktatori módon kijelenti, hogy márpedig így lesz, s a többiek meg sem

mernek szólalni, hanem rábólintanak, vagy csak azért mennek bele, hogy elkerüljék a konfliktust, de valójában nem értenek vele egyet, az nem konszenzus, hanem a vezető részéről basáskodás, az ezt eltűrők részéről pedig gyámoltalanság.)

Az ügyelő nem felelős azért, ha a csoport nem tud eljutni a döntéshez. Nem kell kieroszakolnia a döntést. Lehet, hogy rossz a hangulat, indulatosak, türelmetlenek az emberek, ilyenkor jobb, ha a döntést elhalasztjuk, de már itt megegyezve abban, hogy mikor és hol folytatjuk. Ilyen hangulatban úgyis nehezen születnek jó döntések. Az sem az ő hibája, ha a csoportból nem jönnek jó ötletek. Megtörténik, hogy menet közben kiderül, hogy a döntés azért nem tud megszületni, mert nincs hozzá elég információ. Ilyenkor máskorra kell halasztani a döntést, pontosan meghatározva, hogy akkorra kik milyen információkat fognak megszerezni. Ha ez csak egy részletkérdés vonatkozásában áll fenn, az eddigi munkát nem hagyjuk kárba veszni: amiben már megegyeztünk, azt következő alkalommal már nem tárgyaljuk újra.

Előfordulhat olyan eset is, hogy sürgősen kell dönteni, de a konszenzus nem alakul ki, mert van egy kisebb csoport, aki sehogyan sem tud elfogadni bizonyos részleteket, nem makacskodásból, hanem mert úgy látja, hogy az a megoldás az egész csoportra nézve veszélyes vagy káros lehet. Nem tudja vállalni. A csoportnak mégis döntenie kell. Ilyenkor sem a szavazás a megoldás (hiszen annak eredménye előrelátható), hanem az, hogy megkérjük a kisebbséget: egyezzenek bele – azzal a feltétellel, hogy ebből azért nem fogunk divatot csinálni –, hogy nélküle hozunk döntést. Ilyen esetben viszont le kell szögeznünk, hogy azok számára, akik a döntésben nem vettek részt, a végrehajtás nem kötelező. Mert senkire sem erőszakolhatjuk rá a magunk döntését, ha egyszer nem ért vele egyet.

Lehet, hogy az Olvasó most úgy gondolja, hogy ez szépnek szép, de nagyon bonyolult. Leírva csakugyan annak tűnhet. A gyakorlatban azonban ezt sokkal egyszerűbb csinálni, mint így elmondani. Az már igaz, hogy a szavazás ennél kevesebb észbeli erőfeszítést igényel, és pillanatok alatt megvan. De míg a szavazás – mindenki tapasztalhatja – rossz hangulatot teremt, a konszenzusos döntés mindig meglelégedéssel és sikerélménnyel végződik. Ha az emberek érzik, hogy közösen, mindenki véleményének figyelembevételével olyan döntést hoztak, amely mindenkit kielégít, akkor a döntés végrehajtása nem fog elnapolódni. Éppen ezért ha minden helyi RMDSZ-szervezetben így hoznák a döntéseket, de nemcsak ott, hanem a megyei szervezetek vezetőségében, az Országos Elnökségben és – miért ne? – a KOT-üléseken, sőt a kongresszuson is, akkor egészen más lenne a hangulat, eredményesebb lenne a munka, minden jobban működne, a hatalmi szempontok érvényesítésének pedig az ilyen döntéshozás lényegéből adódóan sokkal kisebb tere lenne. De nemcsak az RMDSZ-ben lehet ezt alkalmazni, hanem mindenütt, ahol döntéseket kell hozni, egyházi tanácskozásoktól iskolai tantestületi gyűlésekig, sőt a falusi, városi és megyei tanácsokig. (Ha ez utóbbiakban ennek csak valami olyan rendszabály volna az akadálya, amelyet az illető testületek nem változtathatnak meg, s amely kötelezővé teszi számukra, hogy szavazással döntsenek, azt

nagyon egyszerűen át lehet hidalni: konszenzussal kialakítjuk a döntést, utána pedig játszunk egy kicsit: az így hozott döntést egyhangúlag megszavazzuk – hogy adjuk meg a császárnak is, ami az övé.)

A másik aggály az lehet, hogy ez nagyon időigényes dolog. Idő valóban kell hozzá. Jó munkát nemcsak a döntéshozásban: sehol nem lehet sebtében, összecsapva végezni. Ehhez is idő kell – majdnem annyi, mint amennyit a jelenleg alkalmazott rendszerben a szavazást megelőzően a különböző táborok, csoportok megszervezésére meg az üres, demagóg kortesbeszédre pazarlunk. Csakhogy míg mindez tisztára időpocséklás, mert a problémák megoldása terén egy tapodtat sem jutunk vele előre, a konszenzusos döntés során a teljes időt a probléma elemzésére és a minél jobb megoldás megtalálására fordítjuk – mégpedig úgy, hogy közben a közösséget is építjük, nem pedig szétziláljuk. Ráadásul van egy olyan sejtésem, hogy mivel a konszenzusos döntésnek rendje van, és mindenkit rendtartásra kötelez, ennek bevezetésével felére lehetne csökkenteni mostani végeérhetetlen – és olykor mégis döntés nélkül vagy sebtében összecsapott olyan-amilyen döntéssel végződő – tanácskozásaink időtartamát.

A harmadik aggály sejtésem szerint így hangzik: ez mind szép, ha egy eszményien jó helyzetre, fejlett kultúrára gondolunk, de nálunk erről csak beszélhetünk esetleg, mert a gyakorlatban úgysem működne, hiszen ehhez olyan emberek is kellenek, akik fegyelmezetten, felelősségtudattal tudnák ezt csinálni – de nézzünk csak szét, hogy milyenek is vagyunk! Erre azt mondanám: nézzük meg azt is, hogy ez a tapasztalatunk honnan származik! Onnan, hogy megfigyeljük az embereket, hogyan viselkednek a mostani rossz rendszer működtetése közben. És azt látjuk, hogy pontosan úgy viselkednek, ahogyan ebben a rendszerben viselkedni lehet. Olyanok, amilyenekké teszi őket a rendszer. Nem szívesen teszik, de jobbat nem tudnak. Vegyük észre, hogy ha egyenként elbeszélgetünk ezekkel az emberekkel, hányszor megbizonyosodhatunk róla, hogy jó szándékúak, jót akarnak, szívesen tennének is valamit, felelősséget éreznek a közösség problémái iránt – s mégis, mikor összegyűlnek vitatkozni és dönteni, mintha nem is ugyanazok volnának: a rossz rendszer nem teszi lehetővé, hogy mindezek a szép tulajdonságok előtérbe kerüljenek, hanem csak a széthúzást, az ellenkezést termeli. Azt persze elfogadom, hogy kezdetben a konszenzusos döntéshozás gyalázatosan fog menni, sok boldogtalankodással, majdnem olyan rosszul, mint mostani tanácskozásaink, de így tanulnak majd meg az emberek egyre jobban és jobban együttműködni a másikkal, elfogadni a más vélemény létjogosultságát akkor is, ha nem értünk vele egyet, tudatosan tiszteletben tartani mások óhajait. Nagyon hasznos lenne, ha – legalábbis kezdetben, de ha szükséges, később is – a csoport minden döntés után kiértékelné, hogyan zajlott le a folyamat, mi volt benne jobb, mint előző alkalommal, miben léptünk előre, milyen nehézségek merültek fel, ennek mi (nem ki!) volt az oka, s hogyan lehetne ezeket a jövőben elkerülni. Az ilyen tapasztalatokból mindig sokat lehet tanulni.

A konszenzusos szavazás módszere

Mivel bizakodó ember vagyok ugyan, de hiú ábrándokat nem szeretnék kergetni, azt hiszem, nem sok esélyünk van arra, hogy még ha holnap elkezdenénk is, a szavazás nélküli konszenzusos döntéshozás módszerét a közeledő rendkívüli RMDSZ-kongresszusig úgy be tudjuk gyakorolni, hogy azt ott akár kisebb zökkenőkkel is alkalmazhassuk. Ezért is ismertetem a továbbiakban a konszenzusos szavazás módszerét Peter J. Emerson *Consensus Voting Systems* c. könyve alapján. Ezt ugyanis nagyon könnyű megtanulni, maga a szavazás semmivel sem bonyolultabb, mint mondjuk egy lottószelvény kitöltése. Kevésbé hatékony ugyan a közösségépítésben, mint a konszenzusos döntés szavazás nélküli formája, de a mindössze két lehetőséget biztosító „igen/nem” rendszerű szavazással szemben kétségbevonhatatlan előnyei vannak, emellett nagymértékben korlátozza a többségelvűség automatikus érvényesülését, mert ezzel a módszerrel nem azt mérjük, hogy melyik javaslatot vagy jelöltet támogatják többen, hanem hogy melyik elfogadása, illetve megválasztása körül nagyobb az egyetértés foka a döntéshozó csoport egészét tekintve.

Mielőtt azonban ennek ismertetésére rátérnék, szeretnék még elmondani valamit a döntések természetéről. Egyszerűség kedvéért vegyük azt az esetet, hogy elnököt szeretnénk választani az RMDSZ-nek. Van mondjuk hat jelölt – mert miért ne lehetne? Több mint másfél millió magyarból csak kitelik tán ennyi okos ember! Kit kell ezek közül megválasztani? Nyilván a legalkalmasabbat, a legjobbat szeretné mindenki. A bökkenő csak az, hogy nincs egy pontos mérce arra, hogy melyik a legjobb. Egyesek szerint Kis, mások szerint Nagy, vannak akik Kövért szeretnék, mások viszont Soványt. Világos, hogy egy ember egyedül nem döntheti el, ki a legalkalmasabb. Igen ám, de vajon kétszáz ember jobban el tudja ezt dönteni? Még világosabban: ha egy ember egyedül nem elég okos egy ilyen döntéshez, vajon kétszáz ember együtt okosabb-e, mint egy ember?

Sokan gondolkozás nélkül rávágnák, hogy persze. Ez azonban csak azt jelentené, hogy nem vették észre azt a lényeges különbséget, amely egy határozat közös kidolgozása és egy személy közös megválasztása között fennáll. A határozathozatal folyamán az eredeti javaslat részleteiben módosul, folyton javul a minősége (legalábbis így volna rendjénvaló), éspedig éppen a döntéshozó testület egyes tagjainak hozzájárulása révén. Annál az egyszerű oknál fogva, hogy több embernek több jó ötlete támadhat, mint egynek, és több információja is van a helyzet jobb megítéléséhez, s ezek az információk összeadódnak, illetve kiegészítik egymást, ilyen helyzetben valóban működik a kollektív bölcsesség: több ember, ha jól együttműködik, jobb döntést hozhat, mint egy. Szinte azt lehet mondani, hogy kétszáz ember együtt okosabb (lehet), mint egy ember.

De mi történik akkor, mikor elnököt választunk? Itt egy emberről van szó, akihez mi semmit hozzá nem adhatunk, semmit belőle el nem vehetünk, de nem is ezt akarjuk, hanem eldönteni, hogy így, ahogy van, a maga valóságában ő-e a legalkalmasabb az elnökségre, vagy nem. Ehhez mindnyájunknak van egyfajta mércénk, ami tulajdonképpen elvárásainkból

áll össze. Ha kétszáz ember együtt alkalmazza ki-ki a maga mércéjét, attól még nem fog létrejönni az abszolút mérce, amelynek alapján csalhatatlanul meg tudhatnánk állapítani, hogy ki az alkalmasabb. Hanem legfeljebb létrejön valami átlagféle. Mármost az átlagoknak az a tulajdonságuk, hogy fölötte állnak a legalacsonyabb szintnek, de jóval alatta maradhatnak a legmagasabbnak. (Ezt csak Ceaușescu nem tudta, különben nem hirdette volna meg egyik beszédében országos programként azt a rendkívül eredeti jelszót, hogy: „Egy megye se maradjon az országos átlag alatt!”) Ami azt jelentené, ha ezt most okosságra akarnánk fordítani, hogy ilyen dolgokban kétszáz ember együtt korántsem olyan okos, mint a köztük lévő legokosabb. Az igaz, hogy együttvéve több információjuk van, mint bármelyiknek külön-külön, de itt az információk nem egyesülnek, hanem ki-ki a maga információi és elvárásai szerint alakítja ki a maga mércéjét.

Mindez csak arra volt jó, hogy legyen teljesen világos: ha a kétszáz ember közül mondjuk száztizenöt Soványra szavaz, akkor ebből nem azt fogjuk megtudni, hogy tehát Sovány a legmegfelelőbb ember az elnöki funkció betöltésére. Hogy ki volna a legmegfelelőbb, arról semmivel sem tudunk többet, mint amennyit a szavazás előtt tudtunk. (Egyébként elég valószínű, hogy ha van egyáltalán ilyen, hogy „a legmegfelelőbb”, az nem is szerepel a jelöltek listáján, hanem éppen ügyes-bajos dolgait intézi valahol.)

A szavazásból viszont mégis megtudtunk valamit: azt, hogy a legtöbben Soványt akarják elnöküknek. Az ilyen szavazás voltaképpen alapszabálya tehát nem az, hogy okvetlenül a legalkalmasabbat kell megválasztani, hanem az, hogy azt kell elnöké választani, akit a legtöbben akarnak. Hogy valami képzeletbeli abszolút mérce szerint valóban ő-e a legmegfelelőbb, az végeredményben másodlagos kérdés.

Ebben a rendszerben azonban még csak az akarat valamiféle átlaga sem jön létre, hiszen a kisebbségben maradók, akik nem Soványt akarják elnöknek, sőt talán nagyon is nem akarják, voltaképpen csupán asszisztáltak ahhoz, ahogy a többség Soványt megválasztotta elnöknek. Az ő véleményük itt mindenestül elvész, nem épül be valamiféle átlagba, hiszen teljesen mindegy, hogy ők ott voltak-e egyáltalán vagy sem, az eredmény gyakorlatilag így is, úgy is ugyanaz. A döntés érvényességét, véglegességét és a megválasztott személy státusát csöppet sem érinti az, hogy ötven fölött hány százalékkal nyerte meg a választást. Ráadásul, mivel ez egy kétváltozós, „igen/nem” rendszerben történik, elég nagy kisebbség jön létre, amellyel egyszerűen nincs mit kezdeni.

A konszenzusos szavazás egyik előnye, hogy ki lehet vele alakítani az akarat valamiféle átlagát, amely tulajdonképpen a konszenzus alapja, tehát jó kiindulópont a további együttműködéshez.

A szavazók ebben a rendszerben is kapnak egy-egy szavazócédulát, amely az összes jelöltek nevét feltünteti, jelen esetben hatot – mindegy, milyen sorrendben, de hogy legalább ebből ne legyen baj, legjobb ezt sorshúzással eldönteni vagy a betűrendet követni. A szavazók feladata pedig az, hogy legkedvesebb jelöltjüknek adjanak hat pontot (mert hat

jelölt van), azaz írjanak egy 6-ost az illető neve mellé. Akit szintén elfogadhatónak találnának, ha nem is a legjobbnak, annak adjanak 5 pontot. És így tovább lefelé haladva a preferenciaskálán jussanak el addig, akit a legkevésbé látnának szívesen az elnöki székben, és annak is adjanak 1 pontot, mert különben a szavazat nem érvényes. Minden név mellett kell szerepelnie egy számnak.

Itt tehát az történik, hogy a szavazók rangsorolják a jelölteket aszerint, hogy kit mennyire tartanak elfogadhatónak. Figyelemreméltó tulajdonsága ennek a rendszernek, hogy senkit sem kényszerít arra, hogy valakinek is ellene szavazzon: mindenki mindenkire szavaz, de úgy, hogy közben egyértelműen kifejezi a maga preferenciáját. (Azért is hívják még ezt a rendszert referendum helyett preferendumnak.) Emellett a véleménynyilvánítás sokkal inkább hasonlít ahhoz, ahogyan az természetes körülmények között, általában történik, nincs beszorítva a „vagy igen, vagy nem” kényszerébe. Nem a kizárólagosság irányába tereli az embert, hanem inkább annak elfogadása felé, hogy mások javaslata is jogosult lehet. Ennek jegyében a szavazó legalább egy pontot még annak is ad, akiben pedig maga nem sok dicsérnivalót találna, hiszen bármilyenek tartaná is amúgy azt a személyt, ha egyszer valakik őt javasolták elnöknek, ezt is tudomásul kell venni, el kell fogadni mint egy lehetséges véleményt, még ha nem értünk is vele egyet.

Már ez is valami, a rendszer nagy értéke azonban abban áll, hogy a végén a döntés egyfajta átlagon fog alapulni, és ebben az átlagban valahol mindenkinek benne van a véleménye. Elnöknek ugyanis azt fogják majd megválasztani, aki *összesen* a legtöbb pontot kapta. Ez az összeg a neki ítelt 6 pontokból, 5 pontokból stb. jön össze, de az 1 pontok is benne vannak. Egyáltalán nem biztos, hogy azt fogjuk megválasztani, aki a legtöbb 6 pontot kapta. Lehet, hogy a 200 szavazóból 115 ugyan 6 pontot ad Soványnak, de a fennmaradó 85 szavazó csupa 1 pontokat ad, ami az összes pontok számát ($115 \times 6 = 690$, $85 \times 1 = 85$, $690 + 85 = 775$) annyira lecsökkenti, hogy Sovány nem éri el mondjuk a Kis pontszámait, akinek ugyan csupán 65 szavazó ad 6 pontot, de sokkal többen adnak 5-öt, elég sokan 4-et, van valamennyi 3 pontja is, még 2 is, de 1 alig néhány. Így aztán nem Sovány lesz az elnök, ami tiszta szerencse, mert mint a pontszámok mutatják, ő egy teljesen akonszenzusos személy: egyesek nagyon akarják, mások meg nagyon nem – ebből csak veszekedés, ellenségeskedés, rossz hangulat és rendkívüli kongresszus lehetett volna.

Az eredmény értékelésekor természetesen itt is megoszlanak majd a vélemények. Lesznek, akik szerint ez a lehető legjobb döntés volt – nyilván azok mondják majd ezt, akik Kisnek 6 pontot adtak. Az 5 pontokat adók úgy fogják látni, hogy nem éppen a legjobb, de majdnem az. Mások szerint ez egy közepesen jó döntés, lesznek olyanok is, akik szerint ez a megoldás nem nagyon jó ugyan, de az adott helyzetben elfogadható. Akiknek kevésbé vagy még kevésbé tetszik az eredmény, azok sejtetően jóval kevesebben lesznek, mint akik elégedettek a döntéssel, de nem is ez a legfontosabb, hanem az, hogy ezúttal ők sem legyőzött kisebbségnek fogják érezni magukat, hanem – mivel a végeredménybe az ő

véleményük is beépült – sokkal könnyebben tudomásul veszik, hogy ez volt a köz akarata. A köz, nem pedig a többség. Mivel sem könnyen azonosítható kisebbség, sem ilyen többség nem keletkezik, a döntés folyamán és után a csoport nehezebben szakadhat ellenséges táborokra.

Ezzel szemben azt lehetne felvetni, hogy itt fennállhat az a veszély, hogy esetleg nem a legalkalmasabb jelöltet választjuk majd meg, hanem egy középszerűt. Az akarat kialakuló átlaga azonban semmiképpen sem érinti ezt a dolgot – hiszen ezt fennebb már végiggondoltuk egyszer. Az igaz, hogy a jelölt legalkalmasabb voltára ez a rendszer sem garancia, mint ahogy a többségi szavazás sem az. Nem is ebben tér el a két rendszer. Hanem abban, hogy míg ott a szabály így szól: azt kell megválasztani, akit *legtöbben akarnak*, itt a szabály a következő: azt választjuk meg, akit az illető közösség mérhetően *leginkább akar* – mint közösség, úgy, hogy ne csak a többség legyen megelégedve a döntéssel, hanem lehetőleg mindenki, vagy legalábbis tekintse elfogadhatónak. Az pedig egyáltalán nem valószínű, hogy ha valaki alkalmatlansága egészen nyilvánvaló, akkor olyan sok magas pontszámot kaphatna, hogy őt kelljen megválasztani. Ha pedig az alkalmatlanság nem nyilvánvaló, akkor ez alighanem azt jelenti, hogy ő is alkalmas lehet, még ha nekem nem rokonszenves is, vagy nem illik egészen bele az elképzelésembe.

E rendszer további előnye, hogy mivel soktényezős, kevésbé kiszámítható a várható eredmény. Ez nagymértékben céltalanná tesz minden manőverezést a szavazás előtt. Átalakul a választási kampány logikája is, aminek következtében magától eltűnik belőle az ellenpropaganda, hiszen azzal itt inkább kárt csinálhatunk a magunk jelöltjének, mint hasznot. Ha ugyanis én nagyon akarnám, hogy feltétlenül az én kedvencemet válasszák meg, akkor nemcsak a félig-meddig már őt pártolókat kell meggyőzőnöm, hogy neki adják a legmagasabb pontszámot, hanem az is ugyanolyan érdekem, hogy aki talán 1 pontot adna neki, azt is vegyem rá, hogy mégse 1 pontot adjon, hanem legalább 2-t, de lehetőleg 3-at. Márpedig ha ezt úgy akarom elérni, hogy becsmérlem az ő kedvencét, akkor biztosan nem fog a véleményén változtatni. Helyesen és célszerűen tehát csakis az jár el, aki nem más jelöltek ellen, hanem a magáé mellett korteskedik, minél jobb érvekkel alátámasztva a véleményét. Ezáltal sok bajtól lehet megszabadulni, mind a szavazás előtt, mind utána.

A konszenzusos szavazás módszerét nemcsak személyek megválasztásakor lehet alkalmazni, hanem olyankor is, amikor több javaslat között kell választanunk. Ilyenkor a konszenzus fokának növelését folytatni lehet azzal, hogy miután tudjuk, melyik javaslat a legnépszerűbb, megnézzük, melyik a második, és amit csak lehet, közmegegyezéssel beépítünk belőle az elsőbe. Így a végső döntés még több ember rokonszenvét fogja elnyerni. De akár tovább is léphetünk a harmadik, sőt negyedik javaslatig is: ha ezeknek vannak olyan elemei, amelyek közmegegyezéssel beépíthetők a döntésbe, az csak jót tesz a döntésnek is meg a közhangulatnak is.

E szavazási forma előnye, hogy nagy tömegben, akár országos szinten is alkalmazható.

Nálunk ugyan a pártok nagy száma miatt parlamenti választásokra nem lenne jó, így aztán már előre félni lehet a közelgő választási kampány felcsapó erőszakhullámától. Ha azonban honatyáinkban lenne annyi bölcsesség, legalább az elnökválasztás céljára a konszenzusos szavazás nagyon is alkalmas lenne. Tekintve, hogy a mi társadalmunk politikai véleményalkotása meglehetősen – hogy úgy mondjam – „elnökközpontú”, éppen az ő megválasztása körül feszülnek egymásnak a legnagyobb ellentétek. Ha legalább ezeket mérsékelni lehetne egy ilyen rendszerrel, már az is nagy jótétemény volna ennek az országnak. Erre azt mondhatni, hogy sehol a világon nem választanak így elnököt. Ez igaz. De ha már a mi demokráciánk úgyis olyan „eredeti”, miért ne lehetne legalább ebben igazán eredeti, és valóban jobb, mint az úgynevezett legfejlettebb nyugati demokráciák? S ha a nyugati társadalmak nem is annyira, a mienk nagyon is rá lenne szorulva egy kis nyugalmasabb, normálisabb politikai életre, hátha a konszenzus hangulatában jobban össze tudná szedni magát.

A konszenzusos szavazás eredményeiből százalékokban ki lehet számítani a konszenzus fokát. Ha 100 százaléknak vesszük a konszenzus elvi maximumát, amikor is minden szavazó ugyanannak a jelöltnek adja legmagasabb pontszámait, akkor egyszerű hármasszabállyal megkaphatjuk, mekkora a megválasztandó jelölt körüli konszenzus foka. (Az elvileg lehetséges legmagasabb pontszám egyenlő a jelöltek száma és a szavazatok száma szorzatával.) A maximális pontszám mellett van egy minimális is, ez megegyezik a szavazók számával, ez lévén az az eset, amikor minden szavazó 1 pontot ad ugyanannak a jelöltnek. Ez is konszenzus tulajdonképpen: közmegegyezés arra vonatkozóan, hogy azt a jelöltet a szavazók nem támogatják. A kettő között van egy olyan közbülső helyzet, amely néha – ezt a pontszámok megoszlásának elemzéséből lehet látni – körülbelül egyforma arányú határozott támogatásra és ugyanolyan határozott ellenzésre, tehát a konszenzus hiányára vall, az ilyen döntés nemigen szokott bevalni. (Szerencsére az ilyen javaslat általában nem is ér el annyi pontszámot, hogy mint döntés szóba jöhessen.) A jó döntés valahol a közép és a maximum között helyezkedik el, mennél közelebb az utóbbihoz, annál jobb. (A minimális és közepes százalékértékeket nem lehet úgy megadni, mint a maximumot, hiszen ezeket a jelöltek száma függvényében kell kiszámítani.)

Van azonban ennek a rendszernek egy feltétele: akkor működik jól, sőt akkor van igazán értelme, ha kettőnél több jelölt (illetve javaslat) között kell választani (amint az rendes esetekben természetes), és akkor kényelmes, ha a jelöltek száma legfeljebb 10–12. Ennél több jelölt esetében is alkalmazható, de akkor kétlépcsőssé kell alakítani. Ezt azonban nem részletezem. Remélem, hogy az RMDSZ kongresszusán nem két jelölt lesz majd, mert az a helyzet menthetetlenül két táborot fog képezni, és kitelik tőlünk, hogy megint... ne is mondjam. A vélemények sokfélék, a jó ötletek változatosak. Mennél több a jelölt, annál könnyebben megtalálhatja mindenki azt a változatot, amely az ő belátása szerint a legmegfelelőbb volna. Én hiszem azt, hogy ebben az országban nemcsak két rátermett

magyar ember van. Elég baj volna az nekünk, ha nem így volna. S ha tudnák ezek az emberek, hogy ezúttal nem egy dicstelen és kíméletlen harcban kell egy végeredményben megalázó szerepet vállalniuk, hanem egy olyan közös erőfeszítésben, amely nem a hatalmi pozícióért folyik elsősorban, hanem a konszenzusért és ennek folytán a dolgok további jó előmeneteléért, akkor talán a jelöltséget is szívesebben vállalnák.

Konszenzus az RMDSZ-ben – ábránd vagy lehetőség?

Visszatérve most már az RMDSZ gondjaihoz, a benne kialakuló csoportok közötti konszenzus szükségességének kérdéséhez, lehetetlen, hogy itt ne gondoljunk a következő problémára.

Mivel az egyes csoportok nemcsak más-más véleményen vannak, hanem a lényeget illetően azonos akaratot is más-más eszközökkel szeretnék érvényesíteni, felmerülhet a kérdés, hogy egy ilyen összetett szervezetben, mint amilyen az RMDSZ, egyáltalán lehetséges-e az akarat konszenzusa. Hiszen hátha az egyik csoport a részleteket illetően éppen az ellenkezőjét akarja annak, amit a másik?

Aki úgy vélné, hogy az RMDSZ-ben a konszenzus nemcsak gyakorlatilag, hanem elvileg is lehetetlen, az gondolja viszont végig a következőket – de nagyon komolyan ám, mert ha igaza van, az rendkívül súlyos dolog, amely a megfelelő konzekvenciák levonására kell hogy kényszerítsen. Az RMDSZ létezik. Időnként döntéseket is hoz – hogy jókat-e vagy rosszakat, az most teljesen mellékes. Valamilyen döntéshozásra tehát alkalmas. A döntés az egész RMDSZ-é. Tehát nem ezé vagy azé a csoporté kell hogy legyen, hanem olyan, amely minden csoportnak megfelel, hiszen ha egyszer elfogadták, az mindenkire kötelező. A kérdés tehát az, hogy lehetséges-e ilyen döntés az RMDSZ-ben. Ha igen, akkor azt nemcsak szavazással lehet hozni, hanem konszenzusos döntéssel is – ez nyilvánvaló, mert a dolog természetéből következik. Ha viszont konszenzusos döntés sem elvileg, sem gyakorlatilag nem lehetséges, akkor az RMDSZ szükségszerűen csakis többségi szavazással képes döntést hozni, amikor is a többség ráerőszakolja a maga döntését a kisebbségre, aki pedig ezzel messzemenően nem ért egyet. Ez pedig annyit jelentene, hogy az RMDSZ jelenlegi formájában csakis erőszak alkalmazása árán tartható együtt. Ha pedig netalán így volna – de óhajtom és remélem, hogy ne így legyen –, akkor nem kerülhetnénk meg azt a kérdést, hogy ilyen áron érdemes-e, sőt szabad-e egyáltalán együtt tartani, csupán azért, hogy „egység” legyen, de olyan „egység”, ahol az emberek nem tudnak, mert nem tudhatnak egymással megférni, ahol a drága energia arra kell hogy rámenjen, hogy a csoportok egymást akadályozzák, illetve a másik részről jövő akadályokat igyekezzenek valahogy elhárítani – ami végül is az egész működés leállításához vezet, s az egész Szövetséget öncélú hatalmi játék keretévé alakítja. Nem volna-e akkor célszerűbb, ha hagynánk, hogy az a rész, amely végképp nem tud megegyezésre jutni a másikkal, inkább alakítson magának egy másik szervezetet? Hogy legalább belülről ne akadályozná a két (több?) tábor egymás működését?

Az eredmény csak az lehetne, hogy az egyetlen rosszul vagy sehogy nem működő szervezet helyett lenne két működőképese, és mindegyik a maga elképzelése szerint, egy akarattal dolgozhatna ugyanazért a közös célért.

Mondom, nem biztos, hogy máris ez a helyzet, sőt remélem, hogy (még) nem ez. De ha sürgősen nem változtatunk rajta, ezzé fajulhat. Ezt csak azért vittem így végig, hogy jelezzem: aki meg van róla győződve, hogy az RMDSZ-ben a konszenzusos döntés eleve lehetetlen, az mindezeket a kérdéseket nem kerülheti meg, s a válaszokat a belőlük származó következményekkel együtt kell vállalnia. Ezt nem fenyegetésnek, csupán az ilyen dolgok megváltoztathatatlan természetére való jó szándékú figyelmeztetésnek szántam.

Ha azonban a konszenzus elvileg lehetséges, és alkalmazásának csak gyakorlati nehézségei vannak – hogy tudniillik ebben még járatlanok vagyunk –, akkor ezen könnyű segíteni: el kell kezdeni, úgy fogjuk megtanulni a módját, működtetés közben. Másképp nem is lehet.

Egyelőre a következő lehetőséget látom. A kongresszuson a tisztújító választás jó kimenetelű lebonyolítása érdekében lehetőleg minden betöltendő funkcióra legyen több jelölt – lehetőleg öt-hat vagy akár ennél több is –, így a döntésben kényelmesen és eredményesen alkalmazni lehet a konszenzusos szavazást. Azt hiszem, ez nem lehetetlenség, hiszen így természetes. Ha javaslatot kell elfogadni – tehát tartalmi jellegű döntésről van szó –, akkor ösztönözni kell a küldötteket, hogy minél több javaslat hangozzék el, hadd legyen miből válogatni. Ez nemcsak a konszenzusos szavazás alkalmazhatóságának kedvéért célszerű, hanem azért is, hogy a megszületendő döntés minél jobb, minél árnyaltabb legyen, és senki se menjen haza azzal az érzéssel, hogy jó javaslatai lettek volna, de még csak alkalma sem volt rá, hogy előadja őket. Miután mindegyik javaslat mellett elhangzanak az ezt támogató érvek, ugyancsak konszenzusos szavazással ki lehet választani azt, amelynek elfogadása mellett a legnagyobb az egyetértés, majd meg lehet nézni, hogy a preferencialistán második, esetleg harmadik helyre kerülő javaslatból mit lehet beleépíteni. Ezt már lehetőleg szavazás nélkül kell lebonyolítani. Egy kis odafigyeléssel, egymás véleménye iránti türelemmel ez is megoldható. Olyan esetben, amikor eleve csak két kimenetele lehet a döntésnek (pl. az új alapszabályzat elfogadása, illetve elutasítása), akkor ezt legjobb lenne szavazás nélkül megoldani, meghallgatva az egyes részletekkel szemben kifogást emelők érveit, és szükség esetén úgy módosítva az illető bekezdéseket, hogy az mindenkinek megfeleljen. Ezt a gyakorlatban megvalósíthatónak látom már a következő kongresszuson is.

Hogy a kongresszusi küldötteknek már legyen némi tapasztalatuk az ilyen döntések menetéről, jó lenne, ha a kongresszus előtt odahaza minél több helyen kipróbálnák. A kongresszusi küldöttek kijelölésekor például alkalmazhatják a konszenzusos szavazást. Ha ezt a módot választják, ügyeljenek arra, hogy előbb mindenki értse meg, miért jobb ez a mód, mint a másik, és tudatosítsák azt is, hogy most nemcsak egy döntésen, hanem a jó együttműködés lehetőségén is fáradozunk. Ha a jelöltek száma túl nagy ahhoz, hogy a

konszenzusos szavazást kényelmesen le lehessen bonyolítani, ajánlatos kétlépcsőssé alakítani a folyamatot. Először mindenki megkapja az esetleg 50–60 névből álló listát, és ezen csupán a számára legfontosabbnak tűnő öt vagy hat jelölt neve mellé írja be a preferenciáját kifejező számokat (5-től vagy 6-tól 1-ig), így összeállíthatjuk azok listáját, akik körül a legnagyobb az egyetértés. A második fordulóra most már csak a lista élén álló 10 név kerül. A neveket betűrendben közöljük, nem áruljuk el, mi volt az eredeti sorrend, hogy ezzel a döntés további menetét ne befolyásoljuk. Ebből a tízből választjuk ki aztán azt a négy-öt-hat legnépszerűbb jelöltet, aki a kongresszuson képviselni fog majd bennünket. Más természetű döntések kialakításakor pedig nyugodtan meg lehet próbálni a szavazás nélküli formát – ez éppen jó időszak ennek gyakorlására, hiszen kongresszus előtt minden megyei szervezetnek sok döntést kell hoznia.

Ami pedig a további munkát illeti, arról már a kongresszus is határozhat. Jó lenne, ha úgy döntene, hogy a megválasztott Országos Elnökség, s ha lehet, a KOT is – vagy ami lesz a neve – csak szavazás nélkül, konszenzussal hozzon döntéseket, végszükség esetén pedig konszenzusos szavazással. A megyei szervezetek vezetősége ezt belső szabályai közé iktathatja. Így az egész munka eredményesebb lesz, az energiát nem arra kell majd elpazarolni, hogy minden döntés után két hétig csak a mi javaslatunk ellen szavazókat csempüljük, és folyton arról panaszkodjunk egymásnak, hogy itt sok mindent lehetne csinálni, de „ezekkel” nem lehet.

Más kérdés: az egyes csoportok, platformok közötti konszenzus kialakítása. Abból indulunk ki, hogy mindezek a csoportok az RMDSZ-en belül szerveződnek. Tulajdonképpen nem is akarnak egymástól lényegesen eltérő dolgokat. Viszont más-más elvi alapról, más-más módszerekkel látják megoldhatónak ugyanazt a problémát. Ez egyáltalán nem baj, sőt jó, ha minél többen gondolkoznak róla, más-más szempontok szerint.

Itt azonban tisztázni kellene valamit már az elején. Meg fogjuk látni, mikor ezek a platformok mind nyilvánosság elé kerülnek, hogy némelyik úgy hasonlít majd a másikhoz, mint két tojás, és csak nagy figyelemmel lehet megállapítani, mi is az, amit az egyik hangsúlyosabban szeretne képviselni, mint a másik. Ha ilyen platformokkal állunk a választók elé, igen nehéz helyzetbe hozzuk őket. Kinek lesz ugyanis türelme és kellő felkészültsége arra, hogy kihámozza belőlük az árnyalatnyi különbségeket? Ehelyett az fog történni, hogy ha szavazásra kerül a dolog – mondanom sem kell, hogy ezt is konszenzusos szavazás formájában javasolnám –, az emberek nem a platformokra, hanem az azokat képviselő személyekre, nevekre fognak szavazni. Ehhez azonban nem kellene platformok – az illetők összeállhatnak csoportokba, és megpróbálhatják rávenni a szavazókat, hogy őket inkább szeressék, mint másokat, mert nekik szebb szemük van.

Már csak ezért is célszerű volna, ha – miután mindenki megfogalmazta a saját platformját – a platformok képviselői összeülnének, és megvizsgálnák, mi az, ami tulajdonképpen mindegyikben benne van. Ezt a közös részt ugyanis semmi értelme a

platformokban szerepeltetni, hiszen erre való az RMDSZ programja. A program éppen ezeket a közös célokat, szándékokat, akaratokat kell hogy tartalmazza, olyan kell hogy legyen, hogy azzal minden platformcsoport maradék nélkül értsen egyet. Ha valamivel akár egy csoport is nem volna kibékülve, az a közös programból átkerül az egyes platformokba, ahol mindegyik csoport a saját legjobb belátása szerint fogalmazza meg és ad neki hangsúlyt. A cél az, hogy az egyes platformok minél világosabban egyediesítve legyenek, s minden, amiről a különböző csoportoknak megegyezik a véleményük, bekerüljön a közös programba. Ezáltal a program maga a konszenzus alapja lesz, egy olyan közös elvi álláspont, amelynek alapján az RMDSZ koalíciószerűen működhet. Így senki sem mondhatja, hogy bárki is rákényszerítene a maga véleményét, ugyanakkor az egyes különvéleményeknek, sajátos nézőpontoknak is intézményesen biztosítva van a létjogosultsága, és az ezeket képviselőknek is a cselekvés tere. Fontos dolog (éppen azért, hogy az egyes platformok egyedisége minél nyilvánvalóbb, azonnal észrevehető legyen), hogy a közös programba minden belekerüljön az egyes platformokból, ami ellen a többi platform képviselőinek nincs elvi kifogásuk. Lehet, hogy lesznek olyan pontok, amelyekről egyes csoportok úgy látják, hogy ezekkel ugyan egyetértenek, de minek ilyesmit programba foglalni? Nem volna azonban jó, és számukra sem volna előnyös, ha ezen az alapon a programba való felvétel ellen foglalnának állást. Hiszen egyrészt: miért kifogásolnék valamit, csak azért, mert nekem magától értetődőnek tűnik, ha amúgy egyetértek vele, és semmilyen érdekemet nem sérti, ha benne van is a programban? Másrészt viszont, ha nem kerül a programba, akkor ez csak a javaslattevő platform programjában fog szerepelni, amit nagyon is ki lehet használni választási propaganda céljaira, hiszen azt lehet mondani: „Nézzétek, emberek, ez fontos dolog, és csakis a mi platformunkban találhatjátok meg!” Ez pedig nyilvánvalóan nem érdeke a többi csoportnak.

Az ilyen egyeztetés eredményeképpen szinte magától kialakul az egyes platformok közötti konszenzus, amelynek alapidokumentuma az RMDSZ programja lesz, de az egyes platformok is könnyen áttekinthetőekké, tömöreké válnak, alkalmasakká arra, hogy a tagság elé lehessen velük állni megszavaztatás céljából. Így sokkal jobban ki lehet deríteni, mi is hát a tagság elvárása.

További előnye ennek, hogy ösztönzi a kreatív gondolkodást, a jó megoldások keresését. Mindegyik platformcsoportnak érdeke, hogy olyasmivel jöjjön elő, ami másnak még nem jutott eszébe. Lehet, hogy ezek egy része bekerül a közös programba, más része viszont az illető platformot fogja gazdagítani. Lehet, hogy vannak, akik ebben veszélyt látnak, olyan értelemben, hogy így az egyes csoportoknak érdekükké válik, hogy minél meredekebb ötletekkel álljanak elő (olyanokkal, amelyeket a többi biztosan nem fog vállalni), csak azért, hogy annál eredetibb legyen az ő platformjuk. Ez azonban nem valószínű veszély abban az esetben, ha a platformokat meg kell szavaztatni a tagsággal, hiszen a tagságban van annyi józanság, hogy egy ilyen ötletet ne támogasson, pláne ha más jó

ajánlatok közül is választhat. Ezt a platformok megfogalmazói is nyilván tudni fogják, mert különben rajtavesztenek.

Gondolom, más is látja, hogy a platformok ilyen értelmű egyeztetése nemcsak az egyes platformok jó együttműködéséhez teremt konszenzus-alapot, ahol nagyon is nyilvánvalóvá lesz, hogy a lényegét illetően igenis megvan a közös akarat, hanem ez egyfajta védelmi rendszer is, amellyel elejét lehet venni annak, hogy tucatnyi platform jöjjön létre öncélúan, egyszerűen csak a csoportszervezés kedvéért, de minden véleménybeli önállóság és egyediség nélkül. A platformok egyeztetése ugyanis úgy működik, mint egy „vírus”, amely azért is van beépítve a rendszerbe, hogy könyörtelenül megnyirbálja az egyes platformokat, kiiktasson belőlük mindent, ami az RMDSZ-programhoz képest semmi újat, semmi egyedit nem hoz. Eleve céltalan tehát olyan platformmal előállni, amely kizárólag olyasmit tartalmaz, ami a programban is benne van, hiszen az ilyen platformot a „platformvírus” mindenestül „megeszi”. Ez a védelmi rendszer azért szükséges, mert ezzel szinte lehetetlenné válik, hogy platformcsoportok kizárólag hatalmi megfontolásokból szerveződjenek, minden eszmei és stratégiai tartalom nélkül. Ez pedig nagyon fontos a rendszer tisztaságának megőrzése végett.

Mivel az RMDSZ nem egy öncélú szervezet, hanem a problémamegoldás minél hatékonyabb módszereinek megtalálására és keresztülvitelére létrejött közös erőfeszítés kellene hogy legyen, jó lenne, ha az egyes platformok is ezt tartanák szem előtt elsősorban, annál is inkább, mert itt aztán valóban megvan a tere és lehetősége az eredeti ötleteknek. Különbözik a platformosodás csak az intellektuális klubélet számára teremt majd keretet, de a gyakorlatban mit sem lépünk vele előre. Ezért is, de azért is, mert a politikai doktrínák szerinti tagolódás a tagságra egyelőre valóban nem jellemző (a platformosodás azonban nagyon is segítheti e természetes folyamat elindulását), célszerű és hasznos lenne, ha az egyes platformok nem maradnának meg az egyszerű szándéknyilatkozat szintjén, hanem a követendő stratégiára összpontosítanának, minél pontosabban meghatározva nemcsak azt, hogy mit szeretnénk (ezt nagyjából úgyis tudjuk), hanem hogy ezért mit kell tennünk, milyen eszközökkel és mikor: mi az, amit most tehetünk, mit kellene most tennünk, de nem tehetjük, ebben mi akadályoz bennünket, s ezeket az akadályokat hogyan lehet elhárítani, mi az, amivel még várunk kell, de addig is mit tehetünk, hogy közben ne üljünk ölbe tett kézzel, mi az, amit országos szinten még nem tehetünk, de helyi szinten igen – és így tovább. Ezáltal végre a cselekvés lehetséges formáin kezdenénk gondolkodni, az RMDSZ pedig megpezdülhetne, ösztönzésre találhatna a professzionalizmus igénye, és végre nem olyan volna ez a Szövetség, mint egy hatalmas nagy motor, amelynek működtetése rengeteg energiát fogyaszt, de sajnos hiába, mert nincs rákapcsolva szinte semmi, amit hajtana.

*

Ezeket tudom most ajánlani a rendkívüli kongresszusára készülő RMDSZ-nek. Tőlem

ennyi telt, de biztosan vannak még ezeken kívül is használható és megvitatásra érdemes ötletek. Hiszen ha sokan gondolkoznak együtt, lehetetlen, hogy ne szülessenek jó javaslatok. Csak meg kell őket hallgatni, és komolyan kell őket venni, még ha talán nem illenének is mindjárt legjobbnak tartott elképzelésünkbe.

Romániai Magyar Szó 1992. március 31., április 1., 3–5., 7., 9–12., 14.

(Ahogy ma látom)

Ez az írás az előzővel együtt két szempontból is emlékezetes számomra. Egyrészt azért, mert akkor „koptam ki” először az RMDSZ-ből. Úgy láttam ugyanis, hogy azzal, amivé alakult, nekem nem szabad tovább együttműködnöm, mert nagyon elveim ellen való volt, ami ott történt. Másodszor azért, mert ez az írásom később némileg csakugyan befolyásolta bizonyos dolgok további alakulását, úgyhogy ezt biztosan nem írtam teljesen hiába.

A marosvásárhelyi kongresszus után, amennyire kívülről meg tudtam ítélni, csakugyan az következett, ami előrelátható volt: a belső ellentétek egyre csak éleződtek, abban a hangulatban pedig egyszerűen nem lehetett jó döntéseket hozni. A Szövetséget kétféjüként emlegették akkor (mert hogy Domokos Géza volt az elnök, Szócs Géza meg az alelnök), én inkább fejtelennek láttam. Ráadásul az emberek nem tudtak bánni a konfliktusokkal, ezért nagyon félték tőlük. Így aztán olyan döntések is születtek, amelyeket az egyik fél csak azért fogadott el a másik fél erőteljes nyomása alatt, nehogy teljesen kezelhetetlenné fajuljon a helyzet, és az egész RMDSZ darabokra szakadjon.

Jó példa erre az, ahogyan Kolozsváron 1992. október 25-én sikerült elfogadtatni az azóta is sokat emlegetett, bár amúgy semmiféle érdemleges gyakorlati változást nem hozó autonómia-nyilatkozatot. (Lehet, hogy valaki másképp emlékszik erre, és úgy tudja, hogy az igenis nagyon sok változást hozott: megváltozott az RMDSZ-beli politikai diskurzus szókincse, folyton az önkormányzati modellt emlegettük, meg más hasonló „nagy dolgok” történtek. Ezért írtam ide, hogy „érdemleges gyakorlati” változásra gondoltam: olyanra, amitől az emberek élete változott volna, ami az ő helyzetük javítására teremtett volna megfelelőbb eszközöket, és persze a helyzet egésze is változott volna, még ha nem is azonnal, de később.) Hogy milyen lehetett a hangulat azon a KOT-ülésen (a KOT a Képviselők Országos Tanácsa volt, a mai SZKT előde), arról mindennél többet mond az, hogy egyetlen embernek volt hozzá bátorsága, hogy legalább tartózkodjék, a többiek mindnyájan megszavazták. (Többségi szavazásban és olyan emberek esetében, akik pedig nem értenek egyet, én ilyen szavazási eredményt addig csak a Ceaușescu-korszakban láttam.) Pedig, mint utólag kiderült, bizony elegen voltak ott olyanok is, akik ezt a döntést nem helyeselték, nem mintha valami elvi kifogásuk lett volna az autonómia gondolata ellen, hanem mert akkor és abban a formájában a nyilatkozatot nem látták időszerűnek. Ez tehát egy igazi iskolapéldája annak, hogy mit nem szabad konszenzusnak nevezni, még ha formája szerint messziről annak látszik is.

Hogy időszerű volt-e, vagy nem, azt elég nehéz megmondani, mivel nem nagyon van miről beszélni: a nyilatkozat szövege ugyanis olyan szegényes az érdemleges tartalom tekintetében, hogy ha nincs körülötte ez a nagy csata, amely annyira emlékezetessé tette, bizonyára elsüllyedt volna az RMDSZ-nyilatkozatok áradatában. (Az első években az RMDSZ nagy nyilatkozatgyártó volt, némelyik héten többet is kiadott, ezek általában nem sokat változtattak a dolgok alakulásán, de azt a látszatot keltették, hogy történt valami.) Emlékszem, mekkora csalódást okozott nekem, mikor másnap az újságban elolvastam. Csak néztem, és alig hittem a szememnek: ez lenne hát az a híres radikalizmus? Hiszen ez az én megítélésem szerint egy kiábrándítóan „mérsékelt” szándéknyilatkozat-vázlat volt, amelynek már csak azért sem lehetett köze az igazi radikalizmushoz, mert annyira az általánosságok szintjén mozgott, hogy rögtön látszott rajta: ez a szöveg nem a problémamegoldás, hanem a politikai diskurzuspépítés körébe tartozik.

Nem akarok itt részletes szövegtani elemzésébe bonyolódni (pedig igencsak mocorog bennem a filológus), csak annyit jegyzek meg, hogy az első két bekezdése már akkor is untig elcsépelet kijelentésekből áll, aztán a harmadik bekezdésben jön valami, ami újdonságnak számíthatott: „A romániai magyarság politikai alanyként államalkotó tényező, s mint ilyen, a román nemzet egyenjogú társa.” Ne azt nézzük most, hogy mi mit jelent, vegyük úgy, hogy értjük! Tekintsünk el attól is, hogy egy történelmi jelentőségűnek szánt szöveget románra és bármilyen más nyelvre is le kell lehessen fordítani, ezt a mondatot azonban igencsak bajos lenne, már csak azért is, mert a románban a *nemzet*-nek megfelelő szó, a *națiune* elsősorban politikai nemzetet jelent, tehát az összes állampolgár kollektívumát, így a román nyelv szabályai értelmében ebbe a romániai magyarok is beletartoznak (erről részletesebben I. ebben a kötetben *Nyelvében él a nemzet* c. írásomat), ha tehát a *nemzet*-et ezzel fordítjuk, akkor a román ember ezt egyszerűen sületlenségnek (vagy mondjuk szebben: halmazelméleti paradoxonnak) fogja látni, hiszen hogyan lehet valami egyenjogú társa valaminek, amibe maga is beletartozik? De, mondom, ne ezeket nézzük most! Hanem képzeljük el, hogy ezt holnap a román parlament törvénybe foglalja, egyhangúlag megszavazza, s az államelnök még aznap ki is hirdeti! Miben fog különbözni holnapután vagy egy esztendő múlva az én mindennapi életem a maihoz képest? Mi fog ettől megváltozni a gyakorlatban? Semmi az égvilágon.

E mondat után megint egy olyan következik, amit nem szükséges idézni, mert nincs benne semmi a már korábban is sokszor elhangzott fordulatokon kívül. A következő mondat: „Kötelességünk felmutatni azt a megoldást, amely számunkra és az ország számára is kiút ebből a válságból.” Tulajdonképpen ezt sem volt okvetlenül fontos idézni, ha jól megnézzük. Utána egy mondatnyi történelmi hivatkozás az etnikai és vallási közösségek egykori erdélyi autonómiájára, majd: „Állítjuk, hogy ez az út a belső önrendelkezés útja.” Tovább a szöveg végéig megint csupa általánosság: a nyilatkozat érdemi része az idézett két-három mondat. Arról, ami a legfontosabb lenne, tudniillik hogy a belső önrendelkezés a gyakorlatban mi is

lenne hát, és milyen problémákat oldana meg, nem mond semmit.

Gondolom, most már érthetőbb, miért mondtam, hogy ebből a szövegből kiábrándítóan hiányzik a radikalizmus. Hiszen nemcsak hogy szó sincs benne a fennálló rossz helyzet egészének gyökeres megváltoztatásáról, hanem teljesen kívül is esik a gyakorlati problémamegoldás dimenzióján. Fő célja nem az, hogy *megoldjon*, hanem hogy *megmondjon* valamit. Nem a helyzet *megváltoztatásához* van rá szükség, hanem a róla való *beszédhez*. (Ez talán furcsán hangzik, és tán még nehezen hihető is, hogy ilyesmibe emberek ennyi energiát legyenek képesek befektetni. Lehet, hogy magam sem hinném el, ha nem volna egy másik, ehhez nagyon hasonló tapasztalatom. Szóvalán voltunk egyszer bizonyos autonómia-statútumokat megbeszélni. Rendesen be voltak cikkelyezve, ahogy egy jogszabálynak formája szerint ki kell néznie, én tehát abban a hiszemben dolgoztam, hogy ez valami gyakorlatilag megvalósítandó dologról szól. Csakhogy mikor a tanácskozó egyik – nem én voltam! – egy szövegrész kapcsán már harmadízben jelezte, hogy ez a rész sem egyeztethető egészen össze a román alkotmánnyal, akkor a statútumok kidolgozója ezt azzal hártotta el: ne kössük most meg a kezünket azzal, hogy folyton azt nézzük, mi van az alkotmányban meg a román törvényekben, hiszen ezt ez a parlament úgysem fogja elfogadni, sőt még a következő és az azutáni sem, de ezt mi most nem is ezért csináljuk, hanem azért, hogy mondjuk ki! Hát nekem ettől rögtön hazamehetnékem támadt. Mert elgondoltam, mennyi dolgom lenne otthon, és itt pocsékolom a drága időt valamire, csak azért, hogy mondjuk ki, de a gyakorlatban semmi se változzék! Ezt nevezem én a mérsékeltség netovábbjának: mikor annyira tartózkodunk a problémamegoldástól, hogy a pusztánagyotmondás lehetőségével is beérjük helyette.)

Mivel tehát a nyilatkozat úgyszólván semmit sem mond, merőben csak a tartalmát tekintve az időszerűségéről sem érdemes sokat beszélni: ezt a szöveget bárhol és bármikor elő lehetett volna adni, mert az RMDSZ fennállása óta mindmostanáig egyszer sem volt még olyan időpont, mert nem is lehetett, amikor ez a gyakorlatban bármit is meg tudhatott volna változtatni. Más szempontból azonban mégis fel lehet vetni az időszerűség kérdését, mégpedig a várható „mellékhatás” tekintetében. Ilyen értelemben magam is úgy látom, hogy bizony nem volt időszerű. Mert képzeljük csak el azt a szituációt, mikor a román újságírók és politikusok, akik az *autonómia* szóra valami miatt nagyon érzékenyek (ne azt nézzük most, hogy miért, azt se, hogy okkal-e vagy oktanul, csak a pusztánagyotmondás tényét, hogy ez az aggodalmas érzékenység csakugyan létezik), miután azt látják, hogy az RMDSZ úgynevezett „radikális” szárnya történelmi jelentőségű eseményként ünnepli a nyilatkozat elfogadását, és megkérdik azt, ami a nyilatkozatból csakugyan nem derül ki, hogy tudniillik mit kell egészen pontosan érteni a belső önrendelkezésen, azt a választ kapják: „Ezt most még mi sem tudjuk megmondani, mert ezt majd csak ezután fogjuk kidolgozni.” Hát nem teljesen érthető, ha megint elszabadult tőle a pokol? Tudniillik ezek a jámbor románok nagy tévedésben voltak felőlünk: ezek meg voltak róla győződve, hogy mi, magyarok komoly emberek vagyunk,

ezért bármi könnyebben belefért a fejükbe, mint a szintiszta szomorú valóság, hogy tudniillik a kérdésükre kapott válasz igaz volt. Mivel sehogy sem bírták rólunk elhinni, hogy ekkora csatát legyünk képesek megvívni olyasmíért, amiről gőzünk sincs, hogy micsoda, számukra a legvalószínűbb az volt (teljesen érthetően egyébként, én is erre tippeltem volna), hogy a magyarok közül nyilván mindenki tudja, mit kell érteni az autonómián, de az valami olyan szörnyűség lehet, hogy a románoknak meg sem merik mondani.

Ilyesmivel előállni tehát csak akkor időszerű, mikor már pontos képünk van róla, hogy mit is akarunk, hiszen a kérdezők nagyon jól tudják, hogy az ördög a részletekben lakik, és biztosan olyasmikre fognak rákérdezni. Ha ezekre pontos választ tudunk adni, akkor az nagyon sokat segíthet a problémamegoldásban. Így viszont ahelyett, hogy segített volna megbarátkoztatni az aggodalmaskodókat az autonómia gondolatával, ez az egész csak fokozta a félelmeket, és nehezebbé tette, hogy a megfelelő időben, miután már mi is tisztáztuk a magunk számára, hogy mit is értünk rajta, és ha még azután is úgy látjuk, hogy tényleg szükségünk van rá, ezt el tudjuk fogadtatni. A helyzet egésze tehát nem javult, hanem romlott. (Végül is azoknak lett igazuk, akik ebben az állapotában időszerűtlennek tartották e nyilatkozat elfogadását. Nem a sors iróniájának, hanem az RMDSZ-beli megszokott munkamegosztásnak köszönhetően aztán éppen rájuk hárult az a hálátlan feladat, hogy ezt az egészet valahogy elmagyarázzák a románoknak, és megpróbálják lecsillapítani a kedélyeket.)

Mi volt végül is e nyilatkozat igazi tétje? Mivel nem szeretném, ha bárki is alaptalan gyanúsítgatással vádolna meg, inkább Borbély Zsolt Attilától idézem, akinek véleményét ebben a dologban mérvadónak tartom, mert ő a történeteket az úgynevezett „radikálisok” szemszögéből nézi, tehát nálam sokkal jobban tudja, hogy azon az oldalon mi is volt a helyzet: „A Kolozsvári Nyilatkozat után természetes lett volna, hogy a döntési kulcspozíciókba azok kerüljenek (vagy legalábbis a politikaalakító tényezők körében erőteljesen képviseltessék magukat), akik az önrendelkezés-elvű politizálás hívei voltak már több éve, csak a Domokos-féle vezetés minden eszközzel megakadályozta törekvéseik érvényesülését” (Magyar Kisebbség 2000/1. 22). Ez a nyilatkozat tehát nem a problémamegoldás folyamatához, hanem az RMDSZ-en belül továbbhúzódó belső hatalmi harchoz tartozott. Ezért is nem számított sem az, hogy érdemben lépünk-e vele előre, sem az, hogy milyen hatása lehet a problémamegoldás további esélyeire. Csak a „döntési kulcspozíciók” megszerzése számított, de végül még ez sem sikerült, mert – mint Borbély Zsolt Attila írja ugyanott – „az RMDSZ-establishment pozícióföltő tagjai mindent megtettek a döntési pozíciók megőrzéséért, illetve elfoglalásáért”. (Micsoda kicsinyesség részükről!)

A szavazás egyöntetősége tehát nem konszenzust jelentett, hanem az ún. „radikálisok” teljes győzelmét, illetve az ún. „mérsékeltek” teljes vereségét. Az RMDSZ-en belül ennek következtében (is) olyannyira megromlott a helyzet, hogy egyszerre nyilvánvalóvá vált: most már tarthatatlan, és muszáj vele valamit csinálni. Akkor, ebben a nagy bajban jutott eszébe valakinek, hogy jó lenne egy egyeztető kerekasztalt összehozni (annál is inkább, mert

közeledett a III. kongresszus, és arra fel kellett készülni). Az RMDSZ vezetőségében többen is ismerték ezt a fenti írásomat, mert még márciusban, folytatásokban való közlése előtt átadtam nekik is. Többen el is olvasták. Megkerestek hát azzal a kéréssel: elvállalnám-e, hogy ennek a kerekasztalnak én legyek a moderátora? Gondolkozás nélkül igent mondtam. Úgy éreztem, ezt az alkalmat nem szabad kihagyni. Arra gondoltam, ilyen helyen nagyon sokat tanulhatnak az emberek, és bíztam benne, hogy ezt sikerül jól megoldani, úgy, hogy az RMDSZ-beli hangulat is megváltozzék, és a III. kongresszus ne szakadással végződjék, amitől sokan nagyon tartottak (nem is ok nélkül), hanem lehetőleg jó egyetértésben.

Kértem egy kis haladékot az első találkozóig, hogy rendesen elő tudjam készíteni. Tudtam, hogy ott sok határozatot kell majd elfogadni, de az is világos volt számomra, hogy ez csakis konszenzussal történhet, nem többségi szavazással, mert úgy nem ért volna semmit az egész. Ugyanakkor azzal is tisztában voltam, hogy a konszenzust nagyon különböző, egymásét szinte kizáró felfogású és egymással szemben különféle előítéleteket tápláló, gyanakvó emberek között kell kialakítani, ráadásul olyanokkal, akiknek semmi tapasztalatuk nem volt még az ilyenfajta döntéshozásban, arról nem is beszélve, hogy konfliktusmegoldással kapcsolatos tréningeken magam ugyan vettem már részt ilyen gyakorlatban, de moderátor egy ilyen komoly és ennyire nehéz helyzetben még én sem voltam soha. Mivel nem tudhattam előre, mire számíthatok, de mert szakmailag is hozzátartozott vállalt feladatomhoz, hamar nekiálltam, hogy gyorstalpalással pótoljak még valamit abból, amit a konfliktusbeli közvetítés módszereiről még nem tudtam. (Ebben nagy segítségemre volt Adam Curle *In the Middle. Non-Official Mediation in Violent Situations*. Berg, Leamington Spa – Hamburg – New York [1986] c. kiváló könyve, de rá is voltam szorulva, mert a közvetítés tudvalevőleg a konfliktusmegoldás egyik legnehezebb része, én meg nem tudhattam, nem fogom-e majd magam ezzel a nagyon specifikus feladattal is szembetalálni.)

Világos volt, hogy ez a kerekasztal csakis akkor sikerülhet, ha a legelején megbeszéljük a szabályokat, amelyekhez szigorúan tartani fogjuk magunkat, mégpedig úgy, hogy mindenki értse azt is, miért fontos, hogy éppen azokat kövessük, ne másokat. Erre szántunk az első találkozón egy egész órát. Mivel nagyon fontos volt, hogy a kerekasztal működése során ne nekem mint moderátornak legyen tekintélyem, hanem az elveknek, amelyeket ott követünk, ezt úgy próbáltam elérni, hogy a szakirodalomból lefordítottam vagy három oldalnyi vázlatos szöveget és táblázatot (köztük azt, amely ebben a kötetben a *Ki micsoda az RMDSZ-ben?* c. írásban is szerepel), gondosan feltüntetve a bibliográfiai adatokat, jelezve ezzel, hogy ezeket nem mi találtuk ki, hanem így csinálják azok, akik értenek az ilyesmihez. Mindenki kapott egy-egy példányt, s a szabályokat ezek mentén beszéltük meg. Részletesen ismertettem a moderátor hatáskörét és feladatát is, arra kérve a résztvevőket, hogy segítsenek majd nekem azzal, hogy ha valami olyasmit csinálnék, amit nem kellene, arra rögtön hívják fel a figyelmemet. (Erre egyszer sem került sor, és ennek

nagyon örültem, mert tudtam, hogy ez nem annyira az én munkám tökéletességének tulajdonítható, mint inkább annak, hogy a résztvevőknek kezdettől fogva sikerült ráhangolódniuk a kooperatív viselkedés formáira.)

És akkor elkezdtek a munkát. Eleinte egy kicsit döcögött, de feltűnően hamar jól kezdett működni minden. Volt egy-két fegyelmetlenség, ami érthető, mert az emberek nem voltak ahhoz a fajta szabálykövetéshez hozzászokva, ami az ilyen munkára jellemző. Például egyszer csak valaki felállt azzal, hogy neki most telefonálnia kell, mindjárt visszajön, folytassuk csak, és se szó, se beszéd, otthagyt bennünket. Akkor azt mondtam: most itt megállunk, és addig csendben maradunk, míg a hiányzó résztvevő vissza nem jön, azalatt mindenki rendezze a gondolatait! Mikor visszajött, akkor meg elmondtam, hogy nekem itt az az egyik feladatom, hogy biztosítsam, hogy mindenki hallhassa és meghallhassa, amit a másik mond. Nem tudhatom ezt a feladatomat ellátni, ha közben a résztvevők közül valaki elmegy. Eddig tehát álltunk, most pedig folytatjuk onnan, ahol abbahagytuk. Többet ez sem fordult elő.

Ahogy haladtunk előre, már az is sokat segített, hogy az emberek egyre inkább bízni kezdtek a sikerben. Csakugyan nagyon sok döntést hoztak, és pedig mindegyiket konszenzussal! Ez láthatóvá tette számukra, hogy ha nyugodtan elmondhatják őket egy erre alkalmas környezetben, akkor a vélemények, bár csakugyan különböznek, mégis sokkal közelebb állnak egymáshoz, mint ahogy eleinte gondolták volna. Volt egypár nagyon szép, emlékezetes pillanata is ennek a kerekasztalnak. Talán a harmadik alkalommal gyűltünk akkor össze, mikor egy probléma valamelyik részlete kapcsán egyszer csak Katona Ádám azt mondta: „Lehet, hogy a jelenlevők csodálkozni fognak, de ebben a dologban az én véleményem tökéletesen egyezik a Tokay Györgyével.” Ezt azért mondom el most így, nevekkel, mert csak így tudom érzékeltetni, milyen hihetetlenül nagy dolog volt ez. Hiszen az egész kerekasztalon talán ez a két ember észlelte a másikat magától legtávolabb állónak. A kijelentés formája ugyan egy kicsit szabálytalan volt, hiszen az egyezés úgy szólt, hogy nem valaki(k) véleményéről beszélünk (nevet említve), hanem a véleményt mondjuk, ezúttal mégsem szóltam közbe, sőt titokban nagyon örültem neki, hogy éppen így hangzott el, mert éreztem, hogy ennek éppen ebben a formában volt nagyon jó hatása az egész kerekasztal hangulatára: hiszen nagyon bizalomerősítő volt annak nyilvánvalóvá válása, hogy legalábbis bizonyos dolgokban még két ennyire különböző embernek is egyezhet a véleménye.

Aztán néhány összefoglaló után elértünk munkánk végére: a kongresszus lényegében elő volt készítve. Ekkor többen is azt mondták: olyan jó hely ez a kerekasztal, ezt folytatni kellene a kongresszus után is! Mondtam, hogy ezt senki nem tiltja meg nekünk, miért is ne folytathatnánk? Hiszen akkor is lesz megbeszélendő elég. 1993. január 15–17-én megvolt a kongresszus Brassóban, megalakult az új SZKT, amelynek magam is tagja lettem, ennek első ülése Gyergyószentmiklóson volt február 19–20-án, ekkor újraalakult a kerekasztal is. De ez már sajnos sohasem lett a régi. Ugyanis a résztvevőknek mintegy a fele kicserélődött, az új

tagok pedig nem ismerték pontosan a mi korábbi szabályainkat és módszereinket, arra meg sohasem volt idő, mert mindig sietni kellett (a kerekasztal általában az SZKT-ülések szüneteiben vagy előző este ült össze), hogy építsük magát a kerekasztalt is, pedig arra nagy szükség lett volna. Az állandó sietség maga is sokat ártott az ottani munka minőségének: nem lehet úgy normálisan dolgozni, ha az ember folyton az óráját nézi. Így aztán fokozatosan hanyatlásnak indult a kerekasztal. Nagyon sajnáltam, de nem tudtam rajta segíteni.

Egy évvel később, az 1994. február 26–27-én Csíkszeredában tartott SZKT-ülésen pedig megint történt valami, amihez szintén köze van a fenti írásomnak is. Új elnököt kellett ugyanis választani az SZKT-nak. Az RMDSZ metaforarendszerében az SZKT a parlamentnek felel meg, elnöke tehát a házelnöknek. Ezt mindenki nagyon fontos funkciónak tartotta, jó RMDSZ-hagyomány szerint tehát szinte automatikusan be is indult rögtön a kemény kampány, hogy kire szavazzunk, és főleg, hogy kire ne. Több jelölt is volt, köztük olyanok is, akiket elég sokan nagyon akartak volna, mások meg nagyon nem. Úgy láttam, ennek nem lesz jó vége: ha akármelyik ilyen embert választjuk meg elnöknek elenyésző többséggel, az nagy teherterhelés lesz az egész SZKT munkája számára. Javasoltam tehát, hogy mivel nagyon fontos lenne, hogy erre a helyre egy olyan ember kerüljön, aki mindnyájunk számára elfogadható, ezúttal ne a többségi, hanem a konszenzusos szavazást alkalmazzuk. Nagyon röviden azt is elmondtam, miben áll ez, és miért jobb ez nekünk most, mint a többségi szavazás. Ezt a javaslatomat (talán a kerekasztalon szerzett tapasztalatok hatásának és jó hírének is köszönhetően) az SZKT elfogadta, bevallom, nem kis meglepetésemre, de annál nagyobb öröömre.

Ahogy ez a döntés megszületett, csodálatos dolgok történtek, úgyszólván maguktól és szinte azonnal. (Még engem is megleptek, pedig én úgy elméletileg tudtam, mire számíthatok. De működni még sohasem láttam addig.) Hirtelen csakugyan átalakult a kampány formája. Senki sem akart senkit bántani, ehelyett mindenki az általa támogatott személy előnyös tulajdonságait próbálta kiemelni nyugodt, normális hangnemben. Üdítő volt látni, ahogy ezek az amúgy külön-külön kivétel nélkül jóra való, komoly emberek, akik viszont máskor abban a rossz rendszerben együtt igencsak gyalázatosan tudtak olykor viselkedni, most milyen elegánsan kampányoltak, illetve milyen nyugodtan hallgatták meg még azokat is, akik olyan személyt dicsértek éppen, akit pedig szerintük talán nem kellett volna.

Aztán megtörtént a szavazás, és Dézsi Zoltán lett az SZKT elnöke. Ez az eredmény sok embert meglepett, mert erre nem számítottak, de nem váltott ki aggodalmat, hogy most akkor mi lesz. És mint később kiderült, nem is lett volna, miért: Dézsi Zoltán semmivel sem volt alkalmatlanabb erre a funkcióra, mint akármelyik másik jelölt. A szavazás után pedig nem volt az a kínosan rossz hangulat, ami máskor szokott lenni, mert itt nem voltak sem győztesek, sem vesztesek, pontosabban mindnyájan együtt voltunk győztesek, még ha nem mindenki ugyanolyan mértékben is: Dézsi Zoltánt mindenki elfogadta, mert mindenki

számára nyilvánvaló volt, hogy őt nem az egyik tábor választotta meg, nem is a másik tábor, hanem mi mindnyájan, együtt. És ez hosszú távon is megmaradt. Mialatt ő volt az SZKT elnöke, sok minden történt az RMDSZ-ben. Azt hiszem, nem volt olyan kiemelt funkciójú személy, aki ez idő alatt ne lett volna időnként heves támadásoknak kitéve. Dézsi Zoltán volt a kivétel: amennyire én visszaemlékszem, őt senki sem akarta bántani. (Hogy így volt-e, vagy nem, azt persze ő tudja jobban, én csak azt mondhatom, amit egy idő után már csak kívülről láthattam.) SZKT-elnöki munkáját is jól el tudta látni, mert nem volt az, ami egy többségi szavazással megválasztott elnök esetében óhatatlanul lett volna, hogy tudniillik az „ellenzéke” lépten-nyomon ügyrendi akadékoskodással próbálta volna megnehezíteni a dolgát.

Ez tehát egy nagyon jó tapasztalat volt. Sajnos veszni hagytuk ezt is, mint annyi mindent: az emberek nem tudták automatikusan más helyzetekre is átvinni. Tudomásom szerint ez volt az egyetlen eset, mikor az RMDSZ-ben – legalábbis országos szinten – konszenzusos szavazással választottak meg valakit. Hiába volt igazi sikertörténet (félreértés ne essék: nem az enyém, hanem az RMDSZ-é), nem lett folytatása.

Miután ez az írás megjelent, az országból több helyről is kaptam olyan visszajelzéseket, hogy bizonyos helyzetekben kipróbálták a konszenzusos döntéshozást. Volt, ahonnan jó tapasztalatokról számoltak be, volt, ahol végül is többségi szavazással döntöttek, mert sehogy sem akart kialakulni a konszenzus. (Ez a probléma természetén is múlhatott.) Nem csodálkoztam ezen sem, hiszen ez csakugyan akkor megy simán, ha az embernek volt már alkalmja gyakorolni valahol. Mégis azt mondom, érdemes vele kísérletezni, hiszen az ilyesmit csinálva tanulja az ember, a végeredmény pedig kárpótolja a rá fordított fáradságot.

Hanem a platformok olyan egyeztetéséből, amelyet itt javasoltam, máig sem lett semmi. Már csak azért sem lehetett, mivel tulajdonképpen nincs mit egyeztetni: az annak rendje-módja szerint kidolgozott platformok ugyanis tudomásom szerint azóta sem készültek el hiánytalanul. Az egészben csak az a különös, hogy ez év tavaszán viszont megtartották úgymond a belső választásokat! Márpedig én úgy képzeltem volna, hogy ez a platform-egyeztetés, illetve ezáltal a platformok világos egyediesítése alapfeltétele lett volna a belső választásoknak, hogy az emberek világosan láthassák, mire szavaznak. Így aztán szavazni szavaztak, ha nem is sokan, de nemigen volt mire, csak kire.

BUKARESTI MOZAIKKOCKÁK

Bukarest.

Az erdélyi ember, aki inkább csak olyankor tölt ott el két-három napot nagy muszájból, ha valami ügyes-bajos dolga van, alig várja, hogy hazaszabaduljon belőle. S még egy hét múlva is elborzadva gondol erre az egyáltalán nem neki való világra, amelyben ő csak csetlik-botlik, elbizonytalanodva téblábol az ügyintézés útvesztőiben. A városképből csak a szemetes utcák, a búz, a por vagy – évszaktól függően – a sár vagy locspocs, a metsző hideg vagy az elviselhetetlen hőség, a zsúfolt, levegőtlen villamosok, autóbuszok, a lökdösődő, tülekedő, hangoskodó emberek maradnak meg emlékezetében, s ezeket is igyekszik mielőbb elfelejteni.

Nem csodálkozom rajta. Bukarestet pár nap alatt csak félreismerni lehet, megismerni nem, megszeretni meg éppen nem. Tizennyolc évet töltöttem ott, és beletelt néhány évembe, míg úgy-ahogy megtanultam eligazodni ebben az egészen sajátos világban. Kezdetben szinte semmit nem értettem az egészből, csak döbbenetesen vettem tudomásul, hogy Caragiale számomra addig oly bizarr figurái, akikről mindaddig esküdni mertem volna, hogy egy igen eredeti fantáziájú író abszurd teremtményei lehetnek csupán, itt százával jönnek-mennek az utcán. (Azóta alkalmam volt meggyőződni róla, hogy az erdélyi románok, akik ezt a világot nem ismerik igazán, képtelenek Caragiale művét a maga teljességében átérezni.) Izgatni kezdett a dolog, s attól fogva úgyszólván módszeresen figyelni kezdtem ezt a mozgalmas életet, úgy, ahogy az antropológus vizsgálni szokott egy számára ismeretlen kultúrát. Autóbuszon, villamoson, sorbanállás közben, piacon, ahol csak alkalmam nyílt rá, mindenütt arra figyeltem, hogyan viselkednek, hogyan nyilvánulnak meg ezek az emberek, mit hisznek, mit remélnek, mit helyeselnek vagy helytelenítenek, miért teszik azt, amit tesznek, s mért éppen úgy, és nem másképp. Megunhatatlanul szép foglalatosság volt ez, számtalan tanulsággal, amely azzal a módszertani konklúzióval zárult, hogy ma már azt hiszem: az antropológus számára követendő elvként elő lehet ugyan írni a szenttelen megfigyelő szerepét, de ezt a gyakorlatban aligha tudhatja érvényesíteni: lehetetlen, hogy előbb-utóbb nagyon a szívéhez ne nőjön az a világ, az a kultúra, amelynek pedig ő csupán külső szemlélője akart lenni.

Légvonalban Párizs több mint négyannyira van Bukaresttől, mint Isztambul. A háború előtt a bukaresti úrinép mégis szívesen emlegette városát kis Párizsként, ami persze – minden latinitás és frankofónia ellenére – nem jelentette azt, hogy a párizsiak viszont nagy Bukarestnek szerették volna tudni magukat. Bukarest egykori francia kultúrájának romjaival a hetvenes évek közepén még gyakran lehetett találkozni: többször is láttam parkokban

sétáló, hajdan jobb módot látott idős hölgyeket, akik franciául csevegtek egymással, *ma chère*-nek szólítva egymást. Az antikváriumok polcai roskadoztak a francia könyvektől, felvágatlan alig volt köztük, olvasásban megviselt példány viszont annál több. Nemigen vette őket senki – egy letűnt kor emlékei voltak csupán.

Sokan úgy vélik, a románok szinte kivétel nélkül, hogy a francia kultúrához való szorosabb kötődés egyértelműen a latinitásnak köszönhető. Tartok tőle, hogy nem ilyen egyszerű ez a dolog. Úgy látszik, valami miatt – vérmérséklet? életszemlélet? ki tudja? – a Balkánon a nyugati kultúrából a francia illeszthető leginkább a helyi értékrendhez. Hiszen a törökök nem újlatin nyelvet beszélnek, semmiféle rokoni szál nem köti őket a franciákhoz, a nyugati kultúrát mégis a francia közvetíti számukra. Augustus római császár neve törökül *Ogüst*, a geológiáé *jeoloji*, és így tovább. Életemben nem láttam találóbb képi megjelenítést annak, hogy mi is tulajdonképpen a Balkán, mint egy isztambuli zsúfolt utcasarkot ábrázoló képeslapon: egy üzletház oldalán kétemeletnyi magas reklámtábla hirdeti öles betűkkel, függőlegesen felírva, a cég nevét: ŞANZELIZE. Hát ez a Balkán, röviden és tömören. S a bukaresti francia-szimpatia? Ki tudja? A francia rokonok távol vannak, Isztambul közel.

A bukaresti köznép életszemléletén is inkább ez érződik. Számára a francia kulturális hatás idegen, őt ez nem érintette meg. Legfeljebb néhány szó erejéig, mint amilyen a nők között a *bonjur*-ral való köszönés. (Vagy, ha nagyon kedveskedni akarnak: *bonjurică*.) A román társadalmon ez elég nagy tehertétel. A román irodalmi nyelv francia mintára alakult ki, tele van neologizmusokkal, így aztán már az újságok nyelvét is csak az érti igazán, aki ehhez kellő iskolai képzésben részesült. A bukarestiek – és nemcsak a bukarestiek – legnagyobb része csak úgy felében-harmadában fogja fel, miről beszélnek a rádióban, tévében, miről írnak a lapok, mert a kulcsszavak nagy hányadának jelentése ismeretlen számukra. 1989 decemberének végén a Colțea kórház egyik orvosa mondta el, milyen volt a lövöldözésben megsebesült betegek lelkiállapota: mikor beszállították őket, általában nagyon jó állapotban voltak, mert mint az események résztvevői tudták, hogy mi történt. Pár nap elteltével azonban valami pánikszerű bizonytalanságérzet vett erőt rajtuk, mert elkezdtek újságot olvasni, és nem értették világosan, hogy azok mit írnak, voltak szavak, amelyeknek rosszul következtették ki a jelentését, és erőt vett rajtuk a félelem. Ezt már csak azért is tartom fontosnak elmondani, mert csak ezzel együtt érthető igazán, hogy ezek a szegény emberek miért vannak annyira kiszolgáltatva a manipulációnak: jórészt azért is, mert például Gabriel Liiceanu gyönyörűen kimunkált szövegeit nem értik teljesen, viszont Corneliu Vadim Tudor kocsmái stílusát annál inkább.

Bukarest egy egészen sajátos képződmény. Lakossága szerfölött tarka, mindenfelől származtak ide emberek, oltyánoktól moldvaiakig mindenféle. A régi Bukarest nagyszámú görögöt olvasztott magába, erre emlékeztetnek az oly gyakori *-ache* meg *-iu* végű családnevek (*Manolache*, *Iordache*, *Dumitrache*, *Vasilii*, *Grigoriu*, *Gheorghiu* stb.). A

külváros („mahala”) nyelvében egyre-másra bukkannak elő a török eredetű szavak. Cigányokkal is lépten-nyomon találkozik az ember. Úgyhogy elég kockázatos volna bármit is a román kultúrára általánosítva kijelenteni, ami bukaresti megfigyelésen alapul. Ez ellen egyébként a bukaresti román elitértelmiség is tiltakozna: Bukarestet szívesen tekintik amolyan gyülevész népségnek, amelyhez nekik mint az igazi román kultúra hordozóinak semmi közük, ezért aztán nem is igen igyekeznek a közelébe. A bukaresti nép szánnivalóan magára van hagyva, az értelmiséget – a „könyves [= írástudó, tanult] embert” („om cu carte”) – távol érzi magától, tisztelettel, de ugyanakkor gyanakodva is tekint rá. És számtalanszor volt alkalmam tapasztalni, milyen hálásak tudnak lenni ezek az emberek, ha a tanult ember közjük ereszkedik, de nem leereszkedőleg, hanem csak úgy, ember módra: ilyenkor megnyílik a szívük, s az ember csak ámul, mi minden van bennük.

Így üldögéltem egyszer köztük egy üres szobában, egy felfordított vödör volt a székem, mivelhogy úgymond szobafestés volt nálunk, s az egyik emlékezetes élményem innen származik. Lakáscsere után, a Bukarestben normálisnak tekinthető másfél hónapi várakozási idő leteltével végre megjötték az ICRAL munkásai, hogy rendbe tegyék a lakást, élükön egy tipikus bukarestinek mondható szobafestő, név szerint domnu Pilică. Olyan volt, mint a neve: vézna, rosszul öltözött ember, de eleven szemű, aki melleleg a vodkát sem utasította el, ha már kínálták vele. Nyomában a „csapata” (az „echipa”), mely állt a feleségéből meg egy tanulólánnyból, aki inkább a nézőközönség szerepét töltötte be. (Ahogy megláttam őket, eldöntöttem, hogy csak olyan munkát bízok rájuk, amit nem lehet elrontani; utóbb kisült, hogy sajnos az elronthatatlan dolgok határát túlságosan tágra szabtam.) Dolgozott még ott egy cigány származású kőműves, domnu Costică, aki viszont gyönyörű munkát végzett, nagy élvezettel. Tizenegy óra tájt úgy illik, hogy a munkásember elfogyassza a kis kávéját („o cafeluță”), ennek ültünk neki nagy komótosan mi öten. S akkor, mivel a beszéd az élet folyására terelődött, egyszer csak nagy csend lett, és olyan arccal, mintha csak templomban volnánk vagy temetésen, de mindenesetre a hétköznapi világán kívül, domnu Pilică elkezdte mondani, csak úgy, magának, mintha valami vers vagy zsoltár jutott volna eszébe:

„Hát ilyen az ember sorsa.

Reggel felkelsz, elmész a munkába, dolgozol, leülsz kávézgatni, megint dolgozol – s ez így megy nap mint nap.

És nem is gondolsz arra, hogy közben a sorsrendelők („ursitoarele”) fonják az életed fonalát, és egyre fogynak a napjaid.

És mikor végét érik a fonalnak, akkor jön a Halál, akkor menni kell.

Az ember – milyen, ugye, az ember? – próbálna vele alkudozni:

– Hogyhogy? Csak így, minden értesítés nélkül? Várjál még bár egy hetet!

De a Halál azt mondja:

– Neked azt tudni kellett, hogy én egy nap érted jövök. Nem fájt neked soha a fejed? Nem hasogatott a lábad? Nem nyilallt a derekadba? Na látod, ezek mind annak voltak a jelei, hogy én egy nap eljövök. Most lefonták a fonaladat, nem maradhatsz tovább.

S akkor menni kell.

Így van számunkra elrendelve.”

Látni, filmezni kellett volna akkor ezeket az embereket, ahogy ott ültek, arcukon legalább kétezer esztendővel, úgy ültek ott, úgy hallgattak, ahogyan a homéroszi kor görög pásztorai hallgathattak együtt, mikor valamelyikük csak úgy felidézte az élet fonalát fonó moirákat.

Kétezer esztendeje mondják ezt. Közben jött a kereszténység, az ortodoxia, a kommunizmus – átment fölöttük, mintha nem is lett volna, az ő sorsukat változatlanul a régi balkáni végzet irányítja, a moirák, az „ursitoarele”, a fátum.

Ki is gondolhatta volna komolyan, hogy 1989. december 22-éről 23-ára virradó éjszaka ezek az emberek egyszerre átalakulnak majd nyugati demokratákká?

De maradjunk még Homérosznál. Még mielőtt az imént elmesélt történet megesett volna velem, a Kriterionnál rám bízta az *Odüsszeia* kiadásra való előkészítését. Mivel már ismertem az eposzt, úgy gondoltam, akkor lesz a legtanulságosabb, ha olvasás közben az emberközi kapcsolatok formájára figyelek: hogyan köszöntik egymást, hogyan köszönnek meg valamit, hogyan kérlelik egymást – és hasonlókra. Ilyen szempontból olvasva rendkívül tanulságosnak bizonyult az *Odüsszeia*, s ahogy haladtam benne előre, egyre inkább az volt az érzésem, hogy a megfigyelt dolgok sok tekintetben idegenek ugyan számomra, de amúgy valahonnan nagyon ismerősek. Nem jöttem rá a titokra, mígnem az egyik fordultnál egyszer csak románul kezdtem hallani a szöveget. Rögtön világossá vált minden: hiszen Bukarestben pontosan ezt hallom minden utcasarkon! Szinte szó szerint. Sőt még a bukaresti huncutságra (vagy ahogy ott mondanák: „șmecherie”) is találtam egy hamisítatlan példát: mikor az apját, Odüsszeuszt kereső Télemakhosz elbúcsúzik az őt addig vendégül látó Meneláosztól (aki melleleg nem holmi tekergő strici, hanem köztisztviselőben álló derék férfiú!), ez teljesen a bukaresti köznép eszejárásához illő módon – mondhatnám: ravaszul odakacsintva – azt mondja: Várjál, fiú, mert másképp csináljuk! Engem itt a környéken mindenütt ismernek és tisztelnek, tehát „veled indulok el, befogom paripáim, / s végig a városokon hajtom szekered; *soha senki / el nem ereszthet üres kézzel, lesz mindig ajándék: /* vagy jóércü tripúsz kerül onnan, vagy pedig egy tál, / vagy két jó öszvér, vagy ivókupa drága aranyból” (XV. 81–85. – Devecseri Gábor ford.).

Ezek után már nem is csodálkoztam, mikor azt olvastam, hogy a húszas években, amikor Párizsban megjelentek Panait Istrati írásai, a francia kritikusok döbbenetben állapították meg, hogy jelentkezett egy író, aki egyenesen a homéroszi korból bújott elő.

A huncutságra – a „șmecheriára” – visszatérve: való igaz, amit az oda érkezők két nap alatt is megállapíthatnak, hogy a bukarestiek többsége ott ejti át a másikat, ahol tudja. Az átejtés valóságos tartalma azonban csak a bukaresti kultúra értékrendjében értelmezhető. A kívülálló könnyen arra a meggyőződésre juthat, hogy ezeknek az embereknek a legnagyobb része elvetemült gazember, aki nem ismer sem istent, sem erkölcsöt, aki előtt semmi sem szent. Pedig itt az átejtés a kultúra egyik eleme, mondhatni rituális cselekvés, amelynek fő célja nem annyira a várható haszon elnyerése (ami persze nem árt), mint inkább a virtus megmutatása: akinek sikerül valakit átejtenie, az önmaga és mások előtt is saját életrealitását igazolja vele, ő a rátermett, jól boldoguló, talpra eső („descurcăreț”) „menő fej”, míg a másik, akit átverték, a balek („fraier”). Ebben a világban az életrealitás igen magasan helyezkedik el az értékskálán, jóval a mi fogalmaink szerinti becsületesség vagy az igazmondás fölött. Az ilyen átejtések társadalmi megítélése is ehhez van mérve: mivel a „ki kit (ejt át, győz le)” elve (a „care pe care”) a társadalmi rangjelölés általánosan elfogadott módja, a közösség rendszerint a győzött jutalmazza elismerésével, nemigen veszi védelmébe az alulmaradót, hacsak valami nagy szabálysértés nem történt az átejtés során. Az átejtésnek ugyanis korlátozó szabályai vannak, ezeket illik betartani.

Szabályai vannak a veszekedésnek is. Vannak persze komoly veszekedések is, igaz, hogy feltűnően ritkán, amelyek nincsenek tekintettel semmiféle szabályra, ezek az „örök harag” jegyében zajlanak. A legtöbb veszekedés azonban inkább szokás jellegű és szabálykövető. Ezt akkor lehet a legjobban megfigyelni, ha egy kívülről érkezett cseppen ilyen helyzetbe, aki nincs tisztában a bukaresti veszekedések szabályaival. Egyszer nekem esett valaki az autóbuszban, mert a tülekedésben véletlenül a lábára léptem; rákezdte keményen, s mikor én mint újonc bukaresti úgy értékeltem, hogy amit rám rakott, már messze meghaladta a sértés határát, azt találtam neki mondani, hogy menjen az ördögbe („Du-te dracului”). Mire ő teljesen elképedt, elkezdett hebegni-habogni, és szinte kétségbeesve azt mondta: „De hát álljon meg, jóember, hát hogy mondhat nekem ilyet, hát mi rosszat tettem én magának? Megbántottam én magát valamivel?” Kénytelen voltam tőle bocsánatot kérni, mert rögtön megértettem, hogy ő nem is veszekedett velem komolyan, csak úgy, megszokásból (vagy tán nem is velem veszekedett, hanem a főnökével, hogy adja ki a mérgét, ahogy azt a bukarestiek szokták, mielőtt hazamegy a feleségéhez), én meg olyat mondtam neki, ami csak nagyon komoly veszekedésben hangozhat el, akkor is csak kivételesen.

Mert embert anyjába küldeni bátran lehet, de az ördögbe nem. Ez már átoknak számítana, s azt Bukarestben nagyon komolyan veszik. Istennel káromkodni sem hallottam Bukarestben senkit, ha igen, az vagy magyar volt, vagy erdélyi román. De semmiképpen sem igazi bukaresti.

A bukaresti ember ugyanis állandóan Isten közelében él. No nem úgy, mint ahogyan nyugati egyházak jámbor istenfélői gondolnák. Nem. A bukaresti ember számára egyszerűen nincs éles határ a szent és a profán között. Számára a mindennapi élet apró eseményei, jelenségei egy kicsit valamiféle szentség hordozói is, mindennek van valami földöntúli tartalma, ha nem egyéb, hát az események elkerülhetetlenségébe vetett fatalista hit. Éppen ezért még csak azt sem merném állítani ezekről az emberekről, hogy babonások. Más ez, mint a mi fogalmaink szerinti babona. A bukaresti köznépre valóban igaznak tűnik az, amit valaki (sajnos már nem tudom, ki) a románokról mondott, hogy tudniillik számukra a transzcendencia a szomszéd kertjénél kezdődik. A földiek és földöntúliak közötti éles határ hiánya folytán a szent régiójába tartozó dolgok is tele vannak profán elemekkel – ennek érzékeléséhez elég egy temetésen figyelő szemmel részt venni. Számomra ez az összemosódás volt az egyik legfeltűnőbb különlegesség kezdettől fogva, kerestem is nagyon, hogyan lehetne ennek lényegét nagyon tömören és mindent kifejezően megfogalmazni. Véletlenül bukkantam rá az utcán, egy villamosmegálló nevét jelző táblán ott állt a három szó, mely együtt borzongató szépséggel fejezte ki számomra, mi is az, hogy Bukarest: *Biserica Ancuța Băneasa*. Hát ez az. Egy város, ahol a templom nem egy szent nevét viseli, hanem egy hajdani nagyasszonyét, aki bánné ugyan (Băneasa), de akkor sem Ana, hanem kicsinyítőképzős, kedvesen hangzó Ancuța. Aki meg tudja érezni, milyen szép vers ez így, ez a „Biserica Ancuța Băneasa” (amelynek fordítása, az „Annácska Nagyasszony templom” még közelítőleg sem adja vissza az eredeti hangulatát), az már sejt valamit Bukarest lényegéből.

Bukarestben a barátság is más, mint mondjuk Erdélyben. Egy igazi barátság sokszor jelent annyit, mint a közeli rokonság. Lehet, hogy a nagy távolságoknak meg a rossz tömegközlekedésnek is tulajdonítható, de ott a baráti látogatás gyakran úgy történik, hogy szombat délután az ember családostul ellátogat a barátaihoz, körülülük az asztalt, étel, ital is kerül rá természetesen, a lemezjátszóból fülsiketítő hangerővel szólnak a kedvenc románcok, amolyan hallgatófélék, s a mulatozók éjfél utánig ezt próbálják túlharsogni. A legmeglepőbb az, hogy a szomszédok nem zsörtölődnek érte: ma nekem, holnap neked, és ezzel el van intézve a csendháborítás. Éjfél után már nem mennek haza a vendégek, hanem ott hálnak, s majd csak másnap délután keverednek haza, mert, ugye, hétfőn munkába kell menni, s a gyerekeknek iskolába.

Ballada, éjjel egykor. Egy harmincöt év körüli fiatalember botorkál az utca közepén; ittas, de nem részeg. Nem is kiabál: üvölt. Inkább a fájdalomtól, a kétségbeeséstől, mintsem a dühtől. „Neluleee! ... Neluleee! ... Hol vagy, te Nelu, te drága barátom, hol vagy? Mit tettél velem, Nelu, mit tettél velem? Hogy tudtál ilyet tenni, te Nelu? Elvetted tőlem a feleségemet, Nelu! És én most meg kell öljelek érte, Nelu! Pedig tudod, hogy én szeretlek téged, mert a

barátom vagy! És mégis meg kell öljelek, mert elvetted a feleségemet! Mért tetted ezt velem, te Nelu, hogy tehetél ilyet éppen énvelem? Látod, most meg kell öljelek ...”

(Egy előre bejelentett gyilkosság története. Avagy: Kyra Kyralina.)

Azt hiszem, mégsem lett ebből emberölés. Inkább úgy képelem, hogy ez a fiatalember másnap bement a munkahelyére, ott végigjárta összes barátait, ismerőseit és ismeretleneit, és mindenkinek részletesen előadta az ő nagy bánatát. És addig mondta, míg végül megfakult az egész, míg kijött belőle minden keserűség.

Mert ez Bukarestben így megy. Az ember beáll a sorba valami földi táplálék reményében, és tíz perc múlva már tudja a mellette állónak minden baját, nyomorúságát, ismeri a rokonságát, szokásait, mindenfélét. Az egész Bukarest egy nagy kibeszélés – azt hiszem, pszichoterapeutára sincs ott olyan nagy szükség, mint más nagyvárosokban. S talán a neurotikus ember is kevesebb, mint másutt.

Hogyan is történik ez? Odaállok a sor végére, előttem-mellettem egy ötven körüli munkásasszony. Hallgatunk egy darabig, de két-három percnél nem bírja tovább. Felém fordul, a szemembe néz, és kérdez valamit, mindegy, mit, fő, hogy a kapcsolat létrejöjjön. Például: „Nem tudja, hoztak tegnap kolbászt?” Erre aztán én akár igennel, akár nemmel felelek, az neki teljesen mindegy, mert ő már el tudja kezdeni a magáét: „Úgy gondoltam, beállok már én is ide, hátha kifogunk valamit, egy kis kolbász, az nagyon jó lenne, mert az uram azt nagyon szereti, tudja, úgy megsütve, egy kis tört paszullyal mellé, fokhagymával, úgy szokta meg az anyjánál, aki most nálam lakik, mert apósom meghalt tavaly, Isten nyugtassa, szerencsétlenség érte, aztán most minálunk lakik az anyósom is, de baj van a gyomrával, ilyesmit, mint kolbász, nemigen bír enni, neki is kellene főzök valamit, de sosincs megelégedve vele, ha így csinálom, az a baj, ha úgy, akkor azért nem jó, nem is tudom, mit tudjak vele csinálni, tegnap is mondom neki, hogy ...” – és így tovább, csak azért nem a végtelenségig, mert közben mégiscsak elérünk az ajtóig, ahol kiderül, hogy a kolbász elfogyott, mehetünk haza. Ezek az emberek mégsem álltak itt hiába: kiöntötték a szívüket, holnap már könnyebben viselik a bajokat. S ha megint nehéz lesz a lelkük, megint eljönnek, a sor meglesz a jövő héten is, és akkor is akad majd valaki, aki meghallgassa őket.

A legcsodálatosabb éppen ez: hogy mindig van türelmes hallgató. S ha az ember őt figyel, látni lehet, hogy csakugyan odafigyel, látszik az arcán, hogy érdeklődik a másik ember baja, sőt át is érzi. Időnként bólogat, megjegyzést tesz. Másutt az ilyesmit már tanítani kell. Ezek az emberek még tudják maguktól.

Lehet, hogy a másik ember meghallgatása nem is önálló része ennek a kultúrának, hanem beletartozik abba az általános érvényű, íratlan, de annál szigorúbb törvénybe, hogy segítségkérést semmilyen körülmények között sem szabad visszautasítani. A nagy segíteni akarás olykor egészen megmosolyogató, a kívülálló számára nem kis bosszúságot okozó

formákat is ölthet. Bukarestbe érkező erdélyi ismerőseim számára az utóbbi években az volt az első tanácsom, hogy ha valahová el akarnak jutni, és nem tudják az utat, három ember egybehangzó véleménye alapján szabad csak elindulni, mert különben egész nap bolyonghatnak a különböző jó tanácsok labirintusában. A bukaresti ember ugyanis egyszerűen restelli bevallani, hogy halvány fogalma sincs, merre lehet az a bizonyos utca, ahová a kérdező el szeretne jutni, de hogy meg ne sértse („Nehogy azt higgye, hogy nem akarok rajta segíteni!”), inkább eligazítja valamerre, ötven százalékos eséllyel fordított irányba. Mentségére legyen mondva, nagyon messzire sohasem küldi. Például olyat sohasem mond, hogy szálljunk fel erre meg erre a villamosra, menjünk el a végállomásig, ott szálljunk át egy autóbuszra, s úgy menjünk tovább. Nem. A szokásos formula ez: „Üljön fel itt akármelyik trolira, menjen vele három megállót, és ott még kérdezze meg!” Aki tudja, hogy ez mit jelent, természetesen felé sem megy a trolinak, hanem tovább érdeklődik, de aki nem érti, utazgathat így reggeltől estig, s aztán elátkozza még a napot is, amikor Bukarestbe tette a lábát.

1989. december 22-én este az egész Európa szorongva, döbbenet és csodálattal nézte a Televízió épülete köré gyűlt embereket, és levonta magának a konklúziót, hogy íme, ezek az emberek mindenre el vannak szánva, ezek a kommunizmust nem tűrhetik tovább, inkább ott halnak meg, de haza nem mennek. Volt ebben valami, persze, de a jelenség teljes megértéséhez ismerni kell ezeket az embereket. Az történt ugyanis, hogy délután öt óra körül a tévémondó kétségbeesve fordult a lakossághoz: „Emberek, jöjjetek a segítségünkre, kétezer felfegyverzett terrorista közeledik a Televízióhoz, el akarják foglalni, nagy bajban vagyunk! Segítsetek!” Mire a bukaresti ember felállt a készülék elől, vette a kabátját, kezébe egy lécdarabot, s már indult is. Segítséget kértek – nem lehet otthon maradni. Hogy ott lőni fognak? Senki sem kerülheti el a sorsát. Ha úgy volt elrendelve, úgymint meghalunk, ha meg nem, akkor úgysem árthat a golyó.

A segítségkérés az ügyintézésben is csodát művelhet. Az erdélyi, aki járatlan a bukaresti életszabályokban, általában úgy próbál ügyet intézni, ahogy azt otthon megszokta: átad egy halom papírt a hivatalban, precízen elmondja, mire van szüksége, és csak csodálkozik, mikor azt hallja: „Hát uram, ezt nagyon nehéz lesz elintézni. A főnök nincs itt, nem tudom, mikor jön, nem tudom, kihez vigyem, nem tudom, kinek adjam” – és egyáltalán: nem tudok semmit, és különben is, mi közöm nekem ehhez az egészhez? S ha erre a gyanútlan jámbor a hivatali kötelességre mer hivatkozni (mert, ugye, otthon az szent dolog!), akkor holtbiztos, hogy minden elveszett. Mert akkor hirtelen felcsattan a hivatalnok, akár férfi, akár nő, és már kiabál is, mégpedig a számára elérhető legmagasabb hangfekvésben: „Hol képzeled magát, uram? Azért jött ide hozzám, hogy kioktasson engem, mi az én kötelességem? Hát nem tudom én, mi az én kötelességem? Nézzünk oda! Na, viszontlátásra, befejeztük!”

A bukaresti ember ugyanis talán semmit nem utál jobban, mint azt a szót, hogy

kötelesség. És ez teljesen érthető ebben a kultúrában. Hiszen a kötelesség személytelen, formális viszony, a bukaresti ember pedig nem szeret, nem tud, és nem is akar ilyen relációban mozogni. Ahhoz, hogy boldogulni lehessen vele, először személyessé kell tenni számára a problémát, úgy, hogy érezze, hogy ez a dolog neki valahogyan személyét érintő ügyévé vált. Ennek legegyszerűbb módja, hogy az ember segítséget kér tőle: nem a hivatalnoktól, hanem az embertől. Például úgy, hogy az ügyintézés ilyenformán kezdjük: „Drága asszonyom, van nekem egy nagy problémám. Tudom, hogy nem könnyű megoldani, de Maga talán tud rajtam segíteni.” Erre a válasz már ilyesmi: „Mondja, miről van szó, ha tudok, segítek.” És ettől kezdve sínen van a dolog. A probléma személyessé tételének más módjai is vannak. Egy külföldi szappan, egy tábla csokoládé, egy akármilyen „kis figyelmesség” („o mică atenție”) nagyon jól betölti ugyanezt a szerepet, ha a megfelelő formát is ismerjük hozzá. Nagy tévedés volna ebben mindjárt korrupciót látni. Van persze Bukarestben is korrupció, olykor elképesztő méretekben. De ez nem az. Ez inkább egy gesztus, egy rítus, amelynek szimbolikus értéke jóval nagyobb, mint az ajándék közvetlen használati értéke. Annak jele, hogy én most veled nem mint intézménnyel, hanem mint emberrel szeretnék kapcsolatba lépni. Embertől emberig – „de la om la om”.

Lassan egy éve lesz, hogy elkerültem Bukarestből. Néha megkérdik tőlem élcelődve, nem vágyom-e vissza. Meglepődnek, mikor azt válaszolom, hogy olykor igen. De mi hiányzik? Hát az emberek. Persze, persze, ott a román értelmiség színe-java. Elmosolyodom. Hogy is tudhatnám megmagyarázni, hogy nekem azok a rosszul öltözött, tülekedő, sorbanálló, veszekedő, síró-nevető egyszerű emberek hiányoznak inkább?

Korunk 1991/7. 821–828.

Románul: *Cumpăna I* [Korunk, 1994]. 212–219.

Németül: *Siebenbürgen. Magie einer Kulturlandschaft.* Korunk, Klausenburg [1999], 143–154.

(Ahogy ma látom – 1995)

(Ez a kiegészítés még 1995-ből való. Akkor gondoltam rá először, hogy kötetbe gyűjtöm addigi írásaimat, de aztán félretettem mégis, mert még nem telt el elég idő ahhoz, hogy megfelelő távlatom legyen hozzá. Ehhez az íráshoz azonban megírtam az alább következő folytatást, és ehhez most sincs semmi hozzátennivalóm.)

Úgy gondolom, ezen nemigen volna mit másképp látnom ma sem. Tartozom azonban vele, hogy kiegészítsem néhány észrevétellel. A fentebb csokorba szedett tapasztalataim nagyrészt a forradalom előtti időből valók. 1990 októberében Kolozsvárra költöztünk, azóta nem tudtam közletről és folyamatosan követni, mi történik ezekkel az emberekkel az új körülmények között. Ritkán utazom Bukarestbe, de így is volt alkalmam megfigyelni néhány nem éppen örövendetes változást.

Hallottam például egy olyan esetről, szavahihető forrásból, hogy az egyik tízemeletes

tömbházban elakadt a lift, és benne rekedt egy ott lakó arab diák. Nosza összefogtak a lakók, hogy itt a nagy alkalom, addig nem engedjük ki, míg nem fizet 500 dollárt. Elkezdődött az alkudozás, amely öt óra hosszat tartott, miközben – tudván, hogy valami nagy célért történik – a lakók vállalták az áldozatot, zokszó nélkül gyalogoltak a kilencedik-tizedik emeletre, az alkudozásban egy nyugalmazott ügyvéd volt a közvetítő, végül a diáknak sikerült lealkudnia a summát 175 dollárra, és akkor kiszabadították. Csak hüledeztem, mikor ezt hallottam, és arra gondoltam, Istenem, mi lett ezekből a szegény emberekből! Hiszen azelőtt teljesen elképzelhetetlen volt, hogy ilyen helyzetben a segítségnyújtást egyáltalán feltételhez kössék, nemhogy ilyenhez. Más esetek is jelzik, hogy a pénz, a gyors meggazdagodás csábítása mennyire telibe kapta az embereket. Nem hinném, hogy ezen sok csodáltnivaló volna, elég csak arra gondolni, hogy miután éveken át csak az üres boltokhoz szoktak hozzá, egyszer csak ott látják a kirakatokban azokat a csudaárukat, amelyeket a tévében, különösen a műholdas műsorokban folyton reklámoznak, és nekik még a megélhetésre is alig futja. A külföldiekről, például az arab diákokról azt hiszik, hogy azoknak dugig van a zsebük dollárral, s az irigység ilyen torz viselkedéshez vezet, vagy az olyanokhoz, mint a diáknegyedbeli konfliktusok voltak a román és arab diákok között (amiben azonban egyes arab diákoknak is megvolt a maguk szerepe).

A bukaresti ember a külföldiekhez különben is mindig ambivalensen viszonyult: egyrészt volt benne egyfajta tartózkodás, valami lappangó xenofóbia (ami ebben a kultúrában nem dicséretes ugyan, de érthető, hiszen az uralkodó réteg, amely számunkra elképzelhetetlen módon szipolyozta ki a föld népét, évszázadokon át idegenekből állt), másrészt meg ugyanakkor nagy csodálattal viseltetett minden iránt, ami külföldi, a rágógumitól a farmernadrágig. E vegyes érzelmek egyesítésére az irigység felel meg a legjobban, hiszen ha valakire irigykedünk, abban benne van annak elismerése is, hogy van rajta mit irigyelni, de az is, hogy ettől még nem szeretjük őt különösebben.

Ez azonban természetesen csak a külföldiekre vonatkozik, rám mint „hazai márkájú” magyarra nem. Tizennyolc év alatt a bukarestiekkel, az utca emberével nekem legalábbis semminemű konfliktusom nem volt magyarságom miatt. (Egyszer szólt rám a troliban egy férfi, hogy miért beszélek magyarul, erdélyiesen lágyított mássalhangzókkal színezve román beszédét.) Azt viszont többször tapasztaltam, hogy hirtelen mekkora becsbe kerültem, mihelyt kiderült, hogy magyar vagyok. Olyankor rögtön elmondták, hogy a magyarok (vagy az erdélyiek) mennyire mások, mint ők, hogy azok milyen jól tudnak sütni-főzni, meg ilyeneket. Ez a viszonyulásuk érdekes módon nagyon jól megfért együtt azzal, hogy közben a Ceaușescu-féle magyarellenes propagandának is megvolt rájuk a hatása, különösen a folyton tudálékoskodó középértelmiség és hivatalnokok (főleg férfiak) körében. Ez az elvont, semmihez sem köthető és nem általános „magyarellenes” beállítódás azonban elsősorban Magyarországgal volt kapcsolatos, amelyről szintén nem tudtak semmit az egy rosszon kívül.

1990. március 22-én, mikor a vásárhelyi események ürügén/okán a rendezők a fél

országot kibolondították az utcára (Erdély védelmére, úgymond), együtt mentünk valakivel az utcán, magyarul beszélgetve, mikor egyszer csak szembe találtuk magunkat egy zászlós-lobogós csoporttal, lelkesen kiabálták, hogy ők bizony inkább meghalnak, de Erdélyt nem adják senkinek. Hirtelen támadt aggodalmára megnyugtattam (nem bukaresti) barátomat, hogy ezektől mi itt nyugodtan beszélhetünk továbbra is magyarul, mert nekik velünk mint hús-vér magyarokkal semmi bajuk, aki ellen ők tüntetnek, azt nem lehet megverni, mert az a magyar csak egy absztrakció. Nem is történt semmi, elhaladtak mellettünk, azt sem mondták, menjünk odébb. (Később egy kolozsvári román fiatalember elmesélte nekem, hogy ebben az időben őket elfogta a nevetés, mikor a tévében a bukaresti tüntetőket látták, mert biztosak voltak benne, hogy azoknak ott fogalmuk sincs, miért és mi ellen tüntetnek.) – Nincsenek rá adataim, de tekintve a bukaresti nép hiszékenységét és azt, hogy öt éven át mivel etette a sajtó meg a tévé, tartok tőle, hogy ma már ez a dolog is másképp van egy kicsit. És hozzátenném, hogy itt végig a köznépről beszéltem, nem az újságírókról vagy a politikusokról.

Ebben az írásban azt próbáltam meg lehetőleg plasztikusan bemutatni, hogy az a kultúra milyen lényeges pontokban tér el a mienktől. Ezeket a különbségeket nekünk mindig szem előtt kell tartanunk, ha eredményesek akarunk lenni kapcsolatainkban. A bukaresti (regáti?) kultúra nem jobb, mint a mienk, nem is rosszabb semmivel, hanem egyszerűen *más típusú*, és korántsem egyedülálló a világon. Szemben a nyugati típusú, ún. szűk kontextusú kultúrákkal („low context cultures”), amelyek az individualizmuson alapulnak, ahol az egyén szigorúan csak egy jól körülhatárolt, kevés emberből álló csoporttal van bizalmas, de ugyanakkor pontos szabályokat követő kapcsolatban, a nem nyugati, tág kontextusú kultúrákban („high context cultures”) az ilyen kapcsolatok szinte az egész közösségre kiterjednek. Valamikor ilyen volt a magyar kultúra is, ma már nem ilyen, de nem is olyan, mint a nyugati, hanem valahol félúton van, ami nem biztos, hogy jó hatással van az emberi („magyar–magyar”) kapcsolatokra. Mi a nyugati fajta kultúrát túl hidegnek, ridegnek, merevnek érezzük, a tág kontextusút viszont (például a bukarestit) bosszantóan bizalmaskodónak, indiszkrétnek, sőt sokszor egyenesen pimasznak, az ember bőre alá bújónak.

A kétféle kultúratípus a konfliktusok lebonyolításának két külön stílusával is jellemezhető. A nyugati *problémaorientált*: az embereket nem érdeklik a „mellékkörülmények”, csak azt tartják szem előtt, hogy a probléma megoldódjék, és erre szinte módszeresen törekszenek is. S ha az egyezés megvan, azt rögtön alkalmazni is kezdik, ez hozzátartozik a dolgok természetes folyásához, mert „az idő pénz”. Ezzel szemben a tág kontextusú kultúrákban a konfliktusokban való viselkedés *relációorientált*: a probléma azonnali megoldódásánál sokkal fontosabb, hogy a felek közötti reláció mielőbb rendeződjék. (Az ilyen kultúrában az ember sokkal könnyebben elfogadja, hogy legyen egy

egyelőre megoldatlan problémája, mint azt, hogy emberi kapcsolatai rendezetlenek legyenek: ezt egyszerűen nem bírja elviselni.) Mi nehezen értjük, hogyan tudhat rendeződni a reláció, ha a probléma nem oldódik meg. A dolog titka az, hogy a rendezéshez (pontosabban a rendeződési folyamat elindulásához) itt bőven elég a megoldás kilátásba helyezése, a jó szándék kinyilvánítása. Idő van, korlátlan mennyiségben, nem drága, nincs is kicentizve, ráérünk kivárni. És csodálatosképpen egy idő után a probléma általában megoldódik valahogy, szinte magától, senki sem tudja, hogyan, mikor eljön az ideje. Az idő eljövetele viszont kiszámíthatatlan, megjósolhatatlan, mert ez az élet csodái közé tartozik: „Nem hozza el a nap, amit elhoz az óra” („N-adeuce ziua ce aduce ora”), sőt: „Mikor úgy fordul a szerencse, nem hozza el az év, amit elhoz az óra” („Cînd norocu-și schimbă pasul, n-adeuce anul ce aduce ceasul”).

A magyar konfliktuskultúra pedig valahol a félúton van e kettő között: az igazi problémaorientáltsághoz még nincs benne elég hideg, céltudatos módszeresség és higgadság, az igazi relációorientáltsághoz pedig már nincs benne elég őszinte készletelés és belső ösztönzés a másik emberrel való tisztázatlan viszonyok rendezésére, mert már nincs meg az a szolidaritásérzés, amely a közösség egyes tagjait hagyományos értelemben vett közösséggé fogja össze. (E lágymeleg állapot miatt konfliktusainkat gyakran az izgágaság és – hogy úgy mondjam – egyfajta stílustalanság jellemzi, ami kívülről nézve sokszor a kulturált formák hiányának látszik, nem tudom, vajon nem helyesen-e.)

Mindezeket azért említem meg, mert a konfliktusokat mindig bonyolultabbá teszi, mikor az egyik fél az egyik stílust alkalmazza, a másik meg a másikat. Ilyenkor előbb-utóbb mindegyik felet a gutaütés környékezi, látván, hogy a másik féllel egyszerűen nem lehet semmire sem menni, mert én bármit ajánlok neki, ő arra valami teljesen oda nem illő lépéssel fog válaszolni. (A különböző konfliktus-megoldási stílusokról és ezek ütközéséről nagyon tanulságos olvasmány David W. Augsburger könyve: *Conflict Mediation Across Cultures. Pathways and Patterns*. Westminster/John Knox Press, Louisville, Kentucky [1992].) Nem azt mondom, hogy tehát váltsunk stílust, hiszen mi magyarok vagyunk, mi nem viselkedhetünk románul (legalábbis egymás közti relációinkban; hogy a románokkal való relációinkban magyarul kell-e viselkednünk vagy románul, az már bonyolultabb kérdés, mindenesetre eddigi tapasztalataim szerint mindig sokkal többre mentem velük, ha románul viselkedtem, mint ha magyarul). Azt sem várhatom, hogy a románok másképp viselkedjenek, hiszen ők meg többek között éppen attól románok, hogy így viselkednek, románul (vagy ahogy Karácsony Sándor mondaná: ebben a román tetterendszerben mozognak). Azt azonban fontosnak tartanám, hogy ha nem is minden magyar, de legalább a politikusok (erdélyiek és magyarországiak egyaránt!) ismerjék legalább annyira a román kultúrát, hogy előre tudják látni, mit jelenthet és milyen reakciókat válthat ki valamely lépésünk, akár egy kijelentésünk a másik oldalon, és az eredményesség érdekében ezt mindig tartsák is szem előtt, mert sokszor a többféleképpen is megtervezhető formán múlik, hogy ugyanazt a tartalmat szívesen

fogják-e fogadni, vagy heves elutasítással. Én nem hiszem, hogy „a románokkal” lehetetlenség szót érteni. Az igazi kérdés az, hogy *mi* tudunk-e. Mindenki természetesnek tartja, hogy ha valamely más nyelvű kultúrához tartozó személyekkel szót akar érteni, legalább valamennyire meg kell tanulnia azt a nyelvet. Amíg a nyelvet nem tudom, nem csodálkozhatok rajta, ha nem tudok velük szót érteni. Ez azonban a kapcsolattartásnak csak a legalsó, szorosan utilitárius szintje, eddig a csencselők és feketéző bizniszelők is eljutnak. A politikusnak azonban nemcsak a másik kultúra beszélt nyelvét kell már-már tökéletesen ismernie, hanem a viselkedés, a társadalmi relációkban való mozgás, a kapcsolatépítés, az ügyintézés stb. grammatikáját is, ha eredményes akar lenni. Ezt pedig azért hangsúlyozom, mert többször volt már alkalmam megütközni rajta, hogy komoly erdélyi magyar emberek azt mondták: az nagyon káros, ha valamely politikusunk több időt tölt el Bukarestben, mert ott ráragad a balkanizmus, hajlékonyabbá válik, az ott kialakított személyes kapcsolatok olyan irányban befolyásolják, hogy több megértéssel és jóhiszeműbben fog viszonyulni partnereihez, és ezzel eltávolodik a mi ügyeink igazi képviselőjétől, átalakul „tájbasimulóvá”. Nem tudom, mit érthet vajon ügyeink igazi képviselőjén, aki így fogja fel, de az ki van zárva, hogy az eredményességet is beleértene. De ha ez nem fontos, akkor meg minek megyünk mi egyáltalán Bukarestbe? Hiszen még biztonságosabb, ha ki-ki behúzódik a maga kis vackába, kuckójába, RMDSZ-székházába, s ha onnan soha ki nem dugja az orrát, rádiót sem hallgat a Kossuthon kívül, tévét sem néz a Dunán kívül, akkor biztosan nem fog elrománosodni. De vajon ezért harcolunk? Nem azért, hogy szabadok legyünk?

1992

SZÁMOLNAK BENNÜNKET

Az eddigi jelek alapján valószínű, hogy a végeredmény szerint [az 1992-es népszámlálásról van szó] kevesebben leszünk valamivel, mint ahányan ténylegesen vagyunk. Úgy gondolom, ez nem egészen meglepő, hiszen körülbelül így is képzeltük. De:

1. Nem értem nagy riadalmunkat, amely akörül támadt, hogy a kérdőívekre a „nemzetiség”, illetve az „anyanyelv” rovathoz előre be van írva a román, „vallásfelekezet” rovathoz pedig az ortodox. Ezt olyan praktikus megoldásnak látom, amely megkíméli az adatfelvevő biztosokat attól, hogy országos viszonylatban legalább 32 milliószor kelljen leírniuk azt a szót, hogy *román*, és sejtetően legalább 15 milliószor azt, hogy *ortodox*. A megfelelő esetekben ezeket elég csak beikszelni, s lehet továbbmenni. Ha tisztességtelenül számolnak össze bennünket, az biztosan nem a kérdőív miatt lesz – ettől még lehetne korrekt módon felvenni (és úgy is hagyni) az adatokat. Ha meg nem ez a szándék, akkor csalni ugyanúgy lehetne másfajta kérdőívvel is. Úgyhogy ezen semmi sem múlik, illetve a lényeg nem ezen múlik.

2. Azt sem értem, miért volna olyan nagy szerencsétlenség, hogy a nemzetiség és az anyanyelv lehetséges opciói között külön fel van tüntetve – a magyar mellett – a székely is. Elvégre mi rossz van ebben? Hiszen sok bajunk van nekünk, de ott még nem tartunk, hogy a végén két számot ne tudnánk összeadni. (Mert feltehető, hogy valami „csoda” folytán megint megjelenik majd a kimutatásban vagy 2000 székely is, de ez a lényegen úgysem változtat sokat.) Sőt egyebet mondok. Ha az RMDSZ-nek lettem volna, s ha a listán csak a „magyar” szerepelt volna, követeltem volna, hogy a „székely”-t is vegyék fel, mivel különben a következő népszámlálásig egyebet sem hallottunk volna, mint azt, hogy mi tulajdonképpen sokkal kevesebben vagyunk magyarok, mint amennyit a végeredmény mutat, mert van vagy 500–600 ezer székely, aki csak azért nem vallhatta magát székelynek, mert nem volt ilyen rubrika. Így viszont most ország-világ megláthatja majd, hányan fogják magukat székely anyanyelvűnek vallani, s az egész vitát le lehet venni a napirendről.

3. Mondom, valószínű, hogy a végösszeg kevesebbet fog mutatni, mint ahányan vagyunk valójában. Annyit azonban még mindig nem lehet belőlünk lefaragni, hogy ez a lényeg valamit is változtatna.

4. Legfeljebb nem fogjuk megtudni, hányan is vagyunk hát. Ezt azonban mi népszámlálási eredményekből immár sohasem fogjuk megtudni, ebbe bele kell törődnünk. Mert még ha valami csoda folytán tisztességesen számolnának is össze bennünket, mi akkor sem hinnénk el, hogy csak annyian vagyunk!

Szabadság 1992. január 16.

(Ahogy ma látom)

Többszörösen tévedtem. Azt, hogy *román*, nem 32 milliószor, hanem 41 091 948-szor (20 408 542-szer a nemzetiség, 20 683 406-szor pedig az anyanyelv rovatnál), azt pedig, hogy *ortodox*, nem 15 milliószor, hanem 19 802 389-szer kellett volna leírni. – A másik tévedésem a 4. ponthoz kapcsolódik: nagy meglepedésemre a 2002-es népszámlálási eredmények nyilvánosságra hozatalakor legalábbis a nyilvános beszéd végre nem arról szólt, hogy már megint mennyit loptak el belőlünk, hanem igazi együttgondolkozást serkentő módon tudomásul vette, hogy a közölt szám sajnos nagyon is hihető, és csak ártanánk vele, ha továbbra is be akarnánk csapni magunkat. Mégiscsak megy ez a világ előre!

A cikket különben azért is írtam, mert abban az időben az újságok többször is figyelmeztettek bennünket ezekre a „veszélyekre”, némelyik úgy, mintha valami újabb katasztrófa előtt állnánk, és azért is, mert egy kicsit azt is jellemzőnek láttam, hogyan fordítjuk energiánkat olyasmire, amire pedig nem érdemes. Úgy gondoltam, a parlamenti munkában is inkább a tényleges problémákra kellene koncentrálni, nem pedig az ilyesmibe kötni bele, aminek önmagában gyakorlatilag semmiféle rossz következménye nem lehet számunkra. Mondtam is ezt akkor egyik parlamenti képviselőnknek, és azt a választ kaptam rá, hogy a politikusnak az a dolga, hogy amibe csak bele lehet kötni, abba kössön bele. Hát ezért nem lettem én politikus.

MEGÉRJÜK A PÉNZÜNKET ...

Hogy kik? Természetesen MI. Ez már az igeragban is benne van. Az pedig, gondolom, nem kérdéses, hogy kire értendő a MI: a hazai magyar sajtóban ugyanis ez a szó hovatovább egyértelműen a romániai magyarságot jelenti, válogatás nélkül mindenkit beleértve, aki egyszer magyar. Az ember csak úgy kapkodja a fejét a tenger sok többes szám első személytől, amely grammatikai szempontból egy egészen sajátos kategóriává kezd válni: nem fejedelmi többes ez, hanem inkább amolyan normatív többes, amely éppen ezért kirekesztő is: az például, hogy: „MI ezt az álláspontot képviseljük”, nemcsak azt jelenti, hogy mi mindnyájan, akik magyarok vagyunk, életkorra, nemre és véleményre való tekintet nélkül ezt valljuk, hanem egyben azt is sugallja, hogy aki netalán másképpen gondolná, az alkalmasint nem is igazi magyar, hiszen ezzel kirekeszti önmagát a nagy MI-ből. (Miből?)

Mit tehet az ember, igazodik a nyelv törvényeihez. Ha ezt jelenti, hát ezt jelenti. Én sem tehetek másképp, mert ha más értelemben használom, félre találnak érteni. A MI-ben tehát az Olvasó is benne van, és jól gondolja meg, mielőtt kivonná magát belőle. Ha mégis ezt tenné, lelke rajta.

Hol is kezdjük? Van Eric Berne-nek egy híres könyve, az a címe, hogy *Emberi játszmák* (Budapest, 1984). A neves amerikai pszichológus az olyan helyzeteket nevezi játszmáknak, amelyekben az ember korántsem biztos, hogy jól érzi magát, mégsem lép ki belőlük szívesen, mert minden kellemetlenség ellenére a helyzet valamilyen pszichológiai nyereséget biztosít számára. Az ilyen helyzeteket azért lehet játszmáknak nevezni, mert jól azonosítható játékszabályok érvényesülnek bennük, jól meghatározott szerepekkel, s ezek alapján az egyes játszmákat típusokba lehet sorolni, úgyannyira, hogy a szerző az egyes típusokat egy-egy találó névvel látja el. Ilyen például az *Alkoholista* nevű játszma, amelynek rendszerint öt szereplője van, mégpedig: (1) a központi figura, az alkoholista, (2) a szenvedő feleség, (3) a feleség barátnője (vagy egy szomszédasszony), aki hűségesen meghallgatja a feleség panaszait, (4) a megmentő, aki az alkoholistát jó útra akarja téríteni, (5) a balek, aki minden rossz tapasztalata ellenére újra meg újra pénzt kölcsönöz az alkoholistának. Mint minden játszmában, ebben is az az érdekes, hogy bár a szereplők nagyobb részének ez a helyzet meglehetősen kényelmetlen, valójában egyiknek sem igazán érdeke, hogy kilépjen belőle, mert ezzel elveszítené a játszmából származó pszichológiai nyereségét. A feleség például nem szívesen mondana le arról, hogy minden kudarcáért, sikertelenségéért a férjét okolhassa („Nem így néznék én ki, ha az uram nem inna!” – vagy: „Mit is lehetne várni egy ilyen szerencsétlen asszonytól?”), a barátnő sem arról, hogy naponta újabb meg újabb pletykátémával legyen ellátva, hiszen számára mások ócsárlása a maga (és családja) erkölcsi felsőbbrendűségének tudatát biztosítja, tehát önértékelését emeli. A megmentő is megtalálja a maga nyereségét abban, hogy hatástalan prédikációi során újra meg újra megbizonyosodhat saját kiválóságáról, a balek pedig a maga nagylelkűsége bizonyosságaként értelmezi azt, hogy

őt valójában naponta csúful rászedik. Ezért is van az – amint ezt gyakran megfigyelték –, hogy ha e játszmából a központi figurát, az alkoholistát kiemelik (például elvonókúrának vetik alá), a játszma többi szereplője teljesen elbizonytalanodik, és vagy valami újabb játszma kezd, vagy pedig maga is pszichoterápiára szorul, annyira nem tud mit kezdeni az új helyzettel.

A játszmák aszerint is különböznek, hogy a szereplők milyen intenzitással vesznek bennük részt, vagyis mekkora a tét. Vannak szelídebb játszmák, és vannak nagyon kemények. Vannak továbbá olyan játszmák, amelyekben csak néhány személy vesz részt, de vannak olyanok is, amelyekben egy egész közösség.

Az utóbbi két esztendő tapasztalatai azt mutatják, hogy mi is egy ilyen játszmának vagyunk a szereplői, mégpedig elég kemény játékosokként. Ezt a játszmát Dan Greenburg könyvének címe nyomán így nevezhetnénk el: *Hogyan legyünk boldogtalanok?* (Ez a könyv magyarul is megjelent, és melegen ajánlom mindazoknak, akik a boldogtalanságot egyéni szinten igyekeznek minél tökéletesebben megvalósítani: kitűnő receptek vannak benne arra, hogyan lehet igazán boldogtalaná válni. Akit e kérdés komolyabban érdekel, használja bizalommal Paul Watzlawick könyvét is, ez is megvan magyarul, címe: *A helyzet reménytelen, de nem súlyos*. Nem ártana ugyanis, ha az egyéni boldogtalanság művészetét minél többen elsajátítanánk, mert ezzel nagy nemzeti boldogtalanságunkat is magasabb szintre lehetne emelni: egy kis professzionalizmus új színeket hozhatna életünkbe. A bejáratott sémák már kezdenek rutinná válni, márpedig egy játszma akkor élvezetes igazán, ha időnként új elemek is megjelennek benne.)

A mi boldogtalanság-játszmánknak is több szereplője van, mindet nem is lehet rögtön azonosítani, mert ez a játszma a legkülönbözőbb területeken folyik.

Az egyik ilyen terület a sajtó és az olvasótábor közötti „paktum”: az a hallgatólágos, de annál szigorúbban betartott egyezményünk az újságírókkal, hogy teljesítsék leghőbb kívánságunkat, amely így hangzik: „Mindennapi rossz hírünket add meg nekünk ma!” Szó ami szó, manapság egy ilyen kívánságnak nem nehéz eleget tenni, rossz hír(ünk), az még hál’ istennek akad bőven. Ebben nem szenvedünk hiányt. Ha pedig mi azt várjuk az újságtól, hogy ne hírlap legyen, hanem rossz hír-lap, hát ezt igazán könnyű teljesíteni. Tele is vannak a lapok mindennel, ami csak szívnek és léleknek elszomorítója lehet. Aki nem hiszi, lapozzon csak bele akármelyikbe.

Hogyan lehet ezt a legtökéletesebben megvalósítani? Először is jó, ha már a cikk címében van valami, ami gondjainkra-bajainkra utal: akkor biztosak lehetünk benne, hogy az olvasó azt fogja először áttanulmányozni. Továbbá ügyelni kell rá, hogy amit hírnek szánunk, az ne egyszerűen a tények közlése legyen, mi ezt a luxust nem engedhetjük meg magunknak, ezt csak a fejlett demokráciák újságírói tehetik meg. Mi, ugye, még csak a kezdetén tartunk a demokráciának, ezért minden úton és módon nevelnünk kell az olvasót. Nem bízhatjuk rá, hogy a pucér hír alapján maga vonja le a tanulságot, hiszen ő nem látja olyan jól az

összefüggéseket, mint mi, és netalán majd valami helytelen következtetésre jut. És különben is: hátha nem veszi észre magától, hogy ez valójában egy rossz hír? S akkor nem lesz velünk megelegedve. Vagy oktalanul bizakodni kezd majd. Ha tehát van egy akármilyen hírünk, azt addig kell bolháznia, amíg rá nem bukkanunk benne arra, ami számunkra esetleg kedvezőtlen következményekkel fog járni, s azt rendesen körbe kell járni. Ne zavarjon bennünket, hogy az a rossz dolog talán nem is fog bekövetkezni: nekünk akkor is kötelességünk, hogy az olvasót előre figyelmeztessük, hadd legyen felkészülve minden rosszra. Ha a hír olyan, hogy abból valami biztató dolog is kiolvasható, akkor ezt gondosan el kell hallgatni vagy valahogy ártalmatlanná kell tenni, nehogy oktalan optimizmussal vádoljon meg bennünket valaki.

Jó szolgálatot tesz a szomorú közhangulatnak, ha a rossz hírt valami ilyesmivel vezetjük be: „Már megint ...”, vagy: „Ismét bebizonyosodik, hogy ...”, esetleg: „Mi továbbra is csak ...” Ettől ugyanis távlatot kap az egész, azt sugallja, hogy ez nem egy egyszerű, alkalmi rossz hír, hanem olyan, amely egy rendszerbe illeszkedik, van benne valami szabályszerűen ismétlődő, ami által az olvasó afelől is megnyugodhat, hogy ez a rossz hír nem az utolsó a maga nemében, hasonlókkal még számtalanszor fog találkozni.

Mit kell tenni akkor, ha nincs kéznél igazi rossz hír? Úgy értem, ami valóban újdonság is volna. Nem kell kétségbeesni akkor sem: az olvasónak úgysem az a fontos, hogy amit olvas, *hír* legyen, csak az, hogy *rossz* legyen. Ilyenkor tehát írni kell egy szép, szívhez szóló cikket arról – századszor, ezredszer, mindegy –, hogy milyen rettenetes a gazdasági helyzet, mekkorák a sorok, még mekkorábbak az árak, hogy fázunk, hogy melegünk van, hogy fűtetlenek a vonatok, a sor folytatható. Ne zavarjon bennünket, hogy mindezt más is ugyanolyan jól tudja, mint mi: az a kis bánat, amely majd elfogja az olvasót, megéri a fáradságot meg a nyomdafestéket.

Igazán nehéz helyzetbe akkor kerülünk, amikor valaki, aki nincsen egészen tisztában boldogtalanság-játszmánk szabályaival, meggondolatlanul valami egyértelműen jó hírt talál hozni a szerkesztőségbe. Mit lehet ilyenkor tenni? Először is fontoljuk meg, hogy az illető jó magyar-e, vagy pedig valami sorainkba befurakodó diverziókeltő. Ha kielégítő érvet találunk az utóbbi változat mellett, akkor a cikket nem muszáj közölni, ennyit igazán megengedhet magának egy lap, amely ad magára. Ha viszont úgy látjuk, hogy az illető csak naiv, akkor a cikket már nehezebben utasíthatjuk vissza. Erre a helyzetre is van azonban megoldás, mégpedig igen hatékony. A kolozsvári Szabadság 1991. december 6-i számában példászerű, népszerűsítésre és követésre érdemes formája olvasható ennek. Éppen ezért majdnem egészében idézem, hogy mások is tanulhassanak belőle. Az történt, hogy Inczeffi Géza, aki november 3-án részt vett az érmindszenti Ady-ünnepségen, egy olyan gesztusnak volt tanúja, amelyet ő, mint amolyan naiv ember, jóhiszeműen valami szép dolognak értelmezett, s ezt meg is írta a következőképpen:

„Én egy autós szemmel észrevett olyan dolgról írnék, amit eddig nem tapasztaltam a rendőrség részéről, és örömmel mondom, hogy jól esett.

Az ünnepség végeztével hosszú kocsisor baktatott a falut bekötő úton. Mikor a főúthoz értünk, a rendőrök leállították a főút egyébként elég gyér forgalmát, és az ünnepségről jövőknek biztosították a zavartalan kihajtást a főútra.

Ezen az úton mondok köszönetet a Szatmár megyei rendőrségnek ezen gesztusáért, a magam és autóstársaim nevében.

Így is lehet.”

Gondolom, érthető, hogy ettől a szerkesztő elkezd vakargatni a fejét. A beszámoló nemcsak hogy nem illik bele az általánosan forgalmazott képbe, de nyilván az olvasó elvárásainak sem fog eleget tenni. Mitől lesz ő szomorú, ha ilyesmiket kezdünk közölni a lapban? Ezen tehát muszáj segíteni valahogy. Így kerül a cikk végére a *Szerk. megj.*, amelyben a szerkesztő, aki már csak hivatásánál fogva is mindent jobban tud, még ha ott sem volt, helyére teszi a dolgot, imígyen:

„Nem a rosszindulat írhatja velem ezt a véleményt, de feltételezhető, hogy a rendőrök mindent megtettek annak érdekében, hogy a nem kívánt, de eltúrt ünneplőktől minél hamarabb megszabaduljanak, azok minél könnyebben szétszéledjenek. De mivel minden éremnek két oldala van, így a szeretetreméltóság hiánya is mindkét félnek kedvezett. Mert érzéseket másra ráerőszakolni nem lehet, de ha azt civilizáltan nyilvánítják ki, akkor valóban, így is lehet.”

Ez már igen! Így már nyugodt lehet a szerkesztő is, hogy az olvasó nem fogja a dolgot félreérteni, mert ő, mármint a szerkesztő megvilágította számára a lényegét: a rendőrök látszólag rendesek voltak, de éppen ez mutatja, hogy valójában milyen gazemberek. S az olvasó sem fog zavarba jönni, így már minden stimmel, nyugodtan el lehet keseredni. Még az sem fog eszébe jutni, hogy ha a rendőrök valóban rosszindulatúak voltak, de nem hülyék is, mennyivel természetesebben ki tudták volna ezt nyilvánítani úgy is, hogy a kocsisort ne engedjék ki a főútra, ha ott akár egy fél kilométerre is feltűnik egy autó. (További előnye ennek a megoldásnak, hogy a szerzőt meg lehet vele óvni attól, hogy netán újabb meggondolatlanságot kövessen el: így megfejelve már bajosan fogja elküldeni cikkét a Szatmár megyei rendőrségnek, még ha eredetileg ebben sántikált volna is.)

Hajlamosak vagyunk rá, hogy azt mondjuk: az olvasók szívesebben olvasnának jó híreket, mint rosszakat, de mit tegyenek az újságírók, ha nem történik körülöttünk semmi jó? Ez azonban nem egészen így van. Figyeljük csak meg, hogyan szoktunk mi, olvasók újságot olvasni! Belepillantunk a cikkbe, hogy lássuk: rossz hír-e az, vagy nem? Ha észrevesszük, hogy nem rossz, nem is olvassuk tovább. Ha azonban látjuk, hogy rossz, akkor rávetjük magunkat, és akkurátusan végigstudírozzuk. Abból lesz ugyanis a jó beszédtema társaságban, sorbanállás közben és másutt. Hiszen mennél rosszabb egy hír, annál jobb beszédtemának. Mit lehessen beszélni egy jó hírről? Az úgysem tipikus, nem jellemző, szóra sem érdemes. Felejtjük el hamar. A rossz hír, az az igazi!

És ha nem a rossz hírek kedvéért adunk ki pénzt újságra (amit a szerkesztőségek

igyekeznek is honorálni legjobb tudásuk szerint), akkor ugyan biza miért vásároltuk egy évvel ezelőtt jobb ügyszökhöz méltó buzgalommal éppen mi a Románia Mare példányait ezrével, úgyannyira, hogy annak idején az a vélemény terjedt el, miszerint ezt a lapot tulajdonképpen mi, magyarok tartjuk el? (Hogy most miért veszünk belőle kevesebbet, annak egyszerű a magyarázata: kifogytunk a pénzből. Így csak sóvárogva nézzük, hogy áll ott halomban, pedig micsoda dolgok lehetnek benne!) Mindnyájan tudtuk, még mielőtt megvettük volna, mire számíthatunk. De éppen azért vettük, rendületlenül, s aztán csámcsogtunk rajta élvezettel, egymást boldogtalanítva.

De nemcsak a sajtó van benne nyakig ebben a játszmában. Más intézményeink is úgy igyekeznek népszerűsége szert tenni, hogy megpróbálják kielégíteni a mi nagy búbanat-éhségünket. Például: az ember elmegy vasárnaponként a templomba szomorúan, s már előre tudja, hogy kétségbeesve fog onnan hazamenni. Egy egész hétre megkapja a maga bánat-adagját. Mert nem bátorítást hall ám a szószékről, gyakran nem is prédikációt, hanem amolyan kiselőadást a mi nagy nyomorúságunkról, kilátástalan helyzetünkéről, a reánk leselkedő szörnyűséges veszedelmekről, ijesztő méreteket öltő megfogyatkozásunkról, nemzeti létünket fenyegető mohácsi vérszről, kiszolgáltatottságunkról és egyéb borzalmakról, mégpedig az egyházi retorika hiperbolizáló, mindent eltúlzó, felnagyító stílusában. Ha pedig egy lelkész nem ilyesmivel akarna traktálni bennünket, akkor attól csakhamar elpártolunk, mert nem azt kapjuk tőle, amit váránk. A lelkész pedig örülhet, ha ennyivel megússza, mert könnyen jár a nyelvünk, hamar rámondjuk, hogy nem is igazán magyar érzelmű. Hányszor lehet szószékről ilyeneket hallani: „Itt, ahol egy elgyötört kicsi maradék küzdve küzd megmaradásáért ...” – s mi hallgatjuk elbűvölve, eszünkbe sem jut, hogy ez azért ebben a formában jócskán túlzás, hiszen nincsen ugyan pontosan meghatározva, mit kell azon érteni, hogy „maradék”, de abban megegyezhetünk, hogy felénél kevesebb. Hát attól azért még nagyon messze vagyunk. De ki gondol erre, mikor ez olyan szépen hangzik?

A boldogtalanság-játzsma kudarckereső közösségre vall, vagy legalábbis sikerkerülőre. Ismeretes, hogy ilyen szempontból négy magatartásmódot lehet elkülöníteni: a sikerorientált magatartás egyik változata a sikerkereső, a másik a sikerkerülő, a kudarcorientálté is ugyanígy: kudarckereső és kudarckereső. Mondani sem kell, hogy a leghatékonyabb a sikerkereső magatartás, az ilyen ember tud mindenben a legtöbbet megvalósítani, mert a legkilátástalanabbnak tűnő helyzetben is arra koncentrál, hogyan tudja magát a legjobban kivágni, hogyan biztosíthatja magának az adott helyzetben elérhető legnagyobb sikert. A kudarckereső már korántsem ilyen hatékony, mert nem mer kockáztatni: a kelleténél sokkal óvatosabban mérlegeli a helyzetet, és a kudarcától való féltében sokszor meg sem próbálkozik olyasmivel, aminek pedig jó esélyei volnának a sikerre. Fő szempontja ez: nehogy baj legyen belőle.

A sikerkerülő és a kudarckereső magatartás már szorosan összefügg a játszmákkal: játszmán kívüli helyzetben ugyanis semmi sem készítetné arra az embert, hogy kerülje a

sikert, vagy pláne hogy keresse a kudarcot. Hiszen mire jó az neki? A játszmában azonban mindez értelmet kap, bármennyire ésszerűtlen is amúgy: hiszen ha vigyázunk arra, nehogy véletlenül sikeresek legyünk, akkor ezzel biztosítottuk magunknak azt a lehetőséget, hogy boldogan siránkozhassunk egész nap. Olykor még keressük is a kudarcot, nehogy abba kelljen hagyni ezt a boldogtalanság-játszmát. Ebben ugyanis van egy óriási nagy pszichológiai nyereségünk: kultiválni tudjuk a magunk kiválóságának tudatát akkor is, ha ebből szinte semmi sem nyilvánul meg teljesítményünkben, akár a mennyiséget nézzük, akár a minőséget. Ezért nem is kell sokat vesződnünk azzal, hogy nagyszerűségünket – mert abban, remélem, egyetértünk, hogy nagyszerűek vagyunk – ahhoz mérhető tettekkel és eredményekkel bizonyítsuk: hogyan is lehetne tőlünk bármit is elvárni, mikor micsoda körülmények között élünk! Így rengeteg energiát tudunk megspórolni, s ezt mind a siránkozásba lehet fektetni. Mi természetesen semmiért sem vagyunk felelősek, hiszen mi ki vagyunk szolgáltatva a körülményeknek. Minden felelőséget át tudunk hárítani a körülményekre, s ez a jobbik eset, ha csak úgy általában a körülményekre, s nem konkrétan RÁJUK (vagy „ezekre” – ahogyan a MI-vel szembenálló „mások”-csoportot még nevezni lehet). A folyamat voltaképpen a bűnbakképzésnek egy sajátos, meglehetősen rafinált formája, amit azonban nagyszerűen leplezni tud az a ravaszság, hogy mi ezt elegánsan, siránkozva tesszük, nem acsarkodva, mint egyesek. (Innen is látszik, mennyivel különbek vagyunk náluk!)

Az ilyen boldogtalanság-játszmákba a legkülönbözőbb módokon keveredhet bele az ember vagy egy közösség, az viszont minden ilyen játszmában közös, hogy elég nehezen lehet kivergődni belőle. A mi játszmánk kialakulásában több tényező működhetett közre, és attól tartok, a két világháború közötti szenvedés-ideológiának is volt benne némi szerepe. Nem mondom, hogy nem érthető, ha egy hirtelen kisebbséggé lett közösség úgy próbál a szükségből erényt kovácsolni, hogy hátrányossá vált helyzetét az ész és morál trükkjeivel valahogy megpróbálja előnyösre magyarázni. Az ilyen próbálkozások azonban korántsem veszélytelenek. Lehetetlen ugyanis, hogy akinek van annyi bátorsága, hogy normálisan próbáljon gondolkozni, ne vegye észre, mennyi morbid mazochizmus lehetősége rejlik egy olyan ideológiában, amely arra épít, hogy szenvedni nagyszerű dolog, mivelhogy ebből származnak (majd!) csodálatos értékeink, kagylógyöngyeink, súly alatt izmosodó transzilván pálmáfáink és hasonlók. (E metaforákban az a csodálatos, hogy bennük van a teória teljes abszurditása, hiszen Erdélyben tudvalevőleg sem a gyöngykagyló, sem a pálmafa nem honos, ezek számunkra csak ideálisan léteznek, az eszmék világában, mint ahogy a szenvedésből származó értékeink is alighanem csak vágyálmainkban olyan nagyszerűek – mert amúgy nemigen látjuk őket sehol.)

Arra azonban igencsak alkalmas egy ilyen ideológia, hogy egy közösséget belesodorjon egy kemény boldogtalanság-játszmába. Hiszen ha arra állunk rá, hogy szenvedni jó, mert ebből származik a mi kiválóságunk, akkor ez a szemlélet csakhamar átfordul, és ez lesz

belőle: kiválóságunk záloga és bizonyítéka a szenvedés és csakis a szenvedés. Nosza szenvedjünk hát minél jobban, mert annál kiválóbbaknak tudhatjuk magunkat, s ha véletlenül olyan helyzetbe kerülnénk, hogy a szenvedés nehezünkre esne, legalább játsszuk meg, ne adjuk fel, mert az már minőségünk rovására menne. Ez szinte automatikusan vezet el a sikerkerülő, sőt gyakran kudarckereső magatartáshoz, amellyel biztosítani tudjuk magunknak a hatékonyság látványos csökkenését, s itt jön létre a visszacsatolás: a hatékonyság hiánya már önmagában is kielégítő ok lesz a reményvesztésre, szenvedésünknek tényleges alapja lesz, s ettől kiválóságunk tudata is magasabb szintre hághat.

Hogyan is működik a gyakorlatban sikerkerülő magatartásunk? Lássunk talán egy példát, mert jobban járunk vele, mint a magas röptű teóriával. 1991 novemberében történt, hogy nem kis meglepetésünkre megjelent *Románia kormányának nyilatkozata a nemzeti kisebbségekről*. Persze enyhe túlzás azt mondani, hogy „megjelent”, mert valójában meg is jelent, meg nem is: a Romániai Magyar Szó november 23–24-i száma ugyan közzétette, de a román sajtó nem buzgólkodott a népszerűsítésében, s a Román Televízió szerkesztői is csak beszéltek róla, magát a szöveget nem ismertették. Nagyjából mindnyájan sejtettük, hogy ez a nyilatkozat nem nekünk készült, hanem a külföldieket kellett valahogy megnyugtatni a Hargita–Kovácszna Jelentés botrányos parlamenti vitája után. Tény azonban, és ez a lényeg, hogy a nyilatkozat megszületett, és a mi szempontunkból nézve igencsak jóra sikerült, sőt az adott helyzetben számunkra meglepően jóra.

Mit tesz ilyenkor a sikerkereső ember? Azt mondja: sejtjük ugyan, hogy mi van mögötte, de mivel a kormány azt nem mondta, hogy nem nekünk szánta, ezt a szöveget most halálosan komolyan fogjuk venni. Mert a szöveg szöveg, akármilyen szándék legyen is mögötte. Semmit sem veszíthetünk, de esetleg nyerhetünk valamit. Másnap már kopogtat a kormány ajtaján azzal, hogy: meglegéssel olvastuk a nyilatkozatot, úgy értékeltük, hogy az új kormány végre megfelelő módon közeledik ehhez a rég megoldásra váró kérdéshez, tehát most helyben állapodjunk meg abban, mikor ülünk le, hogy a részleteket is tárgyaljuk meg, hogy alakítsuk ki a szükséges intézkedések időtervét a fontosság sorrendjében, határozzuk meg, hogy az intézkedéseket ki hajtja végre és mikor. Mi addig is összeállítjuk a legsürgősebb problémák listáját, és hozzuk javaslatainkat is a megoldásra vonatkozólag.

Vagyis magyarul: nemcsak hogy addig üti a vasat, míg meleg, hanem ha bárhol is lát egy meleg vasat, nem megy el mellette anélkül, hogy rá ne ütne. Igyekszik tehát a kormányt szaván fogni. Ha a kormány nem nekünk szánta volna is a nyilatkozatot, olyan helyzetbe kell hozni, hogy ezt mondja ki kereken, már csak miheztartásunk végett is. Ha meg – érthető okokból – nem szívesen mondana ilyet, akkor legalább viszonyuljon valahogyan a kérdéshez, az is valami. És hátha sikerül legalább egy lépessel előrébb jutnunk? Sőt hátha a kormány komolyabban gondolta mégis a dolgot, mint ahogy mi hittük? Hiszen a kormányról nem lehet véleményt alkotni a parlament hozzáállása alapján: láttunk már olyat, hogy egy kormány és egy parlament között nagy nézetkülönbségek voltak. Addig tehát, amíg a kormány világosan

meg nem mondja, kinek és minek szánta a szöveget, legfeljebb sejtéseink lehetnek, de semmi biztosat nem mondhatunk.

Így viselkedne tehát egy sikerkereső ember. S most lássuk, mit teszünk mi! Ezen ugyan nem sok látnivaló lesz, mert leginkább semmit. Nem is ez az érdekes, hanem az, hogy milyen módszerrel tesszük eleve lehetetlenné azt, hogy bárminek is nekifogjunk, ami esetleg a siker mégoly csekély esélyével kecsegtethetne.

A nyilatkozat kapcsán megjelent újságcikkek ilyen szempontból nagyon tanulságosak. Először is adva van az a bosszantó helyzet, hogy a szöveg megjelent magyarul, s ráadásul nem is rossz. Fennáll tehát a veszély, hogy az olvasó esetleg félreérti a dolgot, és elkezd bizakodni. Hamar tenni kell tehát valamit. Meg is jelennek nyomban, november 26-án az értelmező cikkek: a Szabadságban is meg a Romániai Magyar Szóban is, és talán másutt is, ezt nem tudtam ellenőrizni. (Neveket szándékosan nem említek, mert ez azt sugallná, hogy itt két újságíróról van szó, holott valójában ezek a cikkek nem egy-egy ember véleményét tükrözik, hanem egy jellegzetes attitűdöt, ezért ugyanezeket akárhányan megírhatták volna még, már ami a lényeget illeti. Vegyük hát inkább úgy, hogy MI írtuk őket.)

Lássuk a Romániai Magyar Szó-belit. Szépen le van benne írva, hogy első meglepetése után, ami abból ered, hogy a nyilatkozat szövege nem illeszthető be egykönnyen az eddig kialakított képbe, az újságíró a fentebb már ismertetett recept szerint nekilát, hogy alaposan átbogarássza, hátha van benne mégis valami, amibe bele lehetne kapaszkodni, amivel elejét lehet venni a bizakodásnak: „Többször elolvastam, aztán mondatról mondatra türelmesen áttanulmányoztam e dokumentumot, s ha nem néhány nappal ezelőtt esik meg, hogy az Alkotmányból »kiszavazzák« az anyanyelv használatával kapcsolatos ama »vérlázító és szentségtörő« cikkelyeket, akkor gondolkodás nélkül rávágtam volna a *pompás* minősítést.” Tehát: nem azt kell nézni, hogy a szöveg milyen, arra nem mondhatjuk rá, hogy *pompás*, még ha önmagában az volna is, ha egyszer *a parlament* ezt tette velünk. Hogy a nyilatkozat *a kormányé*, nem a parlamenté, azt figyelmen kívül lehet hagyni. Már ez is valami, de alább megtudjuk, hogy a keresgélés sem volt ám hiábavaló: sikerült a szövegben megtalálni azt a három kicsi szót, amelynek alapján nyugodtan sutba dobhatjuk immár az egészet, nem kell vele többet foglalkoznunk: a nyilatkozat szerint ugyanis „a román kormány kisebbségi politikájában »a jövőben is a vonatkozó európai standardokhoz« igazodik. Ez tehát azt jelenti, hogy eddig is így tette (csak mi, örök elégedetlenkedők, nem vettük észre!), viszonyulása tehát mit sem változik. Ha pedig a jövőben is azt kapjuk, amit eddig [...], akkor kinek hiányzott vagy kinek készült ez a nyilatkozat?”

Látjuk, ugye, mi az eljárás lényege: mi a szövegnek azt a három szavát tartjuk a leglényegesebbnek, amelyet a sikerkereső tudatosan figyelembe sem venne, még ha észrevenné is. Számon tartaná ugyan őket, hiszen benne vannak a szövegben, de *cselekvésében* úgy járna el, mintha ott sem volnának. A mi számunkra azonban ezek a legfontosabbak, mert általuk nyerünk bizonyosságot afelől, hogy komolytalan dolog ez, nem

érdemes vele foglalkozni. Így aztán senki sem vádolhat bennünket azzal, hogy meg sem próbáltunk valamit, ami esetleg sikerrel járhatott volna, ha mégoly kevéssel is. Márpedig a siker elmaradását az biztosíthatja a legjobban, ha meg sem próbáljuk elérni.

A Szabadság cikkírója leleményesebb. Nem vesződik a szöveg elemzésével, sokkal jobb módszere van arra, hogy az egészet, úgy, ahogy van, egyetlen huszárvágással diszkreditálja. *Mézesmadzag* című cikkét azzal kezdi, hogy felháborodva kijelenti: „Nem az zavar, hogy ezek engem hülyének néznek. Az viszont már sokkal felháborítóbb, amikor ezt velem is el akarják hitetni, nekem is be akarják beszélni. [...] Persze, tudom, nem vagyok én az egyedüli, aki hasonlóképpen reagálta le az egyesek által »fontos dokumentum«-nak titulált maszlagot. Mert maszlag ez, kérem, a javából.” Ennek bizonyításához szükségtelen a szöveg tartalmát megvizsgálni, hiszen *mi ezt úgyis tudjuk*. Akármi volna benne, ha egyszer a román kormánytól jön, az csak maszlag lehet, és nekünk nemzeti kötelességünk felháborodni rajta, *akár rossz, akár jó*. Ugyanis: „nekünk már *egyetlen okunk sincs a bármikori román államhatalom ígéreteinek hinni*. Mi már régről tudjuk, meggyőződünk, saját bőrünkön tapasztaltuk ígéreteik ürességét.” Aki tehát ennek alapján bármit is kezdeményezni próbálna, az csak naivságáról tenne tanúságot, és megérdemelné, hogy megvonjuk tőle bizalmunkat. Vegyük észre, mennyivel hatásosabb ez a módszer, mint a szövegelemző: hiszen nemcsak hogy eleve leszerel minden próbálkozást, hanem lehetetlen helyzetbe is hozza mindazokat, akik esetleg hajlamosak volnának rá, hogy legalább megkíséreljék a dialógust. Mert ezek után ki merne ilyesmire vállalkozni, kockáztatva, hogy nevetségessé válják előttünk? Az idézett cikkbeli hozzáállás tehát a legeredményesebbek egyike mindazok számára, akik igyekeznek elkerülni a sikert.

A Romániai Magyar Szóból idézett cikk ezzel végződik: „De mert baráti körben naponta biztatnak, hogy ne veszítsem el a »reménytelenségemet«, most erőt veszek magamon és megnyugtatom az olvasót. [De azért van rá gondja, hogy ne legyen túl biztató, hiszen az olyan nyugtatás, amelyhez a szerzőnek erőt kell vennie magán, nem hangzik valami hitelesen – Sz. N. S.] Hiszem, hogy egyszer eljön majd az az idő is, amikor a jogainkat taglaló dokumentumokat szó szerint értelmezhetjük, sőt, minden egyes mondatát megélhetjük, nap mint nap megtapasztalhatjuk.”

Ezzel azonban van egy kis bökkenő. Való igaz, hogy miközben ki nem fogyunk a panaszból, ugyanakkor eltökélten hangoztatjuk azt is, hogy márpedig mi addig fogunk küzdeni jogainkért, amíg azokat nekünk a román kormány hiánytalanul nem garantálja. Ez, *ha komolyan vesszük, és hisszük is, amit mondunk*, azt kell hogy jelentse, hogy eljön egyszer az a szép nap, mikor a kormány egy teljesen jóhiszemű nyilatkozatot fog közreadni, azzal az eltökélt szándékkal, hogy márpedig ezt az utolsó jottáig betartja, úgy, ahogyan azt az idézett cikk szerzője is reméli, ha mégoly bátortalanul is. Igen ám, de mit fogunk mi akkor tenni? Tartok tőle, hogy akkor is tudni fogjuk azt, amit a Szabadság cikkírója szerint már most tudunk (hadd idézzem csak megint: „*egyetlen okunk sincs a bármikori román államhatalom*

ígérgetéseinek hinni”), s a rég várt nyilatkozat megjelenésekor felháborodott, ökölrázó cikkekkal töltjük meg lapjainkat: „Hagyjanak nekünk békét, elégünk van az ígéretekből, miféle rossz vicc ez már megint? Hát még mindig nem szégyellik magukat?” S az RMDSZ – ha még meglesz – el sem mer majd menni a részleteket megbeszélni, mert biztos lehet benne, hogy ha elmegy, rendkívüli kongresszuson fogják leváltani a teljes vezetőséget, mert hát ilyen hiszékeny, naiv emberekre nem bízhatjuk a magyarság sorsát.

(Ha valaki nem ismerné, hadd meséljem el röviden Nyuszi és Medve történetét a létrával, mert a sikerkerülő, sőt kudarckereső magatartásnak ugyanazt a típusát láthatjuk benne, mint amiről itt szó van. Szobafestés lesz Nyusziéknál, kellene egy létra. Elindul hát Nyuszi, hogy kölcsön kérjen egyet Medvétől. Útközben így morfondíroz magában: „Nem tudom, mit fog mondani ez a Medve, ez mindig olyan mogorva, biztosan nem is adja ide szívesen, mert olyan nagyra van vele, hogy van neki egy rohadt létrája, de majd én megmutatom neki, hogy kivel áll szemben, velem aztán nem fog ő úgy bánni, mint a kapcájával, majd én ...” S amikor megérkezik Medvéhez, és Medve mosolyogva ajtót nyit, Nyuszi tájékozva a szemébe vágja: „Tudod mit, Medve? Fúdd fel a létrádat!”)

Mindaz, amiről itt szó van, nemcsak a távoli jövő problémája: az RMDSZ-szel nemigen vagyunk megelégedve, de azért igazságtalanok se legyünk: mit is tehetne szegény egy ilyen búvalbélelt tagsággal, meg egy ilyen sajtóval, amelynek legfőbb foglalatossága nem az, hogy segítsen jó megoldásokat találni a problémákra, hanem hogy lépten-nyomon azt bizonygassa, hogy itt valójában minden el van veszve, s aki bizakodni merne, az nyilván a fellegekben jár, azt nem lehet komolyan venni?

No de beszéljünk másról. A kormánynyilatkozathoz való viszonyulásmódunk elemzése csak az egyik formáját mutatta meg annak, hogy milyen módon érvényesül sikerkerülő magatartásunk. Ezen kívül még számos más formájával találkozhatunk. Lássunk most egy példát arra, amikor kudarckereső társaságként viselkedünk. Kudarcra ugyanis nagy szükségünk van, hiszen igazán elkeseredni a kudarc miatt lehet, nem az amúgy sem nagyon remélt siker elmaradásáért.

Aki kudarcot akar vallani, az már nem érheti be az egyszerű semmittevéssel. A kudarcot mint a szomorúság lehetőségének magasabb rendű formáját ki kell érdemelni, ebbe energiát kell fektetni. Hiszen ahhoz, hogy valami ne sikerüljön, azt a valamit el kell kezdeni, végig kell járni, s majd csak azután nyerhetjük el jutalmunkat. Legbiztosabb módja a kudarc elérésének az, hogy csalhatatlan érzékkel – ez az érzékünk pedig hál’ istennek megvan – kiválasztjuk a lehetséges utak közül azt, amely százszázalékosan nem vezet sehová, és minden energiánkat arra összpontosítjuk, hogy ezt az utat végigjárjuk. Az ilyen utat gondosan kell megválasztani: olyannak kell lennie, hogy eleinte legalább a látszatát keltse annak, hogy valahová elvezet, hiszen ha már az elején világos, hogy nem jutunk rajta messze, akkor nehezebb az embereket rávenni, hogy éppen ezt válasszák. Úgy jó, ha csak a végén jönnek majd rá, miután belefektettük a rengeteg energiát. Akkor majd meglesz a kellő

erkölcsi alapunk, hogy levonjuk a konklúziót: „Lám, mi az égvilágon mindent megteszünk, de próbálkozhatunk mi akármivel, nekünk semmi sem sikerül.”

Az ilyen utak egyike a „terminológiai forradalom”. Ennek lényege, hogy mindent változatlanul hagyunk, csak egy elnevezést cserélünk ki. Például ha 1989. decemberéig *együttélő nemzetiség* volt a nevünk, akkor ezt így hagyni nem lehet. Nem is hagytuk. Mi magunk jelentettük ki, senki sem kényszerítette ránk, hogy márpedig mi ezentúl nem *együttélő nemzetiség* leszünk, hanem *nemzeti kisebbség*. Ezzel ugyanis „igazodunk az európai normákhoz”, a nemzetközi jogi szóhasználathoz és a magunk két világháború közötti hagyományaihoz. Annak idején megjelentek a sajtócikkek e terminus előnyeiről, és ezt akkor mindenki el is fogadta. Igen ám, de nem egészen másfél év alatt „rájöttünk”, hogy rosszul választottunk, mert minden bajunk forrása, minden tehetetlenségünk oka az, hogy *nemzeti kisebbség* a nevünk. Hiszen az emberek úgy érzik, hogy a *kisebbség* szó megalázó, mert alacsonyabbrendűségünket sugallja (holott mi tudjuk, hogy nem vagyunk alacsonyabb rendűek, sőt!), ha pedig netalán nem éreznék úgy, hát addig kell verni a fejükbe, míg majd úgy fogják érezni. Ekkor aztán elő lehet állni a nagy találmánnyal – és ez az igazi „terminológiai forradalom” –, éspedig: mi nem *nemzeti kisebbség* vagyunk, hanem *társnemzet*! Mivel az emberek általában hajlamosak a szómágiára, könnyű velük elhitetni, hogy ez a névváltoztatás lényegbeli változást jelent, ha nem is mindjárt most, de a közeljövőben, így egy ilyen ötlethez nem nehéz támogatókat szerezni. Rá kell tehát állni erre az útra, biztatni kell az embereket azzal, hogy ez a név életünk minden gondját-baját meg fogja oldani; ha sikerül majd elfogadtatnunk másokkal is, hogy mi *társnemzet* vagyunk, akkor az maga a paradicsom lesz.

Ebben az útban az a jó, hogy első látásra tetszetős, tehát van esély arra, hogy sokan fektessenek bele jobb sorsra érdemes energiát, de ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy nem vezet sehová, tehát nem kell attól félnünk, hogy valami nem várt siker összezavarja a játszmányt. Azt ugyanis már néhai jó Pais Dezső megmondta (aki nem tudná: kiváló nyelvész volt), hogy *a terminológia száraz pecázás*. Mert hiszen mi változik meg attól *a gyakorlatban*, hogy másképp nevezzük el magunkat? Semmi. Ha a *nemzeti kisebbség* név alatt harcolnunk kell jogainkért, iskoláinkért, egyebekért, hát mindezekért pontosan úgy kell harcolnunk a *társnemzet* név alatt is. Nem változnak meg sem partnereink, sem ellenfeleink, sem az általános helyzet, semmi. Még csak az esélyeink sem javulnak. Van viszont a *társnemzet* terminus bevezetésének egy letagadhatatlan előnye: sokkal jobban biztosítja számunkra a kudarcot, mint a másik név. Ugyanis: minden eddigi nehézség változatlanul megmarad, érintetlenül, de ezekhez hozzáadódik egy újabb, tehát a probléma sokkal bonyolultabb lesz, mint eddig volt, így a megoldás esélyei csökkennek, a kudarc pedig valószínűbb lesz. Az újabb nehézség abban áll, hogy ezt az új terminust nem elég csak magunkra akasztanunk: ha használni is akarjuk valamire, akkor ezt el kell fogadtatnunk másokkal is, a különböző nemzetközi fórumokkal és főként a román politikusokkal. Ha pedig

az előbbiekkal még csak boldogulnánk is valahogy, az utóbbiakkal annál nehezebben. Ebbe akkora energiát és annyi szakértelmet kellene befektetnünk, hogy annyi nekünk talán összesen sincs, sem egyikből, sem másikból. Ez viszont külön előnye ennek az útnak: ha ugyanis kiderül, hogy nem vezet sehová, senkitől sem lehet majd számon kérnünk, hogy miért indultunk erre, hiszen akkor majd azt lehet mondani: rajtunk nem múltott, mi egy nagyszerű megoldást ajánlottunk, de mit csináljunk, ha a másik fél ehhez nem bizonyult méltó partnernek? Ha pedig valami csoda folytán sikerülne elfogadtatnunk, és kiderülne, hogy ott vagyunk vele, ahol a part szakad, mert a problémák változatlanul ugyanazok maradnának, akkor is nyerünk valamit: míg a terminusért viaskodunk, a bajok addig is konzerválódnak, hiszen egyszerre nem foglalkozhatunk mindennel. Így még hosszú időre biztosíthatjuk magunknak a búsmagyar melankóliát.

No de ez még a jövő zenéje, ebbe még sok energiát kell fektetnünk ahhoz, hogy a hatás érezhető legyen. Egy ehhez hasonló utat azonban már végigjártunk, és az a tapasztalat mutatja igazán, mennyire eredményes, mennyire lehangoló, sőt bénító hatású tud lenni egy gondosan előkészített kudarc. Az alkotmányvitára gondolok itt, jelesen az egységes nemzetállam kérdésére. Mi ebben rögtön észrevettük a biztosan kudarccal végződő út nagy lehetőségét, és mindent meg is tettünk, hogy ne szalasszuk el. Ráálltunk tehát arra, hogy márpedig mi ezt a terminust – hogy tudniillik *egységes nemzetállam* – ha török, ha szakad, kihagyatjuk az alkotmányból. Hogy a kudarcélmény tömegméretű legyen, a sajtó jó előre mindent elkövetett, hogy meggyőzze az embereket: egész jövőnk azon múlik, hogy ez sikerül-e vagy nem.

Ez a példa azért tanulságos, mert még csak azt sem lehet mondani, hogy ezt az utat azért választottuk, mivel más alternatíva nem merült fel, vagy mert akkor még senki nem tudta, hogy ez a szám biztosan nem nyerő. Hiszen ott voltam, amikor ezt 1990 őszén az RMDSZ Országos Választmányának kolozsvári ülésén az egyik választmányi tag előre megmondta, sőt, mint utólag kiderült, nem is volt egyedül ezzel a véleményével. Igaz viszont, hogy a hangulat olyan volt, hogy javaslatát majdnem olyanformán merte csak előadni, ahogy az egyszeri János bácsi tette a pártverifikáláson, amikor rákérdeztek, hogy egy kényes kérdésben mi a véleménye: „Eltársak, nekem erről van véleményem, de előrebocsátom, hogy nem értek vele egyet.” Érezni lehetett ugyanis, hogy hiába mond ő akármit, mi úgylis csak azt az egy utat tudjuk magunknak elképzelni.

Az általa felvetett alternatíva lényege a következő volt. Igaz, hogy mi nagyon szeretnénk, ha az alkotmányból kimaradna az egységes nemzetállamként való meghatározás, és ez a kívánságunk indokolt is. Ehhez nekünk megfelelő racionális érveink is vannak. Csakhogy már most holtbiztosan tudhatjuk, hogy ilyen irányú javaslatunkat a parlamentben az égvilágon senki sem fogja támogatni, mivel a románok tudatában az egységes nemzetállamként való minősítés pártállásra való tekintet nélkül amolyan szakrális tartalmú, lényegi velejárója Románia fogalmának. Érveik irracionálisak, s mi ezeket semmilyen

racionális érveléssel nem fogjuk tudni megingatni. Ez egy olyan adottság, amelyet figyelembe kell vennünk. (Hogy mennyire igaza volt, azt később a parlamenti vita egyértelműen megmutatta. Az egyik Front-képviselő például elképedve ecsetelte, mennyire nem érti, hogy is jövünk mi ahhoz, hogy az egységes nemzetállam gondolatát megkérdőjelezzük, mikor mindenki tudja, hogy ez éppoly elmaradhatatlan tartozéka Romániának, mint az ortodox templomnak a kereszt.)

Ha tehát abszolút semmi esélyünk sincs arra, hogy elképzelésünket eredeti formájában keresztülvigyük, akkor – ez volt a javaslat lényege – ebbe a dologba kár nekünk energiát fektetnünk, mikor tudjuk, hogy *ugyanazt* az eredményt minden erőfeszítés nélkül is elérhetjük. Hiszen akár teszünk valamit, akár nem, az alkotmány végső formájában mindenképpen benne lesz az *egységes nemzetállam* kifejezés, ez biztos. Jobban járunk tehát, ha energiánkat nem irányítjuk rossz helyre, hiszen nincs belőle korlátlan mennyiségben, hanem nézzük meg inkább, nem tudnánk-e valahogy áthidalni ezt a kellemetlen helyzetet! Mert végeredményben mi is az, hogy *egységes nemzeti állam*? Egy név. Márpedig egy név önmagában sem nem jó, sem nem rossz, minden attól függ, mi a tartalma, mit jelent ez a *gyakorlatban*. Koncentráljunk tehát a gyakorlatra, és főleg az alkotmány további szakaszaira, hiszen ha egyébként az alkotmány garantálni fogja jogainkat, és ezeket a gyakorlatban is érvényesíteni lehet, akkor kit fog az zavarni, hogy minek hívják ezt az országot?

Az lett volna tehát az előterjesztett alternatíva, hogy az *egységes nemzetállam* terminusba egyáltalán ne kössünk bele, hanem nézzük meg inkább, hogy *miért* olyan fontos nekünk ez a probléma, keressük meg azt az elemét, amely tartalmi jellegű, és csakis azzal kapcsolatban igyekezzünk valamilyen módosító javaslatot előterjeszteni, mert ennek elfogadtatására jobb esélyeink lehetnek. Nyilvánvaló, hogy gyakorlati szempontból ez a terminus egyetlen veszéllyel járhat: azzal tudniillik, hogy erre való hivatkozással később azt lehet nekünk mondani jó hazai szokás szerint, hogy „ti nem követelhetek magatoknak önálló oktatási hálózatot, kulturális autonómiát és hasonlókat, hiszen Románia egységes nemzeti állam”. Az érv ugyan sántít, de tartani lehet tőle, hogy később elő fog kerülni. *Ezt* kellene tehát valahogy kivédeni, s ha ez megvan, akkor kihúztuk a terminus méregfogát, számunkra tovább semmi jelentősége nincsen, mi is megnyugodhatunk, a románok is. Ennek érdekében azt javasolta az ötlet gazdája, hogy az RMDSZ parlamenti csoportja megfelelő diplomáciával felvezetve kérje, hogy az *egységes nemzetállam* terminust tartalmazó bekezdés után kerüljön be a szövegbe a következő mondat: „Az egységes nemzetállamként való meghatározás a román nemzeti többség és a nemzeti kisebbségek viszonyában nem lehet sem jogforrás, sem pedig jogkorlátozás alapja.” Ez ugyanis legalább biztosítékot jelenthetett volna arra, hogy a terminust semmiképpen se lehessen ellenünk kijátszani.

Sikerkereső embernek ez alkalmasint bőven elég is lett volna. Nem úgy nekünk. Bár holtbiztos volt, hogy az eredeti elképzelés kudarcra fog végződni, mi mégis – vagy éppen ezért? – úgy döntöttünk, hogy „nekünk akkor is ezt kell megpróbálnunk”. Az RMDSZ

parlamentari csoportja tőlünk való feltételekben egyszerűen nem merte azt az utat választani, amely, ha sikerrel jár, a problémát *lényegében* megoldhatta volna, és amelynek így utólag nézve is messze jobb esélyei lettek volna, mint annak, amelyet választottunk. (Erre azt lehet mondani, hogy úgysem sikerült volna az sem, hiszen nekünk soha semmi sem sikerül. Ezt azonban már sohasem fogjuk megtudni, hogy így lett volna-e, vagy sem, hiszen ki sem próbáltuk, hanem eleve a biztosan vesztes stratégiára álltunk rá.)

Az eredményt tudjuk. Mindjárt az elején sikerült az alkotmányvitában olyan feszültséget teremtenünk magunk ellen, amely a további cikkelyek vitájában meglehetősen lerontotta esélyeinket. Az egységes nemzetállam fogalma körüli incidenst remekül ki lehetett használni ellenünk nemcsak a parlamentben, hanem a nacionalista sajtópropagandában is. És egyéb bonyodalmak is származtak belőle. Például az, hogy éppen az egységes nemzetállam körüli „értetlenkedésünk” volt az a momentum, amikor sikerült eljátszanunk az ellenzék irántunk való bizalmának nagyobb részét, amelyre pedig milyen nagy szükségünk lett volna például a Hargita–Kovács Jelenés parlamenti vitája során! S ha meggondoljuk, hogy *ezt* az eredményt mindezek nélkül is elérhettük volna ...

No de sebaj, mert a céltalan és kilátástalan fáradozás bőségesen megtérült abban a nagy nemzeti elkeseredésben, amely az alkotmány megszavazását követte. Itt lehetett lemérni, milyen fantasztikus hatása lehet egy igazi, jól megkonstruált kudarnak! Búnak eresztettük a fejünket, hogy vége, ránk csukták a koporsófedeleket, itt mi már többé labdába nem rúgunk, nekünk itt már fű se nő. Akár csomagolhatunk is.

A sajtó persze gondoskodott róla, hogy ez a hatás az utolsó kis faluig is elgyűrűzzék. Módszertanilag is tanulságosak ezek a sajtócikkek, mert ezekben egy olyan recept született elszomorításunkra, amelyet adott esetben máskor is eredményesen alkalmazhatunk. Lényege a következő: sohasem azt kell nézni, mi *van* egy szövegben, hanem azt, hogy mi *nincs* benne. Persze abból is lehet említeni valamit, ami benne van, de csak akkor, ha rossz. Így elég könnyen elejét vehetjük annak, hogy valaki nekiüljön, és a maga esze szerint elolvassa, ami azért volna kellemetlen, mert esetleg arra a következtetésre jutna, hogy bár a szövegből valóban sok minden hiányzik, azért van benne egy s más jó dolog is, és ha csak ezeket sikerülne érvényre juttatni, már az is nagy dolog lenne, onnan már könnyebben tovább lehetne lépni, hiszen semmi sem örökérvényű, még egy alkotmány sem. Örvedetes, hogy a sajtó az ilyen eltévelyedőkkel is számol, és biztosítja olvasóit, hogy ami jó, azt úgysem fogják betartani, hiszen mi már tudjuk, hogy itt soha egyetlen alkotmányt sem tartottak tiszteletben. Ezzel az érveléssel azonban csínján kell bánni, nehogy az olvasónak egyszer csak leessék a tantusz: de hiszen ha úgysem fogják betartani, akkor meg mire való ez a nagy kétségbeesés, hogy ilyen az alkotmány, meg olyan az alkotmány? Hát nem mindegy nekünk, hogy mit *nem* fognak betartani?

Látjátok, feleim – ilyen a mi nemzeti (pardon: *társnemzeti*) farsangunk ...

Korunk 1992/2. 14–25.

Angolul: *Render 1* [Korunk, 1996]. 88–100.

(Ahogy ma látom)

Annak a februári Korunk-számnak, amelyben ez az írás megjelent, az volt a címe: *Farsang Romániában*, és a hazai politikai és közélet visszasságairól szólt, ezt azért kell tudni, mert különben nem érthető az utolsó mondat.

Azóta annyi történt, hogy ma már más, frissebb példákkal lehetne szemléltetni ugyanazt. A *társnemzet* terminus körüli vitákba egy darabig még beleöltünk egy csomó energiát. (Sokszor nagy szükségem volt közben a humorérzékemre is. Egyszer azt javasoltam: ha már úgyis van anyanemzetünk, nem lenne jobb, ha inkább *gyereknemzetnek* hívnánk magunkat? Hiszen úgyis olyan gyerekesen viselkedünk sokszor! Meg kell mondanom, nem arattam vele nagy sikert, pedig nem is gondoltam komolyan.) Aztán elenyészett ez is, ma már nem téma. De elég sok időt pazaroltunk rá. Én is gondolkoztam rajta valamennyit, mert próbáltam megérteni, hogy is kellene hát ezt elképzelni, de valahányszor nekifogtam, mindig csak addig a halmazelméleti problémáig tudtam eljutni, amely abból keletkezett, hogy ezt az egészet egy olyan rendszerben kellett volna elgondolnom, amelyben egyszerre igaz a következő két kijelentés: (1) A romániai magyarság a magyar nemzet szerves része, (2) A romániai magyarság a román nemzet társnemzete. Ebből a kettőből pedig mindig magától adódott valahogy a (3), mégpedig: Létezik legalább egy (társ)nemzet, amely a magyar nemzet szerves része. Mivel ezt sehogy sem tudtam megoldani, véglegesen félretettem azzal a reménnyel, hogy talán mégsem azon múlik a jövőnk, hogy ennek a problémának van-e egyáltalán értelmes megoldása.

Egyébként pedig nem sokat változtunk azóta, bár most mintha tán jobb volna egy kicsit a helyzet. De az is lehet, hogy mégsem, csak mi időközben hozzászoktunk ahhoz, ami akkor még újszerűségével jobban tudott hatni, és olyannyira világunk természetes részének látjuk, hogy ritkábban figyelünk fel rá, csak ha nagyon kirívó.

Nem is térek itt ki másra, csak ahhoz a részhez fűzök egy kis mai epilógust, amely az alkotmány körüli vitáról szól, mert 2003-ban ez megint aktuálissá vált, ugyanis folyamatban van éppen az alkotmány módosítása. Javaslatommal – mert most már elárulhatom, hogy én voltam az, aki azt a javaslatot tette akkor, de írásomban ezt nem akartam megmondani, mert így könnyebben tudtam magammal is csúfolódni egy kicsit – megint előálltam tehát: emlékeztettem rá Eckstein-Kovács Péter RMDSZ-szenátort, aki az alkotmánymódosítással foglalkozó szenátusi bizottságnak is tagja. Ezt már csak azért is meg kellett tennem, mert az RMDSZ megint mindenáron meg akarta próbálni a lehetetlent, azt tudniillik, hogy Románia nemzetállamként való meghatározását töröltessük az alkotmányból. Ezt ugyan 1991-ben már kipróbáltuk egyszer, és azóta semmi olyasmi nem történt, ami miatt úgy lehetett volna gondolni, hogy ez most könnyebben fog menni, viszont a kudarc ezúttal annyival biztosabb volt, hogy az akkor elfogadott alkotmány 148. cikke ráadásul leszögezte, hogy bizonyos

előírásokat alkotmánymódosítás esetén sem szabad megváltoztatni, és ezek között ott van Románia nemzetállamként való meghatározása is. Azt mondtam tehát Eckstein-Kovács Péternek: az biztos, hogy a nemzetállamként való meghatározást mi már csak ezért sem tudhatjuk törölni, azt azonban nem mondja a 148. cikk, hogy ne lenne szabad kiegészíteni. Tehát az 1. cikk mostani szövege maradjon úgy, ahogy van, de próbáljuk meg kiegészíteni azzal, amit már 1990-ben is javasoltam. Ha ugyanis a nemzetállamként való meghatározás a többség és a kisebbségek relációjában nem lehet sem jogforrás, sem jogkorlátozás alapja, akkor az gyakorlatilag azt jelentené, hogy belpolitikai döntésekben ez olyan, mintha ott sem lenne, kizárólag a nemzetközi politika területén jelentene összesen annyit, hogy más országok felé Románia nemzetállamként definiálja önmagát. (Ez pedig más, köztük nyugat-európai államok gyakorlatától sem idegen, még ha ezt nem írják is bele az alkotmányukba.) Olyankor viszont, amikor kisebbségi jogainkat akarjuk törvényesen biztosítani vagy a gyakorlatban alkalmazni, erre nem lehet hivatkozni velünk szemben az esetleges gáncsoskodások indoklásaképpen.

Eckstein-Kovács Péternek tetszett is az ötlet, és felvállalta, hogy képviselni fogja a szenátusi bizottsági vitában, majd a plénum előtt is. Úgy is lett. Csakhogy mégsem úgy lett, ahogy én képzeltem. Én ugyanis ezt nem az RMDSZ-féle, makacsul kudarckereső változat *mellett* párhuzamosan futó javaslatként gondoltam volna, mert úgy nagyon lecsökken az esélye, hanem eleve *a helyett*. Igen ám, de az RMDSZ más politikusai ragaszkodtak hozzá, hogy márpedig azt mindenképpen meg kell próbálni. Így aztán az RMDSZ részéről két különböző módosító indítvány is lett az 1. cikk végső változatára vonatkozóan, a procedúra viszont azt írja elő, hogy először a törlésekre vonatkozó javaslatokkal kell foglalkozni. A szenátusi bizottságban tehát azt vették elő először, a bizottság tagjai pedig természetesen leszavazták, amint az várható is volt. Ezek után viszont Eckstein-Kovács Péter már nem egy „érintetlen területre” vitte az ő javaslatát (vagy mondhatom úgy is, hogy a mi javaslatunkat), hanem egy olyanra, ahol az ösvény már ki volt taposva: az emberek már be voltak rá állva, hogy amit az RMDSZ hoz ezzel az 1. cikkel kapcsolatban, azt gondolkodás nélkül, automatikusan le kell szavazni. Nem is kapott többet, mint három támogató szavazatot. Viszont igen figyelemreméltó volt, hogy mikor a bizottság elnöke vitára bocsátotta, senkinek sem volt ellene semmi kifogása, senki sem mondta azt, hogy ez abszurdum vagy sületlenség, sem azt, hogy ilyesmi nem illik egy alkotmányba, vagy hogy sértené a románok önérzetét, sőt még azt sem, ami pedig ilyenkor mindennél meggyőzőbb joker-érv szokott lenni, hogy tudniillik hogy is jövünk mi ahhoz, hogy. Egyszerűen nem volt hozzászólás. Szavazáskor viszont az emberek automatikusan az előző indítványra vonatkozó döntéskor kialakított szabályukat alkalmazták. Ebből pedig egyáltalán nem alaptalan arra következtetni, hogy ha ez az indítvány nem a másikkal együtt kerül a bizottság tagjai elé, hanem mint egyedüli új javaslattal kellett volna vele foglalkozniuk, akkor elég jó esélyei lehettek volna rá, hogy megkapja a kellő számú szavazatot. Hiszen ha annyira felháborítónak látták volna mint

ötletet, akkor ennek kifejezésére bajosan szalasztották volna el ezt a most is kéznél levő alkalmat. Lehet persze, hogy akkor sem ment volna át, de hogy mi lett volna akkor, azt mi már sohasem tudhatjuk meg.

Ehhez az íráshoz Kiss János fűzött helyyel-közzel bíráló, de inkább kiegészítő megjegyzéseket (*Búvalbélelt gőzmozdony, avagy az újságírás elmarasztalásáról*. Korunk 1992/5. 114–115), ezekre a lap következő számában, a vitáknak fenntartott „Szorító” rovatban válaszoltam, itt következik alább.

MI A BAJOM A SAJTÓVAL?

Régi meggyőződése, hogy ha egy szöveget akár egyetlen ember is félreérthet, akkor az félreérthető. Ha tehát Kiss János nem éppen azt olvasta ki írásomból, amire én gondoltam, akkor vállalom, hogy nem volt egyértelmű, és hálás vagyok az észrevételekért, mert ezek mutatják meg, hol kell pontosítanom, még jobban megvilágítanom a magam véleményét. Amit tehát most fogok mondani, azt nem vitának szánom, ezért nem is annyira szorítóban érzem magam, ahol nekem ellenfelekkel kellene megküzdenem, hanem inkább amolyan agórán, ahol az a feladatom, hogy adjam elő pontosabban, mire is gondoltam.

Jól mondja Kiss János, hogy a mai sajtó negatív beállítottsága valószínűleg annak is tulajdonítható, hogy korábban kötelező volt a „valóság” optimista, nem is rózsaszínben, hanem egyenesen pártvörösben való „ábrázolása”, s most, bizonyítván, hogy mi már másképp gondolkodunk, elsősorban a rossz dolgokra koncentrálunk. Hogy mennyire igaza van, azt az is mutatja, hogy nemcsak a hazai magyar, hanem a román sajtóra is – főként az ellenzékire – ugyanaz a negativizmus jellemző. Sőt továbbmegyek: február elején részt vettem Berlinben az erőszakmentesség európai konferenciáján, ott kérdezte meg tőlem egy derék moszkvai fiatalember, hogy Romániában is csupa rosszat írnak-e az újságok, mint náluk. Úgy látszik, ez általános kelet-európai jelenség. De az sem véletlen, hogy ez a kérdés éppen ott hangzott el, és éppen ez az ember tette fel. Ott ugyanis pontosan az foglalkoztatott bennünket a leginkább, hogy mit lehetne tenni a mi helyzetünkben, mivel lehetne az embereket cselekvésre bírni, hogyan tudhatnánk őket kimozdítani a passzivitásból, hogy az igazságtalanságok ellen tegyenek is valamit, ne tűrjék el szó nélkül, beletörődve, hogy ez a helyzet. Az erőszakmentességnek ugyanis nincs nagyobb ellensége, mint a passzivitás, a belenyugvás, mert alaptétele, hogy minden igazságtalanság csak azért tud fennmaradni, mert azt az emberek eltűrik, sőt többé-kevésbé együttműködnek vele, ahelyett hogy tennének ellene valamit. Ilyen összefüggésben moszkvai barátunknak is az okozott gondot, hogy a negativista, siránkozó, folyton csak panaszkodó sajtó nagyon ártalmassá tud válni olyan helyzetben, ahol cselekvésre volna szükség, mert demoralizáló hatása van, azt sugallja, hogy itt már semmit sem lehet tenni, hiábavaló minden kezdeményezés, mert előre lehet tudni, hogy úgysem érhetünk el semmit. Márpedig aki így áll hozzá a dolgokhoz, annak biztosan nem is fog sikerülni semmi.

Ezt csak azért mondtam el, hogy sejtsem valahogyan, milyen gondolatmenetbe illeszkedik az én zsörtölődésem a sajtó ellen, mert különben – Kiss János írása tanúsítja – könnyen az a vélemény alakulhat ki, hogy nekem a bírálat nem tetszik, mégpedig ugyanazért, amiért annak idején az elvtársaknak. Pedig nekem nem a bírálat nem tetszik. (Ha így lenne, akkor elég nagy paradoxon volna, hogy eddig közölt cikkeim nagy része bíráló jellegű.) Nekem a negativizmus nem tetszik, nemcsak mert sokszor alaptalannak látom, hanem azért is, mert önmagunkat kisebbitjük meg vele: ahelyett hogy tudatosítanánk az embereket,

hogy mekkora erő van bennünk, mi mindent el tudhatunk érni, ha hittel, egyakarattal és hozzáértéssel komolyan munkálkodunk rajta. A sajtóbeli sirámokkal csak fokozzuk a csüggedést, a lemondást, az erőtlenséget, ami csak arra viheti az embereket, hogy mindenbe beletörődve együttműködjenek az igazságtalansággal, s így ez folyton csak erősödjük a mi rovásunkra.

A kisebbségekkel kapcsolatos kormánynyilatkozatot kommentáló sajtócikkekre is azért tértem ki, mert ezek tünetszerűen jelzik, hogyan működik ez a mechanizmus. Nem azt kifogásoltam, hogy miért nem kezdtünk mindjárt örömmel ülni a szöveg olvastán, hiszen igaza van abban Kiss Jánosnak, hogy „felhőtlenül előrobbanó eufóriánkra jó néhányszor ráfizettünk”. Nem is lehetett másként. Eufóriával nem lehet elérni semmit. Mindent csak cselekvéssel lehet elérni. Az eufória csak abban a ritka esetben jó dolog, ha az embereket okos cselekvésre buzdítja, gyakoribb tulajdonsága azonban, hogy inkább a passzivitás felé „húz”, mert azt az érzést alakítja ki, hogy nem is kell immár tennünk semmit, hiszen minden rendben van, vagy napokon belül rendben lesz magától. Nem eufóriára van nekünk szükségünk, hanem hitre. Az eufóriából születő cselekvés általában szalmaláng, a hitre épülő viszont kitartó, következetes munka. De ez fordítva is igaz: ilyen cselekvésre csak az képes, aki erősen hisz abban, hogy a helyzetet meg lehet változtatni, és mi meg is tudjuk változtatni. Ha azonban a sajtó naponta csak rombolja ezt a hitet, akkor hogyan is remélhetnénk, hogy valaki is cselekedni fog, és jól fog cselekedni, józanul, céltudatosan, pontosan a helyzethez illő eszközökkel?

A kormánynyilatkozattal kapcsolatos cikkek miatt pedig éppen azért kezdtem berzenkedni, mert tökéletesen illeszkedtek abba a stratégiába, amellyel általában le szoktuk magunkat beszélni a cselekvésről. Nemcsak a sajtóban, hanem mindenféle tanácskozásainkon is. Figyeljük csak meg, mi is szokott történni – szinte törvényszerűen –, amikor összeülünk, hogy egy problémára megoldást találjunk. A probléma azonosítása után elhangzik egy javaslat, amely nagy valószínűséggel jó lehet, mert utána ilyen vélemények születnek: „Ez nagyon jó lenne ...”, „Ez csakugyan megoldaná a kérdést ...” – és hasonlók. A folytatás azonban nem az, aminek rendes körülmények között lennie kellene. Rendesen ilyenkor az emberek azt mondják: ha a javaslatot mindnyájan jónak tartjuk, akkor nézzük meg, hogyan lehet ezt megvalósítani. Mi kell ahhoz, hogy megvalósuljon, mit kell ahhoz tennünk, mi akadályoz bennünket, az akadályokat hogyan tudjuk elhárítani, mi hiányzik hozzá, s azt hogyan lehet pótolni? Mondom, rendesen ez így megy. Nem úgy nálunk. Mi a javaslat értékelését szinte mindig azzal folytatjuk, hogy: „... de”. Vagyis: „Ez jó lenne, de ...” – és következik a sok ellenvetés: mi azt úgysem tudjuk megcsinálni, nekünk ahhoz nincsenek embereink, nincs hozzá pénzünk, nincs rá időnk (egyébre bezzeg van bőven), nekünk nincs ez sem és az sem, a kormány ezt úgysem gondolta komolyan, ebből úgysem lesz semmi – és így hal meg minden még javaslat korában. Aki odafigyel, láthatja, hogy a megoldás megvalósításáról már a javaslat elhangzása pillanatában lemondunk, az egybegyűltek

minden további erőfeszítése arra irányul, hogy ezt a lemondást utólag érvekkel támassza alá. Aki egy ilyen tanácskozáson nem restelli megszámolni, hányszor hangzanak el az ilyen szavak, mint: „nem”, „ne”, „úgysem”, és hányszor a „miért?” kérdés, az most érti, mire gondolok. Tudniillik rendesen az úgy kellene hogy történjék, hogy mikor valaki azt mondja: „Mi ezt úgysem tudjuk megcsinálni ...”, akkor másvalaki rögtön kérdezze meg: „Miért nem?” S a válasza megint kérdezzen rá, ugyancsak „miért”-tel. Így lehet eljutni az akadály azonosításáig – vagy annak kiderítéséig, hogy amit akadálnak hittünk, az valójában nem is az, illetve egyszerűen elhárítható. De ezen az úton csak azok indulnak el, akik valóban csinálni is akarnak valamit, nemcsak beszélni, pontosabban siránkozni. Ezért ezek a kérdések a mi tanácskozásainkon el sem hangzanak.

Ami pedig a kormánynyilatkozatot illeti: persze hogy tudom – meg is írtam egyébként –, hogy van okunk a gyanakvásra. De nem a tétlenségre is, és ez nagy különbség! A sajtócikkek azonban abba a gondolatmenetbe illeszkedtek, amellyel a tétlenséget lehet megideologizálni, ettől lettem én ideges. Vagy talán senki sem tartja különösnek, hogy november óta máig összesen egyetlen ember akadt, aki a kormány nyilatkozatára mint figyelembe vehető szövegre hivatkozott a kisebbségi kérdés kapcsán, s az az ember éppen Theodor Stolojan volt, a miniszterelnök? (Május 4-én hallhattuk, a tévé magyar nyelvű adásában.) Hát nem az lett volna természetes, hogy mi hivatkozzunk rá, hogy tőlünk jöjjön a kezdeményezés a kormány felé, hogy ha már kiadta azt a nyilatkozatot, akkor vigyük át a gyakorlatba is? Erre azt lehet mondani: nem nyilatkozatokat várunk a kormánytól, hanem azt, hogy tegyen is már valamit. Ehhez azonban az kell, hogy abban a konkrét helyzetben mi tegyük meg a javaslatokat, hiszen mi ismerjük a magunk problémáit. Nem biztos, hogy amit a kormány a maga belátása szerint tenne, az nekünk is jó lenne. Hogy jó legyen, ahhoz nekünk is ott kell lennünk a döntésnél. De ha mi eleve úgy állunk hozzá, hogy ezt úgysem kell komolyan venni ...

Kiss János azt is nehezményezi, hogy azt írtam: a mi sajtónk „legfőbb foglalatossága nem az, hogy segítsen jó megoldásokat találni a problémákra”. Ezt azért kifogásolja, mert ez úgymond „a szocialista sajtónak volt [...] a fő feladata”, amiből arra is következtet, hogy az én gondolkodásmódomat ma is az a régi szemlélet határozza meg. Véleménye szerint ugyanis a sajtónak „mindössze” tájékoztatnia kell a közvéleményt. „Lehetőleg objektíven, hitelesen, megbízhatóan, gyorsan stb.” Ezzel tökéletesen egyetértek, siránkozó sajtónkkal szemben az egyik nagy kifogásom éppen az – gondolom, ez írásomból is kiderült –, hogy még ennek sem tesz eleget: nem tárgyilagos, hanem mindent eltol negatív irányba. De hogy a sajtó feladata csupán a tájékoztatás volna, azt nehezen hiszem. A sajtó mindenütt a befolyásolás eszköze is, és pedig elég hatékony eszköze. Feladata, nem feladata – ez van. Amit pedig én várnék a sajtótól, az egészen más, mint ami a szocialista sajtó „fő feladata” volt. A szocialista sajtó – ahogy Kiss János nevezi – azzal foglalkozott, hogy igyekezett elhitetni az emberekkel, hogy csakis az a jó megoldás, amit ők – mármint az elvtársak – ajánlanak. Vagyis ők jöttek a

megoldással, az egyetlen elfogadhatóval. Én azonban nem erre gondoltam. Hanem arra, hogy a sajtó igenis segíthet abban, hogy ki-ki a maga problémájára megtalálhassa azt a megoldást, amely neki az adott helyzetben a legjobban megfelel. Senki sem fogja helyettünk a problémákat megoldani, a sajtó sem, de a szakemberek sem. Ha a problémamegoldás kérdését kizárólag a szakemberekre hagyjuk – akár vannak, akár nincsenek –, akkor ez azt jelenti, hogy továbbra is arra rendezkedünk be, hogy majd valaki „fentről” megmondja nekünk, mit kell tennünk (az elvtársak helyét most a szakemberek veszik át). Ebből pedig nehezen lesz civil társadalom. Rengeteg olyan problémánk van, amely egy-egy helyi közösséget nyomaszt, az emberek nem tudják, mit kezdjenek ezekkel, egyetlen ötletük, hogy betelefonálnak a megyei RMDSZ-hez, ahonnan viszont bölcsen visszatelefonálják nekik, hogy ne várják folyton a felsőbb utasításokat, hanem oldják meg maguk a problémákat. Ettől persze egy csöppet sem lesznek okosabbak, hiszen ha tudták volna, hogyan kell azokat megoldani, biztosan nem telefonáltak volna „a megyéhez”. A sajtó nemcsak elméleti és módszertani ismeretek nyújtásával segíthetne ebben a nyomorúságban, hanem például azzal is, hogy megírná, hogyan oldottak meg sikeresen egy bizonyos feladatot egy faluban vagy egy közösségben, onnan ötleteket kaphatnának mások is. De már az is nagy segítség volna, ha legalább olyan hangulatot tudna a sajtó teremteni, amelyben egyáltalán lehet értelmesen gondolkodni a problémákon, nem pedig lebeszélne az embereket a cselekvésről.

Kiss János arra is figyelmeztet, hogy az újságíró és az olvasó között nagy egyetértés van, hiszen az újságíró „többnyire azt mondja ki »hangosan«, amire az olvasó is gondolt”. Hát éppen ez a baj. Ezért nem tudunk egy lépéssel sem előbbre jutni, ezért topogunk helyben. Ha az újságíró is csak azt tudja mondani, amire az olvasó is gondolt – százszor, ezerszer immár –, akkor minek ehhez még újságot is írni? Én azt szeretném, ha az újságíró olyasmit mondana ki, amire az olvasó még sohasem gondolt, de miután elolvasta, neki is új ötletei támadnának, megjönne a kedve a kezdeményezéshez és a cselekvéshez. Tudom persze, hogy az ilyen újságírás nagyobb felelősséggel jár, mint az utcán hallott vélemény folytonos újrafogalmazása, de ez nagyon is szükséges ahhoz, hogy egyszer már elinduljunk valami jó irányba.

Kiss János úgy véli, hogy „aki búvalbélelt, nem biztos, hogy legyőzött is. A vesztesre álló búvalbéleltsége pedig csak az első győzelemig tart!” Legyen igaza, de tartok tőle, hogy az első győzelem elérésének feltétele az, hogy egyáltalán elkezdjük rajta munkálkodni. Ehhez pedig hit kell, a hithez pedig egyebek mellett olyan sajtó is, amely ezt a hitet erősíti, nem pedig módszeresen összetöri, ahogy a mienk teszi.

Korunk 1992/6. 109–111.

A PÁRBESZÉD LEHETŐSÉGEI

(Elhangzott 1992. július 30-án a Szegedi Nyári Egyetem Értelmiség '92 konferenciáján)

Bizonyos szövegszerkesztési gyakorlat szabályai szerint talán azzal illene kezdenem, hogy párbeszédre sohasem volt még olyan nagy szükség, mint éppen manapság. Közhelyszerűsége folytán ez a kijelentés aligha váltana ki nagy ellenkezést: hiszen semmi rendkívüli nem volna abban, hogy mint annyi másról, erről is gondolkozás nélkül kimondjuk, hogy a történelem folyamán senki sem volt még annyira szűkében, mint éppen mi. Ez a nézet zökkenőmentesen illeszkedhetne be a kelet-közép-európai önsajnáltatás általános hangulatába. Párbeszédre azonban, amióta csak léteznek problémák, mindig is szükség volt, enélkül ugyanis el sem lehet képzelni ezek hatékony és tartós megoldását.

Van azonban mégis valami, ami korunk kelet-közép-európai régiójára – hogy sajátosan-e vagy kevésbé sajátosan, nem tudom, de – jellemző: tapasztalatunk szerint az 1989 után kialakult helyzet általában nem kedvez a dialógus létrejöttének. Ha nem így volna, akkor a párbeszéd lehetőségeiről nem is kellene beszélnünk, ez nem volna téma, hiszen a dialógus szinte magától kialakulna, valahányszor csak szükség van rá. Ha viszont mégsem jön létre, akkor annak oka kell hogy legyen. Éppen ezekről az okokról kell beszélnünk tehát, amikor a párbeszéd lehetőségeiről, netalán lehetetlenségéről elmélkedünk.

Véleményem szerint az egyik, ha nem is a legfontosabb ok az, hogy a posztkommunista társadalmakban hiányzik a dialógus kultúrája, legalábbis a társadalmi konfliktusok kezelése terén. Egyszerűen, tehát kissé meredeken: azt sem tudjuk, mi az, hogy dialógus. Akárhányszor megfigyelhetjük, hogy mikor emberek összeülnek, hogy úgymond párbeszédet folytassanak egymással, abból minden lesz, csak éppen dialógus nem. A leggyakoribb eset az, hogy a beszélgetés az első mondatoktól kezdve átalakul vitává, ahol is mindegyik fél arról igyekszik meggyőzni a másikat, hogy mindenben neki és csakis neki van igaza. A másik felet meghallgatásra sem méltatjuk, hiszen minek is, ha előre tudjuk, hogy amit mondani fog, azt vagy rosszhiszeműsége szüli, vagy pedig nagyfokú tudatlanságból származó tévedés csupán.

Nem jó, hogy ilyenek vagyunk, de érthető: a kommunista rezsim nem volt sajátos terepe a párbeszédnek. Ezt a rendszert az imperatívuszok egyirányú forgalma jellemezte, működtetéséhez szinte semmire sem volt szükség abból, ami a párbeszédet párbeszéddé teszi. Mindenki mondta a maga hosszú monológját (akár intézményesen felerősítve, akár – körütekintő körbefürkészés után – elsuttogva), s ez valahogy szokásunkká vált. Annál is inkább, mert ez a térség már korábban sem nagyfokú dialóguskészségéről volt nevezetes.

Ez volna tehát az egyik oka annak, hogy oly nehezen alakul ki köztünk a párbeszéd. Ezen azonban nem volna olyan nehéz segíteni, hiszen az ilyesmi inkább törődésen múlik: ha az ember nem tud valamit, azt meg lehet tanulni. Ehhez azonban legalább annyi kellene, hogy ismerjük be tudatlanságunkat, addig ugyanis ez még problémaként sem vetődik fel, nemhogy motiváló erő lehetne a tanuláshoz. (Az értelmiség nagy szerepet vállalhatna ennek

tudatosításában. Nem valamiféle aufklérista küldetés gyakorlására gondolok itt, hanem arra, hogy mint kultúraformáló erő az értelmiség igenis segíthetné ezeket a társadalmakat abban, hogy rossz kulturális beidegződéseiktől megszabaduljanak. Nem véletlenül használtam azonban a feltételes módot: hiszen ehhez először az értelmiségnek kellene ezeket levetkőznie. Tisztelet a nagyon kevés kivételnek.)

De mit is kellene megtanulnunk? Először is azt, hogy mi a párbeszéd értelme. Most ugyanis általában úgy készülünk neki egy dialógusnak, hogy előre felvértezzük magunkat mindenféle hasznos és haszontalan ismerettel, felfegyverkezünk jobbnál jobb érvekkel, és nekiveselkedünk, hogy a másik felet lehengereljük velük. Csatába indul így az ember, nem beszélgetni. Holott a dialógusnak éppen a beszélgetés volna a célja, és pedig nem is olyan értelemben, hogy magunknak biztosítsunk lehetőséget arra, hogy elmondhassuk véleményünket, hanem úgy, hogy ki-ki a másik félnek teremtsen teret ahhoz, hogy előadja, mi is bántja hát tulajdonképpen. A dialógus ezáltal nyerhetné el igazi értelmét: hozzásegítene ahhoz, hogy a vitás kérdést a másik fél szemszögéből is látni tudjuk, ami nélkül pedig hiába is gondolkoznánk a megoldáson, mert lehet ugyan, hogy az nekünk tökéletesen megfelelné, de semmi biztosítékunk sincs arra, hogy az a megoldás a másik fél számára is elfogadható lesz. Márpedig ha nem lesz elfogadható, akkor nem is fogja elfogadni – és jól is teszi, mert ha elfogadná, azzal lehet, hogy a probléma időlegesen lekerülne a napirendről, de meg nem oldódna. Az igazi párbeszéd célja az volna, hogy a problémát mindkét fél szemszögéből láthatóvá és érthetővé tegye a konfliktusban részt vevő felek számára, s így ezek lehetőleg együtt dolgozzanak ki egy olyan javaslatot, amely mindkettőnek megfelelné. Ez a gondolat nem nagyon népszerű egy olyan kultúrában, ahol a felek mindegyike mélységesen meg van róla győződve, hogy számára csakis az általa javasolt megoldás lehet elfogadható, s ha bármilyen csekély változtatásba is belemenne, az egyet jelentene az elvtelen megalkuvással.

A párbeszédhez ki kell alakítani az ilyen kommunikációhoz szükséges készségeket. Félre kell tenni azt a definíciót, amely a kommunikációs készség lényegét arra korlátozza, hogy közölni tudunk valamit valakivel. Itt a kommunikációs készséget úgy kell felfogni, mint azoknak az eljárásoknak, módszereknek, ha úgy tetszik: technikáknak a biztos kezelését, amelyekkel lehetővé tehetjük a másik fél számára, hogy minél pontosabban elmondhassa, mi az ő problémája. Erre rá kell hangolódni, a dialógusra készülőt nem marciális indulatok kell hogy fűtsék, hanem a kíváncsiság, a másik fél problémái iránti őszinte érdeklődés. Ez bizonyos fokú morális elkötelezettséget is jelent, és empátiát, amely hozzásegít bennünket nemcsak ahhoz, hogy mások problémáit egyáltalán komolyan vegyük, hanem ahhoz is, hogy amit mi közlünk a másik féllel, az valóban közlés legyen, a szó etimológiai értelmében (vagyis a közölt probléma közössé tett gonddá váljon), ne pedig pusztá (oda)mondás.

Már ebből is látszik, hogy dialógust nem lehet hevenyészve összehozni. A dialógust szervezik; egy alkalmi beszélgetés lehet érdekes, de még nem dialógus. A dialógus egy tudatosan létrehozott hely, ahol az emberek azokról a problémákról beszélgetnek, amelyeket

a mindennapi életben rendszeresen elkerülnek, mert kényelmetlen számukra, egyszerűen zavarba jönnek tőlük. A magyar–román kapcsolatokban gyakran megfigyelhető, hogy ha például szomszédok között vagy vegyes összetételű baráti társaságban szóba kerül a magyar–román téma, közös erővel igyekeznek tőle mielőbb megszabadulni, a további jó viszony megtartása érdekében. Ennek egyenes következménye, hogy az emberek szinte semmit sem tudnak egymás ilyen jellegű, specifikus gondjairól, aggodalmairól, félelmeiről, még kevésbé szándékaikról és ezek indítékairól, ami csak növeli a gyanakvást, a bizalmatlanságot, a félelmeket. A dialógus éppen az ilyen témák megbeszélésére való keret. Célja, hogy a felszínre kerülő információk révén átjárhatóvá tegye a két – nyelvi, kulturális, vallási stb. – közösséget elválasztó falat. A szándék nem a meggyőzés, hanem egymás véleményének, érzelmeinek, igazának megismerése, egymás indítékainak megértése. Nem magunkért küzdünk a párbeszéd során, hanem a közös érdekért. Éppen ezért az igazi dialógus már maga is oldja a feszültséget, ezáltal változik a valóság, a konfliktus közelebb kerül a megoldáshoz. Egy dialógus természetesen nem old meg mindent, de olyan kiindulópontot teremthet, ahonnan tovább lehet lépni.

Fontos, hogy a dialógusban részt vevő felek őszintén nyúljanak a problémákhoz, és egymás iránt is őszinték legyenek. Gyakran megtörténik, hogy bizonyos dolgokat el akarunk hallgatni a másik fél elől, úgymond stratégiai megfontolásból, hogy tudniillik ne szolgáltatassuk ki magunkat az ellenfélnek. Ez azonban csak arra vall, hogy nem elég világos számunkra, hogy a párbeszédben nem ellenfelek, hanem partnerek ülnek szemben egymással. Az elhallgatás gyanakvóvá teszi a másik felet, s ez az egész dialógust meghiúsíthatja. Eredményesen csak az folytathat párbeszédet, akiben megvan a hajlandóság arra, hogy a maga térfelét is kritikusan nézze. Hiszen kizárt dolog az, hogy egy konfliktusban az egyik fél állandóan csupa gonoszságokat vagy legalábbis hibákat kövessen el, a másik pedig mindvégig megmaradjon ma született báránynak. Nem árt itt megjegyezni, bármilyen kellemetlenül hangzana is számunkra, hogy ez még ránk, magyarokra is érvényes.

Az őszinteség azért is fontos, hogy olyan bizalom alakulhasson ki a felek között, amely lehetővé teszi, hogy a résztvevők egyáltalán fel merjék vetni a nehézségeket. Gyakori hibája úgynevezett dialógusainknak, hogy – a magyar–román párbeszéd példájánál maradva – összeülnek ugyan az emberek, derék, becsületes mindahány, de a jelszó ez: ne arról beszéljünk, ami elválaszt bennünket, hanem arról, ami összeköt. És hosszú beszédek hangzanak el arról, milyen szép dolog barátságban élni, milyen csúf az, ha gyűlölködünk, s a végén létrejön egy közös állásfoglalás, amelynek lényege az, hogy „Szeressük egymást, gyerekek ...!” – és semmivel sem érti jobban senki, mint azelőtt, hogy miből is áll tulajdonképpen a probléma, a konfliktus megoldása felé egy lépést sem tettünk.

Másik hibája dialóguskísérleteinknek, hogy tudatosan ki akarjuk küszöbölni az érzelmeket, igyekszünk az egész folyamatot a racionalitás keretei között tartani, elfeledkezve arról, hogy a konfliktusok létrejöttében és egész lefolyásában az érzelmekek döntő szerepet

játszanak, ezeket tehát kezelésük során sem szabad figyelmen kívül hagyni. Ezért volna fontos, hogy a résztvevők inkább azt mondják el, mit éreznek ők személy szerint az illető problémával kapcsolatban, mi szomorítja el őket, mitől félnek, mi dühíti őket a másik fél viselkedésében, semmint hogy az unalomig azt indokolnák észérvekkel, miért teszik ők ezt vagy azt, vagy hogy az ő tetteik mennyire jogosak „a honi törvények és az országunk által is aláírt nemzetközi dokumentumok előírásai szerint”, netán fölös számú adattal alátámasztva folyton fejére olvasnák a másik félnek, hogy ő ezeket a jogokat hogyan sérti meg folytonosan. Ezekkel általában semmire sem lehet menni.

Az érzelmek kommunikációjának további előnye, hogy ilyenkor a felek nem egymásról beszélnek, hanem magukról. Tehát nem azt mondják, hogy: „A probléma az, hogy te engem állandóan zaklatsz, nem hagysz élni, mert te egy elvetemült, utolsó gazember vagy”, hanem ezt: „Nekem nagyon fáj, amikor azt hallom tőled, hogy ... stb., én ettől mindig dühös is leszek, mert azt hiszem, hogy szándékosan csinálod, csak azért, hogy bosszants vele.” Vagy valami hasonlót. Az ilyen közlés megóvja a dialógust attól, hogy vitává alakuljon, hiszen míg az észérvek és különösen a kemény vádak vitára ingerlik az embert, az érzelmek létét csak tudomásul venni lehet, vitatni nem. Az észérveknek különben is legfeljebb az érdekkonfliktusok kezelésében lehet némi hatékonyságuk, az értékkonfliktusok esetében az érzelmek kommunikációja sokkal célravezetőbb lehet. Márpedig a konfliktusok nagy része mögött az áll, hogy nehezen tudjuk egymás értékeit elfogadni. Ez persze nem mindig nyilvánvaló, legalábbis az érvek szintjén, hiszen általánosan megfigyelhető jelenség, hogy értékkonfliktusainkat szinte módszeresen, olykor nyakatekert logikai bűvészmutatványokkal próbáljuk mindenáron érdekkonfliktusként értelmezni, így igyekezvén elrejtteni a külső megfigyelő elől azt a kellemetlen körülményt, hogy intoleránsak vagyunk.

Nem akarok itt a dialógus további szabályaira is kitérni (ennek egyébként könyvtárnyi szakirodalma van, amely térségünkben jórészt ismeretlen, mert a mi társadalmaink mind ez ideig inkább a konfrontáció, semmint a kooperáció stratégiájának tökéletesítésére költöttek nem kis összegeket, természetesen az adófizető polgár zsebére – és vesztére!). Ennyi azonban talán kellett ahhoz, hogy érzékeltessem, mit is értenék én tulajdonképpen párbeszédem.

Ezek, mondom, megtanulható dolgok, s ha csak ezen múlna minden, akkor helyzetünk nem is volna olyan sötét, mint amilyennek látszik. Sajnos nemcsak ezen múlik. A dialógus lehetőségeit korlátozó okok közül ugyanis hozzá nem értésünk, illetve rossz kulturális reflexkészletünk csak az egyik. A másik akadályt, úgy érzem, sokkal nehezebb leküzdeni. Ez pedig az, hogy térségünkben az 1989-et követő átalakulás folyamatában ijesztően aránytalanul eluralkodott a problémák politikai megközelítése: a politika mindent átítat, kezdve a tulajdonképpeni politikai csatározásokkal, folytatva a médiával, az oktatási rendszerrel, az egyházi élettel, az igazságszolgáltatással, az internetikus kapcsolatokkal, el egészen a munkahelyi, szomszédok közötti, sőt családi konfliktusokig. Ez az átpolitizáltság döntő módon meghatározza a szemléletet, az észjárást, és szinte alkalmatlanná teszi a

közhangulatot arra, hogy valaki is igazi párbeszédet folytathasson. A párbeszéd ugyanis nem tartozik a politika eszköztárába: a politika nem ismeri a dialógust, mert a problémákhoz való egész hozzáállása lehetetlenné teszi ezt. Amit a politikában dialógusnak neveznek, az valójában nem az, hanem tárgyalás, egyezkedés vagy alku, amelynek kimenetelében nem a megértés játssza a döntő szerepet, hanem a hatalmi erőviszonyok. (Más kérdés, hogy tárgyalást is nagyon különböző módokon lehet folytatni, a politikában azonban, mivel ott inkább a hatalmi tényezők állnak előtérben, általában nem sok érdeklődés mutatkozik a jobb módszerek iránt.)

A társadalom átpolitizáltsága egyenesen vezet térségünkben az erőszak eskalációjához, és ez, bármilyen kiábrándítóan hangzik is, közvetlenül összefügg azzal, hogy ezekben a társadalmakban mostanság – több-kevesebb sikerrel – mindenütt a demokratikus hatalmi struktúrát igyekeznek működésbe hozni, mégpedig annak klasszikus többségelvű változatában. Márpedig igen jól mondta Winston Churchill a többségelvű demokráciáról szólva, hogy ez egy nagyon rossz hatalmi rendszer, ennél rosszabb már csak az összes többi, amit eddig kitaláltak. Mert végső elemzésben lényege szerint az erőszakon alapszik: a többség a szavazás eszközével egyszerűen erőszakot gyakorol a kisebbségben maradóknak fölött, rájuk kényszeríti a maga akaratát, kihasználva, hogy számbelileg – noha nem okvetlenül minőségileg is – fölényben van. Ezért a többség általában nem érdekelt a dialógusban, hiszen e nélkül is keresztülviheti szándékait. Nem csoda hát, ha a politikai pártok legfőbb gondja nem a más csoportokkal való párbeszéd lehetőségeinek keresése, hanem az, hogy bármilyen – hangsúlyozom: bármilyen! – eszközzel biztosítsák maguknak a többségi státust. (Tudom, hogy elméletileg a demokrácia nem a többség zsarnoksága kellene hogy legyen. De itt nem arról van szó, hogy mi kellene, hanem arról, hogy mi van.)

A mostani kelet-európai helyzet társadalmi, konkrétan erkölcsi nyomorúsága és válsága jórészt ezzel magyarázható. A diktatúra, amelyből valahogy kilábalunk, vagy lábaltunk kifelé, szintén egy durva, erőszakos, embertelen rendszer volt, de volt egy nagy különbség a többségelvű demokráciához képest: abban a rendszerben az államhatalom gyakorolt nagyon kemény erőszakot voltaképpen a társadalom egészével szemben. A társadalom maga nem volt megosztva. A hatalom szintjén voltak ugyan belső harcok, olykor félelmetesen durvák és kíméletlenek, de ennek a társadalomra semmi hatása nem volt, mert a kulisszák mögött zajlott, és nem volt hozzá szükség a társadalom támogatására, hiszen nekünk semmi beleszólásunk nem volt a döntésekbe.

A demokratikus hatalmi struktúrában azonban az erőviszonyok alakulása a mi szavazatainkon múlik. Éppen ezért az ilyen struktúrában a lényegét képező erőszak nem marad meg valahol fent, hanem kisugárzik onnan az egész társadalomba, egymással szembenálló táborokat, csoportokat teremtve. A nagy hagyományú, szervesen létrejött nyugati demokráciákban ez egy elég bejáratott dolog, s a társadalomnak kialakult hozzá a morális alapja, hogy ezt a kegyetlen erőszak-mechanizmust valahogy elviselje és a civilizált

magatartás határai között tartsa. De a választási kampányok során még így is csataterré válik néha az utca.

Ezzel szemben térségünkben olyan társadalmakban próbáljuk most a demokratikus hatalmi rendszert működésbe hozni, amelyeknek morális alapját a több évtizedes kommunista rezsím nemcsak hogy kikezdte, hanem sokfelé szinte teljesen le is építette. Ezért a társadalom nem tud bánni az erőszakkal, amelynek alkalmazásába ez a struktúra úgyszólván belekényszeríti a többségformáló szavazás rendszerével. Az egész térséget elárasztotta az erőszak, kezdve a morális és lélektani erőszakkal – amilyen például a nacionalista propaganda –, el egészen a szóbeli és testi erőszakig. Az emberek egymással szembenálló táborokba sorolódnak, amelyek nem politikai ellenfélnek, hanem ellenségnek tekintik egymást. Régi emberi kapcsolatok szakadnak meg, barát baráttal összevész, apa fiával nem beszél – amint az Romániában is történt 1990-ben a májusi választások előtt és után, csak azért, mert egyiknek a Front volt rokonszenvesebb, a másiknak meg mondjuk a liberálisok. Ráadásul az egyes csoportok között szinte teljesen megszűnik a kommunikáció. Szó sincs itt dialógusról, még csak az igénye sem merül fel. Ehelyett működésbe lép az információs szűrő, amely csak tovább rontja a helyzetet. A kormánypárt hívei csak a kormánypárti lapokat vásárolják, az ellenzékiekéi csak emezeket, a nacionalista pártokkal rokonszenvezők csakis a nacionalista újságokat olvassák, így zárul rövidre az információs folyamat, s ebből a körből sem kilépni nem lehet, sem belehatolni. Egyetlen dologban teljes a konszenzus: hogy az ellentábor csupa gazemberekből áll, lapjaik az utolsó betűig szemenszedett hazugságok, s aki azokkal tart, az legalábbis nemzet- vagy hazaáruló. Az emberek teljesen ki vannak szolgáltatva a pártpolitikai érdekeknek, és senki sincs, hogy védelmet nyújthatna nekik a pártokkal és a politikusokkal szemben, akik pusztán eszközként használják őket. Hiányzanak ugyanis a civil társadalomnak azok a formái, amelyeknek működése a védekezést lehetővé tenné.

Hogy a demokrácia elegáns működtetéséhez megfelelő erkölcsi háttér szükséges, azt mindenki tudja vagy legalábbis sejti, ezért is hangzik el oly gyakran a szólam, hogy a demokrácia feltételezi a toleranciát, a más vélemények tiszteletben tartását, a kisebbségek respektálását – ha már legyőzzük, legalább respektáljuk őket, ugyebár! –, de ez mind csak üres prédikáció marad, mert a többségelvű demokrácia hatalmi rendszerébe ez nincs úgy beépítve, hogy e nélkül ne is tudna működni. Sajnos nagyon jól működik tolerancia nélkül is, akkor pedig nagyon kellemetlen és kiábrándító tud lenni. Mi csak tudjuk!

A párbeszéd lehetőségének fő korlátozója tehát véleményem szerint éppen a politika eluralkodása. A dialógus ugyanis a problémamegoldásnak arra a változatára jellemző, amely arra törekszik, hogy a folyamat két nyertessel végződjék, ami által az eredmény tartós lesz, mert a felek konszenzusán nyugszik. A politikai észjárás ezzel szemben a „nyertes/vesztes” formulán alapszik, legalábbis a jelenlegi gyakorlatban, ezért elvei is teljesen mások, mint a dialóguséi. A politika a hatalmi erőviszonyokra épít, a konfliktusban részt vevő felek fő

foglalatosága pedig az, hogy az ellenfelet megsemmisítsék, illetve hogy olyan szövetségeseket állítsanak maguk mellé, amelyekkel együtt biztosítani tudják maguknak a győzelmet. Nem érdekli őket, hogy a másik féllel mi lesz, holott világos, hogy akit legyőztek, az abba nem fog egykönnyen belenyugodni, ezért a hatalmi megoldás csak időleges, amennyiben egyáltalán megoldásnak lehet nevezni az olyat, amely több problémát teremt, mint amennyi azelőtt volt. Látnivaló, hogy egy ilyen úgynevezett megoldás a helyzet egészen mit sem javít, csupán annyi történik, hogy aki addig alul volt, az most felül lesz, és fordítva – és kezdődik minden előről. Éppen ezért az ilyen társadalmakat, amelyekben a problémamegoldáshoz hiányzanak a megfelelő civil társadalmi keretek, így minden probléma átpolitizálódik, ami által a megoldási kísérletek is kizárólag a dialógust eleve nélkülöző, „nyertes/vesztes” formula szerinti politikai koncepció alapján történnek, mondom, az ilyen társadalmakat mindenütt a nagyfokú instabilitás jellemzi.

A politikusokat azonban ez nemigen aggasztja, mivel bármit mondjanak is amúgy – a demagógia lehetőségei korlátlanok lévén –, őket vajmi kevésbé érdekli az, hogy „megoldásuk” eredménye milyen hatással lesz az emberekre, hogy egyáltalán mi lesz velük. Alapállásuk – minden ellenkező híresztelés ellenére – az, hogy az emberek vannak a politikáért, nem a politika az emberekért. Jelszavuk a klasszikus mondás, de kibővítve: „Pereat mundus, fiat justitia MEA!” Kerül, amibe kerül – fájdalomba, szenvedésbe, megromlott emberi viszonyokba, emberéletekbe, mindegy –, fő az, hogy az ÉN igazságom győzzön. Sajnos a másik fél is pontosan ezt akarja. Lehetőleg engedmények nélkül. Ezért engem már az is aggodalomba ejt, ha azt hallom, hogy valahol egy kérdésre politikai megoldást keresnek. Olyankor előre sejtem, hogy emberhalálra lehet számítani.

Mint említettem, a dialógus célja, hogy megbontsa azt a falat, amely az embereket elválasztja egymástól. A politikai megoldás eredménye viszont rendszerint egy újabb fal létrehozása. Tiszta szerencse, hogy a berlini falból sikerült valamennyit megmenteni: örök szemléltetője lehet annak, mi a politikai megoldás lényege.

Jól mondta, aki mondta, hogy a politika túl fontos dolog ahhoz, semmint hogy a politikusokra lehetne bízni. Éppen ezért tartozik az értelmiség felelőssége körébe, hogy az olyan társadalmakban, amelyekben a politika eluralkodása a jó problémamegoldás fékezőjévé válik, erőszak és szenvedés okozójává, a párbeszéd akadályozójává, ott teljes erkölcsi súlyával legyen jelen a közéletben, s amennyire lehet, a konfliktuskezelést vegye ki a politikusok kezéből. Az írástudók sokat tehetnének a dialógus szellemének érvényre juttatásáért. Ehhez azonban először maguknak is önvizsgálatot kellene tartaniuk: vajon nem gondolkodnak-e véletlenül maguk is úgy, mint a politikusok? Hiszen akár a romániai újságokat nézem, akár a magyarországiakat, okom van a kételyekre. Mert számtalan olyan cikket idézhetnék mindkét részről, amely az olcsó szenzáció, esetleg a csöppet sem olcsó egyéni vagy pártérdek kedvéért olyan képet fest a másiktól, illetve olyan szemléletet terjeszt, amely nem a dialógus, hanem a konfrontáció irányába taszítja a társadalmat. Ez más

körülmények között sem dicséretes dolog, ám olyan helyzetben, amikor a megromlott interetnikus kapcsolatok politikai célú kihasználása katasztrófához vezethet, ez még csak nem is csupán felelőtlenség a jól felfogott nemzeti érdekekkel szemben: ez ma bűn.

Keleti Napló (Kassa), 1992. szeptember

(Ahogy ma látom)

Sajnos nem sok érdelemes dolog történt azóta ahhoz, hogy másképp kelljen látnom. Hacsak az nem, hogy azóta már kezdünk beleszokni, hogy ez a sok rút viszály hozzátartozik az életünkhöz. Nem tudnám megmondani, hogy ez biztató dolog-e, vagy ellenkezőleg, nagyon is aggasztó. Attól tartok mégis, hogy inkább az utóbbi.

CSÖNDES TÖPRENGÉS – FOGYÓ REMÉNYSÉGGEL

Kelt Kolozsváron, 1992. augusztus 25–26-án

Régóta vívódom rajta: megírjam-e, vagy mégse? Kényes dolgokkal kockázatos előállni, mert ha netalán nem sikerül mondandómat olyan pontosan és árnyaltan előadnom, mint ahogy gondolom és érzem, a körülötte támadható félreértés folytán könnyen kárt okozhatok, pedig használni szeretnék.

Most mégis erőt veszek kételyeim fölött, és megteszem, amit eddig sohasem: megpróbálom elmondani, mi az, ami engem mint erdélyit a mai magyarországi politikai és közéletből egyre inkább aggaszt. Hogy illetékes vagyok-e erre vagy nem, azt nem tudom teljes bizonyossággal eldönteni (vajha ez az aggály időnként a magyarországi politikusokban és közéleti írókban, publicistákban is felmerülne, amikor a mi sajátos gondjaink némelyike fölött – netán ürügyén – egymással csatároznak!), az viszont tény, hogy a problémakomplexumból ha akarnám sem vonhatnám immár ki magam, hiszen a határokon túli magyarság helyzete Magyarországon állandóan felszínen lévő beszédtema és olyan politikai kérdés, amelyhez így vagy úgy mind a pártoknak, mind a kormánynak viszonyulnia kell. Én pedig egyike vagyok a romániai magyaroknak, rólam is szó van tehát.

Emlékszem még azokra az évekre, évtizedekre, amikor tehetetlenségre ítélve, a hol lágyabb, hol keményebb diktatúra kényének-kedvének kiszolgáltatta értetlenül kérdeztük egymástól mi romániai magyarok, miért nem tesz értünk semmit az anyaország, vagy ha nem tehet, miért nem szól legalább az érdekünkben ott, ahol ennek helye volna. Illetve hát nagyon is értettük: ugyanannak a nagyhatalomnak voltunk a gyarmatai, a proletár internacionalizmus ideológiáját ugyanonnan diktálták, még ha az utasításokat helyi hatalmasságok hajtották is végre, Magyarországon kétségtelenül sokkal buzgóbban, mint Romániában. De hát Romániában soha semmit nem vettek egészen komolyan – miért vették volna épp ezt? Emlékszem aztán arra is, milyen izgalommal ültünk Szilveszter éjjelén a rádió mellett, hogyan vártuk áhítattal nemcsak a Himnuszt, amelyet megilletődve, sokszor könnyező szemmel hallgattunk végig – miután előbb a nagyobb biztonság okáért lehalkítottuk a hangot, hogy ne hallják a szomszédok –, hanem főleg azt, hogy Budapestről kívánnak-e vajon boldogabb új esztendőt a határokon túli magyaroknak is, vagy megint elfeledkeznek rólunk. Ha így történt volna is, azon sem lett volna miért megütköznünk, hiszen mi volt ez végül is ahhoz a lefegyverző, megsemmisítő érzéshez képest, amely akkor fogott el bennünket, mikor az anyaországiak csodáló elismeréssel állapították meg rólunk, ha odavetődünk, hogy milyen jól tudunk magyarul: hogy is tudunk ilyen jól megtanulni ott Romániában?

Minderről ma már, hál' istennek, csak múlt időben lehet beszélni: Magyarországon elvéve ha akad manapság valaki, akit meglepne, hogy erdélyi létemre magyarul szólalok meg. Ma egyéb az, ami hovatovább gondot okoz nekem: az, hogy úgy érzem, mintha túlon túl

is sokan volnának, akik ha törik, ha szakad, meg akarják úgymond oldani a határokon kívül rekedt magyarság helyzetét. Ki kell mondanom, még ha ellenérzéseket váltana is ki: gyanús nekem ez a nagy tülekedés. Mert muszáj feltennem azt az illetlen kérdést: biztosak lehetünk-e abban, hogy itt valóban mindenki makulátlan tiszta szándékkal, kizárólag a határokon túli magyarok iránti aggódó szolidaritásból teszi azt, amit tesz, vagy – legalábbis bizonyos esetekben – más érdekek is kavarnak a felszín alatt? Pontosabban, tehát tapintatlanabbul (de ugyanakkor némileg, tudom, leegyszerűsítve is) az a kérdés merül fel, hogy a mostani nagy nemzetmentő buzgalom kinek az érdekét szolgálja igazán: (1) a határokon túli magyarságét, (2) az összmagyarságét, (3) az egész régióét, (4) Magyarországét, (5) a magyar kormányét, (6) bizonyos magyarországi politikai pártokét vagy (7) némely csoportokét, ahová olyan személyek (is) tartoznak, akiknek a nemzetföltés újabban felfutott konjunktúrája megélhetést biztosít.

Megengedem, hogy e lehetséges válaszok bizonyos kombinációi között nem okvetlenül a „vagy-vagy” reláció áll fenn, hanem inkább az „is-is”. Hiszen ha az (1) érvényes, az implicite a (2), sőt – okosan felfogva – a (3) érvényességét is jelenti. A többivel azonban már nem ilyen egyértelmű a helyzet. Ám ha az „is-is” relációban gondolkozunk, akkor viszont nem értelmetlenség a rangsorolásra is rákérdezni: melyik ezek közül az elsőrangú, melyik a másodrangú, és melyik a hetedrangú? Tudom, hogy ezt csak konkrét esetekre (személyekre, csoportokra, pártokra vonatkoztatva) lehet és illik külön-külön feltenni, nem általánosságban, úgy azonban szinte muszáj, hiszen a lehetséges válaszon nagyon is sok múlik, mikor a probléma jó megoldhatóságának esélyeit latolgatjuk.

Márpedig engem elsősorban ez foglalkoztat, ami, helyzetemet tekintetbe véve, gondolom, érthető. Remélem, senki sem fog önzőnek tartani azért, ha a dolgokat kizárólag ebből a szempontból tudom megítélni.

Ha ugyanis a határokon túli magyarság kérdéseivel való törődés inkább csak ürügy volna, másfajta érdekeknek alárendelve, az nemhogy nem segítené a megoldást, hanem nagyon is megnehezíthetné. Tudniillik más a mechanizmusa és az alaptendenciája az egyiknek, mint a másiknak, más tehát az eredménye is.

Vegyük példának a (7) eshetőséget. Ennek csak egy részéről szeretnék most szólni. Tagadható-e vajon, hogy Magyarországon egyes Erdélyből áttelepült közéleti személyiségeknek – nem soknak ugyan, de néhányuknak igenis – egzisztenciát biztosít az, hogy már-már „üldözött nemzeti hőssé” magasztosultak, különösen ha nem sajnálták érte a fáradságot? Tudják, nem tudják – én hajlok arra, hogy legalábbis feltételezzem: nem tudják – nekik személy szerint nem érdekük igazán, hogy a mi romániai helyzetünk a közeljövőben rendeződjék. Hiszen ha, ne adj’ isten, a mi sorsunk valami csoda folytán egyik napról a másikra jóra fordulna, mitől lennének ők tovább hősök – és miből élnének meg? Nem kell ide nagy tudatosság: gyarló lévén, az ember ösztönösen sem igen cselekszik egzisztenciális érdekei ellen. Viszont annál inkább ezek javára.

Mi kell ahhoz, hogy ez a státus háborítatlanul megmaradhasson? Először is: a romániai helyzetet a valóságosnál sokkal sötétebbre kell festeni, minden árnyalás nélkül – az olvasó ennek feltétlenül hitelt ad, hiszen ki más tudná jobban, mi van Romániában, mint aki onnan jött? –, azt kell sugalmazni, hogy ott minden román legalábbis Vatra-szimpatizáns, hogy ott a magyarok állandó életveszélyben vannak (ezért is kellett onnan elmenekülni az otthoni „bátor kiállítás” következtében, s ezt nyomatékosan hangsúlyozni kell, alkalmas és alkalmatlan időben), hogy a párbeszédre semmi esély, tehát a romániai magyarság problémájának megoldásában a románok megértésére, pláne együttműködésére nem lehet számítani. Ha a megoldást keresőket erről meg lehet győzni, akkor törekvésük hosszú időre kudarcra van ítélve. Mert akkor kizárólag azoknak lesz hitelük és népszerűségük, akik a kérdést a románok nélkül szeretnék megoldani. Márpedig – számomra legalábbis – nyilvánvaló, hogy ha a romániai magyarság mai rossz helyzete egyenes következménye, illetve szerves része a magyarok és románok közötti viszony rendezetlenségének, akkor a magyarok dolgát nem lehet ebből a relációból kiemelve külön elrendezni, itt csak a helyzet *egészének* megjavítása segíthet, s a helyzetnek a románok éppúgy részei, mint a magyarok, őket ebből nem lehet kihagyni.

A hősi magatartás másik eleme az, hogy bátornak és radikálisnak kell mutatkozni. Egy hős nem lehet gyáva. Jó nagyokat kell tehát mondani, kezdve azzal, hogy: „Nyomatékosan ki kell végre jelentenünk ...”, „Nem tűrhetjük tovább ...”, „Igenis vegyék tudomásul ...”, „Mi ezekkel nem alkudozhatunk ...” – és folytatható, sajnos; gondolom, elég ismerős –, egészen a képtelen illúziók lehetőségként való feltüntetéséig, mint amilyen például Trianon revíziója, éspedig úgy, hogy Erdélyt mindenestül Magyarországhoz kell csatolni, mindegy, mibe kerül, az ember ugyanis nem számít, ha ilyen nagy horderejű, tökéletes „végső megoldásról” (németül Endlösunggról) van szó. (Nem én találtam ki, valóban elhangzott, még ha csak szűkebb körben is: „Nekünk Erdély kell, de románok nélkül!” Nem lenne még egyszerűbb mindjárt magyarok nélkül is? Hiszen azokkal is folyton csak a baj van.) Aki bővebb példaanyagot akar, nézze csak meg az Erdélyi Magyarság akármelyik számát! (Ezt ugyan nemcsak Erdélyből áttelepült szerzők írják, de ha az ő nevüket látom bombasztikus, melldöngető és ökölrázó cikkek alatt – és nemcsak ebben a lapban, hanem másutt is –, sokszor ott incselkedik velem a kisördög, hogy Petőfivel megkérdezzem tőlük, hangsúlyozom: a Romániából áttelepültek közül csakis tőlük: „Mikor emeltek már emlékszobort / A sok hős lábna, mely ott úgy futott?”) Szörnyű dolgok ezek, de hát mit meg nem tesz az ember, ha státusról és kenyérről van szó? Éspedig, mondom, nem is feltétlenül tudatosan; talán még hiszik is, hogy használnak az ügynek, nem is sejtve, hogy valójában keményen ellene dolgoznak.

Remélem, senki sem veszi tőlem rossz néven, ha a határokon túli magyarság gondjainak ilyen formájú és érdekeltségű képviselőtéért nem tudok lelkesedni. Sietek megjegyezni, hogy nem az az elcsépelet érv van emögött, hogy az anyaország inkább ne

szóljon semmit, ne tegyen semmit, mert annak csak mi, romániai magyarok isszuk meg a levét. Nem. Ezt már sokszor hallottuk, és nem győztünk rajta eleget bosszankodni. Jó kibúvója volt ez korábbi kormányoknak a felelőtlen semmittevés megideologizálására. Én igenis szeretném, ha problémáink megoldásához az anyaország tevőlegesen hozzájárulna. De a *megoldásához* gondolom, nem a megoldás akadályozásához, akár ha jóhiszeműen is! Mert ez nekem egyáltalán nem mindegy ám.

Tartok tőle, hogy amit eddig mondtam, az csak a kisebbik része a bajnak. Sokkal inkább aggaszt, ha azt látom, hogy a határokon túli magyarság dolgait valamely párt vállalja fel programszerűen, mégpedig úgy, hogy a mi problémáink megoldása iránti őszinte érdeklődés ebben a vállalkozásban csak másodrendűleg (ha ugyan nem csak huszadrendűleg!) van jelen, s a fő cél és érdek valójában az, hogy a nemzetföltő jelszavak demagógiától sem mentes hangoztatása megnövelje a választók vagy a támogatók táborát. Ez a gyanú már régóta gyötör, de eddig nem tettem szóvá, mert nem adódott olyan alkalom, amely erre kényszerített volna. Most azonban, hogy elolvastam Csurka István tanulmányát a Magyar Fórum augusztus 20-i számában, a kétségbeesés nem hagy tovább hallgatni.

Mert mi, határokon túli magyarok a szerző által felvázolt programba egyértelműen csalétekként vagyunk beépítve, a mi gondjainkkal, az ezekre való hivatkozással kell(ene) ugyanis – egyéb csalik mellett – beédesgetni a magyar választópolgárt az MDF hálójába. Miután a szerző előadja, hogy az MDF iránti bizalom erősen megcsappant, mivel nem tudta kielégíteni a választók elvárásait – hogy miért, annak részletezésébe inkább nem bocsátkozom bele, még kevésbé szállok vitába a szerző nézeteivel, nehogy az a látszat keletkezzék, hogy illetéktelenül beleavatkozom a magyarországi pártvitákba vagy éppenséggel valamely más párt „szekértolójává” szegődöm, annyit azonban mégis el kell mondanom, hogy engem elsősorban az szomorított el, hogy a szöveg jó részét én már eleget hallottam eddig románul, a legszélsőségesebb román nacionalista politikai és „kulturális” tömörülések képviselőitől, és bizony még románul sem tetszett, nemhogy magyarul –, mondom, miután a szerző mindezeket előadja, rátér arra, mivel lehet megalapozni az MDF jövőjét.

A szerző szerint a legfontosabb pillér „magyarságunk [...] megvallása, politikaivá formálása” lehet, hiszen „az MDF-et minden más politikai erőtlől az különbözteti meg, hogy a magyarság sorskérdéseit mindenek fölé helyezi”. Hogy pontosan mik a magyarság sorskérdései, azt a szerző sehol sem határozza meg, pedig nem ártott volna, mivel nagyon sokszor hivatkozik rájuk. Értésemre adja azonban, hogy valahol én is benne vagyok ebben a dologban, mert alább azt írja: „[...] minden megnyilvánulásban, egyszerű tagjaink hitvallásától *Antall József »15 millió magyarjáig«* minden szavunkban ez volt a lényeg, ez volt a megkülönböztető sajátosság”, de már előbb is szóba hozza „a nemzeti értékek szolgálatának nehéz küzdelemben megszerzett privilégiumát, azokat a tekintélyharanglábakat, amelyeket a rendszerváltozás előtt már megépitett, *a határainkon*

kívül élő magyarok szeretetét”. (A szeretet emlegetése talán elmaradhatott volna, egyrészt mert egy párt viszonylatában ez legalábbis mulatságos, másrészt mert egy ilyen gyűlölettől izzó tanulmányban ez a szó nemcsak hogy nem hiteles, hanem egyenesen groteszk.)

Alább aztán így folytatja: „Ezt az eredeti *toborzó erőt* vissza kell szereznünk”, majd még alább: „Erős akarattal, tántoríthatatlanul vissza kell szereznünk azt a pozíciót, amit [!] a magyarság szívébe [!] egykor betöltöttünk.” (Felkiáltójeleimtől még nyelvészként is eltekintettem volna, ha az előző oldalon nem éppen a szerző marasztalná el gyűlölt ellenfeleit „a magyarul nem tudásban és a szándékos nyelvrombolásban”).

Értjük, ugye? Ha e pártnak ez a fő erőssége, a „toborzó ereje”, akkor mindent erre a lapra kell feltenni, hogy a párt ismét megerősödjék. S ezt annál könnyebben el lehet érni, mennél rosszabb nekünk ott Romániában. Hiszen annál hitelesebb propagandával lehet riasztani a választópolgárt a nemzetet fenyegető nagy veszedelemmel szemben, és annál könnyebb meggyőzni, hogy a nemzet jövőjének egyetlen biztosítéka ez és csakis ez a párt. Isten mentsen attól, hogy a mi helyzetünk jóra forduljon: ezzel odalenne a párt egyik legfontosabb „tekintélyharanglába”. Márpedig ez nyilván sokkal többet nyom a latban, mint az, hogy velünk ott Erdélyben mi lesz, hiszen ez a láb, egy párté lévén, nemcsak „tekintély-”, hanem „hatalomharangláb” is.

Mi kell az állampolgár hatásos mozgósításához? Először is olyan sajtó és televízió, amely a Romániából – azazhogy mit Romániából? csakis Erdélyből – érkező információkat gondosan megszűri, és csak a negatívakat engedi át. Ez a szűrő máris hatékonyan működik, valahogy természetében van ez a sajtónak. A sajtó számára ugyanis Románia kizárólag az ott élő magyarság szempontjából jön számításba – abból a megfontolásból kiindulva, hogy az olvasót úgyis csak ez érdekli (mindegy, honnan tudjuk ezt, fő, hogy tudjuk!) –, és érthetően a románok is. Románokról tehát csakis akkor eshet szó, ha a hír valamilyen módon kapcsolatban van a magyarokkal. Mivel pedig a jó hír nem hír, a magyarországi sajtóban túlnyomórészt csak olyan románokról olvashatni, akikkel a magyaroknak bizonyos okoknál fogva meggyűlt a bajuk. Ennek alapján az olvasó úgy általánosít, hogy ahány román csak létezik, az mind elvetemült magyargyűlölő. Hogy ez milyen szörnyűség, azt a hatás mutatja: pesti ismerősöm panaszolja, hogy ő szívesen elküldené a gyerekeit Erdélybe széjjelnézni, de nem meri. És látom rajta, hogy hiába nyugtatom, küldje csak bátran, nem lesz semmi bántódása: nem hiszi. Hát ez a sajtó és a televízió hatása: hiába nemzeti egységünk minden hangzatos kinyilvánítása, mert ember emberrel nem találkozhat, falat épített közjük a manipuláció. (Hallom, most nagy csata folyik a Panoráma körül. Ebbe sem szeretnék beleszólni, de nem állom meg, hogy el ne mondjam: amilyen fontos volt ez a tévéműsor 1989 végéig, olyan vitatható értékű lett azután. Mert ha addig destruktív volt, azt igen jól tette: a diktatúrával szemben ez volt az egyedüli helyes magatartás. De most már konstruktívabb szemléletre volna szükség, nem destruktívra – s a Panoráma nemcsak hogy nem tudott váltani, hanem személyes tapasztalatom szerint olykor még a jóhiszeműsége is kétségbe

vonható. Ha kell, erre konkrét és igen kiábrándító példát is mondhatok. A magyarországi néző ezt persze nehezebben veszi észre, mert ő csak annyi információhoz jut hozzá, amennyit az éppen ilyen média szolgáltat neki.)

A választópolgár mozgósításához az kell továbbá, hogy pártérdekből hangzatosan hirdessük lépten-nyomon, hogy magyarságunk a legfőbb érték, amelyet minden külső és belső ellenséggel szemben meg kell védenünk. Ugyanonnan idézem: „Nincs más szentség, csak a nemzeti érdek.” Csak remélni tudom, hogy a választópolgárnak elég hegyes már a füle arra, hogy észrevegye a jelszavak hamis csengését. Én legalábbis, ha választópolgár volnék, ettől a jelszótól megijednék, mint ahogy meg is ijedtem. Mert ez azt jelenti, hogy aki csak ezt az egyet fogadja el szentségnek, attól csak rettegni és elborzadni lehet, mert az nem ismer sem Istent, sem embert. Így tessék érteni, szó szerint, minden konzekvenciájával együtt. S ha nekem, amellettt hogy magyar vagyok, egyik is, másik is fontos, akkor nincs más választásom, mint azt mondani, hogy én az *ilyenfajta* magyarságból nem kérek. Így lehet lejártni a jobb sorsra méltó nemzeti érzést, ha ez pártérdekeknek rendelődik alá.

Szeressük az erdélyieket, hiszen ők is magyarok, akárcsak mi: véreink. Ezt már nem kell lejártni: már le van. Aki nem hiszi, hallgasson csak oda, hogyan vélekednek az utcán emberek az erdélyiekről (szerencsére nem mindenki, de éppen elegenden ahhoz, hogy el kelljen rajta gondolkozni): „Idejönnek ezek a románok is, hogy segítsük őket, merthogy ők ilyen meg olyan magyarok. Miattuk nem kap már a rendes ember munkát sem, mindent elszednek előlünk. Stb.”

Iszonyatos az ellentét azzal, amit a pártpropaganda szólamai forgalmaznak. Tudom, hogy nem egyoldalú ez a dolog. Tudom, hogy mi, erdélyiek is hozzájárultunk ahhoz, hogy ez a vélemény alakuljon ki rólunk: sokan közülünk túlságosan, a visszaélésig komolyan vették – ki-ki a maga értelme szerint – azt a politikai szót, hogy az anyaországnak kutya kötelessége segíteni az erdélyi magyarságot. Megsemmisítően elkeserítő, torokszorító látvány számomra erdélyi honfitársam, aki zöld útlevelét mutogatva koldul Budapest utcáin. Értem azt is, ha ettől nem leszünk népszerűbbek. És mégsem tudom felmenteni azt a – minek is mondjam? képmutató? – nemzeti propagandát, amelynek igenis köze van még ehhez is. Mert e propaganda számára nem az ember a legfontosabb, hanem a pártérdek. Könnyű az erdélyi magyarságot szeretni. Azzal nincs baj. Az erdélyi magyarokat már nehezebb. Azok csak a gondot szaporítják. S ha nem szeretjük őket igazán, akkor a messziről szíves adakozásnak tűnő gesztus sem más, mint leereszkedő alamizsnaosztás: nesze, te szerencsétlen, légy vele boldog. Az erdélyi ember általában nincs szűkében a méltóságtudatnak; önérzete olykor már-már a gögösség határát súrolja. De értsünk meg valamit: akit hosszú időn át koldusnak néznek és akként kezelnek, az előbb-utóbb koldulni kezd. És mert megalázzónak tartja, előbb-utóbb még meg is gyűlöli azt, aki így viszonyul hozzá. Hát senki sem veszi észre a nemzeti eszme nagy szószólói közül, hogy most éppen valami tragikus dolog történik velünk? Hogy miközben a nemzeti egység nagyszerűségének

demagóg szólamaival olcsó tőkét lehet kovácsolni, az utcán épp most szakad szét lelkiileg a magyar nemzet? Hogy most van kialakulóban magától az, amit Ceaușescunak semmilyen kényszerrel nem sikerült elérnie: az egymással szembekerülő magyarországi, illetve erdélyi magyarság elkülönülő, egymással szemben létrejövő önálló magyar identitástudata?

Értem én azt, hogy a hosszú, ránk jellemző alapossággal keresztülvitt proletár internacionalista kurzus után társadalmi szükséglet az *egészséges* magyar nemzettudat regenerációja. Ez nekem is fontos: magyarságom szorosán hozzátartozik emberségemhez. (Ebben a sorrendben. Mert azt szomorúnak tartanám, ha emberségem csak tartozéka volna magyarságomnak.) A nemzeti nihilizmussal nem tudok mit kezdeni, ilyen tapasztalatom sohasem volt. Ha magyarságom nem volna számomra lényeges, ezóta már felcsaphattam volna romának vagy elmehettem volna világgá. Talán kevesebb gondom lenne. De éppen mert annyira fontos számomra, azt szeretném, ha magyarságomat senki sem akarná pártja szekere elé fogni igavonó baromként. Legalább az enyémet ne!

S a határokon túli magyarokkal se akarjon senki mögöttes pártérdekekből törődni! Mert a dolgok logikája szerint az ilyen csak árthat a mi helyzetünk rendezésének. Akinek nem a rendezés a fő célja, annak a rendezetlenség az érdeke: eszköz, amelyet fel lehet használni. Márpedig engem ne használjon senki csaléteknek! Mert neki tán nem számít, de nekem nagyon is, hogy a csalétket a zsákmányul ejtendő állat rendszerint megeszi. (Mivelhogy annyira szereti.)

Ha pedig Magyarországon a nemzettudat helyzetét csak politikai eszközökkel lehetne rendbe hozni, mert nem volna elég hozzá a politikán kívüli értelmiségi párbeszéd és a közművelődésben adott lehetőség (amit nehezen hiszek; tartok tőle, hogy a magyarságtudat politikai – értsd: hatalmi – érdeké tétele csak még jobban összekuszálja ezt az amúgy sem egyszerű problémát), akkor viszont az volna a kívánságom, hogy nekünk, határokon túli magyaroknak hagyjanak addig békét, amíg a magyar állampolgárok ezt egymás között el nem intézik. Szomorú, hogy most azt kell mondanom: inkább egyáltalán ne foglalkozzanak velünk, semmint hogy a mi bajunkat gyűjtsék meg! Van elég amúgy is. (Tudom, hogy naiv kívánság ez, de jobbat nem tudok. A másik, a lehetséges ennél csak rosszabb.)

Végül hadd válaszoljak arra a kérdésre, hogy kinek a nevében mondom mindezeket. Főképp a magaméban. De mondhatnám azt is, hogy a romániai magyarok nevében. Annyi illetékességem van tán ebben nekem is, mint Zolcsák Istvánnak Brazíliából.

Utóirat. 1. Azok számára, akik talán értelmezni próbálnák majd, miért írtam ezt a cikket, kinek a biztatására/felbujtására, elmondom, hogy nem vagyok sem SZDSZ-, sem Fidesz-szimpatizáns: vannak ugyan mindkettőből ismerőseim, barátaim, körülbelül annyian, ahányan az MDF-ből is. Vagyis nagyon kevesen. Zsidó sem vagyok, nem is voltam, rokonságomban sem tudok zsidóról. Felmenőim, ameddig csak tudok róluk, mind protestáns magyar parasztok voltak. Ezek a minősítések tehát, előre megmondom, nem illenek rám, kár

volna hát ezekkel próbálkozni. Esetleg, ha a „jelenség” értelmezéséhez mégis szükség volna egy címkére, a mai divat szerint nemzetárulónak lehet engem nevezni. Ez úgyszólván egy teljesen meghatározhatatlan fogalom, bárkire rá lehet mondani, aki némely „jó magyarok” nézeteivel nem értene teljesen egyet. Akár megtiszteltetésnek is vehetném, ha ezáltal néhány nálam okosabb derék magyar emberrel kerülnék egy sorba.

2. Tudom, hogy vannak Magyarországon sokan – mind egykori honfitársaim, mind a tősgyökeres anyaországiak között –, akik őszinte szolidaritásérzésből, szeretettel, minden mögöttes érdek nélkül, magáért a problémamegoldásért igyekeznek megtenni értünk, romániai magyarokért, ami csak tőlük telhetik. Remélem, megérik majd, hogy írásom nem ellenük irányul, ellenkezőleg: értük is szól.

3. Írásomat elgondolkoztatásra szántam; nagyon elszomorítana, ha tartalmát valaki is érvként akarná felhasználni a most folyó pártcsatározásokban, saját érdekében.

Köztársaság [Budapest] 1992. október 30. [utóirat nélkül]

Szabadság 1992. november 13. [utóirat nélkül]

Romániai Magyar Szó 1992. november 25. [utóirattal]

(Ahogy ma látom)

Mondjam meg először is, miért van ott a cím alatt a dátum is. 1992. augusztus 18–20-án tartották meg Budapesten a Magyarok Világszövetségének III. kongresszusát. Több előadással, felszólalással egészében vagy részleteiben egyet tudtam érteni, többel azonban nagyon nem. (Most tehát érthetővé válik, hogyan és miért került Zolcsák István neve a cikk végére: az Erdélyi Világszövetség társelnökéeként ő tartotta az egyik rendezvény, az Erdélyi Magyar Kongresszus megnyitó beszédét, amely többek között arról szólt, hogyan akarják a románok minden eszközzel elüldözni a 4,5 millió (!) erdélyi magyart, és megmondta azt is, mi a megoldás.) Már ott a kongresszuson foglalkoztatni kezdett a gondolata, hogy azért bizonyos dolgokhoz régóta lenne nekem is némi mondanivalóm, amit lassan vétek lesz továbbra is elhallgatnom. Ez a gondolat aztán hazafelé jövet, a vonaton érlelődött bennem elhatározássá, miközben Budapeستől Kolozsvárig bőven volt rá időm, hogy alaposan áttanulmányozzam Csurka István akkor frissiben megjelent tanulmányát. Augusztus 25–26-án, két nap alatt meg is írtam. A kongresszust nem említettem benne, hiszen nem a Világszövetséggel volt nekem bajom, hanem bizonyos nézetekkel, szemlélettel és gyakorlattal. De hogy a kongresszushoz is kapcsolja egy laza szál, a közeli dátumot már a cím alatt feltüntettem.

Aztán egy darabig nem tudtam, mit is csináljak vele. Magyarországon szerettem volna közölni, hiszen elsősorban oda szólt. A budapesti napilapok azonban nem szívesen közölnek ekkora terjedelmű írást. Miközben azt latolgattam, hová is küldhetném, többeknek is odaadtam kéziratban, így került el Ágoston Vilmos barátomhoz, aki akkor rovatvezető volt a Köztársaság c. lapnál. Miután elolvasta, azt mondta, ők ezt szívesen közölnék. Így jelent meg végül október végén. Az utóirata azonban (talán mert külön lapon volt, és elkallódott

valahol), lemaradt. November közepén meglepődve láttam, hogy a kolozsvári Szabadság is átvette. Bánni nem bántam, csak azért sajnáltam, hogy nekem nem szóltak előre, mert akkor a hiányzó utóiratát is hozzacsatolhattam volna. Pár nap múlva a Romániai Magyar Szótól kerestek meg, hogy ők is szeretnék közölni, hozzájárulok-e? Hogyne, mondom, de akkor küldöm az utóiratát is. Így aztán ott már azzal jelent meg.

Ez tehát a története. Abba pedig, hogy ma hogy látom ezt a kérdést, bele se merek kezdeni, mert annak nem lenne se vége, se hossza. Értjük be annyival, hogy a mai helyzetre vonatkozóan úgy általában valamivel jobb a véleményem, de azért nem olyan sokkal, hogy most már meg lehetnék felőle nyugodva. Bizony mostanában is elég sokszor szomorítanak el hasonló jellegű dolgok, de időközben másfélék is megjelentek.

Ehhez az íráshoz, miután a Szabadság is közölte, Kántor Erzsébet fűzött kiegészítő észrevételeket (nov. 18.), majd Nagy-Tóth Ferenc egy szerintem kissé elhamarkodott bírálatot (nov. 25.), erre, bár nem nagy örömmel, mert a szerzőt tisztelem, becsülöm, kénytelen voltam azt válaszolni, ami itt alább következik.

CSAK FEL A FEJJEL, SEMMI OPTIMIZMUS!

Van a vitacikkírásnak egy alapszabálya, amely mifelénk, sajnos, nem eléggé ismert: ha valaki írásával vitába szállok, azt kötelezően legalább háromszor kell elolvasni. Először szinte véletlenül olvasom el, mivel éppen a kezembe került. Ha úgy látom, hogy olyan mértékben nem értek vele egyet, hogy vitába kell bocsátkoznom vele, akkor megint elolvasom, ezúttal nagyon figyelmesen, hogy lássam, pontosan mit mond a szerző és mit nem. Ezúttal jobban megértem az elejét is, hiszen már tudom nagyjából – az első olvasás nyomán –, hogy mi a gondolatmenet iránya. Ha ezzel megvagyok, megfogalmazom ellenérveimet vagy hozzáfűznivalómat, utána megint elolvasom, harmadszor is, hogy ellenőrizzem saját érveimet, azt tudniillik, hogy csakugyan megvan-e a szövegben az alapjuk, vagy pedig a vitapartner véleményéhez illesztve azok is pontosításra szorulnak.

Azt hiszem, a Szabadság november 25-i számában megjelent vitacikkének megírása során Nagy-Tóth Ferenc elmulasztotta a fenti eljárás második és harmadik lépését is megtenni, ezért aztán nem könnyű válaszolnom, mert ha ezt annak rendje-módja szerint akarnám tenni, majd minden állítását sorra kellene vennem, hogy bemutassam: a szerző nem pontosan azzal vitatkozik, amit én mondtam, még ha idézőjelbe tesz is bizonyos kifejezéseket, amelyek legtöbbször nem az én írásomból való betű szerinti idézetek, hanem csak parafrázisok. Márpedig a kettő nem ugyanaz. Ezért csak azt tanácsolhatom az érdeklődőknek, hogy olvassák el megint figyelmesen cikkemet a Szabadság november 13-i vagy inkább a Romániai Magyar Szó november 25-i számában, ahol szintén megjelent, kiegészítve immár azzal az utóirattal is, amely az első közlésből valahogy lemaradt, és maguk állapítsák meg, valóban azt akartam-e mondani, amit Nagy-Tóth Ferenc értett belőle.

Valamit azonban szóvá kell tennem, s ez a reménység kérdése. Valóban, cikkemnek ez volt a címe: *Csendes töprengés – fogyó reménységgel*. Nem akartam a címmagyarázat bűnébe esni, ezért nem fejtettem ki, miért van az én reménységem fogyatkozóban. De most kénytelen vagyok ezt is elmondani.

Minden eddigi írásom vagy nyilvános szereplésem tanú rá, hogy nem vagyok borúlátó természetű. Úgyannyira nem, hogy eddig nemegyszer azzal intézték el többen helyzetünkről megfogalmazott nézeteimet és elemzéseimet, hogy én egy javíthatatlanul naiv ember vagyok, aki még azt is képes elhinni, hogy van esélyünk a jó irányú változásra. Az sem Nagy-Tóth Ferenc volt, hanem én, aki eddig többször is elmarasztalta sajtónkat, amiért folyton csak a panasszal, a siránkozással van tele, mérhetetlen pusztítást végezve a közhangulatban, azt sugallva, hogy itt már nem érdemes tenni semmit, mert úgyis minden el van veszve. Ennek a lefegyverző, megsemmisítő, folytonos rémlátásnak véleményem szerint még a kivándorlás arányaiban is megmutatkozik a hatása.

Mégis azt írtam: *fogyó reménységgel*. Mert az én reménységem nem holmi délibábok

kergetésére alapszik, hanem arra, hogy igyekszem nem szépítve: egyszerűen csak tárgyilagosan szemlélni azt, ami velünk történik. S ha ez sikerül, akkor a helyzetünkről kialakuló kép minden külön erőfeszítés nélkül is biztatóbb, mint az, amelyet jajveszékkelő sajtónk meg belőle táplálkozó közvéleményünk fest róla, nem is beszélve néhány politikusunkról. De éppen mert józanságra, nem délibábokra szeretném alapozni, az én reménységem bizony nincs állandóan ugyanolyan „magas szinten”. Mert éppen tárgyilagosságra való törekvésem kötelez arra, hogy minden bizakodásom ellenére is belássam: nincs annyi erőnk, hogy egyszerre két fronton tudjunk küzdeni. Ha tehát azt látom, hogy erőfeszítéseink az egyik fronton nélkülözik a szakszerűséget, hogy az átgondolt, józan stratégiát ügyetlen rögtönzések helyettesítik, aminek egyenes következménye a rendkívül alacsony hatékonyság (holott pontosan tudom, hogy mi az a tudásanyag, amely bármikor elsajátítható volna, ha erre volna szándék, sőt egyáltalán komolyan venné valaki, s amely probléma-megoldási kísérleteink hatékonyságát sokszorosára növelhetné), s ugyanakkor azt is látom, hogy a hátunk mögött egyszer csak egy olyan front alakul ki, ahonnan éppen azok részéről támadnak számunkra újabb gondok és nehézségek, akikre pedig támaszkodni szerettünk volna, s akik látszólag a mi oldalunkon állnak, akkor – értse ezt meg Nagy-Tóth Ferenc is, más is – az én reménységem is elkezd fogyatkozni. Ha nem így volna, akkor vállalnom kellene, hogy ábrándkergető vagyok.

Nagy-Tóth Ferenc kérdése, hogy ha így van is, miért kell erről beszélni. Azért, mert igaza van a költőnek: „növeli, ki elfödi a bajt”. A szerző így indokolja meg véleményét: „Mert ha az írás [...] a meg- és honmaradásunk egyik legfontosabb kötelékétől, a reménytől is megfoszt bennünket, akkor gyilkol.”

Fogadjuk el, hogy így van, és lássuk, mivel biztat viszont bennünket a szerző: „A ráncszakadt egymást követő társadalmi rendszerek gyakran változó, de irtózatos végső szándékaiban megegyező végrehajtó szerveinek háromnegyed százada tartó következetes rendelkezései, s a hazát elhagyók sokasága és folytonossága azt bizonyítják, hogy a nép(ön)gyilkosság, az önpusztítás végzetesen folyik. Némelyek meglegedésére. Ez a katasztrófahelyzet kellene legyen meghatározó mércéje” az olyan állásfoglalásoknak, mint amilyen az enyém is volt. Kérdem én most már: ki gyilkolja itt kettőnk közül a reményt? Hiszen ez pontosan az a fajta sötét, lefegyverző, bénító hatású helyzetlátatás, amely ellen én már annyiszor kikeltem, nemcsak mert szörnyen leegyszerűsítő, hanem mert végletes egyoldalúságával demoralizáló, romboló is. Mint ez a következő példa is: ha én azzal gyilkolom a reménységet, hogy azt mondom, azért mégiscsak jó tudnunk, hogy nem minden román Vatra-szimpatizáns, akkor ezt Nagy-Tóth Ferenc azonnal szükségesnek látja hatástalanítani a következő biztatással: „Ebből azonban nem következik, hogy több lenne a magyarbarát. [...] 1990 első heteiben [...] egyik tekintélyes román kollégám [...] figyelmeztetett: »csaknem biztosra mondhatom neked, hogy a románságnak 90–95 százaléka nem akarja a Bolyai Tudományegyetem visszaállítását«. A megmaradó 5–10 százalék akár

akarja, akár nem bánja – nem szignifikáns.”

Nem nyújtom tovább azzal, hogy azt kezdjem firtatni, hogy ha egy román nem egészen érti, miért volna nekünk annyira szükségünk a Bolyai Egyetemre, akkor az vajon rögtön Vatra-szimpatizáns is egyben, vagy csak tájékozatlan. Lehet ez is, az is, sőt egyszerre mind a kettő is. Tudok olyanról is, akiről állítani merem, hogy magyarbarát, de a Bolyai Egyetem feltétlen szükségességét nem volt képes megérteni.

Mert sokfélék az emberek. És változnak is idővel, nem is okvetlenül mindig csak rossz irányba. Én tehát látok alapot a reménységre. De nem tehetek róla, hogy ha olyan cikket olvasok, mint a Nagy-Tóth Ferencé, akkor érzem, hogy elkezd bennem fogyatkozni. Mert mindig arra gondolok olyankor, hogy talán sokkal nagyobb a baj – a harmadik fronton: bennünk –, mint ahogy eddig hittem.

Szabadság 1992. december 2.

A STRATÉGIÁVÁLTÁS SZÜKSÉGESSÉGE A KONFLIKTUSKEZELÉSBEN

(Elhangzott 1992. november 22-én Kolozsváron, a Platformok a kisebbségi politikában című konferencián.)

Remélem, senki sem várja el tőlem, hogy a konfliktusok, jelesen az etnikai konfliktusok szövevényes kérdéskörének minden vonatkozására kitérjek. Ezt már csak az időkeret sem tenné lehetővé. Arra sem vállalkozhatom, hogy a magyar–román konfliktus teljes elemzését nyújtsam, ezt nemcsak az idő nem engedné meg, hanem hiányoznak hozzá olyan fontos adatok, amelyekhez csak szakszerűen elvégzett szociológiai felmérések juttathatnának hozzá bennünket. (Ez egyébként sajnálatosan jellemzi konfliktuskezelési kísérleteinket: kezelni akarunk valamit, amiről jószerivel azt sem tudjuk, hogy micsoda, vagy legalábbis hogy milyen, miből áll, mi az igazi tartalma.) Csupán annyit tehetek, hogy az etnikai konfliktusok néhány vonatkozását érintve a magyar–román konfliktus teréről vett példákkal szemléltetem mondanivalómat.

Először is azt kell világosan látnunk, hogy – legalábbis térségünkben – az etnikai ellentétek nem (vagy csak nagyon ritkán) jelentkeznek tiszta etnikai konfliktusként, hanem általában másfajta – társadalmi, politikai, illetve államközi – konfliktusokkal keverednek. Ezt a konfliktuskezelés során is szem előtt kell tartanunk. Tévedés volna persze azt hinni, hogy az etnikai konfliktusok csupán következményei volnának másfajta konfliktusoknak. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert a magyar–román konfliktus esetében például gyakran lehet találkozni olyan nézetekkel, hogy az egész dolog mesterséges képződmény, bizonyos pártok és egyéb obskúrus csoportok (pl. a szekuritáte) műve, amelyet aztán ezek a maguk érdekeinek megfelelően használnak ki. Az ilyen véleményt (amelyben egyébként van valami) sokszor az a jó szándék szüli, hogy valahogy felmentést találjunk a mi népünk, illetve a másik nép számára, mondván, hogy ezeknek semmi bajuk sem volna egymással, ha „azok ott” nem kavarnák állandóan a dolgokat. Ennek a sokszor őszinte, sokszor ravaszul megjátszott jóhiszeműségnek azonban az a hátulütője, hogy ha komolyan vesszük, könnyen azt hihetjük, hogy az etnikai konfliktusokkal mint olyanokkal nem is szükséges foglalkoznunk, elég, ha az okokat megszüntetjük (például betiltjuk az RMDSZ működését), s az etnikai ellentétek maguktól eltűnnek.

Márpedig az etnikai konfliktusokkal foglalkozni kell. Ennek két formája lehetséges: a megelőzés, illetve a már meglévő konfliktusok kezelése. Ezeket azért szükséges különválasztani, mert más-más stratégiát követelnek.

A konfliktus-megelőzéssel kapcsolatban először is azt kell tisztázni, hogy milyen konfliktusokat kell egyáltalán megelőzni. Elég általános vélemény, hogy lehetőleg minden konfliktust el kellene kerülni. Márpedig ez nemcsak hogy nem lehetséges, de nem is volna

célszerű. A konfliktusokról nem lehet általában megmondani, hogy szükségesek-e, vagy sem. Helyzete válogatja. Vegyük például azt az esetet, amikor az egyik közösséget jogtalanság éri a másik részéről, illetve olyan a társadalmi berendezkedés, hogy abban az egyik közösség hátrányos, a másik meg előnyös megkülönböztetésben részesül. Ebben az esetben az előnyöket élvezőknek (akárcsak a hatalomnak) nyilván az lesz a kedvenc jelszava, hogy a hátrányosan érintett fél lehetőleg maradjon csendben, a béke érdekében ne kíséreljen meg semmit se tenni jogainak védelmében, hiszen mindennél fontosabb, hogy nyugalom, rend és fegyelem legyen az országban. (Nem véletlenül hangoztatja olyan szívesen ezt a jelszót minden diktatúra.) Ez a passzivitásra kárhóztató alapelv rendszerint visszhangra is talál az emberek legnagyobb részében, hiszen számukra a nyugalom mint érték általában fölötte áll az olyan okvetetlenkedéseknek, mint amilyen például mások (sőt akár a maguk!) jogainak biztosítása. Nyilvánvaló, hogy a hatalmon vagy előnyös helyzetben lévők csak elvétele ha maguktól lemondanak előjogaikról, ezt tehát kérni, követelni kell tőlük – s ezzel meg is van a konfliktus. S ez még mindig jobb, mint a jogtalanság passzív eltűrése. A konfliktus mindig tünete annak, hogy valami nincs rendben, amit a másik fél számára sokszor csak ez tudatosíthat. A konfliktus tehát olyan kellemetlen helyzet, amelyben egyik fél sem érzi magát biztonságban, tehát mindkettő számára tarthatatlan, ugyanakkor azonban jó alkalom is arra, hogy a helyzet rendeződése elkezdődhessék. A dolog jó vagy rossz kimenetele most már azon múlik, hogy a jogtalanság elleni küzdelem erőszakmentes vagy erőszakos módszereket használ-e. Az ilyen szükséges konfliktusok esetében tehát nem magát a konfliktust kell elkerülni, hanem az erőszak alkalmazását. Vagyis tudni kell viselkedni a konfliktusban, ismerni kell a konfliktusok megoldásának erőszakmentes módszereit.

Vannak azonban olyan konfliktusok is, amelyeket csakugyan jobb lenne elkerülni, mert ahelyett hogy a már meglévő konfliktust a megoldás felé közelítenék, csak súlyosbítják, elmérgesítik a helyzetet, és ezzel rontják a jó megoldás esélyeit. Ezeket legtöbbször a szakszerűtlen konfliktuskezelési kísérletek váltják ki. Sikeres elkerülésükhöz a jó helyzetelemzés módszereinek, valamint a konfliktuskezelés hatékony stratégiáinak ismerete és alkalmazása szükséges.

Ami mármost a romániai helyzetet illeti, itt a konfliktus elkerülhetetlen volt, sőt hiba is lett volna kitérni előle, hiszen ennek nem lett volna más módja, mint az, hogy a magyar kisebbség továbbra is némán, passzívan tűrje el korábbi sérelmeit, s ezzel maga is hozzájáruljon az őt sértő jogtalanságok fennmaradásához. A konfliktus rossz irányú alakulásáért azonban, bár nem egyenlő mértékben, egyaránt felelős mind a magyar, mind a román fél. Az egyenlőtlenség abból származik, hogy a magyar fél nem volt olyan helyzetben, hogy hatalmi pozícióból hozhatott volna döntéseket a nemzeti kérdésben, míg a román fél igen. (Itt csak a romániai belpolitikai döntésekre gondolok.) A sorozatos rossz döntésekért tehát nem a magyar fél felelős.

Abban azonban, hogy ezek a rossz döntések megszülethettek, a magyar félnek is

megvan a maga felelőssége. Ezt ugyan nem szívesen ismerjük be – s ez az egyik oka annak, amiért a konfliktuskezelés terén jószerint még mindig abban a tudatlanságban leledzünk, amellyel 1989 decemberében elindultunk. Ahhoz ugyanis, hogy hibáinkból tanulhassunk, először be kellene ismernünk, hogy sokszor tévedtünk magunk is.

Az első nagy tévedés a stratégia megválasztása volt. De ezzel túl sokat mondtam, a valóság az, hogy semmiféle stratégiát nem választottunk, úgy indultunk el, hogy még a helyzetet sem mértük fel kellőképpen. Nem vád ez, hiszen az idő sem volt alkalmas arra, hogy higgadt elemzéseket végezzünk, emellett tapasztalatunk sem volt az ilyesmiben.

Ebből adódott, hogy nem vettük észre már az elején: a románok egyszerűen nem fogják megérteni, mit akarunk mi, s azt miért akarjuk. Nem számoltunk azzal, hogy a diktatúra évtizedei során szinte teljesen megszűnt közöttünk az interetnikus kommunikáció: mi mindnyájan ismertük a magunk sajátos gondjait, de ezekről románoknak úgyszólván sohasem beszéltünk. Rólunk ők vajmi keveset tudtak, nagyon sokan csak a konfliktus kibontakozása során értesültek arról, hogy Romániában magyarok is élnek nem kis számban. Akik pedig tudtak rólunk, úgy vették, hogy a nemzeti kérdés Romániában olyan jól meg van oldva, hogy ezen a téren semmiféle jogos követelésünk sem lehet. Ennélfogva minden igénybejelentésünk rögtön gyanút keltett, hogy nem fogja-e vajon annak teljesítése a román nemzeti érdekeket sérteni.

Ma már látni lehet, hogy ezzel kellett volna kezdeni: a román fél hatékony tájékoztatásával, az interetnikus kommunikáció kialakításával. Ehelyett az volt az első dolgunk, hogy határozottan, elvszerűen kinyilatkoztattuk, mit követelünk magunknak. Úgy vettük, hogy ez a demokráciában természetes dolog, csak arról feledkeztünk meg, hogy az ország lakossága nem válhatott egyik napról a másikra politikai analfabétából, amire a korábbi rezsim kárhoztatta, nagyvonalú angol demokratává. Mindennek a teteje, hogy miután az égvilágon semmit sem tettünk azért, hogy a románokkal valahogy megértessük, mit is akarunk, s ez nekünk (sőt nekik is) miért olyan fontos, mélységesen meg voltunk döbbenve és fel voltunk háborodva, hogy mindezt nem értik, sőt rögtön magyarázatot is találtunk rá: mert nem akarják megérteni. Pedig tényleg nem értették, s ha akarták volna, sem lett volna honnan megérteniük. Nem azt akarom mondani, hogy ha az interetnikus kommunikáció kimunkálásával kezdtük volna, minden későbbi bajt el lehetett volna kerülni. De az bizonyos, hogy ha a kérdésnek ezzel az oldalával jobban törődtünk volna – és főleg: ha szakszerűen és következetesen csináltuk volna is –, akkor az ideai szeptemberi választásokon sokkal kevesebben szavaztak volna a szélsőségesen nacionalista pártokra, és jóval többen a demokratikus ellenzékre.

A tájékoztatás és az interetnikus kommunikáció elhanyagolása azonban nemcsak a tapasztalatlanságnak tudható be, hanem logikusan következik abból az ösztönös stratégiából is, amelyet követtünk. Mi mindig a jogi keretek megteremtésére helyeztük a hangsúlyt, elfelejtve, hogy a keret csak akkor tölthető meg tartalommal, ha lent, a végrehajtás szintjén a

terep elő van készítve. Ha nincs, akkor minden eredményünk, amit fent esetleg elérhetünk, lent újabb konfliktusokat fog szülni. Általánosabban az mondhatjuk, hogy mi úgy vettük: a román néppel nincs semmi dolgunk, nekünk a hatalommal kell dűlőre jutnunk. Ezzel azonban a román lakosság tájékoztatását teljesen átengedtük a román nacionalista pártoknak. Márpedig a parlamenti választásokon hiába szavazunk mi egységesen az RMDSZ-re, a parlament jellege mégiscsak a nemzeti többség szavazatain múlik. A románokkal való állandó kommunikáció hiánya ezáltal oda vezet, hogy minimálisra csökken még annak az esélye is, hogy parlamentáris úton bármit is elérhessünk.

Áttérve most a konfliktuskezelés kérdéseire, illetve lehetőségeire, ezt azzal kellene kezdenünk, hogy sürgősen helyrehozzuk eddigi mulasztásainkat. Sajnos nagyon sok időt vesztítettünk el eddig, az elmúlt lassan három év bőségesen elég kellett volna hogy legyen arra, hogy ma már a konfliktuskezelésre, helyzetelemzésre, stratégiára jól képzett szakembereink legyenek, akiknek véleménye ne csak az RMDSZ politikai döntéseinek előkészítésében és megítélésében, hanem a kommunikációépítés stratégiájában is mérvadó legyen. Ezen a téren azonban mindeddig semmi sem történt. Talán ezzel is magyarázható, hogy a romániai magyarság máig sem tudott kilépni abból az ösztönösen alkalmazott csődstratégiából, amelynek hetvenéves eredménytelensége legalábbis el kellett volna hogy gondolkottasson bennünket. E stratégia alapján az a gondolat áll, amelyet először Kós Károly fogalmazott meg 1921-ben *Kiáltó szó* című, amúgy nagyon szép kiáltványában: „A mi igazságunk: a mi erőnk. Az lesz a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak.”

Ebben az első látásra tetszetősnek tűnő kijelentésben benne van összes kudarcaink gyökere. Figyeljük csak meg: az lesz a *mienk*, amit (*mi*) ki tudunk küzdeni *magunknak*. Teljesen hiányzik belőle a partner, a másik fél, illetve csak küzdőfélként, vagyis ellenfélként jön számításba. (Kós szövegének egészébe helyezve ez a küzdelem inkább a román államhatalommal való viaskodásra értendő. Mai változatában azonban ez a tétel olykor már egyenesen így fogalmazódik meg: „Mi a románokra – vagy a románok megértésére – nem számíthatunk.”)

Ha eredményt akarunk elérni, először is ezen a szemléleten és az erre épülő stratégián kellene radikálisan változtatnunk. Ha ugyanis a mi helyzetünk rossz, az végső soron azért van, mert rossz a magyarok és románok közötti alapviszony. A konfliktus fennállása egyértelmű tünete ennek. Nem javíthatunk tehát a magunk helyzetén, ha a rossz viszony változatlanul megmarad. Ha jól meggondoljuk, nekünk ebben nincsen is külön helyzetünk, amely külön javítható volna, hanem egyetlen helyzet van, amelyben benne vannak mind a magyarok, mind a románok, s ez a helyzet úgy rossz, ahogy van, mindenestül. Nem jó tehát nekünk sem, de a románoknak sem (leszámítva bizonyos politikai pártokat és más érdekcsoportokat, amelyek ebből élnek). Nekünk tehát nem azt kellene célul tűznünk magunk elé, ahogy eddig tettük következetesen, hogy kizárólag csak a magunk helyzetén javítsunk. A cél: a helyzet *egészének* minőségi megjavítása. Ha így fogjuk fel és következetesen így

közelítjük meg a problémát, akkor a románok immár nem ellenfélként, hanem lehetséges partnerként tűnnek fel, mindazok a csoportok pedig, amelyeknek érdekükben áll a rossz helyzet fenntartása, mint e két együttműködő partner közös ellenfelei.

Lehet, hogy így, elméleti megfogalmazásban ez javíthatatlan naivságnak tűnik. Pedig a valóságban ezek a dolgok így működnek. S a másik fél a két stratégia közötti különbséget nagyon is érzékeli. Egyáltalán nem véletlen, hogy 1990 első felében a román sajtó újra meg újra visszatért arra, hogy (onnan nézve) az RMDSZ nyilatkozatai egytől egyig ultimátumszerűek. Egyik sem volt pedig ultimátum, legalábbis formája szerint nem. De alapállásuk az volt, hogy márpedig mi, magyarok ezt és ezt akarjuk, ezt és ezt fogjuk, így lesz, punktum. Most vagy soha. Nyoma sem volt bennük a hajlandóságnak, hogy legalább annyit kérdezzünk a románoktól: ugye, nem zavarna benneteket?

Félreértés ne essék: nem arról van itt szó, hogy az volna a helyes, ha mi mindenhez engedélyt kérnénk a románoktól. Hiszen éppen az a célunk, hogy olyan viszonyt építsünk ki velük, amelyben magunk intézhessük szabadon, engedélykérés és előzetes jóváhagyás nélkül a ránk és csakis ránk tartozó dolgokat. Ne tévesszük össze az engedélykérést azzal, hogy tekintettel vagyunk valakire, hogy érdekel az is, amit ő gondol, ami vele történik.

Annál inkább, mert nála nélkül nem boldogulunk. Politikai beszédekben elhangzik olykor az a nagyon is helytálló kijelentés, hogy a romániai magyarság helyzetét a románok kihagyásával nem lehet megoldani. Kár azonban, hogy ez megmarad pusztán szólamnak, mert gyakorlatunkban, stratégiánkban szinte semmi sem mutatja, hogy ezt valaki is komolyan venné. Pedig csakis az lehetne az eredményes stratégia. Ha én azt mondom egy románnak, hogy márpedig nekem Bolyai Egyetemre van szükségem ezért és ezért, akkor a legnagyobb jóindulat, amit elvárhatok tőle, kimerül abban, hogy azt mondja: értem, neked Bolyai Egyetemre van szükséged ezért és ezért. A probléma továbbra is megmarad csakis az én problémámnak, nem lesz az övé is, ezért nem is várhatom el tőle, hogy egy lépést is tegyen az érdekemben. Be kell látnom, hogy számára legjobb esetben is teljesen közömbös, hogy van-e Bolyai vagy nincs – miért tenne hát érte valamit?

Mondhatom viszont neki azt is: Ide figyelj! Mi ketten nagy bajban vagyunk. Élhetnénk nyugodtan egymás mellett (és egymás felől), mégsem tudunk. Szeretnénk pedig. De hogyan lehetnék én nyugodt felőled, mikor látom, hogy nem is tudod, hogy engem mi bánt? Nézd, ezek az én bajaim. Láthatod, hogy én ebbe nem törődhetek bele, tehát nem lehetek megelégedve. De te sem lehetsz addig nyugodt felőlem, amíg tudod rólam, hogy én elégedetlen vagyok. Értelek, ha minduntalan azt kérdezed magadban, nem forralok-e valamit ellened. Hidd el, hogy nincsenek ilyen gondolataim. De – érted, ugye? – addig nem lehet köztünk békesség, amíg az én helyzetem rendezetlen. Mert igazságtalanságra nem lehet békességet építeni ...

Ha ilyenformán adom elő neki a bajomat, akkor ha nem is rögtön, de idővel biztosan megérti, hogy a Bolyai Egyetem az ő békességének is feltétele. Az én gondom az övé is, az

én érdekem az övé is. Aki pedig szítja köztünk az ellentéteket, az nemcsak ellenem dolgozik, hanem ellene is. S ettől kezdve ő már partnerem, ha kell, akár a jogaimért folytatott küzdelemben is. (Ez a példa azt is szemlélteti, miért kell a helyzet egészének megjavítására törekednünk.)

Hét kudarcos évtized tapasztalataival a hátunk mögött ideje volna már átfoglalnia Kós Károly üzenetét ilyenformán: „A mi erőnk: a mi igazságunk. Az lesz a mienk, amit úgy tudunk magunknak követelni, hogy abban a másik fél saját érdekeire ismerjen rá.”

És persze ennek megfelelően építeni fel egész stratégiánkat. Nem hirtelen támadt ötletek alapján, jól vagy rosszul megítélt konjunktúrák pillanatnyi hatása alatt, hanem szakszerűen és kellő felelősségtudattal.

Ezt azért látom a magyar–román konfliktus kezelésében alapvető feltételnek, mert enélkül minden egyéb kezdeményezésnek szinte nullára csökken a hatásfoka. Az interetnikus konfliktusoknak ugyanis nemcsak a kommunikáció hiánya az oka, hanem a különféle nemzeti előítéletek, elfogultságok és gyanakvások is. Ezekkel külön kell foglalkozni, éspedig nem is akárhogy, hanem kellő felkészültséggel, módszeresen és következetesen. De mindaddig, amíg a jogainkért folytatott küzdelemünk rossz stratégiája vagy éppenséggel stratégiátlansága folyton tápot ad a másik félnek a gyanakvásra és arra, hogy a mi tetteinkben előítéletei megalapozottságának kézzelfogható bizonyosságát lássa, addig a legszakszerűbben elképzelt, talán nagy anyagi támogatást élvező konfliktuskezelési program is hatástalan marad.

Ami engem illet, a helyzetet nem látom reménytelenül kezelhetetlennek. De csak abban az esetben remélek tényleges előrelépést, ha mi, (romániai) magyarok képesek leszünk a szemlélet- és stratégiaváltásra. Enélkül minden optimizmus csak alaptalan délibábkergetés. Feltételhez kötött bizakodásomat arra alapozom, hogy ellentétben némelyekkel, én nem látom reménytelennek a románokkal való együttműködést. Nem igaz az, hogy minden románban valami kitörölhetetlen gyűlölet munkálna a magyarokkal szemben. Sőt ha figyelembe veszem, mekkora energiát öltek eddig a román nacionalista körök több mint két és fél éven át a magyarelleses propagandába, mi pénzt fordítottak arra, hogy a román tömegeket sajtó, rádió, tévé, nagygyűlések és egyéb útvonalon a maguk oldalára állítsák, és mindezek után még mindig megvagyunk épségben, és szeptemberben a választóknak országosan csak mintegy 8%-a adta szavazatát a Román Nemzeti Egység Pártjára és nem egészen 4%-a a Nagy Románia Pártra (az érvényes szavazatok számát véve tekintetbe, és megjegyezve, hogy a választásokon 76,28%-os volt a részvételi arány, ahonnan is aligha az maradt távol, akinek ez a dolog nagyon szívügye volt), akkor azt kell mondanom, hogy ez azt mutatja: a románság nagy részének ez a dolog határozottan nem kell. Vagy legalábbis nem nagyon kell. Meg merem kockáztatni, hogy egy jó stratégiával párosuló, következetes konfliktuskezelési program a mostani nacionalista propagandát negyedannyi (de lehet, hogy tizedannyi) energiáfordítással ellensúlyozni tudná, mert ez egy irányba mutatna a románok

nagyobb részének spontán tendenciájával, míg amaz szembehalad vele.

Feltűnhet, hogy eddig csak a magyar fél tévedéseiről szóltam, a románság „nemzeti vétkeiről” pedig nem. Ezért szememre lehet vetni, hogy a kérdést egyoldalúan, sőt részrehajlóan tárgyalom. Számomra azonban az a kérdés: mit tehetünk *mi* a konfliktus jó megoldása érdekében? A románokat nem tudjuk megváltoztatni, nekik maguktól kell változtatniuk irántunk való magatartásukon. Ez rajtuk múlik, de mi segíthetünk nekik ebben. A mi tévedéseink helyrehozatala azonban csakis rajtunk múlik, ebben nem függünk sem a románoktól, sem másoktól. Ezért látom fontosabbnak, hogy mi arról beszéljünk, amiről mi tehetünk, és amiről valóban tehetünk is, ha a helyzeten valóban változtatni akarunk, nemcsak beszélni róla folyton, hiábavalóan és lefegyverző eredménytelenséggel. De nemcsak ezért. Hanem azért is, mert nem igaz az, hogy hiába vagyunk mi – jobban mondva volnánk, mert nem vagyunk – ilyenek meg olyanok, ha a másik fél nem olyan. Ugyanis a másik fél is ugyanazt a rossz stratégiát, a „győztes/vesztes” formula szerinti, úgynevezett nulla összegű stratégiát követi. Egy rossz stratégia „eredményes” működtetésében azonban mindig kettőn áll a vásár. Ha az egyik fél kilép belőle, és stratégiát vált, a másik sem tudja tovább zavartalanul folytatni a magáét. Neki is muszáj váltania. És ez nemcsak alig észrevehető enyhülést, hanem valószínűs változást is hozhatna, mind az adott helyzetben, mind pedig a perspektívák tekintetében.

Orient Expressz 1992. december

(Ahogy ma látom)

Ebben az a jellemző, hogy 1992 novemberének végén Kolozsváron gyakorlatilag ugyanazt kellett elmondanom, amit 1990 júliusában Csíkszeredában (I. e. kötetben: *Mit kezdhetünk egymással?*), vagyis nem változott időközben semmi. Illetve annyi változott, hogy ezen az előadáson már meglátszik, hogy közben megtanultam még egyet-mást, és több tapasztalat alapján mondhattam, amit mondtam.

Mivel nem sikerült elég elővigyázatosnak lennem a megfogalmazásában, Balogh Edgár megneheztelt rám akkor (meg is írta nyilvánosan), amiatt hogy nekem úgymond már még Kós Károllyal is bajom van, mikor pedig tudhatnám, hogy ha volt abban az időben valaki, aki a románok iránt nagy rokonszenvvel viseltetett, az Kós Károly volt. Tudtam, hogyne tudtam volna, sőt emlékszem rá, hogy írás közben még gondolkodtam is rajta, hogyan is írjam ezt úgy, hogy jól legyen. Ezért is választottam azt a formát, hogy ez egy olyan gondolat, „amelyet először Kós Károly fogalmazott meg”. Azt reméltem, ez elég lesz ahhoz, hogy az olvasó megértse: ő ezt csak frappánsan megfogalmazta, de nem ő találta ki, hiszen ez akkor – hogy úgy mondjam – benne volt a levegőben, az akkori általános szemléletet fejezte ki. Ma már úgy látom, bizony rosszul tettem, hogy ezt explicit formában is nem írtam bele. Akkori mulasztásom mostani jóvátételét azonban Balogh Edgár sajnos már nem olvashatja el, hiszen

már jó ideje kint nyugszik a Házsongárdi temetőben.

Ezzel a korrekcióval az írás tartalmát ma is érvényesnek tartom, de ma sem tudom, mikor fogjuk végre megérteni, hogy bizonyos dolgok megtanulását nem lehet megspórolni.

1993

KONGRESSZUS UTÁN

Nézem az RMDSZ brassói kongresszusáról szóló cikkeket a román sajtóban, hallgatom Ion Cristoiu tévébeli elmélkedését, és közben elképzelem: ha majd az utókor történésze ezek alapján akarja megírni a kilencvenes évek elejének politikatörténetét, nem is fogja sejteni, mekkora félreértés áldozata. A román sajtónak ugyanis egybehangzóan az a véleménye, hogy Brassóban a mérsékeltek valami elkeseredett, késhegyre menő küzdelem után ugyan, de végül is teljes győzelmet arattak a radikálisok fölött.

Számomra, aki jelen voltam, ez az állítás először is meghökkentő. Azt hiszem, vagyok elég finnyás a politikai küzdelem eszközeit illetően ahhoz, hogy észrevettem legyen, ha valami nagy, vérre menő csata dúlt volna körülöttem. Gondolom, aki ott volt, egyetért velem abban, hogy e kongresszus egyik nagy eredménye éppen az volt, hogy józan mértéktartással oldotta meg az egymástól természetszerűen különböző, de a közös célt illetően lényegében megegyező vélemények és nézetek összehangolásának csöppet sem könnyű feladatát. Honnan veszik hát a román kommentátorok ezt a képtelenséget? Akik ott sem voltak, de távolról mindent jobban tudnak, azokat még csak megértem. De voltak ott elegenden, akik a helyszínről tudósítottak!

Azt hiszem, ennek több magyarázata is van. Az egyik közönséges emberi gyarlóságnak tudható be: jó példájával állunk szemben annak, hogy egy eseményben mindenki azt látja meg, ami megfelel előzetes elképzeléseinek. A román újságírók – nyilván a kongresszust megelőző baljós előjelekből kiindulva – azzal jöttek oda, hogy itt most ádáz küzdelem lesz a mérsékeltek és radikálisok közt, erre figyeltek hát, és úgy látszik, egyebet nem is láttak, csak azt, amit csekély előzetes értesülésük szerint, ha nagyon akarta az ember, így (is) lehetett értelmezni. (Vagyis magyarázat: ugyanolyan felületesen tudósítottak, mint bármilyen más párt hasonló összejöveteléről.) Mivel teljesen beléjük sulykolódott az a leegyszerűsítő sablon, hogy az RMDSZ-ben mindenki vagy mérsékelt, vagy radikális, és ezek már-már halálos ellenségei egymásnak, egyszerűen nem vették észre, hogy *Brassóban az úgynevezett „mérsékelt–radikális ellentét” nem volt tét.* Mondhatni szó sem esett róla. Mással voltunk elfoglalva. Hogy itt-ott látni lehetett kisebb csoportokat, amint félrevonulva egyeztetni próbálták nézeteiket, az, gondolom, természetes dolog egy ilyen kongresszuson. Lehet, hogy aki nem értette, miről van szó, ebben mindjárt lázas lobbizást, sőt összeesküvést látott, és azon nyomban bele is illesztette a kényelmes sémába. Az is igaz, hogy hellyel-közzel bizonyos, inkább személyes, mint politikai ellentétek is felszínre kerültek, ezek az apró incidensek azonban lényegében nem zavarták meg a kongresszus normális lefolyását.

Lehet azonban ennek a félretájékoztatásnak egy politikai magyarázata is. Emlékszünk rá, hogy egyes román pártok és lapjaik hogyan kongatták a vészharangot a kongresszus előtti

időszakban arról a nagy veszedelemről, amely szerintük az RMDSZ részéről fenyegeti a román nép békéjét és nyugalma. Sajnos sikerült is nekik eléggé megzavarni a tájékozatlan románok fejét: január közepén sokan megszeppenve pislogtak Brassó felé, egyesek már azt nézték, nem kell-e még menekülni – vagy valami hathatós „politikai eszközökkel” felszerelkezni.

S akkor jött Brassó – és nem történt semmi. Senki sem akarta Erdélyt Magyarországhoz csatolni, nem kiáltottuk ki Kismagyarországot Románia kellős közepén, senki sem szidta a románokat, sőt még a Vatrát vagy az RNEP-et sem, egyszerűen semmi olyasmi nem hangzott el, amit diadalmasan idézni lehetett volna. Hogyan lehet ezzel elszámolni a román olvasónak? Mondjuk meg neki, hogy tévedtünk a nagy vészharangkongatással? De hát akkor mit fog rólunk hinni ezentúl? Így születik meg a nagyszerű magyarázat: vigyázat, jóemberek, a veszély nagyon is valóságos, az RMDSZ-ben még mindig nagy szavuk van azoknak a megátalkodott radikálisoknak, íme hogy csak alig-alig sikerült őket legyőzniük a józanabban gondolkodó udemeristáknak, akik ha nem sokkal is, de valamivel tán mégiscsak jobbak, mint az ördög. Most tehát megnyugodhatunk, hogy a nagy veszélyt, amitől tartani lehetett, ideig-óráig elkerültük, de csak hajszálon múltott, úgyhogy jó lesz vigyázni.

A szegény magyar ember pedig, aki nem volt ott Brassóban, nem is érti egészen ezt a ravaszságot, bizalmatlanul vakargatja a fejét, látván a román sajtó nagy meglepedettségét, és azon töpreng, hogy mi a nagy francot csinálhattak ezek ott Brassóban, ha az irántunk egyébként nem sok elismeréssel viseltető román sajtó ennyire boldog tőle. Vajon jó az nekünk? Vajon nem tett-e az RMDSZ elfogadhatatlan engedményeket? Visszaléptünk volna? Feladtuk volna korábbi céljainkat?

Szeretném megnyugtatni az aggódókat, hogy nem léptünk vissza. Sőt úgy érzem, nagyot léptünk előre. Mert Brassóban megszületett végre az egység. Nem szavakban – ez a szó, hogy „egység”, talán háromszor-négyszer ha elhangzott az egész kongresszuson. (Az, hogy „mérésékelt” vagy „radikális”, talán még ennyiszor sem. Figyeltem.) Nem szavakban született meg az egység, hanem hozzáállásban. Jó volt látni az arra való őszinte igyekezetet, hogy a vitás kérdések ezúttal ne aszerint dőljenek el, hogy ki tudja a másikat legyőzni, hanem úgy, hogy olyan megoldásokat próbáljunk közösen találni, amelyek ha nem elégítenek is ki talán teljesen mindenkit, de mindnyájunk számára elfogadhatóak legyenek. A kongresszust az együttműködésre és a problémamegoldásra való tudatos törekvés jellemezte, én legalábbis így éreztem. (És remélem, nemcsak azért, amit az imént mondtam, hogy tudniillik az ember hajlamos azt látni egy eseményben, amit szeretne.) Ezért is volt, hogy a kongresszus jó hangulatban, bizakodó légkörben ért véget, ami meghatározó jelentőségű lehet az RMDSZ jövőbeli munkájára nézve.

Sok döntést hoztunk a kongresszuson, ezek között biztosan voltak nagyon jók, és biztosan voltak rosszak is. Minden döntést emberek hoznak, s az ember még akkor is tévedhet, ha sok van belőle együtt. Hogy melyik döntés mit ér, az majd később fog kiderülni.

Nagy dolog azonban – és hiszem, hogy a kongresszus többi résztvevői is ezzel az érzéssel tértek haza –, hogy még ha nem értettünk is egyet sok elhangzott javaslattal, azt az egyet általában nem vontuk kétségbe, hogy a javaslattevő a maga belátása szerint jóhiszeműen, a jobbítás szándékával adta elő, mit szeretne. És azt sem, hogy aki ott volt, bármi lett légyen is a konkrét elképzelése, azért volt ott, mert nem mindegy neki, mi lesz itt velünk, magyarokkal. Ha pedig az egymás iránti bizalmat meg tudjuk őrizni, akkor nem olyan nagy tragédia az sem, ha egyik-másik döntésünk talán nem volt is a legszerencsésebb, mert a bizalom képessé teheti az RMDSZ-t a tévedések menet közben való kiigazítására.

Nem szeretném, ha valaki úgy értené mindezt, hogy a mi kongresszusunk tökéletes volt, jöhetnek immár hozzánk az angolok megtanulni, hogyan kell kongresszust tartani. Volt ott csetlés-botlás is elég, de hát így tanul az ember. Azt sem szeretném sugalmazni, hogy a kongresszusról mindenki teljesen megnyugodva, mindennel megelégedve tért haza. Nekem például máig tartó bánatom, hogy mikor a Képviselők Tanácsába küldendő 21 embert megválasztotta a kongresszus, Katona Ádám három szavazattal kevesebbet kapott, mint amennyi szükséges lett volna ahhoz, hogy közte lehessen a 21-nek. Azt mondanom sem kell, hogy sok-sok részletkérdést illetően talán senkiétől sem különbözik annyira a véleményem, mint éppen a Katona Ádámétól. De pontosan ezért tartottam volna nagyon fontosnak, hogy legyen ott, és mindenről mondhasssa el a véleményét, amikor csak szükség van rá. Hiszen árnyalt, sok mindent tekintetbe vevő, jó döntéseket csak úgy lehet hozni, ha előtte minél több szempontból megvizsgáljuk a kérdést. Remélem, az RMDSZ új vezetősége megtalálja majd a módját annak, hogy ha Katona Ádám esetleg nem is, de a véleménye legyen ott a döntések előkészítésében.

És azt is remélem, hogy ha Brassóban sikerült megteremtteni annak feltételeit, hogy ezentúl az RMDSZ ne saját belső bajaival legyen elsősorban elfoglalva, akkor jut majd ideje arra is, hogy a bennünket körülvevő rengeteg problémával sokkal hatékonyabban foglalkozzék, mint eddig. Ehhez azonban az is kell, hogy az emberek mindenütt álljanak mellé, és támogassák, ki mivel tudja. Azt hiszem, ez is könnyebben fog menni, ha látni fogják, hogy az RMDSZ valóban az ő gondjaikkal törődik, és nemcsak arra való, hogy kisebb-nagyobb érdekcsoportok egymás elleni áskálódásainak keretet adjon.

Romániai Magyar Szó 1993. február 17.

(Ahogy ma látom)

Amennyire vissza tudok rá emlékezni, ma is úgy látom, hogy a brassói kongresszus a helyzethez képest jól sikerült. Persze lehet, hogy nem éppen olyan jól, mint ahogy ebből a cikkből gondolni lehet, ugyanis be kell számítani, hogy mindnyájan nagyon féltünk tőle (én is), és talán az az örömöm, hogy szépen megúsztuk, egy kicsit a tárgyilagosság rovására ment.

Fentebb már elmeséltem a kongresszust előkészítő kerekasztal történetét. Afelől nem

voltak kételyeim, hogy akik a kerekasztalon részt vettek, azok már nem úgy fognak viselkedni a kongresszuson sem, mintha korábban nem lett volna semmi. Csakhogy ez összesen nem jelentett többet 15–16 embernél, a kongresszuson pedig nagyon sokan voltak, és ők nem tudhatták, hogy a kerekasztalon mi történt. Ahogy gyülekeztek, ahogy elfoglalták helyüket a teremben, egyre nőtt bennük az izgalom és a feszültség. Mivel, mint már mondtam, 1992 őszére nagyon megromlott a viszony az RMDSZ különböző táborai között, az emberek elég nagy része most azzal jött ide, hogy ha emberölés tán nem lesz is, de azon kívül itt minden elképzelhető. Kis csoportokba gyülekezve azt találgatták, humorral leplezve szorongásukat, hány RMDSZ lesz két nap múlva: egy-e, vagy kettő, ha ugyan nem három? Egyszóval nagy volt az aggodalom.

Ahogy elvegyültem a gyülekező résztvevők között a hangulatot figyelni, rögtön láttam, hogy ezzel a félelemmel okvetlenül tenni kellene valamit. Elsősorban az emberekért persze, de azért is, hogy ne jöttünk legyen ide éppen hiába, hanem lehessen normálisan dolgozni. Elővettem a programot, hogy lássam, hol van a legveszélyesebb pillanat. A kongresszus köszöntések és protokollbeszéd sorával kezdődött, itt még biztosan nem történhetett semmi baj. Hanem következtek a résztvevők felszólalásai. Világos volt, hogy ha valamelyikük nagyon agresszív hangot üt le, akkor elszabadul a pokol, és a helyzeten nem lehet segíteni, mert az úgy fog folytatódni tovább is. Ez a felszólaló pedig akár az első is lehet. Ezt kellett tehát megelőzni.

Nyomban odamentem a kongresszus elnökségéhez, és előadtam a kívánságomat: érdembeli hozzászólásra nem fogok feliratkozni, cserében viszont kérek öt percet a felszólalások előtt, hogy a kerekasztal moderátoraként elmondhassak bizonyos dolgokat. Azt mondták, jöjjek vissza egy kicsit később, mert ezt meg kell hogy vitassák. (Utólag megtudtam, hogy tényleg úgy volt: kisebb vita lett belőle, mert volt, aki nagyon ellenezte, ugyanis azt szerette volna, hogy itt most legyen egy „rendes balhé”, hogy az ő tábor a „nyírhasssa ki” végre a másikat.) Visszamentem, közölték, hogy megkaptam az öt percet.

Mikor sorra kerültem, azzal kezdtem: szeretném tájékoztatni a résztvevőket arról, hogy ezt a kongresszust már megelőzte az egyeztető kerekasztal, ahol mi nagyon sok szép tapasztalatot szereztünk. Sikerült tisztáznunk egy csomó nézeteltérést és félreértést, és nagyon eredményesen dolgoztunk. A résztvevők jelen vannak, tanúsíthatják, hogy így volt, és azt is, hogy ott mindnyájan jól éreztük magunkat. Ennek pedig az volt a titka, hogy nagyon következetesen betartottunk bizonyos szabályokat. Itt most nagyon sokan vagyunk ahhoz, hogy azokat egytől egyig érvényesíthessük, ajánlatképpen tehát csak a legfontosabbakat mondanám el. Tartsuk végig szem előtt, hogy mi azért vagyunk itt, hogy problémákat oldjunk meg együtt. Sokan nagyon messziről utaztak ide, biztosan nem tették volna, ha nem ezért jönnek. Bízunk abban, hogy akinek bizonyos részleteket illetően más elképzelése van is, mint nekünk, az is azért van itt, mert fontos neki a magyarság ügye. Ha tehát felszólalunk, a problémáról beszéljünk, ne egymásról. Persze megtörténhetik, hogy a probléma valakinek a

személyéhez kötődik. Nem vagyunk például megelégedve a munkájával. Erről pedig, ha olyan fontos, nyilván beszélni kell. De olyankor is azt mondjuk el, hogy egészen pontosan mi az, amit nem szeretünk, mik annak a következményei, mivel akadályozza az a dolgok jó előmenetelét, és ne olyasmiket mondjunk, hogy az a baj, hogy az illető radikális, liberális, mérsékelt, kommunista vagy egyéb, hiszen ennek önmagában még semmi köze a problémához. Ha ennek nincs semmi következménye, akkor kit zavar, hogy ő micsoda? Ha meg van, akkor pedig már lehet arról beszélni. Lehetőleg konkrétan beszéljünk, ne általában vagy általánosítva, és ne célzásokkal. Ne gúnyolódjunk, ne ironizáljunk. Ha valakit megbírálnak, nem bűn az, ha azt is méltányoljuk benne, ami jó, hiszen biztosan vannak neki jó tulajdonságai is. És végül: figyeljünk oda egymásra, hiszen aki beszél, azért mondja, mert számunkra van mondanivalója.

Itt most az RMDSZ-beli hagyomány szerint az következett volna, hogy akkor ezt most szavazzuk meg. De mi lesz, ha mondjuk húsz ember nem szavazza meg? Mit csináljak én aztán azokkal? Felboríthatják az egészet. Éppen ezért azt mondtam: én ugyan most kérhetném az elnökséget, hogy ezt szavaztassa meg a kongresszussal, de inkább nem teszem, mert nem szeretnék vele senkit megsérteni. Nem hiszem, hogy olyan gyalázatosan rossz állapotban lennénk, hogy a normális emberi viselkedés ilyen elemi szabályainak betartására szavazással kellene rákényszerítenünk magunkat. Én bízom benne, hogy mindenki magától is tudni fogja, mihez tartsa magát.

És ezzel leültem a helyemre. A nagy tapsból éreztem, hogy ez sok embernek nagy megkönnyebbülést jelentett. Már még mosolygó arcokat is láttam sokfelé. Most már csak azt kellett figyelmem, mi fog történni. Jön az első felszólaló, teljesen rendben. A második, harmadik szintén. Már a hatodiknál tartunk, és én még mindig nem tudom, mi a helyzet: a szabályok működnek-e, vagy amúgy is így akarta volna mondani az illető? Nézem közben az embereket, látom, hogy egyre inkább megnyugszanak. Aztán jön valaki, aki rendkívül ironikusan és meglehetősen agresszíven kezd beszélni személy szerint az RMDSZ egyik vezetője ellen. A hallgatóság majd félpercre tűri, de akkor innen is, onnan is elkezdnek bekiabálni: Hagyja abba! Nem ebben egyeztünk meg! Jöjjön le onnan! Nem akarjuk hallani! Menjen a helyére! A felszólaló kénytelen volt abbahagyni. Rögtön tudtam, hogy most már nyugodt lehetek a kongresszus felől, ez nem fog megismétlődni, hiszen a sárga lapot a terem mutatta, nem az elnökség, márpedig vox populi, vox dei. Nem is történt aztán semmi ehhez hasonló, jól lehetett dolgozni, majdnem olyan jól, ahogy a cikkben is megírtam.

Hanem később egyszer mégis történt valami, erre utaltam a cikkben, mikor az apró incidenseket emlegettem. Megjött ugyanis nagy késve Szócs Géza is, aki – mivel nem volt ott az elején, így azt sem tudhatta, hogy itt közben történt valami, vagyis hogy ez a kongresszus már nem az a kongresszus, ahová ő indult – nagy gyanútlanul elkezdte szétosztogatni Tokay György ellen írott, gyilkos iróniájú pamfletjét. (Éppen szünet volt.) Hozott belőle egy ölnyit, hogy mindenkinek jusson. Írásműnek ritkán volt még akkora hatása,

mint ennek. Azt a felháborodást látni kellett! Ugyanis ráadásul éppen azt a fázist fogta ki, mikor az emberek már nemcsak felengedtek, hanem kezdtek tényleg bízni is benne, hogy ez a kongresszus most már végig normális mederben fog haladni, és ennek már örülni is tudtak. Így aztán ezért már nem is sárga lap járt, hanem piros: hiába próbálták aztán támogatói különböző funkciókba jelölni a szerzőt, ő már a jelölést sem vállalta, alighanem mert jó érzéssel és szerintem korántsem alaptalanul úgy látta, hogy a szükséges szavazatszám ezen a kongresszuson már úgysem jöhet össze.

Aztán vége lett a kongresszusnak, viszonylag jó, bizakodó hangulatban. Sok esélyt láttam rá, hogy valami jó dolog induljon el végre az RMDSZ-ben. Mikor azonban hazaértem, döbbenet láttam, miket írnak a román lapok, mit mondanak a román kommentátorok a tévében, és arra gondoltam, ezt helyére kell tennem valahogy nyilvánosan, még mielőtt a magukat radikálisnak vélők úgy kezdenék érezni csakugyan, hogy őket Brassóban legyőzték (holott ilyesmiről szó sem volt), mert az tönkretehet mindent abból a még nagyon is sérülékeny egységből, ami Brassóban kialakult. Ezért is írtam ezt a cikket, úgy időzítve, hogy még a gyergyószentmiklósi első SZKT-ülés előtt megjelenjen. (Elkövettem viszont egy hibát: a Romániai Magyar Szónak adtam, ugyanis csak később tudtam meg, hogy éppen ún. radikálisaink közül, akiknek elsősorban szólt volna, ezt a lapot sokan elvből nem olvassák.)

Katona Ádám kimaradását azonban nem azért sajnáltam benne annyira, hogy az ún. radikálisok jóindulatát megszerezsem, hanem mert csakugyan az volt a véleményem, hogy nélküle nem lesz teljes az SZKT.

AMIVEL TARTOZUNK DOMOKOS GÉZÁNAK

Nem emlékszem már rá pontosan, valamikor a nyolcvanas évek elején volt. Ha tudom, hogy egyszer szükségem lesz rá, a napját is megjegyeztem volna. Együtt sétáltunk Domokos Gézával a bukaresti Herăstrău parkban, hazafelé menet a kiadóból. Jó hely volt az a park: hasznos az egészségnek, gyönyörködtető a szemnek, megnyugtató a léleknek: csöppnyi hely a világban, ahol amúgy nemigen hangoztatott gondolatainkat is őszintén, szabadon elmondhattuk egymásnak, anélkül hogy mindenféle fülekre meg poloskákra tekintettel kellett volna lennünk. (Mi ugyan a kiadóban sem igen tettünk lakatot a szánkra.) Sétáltunk, mondom, hazafelé, s akkor mondta el nekem Domokos Géza – több korábbi hasonló beszélgetés után –, hogy nem kevés vívódás után arra a bizonyosságra jutott, hogy az egész kommunizmus, nemcsak ahogy a „megvalósult szocializmusban” alkalmazzák, hanem úgy mindenestül, eredeti elképzelése szerint is egy nagy zsákutca, amely lényege szerint, szükségszerűen vezet a diktatúrához. Illúzió tehát minden olyan elképzelés, amely az emberarcú szocializmusról ábrándozik: ez egyszerűen fából vaskarika.

Nem kérdeztem tőle, hogy de mit kellett ezen annyit vívódni: hiszen senki komoly ember nem mond le könnyen egy eszméről, ha egyszer korábban arra építette hitét és világnézetét. Aki az ilyesmin vívódás nélkül átesik, annak feltehetőleg sohasem volt igazi meggyőződése. És hát újsütetű „álláspontja” is annyit ér csupán: nem megszenvedett igazság az, csupán alkalmi, konjunkturális vélemény, amely holnapra talán az ellenkezőjére fordul, ha az érdek úgy kívánja. Domokos Gézában akkor épp azt tiszteltem, hogy a kommunizmussal, az abban való hittel való leszámolása a korábbi önmagával való könyörtelen szembenézést is jelentette, és mindent, ami ezzel jár. (Ennek a folyamatnak egyébként másik kollégám, Molnár Gusztáv is tanúja volt; akinek kételyei volnának szavam hihetőségét illetően, őt is megkérdezheti, nem hiszem, hogy ne emlékezne rá, hiszen ezt annak idején egymás közt is megbeszéltük.)

Aztán jött 89 decembere, s minden, ami azután következett, s egyszer csak azt kellett hallanom, hogy nekünk – a magyaroknak is meg az RMDSZ-nek is – tulajdonképpen Domokos Géza, ez a megveszekedett kommunista az első számú közellenségünk, aki, csak hogy megtarthassa korábbi pozícióját, arra is képes, hogy a magyarokat eladja régi, szintén kommunista barátjának, Iliescunak.

Elgondoltam akkor, hogy milyen is volt az ő korábbi „pozíciója”. Lehet, hogy távolról nézve sokak számára irigylésre méltó volt, mindenesetre közről csöppet sem volt az. Tizenhét évig voltunk munkatársak, s ezt így kell érteni, ahogy mondom: munkatársak. Nem úgy, hogy ő volt az igazgatóm, én meg az ő alkalmazottja. Mindnyájan munkatársak voltunk, nem is maradhatott volna fenn a Kriterion, ha ez nem így lett volna. Ha baj volt – márpedig ritkán volt úgy, hogy valami baj ne lett volna –, akkor az volt a szokás, hogy mindent

megbeszéltünk együtt, s utána Géza bevetette magát, majd jött elmondani, hogy mire járt, s megbeszélni velünk, hogy most milyen következő lépésre számíthatunk, s annak hogy lehet elejét venni. Sokszor akarták kibuktatni, talán a jó csapatmunka is segített abban, hogy nem sikerült. (Egyszer két hétig ült a nyakunkon egy ellenőrző brigád, ezt maga Dulea elvtárs vezette – aki akkor a sajtóban dolgozott, tudja, hogy ez mit jelent –, ostromállapot uralkodott a szerkesztőségben, mindnyájan éjjel-nappal dolgoztunk mindenféle kimutatásokon, statisztikákon meg hasonlókön, hogy bármilyen vád érne bennünket, rögtön készen álljon a cáfolhatatlan ellenérv. A vége az lett, hogy a brigád elment, megígérve, hogy majd közlik a konklúziókat. Azóta sem hallott róla senki, Domokos Géza pedig maradt továbbra is az élen – már úgy értem: a borotva élen.) Akinek jó a memóriája, arra is emlékezhet, hogyan akarták 1977-ben felfelé buktatni, csak hogy eltávolítsák a kisebbségi kultúra akkor legeredményesebben működő intézményétől, a Kritériontól: megajánlották neki, hogy havi 5000-ért legyen az Írószövetség titkára. Mivel magukból indultak ki, úgy vélték, egy ilyen ajánlatot nem lehet visszautasítani. Domokos Géza pedig – ahogy egy igazi karrierista, funkcióvadász és anyagi előnyököt hajhászó kommunistaéhoz illik – kijelentette, hogy ha nagyon muszáj, akkor ingyen, társadalmi munkában ellátja az írószövetségi titkári munkakört, fizetett állásként azonban továbbra is ragaszkodik a 3800 lejes kiadói igazgatóságához. Pedig nagy boldogan már az utódját is kinézték.

Mindezeket – és még sok egyebet – tudva, gondolom, érthető, ha enyhén szólva megrökönyödtem, mikor később a róla szóló szörnyűséges vádat – de miért ne nevezném őket nevükön? rágalmakat – hallottam. De azt is látnom kellett, hogy két évi RMDSZ-elnökség után Domokos Géza már nem egészen a régi Géza volt. Mert olyan helyzetbe került, amelyet egyre kevésbé tudott sérülés nélkül elviselni. Sokszor elbizonytalanodott, kapkodott ide-oda, védekezett – egyszerűen úgy viselkedett, ahogy az üldözött ember szokott. Teljesítménye és hatékonysága is jóval alatta maradt képességének. Pedig eleget gyakorolta korábban, hogyan állja a sarat a legkeményebb támadásokkal szemben. Volt azonban egy nagy különbség: akkor a magyarság ellenségei támadták, most viszont azok, akik együtt kellett volna hogy harcoljanak vele a magyarság érdekeiért. Úgy látszik, arra az egyre nem volt felkészülve, hogy jóhiszeműségével és a magyarság ügye iránti elkötelezettségével szemben valaha is bizalmatlanság merülhet fel.

Az RMDSZ élén eltöltött három évének számomra legelszomorítóbb pillanata az volt, amikor – szinte beletörődve abba, hogy belső ellenségei legyőzték – kijelentette, hogy érvényesnek tartja magára nézve a Temesvári Kiáltvány 8. pontját, és levonja az ebből adódó konzekvenciákat. Eszembe jutott akkor, mit hallottam Marosvásárhelyen az RMDSZ II. kongresszusán egy általam nagyra becsült, de akkor másokkal együtt éppen Domokos Géza megbuktatásán buzgólkodó fiatalembertől, aki mély szomorúsággal ugyan, de azt mondta: „Hiába, úgy látszik, kommunista módszerek ellen csak kommunista módszerekkel lehet harcolni.” Hát ez az volt: igazi kommunista módszer. Tökéletes példája annak, hogyan lehet

egy embert oda juttatni, hogy – az ügy érdekében – olyasmit is magára vállaljon, amiben pedig nem lehet elmarasztalni. Akárcsak a hírhedt kirakatperekben. Mert Domokos Géza minden tárgyi alap nélkül alkalmazta magára a 8. pontot. Itt van előttem a szöveg, s mivel időnként hivatkozni szoktunk rá, ajánlom, hogy más is vegye elő, mert az ilyesmit nem szabad az emlékezetre bízni. Azt mondja a sokat emlegetett, de sohasem idézett 8. pont: „A volt párttagság nem bűn. [...] Az aktivisták azonban [akiknek magas politikai és közéleti funkciókból való kitiltását szorgalmazza a Kiáltvány – Sz. N. S.] olyan emberek voltak, *akik feladták foglalkozásukat, hogy a kommunista pártot szolgálják, és élvezzék az ebből származó különleges anyagi kiváltságokat*” (l. Romániai Magyar Szó, 1990. március 14.). Kérdem én: ki tud arról, hogy Domokos Géza valaha is főállásban pártaktivista lett volna, és ezért kapta volna a fizetését? És ki tud arról, hogy valaha is különleges anyagi kiváltságokat élvezett volna? Mert én nem. Az igaz, hogy egy ideig póttagja volt az RKP Központi Bizottságának, de hát arról meg mindenki tudja, aki az akkori rendszert ismeri, hogy a póttagokat nem azért választották be, hogy a döntésekben is részt vegyenek (ezért nem is igen siettek különleges anyagi kiváltságokkal jutalmazni őket), hanem szinte hivatalból kerültek be ide a különböző intézmények vezetői. Domokos Gézát ide, bármilyen furcsán hangzik, elsősorban nem mint kommunistát, hanem mint Kriterion-igazgatót választották be (ám elég hamar rájöttek, hogy úgy is csak tévedésből, úgyhogy aztán már póttagnak sem választották meg, habár a kiadó élén meghagyták).

Távol áll tőlem, hogy azt higgyem: Domokos Gézát csak hódolat illeti meg, nem bírálat. Sőt lehetetlennek is tartanám, hogy az RMDSZ elnökének csöppet sem irigylésre méltó funkcióját gyakorolva nemcsak ő, hanem bárki az ő helyében csupa kifogástalanul jó döntést hozott volna. (Aki úgy érzi, hogy vele nem történhetett volna meg, hogy hibázzék, jelentkezzen!) Nem azzal van nekem bajom, ha valakit konkrét tényekre alapozott, tárgyyszerű bírálattal illetnek. Erre szükség is van, enélkül nem tudunk tanulni saját hibáinkból. Hanem azzal a bizonyos „kommunista módszerrel”, amellyel sikerült végre a kispadra ültetni egyik legjobb csatárunkat. Igaz, Domokos Géza egészségi okok miatt is kénytelen volt elhagyni a pályát, maga sem vállalta volna további két évre a megterhelő elnöki funkciót. De vajon milyen érzéssel vonul vissza az, akit az utóbbi hónapokban saját csapata akart erőnek erejével lefűtyülni a pályáról? Többen mondták abban az időben: nem értik, miért nem mond már le Domokos Géza, ha látja, hogy jelenléte mekkora feszültségeket okoz. Én, azt hiszem, értettem. Domokos Géza azért nem mondott le, mert ellenfelei teljesen bekerítették, nem hagytak neki egy olyan helyet, ahová méltósággal visszavonulhatott volna. Méltatlanul bántak vele, megrágalmazták, rossz hírbe keverték bel- és külföldön, mindent elkövettek ellene, amit csak az emberi méltóság ellen el lehet követni. Ilyen helyzetben senki nem vonulhat vissza, akiben csöppnyi önérzet van. És jól tette, hogy nem engedett az erőszaknak.

Lehet, hogy valaki most arra gondol: minek kell most már erről beszélni, mikor ez már a múlté, mikor úgy tűnik, Brassóban az RMDSZ valóban egy más minőség útjára tért rá?

Nos, nemcsak azért kell, mert tartozunk ezzel Domokos Gézának is meg az igazságnak is, hanem azért is, hogy az RMDSZ ne kezdje új korszakát rossz lelkiismerettel. És a tanulságokért is: nehogy még egyszer elkövessük ugyanezt a hibát. Hogy legyen mindannyiunk számára világos: a cél nem szentesíti az eszközt, és nemcsak kommunista vagy annak vélt módszerek, hanem egyáltalán semmi ellen nem szabad kommunista módszerekkel harcolnunk. A világon minden rossz addig marad fenn, míg akad ember, aki azt csinálja. A kommunista módszerek addig fognak fennmaradni, amíg valaki is hozzájuk folyamodik. Aki kommunista módszerek alkalmazásával akar a kommunizmus ellen harcolni, az – éppen ezáltal – tulajdonképpen továbbélteti azt, ami ellen küzd.

Domokos Gézának egyetlen olyan korábbi ellenfeléről tudok, aki a kolozsvári nyilatkozat aláírása után nyilvánosan elmondta (az Erdélyi Naplónak adott interjújában), hogy bizony tévedett, amikor árulónak (vagy ahogy ő mondta: labancnak) hitte mindazokat, akik azelőtt valamilyen meggondolásból nem lelkesedtek az autonómia kinyilatkoztatásáért. Ez az ember ettől a gesztustól nagyot nőtt a szememben. Mégsem hallgathatom el kérdésemet, amely az interjú olvasása közben ötlött ugyan fel bennem, de nem egyetlen személynek szól: ez most már tán rendben is volna, de ki fog vajon Domokos Gézától nyilvánosan bocsánatot kérni? És mi lesz a szertehintett mérgekkel? Mert ilyenkor bezzeg könnyű azt mondani, hogy borítsunk fátylat a múltra. El is fogadnám, de talán nem épp azoktól kellene, akik másokat múltjuk pörsenéseiért gondos felkutatásával és ezek diadalmas felmutatásával szeretnének félreállítani a maguk útjából.

Marad tehát a kérdés: ki fog bocsánatot kérni Domokos Gézától? Én mindenesetre igen: kedves Géza, régi bajtársam, bocsásd meg nekem, hogy ezt a cikket nem írtam meg legalább egy évvel ezelőtt! Kívánom Neked, hogy légy jó egészségben, gyűjts testi és lelki erőt a folytatáshoz – hiszen ha funkciót nem vállalsz is, abbahagyni úgysem tudhatod, amíg csak vannak megoldatlan problémák. És mert ebben nem fogunk szűkölködni, úgy érzem, lesz még szükség a szavadra.

Erdélyi Napló 1993. február 11.

(Ahogy ma látom)

Ezt a cikket több szempontból is muszáj volt megírnom. Hogy miért, az jórészt érthető a szövegből. Volt azonban valami, ami akkor különösen rosszul esett nekem, de, gondolom, Domokos Gézának sem eshetett jól. Ő már a brassói kongresszus előtt bejelentette, hogy nem vállalná tovább az RMDSZ-elnökséget, sőt – részben egészségi okok miatt is – a politizálásból is visszavonul. Ezt meg is tudtam érteni mindazok után, amit végig kellett csinálnia. Aztán jött a kongresszus, és Markó Bélát választottuk meg a helyébe. Ahogy ez lenni szokott, az újonnan megválasztott elnök tartott egy rövid beszédet. És itt történt az a kellemetlenség, vagy nem is tudom, minek nevezem, hogy beszédében elmulasztotta méltatni és megköszönni a leköszönő elnök munkáját. Ha a kongresszust nem előzi meg az a nagy egymásnak feszülés, és főleg az a sok támadás, ami Domokos Géza ellen irányult, ezt

még talán el lehetett volna könyvelni véletlen figyelmetlenségként, így azonban az ember nem tudta hirtelen, mire vélje. Én sem tudtam akkor eldönteni, hogy ez az ilyen helyzetekben már csak protokoll szerint is kötelező gesztus most vajon egyszerűen csak feledékenységből maradt-e el, vagy pedig az új elnök a jövő perspektíváit szem előtt tartva esetleg nem látta célszerűnek, hogy valakikben olyan benyomást keltsen, mintha neki az előző elnök munkája tetszett volna.

Ezzel az írással egyebek mellett ezt a mulasztást is pótolni szerettem volna. Igaz, nem az új elnök pozíciójából, cserében viszont a nagy nyilvánosság előtt.

Jellemző egyébként arra a helyzetre, hogy nem sokkal megjelenése után három fiatalemberrel utaztunk együtt valami RMDSZ-összejövetelre, és azt kérték tőlem, mondjam meg őszintén, miért írtam én tulajdonképpen ezt a cikket. Na, mondom, vajon miért? Tippeljetek! És tippeltek: valakik megbízásából vagy megrendelésére írtam; azért írtam, mert még kiadói szerkesztő koromból valami miatt mindmáig nagyon el vagyok kötelezve Domokos Gézának; maga Domokos Géza mint egykori főnököm utasított erre. Volt még vagy kettő, azok is ilyenek. Csak az az egy nem tudott szegényeknek sehogy eszükbe jutni, ami pedig a legegyszerűbb lett volna: hogy azért, mert ez volt a véleményem, és abban a helyzetben úgy éreztem, hogy meg kell írnom. Egészen elborzadtam akkor, hogy mivé tudhat tenni amúgy normális és még csak nem is buta embereket a politikai elvakultság.

MI VAGYOK, ÉS MI NEM VAGYOK?

Bírálóimnak, szeretettel

Álldogálok magamban a gyergyószentmiklósi SZKT-ülés számos szüneteinek egyikében, gondolataimat rendezgetve. Egyszer csak rám köszön egy kedves ismerősöm: „Na, hogy vannak a liberálisok?” Már meg sem lepődöm a kérdésén, sőt örülök, hogy ezúttal megúsztam ennyivel, mert az is megesett már velem, hogy valaki – igen derék ember amúgy – aggodalmasan arra kért, mondjam el neki, mi is hát az én helyzetem, hogyan viszonyuljanak ők ahhoz, hogy én a Szabadelvű Körbe szegődtem. (Nem mondta ki, de hangjában és feszengésében benne volt a folytatás is: mikor pedig ők azt hitték, hogy rendes ember vagyok.) De legalább ilyen humoros volt az is, amikor egykori kollégám a kolozsvári Szabadságban többek között nekem mint a Szabadelvű Kör oszlopos tagjának ajánlotta figyelmembe cikkének magvas mondanivalóját. Pedig ennek a Körnek én sohasem voltam tagja, és nem is gondoltam arra, hogy belépjek, mert mindig is úgy vettem, hogy oda a liberálisoknak kell tartozniuk, tehát ha én nem vagyok liberális, nincs mit keresnem ott.

A dolog fölött azonban nem térhettem egyszerűen napirendre, mert nem tudtam nem gondolni arra: de mi volna akkor, ha tagja volnék ennek a körnek? Nem volna tovább érvényes, amit most mondok? Illetve: attól nem volna érvényes? S akik vitáznak velem időnként, azok vajon a nézeteimmel nem értenek egyet, vagy pedig vélt liberalizmusommal? Nem foglalkoztatnának ezek a kérdések, ha nem tapasztalnám, mennyire hajlamosak vagyunk embereket hovatarozásuk szerint megítélni, nem pedig aszerint, hogy mit gondolnak, mit mondanak, és mit tesznek.

No de vannak itt furcsább dolgok is. Miközben olykor kereszténydemokraták részéről is enyhe rosszallást tapasztalok amiatt, hogy írásaimban a liberalizmus „mételyét” vélik felfedezni, az Erdélyi Magyar Kezdeményezés egyik jeles képviselője viszont kereszténységem miatt marasztal el leplezetlen iróniával. Ezt meg azért nem értem, mert magam olvastam az EMK programjában, hogy ez egy keresztény platform. Hogyan lehetséges, hogy valaki éppen azt gúnyolja bennem, amit pedig programszerűen felvállalt maga is?

Mondtak aztán engem mérsékeltnak is, olyan értelemben, hogy állítólag nem vagyok radikális. Ebben sem az zavart, hogy megint besoroltak valahová, ahová nem tartom magam odatartozónak, hanem az, hogy ezzel rögtön rám vetítették mindazt a sok minősítést, amit kötelezően jellemzőnek vélnek minden mérsékeltre. Szerfölött kényelmes eljárás ez: ha valakit egyszer besorolunk valahová, attól kezdve azt hisszük, immár mindent tudunk róla, nem szükséges még csak oda sem figyelni, mit is szeretne az illető, hiszen úgyszólván tudjuk, hogy ugyanolyan ő is, mint minden mérsékelt (vagy tetszés szerint behelyettesíthető: mint minden

radikális, vagy EMK-tag, vagy Szabadelvű Kör-tag, vagy MISZSZ-es, vagy kommunista, vagy akármi). Egy a sok egyforma (vagy inkább hasonszórú) közül. (Megtörtént, hogy egyik cikkemet valaki jól megfricskázta – neveket azért nem mondok sehol, mert itt a jelenség a fontos, nem a személy –, utóbb, mikor rákérdeztem, hogyan is értette pontosan, kiderült, hogy nem is olvasta. Nyilván enélkül is tudta, mit kell gondolnom, ha egyszer, legalábbis ahogy ő vélte, ebbe vagy abba a csoportba tartozom.)

Ezzel csak egy a baj: az, hogy az emberek nem egyformák. Én például jól ismerem a Szabadelvű Kör legtöbb tagját, de nem tudnám őket közösen jellemezni. Vannak ott szép számmal olyanok, akikkel nagyon sok tekintetben egyezik a véleményem (alkalmasint ezért is tévesztenek engem össze sokan övelük), másokkal meg nehezebben tudok egyetérteni. Nagyjából így vagyok más platformok és csoportosulások képviselőivel is. Hogyan merhetném hát kijelenteni, hogy ez vagy az a platform vagy frakció csupa ilyen, a másik meg csupa amolyan emberből áll?

Rendben van, mondhatja valaki, de ha sem liberális nem vagyok, sem kereszténydemokrata, sem kommunista (méltányolnom kell, hogy bár ezt az egyet nem is feltételezte rólam senki, legalábbis nem jutott tudomásomra), sem szocialista vagy szociáldemokrata, sem egyéb, akkor hát mi vagyok?

Ebben a kérdésben megint ott lapul egy előfeltevés: az, hogy az embernek feltétlenül tartoznia kell valahová, kell hogy legyen egy ideológiája, amelyre esküszik. Én ezzel szemben úgy látom, hogy ha a magam véleményét akarom képviselni, akkor nem kötelezhetem el magam egyik ideológia mellett sem. Hiszen akkor bármiről nyilvánítanék is véleményt, mindig arra is gondolnom kellene, hogyan viszonyul ez ahhoz az ideológiához, amelyet képviselnem kell(ene). Ennélfogva könnyen oda juthatnék, hogy olyat kellene esetleg mondanom az ideológia kedvéért, amivel nem értek teljesen egyet, vagy el kellene hallgatnom bizonyos dolgokat csak azért, hogy az ideológia bizonyos elveivel ne kerüljek ellentétbe. Ezt pedig én semmiképpen nem vállalhatom, még ha ez a veszély pusztán csak elméleti volna is. Cselekvésben, magatartásban még csak el tudom valahogy képzelni a pártfegyelmet. Gondolkozásban nem.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy nincsenek elveim. Csakhogy ezek nem alkotnak ideológiát a szó igazi értelmében. Azt például ne várja tőlem senki, hogy megmondjam, milyen volna szerintem az eszményi társadalom, amely felé haladnunk kell. Honnan tudhatnám? És egyáltalán: tudhatja ezt valaki is? Aki eddig tudni vélte, több kárt csinált vele, mint hasznot. (Lenin, Hitler, Sztálin, Pol Pot, hogy az apróbbakat ne is említsem.)

Én leginkább az erőszakmentesség híve vagyok. Hiszem és vallom, hogy bármiféle erőszak alkalmazásából csak baj származhatik, jó nem. Erőszakon természetesen nemcsak a látványos testi erőszakot értem, hanem a lélektani erőszaktól (amilyen például a nacionalista propaganda) a szóbeli erőszakig vagy az intézményeinkbe beépített strukturális erőszakig mindent, ami sérti az emberi lény szabadságát és méltóságát. Erőszak van ott is, ahol

valakinek megtiltják, hogy véleményét szabadon és következmények nélkül elmondhassa, vagy ahol bárkit is megbélyegző címkékkel látnak el azért, mert éppen az a véleménye, ami. Az is erőszak, ha az ember szabadságát valamilyen nagyobb csoport (állam, nemzet, párt, egyház) vélt vagy valóságos érdekeinek próbálják alárendelni. Mindenütt erőszak van, ahol úgy akarnak egy problémát megoldani, hogy a folyamat egy nyertessel és egy veszteséssel végződjék.

Ezzel az erőszak fogalmát korántsem merítettem ki, inkább csak jeleztem, hogy mire gondolok. Látni lehet, miért esik egybe az én véleményem sok tekintetben a liberálisokéval: az egyén szabadsága és emberi méltóságának tiszteletben tartása az erőszakmentességben is feltétlen alapelv. A liberalizmus individualizmusával azonban nem tudok mit kezdeni. Úgy látom, hogy a liberalizmus úgy alapoz mindent az egyén szabadságára, hogy közben a másik emberről kissé megfeledkezik. Illetve jelen van az is, de inkább mint negatívum: az egyén szabadsága addig tart, ahol a másik egyéné kezdődik. A másik ember az én szabadságom korlátja: senki sem lehet szabad a másik rovására. Az erőszakmentességben a másik ember pozitívumként jelenik meg. Az ember egyedül talán lehet szabad (igaz, mihez kezd vele?), de erőszakmentes csak egy másik emberrel együtt lehet. Én nem annyira szabad egyéneknél gondolkozom, mint inkább együttműködő, kooperatív közösségekben. Olyan közösségekben, amely szabad emberek önkéntes társulása valamilyen közös vállalkozás sikeres véghezvitele érdekében. Ez a közös vállalkozás lehet szűk helyi jellegű (teszem azt, egy falu összefog, hogy közös erővel kutat fúrjanak és így ivóvízhez jussanak), de lehet egészen nagy, történelmi távlatú is, mint például egy nemzeti közösség tagjainak közös harca azért, hogy nemzeti kultúrájuk értékeit szabadon megőrizhessék és fejleszthessék. Akár egyikről, akár a másiktól van szó, az ember mindegyikben „a másik ember felé fordultában” van jelen (ahogy Karácsony Sándor mondaná), vagyis egyesíteni igyekszik szabadságát a másik emberével, hogy közösen nagyobb erőt jelentsenek, anélkül azonban, hogy ez bármelyikük és bárki más szabadságát csorbítaná.

Az erőszakmentesség nem ideológia, hanem inkább hatékony probléma-megoldási és életstílus. Morális tartalma legalább olyan fontos, mint gyakorlati hasznossága. Ezért el sem tudnám képzelni, hogy például az RMDSZ-en belül valaki is létrehozzon egy erőszakmentes platformot. Az erőszakmentesség nem olyan természetű, hogy bárki(k) kisajátíthatná(k), politikai/hatalmi tőkét kovácsolva belőle mások rovására. (Ezért vannak egyébként fenntartásaim a keresztény pártokkal, platformokkal szemben is.) Az erőszakmentesség követői nem tűzik ki célként az erőszakmentes társadalom megvalósítását (habár az eszmény voltaképpen ez), még kevésbé a konfliktusmentes világot. Hiszen éppen abból indulnak ki, hogy a konfliktus egyenesen következik az emberek különbözőségéből, abból, hogy szerencsére nem vagyunk egyformák. Konfliktusok tehát mindig lesznek, amíg legalább két ember van a földön. Arra viszont igenis lehet törekedni, hogy a konfliktusok és általában a problémák megoldásában ne az erőszakos, hanem a sokkal hatékonyabb és emberhez

méltóbb erőszakmentes módszereket próbáljuk alkalmazni. Ezért is igyekeznek népszerűsíteni, másokkal megismertetni és elfogadtatni azt a nagy tudásmennyiséget és hozzáértést, amelyet részben elméleti úton, nagyjából azonban az igazságtalanságok elleni küzdelem és a konfliktusmegoldás gyakorlatában szereztek. (Mondanom sem kell, hogy itt nem magamra gondolok, hanem azokra, akiktől magam is tanulhattam egyet-mást, ha nem is eleget.)

Az erőszakmentesség globális, integratív szemléletet is jelent. Ezen egyebek mellett azt is kell érteni, hogy én például úgy vélem: ha valamely eldugott faluban sikerül megoldani egy problémát vagy egy konfliktust, megszüntetni egy igazságtalan helyzetet, amely korábban szenvedést okozott azoknak az embereknek, akkor ettől az egész világ lesz jobb. Nem véletlenül olvashatni annyiszor az erőszakmentesség irodalmában a következő elvet: „Gondolkozz nagy összefüggésekben, és cselekedj közvetlen környezetemben!” (Angolul ez frappánsabb: „Think globally, and act locally!”) Ez már a „programom” némely pontjait is érinti. Banális igazságok ezek, mégsem árt őket elmondani. Íme néhány mutatóban:

1. Sohasem szabad lebecsülni a jelentéktelennek tűnő helyi eredményeket.
2. Ha valamit megoldottunk, azzal is előbbre vagyunk: az előállt helyzet mindenképpen jobb, mint ha még azt sem oldottuk volna meg.
3. Jobb valamit jól csinálni, mint rosszul.
4. Nagyobb esélyünk van rá, hogy valamit jól csináljunk, ha értünk hozzá, mint ha nem értünk.
5. Ha valaki ért valamihez, az mindig úgy alakult ki, hogy először nem értett hozzá, aztán fokozatosan megtanulta. Senkivel sem történt ez másképpen, velünk sem fog.
6. Ha az ember akar valamit, megkeresi a megoldást. Ha nem akar valamit, megkeresi a kifogást.
7. A megoldással többre megyünk, mint a kifogással.

Az erőszakmentesség éppen globális szemlélete folytán mindig *a helyzet egészét* veszi tekintetbe, a problémamegoldást úgy fogja fel, mint a helyzet egészének *gyökeres* megváltozását. Ezért az erőszakmentesség minden más megközelítésnél radikálisabb. A nálunk radikálisnak nevezett szemlélettől éppen azért idegenkedem, mert ahhoz képest, amit én szeretnék, túlságosan, kiábrándítóan mérsékelt: túl keveset akar, olyan keveset, hogy az legfeljebb csak rövid távon vezethet nagyon bizonytalan eredményre. Ugyanis nem a helyzet egészének gyökeres minőségi átalakítását tűzi ki célul, értve ezen a magyarok és románok közötti viszony teljes átrendezését, más alapokra való helyezését, ami egyedüli garanciája lehetne az elért eredmények tartósságának, hanem az egészen belül kizárólag csak a magyarság helyzete érdekli, azt szeretné megjavítani, úgy képzelve, hogy nemzetközi segítséggel, nyomással, miegymással ezt ténylegesen el lehet érni, s a magyarságnak jó lehet a helyzete akkor is, ha a magyar–román viszony minőségileg nem változik meg. Pedig nehezen lehet jónak nevezni azt a helyzetet, ahol az elért eredmények fenntartásáért állandó

csatározást kell folytatni, hiszen tudott dolog, hogy akit csupán csak külső nyomással kényszerítenek valamire, annak állandóan azon jár az esze, hogyan csinálja vissza a szerinte megbocsáthatatlan engedményeket. (A kényszerítés egyébként önmagában még nem elvetendő dolog, ha erőszakmentes. Hiszen kényszeríthetnek valakit valamire erőszakosan – például hátának szegezem a kést –, és erőszakmentesen, úgy, hogy megvonom tőle a számára nagyon fontos együttműködésemet: nem vagyok hajlandó semmilyen módon hozzájárulni ellenem vagy mások ellen irányuló akcióihoz. Tudni kell azonban, hogy a kényszerítés egymagában nem problémamegoldó eszköz, pusztán arra való, hogy olyan helyzetbe hozza az ellenfelet, hogy kénytelen legyen velem leülni, hogy közösen találjunk megoldást a problémákra. Ez viszont könnyebben megy, ha a kényszerítéssel párhuzamosan már minden tőlem telhetőt megteszek, ami a megoldás felé mutat.)

Én tehát sokkal többet szeretnék elérni, mint úgynevezett radikálisaink, s az erőszakmentes módszerek alkalmazása éppen ehhez tudna hatékony segítséget nyújtani. Egymagam vagy néhányadmagammal azonban túl kevés vagyok egy ilyen nagy feladathoz, legfeljebb annyit tehetek, hogy amit sikerült eddig megtanulnom, azt megpróbálom másoknak is átadni, s ahol lehet, alkalmazni. (Nem szeretném, ha valaki ezt úgy értené, hogy szerintem itt rajtam kívül senki nem ért semmihez. Tudom, hogy igenis vannak jó szakembereink, akik tekintélyes tudásmennyiségre tettek szert a politológia, a szociológia, a jogtudomány és más elméleti stúdiumok terén. Mindezekre szükségünk is van, hasznát is vesszük. De azt is tudom, hogy mennyire szűkében vagyunk a helyzetünkhöz szabott cselekvési módszerek ismeretének, az olyan szakszerűen felkészített embereknek, akik módszeresen, a világ más részein felhalmozott tapasztalatok alapos ismeretében járulhatnának hozzá ahhoz, hogy legyen végre egy hatékony konfliktus-megoldási stratégiánk, s az ne csak papírforma szerint való legyen, hanem működtessük is a gyakorlatban.)

Mondtam az imént, hogy a hazai értelemben vett radikalizmussal azért nem vagyok megelégedve, mert nem elég radikális. De valahogy így vagyok a liberalizmussal is. Teljes mértékben egyetértek azzal a törekvésével, hogy az egyén szabadságát, szabad véleményalkotási és véleménynyilvánítási jogát, a mások iránti toleranciát nagyra értékeli, hogy elutasít mindenféle kizárólagosságot, beleértve a nemzetit is. És mégis van benne valami, ahol úgy érzem, nem képviseli elég következetesen éppen az emberi lény szabadságát. Mégpedig gazdasági programjában. A piaci szabad verseny kíméletlen „aki bírja, marja” elvére gondolok, amely nagyon nem az én gusztusomnak való. Mert ez egy olyan terület, ahol egyértelműen, letagadhatatlanul jelen van az erőszak, minden következményével együtt. Az árut el kell adni, piacot kell neki biztosítani, állni kell a konkurenciát, s hogy ez működőképes legyen, ahhoz minden lehetséges fegyvert be kell vetni, a vásárlóval szemben pedig kemény erőszak-mechanizmusokat kell alkalmazni, hogy megvegye azt is, amire pedig semmi szüksége. Így alakulnak ki az olyan intézmények,

amelyek csillagászati összegeket fordítanak arra, hogy olyan tudás birtokába jussanak, amellyel durván vissza lehet élni, az egyén szabadságának rovására. A reklámszakértőket ma összehasonlíthatatlanul jobban megfizetik, mint a tanárokat vagy az orvosokat. Ezek áldásos munkájának is köszönhető, ha a társadalomban teljesen ferde – ha úgy tetszik: antiliberális – értékrend alakul ki, mint amilyen például az, amely a presztízsfogyasztást működteti. Nem értem, miért nem tiltakoznak a liberálisok az olyan gazdasági mechanizmusok ellen, amelyek szinte szükségszerűen vezetnek olyan emberhez méltatlan állapotokhoz, ahol az ember értékét nem emberi kvalitásai szerint mérik, hanem aszerint, hogy milyen márkájú és hányas évjáratú kocsival közlekedik. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy a szabad versenyen alapuló, egyébként valóban működőképes (bár az erőforrások felhasználását tekintve rettenetesen pazarló) gazdasági rendszer helyett jobbat tudnék ajánlani. De legalább a liberálisoktól elvárnám, hogy ezt ne az elvileg lehetséges legjobbnak tekintsék, hanem olyannak, amely sajnos úgy rossz, ahogy van, de pillanatnyilag jobbat nem tudunk. (Most ott tartunk, hogy a piac manipulációs eszközei átterjednek a politikai életbe, és veszélyeztetik magának a parlamentáris demokráciának az értelmét is. Amerikában például az elnökválasztás során már rég nem azon múlik az eredmény, hogy melyik jelöltnek milyen programja van, hanem hogy melyiknek van elég pénze ahhoz, hogy a legjobb kampánystábot megfizesse. A szavazatok számában nem a választók tényleges politikai opcióját lehet lemérni, hanem azt, hogy melyik reklámszakértő-csoport működött hatékonyabban.)

Az erőszakmentesség értékei legnagyobbbrészt egybeesnek a kereszténység értékeivel: az ember minden nehézség nélkül lehet egyszerre erőszakmentes és igaz, hit- és cselekedetbéli keresztény, ez a kettő nem akadályozza, hanem segíti egymást. A világon szép számmal működnek olyan erőszakmentes szervezetek, amelyek egyházi alapon szerveződnek, és nagyon tevékenyen részt vesznek a társadalmi igazságtalanságok elleni küzdelemben. (Ilyenekre nekünk is nagyon nagy szükségünk lenne.) Felmerül tehát a kérdés, hogy akkor miért nem csatlakozom a kereszténydemokratákhoz például. Nos, itt is hasonló fenntartásaim vannak: számomra a Kereszténydemokrata Párt nem elég keresztény. Ha az volna, nem okozna gondot némely kereszténydemokrata számára, hogy írásaimban olykor a liberalizmus hatását vélik felfedezni. Hiszen amit ők liberalizmusnak néznek, azok olyan alapelvek, amelyeket minden kereszténydemokratának nemcsak vallania kellene, hanem a politikától a mindennapi életig minden téren követnie is, ha valóban komolyan venné, hogy a kereszténység alapja az Evangélium, a krisztusi tanítás.

A végére hagytam a nemzeti orientációjú csoportosulásokhoz való viszonyomat, pedig vádoltak engem már kozmopolitizmussal is, azzal, hogy engem úgymond nem érdekel a magyarság sorsa. Mit lehet erre mondani, hogy ne tűnjék hivalkodásnak? Talán elég lesz, ha csak annyit mondok: aki ismer, tudja, hogy soha nem voltak politikai ambícióim. Nem vágytam az RMDSZ-ben vezető pozícióra, senki funkcióját soha nem irigyeltem, sőt teljesen értetlenül néztem mindig azt a szánivaló emberi gyarlóságot, amelyet olykor a politikai

pozíciókért való küzdelemben megnyilvánulni láttam. Ha tehát mégis részt veszek ebben a közös vállalkozásban, amit RMDSZ-nek vagy kisebbségi érdekvédelemnek hívunk, ha energiát fordítok rá, és megpróbálok segíteni benne ott, ahol tudok, az talán mégis mond valamit arról, hogy fontos-e nekem vagy nem, hogy mi lesz itt velünk, magyarokkal. (Különben miért is tölteném az időt ezzel a cikkel például, mikor van nekem a nyelvészetben is éppen elég adósságom?) Az viszont már igaz, hogy a nemzeti szempontot sohasem tudom elébe helyezni az embernek, erről nem tehetek. Ha ezen valaki netalán megütközne, egy olyan ember mondását ajánlanám a figyelmébe, akinek magyarságához és a magyarság iránti hűségéhez kétség nem férhet – Tamási Áronét: „Aki embernek nem jó, az magyarnak alkalmatlan.” Ez ugyan a valóságban nem egészen így van, hiszen köztünk, magyarok közt is van hitvány ember elég, de ha úgy fogom fel, hogy hiszen ez a tömör mondás nem is a valót mondja ki, hanem a kellőt, úgy programnak egészen elfogadható. És én valóban arra törekszem, hogy mindnyájan alkalmasnak találtsunk a magyarságra: magam is, és velem együtt azok is, akik olykor kétségbe vonják a magyarság iránti elkötelezettségemet.

Romániai Magyar Szó 1993. március 17.

(Ahogy ma látom)

Alighanem ezt is hiába írtam. Vagy talán rossz helyen közöltem, olyan lapban, amit bizonyos emberek elvből nem olvasnak. (Vajon van-e egyáltalán másmilyen lap is, olyan, amit mindenki olvas?) Ezt abból gondolom, hogy a Magyar Kisebbség 2000/1. számában Borbély Zsolt Attila, miközben áttekinti az RMDSZ történetét, és elér a fentebb már többször emlegetett egyeztető kerekasztal epizódjához, egyszer csak olyasmit ír, amitől igencsak nagyot néztem, mikor elolvastam. Azért is érdemes idézni, mert máskülönben is tökéletesen szemlélteti éppen azt, amiről ebben a cikkben beszéltem. Tessék csak odafigyelni: „Érdekes módon a kerekasztal moderátora a bal-liberális kampány egyik meghatározó figurája, Szilágyi N. Sándor volt, aki viszont e posztját közmegelegedésre töltötte be” (24).

Intézzük el előbb az egyszerűbbik részét. Itt tehát én már nem is egyszerűen liberális vagyok, hanem egyenesen a balliberálisok közé vagyok besorolva! (A *balliberális*-t, hacsak nem a szerzőtől idézem, itt és alább egybeírom, nem kötőjellel, mert ha már kell, a helyesírási szabályzat szerint így kell írni. Hogy a *liberális* és a *balliberális* között mi lehet a különbség, azt én elég nehezen tudom megítélni, mert ezek a finomságok sohasem érdekelték igazán, én tudniillik úgy általában nem hiszek a politikai doktrínákban, véleményem szerint ugyanis ezeket rég túlhaladta az idő: a mai világ komplexitása állandóan olyanfajta problémák elé állítja az embert, hogy ezek megoldása hasonlóan komplex megközelítést igényel, ezért ehhez külön-külön egyik doktrína sem lehet elégséges, de még egy valamilyen rögzített komplex koncepció sem, hanem csak egy olyan, amely nemcsak elég komplex, de elég rugalmas is ahhoz, hogy mindig az adott helyzethez és a probléma természetéhez lehessen alkalmazni. Annyit azonban eddigi olvasmányaim alapján már leszűrtem, hogy

káromkodásként a *balliberális* valamivel súlyosabb, mint a *liberális*.) El sem tudom képzelni, mire alapozhatja ezt a szerző (kíváncsi lennék rá, hogy ő vajon tudja-e, vagy csak valami ellenőrizetlen híresztelések alapján mondja – mert hiszen sok mindent mondanak ám az emberek, ami nem igaz –, ez azonban politológushoz nem egészen volna illő), én mindenesetre jóhiszeműen próbáltam megtalálni az elfogadható magyarázatát, tehát úgy értelmezem, hogy azért nevez engem balliberálisnak, mert úgy látja, hogy körülbelül úgy válnék én be liberálisnak, mint a balszerencse szerencséének. Ha így gondolta, már egyet is értünk, mehetünk tovább.

Az idézet másik feltűnő eleme, hogy a szerző nagyon nem ért benne valamit: ha egyszer én balliberális vagyok, akkor meg hogy a csudába lehet az mégis, hogy tudok kerekasztalt vezetni? Hiszen normálisan nem kellene tudjak! Ráadásul még nem is akárhogy, hanem „közmegelegedésre”, ami pedig egy ilyen kerekasztal esetében nem semmi! Egy balliberális ilyesmire nem kellene képes legyen! (Ezt hívják a pszichológusok kognitív disszonanciának.) Ez tehát iskolapéldaszerűen szemlélteti azt, amiről a cikkben írtam: besorolunk valakit valahová (még az is mindegy, hogy helyesen-e, vagy tévesen!), utána pedig szent meggyőződésünk, hogy az illető csakis olyan lehet, amilyen a mi sztereotípiáink szerint kell legyen, ha egyszer oda tartozik, és igencsak zavarba jövünk tőle, ha kiderül, hogy mégsem olyan.

Sajnos nem lehetek benne biztos, hogy ha a szerző ezt esetleg elolvassa, nem fogja-e majd azt mondani, hogy megvan már a rejtély nyitja: hát persze, azért tudhattam kerekasztalt vezetni, mert – amint azt itt fennebb végre tisztáztuk – mégsem vagyok balliberális! Ezért vagyok most kénytelen elmagyarázni neki, hogy nem azért. Hanem azért, mert egy ilyen kerekasztal moderátorának lenni, az egy professzionális kérdés: ez nem azon múlik, hogy én jobb- vagy balliberális vagyok-e, vagy bármi egyéb hasonló, hanem azon, hogy megtanultam-e tisztességesen, hogy kell azt csinálni, vagy nem. Mivel pedig én lehetőségeimhez mérten eléggé igyekeztem, hogy megtanuljam, ezt akkor sem csinálhattam volna másképp, ha – feltéve, de meg nem engedve – történetesen éppen balliberális lettem volna. (Hasonlóan értelmes kérdés: Ki tudhat jobban autót vezetni: egy balliberális vagy egy jobbliberális?)

No de az igazi még csak most jön: a szerző szerint nem elég, hogy én balliberális vagyok vagy voltam (sohasem is voltam!), hanem egyenesen „egyik meghatározó figurája” voltam valami „bal-liberális kampánynak”! Mivel biztos vagyok benne, hogy senki, aki emlékszik azokra az időkre, ezt így, szövegből kiemelve hozzám hasonlóan nem értené, hacsak nem ismeri azt a teóriát, amelybe ez illeszkedik, elmondom, hogy a szerző szerint az 1992. október 25-én elfogadott autonómia-nyilatkozat azért sem tudott érdemleges változást hozni (az „RMDSZ-establishment” „pozícióföltő” magatartása mellett), mert ezt megakadályozta „a Tökés-ellenes bal-liberális értelmiség ellenállása és ringbe szállása” a nyilatkozat elfogadása után (i. m. 22). Ez lenne tehát az a „kampány”, amelynek én állítólag

„egyik meghatározó figurája” voltam!

Borbély Zsolt Attila most megfizethetné nekem azt a munkát, amit ennek az állításának köszönhetően napokon át végezni voltam kénytelen. Ugyanis mivel az égvilágon semmire sem emlékeztem, amit ezzel egyáltalán kapcsolatba lehetne hozni, előszedtem összes régi papírjaimat, újság- és folyóirat-kollekcióimat, mindent az égvilágon, amihez csak hozzáfértem abból az időből, hogy derítsem ki valahogy, mi is lehet emögött. Abban az egyben teljesen biztos voltam, hogy Tőkés Lászlót én soha nem bántottam, nemhogy támadtam volna, sőt hitem szerint még csak meg sem bántottam soha semmivel (azt persze mindketten tudtuk egymásról, hogy bizonyos dolgokról nagyon nem egyformán gondolkozunk, de hát ez nem jelenthette azt, hogy ezért mindjárt bánatanunk is kellett volna egymást, vagy pláne hogy nekem emiatt egyenesen „Tőkés-ellenessé” kellett volna lennem), de hátha mégis volt valami, amit így lehetett értelmezni? A Magyar Kisebbség 1998/2. számában találtam az első támpontot (mert először a szerző neve szerint kerestem, hátha másutt pontosabban megmondja, mire gondol). Borbély Imre és Borbély Zsolt Attila tanulmányában, ahol szóba kerül ez a dolog, engem szabadelvű értelmiséginek mondanak, aki a baloldali liberálisok csoportjába tartozik (sosem tartoztam nemcsak ilyen, hanem semmilyen csoportba!), a „sajtóoffenzíva” szóhoz azonban itt legalább csatlakozik egy lábjegyzet, amelyben többek között az én „1992 végén, majd 1993 elején megjelent” írásaimat említik, „továbbá a »Felhívás a nyílt párbeszédre« elnevezésű aláírásgyűjtő akciót” (52. l., 34. sz. jegyzet).

Ez tehát már valami. Szedjem hát elő először is az 1992. október 25. utáni írásaimat (az ez előtt írottakra értelemszerűen nem gondolhattak a szerzők, hiszen a tétel szerint a „kampányt” a nyilatkozat elfogadása váltotta ki!) és 1993-belieket, és bolházzam őket végig, hol lehetek én vajon „Tőkés-ellenes”? Az eredmény: semmi. 1992-ből nincs is más írásom ebből az időszakból, csak *A stratégiaváltás szükségessége a konfliktuskezelésben* c., novemberi előadásom, amely, mint bárki ellenőrizheti itt fennebb, egész másról szól (az már igaz, hogy van benne bírálat, de teljesen egyértelmű, hogy az legalább annyira szól az ún. mérsékelteknek, mint az ún. radikálisoknak, ugyanis a konfliktuskezelésben sajnos egyik sem volt „profibb” a másiknál), illetve a *Csak fel a fejjel, semmi optimizmus* c. vitacikkem december elejéről, amelynek aztán tényleg az égvilágon semmi köze Tőkés Lászlóhoz, de még az ún. radikálisokhoz sem. 1993 elején a *Kongresszus után* (l. fennebb) az első cikkem, ebben sem találtam semmit. A következő a Domokos Gézáról szóló – csak nem erre gondolnak tán? Talán csak nem tartunk már ott, hogy ha írok egy bűnbánó cikket Domokos Gézáról, mert úgy látom, hogy nagyon méltatlanul bántunk vele, és megemlítem az érdemeit, akkor az valakik szemében már Tőkés-ellenesnek számítana? Nem hihettem el, már csak azért sem, mert abban a cikkemben éppen e két szerző egyikére, Borbély Imrére vonatkozott az a rész, amelyben megírom, hogy addig egyetlen személy mondta el nyilvánosan, hogy korábban tévesen ítélte meg (és el) Domokos Géza szerepét. A következő cikkem március

közepén jelent meg, éppen ez, amelyet itt kommentálok, erre aztán biztosan nem gondolhattak, nemcsak azért, mert ennek sincs semmi köze Tőkés Lászlóhoz (az ún. radikálisokról ugyan megírom, miért nem elég nekem annyi, amennyit ők akarnak, de ezt inkább sajnálattal voltam kénytelen megállapítani, nem támadólag, annak ott nem is lett volna se helye, se értelme), hanem azért sem, mert ezt nem is olvasták. Ha olvasták volna, nem írhatták volna rólam azt, amit írtak. Egy cikkem van még 1993 áprilisából (*Ki micsoda az RMDSZ-ben?*, itt következik alább), nem mondom, nem dicsértem meg benne különösebben az ún. radikálisokat, de az ún. mérsékelteket sem. Tőkés Lászlóról természetesen szó sem esik benne.

Foglaljuk tehát össze az eddigi eredményt: olyan írásaimmal, amelyekben Tőkés Lászlót és az autonómiapártiakat támadom, de amelyek amúgy nem léteznek, „egyik meghatározó figurája” voltam egy olyan „kampánynak”, amelyben semmi részem nem volt, és már csak azért sem lehetett, mert – töredelmesen bevallom figyelmetlenségemet – csak utólag értesültem róla bizonyos írásokból, hogy állítólag volt egy ilyen „kampány”, csak én nem vettem észre, mert abban az időben mással voltam elfoglalva (leginkább a kerekasztallal, mert közben két összejövétel között igyekeztem további szakirodalom alapján megtanulni azt, amit még mindig nem tudtam, de az is elég időmbe telt, hogy minden ülés után aprólékosan kielemeztem, hogy ott mi történt, mi volt jó, mi nem, mert abból nagyon sokat lehetett tanulni).

De járjak rendesen a végére ennek a dolognak, keressem elő mégis azt a „nyílt párbeszédre” szóló felhívást is, mert arra is hivatkoznak a szerzők, hátha onnan megértek valamit! Meg is találtam a Szabadság december 2-i számában. Nézem, van alatta 14 aláírás, tényleg köztük van az enyém is! Lássam hát, mit is írtam én ott alá, mert már csak annyira emlékeztem, mikor megpróbáltam felidézni, hogy mintha csakugyan aláírtam volna, mikor ideadták, de a részleteket nem jegyeztem meg, mert különösebb jelentőséget nem tulajdonítottam neki, hiszen volt már némi korábbi tapasztalatom arról, mennyit érhet az ilyesmi. Idézzem tehát a szöveget az elejétől:

„A vásárhelyi kongresszus óta eltelt időszakban a nyilvánosság előtt többen és többször megfogalmaztuk, miben és miért nem értünk egyet az RMDSZ-vezetőség egy részének jelenlegi politikai irányvonalával. [Így igaz, én is megírtam különböző változatokban, itt vannak a kötetben, igaz, én nem annyira a politikai irányvonalát bíráltam, sőt nem is „egy részét”, hanem úgy mindenestül az ottani állapotokat. Ezt azért nyugodtan aláírhattam.] Éppenséggel azt kifogásoltuk, hogy nincs is áttekinthető irányvonala: döntéseit a rögtönzés jellemzi. [Sajnos ez is színigaz volt.] Egyre nyilvánvalóbb, hogy nem támaszkodik a valóság alapos ismeretére, nem veszi figyelembe a romániai magyarok összes rétegeinek és csoportjainak mindennapi érdekeit, nem számol a romániai társadalom politikai éretlenségével. [Mondhatja-e valaki jó lélekkel, hogy nem így volt? Magam is többször szóvá tettem már jóval korábban.] Sőt inkább úgy tűnik, a közéleti kultúra hiányát

arra használja fel, hogy politikai akaratát – akár a társadalom valós érdekeinek rovására is – minden áron érvényesítse. [Én ezt egy kicsit még ennél is csúnyábban mondtam volna, ha én fogalmazom meg: még csak nem is a politikai akaratát, hanem a hatalmi pozíciók megszerzésére irányuló akaratát – tévedés ne essék, ez nemcsak az ún. radikálisok egy részére volt jellemző, hanem az ún. mérsékelték egy részére is.]

A gondjaink egészét átfogó hiteles érdekvédelmet elhanyagolva, a mai vezetés egy része az RMDSZ-t saját homályos politikai ambícióinak eszközévé próbálja tenni. [Ez már csakugyan az autonómia-nyilatkozat elfogadásával, illetve elfogadtatásával kapcsolatos, de akkor sincs benne semmi hazugság. A „homályos” sajnos egyáltalán nem volt túlzás, hiszen, mint fentebb már elmondtam, miután sikerült kiharcolni az elfogadását, rákérdezésre senki sem tudta megmondani, mit is kellene hát érteni a belső önrendelkezésen.] Folytonos probléma- és feszültségoldó tevékenység helyett, amely a romániai magyarok életének pozitív alakulását szolgálná, csupán előkészítetlen – konfliktust vagy legalábbis zűrzavart keltő – politikai döntéseinek utólagos kimagyarázására szorítkozik. [Pontosan így volt, éppen ebben voltunk benne nyakig. – Itt jegyzem meg, hogy aki azt hitte később (mert akkor nem volt, mit higgyen, hiszen én akkor erről semmit nem mondtam nyilvánosan), hogy az autonómia-nyilatkozat elfogadásában nekem a radikalizmusa nem tetszett, az nagyon messze járt az igazságtól. A radikalizmusával már csak azért sem lehetett semmi bajom, mert nem láttam benne sehol. Hanem az bosszantott nagyon, amit mindmostanáig eufemisztikusan csak úgy hívtam: a professzionalizmus hiánya. De itt az ideje, hogy rendesen is megmondjam, mire kell itt gondolni: arra az elképesztő dilettantizmusra, amely ráadásul olykor még szakértelemnek is volt álcázva. Ez volt az, ami, máig úgy látom, rengeteg kárt okozott nekünk. Sajnos semmi garanciánk arra, hogy még nem fog ezentúl is. Nekem, ha nem tudtam is olyan frappáns, aforizmaszerű tömörséggel kimondani, mindig is az volt a véleményem, amit a 20. század egyik legnagyobb tudósa, Teller Ede 95 éves élettapasztalatával, nem sokkal halála előtt úgy fogalmazott meg: „A bátorságnak nem szabad és nem kell tudatlanságon alapulnia.” Ezzel volt nekem bajom mindig: sohasem az ún. radikálisokkal, sem az ún. mérsékeltékkel, emberekkel meg aztán pláne semmi, az nekem teljesen mindegy volt, hogy e fura besorolás szerint ki micsoda, mert céljaikat illetően nem sok különbséget láttam köztük, hanem elsősorban a dilettantizmussal, akármelyik táborban nyilvánult is meg is amúgy.]

Segítő szándékkal előadott, párbeszédre is nyitott jóhiszemű véleményeink azonban mindeddig süket fülekre találtak. A megkeresett RMDSZ-vezetők részéről sem a sajtóban, sem személyesen, sem szakértői közvetítésével nem érkezett érdemi válasz. [Sajnos ezt is nyugodtan aláírhattam, mert nekem aztán éppen elég személyes tapasztalatom volt abban, hogy ez pontosan így volt.] Valójában nem is vesznek igénybe semmiféle szakértői vagy tanácsadói testületet. Csupán hívekkel és hivatalnokokkal veszik magukat körül, akiknek legfőbb erénye a feltétlen tekintélytisztelet. [Kívülről bizony eléggé így látszott; más kérdés,

hogy én ezt biztosan nem így írtam volna, ha én írom, de annyira azért nem látszott messze állni a valóságtól, hogy emiatt ne írhattam volna alá.] *Minden okunk megvan rá, hogy kimondjuk: ez a vezetés zárt, belterjes; tekintélyelvű vezetési stílusa a demokratikus centralizmusra emlékeztet.* [Én ezt sem éppen így írtam volna, de számos jel vallott arra, hogy ha talán volt is benne túlzás, nem állt nagyon messze a valóságtól.]

Ugyanakkor tudomásunk van arról, hogy a közlegő kongresszust a vezetőség szóban forgó része nem közös problémáink érdemi megvitatására, hanem arra akarja felhasználni, hogy a maga számára végképp megtisztítsa a terepet mindazoktól, akik útjában állnak átláthatatlan politikai elképzeléseiknek. [Csakugyan elég sok jelből lehetett erre következtetni. Aki jobban tudhatja nálam, tegye a szívére a kezét, és mondja meg őszintén: nem így volt ez véletlenül?]

Tovább nem idézem, mert eddig tart az érdemi része, a többi már a propagandára jellemző formában tartalmazza ugyanazt, ami fentebb megállapítászerűen ott van, és arra buzdít, hogy ezt írják alá az emberek. Sajnos az az egy nemigen derül ki belőle, hogy akkor mi lesz. Mert azt mondja: „Utána, ha az RMDSZ országos vezetősége ismét válaszra sem méltat bennünket, kénytelenek leszünk levonni a következtetéseket, és álláspontunkat a tagság tudomására hozni.” Hát bizony, ez majdnem olyan, mintha azt mondanánk: nem fog történni semmi. Nem csoda, ha az emberek nem siettek aláírni. Ezért is mondtam, hogy nem tudtam neki nagy jelentőséget tulajdonítani (szerintem nem is volt, és már rég elfelejtettük volna, ha annak idején és – mint látjuk – még jóval később is nem nagyították volna fel aránytalanul a fontosságát), aláírni viszont aláírtam, mert a fenti megállapításokkal igenis egyetértettem, és ma is úgy látom, hogy nem volt semmi okom arra, hogy ne értsek velük egyet. De hogy pusztán ennek alapján (hiszen, mint láttuk, amire a szerzők még hivatkoznak, az egyszerűen nem létezik) hogyan lehet azt a következtetést levonni, hogy én valamiféle kampánynak lettem volna „egyik meghatározó figurája”, máig sem értem.

Hanem miközben keresgéltem a lapokban, találtam még valamit, ami ezzel a dologgal kapcsolatba hozható: Tökés László *Össztűz, avagy akciózás és „feyezés” kolozsvári módra* c. cikkét (aki nem értené: a „feyezés” Fey László nevére utal), amely a Romániai Magyar Szóban jelent meg 1993. január 15-én (vagyis éppen a brassói kongresszus első napján). Ebből aztán végre megértettem egyet-mást, és a fent említett tanulmányokbeli állítások forrását is azonosítani véltem. Azzal kezdődik: „Múlt év novemberének első felében átfogó támadó-akció vette kezdetét a kolozsvári Szabadság hasábjain, valamint informális utakon az RMDSZ országos politikája és országos vezetősége, kiváltképpen pedig annak »egy része« ellen. Amint a vonatkozó írásos megnyilvánulásokból egyértelműen kitűnik, az akció összehangolt, és elindításának közvetlen kiváltó oka, végső motivációja az RMDSZ október 25-i önrendelkezési Nyilatkozata volt.” Alább a szerző sorra veszi „az akció fontosabb állomásait”: következik egy 19 tételből álló lista, amelyből végre egészen pontosan megtudhattam, minek alapján kerültem én bele ebbe az egészbe, mint Pilátus a krédóba: „–

Szilágyi N. Sándor magánlevele Tőkés Lászlóhoz (1992. XI. 12.) – Szilágyi N. Sándor: *Csendes töprengés – fogzó reménységgel* (Szabadság, 1992. XI. 13., RMSZ)”.

A második tétellel kezdem, mert azt nagyon röviden be lehet fejezni. Ez az egyetlen cikkem, amelynek a címe alatt ott van, jól látható helyen feltüntetve megírásának dátuma: még augusztus végén írtam (fentebb elmondtam, miért és hogyan), tehát pontosan két hónappal október 25-e előtt. Nem hiszem, hogy volna ember, aki el tudná hinni, hogy ezt azért írtam meg már augusztusban, mert mint ritka előrelátó ember én már akkor az október 25-e után kibontakozó „kampányra” készülődtem. (Számolva azonban egyes kommentátorok gondolkozásmódjával, azért százszázalékos garanciám mégsem lehet arra, hogy valakinek ne lehetne olyan tág a fantáziája, hogy még ez is beleférjen.) A cikk itt van a kötetben, bárki megmondhatja, hogy az égvilágon semmi köze – mert nem is lehet – ahhoz, amivel itt kapcsolatba kerül. Másról szól, egész egyszerűen.

(Van viszont valami, amit pontosítanom kell. Tőkés László többek között ezzel bizonyítja, hogy „az akció összehangolt”: „Szilágyi N. Sándor [...] Kántor Erzsébettel összhangban Csirkát és Zolcsák Istvánt emlegeti.” Pedig éppen fordítva volt: ezt a két embert Kántor Erzsébet emlegette velem „összhangban”. De nem azért, mintha mi ketten előre megegyeztünk volna valami összeesküvés során, hogy mit mondjunk, hanem sokkal banálisabb filológiai oka van ennek: Kántor Erzsébet tudniillik az én írásomhoz szólt hozzá a Szabadságban, amint az kiderül cikkének már a címéből is, amely szintén ott van a 19-es listán: *Hangos töprengés – némi reménységgel*. És mert ahhoz szólt hozzá, érthető nemcsak az, hogy ha én ezt a két embert emlegettem, akkor ezek a nevek az ő cikkében is megjelennek, mikor az enyémet kommentálja, hanem az is, hogy ennek a cikknek sem volt semmi köze semmiféle „kampányhoz”, mert ez is másról szólt, és teljesen más dolog apropóján íródott.)

Hanem az elsőként említett „bűnjellel” már nagy bajban vagyok. Mikor Brassóban a kongresszuson megláttam az újságban, egészen elhültem tőle. Megsemmisítően kínos érzés volt. Nyomban oda is mentem Tőkés Lászlóhoz, és elmondtam, hogy ez bizony nekem nagyon rosszul esett. Egy neki szóló magánlevelemre hivatkozik ugyanis, amelyről senki más, csak mi ketten tudhattuk, mit tartalmazott. Az olvasó azonban nem. De ha egy ilyen listán látja, vajon mit képzelhet rólam, hogy mi lehetett abban? Egyszerűen nem tudtam felfogni, hogy is kerülhetett ez erre a listára, mikor mindketten tudtuk pedig, hogy én abban őt egy szóval sem bántottam. Megengedem, hogy voltak benne olyan részek, amelyeknek talán nem örült, de a levél minden sorából éreznie kellett, hogy amit írtam, érte írtam, nem ellene. Azt is elmondtam akkor, hogy én most azért vagyok annyira kellemetlen helyzetben, mert annak, hogy az olvasók előtt tisztázhassam magam, csak egy módja volna: az, hogy tegyem közzé azt a levelet, és ezt indokoljam meg azzal, hogy az ő cikkének állítását vagyok vele kénytelen ilyen módon cáfolni. De ezt meg nemcsak azért nem tehetem, mert éppen azért írtam magánlevelet, nem pedig nyílt levelet, hogy ne hozzam őt kellemetlen helyzetbe

azzal, hogy ország-világ előtt mondjak olyasmit is, ami neki talán nem tetszene, de én mégsem hallgathatok vele, ha javát (és ezzel javunkat is) akarom, hanem azért sem, mert akkor olyat tennék, amit még soha, vagyis úgy nézne ki, hogy most tényleg őt bántom. Márpedig én ezt annyira nem akarom, hogy akkor inkább maradok a megoldatlan problémámmal, semmint hogy ez legyen belőle. Tanácsot kértem tőle, hogy most mi legyen, de nem kaptam. Azért reméltem mégis, hogy majd helyrehozza valahogy a dolgot, egy helyreigazítással, valamivel. Sajnos valószínűleg megfélekedett róla. Azóta már sok idő telt el, Tőkés Lászlónak én ezt már rég megbocsátottam (még ha nem kérte is), de ez nem segített azon, hogy az én problémám továbbra is megoldatlanul maradt, ezért voltam most kénytelen ezt itt elmondani, noha bizony nem örömmel tettem, ne legyen már bennem holtom napjáig, hanem felejthessem el véglegesen, mert én az ilyesmivel, hacsak tehetem, mindig azt szoktam csinálni. (Mondanom sem kell, hogy ennek a levélnek sem volt az égvilágon semmi köze ahhoz, amit a fentebb idézett szerzők „kampánynak” vagy „akciónak” neveznek.)

Egy kicsit hosszabbra nyúlt ez a történet, mint szerettem volna. De talán nekem is meg lehet bocsátani annyit, ha nem egészen mindegy számomra, hogy ha majd e korszak sajtójának és elméleti irodalmának alapján az utókor képet akar rólunk alkotni, akkor én azon hogy fogok kinézni.

Tőkés László cikkén nagyon meglátszik, hogy nem volt elég érkezése figyelmesen elolvasni és higgadtan végiggondolni bizonyos dolgokat. Meg tudom érteni, hiszen mindig is nagyon elfoglalt ember volt. Borbély Zsolt Attilának azonban politológus diplomája van, és szakmájába vágó tudományos elemzést írt, nem újságcikket. Ez pedig egy kicsit más megítélés alá esik. Az ember ilyenkor elvárja, hogy minden kijelentés mögött ellenőrzött információk álljanak, és az értelmezés tárgyilagos legyen. Diákjaim tanúsíthatják, hogy akinek a dolgozatában ennyire felületes dolgok vannak, az nálam bizony megbukik a fonetika vizsgán.

KI MICSODA AZ RMDSZ-BEN?

Azt hiszem, eljött az ideje, hogy tisztázzunk bizonyos fogalmakat, mert csak így lehet véget vetni a hibás szempontok szerinti kategorizálásnak. Nem azt akarom ezzel mondani, hogy a fogalomtisztázás egyszer s mindenkorra helyére teszi a dolgokat a gyakorlatban is, csak azt tudom remélni, hogy ha sikerül átlátni a helyzet lényegét, az talán segít abban, hogy vitáink a kérdések érdemi része felé terelődjenek.

Kezdem a „mérsékelt/radikális” szembeállításal. Ez a marosvásárhelyi RMDSZ-kongresszuson vált slágerré, s azóta nagy karriert futott be. Mi magunk mintha kezdenénk már leszokni róla, de a román sajtónak ez úgy beakadt, hogy azt hiszem, akkor is eszerint osztályoz majd bennünket, mikor mi már rég elfelejtjük.

Hadd mondjam el először is, hogy e két szó ilyen értelmű használata nem helyénvaló: a „mérsékelt” meg a „radikális” valójában nem azt jelenti, amit mi tulajdonítunk neki. A radikalizmusnak szótári értelemben is ez a jelentése: gyökeres megoldásokra való törekvés. Mi viszont mást értünk rajta: egyfajta politizálási stílust, amely – ne vegyék rossz néven úgynevezett radikálisaink, hiszen végső soron így van – nagyjából a heves vérmérséklettel állítható párhuzamba. Elsősorban a másik féllel való tárgyalásaink módjával van kapcsolatban: azzal, hogy hogyan viszonyulunk a másik félhez, amelyet a mérsékelt irányzat szeretne barátoknak látni, a radikális viszont nem tud másnak venni, mint ellenfélnek, ha ugyan nem éppenséggel ellenségnek.

Tekintsünk most el attól, hogy van-e valamelyiknek is igaza vagy nincs, ez itt nem lényeges. Inkább nézzük meg, de nagyon figyelmesen, az alábbi táblázatot, amely Roger Fisher és William Ury *Getting to Yes. Negotiating Agreement Without Giving In* (Penguin Books, 1981.) c. könyvéből való. A szerzők az érdekegyeztető tárgyalás és egyezségkötés tudományának kiváló szakértői, a Harvard Negotiation Project kutatási program irányítói. A megalkuvás nélküli egyezségkötés általuk kidolgozott módszere egyre nagyobb elismerésnek örvend, mivel ellenőrizhetően beválik a gyakorlatban, s ami a legfontosabb: tartós eredményekre vezet. Szaktudásukat olykor nemzetközi tárgyalások sikeres lebonyolításához is igénybe veszik. Aszerint, hogy a felek milyen tárgyalási stratégiákat alkalmaznak, a következő magatartásokat, illetve módszereket tartják számon:

Lágy módszer	Kemény módszer	Elvszerű módszer
A résztvevők barátkozók.	A résztvevők ellenfelek.	A résztvevők problémamegoldók.
A cél: az egyetértés.	A cél: a győzelem.	A cél: a hatékonyan és barátságosan elért bölcs megoldás.
Engedményeket kell tenni a jó viszony fenntartása végett.	Engedményeket kell követelni a jó viszony	El kell választani az embereket a problémától.

	feltételeként.	
Lágnak kell lenni az emberekkel és a problémával szemben.	Keménynek kell lenni az emberekkel és a problémával szemben.	Lágnak kell lenni az emberekkel, és keménynek a problémával szemben.
Bízni kell másban.	Nem szabad bízni másban.	A bizalomtól függetlenül kell eljárni.
Könnyen kell változtatni a saját állásponton.	Ragaszkodni kell a saját állásponhoz.	Az érdekekre kell összpontosítani, nem az álláspontokra.
Ajánlatokat kell tenni.	Fenyegetőzni kell.	Fel kell kutatni az érdekeket.
Meg kell mondani, mi az alsó/felső határ.	El kell titkolni, mi az alsó/felső határ.	El kell kerülni, hogy előre határt szabjunk annak, meddig mehetünk el.
Egyoldalú veszteségbe is bele kell menni az egyetértés kialakítása végett.	Egyoldalú nyereséget kell követelni az egyetértés áráként.	Meg/ki kell találni a kölcsönös előnyökkel járó opciókat.
Meg kell keresni az egyetlen választ: azt, amely <i>nekik</i> elfogadható.	Meg kell keresni az egyetlen választ: azt, amely <i>nekünk</i> elfogadható.	Sokféle opciót kell kidolgozni, hogy legyen miből válogatni; később eldöntjük, melyik mellett maradunk.
Ragaszkodni kell az egyetértéshez.	Ragaszkodni kell a saját állásponhoz.	Ragaszkodni kell az objektív kritériumok alkalmazásához.
Engedni kell a nyomásnak.	Nyomást kell gyakorolni.	Érvelni kell, és nyitottnak lenni az érvekre; az elveknek kell engedni, nem a nyomásnak.

Ha most figyelmesen elolvassuk az első oszlopot, azt látjuk, hogy ez a jellemzés kísértetiesen hasonlít ahhoz, ami az RMDSZ-ben az úgynevezett „mérsékeltokról” van elterjedve, a második oszlopban pedig a „radikális” stílus leírása található. Tudomásom szerint ez a két szerző sohasem járt Romániában, az RMDSZ-ről alkalmasint nem is hallottak. Könyvük 1981-ben jelent meg, mikor az RMDSZ-nek még híre sem volt. Ha tehát mégis ilyen pontosan leírnak bennünket, ez csak annyit jelenthet, hogy nem mi találtuk fel a spanyolviaszt, hanem ugyanazokat a rossz módszereket próbáljuk mi is alkalmazni, ki az egyiket, ki a másikat, amelyekhez azok folyamodnak, akik nem tudják, hogyan kell ezt jobban csinálni. Mert mondanom sem kell, a szerzők azért sorolják fel a két első oszlopban az ilyen stílusú tárgyalások jellemzőit, hogy világos legyen, milyenek a csapnivalóan rossz módszerek. A mi „mérsékeltjeink” és „radikálisaink” közötti csatának pedig az a lényege, hogy mindegyik meg szeretné győzni a másikat, hogy az egyik rossz módszer helyett a másik rossz módszert alkalmazza. A szerzők a harmadikat, az elvszerű módszert ajánlják, s aki az ilyen folyamatok természetét és dinamikáját egy kicsit is át tudja látni, gondolom, azt is rögtön megérti, miért. (A könyv egyébként részletesen leírja ezeket a módszereket, főleg a harmadik, elvszerű módszert olyan részletesen, hogy aki elolvassa és tudatosan elkezd

alkalmazni a gyakorlatban, előbb-utóbb annyira belejöhethet, hogy nem is esik nagyon nehezére így tárgyalni és egyezkedni a másik féllel. A módszer akkor is alkalmazható, ha a másik fél nem ezt teszi, és arra nézve is vannak jó tanácsok, hogy ilyen helyzetben mi az eljárás.)

A szerzők tehát kemény, illetve lágy módszernek nevezik ezeket, nem radikálisnak és mérsékeltnek. Az igazi radikalizmus és „mérsékletesség” ugyanis nem módszer vagy stílus, hanem a problémamegoldáshoz való *hozzáállásnak* egy-egy formája, amely elsősorban *a cél kitűzésében* érhető tetten. Az embernek lehetnek radikális, illetve mérsékelt céljai. A radikális ember nem éri be a bajok felszíni kezelésével, hanem azt a célt tűzi maga elé, hogy ezeket *a gyökerekig menően* orvosolja. Tehát *a helyzet egészét* akarja megjavítani, nem annak valamely kiragadott részét, változatlanul hagyva az egészet.

Lássunk néhány példát. Orvosként ilyen értelemben radikális az, aki magát a betegséget akarja megszüntetni, a mérsékelt inkább tüneti kezelést alkalmaz. A radikális tévészerelő azt a hibát is eltünteti, amely miatt a közvetlenül zavart okozó hiba előállt, a mérsékelt viszont csak az utóbbit javítja meg, habár tudván tudja, hogy belátható időn belül megint el fog romlani a készülék. Jelesen a mi esetünkben a szó igazi értelmében az a radikális, aki a romániai magyarság helyzetének megjavítását csak úgy tudja elképzelni, hogy *gyökeresen más viszonyt alakítunk ki a románsággal*, vagyis a *teljes* magyar–román viszonyt kívánja új alapokra helyezni, tehát nem hiszi, hogy jó megoldásra lehetne jutni úgy, hogy az egészből kiragadva csak a magyarság helyzetével törődjünk. Ezzel szemben mérsékelt az, aki egyoldalúan csak nemzeti sérelmeinket akarja orvosolni, a kapcsolatépítést, a magyar–román viszony normalizálását viszont nem tartja elsőrendűen fontosnak. Nem gondol arra, hogy amit ilyen módszerrel elérhetünk, az csak olyan, mint a Kőmíves Kelemen fala: amit estig rakunk, leomlik reggelre. (Ha mindezt konkrétan az RMDSZ-re alkalmazom, elég furcsa dolog jön ki: az, hogy legalábbis tendenciaszerűen azok a mérsékelttek, akiket mi radikálisnak nevezünk, és azokban van több hajlam a radikális problémamegoldásra, akiket mérsékelttekként tartunk számon.)

Ha ezt ilyen egyszerűen át lehet látni, felmerül a kérdés, hogy miért vannak egyáltalán mérsékelttek (a szó igazi, nem RMDSZ-beli értelmében). Hiszen világos, hogy aki valóban meg akar oldani egy problémát, annak csakis radikálisnak érdemes lennie. Azt hiszem, az egyik fő oka ennek a türelmetlenség: az emberek gyors eredményekre vágynak, úgy látják, túl sok időt és fáradságot vesz igénybe a gyökeres változtatás. A mérsékelt tévészerelő is azért fuszik, mert hamar túl akar lenni rajta, kevesebb munkával. Van azonban ennek egy másik oldala is, ami, azt hiszem, az RMDSZ-re nem jellemző: akinek anyagi vagy más természetű érdekeltsége van a dologban, annak bölcsebb választás mérsékeltnek lennie. Ha a tévészerelő a fő hibát is megjavítja, akkor a tulajdonos neki egyhamar nem lesz kliense. Az egymással pereskedők ügyét felvállaló ügyvédnek is az az érdeke, hogy azt a konkrét ügyet megoldja, de ezen túl nem megy, a helyzet *egészének* megváltoztatásával nem foglalkozik: neki az a jó, ha a felek közötti konfliktus fennmarad, hiszen így remélheti, hogy nemsokára

máson vesznek össze, s a kliens megint itt lesz a bukszával. A radikális megoldás itt a konfliktus megoldása volna. Az érdekből való mérsékeltség kísértése akár olyan szervezeteket, pártokat is fenyegethet, amelyeknek létjogosultságát egy probléma fennállása adja: hiszen ha a probléma megoldódik, akkor nincs miért és hogyan működniük tovább.

Ami mármost a módszereket illeti, mind a mérsékeltek, mind a radikálisok alkalmazhatják a kemény vagy a lágy módszert, illetve az elvszerű módszert is. Ezek kombinációi a következő hat magatartásformát eredményezhetik:

a) *Radikális cél lágy módszerrel.* Ez az RMDSZ-ben kialakult szóhasználat szerinti „mérsékeltek” egy részére jellemző. Helyes problémalátás párosul itt a tehetetlenséggel. Nemes szándék nagy fokú naivsággal. Tiszta típusát nagyon kevesen képviselik, de vannak ilyenek is. Általában jámbor széplelkűségükkel ábrándítják ki az embert. Nem politikusnak valók, az világos. Félnek a konfliktusoktól, ezért mindenáron el akarják őket kerülni. Nehezen fogják fel, hogy konfliktusra szükség van, e nélkül nem lehet egy igazságtalan helyzetet megszüntetni. Rendszerint nem is keverednek konfliktusba, csupán a velük egy táborban lévőkkel, elsősorban azokkal, akik mérsékelt céljaik eléréséhez a kemény módszert hiszik eredményesnek. Tévedésüket nehezen látják be, mert erkölcsi alapot ad nekik az a biztos tudat, hogy ők a problémát helyesen látják. Ami igaz is, de a rossz módszer miatt semmit sem érnek vele.

b) *Radikális cél kemény módszerrel.* E kettő kombinációja, ha megvan is az RMDSZ-ben, ritkaságszámba megy. Aki ugyanis valóban radikális célt tűz maga elé, az rendszerint felismeri azt is, hogy a kemény módszer ellene dolgozik a célnak. Képes arra, hogy a másik féllel jó kapcsolatokat építsen fel, de ha konfliktushelyzet áll elő, vagy tárgyalásra, egyezkedésre kerül sor, kemény módszerével mindent elront. Ilyenkor fel van háborodva, hogy a másik féllel nem lehet tárgyalni, mert az nem képes felismerni még a saját érdekeit sem. Ő a világot akarná megváltani, de a világ nem hagyja magát.

c) *Radikális cél elvszerű módszerrel.* Az RMDSZ-ben inkább csak elméletileg létezik, pedig mind közül ez volna a legeredményesebb. Az ilyen embernek biztonságot ad a helyes problémalátás, képessé teszi arra, hogy nagy összefüggésekbe állítsa a folyamatokat, és módszerének köszönhetően eredményesen tudja képviselni érdekeit a másik féllel való kapcsolataiban, a konfliktuskeltés minimális kockázatával. Ha azonban elkerülhetetlen a konfliktus, akkor ez elől nem akar kitérni, hanem igyekszik maximálisan kihasználni a konfliktust a problémamegoldás előrevitele érdekében. Tárgyalások, egyezkedések során ő a leghatékonyabb partner, ellenségeink számára ő a legveszedelmesebb ellenfél. De ahogy Caragiale mondta volt: „Gyönyörű, kár, hogy nem létezik.” Vagy csak helyel-közzel.

d) *Mérsékelt cél lágy módszerrel.* Azt hiszem, elég sokan tartoznak ide. Önbizalmuk abból származik, hogy szinte folytonosan kisebb eredményeket tudnak felmutatni, ami nem csoda, hiszen a cél mérsékelt volta és a lágy módszer alkalmazása folytán olyan keveset is kérnek, amibe a másik félnek szinte semmibe sem kerül belemennie, s ezt nyugodtan meg is

teszi, mert tudja, hogy a helyzet egésze ettől mit sem változik. Azt azonban maguk is érzik, hogy ezek nem igazi problémamegoldó eredmények, ezért folyton a szélmalomharc kényszerében érzik magukat. Konfliktusba nem szívesen keverednek, és magatartásukkal általában nem is okoznak konfliktust. Ha azonban mégis konfliktus alakul ki, akkor a védekezésben a kemény módszert is megpróbálják alkalmazni, csekély meggyőző erővel, hiszen igazából nem az ő stílusuk. (A problémamegoldásban ugyanis a lágy módszerre esküsznek, a konfliktusokról viszont azt hiszik, hogy az sajátságosan a kemény módszer terepe, tehát ott muszáj azt alkalmazni.)

e) Mérsékelt cél kemény módszerrel. Ide tartozik azok legnagyobb része, akiket mi furcsamód radikálisoknak szoktunk nevezni. Legfőbb jellemzőjük, hogy gyors, lehetőleg azonnali eredményeket akarnak kicsikarni, ez a sietség, türelmetlenség indokolja, hogy nem érnek rá a helyzet egészével bíbelődni, tehát mérsékelt célokat tűznek ki, s hogy ezeket kemény, határozott fellépéssel, erőbevetéssel akarják elérni. Úgy érzik, a sietség indoklásra szorul, ezért hajlamosak arra, hogy a helyzetet mértéken felül eldramatizálják, a ténylegesnél sokkal sötétebbre fessék. Azt is érzik azonban, hogy ha a szó megszokott értelmében vett erőre akarunk alapozni, abból nekünk mint kisebbségnek aránytalanul kevés van, ezért mindent megtesznek, hogy ügyünk mellé nemzetközi szövetségeket találjanak. Ha nem tudatosul is bennük, lényegében a konfrontáció politikáját kedvelik. Éppen ezért partnernek nehezen válnak be, ellenségeinknek viszont ők a legkényelmesebb ellenfelei. (Hallani tőlük olyan furcsa dolgokat, hogy lám, a „méréskelte” irányzat aligha képviselheti igazán a magyarság érdekeit, hiszen ugye, hogy milyen boldog volt tőle a román közvélemény, hogy Brassóban – állítólag – a „méréskeltek” győztek. Csak azt az egyet nem veszik észre, hogy aki ennek örült, az a román demokratikusabb irányzat volt, tehát lehetséges partnereink, ellenben a Román Nemzeti Egységpart meg a Nagy-Románia Párt lógó orral vette tudomásul, hogy Brassóban az ő megítélésük szerint nem az jött össze, amit ők szerettek volna. Nekik az lett volna kényelmesebb, ha a „radikálisok” volnának az ellenfeleik.) Az eddigiek során az ún. „radikálisok” aránylag kevesebb apró eredményt értek el, mint az ún. „méréskeltek”, mert hiába tűznek maguk elé ugyanolyan mérsékelt célokat, a kemény módszer lehetetlenné teszi a másik fél számára, hogy bármilyen kicsi dologba is belemenjen, hiszen ez úgy tünne fel a dolgot, hogy engedett a nyomásnak. Ellenben érthető módon ők keltették eddig a legtöbb konfliktust, amiben nem az a baj, hogy konfliktus lett, hanem hogy nem vezet(het)ett semmilyen eredményre.

f) Mérsékelt cél elvszerű módszerrel. Valamivel eredményesebb volna, mint a lágy módszerrel társuló mérsékelt cél, de ugyanolyan hátrányokkal járna, mint amaz. E kettő kombinációja nemcsak azért nem jellemző az RMDSZ-re, mert nemigen ismerjük az elvszerű módszert, hacsak ösztönösen nem, hanem azért is, mert aki ezt a módszert érti és alkalmazza, az a problémamegoldás folyamatát is jobban átlátja, és csakhamar rájön, hogy mérsékelt célokat kár magunk elé tűzni, mert csak erőpazarlás az egész.

E hat típus közül természetesen egy sem jelentkezik tisztán az RMDSZ-ben, hiszen az emberek egyrészt a lágy és kemény módszer skálájának különböző fokozatait képviselik, másrészt a célok radikalizmusa tekintetében is hasonló fokozatosság van. Ezért van az, hogy ahány ember, ilyen tekintetben annyiféle. A típusok fenti körvonalazása azonban arra jó, hogy ha az emberek változásának kétségtelen folyamatában irányt szeretnénk látni, hogy tudniillik merre érdemes fejlődni, ezt a változást ne vakon ösztönözzük, hanem az eredményt látva. Legjobb az volna, ha arra törekednénk, hogy az elvszerű módszerrel párosított radikális célkitűzést tekintjük követendő mintának, mert ez vezethetne rövid és hosszú távon is a legtöbb eredményre.

Vannak az RMDSZ-ben egyéb osztályozási szempontok is, mint amilyen a „helyzetben gondolkodók” versus „helyzetteremtők” szembeállítása. Attól tartok, itt is két alkalmatlan felfogás verseng egymással. A „helyzetben gondolkodók” nagy tehertétele, hogy ha helyzetben gondolkoznak, akkor nemigen gondolkozhatnak ugyanakkor perspektívában is, hajlamosak tehát arra, hogy elfogadják adottnak azt, ami van. Semmint hogy baj legyen belőle, inkább ne változzék semmi. A „helyzetteremtésnek” viszont az a veszélye, ami a teremtés eszméjéből származik. Ha Isten semmiből teremtette is a világot – ez a teremtés lényege, hogy tudniillik semmiből –, mi nem teremthetünk helyzetet a semmiből, mert már van egy helyzet. A „helyzetteremtők” viszont hajlamosak arra, hogy a teremtés kedvéért semminek vagy semmibe vegyék a meglévő helyzetet, ami politikában nem a legcélszerűbb eljárás. Azt hiszem, itt is a „kettő közül a harmadik” esete áll fenn: én a *helyzetváltoztatókat* támogatnám a legszívesebben. Tudniillik megváltoztatni csak úgy lehet valamit, ha (a) tárgyilagosan és alaposan ismerjük és a legkomolyabban figyelembe vesszük azt, ami adott (hiszen a változtatás első feltétele, hogy tudjuk, *mit* akarunk megváltoztatni), és ugyanakkor (b) világosan látjuk, milyen irányba, milyen formájúvá, *mivé* szeretnénk a mostanit változtatni. Végül azt sem árt tudni, hogy (c) *hogyan*, milyen módszerekkel, eszközökkel, milyen stratégiával akarjuk azt elérni. Ez a három implicite mind benne van a helyzetváltoztatás fogalmában.

Újabbban a defenzív és offenzív politizálásról is lehet hallani mint alternatívákról. A probléma ilyen felvetése jellegzetesen a kemény módszerre vall, hiszen a védekezés és támadás fogalma ehhez az erőelvű, hadviselésre emlékeztető módszerhez kapcsolódik. Ez a dilemma más módszerek esetében nemigen merül fel: aki lágy módszert alkalmaz, az nem támad meg senkit; ha őt megtámadják, védekezik, ha meg nem támadják meg, legfeljebb kér valamit. Az elvszerű módszert alkalmazó viszont sem nem támad, sem nem védekezik, sem nem kér, hanem folytonosan *problémát akar megoldani*, s ha megtámadják, akkor azt nézi, mire lehet ezt a támadást felhasználni a problémamegoldás javára, ha pedig nem támadják, akkor állandóan kezdeményez: kitartóan és következetesen. Mondanom sem kell, hogy én ezt tudnám a lelelkesebben támogatni.

Erdélyi Napló 1993. április 22.

(Ahogy ma látom)

Nincs mit másképp látnom rajta. Ami azóta történt, csak annyi, hogy tapasztalataink alapján sokkal több példát tudunk felsorolni a fenti tipológia egyik vagy másik változatára, a legkevesebbet sajnos továbbra is az elvszerű módszer alkalmazására.

Már akkor is lehetett, azóta még gyakrabban lehet találkozni a „kis lépések politikája” kifejezéssel (általában így: „Elegünk van a kis lépések politikájából!”), ennek értelemszerűen a „nagy lépések politikája” lenne az ellentéte, de ilyet nem szívesen mondanak az emberek, talán azért, mert erre 1989 óta nemigen tudunk sikeres példát említeni. Én ezzel úgy vagyok, hogy ilyen kategorikusan egyiket sem látom célravezetőnek. Ha valaki programszerűen mindig kicsit akar lépni, akkor sokkal lassabban fog haladni, mint ahogy pedig sokszor haladhatna, mert olyankor is kicsit lép, mikor pedig nagyobbat is lehetne és kellene. Aki meg csak akkor látja értelmét, hogy lépjen, ha jó nagyot léphet, az egy ilyen tumultusban bizony sokáig fog egy helyben toporzékolni. Én annak lennék a híve, hogy *amikor csak lehet, mindig lépni kell, és mikor lépünk, mindig a lehető legnagyobb lépést kell megtenni*: mikor nagyon nagyra van lehetőség, akkor azt, mikor meg csak kicsire, akkor meg azt, mert azzal is előrébb vagyunk.

AZ 1992. SZEPTEMBER 27-I ROMÁNIAI VÁLASZTÁSOK NÉHÁNY TANULSÁGA

(Rövidített változat)

Mivel ez egy meglehetősen terjedelmes írás, nagyon sok számadattal és sok olyan információval, amelyeknek mára már csak történeti érdekességük lehet, itt csak azokat a részleteket közlöm belőle, amelyek tanulságaikkal jól illeszkednek a kötet egészének tárgyához. A kihagyásokat a [...] jelzi. Aki a teljes változatra is kíváncsi, a Magyar Kisebbség 1996/1–2 (3–4). számában megtalálja. Az interneten is elolvasható, a Hungarian Human Rights' Foundation honlapján: <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/9601/m960105.html>.

Az alábbiakban a legutóbbi általános választások néhány tanulságát szeretném összefoglalni. Tudom, hogy ez nem helyettesítheti sem a módszeresen (és tisztességesen) végzett közvélemény-kutatás, sem pedig az egy problémakörre irányuló, tudományosan megszervezett és lefolytatott szociológiai felmérés eredményeit. De mivel ilyen adatok sajnos nem állnak rendelkezésünkre, kénytelenek vagyunk a lehetőségekhez mérten kiaknázni azt az információanyagot, amelyet a választási eredmények kínálnak. Ha a konklúziókat kellő óvatossággal vonjuk le, tekintetbe véve, hogy az ilyen adatokból mire lehet egyáltalán következtetni, és mire nem, akkor, ha pontos képet nem nyerünk is, a helyzet lényeges elemeit észrevehetjük, s ez hasznos lehet ahhoz, hogy rövid és hosszú távú stratégiánkat jobban hozzáigazíthassuk a való helyzethez.

A választási eredmények nyilván az RMDSZ támogatóiról mondanak legkevesebbet: mindössze annyit mutatnak, amennyit enélkül is tudunk, hogy tudniillik mennél több magyar van egy megyében, annál több szavazatot kapott az RMDSZ. Ez pedig alig több a semminél. Az RMDSZ-szavazatok aránya alapján a magyar választók belső tagolódásáról, a szavazók politikai opciójáról, indítékairól semmit sem lehet megtudni, mivel itt a romániai magyarság mint egységes, politikailag tagolatlan, homogén tömb jelenik meg. A magyarság körében mindezeket más módszerrel kellene megvizsgálni. Ezzel tehát az alábbiakban nem is foglalkozom, csupán a parlamenti képviselőhöz jutott többi párt megyénkénti népszerűségének mértékét próbálom áttekinthető formában bemutatni, illetve levonni az ebből adódó legmegfoghatóbb konklúziókat.

Ha azonban a nyers adatokat nézzük, az érvényes szavazatok megyénként vett összegeiben az RMDSZ-szavazatok is ott vannak, ami megnehezíti annak áttekintését, hogy nekünk, romániai magyaroknak kivel is van dolgunk tulajdonképpen. Éppen ezért célszerűnek látszott a számításokat úgy végezni, hogy előbb az egyes megyékben összegyűlt

érvényes szavazatok összegéből mindenütt levontam az RMDSZ-re adott szavazatok számát, majd az így kapott maradékot tekintve 100%-nak, ehhez viszonyítva számítottam ki az egyes pártok szavazatainak számarányát az illető megyéken belül.

Az így végzett elemzés eredményei számunkra azért tanulságosak, mert a nyers adatoknál sokkal egyértelműbben, tisztábban mutatják, milyen kontextusban kell az RMDSZ-nek tevékenykednie az elkövetkező időszakban. Hiszen ebben mindenki benne van: lehetséges szövetségeseinktől a nemzeti kérdés iránt közömböseken át egészen ellenfeleinkig, sőt ellenségeinkig, a demokratáktól a szélsőbal és szélsőjobb diktatúra rejtett vagy nyílt szorgalmazóiig, s az arányok tisztábban mutatkoznak meg, nem zavarja össze őket az RMDSZ-re adott szavazatok megyénként nagyon is eltérő számaránya. De nemcsak az RMDSZ, hanem más pártok számára is tanulságos lehet az ilyen módon végzett elemzés – elsősorban a Demokratikus Konvencióba tömörült pártokra gondolok itt –, hiszen így jobban láthatni, mi a helyzet a nem magyar választók körében, tehát éppen ott, ahol rájuk nagy feladatok várnak az elkövetkező időszakban. Az ugyanis egyelőre kétségtelennek tűnik, hogy e pártoknak a magyarság körében nem sok keresnivalójuk van, hiszen nagyon tönkre kellene mennie az RMDSZ-nek ahhoz, hogy a magyarok szavazatainak számottevő részét elvihessék előle.

Az RMDSZ nélkül számított összeg természetesen nem színtiszta „nem magyar”, hiszen bár nem jelentős számban, helyenként magyarok is szavaztak más pártokra (RDK, NMF, NMDF, sőt SZMP). Ez a szám azonban a legtöbb megyében elhanyagolható, az RMDSZ-re szavazó nem magyaroké pedig, azt hiszem, még inkább. Ennél fontosabbnak tartom hangsúlyozni, hogy aki „nem magyar”, az nem mind román, hiszen ebben a számban benne vannak a cigány, német, ukrán, szlovák, orosz (lipován), török, szerb, tatár és más nemzetiségű választók szavazatai is. Az eredmény értékelésekor tehát ezt is ajánlatos figyelembe venni.

Itt jegyzem még meg, ha nem tartom is a lényegét érintőnek, hogy az országos választásokon mindenki ott szavazott, ahol érte, a katonák például nem otthon, hanem szolgálati helyükön. Ez nem minden párt eredményeinek megítélésében egyforma jelentőségű, alább majd jelzem, ahol úgy látom, hogy érdemes figyelembe venni. Tudni kell még, hogy a bukaresti adatok nemcsak az imént említett körülmény miatt nem tiszta bukarestiek, hanem azért sem, mert a külföldön tartózkodó román állampolgárok szavazatait is itt regisztrálták. Ezek száma a bukarestiek szavazatainak számához képest általában nem nagy, de tudni kell róluk.

A választásokon a következő pártok és politikai alakulatok érték el vagy haladták meg a parlamenti képviselőhöz szükséges minimális 3%-ot (a szenátusba, illetve a képviselőházba javasolt jelöltekre leadott szavazatok számaránya szerint, csökkenő sorrendben):

1. A Nemzeti Megmentés Demokratikus Frontja (NMDF)

2. A Romániai Demokratikus Konvenció (RDK)
3. A Nemzeti Megmentési Front (NMF)
4. A Román Nemzeti Egység Pártja (RNEP)
5. A Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ)
6. A Nagy-Románia Párt (NRP)
7. A Romániai Demokrata Agrárpárt (RDAP – csak a szenátusban)
8. A Szocialista Munkapárt (SZMP)

Az alábbiakban ezeket veszem sorra, de nem ebben a sorrendben, hanem úgy, ahogyan a következtetések levonása szempontjából a legcélravezetőbbnek tűnik. [...]

1. A Román Nemzeti Egység Pártja és a Nagy-Románia Párt

Ezt a kettőt, noha nagyon különböznek, érdemes együtt nézni, mert éppen összehasonlításuk szolgáltatja a legtöbb tanulságot.

E két párt helyzetének alakulását az RMDSZ megkülönböztetett figyelemmel kell hogy kövesse. Nem a választási konkurencia szempontjából ugyan, hiszen ilyen tekintetben a nemzeti eszmére alapozó (vagy legalábbis propagandájukban ezt képviselő) román pártok az RMDSZ számára egyáltalán nem jelentenek konkurenciát: aligha hihető, hogy az RMDSZ lehetséges választói közül sokan szavaztak volna ezekre. (Az NRP parlamenti képviselőjének nemzetiségi összetétele azonban jelzi, hogy akadt legalább egy magyar, aki minden bizonnyal erre a pártra voksolt.) A kérdés inkább azért fontos, hogy világosabban lássuk: az egyszerű választópolgár szintjén hol, milyen megyékben vár ránk a legnagyobb feladat a magyar–román kapcsolatok rendezése terén.

Előjáróban fel szeretném hívni rá a figyelmet, hogy a választási eredmények csak korlátozott mértékben alkalmasak arra, hogy belőlük a románság körében megnyilvánuló sovinizmus (vagy magyarellenesség) mértékére következtessünk. Mert bár az egyes megyékben sejtethetően van valamelyes korreláció a nemzeti intolerancia foka és aránya, illetve a nacionalista pártok választási sikerei között, a választási magatartást több tényező is befolyásolja, kezdve a konformizmus általános jelenségével (ti. hogy egy közösségben sokan szavaznak egy adott pártra már csak azért is, mert úgy érzik, hogy környezetükben a többség arra szavaz), folytatva a különböző vélt vagy valóságos érdekekkel és egyebekkel, egészen a választási kampány megszervezésének és lefolytatásának hatékonyságával. (Az RNEP például kétségtelenül hatékonyabb propagandát folytathatott azáltal, hogy saját államelnökjelöltje volt, Gheorghe Funar, akinek megtévesztő személyes varázsa is hozzájárulhatott ahhoz, hogy ahol megfordult – márpedig elég sok helyen megfordult –, a román választók elég nagy számban szavaztak az ő pártjára.) Emellett azt is figyelembe kell venni, hogy az RNEP választói elég széles skálán helyezkednek el: van, aki szívből gyűlöli a magyarokat, van aki csak mértékkel (tehát nem jobban, mint ahogy az „egy jó románhoz illik”), másokat azonban inkább a beljük vert félelem sodort ebbe a táborba. Hogy melyik

csoportnak mi az aránya, az a választási eredményekből nyilván nem derül ki pontosan (noha, mint látni fogjuk, a szavazatok földrajzi eloszlása elég sokat elárul erről).

Az azonban egyértelmű, hogy az RNEP és az NRP az a két párt, amelynek fő vonzóereje a nemzeti eszme fontosságának hangsúlyozása. Aki e két párt (különösen az RNEP) mellett szavazott, az feltehetőleg azért döntött így, mert úgy érzi, hogy éppen ezért kell ezeket támogatnia. Megjegyzendő, hogy a nemzeti eszme hangoztatása fölösen jelen volt más pártok propagandájában is (NMDF, SZMP), tehát lehetett éppenséggel ezekhez is csatlakozni, anélkül hogy az embernek úgy kellett volna éreznie, hogy ezzel feladja nemzeti elkötelezettségét. A választási eredményeket tehát nem szabad úgy értelmezni, hogy a „román érzelműek” egytől egyig az RNEP vagy az NRP mellett szavaztak volna, s a többi választó mind kozmopolita. A számadatok csak annyit mutatnak, hogy hol, mely megyékben voltak jelentős számban azok, akiknek a nemzeti szempont annyira fontos volt, hogy úgy vélték, a többi párt ezt az elvárásukat nem elégíti ki teljesen. Az eredmények területi megoszlása ezért lehet releváns tennivalóink vonatkozásában.

Most pedig lássuk a számokat:

a) NRP:

Megye	Szen.	Képvh.	Megye	Szen.	Képvh.
Bukarest	7,88	6,98	Vaslui	3,56	3,93
Argeş	7,87	6,98	Olt	3,30	4,06
Hunyad	6,11	5,29	Kovászna	3,28	1,63
Konstanca	5,68	4,93	Mehedinţi	3,09	3,32
Vilcea	5,17	5,24	Ialomiţa	3,08	3,80
Dîmboviţa	4,46	5,32	Ilfov asz.	3,08	3,12
Iaşi	4,42	3,94	Bihar	3,05	2,94
Brassó	4,31	5,28	Gorj	3,03	3,22
Arad	4,27	4,17	Brăila	2,82	3,05
Országos	4,17	4,21	Suceava	2,80	4,25
Teleorman	4,11	4,40	Călăraşi	2,58	3,85
Máramaros	3,99	4,96	Dolj	2,55	2,73
Krassó-Sz.	3,92	3,42	Kolozs	2,44	3,52
Bákó	3,92	3,53	Temes	2,42	3,21
Tulcea	3,86	4,02	Beszterce-N.	2,42	3,01
Szilágy	3,86	3,22	Vrancea	2,29	2,42
Galac	3,83	3,83	Fehér	2,23	2,09
Prahova	3,78	3,95	Maros	2,20	2,52
Buzău	3,75	4,17	Giurgiu	2,15	2,63
Neamţ	3,73	4,09	Hargita	1,82	2,36
Botoşani	3,71	3,55	Szatmár	1,44	1,38
Szeben	3,63	2,97			

b) RNEP:

Megye	Szen.	Képvh.	Megye	Szen.	Képvh.
Maros	61,21	60,39	Brăila	3,42	3,03
Kolozs	42,38	36,73	Tulcea	3,27	3,31
Szilágy	31,54	29,32	Konstanca	3,27	3,46
Hargita	29,43	28,43	Mehedinți	3,24	3,48
Bihar	25,04	20,48	Bukarest	3,20	3,25
Fehér	24,27	24,37	Dolj	3,05	3,39
Szatmár	23,51	22,52	Iași	3,01	2,51
Beszterce-N.	22,49	22,51	Argeș	2,96	3,15
Kovászna	22,14	19,35	Olt	2,90	1,89
Szeben	17,91	15,00	Giurgiu	2,80	2,50
Máramaros	17,68	18,70	Buzău	2,64	2,84
Brassó	14,27	13,01	Vaslui	2,60	2,20
Arad	9,99	9,82	Galac	2,58	2,32
Hunyad	9,94	9,07	Botoșani	2,43	3,33
Országos	8,79	8,34	Ialomița	2,42	2,22
Temes	6,88	7,33	Vrancea	2,35	2,15
Bákó	4,87	4,16	Ilfov asz.	2,29	2,43
Neamț	4,55	3,51	Dâmbovița	2,27	3,49
Suceava	4,39	3,91	Gorj	2,27	2,03
Krassó-Sz.	4,33	5,73	Teleorman	2,14	2,09
Prahova	3,54	3,59	Călărași	1,67	1,37
Vâlcea	3,43	4,04			

Látni lehet, hogy míg az RNEP elsősorban Erdélyben szerzett szavazatokat, az NRP Erdélyen kívül, főként Bukarestben népszerűbb. Ez az ismert dolog nemcsak azzal magyarázható, hogy az RNEP eleve Erdélyből indult, itt szerveződött, az NRP pedig Bukarestben. Ez a két párt ugyanis annyira különbözik egymástól (elsősorban szimpatizánsai tekintetében), hogy a nemzeti eszme dominanciáján, illetve ennek nagy hangú propagálásán kívül talán nincs is több lényeges közös vonásuk. Ezt a különbséget stratégiai szempontból okvetlenül szem előtt kell tartani.

A NRP aktív tagságát legnagyobbbrészt a volt szekuritáé és a korábbi elnyomó gépezet vezető funkciókat betöltő tagjai alkotják, legalábbis sok jelből erre lehet következtetni. Ez a párt tömöríti tehát a propaganda és a diverziókeltés legtapasztaltabb professzionistáit. Ezzel számolni kell. Hozzá képest az RNEP dilettánsok gyülekezete, még ha itt is vannak szép számmal olyanok, akik a régi rendszert ezen a téren szolgálták ki. Az igazi profikat azonban, úgy tűnik, elszippantotta előlük az NRP, amelynek fő, olykor nyíltan is hangoztatott célja, hogy ennek a rétegnek továbbra is biztosítsa az aktív szerepet a társadalomban, és pedig lehetőleg mint olyanoknak. (Gondoljunk csak arra, mekkora erőbevetéssel harcoltak e párt alapítói 1990 nyarán azért, hogy a temesvári per vádlottait – a szekuritáé legsötétebb fővezéreit – helyezték szabadlábra és mentték fel. Nemcsak propagandájuk hatásosságának, hanem – ami aggasztóbb – a hatalomra gyakorolt befolyásuknak is jele, hogy ezt a céljukat el is érték.)

Ez a körülmény sok mindent megmagyaráz az NRP szavazatainak földrajzi

megoszlását illetően. Érthetővé válik először is, hogy miért éppen a fővárosban szerezte a legtöbb szavazatot: hiszen korábban – nyilvánvaló okokból – itt volt a legnagyobb az egy főre eső szekusok, főleg szekusvezérek száma. Az e pártra adott szavazatok azonban nemcsak volt szekusoktól származnak. Mint minden fasisztoid orientációjú párt, ez is rengeteg energiát ölt bele abba, hogy megnyerje a maga számára a mindenféle rendbontásra, provokációra könnyen kapható, gyanús egzisztenciájú társadalmi réteget. Márpedig országosan ez is alighanem Bukarestben tenyészik a legnagyobb arányban. A párt leghatásosabb propagandaeszköze, a România Mare c. hetilap stílusában is ennek a rétegnek az elvárásaihoz igyekszik igazodni: ez a társaság ezt az alpári nyelvezetet nemcsak megérti, de minden nehézség nélkül bele is tudja illeszteni a maga értékrendjébe az ott olvasottakat, aminek következtében a hatás sem marad el. Több jel is vall arra, hogy e két fő kategórián kívül az NRP elég sok szimpatizánsra talált a csekélyebb műveltségű középértelmiségiek körében, akik úgy érzik, véleményük kell hogy legyen a politikáról, de a helyzet árnyaltabb szemléletéhez nincs elég szellemi függetlenségük. Az NRP közérthető propagandája ezek számára megkönnyíti, hogy mindent beleilleszthessenek egy egyszerű „fekete-fehér” sémába.

Bukarestet leszámítva az egyes megyék közül Argeş áll az első helyen az NRP szimpatizánsainak arányát tekintve, 7,87, illetve 6,98 százalékkal. Ennek egyik oka a fővároshoz való viszonylagos közelsége lehet. Földrajzi elhelyezkedését tekintve közbeesik ugyan Dîmboviţa megye, amely a képviselőházi listán a harmadik, de ennek székhelye, Tîrgovişte lakosságát tekintve csak feleakkora, mint Piteşti, s az iparosodás tekintetében is jóval mögötte marad. (Az igaz, hogy Ilfov agrárszektor még közelebb esik Bukaresthez, hiszen körbefogja a fővárost, s itt az NRP mégsem tudott 3,08, illetve 3,12%-nál többet elérni. Ez alkalmasint a nagyváros szívóhatásával magyarázható: e körzetnek Bukarest a közigazgatási központja, tehát a szekuritáta vele foglalkozó alkalmazottai főleg itt éltek, másrészt pedig ebben a körzetben nincs több város, ahol számottevő lumpenréteggel lehetne számolni.) Argeş után következik a szenátusi listán az első erdélyi megye, Hunyad: ez alighanem arra vall, hogy a bányászok elég nagy részének mentalitása nem sokban különbözhet a bukaresti „mahaláétól”. (Erre egyébként az utóbbi három év egyéb eseményeiből is következtetni lehet.) Konstanca megyében sejtetően a nagy kikötőváros teszi, hogy az NRP viszonylag népszerű (ilyen helyen mind a szekuritáténak, mind a lumpen elemeknek nagyobb a népsűrűsége). A következő erdélyi megye Brassó; ezt valószínűleg Brassó városának utóbbi évtizedekbeni mértéktelen felduzzasztásával lehet összefüggésbe hozni, de érdemes megemlíteni azt is, hogy az 1987. november 15-i brassói munkásfelkelés után e városban érezhetően megnőtt a szekuritáta jelenléte.

A moldvai megyék közül Iaşi, illetve a képviselőházi listán Suceava megye haladja meg valamivel az NRP országos átlagát, talán nem tévedek, ha arra gondolok, hogy e két megyében, ahol korábban elég számottevő volt a zsidóság aránya, ez a párt egyebek mellett nyílt antiszemitizmusával tudott híveket szerezni.

És ezzel elértünk az NRP nacionalizmusának természetéhez. Az NRP ugyanis nem úgy nacionalista, mint az RNEP. Míg ugyanis az RNEP nem általában, hanem nagyon konkrétan, a magyarokkal szemben nacionalista (bár az antiszemitizmus sem idegen tőle), az NRP inkább xenofób, durván sovén propagandát folytat, elvben mindenki ellen, aki nem román (sőt nem „jó román”). Van azonban benne annyi professzionalizmus, hogy belássa: azok ellen nem érdemes hadakozni, akiktől senki sem fél (például a tatárok vagy örmények ellen), azzal nem sok szavazatot lehet szerezni. Inkább azokra kell koncentrálni, akikkel szemben már hagyományosan megvannak az ellenérzések, vagy legalább működik valamiféle viszolygás. Ezek pedig a magyarok és a zsidók. További különbségnek látom azt, hogy az NRP propagandistái (legalábbis a legismertebbek), ellentétben az RNEP-beli boldogtalanokkal, egyáltalán nem félnek a magyaroktól, hiszen elég profik ahhoz, hogy pontosan tudják: tőlünk nincs okuk félni. (Amikor a magyaroktól való félelmet akarják manipulálni, látható igyekezet van bennük, hogy a fenyegető veszedelmet úgy tegyék hihetőbbé, hogy mindenféle nemzetközi románellenes konspirációkat találnak ki és lepleznek le, mintegy jelezve ezzel, hogy ők nagyon jól tudják: a magyarok egyedül nem jöhetnek számba mint komolyan vehető ellenfél.) Magyarellenes és antiszemita propagandájuk inkább gyakorlati célokat szolgál: az őszinte gyűlöletet nem nélkülözi ugyan, de valami mérhetetlen cinizmus van abban, ahogyan ez a párt időnként óriási lármával kongatja a vészharangot, hogy beleverje a románokba a félelmet – s aztán ebből politikai/választási tőkét kovácsoljon magának. (Politikai elemzésekben, tudom, nem szokás konkrét események nem-verbális kommunikációját vizsgálni, nálunk azonban a politikai élet annyi másnemű elemmel keveredik, hogy ha a dolgokat háttérükkel együtt akarjuk megérteni, ezzel is muszáj foglalkozni időnként. 1993. március 19-e van, a parlament két házának együttes ülése az ellenzék által benyújtott bizalmatlansági indítványt vitatja, s ezt a tévé egyenes adásban közvetíti. Corneliu Vadim Tudor, az NRP elnöke és szellemes vezérszónoka egymással nyilvánvalóan semmiféle kapcsolatban nem álló friss eseményeket szerkesztve össze egy bizarr „rendszerbe” valami képtelen szcenáriumot konstruál, s ezt a rá jellemző demagógiával és harcos hazafiúi felháborodással előadja, annak bizonyítására, hogy a bizalmatlansági indítványt az RMDSZ kezdeményezte, s az egésznek az a célja, hogy hozzassák vissza Mihály királyt, aki majd ezért cserében át fogja játszani Erdélyt a magyarok kezére. Az előadás botrányba fullad, az ellenzék kivonul, az elnök negyedórás szünetet rendel el. Utána folytatódik az ülés, C. V. Tudor befejezi mondanivalóját, majd leül helyére a prezídiumba. Nem telik bele két óra, és Verestóy Attila RMDSZ-szenátor következik szólásra. Alig kezd bele mondanivalójába, mikor C. V. Tudor egyszer csak feláll helyéről, és nagy nyugodtan odamegy a szónoki emelvényhez. Mindenki lesi, mi lesz. Újabb botrány? El akarja kergetni Verestóy? Összetépi a papírját? Dehogy: valami hallatlan eleganciával, a birtokon belüli „háziúr” biztonságával, hamiskás mosollyal, szó nélkül megigazítja Verestóy előtt a mikrofonokat, hogy jobban lehessen hallani a teremben. Fölényes gesztusában ez van:

„Ne félj, kutya, nem harap a bácsi!” Majdhogy vállon nem veregeti Verestóyt, szinte összekacsint vele: „Ne izgulj, öregem, hiszen tudod, hogy van ez. Mondom én a magamét, mert itt most ez a menő – ugye, hogy marhára el tudom vele hülyíteni ezeket is, meg azt a sok beszart is az egész országban, aki ezt a tévében végignézte? De remélem, vagy te olyan okos fiú, hogy te is tudod, hogy én is tudom, hogy ebből egy szó sem igaz.”)

Figyelemreméltó, hogy az NRP főként olyan megyékben szerzett nagyobb arányban szavazatokat, ahol pedig az emberek a jelek szerint elég közömbösek a nemzeti, pontosabban a magyarelles propagandára (ezt, úgy hiszem, az RNEP ottani sikertelensége elég meggyőzően mutatja). Ezt úgy is lehetne értelmezni, hogy ahol az RNEP elvitte előle a szavazatokat – elsősorban Erdélyben –, ott neki nyilván nem maradt. Ez is lehetséges, de ez nem magyarázná eléggé meg, miért szerepel az NRP listáin olyan hátul például Dolj vagy Vrancea megye, ahol pedig az RNEP éppen elég teret hagyott neki. Azt hiszem, a megyék szerinti megoszlás inkább azt jelzi, hogy az NRP választóit nem is annyira e párt sovinizmusa nyűgözi le, ez kevésbé hat rájuk, hanem sajátos értékrendjüknek megfelelően az *erőszak* imponál nekik: azt csodálják benne, hogy ez a párt folyton útszéli módon pocskondiáz valakit, ám hogy ez a valaki pontosan kicsoda – a magyarok-e, a zsidók, Tőkés László, az ellenzéki pártok és vezetőik vagy éppen Románia főügyésze –, az ennek a rétegnek szinte mindegy. Nem mondom, hogy az NRP sovén propagandájának semmi hatása nem volt, mert bizonyára volt, de úgy vélem, hogy akire az ő propagandájából elsősorban ez és inkább ez hatott, az csak ahhoz kapott újabb érvet, hogy az RNEP mellett szavazzon. Hiszen azok a megyék, amelyek az RNEP-listákon élen járnak, itt a sor végén helyezkednek el – ezekben a megyékben inkább csak az szavazott az NRP mellett, aki vagy aktív tagja is a pártnak (főleg a szekuritáte keményebb legényei), vagy pedig abba a deklasszált rétegbe tartozik, amely számára az RNEP – legalábbis stílusában – nem elég erőszakos ahhoz, hogy imponálni tudjon.

Tartok tőle, hogy a következő választásokig nem várt arányban meg fog nőni az NRP szimpatizánsainak száma (elsősorban a munténiai megyékben, de Dobrudzsában és kisebb mértékben Moldvában, sőt talán Erdélyben is), hacsak valami előreláthatatlan változás nem történik a helyzet alakulásában, illetve ha az SZMP el nem viszi előle a szavazatokat. Újabban ugyanis egyre feltűnőbb, hogy a xenofób demagógia következetes folytatása mellett az NRP nagyon tudatosan megcélozta az egyre nehezebben élő munkásréteget, s a szociális problémák szorításában, a Ceaușescu-korszak „húsofázekai” iránti nosztalgia növekedésének légkörében egyre könnyebb lesz neki tömegeket állítani a maga oldalára. Ezzel a lehetőséggel tehát már most nagyon komolyan foglalkozni kellene; úgy gondolom, ez elsősorban az RDK feladata volna, itt ugyanis az RMDSZ nem sokat változtathat a dolgokon.

Más a helyzet az RNEP választóival. Elég egy pillantást vetnünk a számsorokra, hogy teljesen egyértelmű legyen: akik erre a pártra szavaztak, legnagyobb részben a magyaroktól való félelmükben tették. Az RNEP úgy, ahogy van, egy tragikomikus terméke a forradalom utáni

időszaknak. (Itt elsősorban a választók tömegeire gondolok, kevésbé az „ideológusokra”.) E tragikomikus helyzetnek magyar szemmel nézve inkább a komikuma látszik – „Hogy lehet az, hogy húszmillió román Romániában (!) úgy meg legyen ijedve nem egészen kétmillió magyartól?” –, román szemmel viszont a tragikuma. Mert hiába tudjuk és mondjuk mi azt, hogy mérhetetlen ostobaság tőlünk félni, ők attól még igenis félnek. Amíg pedig ezt tudomásul nem vesszük és át nem érezzük, addig ez a félelem nem fog csökkenni, s az RNEP sok-sok szavazatot fog szerezni, ami az országos választásokon sem növeli a demokrácia és ebben a mi helyzetünk javulásának esélyeit, a helyhatósági választásokon viszont – legalábbis egyes megyékben – szerfölött kellemetlen helyzeteket teremthet, amint azt a kolozsvári példa mutatja.

Az RNEP, mint tudjuk, erdélyi párt. Mégsem erdélyiségét hangsúlyoznám, mert ez földrajzi alapon helyezi el. Inkább azt mondanám, hogy ott sikeresebb, ahol a magyarok észrevehetően jelen vannak. A képviselőházi lista első tizenhat helyét a tizenhat erdélyi megye foglalja el (a szenátusin Krassó-Szörény valamivel hátrább kerül), ezek közül csak kettő – Temes és Krassó-Szörény – van az országos átlag alatt: az előbbi a nemzeti együttélés viszonylagos kiegyensúlyozottságáról ismert, az utóbbi pedig arról, hogy az erdélyi megyék közül itt a legkisebb a magyarok számaránya. Figyelemreméltó, hogy a listán az első nem erdélyi megye Bákó – alkalmasint a csángók okán. Ez azért érdekes, mert mutatja, hogy a magyarok jelenléte némileg még ott is növeli e párt szimpatizánsainak számát, ahol teljesen nyilvánvaló, hogy minden félelem alaptalan. Hiszen ha már szegény csángóktól is félni kell ...

De hát jól mondta Nicolae Manolescu – eddig talán mindenkinél találóbban –, hogy az RNEP tulajdonképpen nem is párt, hanem inkább egy lelkiállapot. Ennek fő összetevője pedig, úgy tűnik, a magyaroktól való félelem. Megengedem, hogy ha e párt szűkebb felső vezetését nézzük, a kép nem ilyen egyértelmű. A hadsereg és a rendőrség tisztjeinek masszív jelenléte – ha nem is közvetlenül a pártban, de a Vatra Românească Szövetségben – szintén elgondolkoztató. Az azonban kétségtelen, hogy az RNEP már megalakulásakor sem ugyanolyan összetételű volt, mint az NRP. Az RNEP a Vatra Românească Szövetség pártjaként jött létre, főként a Vatrában korábban kitűnt vezetőkől. A Vatra viszont kisebb mértékben szerveződött a volt szekusokból, mint az NRP, inkább amolyan furcsa gyűjteménye volt mindenféle félresikerült karrierű embereknek. Olyan emberek voltak ezek, akik tanult mesterségükben nem jeleskedtek, a múlt rendszerben viszont párttitkári és hasonló funkcióik védelmet nyújtottak nekik, sőt pártvonalon akár főorvosi státust is szerezhettek maguknak, mint például Zeno Opriș Marosvásárhelyen. Olyan emberek ezek, akik az előző rendszer jóvoltából karriert futottak be, amit pusztán képességeikre hagyatkozva sohasem érthettek volna el. (Gh. Funar például csekély tehetségű közgazdászként egyetemi adjunktusságig vitte fel.) Ezek az emberek a forradalom után teljes bizonytalanságba kerültek, mert odalett a párt, amely fenntartotta őket. Ha odalett, hát

odalett, nem volt mit tenni, másikat kellett helyette csinálni. Erdélyben kitűnő propagandaeszköz lehetősége rejlett a magyaroktól való rejtett vagy nyíltan bevallott félelem manipulálásában, s ebbe – mint úgymond a románokat fenyegető újabb veszedelmet – nagyszerűen bele lehetett építeni azt is, hogy az RMDSZ jogokat kezdett követelni a magyarság számára. Van azonban itt is egy nagy különbség az NRP propagandájához képest: ezek az emberek általában nem pusztá pragmatizmusból, politikai tőkéjük, magyarán hatalmuk növelése végett teszik pokollá más románok életét azzal, hogy állandóan ébren tartják bennük a magyaroktól való félelmet és szorongást. Nem. Ezek csakugyan félnek, maguk is, és úgy érzik, nemzeti hivatást teljesítenek azzal, ha a veszélyekre állandóan figyelmeztetik az egyszerű román embert. Tartok tőle, hogy a hadsereg és a rendőrség hozzájuk csatlakozása sem egészen egyoldalú szimpátia dolga. Ezek az emberek mindent megtettek, hogy a maguk oldalára állítsák a fegyveres erőket: legyen majd, aki veszély esetén biztosan megvédi a románokat.

Mondom, az RNEP vezető rétegében az opció indítékai, illetve a működő érdekek sokfélék. Az egyszerű választópolgár szintjén sokkal egyszerűbb a helyzet: ott minden más érdektől függetlenül, tiszta valójában hat a magyarokkal szembeni bizalmatlanság, előítélet és főként: *a félelem*. Mivel pedig az RNEP parlamenti képviselőit, szenátorait, tanácsosait és polgármestereit nem e párt szűkebb vezetősége választotta meg, hanem ez az aggodalmas tömeg, ezt a félelmet nekünk nagyon komolyan kell vennünk, és foglalkoznunk is kell vele.

Ilyen szempontból az RNEP fentebb bemutatott választási eredményei igencsak beszédesek. Azt már mások is megállapították előttem, hogy e pártnak főként Észak-Erdélyben van a tömegbázisa, tehát azokon a részekén, amelyek a bécsi döntés után Magyarországhoz kerültek. A fenti adatok ezt igazolják is, meg nem is. Én inkább azt látom, hogy az RNEP ma ott a legerősebb, nagyjából abban a sávban, ahol 1940 és 1944 között Észak- és Dél-Erdély határa húzódott: Maros, Kolozs, Szilágy, Fehér és Bihar megyében. Tudjuk, hogy e négy év alatt Észak-Erdélyből mintegy 200 000 román menekült Dél-Erdélybe, s onnan ugyanannyi magyar Észak-Erdélybe. A menekülők, bárhonnan jöttek is, ezen a sávon át jutottak át a túloldalra. Az itteni lakosság, ha maga nem menekült is el, végignézte ezt a szomorú látványt, végighallgatta a menekülők gyakran túlzásoktól sem mentes panaszait (hiszen a világ minden táján általános érvényű az, hogy a mások segítségére, együttérzésére, szolidaritására utalt menekülőkben nagy a hajlamosság a megélt, valóságos vagy akár csak vélt veszedelmek eltúlzására, ezért is olyan nehéz ilyen helyzetben a híreket a rémhírektől elkülöníteni), s ez máig is elevenen fennmaradt a kollektív emlékezetben. Csak tetézte a bajt, hogy miután a határsáv román lakossága négy éven át élt a fenyegető hírek árnyékában, 1944 szeptemberében éppen itt alakult ki a front, végig a határ mentén: a magyar hadsereg előrenyomulása a déli részek felé. Ez a pár hét olyan pánikot keltett a román lakosság körében, hogy sokkoló hatásának nyomai mindmáig megvannak. Itt a legnagyobb tehát a félelem attól, amit annyiszor olvashattunk, hallhattunk az utóbbi

években: nehogy megismétlődjék az, ami akkor történt. (Friss, 1992. november végi személyes élményem: Kolozsvár Főterén, a Mátyás-szobor körül a talapzatra helyezendő feliratos tábla ürügyén összeverődött „agórán” románokkal beszélgettem. Ott mondta nekem egy idősebb férfi: „Ha magát is úgy kergették volna a Feleki-tetőre [aki nem tudná: ott volt a határvonal], mint engem 40-ben a magyarok, akkor tán megértené, miért nem tudunk mi egy magyarban sem megbízni.” Biztosan nem oszlatta a félelmét, hogy egy magyar asszony erre ingerülten odakiáltotta neki: „Elég kár, hogy nem érték utol!” – Csak annak számára jegyzem meg, akinek ez jelent valamit: megdöbbenő, hogy a fél évszázaddal ezelőtti események hatása milyen világosan tükröződik a mai választási eredményekben! Úgy látszik, itt teljesedik be rajtunk az, ami a Tízparancsolatban áll: „Megbüntetem az atyák vétkét a fiakban, harmad és negyedízíglén.” Ha így fogjuk fel, egyedüli biztatásunk csak az lehet, amivel e szöveg folytatódik: „De irgalmasságot cselekszem ezerízíglén azokkal, akik engem szeretnek.”)

Csak bonyolítja a helyzetet, hogy a mai lakosságnak csupán egy kisebb része emlékszik még az akkor történetekre, a többiek – az azóta született nemzedék, illetve a Moldvából és másunnan újabban ide költözöttek – csupán közvetve, az ő elbeszéléseikből tudnak mindezekről, illetve azt tudják, amit erről az időszakról a román nacionalista sajtó túlzásoktól sem mentes, sőt sokszor a képtelenségig eltúlzott beszámolóiból ismernek. A mai félelem tehát a legtöbb emberben jórészt a szocializáció során alakult ki, ezért irracionális, minden tapasztalatot nélkülöző félelem ez, így sokkal nehezebben kezelhető, mint az, amely személyes tapasztalatokon alapszik. Bármilyen megmosolyogtató is a mi számunkra, e félelem természetrajzához igen sokat mondó adalék Radu Ceotea egyik vallomása: ő igenis fél a magyaroktól, mert neki még gyermekkorában megmondta volt az apja, hogy mindig legyen résen, sose felejtse el, hogy minden magyar ott hordja a zsebében a kötelet, amellyel a románokat akarja felakasztani. Azt hiszem, ennél megrendítőbben el sem lehetne mondani e lelkiállapot kialakulásának hogyanját és miértjét.

A szám adatok egyebet is mutatnak. Maros megye 61,21 (illetve 60,39) százalékkal messze élen jár a listán, itt egy nagy törés következik, a második helyen Kolozs megye szerepel 42,38, illetve 36,73 százalékkal. E különbségnek talán kisebbik oka az, hogy Maros megyében a magyarok számaránya nagyobb, mint Kolozs megyében (41,41%, szemben az utóbbi 19,85%-ával – az 1992-es népszámlálás adatai szerint), tehát ott a románok esetleg indokoltabbnak érzik a magyaroktól való félelmüket. (Hogy ebben is lehet valami, arra utalhat viszont az a körülmény, hogy 1990 februárjában a Vatra Românească Szövetség nem másutt, hanem éppen Marosvásárhelyen alakult meg.) A fő, vagy legalábbis a közvetlen ok azonban minden bizonnyal az 1990. március 19–20-i marosvásárhelyi véres események eleven emléke. És itt megint a félelemhez jutottunk el: ezek a napok az események színhelyéhez földrajzilag közel esőkben ismét felelevenítették a már ülepedőfélben lévő (de a hivatalos propaganda által igazán leülepedni soha nem hagyott) régi személyes vagy

másoktól hallott sérelmeket, s a megye románságát készenléti állapotba helyezték a magyarok részéről várható közeli fenyegetéssel szemben. (A Vatra, majd az RNEP baljós propagandája ebbe hathatósan besegített, bennünket azonban most csak a végeredmény érdekel, hogy tudniillik mi a mostani beállítódása és attitűdje ennek a megijesztett embertömegnek, hiszen ez volt döntő a választások idején.)

Bihar megyében, amely szintén határvidék volt, a megye nem RMDSZ-re szavazó választóinak valamivel kisebb része (a képviselőházi eredményeket tekintve éppenséggel csak 20,48%-a) szavazott az RNEP jelöltjeire. Ez az arány természetesen nem önmagában, hanem csak a listavezetőkhez képest alacsony. A különbség alighanem azzal (is) magyarázható, hogy Bihar megyében a diktatúra éveiben a románok is rászoktak arra, hogy jobb híján a Magyar Televízió műsorát nézzék, közülük sokan tudnak vagy legalább értenek magyarul is, ezért ha nem is eleget, de mindenképpen sokkal többet tudnak a magyarokról és főleg a nagy (nagy?) „mumusról”, Magyarországról, mint a Maros vagy Kolozs megyeiek. Ennélfogva itt a magyaroktól való félelem is kisebb lehet. Szatmár csak most határmenti megye, a bécsi döntés után nem volt az, s itt mégis elég magas az arány, (23,51, illetve 22,52%). Ez összefügghet azzal, hogy 1990 márciusában itt is voltak kiprovokált zavargások, ha nem fajultak is oda, ahová a marosvásárhelyiek.

Érdemes még összehasonlítani a két székely megyét, Kovásznát és Hargitát. Kovászna megyében, ahol a románok aránya nagyobb valamivel, mint Hargita megyében, az RNEP is aránylag kevesebb szavazatot kapott. Úgy látszik, itt a románok egy kicsit biztonságosabban érzik magukat. Annál is inkább, mert Kovászna megyében a forradalom idején egyetlen román rendőrt sem öltek meg – ez főleg a Hargita–Kovászna Jelentés lélektani hatása szempontjából fontos.

Nincs értelme annak, hogy a többi megyét is sorra vegyük, úgy gondolom, az adatok önmagukért beszélnek. Csak arra szeretném ismét felhívni a figyelmet, hogy itt most választási eredmények, nem szociológiai felmérés alapján vonunk le következtetéseket. Az még ennek alapján is nyilvánvaló, hogy Erdélyen kívül, Munténiában és Moldvában a románok túlnyomó többsége számára nem jelent különösebb gondot, hogy ebben az országban magyarok is élnek. Ezt érdemes számon tartani, és emlékezni rá, amikor olyasmit hall az ember, hogy „a románok” így meg úgy viszonyulnak a magyarokhoz. Világos, hogy ennek így, minden megkülönböztetés, területi betájolás nélkül egyszerűen nincs értelme, persze zónákra bontva is csak akkor van, ha nem „a románokról”, hanem az illető zóna románsága körében tendenciaszerűen megmutatkozó attitűdök erősségéről beszélünk. (Ez az a hely, ahol érdemes megemlíteni, hogy a munténiai és moldvai megyékben az RNEP szavazatainak egy része alkalmasint ott szavazó erdélyiektől származik. Hogy ezek száma szignifikáns-e vagy nem, azt nem tudhatjuk, mindenesetre ajánlatos szóba hozni, mert itt nagy lévén a földrajzi egységek között a különbség, az RNEP választási eredményeinek számadatai enyhén kiegyenlítőek: ha mindenki otthon szavaz, akkor Erdélyben – ha csak alig

észrevehetően is – magasabbak, Erdélyen kívül pedig még alacsonyabbak volnának az arányok.)

Eddig csak a félelemről beszéltem mint az RNEP választó tömegeinek opcióját meghatározó tényezőről, nem szóltam gyűlölködésről, ádáz magyarellenességről és hasonlóról. Kétségtelen, hogy ellenséges érzelmekkel gyakran találkozik az ember, és lehetetlen is volna, hogy ne így legyen. Amitől/akitől fél az ember, azt általában kisebb-nagyobb mértékben gyűlöli is. (Vagy legalábbis nem szereti különösebben.) Mégis úgy vélem, hogy az RNEP választóinak túlnyomó többsége nem annyira a magyarok ellen, mint inkább – bármilyen bizarr is ez a mi számunkra – a románság biztonsága mellett szavazott akkor, mikor voksát éppen erre a pártra adta, még ha ezt a magyaroktól való féltében tette is. Ha nem így volna, akkor Erdélyben nem az RNEP, hanem inkább az egyértelműen (nemzeti) gyűlöletre és erőszakra alapozó NRP lett volna sikeres. Nehezen hinném, hogy e tekintetben a kolozsvári polgármester és RNEP-elnök Gheorghe Funarral pártja összes választóit azonosítani lehetne. (Mellesleg nem árt megjegyezni, hogy Funar legtöbb elhíresedett intézkedése mögött nagyon könnyen azonosítani lehet a félelmet: hiszen arrogáns hetvenkedése jórészt éppen arra való, hogy elleplezze vele a magyaroktól való beteges félelmét.)

Mindezek után, még ha két teljesen különböző motivációjú pártról van is szó, lássuk, hogyan alakul megyék szerint az RNEP és az NRP egybe vett szavazatainak aránya az érvényes szavazatok RMDSZ nélkül számított összegéhez:

Megye	Szen.	Képvh.	Megye	Szen.	Képvh.
Maros	63,41	62,91	Krassó-Sz.	8,24	9,16
Kolozs	44,82	40,25	Iași	7,43	6,45
Szilágy	35,41	32,54	Prahova	7,32	7,54
Hargita	31,25	30,79	Suceava	7,19	8,16
Bihar	28,09	23,42	Tulcea	7,14	7,33
Fehér	26,50	26,46	Dîmbovița	6,73	8,81
Kovászna	25,42	20,98	Galac	6,41	6,15
Szatmár	24,95	23,90	Buzău	6,39	7,01
Beszterce-N.	24,90	25,52	Mehedinți	6,32	6,80
Máramaros	21,67	23,65	Teleorman	6,25	6,49
Szeben	21,54	17,97	Brăila	6,24	6,08
Brassó	18,58	18,29	Olt	6,20	5,95
Hunyad	16,05	14,36	Vaslui	6,16	6,13
Arad	14,26	14,00	Botoșani	6,14	6,88
Országos	12,96	12,55	Dolj	5,60	6,13
Bukarest	11,08	10,23	Ialomița	5,51	6,02
Argeș	10,82	10,13	Ilfov asz.	5,36	5,55
Temes	9,30	10,54	Gorj	5,30	5,25
Konstanca	8,95	8,39	Giurgiu	4,96	5,13
Bákó	8,79	7,69	Vrancea	4,63	4,57
Vâlcea	8,60	9,28	Călărași	4,25	5,22
Neamț	8,27	7,60			

Ez az egyesített táblázat csak arra jó, hogy világosan megmutassa, hol vannak a legnagyobb feladataink és legsürgősebb tennivalóink. Ezt rövid és hosszú távú stratégiánkban a lehető legkomolyabban kell venni.

Már említettem, hogy az NRP nem a mi dolgunk, olyan a természete, hogy mi, magyarok nemigen tudunk vele mit kezdeni. Ezen csak az általános demokratizálódás segíthet, amit pedig éppen ez a párt igyekszik a leginkább akadályozni.

Az RNEP viszont ránk tartozik. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az erdélyi megyékben a helyzet egészének megváltoztatása a mi feladatunk (vagy legalábbis tőlünk kell hogy kiinduljon). Hallani lehet ugyan néha az RDK képviselőitől, hogy mi az RNEP kérdésével ne foglalkozzunk, mert ők ezt majd intézik, mi csak törődjünk a magunk „extremistáival”. Szépen hangzik, de teljesen irreális. A gyakorlatban az RDK szinte semmit sem tud kezdeni ezzel a problémával azon túl, hogy sajtójában hol enyhén, hol durván, olykor agresszív szarkazmussal elcsúfolódkat az RNEP viselt dolgain. A helyzeten nem tud sokat változtatni, mert nem az ő terepe. Itt mi kell hogy lépjünk, hiszen ebben rajtunk kívül senki más nem lehet eredményes, annál az egyszerű oknál fogva, hogy az erdélyi románok nagy része éppen mitőlünk fél. Ezt a félelmet, az RNEP legnagyobb választási tőkéjét senki más nem oszthatja el, csak mi magunk. Erdélyben az RDK nem alkalmas erre, már csak azért sem, mert sokszor, ha restellik is bevallani, konvencióbeli partnereink maguk is félnek a magyaroktól, vagy legalábbis bizalmatlanok velünk szemben.

Ezen a téren stratégiánk legfontosabb eleme a bizalomerősítés kell hogy legyen, a félelem oszlatása, egymás valóban kölcsönös megismerésének segítése. Ennek számtalan gyakorlati formája lehetséges az adott helyi körülményeknek megfelelően, ez a területi, illetve az egyes helységekből, körzetekben működő RMDSZ-szervezetek gondja kell hogy legyen, és pedig annál nagyobb gondja, mennél előkelőbb helyet foglal el az illető megye a fentebbi listán. Országos szinten halaszthatatlannak látom egy román nyelvű hetilap megjelentetését, amely lehet az RMDSZ-é is, de – éppen a bizalomerősítés esélyeinek szempontját tartva szem előtt – talán még jobb volna, ha nem az RMDSZ adná ki, csak segítene létrehozásában és fenntartásában. Ehhez máris el kellene kezdeni a románul (illetve magyarul) jól tudó újságírók és újságírójelöltek toborzását és kellő felkészítését. Ez a lap ugyanis egy románoknak írott, hozzájuk szóló, az ő mostani helyzetükre szabott szerkesztésű lap kell hogy legyen, nem pedig egy olyan magyar újság, amelynek csak a nyelve román. Egy jól szerkesztett, olvasmányos, a román olvasót tisztességesen tájékoztató lap nemcsak az RNEP választótömegeiben oszthatná a félelmeket, de az RDK-val való hatékonyabb együttműködésünket is nagyon megkönnyítené.

Ugyanezen a téren fontosnak tartanám, hogy a területi RMDSZ-szervezetek találjanak megoldást arra, hogy fizetett alkalmazottként foglalkoztathassanak olyan embereket (megyéenként négyet-ötöt is, ahányra szükség van), akik értenek a konfliktuskezeléshez, és megfelelő segítséget tudnak nyújtani a legkülönbözőbb bizalomerősítő és kapcsolatteremtő

akciók és rendezvények megszervezésében, valamint a jogsértések elleni tiltakozások legalkalmasabb módjának megtalálásában, sőt a politikai stratégia formájának kialakításához is szakszerűen szólhatnának hozzá. Ehhez fel kellene készíttetnünk néhány olyan embert, aki erre elhivatottságot érez és önként vállalkozik.

E sok feladat mind az RNEP választó tömegei felé irányuló lehetséges akciókkal kapcsolatos, nem annyira az RNEP vezető (ideológus és politikus) rétegét célozza meg. Azt hiszem, ezzel az amúgy is vékonyabb réteggel nem szükséges nagyon sokat foglalkoznunk. Nem tartom valószínűnek, így reális kívánalomnak sem, hogy mondjuk Gheorghe Funart vagy Ioan Gavrát megnyerjük a jó ügy bajnokának. De nem is ez a fontos: ezek hatalma magától szertefoszlik, ha a tömeget el tudjuk alóluk terelni. Mindez persze hosszadalmas, kitartó munkát igényel: az emberek változnak, de nem egyik napról a másikra. Mennél többet késlekedünk, annál később tapasztalhatunk észrevehető eredményt.

Fentebb csak a civil kezdeményezések szükségéről szóltam, adódik azonban innen egy olyan következtetés is, amely politikai stratégiánkat érinti. Észre kell vennünk: bármilyen jó lenne is egy-egy politikai lépésünk, ha a másik oldalon sűrűsödik tőle a félelem, ahelyett hogy oszlana, akkor mit sem léptünk előre, hiszen nemcsak magunkat erősítettük, hanem legalább ugyanolyan mértékben az ellenfelet is. Szó sincs arról, mintha ezzel azt akarnám mondani, hogy inkább ne csináljunk semmit, mintsem hogy tápot adjunk a félelemnek. Csak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy nekünk mint az egész helyzethez szorosan hozzátartozóval kell számolnunk ezzel a félelemmel, amelyről hiába tudjuk mi, hogy alaptalan, mert attól az még valódi, s ezt minden politikai lépés megtételekor a legmesszebbmenően figyelembe kell vennünk, nem tartalmi, hanem formai vonatkozásban. Tartalmilag egyetlen jogos követelésünkről sem mondhatunk le, de minden alkalommal gondoskodnunk kell arról, hogy az eddigieknél sokkal megfontoltabban járjunk el a forma megválasztásában. Ehhez sok minden hozzátartozik, kezdve a román közvélemény megfelelő – ha úgy szükséges: előzetes – tájékoztatásával, a más (nemcsak ellenzéki) pártokkal való dialógussal, folytatva közleményeinknek és állásfoglalásainknak a helyzet követelményeihez igazított hangnemével és hasonlókkal, és végezve külkapcsolataink, a nemzetközi fórumokon való szereplésünk formai oldalának gondos mérlegelésével, nem utolsósorban a külföldi média korrekt, tárgyilagos, ellenőrzött tényekre alapozott tájékoztatásával.

Az RNEP vonatkozásában elég nehéz prognózisokba bocsátkozni. Az nem látszik valószínűnek, hogy ez a párt a következő választásokig tovább tudná növelni szimpatizánsainak számát. Alig hihető, hogy Erdélyen kívül népszerűbbé válhatna, mint 1992 szeptemberében, Erdélyben pedig már jórészt megnyerte azokat, akikre egyáltalán számíthatott. Az állandó vészharangkongatás inkább ellenkező hatást érhet el: az emberek meg is unják, meg látják is, hogy mégsem történik semmi, s az egész propaganda sokak szemében hitelét vesztheti. Számolni kell viszont azzal, hogy a kis számú, de annál vérmesebb vezető rétegnek kemény érdekei fűződnek ahhoz, hogy a félelem fennmaradjon, s

evégett mindent képes volna elkövetni – bármilyen különös módja is ez a románság nyugalma védelmének. Fel kell rá készülnünk, hogy ha a pártvezetőség úgy értékeli, hogy az erdélyi románok félelme aggasztóan megcsappant, nem riad vissza attól sem, hogy – akárcsak Marosvásárhelyen – megpróbálja erővel kiprovokálni valami hatásos riadalmat. Ez természetesen a következő helyhatósági választások előtt lehetne esedékes, akkorára nekünk bejáratott konfliktuskezelő stratégiánk kellene hogy legyen ahhoz, hogy ha úgy adódna, elejét tudjuk venni a bajnak.

Ha viszont nem történik ilyesmi, akkor is gondolnunk kell arra, hogy az RNEP szimpatizánsainak lassú lemorzsolódása révén felszabaduló szavazatokat ki fogja elvinni. Rajtunk is múlik, hogy a demokratikusabb pártok-e, vagy pedig a Nagy-Románia Párt, illetve az SZMP (a fentebb már említett okokból). Ez pedig nekünk egyáltalán nem lehet mindegy.

2. A Szocialista Munkapárt

Mint ismeretes, ez a párt a volt RKP egyenes folytatója, ha nem is éppen a megboldogult párt utolsó éveinek szellemében. Vezetői legalábbis régi kommunisták, egy részük olyan, aki még elevenen őrzi a régi szép idők nosztalgiáját, amikor őszintén hittek abban, hogy az emberiség megváltásának egyetlen útja a kommunizmus. Külön pártot azért alapítottak maguknak, mert annak idején az NM(D)F nem fogadta be őket, hiszen ez még a látszatát is szertefoszlatta volna annak, hogy ez a politikai alakulat, ha nem lehet is rögtön észrevenni, mégis híve a rendszerváltásnak. [... – Azóta eltűnt a politikai életből, akkor sem volt jelentős; a rá vonatkozó adatokat és kommentárt elhagyom. 1993-ban még úgy láttam, hogy „Ennek a pártnak is nagy esélye van arra, hogy a következő választásokon több szavazatot kapjon, tekintettel a romló gazdasági helyzetre, amelyben hatásos lehet az egyre nagyobb megélhetési gondokkal küszködőket a kommunista korszak olyan áldásaira emlékeztetni, mint például a biztos munkahelyekről való gondoskodás, az ingyenes orvosi ellátás – olyan volt, amilyen volt, az emberek arra már nem emlékeznek, csak arra, hogy volt. Egyelőre nem lehet látni, milyen arányú lehet ez a növekedés, mindenesetre számolni kell vele mint a demokratizálódás egyik komolyan számba jöhető akadályával.” Nem így lett, ugyanis ezen a téren az NRP vette át a szerepét; ezzel egyébként fentebb erről a pártról szólva mint lehetőséggel már akkor is számoltam.]

3. A Nemzeti Megmentés Demokratikus Frontja

Kormánypárt lévén, lehet, hogy ezzel illetett volna kezdeni, de az eddig elmondottak alapján itt könnyebben körvonalazni lehet a helyzetét.

Aktív tagságát tekintve ez a volt nómenklatúra pártja. A nómenklatúra nem tévesztendő össze a kommunistákkal. Ezt azért kell elmondani, mert az ellenzéki sajtóban ez a kettő minduntalan összekeveredik. Pedig szemben az igazi kommunistákkal (akikből kevesebb

volt, s akik ma az SZMP magját alkotják), a nómenklaturisták inkább amolyan konjunktúrakommunisták voltak, akik sokkal kevésbé világnézeti alapon, meggyőződésből álltak a párt szolgálatába, mint inkább azért, mert így lehetett előnyös állásokhoz jutni. A pártapparátusban vagy az ahhoz közel álló állami hivatalokban eltöltött időszak meghatározta ugyan a gondolkodásukat (és „problémamegoldó módszereiket” is), de az eszméhez való hűségük korántsem hasonlítható azokéhoz a régi illegalistákéhoz, akik közül sokan életüket áldozták kommunista meggyőződésükért. Itt is szükséges megjegyezni, hogy ez csak az NMDF aktív tagjaira vonatkozik, nem az erre szavazó választók millióira. Ezekről elég sokat mondanak a szám adatok:

Megye	Szen.	Képvh.	Megye	Szen.	Képvh.
Buzău	54,93	55,92	Országos	30,61	29,95
Vrancea	52,64	50,84	Máramaros	28,39	20,64
Ialomița	52,47	43,88	Ilfov asz.	27,93	27,65
Călărași	52,34	41,23	Gorj	27,70	35,02
Teleorman	51,75	49,54	Hunyad	25,43	19,84
Botoșani	50,71	56,40	Szilágy	24,07	20,69
Vaslui	48,99	47,09	Konstanca	24,06	21,57
Olt	46,15	42,88	Bukarest	22,76	26,14
Giurgiu	43,28	48,77	Krassó-Sz.	22,72	21,78
Suceava	41,80	35,80	Szatmár	20,73	19,29
Bákó	41,01	37,01	Kovácszna	19,29	18,75
Neamț	39,25	34,04	Fehér	18,70	18,22
Brăila	37,64	40,76	Temes	18,33	14,50
Vâlcea	36,92	31,13	Brassó	16,62	16,56
Argeș	36,55	37,27	Bihar	15,54	18,70
Dâmbovița	36,27	36,60	Arad	14,36	17,52
Galac	35,82	39,32	Hargita	13,96	13,46
Tulcea	33,55	37,82	Beszterce-N.	13,22	16,17
Dolj	33,16	31,88	Kolozs	10,27	11,49
Mehedinți	33,03	32,73	Szeben	8,36	12,05
Iași	32,23	36,00	Maros	7,57	6,72
Prahova	31,47	26,70			

Mint látjuk, az NMDF választóinak zömét az ország legelmaradottabb és legkevésbé urbanizálódott megyéi adják, azok a vidékek, ahol [...] nem annyira a program (vagy inkább: az általános orientáció) a fontos, mint a személy, jelen esetben Ion Iliescu. Feltűnő a nagy kiegyensúlyozatlanság: a szenátusi listán vezető Buzău megye 54,93%-ától a listát záró Maros megye 7,57%-áig, illetve a képviselőházi listát indító Botoșani megye 56,40%-ától az ugyancsak Maros megyei 6,72%-ig igen nagy a különbség, noha meg kell mondani, hogy az arányok elég egyenletesen csökkennek, szinte törés nélkül, úgyhogy az ország megyéinek körülbelül fele-fele van az országos átlag fölött, illetve alatt. A végletek azonban nagyon távol esnek egymástól, ilyen helyzetben nem kényelmes dolog kormánypártnak lenni. (Ha az RMDSZ szavazatait is figyelembe vennénk, ez a különbség még nagyobb volna!)

Ilyen arányokkal nehezen jön létre az Iliescu elnök által oly sokat emlegetett nemzeti konszenzus, inkább a rendszer instabilitása következik belőle.

Az erdélyi megyék egytől egyig az országos átlag alatt, a lista végén szerepelnek. Ez csak részben magyarázható azzal, hogy Erdélyben a nem magyar választók nagyobb arányban szavaztak a demokráciára, mint mondjuk Moldvában (amint az majd alább, az RDK számadataiból is ki fog tűnni). Mert a magyarázat másik fele az, hogy az NMDF várható szavazatainak elég nagy részét az RNEP vitte el, mint például Maros megyében, ahol az NMDF feltűnően sikertelenül szerepelt; úgy látszik, a román szavazók máig sem tudták megbocsátani Iliescu elnöknek, hogy 1990 márciusában nem szállt ki Marosvásárhelyre, hogy megvédje őket a magyaroktól, hiába hívták pedig kétségbeesve.

Ez a párt is eleget fenyegette a román választókat a magyar veszedelemmel. Ha ezt abban a reményben tette, hogy szavazatokat tud szerezni vele, akkor alighanem hiába fáradozott: Erdélyen kívül, Moldvában, Munténiában, Olténiában ugyanennyi szavazatot enélkül is kapott volna, hiszen ott – és főleg a falvakban, ahonnan az NMDF szavazatainak legnagyobb része sejtetően származik – Ion Iliescu személye, a televízióknak is köszönhető népszerűsége maga is elég lett volna a győzelemhez, Erdélyben viszont hiú remény bárkinek is azt hinni, hogy az e téren verhetetlen RNEP ellenében felveheti a versenyt. Legfeljebb annyit ért el, hogy aki az RNEP mellett szavazott, az még nagyobb meggyőződéssel tette: nacionalista propagandájával az NMDF valójában az RNEP kampányát segítette. Ha viszont az volt vele a célja, hogy a választókat a „nagyobbik rossztól”, az RDK-tól inkább a kisebbik felé terelje, akkor fáradozása nem volt egészen hiábavaló. Sőt ez volt az a kis zóna, ahol talán még szavazatokat is szerezhetett ily módon: hiszen akit valóban a magyarokkal való ijesztgetéssel kellett elriasztani az RDK-tól, az aligha csatlakozott mindjárt az egyértelműen nacionalista RNEP mellé, inkább az ilyen vonatkozásban arany középútnak érzett NMDF-re szavazott. A számokat tekintve (összevetve az NMDF, RNEP és RDK eredményeit), ez a hatás talán Bihar, Hunyad, Beszterce-Naszód és Máramaros megyében érvényesült a leginkább. (Erdélyen kívül inkább az olyan érvek hatottak, mint például az, hogy ha az RDK nyer, akkor visszajönnek a régi földbirtokosok, és jaj lesz szegény fejünknek.)

A szenátusi eredmények listáján az országos átlag alatt szerepel még az erdélyi megyéken kívül – Bukarest, Konstanca és Ilfov asz. mellett, ahol az RDK viszonylagos sikerének tudható be a kisebb arány – Gorj megye, ahol az SZMP vitt el az NMDF elől jelentős számú szavazatot.

Ez a dolog pedig el kell hogy gondolkoztasson bennünket. Az NMDF mellett szavazók száma a következő választásokig feltehetően tovább fog csökkenni. Először is, hacsak valami előreláthatatlan csűrés-csavarással ki nem sütik az ellenkezőjét, Ion Iliescu nem indulhat újra az elnökválasztáson. Ez az NMDF népszerűségét mindenképpen érinteni fogja, hiszen választói általában inkább Iliescúra, mintsem az NMDF-re szavaznak. Ezen ugyan még lehet segíteni, hiszen Ion Iliescu neve biztosan ott lesz a szenátusi jelöltekéi között (egy szenátori

helyre már csak a parlamenti immunitás megtartása végett is szüksége lesz), de az mégsem olyan. A kérdés tehát az, hogy ki viszi majd el a felszabaduló szavazatokat. Félő, hogy részben az NRP, nagyjából viszont az SZMP. Ha meggondoljuk, hogy ez utóbbi pártnak rövidebb idő állt rendelkezésére ahhoz, hogy megvethesse a lábát, s hogy Păunescu a Román Televízió alig valamivel a választások előtt rehabilitálta, és – ehhez képest – bizonyos helyeken mégis jelentős sikereket aratott, akkor lehetetlen nem látnunk, hogy az NMDF választótömegében elég nagy a hajlam arra, hogy átcsatlakozzék az SZMP mellé. Mindezekkel az RDK-beli pártoknak már most nagyon komolyan számolniuk kellene, és minden szükséges ellenintézkedést megtenni.

4. A Nemzeti Megmentési Front

A volt nómenklatúra fiatalabb, szemléletváltásra hajlamos és képes, az európai értékek felé bizonyos fokig nyitottabb rétegének pártja minden más politikai alakulatnál kiegyensúlyozottabb eredményeket ért el a választásokon [...]. Az országos átlag mindkét listán nagyjából középen van, a csökkenő sorrendben nincsenek nagyobb törések, s ami a legfeltűnőbb: a történelmi tájegységek szerint sem mutatkozik határozott megoszlás, csupán tendenciaszerűen annyi, hogy a lista vége felé inkább erdélyi megyék vannak. Lehet, hogy más lát majd valamit ezekben a számokban, meg kell mondanom, hogy én nem sokat. [Ezért ebből a változathoz el is hagytam őket. Az országos átlag a szenátus esetében 11,24%, a képviselőház esetében 11,01%.] Ennélfogva prognózisokba sem bocsátkozhatom. Annál inkább nem, mert talán sehol sem tér el ennyire egymástól a két lista, már ami a sorrendet illeti, mint itt. (A képviselőházi listán első helyen lévő Călărași például a szenátusi listán a tizenkilencedik.) Ez a sok esetlegesség talán arra vallhat, hogy a választók minden szempontból elég semlegesnek, középen állónak érezhették ahhoz, hogy úgy gondolják: ha erre szavazunk, abból nagy baj nem lehet. Ha így van, ebben bizonyos lehetőségek is rejlenek: a következő választásokig ugyanis várhatóan nőni fog az emberek kiábrándultsága az ígérgető, de garanciákat nem mutató egyéb pártokkal szemben, s ha az NMF kellőképpen ki tudja használni, hogy jó szakértőgárdája és az RDK-énál jobb szervezőképessége révén a kellő pillanatban hatásosan lépjen fel, az NMDF hívei közül elég sokat megszerezhet magának.

5. A Romániai Demokrata Agrárpárt

Nem különösebben sikeres párt, csak a szenátusban jutott helyhez [...].

Bizonyos jelek arra utalnak, hogy megalakulásakor ez a párt lett volna hivatott arra, hogy a Nemzeti Parasztpárttól elterelje a falusi választókat. Nem sikerült neki, mert mire észrevette volna, az NM(D)F ezt már megtette helyette. Erdélyben nem túl népszerű, habár Bihar 5,33%-kal jóval fölötte áll az országos átlagnak. Rajta kívül az ország északnyugati részén Szatmár és Máramaros, közepén Brassó megye haladja meg az országos átlagot az

erdélyi megyék közül, a többi alatta van, sőt a lista végén. Rusztiikus nemzeti propagandája lehet, hogy hatott valamicskét a bihariakra, a kivételesnek számító brăilai 13,85%-ot azonban aligha ezzel szerezte.

6. A Romániai Demokratikus Konvenció

Legvégére hagytam az RMDSZ egyetlen komolyabban vehető lehetséges szövetségését, amely azonban, úgy tűnik, egyelőre maga is segítségre szorulna, nemhogy másokat hathatósan segíteni tudna.

Lássuk előbb a számadatokat:

Megye	Szen.	Képvh.	Megye	Szen.	Képvh.
Temes	45,33	45,18	Tulcea	18,12	17,75
Bukarest	34,51	32,84	Argeş	18,10	17,15
Ilfov asz.	33,48	29,48	Giurgiu	17,83	19,92
Arad	32,55	32,73	Vilcea	17,45	16,27
Szeben	32,16	28,67	Vrancea	17,34	17,38
Szatmár	30,54	30,80	Máramaros	17,12	19,86
Krassó-Sz.	30,20	38,01	Hunyad	16,96	16,75
Hargita	28,96	32,82	Bákó	16,46	13,15
Kovászna	26,09	28,65	Suceava	15,54	18,72
Brassó	25,44	26,50	Olt	15,08	13,59
Prahova	23,83	18,76	Neamţ	14,99	16,71
Bihar	23,82	22,79	Călăraşi	14,90	15,05
Konstanca	23,51	23,20	Beszterce-N.	14,42	18,55
Országos	21,82	21,62	Ialomiţa	14,14	14,12
Dolj	21,62	20,58	Teleorman	13,95	13,02
Fehér	21,43	21,08	Brăila	13,74	14,45
Mehedinţi	20,94	20,86	Gorj	13,24	13,72
Kolozs	20,37	23,04	Vaslui	11,66	11,26
Galac	20,07	19,11	Maros	11,20	12,74
Dîmboviţa	18,84	20,37	Botoşani	11,06	10,35
Szilágy	18,49	16,66	Buzău	10,96	12,73
Iaşi	18,16	21,30			

Az RDK helyzete külön tanulmányt igényelne, mert csak az 1989 decemberétől máig eltelt események pontos számbavétele adhatna kielégítő választ a felmerülő kérdésekre.

Tudjuk, hogy a később az RDK-ba tömörülő pártok voltak az igazi rendszerváltás ellenzőinek legkövetkezetesebb ellenfelei – és éppen ezért támadásuk állandó célpontjai. Az előző mondat körülményes volta nem fogalmazásbeli zavar eredménye, hanem a helyzet bonyolultságát tükrözi. Az RDK számára ugyanis elég nagy tehertétel, hogy a benne részt vevő pártok programjuk szerint egyértelműen a rendszerváltás hívei ugyan, de – legalábbis eleinte – ez inkább csak negatívumként fogalmazódott meg (például úgy, hogy egyértelműen elítélnek minden olyan gyakorlatot, amely a régi totalitárius rendszer felé való visszatérés irányában hat). Egy épkézláb, meggyőző pozitív alternatívát mindeddig nemigen tudtak

felmutatni, bár az utóbbi időben ezen a téren történtek biztató kísérletek. Propagandájuk lényege mégis az olykor agresszivitásig menő antikommunizmus, ami mellett következetesen kitartanak (bár e téren az egyes pártok között fokozatbeli különbségek vannak), noha az eltelt három év elég világosan megmutatta, hogy a román köznép körében ennek nincs akkora mozgósító ereje, mint ahogy azt a Ceaușescu-diktatúra nyomán gondolni lehetett volna.

Többféle oka van annak, hogy ez így alakult. Az egyik, talán nem is a legfontosabb, azzal függ össze, hogy 1989 decemberében, 1990 januárjában, amikor hirtelen nagy szükség lett a „tisztá múltú” emberekre, ilyen nagyon nehezen lehetett találni: kevés olyan ember volt, akiről el lehetett volna mondani, hogy semmilyen módon nem működött együtt – akár csak a passzív eltérés erejéig is – az előző rendszerrel. Ebben a nagy ínségben a „tisztá múltú” és az új helyzetben való politikai alkalmasság kritériumává és feltétlen biztosítékává vált az, ha a kommunista érában valaki politikai okokból börtönben ült vagy száműzetésbe kényszerült. A történelmi pártok vezetősége jórészt ilyen emberekből került ki. Ezek az emberek akkor abban a tévhitben éltek, hogy Romániában mindenki ugyanolyan ellensége a kommunizmusnak, mint ők, akiknek erre minden személyes okuk megvolt. Motívumaik között, ha nem is mindenkinél egyformán nyilvánvalóan, ott élt a személyes bosszúállás vágya; emberileg nézve szinte lehetetlen is lett volna, hogy ne így legyen. Különösen az elején a jámbor újságolvasókat egyszerűen elriasztotta az ellenzéki lapok agresszív hangneme. Ezzel nagyon is hihetővé vált számukra az új hatalom propagandája, amely szerint ha „ezek” hatalomra kerülnek, mindenkit felakasztanak, aki csak tagja volt a kommunista pártnak. Márpedig ki nem volt tagja, illetve kinek a rokonságában vagy baráti körében ne lettek volna párttagok? És különben is: még ha nem voltak is, az emberek legnagyobb része inkább személyesen csak Ceaușescut és családját hibáztatta azért, hogy katasztrófába sodorta az országot, magával a rendszerrel szemben igazából nem volt különösebb kifogásuk. A történelmi pártok ezt akkor egyszerűen nem vették észre. Corneliu Coposu például, a Nemzeti Parasztpárt elnöke, aki pedig civilben igen jámbor, kedves, szeretetreméltó öregúr, a tévében mindig úgy lépett fel, olyan kemény határozottsággal, hogy az ember inkább elijedt tőle, mintsem hogy mellé akarjon állni. Ha úgy szerepelt volna, a maga valóságában, minden agresszív póz nélkül, sokkal több hívet szerezhetett volna pártjának, mint így. De ő azt hitte, az lesz hatásos, ha megmutatja az embereknek, mennyire ki nem állhatja ő a kommunistákat.

Másik elővigyázatatlansága az volt az ellenzéki pártoknak (és egyáltalán az ellenzéknek), hogy szinte a tükörképét hozták létre Ion Iliescu Frontjának. Ha az NM(D)F a Ion Iliescu iránti óriási szimpátiának köszönhető elsöprő népszerűségét (hiszen a legtöbb ember csak annyit értett meg a forradalomból, hogy a „gonosz” Ceaușescu helyébe a „jó” Iliescu lépett, mint egy mesebeli sárkányölő vitéz), akkor az ellenzék a „Jos Iliescu!” [„Le Iliescuval!”] jelszóval indult csatába. Ugyanaz a személyiségközpontú gondolkodásmód érvényesült itt is, mint a másik oldalon, csak fordított előjellel. Ez nagymértékben járult hozzá az ellenzék

kudarcához különösen az 1990. május 20-i választásokon. Hiszen az emberek bármit elhittek volna az ellenzéknek, de azt az egyet, hogy Iliescu nem éppen jó ember, soha. Ma már látni lehet, hogy az lett volna a célravezetőbb stratégia, ha az ellenzék annak idején sajnálattal bár, de tudomásul veszi, hogy itt mindenképpen Ion Iliescu lesz a megválasztott elnök, tehát az ő személyét egyelőre békén hagyta volna, s inkább arra koncentrált volna, hogy az emberek szemében Iliescut válassza le valahogy az NM(D)F többi részéről, s így a parlamentben minél jobban megvesse a lábát. (Persze ennek is meglett volna a maga kockázata, de így utólag még mindig ígéretesebbnek tűnik, mint a kipróbáltan sikertelen választott út.)

Az ellenzék gyenge pontja azonban a pozitív program hiánya volt. Ez érthető is, ha meggondoljuk, hogy Romániában a diktatúra alatt nem volt egy olyan ellenzéki mozgalom, amely megfelelő embereket készíthetett volna fel a rendszerváltásra. Az antikommunizmus jó arra, hogy embereket összetartson egy eszme körül, de koncepciónak és hatékony cselekvési programnak nem elég. Az RDK-ban nagyon kevés az alaposan felkészült politikus, sok a bizonytalankodás, az improvizáció, olykor elszomorító, hogy bizonyos dolgokról – mint például éppen a nemzeti kisebbségi kérdés – egyes jeles személyiségek minden kétségbevonhatatlan jó szándékuk ellenére mennyire tájékozatlanul és bátortalanul nyilatkoznak.

Az RDK választási eredményeit csak mindezek figyelembevételével tudjuk értelmezni. Mindkét listán Temes megye áll az élen, ahonnan 1989 decemberében az antikommunista forradalom is elindult. Temes az ország hagyományosan legpolgárosultabb megyéje, ahol a demokratikus intézmények emlékét még a kommunista rezsim sem tudta teljesen kitörölni. Az RDK fő bázisa az erdélyi megyéken kívül a főváros és az ezt körbefogó Ilfov agrárszektor (noha Bukarest több mint 10%-kal mögötte marad Temes megyének). Ez megint összefügg a forradalmi eseményekkel, de azzal is, hogy a főváros lakossága ebben az időszakban jobban el volt látva információkkal, mint az országnak azok a részei, ahová inkább csak a tévé által szolgáltatott hírek és kommentárok jutottak el. Az Egyetem téri hathetes tüntetés, majd az ennek véget vető bányászinvázió is megtette a maga hatását.

Az RDK azokban a megyékben volt a legkevésbé sikeres, ahol az urbanizáció foka alacsony, ahol tehát nagyobb a falusi környezetben élők aránya. Ezek az emberek nemcsak ellenzéki, de más újságot is alig olvasnak, szinte egyedüli tájékoztató eszközük a tévé, amely mindig is erősen ellenzékellenes beállítottságú volt. Megfigyelhető még bizonyos tendenciaszerű összefüggés olyan értelemben, hogy mennél távolabb van egy megye a fővárostól, annál kevesebb szavazatot kapott az RDK, ami megint csak az információáramlás hiányosságával függ össze.

Ezek azonban főleg az Erdélyen kívüli megyékre vonatkoznak. Erdélyben minden egyéb mellett különösen bonyolította a helyzetet, hogy más pártok a magyaroktól félő román lakosság számára úgy festették le az RDK-t, mint amely nemzetáruló módon lepaktált a magyarokkal, és azon buzgólkodik, hogy Erdélyt a magyarok kezére játssza át. Ez a

propaganda nemcsak arra volt jó, hogy az RNEP elvigye előle a választókat, mégpedig annál sikeresebben, mennél jobban tudta manipulálni a magyaroktól való félelmet (érdekes megfigyelni, hogy míg más helyen, például Moldvában az RDK-szavazatok az NMDF szavazataival állnak komplementáris viszonyban – olyan értelemben, hogy ha e két politikai alakulat százalékokban számított választási eredményeit megyénként összeadjuk, szinte egy állandót kapunk –, Erdélyben ez a komplementaritás inkább az RDK és a RNEP között áll fenn), hanem arra is, hogy az RDK lehetséges erdélyi román választóit akkor is lehetetlen vagy legalábbis kényelmetlen helyzetbe hozza, ha amúgy eszük ágában sem volt az RNEP szavazóinak számát gyarapítani. Ezt pedig nagyon is figyelembe kell venni, amikor az RDK választóinak a demokrácia iránti elkötelezettségét próbáljuk megítélni. Mert Erdélyben az RDK *ennek ellenére* szerepelt jól több megyében is, nem úgy, mint Bukarestben például, ahol a magyaroktól kevésbé tartó román választó nyugodtan szavazhatott az RDK-ra, anélkül hogy bizonytalankodnia kellett volna olyan tekintetben, hogy vajon helyesen jár-e el mint román. Távol áll tőlem, hogy lebecsüljem a bukarestiek demokrácia iránti óhaját, de ezt el kell mondani ahhoz, hogy igazán méltányolni tudjuk annak az erdélyi román választónak az eltökéltségét, akinek még ilyen gondokkal is meg kell küzdenie. Aki tehát Erdélyben a nacionalista propaganda ellenére is az RDK-ra szavazott, az alkalmasint tudta, mire szavaz és miért.

Mert az igaz, hogy az RMDSZ-nek az RDK-n kívül pillanatnyilag nincs más komolyan vehető partnere (s ezt a jó kapcsolatot éppen ezért nagyon meg kell becsülni és fejleszteni is kell), de az is, hogy az RDK Erdélyben maga sem mentes azoktól a félelmektől, amelyek az RNEP választói közé terelik azokat a románokat, akik számára románságuk biztonsága pillanatnyilag fontosabbnak tűnik, mint a demokratikus változások. Tudják ugyan a konvencióbeliek nagyon jól, hogy a nacionalista propaganda többek között arra is való, hogy akadályozza a demokratizálódást, de nem kell azt hinni, hogy ők maguk teljesen félelemmentesen viszonyulnának a magyar–román kérdéshez. Az ilyesmi ugyan nemigen szokott nyilvánosan lelepleződni, de okvetlenül fel kell figyelnünk a rejtett kommunikáció olyan kedves (elszólásszerű) jelenségeire, mint amikor például az RDK egyik újságírója azzal érvel a kolozsvári polgármester eljárásai ellen: Funar pontosan úgy viselkedik, mintha Budapest ügynöke volna. Ebben ugyanis implicite nem kevesebb van benne, mint az, hogy Budapest tudvalevőleg igyekszik minden lehetséges rosszat elkövetni Románia érdekei ellen, Funar pedig ehhez szolgáltat neki kitűnő lehetőséget. Az RDK nyilvános propagandája ugyan igyekszik a románokat megnyugtanni a magyarok felől, de ezt nem valami nagy meggyőződéssel teszi, hanem bizonytalankodva, inkább csak kénytelenségből, önvédelemből, hogy ellensúlyozza az ellene ilyen alapon irányuló támadásokat.

Van azonban egy fontos dolog ebben, amire építeni lehet: hogy az RDK-nak biztosan nem érdeke a félelem fenntartása, szeretne tőle szabadulni, és szeretné hinni, hogy nem téved, amikor másokat is erre buzdít. Mi magyarok sokat segíthetünk neki ebben, ha ezzel

következetesebben és nagyon őszintén foglalkozunk. Éppen ezért talán nem túlzás azt hinni, hogy az ország belátható jövője fordul meg azon, hogy a következő választásokig mi, magyarok hogyan politizálunk, és milyen eredményesen tudunk jó kapcsolatokat kialakítani lakossági szinten a románokkal, hitelesen tájékoztatni őket arról, hogy kik vagyunk és mit akarunk. Hiszen Erdélyben – de Erdélyen kívül is – nagyon sok az olyan román, aki csak tőlünk való féltében nem mert az RDK-ra szavazni. (Hogy pontosan mennyi, azt nem tudhatjuk, de aligha túlozzuk el a becslést, ha úgy sejtjük, hogy körülbelül annyi, amennyi szavazatra szüksége lett volna még az RDK-nak ahhoz, hogy ő jelenthesse be igényét a kormányalakításra, esetleg koalícióban, az NMF és az RMDSZ társaságában.) S ha nem hagyjuk magára, és nemcsak elvi szinten támogatjuk, hanem ténylegesen segítünk neki elhárítani előle az egyik legfőbb akadályt, a magyaroktól való félelmet, akkor legalábbis Erdélyben az RDK számottevően megnövelheti szavazatainak számát. Ez azonban szükségszerűen kihatna az Erdélyen kívüli megyékre is, hozzájárulhatna ahhoz, hogy az emberek ott is nagyobb bizalommal közeledjenek az RDK-hoz.

*

Hogy mit jelent ma Romániában, az ország jövőjét illetően a nacionalizmus, arra nézve elég tanulságosak a következő szám adatok, amelyek azt mutatják, hogy országosan mekkora a súlya együttesen a demokratikus(abb) ellenzéknek (az RMDSZ nélkül) – a választási eredmények tükrében. Az alábbi táblázat a következő kalkuláció eredményeit tartalmazza: (RDK + NMF) – (NMDF + RNEP + NRP + SZMP + RDAP).

Megye	Szenátus	Képvh.	Megye	Szenátus	Képvh.
Temes	21,76	24,87	Dîmbovița	-23,92	-17,36
Arad	12,30	5,73	Bákó	-25,68	-22,43
Szeben	11,22	8,11	Mehedintî	-26,31	-24,18
Bukarest	10,53	3,34	Argeș	-27,59	-28,62
Ilfov asz.	4,42	6,75	Giurgiu	-28,05	-31,58
Krassó-Sz.	3,77	18,21	Suceava	-28,58	-15,09
Brassó	0,00	4,04	Kolozs	-29,17	-25,64
Konstanca	-3,75	8,74	Vîlcea	-31,51	-24,31
Kovászna	-4,49	4,16	Máramaros	-31,61	-11,92
Prahova	-9,04	-1,30	Brăila	-32,65	-20,66
Hargita	-10,57	-5,42	Olt	-34,39	-29,53
Iași	-13,72	-12,57	Ialomița	-35,72	-20,34
Szatmár	-13,88	-8,59	Vrancea	-36,25	-29,12
Beszterce-N.	-14,72	-14,54	Szilágy	-37,72	-27,91
Fehér	-17,31	-15,01	Călărași	-38,86	-15,64
Országos	-17,54	-13,15	Vaslui	-39,54	-33,86
Tulcea	-19,25	-22,93	Teleorman	-40,89	-34,80
Hunyad	-20,12	-8,27	Botoșani	-41,53	-47,07
Bihar	-20,68	-12,29	Gorj	-41,85	-41,06
Dolj	-21,09	-10,75	Buzău	-49,71	-47,36
Galac	-21,31	-20,15	Maros	-56,37	-51,02
Neamț	-21,81	-10,03			

Mint látjuk, a legutolsó helyet nem valamely moldvai vagy munténiai megye foglalja el, hanem egy erdélyi: Maros. Ha a magyar választókat figyelmen kívül hagyjuk, itt, ebben a megyében a legkisebb a demokratikus erők súlya! Nemcsak Erdélyben, hanem országosan is itt van a legtöbb tennivaló. S a fő ellenfél itt éppen a nacionalizmus. Az ugyancsak erdélyi Szilágy megye is ott van Vrancea és Călărași között, szintén a nacionalizmus okán. Ugyanezért vagy részben ugyanezért került az országos átlag alá az erdélyi megyék közül Máramaros, Kolozs, Bihar és Hunyad megye is.

De hogy valami biztatóbbat is lássunk, íme a fenti táblázatnak az a változata, amelyben immár az RMDSZ is benne van, ahol tehát a számok az (RDK + NMF + RMDSZ) – (NMDF + RNEP + NRP + SZMP + RDAP) különbségét mutatják:

Megye	Szenátus	Képvh.	Megye	Szenátus	Képvh.
Hargita	81,32	82,12	Tulcea	-18,69	-22,44
Kovászna	74,32	75,35	Dolj	-20,82	-10,34
Szatmár	26,52	26,07	Galac	-20,93	-20,00
Temes	25,63	29,23	Neamț	-21,81	-9,73
Arad	22,05	15,76	Dîmbovița	-23,49	-17,01
Szeben	13,69	10,56	Bákó	-24,22	-21,73
Bukarest	11,34	4,20	Mehedinți	-25,93	-23,95
Bihar	11,11	16,21	Giurgiu	-27,26	-31,10
Brassó	8,64	12,45	Argeș	-27,33	-28,22
Maros	7,55	9,29	Suceava	-28,12	-14,65
Ilfov asz.	4,90	7,22	Vâlcea	-31,09	-23,87
Krassó-Sz.	4,89	20,21	Brăila	-32,05	-20,37
Konstanca	-3,21	8,99	Olt	-33,92	-28,81
Kolozs	-3,99	-0,83	Ialomița	-34,70	-19,84
Szilágy	-6,52	2,44	Vrancea	-36,09	-28,81
Beszterce-N.	-7,15	-7,41	Călărași	-38,40	-15,51
Országos:	-8,63	-4,71	Vaslui	-39,54	-33,86
Prahova	-8,76	-0,94	Teleorman	-40,30	-34,24
Fehér	-11,43	-9,24	Botoșani	-40,85	-45,95
Iași	-13,58	-12,46	Gorj	-41,85	-40,58
Hunyad	-15,17	-3,82	Buzău	-49,49	-47,19
Máramaros	-16,56	-0,97			

Az erdélyi megyék közül itt már csak Fehér, Hunyad és Máramaros van az országos átlag alatt, s az országos eredményt tekintve is biztatóbb a helyzet. Azt hiszem, ha a következő időszakban az RMDSZ – és általában a magyarság – sikeres lépéseket tud tenni a románság körében megmutatkozó félelmek oszlatásában, akkor – de csakis akkor! – Romániában a demokratizálódásnak igenis vannak esélyei. Mert igaz az, hogy a következő választásokig az NRP és SZMP előretörhet, de ez inkább a mai kormánypárti tömbön belüli átcsoportosulásként értendő, az kevésbé valószínű, hogy e két párt az RDK mostani szimpatizánsai köréből hódíthatna el tömegesen választókat. Az RDK-nak viszont még nagy

lehetőségei vannak arra, hogy sokan hozzácsatlakozzanak, ha nem tartja őket távol a magyaroktól való félelem.

[...]

Javaslatok

A fentebb elmondottakból már kitűnik, mi az, amire véleményem szerint az RMDSZ-nek a következő időszakban nemcsak elvek és szándéknyilvánítás szintjén, hanem a gyakorlatban is nagy súlyt kellene helyeznie, párhuzamosan az önkormányzati rendszer kiépítésével: pontosan az, amit a III. kongresszuson elfogadott Programban Brassóban megszavaztunk, semmi más. Onnan idézem:

„– sokrétű interetnikus kapcsolatok kialakítása, egymás valóban kölcsönös megismerése érdekében;

– a nacionalizmus, sovinizmus és antiszemitizmus, a gyanakvás és a nemzeti előítéletek, a verbális agresszió visszaszorítása, bármelyik fél részéről nyilvánulna is meg; a mindenfajta másság iránti tolerancia és a társadalmi szolidaritás szellemétől áthatott közhangulat kialakítása;

[...]

[Az RMDSZ] Keresi az együttműködés lehetőségeit és ápolja a kapcsolatokat a demokratikus elveket követő független román sajtóval, avégett, hogy a román közvélemény számára ismertté tegye a romániai magyarság problémáit és saját céljait. Ennek érdekében román nyelvű kiadványokat is megjelentet. Propagandájának alapelve a korrekt tájékoztatás. A nemzeti megbékélés elősegítése céljából támogatja az olyan kezdeményezéseket (kulturális és más természetű találkozók rendezése, magyar–román baráti társaságok létesítése stb.), amelyek hozzájárulhatnak az interetnikus feszültségek csökkentéséhez.”

Hogy mindez ne maradjon továbbra is pusztán szólam, a következőket látom szükségesnek és a gyakorlatban is megvalósíthatónak:

1. Egy román nyelvű hetilap beindítása. Tudom, hogy nagy gond, kik írhatnák ezt az újságot, de azt hiszem, ha meg akarjuk csinálni, meg lehet találni az ehhez szükséges embereket. Ezeket úgy kellene megválogatni – lehetőleg pályázat alapján –, hogy az garancia legyen a következőkre:

- a lap valóban román lap lesz, nem magyar újság román nyelven;
- híryanagát tekintve feltétlenül megbízható lesz;
- kommentárjaiban (és általában is) alkalmazkodik a román olvasók nagyobb részének mai állapotához, figyelembe veszi, hogy kikhez kell szólni, milyen előítéletekkel, félelmekkel, gyanakvásokkal kell számolni, s ezeket nem próbálja meg elbagatellizálni, hanem úgy tekinti őket, mint amelyek szerves részei a problémának, röviden: az itt dolgozó újságíróknak legyen interetnikus empátiájuk;
- a lap nem közvetlen, hanem közvetett propagandát fog folytatni (például ha valahonnan

súlyos rágalom éri a magyarságot vagy az RMDSZ-t, akkor nem a rágalommal fog vitatkozni, s főleg nem a rágalalmazót fogja csepülni, hanem egy érthető, tárgyyszerű cikket, riportot, ankétot közöl az illető témáról, anélkül hogy akár csak utalna is az elhangzott vádra);

- a lap őszinte lesz: nem fog a román olvasónak egyebet mondani, mint amit a magyarnak mondana (nem mást fog mondani, de másképpen!), és elhallgatni sem fog semmit előle;
- a lap érdekes lesz, és amennyire csak lehet, olyan információkat is fog tartalmazni, amelyeknek a román olvasó közvetlenül hasznát veheti, s amelyeket más lapokban nem talál meg;
- sohasem fog embereket becsmérelni, gyalázni (még Funart vagy Gavrát sem!), nem fog róluk ironikus hangnemben írni, hiszen különben a lapot csak azok veszik meg, akiket kevésbé kell meggyőznünk arról, hogy nem akarunk rosszat: senki sem vásárol manapság nálunk olyan újságot, amely sérteget olyan embereket, akiket pedig ő valamilyen okból nagyra tart; a problémára kell koncentrálni, nem az emberekre;
- viszont könnyed lesz, lesz benne humor, maga a lap oldott lesz, s nem görcsbe rándult, önnön fenségébe burkolózó, olvashatatlan nyomdatermék.

Ahhoz, hogy a lap meghozza a várt eredményt, az újságíróknak valamilyes mértékben már induláskor tisztában kellene lenniük a konfliktuskezelés alapelemeivel, vagy legalábbis kell, hogy érzékük legyen hozzá, a többi majd megjön magától a tapasztalat során. Magam ebből annyit vállalhatok, hogy ha szükséges, akkor szerény véleményemmel hozzájárulhatok a lap szerkesztésbeli koncepciójának kialakításához, s ha beindul, időnként közlök benne írásokat. Rendszeres munkatársa időhiány miatt nem lehetek. (Ha a lap leendő szerkesztői szükségét éreznék, baráti kapcsolataim révén megszervezhetem, hogy egy-két hetes tréningprogram keretében, a dologhoz kiválóan értő, ráadásul az erdélyi helyzetet is jól ismerő irányítók mellett sajátíthassák el az erőszakmentes konfliktusmegoldás alapelveit.)

Tudom, hogy egy lap beindítása ma nagy anyagi gond is. Azt hiszem, ha a lap nem RMDSZ-, hanem alapítványi kiadványként jelenne meg, erre a célra külföldi alapítványi támogatást is lehetne szerezni, ha jól megszervezzük az akciót. Ez már a gyakorlati megvalósítás kérdéséhez tartozik. De úgy gondolom, az anyagi oldal nem lehet akadály akkor, amikor arról kell döntenünk, hogy felvállaljuk-e a román választópolgár tájékoztatását, vagy pedig ezt továbbra is meghagyjuk az RNEP monopóliumának, az ismert és várható következményekkel.

2. Terepmunkások felkészítése a konfliktuskezelésre. Ezt úgy képzelem, hogy minden területi szervezetnek ajánlani lehet, hogy készíttessen fel olyan embereket (lehetőleg 25–35 év közötti férfiakat és nőket), akik tudjanak szakszerűen bánni a konfliktusokkal, de egyébhez is értenének. Pályázati alapon önként jelentkező emberekből lehetne őket kiválasztani, olyanokból, akik tisztában vannak vele, hogy nehéz, strapás, de nagyon szép,

sok elégtétellel járó munkára vállalkoznak, amit nem lehet igazán megfizetni. Területi szervezetenként 4–5 ilyen emberre gondolok, ezek főállású, fizetett alkalmazottai kellene hogy legyenek az RMDSZ-nek. Ez így országosan mintegy 70 embert jelentene; tudom, hogy nem kis pénz ennyi embert fizetni, de megérné, s az ő munkájuk nyomán lelkesebben fizetett tagdíjából talán össze is jönne a honoráriumuk. Feladatuk a következő volna:

a) Az illető megyékben magyar–román baráti köröket, dialógusokat, kerekasztalokat, interetnikus kulturális műsorokat, előadásokat szerveznének, ahol csak lehetne, igyekeznének kapcsolatokat kiépíteni magyarok és románok között. (Az ilyen rendezvények mai csekély hatékonysága nem érv ezek ellen, hiszen szakszerűség és koncepció híján ezek nem is lehetnek egyebek, mint jó szándékú emberek naiv próbálkozásai.)

b) Hívásra kiszállnának a megye bármely pontjára, s ahol az embereknek valami nagy problémájuk van (akár egymás közötti konfliktusok, mint amilyenek például a földek kimérése körül keletkeztek sok helyen, akár interetnikus jellegű konfliktusok, de akár nem konfliktusjellegű gondok is), segítenének az embereknek kikerülni a bajból. Nem megoldást hoznának a problémára „fentről”, hanem erre a feladatra is felkészülve segítenék az embereket abban – akár egy-két heti együttműködés árán is –, hogy ők maguk jöjjenek rá a módjára, hogyan kell megoldaniuk saját problémáikat. Ebben a minőségükben ezek az emberek a civil társadalom animátoraiaként működhetnének. Ilyen embereket a mienknél fejlettebb országokban is foglalkoztatnak, még ott is nagy szükség van rájuk, nemhogy nálunk.

c) Ha a megyében valamilyen tiltakozásra, tüntetésre kerülne sor, ezek az emberek szakszerűen szólhatnának hozzá az akció formai megtervezéséhez.

d) Segíthetnének a román pártokkal folytatott dialógusok, találkozók, kerekasztalok lebonyolításában.

e) Ha valahol az országban szükséghelyzet állna elő – provokáció vagy annál veszélyesebb helyzet –, akkor elsősorban ezekre az emberekre hárulna annak eldöntése, hogy az adott körülmények között mi a legcélszerűbb és legsürgősebb tennivaló. Az igaz, hogy többek közt ilyen célra van kitalálva az országos RMDSZ-vezetőség négy-öt testületének elnökeiből álló Operatív Tanács, de ilyenkor – ne vegyék rossz néven az elnökök – hozzáértőkre nagyobb szükség van, mint elnökökre, akik nem biztos, hogy értenek a konfliktuskezeléshez is. Ha megyénként volna négy-öt ilyesmihez értő emberünk, akiről pontosan tudni lehetne, hogy kik azok és honnan lehet őket előszedni, szükség esetén szinte azonnal a helyszínre lehetne hívni azt a 60–70 embert, akik rögtön akcióba léphetnének, hogy a nagyobb bajnak elejét vegyék. (Az Operatív Tanácshoz képest ennek volna egy olyan előnye is, hogy a 60–70 ember között volna négy-öt helybeli is, aki ismeri a terepet és a helyi körülményeket.) Az ilyen emberek megfizetését tehát akár úgy is fel lehetne fogni, hogy ez a pénz jelenti a mi „nemzetvédelmi célokra fordított kiadásunkat”.

Magam ebből annyit tudok vállalni, ha igény lesz rá, hogy baráti kapcsolataim alapján

gondoskodhatok olyan külföldi szakértőkről – magyarul tudók is vannak köztük –, akik a terepmunkások felkészítését elvállalnák (csekély honorárium, inkább csak útiköltségük és itteni tartózkodásuk szerény kiadásainak megtérítése fejében).

3. Az RMDSZ politikai stratégiájának szakszerűbb kidolgozása. Régi vesszőparipám ez. Úgy látom, a brassói kongresszus után most már van egy jó elképzelésünk – már-már stratégiának is lehet nevezni – arra vonatkozólag, hogyan szeretnénk megvalósítani önkormányzati rendszerünket. Ez nagy előrelépés volt, és úgy hiszem, ettől megpezdülhet a Szövetség élete.

Szükségünk van azonban egy másik stratégiára is, amely politikai lépéseinket tegye a mainál szakszerűbbé és partnereink, sőt ellenfeleink számára is egyértelműbbé. Ehhez az egész stratégiaépítést a legelején kell elkezdenünk, ott, ahol tulajdonképpen 1989 decemberében kezdeni kellett volna, ha lett volna időnk a gondolkozásra. Ez nem kicsi dolog, de annál halaszthatatlanabb.

Az első lépés az volna, hogy egy munkacsoport, amelyben képviselve lenne minden RMDSZ-beli párt, platform, frakció vagy másfajta csoportosulás, állítsa össze a kiindulópontot: egy minél teljesebb és minél konkrétabb lajstromot a problémáinkról, hogy pontosan – a szó szoros értelmében „pontosan”, tehát pontokba szedve – lássuk, mit akarunk megváltoztatni. Mivel nem vagyunk megelégedve? Elsősorban a kisebbségben élő emberek sajátos bajaira gondolok itt, mert ha olyasmit is bevinnénk ide, mint például a növekvő infláció, amelytől szintén szenvedünk, akkor parttalanná válna a lista, és vége-hossza nem volna. Viszont tartalmaznia kellene a listának az olyan sérelmeinket, mint amilyen például a velünk szemben megnyilvánuló ellenséges gesztusok miatti rossz közérzetünk – mert ez igenis hozzátartozik a problémához.

E lista elkészítése nem könnyű feladat, mert benne mindent ellenőrizhető adatokkal kellene alátámasztani: statisztikai mutatókkal, szociológiai felmérések eredményeivel stb. De annál fontosabb, hogy mielőbb nekifogjunk. Úgy gondolom, az volna helyes, hogy miután elkészült, közzé kellene tenni, hogy bárki jelezhesse, ha valami kimaradt volna, s utána a szükséges kiegészítésekkel ezt az SZKT elfogadhatná mint az RMDSZ hivatalos véleményét. Ettől kezdve ez a lista egy olyan dokumentumként volna használható, amelyet el lehetne juttatni a parlamentnek, a kormánynak, az elnöki hivatalnak, de világnyelvekre lefordítva a nemzetközi fórumoknak is, illetve kezébe lehetne adni bennünket meglátogató diplomatáknak és megfigyelőknek, ha arra volnának kíváncsiak, hogy mi is hát a bajunk tulajdonképpen. Ennek megvolna az az előnye, hogy a külföld a maga normáinak megfelelően dokumentált anyagot kaphatna kézhez, idehaza pedig senki sem mondhatná többé, hogy mást mondunk befelé és megint mást kifelé. Mert ugyanazt mondanánk mindenütt, és csak azt.

Ez azonban csak az első lépés: *a probléma azonosítása*. A második egy másik lista volna – csatolva az előzőhöz és követve annak pontjait – arról, hogy *mit szeretnénk*. Nem

arról, hogy mit akarunk, hanem hogy mit szeretnénk. Ez a különbségtétel azért fontos, mert különben a lista nehezen lehetne alapja a más pártokkal folytatott dialógusnak. Ha úgy fogalmazzuk meg, hogy mi ezt és ezt szeretnénk, akkor ebben akár irreális vagy csak eszményi esetben megvalósítható álmaink is benne lehetnek, mert minden partnerrel érzékeltetni tudjuk, hogy mi nem okvetlenül ezt akarjuk megvalósítani is, pontosan ebben a formában, mert elképzelhető esetleg valami más forma is, fontos csak az, hogy az illető problémát oldja meg. De tudniuk kell róla, mi kellene ahhoz szerintünk, hogy teljesen megnyugodjunk és jól érezzük magunkat. És jelezhetjük nekik, hogy a velük folytatott dialógusnak éppen az a célja, hogy lehetőleg együtt dolgozzuk ki, mindkét fél jogos érdekeit szem előtt tartva, hogy *mit akarunk*, és azt *hogyan akarjuk* megvalósítani. Vagyis azt kellene a másik féllel elfogadtatni, hogy bajaink és vágyaink megfogalmazására egyedül mi vagyunk illetékesek, s ezt senki mástól nem is tudhatják meg, csak tőlünk, viszont azt, hogy ténylegesen mit akarunk tenni, azt folyamatosan egyeztetni akarjuk velük is. (Ez nem azt jelenti, hogy engedélyt kérünk tőlük, és megbocsáthatatlan hiba is volna, ha így fognánk fel. Csupán gyakorlati működtetése volna ez annak a sokszor hangoztatott elvünknek, hogy Romániában a magyar kisebbség problémáit a románok nélkül nem lehet megoldani. Be kell vonni őket a megoldáskeresés folyamatába, mert akkor nagyobb esélye van annak, hogy amit közösen határoztunk el, ahhoz ők is tartani fogják magukat.) Ez számunkra azért volna előnyös, mert így ki lehetne mozdítani más pártokkal folytatott dialógusainkat a konjunktúrához kötött egyezkedések tartós eredményre nemigen vezető köréből, az ő számukra pedig megnyugtató volna olyan tekintetben, hogy pontosan látnák, és pedig egész terjedelmében, mit szeretnénk mi, s nem kellene ezt folyton „kitalálniuk” elsősorban saját félelmeik sugallatára. Ez, azonkívül hogy bizalomerősítő hatása lenne, hozzásegítené partnereinket ahhoz, hogy egyértelműbben és a helyzet alaposabb ismeretében tudjanak állást foglalni a bennünket érintő kérdésekben. Ez egyszersmind ellenfeleink erejét is megcsappantaná, hiszen most elég hatékonyan használják ki azt, hogy az RMDSZ eddig a románok felé nem tudott igazán meggyőző lenni.

Mondanom sem kell, hogy a problémák és kívánságok ilyen alapos fellajstromozása azt is konkrétabbá tenné, nemcsak partnereink számára, hanem a magunk számára is, hogy egészen pontosan, a részleteket is tekintve mit is értünk hát mi autonómián. Ezt pedig igazán nem ártana egyszer megtudnunk, ha már célul tűztük ki magunk elé. Ennek a tagság felé is mozgósító ereje lenne, ami szintén ráférne Szövetségünkre.

Ez a két lista azonban még mindig nem stratégia. Viszont nélkülözhetetlen előfeltétele ennek: hiszen amíg nem látjuk egészen világosan, pontosan, konkrétan, hogy mi a probléma, és hogy mit szeretnénk, addig a stratégiacsinálásnak jószerivel neki sem lehet kezdeni. A pontos problémalátás, a helyes problémafelvetés és -megfogalmazás viszont már fél siker.

Magyar Kisebbség 1996/1–2 (3–4), 83–124.

(Ahogy ma látom)

Ez az elemzés 1993 áprilisában az RMDSZ Önkormányzati Főosztályának kérésére és támogatásával készült. Ez indokolja formáját is: a megrendelő ragaszkodott hozzá, hogy a végére gyűjtssem össze javaslataimat is, noha ezek nem tartoznak szorosan a helyzetelemzéshez. Ha úgy kérték, úgy csináltam, habár korábbi tapasztalataim alapján nem fűztem hozzá nagy reményeket, hogy érni fognak valamit. Nem is lett belőlük semmi, pedig legnagyobb részük annak a gyakorlati megvalósításához kapcsolódott volna, amit a brassói kongresszuson megszavaztunk, és ott volt a hivatalos programunkban. (Lehet, hogy még a mostaniban is ott van, mert az ilyesmi nem hangzik rosszul egy programban, ezt azonban nem ellenőriztem, mert engem az már rég nem érdekel, mi van az RMDSZ programjában.) Pedig milyen jól fogott volna például – hogy csak egyet mondjak – 2001 novemberében, ha Csíkszeredában lett volna négy-öt hozzáértő ember, mikor a nemzeti ünnep ottani megünneplése okán kirobbant az a szerencsétlen végű konfliktus!

Feltűnő lehet, hogy ebben az írásban az ilyen elemzésekben megszokottnál jóval többet beszéltem az erdélyi románok félelmeiről. Ezt egyrészt azért tettem, mert egészen nyilvánvalóvá akartam tenni, hogy ez nagyon is hozzátartozik a helyzet adottságaihoz, tehát okvetlenül számolni kell vele, másrészt mert az adatok igen látványosan igazolták azt, amit már korábban is gondoltam, hogy tudniillik a félelemnek sokkal nagyobb szerepe van a politikai élet alakulásában, mint általában gondolná az ember, márpedig a félelem ilyenkor inkább rossz, mint jó tanácsadó. A parlamentáris demokráciáról szóló tankönyvekben ugyan az van, és az egyetemeken is azt tanítják, hogy a parlamenti választások során az emberek az érdekeiknek, ideológiájuknak és világnézetüknek megfelelő pártokra szavaznak, de ilyen csak a tankönyvekben van: a kampányoló politikusok már rég tisztában vannak vele, hogy ez igaz is, meg nem is. Jól tudják, hogy az emberek igen nagy részét inkább félelmei, semmint érdekei vezérlik akkor, amikor eldönti, melyik pártra adja voksát, ezért is van jelen olyan nagy arányban az ijesztgetés minden választási kampányban. (Én legalábbis még nem láttam olyat, amelyben másképpen történt volna.) Egyszerű ennek a magyarázata: a közös félelem sokkal nagyobb kohézióteremtő erő, mint a közös érdek. Mert hogy tulajdonképpen mi is az érdeke, azt az ember vagy tudja, vagy nem, de azt, hogy mitől fél, sokkal könnyebben felismeri, pláne ha még meg is mondják neki, mitől kell félnie.

Ezért is hangsúlyoztam annyira, hogy ezzel a félelemmel igenis számolnunk kell, amikor bizonyos politikai vagy ilyen következményekkel járó lépésekre határozzuk el magunkat: ügyelnünk kell arra is, hogy a formáját hogyan választjuk meg. Beleértve az időpontját is. Mert mikor ezt írtam, még nagyon is bennem volt a bosszúsága annak, ami ugyancsak 1992-ben történt, a helyhatósági választások alkalmával. Kolozsváron Gheorghe Funar volt az egyik jelölt. Inkább vesztesre állt, mint nyeresre, de annyira rosszul mégsem, hogy teljesen biztosak lehettünk volna benne, hogy nem ő lesz a polgármester. Emlékszem rá, hogy román civil szervezeti aktivistákkal többször is összeültünk, hogy lássuk, mit

tegyünk még hamar, hogy ezt egészen bebiztosítsuk. Funar nagyon magabiztosnak mutatkozott, mert ez hozzátartozott a stílusához, de érezhette ő is, hogy nincs minden teljesen rendben. Kampányolt tehát rendületlenül, de mintha fogyott volna ki a puskaporból, már kezdte magamagát ismételni, márpedig annál nem kell jobb ellenpropaganda, mint mikor egy jelölt unalmassá válik. Az első fordulóban egyik jelölt sem szerezte meg az abszolút többséget, Funar azonban továbbjutott a második fordulóba. Mivel másodikként került oda, mi egyre jobbnak ítéltük meg a helyzetet, már éppen azt mondtuk, hogy hacsak valami előreláthatatlan nem történik közben, akkor most már szinte biztos, hogy Funar veszít. Hát bizony történt. Néhány nappal a második forduló előtt egyszer csak minden kolozsvári román újság első oldalán hozta a szörnyűséges hírt: Für Lajos magyar honvédelmi miniszter egy előadásában arról beszélt, milyen szerepe lehet a magyar hadseregnek a határon túli magyarok védelmében! Úgy jött Funarnak, mint mennyből az angyal. Rögtön lett új témája, amely még a buszmegállóban, ismeretlen emberek között is azonnal szóbeszéd tárgyává lett. Találgatták, vajon mit jelenthet ez: máris jönnek-e a magyarok, vagy még várnak valamire? Begerjedt tehát a félelem, Funar pedig, ha nem is nagy fölénnyel, de megnyerte a választást. Für Lajos behozta neki, ami még éppen hiányzott. (Ebben az ijedelemben ugyanis az őt támogatók sokkal nagyobb számban mentek el szavazni a második fordulóban, mint amennyire amúgy számítani lehetett volna, ellenjelöltjének támogatói viszont, köztük a magyarok is, annyira biztosak voltak a győzelemben, hogy nem vették észre, hogy közben megváltozott valami, és sokan már el sem mentek.) Ha pedig egyszer megnyerte, akkor a következő alkalommal már könnyebben sikerülhetett neki, úgyhogy azóta is itt boldogít bennünket, immár tizenegyedik éve. Én meg váltig nem értettem, hogy ugyan bizony miért nem lehetett ezzel az előadással még legalább két hetet várni, hiszen erre a kérdésre akkor is ráért volna megadni azt a választ, amit normálisan minden ember nélkül is tudhatott, azt tudniillik, hogy békeidőben semmi. (Sőt azt sem nagyon értettem, minek kell egy honvédelmi miniszternek egyáltalán a határon túli magyarokról beszélnie.)

A tanulmányban vázolt politikai paletta azóta természetesen nagyot változott, már a pártokat sem úgy hívják mindegyiket, mint akkor. Az a prognózisom, amit pedig akkor nem mindenki hitt el nekem, hogy tudniillik a Nagy-Románia Párt nem várt mértékben meg fog erősödni, sajnos úgyannyira igazolódott, hogy a 2000-es választások idején ez már egyenesen ijesztő volt sokak számára. Ennek azonban egy akkor még előreláthatatlan körülmény is az okai közé tartozik (amellett, hogy közben eltűnt mellőle a Szocialista Munkapárt, amely még vihetett volna el előle szavazókat, de e párt eltűnésének meg éppen az NRP megerősödése volt az egyik fő oka): ugyanis a Román Nemzeti Egység Pártja időközben kettészakadt, aránytalanul nagyobbik felét a pártelnök Gh. Funar magával vitte a Nagy-Románia Pártba, ahová ő maga átiratkozott, és ahol igen magas vezető pozíciót tölt be, a kisebbik fele pedig kimúlt végelgyengülésben, vagy ha megvan is még, akár ha nem is lenne.

Mikor az RNEP szétesett, magyar újságaink általában meglepéssel írtak a dologról,

sőt leplezetlen kárörömmel. Én meg úgy láttam, hogy ez bizony elég nagy baj nekünk. Ugyanis így született meg az a trójai faló, amelyben a Nagy-Románia Párt be tudott jönni Erdélybe. Pedig már éppen csak ez hiányzott nekünk. Amíg az RNEP megvolt, egyben tartotta ezt az aggodalmas társaságot, és világos volt, hogy az 1992-es választásokon a maximumát hozta, mert – mint akkor írtam – gyakorlatilag már mindenki ott volt, akire ez a párt számíthatott, nem volt honnan további híveket toborozzon. (Ezt akkor még kevesebben hitték el nekem, mert nem talált azzal a képpel, miszerint lelke mélyén minden román legalábbis Vatra-szimpatizáns.) Ha mi akkor tényleg nekifogunk rendesen dolgozni ezen a problémán, nagyon eredményesek lehetünk volna, mert csak ezzel az irracionális félelemmel kellett volna foglalkoznunk, hiszen semmi egyéb nem volt, ami miatt az emberek ezt a pártot támogassák. Ennek ugyanis semmije nem volt ezen kívül: sem sajátos, csak rá jellemző társadalmi programja, sem valamiféle eredeti ideológiája, ami vonzóvá tehetné volna, semmi. Csakis ez a félelem. Mivel azonban mi semmit sem csináltunk, Funar meglehetősen sok embert tudott magával vinni a Nagy-Románia Pártba (vagy legalábbis nagyon sok későbbi szavazatot tudott neki szerezni). Erről a pártról viszont már akkor megírtam, hogy a vele való foglalkozás nem a mi sajátos terepünk, most már tehát ugyanazokkal az emberekkel sokkal nehezebben tudhatunk valamit is kezdeni. Mert igaz ugyan, hogy ők leginkább csak félelmeik miatt követték Funart a másik pártba (vagy legalábbis a szavazótáborába), de ott ezen kívül egyebet is találtak, így ha a félelmet meg lehetne is szüntetni, még mindig marad elég olyan tényező (elsősorban a szociális problémák retorikus felvezetése, valamint a korrupcióellenes demagóg diskurzus), ami miatt ezek az emberek kitarthatnak a Nagy-Románia Párt mellett.

Pozitív következményként legfeljebb azt tarthatjuk számon, hogy így legalább a 2000-es választási kampányból – 1990 óta először – elmaradt a Nagy Magyar Veszedelemmel való riogatás, és úgy általában is a magyarellenes szövegelés, ami szigorúan önmagában nézve bizony elég kellemes érzés volt. (Ha volt is imitt-amott egy-két ilyesmi, nem ez volt a jellemző.) Az RNEP ezt nem tehetné volna meg, hiszen az – hogy úgy mondjam – egzisztenciálisan volt magyar fókuszú, míg az NRP csak konjunkturálisan, ha a demagógiához éppen szüksége van rá. Mivel pedig ez a párt országos perspektívában gondolkodik, nem Erdélyben, mint az RNEP, úgy ítélte meg, hogy ebbe nem érdemes sok energiát ölnie.

Annál is inkább nem, mert időközben a félelem is észrevehetően csökkent, úgyszólván magától (ami maga is arra vall, hogy ha akkor el nem szalasztjuk az alkalmat, csakugyan nagyon sikeresek lehetünk volna). Ebben szerepe volt annak is, hogy az emberek már kezdték unni az egészet, annak is, hogy az NRP ritkábban fenyegette őket a magyarokkal, és összehasonlíthatatlanul hiteltelenebbül, hiszen ebben az RNEP volt igazán profi. Megnyugtatólag hatott az RMDSZ négyéves kormányzati szerepvállalása is 1996-tól, ez idő alatt a féltősebb románok is hozzászokhattak ahhoz a gondolathoz, hogy ez talán nem is olyan

rendkívüli dolog, és láthatták, hogy nem dőlt össze tőle a világ, sőt ha egy kicsit oda is figyeltek, még azt is, hogy annak a kormánykoalíciónak igazából az RMDSZ volt az egyetlen megbízható és komolyan vehető tagja, ő volt ugyanis a legszebb nyúl a halpiacon: ami a többieket illeti, arról jobb nem beszélni. Az RMDSZ-nek ugyanis pechünkre éppen az 1990 óta mindaddig leggyámoltalanabb kormányban kellett részt vennie. Ezt pedig mindenki nagyon jól láthatta, úgyannyira, hogy az akkori kormánypárt, a Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpárt a következő választásokon nem is érte el a küszöböt, hogy bekerülhessen a parlamentbe, ami azért nem semmi! (E négy esztendő folyamán bizonyosodott be, hogy sajnos nem tévedtem, mikor azt írtam itt, hogy a Román Demokratikus Konvenciónak nincs koncepciója.)

A magyaroktól való félelem azonban, mivel nem foglalkoztunk vele akkor, mikor kellett volna, igazából csak elaludt (vagy inkább elszunyókált), nem szűnt meg. Ezzel tehát sajnos továbbra is számolnunk kell, sőt még abban sem vagyok biztos, hogy miután 2000-ben úgyszólván hiányzott, a 2004-es választási kampányban nem fog mégis megint megjelenni a „magyar” téma.

PARADIGMAVÁLTÁS ELŐTT

Ezredvéghez közeledünk. Sarlatánoknak, jövendőmondóknak igazi paradicsom ez: mindenféle világvége-spekulációk születnek ilyenkor, meg lehet velük tölteni az újságok magazinoldalait, az ügyeskedők akár meg is gazdagodhatnak belőle. De az események megértésére törekvő értelmiségi sem kerülheti meg a kérdést: milyen is ez a világ most, az évezred végén, és milyen perspektívákkal lépünk be a következőbe?

Innen, Európa keleti részéről nézve úgy látszik, hogy a jövő nem sok jóval biztat. A kommunista rezsimek összeomlása azt a reményt keltette, hogy a térségben demokrácia, biztonság és jólét következik. Most azt látjuk, hogy a demokratikus intézmények működése akadozik, a remélt biztonság helyett tele vagyunk politikai, gazdasági és etnikai konfliktusokkal, amelyeket ezek a társadalmak nehezen tudnak kezelni, s amelyek néhol – mint a volt Jugoszláviában – véres polgárháborúba torkollottak. A jólétről is már csak mint a távoli jövő esetleges tartozékáról beszélhetünk; egyelőre csak az általános elszegényedés az, amit láthatunk. Körülöttünk kérdőjelekkel van tele a világ, s a válaszok késlekedése arra utal, hogy az élet túlságosan is bonyolulttá vált ahhoz, hogy hagyományos kategóriáinkkal értelmezni tudjuk.

Persze a válság nemcsak kelet-európai jelenség. Az elszegényedés ma már egyetemes problémája az emberiségnek, a természetes környezet megváltozása és a Föld erőforrásainak kimerülése globális veszély, mely az emberiség túlélésének esélyeit kérdőjelezi meg. A hírek politikai válságokról, helyi háborúkról szólnak nap mint nap. A nemzetközi szervezetek lépései elbizonytalanodásról, olykor kapkodásról tanúskodnak, és egyre világosabb, hogy az események minduntalan meghaladják őket. Úgy látszik, fordulóponthoz jutott az emberiség: olyan választás előtt áll, amelynek jó vagy rossz kimenetelétől függ, hogy egyáltalán érdemes-e azt latolgatnunk, milyen is lesz a harmadik évezred.

Azt hiszem, nem tévedek, ha úgy gondolom, hogy ezt a világválságot két tényező idézte elő: a demográfiai robbanás és az információs robbanás. Ez a kettő együttesen vezetett olyan állapothoz, amelyben a hagyományos intézmények jórészt működésképtelenné váltak: vagy elvesztették eredeti funkciójukat és átalakultak valami olyasmivé, ami az eredeti formának csak szimulákroma (netán karikatúrája), vagy pedig kiderült róluk, hogy a mai körülmények között csak akkor működtethetők tovább, ha homokba dugjuk a fejünket, és nem vesszük figyelembe, hogy az eddigi úton haladva katasztrófa felé tartunk. Sajnos ezek az intézmények éppen azok, amelyekről úgy tudtuk, hogy a civilizált, jóléti társadalom alapjait képezik. Ez természetesen megnehezíti a szemléletváltást, hiszen nem kellemes dolog beismerni, hogy sok mindent, amit eddig alapigazságnak tudtunk, most a mítoszok körébe kell utalnunk.

Olyan fogalmainkat kell ugyanis felülvizsgáljunk, mint: fejlődés, modernizáció,

fogyasztás, piacgazdaság, többségelvű demokrácia, sőt a többpártrendszeren alapuló parlamentarizmus. Ezek kritikája azért is problematikus, mert ha nem tudunk rögtön használható alternatívákat is ajánlani mellé, akkor fennáll a veszélye annak, hogy ezeket mások valami még rosszabbal akarják helyettesíteni, például a demokráciát és a parlamentarizmust a totalitárius diktatúrával, a modernizációt és a piacgazdaságot pedig valami végig nem gondolt, fundamentalista vagy nacionalista „harmadik úttal”. Úgy gondolom azonban, hogy még ha nincs is mindenre jó megoldásunk, ezekről a dolgokról beszélnünk kell, mert csak így kezdhethünk el közösen gondolkodni azon, hogy mit lehetne csinálni.

Ezek az intézmények, akárcsak a hozzájuk tartozó ideológiák több mint száz évvel ezelőtt alakultak ki, és úgy tűnik, lassan eljárt fölöttük az idő. Nem kell ezen csodálkozni: ember csinálta intézmények ezek, s az ilyenek nem szoktak örökké tartani. Egy ideig jól betöltik szerepüket, majd a világ elkezd körülöttük változni, s ezek egyre alkalmatlanabbá válnak a felmerülő problémák kezelésére, végül pedig ők maguk válnak problémageneráló tényezővé, újabakkal gyarapítva a megoldásra váró problémák számát.

Azt hiszem, nem túlzás arra gondolnunk, hogy igazi paradigmaváltásra van szükség: mással kell helyettesítenünk magát azt a gondolkodásbeli keretet, amelyben értelmezni próbáljuk a társadalmi folyamatokat, illetve megoldást akarunk találni egyre súlyosbodó problémáinkra.¹ A hagyományos paradigma gépmodell-központú, mivel szemléletét jórészt a newtoni mechanika határozza meg: az emberi társadalmat mint valami gépet veszi tekintetbe. Gondoljunk csak arra, milyen metaforákkal élünk olyankor, amikor róla beszélünk: mindenféle mechanizmusokat emlegetünk (döntésmechanizmusok, jól vagy rosszul működő gazdasági mechanizmusok stb.), áttételi szíjakat, hajtóerőket és hasonlókat. E „társadalmi gőzgép” működése meglehetősen determinisztikus elveket követ, maga pedig úgy jellemezhető, mint olyan alkatrészek együttese, amelyeknek az egész működésébe nincs beleszólásuk, nincs önálló életük, értelmüket csak az egészben elfoglalt helyük szerint kapják. Érthető, hogy ebből a paradigmából jórészt hiányzik az emberi dimenzió.

A hagyományos paradigma kompetíció-alapú, ebben nem nehéz felfedezni a klasszikus darwinizmussal való szoros kapcsolatát. Jellemző rá továbbá a mennyiségi elv: az a hit, hogy a mennyiségi felhalmozás egymagában is kielégítő rangsorolási kritérium.

A gépek és mechanizmusok iránti hódolat, valamint a mennyiség szemlélet teszi, hogy a hagyományos paradigmában „a fejlődés egyet jelent vagy az iparosítással, vagy pedig

¹ A paradigma fogalmát a Thomas Kuhn által meghatározott értelmében használom: az olyan alapvető eszmék, fogalmak, elvek és hiedelmek rendszerét értem rajta, amelyek együttesen egy sajátos problémamegközelítési stílust határoznak meg, mivel lényegében ezeken múlik, mit láthatunk meg egyáltalán egy problémában, és mit nem. Ha egy paradigmát egy másikkal cserélünk fel, az új értelmezési keretben maga a problémalátásunk is más lesz.

általánosabban a gazdasági terméknövekedéssel.”² A múlt században ez még nem jelentett különösebb problémát, mivel úgy tűnt, hogy a növekedésnek nincs felső határa. Azóta azonban a világ népessége a demográfiai robbanás következtében olyan mértékben megnövekedett, hogy ma már tudjuk: a Föld erőforrásai nem kimeríthetetlenek, s ha ezt nem akarjuk tudomásul venni, az emberiségre nem az általános jólét vár, hanem az elszegényedés és ennek következtében a létért való küzdelem egyre durvább formái, végső soron a katasztrófa. Ez ma már sokak számára közhelynek számít, de úgy tűnik, hogy a belőle adódó konklúziók levonása és komolyan vétele társadalmi szinten még nem történt meg: a világ úgy megy tovább, mintha ez a probléma nem is létezne.

A probléma felismerését nagyon megnehezíti, hogy a világnak irányt szabó fejlett posztindusztriális társadalmak gazdasága változatlanul a piacgazdaság hagyományos rendszerét követi. Klasszikus formájában a piacgazdaság jó találmánya volt az emberiségnek, hiszen olyan szabályozó elvet vitt be a gazdasági életbe, amelynél jobbat sajnos ma sem igen tudunk ajánlani. Észre kell azonban vennünk, hogy ma már a piacgazdaság sem az, ami volt eredetileg, és pedig az információrobbanás következtében. Az információ soha nem tapasztalt jelentőségre tett szert, és nagy hatalommal ruházta fel azokat, akik mindenáron el akarják adni termékeiket. A termelőnek ugyanis nem érdeke a fogyasztás mérséklése, ellenkezőleg: neki az a jó, ha a vásárló tücsköt-bogarat megvesz, akár van rá szüksége, akár nincs. A vásárlási kedv, tehát a fogyasztás fokozására külön ágazat alakult ki: a reklámipar, amely hatalmas tudást halmozott fel, és veszedelmes eszközévé vált az emberek manipulálásának. A piacgazdaság ugyanis a kompetíció stratégiáit követi, és nem lehet más, mint piacközpontú, ami csöppet sem jelenti azt, hogy egyben emberközpontú is volna. A piac fölébe nőtt az embernek, alapelve pedig az, hogy nem a piac van az emberért, hanem az ember a piacért. Ez a fordított értékrend kikezdi az alapvető emberi értékeket, és olyan anomáliákat hoz létre a társadalomban, mint amilyen például a presztízsfogyasztás. Itt már nemcsak azért vásárolnak az emberek, hogy kielégítsék szükségleteiket, hanem azért is – és sok mindent csakis azért –, hogy ezáltal biztosítsák maguknak a megfelelő társadalmi státust egy olyan világban, amely az ember értékét nem emberi kvalitásai és teljesítményei szerint méri, hanem aszerint, hogy milyen márkájú és hányas évjáratú kocsin közlekedik. A piac csillagászati összegeket költ a vásárlók manipulálására, és nemcsak a tulajdonképpeni reklámtevékenységre, hanem azokra az alapkutatásokra is, amelyeknek célja minél hatékonyabb pszichológiai fegyvereket kifejleszteni, hogy eredményesen tudja alkalmazni terrorját a vásárlóautomatákká modernizált emberszabásúak fölött. Ez a kemény pszichológiai erőszak nem törődik az emberi jogokkal. Mert az információhoz való jog nem jelentheti az azzal való visszaélést. Egy normális társadalomban az embernek joga kell hogy legyen nemcsak ahhoz, hogy megszerezze a számára szükséges információkat, hanem ahhoz is, hogy távol tartsa magától

2 David C. Korten: *Getting to the 21st Century*. Voluntary Action and the Global Agenda. Kumarian Press [West Hartford, Connecticut, 1990.] 67.

azokat, amelyekre nincs szüksége. Ez utóbbira azonban egyre kevesebb lehetősége van az embernek, mert a reklám erőszakosan behatol a legrejtettebb helyekre is, szinte a bőre alá bújik az embernek. Világos, hogy mindez csak a túlfogyasztás, a máris mérhetetlen pazarlás növekedését fokozza, vagyis perspektivikusan siettetni a világ erőforrásainak kimerülését.

Mint tudjuk, a piacgazdaság a kereslet és kínálat elvén alapszik. A klasszikus elmélet szerint a keresletet a *fogyasztók* reális szükségletei határozzák meg. A mai gyakorlatban azonban a túlfejlesztett propaganda megváltoztatja a kereslet alakulásának folyamatát, úgy alakítja át, hogy abban ne a fogyasztók, hanem a *termelő cégek* érdekei uralkodjanak. A gyakorlat nem felel meg immár az elméletnek. A lényegyet tekintve nem magával a piacgazdasággal van baj, hanem azzal, hogy a kínálatot biztosító félnek szinte korlátlan lehetősége van visszaélni az információval.

Az információ masszív manipulatív célú alkalmazása a média révén, a mediatizáció nemcsak a piacgazdaság működését alakította át valami egyébbé, mint ami volt eredetileg, hanem más intézményeket is. Ezek összefüggő dolgok, nem beszélhetünk egyikről anélkül, hogy a másikat is ne említenénk. Ilyen intézmény sajnos a többségelvű demokrácia is. Klasszikus, tankönyvbéli elmélete szerint a többségelvű demokrácia azt jelenti, hogy a nép általi kormányzás a nép többsége általi kormányzás révén valósul meg, s valamilyen társadalmi szerződésféle megegyezés értelmében a kisebbség aláveti magát a többség akaratának. A többségi elvet az állampolgárok a választások során érvényesítik, a legfőbb döntéshozó testületek, amelyek a legnagyobb hatalmat tartják a kezükben, e választások számszerű eredményei szerint állnak össze.

A többségi elv alkalmazása a hagyományos paradigma mechanikai és mennyiség szemléletén alapszik, és már klasszikus formájában sem volt tökéletes. A többségi elv ugyanis elég szerencsétlen formája a döntéshozásnak, és láthatólag csak azért alakult ki, mert az emberek nem tudtak ennél jobbat. Tiszta formájára redukálva, a kritikátlan dicsőítés mítoszától megtisztítva ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy miután semmi kilátás nem volt arra, hogy a nép teljes konszenzust alakíthasson ki egy-egy társadalmi cél körül, hiszen a különböző csoportoknak nagyon is eltérőek az érdekeik, az a megoldás született, hogy a többség akaratát kell elfogadni. De miért éppen a többségét? Hiszen egy döntés jó minőségét tudvalevőleg egyáltalán nem garantálja az, hogy sokan döntöttek úgy. Nem is ezért lett általános a többségi elv. Hanem azért, mert a fő érték a stabilitás volt, a rend. Márpedig több ember együtt, a többség nagyobb erőt képvisel, mint a kisebbség, ezért szükség esetén erővel is érvényesítheti akaratát a kisebbséggel szemben, míg a kisebbség ezt nem teheti a többséggel szemben. A többségi elv tehát végső elemzésben azt jelenti, hogy mindig az erősebbik fél akaratát kell elfogadni, mivel ez vezet kevesebb bonyodalomhoz. Bárhogy álljanak is a dolgok, praktikus célból, a kormányzás zavartalansága érdekében úgy kell venni, hogy mindig az erősebb félnek van igaza. Ahogy La Fontaine írta: „La raison du plus fort est toujours la meilleure.” Ez a szemlélet teljesen beleillik a hagyományos, de mára már

idejétmúlt paradigmába, mely mechanikai szemlélete folytán a társadalmi folyamatokat mint erők és ellenerők mechanikai törvények szerint leírható egyensúlyát észleli. Azzal már kevesebben törődnek, hogy a többségi elv még civilizáltabb formájában is azt jelenti, hogy a többség voltaképpen erőszakot alkalmaz a kisebbséggel szemben, az ilyen társadalom működése tehát az erőszakon alapszik.

A többségelvű demokrácia is kompetitív stratégiákat alkalmaz. Az egyes pártok kemény versenyben állnak egymással azért, hogy megszerezzék a többség támogatását és ezáltal minél nagyobb részt a hatalomból. Ez a verseny a múlt században még elég tisztességesen folyt, bár már akkor is nagy szerepe volt benne a demagógiának. De maga a verseny nem okozott annyi problémát és konfliktust, mint manapság. Egyrészt mert a résztvevők száma sokkal kisebb volt. Gondoljunk arra, hogy 1850-ben például Anglia és Wales összlakossága nem haladta meg a 18 milliót, szemben Nagy-Britannia mai 57 milliójával. De a nagy változást itt is az információ megjelenése, a mediatizáció hozta. Az eredeti elképzelés szerint a választások értelme az, hogy az ember arra a jelöltre szavaz, akinek véleménye, programja, ideológiája stb. a legjobban megközelíti az övét, tehát az ő érdekeit a legjobban fogja képviselni. De hol van ma ilyen egyáltalán? A mai választások tulajdonképpen karikatúrái annak, ami a tankönyvekben olvasható. Gondoljunk csak az amerikai elnökválasztásokra! Ki fog nyerni ezeken a választásokon? Azt hiszem, nem tévedek, ha azt mondom: az, akinek van hozzá elég pénze, hogy a legprofesszionálisabb választási kampánystábot megfizesse, és ennek receptje szerint az egész kampányt lefolytassa. Persze az összeget össze kell gyűjteni, s itt valamelyest megmutatkozik, hogy az illető jelölt milyen népszerűségnek örvend, ha nem is a nép, hanem a pénzes emberek és egyes szervezetek körében. S az összegek hatalmasak. 1972-ben „Nixon elnök kampánybizottsága több mint 65 millió dollárt költött el, ennek egy részét törvénytelen úton szerezte meg (ami miatt a kampány-tisztviselők börtönbe is kerültek)”³. Utána 1974-ben egy új választási törvényt fogadtak el, amely lehetővé teszi a kampányok közpénzekből való finanszírozását, de az összegek továbbra is tekintélyesek. Kire szavaz hát az amerikai polgár? Számít-e még a politikai akarat? Aligha. Hiszen ehhez először is az kellene, hogy az emberek többsége valóban érdeklődjék is az ilyen dolgok iránt. Csakhogy mikor az 1984-es választások után közvélemény-kutatást végeztek, a megkérdezett amerikaiaknak csak 26%-a válaszolta azt, hogy általában figyelemmel követte, mit művel a kormány, nagyobb részük viszont csak helyyel-közzel vagy egyáltalán nem.⁴ A többség tehát egyszerűen sodródik oda, ahová a körmönfont választási propaganda tereli. Világos, hogy a mediatizáció az egész rendszert a feje tetejére állította, és illúzió azt hinni, hogy a választás manapság lényege szerint is az, aminek formája szerint látszik. (Ezt az egész költséges ceremóniát simán

3 Kenneth Janda – Jeffrey M. Berry – Jerry Goldman: *The Challenge of Democracy. Government in America*. Second Edition. [1989] 299.

4 I. m. 45.

helyettesíteni lehetne például akár egy lóversennyel: mindegyik jelöltnek volna egy lova, s amelyiké megnyeri a versenyt, az lenne az elnök. A különbség csak annyi lenne, hogy itt a zsokéék és a lovak versenyeznének, nem a kampánystábok, mint most. Politikai jelentősége majdnem ugyanaz volna mindegyiknek, hiszen a lóverseny-módszer valójában nem egy tényleges lehetőségtől fosztaná meg a választópolgárt, hanem csak attól az illúziótól, hogy ő valóban szabadon nyilvánítja ki politikai akaratát.)

Ez a probléma különösen nagy gond itt nálunk, a volt kommunista országokban, ahol a részvétel nagy aránya alapján ítélve az emberek komolyan veszik és nagyon fontosnak tartják a választásokat, de sokkal jobban ki vannak szolgáltatva a médiának, mint az edzett nyugatiak. Ezért a hatalomért való harcban a részt vevő pártok számára a média, elsősorban a televízió megszerzése és ellenőrzése sokkal fontosabb, mint a politikai kultúra és tudatosság kialakítása. Hiszen jól tudják, hogy nem az eszmék számítanak, hanem a befolyásolás lehetősége. A médiáért való harc sokszor egészen leplezetlenül folyik, mint például az utóbbi időben Magyarországon az ún. médiaháború. Az ilyen harcok meglehetősen durvák, és számtalan konfliktust teremtenek, megosztva az állampolgárokat, nem is egyszerűen rivalizáló, hanem egyenesen egymáshoz ellenségesen viszonyuló csoportokba sorolva őket. Hogy ez milyen morális veszteségekkel jár, azt szükségtelen tovább részletezni. És mindezt demokráciának nevezzük, mintha a formai hasonlóságon kívül valami köze is volna a klasszikus, eszményi – ma már csak elméletben létező – többségelvű demokráciához.

Hallottam olyan érvet, hogy nálunk tulajdonképpen nem a többségelvű demokráciával van baj, az önmagában jó volna, csak hogy itt nincs egy erős civil társadalom, amely ellenőrzése alatt tudná tartani ezt a rendszert. A nyugati társadalmakban a nálunk megfigyelhető hátrányok nem tudnak úgy megmutatkozni, mivel ott a civil társadalom féken tartja ezeket. Csakhogy ez nem azt jelenti, hogy a többségelvű demokrácia valahol is jó lenne, hanem éppen fordítva: maga a rendszer a nyugati társadalmakban sem jobb, mint nálunk, de ott nem tud eléggé rossz lenni, mivel tökéletes működését minduntalan megzavarja a civil társadalom. Nálunk viszont zavartalanul működik, látjuk, milyen következményekkel. Hangsúlyozom: bár a többségelvű demokrácia önmagában is egy rossz kompromisszum szüleménye, nem annyira eredeti hiányosságai miatt kellene sürgősen valami jobbat kitalálni helyette, hanem mert az információs társadalmakban a mediatizáció folytán teljesen elvesztette eredeti értelmét. Alkalmatlanná vált a problémák kezelésére, ehelyett inkább maga teremt újabb problémákat és konfliktusokat a meglévők mellé. És nem a demokráciával (azaz a népképviseléssel) van baj, hanem a többségi elvvel.

Azt hiszem, világos, hogy mindezek a problémák szorosan összefüggenek, és hogy az említett eszmék és intézmények válságában – mint amilyen a növekedésközpontú szemlélet, az ezt támogató mediatizált piacgazdaság és a szintén mediatizált többségelvű demokrácia – tulajdonképpen egyazon paradigma válságát kell látnunk. Felmerül a kérdés, hogy ha ilyen nagy bajban vagyunk, körvonalazódik-e valahol valami kiút. Nos, ha figyelemmel követjük,

mi történik világszerte, észrevehetjük, hogy nagyon sok helyen és a legkülönbözőbb területeken olyan törekvések jelentkeznek, különösen az utóbbi két-három évtizedben, amelyek szemléletükben konvergálnak, és egyre inkább egy új paradigma kialakulását vetítik előre.

Szemben a kompetíció-alapú, mennyiség-elvű, gépmodell-központú hagyományos paradigmával, ez a most alakuló paradigma kooperáció-alapú, értékorientált és emberközpontú. Ezt az új szemléletet egyrészt éppen az információ társadalmi jelentőségének példátlan megnövekedése hívta életre, elsősorban a kommunikáció és az emberi interakció folyamatainak kutatása terén felgyűlt tudás (noha alapértékei évezredek múlta tekintenek vissza), másrészt pedig az a felismerés, amely a demográfiai robbanás következménye, hogy a természeti környezet lehetőségei nem sokáig engedik meg a növekedés változatlan folytatását.

Ennek megfelelően új elképzelések születnek a jövő gazdaságáról és a fejlődésről. Mint kiemelkedő jelentőségűt említem meg ezek közül azt a gazdaság- és társadalommodellt, amelynek alapjait David C. Korten írja le már idézett könyvében. Lehetetlenség ezt ilyen rövid terjedelemben részletesen ismertetni, de a szemléletmódot jól jellemzi, ha csak néhány alapelvéről szólok is.⁵ A szerző egy olyan társadalomban látja az emberiség fennmaradásának garanciáját, amelyre az igazságosság, a fenntarthatóság és az inkluzivitás jellemző. Hogy ezek pontosan mit jelentenek, azt legjobb lesz a könyvből idézni:

„*Igazságosság.* A jelenlegi fejlesztési gyakorlat végletes egyensúlyhiányt teremt a világ erőforrásait túlzóan, illetve elégtelenül fogyasztók között, az erőforrásokba beleértve az ökoszisztéma természetes körforgási kapacitását is. Ez a kiegyensúlyozatlanság egyszerűen elfogadhatatlan, az emberi értékek bármilyen mércéje szerint. Míg az egyik csoport fényűzően lakmározik, a másik a létéért küzd, anélkül hogy bár a megélhetéséhez szükséges élelem megtermeléséhez meglennének az eszközei.

Az igazságosság nem követeli meg a jövedelem egyenlőségét, és azt sem, hogy a termelőtől elváránánk, hogy tartsa el a lustát. Azt viszont megköveteli, hogy minden embernek meglegyen az eszköze és a lehetősége arra, hogy megtermelje maga és családja számára a minimális tisztességes megélhetést. Elveti az egyénnek azt a jogát, hogy olyan erőforrások eltulajdonítása révén gazdagodjék meg, amelyektől egy másik ember túlélése függ. Az átalakult társadalom a Föld erőforrásainak kihasználásában előnyben kell hogy részesítse azt, hogy minden embernek biztosítva legyen a tisztességes emberi lét lehetősége.

Fenntarthatóság. A jelenlegi fejlesztési gyakorlat az olyan gazdasági terméknövekedést támogatja, amely a Föld természetes erőforrásainak és az ökoszisztéma életfenntartó képességeinek kimerítését vonja maga után. Az ilyen időleges nyereségek nem annyira fejlődést jelentenek, mint inkább azt, hogy az egyik nemzedék elorozza a következő

5 Ezek az alapelvek jórészt megtalálhatók az 1989-ben kiadott Manilai Nyilatkozatban (*The Manila Declaration on People's Participation and Sustainable Development*).

nemzedékektől az őket születésüknél fogva megillető jogokat.

A fenntarthatóság nem követeli meg, hogy a természet érintetlenül maradjon. Azt viszont megköveteli, hogy minden nemzedék ismerje (f)el, hogy kötelessége gondot viselni a Föld természetes erőforrásaira és ökoszisztémájára, a következő nemzedékek érdekében. Az átalakult társadalomnak úgy kell gazdálkodnia a Föld erőforrásaival, hogy azok fenntartható hasznot biztosíthassanak gyermekeink számára.

Inkluzivitás. A jelenlegi fejlesztési gyakorlat rendszeresen megfosztja a népesség jelentős részét attól a lehetőségtől, hogy elismerten legyen részese a társadalmi jólét növelésének. Ez a gyakorlat elidegenedéshez és társadalmi konfliktusokhoz vezet.

Az inkluzivitás nem azt jelenti, hogy mindenkinek ugyanolyan státusa és hatalma kell legyen. Hanem azt jelenti, hogy bárkinek, aki úgy dönt, hogy produktív, a közjóhoz hozzájáruló tagja akar lenni a közösségnek, legyen meg a joga és a lehetősége, hogy ezt megtegye, és hozzájárulásáért megfelelő elismerésben és tiszteletben részesüljön. Az átalakult társadalomnak mindenki számára biztosítania kell azt a lehetőséget, hogy elismert és megbecsült tagja legyen családjának, közösségének és a társadalomnak.”⁶ Az inkluzivitáson voltaképpen az önbecsülés, tágabb értelemben az emberi méltóságérzet lehetőségének biztosítását kell érteni.

Ennek megfelelően a szerző számára a fejlődés is egészen mást jelent, mint a hagyományos paradigmában. Meghatározása szerint „a fejlődés egy olyan folyamat, amelynek során valamely társadalom tagjai gyarapítják arra való egyéni és intézményi kapacitásukat, hogy erőforrásokat mozgósítsanak és azokkal bánjanak avégett, hogy életminőségükben fenntartható és igazságosan elosztott javulást érjenek el, a maguk vágyainak megfelelően”.⁷ Intézményeken itt az olyan struktúrák, szabályok, szokások és értékek rendszerét kell érteni, amelyek formát adnak az emberközi kapcsolatoknak és viselkedésnek a társadalomban.

Elfogadom, hogy egy ilyen rövid összefoglalás alapján azt lehet mondani, hogy aki így gondolkodik, az egy álmodozó idealista. A könyv azonban egyébről győz meg. Nemcsak a megvalósítás egyik lehetséges stratégiáját írja le, de azt is kemény érvekkel bizonyítja, hogy ha a kívánatos mentalitásváltás nem történik meg, a másik alternatíva a hanyatlás és a katasztrófa.

A szemléletváltásnak azonban máris vannak biztató jelei, és nemcsak gazdasági téren, hanem a politikában is. Az Egyesült Államokban például a többségelvű demokrácia mellett egyre nagyobb szerephez jut az úgynevezett pluralista demokrácia mint alternatív modell. Ennek elméletével sokan foglalkoztak, közülük Robert Dahl a legismertebb.⁸ Ez a modell

6 David C. Korten: i. m. 4.

7 I. m. 67.

8 L. Robert Dahl: *Dilemmas of Pluralist Democracy: Autonomy vs. Control*. New Haven, Yale University Press, 1982.

azáltal igyekszik emberszabásúbbá tenni a demokráciát, hogy a tiszta többségelvűséggel szemben a sajátos problémák terén elsőbbséget nyújt a politikai szférán kívül szerveződő civil érdekcsoportoknak. A végső döntések így nem egyszerűen valamely többség akaratát tükrözik, hanem a különböző érdekcsoportok közötti előzetes érdekegyeztetések során alakulnak ki. A pluralista demokrácia alapelve tehát a megosztott hatalom: a hatalomnak nem egy, hanem sok központja van, amelyek közül egyik sem lehet teljesen szuverén. A kompetíció elvének kiküszöbölésére, a kooperáció elvével való helyettesítésére tett elméleti kísérletek között említhetjük meg a demokrácia ún. konzociációs modelljét.⁹ Vannak jeles szerzők, akik ezt a modellt többek között a nemzeti kisebbségek kérdésének méltányos megoldása és az etnikai konfliktusok kezelése szempontjából találják ígéretesnek.¹⁰

Itt említhetjük meg azokat a kutatási eredményeket, amelyek az állampolgári részvétel (Public Participation, Public Involvement, Citizen Participation) körébe tartoznak. Ennek lényege, hogy olyan stratégiákat adjon a civil önszerveződés során létrejövő csoportok (nemkormányzati szervezetek, ligák, érdekvédelmi szövetségek stb.) kezébe, amelyekkel eredményesen részt vehetnek az őket is érintő döntések meghozatalában. (Az önkéntes szervezeteknek egyébként D. C. Korten is alapvető jelentőséget tulajdonít.) E kutatások közül külön megemlíteném azokat, amelyek az Egyesült Államokban, az Institute for Water Resources keretében folynak, mivel ezekben egyforma hangsúlyt kap mind a környezetvédelmi szempont, mind a politikai döntések kialakításának alternatív, nem többségelvű, de annál demokratikusabb módozata, mind pedig az érdekegyeztetésben oly fontos alternatív konfliktus-megoldási módszerek.¹¹ Érdekességként jegyzem meg, hogy az itt említett programok az amerikai hadsereg mérnökkarának keretében folynak, egyik irányítójuk Jerome Delli Priscoli, maga is kiváló tanulmányok szerzője, egyébként a Világbank tanácsadója.

Ha mindezeknek a törekvéseknek csak annyi eredményük volna is, hogy a többségi elvet valami más, demokratikus eljárással tudnák helyettesíteni, s ezt a gyakorlatba is lehetne ültetni, már az nagy áldás volna az emberiség számára, mert a mostani félelmetes, konfliktusgerjesztő politikai tömegmanipuláció egyszerűen értelmét vesztené, és magától megszűnne, s vele egy sereg mesterséges, ember csinálta probléma is.

9 L. Arendt Lijphard: *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*. New Haven, Yale University Press, 1977.

10 Norbert Ropers – Peter Schlotter: *The CSCE. Multilateral Conflict Management in a Transforming World Order. Future Perspectives and New Impulses for Regional Peace Strategies*. [Publ.: Foundation Development and Peace, Bonn, in co-operation with the Institute for Development and Peace of the University - GH - Duisburg.] Bonn, 1993. 28.

11 Az Intézet számos érdekes kiadványa közül csak egyet említek itt, egy mintegy 500 oldalas tanulmánygyűjteményt: *Public Involvement Techniques: A Reader of Ten Years Experience at the Institute for Water Resources*. IWR Research Report 82-R1. May 1983.

Végül, de nem utolsósorban az erőszakmentes konfliktus-megoldási módszereket kell megemlítenem. Ezek célja, hogy a vitás kérdések kooperatív módon, az emberi méltóság feltétlen tiszteletben tartásával, a tolerancia jegyében, az erőszak minden változatának teljes kizárásával oldódjanak meg. Ezzel számtalan, mind világi, mind egyházi alapon létrejött civil szervezet foglalkozik szerte a világon, és már eddig is jelentős eredményeket mondhat magáénak. Az erőszakmentességnek számos ágazata van, a pragmatikusabb, de ugyanakkor alaposabb elméleti tudásra támaszkodó amerikai irányzattól¹² a gyakorlatot mélyebb morális dimenzióba helyező európai csoportokig. Latin-Amerika néhány országában elsősorban a katolikus egyházon belül alakult ki az erőszakmentes mozgalom, s az új szemlélet megteremtette a maga külön teológiáját, az ún. felszabadítás-teológiát, mely teológiai alapon is szorgalmazza az egyház részvételét a társadalmi igazságtalanság elleni küzdelemben.¹³ Az erőszakmentes módszerek fejlesztésére ma már egyetemi kutatási programok is működnek, ilyen például a Harvardi Tárgyalásstratégiai Program (Harvard Negotiation Project), mely a tárgyalások útján történő problémamegoldás számára kínál – felszínen mozgó trükkök helyett – hatékony, kooperatív, a méltányosságon és a másik fél tiszteletén alapuló módszert.¹⁴ Ugyanakkor az erőszakmentesség egyetemi tantárgy is lett, az Egyesült Államokban például ilyen oktatási keretben képeznek ki hivatásos mediátorokat, akik szakszerűen és eredményesen tudnak közvetíteni a különböző interperszonális és interkommunitáris konfliktusokban.

Az új paradigma alakulásának jeleként az erőszakmentesség elvei a pedagógiában is megjelentek. Egyetlen nevet említek itt, a Thomas Gordonét, aki hatékony módszerét nyújtja annak, hogyan lehet az autoritárius szülő–gyermek, illetve tanár–tanítvány kapcsolat helyett a kooperatív, emberközpontú konfliktusmegoldást érvényesíteni.¹⁵

Azt hiszem, ennyi elég is lesz annak szemléltetésére, hogy valóban nem túlzás mindezeket egy igazi paradigmaváltás jeleiként értékelni. Az új paradigma sokkal

12 Ennek egyik jelentős képviselője Gene Sharp. Fontosabb művei: *The Politics of Nonviolent Action*. [Háromkötetes, mintegy 900 oldalas alapmunka, az erőszakmentesség igazi enciklopédiája.] Porter Sargent Publishers, Boston [1973, ötödik kiadás: 1984]; *Social Power and Political Freedom*. Porter Sargent Publishers, Boston [1980].

13 L. például Dominique Barbé műveit: *Grace and Power*. Base Communities and Nonviolence in Brazil. Orbis Books, Maryknoll, New York [1987]; *A Theology of Conflict and Other Writings on Nonviolence*. Orbis Books, Maryknoll, New York [1989]. – A felszabadítás-teológia azonban nem korlátozódik csupán a katolikus egyházra, van zsidó felszabadítás-teológia is. L. például: Marc H. Ellis: *Toward a Jewish Theology of Liberation*. The Uprising and the Future. Orbis Books, Maryknoll, New York [1987].

14 Roger Fisher – William Ury: *Getting to Yes*. Negotiating Agreement Without Giving In. Penguin Books [1981].

15 L. Thomas Gordon: *A tanári hatékonyság fejlesztése*. A T.E.T.-módszer. Gondolat, Budapest, 1989; *P.E.T. A szülői eredményesség tanulása*. 2., változatlan kiadás. Gondolat, Budapest, 1991.

hatékonyabbnak ígérkezik, mint a régi volt. Ha sikerül érvényre juttatni, a világ új arculatot nyerhet általa: a mainál nagyobb helyet kaphatnak benne az emberi értékek, kevesebb lesz a konfliktus, több az együttműködés, és nagyobb lesz az esélye annak, hogy az emberiség túléli az előtte álló nehézségeket. Tudni kell azonban, hogy ez a paradigmaváltás nem fog könnyen végbemenni. Komoly gazdasági és politikai érdekek működnek ellene, hogy ez valóban megtörténjék. Külön gond, hogy a paradigmaváltás nemigen történhet „szektoronként”, például úgy, hogy a gazdasági élet már az új paradigma szerint szerveződjék, a politikai viszont a régi szerint. Hiszen az emberek mindegyikben egyszerre vannak benne, nehéz hát elképzelni, hogy egyik területen már az új gondolkodásmódot kövessék, a másikon meg a régit. Az is probléma, hogy hogyan, milyen stratégiával lehet a mai rossz rendszert egy jobbal felcserélni. Az már most látszik, hogy az új paradigma elsősorban a civil szerveződésekben, nemkormányzati szervezetekben alakul, tehát a tulajdonképpeni politikai szférán kívül, mintegy kihívásként azzal szemben. Hogyan tudhat érvényre jutni a politikában? Az ugyanis aligha járható út, hogy e mozgalmak pártokba szerveződjenek és úgy szerezzenek érvényt az új szemléletnek. David C. Korten arra a kérdésre, hogyan lehet egy mozgalmat megölni, azt válaszolja, hogy elég pénzt kell neki adni ahhoz, hogy megszervezhesse saját bürokratikus apparátusát, s akkor majd elhal magától, soha többé nem fog azzal a problémával foglalkozni, amelynek megoldására megszerveződött. Szeretném hozzátenni, hogy van még egy út: politikai párttá kell átalakítani. Ezáltal ugyanis az alternatív mozgalom belép a hagyományos paradigma szerint működő politikai struktúrába, kénytelen alkalmazkodni annak módszereihez, utóbb pedig átvenni őket, ami által végül saját lényegét veszíti el. Jó példa erre az európai zöldek nagy sikere mozgalom korukban, majd rohamos hanyatlásuk, miután pártként bekerültek a parlamentekbe.¹⁶

Végül egy kérdés: mi is történik most a volt kommunista országokban? Sajnos azt kell mondanom: alighanem egy nagy lehetőség elszalasztása. Tulajdonképpen érthető, hogy ez így történik, hiszen még a rendszerváltásra sem volt igazán felkészülve senki, nemhogy a paradigmaváltásra. Most tehát, miután az előző rendszer belefűlt saját lehetetlenségébe,

16 Hogy ennek konkrétan mi volt az oka, arra l. Petra K. Kelly: *Nonviolence Speaks to Power*. Edited by Glenn A. Paige and Sarah Gilliatt. Center for Global Nonviolence Planning Project, Spark M. Matsunaga Institute for Peace. University of Hawaii, Honolulu, 1992. – A szerző, maga is alapító tagja a német zöld pártnak, elpanaszolja, hogy a politikai párttá való szerveződés következtében hogyan jelent meg a belső hatalmi harc a különböző frakciók között, hogyan lehetetlenült el a helyzet a belső bizalmatlanság, féltékenység és rivalizáció miatt, hogyan alakultak át a párt szövetségi küldött-tanácsának ülései igazi „hiúság vásárává”, s hogy mindez hogyan emésztett fel minden energiát, úgyannyira, hogy a problémamegoldásra már nem is igen maradt belőle („in the past few months all they have been doing is creating their own problems and discussing them at such length that it becomes absolutely disgusting” – idézi a 19. lapon egyik korábbi szimpatizánsuk véleményét a párttá alakulás utáni időből), aminek következtében az öncélú hatalmi játékká alakult zöld mozgalomtól csakhamar eltávolodtak korábbi támogatói.

egy olyat akarunk hatalmas erőfeszítéssel a helyébe állítani, a nyugati modellt, amelyről már most látni lehet, hogy ott is ideje volna mással felcserélni, mert eljárt fölötte az idő. S mikor ezt a rendszert megpróbáljuk ezekben az országokban működtetni, ahol a társadalom erkölcsi alapját a fél évszázados kommunista rezsim meglehetősen tönkretette, akkor ez a rendszer elkerülhetetlenül legrosszabb arcával mutatkozik be: az emberek még önzőbbek lesznek, elkapja őket a gyors meggazdagodás láza, a piacot a hasznos dolgok mellett elárasztja a kétes értékű áru, amit az emberek nem tudnak megfizetni, ezért nő a korrupció, a bűnözés és az erőszak. Hogy hatalmukat megtartsák, a kormányoknak mindenekelőtt pénzre volna szükségük, amiből pedig sehol sincs elég. Ezért egymással versengenek, hogy melyik tud olcsóbb munkaerőt kínálni a nyugati tőkének, illetve olyan törvényeket, amelyek a környezeti ártalmak helyrehozatalának költségeit lehetőleg ne a nyugati beruházó, hanem a honi állampolgár zsebének terhére írják. Egyszerűbben: a hatalmi érdekek azt kívánják, hogy ezek a kormányok egymással versengjenek saját országuk egyfajta gyarmatosításáért. Ennek egyenes következménye a nacionalista tendenciák felerősödése a kormány „modernizációs”¹⁷ törekvéseivel szemben: megjelennek azok, akik az általános emberi értékek leromlását a nemzeti és csakis a nemzeti értékek veszélyeztetettségéeként élik meg, ezért a külföldi tőkével működtetett mediatisált piacgazdaságot a külföldiekkel azonosítják, az ország területén élő nemzeti kisebbségeket pedig a külföldiek cinkosainak, a nemzet ellenségeinek tekintik, mondván, hogy ezek el akarják adni az országot a külföldnek. Nem veszik észre, hogy itt nem annyira a külföldiek, mint inkább az ilyenfajta piacgazdaság törvényei érvényesülnek, amelyek akkor sem volnának sokkal másmilyenebbek, ha a mai formájú piacot csupa tősgyökeres honi üzletember működtetné. Ehelyett valamiféle „harmadik utat” keresnek, ez azonban nem az új paradigma szerinti út, hanem a réginek egy igen rossz, intoleráns, nacionalista, fundamentalista változata volna. Ilyen tendenciák több országban is megjelentek, és feltűnő hasonlóságot mutatnak egymással, egészen a szóhasználatig menően. (Lásd például Romániában a Román Nemzeti Egységpart, illetve a Vatra Românească Egyesület aggodalmát: „A román bujdosó lett saját hazájában”, illetve Csurka István hasonló félelmeit, mely szó szerint egyezik ezzel, csak ő a *román* helyett *magyar*-t mond. E toposznak orosz és szlovák változatai is megvannak. Az meg már egyenesen komikus, hogy például a Soros Alapítványt Romániából azért akarták mindenáron kiüldözni, mert szerintük, mint meg is írták mindenfelé, az amerikai Soros György a legsötétebb magyar nacionalisták

17 A „modernizációs”-t azért teszem idézőjelbe, mert felemás: bizonyos értelemben valóban korszerűsítés akar lenni, de változatlanul a régi paradigma szerint. Az igazi modernizáció az lenne, ha az egész társadalom valóban részesülhetne az új paradigma értelmében korszerű (tehát környezetbarát és a fölösleges fogyasztást, illetve pazarlást megszüntető) technika előnyeiben, s az intézmények előnyben részesítenék a kooperációt a kompetícióval, illetve az emberi értékeket a mennyiségi szempontokkal szemben. Ezek nélkül a modernizáció csak felszíni, mert nélkülözi az erkölcsi dimenziót, mely pedig különösen a posztkommunista társadalmakban volna alapvető fontosságú.

közé tartozik, míg Magyarországról azért, mert őszertünk meg a magyar érdekek legnagyobb ellensége. Mikor ilyet lát az ember, komolyan fontolóra veheti, hogy a nacionalista internacionálé megalakítása nem is volna lehetetlenség, bármennyire abszurd volna is amúgy.) Ebben az a tragikus, hogy az általános tendenciákkal kapcsolatos ténymegállapításaikban igenis sok igazság van, az interpretáció viszont elszomorítóan leegyszerűsítő és rosszhiszemű.

A kommunizmus bukása nyomán ezekben az országokban olyan helyzet teremtődött, amikor az új paradigma működtetése előtt sokkal kevesebb akadály állt, mint bármikor azelőtt vagy azután. Nem tudom megmondani, hogy ha ezen az úton próbáltunk volna meg elindulni, hová jutottunk volna. Azt sem, hogy erre gyakorlatilag egyáltalán lett volna-e lehetőség, vagy nem. Ezt már nem is fogjuk megtudni soha, mert nem is próbáltuk meg. Lehet, hogy elszalasztottunk egy nagy lehetőséget. Most már csak egyet tudunk tenni: minden lehetséges módon támogatni azokat a civil kezdeményezéseket, amelyeknek célja, hogy az új paradigma mentalitását minél szélesebb körben vigye be a társadalomba. Hogy legalább arról ne maradjunk le, amire a világ egyre nyilvánvalóbban készülődik.

Korunk 1993/11. 63–72.

(Ahogy ma látom)

Ma is úgy látom, mint akkor, sőt ha lehet, még úgyabban. Ez elsősorban arra vonatkozik, amit itt a vége felé a nacionalista pártokról mondtam. Azóta ugyanis ezek a tendenciák Európa-szerte felerősödtek, úgyannyira, hogy ennek az írásnak a megjelenése után alig telt el négy esztendő, mikor 1997 novemberében egyszer csak azt hallom, amit pedig én itt nem is komolyan, hanem inkább csak rosszmájúságból jövendöltem meg, hogy tudniillik Jean-Marie Le Pen vezetésével nacionalista internacionálé alakul! Romániában az utóbbi tíz évben meglehetősen megerősödött a Nagy-Románia Párt, és Magyarországon is felfutott a MIÉP, ha nem is annyira, mint nálunk Corneliu Vadim Tudor pártja, utóbb aztán visszább is szorult a politikai életben.

Engem mindkettő ázsiójának az emelkedése meglehetősen kényelmetlen helyzetbe hozott. Ugyanis amíg csak a bajok megállapításáról van szó, mindkettő sok olyasmit is hangoztat, ami az én véleményemmel is szinte egy az egyben megegyezik, ám amikor az általuk látott okokat és főleg az ezekhez mért tennivalókat is megjelölik, akkor meg az is teljesen világos számomra, hogy rendkívül rossz fényt vetne rám, ha még csak a gyanúja is felmerülhetne valakiben is annak, hogy én talán ezekkel tartoznék egy táborba. (A stílusukról már nem is beszélve, amihez bizony gusztus kell, hogy az ember elviselhesse.)

Ezt pedig azért mondtam el, hogy könnyebben érthető legyen, miért látom én annyira elkeserítőnek a helyzetet ilyen vonatkozásban. Azok az egyértelműen negatív jelenségek ugyanis, amelyeket mindközönségesen a rossz értelemben vett globalizáció és a

multinacionális vállalatok előretörése kapcsán szoktunk emlegetni, most szabadon és akadály nélkül terjedhetnek, és pedig annál szabadabban, mennél erősebbek, vagy legalábbis hangosabbak az ilyen ideológiájú lokális pártok. Ezek ugyanis éppen úgy működnek, mintha csak a multik hozták volna létre őket diverziós céllal. (Akinek már természetévé vált, hogy mindennel szemben gyanakvó legyen, ami csak a multikkal kapcsolatos, ezen most akár komolyan el is gondolkozhat, hogy vajon nem így volt-e csakugyan.) Miközben ugyanis ezek a multinacionális vállalatok egyre gyorsabban terjeszkednek, és pedig sehol sem a helyben élő emberek, hanem mindenütt elsősorban a maguk hasznát keresve, mert ilyen a természetük, ezek a pártok arról próbálják meggyőzni a helyi lakosságot, hogy minden eszközzel meg kell védeni velük szemben a veszélyben levő nemzeti értékeket, és pedig úgy, hogy mindent be kell vetni *a nemzetközi cionista vagy azzal rokon érdekeket szolgáló összeesküvés és az azokat kiszolgáló honi nemzetárulók* (Romániában például adott esetben éppen a magyarok) ellen. Vagyis minden fantom ellen harcolni kell, csak éppen az igazi okok ellen nem! Azoknak ugyanis éppen ez a szánalmasan primitív diskurzus még az azonosítását is lehetetlenné teszi. (Olyanformán van ez, mint mikor valaki, aki meglátja, hogy kigyulladt egy ház, és észrevesz még valahol messze egy homályosan kivehető alakot, azt kezdi kiabálni, hogy ott a gyújtogató, szaladjon mindenki, fogják meg – ahelyett, hogy a tűzoltással foglalkoznának. Mire visszajönnek, a ház porig égett, pedig közben még az is kiderült ráadásul, mikor odaértek, hogy nem is egy ember volt ott, hanem két legelésző szamar.) Ahol pedig ez a fajta politikai beszéd nagyobb teret, sőt hitelt és támogatást nyer, ott egyszerűen nem lehet többé felismerni, hogy az ilyen – sajnos nehezen megfékezhető, mert nem holmi összeesküvésből vagy némely érdekcsoportok nemzetellenes magatartásából, hanem éppen a lokális érdekektől elszabadult, mediatizált és informatizált piacgazdaság természetéből adódó – jelenségekkel szemben csakis a civil társadalomban rejlő hatalmas erőtartalékok mozgósításával és összehangolt, okos felhasználásával lehetne védekezni. Ugyanakkor – ami még tán ennél is súlyosabb – ellehetetlenedik azoknak a józanul és felelősen gondolkozó értelmiségieknek a helyzete is, akik pedig a tényleges okok figyelembevételével hatékonyabb programot javasolhatnának, hiszen ezek erről a témáról meg se mernek már szólni, nehogy összetévecssék őket amazokkal, illetve nehogy azt, amit ők mondanának, amazok saját siralmas pártpolitikai céljaikra használják fel. Ezért mondom, hogy a multinacionális vállalatoknak ezek a helyi nacionalista pártok rendkívül jól jönnek, hiszen ezek elvégzik helyettük azt, ami nekik nemcsak nehezebben menne, hanem, ha ők kellene csinálják, meglehetősen „piszkos munka” is volna: elhallgattatják azokat, akik pedig a multik számára sokkal veszélyesebbek lehetnének. (Érdekes, hogy ezeknek a pártoknak mennyire nem tűnik fel, hogy miközben ők állandóan harsányan szidják a multikat, azok viszont őket nem.)

Jellemzően jó példa erre a következő. 1997-ben immár harmadik kiadását érte meg Budapesten a Kapu kiadónál David C. Korten angolul 1995-ben megjelent, igencsak elgondolkoztató könyvének magyar fordítása, a *Tőkés társaságok viláгурalma*. (A szerző egy

másik könyvből magam is idéztem fenti írásomban.) Ezt azonban Magyarországon nagyon sokan eleve úgy olvasták, mintha a MIÉP ideológiájának lenne a tudományos alátámasztása, annál is inkább, mert a jelekből megítélhetően már a kiadó is főleg ezért adta ki. Holott aki csakugyan figyelmesen olvassa el, a könyvből is láthatja, hogy valójában a szerzőtől mi sem áll távolabb, mint éppen a MIÉP-re jellemző gondolkodásmód és problémalátás. Ez az új paradigmába illeszkedő könyv tehát hiába jelent meg magyarul, semmiféle értelmes és érdemleges közös gondolkozást nem tudhatott elindítani, mert a globalizációs jelenségek terjedését és a multinacionális vállalatokat hathatósan segítő (noha egyfolytában ellene beszélő) MIÉP-ideológia ezt is rögtön hatástalanította, és pedig a legeredményesebb módon: azzal, hogy integrálta.

Ami pedig a többségi elven és többpártrendszeren alapuló mediatisztált demokráciát illeti, arról azóta sokkal rosszabb a véleményem, mert több róla a tapasztalatom. Legfőbb ideje lenne már valami jobbat kitalálni helyette, olyat, amely nem a többpártrendszeren és a többségi elven alapul, de nem is az egypártrendszeren, hiszen pártból szerintem egy is sok. A demokráciának ugyanis nem a több párt létezése a lényege, nem is a többségi elv alkalmazása, hanem a *népképvisélet*, amelyet más úton sokkal hitelesebben és kevesebb konfliktussal meg lehetne valósítani. A demokráciának ez a mostani formája nemcsak hogy mára már még a népképviséletet is lehetetlenné teszi, hanem maga teremt állandóan olyanfajta problémákat, amelyek egyenesen következnek a pártok egymással vívott állandó harcából a hataloméért, és alakítja ki azt a pártpolitikai viselkedést, amely a problémamegoldást sokszor teljesen a háttérbe szorítja, és amelynek külső megjelenéséről keveset mondok azzal, hogy kiábrándító. Egy ennél jobb rendszert, azt hiszem, kitalálni és részleteiben kidolgozni nem is volna nagyon nehéz, viszont bevezetni annál inkább, hiszen a pártok aligha lennének hajlandók valahol is maguktól lemondani a hatalomról, és visszaadni azt a népnek, akitől elragadták.

Nehogy azt higgye valaki, hogy ez valami anarchista gondolat: az a világ sok mindenben nagyon is hasonlítana a maihoz (még abban is, hogy az sem lenne tökéletes, hiszen olyan biztosan nem is lehetséges): ott is lenne parlament, törvényhozás, kormány és minden, ami okvetlenül szükséges ahhoz, hogy egy országban jól menjenek a dolgok, a mostaninál sokkal igazibb demokrácia szabályai szerint, csak éppen pártok nem lennének, mert ezekre az iszonyatosan sok pénzt és energiát felemészítő hátramosztókra biztosan nincs szükség a demokráciához. Hogy akkor hogy áll össze a parlament? Hát a népképviseleti, nem pedig a pártképviseleti elv szerint, mint most: ha azt a feladatot kell megoldani, hogy a parlamentben a népnek legyen mondjuk 300 képviselője, akkor nem a pártok képviselőit kellene helyettük odaküldeni, hanem mondjuk felosztani az ország területét 300 választási körzetre, nagyjából egyforma számú választóval, és mindegyik válassza meg a maga képviselőjét, a többitől teljesen függetlenül, hiszen az, hogy mások kit választanak meg

maguknak, nem az ő dolga. Országos kampány tehát nem is lenne. Romániát tekintve egy ilyen körzet kb. 50 000 választót jelent, ez nem nagyon sok ember, tehát jobban is tudhatnák, hogy ki az, akit ők megválasztanak, és ez is, hogy kik előtt kell elszámolnia. Az ilyen képviselő tehát, mikor egy törvényt meg kell szavaznia, nem azt nézné, hogy az ő pártjának ezzel használ-e, vagy árt, illetve hogy a pártfegyelem most őt mire kötelezi, hiszen pártja nem lévén más szempontja nem is lehetne, csak az, hogy mit fognak vajon az ő választói gondolni róla, ha ő most igennel szavaz. Ha azok úgy látják, hogy sorozatosan nem jól szavaz, akkor bármikor másikat küldhetnek helyette a parlamentbe, hiszen ehhez nem kell országosan új választásokat kiírni, hanem csak ennek az 50 000 embernek kell megint elmenni szavazni. Attól meg nem kell tartani, hogy egy így összeálló parlament személyi összetételét tekintve esetleg nem lenne megfelelő, hiszen a maihoz képest rosszabb biztosan nem lehetne. Viták persze hogy lennének egy ilyen parlamentben is az egyes javaslatok körül, de nem két állandó összetételű tábor között folyton, sokszor csak az ellentmondás meg a hecc kedvéért, hanem a támogatók és az ellenzők tábora minden törvényjavaslat megvitatása esetében újrendeződne, sőt még egyazon törvény vitája során is a részletek tekintetében.

Azt is meg lehetne oldani, hogy a különböző érdekcsoportok is megfelelően képviselve legyenek, erre való lenne a felsőház, ahová a különböző szakmai és civil szervezetek (például környezetvédők, írószövetség stb.), egyházak, etnikai és nyelvi közösségek és hasonlóak maguk küldenék az általuk választott országos felsőházi képviselőiket. A törvényeket az alsóház szavazná meg, a felsőház dolga elsősorban az lenne, hogy ügyeljen rá, nehogy az ott hozott döntések az illető érdekcsoportok érdekeit sértsék, de törvényjavaslatokat és módosító indítványokat is készítené az illető érdekcsoport sajátos problémáinak megoldása végett.

Hogy a kormány akkor hogyan állna fel? Hát ugyanúgy, mint most, azzal a különbséggel, hogy a miniszterelnököt az egész parlament együtt jelölné ki, nem a többségi párt, ehhez pedig nem az lenne a fő szempontja, hogy az illető az ő pártjának legyen az embere, hanem hogy ki látszik erre legalkalmasabbnak. Ő pedig, mikor a minisztereit kinevezi, elsősorban szintén azt nézné, hogy ki értene ahhoz a legjobban, nem pedig a pártérdekeket.

Nem akarom itt ezt tovább fejtegetni, persze hogy vannak ennek olyan részletproblémái, amelyeket végig kellene gondolni. De azok a problémák nem olyanok, amelyek miatt a pártok nélküli demokrácia gondolatát mindenestül el kellene vetni, hanem olyanok, amelyeknek meg kell találni a lehető legjobb megoldását, mert biztosan nem lehetetlenség.

Ha nem radikális demokratizálásra gondolunk, csak – realistább módon – a mai rendszer javítására, akkor már attól is eléggé más lehetne a világ, ha a többpártrendszer ugyan maradna, de a többségi elv alkalmazását legalábbis a parlamenti választások esetében másra cserélnénk, ugyanis ez az, amely strukturálisan a rendszer lényegbeli tartozékává teszi

az erőszakot. Ha nem a többségi, hanem a konszenzusos szavazás szabályai szerint kellene szavazni, akkor nem szakadna az egész ország két olyan egymással szembenálló táborra, amely négy éven keresztül kötelességének érzi, hogy akadályozza a másikat. A mai számítógépes korban ezt már technikailag semmiség lenne megoldani. Lesz-e vajon a világon valahol egy olyan parlament, amely ezt egyszer így fogja szabályozni?

NEM ÉRTEM, MI VAN

Mármint az RMDSZ-ben. Hogy konfliktus van [a „Neptun-ügy” miatt], azt látom, csak azt nem, hogy miért kavar fel ekkora indulatokat. Mert akárhogy nézem is őket, én úgy látom, hogy a felhozott érvek önmagukban nemigen indokolják ezt a nagy csatazajt. Mérges hangú nyilatkozatok, ellennyilatkozatok, magyarázatok, cáfolatok, vádaskodások, ironikus gyanúsítgatások jelennek meg újságokban, hangzanak el rádióban, tévében, némelyik olyan hangnemben, mintha csak a véres kardot volna hivatva helyettesíteni. A jámbor hírfogyasztó pedig azt hiheti, hogy itt most valami hallatlan árulás történhetett, jóvátehetetlen következményekkel, s már várom, mikor írja már meg valaki, hogy az RMDSZ-tagság túlnyomó többségének határozott kívánságára Borbély Lászlónak, Frunda Györgynek és Tokay Györgynek fejét kell venni, és örök emlékeztetőül, elrettentő példaként karó hegyére tűzve közszemlére kell kitenni.

Én, mondom, egyelőre csak a zűrzavart látom. És azt hiszem, ennek – egyebek mellett – valami műszóhasználati oka is lehet. (Vajon mikor fogjuk megtanulni, hogy mindent annak hívjunk, ami, és ne valami egyébnek? Az ilyen dolgokban nem jó más szóval nevezni meg egy fogalmat, mint ami ráillik, hiszen a pontatlanság óhatatlanul félreértéshez vezet, az meg konfliktushoz.) Azt hiszem, ebben a sajtóanyagban sem Tökés László tiszteletbeli RMDSZ-elnök, illetve a véleményéhez csatlakozók, sem pedig a „vádlottak” (a fent említett három személy) nem tudatosították eléggé, mikor kell a *dialógus* vagy *párbeszéd* szót használni, és mikor kell *tárgyalásról* beszélni. Mindkét fél felváltva él hol az egyikkel, hol meg a másikkal, noha ez a kettő nem ugyanaz. Az első kérdésem tehát az volna, hogy ahol Borbély László, Frunda György és Tokay György részt vett, az mi volt: dialógus vagy tárgyalás? Tudniillik amíg ez nem világos, addig az egész ügyhöz hozzá sem lehet szólni érdemben, csak sejtésekre alapozott vádakot lehet megfogalmazni. Ezt pedig mindenképpen el szeretném kerülni, hiszen az ártatlanság vélelme számomra alapvető fontosságú elv, és nem tudok olyan súlyos indokot elképzelni, ami miatt ezt bárkivel szemben is fel lehetne függeszteni. Ez pedig köztudomásúlag úgy szól, hogy *mindenkiről ártatlanságot kell feltételezni, amíg bűnösségét be nem bizonyították*. Itt viszont gondolkozni sem tudunk arról, hogy történt-e hát valamilyen szabálysértés vagy nem, amíg nem tudjuk, hogy dialógusra kell-e gondolnunk, vagy tárgyalásra.

Mi az egyik, és mi a másik?

A *dialógus* (angolul *dialogue*) egy külön erre a célra megteremtett alkalom, ahol az embereknek lehetőségük nyílik olyan témákról beszélgetni, amelyekről máskülönben nem szoktak. Hogy miért nem, annak sokféle oka lehet. A hétköznapi életben bizonyos kényes témákat általában azért szoktunk elkerülni (például román ismerőseinkkel azért nemigen beszélgetünk a magyarság gondjairól), mert félünk a konfliktustól, vagy mert valamiért

nehéznek éreznék a róluk való beszédet, s nem akarjuk sem magunkat, sem a másik embert kellemetlen helyzetbe hozni. Inkább hallgatunk hát, aminek egyenes következménye, hogy egymás sajátos gondjait alig-alig ismerjük, s amit tudunk róluk, azt is sokszor teljesen félreértjük (mindkét részről, természetesen). Hivatali emberek között ilyen beszélgetések még nehezebben jönnek létre, már csak azért is, mert az ilyen emberek általában nincsenek egymással olyan viszonyban, hogy a hivatalos kereteken kívül, mondjuk egy baráti társaságban beszélgethethének el egymással. Persze megtörténik, hogy ilyen dolgok is szóba kerülnek (a hétköznapi életben általában barátok között, a hivatali emberek között pedig például közös utazások alkalmával: váróteremben, autóban, repülőgépen – tudjuk, hogy a jó diplomaták egyenesen keresik az ilyen alkalmakat), de az ilyen alkalmi eszmecserek még nem dialógusok, csak egyszerű beszélgetések. Ezek fontosságát nem szabad lebecsülni, de nem is kell őket mindjárt dialógusnak nevezni. A dialógus ugyanis egy tudatosan, meghatározott céllal létrehozott hely, ahol, ha szakszerűen van megszervezve, olyan szabályok is vannak, amelyeknek betartásával sokszorosára lehet emelni a folyamat eredményességét az alkalmi beszélgetésekéhez képest. A dialógus fő célja és értelme tehát *maga a kommunikáció*: az, hogy a felek között emberi kapcsolat jöjjön létre, alakuljon ki az egymás jóhiszemű meghallgatásához szükséges bizalom és az odafigyelés készsége, s ezáltal váljék lehetővé, hogy a felek jobban megértsék egymás bajait és az egész helyzetet. Ez nagyon fontos lépése minden konfliktusmegoldásnak.

A dialógussal szemben a *tárgyalásnak* (angolul *negotiation*) az a lényege, hogy egy hosszabb-rövidebb érdekegyeztetési folyamat végén (e folyamat adott esetben, de nem szükségszerűen *alku* is lehet) a felek olyan *határozatot, döntést* hoznak, olyan *egyezségre* jutnak – a tárgyalásnak éppen ez a fő, már kezdettől fogva követett célja –, amely lehetőleg mindkét fél kívánságait elégitse ki. Mivel ez nemigen történhet meg anélkül, hogy a vitás kérdést mindkét fél mindkét oldalról látni tudná, a tárgyalás első szakasza általában még akkor is dialógusszerű szokott lenni, ha ez az egész folyamatban nincs is mereven elkülönítve mint olyan. (Éppen ezért, és mert a dialógus önmagában még nem problémamegoldó, csak a megoldást előkészítő és nagymértékben megkönnyítő folyamat, sok szerző nem is különíti el ezt a kettőt, hanem egyszerűen a tárgyalás fogalmába sorolja be. Mások külön tárgyalják a dialógust, szerintem jogosan, hiszen a dialógus nem mindig folytatódik rögtön tárgyalással, de attól még így, önmagában is értékes előrelépés lehet a megoldás felé.)

Mint látjuk, ezek különböző dolgok. Innen az is érthető, miért van az, hogy a különböző érdekvédelmi szervezetek, mint amilyen az RMDSZ is, kimondva vagy kimondatlanul általában érvényesíteni szokták azt a szabályt, hogy a szervezet fontos szerepet betöltő tagjai *tárgyalásokat* nem folytathatnak szervezetük tudta nélkül, hiszen ez adott esetben a helyzet teljes összezavarodásához vezethetne: míg egyesek egy irányban dolgoznak, mások közben olyan visszacsinálhatatlan egyezséget köthetnének a másik féllel, amely keresztené a szervezet más tagjai által elképzelt útvonalat. Ha tehát a neptuni és más

helyeken tartott összejövetelek *tárgyalások* voltak, akkor Frunda Györgyék bizony hibáztak azzal, hogy erről nem tájékoztatták idejében az RMDSZ vezetőségét. (Mert hogy nem tájékoztatták, az, azt hiszem, tény. Ezért nem értem sok minden mellett azt sem, miért állítják nyilatkozatukban ennek az ellenkezőjét. Ha azt mondták volna el, miért nem tartották célszerűnek a tájékoztatást, azzal lehet, hogy nem értettem volna egyet, de legalább meg tudtam volna érteni. Ezt nem.)

Az is világos azonban, hogy a szervezet tudta nélkül való részvétel tilalmát a *dialógusokra* nem szükséges érvényesíteni. Jobb azt a résztvevőkre bízni, hogy célszerűnek tartják-e a szervezet más tagjainak tájékoztatását vagy nem. Ugyanis mindkét változat mellett vannak érvek és ellenérvek. A tájékoztatás mellett szól az, hogy így el lehet kerülni az olyan gyanakvás kialakulását, mint amilyenek most éppen tanúi vagyunk. Ha a szervezet belső bajokkal küzd, ha vezetői nem bíznak meg teljesen egymásban, ha nem jó köztük a viszony, ha irigység, hiúság vagy hatalmi ambíciók érvényesülése rontja a jó együttműködést, jobb a későbbi rossz következményeknek elejét venni azzal, hogy a dialógusban részt vevők rendszeresen tájékoztatják társaikat arról, ami történik. Ha a szervezet rendben van, ha mindenki számára a közös cél a legfontosabb, s a maga személyének ebben senki sem tulajdonít különösebb jelentőséget, s ezért az emberek között nagyon jó az együttműködés és megvan a feltétlen bizalom, akkor adott esetben a tájékoztatás inkább elmaradhat. Mert vannak helyzetek, amikor ez a jobb megoldás.

A dialógusban való részvételről azért nem szükséges okvetlenül tájékoztatni a szervezetet, mert ott döntések nem születnek, ott a felek csak jobban *megismertetik egymással problémáikat*. A szervezetre nézve a dialógus eleve nem járhat semmilyen veszéllyel, hiszen a résztvevők semmire sem kötelezik el sem magukat, sem a szervezetet. Nagy hiba volna azonban úgy gondolni, hogy a dialógust a tárgyalástól olyan szempont alapján is el lehetne különíteni, hogy ha valamilyen konkrét eredmény követi, akkor tárgyalás volt, ha semmi, akkor meg dialógus. Hiszen eredményei a dialógusnak is lehetnek, ha sikeres. Különben nem volna érdemes időt tölteni vele. De a dialógusnak nem úgy van eredménye, mint a tárgyalásnak, ahonnan a felek egy aláírt papírral állnak fel, hanem úgy, hogy az egyik fél a másik fél problémáinak jobb ismeretében esetleg majd jobb döntéseket hoz, mint anélkül tette volna.

Mi volt tehát Neptunon? Ez az, ami a beszámolókból nem derül ki elég világosan. Attól félek, hogy egy kis félreértés is volt a dologban: úgy tűnik, mintha a szervezők dialógusnak szánták volna, a résztvevők viszont (az RMDSZ-ből meghívottak a beszámolókból kivehetően talán kevésbé, mint a kormány, illetve az elnöki hivatal funkcionáriusai) úgy viselkedtek volna benne, mintha ez tárgyalás lett volna, vagy legalábbis annak a kezdete. (A dialógusban való gyakorlatlanságunkat figyelembe véve ezen tulajdonképpen nem is lehet csodálkozni.)

A találkozót ugyanis a Project on Ethnic Relations (PER) amerikai nemkormányzati

szervezet (non-governmental organization, NGO) hozta össze. Meg kell mondanom, hogy a PER-ről nem tudok semmi konkrétat. Több amerikai konfliktuskezelési programnak a stratégiájáról és módszereiről volt alkalmam eddig tudomást szerezni, ezt nem ismerem, ami, mondanom sem kell, nem jelent semmit. Vannak olyan spekulációk, hogy ez az NGO tulajdonképpen az amerikai kormány szolgálatában áll, és amerikai kormányérdekből teszi, amit tesz. Ha ez igaz, akkor nem valódi NGO, hanem annak álcázott kormányszerv, úgynevezett GONGO (governmental non-governmental organization). Mások arra tippelnek, hogy alighanem román kormányérdekeket szolgál, de ezt sikerült úgy elrejtienie, hogy az RMDSZ-ből meghívott személyek gyanútlanul, jóhiszeműen válaszoltak meghívására. Ehhez nem tudok hozzászólni, mert, mondom, nincsenek hozzá adataim. De bármi legyen is, a jelekből arra lehet következtetni, hogy a közösségi konfliktusok kezelésében teljesen az amerikai stílust követi. Míg ugyanis az európai konfliktuskezelő programok a dialógusnak inkább a közvetlen formáját kedvelik, ahol csak a két érintett fél van jelen, az amerikaiak hatékonyabbnak látják, ha a beszélgetésen egy semleges harmadik fél (*impartial third party*) is ott van. Mindegyik módszernek megvannak a maga előnyei és hátrányai. A harmadik fél jelenléte azért előnyös, mert általában több fegyelmet visz a folyamatba, ilyenkor ugyanis a felek nagyobb hajlandóságot mutatnak az együttműködésre, jobban odafigyelnek a másik félre, már csak azért is, hogy a harmadik, megfigyelő félben ne keltsenek olyan benyomást, hogy ők volnának a párbeszéd akadályozói. Ez sokkal hatékonyabbá teheti a dialógust. Hátránya viszont ennek a formának, hogy adott esetben kételyek merülhetnek fel a harmadik fél érdekmentességét illetően (és sajnos van, mikor nem is alaptalanul), aminek viszont negatív kihatása lehet az eredmények megítélésére. (Erre jó példa éppen a neptuni találkozót követően kialakult nyugtalanság.)

A konfliktusban részt vevő felek közötti dialógust mind az európai, mind az amerikai konfliktuskezelési programok nagyon fontosnak tartják. Tudott dolog azonban, hogy a különféle érdekvédelmi szervezetek vezetői vagy vezetőségi tagjai, illetve más magas funkciókat viselők között nagyon nehezen tud létrejönni dialógus, mivel ezek az emberek általában csak formális keretek között szoktak egymással találkozni, intézményüket képviselve, amikor is már nem dialógust, hanem egyenesen tárgyalást akarnak folytatni. Párbeszédet folytatni általában nem érnek rá, de az egymással szembeni gyanakvás, illetve nálunk a dialógus hasznában való kételkedés is csökkenti a párbeszéd esélyeit. Éppen ezért bevett és bevált módszer, hogy a dialógust a konfliktuskezelő program harmadik félként részt vevő szervezői teremtik meg, s ők hívnak meg oda az érintett felek részéről olyan személyeket, akikről úgy gondolják, hogy az illető szervezetben vagy intézményben elég jelentős szerepet töltenek be ahhoz, hogy a másik fél ne olyanokként tekintse őket, mint akik éppen betévedtek ide az utcáról, és véleményük vagy egyezik az illető testületével, vagy nem. Azt viszont – éppen mert dialógust terveznek, nem tárgyalást – a szervezők mindig külön hangsúlyozni szokták ilyenkor, hogy itt mindenki *magánszemélyként* vesz részt, nem

képvisel senkit, tehát nem is tartozik senkinek elszámolással. Erre azért van szükség, mert különben a képviseleti szempont kerül előtérbe, s a folyamat a szervezők minden erőfeszítése ellenére óhatatlanul tárgyalás formáját ölti, a dialógus lehetetlenné válik, mert nem teljesül éppen a legfontosabb követelmény, hogy tudniillik a felek intézményközi kapcsolat helyett emberközi kapcsolatot alakítsanak ki, s a problémákról emberközelségből, az emberi kapcsolatok közvetlenségének hangulatában tudjanak beszélgetni. Márpedig enélkül legfeljebb tudomásul veszik a másik fél problémáit, de nem valószínű, hogy teljes mélységében meg is értenék.

És itt megint vissza kell térni a tájékoztatás annyit vitatott kérdéséhez. Mondtam már, hogy sokszor az a célszerűbb, ha az ilyen dialógusban részt vevők eltekintenek attól, hogy részvételüket előre megbeszéljék szervezetük vezetőségével. Miért? Mert ha megbeszélik, akkor szervezetük nehezen tud ellenállni annak a kísértésnek, hogy ezekre a beszélgetésekre megbízatást, mandátumot adjon nekik. Márpedig a dialógus dinamikájában a folyamat sikerességének fontos feltétele, hogy a résztvevők valóban magánszemélyekként legyenek ott. De hogyan lehet ott valaki magánszemélyként, ha egyszer megbízatást kapott arra, hogy ott mit képviseljen, mit mondjon, mit ne mondjon? A megbízatást teljesítő magánszemély fából vaskarika.

Én tehát úgy látom, hogy ha tudatos csúsztatás nem is, de akaratlanul is félrevezető pontatlanság jócskán lehet abban az állításban, miszerint ez a három ember a hatalommal *tárgyalt*. (Tudatos csúsztatásra már csak azért sem gondolhatok, mert a Szabadság augusztus 11-i számában megjelent nyilatkozatában Borbély László is azt mondja, hogy „tárgyalásaink a hatalommal tavaly kezdődtek”, ami lehet maga a színtiszta igazság, de lehet a félreérthető fogalmazás sokadik példája is, illusztrációja annak a zűrzavarnak, ami miatt, mondom, elég keveset értek az egészből.) A dialóguson ugyanis nem a hatalom volt jelen – ha úgy volt, ahogy én gondolom, mert ezt az értelmezést is legalább annyi idézettel lehetne alátámasztani, mint az ellenkezőjét –, hanem Viorel Hrebenciuc és Traian Chebeleu. Abban sem látok semmi csodáltnivalót, hogy míg a hatalom (kormány, elnöki hivatal), illetve az RMDSZ között bizony nehezen alakul a tárgyalási készség, magánszemélyként a két említett román állampolgár informális szinten értőbben tud viszonyulni ahhoz, amit három magyar elmond neki. És ez nem kis dolog. Ezt nyugodtan lehet eredménynek is nevezni.

Énszerintem tehát ez történhetett. Vagy így is történhetett. Hogy pontosan mi volt, azt persze én sem tudom, mert nem voltam ott, a szövegeken pedig nem lehet eligazodni. Azt viszont igen – és ezt akartam bemutatni ebben a cikkben –, hogy a rendelkezésünkre álló információk alapján az esetnek nemcsak rossziszemű, hanem jóhiszemű értelmezése is lehetséges, s az utóbbi még valószínűnek is tűnik. Amit nem értek, az az, hogy ha választhatunk a két értelmezési lehetőség között, miért kell éppen a rossziszeműt választani, ráadásul úgy bemutatni a hírfogyasztó közönségnek, mintha az nem feltételezés volna, hanem ellenőrzött biztos tudás.

De még ha elfogadom is, hogy a másik értelmezésben is lehet valami, akkor sem látom be, miért ez a kétségbeesett sajtókampány. Hiszen nézzük meg: mi volt végül is az a súlyos vétség, amely visszacsinálhatatlan változást hozott a helyzet egészébe? Ilyet nem látok sehol. Hiszen ha mi utólag úgy értékeljük, hogy nem jó nekünk, ha gyermekeink legalább az I–IV. osztályban magyarul tanulják a történelmet meg a földrajzot, hogy a Babeş–Bolyai Egyetemen legyenek külön beiskolázási számok a magyar felvételizők számára stb., akkor mindezeket bármikor egyszerűen visszamondhatjuk: közöljük a kormánnyal, hogy félreértés, nincs rá szükségünk. Azt hiszem, nem volna nehéz elérni a kormánynál, hogy ez a kívánságunk meghallgatásra találjon. Annál inkább, mert ő semmit sem kellene hogy visszaadjon nekünk. Arra ugyanis nem találtam egyetlen utalást sem a dolgot nagyítóval, szörszálhasogató módszerekkel firtató írásokban, hogy Borbély Lászlóék ezekért az ígéretekért (amelyek nemhivatalosak, hiszen az a két úr magánszemélyként nem is ígérhetett semmit hivatalosan) valamit is odaadtak volna. Soha egy szóval sem mondták azt sem, hogy ezzel most már minden meg van oldva. Mi hát a baj?

Az egyik vád az, hogy ők hárman, azzal, hogy részt vettek ezen a találkozón, nem tettek egyebet, mint lehetővé tették a kormánynak, hogy látszatintézkedésekkel, ígérekkel port hintsen a nyugatiak szemébe, s így nagyobb eséllyel próbálkozzék belépni ősszel az Európa Tanácsba. Hát lehet. De nehezen hiszem, hogy valaki is komolyan gondolná, hogy Tokay Györgyék nélkül a kormány ezt nem tudta volna megtenni. Ha magától nem jött volna rá erre, márpedig rájött volna, mert nem ejtették a feje lágyára, akkor is lett volna, aki megsúgja neki.

Ez a dolog egyik oldala. A másik az, hogy még ha ez lett is belőle, hogyan ítéljük meg a magát részvételt. Amíg ugyanis nincs biztos tudásunk arról, hogy ez a három ember rosszhiszeműen, az RMDSZ-t tudatosan elárulva, a hatalommal tudatosan lepaktálva vett részt az inkriminált találkozón, mintegy összeesküvésképpen, addig nem tehetünk mást, mint hogy vélelmezzük a jóhiszeműséget. Hogy aztán az amerikai sajtóban az aligha érdek- és elfogultságmentes újságíró mire használta fel a találkozó tényét, az megint más, ezért az előbbtől különválasztva kezelendő kérdés. Gondolom, ismerjük már annyira a sajtó természetrajzát, hogy fel tudjuk mérni, mennyire lehet felelőssé tenni magyar honfitársainkat olyan cikkekért, amelyeket nem ők írtak. Aki számára ez nem elég világos, jusson most eszébe, hányszor hozta kínos helyzetbe a nyugati sajtó például Tőkés Lászlót, mennyi kellemetlenséget okozott neki. És emlékezzük rá, milyen felháborodással fogadtuk, mikor némely román politikusok az egészet az ő nyakába akarták varrni.

Persze igaz, hogy bizonyos helyzetekben a jóhiszeműség önmagában nem mentség. Hiszen lehetséges, hogy ha ezt másokkal idejében megbeszélték volna, a „több szem többet lát” elve alapján valaki esetleg olyan információkkal szolgálhatott volna, amelyek birtokában a találkozókon részt vevők néhány későbbi kellemetlenséget elkerülhettek volna. Nem is ezért említettem a jóhiszeműség vélelmét. Hanem azért, hogy jelezzem: bár erre az esetre

nem egészen illik, mert túl durván van megfogalmazva, mégis megszívlelendő az a Murphy-törvény, miszerint ahol valamit közönséges emberi ostobasággal is kielégítően meg lehet magyarázni, ott nem szükséges okvetlenül rosszhiszeműséget is feltételezni.

És éppen ennek kapcsán kell szólnom végül ennek a sajtókampánynak egy olyan vonatkozásáról, amely engem különösen aggodalomba ejtett. A hangneméről és a szemléletéről van szó. Azt mondják, a stílus az ember. Remélem, ez nem kivétel nélküli szabály. Remélem, hogy csak a pillanatnyi ingerültség teszi, hogy e cikkek egy része olyan agresszív, gyanakvó, sőt rosszhiszemű. Ha mi egy jó ügyet képviselünk, nem harcolhatunk érte rossz eszközökkel, diktatúrák ideológiájára és módszereire emlékeztető fordulatokkal. Itt van például ez: „Ezek után van-e még egyáltalán szükség az RMDSZ-re és autonómiára? Bizonyára nincsen. Frunda György szenátor, valamint Tokay György és Borbély László képviselő urak ezt idejében, még a Romániai Magyar Demokrata Szövetség fennállása idején megérezték. És munkához láttak.” E két utolsó mondatot olvasva a sztálini korszak rémképei jelennek meg előttem: a párt és a nép ellenségeit, az osztályellenséggel paktálókat, a szabotőröket, az imperializmus ügynökeit kíméletlenül leleplező párttisztogatások és kirakatpercek hangulata kísért bennük. (S hogy még ijesztőbb legyen a hasonlóság, a sajtóban elkezdnek megjelenni a „névtelen aláírók” hűségnyilatkozatai. „Egyetértünk”, „támogatjuk”, „csatlakozunk”, illetve „elítéljük” – érdemben körülbelül annyit tudva az egészről, mint akkor „a dolgozó nép”.) Annak idején, mikor e két mondat ikertestvérei elhangzottak, utána már csak a fekete autó következett, a börtön, a Duna-csatorna. Én nagyon féltem az RMDSZ-t attól, nehogy megszokja ezt a stílust. Mert a stílus elkezd formálni az embert, a mentalitásunkat, s ha nem vigyázunk, más tartalommal ugyan, de forma szerint pontosan visszaállítjuk azt, aminek 1989 decemberében Temesváron Tőkés László elsőként mondott ország-világ előtt visszavonhatatlan nemet: a totalitarista diktatúra szellemét. Ha eddig sülyednénk, ami remélem, hogy tán mégsem fog bekövetkezni, az azt jelentené, hogy odahagytuk, sőt megcsúfoltuk azt, amit Tőkés László annak idején olyan csodálatos következetességgel, szóval és tettel képviselt. Videant consules ne quid respublica detrimenti capiat!

Utóirat. Ha már ekkora bonyodalom származott a közreműködésükből, javasolnám, hogy az SZKT következő ülésére hívjunk meg a PER-től valakit, aki részt vett ezeken a beszélgetéseken. Ők is sokat tanulhatnak belőle, nekünk is hasznunkra válna, ha első kézből tudhatnánk meg, hogy ők hogyan, milyen szándékkal szervezték ezt a találkozót, és mit tartottak szem előtt. Választ kapnánk sok mindenre, amit most csak találgatunk. S ha már úgyszólván ügyködnek, hogy népeket közelítsenek egymáshoz, hátha arra is volna valami épkezláb ötletük, hogyan lehet magyarokat magyarokkal összebékíteni!

Romániai Magyar Szó 1993. augusztus 20., 21.

(Ahogy ma látom)

Ez a cikk a híres Neptun-botrányhoz kapcsolódik, amelynek nemcsak politikai, hanem nyelvtörténeti következményei is lettek: ettől kezdve terjedt el ugyanis a romániai magyar politikai és sajtónyelvben a *neptunos* szó, amelynek jelentését úgy tudom a legkönnyebben meghatározni, ha azt mondom, hogy a kedves Olvasó lapozzon most vissza az 51. oldalra, ott lát egy sereg melléknevet felsorolva dőlt betűvel, és vegye úgy, hogy a *neptunos* mindezeket együtt jelenti, de valahogy úgy, hogy az egész mégis több, mint a részek összege. Úgy látszik, nekünk ilyen jelentésű szavakból soha sincs elég a szótárban.

Mi is történt tulajdonképpen? Kezdődött azzal, hogy megjelent ebben a térségben a Project on Ethnic Relations (PER). Nemcsak Romániában: más kelet-európai országokban is. Úgy mutatkozott be, mint nemkormányzati szervezet, amelynek azonban szoros kapcsolatai vannak a Fehér Házzal. Sohasem tudtam igazán, mit gondoljak felőle. Hogy sok pénzük van, az látszott, hogy nagy szakértelmük is, az kevésbé. Pedig ha fordítva lett volna, mindnyájan jobban jártunk volna. (Egyszer én is dolgoztam velük, egy kolozsvári dialógus moderátoraként, és akkor is az volt a benyomásom, hogy a professzionalizmus eltúlzásával biztosan nem lehet őket megvádolni.) Az a jellegzetesen amerikai viszonyulásmód tükröződött szinte mindenben, amit csináltak, hogy „én ugyan a ti kultúrátokról, értékrendetekről meg ilyesmikről szinte semmit nem tudok, de az nem is fontos, elég, ha tudom, mi a jó, mert az nektek is jó kell legyen”.

A „neptunosokat” elmarasztaló Tőkés Lászlóék azt gondolták akkor róla, hogy román kormányérdekeket szolgált, ebben alighanem tévedtek, szerintem inkább amerikaiakat. Mindenesetre a mieinket nemigen (ami azonban nem azt jelenti, hogy okvetlenül támogatták volna is az ezekkel ellentétes érdekeket!): ellentétben ugyanis azzal, ami az igazi konfliktusmegoldást kereső nemkormányzati szervezetek munkájára természetesen jellemző, őket az kevésbé látszott érdekelni, hogy a konfliktus ténylegesen megoldódjék (aminek viszont az lett volna a feltétele, hogy az ok, vagyis az igazságtalanság szűnjék meg), hanem több jel vallott arra, hogy nekik az is tökéletesen elég lett volna, ha csend van, akár úgy is, hogy mi, magyarok befogjuk a szánkat, és nem okvetetlenkedünk annyit. Hogy miért lett volna elég, annak megértéséhez, azt hiszem, figyelembe kell venni, hogy a kelet-európai rendszerváltásokat követően az amerikaiak számára ebben a térségben hatalmas piaci lehetőségek helyeződtek kilátásba, ott volt azonban az a kellemetlen dolog, hogy Jugoszláviában például az lett, ami lett, és Amerikából nem látszott elég jól, hogy nem fog-e hasonlóan alakulni a helyzet más országokban is. A PER tehát – én legalábbis úgy láttam – nem annyira azon munkálkodott, hogy segítsen nekünk a konfliktust megoldani, mint inkább azon, hogy lehetőleg egyáltalán ne legyen konfliktus, mert nekik (pontosabban megbízóiknak) az, hogy ha majd az amerikai idehozza a pénzét, ez mennyire lesz biztonságban, sokkal fontosabb volt, mint az, hogy a mi problémáinkkal mi lesz. (Azt hiszem, nem érdektelen megemlíteni, hogy valamikor abban az időszakban történt az a

rendkívül különös, mert semmilyen diplomáciai szabállyal nem találó, de amúgy igen jellemző eset is, mikor a bukaresti RMDSZ-székházban egyszer csak megjelent az amerikai nagykövetségről valaki, és igen nyomatékosan azt tanácsolta az RMDSZ vezetőinek, hogy ezt az egész autonómiázást azonnal tessék abbahagyni, mert az az USA kormányának nagyon nem tetszik.) A PER munkájának meglehetősen kétes értékű következményei csak azért nem igazolták számomra eléggé az erőszakmentes konfliktusmegoldásnak azt az ismert tételét, miszerint a konfliktusmegoldás nem lehet igazán eredményes, ha az igazi cél nem ez, hanem valami egyéb rejtett érdekeket szolgál, mert ez nem is igen talált semmivel abból, amit én tanultam a konfliktusmegoldásról, hiszen ott minden azzal kezdődött, hogy a konfliktusokat nem szabad elkerülni, mikor azokra szükség van.

A PER tehát elkezdett dialógusokat szervezni. Ennek technikáját a jelekből kivehetően jól ismerték, de a terepet alig. Amerikai stílusú, pragmatikus módszereikhez ez nem is nagyon látszott számukra szükségesnek. Ezért aztán nehezen megbocsátható hibákat is elkövettek, aminek az lett a következménye, hogy a végső mérleg szerint alighanem több kárt csináltak, mint hasznot. (Ez különben figyelmeztető arra is, amit itt összegyűjtött írásaimban is többször elmondtam, hogy a nem szakszerű konfliktus-megoldási kísérlet nyomán a helyzet egésze rosszabbá válhat, mint azelőtt volt. Az RMDSZ ezt a PER-kísérletet máig hatóan megsínylette, én akkor leginkább azt sajnáltam, hogy amit a brassói kongresszuson, illetve azt megelőzően nem kevés munkával elértünk a különböző felfogású emberek jó együttműködése érdekében, az most hirtelen a nullával vált egyenlővé, sőt alighanem mínuszba ment át.) Mivel gyors eredményt szerettek volna elérni (az amerikai szemlélet úgyannyira sikerkereső, hogy ebben sokszor még türelmetlen is), pontosan ugyanabba a hibába estek, mint amibe az RMDSZ vezetői is (e kötet több írásában is szó esik erről): azt hitték, hogy az interetnikus konfliktus megoldásához elég, ha a döntéshozás legmagasabb szintjein változást tudunk elérni, azzal pedig, ami „lent” van, már nem is kell törődni. Román részről tehát igen magas rangú személyiségeket (kormánytagokat, államelnöki tanácsosokat) hívtak meg, ez megint valami jellegzetesen amerikai naivságra vallott: azt hitték, hogy ők ezt az egész gubancos problémát még az illető kormányzati időszak alatt el tudhatják intézni. Ha tényleg a konfliktust akarták volna megoldani, és értették volna is, miben vannak éppen, akkor román részről elsősorban nem ilyen embereket igyekeztek volna tekintélyük felhasználásával dialógushelyzetbe hozni, akik ma vannak, holnap nincsenek, hanem inkább az olyan nagy hatású közvélemény-formáló személyiségeket, mint például a Ion Cristoiu-féle újságírók, hogy ők értsék meg jobban és árnyaltabban a helyzetet, mert amit ők írtak és mondtak, az egyszerre tudott volna aztán hatni lefelé is, felfelé is.

Ha pedig román részről ilyenek voltak a partnerek, az RMDSZ részéről is a rangosabb vezetők, illetve parlamenti képviselők közül kellett kiválasztani a meghívottakat. Pechjükre így esett a választás Borbély Lászlóra, Frunda Györgyre és Tokay Györgyre, akik 1993 júliusában immár negyedízben vettek részt a PER rendezvényén, ezúttal a tengerparti Neptun

fürdőhelyen. (Nagy szerencsémre nem voltam olyan helyzetben, hogy a PER kritériumai szerint én is közéjük kerülhettem volna, mert akkor most a magam mentségeit volnék kénytelen megírni, úgy meg azt nekem sokan aligha hinnék el, már csak azért sem, mert tán el sem olvasnák.)

Az egyik nagy hiba, amit a PER elkövetett, az volt, hogy a jelek szerint nem magyarázták el világosan, nagyon aprólékosan a résztvevőknek már a legelején, mégpedig az új meghívottakra való tekintettel minden alkalommal megismételve, mi a dialógus, és mi a tárgyalás, mi a kettő között az alapvető különbség, és hogy őket a kettő közül melyikre hívták. Talán meg sem fordult a fejükben, hogy a világnak ezen a részén ezt bizony nem mindenki tudja (mellesleg Amerikában sem hiszem, hogy az ilyen jellegű szakmai kérdésekkel akárki tisztában volna), holott ez annyira fontos lett volna nemcsak a folytatás, de a dialógus jó lezajlásának szempontjából is, hogy erre okvetlenül rá kellett volna fordítani minden alkalommal nem is öt percet, hanem úgy egy félórát. A moderátornak pedig a továbbiakban is ügyelnie kellett volna, hogy valahányszor valamelyik résztvevő *tárgyalás*-ként említi azt, amit éppen csinálnak, kérje meg, hogy „próbálja inkább *dialógus*-nak nevezni, mert különben el fogjuk téveszteni a célt, ami miatt itt vagyunk”.

A PER ugyanis, mint utólag aztán egyértelműen megbizonyosodhattam róla, szándéka szerint nem tárgyalásokat szervezett, hanem dialógusokat. Ebből legalább annyi a három „delikvens” számára is világos volt, hogy ehhez, mint cikkemben is megírtam, nem volt szükséges előzetesen mandátumot szerezniük az RMDSZ-től, sőt még csak tájékoztatniuk sem az RMDSZ-vezetőséget arról, hogy hová mennek, és kikkel beszélgetnek. Erre csakugyan nem is lett volna szükség, ha az RMDSZ-ben nincs az a nagy bizalmatlanság, amely képes volt a legártatlanabb dolgoknak is olykor egészen meglepő jelentéseket tulajdonítani, ezért a dialóguson részt vevők jobban tették volna, ha ezzel is számolva előre szólnak. (Meg kell azonban mondanom, hogy ha én vagyok ott, abban a helyzetben, és tudva, hova megyek, ez valószínűleg nekem sem jutott volna eszembe.)

Most is így lett: mikor kiderült, mi történt, beindult az offenzíva, mégpedig – számomra elég érthetetlen módon – az eset általam látott valódi jelentőségéhez mérten aránytalanul nagy erőbedobással. Hiszen a puszta tények ezt önmagukban nem indokolták. Nem tudtam felfogni, mi rossz lehet abban, ha ez a három ember ígéretet kapott arra olyan személyektől, akiknek csakugyan volt valami beleszólásuk a dolgok további alakulásába, hogy legalább az I–IV. osztályos gyerekeinknek ne románul kelljen már tanulniuk Románia történelmét és földrajzát, ahogy nem értik, hanem magyarul, ahogy összehasonlíthatatlanul könnyebb nekik, és hogy a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen különítsenek el 300 külön beiskolázási helyet magyar diákok számára. (Később, ha nem is azonnal, ezek csakugyan meg is valósultak, tulajdonképpen ezzel indult el ezen az egyetemen a magyar tagozat intézményes kiépítése, noha bizonyos karokon addig is volt több-kevesebb magyar nyelvű oktatás.)

Ezért is írtam akkor ezt a cikket: hogy segítsen vele egy kicsit a dolgok tisztázódását. Attól azonban már tartózkodtam, hogy külön is elküldjem a három vádlottnak, egyrészt mert úgy gondoltam, hogy hiszen olvasnak újságot, és ha legalább utólag megértik, hogyan kell erről szakszerűbben beszélni, az majd segíthet nekünk abban, hogy tisztábban lássunk, másrészt viszont éppen az említett bizalmatlanságra való tekintettel célszerűbbnek véltem, ha ennél jobban nem avatkozom bele ebbe a dologba, ha nem kért rá senki, hiszen ha még az is „lelepleződött” volna, hogy én (amúgy publikált) cikkemet „titokban” az érintetteknek is külön elküldtem, rögtön „világossá vált” volna, hogy igazából kikkel is „paktálok”, és soha többé le nem moshattam volna magamról, hogy én is egy kompániába tartozom az ún. „mérsékeltekkel”, ez pedig az én további munkámat nagyon megnehezítette volna. (Így is ide soroltak többször, pedig, mint már mondtam, én mindig is úgy éreztem, hogy nem tartozom egyik táborba sem. Mikor éppen nem „besorolás” kedvükben voltak, ezt mások is így láthatták; ezt onnan is gondolom, hogy mikor a brassói kongresszus után a gyergyószentmiklósi első SZKT-ülésen megalakultak a „frakciók”, engem többre is hívtak, mégpedig olyanokba is, amelyeknek tagjai egyébként úgy tudták a másiktól, amelyik szintén meghívott, hogy az oda tartozók nézetei homlokegyenest ellenkeznek az övéikkel. Én azonban még azt sem fogadhattam el, mikor az a frakció invitált tagjai közé, amely azért alakult, hogy valahová azok is tartozzanak, akik nem képviseltek semmiféle platformot, hanem azt mondtam: sajnálom, de én még a „sehová sem tartozók frakciójához” sem tartozhatom.)

A sajtóban azonban cikkem megjelenése után sem tisztázódott semmi. Így értünk el az SZKT-ülésig, ahol aztán lezajlott a PER-per. Végre sikerült megértenem, mi is volt hát a baj, sőt még azt is, hogyan lehetett e három ember ellen (akiknek persze szintén megvolt a maguk felelőssége a konfliktus kialakulásában) annyi „bizonyítékot” összegyűjteni. Az SZKT-ülés ideje alatt fénymásolatban sokszorosítva osztogatták szét e „bűnjelek” egy részét, meg is őriztem őket az utókor számára.

Itt van például előttem az az interjú (*Csend vagy béke?* Romániai Magyar Szó, 1993. július 21.), amelyben maguk a vádlottak mondják el, mi hogyan történt. Ha csak a nyomtatott szöveget nézem, még mindig nem jöhettem volna rá, mitől is volt hát ez olyan nagy „árulás”, ehhez azonban most nagymértékben hozzásegített a margóra kézzel írott felvilágosítás. Ahhoz a részhez, ahol a magyar nyelvű történelem- és földrajztanítás kerül szóba, a következő glossza kapcsolódik (a kiemelés az eredetiben): „A tört. és földr. tanítása IV. oszt.-ban *nevetséges* tét!! (erre figyelmeztettem B. L.-t is!!). A »mérhető kis lépések taktikája« most már világos számomra: ebben egyeztek meg »magánszemélyekként«, ezt követték mint szövetségi képviselők.” Vagyis magyarul: ha azt a bizonyos „nagy lépést” nem tudták megtenni, akkor „kis eredményt” viszont nem lett volna szabad elérniük! Hiszen az „nevetséges tét”. Az pedig szemlátomást meg sem tudott fordulni a glosszaíró fejében, hogy vajon annak a 23–24 ezer magyar negyedikesnek is ez volna-e a véleménye. Hiszen

mikor politikus módra gondolkozunk, akkor a gyerek nem számít, az ember nem számít, csakis a szentséges rögeszmék számítanak (no meg persze a pozíciók, mert azért a konfliktusnak ettől az aspektusától sem lehetett eltekinteni).

Azt hiszem, ez volt az az eset, mikor a szóban forgó negyedikes gyerekek közül még a legbutábbik is megbízhatóbban tudta volna megmondani, mint a politikus, hogy ez a „kis eredmény” ér-e valamit. De nehogy úgy értse ezt valaki, hogy aki ezt a széljegyzetet írta, buta lett volna! Nem emlékszem ugyan már rá, kitől kaptam, nincs is odaírva a neve, de még kíváncsi se igen vagyok rá, mert azt viszont biztosan tudom, és az nekem elég, hogy akik ott ilyesmiket osztogattak, azok között buta ember nem volt. Ott ugyanis nem buták voltak, hanem politikusok, és nem az emberek voltak buták, hanem ilyen ostoba maga a rendszer, amelyben ma a politikus mozogni kénytelen, így aztán nem kis dolog, ha egyáltalán tud benne másképp viselkedni, mint bután. Ezzel a történettel tehát a világot sem azt akarnám sugallani, hogy az RMDSZ buta emberekkel lett volna tele, hiszen ez biztosan nem is lenne igaz (ha úgy láttam volna, nem is vesződtem volna velük annyit), hanem éppen azt szeretném szemléltetni vele, hogyan tudja a pártpolitikai gondolkodásmód teljesen lehetetlenné tenni, hogy az amúgy okos, értelmes emberek intelligenciája meg tudhasson nyilvánulni. Strukturális baja ez a most alkalmazott politikai rendszernek, legfőbb ideje lenne már valami normálisabb demokráciát kitalálni helyette. Ezért a tanulásáért látom érdemesnek ezt az egészet részletesebben is elmesélni, még ha sejtésem szerint lesznek is, akik még ennyi idő múltán sem tudnak majd egyebet látni benne, mint rafinált kísérletet a „neptunosok” rehabilitálására.

Mikor az SZKT-ülés elkezdődött, rögtön beláttam, hogy ezt az itt kommentált cikkemet is alighanem hiába írtam. Szinte semmi jelét nem tapasztaltam annak a felszólalásokban, hogy valaki is olvasta volna: továbbra is hol tárgyalást emlegettek, hol kerekasztalt, helyelközzel dialógust is, de leginkább tárgyalást mégis. Különösen feltűnt, hogy ez alól a három vádlott sem volt kivétel, ők is hol az egyik terminust használták, hol a másikat, pedig nekik még érdekükben is állt volna, hogy kizárólag és következetesen csakis *dialógus*-ként hivatkozzanak az inkriminált eseményre, és vehemensen tiltakozzanak, ha valaki *tárgyalás*-nak mondja. (Ráadásul a három közül kettő ügyvéd, tehát nekik biztosan nem kellett amúgy elmagyarázni, hogy a terminusok összezavarásának milyen következményei lehetnek.) Úgy látszik, tévedtem, mikor arra számítottam, hogy olvasnak újságot.

Mikor aztán a „tizenkét dühös ember” sorra felszólalt (de lehet, hogy többen is voltak), megértettem végre, miről is van itt szó, de azt is, hogy hiába is gondolkoztam volna rajta akármennyit, mert erre én magamtól sohasem tudhattam volna rájönni. Tudniillik kiderült: nem az volt itt a legnagyobb baj, hogy ez a három ember részt vett valamiben, még csak az sem, hogy erről nem tájékoztatták előre az RMDSZ-vezetőséget, hanem az, hogy ott elértek valamit, amit akár eredményként is fel lehetett mutatni. Ha az egésznek semmi felmutatható eredménye nem lett volna, talán szóvá sem tette volna senki.

Tudom, hogy aki ezt most normális ésszel olvassa, nemigen érti, hiszen úgy ezt biztosan nem is lehet. Ennek ugyanis csak abban az idióta rendszerben van értelme, amely a pártpolitikai gondolkodásmód mai formájának szabályait meghatározza, és amelyből ennél fogva bizonyos esetekben még az is logikusan következhet, hogy eredményt elérni megbocsáthatatlan bűn. Ezt tehát most el kell magyaráznom.

Hogy ez érthető legyen, először is azt kell tudni, hogy RMDSZ-ben az ún. „radikálisok” arra a meggyőződésükre akarták akkor építeni stratégiájukat, hogy ha jogainkat belátható időn belül ki akarjuk harcolni, nemcsak teljesen hiábavaló idő- és energiapocsékolás, hanem gyerekes naivság is volna a román kormánnyal bármiféle tárgyalásokba bocsátkoznunk, vele alkudoznunk, mert onnan ígéreteknél egyebet úgysem várhatunk, de még ha tenne is valamit, az úgyis csak látszatintézkedés lenne, amivel a nyugatiak szemébe akar port hinteni. (Ez a helyzetészlelésük nemcsak eredendő, szinte megingathatatlan bizalmatlanságukkal függött össze, amit a pártpolitikai gondolkodásmód csak erősíteni tud, hanem azzal az integráció perspektíváját lényegében nélkülöző látásmódjukkal is, amelynek kapcsán fentebb kénytelen voltam a *tájbasimuló* jelző pejoratív jelentésének szemléleti hátterére is kitérni.) Azt látták tehát az egyedüli követendő útnak, ha mi a román hatalommal egyáltalán nem vesződünk, hanem ehelyett a külföldet győzzük meg arról, hogy itt a magyaroknak égbekiáltó igazságtalanságokat kell elszenvedniük, és ezáltal érzük el, hogy kemény kényszerítő intézkedésekkel, nyomással és hasonlókkal a nyugati hatalmak szorítsák rá a román kormányt a helyzet megváltoztatására. Vagyis hiába hangoztatták amúgy, hogy azt nem lehet, a magyar–román problémát végső elemzésben a románok nélkül (vagy legalábbis a velük való együttműködés nélkül) akarták megoldani.

Sosem tudtam bízni e politikai filozófia célszerűségében. Egyrészt mert úgy láttam, hogy a nyugati kormányokat bizony nem nagyon érdekli ez az egész, annál is inkább, mert az etnikai kisebbségek jogait illetően egyik-másiknak magának is igencsak vaj volt a fején, a legnagyobb hatalomról, az amerikai kormányról pedig (amely azonban a többi döntéseit is sok tekintetben meghatározta) egyenesen világos volt, hogy inkább azt szerette volna, ha mi nem harcolunk annyira a jogainkért, hiszen attól tartott, hogy a térségben konfliktusok lesznek, ez pedig nagyon zavarta volna őt gazdasági hatalmának kiterjesztésében és globalizációs törekvéseiben. Másrészt úgy véltem, hogy ilyen módszerrel biztosan nem lehet tartós és stabil eredményt elérni, hiszen ez homlokegyenest ellenkezett volna a jó problémamegoldás dinamikájának elemi követelményeivel. Harmadrészt pedig úgy láttam, hogy még ha valahol másutt esetleg valami csoda folytán működhetne is ez a stratégia, a mi esetünkben ez már csak azért is ki van zárva, mert a román hatalom egész szemléletét egy olyan típusú kultúra határozza meg, amelyben a konfliktusban való viselkedés nem probléma-, hanem relációorientált – erről bővebben l. fentebb, a *Bukaresti mozaikkockákhoz* írott kommentáromban –, így ők egyrészt e kultúra normái szerint rendkívül sérelmesnek találták, ha mi „nem otthon akartuk kimosni a szennyest”, hanem megítélésük szerint

meglehetősen illetlen módon kitergettük a külföldiek előtt, akikre az ő szemléletük szerint ez nem tartozik, másrészt ilyen esetben, ha mégis tenniük kellett valamit, bármi más megoldást inkább elfogadtak volna, csak éppen azt az egyet ne kelljen alkalmazni, amit a külföld erőltet, hiszen ez azt jelentette volna, hogy engedtek a nyomásnak, márpedig ebben a kultúrában ez elviselhetetlenül nagy szégyen lett volna. Ráadásul, mivel a dialógusra sohasem fordítottunk nagy figyelmet, ők a mi problémáinkat nem is igen értették azok teljes súlyában és komplexitásában, ezért egyszerűen felfoghatatlan volt számukra, hogyan lehet ezeket külföldön „olyan arcátlanul eltúlozni”, így aztán valahányszor az RMDSZ-vezetők közül valaki ezt a stratégiát kezdte alkalmazni – legkövetkezetesebben talán Tőkés László –, abból sohasem problémamegoldás lett (ami pedig annak az egyébként teljes jóhiszeműséggel alkalmazott stratégiának a célja lett volna), mert nem is lehetett, hanem szinte menetrendszerűen hatalmas botrány. Mivel pedig ez tovább aztán nem is vezetett sehová, a végeredmény pontosan az lett, ami az itt elmondottakat figyelembe véve előreláthatóan az egyedüli lehetett: az így előállt helyzet egészségének minősége nem jobb lett, mint azelőtt volt, hanem rosszabb, ebbe beleértve azt is, mert az bizony elég nagy baj nekünk, hogy Tőkés László neve mára sajnos nagyon sok román szemében szinte szinonimájává lett az ortodox szemléletben a Gonoszt prototipikusan megjelenítő Iskarioti Júdásénak (*Scaraoŧchi*).

(Innen pedig az is érthetőbb, miért volt nekem több vitám az ún. radikálisokkal, mint az ún. mérsékeltekkel, még ha amúgy az utóbbiakkal sem voltam egyáltalán megelégedve, sőt ebben nagyon sokszor teljes mértékben osztottam az ún. radikálisok véleményét, ha nem is annyira, hogy bírálataikkal olyankor is azonosulni tudjak, mikor nem volt nehéz bennük felfedezni a pártpolitikai gondolkodásmód hozadékát, a nyilvánvaló rosszhiszeműséget. Míg azonban az ún. radikálisok elég gyakran tettek olyan lépéseket, amelyek következtében a helyzet egészségének minősége romlott, az ún. mérsékeltekkel inkább az volt a bajom, hogy mivel nem tudták, hogyan kell bánni velük, és hogyan kell azokat építő, problémamegoldó módon felhasználni, olykor a gyámoltalanságig menően óvakodtak a konfliktusoktól. Ők tehát sokkal ritkábban tettek olyasmit, ami a helyzet egészségének rontotta volna a minőségét, én pedig az ilyen kimenetelű lépéseket jóval nagyobb bajnak láttam volna, mint azt, ami pedig szintén nem volt kicsi, hogy tudniillik nem tudtak annyit javítani a helyzet minőségén, amennyit pedig javíthattak volna, ha egy cseppnyi hajlandóság is lett volna bennük, hogy megtanulják mindazt, amit a probléma- és konfliktusmegoldás terén nyilvánvalóan nem tudtak.)

Mindezeket tudva most már könnyebben megértjük a „neptunosok” körül kialakult botrány logikáját. A vádlók meg voltak róla győződve, hogy a PER román hatalmi érdekeket szolgált, és az volt vele a célja a kormánynak, hogy javítsa vele külföldi imázsát. Ez pedig az ő stratégiájuk számára eléggé nemkívánatos dolog volt, hiszen mennél inkább javul ez az imázs, annál kevésbé lehet bízni e stratégia hatékonyságában. A három „balek” pedig nemcsak hogy besétált ebbe a csapdába, hanem még attól sem riadt vissza, hogy némi

felmutatható eredményt érjen el csakis azért, hogy aztán erről David Binder amerikai újságíró, aki szintén ott volt a neptuni összejövetelen, lelkendező cikkekben számolhasson be az amerikai sajtóban mint nagy eredményről és hatalmas előrelépésről. (Mint a vádlók mondták is, David Binder bizonyára nem véletlenül tévedt oda, ezzel teljesen egyet is értek, csak a folytatással nem: szerintem nem azért volt ott, hogy a román kormány imázsjavító szándéka az ő beszámolója alapján valósulhasson meg, hiszen az amerikai kormány aligha az ottani sajtó hatalmas óceánjából vagy előhalászható, vagy észrevétlenül elsüllyedő tudósítások alapján alakítja ki nézeteit egy másik ország kormányáról, mikor erre neki sokkal profibb lehetőségei is vannak, hanem azért volt ott, mert erre a PER-nek volt szüksége: ők ugyanis ezeket az újságvivágásokat elküldhették amerikai megbízóiknak, hadd lássák azok is, hogy nem költik ők itt hiába a pénzt. Erre vall az is, hogy D. Binder nemcsak a sikert túlozza el, hanem a magyar–román konfliktus méretét is, azt sugallva, hogy itt valami jugoszláviaihoz hasonló helyzettel állunk szemben. Ez Románia imázsának csakis árthatott, viszont a PER érdemeit jól fel lehetett vele nagyítani. – A cikkek egyébként itteni szemmel olvasva csakugyan gyermekesen lelkendezők voltak, amitől a vádlók különösen feltépődtek, mert a „nevetséges” kis eredmények szándékos, propagandisztikus eltúlzását látták bennük, ugyanis nem vették figyelembe azt a kulturális különbséget, ami köztünk és az amerikaiak között van: abban a sikerorientált világban tudniillik az úgy van, hogy ha valakinek tényleg sikerül egy villanykörtét úgy becsavarni, hogy utána, ha felkapcsolja a villanyt, az égő csakugyan kigyullad, akkor az nekik már „fantasztikus”, „döbbenetes siker” és „hatalmas előrelépés”. Amerikában persze jól tudják, hogyan kell az ilyesmit olvasni, Marosvásárhelyen azonban nem.)

Mikor aztán az SZKT-ülésen egyértelműen, *expressis verbis* megfogalmazódott, hogy a vádlottak azzal követtek el eléggé el nem ítéhetően súlyos hibát, hogy elértek valamit, amiről eredményként lehetett beszámolni, és ezzel *azt a látszatot keltették a nyugatiak szemében, hogy Romániában már olyan nagy a demokrácia, hogy itt már eredményt is lehet elérni*, hirtelen aggodalomba estem, és meglehetősen elbizonytalanodtam a magam addigi és további szerepét illetően. Engem ugyanis, amióta csak ott forogtam az RMDSZ-ben, semmi egyéb az égvilágon nem tudott érdekelni, csak a problémamegoldás, ezen pedig mindig az emberek tényleges, mindennapi problémáinak, hátrányos megkülönböztetésének és más kellemetlenségeinek megszüntetését értettem. Most tehát nem tudtam hirtelen megállapítani nem azt, hogy jól tettem-e, mert efelől nem voltak kétségeim, hanem hogy jó helyen tettem-e. Szót kértem tehát, és azt mondtam: most van az ideje, haza sem mehetünk innen addig, míg el nem döntjük közösen, mi is a mi igazi célunk: az-e, hogy az emberek problémáit megoldjuk, vagy pedig az, hogy a román kormányt, ahol csak lehet, befeketítsük. Ugyanis ehhez a kettőhöz két teljesen különböző stratégia tartozik. Ha pedig az utóbbi mellett döntenénk, akkor viszont nyomban utána szavazzuk meg azt is, hogy ezentúl az RMDSZ-ben mindenkinek szigorúan tilos eredményt elérni, hiszen ha bárki bármilyen kis eredményt ér el,

azzal azt a látszatot fogja kelteni a nyugatiak szemében, hogy itt már lehet eredményt elérni. Erre a döntésre nekem nagy szükségem lenne, már csak miheztartás végett is.

Ebből a javaslatomból is az lett, ami annyi másból, vagyis semmi. Utóbb értettem meg, hogy az SZKT számos tagja azt hitte, viccelek, pedig nekem arra semmi kedvem nem lett volna akkor. Én ott semmi egyebet nem mondtam, mint ami az addig elhangzottakból teljesen logikusan következett, és igazán nem rajtam múlt, hogy azt sokan olyan viccesnek találták, miközben azt, amiből ez következett, nem.

Ha nem rajtam múlt, min múlt hát, főleg az utóbbi? Megint elmondom: nem az emberek intelligenciáján múlt, hanem azon a gyalázatos rendszeren, amelyben mozogtak. Mivel nem vagyok benne biztos, hogy ezt mindenki rögtön elhiszi nekem, elmesélek most egy másik történetet, amely ennek ikertestvéreként jól szemlélteti, hogy ez a rendszer és a hozzá tartozó pártpolitikai észjárás olyan helyeken is szakasztott ilyen eredményt produkál, amelyekre pedig mi úgy szoktunk felnézni, mint a fejlett demokrácia csúcsára. 1999 márciusának végén, Jugoszlávia bombázásának idején a szerb hadsereg foglyul ejtett három amerikai katonát. Amerikában ez óriási hír volt, a tévében folyton őket mutogatták, illetve aggódó szüleiket, rokonaikat. Remek propagandaanyag volt a kormánynak, és a lehető legjobbkor jött, hiszen az amerikaiak ezt a háborúzt korántsem támogatták annyira, amennyire pedig a kormány szerette volna. Ezt tehát most fel lehetett használni annak elhíttetésére, hogy Milosevics maga az ördög, és tényleg megérdemli, amit kap, úgy kell neki, a gazembernek. Időnként Bill Clinton is megjelent a képernyőn, és fogadkozott, hogy márpedig Amerika és ő személyesen minden elképzelhetőt megtesz azért, hogy ez a három ember mielőbb itthon legyen, miközben más hírek folyton arról számoltak be, hogy az újabb diplomáciai próbálkozás megint nem járt sikerrel, mert Milosevicsékkal egyszerűen nem lehet tárgyalni.

Úgy egy hónap múlva egyszer csak előállt Jesse Jackson, és azt mondta: neki ebből elege van, ő megy Jugoszláviába, és hozza ezt a három szegényt haza. Jesse Jacksonról tudni kell, hogy kezdetben baptista prédikátor volt, akárcsak Martin Luther King, együtt vettek részt az amerikai négerok polgárjogi mozgalma, a Civil Rights Movement emlékezetes nagy akcióiban, ahol az erőszakmentes probléma- és konfliktusmegoldás terén szinte páratlanul nagy tapasztalatra tett szert, hiszen ha valahol, ott aztán lehetett. Különösen a politikai okokból ejtett túsok kiszabadításában tudott nagyon eredményes lenni, ebben igazi profinak számít. 1984-ben Szíriából vitte haza az amerikai hadsereg egyik tisztjét, Robert Goodmant, akit pedig öelötte sokan és sokféleképpen, de eredménytelenül próbáltak kiszabadítani, ugyanabban az évben Kubában érte el 46 amerikai és kubai fogoly szabadulását, majd Irakból is tucatnyi túszt vitt haza az Öböl-háború idején. Ez tehát egy igazi neki való feladat volt.

De hogy nem jutott ez eszébe Bill Clintonnak már korábban? Ha valóban úgy gondolta, ahogy mondta, hogy mindent megtesz a foglyokért, akkor meg hogy lehet, hogy nem az volt

az első kérdése: Hol van Jesse Jackson? Azonnal készüljön Jugoszláviába! Az az egy ki van zárva, hogy Jacksonról mindezeket, amit itt elmondtam, ne tudta volna, sőt ennél még sokkal többet is, hiszen neki az elnökválasztási kampányban Jesse Jackson vetélytársa volt, márpedig arról aztán biztosan mindent tud az ember, még azt is, amit nem kellene. Más oka volt ennek, és most tessék jól megfogózkodni! Mikor Clinton meghallotta, mire készül Jackson, rögtön tudta, hogy ha ez az ember tényleg oda talál menni, biztosan hazahozza őket. Tehát nyomban kijelentette, és pedig akkora nyilvánosság előtt, hogy még énhozzám is elért: ő ezt az ötletet egyáltalán nem tudja támogatni, sőt azt tanácsolja Jesse Jacksonnak is, hogy jól gondolja meg ezt a dolgot, *hiszen ezzel olyan látszatot teremtene, hogy Miloseviccsel lehet tárgyalni!* Jesse Jackson persze fütyült elnöke szavára, Jugoszláviába repült, és pár nap múlva, május legelején a három amerikai otthon volt.

Mikor ez történt, foglalkoztam a gondolatával, hogy a belőle levonható tanulságokért cikket írok róla. Végül mégsem írtam meg, pedig már a címe is megvolt: *Egy amerikai neptunos*. A két történetben ugyanis a vádnak hajszára ugyanaz volt a logikája, hiszen ugyanannak az ostoba rendszernek és pártpolitikai észjárásnak volt a produktuma mind a kettő. Egyezett a szemlélet, egyezett az indoklás, és egyezett az is, hogy sem Bill Clinton, sem a „neptunosok” harcos vádlói amúgy csöppet sem buta emberek, sőt ellenkezőleg. Abban a rendszerben azonban egyikük sem tudta kétségtelenül meglevő intelligenciájának semmi hasznát venni. Márpedig – ahogy Andrei Pleșu mondta egyszer igen találóan – csak az intelligencia különbözik, a butaság mindenütt egyforma.

Valami azért mégis különbözött: mikor Jesse Jackson sikerrel járt, vállalkozásának korábbi ellenzői nem a vádlottak padjára akarták ültetni, hanem szívből gratuláltak neki. Ez volt az egyetlen dolog, amely mégiscsak mondott valamit az amerikai, illetve az erdélyi magyar demokrácia különbségéről. (Ezt a különbséget szem előtt tartva most nem vagyok benne biztos, jól tettem-e, hogy ezt az amerikai példát is megírtam. Mert itt nálunk én még azt sem tartom elképzelhetetlennek, hogy valaki ebből azt a tanulságot vonja le: az a bizonyos SZKT-ülés a politizálás legkorszerűbb elveinek betartásával zajlott, hiszen lám, pontosan így gondolkoznak a fejlett demokráciákban is, tehát ezt az utat kell követnünk ezután is. Ha valaki így gondolná, azért vegye figyelembe, hogy a korszerűség csak időbeli elhelyezést jelent: attól, hogy valami korszerű, még lehet elképesztően ostoba. Nem árt hát, ha az ember megnézi, kitől mit tanul el.)

A fent elmondottak után könnyen úgy látszhat, hogy mindent értünk immár. Pedig ennek a dicstelen történetnek a legfontosabbik összetevőjéről még nem is volt szó. Hogy mi volt a kiváltó ok, azt most már látjuk. De a lényeg nem ez volt mégsem. Mert nemcsak oka volt ennek, hanem tétje is. Az pedig nagy kellett legyen, ha ekkora erőket tudott megmozgatni. Ha most arra tippelnék, hogy ez a tét az volt, hogy lesz-e végre szakszerűen kialakított, működő és hatékony stratégiánk, cselekvési programunk, a demokratikus elvek érvényesülését lehetővé tevő belső szervezeti keretünk vagy más ilyesmin, hát azt hiszem,

ország-világ kinevetne vele. Hiszen az RMDSZ-re az sajnos sohasem volt jellemző, hogy ott ilyen dolgok érdekében ekkora energiákat lehessen mozgósítani. Ez leginkább csak olyankor volt lehetséges, ha arról volt szó, hogy valamelyik ellentábor ellen kellett hadba szállni. Nem volt ez másképpen most sem: a nagy tét az volt, hogy az ún. „mérésékelt” ellentábor alapemberei közül egy csapásra hármat knock outtal ki lehessen ütni, remélhetőleg egyszer s mindenkorra megtisztítva tőlük a terepet. Vagyis bizony semmi más nem volt ez, csak annak az unalmas régi pozícióharcnak egy újabb epizódja.

Ezt pedig már csak azért is szóba kellett hozni, mert különben nem érthetjük meg igazán, mitől van a pártpolitikai észjárásnak annyira sajátos logikája. Enélkül ugyanis nem lehetne látni, hogy végül is miféle kórokozó idézi elő azt a szabálytalan időközönként ismételt kiújuló nyavalyát, amely abban nyilvánul meg, hogy az amúgy, mondom, teljesen normális és értelmes embereknek egyszer csak szinte minden átmenet nélkül egészen elmegy a józan eszük.

E súlyos betegség hagyományos köznyelvi neve: *rangkór*. Kórokozója a *potentia, dominatio* vagy *status* nevű vírus, ezek hatását különösen fokozza, ha a *pecunia*-félékkel való fertőzöttség is kimutatható. Ezek a kórokozók leginkább politikai diskurzusok, illetve – főleg a *pecunia*-félék – különféle, *nexusoknak* nevezett speciális kapcsolatok útján fertőznek, ezért ahol politikusok hosszabb ideig nagyobb számban tartózkodnak együtt zárt helyen (például pártszékházakban), a betegség igen hamar járványszerűen sok emberre áterjedhet.

E kór jellemző tünetei a következők: a beteg különös dolgokat kezd észrevenni a környezetében; szerfölött meglepő következtetéseket kezd levonni a legártatlanabb dolgokból is, és körmönfont okoskodással bizarr okozati kapcsolatokat teremt olyan tények és események között, amelyek között pedig normális állapotában semmi ilyesmit nem látna; bizonyos emberek minden megnyilvánulásában ellene irányuló gesztust gyanít (a betegség tipikus formájában rendszerint összeesküvést), ezért igen rosszhiszeműen értelmez mindent, amit amazok mondanak vagy tesznek, teljesen függetlenül attól, hogy mi az, ezt pedig az teszi lehetővé, hogy a beteg zárt világértelmező rendszert hoz létre magának, amelyet kívülről észérvekkel nem lehet kikezdeni, mert a beteg bármit, ami csak ennek a rögeszmerendszernek ellentmondhatna, azonnal úgy értelmez át, hogy azt is újabb őt igazoló érvként integrálhassa rendszerébe. Mivel a rögeszmerendszer befelé koherensnek tűnik, a beteg rendszerint sem magamagán, sem a vírus ugyanazon változatával fertőzött más egyéneken nem is vesz észre semmiféle rendellenességet, ezért nem is fordul szakorvoshoz, sőt gyakran a környezetében élő fertőzésmentes embereket nézi elmebajosnak. Ha azonban olyanokkal kerül kapcsolatba, akiket ugyanezen vírusnak egy másik változata fertőzött meg, azokon gyakran még az orvos számára is nehezen észrevehető tünetekre is azonnal felfigyel. (Ebből adódik, hogy ha az ilyen betegnek kezébe kerül egy szakszerű kórleírás, azt a vírus más változatait hordozókra nagyon érvényesnek fogja találni, a saját tüneteivel való egyezést azonban csak kivételes esetekben tudja felismerni.) A tünetegyüttes témaspecifikus: a beteg

otthon, a családja körében vagy például bevásárlás közben tünetmentes, adott esetben tudományos vagy más intellektuális teljesítménye sem csökken, ha azonban bármilyen politikával kapcsolatos téma kerül szóba, a tünetek azonnal jelentkeznek.

A kórokozók elsősorban azokat az agyi struktúrákat támadják meg, amelyek a kognitív funkciókért felelősek, de az adrenalintermelést is befolyásolják, elsősorban ezzel függnék össze a gyakran megfigyelhető *kakoláliás* tünetek, amikor is a beteg kissé agrammatikusan beszél, és feltűnően gyakran használ nyomdafestéket nem tűrő szavakat. Szintén a beszédfunkciók érintettségére vall bizonyos, a beteg által kreált szavak (orvosi terminussal: *neologizmusok*) gyakori használata elsősorban a pejoratív jelentés-zónában (itt elemzett esetünkben ilyenek voltak például a *neptunos* vagy a *tájbasimuló*, de a *balliberális* is szimptomatikus), ezeknek diagnosztikai értékük van akkor, amikor azt akarjuk megállapítani, hogy a vírusnak éppen melyik variánsával van dolgunk, mivel ezek változatspecifikusak, a különböző változatok pedig teljesen inkompatibilisek, olykor egyenesen antagonisztikusak. Egy másik változatra például inkább az ilyenek jellemzők: *autonomista* (gúnyos-pejoratív értelemben), *etnonacionalista*, *státuskodó*. A beszédfunkciók enyhe károsodására vall továbbá az *indirekt beszéd* nagyobb gyakorisága is, amikor is a beteg bizonyos dolgokról nem közvetlenül beszél, hanem kívülállók számára olykor nehezen értelmezhető utalásokkal és célzásokkal, ezek gyakran ironikusak is lehetnek. Jellemző még e kórra az *objektumorientált féloldali látótérkiesés*, ilyenkor a beteg a jó dolgokat kizárólag baloldalt, a rosszakat meg csakis jobboldalt látja meg, vagy éppen fordítva, attól függően, hogy a fertőzést a vírus melyik változata okozta, továbbá változattól függetlenül a *kognitív színvakság*, ami abban nyilvánul meg, hogy a beteg elveszíti azt a képességét, hogy az árnyalatokat észrevegye, tehát mindent egyértelműen vagy fehérnek, vagy feketének lát.

A kór diagnosztizálása különös figyelmet igényel, mert könnyen összetéveszthető a paranoiával, ezért az anamnézis során okvetlenül tisztázni kell, hogy aki a fent leírt tüneteket produkálja, nem politikus-e véletlenül, vagy nem állt-e az utóbbi időben szoros kapcsolatban valamilyen politikai körökkel, ilyen esetekben ugyanis nagy valószínűséggel rangkórral van dolgunk, nem pedig paranoiával, a páciens tehát ilyenkor nem az elmeegógyintézetbe szoktuk küldeni, hanem a parlamentbe. (Tévénézők figyelmébe: ha egy-egy parlamenti tudósítást látva olykor az az érzésük támad, hogy a tévések véletlenül nem jó helyen kötöttek ki, ne tessék félreérteni a dolgot! Amit látnak, az nem bolondokháza, hanem csak annyi történt, hogy a tévések akkor találtak odamenni, mikor a parlament éppen a rangkór házszabályai, azaz a rangkórház szabályai szerint működött.)

A pontos diagnosztizálást azonban az is nehezíti, hogy a fent leírt tünetegyüttes nemcsak rangkór esetében jelentkezhet. A rangkórnak ugyanis elmaradhatatlan velejárója, hogy kórokozó hordozóinak elméjében egy újabb vírus termelődik, ennek neve az orvosi nyelvben – utalva a rangkórral való esszenciális kapcsolatára – *rancor*, amely Finály latin–magyar szótára szerint azt jelenti: 'rég, megrögzött harag, neheztelés, ellenszenv, gyűlölet'.

A rancor a mentális vírusok közé tartozik, és elsősorban a média útján terjed, akiket pedig megfertőz, pontosan ugyanazokat a tüneteket produkálják szinte hiánytalanul, noha maguk nem politikusok, mint amelyek a rangkór esetében megfigyelhetők. A rangkór és a rancor-fertőzöttség (tudományos nevén: *rancor-szindróma*) között az a disztinktív különbség, hogy míg az előbbi esetben a beteg maga akar mindenáron, gyakran mániákusan előnyös pozícióba kerülni, az utóbbiban a vírus úgy programozza át a megfertőzött emberek elméjét, hogy ne saját magukat, hanem azokat akarják ilyen pozíciókba juttatni, akiktől a rancor származik. További különbség, hogy mivel a média útján csak a rancor tud terjedni, a pecunia-félék azonban nem, a rancor-fertőzöttek sohasem személyes anyagi előnyökért, haszonért, nyereségért viselkednek úgy, ahogy viselkednek (ami pedig rangkór esetében gyakran megfigyelhető), de nem is azért, mintha ebben különösebben örömet lelnék, hanem pusztán azért, mert másképp nem is tudnának, mivel a rancor erre programozta át az elméjüket. Mivel pedig a személyes anyagi érdekmentesség következtében úgy érzik, hogy ők teljesen önként, önzetlenül, kizárólag a „jó ügy” védelme érdekében tesznek mindent, adott esetben akár az anyagi áldozathozatalig menően (ami rangkór esetében csak ritka kivételes esetekben fordul elő), a rancor-szindrómára igen jellemző a *morális felsőbbrendűség-tudat*, különösen azokkal szemben, akiket a rancornak egy másik változata fertőzött meg, ez pedig a terápiát eléggé megnehezítheti. Megemlítendő még a fent leírtakon kívül az *echolália*, ami e szindróma esetében abban nyilvánul meg, hogy a beteg kényszeresen, gondolkodás nélkül, visszhangszerűen ismételteti mindenfelé azt, amit az illető rancor elindítóitól legutóbb hallott. E kór pontos diagnosztizálásában fontos támpont a témaspecifikusság: ha a kóros viselkedést csakis politikai témák váltják ki, akkor nem valószínű, hogy paranoiával állnánk szemben, ha tehát az ilyen tüneteket mutató beteg nem is paranoiás, de nem is politikus, akkor egyértelműen rancor-szindrómával van dolgunk.

A rangkór vírusai a teljes populációnak ugyan csak egy elenyészően kis részében mutathatók ki, ám rendkívül virulensek, ezt az is igazolja, hogy az általuk előidézett rancor-szindróma viszont (éppen terjedésének módjából adódóan) úgyszólván népbetegség: bizonyos becslések szerint ma Magyarország felnőtt lakosságának például úgy fele-kétharmada mutatja a rancor-szindróma enyhébb vagy súlyosabb formáit, de megtörténhetik, hogy még ez a becslés is túlságosan derülátó. Városi környezetben valamivel gyakoribb, mint falun. Mivel ennyi embert biztosan nem lehetne sem elmeógyógyintézetbe küldeni, sem a parlamentbe, ha ilyen esettel találkozunk, legcélszerűbb, ha azt tanácsoljuk a betegnek, hogy minimum egy évig lehetőleg ne nézzen tévét, ne hallgasson rádiót, és ne olvasson újságot, hanem ehelyett vegyen magának egy horgászbotot, és járjon halászni. Ha megfogadja, feltűnő javulást lehet elérni viszonylag rövid idő alatt, ellenkező esetben azonban a prognózis nem biztató. Gyógyulás esetén is tudni kell azonban, hogy az egyszer kihevert fertőzés nem szükségszerűen biztosít immunitást is.

Tekintettel a rangkór és különösen a rancor-fertőzés rendkívül súlyos társadalmi

következményeire, a még nem fertőzött civil népesség összefogásával átfogó mentálhigiénés rehabilitációs programokkal kellene nagyon sürgősen megpróbálni visszaszorítani ezt a népbetegséget. Kormányoktól ilyesmit a dolog természeténél fogva nem lehet remélni, de ez nem is rájuk tartozik elsősorban, hanem az olyan intézményekre, mint Magyarországon a Köjál, Romániában a Sanepid. A kór terjedése ellen nem könnyű küzdeni, mert a ma működő politikai rendszer, a többpártrendszeren és a többségi elven alapuló mediatizált „demokrácia” ezt szinte automatikusan termeli ki magából. A „demokrácia” pedig azért van idézőjelben, mert ahol a rancor-fertőzés nagyobb méreteket ölt, ott többé már nem lehet demokráciáról beszélni. Illetve lehet, de csak így, idézőjelesen. A rancor-szindróma ugyanis egyelőre sajnos nem szerepel az elmebetegségek hivatalos orvosi nómenktatúrájában, így a rancor-fertőzött egyén törvényesen élhet választójogával, noha a parlamenti és helyhatósági választások során ő már nem tudhat többé aszerint szavazni, hogy az ő józan helyzetértékelése szerint mi lenne *neki* a legfőbb érdeke (hiszen az említett témaspecifikusság következtében a rancor leghatásosabban éppen a választások idejére függeszti fel teljesen a józan ész használatát, és ráadásul éppen ilyen periódusokban a legvirulensebb), hanem – annak megfelelően, hogy az ő elméjét a rancor vírusnak éppen melyik változata programozta át – gondolkozás nélkül csakis úgy tud, hogy azzal ne a *saját*, hanem a rancor *elindítóinak* érdekét segítse érvényesülni. Ez pedig a demokráciának még csak nem is szimulákroma, hanem valami teljesen más dolog.

No de térjek én vissza a Neptun-történethez, mert annak még nincs vége. (A hosszú kitérőt az indokolja, hogy én most ezt az egész históriát nem annyira magáért az eseményért elemeztem ilyen aprólékosan, hanem mert nagyon jó alkalmat biztosított nekem a pártpolitikai észjárás fenomenológiájának bemutatására.) A szóban forgó SZKT-ülés tehát végeredményben az ún. „PER-folyamat” és az abban való részvétel elítélésével zárult, vagy legalábbis a hangulatából ezt lehetett kiérteni. Nem egészen másfél év múlva, 1995 januárjában azonban egyszer csak azt hallom, hogy a PER újabb találkozót szervez, mégpedig ezúttal az Egyesült Államokban, Atlantában, és ezen Tökés László is részt fog venni! Meglepődni sem értem rá, rögtön azon kezdtem gondolkodni, hogyan használhatjuk ki ezt a lehetőséget maximálisan a problémamegoldás javára. Több ízben is beszélgettünk erről akkor az RMDSZ vezetőségével.

Egy kicsit féltem ettől a dialógustól, habár nem nekem kellett ott lennem. (Vagy talán éppen azért?) Attól tartottam ugyanis, hogy ott nagyobb számban lesznek jelen amerikaiak, köztük esetleg olyanok is, akiknek helyzetmegítélése nagyon is fontos lehet a mi számunkra. Sok minden múlhatott viszont azon, hogy a magyar résztvevők hogyan fognak viselkedni a dialógushelyzetben, hiszen ilyenkor a külső megfigyelők ezzel kapcsolatos benyomásai sokszor többet jelentenek, mint az, amit magából a beszélgetésből megértenek. A dolog érdemi részéhez ugyanis nincs elég tudásuk, de ha úgy fogják látni, hogy akik az RMDSZ-

ből vannak ott, nagyon profi módon dialogizálnak, mégpedig a dialógusról szóló amerikai elképzelésnek megfelelően, a másik fél viszont nem, akkor a dialógus nem fog ugyan olyan jól sikerülni, mintha mindkét fél szakszerűen folytatna párbeszédet, nekünk azonban más szempontból akkor is nyert ügyünk van, mert ha ezzel sikerül megszereznünk a megfigyelő harmadik fél rokonszenvét (márpedig egyébbel bajosan lehet, hiszen annyira távol állnak a mi problémáinktól), akkor abból, amit lát, az amerikai azt a következtetést fogja levonni, hogy ha itt nálunk valami nem sikerül, az nem annyira rajtunk, magyarokon, mint a másik félen múlik, és ez a benyomása nekünk még akkor is jó lehet később valamire, ha amúgy pedig sajnos csak részben helytálló.

Ez mind gyönyörű is lett volna, csakhogy – amint azt számos jelből megítélhettem – a mi delegációnk tagjairól nemcsak hogy nehezen képzelhettem el, hogy tudni fognak ott így viselkedni, de még abban sem lehettem biztos, hogy egyáltalán tudják, hova mennek. Ők ugyanis továbbra is folyton *tárgyalásra* készültek, mert azóta sem tanulták meg, mi a különbség a dialógus és a tárgyalás közt. Szemlátomást csakis a tárgyalás érdekelte őket, ahonnan az ember konkrét megállapodásokkal távozhat, lehetőleg aláírt papírokkal. A dialógusnak pedig, ha ott ilyesmi nincs, értelmét sem nagyon látták, tehát nem is igen érdekelte őket, akárhogy is igyekeztem volna pedig őket erről felvilágosítani.

Mégis nekifogtam a munkának, hogy legalább néhány gyakorlati támponttal felszereljem őket. Hogy ott mire és főleg kikre lehetett számítani harmadik félként, azt nem tudhattam előre, de sokat mondott, hogy a dialógust Atlantába tervezték. Atlanta Martin Luther King szülővárosa, neve szorosan összefonódik a Civil Rights Movement történetével, mert sok emlékezetes, szép akciónak volt a színhelye, s ha a Carter Center éppen itt van, az aligha lehet véletlen. Egy kiindulópontom tehát már volt: ezen a dialóguson minden, amit én Martin Luther King írásaiból és e mozgalom tapasztalataiból tanultam, garantáltan felhasználható. És ez nem is volt kevés. A másik támpontom a Carter Center volt. Elképzelhetőnek láttam, hogy maga Jimmy Carter volt amerikai elnök is ott lesz, órála pedig tudtam, hogy a dialógus- és tárgyalásstratégia terén a Harvard Negotiation Project módszereit és technikáit ismeri és kedveli, hiszen az emlékezetes Camp David-i izraeli–egyiptomi tárgyalásoknak is Roger Fisherék voltak a szakmai „rendezői”. Tehát a formát és a stílust nagyjából ennek megfelelően próbáltam elképzelni.

A dialógusban résztvevőknek az lett volna a feladatuk (mert ez lényegéhez tartozik az igazi dialógusnak), hogy ne minisztert meg elnöki tanácsost, illetve RMDSZ-elnököt meg tiszteletbeli elnököt lássanak magukkal szemben, ha odanéznak, hanem *embereket*, mégpedig olyanokat, mint akik közül odahaza mindegyiknek családja van, felesége, gyereke, és most talán éppen azért aggódik valamelyikük, hogy mi lehet otthon, mert mikor eljöttek, a kisebbik gyerek éppen lázas volt, akik vasárnaponként teniszezni járnak vagy egyéb hobbijuknak hódolnak, megvannak a kedvenc ételeik, italaik stb., egyszóval mint igazi hús-vér érző embereket, akik mellel még történetesen valamilyen magas funkciót is betöltenek, de

az itt most egyáltalán nem érdekes. És természetesen nekik is úgy kellett volna viselkedniük, mint akik azért vannak itt, hogy végre ember módra beszélgethessenek más emberekkel.

De mégsem véletlen, hogy éppen ők vannak itt, és nem is akármiről fognak beszélgetni, hanem a megoldatlan problémákról. Nem *másról* tehát, de *másképp*. Itt ugyanis az egyik ember végre elmondhatja a másik embernek emberi módon, tehát egész teljességében és egész emberi dimenziójában, a dolog érzelmi oldalát is beleértve, hogy az a probléma, ami most nincs megoldva, milyen hátrányokat eredményez az érintett *emberek* számára, és miért okoz nekik szenvedést. (Ezt célszerű egy-két találó konkrét esettel is szemléltetni.) Ugyanarról a problémáról beszélünk tehát, de most nem elvi, absztrakt szinten, ahogy máskor szoktunk, hanem nagyon *konkrétan* (ahogy két ember egyébként normálisan beszélgetni szokott egymással), mert a másik fél csak úgy tudhatja megérteni, hogy ez a probléma csakugyan nem mondvacsinált, és nem is valami pártpolitikai rögeszme, hanem az, amit máskor ő csak absztrakt formában hallott, és nem tulajdonított neki különösebb jelentőséget, igenis sok embernek okoz szenvedést, és ezt tényleg meg kellene oldani valahogy.

Persze vannak olyan vitás kérdések, amelyek már eleve valami absztraktumhoz kötődnek, hiszen a politika nemcsak megoldani próbál problémákat, hanem kreál is egy csomót, és azok általában eleve ilyen szinten vannak. Ezekről is lehet azonban konkrét módon beszélni, illetve amennyire csak lehet, közelíteni az egyes ember szintjéhez: mit jelent ez az ő számára, milyen hatása van ennek azon a szinten konkrétan? De nemcsak ezeket, hanem mindegyik problémát az emberek szintjén kell megközelíteni: Milyen kára származik személyesen Traian Chebelev egyszerű bukaresti lakosnak abból, ha mondjuk a magyarok, akik ehhez elég sokan vannak, és rendes adófizető polgárok is, tehát egy lejt sem vesznek ki ehhez Traian Chebelev bukaresti lakos zsebéből, lényegében a saját pénzükön magyar tannyelvű állami egyetemre akarják járattatni gyerekeiket? Ha semmi kára nem származik belőle, akkor mit gondol, mi lehet az oka mégis annak, hogy ezzel mégsem tudunk egyről kettőre jutni?

Az ilyen beszélgetés nagyon fontos lehet ahhoz, hogy a problémák igazi összetevőit könnyebben megértse a másik fél, és éppen ez az igazi értelme a dialógusnak. Tényleges haszna pedig az lehet, hogy amit Ion Iliescu elnöki tanácsosa talán sohasem tudhatna megérteni, mert mindig olyan absztrakt vagy elméleti formában találkozik vele, hogy abból nem is mindig lehet rájönni, hogy itt emberek bajairól van szó, azt Traian Chebelev egyszerű bukaresti lakos sokkal könnyebben megértheti, ha így mondják el neki. Amit viszont itt Traian Chebelev egyszerű bukaresti lakos megértett, azt ezentúl Ion Iliescu elnöki tanácsosa is tudni fogja, és akkor talán sokkal jobb tanácsokat tud majd adni főnökének, mint azelőtt tette. Ahhoz tehát, hogy a dialógus tényleg dialógus legyen, nem elég csak deklarálni, hogy itt most mindenki magánemberként van jelen, hanem ezt nagyon komolyan is kell venni, és úgy is kell végig viselkedni, mert különben csakugyan nem sok értelme van.

A mi esetünkben pedig éppen azért kellene a szakszerű dialógusra sokkal több

figyelmet, időt és energiát fordítani, mint másfajta kultúrák esetében általában szükséges, mert a relációorientált román kultúra olyan típusú (lásd megint, amit a *Bukaresti mozaikkockákban* és kommentárjában elmondtam), amelyben ugyan a problémaorientált tárgyalással csakugyan nem sokra lehet menni, vagy ha mégis igen, az meglehetősen gutaütős dolog nekünk, amíg a kívánatos eredményt összehozzuk, a dialógussal viszont ebben a kultúrában sokszor csodát lehetne művelni. Az ugyanis ott senkit sem érdekel igazán, mi van a nemzetközi egyezményekben, sőt ha jól odanézőnk, még az se nagyon, ami a törvényekben van, mert ezek formális relációkról szólnak, és abban a kultúrában (amely amúgy nem rosszabb, mint a mienk, nem is jobb, hanem egyszerűen más) ehhez az embereknek egyszerűen nincs érzékük. Azon viszont, ha azt hallják, hogy valahol emberek nagy bajban vannak, és segíteni kellene nekik, már nem tudnak nem elgondolkozni, sőt elég könnyű helyen áll náluk a hajlandóság is arra, hogy ha lehet, segítsenek is. Ezért velük való kapcsolatainkban a dialógus sokkal célszerűbb kommunikációs forma lenne, mint a tárgyalás, úgyannyira, hogy nekünk még olyankor is, mikor tárgyalnunk kell velük, tudatosan törekednünk kellene arra, hogy abba is minél több elemét vigyük be a dialógusnak. Többet mondok: még parlamenti felszólalásainkban is tekintettel kellene lenni erre. Mi meg ezzel szemben folyton tárgyalni akarunk, mert a dialógushoz annyira nem értünk, hogy még az értelmét sem tudjuk felfogni sokszor.

Ezért is láttam volna olyan fontosnak, hogy ez az atlantai dialógus jól sikerüljön. Ám ahogy folytak az előkészületei, egyre szkeptikusabb lettem a kimenetelét illetően. Ennek a találkozóknak a résztvevői nem akartak ugyanabba a „hibába” esni, mint a „neptunosok”, tehát gondosan ügyeltek rá, hogy az RMDSZ-től részletesen kidolgozott mandátumot vigyenek magukkal. Ezzel azonban gyakorlatilag megszüntették annak a lehetőségét, hogy Atlantában tényleg magánemberként legyenek ott (pedig ez lett volna a legfontosabb!), hiszen, ahogy cikkemben is megírtam, a mandátummal ellátott magánember fából vaskarika. Ők azonban, mint mondtam, eleve nem dialógusra, hanem tárgyalásra készültek, ahhoz pedig csakugyan mandátum kellett.

A fent számba vett összes körülményt figyelembe véve nekifogtam hát, hogy írjak egy rövid általános útmutatót a résztvevők számára a dialógusban való viselkedés célszerű formájáról, néhány példával szemlélítve azt is, hogy ott nem a megszokott, bejáratott módon kell beszélni, hanem másképpen. Meg is írtam. Mivel figyelembe vettem hozzá azt a valószínűséget is, hogy a résztvevők aligha fognak tudni magánemberként viselkedni, ehhez igazítottam sok helyen, és bevettem néhány olyan dolgot is, ami inkább a tárgyalásstratégiához tartozik, mint a dialógushoz, hogy ha majd mindenáron tárgyalni akarnak, annak módjához is legyen egy-két támpontjuk. Most pedig azért idézem itt teljes terjedelmében, mert ennek ugyan akkor az égvilágon semmi haszna nem lett, de valaki esetleg még mindig tanulhat belőle valamit:

*Néhány gyakorlati javaslat
a konstruktív dialógusban részt vevők számára*

I. A dialógus célja: közösen találni megoldást a problémákra

Az ennek alárendelt konkrét célok:

1. Minél részletesebben megismerni a másik fél

- véleményét*
- érdekeit*
- kívánságait*
- szándékait*
- javaslatait*
- félelmeit.*

Évégett a problémához kötődő, konkrétumokra irányuló, pontos kérdéseket teszünk fel. Ha a válasz az általánosságok szintjén marad, tovább kérdezünk. Pl.: „Szeretném pontosan megérteni, hogy Ön mire gondol. Nem fejtené ki részletesebben, mit ért azon, hogy ...?” Vagy: „Úgy látom, Ön úgy érzi, hogy a mi javaslatunk sérti az Ön(ök) érdekeit. Szeretnék ezt jobban megérteni. Nem sorolná fel, hogy pontosan hol és miben sérti?” (Ez utóbbit például olyan esetekre vonatkozólag, hogy: mondja el, őszintén hol és miben károsítja az meg a románokat, ha a román mellett magyar nyelvű felirat is van.)

Az olyan válaszokkal sem kell megelégedni, mint pl. hogy ez ellenkezik az ország jelenlegi törvényeivel, hiszen az, hogy a törvények milyenek, csak a jóakaraton múlik, s a célunk éppen az, hogy olyan törvényekkel szabályozzuk a helyzetet, amelyek megoldják a problémát. Senki sem tiltja meg, a nemzetközi egyezmények sem, hogy mi ilyen törvényt alkossunk.

Minden kérdésünkkel az a célunk, hogy a másik felet olyan helyzetbe hozzuk, hogy kénytelen legyen ő maga foglalkozni a problémával, és ez elől ne térhessen ki.

2. Minél világosabban közölni a másik féllel a magunk

- véleményét*
- érdekeit*
- kívánságait*
- szándékait*
- javaslatait*
- félelmeit.*

Röviden, lényegretörően, tárgyyszerűen, ha kell, adatokkal alátámasztva, a másik fél számára is érthető nyelven/megközelítésben bemutatjuk a problémát. Világossá kell tenni, hogy ez emberek problémája: az emberek rosszul érzik magukat miatta, mert ... (a jelenlegi gyakorlat ellenkezik az érdekeikkel, éspedig melyekkel, hátrányos helyzetbe hozza őket, vagy

egyszerűen sértőnek, emberi méltóságukat csorbítónak érzik, stb.). Elmondjuk, hogy miután meghánytuk-vetettük, úgy gondoljuk, hogy ezt a problémát így meg így lehet megoldani. Vagyis konstruktív javaslatot teszünk.

Ha a másik fél közli, hogy javaslatunk az ő számára nem elfogadható, akkor nem meggyőzni próbáljuk őt a magunk javaslatának egyedül üdvözítő voltáról, hanem rögtön megkérjük, fejtse ki, hogy konkrétan mit nem tud elfogadni: a javaslatot mindenestül, vagy csak annak valamely részletét (l. 1. pont!). Miután elmondta, azzal folytatjuk: „Megértettük, és szeretnénk, ha most elmondanák, hogy akkor Önök mit javasolnak a probléma megoldására.”

Ha a másik fél azzal kezdi, hogy ez nem reális probléma, azt nem szabad elfogadni. Azt, hogy számunkra mi probléma és mi nem, egyedül mi vagyunk illetékesek megmondani. Ilyenkor tehát azt mondjuk: „Megértjük, hogy Ön itt nem lát semmilyen problémát, mert onnan, ahonnan Ön nézi, talán nem is látszik. De próbálja meg beleképzelni magát a mi helyzetünkbe, és az elmondottak mellé vegye tekintetbe még azt is, hogy ...” (és itt a problémát nem megismételjük, hanem további részleteit tárjuk fel, ha lehet, ezúttal konkrét emberek konkrét élethelyzetére vonatkoztatva). „Igazságosnak tartja Ön ezt? Még mindig úgy látja, hogy itt minden rendben van?”

II. Kommunikáció

1. *A TE- (vagy Ő-) közlések helyett ÉN- (esetleg MI-) közléseket használunk: nem a partnerről beszélünk, hanem magunkról, mert ez problémaközvetben tartja a beszélgetést. Tehát sosem mondjuk, hogy: „Önnek (vagy X-nek) nincs igaza, mikor azt mondja, hogy ...” – mert ha így teszünk, azzal már róla beszélünk, és megváltoztattuk a beszéd tárgyát: a következő tíz percben nem a problémáról lesz szó, hanem arról, hogy X-nek igaza van-e vagy nincs. Ezt meg lehet spórolni, ha úgy mondjuk: „Sajnálom, de én nem tudok egyetérteni ezzel a véleménnyel (vagy azzal a véleménnyel, hogy ...), mert én úgy látom/attól félek, hogy ...” Tudniillik ezen már nem lehet vitatkozni: hogy én mivel tudok egyetérteni és mivel nem, annak egyedül én lehetek a megmondhatója. (Ügyeljünk arra, hogy nem X-szel, hanem – lehetőleg neve említése nélkül – a véleménnyel nem értünk egyet. Ezzel elválasztjuk a problémát a személytől, jelezzük, hogy nem a személlyel van bajunk, hanem a véleménnyel.)*

2. *Ugyanezért sohasem bíráljuk a partnert, viszont őszintén, nyíltan elmondjuk, hogy bennünket mindig zavar/felbosszant/kiábrándít/felháborít, amikor ő ezt meg ezt teszi. A tetteivel van bajunk, nem a személyével. Továbbá: nem akarjuk rögtön kitalálni (esetleg saját félelmeink, gyanakvásunk sugallatára), mit miért mond a másik fél: nem mondjuk, hogy „X ezt csak azért mondja, mert/hogy ...” Ott van jelen, jobb, ha megkérdezzük egyenesen tőle. (Nem biztos, hogy elárulja, de amit mondani fog, annak számunkra információértéke van, amit később esetleg fel is használhatunk.)*

3. *Beszéd közben nem a mediátorra/moderátorra nézünk, hanem a partnerekre. (A*

moderátor nem ítélőbíró, és most nem az ő magatartásán akarunk változtatni. Ebben az esetben azonban számunkra az is nagyon fontos, hogy a harmadik fél milyen imázst alakít ki rólunk. Ha nekünk sikerül az ő általa kedvelt tárgyalásstratégiai stílust követni, akkor anélkül, hogy erre külön energiát fordítanánk, az a benyomás fog benne kialakulni, hogy itt elsősorban nem a magyar félen múlik, ha nem tud kialakulni a megegyezés, és ez nekünk nagyon fontos lehet a továbbiakban.) Keressük a partnerekkel a szemkontaktust: hacsak lehet, a szemükbe nézünk. Felváltva nézünk hol az egyikre, hol a másikra. Figyelünk a nemverbális kommunikáció útján érkező visszajelzésekre: a mimikájukra, a gesztusaikra stb.

4. Mikor a másik fél részéről beszél valaki, mindig arra nézünk, aki beszél. (Mikor közlünk beszél valaki, nézhetünk őrá, de hasznosabb, ha a partnerek nemverbális kommunikációjára figyelünk.) Mivel jól hallgatni nehezebb, mint közölni valamit, a meghallgatásra különös gondot fordítunk. Visszajelzünk – egy-egy fejbólintással, akármivel, ami a helyzethez illik –, hogy csakugyan odafigyelünk. Segítünk neki a lehető legpontosabban előadni mondanivalóját. Ha befejezte, ellenőrizzük, hogy jól értettük-e, amit mondott. „Tehát ha jól értettem – javítson ki, ha rosszul értettem volna –, Ön úgy látja, hogy ...” – és röviden összefoglaljuk az ő véleményét. Ezzel ő is megbizonyosodhat róla, hogy csakugyan odafigyeltünk, mi is, hogy tényleg jól értettük. Miközben meghallgatjuk a másik felet, igyekszünk elkerülni az ún. konkurens hallgatást, vagyis azt, hogy míg a másik beszél, nem arra figyelünk igazán, amit ő mond, hanem a saját következő replikánk tervezésével vagyunk elfoglalva.

5. Lehetőleg nem használunk pejoratív jelzőket a másik félre. S ha nem muszáj, másmilyeneket sem. Ez különösen fontos a jó imázsunk kialakítása, de a folyamat dinamikájának jó alakulása szempontjából is. A nyugatiak nagyon finnyásak a címkézésre, és mert hajlamosak a kelleténél többet annak venni, erre nagyon kell ügyelni. Hogy mikor kell jelzőt használni, azt esete válogatja. Szemléltetésképpen néhány, amit mindenképpen el kell kerülni.

– román kormány/parlament: csak más kormánnyal/parlamenttel (például a magyarral) szembeállítva, amúgy elég csak: a kormány.

– román hatalom/hatóságok: elég csak: a hatalom/a hatóságok.

– (nacionál-)kommunista hatalom: elég csak: a hatalom. (A kommunista szót, hacsak nem a diktatúra korára vonatkozik, egyszer sem használjuk.)

*6. A kulcsszó: PROBLÉMAMEGOLDÁS. Ennek részünkről minél gyakrabban kell elhangzania. (Ennek két célja van: **a.** állandóan problémaközébe tartani a beszélgetést, nem hagyni, hogy átalakuljon absztrakt politológiai vagy jogi vitává, **b.** saját imázsunk pozitívvá formálása: ti. az amerikai [vagy általában: nyugati] stílus problémaorientált, szemben a román [= nem nyugati] kultúra stílusával, amely relációorientált. Ez utóbbit is figyelembe kell azonban venni: miközben a problémamegoldás köré építkezünk, a román féllel szemben nagy hangsúlyt fektetünk a köztünk levő reláció építésére is, hiszen ez is*

célunk. Ez nem valamiféle „barátkozásban” kell hogy megnyilvánuljon: mi itt nem is barátkozók, nem is ellenfelek vagyunk, hanem mindenekelőtt problémamegoldók. Hanem olyan javaslatokban, amelyek például a kapcsolat fenntartásának folytatására vonatkoznak. Pl. valamely téma kapcsán: „Sajnos ennek itt nem tudjuk minden részletét megbeszélni, ehhez túl rövid az idő. Nem folytathatnánk ezt a témát majd otthon? Mikor találkozhatnánk megint?” Nagyon fontos a reláció szempontjából, hogy a beszélgetés végén elmondjuk: itt sok olyan dolgról volt szó, amelyekről különböző véleményünk volt. Reméljük, senkit sem sértettünk meg semmivel. Ha valaki Önök közül mégis úgy érezné, akkor inkább itt mondja el, mintsem majd az újságíróknak.)

III. Néhány lehetséges probléma-megközelítés

Nem tudhatjuk előre, hogy a másik fél milyen problémákat fog felvetni, ezért nehéz előre megtervezni, hogyan fogunk azokra reagálni. Egyesek azonban igen valószínűek, ezekkel kapcsolatban a következőket javaslom:

1. Nemzetállam. *Szinte biztos, hogy fel fog vetődni. Azt hiszem, az a legjobb, ha nem adjuk elő megint, hogy mi ezzel nem érthetünk egyet; ezt már tudják. (Annál inkább, mert ez közvetlenül nem okoz fejfájást az embereknek, csak a rá épített következmények.) Hanem jobban járunk, ha megvárjuk, míg a másik fél veti fel, és akkor valami ilyesmit mondunk neki: „Erről már sok vita folyt, mi megértettük, hogy az Önök számára ez valami miatt nagyon fontos, de őszintén szólva nem egészen értjük, hogy miért. Talán segítene nekünk, ha most elmondanák, már csak azért is, hogy tudjuk, ugyanarról beszélünk-e, hogy (1) Önök egészen pontosan mit értenek azon, hogy nemzetállam, (2) Önök szerint melyek azok a kritériumok, amelyek alapján el lehet dönteni, hogy egy állam nemzetállam-e, vagy nem, és (3) miért érzi ezt annyira fontosnak a román politikusok nagy többsége.” Ezzel ugyanis az ő térfelükre kerül át a probléma, kénytelenek vele foglalkozni, mégpedig a harmadik fél kényelmetlen jelenlétében.*

Ennek több kimenete lehetséges:

a. *Megpróbálják elkenni a dolgot, megkerülni, másról beszélni. Erre azt mondjuk: „Nagyon érdekes volt, máskor talán erről is beszélgethetnénk, de úgy érezzük, nem kaptunk világos választ a kérdésünkre. Szeretnénk, ha visszatérhetnénk a definícióhoz.” (A kérdésnek mindhárom részéhez ragaszkodunk! A (2) ugyan kissé abszurd, mert ennek igazából nem kritériumai vannak, hanem legfeljebb jogi következményei. Azért kell mégis ragaszkodni hozzá, hogy a másik fél számára váljék világossá, hogy ő sem tudja objektív kritériumokkal igazolni állítását, az tehát alkalmasint ugyanolyan önkényes rögeszme, mint amilyenek ő tartja az ellenkezőjét. Ha ezt felismeri, máris jobb helyzetben vagyunk. Ha a (3) részre nem tudnak világos magyarázatot adni, segítsünk nekik azzal, hogy átfogalmazzuk a kérdést:*

„Képzeljük el, hogy ezt holnap töröljük az alkotmányból. Önök szerint mi változna meg ettől a gyakorlatban, az emberek mindennapi életében, és miben érintené ez hátrányosan a románokat?” Ha utána, miután válaszoltak – vajon mit? –, visszafordítják a kérdést, mi elmondhatjuk, hogy akkor megszűnne az a gyakran tapasztalt jelenség, hogy olyan problémamegoldó javaslatainkat, amelyeknek a nemzetállamhoz semmi köze, azzal dobják vissza, hogy ez lehetetlen, mert Románia nemzetállam. Nekünk ezért volna fontos törölni: mert akadályozza a problémamegoldást. Ha a gyakorlatban semmi negatív következményét nem tapasztalnánk nap mint nap, felőlünk akár maradhatna is.)

b. Adnak egy definíciót, amely még csak nem is hasonlít ahhoz, ahogy mi értjük a nemzetállamot, és ennek valamiféle (ad hoc) kritériumait is megadják. Ha úgy áll a dolog, akkor mi erre rácsodálkozhatunk: „De hát ezeket, amiket itt Önök felsoroltak, mi sohasem is vontuk kétségbe! Ezekkel mi mindig is egyetértettünk. De talán megértik, hogy mi természetesnek vettük, hogy Önök is azt értik nemzetállamon, amit bárhol a világon értenek rajta. Hogyan bizonyosodhatnánk meg afelől, hogy a román politikai körökben ez az értelmezés az általános, és nem egyéni értelmezéssel van dolgunk?” (Innen különféle folytatásai lehetnek, a helyzet dönti el, milyen javaslatokat kell tőlük kérni a továbbiakban a problémamegoldás érdekében.)

c. Úgy határozzák meg a nemzetállamot, ahogyan mi is értjük. (Ez ugyan ott meglehetősen csúnyán fog hangzani, de ezúttal legalább nem vádolhatnak minket azzal, hogy mi járattuk le őket a harmadik fél előtt.) Erre meg lehet kérdezni, hogy ezt hogyan egyeztetik össze az összes állampolgárok jogegyenlőségének alkotmányos elvével. Nem látnak-e ellentmondást? (További részletekre, konkrétumokra vonatkozó kérdésekkel is folytatni lehet.)

d. Kisül, hogy nem tudják. (Minden előfordulhat, még ez is!)

2. Kollektív jogok. Ahogy felvetődik, a legrövidebb úton meg kell tőle szabadulni. Nem könnyű, ennél már csak akkor nehezebb a dolgunk, ha belemegyünk. Mert akkor biztosak lehetünk benne, hogy a beszélgetés hosszú időre át fog alakulni absztrakt jogelméleti vitává, és nagyon messze kerülünk a problémáktól. Erre nagyon kell vigyázni, mert a másik fél jól tudja, hogy neki ezen a terepen nyert ügye van, és nagyon jól látja azt a lehetőséget is, hogy ha kényelmetlen neki a problémáról beszélni, a kollektív jogok kérdése tág folyosót teremt neki ahhoz, hogy messze elkerülje a lényegét. (Aki gyakran vesz részt hasonló eszmecsereken, igazolhatja, hogy ahol egyszer a kollektív jogok kérdése felmerül, ott többé az igazi problémákról nem esik szó.) Tehát azonnal vissza kell terelni a beszélgetést a problémamegoldásra. Ebben talán segíthet a következő (mint egyik lehetőség): „Amit mi a kollektív jogok körébe szoktunk sorolni, azokat lehet éppenséggel kollektív jogoknak is nevezni, de úgy gondoljuk, ez nem nagyon lényeges, inkább csak terminológiai kérdés. A lényeges az, amit ez a fogalom tartalmaz, és ha meg akarjuk oldani a problémákat,

elsősorban azokról kell beszélnünk. Az ide tartozó problémák közül mi azt tartjuk a legfontosabbnak, hogy a mi közösségünknek is legyenek meg azok az intézményei, amelyek kulturális identitásának megőrzéséhez szükségesek.” Vagy valami hasonló. A lényeg az, hogy mi nem egyik vagy másik (absztrakt) terminusért harcolunk, hanem azért, amit az tartalmaz, egyébként tökmindegy, minek nevezzük, fő, hogy meglegyen.

3. Autonómia. Ahogy felmerül, rögtön világossá kell tenni (ezúttal különös tekintettel a harmadik fél szabadságközpontú értékrendjére is!), hogy számunkra az igazi cél nem az autonómia. Az igazi cél a szabadság. A szabadság azonban sajnos nem igazi (operáns) politikai kategória. (Elég abszurd egyébként, hogy nem az, ennél már csak az abszurdabb, hogy hat-hét romániai embernek Amerikába kell mennie ahhoz, hogy másik hat-hét romániai emberrel le tudjon ülni beszélgetni. De ez az abszurditás is mutatja, hogy a probléma megoldása nem tűr halasztást: így egyszerűen képtelenség élni. Ezt is el lehet ott mondani.) Ezért, amikor mi arra gondolunk, hogy szabadság, a politikai diskurzusban kénytelenek vagyunk azt mondani, hogy autonómia, mert ez a politikai szférában egy operáns fogalom. De a mi tulajdonképpeni célunk a szabadság. Mert mi az emberek problémáját szeretnénk megoldani, és az ő számukra az igazi szükséglet nem valami absztrakt politikai kategória vagy forma, hanem az, hogy kisebbségként is valóban szabad embereknek érezhessék magukat. Ezt a fő célt szolgálja az autonómia, mely csupán keret – de keretként véleményünk szerint elengedhetetlen – a szabadsághoz: ahhoz, hogy egy kisebbség a rá és csakis rá tartozó, az őt és csakis őt érintő kérdésekben maga dönthesse legjobban belátása szerint, érdekeinek megfelelően, szabadon, felnőtt emberhez illően. Mert ezek az emberek ugyan kisebbségiek, de nem kiskorúak is („minoritari, dar nu și minori”), akik mások (a többség) gyámkodására legyenek utalva, arra, hogy folyton mások magyarázzák el neki, és mások döntsék el, hogy neki mi jobb.

Itt nagy a kísértés, hogy bele vesszünk a végeérhetetlen jogi és politikai eszmefuttatásokba, precedensekre való hivatkozásokba, sikeres európai példákba stb. Nem hiszem, hogy ezzel közelebb jutunk a problémamegoldáshoz. (Ezekre biztosan az lenne a válasz, hogy a mi helyzetünk egészen más, mint az övék, és ez ráadásul még tökéletesen igaz is: az ismert sikeres példák közt sincs két egyforma, ezek mind úgy születtek meg, hogy az emberek mindenütt megtalálták a megoldást a saját problémájukra, nem egy mások problémáira készült modellt másoltak le. Ezt azért jegyzem meg, mert ha elhangzik, hogy az a megoldás, amit mi javasolunk, éppen így sehol sem található meg Európában, azt lehet mondani: De hát, uraim, ez abszolút természetes. Nekiünk nem a mások problémáját kell megoldanunk, hanem a magunkét. Éppen Önök hívták fel rá többször a figyelmünket, hogy a mi helyzetünk egészen sajátos, az ismert példák közül egyikhez sem hasonlítható. Ezzel mi is egyetértünk. És ha elfogadjuk, hogy a probléma egyedi, akkor az csak természetes, hogy a megoldásnak is egyedinek kell lennie.) Inkább arra kellene törekedni, hogy ezt a kérdést

emberközelen tartjuk, és példákat adjunk arra, mennyi gondjuk keletkezik abból az embereknek, ha mások döntenek helyettünk a mi sajátos problémáink terén. A legnagyobb jóindulat esetében is rossz döntés születik, mert aki hozza, távol van a problémától.

Egy példa a sok lehetséges közül (amitől a harmadik félnek is azonnal égnek áll a haja, de lehet, hogy a tanügyminiszter úr is kénytelen lesz elgondolkozni rajta) az, ami az oktatásban történik. El kell mondani, hogy jelenleg Romániában nincs biztosítva nemhogy az anyanyelvű oktatás megfelelő formája, de még az sem, hogy a magyar gyerek az iskolában megtanulhasson románul. Pedig ez nekünk nagyon fontos érdekünk. De mert nem ismerik a helyzetet, akik döntenek, sőt a jelekből ítélhetően még csak nem is kíváncsiak rá, úgy határoztak, és ragaszkodnak hozzá, hogy az I–IV. osztályban még külön tankönyv és program szerint tanulják ugyan a gyerekek a románul, V.-től viszont már ugyanabból a tankönyvből kell tanulniuk, ugyanazon program szerint, mint az anyanyelvű román gyerekek, holott a magyar gyerekek még nem tudnak románul. (NB. Az ötödikes románkönyvben tucatjával találtam olyan szavakat, amelyekhez szótárra volt szükségem, 18 évi bukaresti tartózkodás után!) Az igaz, hogy funkcióját tekintve Romániában a román nyelv a magyar gyerekeknek nem idegen nyelv, hanem (szakkifejezéssel:) második nyelv (second language). De ez mit sem változtat azon, hogy a nyelvtanulást tekintve semmivel sincs vele könnyebb dolga, mint akármelyik idegen nyelvvel. A magyar gyerek a IV. osztállyal befejezi az intézményes nyelvtanulást, ami utána következik, az erre teljesen alkalmatlan forma. A legtöbben egyszerűen feladják: áttérnek a magolásra, értelem nélkül, de tudok olyan esetről, hogy hatodikos gyerek neurotikus tüneteket kezdett produkálni, éjjel kettőkor felköltötte az apját, hogy ő nem tudja a románul, keljen fel, segítsen neki, mert mi lesz övele holnap. Keveset mondok azzal, hogy ez felháborító. Nem áll az, hogy a román nyelvet az utcán is elsajátíthatja minden magyar gyerek: az 1992-es népszámlálási adatok szerint számítva Romániában mintegy 450 000 magyar (a romániai magyarság mintegy 27,5%-a!) olyan településeken él, ahol a magyarság számaránya 90–100%. Hol beszéljen az ilyen gyerek románul az utcán? És mindennek a teteje, hogy ha megfelelő tankönyvek, hatékony nyelvoktatási programok híján a magyar gyerek még a VIII. osztály végén sem tud románul, azért is minket tesznek felelőssé, azzal vádolnak, hogy mi nem akarunk megtanulni románul, ha meg a gyerek vegyes lakosságú vidéken úgy-ahogy mégis megtanul, akkor az a baj, hogy miért nem beszél tökéletesen (ahogy még a románok sem). Pedig a románitanításnak ezt a gyakorlatát nem mi határoztuk így meg, minket meg sem kérdeztek, mi felelne meg nekünk jobban. Hát például az ilyen dolgok miatt kell nekünk az autonómia. Hogy ilyesmi ne fordulhasson elő. Hanem legyen meg a szabadságunk úgy dönteni, ahogy mi jónak látjuk.

(Ha már az oktatásnál vagyunk, legyen itt még valami, amire szükség lehet. A hatékony nyelvoktatás egyik alapfeltétele, hogy a gyermek érezze, hogy ezt nem ráerőszakolják. Kiterjedt nemzetközi szociolingvisztikai és pszicholingvisztikai felmérések mutatják, hogy az önkéntes nyelvtanulás átlagban 1,6-szer eredményesebb a kényszerítetté. Ennek

igazolására jó példa az, hogy Románia felnőtt lakosságának elég nagy százaléka hét éven át tanult oroszul az iskolában – és hányan beszélünk ma oroszul? Pedig az orosztanítás módszertana annyival jobb volt a mai románitanításénál, hogy végig nyelvtanítás volt, nem feltételezték rólunk, hogy valahonnan már eleve kellene tudnunk oroszul! Ennek az a tanulsága, hogy amíg úgy fogják fel, hogy nekünk nem jogunk, hanem kötelességünk tudni románul, addig eredményre se számítsanak.)

A magyar és a román nyelv két külön nyelvcsaládba tartozik, nagyon távol állnak egymástól. Sok román természetesnek tartja, hogy számára képtelenség volna megtanulni magyarul, annyira nehéznek találja. Hogy lehet akkor mégis, hogy ugyanakkor azt is ugyanolyan természetesnek veszi, hogy viszont minden magyarnak kötelessége tökéletesen tudni románul? Hiszen a magyar semmivel sincs messzebb a romántól, mint a román a magyartól: a magyarnak románul tanulni semmivel sem könnyebb feladat, mint a románnak magyarul tanulni, hiszen ugyanarról a strukturális különbségről van szó, bármelyik oldalról nézzük is.

Régi gond, hogy a gyerekek – a románok is – általában túl vannak terhelve. De a magyar gyereknek, ahhoz, hogy ugyanazt a nyolcosztályos vagy érettségi diplomát megszerezze, még sokkal többet kell befektetnie, mint a románnak, mert neki van egy plusz tantárgya: a román nyelv és irodalom. (Nem a magyar! Az neki ugyanúgy anyanyelvi óra, mint a románnak a román, és ezek körülbelül egyforma nehézségűek mindegyik számára.) Ez még akkor is jókora többletterhelés volna, ha a román nyelvtanítás módszertana és tanterve tökéletesen alkalmazkodna a magyar gyerek szükségleteihez. De nem alkalmazkodik. Miközben pedig a magyar gyerek sok-sok órát ül a románkönyv mellett, és kétségbeesve próbálja teljesíteni a teljesíthetetlen feladatot, aközben a román gyerek sportolhat, játszhat, pihenhet vagy másképp hasznosíthatja az időt. Magát a többletórát mint olyat mi nem tekintjük diszkriminációnak (csak a kisebbségi helyzetből adódó pechnek), hiszen a gyereknek magának lesz később szüksége a román nyelvre. De tagadhatja-e jó lélekkel a tisztelt partner, hogy a magyar gyerek már csak emiatt is hátrányban van a románhoz képest, aki sokkal kevesebb energia-befektetéssel érheti el ugyanazt az eredményt? És nem tekintené-e méltányosnak, ha ezt a helyzetből adódó túlterhelést valahogy megpróbálnánk kompenzálni?

Viszont mi történik ehelyett? Azok, akik helyettünk és megkérdezésünk nélkül döntenek arról, hogy nekünk mi jobb, még rátesznek egy lapáttal: úgy intézkednek, hogy a magyar gyerek ráadásul még Románia történelmét és földrajzát is ne anyanyelvén tanulja, ahogy könnyebb volna neki, hanem románul, ahogy nehezebb neki, mert igazából nem is érti, mit tanul! A román gyerek persze ezt is anyanyelvén tanulja. És mindez kizárólag csak azért kell hogy így történjék, mert bizonyos politikusoknak, akiknek nincsenek magyar gyerekeik, ez egyszerűen így tetszik. És ők döntenek el, hogy a mi gyerekeink milyen nyelven tanulhatnak, és milyenen nem. (Mondják meg őszintén a tisztelt partnerek: tudnák-e magukat szabad

embernek érezni ilyen körülmények között, teljesen kiszolgáltatva a többség szeszélyeinek?) Ezt, ha egyáltalán, úgy indokolják, hogy ez is segíti a magyar gyereket, hogy megtanuljon románul. Ezt az érvet érezzük mi mind közül a legcinikusabbnak: mert miközben ott, ahol annak helye volna, a románórán lehetetlenné teszik, hogy a gyerek megtanuljon románul, ezt olyan órán akarják pótolni, úgymond, ami nem erre való. (Ha a gyerek a történelemóraára készülve tulajdonképpen románul tanul, akkor a történelmet vajon mikor fogja megtanulni?)

Hát ezért harcolunk mi az autonómiáért: hogy szabad emberek legyünk, és hogy megszűnjék például a fenti és a sok más ehhez hasonló, teljesen abszurd helyzet. Hogy sajátos, minket és csakis minket érintő problémáinkról azok dönthessenek, akik egyáltalán tudják, miről van szó.

4. Zászló, himnusz, március 15-e. *Ebből is konfliktus keletkezik mindig, ezek tipikus példái a félreértésből, illetve a félretájékoztatásból származó konfliktusoknak. Ismételten, újra meg újra azzal vádolnak, hogy mi Magyarország zászlaját tűzzük ki, Magyarország himnuszát énekeltük, és Magyarország nemzeti ünnepét ünnepeltük. Sajnáljuk, hogy bár többször is elmondtuk, a román nyelvű tömegtájékoztatási eszközök még mindig nem segítettek hozzá a román olvasót, tévénézőt, hogy megértse: a zászló, amit mi kitűzünk, nekünk etnikai szimbólumunk [most etnikai-t kell mondani, mert ha național-t mondunk, akkor ezt angolra is így fordítják majd, és angolul a national egyértelműen „állam(nemzet)i”-t jelent!]. Ezt a zászlót a magyarok a világ minden részén szabadon kitűzhetik ünnepeiken és összejöveteleiken, az USA-tól Ausztráliáig, és senkinek sincs ellene semmi kifogása. Ugyanolyan természetes, mint ahogy a kanadai hatóságok sem szólnak bele, ha az ottani románok összejöveteleiken kitűzik a román trikolorót, mert igenis kitűzik, ezt a román tévében is láhattuk. Mi nem Magyarország zászlaját, hanem a magyar zászlót, a világ összes magyarjának zászlaját [steagul maghiarilor de pretutindeni] tűzzük ki, ami etnikai identitásunk szimbóluma. Ugyanúgy, mint ahogy nem Magyarország himnuszát, hanem a magyar himnuszt énekeltük, akárcsak mindenütt a világon a magyarok. Ez történetesen egybeesik Magyarország himnuszával, de erről mi nem tehetünk. Ha a magyar parlament holnaptól más állami himnuszt vezetne be, mi továbbra is ezt énekelnénk, mert ez a mi etnikai szimbólumunk is, amit egyébként mint egyben egyházi éneket hagyományosan az istentiszteletek végén is el szoktak énekelni a világon mindenütt. Sajnáljuk, hogy a dolog teljes félremagyarázásával némely politikusok olyan hangulatot alakítottak ki ezzel a dologgal kapcsolatban, hogy ezeknek az etnikai szimbólumoknak a használatát sokan meg akarják tiltani. Pedig ezek szabad használata számunkra azt jelenti, hogy szabad nekünk ebben az országban magyarnak lenni. Ha pedig tiltják, az azt jelenti, hogy nem szabad. Az irredentizmus belemagyarázása valószínűleg tudatlanságról, de nincs kizárva, hogy bizonyos esetekben rosszhiszeműségről tanúskodik.*

Azt pedig már csakugyan illene tudni, hogy március 15-e nem Magyarország nemzeti

ünnepe, sőt sohasem is volt az. Magyarország nemzeti ünnepe tudvalevőleg augusztus 20-án van. Március 15-e a magyar szabadság ünnepe, jelentése egészen egyszerűen az, hogy szabadon megélhetjük, hogy magyarok vagyunk. Megértjük, hogy ennek pontos tartalmát és jelentését elég nehéz világossá tenni románok számára, mert nehezen tudunk egy hasonló román ünnepet melléállítani analógiaként. A jelentését legjobban az fedi, ami a románok számára Eminescu születésnapja, amelyet a világon mindenütt megünnepelnek, ahol csak románok élnek, mint a román nyelv, a román kultúra és egyáltalán a román identitás napját. (A magyarok számára ez a nap elsősorban Petőfi nevével kapcsolódik össze.) És ugyanúgy, ahogy Eminescu születésnapjának megünnepelése sem valami magyarelles dolog, március 15-e jelentésében sincs semmi, ami a románok ellen irányulna.

Úgy gondoljuk, nagyon sokat segítené a problémamegoldásban, ha a román fél jelen levő tagjai elvállalnák, hogy miután hazamegyünk, ezt a rendelkezésükre álló eszközökkel, a média révén elmagyaráznák a román olvasóknak, tévénézőknek. Biztosak vagyunk benne, hogy ezt az egyszerű dolgot a román nép nagyon könnyen megértené és el is fogadná, és ha ők mondanák el, nagyobb hitele volna, mint ha mi mondjuk, mert velünk szemben már nagyon sok gyanakvás van beléjük táplálva. Erre annál inkább szükség lenne, mert közeledik március 15-e, és félő, hogy a rosszindulatú kommentátorok megint problémát kreálnak abból, ami pedig tulajdonképpen nem az. Ugye, számíthatunk erre?

5. Rossz közérzetünk. Nem politikai, hanem annál sokkal fontosabb: emberi probléma. Ezt mi kell hogy felvessük, mert ez a mi problémánk. Van Romániában olyan pártelnök (ráadásul egy kormánykoalícióbeli párté!), aki a fél országot alarmirozza, ha megjelenik egy magyar nyelvű cégtábla, mivel ez öszerinte súlyosan megsérti a románok nemzeti méltóságát. De vajon nekünk nincs nemzeti és emberi méltóságunk? Azt bárki büntetlenül sértegetheti? Hogyan érezhetnénk mi jól magunkat ebben az országban, hogyan érezhetnénk ezt igazi otthonunknak, mikor a nagy nyilvánosság előtt egyfolytában sértegetnek, gyaláznak és a leghihetlenebb módon rágalmaznak bennünket és üznek csúfot belőlünk? Mikor olyasmiket írhatnak rólunk büntetlenül az újságokban, hogy mi barbár, civilizálatlan nép vagyunk, hogy katonai alakulatokba szerveződve, felfegyverkezve várjuk, hogy megtámadhassuk az ártatlan románokat? Emlékszünk: mikor Romulus Vulpescu minden alap nélkül elhíresztelhette rólunk, hogy mi a románok levágott fejével futballozunk, semmi bántódása nem eshetett érte, mert úgymond „nem rosszhiszeműen írta, amit írt”. Még csak állításának visszavonására sem kényszerült, sokan ma is azt hiszik, hogy az igaz volt. Stb. Hát csakugyan ott tartanánk, hogy a másik fél oldalán némely felelős politikusokat még arról is nekünk kell meggyőznünk, hogy mi emberi lények vagyunk? Hogy nekünk is van önérzetünk és méltóságunk?

Azzal is folyton megaláznak, hogy újra meg újra azt követelik rajtunk, hogy nyilvánítsuk ki lojalitásunkat, mintha valamikor is olyasmit tettünk volna, amiből arra lehetett volna következtetni, hogy nem vagyunk azok. Sokszor megfogalmazódott úgy is, hogy

a magyarok legyenek lojálisak nem is Romániához, hanem egyenesen a románokhoz. Azt viszont soha senki nem mondta még, hogy a románok is legyenek lojálisak a magyarokhoz. Hogy van ez a dolog? És mit tettek eddig a pártok, a kormány, az államelnök azért, hogy könnyebb legyen nekünk nemcsak tetteinkben, hanem emocionálisan is lojálisnak lenni ehhez az országhoz? Szó nélkül, egyetlen árva megjegyzés nélkül elnézték, hogy itt bárki azt csinálhat velünk, azt mondhat rólunk, amit akar, sőt elhamarkodott nyilatkozataikban gyakran maguk jártak elől a rossz példával. (Igaz, volt egy-két halványpozitív nyilatkozat is. Méltányoljuk azt is, hogy az utóbbi napokban biztató változást is tapasztalunk ezen a téren, reméljük, hogy ennek nemcsak konjunkturális okai vannak. De mi ez még a rágalmozó cikkek, kommentárok, nyilatkozatok százaihoz, ezreihez képest?) A sajtószabadság fontos vívmányunk. De ez minden civilizált országban véget ér ott, ahol az emberek és közösségek rágalmozása, az uszítás, a gyűlöletkeltés kezdődik. Ez ott már büntetőjogi probléma. Mikorra remélhetjük, hogy nálunk is az lesz, és az a gyakorlatban nem úgy fog működni, mint Vulpescu esetében?

*

A fenti ötleteket inkább csak szemléltetéseként írtam le annak, hogy milyenféle probléma-megközelítést látnék én ott célszerűnek. Az emberközelen való mozgást és a politikumtól való távolodást természetesen nem kizárólagosan értem. Amikor jogi vagy politikai természetű a probléma, természetesen a megfelelő terminusokkal érvelünk. De ezt a kettőt – az emberi és a politikai-jogi problémát – egyszerre tartva szem előtt sokszor könnyebb egy jó választ találni. (Például ha Năstase el fogja mondani – mert el fogja –, hogy az a baj, hogy ez a dolog túl van politizálva, arra rögtön mondani lehet, hogy tiszta igaz, de ez az embereket nem vigasztalja, nem segít rajtuk, a szenvedést pedig fokozza, nem enyhíti, márpedig ez mégiscsak fontosabb volna, mint ennek vagy amannak a pártnak a politikai érdeke. Az emberek nyugalma és szabadságát nem áldozhatjuk fel politikai vagy személyes érdekek kedvéért. Mit lehet mégis tenni?)

Végül: el kell mondani, hogy amit itt csinálunk, az az abszurditás teteje. Az ország tele van problémával, ezek közül egyesek megoldása valóban nemcsak az embereken múlik. Például a gazdaság normalizálása az embereken kívül sok mindentől függ. De amiről itt beszélünk, annak legnagyobb része egyszerű emberi jó érzés, jóakarát kérdése: olyan, hogy ha ma elhatároznánk, hogy csakugyan meg akarjuk őket oldani, ezek egy héten belül meg lennének oldva, csak a gyakorlati kivitelezés volna hátra. Ráadásul a megoldás mindenkinek érdeke volna. A magyar ember rosszul érzi magát ebben a helyzetben, de a román sem érezheti magát fényesen, ha állandóan a magyar mumussal fenyegetik. Neki sem hiányzik, van baja elég amúgy is. A kormánynak szintén nem hiányzik ez a probléma, az ország rengeteget veszít emiatt, pedig milyen fontos volna a stabilitás garanciája, hogy valami külföldi tőke is jöjjön. Az abszurditás pedig az, hogy miközben jól tudjuk, hogy mindnyájunknak érdeke a megoldás, mi csak ülünk itt, és úgy beszélünk a problémáról,

mintha valami természeti katasztrófáról volna szó, mintha nem csupán az embereken múlna, *hogy van-e probléma egyáltalán, vagy nincs! (Jó példa erre a kétnyelvű feliratok/helységnevtáblák kérdése. Réges-rég túl lehetnénk az egészen. A román felirat melletti magyar nyelvű egyetlen románnak sem sérti semmilyen érdekét: sohasem volt szó arról, hogy a román helyébe, csak arról, hogy mellé tegyünk. Hol az a román ember, akinek ebből valami tényleges kára származhatna? Az Alkotmány szerint mindnyájunknak ugyanazok a jogaink. S akkor hogy lehet, hogy ahhoz, hogy a feliratokat anyanyelvükön is lássák, csak a románoknak lehet joguk, a magyaroknak nem? Az igaz, hogy ezeknek a feliratoknak elsősorban szimbolikus jelentésük van. A konfliktusos helyzetek azonban gyakran éppen a szimbolikus jelentések mentén alakulnak ki, az ilyen helyzetek megszüntetésében ezeknek rendkívül nagy a jelentőségük. Annak a változatnak, amelyet mi javasoltunk, a szimbolikus jelentése ez: „ebben az országban egyformán helye van románnak, magyarnak, mindegyik otthon érezheti magát benne”. A tiltás viszont – és implicite sajnos az ezt támogató kormány is – ezt a jelentést/üzenetet adja tudtunkra (és nemcsak nekünk): „ebben az országban jog szerint csak a románoknak van helyük, csakis ők vannak benne otthon, a magyarok pedig nem, tehát igyekezzenek megbecsülni a románok kivételes vendégszeretét”. Igen, mindkét jelentés szimbolikus. De vajon melyikre lehet jövőt, tartós együttélést is építeni? Nem lát-e a hatalom ellentmondást abban, hogy miközben a nemzeti megbékélés szükségességét hangoztatja, ugyanakkor a kétnyelvű feliratok üzenetét nem karolja fel, nem segíti elő a megoldást, hanem prefektusai által még onnan is levéteti a kétnyelvű táblákat, ahol azok már megvoltak, teljesen egyértelművé téve ezáltal, hogy nemcsak hogy nem ért egyet azzal az üzenettel, hogy itt mindenkinek egyformán helye van, hanem egyenesen megtiltja ennek a gondolatnak még a szimbolikus kifejezését is? Íme: egy egyszerű probléma, amelynek megoldása semmi másra nem múlik, csak az embereken, a megértés és jóindulat hiányán. A megoldás még pénzbe sem sokba kerülne, a megoldatlanságából származó gondok, kontraproduktív viták és más következmények sokkal többbe kerülnek az országnak. – Az atlantai kiruccanás árából alighanem meg lehetett volna oldani az egészet.)*

Ezt a szöveget tehát minden résztvevő megkapta. Kötve hiszem azonban, hogy mindegyikük el is olvasta volna figyelmesen, gondolkozva is közben a miértekről és hogyanokról, mert annak alapján, amit utólag megtudhattam a „dialógus” lezajlásáról, úgy láttam, hogy bizony most sem tanulták meg rendesen a leckét. Persze tudtam én azt már akkor, hogy csak úgy, minden gyakorlás nélkül ez aligha fog igazán jól menni, gondoltam is rá, hogy kellene tartanunk előtte egy tréningyszerű főpróbát, de mikor a résztvevők névsorát végignézttem, és ott olyan neveket láttam, mint Borbély László, Csapó József, Frunda György, Markó Béla, Tokay György és Tökés László, azt hiszem, helyesen gondoltam, hogy ilyen fontos emberek aligha lesznek kaphatók arra, hogy az idejüket ilyen „nevetséges

játszadózásra” pocsékolják, úgyhogy ezt fel sem vettem.

Hogy aztán mi történt Atlantában, arról elég megbízható képet alkothattam magamnak Tőkés László azon frissiben, 1995. február 23-án írt részletes beszámolójából. Sajnos rosszul kezdődött a dolog, mégpedig olyan okból, amely arra vallott, hogy a PER professzionálisan megint nem állt a helyzet magaslatán. A moderátor Allen Kassof, akinek szakértelmét amúgy Tőkés László külön is méltatja, egyszerűen nem tudta kezelni azt a helyzetet, amelynek kialakulásában ráadásul nekik is szerepük volt: miután írásban biztosították felőle a magyar résztvevőket, hogy Emil Roman, a kormánykoalícióban akkor részt vevő Román Nemzeti Egységpárt parlamenti képviselője és frakcióvezetője, aki teljesen illetéktelenül, magánkezdeményezésből volt ott, csak megfigyelőként lesz jelen, ez se szó, se beszéd, odaült a kerekasztalhoz, hogy márpedig ő teljes jogú résztvevőként akar ott lenni, s a magyar résztvevők ezt kétórás kellemetlen alkudozás után végül is kénytelenek voltak lenyelni. A PER-nek ez a szakmai műhibája pedig sokat rontott a jó dialógus kialakulásának esélyein, mert ezzel már a legelején odalett a magyar résztvevők bizalma a moderátor pártatlanságát illetően. (Tőkés László eleve úgy látta még ekkor is, hogy a PER román kormányérdekeket szolgál, ez a kínos szakmai melléfogás pedig nagyon megerősítette őt ebben a hitében.)

Ez után az incidens után aztán mégis elkezdődött a „dialógus”. Szegény Allen Kassofot csöppet sem irigyeltem, igen nehéz moderátori szerepe lehetett. De sajnálni sem sajnáltam túlságosan, hiszen úgy láttam, ezt többek között annak is köszönhette, hogy még mindig nem vette észre, hogy az ott részt vevő „magánszemélyek” számára részletesen tisztázni kellett volna, hogy mi a dialógus, és mi a tárgyalás, és hogy ők most a kettő közül melyiken vannak éppen. A résztvevők ugyanis a jelek szerint mindenáron úgy akartak viselkedni, mintha tárgyaláson lettek volna, nem dialóguson, és pedig a beszámolóból kivehetően a magyarok sokkal inkább, mint a románok, akik számára nem annyira a dialógusban való jártasságuk, mint inkább kulturális beidegződéseik nagyon megkönnyítették, hogy magánemberi pozícióba helyezkedjenek. Tőkés Lászlót ez szemlátomást fel is bosszanthatta, hiszen azt írja beszámolójában: „Chebeleu Traian elnöki tanácsos [...] sietett túlhangsúlyozni, hogy valamennyi résztvevő *személyi minőségben* van jelen – következésképpen senkit sem képviselünk [...]. Ez a motívum a későbbiekben többször is előkerült – valamennyiszer alibi gyanánt, illetve olyan esetekben, amikor a román fél ki akart bújni a felelősség alól, mondván, hogy személyi minőségben az elhangzottak tárgyában semminémű kötelezettséget nem vállalhat. Markó Béla elnök találóan mutatott rá, hogy a jelenlévők többségének magas kormányfunkciója mégiscsak köti őket, és súlyt kölcsönöz szavuknak. A tárgyalófél kétes státusza ugyanis olyan *kettősséget* eredményezett, mely jóformán komolytalanná tette az egész megbeszélést, és balkáni típusú taktikázásra nyújtott tág teret partnereinknek.” (Tessék odafigyelni valamire: ebben a dologban Tőkés László és Markó Béla véleménye tökéletesen megegyezett! Ezért is mondom, hogy majdnem mindegy az, hogy valaki „radikálisan” nem tud-e valamit, vagy „mérsékeltlen”.)

Hát ez bizony kellemetlen lehetett. Az RMDSZ részéről ott van hat ember, mandátummal felszerelve, tárgyalóképesen, a velük szemben ülők meg azt mondják, hogy ők magánemberként vannak ott, és úgy próbálnak viselkedni, mint aki dialógusra jött, nem tárgyalásra! A moderátor hiába is próbálja a dolgot a dialógus felé terelni, különösen miután az elején azt a fatális hibát elkövette: akik mindenáron tárgyalni akarnak, ebből csak annyit értenek meg, hogy a moderátor nyilván részrehajló, és technikai trükkjeivel alájátszik a román fél „alibijének”. Az amerikaiak pedig, akik ott vannak, és látják ezt az egészet, megállapítják, hogy az RMDSZ-szel igen nehéz párbeszédet folytatni, mert hiába igyekszik a román fél a dialógus szabályait betartani, ha emezek meg nem. (Mikor ezt a beszámolót először olvastam, csak fogtam a fejem, és sülyedtem el szégyenletemben. Ráadásul, mikor közlőrl elképzelttem, azt is láttam, hogy az egész RMDSZ-delegációban Tőkés László volt a legelőnytelenebb helyzetben. Nem mintha ő viselkedett volna ott a legcélszerűtlenebbül, hiszen ilyen szempontból aligha lehetett nagy különbség a küldöttség tagjai között. De ő volt az, akiről az amerikaiak is tudták, hogy nemcsak ismert emberjogi harcos, hanem ugyanakkor református püspök is, így már csak e párhuzamosság alapján is és éppen Atlantában lehetetlenség is lett volna, hogy ne próbálják azonnal Martin Luther Kinghez mérni, és vele összehasonlítani, tehát akaratlanul is azt várni tőle is, hogy ő is tudja azt, amit pedig Martin Luther King nagyon tudott.)

Pedig – mentségére legyen mondva – Allen Kassof aztán szakmailag mindent megpróbált, ami csak tőle tellett. De mit láttak ebben, és mit értettek meg ebből a magyarok? Idézem a beszámolóból: „A kirakat-politika sikerét szolgálta magának a kerekasztalnak, illetve a PER-féle dialógusnak a *politikai filozófiája*. Küldöttségünk többsége ott, Atlantában értette meg igazán, hogy miben is állott annak idején a Neptun-találkozó lényege. Allen Kassof igazgató ugyanis a megbeszélések két napján ismételt és bőségesen kifejtette, hogy eredményeket kizárólag a »kis lépések« politikájával érhetünk el, csakis hogyha a *konkrétumokra* összpontosítunk, és gyakorlati eredményekre és *kompromisszumokra* törekszünk. Ezért aztán valahányszor a kisebbségi jogok elvi és jogi vonatkozásaira, az európai normákra vagy éppen a törvényességre terelődött a szó – a moderátor mindannyiszor *pragmatikus* irányba igyekezett terelni a beszélgetést. Fölöslegesnek és céltalannak ítélte az elvi és elméleti vitákat, és miközben mindkét félnek a véleményét és nézeteit tiszteletben kívánta tartani, példának okáért a belső önrendelkezés kérdésének vagy az otthon dúló propaganda-hadjárat ideológiai hátterének a megvitatását is félre akarta tenni.”

Ebben nekem csak a *kompromisszum* szó nem tetszik: én sohasem a kompromisszumok híve voltam, hanem a konszenzusé. E kettő között az a nagy különbség, hogy a kompromisszum tulajdonképpen két veszteséssel, míg a konszenzus két nyertesséssel végződik. Egy nyertesséssel végződő, egyoldalú kompromisszum pedig azért nem létezik, mert azt már nem is így hívjuk, hanem engedménynek. Kompromisszummal nem lehet egy problémát véglegesen megoldani, hanem legfeljebb csak annyit lehet elérni, hogy a konfliktus egy

mindkét félen feszültségektől terhelt nyugvópontra jusson. Így a kompromisszum tulajdonképpen kompromittálja a jó problémamegoldást. (A „kis lépésekről” azért nem mondok semmit, mert ezen az egy ponton nem vagyok benne biztos, hogy Tőkés László pontosan azt értette akkor, amire Allen Kassof gondolt.) Amúgy azonban dialógus esetében szakmailag csakugyan ezeket az elveket kellett volna követni, és ezen még csak csodálkozniuk sem kellett volna a résztvevőknek, ha tényleg elolvasták volna figyelmesen, amit pedig éppen ezért írtam le nekik előre, hiszen, mint látjuk, itt pontosan az van, amit abban már olvashattak volna.

A magyar fél azonban az ottani szabályok alkalmazására már csak azért sem igen lehetett képes, mert abban ugyan nagy rutinjuk volt már ezeknek az embereknek, hogy mikor „a kisebbségi jogok elvi és jogi vonatkozásaira, az európai normákra vagy éppen a törvényességre” kellett hivatkozni, és azokat kellett fejtegetni, hosszú *absztrakt* előadásokat tudjanak tartani akár álmutyából felköltve is, abban azonban semmi gyakorlatuk nem volt, hogy az emberek tényleges problémáiról *konkrétan* tudjanak beszélni (vagy egyáltalán gondolkozni), mert ez az RMDSZ-ben sohasem is volt nagyon fontos kérdés. Ugyanis az absztrakt beszédmód következtében az emberek ott egy idő után már úgynyira csak az elvi és elméleti dolgokkal voltak elfoglalva, hogy egyszerűen szem elől tévesztették az igazi célt, és azt kezdték célnak nézni, amiben pedig csak eszközt kellett volna látni. Például ahelyett, hogy: Romániában nagyon sok embernek okoz szenvedést vagy legalábbis kellemetlenséget, hogy bizonyos nyelvi jogaikat nem biztosítják intézményesen, vagy rendszeresen nem tartják tiszteletben, illetve megsértik őket, olyasmiket kezdtek problémának látni, mint például hogy Románia ratifikálta-e a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját, vagy nem, arról pedig, aminek a megoldásához nekünk nagyon jól felhasználható eszköz lehetett volna, ha ez már így lett volna, úgyszólván teljesen el is felejtkeztek. Igen jellemzőnek látom azt, ami a fenti idézetből kiderül. A résztvevők az akkor még javában dúló magyarellenes propaganda-hadjáratot is szóba hozták. Nagyon helyesen tették, „útmutatómban” ezt én is okvetlenül felvetendő problémának tartottam. Csakhogy ők ott ezt nem azért tették, hogy elmondhassák, milyen gyalázatosan érzik ettől magukat az emberek (pedig ráadásul éppen ez volt az egyik példám, amellyel érzékeltetni akartam, hogyan is kellene erről ezen a helyen beszélni!), hanem mindenáron az ideológiai hátterét akarták megvitatni, hiszen az RMDSZ-ben csak ahhoz szokhattak hozzá, hogy ezt lássák a fő problémának.

(Nemegyszer voltam kénytelen megkérdezni még SZKT-üléseken is, mikor már nem tűrhettem tovább: ha mi mindig és kizárólag csak a romániai magyarság helyzetével foglalkozunk, akkor ki fog az emberek tényleges, őket közvetlenül érintő problémáival törődni? Hiszen nem kellene elfelejtenünk, hogy Romániában nemcsak magyarság van, hanem igenis vannak itt magyar emberek is, mégpedig nem is kevesen, és ezeknek nem valami absztrakt helyzetük van, hanem egy sereg konkrét bajuk. Ennek a figyelmeztetésemnek azonban azért nem lehetett soha semmi hatása, mert a pártpolitikai

gondolkodásmódnak nemcsak igen sajátos logikája van, hanem igen hatékony önvédelmi eszközei is, itt például az, hogy az ilyen beszéd azonnal populizmusnak minősül, ez pedig abban az észjárásban egymagában is elég ahhoz, hogy diszkreditálja nemcsak a gondolatot, hanem azt is, aki mondja. Hasonlóképpen jártam egyébként azzal is, ha azt próbáltam szorgalmazni, hogy foglalkozzunk nagyon komolyan a magyar–román interetnikus viszonyokkal ezek mielőbbi rendezése érdekében, hiszen enélkül nem tudhatjuk a problémákat megoldani. Ez ugyanis abban az észjárásban már nem is populizmusnak minősült, hanem valami még annál is sokkal rosszabbnak: széplelkűségnek.)

A moderátor tehát izzadhatott rendesen, a magyarok azonban nem hagyták magukat félrevezetni. Megint a beszámolóból idézem: „Álláspontunk és a párbeszédben tanúsított magatartásunk helyessége messzemenően beigazolódott a kerekasztal ideje alatt. A »konkrétumokra« és »gyakorlati célokra« való szorítkozás *csapdát* jelentett volna számunkra. A két nap folyamán ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy a román tárgyalófél semmi »konkrétumot« nem hozott a tarsolyában, és semmi hajlandóságot nem mutatott »gyakorlati« engedmények megtétele és »kézzelfogható eredmények« elérése iránt.” Ami a „csapdát” illeti, lehet, hogy tényleg így igaz: bizony elég kínos lett volna, ha ott derül ki az amerikaiak szeme láttára, hogy az emberek tényleges problémáiról, bajairól, gondjairól *konkrétan* úgyszólván semmi figyelemreméltót nem tudunk mondani, és ezért menekülünk azonnal az absztraktumok világába, ahol aztán órákon át tudunk beszélni olyasmikről, amik pedig egy tapodtat sem visznek közelebb az igazi, konkrét problémáknak még csak az azonosításához sem, nemhogy a megoldásához. Hanem kiderül innen még valami, ami egy kicsit a moderátor professzionalizmusával is kapcsolatban van: ő ugyanis szorgalmasan terelgette volna a résztvevőket a konkrétumok felé, csak azzal az eggyel nem számolt, hogy a résztvevők nem biztos, hogy egyáltalán érteni fogják, mit jelent ez. Meg kellett volna tehát azt is magyaráznia, hogy a konkrétumokon nem olyasmit értünk, amit valaki is otthonról hozhatott volna a tarsolyában, valami kész határozatot vagy döntést valamely probléma megoldására, hanem egy sajátos, politikusok körében sajnos elég szokatlan beszédmódot, amely pedig nagyon sokat segíthet abban, hogy megértsük, elmondhassuk és megértessük mással is, mit is szeretnénk hát tulajdonképpen, és az miért is olyan fontos nekünk.

Így zajlott hát le az atlantai „dialógus”. Legfőbb hozadéka az lett, hogy a résztvevők közösen összeállítottak egy problémalistát (már nem emlékszem rá, miket tartalmazott), és megegyeztek abban, hogy arról még folytatni fogják az eszmecsere-t. Konklúzióként Tőkés László megállapítja, hogy az RMDSZ küldöttsége „a kerekasztal meghirdetett célkitűzései és a román fél deklarált jó szándéka iránti *megelőlegezett bizalommal* érvényesíteni igyekezett álláspontját, és politikai haszonra törekedett a két nap folyamán. Legfőképpen rajta múlt, hogy a kedvezőtlen körülmények ellenére végül is építő jellegű párbeszéd alakulhatott ki, és megszületett a *párbeszéd folytatására* vonatkozó egyezség. Természetesen ebben nagy szerepe volt a dialógus játékszabályait betartó és betartató *közvetítőnek*, személy szerint

Allen Kassof szakértelmének, másfelől pedig a *román fél* politikai intelligenciájának.”

Sajnos megint abba a helyzetbe kerültem, hogy éppen annak alapján, amit ebben a beszámolóban olvastam, nem tudok egy véleményen lenni Tőkés Lászlóval. Mert számomra teljesen egyértelmű, hogy itt bizony legfőképpen az RMDSZ küldöttségén múlt, hogy ami végül is ott kialakulhatott, azt jóindulattal is nehéz lenne dialógusnak nevezni. Remélem, senki sem fogja ezt, amit most (meg itt fennebb) mondtam, „Tőkés-ellenességként” értelmezni, hiszen ugyanolyan alapon, pontosabban alaptalanul értelmezhetné Markó-ellenességként is, és még hosszan sorolhatnám, szinte válogatás nélkül, hogy még ki-ellenességként. Nem „ellenesség” van ebben, hanem csak kiábrándultság és szomorúság. Mert nehogy azt higgye ám valaki, hogy azóta megtanulták, mi a különbség a dialógus és a tárgyalás közt!

Ezért a cikkemért, pontosabban a sajtókampány hangnemének elmarasztalásáért Dénes Lászlótól kaptam akkor egy barackot a fejemre, mégpedig Sütő Andrással együtt (az Erdélyi Napló Média mellékletében: 1993. szeptember 9.). Nem foglalkozom vele, mert annyi számomra teljesen felfoghatatlan elcsúszás van benne, hogy beérem annyival: olvassa már el Dénes László megint, mit írtam én, de ezúttal figyelmesen, ne úgy, mint akkor, majd azt, amit ő írt, utána pedig gondoljon erről azt, amit akar, de írni, ha ír, csak olyat írjon, ami igazolhatóan úgy van!

1994

TÖRVÉNY
AZ ETNIKAI ÉS NYELVI IDENTITÁSSAL KAPCSOLATOS
JOGOKRÓL,
VALAMINT AZ ETNIKAI ÉS NYELVI KÖZÖSSÉGEK
MÉLTÁNYOS ÉS HARMONIKUS EGYÜTTÉLÉSÉRŐL
(TERVEZET)

Ez a törvénytervezet lett volna, ha úgy tetszik, az én programom azoknak és csakis azoknak a problémáknak a megoldására, amelyek a címben megjelölt tárgyhoz tartoznak. (A romániai magyaroknak ezeken kívül nyilván más természetű problémáik is vannak, de azok nem tartoznak e törvénytervezet tárgyához.) Az van benne, amit véleményem szerint ezen a téren törvénnyel maximálisan elérhetünk, és ugyanakkor amit minimálisan el kell érünk, aminél alább tehát nem szabad hagynunk, mert ha mégis, akkor az emberek szabadsága és esélyegyenlősége óhatatlanul a gyakorlatilag is elérhető szint alatt marad, és azt nem szabad elfogadni. Nem eszményien maximalista módon van megfogalmazva, azzal a gondolattal, hogy ha majd alkudozni kell, akkor legyen miből engedni. Olyankor ugyanis mindig az szokott történni, hogy elkezdődik egy végeérhetetlen „húzd meg, ereszd meg”, aminek az lesz a vége, hogy helyenként megengedhetetlen engedményeket téve mi „eresztjük meg”. A célszerű tárgyalásstratégia itt az elvszerű: csakis azzal állok elő, amiben teljesen biztos vagyok, hogy ahhoz jogom kell hogy legyen, és ami gyakorlatilag biztosan meg is valósítható, utána pedig körmöm szakadtáig ragaszkodom az alapjában álló elvek betartásához. Tárgyalópartneremnek is tudnia kell, hogy olyan maximálist ajánlottam, ami egyben a minimális is, és én abból egy jöttányit sem fogok engedni, mert azzal az alapelveket sérteném meg, és ennek nemcsak az emberek látnák kárát, hanem a probléma sem lenne megnyugtatóan megoldva, márpedig ez mindkettőnknek: nekem is, és tárgyalópartneremnek is fontos kell legyen. Ha ő úgy látja, hogy valaminek a formáját meg lehet úgy változtatni, hogy neki is jobban megfeleljen, de az a tartalmát, illetve a hatását nem károsítja, abba szívesen belemehetek, hiszen éppen ezért akarom vele is megtárgyalni a javaslatomat, de ennél több engedményt a dolog természeténél fogva nem tehetek, mert engem senki sem hatalmazott fel arra, hogy az ő jogairól öhelyette lemondhassak.

Mivel azt szeretném, hogy mindenütt érthető legyen, mi miért van benne úgy szabályozva, ahogy van, apró betűs kommentárban fogom megmagyarázni, ahol szükségesnek látom.

I. FEJEZET
Definíciók és alapelvek

A) Definíciók

1. cikk – Jelen törvény értelmében

(1) *etnikai közösségeken* Románia állampolgárainak azon saját identitású csoportjai értendők, amelyekre együttesen érvényesek a következő kritériumok:

(a) sajátos, őket másoktól megkülönböztető etnikai, történelmi, kulturális, vallási és, legtöbbször, nyelvi jellegzetességeik vannak;

(b) tagjai az illető közösséghez tartozónak tekintik magukat, közösségi tudatuk van, igényt tartanak arra, hogy közösségüket mint olyat mások is elismerjék, identitásukat meg akarják tartani, és arra törekednek, hogy megőrizték mindazt, amiből önazonosságuk fakad;

(c) országosan legalább ezer személy tartozik hozzájuk.

Etnikai közösségekről van tehát szó, nem etnikai *kisebbségekről*. (Ez ugyanis nem kisebbségi törvény, hanem az, ami címe szerint is.) A megadott definíció egyaránt érvényes mindegyikre, akár kisebbség az amúgy, akár többség. Ezáltal az alábbiakban, amikor az egyes jogok gyakorlásának szabályozására kerül sor, ez egyaránt kiterjedhet és egyszerre terjedhet ki mindenkire, tartozzék akár a többséghez, akár valamely kisebbséghez. Ennek pedig az az előnye, hogy teljesen világossá válik: azok a jogok, amelyeket többségi szemszögből némelyek hajlamosak privilégiumoknak, azaz a kisebbségek valamiféle „többletjogainak” tekinteni, amelyek még a többség számára sincsenek törvényesen biztosítva (mert ráadásul valóban nincsenek, hiszen gyakorlásuk szabályozását mindig csak a kisebbségekre vonatkoztatva szokták megfogalmazni, és pontosan ezért keletkezik az a látszat, hogy ezek privilégiumok), valójában nem azok, hanem csak a jogegyenlőség elvének alkalmazásai az adott területen.

Az „ezer személy” konvencionálisan van megállapítva, erre ugyanis a dolog természeténél fogva nem lehetnek objektív kritériumaink. Azért lett éppen ezer, mert egyrészt ez az a minimális szám, amelyet ha elér vagy meghalad egy etnikai közösség lélekszáma, akkor a bevett gyakorlat szerint a népszámlálások is általában külön etnikumként tüntetik fel, és nem a „Mások” kategóriájába sorolják, másrészt erre precedens is van, például a magyarországi kisebbségi törvény. Olyan törvényről, amely erre egy ennél kisebb számot állapítana meg, sehol sem tudok. (Hogy egyáltalán miért kell egy ilyen számot megállapítani, arra l. alább a 8. bekezdés kommentárját!)

(2) *Nyelvi közösségeken* Románia állampolgárainak azon csoportjai értendők, amelyekhez országosan legalább ezer egyazon anyanyelvű személy tartozik.

A nyelvi és az etnikai közösségeket azért kell külön-külön definiálni, mert ezek nem fedik egymást. A magyar etnikai közösségbe beletartozik mindenki, aki magát magyar nemzetiségűnek vallja, függetlenül attól, hogy mi az anyanyelve. A magyar nyelvi közösségbe viszont a magyar anyanyelvűek tartoznak, legnagyobb részük természetesen magyar nemzetiségű is, de ide tartoznak a magyar anyanyelvű német, örmény, roma és más nemzetiségűek is. Ez a megkülönböztetés lehetővé teszi, hogy minden jog gyakorlását a neki megfelelő közösségre vonatkoztatva lehessen szabályozni: mikor nyelvi/nyelvhasználati jogokról lesz szó, ott mindig nyelvi közösségekről beszélünk, máskor pedig etnikai közösségekről. Ezzel el lehet kerülni azt a konfúziót és a törvény alkalmazását sok esetben értelmetlenné tevő helyzetet, amely például a román 215/2001 sz. helyi közigazgatási törvény nyelvhasználati kapcsolatos előírásainak célszerűtlen megfogalmazásából adódik. Ez a törvény bizonyos nyelvhasználati

jogokat biztosít olyan közigazgatási egységekben, ahol valamely nemzeti kisebbség számaránya meghaladja a 20%-ot. Mivel nem a nyelvi, hanem az etnikai közösség számarányát veszi tekintetbe akkor, amikor pedig nyelvi jogokat biztosít, olyan különös helyzetek is előálltak, mint például az, hogy ha a törvényt betű szerint betartanák, akkor romani nyelvű feliratokat kellene kitenni olyan községben, ahol azokat senki nem értené, csak azért, mert az illető község lakosságának 45%-át román anyanyelvű roma népesség teszi ki.

(3) *Országos etnikai/nyelvi többségen* az az etnikai/nyelvi közösség értendő, amelynek lélekszáma meghaladja az ország összlakosságának felét.

(4) *Országos etnikai/nyelvi kisebbségeken* azok az etnikai/nyelvi közösségek értendők, amelyeknek lélekszáma külön-külön nem éri el az ország összlakosságának felét.

A 3. és 4. bekezdés azt az elvet érvényesíti, amely szerint a többség és a kisebbség csakis „mérete” szerint különbözhet egymástól, és semmi másban nem. Ebből természetesen következik az, hogy többségnek nem szükségszerűen kell lennie mindenütt: ha mondjuk valahol úgy jön ki a 100%, hogy ebből *A* 45%-ot, *B* 30%-ot, *C* pedig 25%-ot tesz ki, akkor *A* nem a többség, hanem a legnagyobb kisebbség.

(5) *Helyi etnikai/nyelvi közösségen* valamely etnikai/nyelvi közösségnek egy olyan része értendő, amely egy adott helyi vagy regionális közigazgatási egységben él.

(6) *Helyi/regionális etnikai/nyelvi többségen* az olyan helyi etnikai/nyelvi közösség értendő, amelynek lélekszáma az illető közigazgatási egységben meghaladja az abban élő lakosság felét.

(7) *Helyi/regionális etnikai/nyelvi kisebbségen* az olyan helyi etnikai/nyelvi közösség értendő, amelynek lélekszáma az illető közigazgatási egységben nem éri el az abban élő lakosság felét.

(8) *Jogképes etnikai/nyelvi közösségeken* az olyan helyi etnikai/nyelvi közösségek értendők, amelyeknek lélekszáma legalább 8 százalékát teszi ki az illető közigazgatási egység összlakosságának.

Hogy éppen így hívjuk-e, vagy másképp, az teljesen mindegy. Ez a törvény nem arra való, hogy bizonyos terminusok használatának legitimitást biztosítson, hanem hogy az emberek viselkedését szabályozza úgy, hogy lehetőleg mindenki jól érezhesse magát, és senki se legyen másokhoz képest hátrányosan megkülönböztetve. Ezt is, amiről itt szó van, nevezhetnénk akárminek, akár *x*-típusú közösségnek is, nem maga a név számít, csak az, hogy ennek legyen valamilyen neve, hogy ne kelljen alább nagyon sokszor igen körülményesen újra meg újra elmondani azt, ami itt definíciószerűen meg van adva.

A 8 százalék szintén konvencionális, akár az 1000 személy. Itt viszont már nagyon oda kell figyelni, hogy mennyi legyen ez, mert ha ezt nem jól írjuk elő, akkor annak elég súlyos következményei lehetnek. Ugyanis bizonyos jogok gyakorlati érvényesítésének biztosítását a törvény csak ezen a számarányon felül teszi kötelezővé, ez pedig azt jelenti, hogy azoknak az embereknek, akik pechjükre olyan helyeken élnek, ahol az ő etnikai közösségük számaránya nem éri el ezt a küszöböt, nem ugyan a

jogegyenlőségük, de bizonyos jogaikkal való tényleges élésük lehetősége szükségszerűen sérül. Ezt azonban a megvalósíthatóságot is szem előtt tartva sajnos csak tudomásul vehetjük, de nem küszöbölhetjük ki, mert ilyen a dolog természete. A teljes elvi és gyakorlati jogegyenlőséget nyilván az biztosíthatná, ha ilyen alsó küszöb egyáltalán nem volna, de azt is meg kell érteni, hogy ha a 2002-es népszámláláskor például Kolozsváron találtak 29 törököt is, az ő kedvükért nem írhatunk ki mindent törökül is. Ezért vagyunk kénytelenek vele, hogy fájdalommal bár, de egy alsó határt megszabjunk.

Hogy mi legyen ez a küszöb, annak csakis egyetlen kritériuma lehet: a lehető legalsó, amellyel a törvény előírásait még meg lehet valósítani a gyakorlatban, hiszen minden százalékkal, amennyivel feljebb megyünk, embereket zárunk ki. Hogy ez hány százalék, arra nincs tudományosan megindokolható kritériumunk, de egy biztos: amennyivel már jól működik valahol a világon, annyival biztosan meg lehet valósítani. Ezért választottam a finnországi svédok példáját precedensnek, ott ez 8 százalék. Mivel pedig ez ilyen értelemben csakugyan precedens, ezt a 8 százalékot bárkivel szemben meg lehet védeni, aki megvalósíthatatlannak tartaná. Az RMDSZ kisebbségítörvény-tervezete ugyan 1993-ban 10%-ot írt elő, én azonban ezt az SZKT-beli vitáján nem szavazhattam meg, mert akkorára már utánaszámoltam az 1992-es népszámlálás adatai alapján, és nekem az jött ki, hogy ha 8-ról 10-re megyünk fel, azzal bizony mi csak magyarokat több mint 90 000-et hozunk hátrányos helyzetbe, és ebben más kisebbségek még nincsenek is benne! Úgy láttam, hogy ennyi embert nem szabad megfosztani bizonyos jogai tényleges gyakorlásának lehetőségétől csak azért, hogy abban a törvényekben egy kerek szám szerepeljen.

Ha ezt a számot 8 százalékban állapítjuk meg, az az 1992-es népszámlálás adatai szerint településszinten számítva az Erdélyben élő magyarok esetében azt jelentené, hogy sajnos még mindig kimaradna majdnem 66 000 ember, az erdélyi magyarok mintegy 4,1%-a. Ha a község, város, illetve municípium szintű közigazgatási egységeket nézzük, akkor körülbelül 70 000 jön ki. Sajnos úgy tűnik, ezen már nem lehet segíteni.

Legfeljebb annyit lehetne még tenni, hogy tárgyalópartnereinkkel valahogy megértetnénk: ha ez a szám 8%, akkor mi ugyan megoldottnak tekinthetjük a magunk problémáját, de még mindig nem használtuk ki maximálisan az elérhető nyereséget, amit az ország számára hozhatna. Mert ha ezt mi nem 8%-ban, hanem 7%-ban állapítjuk meg, az gyakorlatilag szinte semmi többlet tennivalót nem jelentene (az erdélyi magyarok esetében összesen 28 ilyen település volt 1992-ben, ez azonban akkor 10 982 embert jelentett volna, vagyis a 8%-nál már kimaradók egyhatodát!), így viszont nagyon könnyen elérhetnénk, hogy azontúl a világon nem a finn modell lenne az örökösen emlegetett jó példa, hanem a román modell, hiszen ez így kerülne be a nemzetközi köztudatba, és az a nyereség nekünk ezt messze megérné.

(9) *Etnikai/nyelvi közösségen kívüli személyeken* azok a román állampolgárok értendők, akik az országos etnikai/nyelvi közösségek egyikébe sem tartoznak bele.

(10) *Politikai nemzeten* az összes országos etnikai közösségek, valamint az etnikai közösségen kívüli személyek területi összetartozáson és azonos állampolgárságon alapuló érdekközössége értendő.

(11) *Kulturális nemzeten* a valamely országos etnikai közösséghez tartozó, illetve etnikai közösségen kívüli személyeknek más, Romániával szomszédos vagy nem szomszédos államok

velük azonos etnikai identitású állampolgáraival való közössége értendő.

Hogy miért van itt kétféle nemzet is, arra l. alább *Nyelvében él a nemzet* c. írást: azért, mert mind a kettőre szükségünk van, bizonyos esetekben az egyikre, másokban a másikra, és akkor jó, ha erre a világos beszéd lehetőségének biztosítása végett előre tekintettel vagyunk.

(12) *Esélyegyenlőségen* annak a lehetőségnek a biztosítása értendő, hogy egyenlő anyagi, szellemi, intellektuális és személyi feltételekből kiindulva minden állampolgár ugyanannyi anyagi, szellemi és intellektuális ráfordítással érhesse el ugyanazt az eredményt, és etnikai/nyelvi identitásából, illetve hovatarozásából más etnikai/nyelvi közösségekhez tartozó állampolgárokhoz képest semmiféle előnye vagy hátránya ne származhassék.

B) Alapelvek

2. cikk – (1) Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 1. cikke, valamint az Alkotmány 16. cikke értelmében minden állampolgárnak egyenlő méltósága van és egyenlő jogokat élvez, privilégiumok és diszkrimináció nélkül. Ez az alapelv megkérdőjelezhetetlen.

(2) A jogegyenlőségi elv feltétlen és semmilyen korlátozáshoz nem köthető érvényesítésének célja az esélyegyenlőség minél magasabb fokának biztosítása minden állampolgár számára.

Ez a törvény semmi más, mint ennek a törvénycikknek a konkrét emberi helyzetekre való lebontása. Szerencsére ez a két bekezdés csupa olyasmit tartalmaz, amit legalábbis programja és nyilatkozatai szerint minden parlamenti párt elfogad, ebben tehát teljes a konszenzus. Ha pedig ezt komolyan is gondolják, az már nagyjából azt kellene jelentse, hogy ezt a törvényt is mindenestül elfogadják úgy, ahogy van, legfeljebb a VII. fejezet, a jogalkalmazás gyakorlásának a szabályozása, pontosabban ennek módja képezheti vita tárgyát.

3. cikk – (1) Az egyenjogú állampolgárok etnikai/nyelvi identitás alapján létrejövő különböző etnikai/nyelvi közösségei csak a hozzájuk tartozó személyek számában különbözhetnek, jogi státusukban nem. Mindegyik etnikai/nyelvi közösség ugyanolyan törvényes elbánásban részesül.

Ez a bekezdés egyenesen következik az előzőből. Tulajdonképpen ez biztosítja azt, hogy Romániában ne a hegemonista nemzetállami szemlélet és gyakorlat érvényesüljön, amely szerint a román etnikai közösségnek kiemelt státusa van a többivel szemben. Ezt pedig csakis ezzel lehet megoldani, nem pedig azzal, hogy az állam nemzetállamként való meghatározását töröltetjük az Alkotmányból, hiszen ha ez az elv nem érvényesül, akkor nekünk már teljesen mindegy, hogy az ott van-e, vagy nincs. Ha viszont érvényesül, akkor már szintén teljesen mindegy. (Ha Románia „román jellegének” biztosítására – azt a kérdést szem előtt tartva, hogy de hát akkor miért hívják ezt az országot éppen Romániának – nem elég az, hogy lakosságának több mint 89%-át a román etnikai közösség, illetve 91%-át a román nyelvi közösség alkotja, aminek következtében a román nyelv az ország egész területén hivatalos nyelv, akkor ezt már

bajosan lehet bármivel is biztosítani.)

(2) Nem tekintendő a jogegyenlőség elve megsértésének, ha a méltányosság és a gyakorlati megvalósíthatóság elvének figyelembevételével e törvény bizonyos rendelkezések esetében az alkalmazás feltételeként megköveteli az egyes etnikai/nyelvi közösségekhez tartozó személyek meghatározott minimális számának vagy százalékarányának meglétét.

(3) Nem tekintendő privilégiumnak, ha az esélyegyenlőség fokának növelése érdekében az állam kisebbségvédelmi intézkedésekkel kompenzál bizonyos hátrányokat, amelyek elkerülhetetlenül következnek kizárólag valamely etnikai/nyelvi kisebbség alacsony lélekszámából, feltéve, hogy ezek az intézkedések nem sértik más etnikai/nyelvi közösségekhez tartozó személyek jogait.

Azért nem tekintendő privilégiumnak, mert ezzel csupán azt az elkerülhetetlen, törvénnyel megszüntethetetlen hátrányt próbáljuk kompenzálni valamennyire, mert teljesen nem lehet, ami a 2. bekezdésben elmondottakból következik.

4. cikk – Az összes állampolgár etnikai/nyelvi identitással kapcsolatos jogait garantáló és szabályozó jelen törvény célja, hogy biztosítsa

(a) az emberi méltóság feltétlen tiszteletben tartását, az emberi jogokat és szabadságjogokat, a személyiség szabad fejlődésének lehetőségét minden állampolgár számára, az Alkotmány 1. cikke 3. bekezdésének megfelelően;

(b) mindegyik etnikai közösség természetes létét és érvényesülését mind a politikai nemzet, mind pedig a kulturális nemzet részeként;

(c) a társadalmi és nemzeti megbékélést, a konfliktushelyzetek kialakulásának megelőzését, az etnikai/nyelvi közösségek harmonikus együttélését a méltányosság és igazságosság elvének feltétlen tiszteletben tartása és érvényesítése alapján.

A c. azért nagyon fontos, mert egy ilyen törvénynek végedes-végig a konfliktusmegoldás és konfliktus-megelőzés szempontjaira is tekintettel kell lennie, különösen egy olyan világban, mint a miénk, ahol ha egy ilyen tárgyú törvény erre nincs tekintettel, akkor az már maga is konfliktuskeltő lehet.

II. FEJEZET

Általános rendelkezések

Ez a fejezet olyan rendelkezéseket tartalmaz, amelyek minden állampolgárra vonatkoznak, függetlenül attól, hogy beletartoznak-e valamilyen etnikai/nyelvi közösségbe, vagy nem. Egytől egyig olyanok, amelyeknek alkalmazását már holnaptól el lehetne kezdeni, hiszen pénzbefektetés, anyagi háttér vagy infrastruktúra nem kell hozzájuk: egyszerűen csak a jóindulaton, megértésen és az elfogadáson múlik, hogy érvényesítjük-e őket, vagy nem. Normális világban szükség sem lenne rájuk, de mi sajnos nem abban élünk, ezért kell az ilyen helyzetekben való viselkedésünket törvénnyel szabályoznunk.

5. cikk – (1) Az etnikai/nyelvi önazonossághoz való jog alapvető emberi jog, amelyet Romániában a törvény minden személy számára garantál.

Itt nem „minden állampolgár” szerepel, hanem „minden személy”. Ebben értelemszerűen minden állampolgár benne van, de ezen túl az is, hogy ha egy arab diák éppen Romániában tanul, vagy ha egy magyarországi magyar hosszabb vagy rövidebb ideig Romániában tartózkodik, neki is elismerjük ezt a jogát, és garantáljuk, hogy azt itt senki sem fogja megsérteni, még ha ők nem román állampolgárok is, noha ez a törvény elsősorban a román állampolgárokra vonatkozik. Alább is mindenütt így van megfogalmazva a törvény: ahol az ilyen jogok biztosítása másokra is kiterjeszhető anélkül, hogy az nekünk bármibe is kerülne, miért ne mondhatnánk úgy, hogy „minden személy”? Hiszen ezek tulajdonképpen univerzális jogok. Ahol viszont a szabályozás csak a román állampolgárokra vonatkozik, ott az áll, hogy „minden állampolgár”.

(2) Minden személynek kizárólagos és elidegeníthetetlen joga van ahhoz, hogy etnikai/nyelvi identitását szabad döntés szerint felvállalja és szabadon kinyilvánítsa, azt megtartsa, fejlessze vagy megváltoztassa.

(3) A szülőknek kizárólagos joga, hogy kiskorú gyermekeik nyelvi/etnikai identitását meghatározzák, szükség esetén előzetes megegyezés alapján.

Szükség esetén: például vegyes házasságban. Ezt már csak azért is be kell ide venni, mert ezt ugyan nem lehet az egyes családok számára törvénnyel előírni, de legalább lehet sugalmazni vele a szülőknek, hogy így járjanak el, tehát hogy a döntést lehetőleg ne az egyik szülő hozza (például a nemi vagy etnikai dominancia elve alapján), hanem közös megegyezéssel alakítsák ki.

(4) Senki sem kényszeríthető arra, hogy etnikai/nyelvi identitását vagy hovatartozását megváltoztassa, és nem vethető alá ilyen kísérletnek. A kísérletet a törvény bünteti.

(5) Tilos bárkit is bármilyen céllal és bármilyen módon más etnikai/nyelvi identitásának nyilvánítani vagy más etnikai/nyelvi identitásuként kezelni, mint aminek az illető személy vallja magát. Az ilyen célú névelemzés vagy eredetvizsgálat tilos.

6. cikk – Minden állampolgárnak joga van az etnikai/nyelvi identitásával kapcsolatos személyi adatainak védelméhez.

7. cikk – (1) Minden állampolgárnak joga van ahhoz, hogy anyanyelvét és etnikai identitását, illetve hovatartozását az országos népszámlálás során szabadon megvallja, és ennek megfelelően regisztráltassa.

(2) A szülőknek joguk van ahhoz, hogy az országos népszámlálás során kiskorú gyermekeik anyanyelvét és etnikai identitását, illetve hovatartozását – szükség esetén a szülők közti előzetes megegyezés alapján – saját belátásuk szerint regisztráltassák.

(3) A népszámlálási adatokat felvevő személy az 1. és 2. bekezdésben megjelölt nyilatkozatokat köteles tudomásul venni, és ennek megfelelően regisztrálni. E rendelkezés áthágását a törvény bünteti.

8. cikk – (1) Etnikai/nyelvi identitása miatt senkit sem érhet semminemű diszkrimináció.

(2) Minden állampolgárnak etnikai/nyelvi identitására vagy hovatarozására való tekintet nélkül joga van

(a) a törvény előtti egyenlőséghez, egyenlő elbánáshoz a bíróságok és az igazságszolgáltatás minden más szerve előtt;

(b) az egyenlő és méltányos elbánáshoz politikai, gazdasági, szociális és kulturális téren, valamint a közélet minden területén.

(3) Minden állampolgárnak joga van ahhoz, hogy más állampolgárokkal egyenlő feltételek mellett juthasson munkahelyhez, közhivatali és a közszolgálati állásokhoz.

9. cikk – (1) Minden állampolgárnak etnikai/nyelvi identitására, illetve hovatarozására való tekintet nélkül joga van ahhoz, hogy szabadon és háborítatlanul éljen szülőföldjén, illetve lakóhelyén, és azt otthonának és más állampolgárokkal közös hazájának tekintse.

(2) Tilos bárkinek is ezt a jogát etnikai/nyelvi identitására hivatkozva megkérdőjelezni.

10. cikk – Tilos bárkit is etnikai hovatarozása vagy anyanyelve miatt emberi méltóságában megsérteni, bármilyen úton és módon megalázni, testi vagy verbális agresszió tárgyává tenni, etnikai/nyelvi identitását vagy közösségét bármilyen úton gyalázni vagy gúny tárgyává tenni. Az ilyen cselekményeket a törvény bünteti.

11. cikk – (1) A törvény tiltja és bünteti a kollektív bűnösség elvének hirdetését vagy alkalmazását.

(2) Egyetlen etnikai közösség sem tehető kollektíve felelőssé, nem vádolható és nem büntethető olyan tettekért, amelyeket egyes tagjai elkövettek.

(3) Senki sem tehető felelőssé, nem vádolható és nem büntethető olyan tettekért, amelyeket etnikai közösségének, illetve kulturális nemzetének más tagjai az ő közreműködése, tudta és akarata nélkül követtek el.

12. cikk – Minden személynek joga van ahhoz, hogy anyanyelvét mind a magánéletben, mind nyilvánosan, szóban, írásban és a különböző kommunikációs eszközök révén szabadon használja az ország egész területén.

Mindenkinek tehát, még a románoknak is. De ha például egy kurd boltot nyit Déván, és kurd nyelven is ki szeretné írni a boltjára, hogy ott mi van, írhasa ki ő is nyugodtan, hiszen az ő boltja! Ha kulturális lapot is ki akar adni kurd nyelven, mert úgy gondolja, hogy annak Romániában lennének olvasói, adhassa ki, az ő dolga, hiszen ezzel senkinek sem okoz kárt. Állami támogatást viszont nem kaphat rá, mert Romániában nincs kurd nyelvi közösség.

13. cikk – Minden állampolgárnak joga van az anyanyelv szabad használatához a hadseregben.

(1) A katonai egységekben a kiképzési és a vezényleti nyelv a román.

(2) E tevékenységeken kívül minden katonai szolgálatát teljesítő személy, illetve tiszt szabadon használhatja anyanyelvét a másokkal való érintkezésben.

(3) Minden katonai szolgálatát teljesítő személynek joga van ahhoz, hogy anyanyelvén levelezzen, és hogy a katonai egységekben az őt meglátogató személyekkel anyanyelvén értekezzen.

Erre a cikkre azért van szükség, mert számos tapasztalat van az ellenkezőjére, amikor is a katonai szolgálatukat teljesítő magyaroknak megsabták, hogy csak románul írhatnak haza levelet. Nem törvény írta ezt elő, de egyes katonai egységekben mégis ez volt érvényes. Ezt kell kizárni, és ezért kell ezt törvénnyel megtiltani.

14. cikk – Minden személynek joga van az anyanyelv szabad használatához a börtönökben.

(1) Minden fogva tartott személy szabadon használhatja anyanyelvét a más személyekkel való érintkezésben.

(2) Minden fogva tartott személynek joga van ahhoz, hogy anyanyelvén levelezzen, és hogy az őt meglátogató személyekkel anyanyelvén értekezzen.

15. cikk – (1) Minden személynek joga van ahhoz, hogy

(a) ápolja a családdal kapcsolatos nemzeti hagyományait, és családi ünnepeit anyanyelvén tartsa meg;

(b) szabad akaratból és minden kényszer nélkül házasságot kössön egy másik, akár saját etnikai/nyelvi közösségéhez, akár valamely más etnikai/nyelvi közösséghez tartozó vagy etnikai/nyelvi közösségen kívüli személlyel.

(2) Ha egy személy úgy dönt, hogy olyan személlyel köt házasságot, aki nem a saját etnikai/nyelvi közösségéhez tartozik, akkor tilos őt e döntés megváltoztatására kényszeríteni vagy rá ilyen céllal nyomást gyakorolni, döntése miatt zaklatni vagy nyilvánosan megbélyegezni.

Ez valószínűleg nem mindenkinek fog tetszeni, mert sokan úgy gondolják, hogy az asszimiláció megállításához erre egyenesen szükség van. Pedig ezzel nem lehet megakadályozni sem a vegyes házasságot, sem az asszimilációt, ezzel csak az emberi méltóságot lehet megsérteni, így ennek, ha egyáltalán hatása lehet, az csak a kívánttal ellentétes lehet. Tudok olyan mezőségi faluról, ahol éppen a református lelkésznek volt nagy szerepe abban, hogy az ottani magyarok mára teljesen elrománosodtak. Ő ugyanis, valahányszor egy magyar leány azzal fordult hozzá, hogy ő ugyan egy ortodox román fiúhoz fog feleségül menni, de a református templomban szeretne megesküdni vele, mindig nemzeti kötelességének érezte, hogy a hozzá fordulókat keményen megdorgálja, és már csak példastatuálás végett is elutasítsa a

kérést, miközben az ortodox pópa ezt úgy fogadta: ez, leányom, semmit sem számít, persze hogy összeadlak benneteket, és hogy ezt megtehessem, először téged is megkeresztellek ortodoxnak, neked úgyis mindegy, mi vagy, hiszen mindnyájan keresztények vagyunk. Néhány ilyen „példastatuálás” után a hasonló helyzetben levő fiatalok már el sem mentek ehhez a református paphoz, hanem egyenesen az ortodoxhoz fordultak. Ez azonban már a múlté: ma ott már nincs református pap, mert magyarok sincsenek.

(3) Vegyes házasságokban mindkét szülőnek ugyanolyan joga van ahhoz, hogy gyermekeivel megismertesse saját közösségének nyelvét és kultúrájának értékeit.

Ezt sem lehet törvénnyel előírni, hogy így is legyen valóban, de az ilyen helyzetben levő személyeknek tudniuk kell róla, hogy ehhez nekik törvényes joguk van.

16. cikk – (1) A személynév szabad használata garantálva van. Minden személynek joga van ahhoz, hogy

(a) család- és utónevét szóban és írásban, anyanyelvű és más nyelvű kontextusban is anyanyelvének szabályai szerint használja;

(b) család- és utónevét az anyanyelvétől eltérő nyelvű hivatalos iratokban is anyanyelvének szabályai szerint, illetve, ha anyanyelve nem latin betűs írású, akkor annak hagyományos latin betűs fonetikai átírása szerint is írassa.

(2) A szülőknek joguk van ahhoz, hogy gyermekeik utónevét előzetes megegyezés alapján saját nyelvi, vallási és kulturális hagyományaik, illetve szabad opció szerint válasszák meg, és ennek megfelelően anyakönyveztesék. Az anyakönyvi hivatalok ezt kötelesek tudomásul venni és a gyermek nevét ennek megfelelően anyakönyvezni.

(3) Minden személy szabadon megtarthatja, illetve a törvényes előírások betartásával megváltoztathatja személynevét.

(4) Senki sem kötelezhető nevének megváltoztatására. Tilos bárkire is ilyen céllal nyomást gyakorolni vagy bizonyos jogainak gyakorlását ehhez a feltételhez kötni.

17. cikk – Az állam szuverenitásának tiszteletben tartásával és a törvényes előírások betartásával minden állampolgárnak joga van ahhoz, hogy

(a) szabadon és minden akadályozás nélkül kapcsolatokat tartson fenn kulturális nemzetének más országokban élő tagjaival;

(b) kulturális nemzetének nemzetközi nemkormányzati szervezeteiben, egyesületeiben és ezek tevékenységében részt vegyen.

III. FEJEZET

Az etnikai/nyelvi közösségek és az ezekhez tartozó személyek jogai

Ez a fejezet már olyan jogokról szól, amelyeknek biztosításához nem mindig elég a jóakarát, mert nagy részükhöz megfelelő intézményi keretek megléte és némi pénz is szükséges. Elsősorban az utóbbi szempont indokolja azt, hogy az ilyen jogokat a törvény csak az olyan állampolgárok számára biztosítsa, akik beletartoznak valamelyik etnikai/nyelvi közösségbe. A pénzt azonban nem kell nagyon sajnálni: a demokráciához pénz is kell, és ha ezek a dolgok nincsenek jól elrendezve, az általában végösszegben sokkal többbe kerül, mert akkor az erre fordítandó erőforrásoknál sokkal többet kell elpazarolnunk az állandóan kiújuló konfliktusok kezelésére és egyéb bajok orvoslására. Másrészt nem is mindig a pénz hiányával van gond, hanem elosztásának módjával. Ha ezt sikerül méltányosan szabályozni, akkor sok problémát anélkül is meg tudunk oldani, hogy a most is szükséges pénzen felül sokkal többre lenne szükség.

18. cikk – (1) E törvény értelmében Romániában etnikai közösségeknek tekintendők a következők: román, magyar, roma, német, ukrán, orosz (lipován), török, szerb, tatár, szlovák, bolgár, zsidó, cseh, lengyel, horvát, görög, örmény.

(2) Nyelvi közösségeknek tekintendők a következők: román, magyar, roma, német, ukrán, orosz, török, szerb, tatár, szlovák, bolgár, cseh, lengyel, horvát, görög.

(3) Ezek közül a román az országos etnikai/nyelvi többséget alkotja, a többi etnikai/nyelvi kisebbség.

Az etnikai és nyelvi közösségek az 1992-es népszámlálási adatok alapján vannak felsorolva. A 2002-es adatok szerint az itt felsoroltak hiánytalanul megmaradnak, megjelent azonban itt valami, amire 1993-ban, mikor e törvénytervezet első változatát elkészítettem, még nem gondoltam: 2002-ben már összeírtak Romániában 2249 kínai nemzetiségű, illetve 2300 kínai anyanyelvű személyt is. Az etnikai közösség fent megadott definíciójába pusztán számuk szerint beleférnek, hogy a definíció többi részét kielégítik-e ahhoz, hogy etnikai közösségnek lehessen nyilvánítani őket, azt nem tudom megmondani, már csak azért sem, mert ennek a népszámlálásnak a metodológiája szerint ezúttal az egy évnél régebben itt tartózkodó külföldi állampolgárokat is számba vették. Ha tehát a kínaiak legnagyobb része nem román állampolgár, akkor ezen kár is tovább gondolkozni. A definíciót azonban mégis szükséges lesz még pontosabbá tenni, úgy, hogy a 2002-ben összeírt kínaiak akkor se férjenek bele, ha esetleg mindnyájan újdonsült román állampolgárok lennének is. Nem mintha valami bajom volna a kínaiakkal, ne úgy tessék érteni, hanem a méltányosság elvének szem előtt tartása alapján. Mert nem véletlen az, hogy az ilyen jellegű szabályozásokban általában mindenütt különbséget tesznek az őshonos és a bevándorló népesség között. Ez nem azért van (vagy legalábbis nem azért kellene hogy legyen), mert nem szeretjük a bevándorlókat, hanem mert ezt a méltányosság elve is így követeli meg. Ahhoz ugyanis, hogy az itt alább előírt szabályozások gyakorlati érvényesítéséhez az anyagi alapokat biztosítani tudjuk, mi nemcsak olyan javainkat használjuk fel, amelyeket magunk állítottunk elő, mármint a mi nemzedékünk, hanem sok olyasmit is, ami elődeink munkájának köszönhető, akiknek mi itt örökösei vagyunk. Működő iskoláink között például jócskán vannak 70–80 éves épületek is, hogy egyébről ne is beszéljek. Azt pedig valószínűleg sokan nem tartanák egészen méltányosnak, éspedig nem is alaptalanul, hogy miközben mi itt

elég nagy részben elődeink örökségéből élünk, valakik csak úgy idejöjjenek, és – ahogy mondani szoktuk – „beleüljenek a készbe”. Azt viszont tőlük sem szabad megtagadni, hogy egy idő után, amikor az akkori örökség létrehozásához már az ő elődeik is megfelelő mértékben járultak hozzá, ne lehessenek ők is teljes jogú etnikai közösségek. Tehát a definícióba be kellene még venni valamit, egy olyan megszorítást például, hogy az a közösség már legalább három nemzedék óta él itt az ország területén. Ezt a módosítást csak azért nem teszem meg már most, mert ennek még utána kell néznom alaposabban, és jól végig kell gondolnom, itt elég, ha csak jelzem, hogy látom a problémát.

19. cikk – Ha a 18. cikkben felsorolt etnikai/nyelvi közösségek valamelyikének lélekszáma a természetes demográfiai folyamatok következményeként ezer fő alá csökken, az illető etnikai/nyelvi közösség mindaddig megtartja ezt a minőségét, amíg erre igényt tart, illetve erről szabad döntés útján le nem mond.

Hogy ez miért kell hogy így legyen, alább a 21. cikk kommentárjában fogom elmondani, mert ott jobban látszik.

20. cikk – (1) Az állampolgároknak bármely olyan csoportja, amely nem szerepel a 18. cikkben felsorolt etnikai/nyelvi közösségek között, és eleget tesz az 1. cikk 1., illetve 2. bekezdésében rögzített kritériumoknak, bármikor bejelentheti igényét az etnikai/nyelvi közösségként való elismertetésre.

(2) Ezt az igényt a Parlamentnek kell bejelenteni, amely ezt tudomásul veszi, és e törvény 18. cikkének módosításával törvényesíti az etnikai/nyelvi közösségi státust.

A Parlament tehát nem arról dönt, hogy az illető közösséget csakugyan elfogadjuk-e etnikai/nyelvi közösségként, hiszen ez nem az ő dolga: ha igazolhatóan kielégíti a megadott kritériumokat, akkor ezt ott csak tudomásul veszik, és beveszik őket is azok listájára, akiknek ezentúl törvényesen kell biztosítani az ilyen közösségek számára előírt jogokat.

21. cikk – Ha egy közigazgatási egységben a jogképes etnikai/nyelvi közösségek valamelyikének lélekszáma a természetes demográfiai folyamatok következményeként 8 százalék alá csökken, az illető helyi etnikai/nyelvi közösség mindaddig megtartja ezt a minőségét, amíg erre igényt tart, illetve erről szabad döntés útján le nem mond.

Két oka is van annak, amiért ezt éppen így kell szabályozni. Az egyik az, hogy senki sem veszítheti el egyszer megszerzett jogait olyan okokból, amelyek nem rajta múltak. Nem ezek az emberek tehetnek róla, hogy mások elhaltak vagy kivándoroltak mellőlük. (Arról persze, hogy nem születtek elegendően, részben ők is tehetnek.) Arról sem, ha más nemzetiségűek nagy számban költöztek oda. A másik ok meg éppen ezzel, illetve a konfliktus-megelőzéssel van kapcsolatban. Ha ez nem így lenne szabályozva, akkor az éppen a küszöb felé közelítő magyarok például óhatatlanul nagyon rossz szemmel kezdenének nézni minden újabb odatelepülő románra vagy más nemzetiségűre, hiszen csak azzal, hogy odaköltözik, ha nem akarná is, az ő jogait veszélyezteti, hiszen a küszöb százalékokban van megadva. Ezt pedig

mindenképpen el kell kerülni: ennek a törvénynek az egyik célja éppen az, hogy – mint már a címe is utal rá – az emberek tudhassanak békében és harmóniában élni egymás mellett, és jól megférni egymással. Ha ez így van szabályozva, akkor arra is sokkal kisebb a kísértés, hogy rosszindulatú emberek úgy próbáljanak véget vetni egy-egy helyi etnikai/nyelvi közösség jogai érvényesítésének, hogy nem elüldözik egy részüket, hanem nagy számban odatelepítenek másokat, hogy a számarányuk csökkenjen a küszöb alá. Ha viszont ilyen úton úgysem lehet megvonni az illető közösségtől a jogképes nyelvi/etnikai közösségi státust, akkor biztosabbak lehetünk benne, hogy ilyesmivel senki sem fog kísérletezni. (Kénytelen voltam itt azt feltételezni, hogy vannak és lesznek rosszindulatú emberek is, de hát a törvények elég nagy része éppen azért születik, mert ezzel sajnos bizony számolni kell.)

22. cikk – (1) Ha egy közigazgatási egységben valamely helyi etnikai/nyelvi közösség lélekszáma a természetes demográfiai folyamatok következményeként eléri vagy meghaladja a 8 százalékot, az illető helyi etnikai/nyelvi közösség tagjai igényelhetik, hogy az illető közigazgatási egységben jogképes etnikai/nyelvi közösségi státusuk legyen.

(2) Ezt az igényüket az illető közigazgatási egység tanácsának kell bejelenteni, amely e bejelentést köteles tudomásul venni és alkalmazni e törvény megfelelő előírásait.

A) Általános rendelkezések

23. cikk – (1) Bármely etnikai/nyelvi közösséghez való tartozás az egyén szabad döntésén alapul.

(2) Valamely etnikai/nyelvi közösséghez való tartozás vállalása és kinyilvánítása nem zárja ki a kettős vagy többes kötődést.

(3) Valamely etnikai/nyelvi közösséghez való tartozás felvállalása vagy az arról való lemondás semmiféle hátrányos következményekkel nem járhat.

24. cikk – (1) Az etnikai/nyelvi közösségeknek joguk van etnikai/nyelvi identitásuk megőrzéséhez.

(2) A törvény védi az etnikai/nyelvi közösségeket és a hozzájuk tartozó személyeket az akaratuk ellenére történő, erőszakos asszimilációval szemben.

(3) Törvényellenes minden olyan politikai, adminisztratív, kulturális, egyházi, nyelvi, szociális vagy gazdasági intézkedés, amelynek célja valamely etnikai/nyelvi közösség tagjainak egy másik etnikai/nyelvi közösségbe való, akaratuk ellenére történő beolvadása vagy e folyamat meggyorsítása.

Ebben a törvényben legtöbbször nem a közösségek, hanem az egyének jogairól van szó, mert a legtöbb jog olyan természetű. Itt azonban magának a közösségnek a jogairól kell beszélni, mert ha ehelyett állampolgárokat vagy az ilyen közösségekhez tartozó személyeket jelölnénk meg olyanokként, mint akiknek joguk van identitásuk megőrzéséhez (ez különben másutt benne van), akkor az nem fedhetné

le azt, amiről itt szó van. Az asszimiláció legjellegzetesebb formái ugyanis nem az egyén, hanem a közösség szintjén hatnak, ezért is kell ezt a cikket éppen így megfogalmazni.

25. cikk – (1) A törvény minden állampolgár számára biztosítja a szabad akaratból, minden kényszer nélkül történő spontán asszimiláció jogát.

(2) Ha egy személy, élve e törvény 5. és 23. cikkében biztosított jogával, etnikai/nyelvi identitásának megváltoztatása mellett dönt, tilos őt e döntés megváltoztatására kényszeríteni vagy rá ilyen céllal nyomást gyakorolni, döntése miatt zaklatni vagy nyilvánosan megbélyegezni.

(3) Az etnikai/nyelvi identitását önként megváltoztató személy döntését az általa választott etnikai/nyelvi közösség tagjai kötelesek elismerni, és nem alkalmazhatnak vele szemben kirekesztő vagy eredetének kritériumán alapuló diszkriminatív eljárásokat.

Lehet, hogy akad majd, aki furcsállani fogja, hogy ez is itt van, de ha valaki úgy gondolja, hogy meg akarja változtatni az identitását, akkor ezt az opcióját is tiszteletben kell tartani, és őt is meg kell védeni azokkal szemben, akik emiatt őt bántani akarják, vagy hátrányos helyzetbe akarják hozni.

26. cikk – (1) Az etnikai közösségekhez tartozó személyeknek joguk van ahhoz, hogy etnikai közösségük megnevezését szabadon megválasszák, és ezt más etnikai közösségekkel is elismertessék.

(2) Tilos valamely etnikai közösséget vagy a hozzá tartozó személyeket olyan névvel illetni, amelyet az illető etnikai közösség tagjai sértőnek tartanak magukra nézve.

27. cikk – A valamely etnikai/nyelvi közösséghez tartozó személyeknek joguk van ahhoz, hogy

(a) szabadon és háborítatlanul közösséget alkotva éljenek szülőföldjükön, illetve lakóhelyükön;

(b) szülőföldjüket, illetve lakóhelyüket hazájuknak és otthonuknak tekintsék, és ezt etnikai/nyelvi identitásukra hivatkozva senki se kérdőjelezhesse meg.

28. cikk – (1) Senki sem nyilváníthatja saját etnikai/nyelvi közösségét a szülőföld kizárólagos tulajdonosának, ahol csak az ehhez tartozó személyek tekinthetnék magukat otthon levőknek.

(2) Az ilyen nézetek hangoztatását és terjesztését mint a jelen törvény 27. cikke által garantált jogok megsértését a törvény tiltja.

29. cikk – (1) Az etnikai/nyelvi közösségeknek joguk van történelmileg kialakult települési viszonyaik fenntartásához.

(2) A közigazgatási egységek határainak megvonásakor, a település- és

gazdaságfejlesztési, valamint a környezetvédelmi tervek kidolgozása során figyelembe kell venni az egyes etnikai/nyelvi közösségek települési viszonyait, kapcsolatait, gazdasági érdekeit és kialakult hagyományait, az ilyen döntéseket pedig úgy kell meghozni, hogy a lehető legtöbb állampolgár számára biztosítani lehessen etnikai és nyelvi identitásukkal kapcsolatos jogaik gyakorlati érvényesítését.

(3) A törvény tiltja a közigazgatási egységek etnikai összetételének, illetve nyelvi jellemzőinek bármelyik ott élő etnikai/nyelvi közösség számára hátrányos szándékos megváltoztatására irányuló kísérleteket és minden ilyen célú adminisztratív, gazdasági vagy politikai jellegű intézkedést és propagandát, tiszteletben tartva ugyanakkor az állampolgároknak ahhoz való jogát, hogy lakóhelyüket szabadon megválaszthassák az ország egész területén.

(4) A törvény tiltja az állampolgárok erőszakos ki- és áttelepítését, és minden olyan kísérletet büntet, amelynek célja, hogy valamely etnikai/nyelvi közösség tagjait politikai, gazdasági és szociális eszközökkel, életkörülményeik és létfeltételeik megnehezítésével, munkahelyi vagy egyéb hátrányos megkülönböztetéssel, illetve pszichológiai nyomásgyakorlással vagy zaklatással szülőföldjé, illetve lakóhelye elhagyására készítse.

30. cikk – (1) Az etnikai/nyelvi közösségekhez tartozó személyek egyénileg vagy saját etnikai/nyelvi közösségükhöz tartozó más személyekkel együtt gyakorolják etnikai/nyelvi identitásukkal kapcsolatos jogaikat.

(2) Az etnikai/nyelvi közösségekhez tartozó személyeknek joguk van ahhoz, hogy etnikai/nyelvi identitásukkal kapcsolatos jogaik gyakorlásának területén azokat a közös ügyeket, amelyek rájuk és csakis rájuk tartoznak, az ország törvényeinek tiszteletben tartásával maguk intézzék, az őket és csakis őket érintő kérdésekben közvetlenül vagy választott képviselőik révén maguk döntsenek, anélkül hogy abba akár az állam, akár más etnikai/nyelvi közösségek tagjai beleszólhatnának.

Fontos, hogy „*rájuk és csakis rájuk tartoznak*”, „*őket és csakis őket érintő*”. A „*rájuk*” egyedül nem elég, hiszen sok olyan probléma van, amely rájuk is tartozik, de még másra is. Ezekben nem dönthetnek autonóm módon, hanem csak másokkal egyeztetve. Azokban viszont, amelyek rájuk kívül másra nem tartoznak, és hatásukban sem érintenek másokat, autonóm módon maguk döntenek. – Ez a törvénytervezetnek egy igen fontos cikke, van azonban egy hiányossága: nincs benne explicit módon, milyen kritériumok szerint lehet elvszerűen eldönteni, mi az, ami „*rájuk és csakis rájuk*” tartozik, így ez sajnos vitákra adhat alkalmat. Általánosan érvényes, hogy az olyan döntés, amelynek bármilyen legyen is a kimenetele, a többi etnikai/nyelvi közösség tagjainak életére nincs hatással, és nem sérti mások semmilyen érdekét, az ilyen.

B) Nyelvhasználat

31. cikk – Minden közigazgatási egység annyi nyelvű, ahány jogképes nyelvi közösség él

ott. Azok a közigazgatási egységek, amelyekben két vagy több jogképes nyelvi közösség tagjai élnek együtt, két- vagy többnyelvűek. Minden más közigazgatási egység egy nyelvű.

Az elvi maximum 12 nyelvű lehet, ennél több 8 százalék ugyanis nem fér bele a 100-ba. A gyakorlatban azonban Romániában ilyen nem fordul elő, még a négy nyelvűség is nagyon ritka.

a) Hivatalos nyelvként

32. cikk – (1) Az országos nyelvi többség nyelve az ország egész területén hivatalos nyelv.

Ez hatásában a gyakorlatban megegyezik az Alkotmány 13. cikkével, amely szerint „Romániában a hivatalos nyelv a román”, de más elv szerint van megfogalmazva, mert itt a jogegyenlőség elve alapján teljesen egyenjogúként kezeljük az egyes nyelvi közösségeket: tehát nem azért ez a hivatalos nyelv, mert ez a nyelv a román, hanem azért lesz ez éppen a román, mert ez az országos nyelvi többség nyelve.

(2) Ugyanezen elv értelmében a helyi/regionális nyelvi többség nyelve az illető közigazgatási egységben helyi/regionális hivatalos nyelv az országos hivatalos nyelv mellett, ha az illető helyi/regionális nyelvi többség tagjai igényt tartanak erre.

Ez sem mond ellent az Alkotmány 13. cikkének, az ugyanis nem azt mondja, hogy kizárólagosan az egyetlen hivatalos nyelv a román. Hasonló ez ahhoz, ahogy például az Alkotmány 32. cikkének 2. bekezdése szerint „Az oktatás minden fokon román nyelven folyik”, de mindjárt utána a 3. bekezdésben ez áll: „Garantált a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek joga anyanyelvük tanulásához és a jog ahhoz, hogy ezen a nyelven oktathassák őket”. Itt tehát nem vezetünk be valami új elvet, hanem csak azt tesszük, hogy pontosan ugyanazt az elvet érvényesítjük helyi/regionális szinten, amelynek alapján országos szinten is eldöntjük, melyik legyen a hivatalos nyelv.

Mivel itt nagyon fontos, hogy a kiinduló alapelvekhez következetesen tartsuk magunkat, annak szabályozása során, hogy az országos hivatalos nyelv mellett milyen esetben lehet regionálisan más nyelv(ek)et is hivatalos nyelvként használni, itt sem lehet más kritériumot alkalmazni, mint a nyelvi többség jelenlétét, ez pedig minimálisan az illető népesség fele + 1 személy. Egy településen tehát elvileg maximálisan három nyelv lehet hivatalos nyelv: az országos, amely az országban mindenütt az, a megyei, ha ez különbözik az országostól (ilyen helyzet Romániában két megye esetében áll fenn: Hargita és Kovászna megyében, e két megye egész területén tehát a magyar is regionális hivatalos nyelv), és a községi vagy városi, ha az előző kettőtől különbözik, ilyen lenne például Kovászna megyében egy német nyelvi többségű község, ha volna, de nincs. Gyakorlatilag tehát egy településen legfeljebb két nyelv használatos hivatalos nyelvként: az országos és a megyei, illetve ott, ahol a megyei egybeesik az országossal, a községi vagy városi, például a Bihar megyei Szalárd községben a román mellett a magyar is, hiszen itt 1992-ben a magyar anyanyelvűek aránya 66,92% volt. A romániai magyarok esetében ez a szabályozás azt jelentené, hogy e népességnek valamivel több mint a fele a magyar nyelvet is hivatalos nyelvként használhatná lakóhelyén. Ez tehát nagyon leegyszerűsíti a törvény által biztosított nyelvi jogok alkalmazását, mert ilyen helyeken csak egyetlen igényt kell bejelenteni: azt, hogy az illető nyelvi közösség csakugyan élni akar ezzel a jogával, és nem

külön-külön tételenként elrészletezve, ami a jogképes nyelvi kisebbségek esetében sajnos egy kicsit több utánajárást igényel (l. alább), a hivatalos nyelvi státusból ugyanis azok eleve következnek.

Az, hogy „ha erre igényt tartanak”, alább még sokszor elő fog fordulni. A törvény ugyanis nem egyetlen nyelvi közösségre készül, hanem mindazoknak meg kell hogy feleljen, amelyeket a 18. cikk felsorol. Lehet, hogy ami az egyiknek fontos, azt a másik a maga számára nem tartja annak. A törvény nem írhatja elő, hogy ilyenkor az utóbbi számára is kötelező legyen élni az ilyen jogokkal. Mindegyik eldöntheti, hogy a törvény biztosította lehetőségek közül melyikkel akar élni, és melyikkel nem. Ezt az opcióját viszont nem opcionálisan, hanem kötelezően kell tiszteletben tartani.

(3) Az olyan közigazgatási egységekben, ahol két hivatalos nyelv használatos, az állampolgárok szabadon megválaszthatják, hogy velük való hivatalos kapcsolataikban a közhivatalok és helyi hatóságok melyik hivatalos nyelvet használják szóban és írásban.

(4) Az országos hivatalos nyelv és a helyi/regionális hivatalos nyelv az illető közigazgatási egységben azonos használati körű.

Fontos, hogy „az illető közigazgatási egységben”. Tehát ha – példánknál maradva – Szalárdon olyan ügyet intéznek, ami a község szintjét nem haladja meg, azt magyarul is tehetik. Ha azonban Nagyváradra vagy más helyre is el kell vele menni, vagy az iratokat oda is el kell juttatni, akkor – mivel ott, illetve azon a szinten a magyar már nem hivatalos nyelv – az országost kell használni, ott ugyanis a magyarul írott iratokat már nem kötelesek elfogadni. (Ezt jól jegyezzük meg: nem arról van szó, hogy ott tilos volna hivatalokban használni a magyar nyelvet, hanem hogy ott már nem kötelesek elfogadni azt, ami csak magyarul van. Normálisan felfogva ugyanis valamely nyelv hivatalos nyelvként való kijelölése nem az állampolgárok, hanem a hivatalok számára jár együtt kötelességgel: ha bárki ezen a nyelven fordul a hivatalokhoz, ők azt kötelesek elfogadni, és a nyelvre hivatkozva nem utasíthatják el. A hivatalos nyelv nem tévesztendő össze a publikus nyelvvel, azaz a nyilvánosság előtt használt nyelvvel, amint azt például Kolozsváron a polgármester teszi időnként, hogy tudniillik a hivatalos nyelvre hivatkozva akarja megakadályozni különböző magyar nyelvű feliratok elhelyezését.)

33. cikk – Ha egy közigazgatási egységben a helyi/regionális nyelvi többség lélekszáma a természetes demográfiai folyamatok következményeként 50 százalék alá csökken, az illető közigazgatási egységben a helyi/regionális hivatalos nyelv mindaddig megtartja ezt a státusát, amíg erre az illető nyelvi közösség tagjai igényt tartanak, illetve erről szabad döntés útján le nem mondanak.

Először is ez semmibe nem kerül, másrészt innen még igen messze van az, hogy az illető nyelvi közösség számaránya 8% alá is essék, a 8–50%-os intervallumra pedig ez a törvény külön-külön ügyis előír kevés híján mindent, ami a hivatalos nyelvi státusból természetesen adódik, a korábbi gyakorlaton tehát akkor sem kellene sokat változtatni, ha ez a 33. cikk nem volna.

b) Nyilvánosan

34. cikk – (1) A két- vagy többnyelvű helyi közigazgatási egységekben

(a) a helység nevét, az utcák és terek nevét, intézmények és közületek nevét az ott használt hivatalos nyelv/nyelvek mellett mindegyik jogképes nyelvi közösség nyelvén fel kell tüntetni, ha az illető jogképes nyelvi közösség tagjai erre igényt tartanak;

(b) mindazok a nyilvánosságnak szánt információk (helyi elnevezések, feliratok, hirdetések és egyéb tájékoztatások), amelyek a helybeli lakosság egészéhez szólnak, két- vagy többnyelvűek, amennyiben és amilyen mértékben az illető jogképes nyelvi közösségek tagjai ezt igénylik.

Itt egy korábbi változatban a cégtáblák is szerepeltek, ezt azonban magáncégek esetében bajosan lehetne megvalósítani.

(2) Egynyelvű helyi közigazgatási egységekben az 1. bekezdés a. pontjában felsorolt elnevezéseket az ott használt hivatalos nyelven/nyelveken is fel kell tüntetni.

Ez tehát azt jelenti, hogy románul ezek mindenütt ki kell legyenek írva, hiszen ez az egész országban hivatalos nyelv. Ugyanakkor viszont azt is jelenti, hogy Hargita és Kovászna megyében magyarul is mindenütt ki vannak írva, még Bodzafordulón is, amely pedig majdnem színromán település (a magyarok aránya 1% körüli). Ez semmivel sem különösebb dolog annál, hogy a színmagyar településeken is ott van mindenütt a román felirat.

(3) A csak egyetlen helyi nyelvi közösség tagjait érintő tájékoztatások minden helyi közigazgatási egységben egy- vagy többnyelvűek, az illető helyi nyelvi közösség tagjainak szabad opciója szerint.

c) A közigazgatásban

35. cikk – (1) A két- vagy többnyelvű helyi közigazgatási egységekben az ott élő jogképes nyelvi közösségek tagjainak joguk van ahhoz, hogy ha erre igényt tartanak, a helyi közigazgatási szervekkel való kapcsolataikban szabadon használják anyanyelvüket, szóban és írásban.

(2) A helyi közigazgatási hatóságok a bejelentett igények szerint kötelesek

(a) a hivatalos nyelv/nyelvek mellett mindegyik jogképes nyelvi közösség nyelvét is használni;

(b) a közigazgatási és jogi dokumentumokat, rendeleteket és közleményeket mindegyik jogképes nyelvi közösség nyelvén, illetve két- vagy többnyelvű kiadványok formájában közreadni;

(c) a közigazgatási eljárás során használt nyomtatványokat és űrlapokat mindegyik jogképes nyelvi közösség nyelvén, illetve két- vagy többnyelvű formában kiadni;

(d) kérvényeket és beadványokat bármelyik jogképes nyelvi közösség nyelvén elfogadni;

(e) a családdal kapcsolatos polgári szertartásokat bármelyik jogképes nyelvi közösség nyelvén lebonyolítani.

36. cikk – A két- vagy többnyelvű helyi közigazgatási egységek helyi tanácsaiban azok a tanácsosok, akik valamely ott élő jogképes nyelvi közösséghez tartoznak, a tanács ülésein anyanyelvükön szólhatnak fel, ha erre igényt tartanak. Ilyen esetben a felszólalás szövegét a tanács által használt hivatalos nyelven/nyelveken csatolják az ülés jegyzőkönyvéhez.

Nem biztos, hogy a tanácsosok mindig és mindenütt élni fognak ezzel a joggal. Ha gyakorlati megfontolásból úgy döntenek, hogy nem élnek vele, hanem a többség nyelvét használják, mert az az adott helyzetben mindenkinek egyszerűbb, ezt természetesen megtehetik. Azt azonban nem, hogy elfogadják, ha őket mások akarnák erre rávenni, hiszen nekik joguk van az anyanyelv használatához ebben a helyzetben is.

37. cikk – A 35. és 36. cikk előírásainak alkalmazása végett a helyi/regionális közigazgatási hivatalokba az illető jogképes nyelvi közösségek nyelvét ismerő és használó, illetve az illető nyelvi közösségekhez tartozó tisztviselőket is megfelelő számban alkalmaznak.

38. cikk – A 34., 35. és 36. cikkben foglaltakkal kapcsolatos igényeiket az illető jogképes nyelvi közösségek tagjai a helyi tanácsnál jelentik be. A helyi tanács a bejelentés nyomán az igénylésnek megfelelően köteles elrendelni a megfelelő intézkedések megtételét. A végrehajtásért a polgármester felel.

39. cikk – Ha a helyi tanács úgy dönt, a 34., 35. és 36. cikk rendelkezései olyan helyi közigazgatási egységekben is alkalmazhatók, ahol valamely helyi nyelvi közösség számaránya nem éri el a 8 százalékot.

Ezt azért kell külön megmondani, mert nem mindenütt tudják azt, hogy mindent szabad, amit a törvény kifejezetten nem tilt, tehát ha valahol ritka normális emberek kerülnek a helyi tanácsba, és ilyen határozatot szeretnének hozni, jó, ha explicit módon is itt van, hogy ők ezt megtehetik.

d) Az állami intézményekkel és hivatalokkal való kapcsolatban

40. cikk – (1) A két- vagy többnyelvű helyi közigazgatási egységekben az ott élő jogképes nyelvi közösségek tagjainak joguk van ahhoz, hogy ha erre igényt tartanak, az állami intézményekkel és hivatalokkal való kapcsolataikban szabadon használják anyanyelvüket, szóban és írásban.

(2) A jogképes nyelvi közösségek tagjai ezt az igényüket az illető állami intézménynek vagy hivatalnak jelentik be, amely köteles elrendelni, hogy a hivatalos nyelv/nyelvek mellett az illető nyelvi közösségek nyelvét is használják szóban és írásban, és ennek megfelelően e nyelvi közösségek nyelvét ismerő és használó, illetve ezekhez tartozó személyeket is megfelelő számban alkalmazzanak.

e) Az igazságszolgáltatásban

41. cikk – (1) A nyelvi közösségekhez tartozó személyeknek joguk van ahhoz, hogy az igazságügyi szervek előtt szabadon használják anyanyelvüket, ha erre igényt tartanak.

(2) A két- vagy többnyelvű közigazgatási egységek jogképes nyelvi közösségeihez tartozó személyek számára az állam biztosítja a feltételeket ahhoz, hogy szabadon használhassák anyanyelvüket a büntető, polgári és közigazgatási eljárás során, ha úgy igénylik. Ennek megfelelően a hatóság köteles

(a) az eljárás során az anyanyelvükön megfogalmazott iratokat teljes értékűnek elfogadni;

(b) lehetőséget biztosítani arra, hogy az érintett személyek anyanyelvükön ismerhessenek meg minden iratot, amely az eljárással kapcsolatos;

(c) lehetőséget biztosítani arra, hogy az eljárás során tolmácsot vegyenek igénybe.

A tolmácsolás és fordítás költségeit az állam fedezi.

(3) Ahol a feltételek adottak, az eljárást az illető nyelvi közösségek nyelvén kell lefolytatni, ha

(a) büntető eljárás során a terhelt kérelmezi;

(b) polgári vagy közigazgatási eljárás során a felek kérelmezik.

Az eljárás összes iratait mind a hivatalos nyelven, mind az eljárásban érintett személy nyelvén rögzíteni kell.

42. cikk – Ha a nyelvi közösségek tagjai erre igényt tartanak, a törvényeket, kormányhatározatokat és -rendeleteket az illető nyelvi közösségek nyelvén is meg kell jelentetni, a bejelentett igénynek megfelelően.

f) A gazdasági és társadalmi életben

43. cikk – (1) A nyelvi közösségekhez tartozó személyeknek joguk van ahhoz, hogy a gazdasági és társadalmi életben szabadon használják anyanyelvüket.

(2) A két- vagy többnyelvű helyi közigazgatási egységekben az ott élő jogképes nyelvi közösségek tagjainak joguk van ahhoz, hogy ha erre igényt tartanak, a különböző szerződéseket és, amennyiben lehetséges, a különböző termékek használati utasításait anyanyelvükön, illetve kétnyelvű formában kapják kézhez.

(3) Ezt az igényüket a jogképes nyelvi közösségek az illetékes gazdasági egységeknél jelentik be, amelyek a bejelentés nyomán kötelesek az igénylésnek megfelelő intézkedéseket megtenni.

A 2. bekezdésben azért van ott, hogy „amennyiben lehetséges”, mert itt jórészt magáncégekről lévén szó, ezt törvénnyel kötelező módon nem lehet előírni. Inkább ösztönző értéke van. A termékek

különben is nagy utat tesznek meg az előállítás helyétől a fogyasztóig, és nem mindig lehet előre tudni, hová kerülnek majd. De hogy elvileg nem lehetetlen, hogy a gyártó cég ezzel is törődjék, azt az is mutatja, hogy Kolozsváron olyan terméket is lehet kapni, amelyet az Argeş megyei Domneşti-en csomagoltak, de legalább annyi mégis rá van írva magyarul és németül is a román mellett, hogy „Örölt szerecsendió / Muskatnuss gemahlen” (mégpedig így, magyaros szórenddel, nem úgy, ahogy elég nagy valószínűséggel akkor lenne, ha Magyarországon csomagolták volna, azaz: „Szerecsendió örölt”), miközben számos olyan terméket látok, amelyeket Hargita vagy Kovászna megyében csomagoltak, mégis csak románul van ráírva minden, pedig azt biztosan nem tiltja semmilyen törvény, hogy magyarul is odaírassák. – A munkaszerződés viszont más, ott az embernek világosan értenie kell, mit ír alá.

44. cikk – (1) A két- vagy többnyelvű helyi közigazgatási egységekben az ott élő jogképes nyelvi közösségek tagjainak joguk van ahhoz, hogy ha erre igényt tartanak, a kereskedelmi és szolgáltatási egységekben a kiszolgáló személyzettel való érintkezésben használhassák anyanyelvüket.

(2) Ezt az igényüket a jogképes nyelvi közösségek a helyi tanácsoknak jelentik be, amelyek a bejelentés nyomán kötelesek ezt a kereskedelmi és szolgáltatási egységek tudomására hozni, és ajánlani az illető egységeknek, hogy ahol a kiszolgáló személyzet az illető nyelvi közösség nyelvét is ismeri, ezt a bejáratnál elhelyezett felirattal hozza a fogyasztók tudomására.

Jórészt magáncégekről lévén szó, nem lehet kötelező módon előírni, hogy minden elárúsító tudjon például magyarul. De mindegyiknek tudnia kell, hogy az embereknek joguk van ilyen helyeken is anyanyelvük használatához, tehát ha olyasmi történne, hogy egy vásárlónak valahol kifogása lenne azellen, hogy valaki magyarul beszélget az elárúsítóval, akkor ő erre hivatkozhat. A felirat pedig tájékoztathatná a vásárlót arról, hogy mire számíthat, így egyrészt nem történne meg az, ami most sok helyen gyakran, hogy a magyar vásárló románul beszélget a magyar elárúsítóval, mert nem tudja, hogy magyarul is lehetne, másrészt már a bejáratnál eldönthetné, hogy itt szeretne-e vásárolni, vagy a szomszédos boltban, ahol anyanyelvén is beszélhet. Így a piaci érdek ösztönzőleg hathatna arra, hogy minél többen igyekezzenek az illető nyelvi közösség nyelvét is használni. (A feliratok kifüggesztését máris meg lehetne oldani, hiszen ezt sem tiltja semmiféle törvény, és pénzbe sem kerülne.)

45. cikk – A két- vagy többnyelvű helyi közigazgatási egységekben a gazdasági és társadalmi életben működő ellenőrző szervek a szervezett ellenőrzések során az ott élő jogképes nyelvi közösségek anyanyelvét is használják, ha az ott élő jogképes nyelvi közösségek erre igényt tartanak.

g) Az orvosi ellátásban

46. cikk – (1) A jogképes nyelvi közösségek tagjainak joguk van ahhoz, hogy ha erre igényt tartanak, azokban az egészségügyi intézményekben, amelyeknek körzetébe tartoznak,

anyanyelvű orvosi ellátásban részesüljenek.

(2) Ezt az igényüket a jogképes nyelvi közösségek az illetékes egészségügyi szerveknél jelentik be, amelyek a bejelentés nyomán kötelesek az igénylésnek megfelelően az illető egészségügyi intézményekbe olyan orvosokat kinevezni és a klinikákon, valamint a kórházakban, nyugdíjasházakban, életkori vagy egyéb okokból gondozásra szorulóknak otthonaiban megfelelő számban olyan személyeket is alkalmazni, akik ismerik és használják az illető nyelvi közösség nyelvét, illetve ahhoz tartoznak.

(3) Ha az illetékes egészségügyi szervek úgy döntenek, vagy ha a személyi feltételek e döntés nélkül is adottak, az 1. és 2. bekezdés rendelkezései olyan helyi egészségügyi intézményekben is alkalmazhatók, amelyeknek körzetében valamely helyi nyelvi közösség számaránya sehol sem éri el a 8 százalékot.

Az anyanyelv használata az orvosi ellátásban különösen fontos. Enélkül ugyanis sokszor a pontos diagnózist is nehéz megállapítani, ha tehát ez a jog nincs biztosítva, illetve a gyakorlatban nem érvényesül, az akár emberéletbe is kerülhet. Ugyanis a beteg egy másik nyelven nem tud pontosan beszámolni a tüneteiről, mert bár kitűnően ismeri és beszél a másik nyelvet, éppen az ilyenkor nagyon fontos szavakat nem ismeri, mert amúgy ezek a mindennapi beszédben rendkívül ritkán fordulnak elő. Ismerek, akik kitűnően tudnak románul, de nagyon gondolkozniuk kell, hogy még egy olyan szónak is eszükbe tudjon jutni a román megfelelője, mint a *nyál*, arról nem is beszélve, hogy *hasogat*, *nyilallik*, *szúr*, *zsibbad*; *fülzúgás*, *gyomorégés*, *lapocka* és hasonlók. (Aki nem hiszi, próbálja csak ki magán!) Vagy gondoljunk arra, hogy például egy nőgyógyászati rendelőben olyasmiről kénytelen a beteg beszélni, amiről még anyanyelvén is kényelmetlen neki, nemhogy egy másik nyelven, amikor is sokkal kisebb esélye van rá, hogy a helyzetnek megfelelő kifejezéseket megtalálja. Arról nem is beszélve, hogy például a pszichiátriai vagy pszichoterápiai kezelésben az anyanyelv használata már-már szakmai feltétele az eredményességnek.

h) Az oktatásban

47. cikk – (1) Az ország minden állampolgárának joga van ahhoz, hogy az országos hivatalos nyelv megfelelő szintű elsajátításához minden feltétel biztosítva legyen számára.

Nem az embereknek kötelességük ezt megtanulni, hiszen ez nekik érdekük, hanem az állam számára származnak ebből fontos kötelességek.

(2) A két hivatalos nyelvet használó közigazgatási egységekben élő állampolgároknak joguk van ahhoz, hogy a helyi/regionális hivatalos nyelv megfelelő szintű elsajátításához minden feltétel biztosítva legyen számukra.

Ez nemcsak azért fontos, hogy az 1. bekezdésnek meglegyen a pontos mása, hanem azért is, mert különben a Hargita vagy Kovászna megyei románokat megfosztanánk attól a lehetőségtől, hogy olyan állásokat tölthessenek majd be, ahol e törvény értelmében ismerniük kell a regionális hivatalos nyelvet. Ezek az előírások ugyanis nem arról szólnak, hogy az ilyen személyeknek okvetlenül az illető nyelvi

közösséghez kell tartozniuk (ilyesmire gondolni sem is lehetne, hiszen az nyilvánvaló diszkrimináció lenne), hanem arról, hogy ismerniük kell ezt a nyelvet. Ha pedig ez bizonyos funkciók eléréséhez feltételként van megszabva, akkor kötelező módon biztosítani kell azt a lehetőséget is, hogy az ott élők közül mindenki megismerhesse az illető nyelvet.

(3) Ennek érdekében az oktatási rendszernek kötelező módon biztosítania kell

(a) az országos hivatalos nyelv tantárgyként való oktatását a nyelvelsajátítás céljának megfelelő tantervek alapján az ország minden iskolájában, tekintet nélkül annak oktatási nyelvére vagy jellegére;

(b) a helyi/regionális hivatalos nyelv tantárgyként való oktatását a nyelvelsajátítás céljának megfelelő tantervek alapján az illető közigazgatási egység minden iskolájában, tekintet nélkül annak oktatási nyelvére vagy jellegére;

(c) a tanulók ellátását megfelelő tankönyvekkel, amelyeket több változatban kell kidolgozni, figyelembe véve a tanulók anyanyelve és területenként eltérő feltételei szerinti igényeit;

(d) olyan szakmailag erre a munkára felkészített nyelvoktatók alkalmazását, akik ismerik a tanulók anyanyelvét.

48. cikk – A két hivatalos nyelvet használó közigazgatási egységekben azok a tanulók, akiknek anyanyelve egy harmadik nyelv, az iskolában tanított idegen nyelv helyett a helyi/regionális hivatalos nyelv tanulását is választhatják, függetlenül attól, hogy milyen nyelven folytatják tanulmányaikat, vagy mindegyiket tanulják, a szülők döntése szerint.

Ezt azért kell így szabályozni, mert még az is komoly többletterhelés a gyermek számára, ha, mivel anyanyelve nem egyezik az országos hivatalos nyelvvel, neki ez utóbbit egy többlettantárgy keretében kell tanulnia azokhoz képest, akik esetében ez a kettő egybeesik. De ha már két ilyen többlettantárgya is van (például egy Kovászna megyei német anyanyelvű gyermeknek), ez már csakugyan sok lehetne neki, és ezen úgy lehet könnyíteni, ha neki nem tesszük kötelezővé, hogy még angolul is tanuljon, pedig nyilván arra is szüksége lenne később. Azért van feltüntetve, hogy mindegy, milyen tannyelvű iskolába jár, mert lehet, hogy ez a gyermek Kovászna megyében nem is tudhatna anyanyelvű oktatásban részesülni, mert ott, ahol ő él, ennek megszervezéséhez nincsen elég német anyanyelvű gyerek, de ha magyar vagy román tannyelvűbe jár is, neki mindenképpen két másik nyelvet kell használnia az anyanyelvén kívül. Ha azonban az egyiket már szinte anyanyelvi szinten ismeri, ami könnyen megtörténhet, akkor a szülők dönthetnek úgy is, hogy tanuljon csak angolul is, mert azt ő elbírja. (Ez azonban inkább csak elméleti lehetőség, a gyakorlatban nagyon ritkán fordulhat elő: a 2002-es népszámláláskor egész Kovászna megyében összesen 134 német anyanyelvű személyt írtak össze, és Hargita megyében is csak 81-et, és ezek sem mindnyájan iskolás korúak. Ha pedig abban az iskolában történetesen nem az angolt tanítják idegen nyelvként, hanem éppen a németet, akkor még szerencséje is van ennek a gyermeknek.)

Az említett többletterhelés az egyike azoknak a tényezőknek, amelyek miatt a teljes esélyegyenlőséget, úgy, ahogyan az az 1. cikk 12. bekezdésében meg van határozva, elvileg is

lehetetlenség tökéletesen megvalósítani, hiszen itt azok, akiknek anyanyelve egybeesik az országos hivatalos nyelvvel, és olyan helyen élnek, ahol csak ez az egy nyelv használatos hivatalos nyelvként, előnyös helyzetben vannak másokhoz képest, hiszen kevesebb befektetéssel érhetik el ugyanazt az eredményt: egy tantárggyal kevesebb van nekik az iskolában. Ezt azonban nem tekintjük diszkriminációnak, sem pedig az előnyösebb helyzetet privilégiumnak, mert ez nem emberek döntésén múlik, hanem magából a helyzetből adódik, amit mindenkinek tudomásul kell venni.

49. cikk – A nyelvi közösségekhez tartozó személyeknek joguk van ahhoz, hogy ha úgy igénylik

(a) az oktatásban szabadon használják anyanyelvüket;

(b) állami oktatási intézményekben teljes anyanyelvű oktatásban és képzésben részesüljenek az oktatás minden szintjén, ha ehhez megvannak a szükséges törvényes feltételek.

50. cikk – (1) Minden szülőnek joga van szabadon megválasztani, hogy milyen tannyelvű iskolában taníttatja gyermekét.

(2) Tilos bárkit is e döntés megváltoztatására kényszeríteni vagy rá ilyen céllal nyomást gyakorolni, döntése miatt zaklatni vagy nyilvánosan megbélyegezni.

Csak a lelki erőszak alkalmazását zárjuk ki; ez nem jelenti azt is, hogy a szülőt ne lenne szabad tájékoztatni arról, milyen előnyei vagy hátrányai lehetnek annak, ha ilyen vagy olyan tannyelvű iskolába íratta a gyermekét. Ha ezek után is úgy dönt, ahogy dönt, ezért őt nem szabad bántani. Magyarok se bántásák őt, ha román iskolába íratta, és románok se, ha magyarba, hiszen ebbe senkinek sem lehet beleszólása.

51. cikk – (1) A nyelvi közösségek tagjainak joguk van ahhoz, hogy ha erre igényt tartanak, és ha megvan hozzá a szükséges tanulószám, helybeli állami oktatási intézményekben biztosítsák gyermekeik számára

(a) a teljes anyanyelvű óvodai oktatást;

(b) a teljes anyanyelvű elemi iskolai oktatást;

(c) a teljes anyanyelvű gimnáziumi oktatást;

(d) a teljes anyanyelvű líceumi oktatást;

(e) a teljes anyanyelvű szakiskolai oktatást.

(2) Ha valamely helységben nincs meg a szükséges tanulószám az 1. bekezdésben felsorolt oktatási formák valamelyikének biztosításához az illető nyelven, akkor

(a) ha egy közeli helységben van ilyen nyelven működő iskola vagy tagozat, az illető nyelvi közösség tagjai igényelhetik, hogy gyermekeik abban az iskolában, illetve valamely más helység hasonló iskolájában részesülhessenek a megfelelő szintű és formájú anyanyelvű oktatásban;

(b) ha az illető helység közelében nincs ilyen iskola, de több közeli helység együttesen biztosítani tudja a szükséges tanulószámot, e helységek valamelyikében kell létrehozni egy ilyen

oktatási egységet vagy tagozatot, az illető nyelvi közösségek igénylése szerint.

(3) Az 1. és 2. bekezdés rendelkezései a mozgás-, látás- és hallássérült, valamint a szellemi fogyatékos gyermekek számára létrehozott speciális anyanyelvű iskolákra, illetve ezek anyanyelvű tagozataira is alkalmazandók.

52. cikk – (1) Az árvaházakban élő gyermekek számára az állam, illetve az árvaházat fenntartó intézmény köteles biztosítani az anyanyelv elsajátítását, teljes anyanyelvű nevelésüket és oktatásukat, nyelvi/etnikai közösségük kultúrájának megismertetését.

(2) A javítóintézetekbe küldött kiskorúak számára az állam köteles biztosítani a teljes anyanyelvű nevelést és oktatást.

53. cikk – Az 51. cikk 2. bekezdésében megnevezett okok miatt más helységekből tanulóknak számára a szülők kérésére a helyi tanácsok a Tanügyminisztérium támogatásával a helyi körülményeknek megfelelő intézkedésekkel, internátusok létesítésével vagy a tanulók szállításának biztosításával teremtenek lehetőséget arra, hogy a tanulók anyanyelvű oktatásban részesüljenek.

54. cikk – Az 51. cikkben felsorolt oktatási formákat az illető helyi nyelvi közösség igénye, valamint a helyi lehetőségek szerint önálló óvodákban, illetve iskolákban, óvodai, illetve iskolai tagozatokban, osztályokban vagy csoportokban kell biztosítani.

55. cikk – Az 51. és 54. cikkben megjelölt igényeket az illető helyi nyelvi közösségek az illetékes tanfelügyelőségen jelentik be, amely a bejelentés nyomán köteles a bejelentett igénynek megfelelő döntést az alábbiak szerint meghozni és végrehajtani:

(1) Ha egyik helyi nyelvi közösség önálló oktatási egységet igényel, amelyben az oktatás az ő anyanyelvén történjék, a másik pedig a maga anyanyelvén oktató tagozatot, akkor

(a) ha a tagozatot igénylő helyi nyelvi közösséghez tartozó tanulók száma elég ahhoz, hogy önálló oktatási egységet lehessen létesíteni, a tanfelügyelőség mindegyik helyi nyelvi közösség számára önálló oktatási egységet létesít;

(b) ha a tagozatot igénylő helyi nyelvi közösséghez tartozó tanulók száma nem elég egy önálló oktatási egység létesítéséhez, a tanfelügyelőség egyetlen oktatási egységet létesít két tagozattal.

Ez tehát az önálló oktatási intézmények létesítését írja elő mindenütt, ahol csak lehet. Azt is figyelembe kell azonban venni, hogy az egyik nyelvi közösség oktatási intézménye egynyelvűségének fenntartása kedvéért nem szabad a másikhoz tartozó gyerekeket megfosztani attól a lehetőségtől, hogy saját településükön járhasanak iskolába. (Sem ez, sem az ehhez hasonló más intézkedések nem tévesztendőek össze a szegregációval. Ez utóbbinak ugyanis az a lényege, hogy a domináns csoport különíti el magától az alárendelt csoportot, kizárva őt ezáltal bizonyos jogok gyakorlásából, amelyek a

domináns csoportnak vannak fenntartva. Konkrét régebbi esetei például az amerikai néger törvény által előírt elkülönítése a fehérektől, a Dél-Afrikai Köztársaságban gyakorolt apartheid vagy az ún. „bantuszánok”. Itt azonban éppen ellenkezőleg, arról van szó, hogy a törvény a helyi kisebbségek számára is biztosítsa olyan nyelvi identitással kapcsolatos jogaik gyakorlását, amelyekkel vegyes nyelvű tanintézményekben nem tudhatnának élni.)

(2) Minden más esetben a tanfelügyelőség a bejelentett igények szerint jár el.

(3) Ha egy helyi közigazgatási egységben kettőnél több helyi nyelvi közösség él együtt, és ezek közül az egyik anyanyelvű tagozatot igényel, akkor szabadon megválaszthatja, hogy ez a tagozat melyik helyi nyelvi közösség anyanyelvű tagozatával együtt alkot egy kéttanyelvű oktatási egységet.

(4) Az egyszer bejelentett igények mindaddig érvényesek, amíg az illető helyi nyelvi közösségek más igényt nem jelentenek be.

56. cikk – Ha az illetékes minisztérium megszabja az önálló osztályok vagy csoportok létesítéséhez szükséges minimális tanulószámot, sem ez a szám, sem a létszám alatti osztályok létesítésére vonatkozó rendelkezés az oktatás nyelve szerint nem lehet különböző.

57. cikk – A nyelvi közösségek tagjainak joguk van ahhoz, hogy az oktatás minden formájában az egyes ciklusokat lezáró vizsgákat, valamint a továbbtanuláshoz szükséges felvételi vizsgákat anyanyelvükön vagy az általuk szabadon megválasztott nyelven tegyék le.

Lehet ugyanis, hogy nem anyanyelvükön tanultak az iskolában, tehát azt a nyelvet fogják választani, amelyen a legjobbak az esélyeik.

58. cikk – (1) A nyelvi közösségek tagjainak joguk van ahhoz, hogy ha erre igényt tartanak, állami oktatási intézményekben biztosítsák számukra a teljes anyanyelvű egyetemi vagy főiskolai oktatást önálló egyetemeken és főiskolákon, szakkollégiumokban, egyetemi karokon, anyanyelvű tagozatokon vagy csoportokban, igények szerint.

(2) Önálló anyanyelvű állami egyetemhez vagy egyetemekhez a nyelvi közösségeknek akkor van joguk, ha az ország összes állami egyetemén tanuló diákok számának az illető nyelvi közösség országos számarányával egyező százaléka elégséges egy vagy több önálló egyetem fenntartásához. Elégséges számnak azt a számot kell tekinteni, ahány diákkal működik a létező állami egyetemek közül a legkisebb diáklétszámú.

Mivel ez így nagyon tömören van megfogalmazva, és az elvi alapja sem látszik azonnal, el kell magyaráznom. A törvény nyilván nem írhatja elő, hogy minden nyelvi közösség számára biztosítani kell az önálló állami egyetemet, hiszen egy törvény nem rendelhet el olyasmit, amit biztosan nem lehet megvalósítani. A 2002-es népszámláláskor például összesen 3339 cseh anyanyelvű személyt írtak össze Romániában, világos tehát, hogy cseh nyelvű állami egyetemet nem lehet létrehozni. De azt az érvet sem lehet elfogadni, amit folyton hallunk pedig, hogy ha cseh nyelven nem lehet, akkor magyarul meg nem

szabad, mert azzal diszkriminálnánk a cseh anyanyelvűeket. Ha ez az érv helytálló volna, akkor románul sem lenne szabad, hiszen azzal is diszkriminálnánk az összes többit. Tehát ehelyett azt az általánosan és minden nyelvi közösségre egyformán alkalmazható elvi kritériumot kell megtalálni, amelynek alapján esetenként el lehet dönteni, hogy jogosult-e az illető nyelvi közösség erre, vagy nem. Ebben az esetben ugyanis kizártuk a diszkriminációt, mert mindenkire ugyanazt a mércét alkalmaztuk, és senki sem tehet róla, ha valamelyik nyelvi kisebbség azokat a kritériumokat kizárólag kis lélekszáma miatt nem tudja kielégíteni.

Ezt az általánosan alkalmazható kritériumot a méltányosság gazdasági elvében találtam meg. Mint tudjuk, az állami egyetemeket az állami költségvetésből finanszírozzák, az ehhez szükséges pénzalap pedig az adófizető állampolgárok pénzéből kerül ki. Ehhez pedig mi, magyar anyanyelvűek is hozzájárulunk, ezt kb. 6,67%-nak lehet számítani, mert 2002-ben ennyi volt a magyar anyanyelvűek országos számaránya. (Lehet ugyan, hogy nem járulunk hozzá éppen ennyivel, mert aránylag alighanem kevesebb köztünk a nagyon gazdag ember, de ha így lenne, az meg valószínűleg valamilyen gazdasági diszkriminációnak lehet a következménye, mert másrészt viszont az is mondhat valamit, hogy 1990 óta bennünket itt már mindennek elmondtak: barbár, civilizálatlan népségnek, gonosznak, áskálódónak, sőt valaki még azt is leírta, hogy génjeinkben hordozzuk az emberölés ösztönét, csak azt az egyet nem merte még soha senki ránk mondani, hogy lusták volnánk, hogy nem szeretnénk dolgozni, mert azt úgysem hitte volna el senki. Tegyem még hozzá, hogy mi az országos nagy korrupciós listán is, azokén, akiknek közös erővel ezer milliárdokat sikerült elsikkasztaniuk a közpénzekből, bizony meglehetősen alul vagyunk reprezentálva. Nem biztos, hogy azért, mert ilyesmire közölünk senki nem lett volna kapható, lehet, hogy ez csak azért van így, mert még ott is működik valamilyen diszkrimináció: bennünket egyszerűen nem engedtek odaférni. Úgyhogy méltányos, mert valószínűleg diszkrimináció-kompenzáló, ha akkor is 6,67%-os hozzájárulásunkkal számolunk, ha esetleg valamivel kevesebb lenne is.)

Ha az egyetemi képzés méltányosan és diszkriminációmentesen működik, akkor az állami egyetemeken tanuló egyetemi hallgatók körében a magyar anyanyelvűek számaránya nagyjából meg kellene hogy feleljen az ilyen anyanyelvűek országos számarányának, azaz 6,67%-nak, vagyis éppen annyinak, ahány százalékkal mi az állami költségvetés felsőoktatásra fordított részéhez is hozzájárulunk. (Nem felel meg neki, mert ennél kisebb, ami azt jelenti, hogy nem úgy van az, ahogy némely román politikusoktól időnként halljuk, hogy tudniillik a magyarul tanuló egyetemisták a románok pénzén tanulnak, hanem éppen fordítva van: mi szponzoráljuk valamennyivel adófizető polgároként a román anyanyelvű egyetemisták képzését.) Tehát ha megnézzük, hogy az országban összesen hány egyetemi hallgató tanul állami egyetemeken, és annak kiszámítjuk esetünkben a 6,67%-át, akkor kapunk egy számot. Ennyinek kellene hát önálló magyar állami egyetemet biztosítani. De elég-e vajon ennyi egy önálló egyetemhez? Hogy mennyi elég, azt nem lehet tudományos kritériumok szerint megállapítani, de amennyivel az ország legkisebb állami egyeteme már működik, annyival már ebben az országban egész biztosan lehet. Ha tehát ez a szám, amit kaptunk, egyenlő annak az egyetemnek a diáklétszámával, vagy nagyobb annál, akkor méltányos, hogy ezeknek a magyar anyanyelvű fiataloknak a képzése önálló magyar anyanyelvű egyetemen történhessen. Ehhez ugyanis nekünk már nem a mások pénzére van

szükségünk, hanem csak arra, hogy meglegyen a szabadságunk annak eldöntésére, hogy saját pénzünkön milyen egyetemen szeretnénk taníttatni fiataljainkat. Ha a magyar anyanyelvűek esetében az jönne ki, hogy vannak annyian, hogy egy egyetemet lehessen velük működtetni, és ők ezt igénylik is, akkor eszerint kell eljárni, ha meg a cseh anyanyelvűek esetében az derül ki, hogy a költségvetés felsőoktatásra fordított részéhez való 0,02%-os hozzájárulásuk nem elég egy egyetem fenntartásához, akkor ezt nekik is sajnálattal bár, de tudomásul kell venniük.

Ez tehát egy teljesen méltányos és diszkriminációmentes kritérium. Ezt azonban ma már eléggé fenyegetheti az a tendencia, amely manapság az európai integrációval meghonosodó új divattal jár együtt, hogy tudniillik a kisebb egyetemek egyesítésével néhány hatalmas mamutintézménybe tömörítsék a felsőoktatást, ami azt jelentené, hogy a legkisebb állami egyetemnek is akkorára nő a diáklétszáma, hogy a fenti kalkuláció szerint a nyelvi többségen kívül már egyetlen más nyelvi közösség nyelvén sem lehet egyetemet fenntartani. Ezen tehát már most gondolkodni kell. Azt hiszem, ettől még nincs elveszve semmi, hiszen egyrészt az is egészen biztos, hogy amennyivel a nagy egyetemegyesítések előtt még lehetett, annyival is biztosan lehet, de másrészt azóta, amióta ezt a kritériumot kitaláltam, megváltozott az egyetemek finanszírozásának az alapelve is: áttértünk a hallgatói fejkvótarendszerre. Ez pedig még egyszerűbbé is tesz mindent: ha a magyar nyelvű állami egyetem fenn tudja magát tartani a költségvetésből neki a diáklétszám szerint kiutalt pénzből (és a más helyekről elérhető támogatásokból), akkor meg fog élni, ha meg nem, akkor megbukik magától, be sem kell tiltani. A minisztériumnak csak egy dologra kell odafigyelnie: hogy ennek az egyetemnek nem utalhat ki többet annál, mint amennyi az egyetemek működtetésére fordított pénzalap 6,67%-ából megmarad, miután a más állami egyetemeken esetleg szintén magyarul tanuló diákok fejkvótáját levonta belőle, hiszen az már oda ment, és ott is ugyanazt a célt szolgálja. Mi persze örülnénk neki, ha többet is kaphatnánk, de az más szempontból nem lenne egészen jó, mert konfliktuskeltő hatása lenne (egyések nagyon fel lennének háborodva, hogy a mi fiataljaink az ő pénzükön tanulnak, és ezt megengedhetetlennek tartanák rögtön, nem úgy, mint mikor fordítva van), azt pedig, hacsak lehet, meg kell előzni.

(3) Ha valamely nyelvi közösség anyanyelvű egyetemének vagy egyetemeinek összesített diáklétszáma nem éri el az ország összes állami egyetemén tanuló diákok számának az illető nyelvi közösség országos számarányával egyező százalékát, és a különbség elégséges egy önálló egyetem fenntartásához, akkor az illető nyelvi közösségnek újabb állami egyetemhez is joga van.

(4) Ha az illetékes minisztérium úgy dönt, állami egyetemet a 2. bekezdésben meghatározott elégséges szám alatti diáklétszámmal is létre lehet hozni bármelyik nyelvi közösség nyelvén.

Erre már csak azért is szükség van, mert – ha jól végiggondoljuk – enélkül az állami egyetemi oktatási hálózatot nem lehetne fejleszteni.

(5) Az 1. bekezdésben foglaltakkal kapcsolatos igényüket az illető nyelvi közösségek az illetékes minisztériumnak jelentik be, amely a bejelentés nyomán köteles a bejelentett igényeknek megfelelő döntést meghozni és végrehajtani.

59. cikk – (1) A nyelvi közösségek tagjainak joguk van az anyanyelvű posztgraduális képzéshez, ha úgy igénylik.

(2) A nyelvi közösségek tagjainak joguk van ahhoz, hogy a különböző didaktikai fokozatokat és tudományos címeket anyanyelvükön szerezzék meg.

i) A közművelődésben

60. cikk – A nyelvi közösségekhez tartozó személyeknek joguk van ahhoz, hogy

(a) a közművelődésben szabadon használják anyanyelvüket;

(b) megismerjék, megtartsák, fejlesszék és továbbhagyományozzák nyelvi közösségük anyanyelvű kultúráját.

61. cikk – (1) A két- vagy többnyelvű helyi közigazgatási egységekben az ott élő jogképes nyelvi közösségek tagjainak joguk van ahhoz, hogy ha erre igényt tartanak, az állami közművelődési intézmények (színházak, bábszínházak, népi együttesek stb.) a helyi lehetőségeknek megfelelően biztosítsák számukra az anyanyelvű műsorokat önálló kulturális intézmények, tagozatok, csoportok vagy más helységi társulatok és együttesek rendszeres vendégszerepeltetése révén, a bejelentett igények szerint.

(2) Ezt az igényüket a jogképes nyelvi közösségek tagjai az illetékes közművelődési intézményeknél jelentik be, amelyek a bejelentés nyomán kötelesek a bejelentett igénynek megfelelő intézkedéseket megtenni.

Aligha lehet mindig és mindenütt gyakorlatba ültetni, mert erre sehol sincs elég pénz, de legalább az ehhez való jogot biztosítani kell.

j) A tömegkommunikáció terén

62. cikk – A nyelvi közösségek tagjainak joguk van ahhoz, hogy ha erre igényt tartanak,

(a) a közszolgálati tömegkommunikációs csatornák révén anyanyelvű szolgáltatásokban részesüljenek;

(b) anyanyelvükön információkat közvetíthessenek, és hozzájuthassanak a számukra szükséges információkhoz.

63. cikk – (1) A nyelvi közösségek tagjainak joguk van ahhoz, hogy ha erre igényt tartanak, a közszolgálati rádió és televízió központi és körzeti stúdiói rendszeresen, az igények szerint naponta, hetente vagy havonta biztosítsák számukra az anyanyelvű műsorokat, számarányuknak megfelelő arányú adásidőben.

Mivel itt a közszolgálati adókról van szó, amelyeket szintén az állami költségvetésből finanszíroznak, akárcsak a felsőoktatást, itt is a méltányosságnak ugyanaz az elve érvényesül, mint

amelyről fentebb az egyetemalapítással kapcsolatban volt szó.

(2) A központi adók esetében az adásidőt az illető nyelvi közösség országos számaránya szerint, a körzeti adók esetében pedig az illető adó szóráskörébe eső terület összlakosságához viszonyított számaránya szerint kell megállapítani.

(3) Ha valamely nyelvi közösség nem tart igényt külön adásidőre, joga van ahhoz, hogy előzetes megegyezés alapján bármely más nyelvi közösség adásidejével együtt közvetítsenek számára anyanyelvű műsorokat, illetve hogy adásidejéről valamely más, általa megválasztott nyelvi közösség javára lemondjon.

Tudniillik ezt neki nem kiutalják valakik, hanem ez az övé, mert abban az ő pénze van, és azt tehet vele, amit jónak lát.

(4) Ha valamely nyelvi közösség semmilyen igényt sem jelent be az anyanyelvű műsorok sugárzásával kapcsolatban, a rá eső adásidőt az országos nyelvi többség nyelvén sugárzott műsorok adásidejéhez kell hozzáadni.

(5) Az 1. bekezdésben foglaltakkal kapcsolatos igényüket az illető nyelvi közösségek az Audiovizuális Kommunikáció Országos Tanácsának jelentik be, amely a bejelentés nyomán köteles meghozni a bejelentett igénynek megfelelő döntést. A végrehajtásért a Rádió és Televízió elnökei felelnek.

A 4. bekezdés ellenkezni látszik a privilégiummentesség elvével, de talán megbocsátható, hiszen ezt az időt nyelvhez nem köthető műsorokkal – pl. koncertekkel – is ki lehet tölteni. Azt nem tartottam volna jó megoldásnak, hogy a nem igényelt adásidőt ismét számarányosan osszuk fel, mert bár méltányosabb és következetesebb volna, azt eredményezné, hogy egy-egy nemzeti közösség elvileg számarányán felüli arányban juthatna adásidőhöz, ami állandó elvi vitákra adhatna alkalmat, noha a gyakorlatban majdnem ugyanazt jelentené, mint a fenti megoldás, hiszen annak a kevés felszabaduló adásidőnek 90%-át mindenképpen a nyelvi többségnek kellene juttatni, a fennmaradó 10%-on pedig nem is volna érdemes osztozkodni.

Ez a törvénycikk így is egyike lenne a legnehezebben elfogadtathatóknak, pedig ha még változtatás nélkül fogadnák is el, a nyelvi többség akkor is 90,68%-át igényelheti az adásidőnek, tehát alapjában véve nem panaszkodhat. Másik nyelvi előnye a nyelvi többségnek a nyelvi kisebbségekkel szemben az, hogy a 137. cikk előírja, hogy az állam anyagilag támogatja a nyelvi kisebbségek nyelvén sugárzott tévéműsorok román nyelvű feliratozását. A román nyelvű feliratozás e törvénytervezet szerint nem kötelező, de mert mindegyik kisebbségnek érdeke, hogy az általa forgalmazott információ minél szélesebb körben hozzáférhető legyen, várható, hogy ha a szükséges anyagi támogatást megkapja, mindegyik él ezzel a lehetőséggel. Ezáltal viszont olyan helyzet teremődik, hogy a román tévénéző a valamely nyelvi kisebbség nyelvén sugárzott műsorok esetében is anyanyelvű szolgáltatáshoz jut, míg a többi nyelvi kisebbség nem. Pedig az igazi egyenlőség az volna, ha minden műsort – a román nyelvűt is – mindegyik kisebbségi nyelven feliratozni lehetne, ami viszont gyakorlatilag megoldhatatlan. Ez a körülmény tehát bizonyos mértékben kiemelt státust biztosít a román nyelvnek, mert ez a nyelv itt úgy is érvényesül, mint a különböző nyelvi kisebbségek közötti kommunikációban igénybe vett lingua franca. (Ez egyébként

amúgy is így van.)

És van még valami, ami talán a legfontosabb különbség a nyelvi többség, illetve a nyelvi kisebbségek helyzetében, noha nem privilégiuma a nyelvi többségnek, csak nagy számarányából származó helyzeti előnye: éppen az, ami a fogyasztó szempontjából nézve szinte az egyedüli érzékelhető dolog. A műsorfogyasztó ugyanis nem százalékokat hallgat a rádióban vagy néz a tévében, hanem abszolút óraszámokban mérhető mennyiségű anyanyelvű műsorokat. És míg a román anyanyelvű műsorfogyasztó a teljes adásidő 90,68%-ában élvezheti az anyanyelv előnyeit, a magyar például csak ennek 6,67%-ában teheti ezt. Az igazi egyenlőség nyilvánvalóan az volna, ha a magyar, német, szlovák stb. anyanyelvű műsorfogyasztó ugyanannyi órás anyanyelvű szolgáltatásban részesülhetne, mint a román. Ez azonban – állami alapokból finanszírozott közszolgálati rádióról és tévéről lévén szó – az anyagi háttér szempontjából méltánytalan és konfliktuskeltő hatású lenne. Tudomásul kell tehát venni – és nemcsak nekünk, hanem a nyelvi többséghez tartozó parlamenti képviselőknek és szenátoroknak is –, hogy a méltányosság elvének a lehető legtökéletesebb és legkövetkezetesebb alkalmazása is (bár a mostani állapotokhoz képest tetemes javulást eredményezne: a két központi közszolgálati tévécsatornán együttesen heti kb. 17–18 óra magyar nyelvű műsoridőt, szemben a mostani nem egészen 5 órával) csak mérsékelni tudná az eleve meglévő hátrányt, de attól még igen messze járna, hogy megszüntesse. Ez ugyanis alighanem a méltányosan nem rendezhető dolgok körébe tartozik, és nagyon is behatárolja – legalábbis mennyiségileg – a kisebbségi nyelvek használatának lehetőségeit ezen a téren. Ezen csak más úton (kisebbségvédelmi intézkedésekkel, valamint esetenként a más országok által sugárzott anyanyelvű műsorok vételének megkönnyítésével) lehet némileg segíteni. (Még csak annyit: aki sokallaná a 17–18 órát, és arra hivatkozna, hogy a tévéműsor egy része úgyis angolul beszél, mert amerikai filmet vetítenek éppen, tehát ezeket ki kell hagyni a kalkulusból, gondolja meg egyrészt azt, hogy annak viszont román nyelvű a feliratozása, másrészt azt, hogy ennyi magyar nyelvű műsoridő esetében már egy-egy magyar filmet is közvetíteni lehetne, és ezt a román tévé néző is nyugodtan megnézhetné, ugyanúgy, ahogy az amerikaiakat, hiszen ennek is lenne román nyelvű feliratozása.)

64. cikk – (1) A nyelvi közösségek tagjainak joguk van ahhoz, hogy ha erre igényt tartanak, megfelelő példányszámban hozzájuthassanak a törvényes feltételek között állami támogatással működő könyvkiadók és szerkesztőségek által kiadott szépirodalmi, valamint tudományos, művészeti, politikai és közéleti tárgyú, eredeti vagy más nyelvekből fordított anyanyelvű publikációkhoz, könyvekhez, folyóiratokhoz, újságokhoz.

(2) Ezt az igényüket a nyelvi közösségek a Művelődési Minisztériumnak jelentik be, amely a bejelentés nyomán köteles meghozni a bejelentett igénynek megfelelő döntést. A végrehajtásért a művelődési miniszter felel.

Ez mára eléggé idejét múlta, azóta az állami kiadókat privatizálták, tehát ha véletlenül megérnénk, hogy ezt a törvénytervezetet valaki szeretné benyújtani a parlamentnek elfogadtatás végett, ezt akkor majd aktualizálni kell az akkori helyzetnek megfelelően.

65. cikk – (1) A kormány nem akadályozza a különböző nyelvi közösségek nyelvén más országokban megjelenő könyvek, folyóiratok, újságok, hanglemezek, filmek, videokazetták behozatalát és hazai terjesztését az illető nyelvi közösségek szükségleteinek megfelelő példányszámban, és megkönnyíti az ilyen nyelvű sajtótermékek postai forgalmát.

(2) A hatóságok az információ szabad áramlásának elve alapján nem akadályozzák e kiadványok áthozatalát az országhatáron.

66. cikk – (1) A jogképes nyelvi közösségek tagjainak joguk van ahhoz, hogy ha erre igényt tartanak, a közkönyvtárakban biztosítsák számukra a megfelelő számú és tematikai változatosságú anyanyelvű könyv- és folyóirat-ellátást.

(2) Ezt az igényüket az illető jogképes nyelvi közösségek tagjai az illetékes igazgatóságon jelentik be, amely a bejelentés nyomán megteszi a megfelelő intézkedéseket.

Sajnos nincs rá pénz, hogy ez csakugyan jól működjék, de legalább a meglévő kevés elköltésekor legyenek erre tekintettel az illető intézmények.

k) Az egyházi életben

67. cikk – (1) A nyelvi közösségekhez tartozó személyeknek joguk van ahhoz, hogy az egyházi életben szabadon használják anyanyelvüket.

(2) Minden helyi közigazgatási egységben az ott élő helyi nyelvi közösségek tagjainak joguk van ahhoz, hogy ha erre igényt tartanak, felekezetük szerint biztosítsák számukra az anyanyelvű egyházi szertartást.

(3) Ezt az igényüket az illetékes egyházi hatóságnál jelentik be, amely a bejelentés nyomán köteles a bejelentett igénynek megfelelő intézkedéseket megtenni.

Erre valószínűleg sokan azt mondanák, a iasi-i római katolikus püspökség pedig biztosan, hogy ez durva beavatkozás az egyházak életébe. Itt azonban nyelvi emberi jogokról van szó, és ez fölülte áll az egyháznak mint intézménynek. (Annak nem, amit az egyházak amúgy hirdetnek, de ha azt komolyan is vennék, akkor maguktól kellene tegyék éppen azt, amit ez a törvénycikk előír.) Másrészt sehol a világon egyház nem működik úgy, hogy az állami törvényektől teljesen független lenne, Romániában sem: például az egyházi esketési szertartást sem lehet addig megtartani, amíg az összeeskütendők be nem mutatják a polgári anyakönyvi hivatal által kiállított bizonyítványt arról, hogy ők már az állam törvényei szerint házastársak.

C) Az etnikai/nyelvi identitással kapcsolatos egyéb jogok

68. cikk – (1) Az etnikai/nyelvi közösségekhez tartozó személyeknek joguk van ahhoz,

hogy megismerjék történelmüket, ápolják, gyarapítsák és továbbhagyományozzák anyanyelvüket, kultúrájukat és hagyományaikat.

(2) Ennek érdekében az egyes etnikai/nyelvi közösségek anyanyelvű oktatási-nevelési intézményeiben megfelelő óraszám keretében biztosítani kell számukra az illető etnikai/nyelvi közösség népismeretének, történelmének és kulturális nemzetük történelmének, kulturális hagyományainak és értékeinek megismerését.

69. cikk – (1) Az állam támogatja az egyes etnikai közösségek kultúrájának ápolását, e kultúrák tárgyi emlékeinek feltárását, gyűjtését, közgyűjtemények alapítását és gyarapítását.

(2) A törvény védi az etnikai közösségek kultúrájához és történelméhez tartozó vagy ezekhez kapcsolódó objektumokat, műemlékeket és emlékműveket, hagyományos építészeti emlékeket, közgyűjteményeket és az anyagi kultúra más elemeit.

(3) A törvény tiltja és bünteti ezek megrongálását, eredeti helyükről való elmozdítását vagy más módon való felszámolását, valamint minden olyan kísérletet, amelynek célja vagy eredménye ezen objektumoknak az illető etnikai közösség történelmére vagy kultúrájára utaló jegyeitől való megfosztása.

(4) A 2. bekezdésben felsorolt létesítményeken bármilyen módosítás csak az illető etnikai közösség tagjainak előzetes beleegyezésével eszközölhető.

70. cikk – (1) Az etnikai közösségekhez tartozó személyeknek joguk van ahhoz, hogy különféle rendezvények keretében, valamint művészi alkotások, szobrok, festmények vagy emléktáblák elhelyezésével megtiszteljék és megörökítsék az olyan személyiségek emlékét, akik etnikai közösségük, illetve kulturális nemzetük életében kimagasló érdemeket szereztek, ha ezek nem sértőek más etnikai/nyelvi közösségekhez tartozó személyek számára.

(2) Az etnikai közösségekhez tartozó személyeknek joguk van ahhoz, hogy etnikai identitásukkal kapcsolatos rendezvényeiket és ünnepeiket szabadon és zavartalanul megtartsák, és szabadon használják kulturális nemzetük szimbólumait.

71. cikk – A nyelvi közösségekhez tartozó személyek szabadon megtarthatják, szóban és írásban korlátozás nélkül használhatják a különböző romániai tájegységek, települések és más földrajzi objektumok anyanyelvi elnevezését.

72. cikk – Az utcák és terek hivatalos nevének megválasztásakor figyelembe kell venni az egyes jogképes etnikai közösségek számarányát, és biztosítani kell, hogy arányos számban nevezzenek el utcákat és tereket az egyes etnikai közösségek, illetve kulturális nemzetük jeles személyiségeiről. Hivatalos névként csak olyan választható, amely egyetlen etnikai/nyelvi közösség számára sem sértő.

73. cikk – (1) Az etnikai/nyelvi közösségek szabadon megtarthatják és használhatják az utcák és terek saját nyelvi és kulturális hagyományaik szerinti nevét a hivatalos név mellett, ha ezek nem sértőek más etnikai/nyelvi közösségekhez tartozó személyek számára.

(2) A jogképes etnikai/nyelvi közösségeknek joguk van ahhoz, hogy ha erre igényt tartanak, ezeket mint nem hivatalos elnevezéseket a hivatalosan használt nevek mellett utcanévtáblákon is feltüntethessék.

(3) Kettős utcanevek használata esetén a hivatalos nyilvántartásokban, valamint a postai címzésben a hivatalos elnevezés használandó.

(4) A 2. bekezdésben foglaltakkal kapcsolatos igényeiket az illető jogképes etnikai/nyelvi közösségek a helyi tanácsnál jelentik be. A helyi tanács a bejelentés nyomán az igénylésnek megfelelően köteles elrendelni a szükséges intézkedés megtételét. A végrehajtásért a polgármester felel.

Ezt talán fölöslegesnek vélheti valaki, pedig nem az. Ha például Kolozsváron a magyarok a 15. századtól mostanáig *Farkas utcá*-nak hívnak egy utcát, és egyszer csak megjelenik és hivatalos nevévé válik egy másik név, esetünkben a *Kogălniceanu utca*, akkor itt nem a kolozsváriak által használt magyar nyelv változott meg, amely szerint ennek az utcának *Farkas utca* a neve, hanem egy másik neve is lett az utcának, amelyet egy másik nyelvi közösség választott neki, elsősorban természetesen a maga számára. Ezt a jogát pedig el kell ismerni neki is. A magyarok számára ilyenkor nem annyira az új név a sérelmes, hanem az, hogy a régi lekerült az utcanévtábláról. Miért ne maradhatna hát ott az is, esetleg más alapszínre írva? Erre elsősorban az emberek jó közérzete és ennek folytán a konfliktus-megelőzés szempontjából van szükség, de idegenforgalmi látványosságként sem utolsó dolog, ebből még anyagi haszna is származhatna egy városnak, miközben senkinek sem okoz kárt. Képzeljük csak el Segesvárt úgy, hogy régi utcáinak sarkán mindenütt ott van feltüntetve annak hagyományos szász neve is! (Ennek ráadásul Európában ma még divatja is van helyenként.)

74. cikk – (1) Az etnikai/nyelvi közösségekhez tartozó személyeknek joguk van ahhoz, hogy vallásukat szabadon gyakorolják, beleértve a vallási kegytárgyak beszerzését, birtoklását és használatát, valamint az anyanyelvű felekezeti iskolákban való tanulás jogát.

(2) Az etnikai közösségekhez tartozó személyeknek joguk van ahhoz, hogy saját vallásuk hagyományai szerint válasszák meg a hivatalos munkaszüneti napnak minősülő egyházi ünnepek dátumát.

75. cikk – (1) Az etnikai/nyelvi közösségekhez tartozó személyeknek, valamint az etnikai/nyelvi közösségek egyházainak, szervezeteinek és társaságainak joguk van arra, hogy anyanyelvű felekezeti, illetve magántanintézeteket létesítsenek és tartsanak fenn.

(2) A felekezeti oktatást az állam és részarányosan a helyi közigazgatási hatóságok finanszírozzák, a magán tanintézeteket pedig támogatják.

A 74–75. cikk már igazából nem a nyelvi, nem is az etnikai, hanem a vallási közösségek jogairól

szól. Tekintettel azonban arra, hogy térségünkben az etnikai és a vallásfelekezeti szerinti hovatartozás sok esetben elég szoros korrelációt mutat, ennek itt is helye van.

76. cikk – (1) Az etnikai/nyelvi közösségekhez tartozó személyeknek az Alkotmány 37. cikke alapján és annak betartásával, valamint e törvény 30. cikke értelmében joguk van ahhoz, hogy igényeik és szükségleteik szerint különböző társadalmi, politikai, gazdasági, szociális, tudományos, egyházi, kulturális és sportegyesületekbe, érdekvédelmi szervezetekbe és pártokba tömörüljenek, ilyen intézményeket hozzanak létre, ezeket fenntartsák és ezek tevékenységében részt vegyenek.

(2) Ilyen egyesületeik és szervezeteik létrehozásakor az illető etnikai/nyelvi közösségek tagjai szabadon eldönthetik, hogy ezek működtetése és belső adminisztrálása során melyik nyelv lesz az illető intézmény munkanyelve, illetve hogy különféle rendezvényeiken és összejöveteleiken melyik nyelvet használják.

(3) Tilos az ilyen egyesületek és szervezetek hivatalos bejegyzését ahhoz a feltételhez kötni, hogy az illető egyesületnek vagy szervezetnek más etnikai/nyelvi közösségekhez tartozó személyek is tagjai legyenek.

A 2. bekezdés egy korábbi változatában az állt, hogy azt dönthetik el szabadon, „hogy ezeknek más etnikai/nyelvi közösségekhez tartozó személyek tagjai lehetnek-e vagy nem”. Megváltoztattam, mert ez sok nehezen kezelhető problémát vet fel, és elvileg lehetőséget adhat az olyan gyakorlatra, amely már diszkriminációnak minősül. A munkanyelv és a nyilvánosság előtt használt nyelv szabad megválasztásához viszont joguk kell hogy legyen, ez pedig az esetek többségében egymagában is elég ahhoz, hogy elejét vehessük annak, hogy például az RMDSZ-t úgy lehessen felszámolni, hogy belép oda kétannyi iránta nem nagyon jó szándékkal viseltető román személy, mint ahány magyar tagja van. (Ez a veszély ugyan biztosan nem fenyegeti az RMDSZ-t, de mint elvi lehetőséggel számolni kell vele.) Ezzel a változtatással az is ki van zárva, hogy az ilyen szervezetek működésének bárki is feltételeként szabhatná meg azt, hogy munkanyelvükként és összejöveteleiken az országos hivatalos nyelvet használják.

77. cikk – (1) A 76. cikkben felsorolt intézmények és szervezetek anyagi forrásai:

- (a) az állami költségvetés;
- (b) saját bevételek;
- (c) alapítványi támogatás;
- (d) különböző szervezetektől kapott támogatás;
- (e) adományok;
- (f) más, jogszabályba nem ütköző források.

(2) A 76. cikkben felsorolt intézményeket és szervezeteket Románia törvényeinek betartásával anyagilag külföldi szervezetek, alapítványok és magánszemélyek is támogathatják. A nonprofit céllal nyújtott adományok vámmentesek.

78. cikk – A 76. cikkben megnevezett egyesületeknek és szervezeteknek joguk van ahhoz, hogy a törvényes előírások betartásával

(a) szabadon és minden akadályozás nélkül kapcsolatokat tartsanak fenn kulturális nemzetük más országokban működő hasonló jellegű egyesületeivel és szervezeteivel;

(b) ezekkel az együttműködés különböző formáit építsék ki és tartsák fenn.

79. cikk – Az állam támogatja az egyes etnikai közösségek és a hozzájuk tartozó személyek kapcsolattartását kulturális nemzetük más országokbeli tagjaival. Ennek megfelelően

(a) az állam támogatja a román etnikai közösség személyi és intézményi kapcsolatainak erősítését a határokon túli románokkal azok etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának megtartása és fejlesztése végett, az illető országok törvényeinek tiszteletben tartásával;

(b) az állam elismeri más államok jogát ahhoz, hogy támogassa azokat a személyi és intézményi kapcsolatokat, amelyeket az illető országok állampolgárai kulturális nemzetük Romániában élő etnikai közösségével tartanak fenn az illető etnikai közösség etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának megtartása és fejlesztése végett, Románia törvényeinek tiszteletben tartásával, és támogatja e kapcsolatok kiépítését.

Az a. bekezdés majdnem szó szerint az Alkotmány 7. cikkéből van kimásolva, azzal a kis különbséggel, hogy ott általában van szó a kapcsolatok erősítéséről, itt viszont a román etnikai közösség kapcsolatainak erősítéséről van szó, mert ez így korrekt. Más romániai etnikai közösségeknek itt nincs mit keresniük, mert ez nem őrájuk tartozik. Sőt célszerű és méltányos lenne úgy lebontani tovább, hogy ha a határokon túli románok támogatására az állami költségvetésből nagyobb pénzüsszeget különítünk el, akkor ennek 89,45%-át fordítsuk csakugyan erre a célra (mert ennyi a román etnikai közösség országos számaránya 2002-ben, tehát az adófizetői hozzájárulása is ennek az összegnek a létrehozásához), a többit pedig számarányosan juttassuk vissza a többi etnikai közösségnek, illetve adjuk hozzá ahhoz a pénzalaphoz, ami kisebbségvédelmi intézkedésekre van félretéve.

A b. bekezdés pedig azért méltányos, mert ha az a. tartalmát komolyan vesszük, akkor egyben feltételezzük és el is várjuk, hogy más államok elismerjék Romániának ehhez való jogát, tehát igen helyes és méltányos, ha Románia is elismeri más államok hasonló jogát. (Hogy azokban az országokban a ténylegesen erre fordítandó pénzalapot hogyan határozzák meg, az már nem a mi dolgunk.)

80. cikk – (1) Az etnikai közösségek politikai pártjainak és szervezeteinek joguk van ahhoz, hogy az ország törvényeinek tiszteletben tartásával kapcsolatokat építsenek ki és tartsanak fenn más országok politikai pártjaival.

(2) Az 1. bekezdés nem értelmezhető úgy, hogy más országok politikai pártjainak joguk volna valamely etnikai közösség politikai pártjainak vagy szervezeteinek politikai döntéseibe beleszólni vagy ezeken belül bizonyos politikai opciókat támogatni más opciók ellenében.

A 2. bekezdés szigorú betartása nagy jótétemény lenne, elsősorban a konfliktus-megelőzés szempontjából.

D) Az önadminisztráló etnikai közösségek

81. cikk – Önadminisztráló etnikai közösség az az etnikai közösség, amely anyagi és személyi potenciálja alapján vállalja és igényt tart arra, hogy a jelen törvény 30. cikkében megjelölt területeken és feltételek között a közösség életének különböző területeit minden tekintetben maga adminisztrálja, és ezt a státust e törvény előírásainak megfelelően elnyerte.

82. cikk – (1) Minden etnikai közösségnek joga van ahhoz, hogy ha erre igényt tart, önadminisztráló etnikai közösségi státusa legyen.

(2) Ezt az igényt az illető etnikai közösség választott képviselői révén a Parlamentnek jelenti be, amely külön törvényben biztosítja az illető etnikai közösség számára az önadminisztráló etnikai közösségi státust.

83. cikk – Az önadminisztráló etnikai közösség kidolgozza saját Statútumát, amelyet köteles a Parlamentnek benyújtott igénybejelentéshez csatolni tudomásulvétel végett. A Statútum alkotmányosságát az Alkotmánybíróság bírálja el.

84. cikk – Az önadminisztráló etnikai közösség anyagi forrásaival kapcsolatos kérdéseket külön törvény szabályozza.

A 81–84. cikk nem okvetlenül fontos ahhoz, hogy az emberek etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogai valóban biztosítva legyenek. Csakis akkor van értelme, ha egészen biztosak vagyunk abban, hogy például mi, magyarok a gyerekeink oktatását valóban jobb körülmények között tudnánk megszervezni, és jobban, mint ahogy azt az illetékes minisztérium teszi. Mivel én ebben őszintén szólva nem nagyon hiszek, úgy látom, hogy ezeknek a cikkeknek inkább elvi, semmint gyakorlati jelentőségük van. (Aki úgy véli, hogy nincs igazam, gondoljon csak arra, hogy miután többször is hallottam azt az RMDSZ-ben, hogy nekünk annyi kiváló szakemberünk van minden téren, hogy bármikor ki tudnánk állítani akár egy teljes kormányt is, mikor tényleg oda került a sor, hogy egy-egy államtitkári funkcióba embert kellett találni, már ez is mekkora gondot okozott.) Ha e törvény többi rendelkezését valóban mindenki betartja hiánytalanul, akkor a végeredmény nem lehet rosszabb annál, mint ha mi magunk vesszük a nyakunkba egy ilyen nehéz dolog teljes adminisztrálásának terheit. Ez ugyanis azt jelentené, hogy a minisztérium többé nem foglalkozna a magyar nyelvű oktatás megszervezésével, sem a tanfelügyelőségek, hanem megkapnánk a költségvetésből erre fordítható pénzalap számarányosan ránk eső részét, és teljesen ránk lenne bízva, hogy a feladatot végezzük el, tovább pedig a minisztérium már csak arra figyelne, hogy amit csinálunk, az legyen kompatibilis a román oktatási rendszer egészével, és a hatályos törvények szerint működjenek. (A törvényhozó azonban valószínűleg nehezen szánna rá magát, hogy egy ilyen megoldást elfogadjon, mert nem tudja, hogy az oktatási rendszer gyalázatosan rossz működtetéséhez nekünk nincs szükségünk a minisztériumra, ezt magunk is meg tudnánk oldani jó sok

fáradtsággal és a jobb helyre is fordítható energiáink erre való lekötésével.) Ezek a rendelkezések tehát inkább csak azért vannak itt, hogy a törvény ennek elvileg biztosítsa a lehetőségét, mert végül is miért ne lehetne joga egy etnikai közösségnek erre is, ha valóban megvannak hozzá az emberi erőforrásai?

Volt, aki az *önadminisztráló*-t autonómnak értette, és azt hitte, hogy azért nem így írtam, mert félttem ettől a szótól, és azt reméltem, hogy akkor azok, akiket az autonómiával ki lehetne kergetni a világból, nem fogják megérteni. Pedig nem ezért írtam így, ennyire naiv nem lehettem volna. Hanem azért, mert az autonómiáról nem ez a négy cikk szól, hanem az összes többi, és akkor is arról szól ez az egész törvénytervezet, ha ez a négy cikk elmaradna belőle. De nem elvek kinyilatkoztatásának és bizonyos szóhasználat legitimálásának formájában szól róla, hanem úgy, hogy részleteiben leírja, hogyan is néz ki működése közben ez az autonómia ezen a téren, és milyen az a működés, amittől a végeredmény már nem is autonómia lesz, mert egy kicsit még annál is több, bárminek neveznénk is, vagy akár ha meg sem nevezzük.

IV. FEJEZET

Az etnikai/nyelvi kisebbségek és az ezekhez tartozó személyek jogai. Kisebbségvédelmi rendelkezések

85. cikk – Az esélyegyenlőség minél nagyobb mértékű megvalósítása érdekében, az etnikai/nyelvi kisebbségek kisebb lélekszámából adódó, elkerülhetetlen hátrányok kompenzálása végett az állam az Alkotmány 6. cikke értelmében kisebbségvédelmi intézkedésekkel is támogatja az etnikai/nyelvi kisebbségek etnikai/nyelvi identitásának megőrzését és fejlesztését.

86. cikk – A kormány az állami költségvetésből külön pénzalapot különít el kisebbségvédelmi célokra, amelyből

(a) kipótolja az etnikai/nyelvi kisebbségek oktatási és kulturális intézményeinek működtetésére fordított kiadásokat, elsősorban a kis lélekszámú etnikai/nyelvi kisebbségek esetében, ha a megfelelő minisztériumok által ezekre fordítható pénzalap nem elég;

(b) támogatja az etnikai/nyelvi kisebbségek felekezeti iskoláit.

87. cikk – Az állam elősegíti azon országok rádió- és televízióadásainak vételét, amelyek a nyelvi kisebbségek nyelvén sugároznak műsorokat.

88. cikk – Az állam

(a) biztosítja a nyelvi kisebbségek anyanyelvű oktatásához szükséges pedagógusok anyanyelvű képzését mind az állami, mind a felekezeti vagy magán tanintézetek számára;

(b) támogatja a nyelvi kisebbségek nyelvén történő oktatásban a más országokból érkező oktatók vendégtanári alkalmazását Romániában;

(c) megkönnyíti a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek külföldön, anyanyelvű

tanintézetekben szerzett diplomáinak hazai elismerését.

Mivel ez nem kisebbségi törvény, a kisebbségekkel csak ez a négy ártatlan cikk foglalkozik benne. A többi egyaránt vonatkozik kisebbségre és többségre.

V. FEJEZET

Az etnikai/nyelvi közösségen kívüli személyek jogai

89. cikk – (1) A törvény megengedi, hogy ahol erre megvannak a feltételek, az etnikai/nyelvi közösségen kívüli személyek az iskolai oktatásban tantárgyként tanulhassák anyanyelvüket és kultúrájukat.

(2) Az ilyen nyelvek és kultúrák oktatóinak fizetését az állam biztosítja.

A definíció értelmében ez csak román állampolgárokra vonatkozik. Ennél többet sajnos nemigen tehetünk értük. (A minden állampolgárra érvényes szabályok azonban természetesen rájuk is azok.)

VI. FEJEZET

Kötelességek

90. cikk – Románia minden állampolgárának, akár hozzátartozik valamely etnikai/nyelvi közösséghez, akár nem, ugyanazok a kötelességei. Minden állampolgár köteles

(a) tiszteletben tartani az Alkotmány és az ország törvényeinek előírásait;

(b) ezeket a gyakorlatban betartani és jóhiszeműen alkalmazni.

Ezt mondani sem kellene, de általában, mikor a kisebbségek jogairól van szó, az szokott lenni a válasz, hogy mindig csak a jogainkat emlegetjük, de a kötelességeinket bezzeg nem. Pedig a kisebbségeknek semmiféle sajátos kötelességeik nincsenek az általános állampolgári kötelességeken kívül, ezért egy kisebbségi törvényben a kötelességekről szóló fejezetnek biztosan nincs is helye. Itt viszont van, mégpedig azért, hogy ezt egyszer s mindenkorra világossá tehesük mindenki számára.

VII. FEJEZET

Az etnikai/nyelvi identitással kapcsolatos jogok gyakorlásának módja és intézményi formái

Az elején azt mondtam, hogy ez a törvénytervezet tulajdonképpen az én programom. Ez elsősorban az I–VI. fejezetben foglaltakra vonatkozott, ez az a rész, amiből nehezen lennék hajlandó bármit is elengedni (ha mégis muszáj lenne, akkor legkevésbé a 81–84. cikk kihagyását sajnálnám). Ami itt következik, az már arra való, hogy azt szabályozza, hogyan, milyen intézményi formában lehet ezeket a jogokat a gyakorlatban ténylegesen működtetni. Valószínűleg több formáját is lehetne találni annak, hogy ezek garantáltan jól működjenek mindig és mindenütt, és ha valaki az alábbiánál bármilyen

szempontból jobbat tud ajánlani, abba nagyon szívesen belemegyek. Magam azért szabályoztam úgy, mert jobbat nem tudtam olyat kitalálni, hogy biztos legyek benne, hogy az emberek jogaiból semmi nem fog kézen-közön elsikkadni.

A) A joggyakorlással kapcsolatos igények kifejezésére és bejelentésére vonatkozó rendelkezések

91. cikk – (1) Az etnikai/nyelvi közösségek tagjainak kizárólagos joga, hogy etnikai/nyelvi identitásukkal kapcsolatos jogaik gyakorlása során

(a) e törvény előírásainak betartásával szabadon megfogalmazzák és kinyilvánítsák igényeiket;

(b) igényeiket választott képviselőik révén az illetékes intézményeknek, szervezeteknek és fórumoknak bejelentésük.

(2) A törvény megtilt minden olyan kísérletet, amelynek célja, hogy az etnikai/nyelvi közösségek tagjait megfogalmazott igényeik megváltoztatására kényszerítse bármilyen formában, vagy rájuk ilyen céllal nyomást gyakoroljon. Tilos bárkit is opciója miatt zaklatni vagy nyilvánosan megbélyegezni.

a) Az etnikai/nyelvi identitás igazolása

a. változat:

92. cikk – (1) Az etnikai/nyelvi identitással kapcsolatos jogaik gyakorlása során a jelen törvény által meghatározott esetekben az állampolgároknak igazolniuk kell etnikai/nyelvi identitásukat.

(2) Ennek érdekében a polgármesteri hivatalok az állampolgárok kérésére etnikai/nyelvi identitási igazolványt bocsátanak ki számukra.

93. cikk – (1) Minden olyan állampolgárnak, aki a parlamenti választásokon is élhet választójogával, joga van ahhoz, hogy kérésre állandó lakóhelyén a helyi közigazgatási hatóságok kiállítsák számára az etnikai/nyelvi identitási igazolványt.

(2) Minden állampolgárnak csak egy etnikai/nyelvi identitási igazolványa lehet.

(3) Az etnikai/nyelvi identitási igazolvány formája országosan azonos, és a következőket tartalmazza:

(a) az igazolvány száma és kiállításának dátuma;

(b) a család- és utónév;

(c) a születés helye és ideje;

(d) egy „Nemzetiség”, illetve „Anyanyelv” üres mező, amelyeket az igazolvány átvétele után az illető személy maga tölt ki, ha részt kíván venni a jelen törvény által előírt választásokon

és népszavazásokon.

(4) A helyi közigazgatási hatóságok nyilvántartást vezetnek a kiállított etnikai/nyelvi identitási igazolványokról.

A nyilvántartás azért szükséges, hogy egyazon személy ne kérhessen többet is magának.

94. cikk – Az etnikai/nyelvi identitási igazolvány nem használható személyi igazolványként, és felmutatása csak a jelen törvény által meghatározott esetekben követelhető. Más esetekben tilos bárkitől is bármilyen körülmények között elkérni etnikai/nyelvi identitási igazolványát.

b. változat [az eljárást nagyon leegyszerűsítő változat arra az esetre, ha csakugyan lesznek választói igazolványok]:

92. cikk – (1) Az etnikai/nyelvi identitással kapcsolatos jogaik gyakorlása során a jelen törvény által meghatározott esetekben az állampolgároknak igazolniuk kell etnikai/nyelvi identitásukat.

(2) Ennek érdekében a választói igazolványok egy „Nemzetiség”, illetve „Anyanyelv” üres mezőt is tartalmaznak, amelyeket az igazolvány átvétele után az illető személy tölt ki, ha részt kíván venni a jelen törvény által előírt választásokon és népszavazásokon.

A b. változat esetén a 93. és 94. cikk törlendő, a további (újraszámozott) cikkekben pedig az „etnikai/nyelvi identitási igazolvány” kifejezés „választói igazolvány”-ra cserélendő.

Azóta lett választói igazolványunk, de nem írhatjuk rá, hogy mi a nemzetiségünk és az anyanyelvünk, mert mikor a parlament meghatározta a formáját, nem gondolt az én törvénytervezetemre.

Az etnikai/nyelvi identitási igazolvány gondolatát Eckstein-Kovács Péter szenátor úr és kedves barátom soha nem fogja nekem megbocsátani. Pedig én úgy látom, hogy amikor valamilyen kollektív jogot gyakorlunk, aminek legjellegzetesebb formája az, hogy szavazással döntünk közösen valamiről, akkor elengedhetetlen, hogy pontosan és igazolhatóan csakis azok vehessenek részt az illető döntésben, akik erre törvény szerint jogosultak. Azért van például választói igazolványunk is, mert a parlamenti választásokon sem szavazhat bárki, csak akit a törvény erre feljogosít, és ezt igazolni is tudja valamivel. Ha ez nincs jól szabályozva, akkor abból csak olyan zűrzavar és áldatlan helyzet keletkezhet, mint amelyet a magyarországi kisebbségi törvény alkalmazása produkál időnként, amikor is nem lehet pontosan tudni, hogy például a román önkormányzat tényleg a románok, vagy pedig a mások szavazatai alapján állt-e össze, mert ott bárki szavazhat a kisebbségi önkormányzati jelöltekre is. Az ilyen kellemetlenségeket előre látva és az egész rendszer működésének tisztasága érdekében én kezdettől fogva úgy láttam, és igenis úgy látom ma is, hogy ezt más módon, mint etnikai/nyelvi identitási igazolvánnyal, illetve a választói igazolványon az illető személy által feltüntetett két bejegyzéssel, amelynek alapján igazolhatja, hogy csakugyan ahhoz a nyelvi, illetve etnikai közösséghez tartozik, lehetetlenség megoldani.

Az etnikai/nyelvi identitással kapcsolatos adatok védelmét persze magam is fontosnak látom, éppen ezért van úgy szabályozva az egész, hogy még ha külön kérni kell is ilyen igazolványt, a nemzetiséget és

anyanyelvet még az igénylő lapon se kelljen feltüntetni. A választói igazolványról szóló változatban pedig még egyszerűbb a helyzet. Egyik esetben sem keletkezik semmiféle nyilvántartás sehol arról, hogy ki milyen nemzetiségű.

b) Az etnikai/nyelvi közösségek választott képviselői

95. cikk – Az etnikai/nyelvi közösségek tagjai szabad, közvetlen, titkos és időszakos választások során választják meg helyi, regionális és országos szószólóikat, a következőképpen:

- (a) községekben 3 személyt;
- (b) városokban 5 személyt;
- (c) municípiumokban 7 személyt;
- (d) megyékben 7 személyt;
- (e) országos szinten 7 személyt.

Azért szószólók, és nem képviselők (noha amúgy valóban képviselik a közösség érdekeit), mert elsősorban ez a szerepük: továbbítani az illetékeseknek az illető etnikai/nyelvi közösség opcióit az e törvényben számukra biztosított jogok gyakorlását illetően. Nem döntéshozók tehát, mint például a parlamenti képviselők. A döntés joga a közösségé.

96. cikk – Az etnikai/nyelvi közösségek szószólóinak megválasztásakor a jelöltek listájának összeállítása során az etnikai közösségek érdekvédelmi, illetve politikai szervezetei és szövetségei javaslatokat tehetnek, de miután megválasztották őket, az etnikai/nyelvi közösségek szószólói ebben a minőségükben az illető országos, illetve helyi etnikai/nyelvi közösség egészét képviselik a megfelelő szinten, nem az őket jelölő szervezeteket.

97. cikk – Az etnikai/nyelvi közösségek szószólóinak megválasztásakor szavazati joga van minden olyan személynek, aki etnikai/nyelvi identitási igazolványának felmutatásával igazolni tudja az illető országos, illetve helyi etnikai/nyelvi közösséghez való tartozását.

98. cikk – (1) A helyi és országos szószólókat az etnikai/nyelvi közösségek tagjai közvetlenül választják meg, a megyei szószólókat pedig az illető megye megválasztott helyi szószólói.

(2) A választásokat helyi szinten a helyi tanácsok szervezik meg, országos szinten pedig Románia kormánya.

(3) A választási bizottságokat minden etnikai/nyelvi közösség esetében az illető etnikai/nyelvi közösséghez tartozó személyek alkotják. A választások lebonyolításakor, valamint a szavazatok számlálásakor megfigyelői minőségben más etnikai/nyelvi közösségekhez tartozó személyek is jelen lehetnek.

Ez utóbbi főleg a bizalomerősítés és a konfliktus-megelőzés érdekében: hogy mások egészen biztosak legyenek benne, hogy ez a közösség csakugyan ezeket az embereket választotta szószólóinak.

99. cikk – (1) Az etnikai/nyelvi közösségek megválasztott képviselői szószólói igazolványt kapnak, amelynek alapján a megfelelő szintű hatóságok és intézmények kötelesek őket ebben a minőségükben elismerni.

(2) A szószólói igazolványokat a választási eredmények jegyzőkönyvei alapján állítják ki az alábbi hatóságok:

(a) a községi szószólók számára a községi polgármesteri hivatal;

(b) a városi és municípiumi szószólók számára a városi, illetve municípiumi polgármesteri hivatal;

(c) a megyei szószólók számára a megyei tanács titkára;

(d) az országos szószólók számára Románia kormánya.

100. cikk – Az etnikai/nyelvi közösségek helyi, regionális és országos szószólói helyi, regionális, illetve országos szinten képviselik választóik etnikai/nyelvi identitással kapcsolatos érdekeit. Ebben a minőségükben

(a) bejelentik választóik etnikai/nyelvi identitással kapcsolatos igényeit a helyi, regionális és országos szintű hatóságoknak és intézményeknek;

(b) érdekegyeztető tárgyalásokat és dialógusokat folytatnak más etnikai/nyelvi közösségek szószólóival, és ezek tartalmáról tájékoztatják választóikat;

Ez nagyon fontos szerepük. Ha valahol interetnikus konfliktus keletkezik két közösség közt, azonnal meg szoktak jelenni az okos emberek, és elmondják, hogy ezt dialógussal kell megoldani. Könnyű ezt mondani, de a mostani helyzetben például ki kellene hogy dialógust folytasson kivel? Jóindulatú idős értelmiségiek összegyűlnek dialógus címén, beszélgetnek mindenről az egy problémán kívül, mert azt szóba se merik hozni, nehogy összevessenek, és utána hazamennek. Semmi sem változhat meg, mert ők nem képviselnek senkit. Így viszont mindenütt lehetne tudni, hogy ez a szószólók dolga, és ők ebben illetékesek is.

(c) figyelemmel követik e törvény rendelkezéseinek betartását az illető szinten;

Ez elsősorban azért lenne nagyon fontos, mert ha van rá ember, akinek az a dolga, hogy helyi szinten állandóan figyelemmel kísérje, mi történik, akkor még idejében elejét lehet venni nagyobb bajoknak.

(d) figyelemmel követik a helyi tanácsok határozatait, és vétójoguk van azokkal a határozatokkal szemben, amelyek ellenkeznének e törvény rendelkezéseivel;

(e) e törvény rendelkezéseinek be nem tartása esetén az illetékes döntéshozó, végrehajtó, illetve igazságügyi szervekhez fordulnak jogorvoslás végett.

101. cikk

a. változat [mely szükségessé tenné az Alkotmány 59. cikke 2. bekezdésének törlését, ami által megszűnne a Képviselőház összetételének felemás, politikai és etnikai elvek szerinti

kialakítása]:

Az etnikai/nyelvi közösségek tagjai által demokratikusan megválasztott országos szószlók közül a legtöbb szavazatot megszerző jelöltnek parlamenti szószlói státusa van a Parlamentben. A parlamenti szószló a törvények elfogadásakor nem szavaz, de vétójoga van a törvényhozás minden olyan döntésével szemben, amely ellenkezne a jelen törvény rendelkezéseivel, nyilvánvalóan sértené az illető etnikai/nyelvi közösség tagjainak etnikai/nyelvi identitásbeli érdekeit, vagy korlátozná ezzel kapcsolatos emberi és szabadságjogait. Vitás esetekben a vétójoggal való élés törvényességéről az Alkotmánybíróság dönt.

b. változat [a kevésbé jó, de az Alkotmány módosítása nélkül az egyedül alkalmazható]:

Az etnikai/nyelvi közösségek tagjai által demokratikusan megválasztott országos szószlók közül a legtöbb szavazatot megszerző jelöltnek parlamenti szószlói státusa van a Parlamentben. Az olyan etnikai/nyelvi közösségek esetében, amelyeknek alacsony számaránya nem teszi lehetővé, hogy az illető etnikai/nyelvi kisebbség az országos parlamenti választásokon parlamenti képviselőhöz juthasson, az illető etnikai/nyelvi közösség parlamenti szószlója az Alkotmány 59. cikke 2. bekezdésének alkalmazásával parlamenti képviselő is egyben. Szószlói minőségében, akárcsak a többi szószlónak, vétójoga van a törvényhozás minden olyan döntésével szemben, amely ellenkezne a jelen törvény rendelkezéseivel, nyilvánvalóan sértené az illető etnikai/nyelvi közösség tagjainak etnikai/nyelvi identitásbeli érdekeit, vagy korlátozná ezzel kapcsolatos emberi és szabadságjogait. Vitás esetekben a vétójoggal való élés törvényességéről az Alkotmánybíróság dönt.

Ezzel el lehetne érni, hogy az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogok érvényesítésének problémáját nagymértékben politikamentessé lehessen végre tenni. Ezeknek a parlamenti szószlóknak összesen egy dolgot kellene tudniuk, de azt nagyon: ismerniük kellene ezt a törvényt, háttértudásként pedig az identitással kapcsolatos emberi jogokra vonatkozó nemzetközi állásfoglalásokat, egyezményeket, előírásokat, és nagyon odafigyelni, milyen döntések születnek éppen a parlamentben. Az RMDSZ-nek pedig teljesen kikerülne a hatásköréből az, hogy ezzel a problémával törődjék, ami csak használhatna a problémamegoldásnak, hiszen politikai pártként ezzel úgysem tudhat eredményesen foglalkozni. Ez nem azt jelenti, hogy aztán már nem is maradna dolga, hiszen a romániai magyaroknak az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos érdekeiken kívül egyéb érdekeik is vannak, például gazdaságiak, szociálisak, egészségügyiiek stb., és azokat ott lehetne képviselni.

c) A joggyakorlással kapcsolatos igények kifejezése

102. cikk – (1) Az etnikai/nyelvi közösségek tagjai helyi, regionális, illetve országos szintű népszavazás útján vagy választott szószlóik révén fejezik ki etnikai/nyelvi identitással kapcsolatos törvényes jogaik gyakorlására vonatkozó igényeiket.

(2) A jelen törvény elfogadását követő első alkalommal a népszavazás formáját kell alkalmazni.

Ez a konfliktus-megelőzés szempontjából fontos. Ezzel ugyanis el lehetne kerülni, hogy valamely közösség opciójához egy másik közösség tagjai úgy kezdjenek viszonyulni, hogy az embereknek az nem is kellett volna igazán, csak egypár „gőzös fejű” ragaszkodik hozzájuk annyira. Kell hogy lássa mindenki, hogy ezt az emberek igenis így akarják. Nem mindegy az, hogy ennek a törvénynek a működésbe helyezése kiben milyen reakciókat vált ki. Később, miután már egy kicsit be van járva, hogy ez így működik, adott esetben – különösen helyi szinten – már nem annyira fontos a népszavazás, mikor bizonyos dolgokról nyilvánvalóan látszik, hogy az emberek azt úgy szeretnék, ilyenkor elég lehet, ha a helyi szószólók megtanácskozzák a dolgot, egy lakossági fórumon ellenőrzik, hogy jól gondolták-e el, és ha egyértelműen úgy látszik, hogy igen, akkor bejelentik az új igényt vagy egy korábbi igény módosítását.

103. cikk – (1) Az egyes etnikai/nyelvi közösségek népszavazásain szavazati joga van minden olyan személynek, aki etnikai/nyelvi identitási igazolványának felmutatásával igazolni tudja az illető etnikai/nyelvi közösséghez való tartozását, illetve anyanyelvét.

(2) A nyelvhasználattal kapcsolatos igények kifejezésekor az etnikai/nyelvi identitási igazolvány anyanyelvre vonatkozó bejegyzése veendő tekintetbe, más kérdések esetében pedig a nemzetiségre vonatkozó.

104. cikk – (1) A népszavazást helyi szinten a polgármesteri hivatal szervezi meg, országos szinten pedig Románia kormánya.

(2) A népszavazási bizottságokat minden etnikai/nyelvi közösség esetében az illető etnikai/nyelvi közösséghez tartozó személyek alkotják. A szavazás lebonyolításakor, valamint a szavazatok számlálásakor megfigyelői minőségben más etnikai/nyelvi közösségekhez tartozó személyek is jelen lehetnek.

B) Intézményi keretek

105. cikk – Az etnikai/nyelvi közösségek és a hozzájuk tartozó személyek jogainak gyakorlati érvényesítése végett az állam biztosítja az ehhez szükséges intézményi kereteket és költségvetési feltételeket.

a) Az oktatási hálózat működtetése terén

106. cikk – A Tanügyminisztérium létrehozza a Nyelvi Közösségek Oktatásügyi Hivatalát, amelynek feladata a nyelvi közösségek anyanyelvén történő oktatás megszervezése, ellenőrzése és összehangolása.

107. cikk – (1) Minden nyelvi közösségnek kizárólagos joga van ahhoz, hogy választott szószólói révén a Nyelvi Közösségek Oktatásügyi Hivatalába maga jelölje ki államtitkári rangú

oktatásügyi főtisztviselőjét, aki felel az illető nyelvi közösség anyanyelvén folyó oktatás megszervezéséért, és a minisztérium szintjén képviseli az illető nyelvi közösség anyanyelvű oktatással kapcsolatos érdekeit.

(2) Előzetes megegyezés alapján ugyanazt a személyt több nyelvi közösség is kijelölheti oktatásügyi főtisztviselőjének, ebben az esetben ez a személy mindegyik őt ezzel megbízó etnikai közösség anyanyelvű oktatásának megszervezéséért felel.

Például el tudnám képzelni, hogy a török és a tatár nyelvi közösség ugyanazt a személyt jelölje ki, hiszen a problémáik nagyon hasonlóak, és kulturálisan is közel állnak egymáshoz. Persze ezt ők tudhatják jobban.

(3) A nyelvi közösségek ezt az igényüket a tanügyminiszternek jelentik be, aki ezt az igényt köteles tudomásul venni, és az illető személyeket kinevezni az illető hivatalba.

(4) Az így kinevezett oktatásügyi főtisztviselőket az illető nyelvi közösségek ehhez való kizárólagos joguk szerint bármikor leváltathatják, illetve más személlyel cserélthetik fel.

108. cikk – (1) Az egy-egy oktatási ciklusban elsajátítandó minimális tananyag tartalma és mennyisége az ország minden állami iskolájában ugyanaz. Ennek megfelelően az illető oktatási ciklusok elvégzésekor megszerzett bizonyítványok és diplomák egyenértékűek, és az ország egész területén érvényesek, az oktatás nyelvére való tekintet nélkül.

(2) A minimális tananyag tartalmát és mennyiségét az illetékes minisztérium szabja meg a korszerű oktatás követelményeinek megfelelően, a Nyelvi Közösségek Oktatásügyi Hivatalának konzultálásával.

109. cikk – (1) Az oktatás formája nyelvi közösségenként különbözik vagy különbözhet.

(2) Az egyes nyelvi közösségek anyanyelvén folyó oktatás formáinak megválasztása e törvény 30. cikkének értelmében az illető nyelvi közösségek igényeinek megfelelően történik.

Ez olyasmit jelent például, hogy ha az egyik nyelven folyó oktatás úgy van megtervezve, hogy mondjuk ötödik osztályban előírás szerint meg kell tanulnia a gyerekeknek földrajzból, mi az, hogy Ráktérítő meg Baktérítő, és majd a hatodik osztályban fogja megtanulni, hogy a Föld a Nap körül kering, forgástengelye pedig a keringés síkjával 23 és fél fokos szöveget zár be, akkor mások a maguk nyelvén folyó oktatás tanmenetének kialakítása során nyugodtan dönthetnek úgy, hogy a Ráktérítőt meg a Baktérítőt is elég lesz neki majd azután megtanulnia, mikor már tud erről a dőlésszögről, mert úgy tán könnyebben megérti, mi ez. Csak annyi a fontos, hogy mire a nyolcadik osztályt elvégzi, mindezeket tudja és értse.

110. cikk – E törvény 109. cikke értelmében a Nyelvi Közösségek Oktatásügyi Hivatalának, illetve a megfelelő oktatásügyi főtisztviselőknek kizárólagos hatáskörébe tartoznak a következők:

(a) a megfelelő tantervek kidolgozása, illetve jóváhagyása az egyes nyelvi közösségek

anyanyelvű oktatása számára a 108. cikk előírásainak betartásával;

(b) annak eldöntése, hogy a különböző anyanyelvű oktatási formákban, illetve oktatási egységekben mely tantárgyak oktatása történjék anyanyelven vagy más nyelven, az illető országos, illetve helyi etnikai közösségek igényei szerint;

Itt nagy változatosság kialakulása is elképzelhető. Egyes közösségek dönthetnek úgy, hogy bizonyos osztályokban bizonyos tantárgyakat ne anyanyelvükön tanuljanak, hanem románul, mert valami miatt az nekik úgy jobb. Mások másképpen dönthetnek. A fontos az, hogy erről ne mások akarjanak dönteni, hanem azok, akiké a probléma. Ha a magyarok úgy akarnak dönteni, hogy Románia történelmét románul tanulják a gyerekeik, azt is eldönthetik, de azt is, hogy magyarul, és ebbe senkinek nem lehet beleszólása, mert ez másra nem tartozik.

(c) az anyanyelvű oktatási hálózat ellátása tankönyvekkel és más oktatási segédanyagokkal eredeti vagy más nyelvből fordított, egységes vagy a különböző oktatási egységek eltérő jellegére és helyi körülményeire alkalmazott alternatív tankönyvek kiadása, illetve más országokban kiadott tankönyvek behozatala révén, az illető nyelvi közösségek igényei és szükségletei szerint;

(d) az országos minimális tananyag kiegészítése az etnikai/nyelvi identitással kapcsolatos ismereteket biztosító tantárgyakkal, az illető etnikai/nyelvi közösség igényei szerint.

111. cikk – A 110. cikkben körülírt hatáskörében a Nyelvi Közösségek Oktatásügyi Hivatalának, illetve a megfelelő oktatásügyi főtisztviselőnek e törvény 30. cikkének alkalmazásával vétőjoga van a minisztérium minden olyan határozatával szemben, amely ellenkezik az illető etnikai/nyelvi közösség etnikai/nyelvi identitásával kapcsolatos érdekeivel és bejelentett igényeivel. Vitás esetekben a vétőjoggal való élés törvényességéről az Alkotmánybíróság dönt.

112. cikk – A Tanügyminisztérium az állami költségvetésből rendelkezésére bocsátott pénzalap közvetlenül az oktatás fenntartására és fejlesztésére költött részét számarányosan fordítja a különböző nyelvi közösségek anyanyelvű oktatási hálózatának fenntartására és fejlesztésére, a különböző tannyelvű oktatási egységekbe beiskolázott tanulók részarányát véve alapul.

Ennek nem ártana egy kicsit utánaszámolni, de nincsenek hozzá adataim. Elvileg ez a méltányos megoldás. Különösen a kisebb lélekszámú nyelvi közösségek esetében ez bajosan lehet elég, de erről szól a 86. cikk, amely előírja, hogy ezt a kisebbségvédelemre elkülönített pénzalapból kell kipótolni. Azt ugyanis, hogy mindegyik nyelvi közösség csakugyan megkapja legalább azt, ami neki jár, csak így lehet biztosítani: ha először méltányosan szétosztjuk az erre fordítandó alapot, és a hiányt, ahol szükséges, más alapból pótoljuk, nem pedig úgy, hogy elveszünk azéből, akinek több van (de nem a legtöbb!), és azzal akarjuk másutt pótolni a hiányt.

113. cikk – Két- vagy többnyelvű közigazgatási egységekben a tanfelügyelőségek keretében létrehozzák a Nyelvi Közösségek Oktatásügyi Osztályát, amelynek feladata a nyelvi közösségek anyanyelvén történő oktatás megszervezése, ellenőrzése és összehangolása az illető közigazgatási egységben.

114. cikk – (1) A jogképes nyelvi közösségeknek kizárólagos joguk van ahhoz, hogy választott képviselőik révén a Nyelvi Közösségek Oktatásügyi Osztályába maguk jelöljék ki anyanyelvi tanfelügyelőjüket, aki felel az illető nyelvi közösség anyanyelvén folyó oktatás megszervezéséért, és a tanfelügyelőség szintjén képviseli az illető nyelvi közösség anyanyelvű oktatással kapcsolatos érdekeit.

(2) Előzetes megegyezés alapján ugyanazt a személyt több jogképes nyelvi közösség is kijelölheti anyanyelvi tanfelügyelőjének, ebben az esetben ez a személy mindegyik őt ezzel megbízó jogképes nyelvi közösség anyanyelvű oktatásának megszervezéséért felel.

(3) A nyelvi közösségek ezt az igényüket az illető tanfelügyelőségen jelentik be, amely ezt az igényt köteles tudomásul venni, és az illető személyeket kinevezni az illető hivatalba.

(4) Az így kinevezett anyanyelvi tanfelügyelőket az illető nyelvi közösségek ehhez való kizárólagos joguk szerint bármikor leváltathatják, illetve más személlyel cserélthetik fel.

115. cikk – E törvény 109. cikke értelmében a Nyelvi Közösségek Oktatásügyi Osztályának, illetve a megfelelő anyanyelvi tanfelügyelőknél kizárólagos hatáskörébe tartoznak a következők:

(a) az illető nyelvi közösségek anyanyelvű oktatásának felügyelete és ellenőrzése;

(b) minden olyan helyi oktatási kérdésekkel kapcsolatos döntés meghozatala és végrehajtása, amely e törvény 30. cikkének körébe esik.

116. cikk – A 115. cikkben körülírt hatáskörében a Nyelvi Közösségek Oktatásügyi Osztályának, illetve a megfelelő anyanyelvi tanfelügyelőnek e törvény 30. cikkének alkalmazásával vétőjoga van a tanfelügyelőség minden olyan határozatával szemben, amely ellenkezik az illető etnikai/nyelvi közösség etnikai/nyelvi identitásbeli érdekeivel és bejelentett igényeivel.

b) A kultúra területén

117. cikk – A Művelődési Minisztérium létrehozza az Etnikai Közösségek Művelődésügyi Hivatalát, amelynek feladata az etnikai/nyelvi közösségek művelődési életének támogatása, ellenőrzése és koordinálása.

118. cikk – (1) Minden etnikai/nyelvi közösségnek kizárólagos joga van ahhoz, hogy

választott képviselői révén az Etnikai Közösségek Művelődésügyi Hivatalába maga jelölje ki államtitkári rangú művelődésügyi főtisztviselőjét, aki felel az illető etnikai/nyelvi közösség állami alapokból fenntartott művelődési intézményeinek megszervezéséért, és a minisztérium szintjén képviseli az illető etnikai/nyelvi közösség művelődéssel kapcsolatos érdekeit.

(2) Előzetes megegyezés alapján ugyanazt a személyt több etnikai/nyelvi közösség is kijelölheti művelődésügyi főtisztviselőjének, ebben az esetben ez a személy mindegyik őt ezzel megbízó etnikai/nyelvi közösség művelődéséért felel.

(3) Az etnikai/nyelvi közösségek ezt az igényüket a művelődési miniszternek jelentik be, aki ezt az igényt köteles tudomásul venni, és az illető személyeket kinevezni az illető hivatalba.

(4) Az így kinevezett művelődésügyi főtisztviselőjüket az illető etnikai/nyelvi közösségek ehhez való kizárólagos joguk szerint bármikor leváltathatják, illetve más személlyel cserélthetik fel.

119. cikk – Az Etnikai Közösségek Művelődésügyi Hivatalának, illetve a megfelelő művelődésügyi főtisztviselőnek kizárólagos hatáskörébe tartoznak a következők:

(a) az illető etnikai/nyelvi közösség kulturális intézményeinek működtetésével kapcsolatos döntések meghozatala és végrehajtása;

(b) az illető etnikai/nyelvi közösség kultúrájához és történelméhez tartozó vagy ezekhez kapcsolódó objektumok, műemlékek és emlékművek, hagyományos építészeti emlékek és közgyűjtemények védelmével és karbantartásával kapcsolatos döntések meghozatala és végrehajtása;

(c) más olyan kulturális kérdésekkel kapcsolatos döntések meghozatala és végrehajtása, amely e törvény 30. cikkének körébe esik.

Ezt a cikket alighanem érdemes lenne jobban meggondolni és a hatáskört pontosabban megfogalmazni, mert itt túl sok dolog van együtt, amiben ennek az embernek kell egyszerre dönteni is és a saját döntését végre is hajtani, és az ilyesmi nem szokott jóra vezetni.

120. cikk – A 119. cikkben körülírt hatáskörében az Etnikai Közösségek Művelődésügyi Hivatalának, illetve a megfelelő művelődésügyi főtisztviselőnek e törvény 30. cikkének alkalmazásával vétőjoga van a minisztérium minden olyan határozatával szemben, amely ellenkezik az illető etnikai/nyelvi közösség etnikai/nyelvi identitásbeli érdekeivel és bejelentett igényeivel. Vitás esetekben a vétőjoggal való élés törvényességéről az Alkotmánybíróság dönt.

121. cikk – A Művelődésügyi Minisztérium az állami költségvetésből rendelkezésére bocsátott pénzalap közvetlenül a kultúra fenntartására és fejlesztésére költött részét számarányosan fordítja a különböző etnikai/nyelvi közösségek kulturális intézményeinek fenntartására és fejlesztésére, az egyes etnikai/nyelvi közösségek országos számaránya szerint.

122. cikk – Két- vagy többnyelvű közigazgatási egységekben a művelődésügyi felügyelőségek keretében létrehozzák az Etnikai Közösségek Művelődésügyi Osztályát, amelynek feladata az etnikai közösségek állami költségvetésből finanszírozott kulturális tevékenységének megszervezése, ellenőrzése és összehangolása az illető közigazgatási egységben.

123. cikk – (1) A jogképes nyelvi közösségeknek kizárólagos joguk van ahhoz, hogy választott képviselőik révén az Etnikai Közösségek Művelődésügyi Osztályába maguk jelöljék ki művelődésügyi felügyelőjüket, aki felel az illető etnikai közösség állami költségvetésből finanszírozott kulturális tevékenységének megszervezéséért, és a művelődésügyi felügyelőség szintjén képviseli az illető etnikai közösség ezzel kapcsolatos érdekeit.

(2) Előzetes megegyezés alapján ugyanazt a személyt több jogképes nyelvi közösség is kijelölheti művelődésügyi felügyelőjének, ebben az esetben ez a személy mindegyik őt ezzel megbízó jogképes nyelvi közösség művelődésének megszervezéséért felel.

(3) A nyelvi közösségek ezt az igényüket az illető művelődésügyi felügyelőségen jelentik be, amely ezt az igényt köteles tudomásul venni, és az illető személyeket kinevezni az illető hivatalba.

(4) Az így kinevezett művelődésügyi felügyelőket az illető nyelvi közösségek ehhez való kizárólagos joguk szerint bármikor leváltathatják, illetve más személlyel cserélthetik fel.

124. cikk – Az Etnikai Közösségek Művelődésügyi Osztályának, illetve a megfelelő művelődésügyi felügyelőknek kizárólagos hatáskörébe tartoznak a következők:

(a) az illető etnikai közösségek állami alapokból finanszírozott kulturális tevékenységének megszervezése, felügyelete és ellenőrzése;

(b) minden olyan helyi művelődési kérdésekkel kapcsolatos döntés meghozatala és végrehajtása, amely e törvény 30. cikkének körébe esik.

125. cikk – A 124. cikkben körülírt hatáskörében az Etnikai Közösségek Művelődésügyi Osztályának, illetve a megfelelő művelődésügyi felügyelőnek e törvény 30. cikkének alkalmazásával vétőjoga van a művelődésügyi felügyelőség minden olyan határozatával szemben, amely ellenkezik az illető etnikai/nyelvi közösség érdekeivel és bejelentett igényeivel.

VIII. FEJEZET

Az etnikai/nyelvi közösségek harmonikus együttélésével kapcsolatos rendelkezések

Ebben a fejezetben a konfliktus-megelőzés a fő szempont. Kisebbségi törvényben ilyesmivel

általában nem szoktak foglalkozni, ebbe viszont nagyon is beletalál, mert az embereknek nemcsak a jogaikat kell biztosítani, hanem olyan légkört is körülöttük, amelyben jól érezhessék magukat. (Illetve ha mégsem tudnák, annak ne ilyen okai legyenek.) Ez tehát megint olyan fejezet, amelynek tartalmából semmiről sem mondhatnék le jó lélekkel.

A) Az érdekkonfliktusok megelőzése

126. cikk – Az etnikai/nyelvi közösségek közötti különböző érdekkonfliktusok megelőzése végett az egyes etnikai/nyelvi közösségekhez tartozó személyeknek csakis a 30. cikkben körülírt közös problémáikról van joguk egyedül dönteni. Ha valamely őket érintő probléma, illetve annak megoldása más etnikai/nyelvi közösségeket is érint, a döntést csakis ezek bevonásával, országos, illetve helyi szintű tárgyalások, érdekegyeztetések útján, közös megegyezéssel kell kialakítani.

127. cikk – Ha valamely etnikai/nyelvi közösség tagjainak tudomására jut, hogy egy másik etnikai/nyelvi közösség tagjai az ő megkérdezésük nélkül olyan döntést hoztak vagy kívánnak hozni, amely sértené etnikai/nyelvi identitásukkal kapcsolatos érdekeiket, joguk van ahhoz, hogy a másik etnikai/nyelvi közösség választott képviselőit tárgyalásra szólítsák fel. Az ilyen tárgyalási ajánlatot tilos visszautasítani, a már meghozott döntés végrehajtását pedig mindaddig fel kell függeszteni, amíg az érdekegyeztető tárgyalások meg nem történnek.

128. cikk – Az érdekegyeztető tárgyalásokon az érintett etnikai/nyelvi közösségek választott képviselői egyenrangú felekként vesznek részt, egyenlő számban, és döntéseiket konszenzussal hozzák.

129. cikk – Az érdekegyeztető tárgyalások hatékonyságának növelése érdekében az állam, valamint a helyi tanácsok támogatják az olyan kezdeményezéseket, amelyeknek célja a hatékony tárgyalási módszerek és stratégiák, valamint a kooperatív problémamegoldás és konszenzusos döntéshozás módszereinek széles körű megismertetése és elterjesztése.

B) Az értékkonfliktusok megelőzése

130. cikk – (1) Az állam cselekvően támogatja azokat a kezdeményezéseket, beleértve azokat az egyesületeket és nemkormányzati szervezeteket, amelyeknek célja az etnikai/nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttélésének fejlesztése, a másság iránti tisztelet kialakítása, az etnikai/nyelvi és felekezeti tolerancia szellemének érvényesítése, az interetnikus kommunikáció kiterjesztése, az etnikai/nyelvi közösségek közötti kölcsönös megismerés elmélyítése.

(2) A törvény tiltja és bünteti a nemzeti gyűlölet szításának bármely formáját, a sovén, xenofób, antiszemita, rasszista és fasiszta eszmék hangoztatását és propagálását, valamint az egyes etnikai/nyelvi közösségek vagy az azokhoz tartozó személyek mint ilyenek rágalmazását, beleértve az ilyen tartalmú rémhírterjesztést is.

(3) Ha a 2. bekezdésben megjelölt cselekményeket a sajtó vagy az audiovizuális tömegtájékoztatói eszközök útján követik el, az állam főügyésze egyszerű bejelentésre köteles hivatalból vizsgálatot és szükség esetén büntető eljárást indítani az ügyvel kapcsolatban.

131. cikk – Az oktatási rendszernek minden etnikai/nyelvi közösség számára biztosítania kell mind a nemzeti identitástudat, valamint a nemzeti értékek ismeretén alapuló egészséges nemzeti méltóságtudat és önértékelés, mind pedig a más etnikai/nyelvi közösségek és nemzetek értékei és hagyományai iránti tisztelet kifejlesztését, a humanizmus és tolerancia elveinek jegyében.

132. cikk – (1) Az oktatási rendszernek a kölcsönös megismerés érdekében biztosítania kell, hogy a tanulók az oktatás különböző szintjein az ország minden iskolájában megismerhessék a többi etnikai közösség történelmének, kultúrájának és civilizációjának alapelemeit.

(2) Az országos etnikai/nyelvi többség történelmének, irodalmának és kultúrájának oktatása minden iskolában kötelező.

133. cikk – Két- vagy többnyelvű közigazgatási egységekben az iskolai oktatásban biztosítani kell a tanulók számára a lehetőséget, hogy más ott élő jogképes nyelvi közösségek nyelvét fakultatív tantárgyként tanulhassák.

134. cikk – A nemzeti történelem iskolai oktatásában a történelmi események ismertetésének formája nem lehet sértő más etnikai közösségek számára, a múltbeli ellentétek értelmezése nem sugallhatja a kollektív bűnösséget, és nem szolgálhat alapul ahhoz, hogy bármely etnikai közösségről általánosító ellenségképet alakítson ki.

135. cikk – A hadsereg katonai kiképzésében tilos az ellenség fogalmát valamely etnikai közösséggel vagy annak tagjaival azonosítani, illetve ezt sugalmazni.

Például tilos a céllövészeti gyakorlaton az ember alakú célpontot, amelyre a bakának célba kell lőnie még akkor is, ha ő is magyar, „ungurul”-nak (azaz „a magyar”-nak) nevezni. Ilyet én nem tudok kitalálni, a nyolcvanas években mesélte egy frissen leszerelt magyar fiatalember, milyen szörnyű érzés volt.

136. cikk – Az állam támogatja az olyan nyelvtanfolyamok szervezését, amelyeknek célja,

hogy valamely nyelvi közösség tagjai elsajátítsák más romániai nyelvi közösségek nyelvét.

137. cikk – Az etnikai/nyelvi közösségek közötti kölcsönös megismerés érdekében az állam anyagilag támogatja a nyelvi kisebbségek nyelvén sugárzott televízió-műsorok román nyelvű feliratozását.

C) A politikai konfliktusok megelőzése

138. cikk – Az etnikai/nyelvi közösségek közötti méltányos és harmonikus együttélés, valamint a társadalmi béke országos érdek, mely fölötté áll a különböző pártérdekeknek, és amelyet egyetlen párt sem kérdőjelezhet meg programjában és propagandájában.

139. cikk – A sovén, xenofób, antiszemita, rasszista vagy fasiszta eszméken alapuló, ilyen eszméket hirdető vagy nemzeti gyűlöletet szító pártok működése törvényellenes.

140. cikk – (1) Egyetlen párt sem használhatja ki, nem szíthatja és nem manipulálhatja saját érdekében, propagandacéllal az etnikai/nyelvi közösségek közötti lappangó ellentéteket, gyanakvásokat és félelmeket.

(2) Tilos minden olyan pártpropaganda, amely az ilyen ellentétek, gyanakvások és félelmek fenntartásához vagy fokozódásához vezethet.

(3) Ha valamely párt a választási kampány idején folyamodik ilyen propagandához vagy olyan módszerekhez, amelyekkel áthágja e törvény 130. cikke 2. bekezdésének előírásait, ez a választási versenyből való kizárását vonhatja maga után.

IX. FEJEZET

Átmeneti és záró rendelkezések

A) Átmeneti rendelkezések

141. cikk – (1) A jelen törvény hatályba lépését követő időszakban a nemzeti megbékélés elősegítése érdekében a kormány minden szükséges intézkedést megtesz, hogy e törvény rendelkezéseit és ezek jóhiszemű értelmezését minden állampolgár megismerhesse.

(2) Tilos minden olyan kísérlet, amelynek célja, hogy e törvény rendelkezéseinek rosszhiszemű értelmezésével bizalmatlanságot, gyanakvást és társadalmi feszültséget keltsen a különböző nemzetiségű állampolgárok között.

Ez, tudom, egy kicsit rosszul hangzik, mert a sajtószabadság korlátozásának tűnhet, de nincs mit tennem: ilyen a világ. Amíg ez a dolog velünk mindnyájunkkal együtt ki van szolgáltatva a

pártpolitikának, addig előre számolni kell vele, hogy ilyesmi fog történni, és ennek elejét kell venni ahhoz, hogy a törvény jó hatása érvényesülni tudjon.

142. cikk – A kormány a 86. cikkben meghatározott pénzalapból támogatja a helyi közigazgatási egységeket a jelen törvény bevezetése nyomán keletkező kiadásainak fedezésében.

143. cikk – Az etnikai közösségek intézményeinek, szervezeteinek, egyesületeinek vagy ezek jogelődjeinek és felekezeteinek 1945 után magántulajdont megsértő törvények révén vagy törvénytelenül állami vagy szövetkezeti tulajdonba juttatott ingatlanait, műkincseit, könyvtárait, levéltárait és egyéb javait természetben, vagy ha ez nem lehetséges, ellenértéküket pénzben vissza kell juttatni jogos tulajdonosaiknak vagy jogutódaiknak.

B) Záró rendelkezések

144. cikk – E törvény organikus törvény, amelynek rendelkezéseit más törvények ellenkező rendelkezései nem hatálytalaníthatják.

Kétharmados törvényt ugyan nehezebb a parlamentben elfogadtatni, de ez nagyon fontos, hogy az legyen. Egyrészt azért, mert a törvény jellege olyan, másrészt azért, amit ez a cikk előír, harmadrészt pedig azért, mert ha ehhez nem sikerül a kétharmados támogatást összehozni, akkor talán nem is érdemes vele foglalkozni, mert akkor semmi garanciánk sincs arra, hogy ez működni is fog valóban, akkor tehát meg kell várni, amíg egyszer tényleg a parlament is eljut odáig, hogy a legalább kétharmados igen meglehessen.

145. cikk – E törvény rendelkezéseinek betartása rendkívüli állapot elrendelése esetén sem függeszthető fel. Rendkívüli állapot esetén a jelen törvény 10., 11., 26., 29., 69., 130. és 140. cikkeiben foglalt rendelkezések áthágása szigorúbban büntetendő.

146. cikk – (1) E törvény rendelkezéseinek be nem tartása esetén az állampolgároknak, illetve az etnikai/nyelvi közösségek különböző szervezeteinek joguk van az illetékes döntéshozó, végrehajtó, illetve igazságügyi szervekhez fordulni jogorvoslás végett, amelyek késlekedés és halogatás nélkül kötelesek meghozni a jogsértés megszüntetését célzó intézkedéseket.

(2) Ha az illető szervek ismételt megkeresésre sem hozzák meg a jogsértés megszüntetését célzó intézkedéseket, az állampolgároknak, illetve az etnikai/nyelvi közösségek különböző szervezeteinek joguk van a nemzetközi szervezetekhez és bíróságokhoz fordulni panaszukkal.

147. cikk – (1) E törvény a Monitorul Oficialban való közzétételének napján lép hatályba.
(2) E törvény hatályba lépésekor minden ezzel ellenkező rendelkezés hatályát veszti.

148. cikk – E törvény rendelkezéseit hatályba lépésének dátumától kell végrehajtani a

következőképpen:

(1) Minden olyan rendelkezést, amely nem függ egyéb feltételektől, haladék nélkül alkalmazni kell.

(2) Az etnikai/nyelvi identitási igazolványok kibocsátását e törvény hatályba lépésének dátumától számított 45 napon belül el kell kezdeni.

(3) Az etnikai/nyelvi közösségek szószólóinak megválasztását e törvény hatályba lépésének dátumától számított hat hónapon belül le kell bonyolítani.

(4) A szószólói igazolványokat a szószólók megválasztásától számított 15 napon belül ki kell bocsátani.

(5) Az etnikai/nyelvi közösségek népszavazásait a szószólók megválasztásával egyidejűleg vagy legkésőbb az ettől a dátumtól számított 15 napon belül meg kell tartani.

(6) Az igénybejelentéshez kötött rendelkezéseket a következőképpen kell végrehajtani:

(a) a két- vagy többnyelvű feliratokkal és tájékoztatással, valamint a helyi, illetve regionális hivatalos nyelv bevezetésével kapcsolatosakat az igény bejelentésétől számított három, de legfeljebb hat hónapon belül;

(b) az illető helyi nyelvi közösségek anyanyelvét ismerő személyek közhivatalokban és intézményekben való alkalmazásával kapcsolatosakat az igény bejelentésétől számított egy, de legfeljebb két éven belül;

(c) a közszolgálati rádió és televízió anyanyelvű műsoraival kapcsolatosakat az igény bejelentésétől számított hat hónapon belül;

(d) az anyanyelvű oktatással kapcsolatosakat az igénybejelentést követő iskolakezdéstől, az egyetemlétesítéssel kapcsolatosakat az igény bejelentésétől számított két éven belül.

Egy korábbi változata: Korunk 1994/3. 131–150.

(Ahogy ma látom)

Ma is változatlanul úgy látom, hogy jobbat nem tudok. De ha ezek így működnének, ahogy ide le vannak írva, azt hiszem, ilyen téren különösebb panaszra nem is volna okunk. Nyilván jelennének még meg olyan problémák is, amelyekre itt nem gondolhattam előre, de nagyon súlyosak nem hiszem, hogy lehetnének köztük.

Ennek a törvénytervezetnek elég tanulságos a története. Azzal kezdődött, hogy az RMDSZ vezetősége által megbízott munkacsoport 1993 őszén elkészítette azt a kisebbségtörvény-tervezetet, amelyet 1993. november 13-án az SZKT megvitatót és elfogadótt. (Nem sokkal később az így véglegesített változatot az RMDSZ parlamenti csoportja benyújtotta a parlament állandó bizottságának megvitatás és elfogadtatás végett.) E tervezet SZKT-beli vitájára készülve támadt az az ötletem, amely végül egy önálló törvénytervezetté terebélyesedett. Tartozom vele, hogy elmondjam: az RMDSZ törvénytervezetéből a magam elképzelése szerint átfogalmazva mindent átvettem, amit csak

lehetett, megtoldva számos olyan részlettel, nem is kevésel, amivel amaz egyáltalán nem is foglalkozik, és elhagyva olyasmiket, amik az én megítélésem szerint szükségtelenek, mert semmi gyakorlati változást nem hoznának, még ha elfogadná is őket a parlament.

Az általam kidolgozott tervezet koncepciójában tért el minden kisebbségi törvénytől, nevezetesen abban, hogy nem kisebbségi törvény. Én ugyanis feloldhatatlan ellentmondást láttam abban, hogy miközben elvetjük a hagyományos hegemonista nemzetállami eszmét (amely az államalkotó nemzetnek – az egyébként fennen hirdetett jogegyenlőségi elv ellenére is – kiemelt státust biztosít), ugyanakkor a nemzeti kisebbségek jogait kisebbségi törvénnyel kívánjuk rendezni. Hiszen a kisebbségi törvényt a hegemonista nemzetállamokban találták ki, és éppen azért szabályozza csak a kisebbségek jogait, mert elfogadja, adottnak veszi, hogy mindezek a jogok az államalkotó nemzetet természetszerűen, automatikusan megilletik, tehát szükségtelen őket jogszabályokba foglalni. Vagyis olyanformán vagyunk vele, hogy az elvek és nyilatkozatok szintjén nem fogadjuk el a nemzetállam logikáját, mi magunk azonban ugyanabban a paradigmában gondolkodva próbáljuk megoldani problémáinkat.

Erre a felismerésre éppen a nyelvhasználat szabályozásán töprengve jutottam el. Szerfölött furcsállottam ugyanis, hogy a kisebbségi törvényekbeli megfogalmazás szerint a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van az anyanyelv szabad használatához. Hiszen nyilvánvaló, hogy ehhez nemcsak a kisebbségeknek kell hogy joguk legyen, hanem a többségnek is. Ha pedig így van, miért nem azt mondjuk inkább, hogy minden állampolgárnak joga van hozzá? Innen már gyors és rövid volt az út odáig, hogy ez nemcsak a nyelvhasználat terén, hanem mindenütt ugyanígy érvényes. Ez a megoldás igen kényelmesen biztosíthatja azt, hogy a törvény voltaképpen se tartalmi, se pedig formai tekintetben ne legyen más, mint a jogegyenlőség alkotmányos elvének részleteire bontása. Így ugyanis azonnal látni lehet, hogy például a nyelvhasználattal kapcsolatos jogok nem kisebbségi jogok, ahogy általában beszélni szoktunk róluk (erre l. példával bemutatva: Kontra Miklós – Szilágyi N. Sándor: *A kisebbségeknek van anyanyelvük, a többségnek nincs?* In: Kontra Miklós és Hattyár Helga szerk.: *Magyarok és nyelvtörvények*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002. 3–10), hanem univerzális jogok.

Mivel a szóban forgó SZKT-ülésig már csak kevés időm volt hátra, nagy sietséggel dolgoztam ki e tervezet első változatát. Sok minden nem volt benne rendesen átgondolva, túlságosan is közel volt még az RMDSZ kisebbségítörvény-tervezetéhez, de az alapkonceptiója már a mostanié volt. Az SZKT-ülésen szétosztották, de megbeszélni nem lehetett, hiszen az emberek akkor kapták kézhez, a másokra meg már készültek előre.

Utána még dolgoztam rajta, annak egy javított változata jelent aztán meg a Korunk 1994/3 számában. Közlésével az volt az egyik célom, hogy „ha olvastán valakinek valami jó ötlete támad, megosztaná velem is, hogy ahol lehet, javítsunk rajta, vagy egészítsük ki, ahol hiányos” (131). Még a laccímemet is megadtam. Sok észrevételt nem kaptam, azok írói inkább dicsérték, de érdembeli kiegészítő javaslatuk nem volt hozzá. Ez egy kicsit meg is

nyugtatott, mert úgy gondoltam, ha valami fontosat kifejejtettem volna, valakinek csak feltűnt volna.

Aztán vártam, hogy mi lesz. Az RMDSZ törvénytervezete végül is nem lett valami sikeres, ezt később egyre világosabban láttuk mindnyájan. (Még olyan véleményt is hallottam már, hogy az lenne a nagy kitolás velünk, ha a parlament elfogadná, mert a fontos dolgok közül ténylegesen nem sokat oldana meg, és még csak nem is panaszkodhatnánk, mert mi javasoltuk.) A parlament nem sietett vitára bocsátani, látszott, hogy nem lesz már belőle semmi. Többször is érdeklődtem az RMDSZ vezetőségénél, hogy nem szándékoznak-e mégis ezt is megtárgyalni. Néhányszor beszélgettünk is róla aztán csakugyan, de úgy láttam, ez így nem fog soha az SZKT elé kerülni megvitatásra, így aztán – ha már az SZKT a mi parlamentünk, ugye – szeptember végén SZKT-tag minőségemben írtam egy interpellációt ebben az ügyben, és elküldtem az SZKT-ülésre, mert személyesen nem lehettem ott. A szövege a következő volt:

Interpelláció

*Markó Bélához, az RMDSZ Szövetségi Elnökéhez
és Bodó Barnához, a Szövetség politikai alelnökéhez*

Interpellációm formai okokból két személyhez címeztem, de tulajdonképpen az SZKT minden tagjához szól, együtt és külön-külön.

Célja röviden: meg szeretném tudni, mihez kezdjek a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról szóló törvénytervezetemmel. Ugyanis másfél hónap híján egy éve lesz lassan, hogy elkészült, és remélem, senki sem fog túlságosan türelmetlennek tartani, ha ennyi idő múltán kezdek arra gondolni, hogy sok más sürgős tennivaló között hovatovább elfelejtődik, hogy egyáltalán létezik ez a tervezet, bár időközben a Korunk idei 3-as számában a nyilvánosság elé is került.

Tudom, hogy tavaly novemberben kissé elkéstem vele; nem csodálkoztam és nem is ütköztem meg rajta, hogy akkor az SZKT nem mondott róla véleményt. Akkor is elmondtam, most is elmondom: nekem is, mint bárki másnak, emberi jogom, hogy azt az egyet ne kérjék számon rajtam, miért nem jutott eszembe egy jó ötlet két héttel hamarabb. Az akkori késedelem másik oka az volt, hogy én a munkának addig nem is foghattam volna neki, míg a másikat nem láttam készen: hiszen jogszabályalkotáshoz csak azután foghatunk, miután pontosan tisztáztuk, hogy egyáltalán mit akarunk. Ezt pedig az RMDSZ korábbi dokumentumai inkább csak az általánosságok szintjén tartalmazták: az SZKT által elfogadott kisebbségtörvény-tervezetet éppen azért tartom nagyon fontos előrelépésnek, mert voltaképpen abban sikerült először a korábbiakhoz képest pontosabban megfogalmazni céljainkat. Így azt a szöveget tézisekként tudtam felhasználni egy más koncepciójú,

véleményem szerint célravezetőbb, a parlamenti megvitatásra esélyesebb és az RMDSZ elveihez jobban illő törvénytervezet megalkotásához.

A tervezet véglegesnek tekintett szövegét több mint félévvel ezelőtt átadtam az RMDSZ Szövetségi Elnökének, az Ügyvezető Elnökségnek, az SZKT-frakciók vezetőinek, a parlamenti csoportnak, hazai és külföldi szakembereknek, azzal a kéréssel, hogy addig is, amíg eldől a sorsa, szóljanak hozzá, hogy az esetleges bíráló észrevételek alapján tudjak dolgozni rajta, ne teljen hiába a drága idő. A közzététellel is ez volt a célom. Konkrét kritikai észrevételt, kifogást nemigen kaptam, viszont aki csak olvasta, nagyon meg volt vele elégedve – vagy legalábbis nekem ezt mondta –, sőt szinte általánosnak mondhatom azt a véleményüket, hogy ezzel minden szempontból sokkal jobban járnánk, mint amazzal, amelyet átnyújtottunk a Parlamentnek.

A magánbeszélgetésekből egyszersmind azt is megértettem, hogy a szóban forgó tervezettel kapcsolatban mind ez ideig azért nem kaptam érdemleges választ az RMDSZ vezetőségétől, mert senki sem tudja igazán, mi legyen a másikkal, hiszen az már be van nyújtva a Parlamentnek. Az ebben döntésre illetékes barátaim úgy érzik, hogy hitelünket rontanánk azzal, ha egy beadott törvénytervezetet egy másikkal helyettesítenénk. Én ezt emberileg meg is tudom érteni. És mégis meg kell kérdeznem: vajon egy olyan szervezet esetében, mint az RMDSZ, amelynek mégiscsak az kell hogy az első legyen, hogy minden egyéb szempontot és emberi gyarlóságot félretéve a leghatékonyabban és a legcélravezetőbben képviselje annak a közösségnek az érdekeit, amely bele helyezte bizalmát, mondom, egy ilyen szervezet esetében nem minősül-e vajon túlságos merevségnek (és alkalmasint luxusnak is), ha egy ilyen fontos kérdésben egy amúgy jónak tartott gondolatot csak azért teszünk félre, mert korábban már elfogadtunk egy másikat, amelyről pedig utólag magunk is úgy látjuk, hogy kevésbé célravezető?

A szóban forgó törvénytervezetet az RMDSZ-nek készítettem, nem felkérésre, hanem, hogy úgy mondjam, önkéntes munkával, kizárólag a problémamegoldás előremozdítása érdekében. A rá fordított – amúgy nem kevés – időből és energiából nekem semmi személyes hasznom nem származik, és politikai tőkét sem akarok magamnak kovácsolni belőle. Ha ez lett volna a célom, már eddig megtehettem volna. Ha tehát most mégis megkérdem, hogy tart-e rá igényt az RMDSZ, vagy sem, azt csak miheztartás végett teszem, mert hiszen én ezen a szövegen nem annyira a munka szellemi gyönyörűségéért dolgoztam annyit (ami egyébként megvolt, és nagyon sokat tanultam is közben), hanem azért, hogy kerüljön a Parlament elé, s az, ha lehet, azonmód fogadja is el. (Lehet, hogy ez naivságnak tűnik, de vajon nem volna-e százszorta nagyobb naivság azt hinni, hogy a másik tervezettel ez meg is fog történni?) Addig azonban, amíg nem kapok sem választ, sem érdembeli kritikai észrevételeket, mozdulni sem tudok, és közben telik az idő, amely sajnos nem mindig nekünk dolgozik.

Kolozsvár, 1994. szeptember 25.

Tisztelettel

Sajnos nem kaptam rá teljesen világos választ, hogy akkor most mi is legyen. Pedig úgy gondoltam akkor, hogy ha az SZKT megvitátná, akkor láthatnám, mi az, amit ebből az RMDSZ elfogadna, mi az, amit nem, és így az utóbbiakon még gondolkozhatnék, majd pedig, miután véglegesítettem a szöveget, és tudom, hogy ez most már az RMDSZ számára is elfogadható, lefordítom románra is, és elküldöm véleményeztetni a különböző román pártoknak és társadalmi szervezeteknek, hogy lássam, ők mit szólnának hozzá, mert onnan sok olyan észrevételt is kaphatnék, amelyeket felhasználhatnék arra, hogy a tartalmából ugyan nem engedve, de ahol lehet, azokat a szempontokat is figyelembe véve javíthassak rajta, még mielőtt a parlamenti vitára kerülne. Közben odaadtam még különböző személyeknek, akiknek kíváncsi voltam a véleményére, kaptam is egypár hasznosítható észrevételt, például Müller Ádámtól nagyon érdekeseket.

További gondom volt az is, hogy ez a dolog nekem csak félig vág a szakmámba. A nyelvi jogokkal és ezen belül az anyanyelvű oktatással kapcsolatos jogokkal a nyelvészek legalább annyit foglalkoznak, mint a jogászok, és ennek ott nagyon jó és gazdag szakirodalma is van, tehát ott belül voltam a szakmámon (úgyannyira, hogy 1994 őszén Szlovákiában Szencen egy szociolingvisztikai konferencián előadásban ismertettem ennek a tervezetnek az alapkoncepcióját és a nyelvi jogokat szabályozó részeit, tehát legalábbis szakmai szempontból már biztosan nem dolgoztam hiába), de ez egy törvényszöveg, amit mégiscsak jogász tudhat jobban formába önteni. Bizonyos onnan származó jelzések arra engedtek következtetni, hogy olyan tekintetben viszont aligha lehet egészen rendben.

Varga Attila például azt írta róla a Korunkban való közlése elé írt bevezetőjében, amellelt hogy méltatja több pozitívumát: „formáját, megfogalmazását, konkrét tartalmát tekintve eltér a jogalkotási technikáktól. Politikaelméleti s jogelméleti »tűnődések«, olyan megjelenítésben, mely minden szavában sugallja elfogadhatóságát a többség számára.” Ebből én olyasmit értettem, hogy amit hályogkovács módjára sikerült összehoznom, az jogász szemmel amolyan esszéfélének tűnik, törvény formájában megírva. Különösen az aggasztott, hogy kívülről tehát ez politikaelméletnek meg jogelméletnek látszik, ezek szerint, úgy gondoltam, mégsem sikerült elkerülnöm azt, amit pedig az RMDSZ törvénytervezetében a leginkább nem szerettem, hogy tudniillik abban számos olyan rész volt, amelyeknek egyetlen céljuk bizonyos absztrakt politikaelméleti kategóriák használatának törvényessé tétele volt, de amelyeknek önmagukban semmi közvetlen gyakorlati hasznuk nem volt. Én abban a hiszemben dolgoztam pedig a magamén, hogy ez nem ilyesmiről szól, hanem azt próbálja előírni, mikor mit tegyenek az emberek, és mit ne, mert véleményem szerint egy törvény erről kell szóljon. Azt sem egészen értettem, hogy ha az én tervezetem a többség számára való elfogadhatóságát sugallja minden szavában, akkor az most jó-e vajon, vagy rossz. Varga Attila ugyan biztosan nem azért írta, de nekem olyasmi jutott erről eszembe, hogy engem az

RMDSZ-ben sokan „szélsőségesen mérsékeltnek” tartanak, ha tehát azok a személyek ezt elolvassák, akkor ennek a tervezetnek biztosan vesztett ügye van, hiszen elég sokuk szemében ha valami a többség számára elfogadható, akkor az nekünk biztosan nem lehet jó. (Nekünk ugyanis nyilván csak az lehet az egyetlen jó megoldás, amit a többség sohasem tudhat elfogadni.)

Mivel közvetlenül fenti interpellációm után is hallottam olyan megjegyzést, hogy a jogalkotás technikája szempontjából nem ártana átdolgozni (de semmi konkrétummal, hogy akkor ez miben is kellene hogy álljon), és mert abban is biztos voltam, hogy én ezt egyedül nem tudhatom elvégezni, azon nyomban elküldtem Tokay Györgynek azzal a kéréssel, nézze már meg rendesebben jogász szemmel is. Különösebb kifogása nem volt, de volt néhány olyan észrevétele, aminek nagy hasznát vettem, mikor később elkészítettem az újabb változatát, amelyben az előző túlságos felaprózottságát is sikerült megszüntetnem. (A Korunkban közölt változatnak még 178 cikke volt.) Csak annyit mondott még, hogy ő nagyon szívesen védené ezt a tervezetet a parlamenti vita során, mert aki ezzel vitába akarna ott szállni, annak nem lenne könnyű dolga, neki viszont igen.

Időközben szerét ejtettem, hogy más szakemberekkel is megbeszéljem még, például Tove Skutnabb-Kangasszal, aki véleményem szerint jelenleg a nyelvi jogok és különösen a kisebbségi anyanyelvű oktatás szakmai és emberjogi vonatkozásainak a legjobb szakértője a világon; neki is, meg férjének, Robert Phillipsonnak is (aki szintén nemzetközi szinten ismert kutatója a nyelvi jogok kérdésének) nagyon tetszett különösen az alapkonceptiója (szerintük ez lenne az első olyan nyelvi jogokat szabályozó törvény, amely logikájában is tényleg túllép a hagyományos hegemónista nemzetállami paradigmán), de a nyelvhasználatra vonatkozó szabályozás konkrét formája is. Volt egypár nagyon termékeny kérdésük, aminek következtében bizonyos dolgokat módosítottam is a szövegben.

Aztán pedig megjelent Andrassy György könyve is (*Nyelvi jogok. A modern állam nyelvi jogának alapvető kérdései, különös tekintettel Európára és az európai integrációra. Janus Pannonius Tudományegyetem Európa Központja. Pécs, 1998.*), amelyben örömmel láttam, hogy a jogász szerző éppen azt írja meg jogi alapon elméletileg, amire ez a törvénytervezet fel van építve, vagyis hogy a nyelvi jogokat nem kisebbségi jogokként, hanem univerzális jogokként kell kezelni, mert akkor magától megvilágosodik sok minden. (Mikor ezek után megkapta ezt a tervezetet, ő meg annak örült meg nagyon, hogy íme: miközben ő a könyvét írta, valaki másutt jogszabály formájában már meg is csinálta, ami azt mutatja, hogy amit ő írt, azt gyakorlatilag is megvalósítani egyáltalán nem lenne lehetetlenség.)

2000. március 31-én megjelent a Monitorul Oficialban a 24/2000 sz. törvény, amely azt szabályozza, hogyan kell jogszabályt alkotni. Nagyon figyelmesen elolvastam, és megnyugodtam, mert úgy láttam, hogy az ott előírt technikai követelményeket az én tervezetem is kielégíti legalább annyira, mint jó néhány olyan jogszabály, amit a parlament

már elfogadott. Attól kezdve már csak a tartalmára figyeltem, hogy ahol lehet, még javítsak rajta, így jutottam el vele az itt közölt formájáig.

Erre pedig azért volt annyi időm, mert az RMDSZ-ben továbbra (és azóta) sem mutatkozott iránta nagy érdeklődés. Pedig folyt ott hasonló munka, például 1995 elején, mikor napirendre került az autonómia-statútumok elkészítése, tekintettel a közelgő májusi kolozsvári kongresszusra. E munka egyes fázisainál magam is ott voltam, és úgy láttam, ami ott készül, az az emberek mindennapi problémáinak megoldása szempontjából sajnos meg sem közelíti azt, amit az én tervezetem elfogadása esetén el lehetne érni. Ezért aztán, mikor erre alkalom adódott, ismét beadtam a tervezetemet hivatalosan megvitatás végett a következő indoklással:

*Markó Bélának, az RMDSZ szövetségi elnökének,
Takács Csabának, az RMDSZ ügyvezető elnökének,
Bodó Barnának, az RMDSZ politikai alelnökének,
Dézi Zoltánnak, az SZKT ÁB elnökének*

AJÁNLAT

Alulírott Szilágyi N. Sándor SZKT-tag, élve az alkalommal, hogy a legutóbbi SZKT ülésén az ÁB elnöke felkérte az SZKT-tagokat, hogy ha valakinek valamilyen alternatív javaslata, kidolgozott szövege volna az SZKT következő ülésén megvitatandó autonómia-statútumok mellé, akkor nyújtsa be idejében,

ezenel (ismét) átadom az RMDSZ vezetőségének az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról, valamint az etnikai és nyelvi közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről szóló Törvénytervezetemet az SZKT-ban való megvitatás és elfogadás végett. Kérem a tisztelt címzetteket, hogy a mellékelt szöveget tekintsék hivatalosan és idejében átadottnak, és gondoskodjanak róla, hogy idejében eljusson mindenkihez, akihez el kell jutnia.

A tervezet külső történetét a tisztelt címzettek ismerik, erre nem térek ki. Ami a megszövegezést illeti, ezzel kapcsolatban jelzem, hogy a Korunkban közzétett változathoz képest több helyen módosult. Az eltelt időszakban ugyanis alkalmam nyílt rá, hogy (felkérésre) nemzetközi konferencián ismertessem a koncepcióját, ahol általam nagyra becsült szakértőkkel is megbeszélhettem bizonyos dolgokat. (Azóta egyébként Helsinkiben, egy nyelvi jogokkal foglalkozó szociolingvisztikai konferencián mint jelentős előrelépésnek számító, feltétlenül számon tartandó dokumentum került szóba.)

Alternatív javaslatként ezúttal a következő okokból nyújtom be:

a) Tartalmát tekintve kielégíti az alternativitás kritériumait: ha azt nézem, hogy a hétköznapi gyakorlatban milyen lehetőségeket biztosíthat az etnikai és nyelvi identitással

kapcsolatos jogok tényleges gyakorlására, meg kell állapítanom, hogy ez a tervezet legalább annyit biztosít az egyes közösségeknek, mint az SZKT által elfogadott kisebbségítörvény-tervezet és a legutóbb bemutatott három státútum-tervezet együttvéve. Területi autonómia ugyan nem szerepel benne, de mindazok a lehetőségek, amelyek a másik koncepcióban a területi autonómia keretében valósulhatnak meg, itt más úton biztosítva vannak.

b) Mivel az egész tervezet nem más, mint a jogegyenlőség elvének részletekre bontása, sokkal nagyobb esélye van arra, hogy a parlamentben elfogadják, mint a másik koncepciónak.

c) Az elmúlt hetek politikai konfliktusai megmutatták, hogy számos áthidalhatatlan ellentétnek nyelvi/megfogalmazásbeli okai vannak, ezek jórészt az interkulturális dialógus nehézségeivel függenek össze. (Ez külön tanulmányt érdemelne.) A konfliktusok másik összetevője emocionális természetű. A mellékelt tervezetnek kétségtelen előnye, hogy ezek az elemek csak minimálisan vannak benne jelen, vagy teljesen hiányoznak. Az autonómia szó például egyszer sem fordul benne elő, utólag megmondom: nem azért, mert félttem tőle, hanem mert egyáltalán nem volt rá szükségem. Úgy gondolom ugyanis, hogy nekünk nem szavakért, hanem tartalmakért kell harcolnunk. A tervezet célja éppen ezért nem az, hogy bizonyos jogelméleti kategóriáknak (vagy ezek nevének) érvényt és használati jogalapot teremtsen, hanem hogy szabályozza magát a joggyakorlatot, és ennek eredménye, akárminek nevezzük is, maga az autonómia. Ez az eljárás lényegesen megkönnyíti a másik féllel való elfogadtatást, mert mentesülünk attól, hogy a rengeteg energiát a (néha számunkra sem elég egyértelmű) fogalmak értelmezésébe és magyarázatába kelljen ölni: itt egyenesen azt láthatja, hogy pontosan hogyan működik mindez, és így kevésbé ijesztő számára, hiszen megértheti (ha akarja), hogy semmi baj nem lehet belőle.

d) Igazi újítása az, hogy nemcsak a kisebbségek, hanem a többség számára is garantálja a nyelvi és etnikai identitással kapcsolatos jogokat. Ez három okból is előnyös: (1) a kisebbséget nem tekinti eleve más jogi státusúnak, mint a többséget (és ezzel végérvényesen túllép a hagyományos nemzetállami mentalitáson, szemben a kisebbségi törvényben gondolkodó kísérlettel, amely – minthogy a kisebbségi törvény sajátosan nemzetállami műfaj – tulajdonképpen megerősíti, elfogadja, legitimálja a hagyományos nemzetállami paradigmát), így egyenlő méltóságúként kezeli őket; (2) olyan társadalomban, ahol a többség számára a saját identitása nem valami természetes adottság, hanem valami félteni való, állandóan problematizált érték, a többségi politikusok számára is megnyugtató lehet, hogy a többség jogai is garantálva vannak; (3) ez az elfogadtatást is megkönnyítheti, mivel a parlamentben az egyes szakaszokhoz a többségi politikus sem közelíthet úgy, hogy az rá nem vonatkozik, őt nem érinti, tehát szabhatja, nyesheti, ahogy neki jól esik, hanem csak úgy, hogy először is saját magára nézve kell elgondolnia.

e) A tervezet úgy szabályozza a joggyakorlatot, hogy végig tekintettel van az interetnikus konfliktuskezelés szempontjaira is. Ezzel több, mint jogok biztosítása a

kisebbségek számára: azt is célozza, hogy olyan közhangulatot teremtsen, amelyben az emberek (többségiék és kisebbségiék egyaránt) jól érezhessék magukat, biztonságban, félelem és gyanakvás nélkül. Úgy gondolom, nekünk ez is célunk kell hogy legyen. (Ezt azért mondom, mert sokszor az az érzésem, hogy az absztrakt kategóriák szintjén mozogva az emberekről időnként elfelejtkezünk.)

Ennyi, gondolom, elég indoklásnak, ami a többi problémát illeti, azokra nem térhetek ki, majd ott leszek az SZKT ülésén, és a felmerülő kérdésekre választ és további indoklást adok.

Remélem, hogy az SZKT nem fogja elszalasztani ezt az utolsó lehetőséget arra, hogy nem a céloknak, hanem a problémafelvetés és a politikai diskurzus módjának megváltoztatásával kilépjünk végre a biztosan és kipróbáltan sehová sem vezető utakhoz való merev ragaszkodás kudarcos stratégiájából, és átálljunk egy sikerorientált, nem doktrína-, hanem emberközpontú politizálásra.

Kolozsvár, 1995. március 1.

Szilágyi N. Sándor

Ennek nyomán jutottunk el végre odáig, hogy a következő SZKT-ülésen csakugyan történt valami olyasmi, amiről azt lehet mondani, hogy ennek a tervezetnek a megbeszélése kellett volna hogy legyen. Hogy mégsem lett, az egyrészt azért volt, mert a vége felé került sorra, mikor az emberek már készülődtek hazafelé, másrészt mert az alatt a kis idő alatt az is kiderült, hogy akik az autonómia-státútumokat szerették volna majd a kongresszussal elfogadtatni, ebben a tervezetben olyan konkurens elképzelést láttak, amely esetleg az övéket veszélyeztetheti. Így aztán nem is igen nézték, mi is van ebben, és mit is biztosíthatna ez az embereknek a státútumtervezetekhez képest, hanem inkább arra próbáltak érveket találni, miért nem kell ezzel foglalkozni. Elég jellemző volt, hogy a státútumok kidolgozója hogyan viszonyult hozzá: felolvasott belőle egyetlen cikket, amely akkor még 4.-ként benne volt, és azt mondta: teljesen világos, hogy ezek után fölösleges is továbbolvasni, nincs róla mit beszélni; ha egy törvénytervezet ilyesmire épít, az a mi nemzeti közösségünk számára biztosan nem felelhet meg. Ez tudniillik a következővel együtt így hangzott:

„4. szakasz – Az Alkotmány 1. szakasza értelmében Románia

(1) nemzeti állam, ami úgy értelmezendő, hogy alapját egyetlen politikai nemzet képezi, tehát nem több politikai nemzetű állam;

(2) egységes és oszthatatlan állam, ami úgy értelmezendő, hogy nem föderális és nem föderalizálható.

5. szakasz – (1) A román politikai nemzet több etnikai közösséget foglal magába.

(2) Az Alkotmány 2. és 4. szakaszában a »román nép« kifejezés a román politikai nemzetként értelmezendő.”

Ez pedig azért volt benne, mert ez nekem gondot okozott. Úgy láttam ugyanis, hogy ha egyszer azt mondtuk, hogy „jogállam”, akkor mi bármit megtehetünk az Alkotmánnyal: bírálhatjuk, rossznak tarthatjuk úgy, ahogy van, megpróbálhatjuk megváltoztatni, stb., egyetlen dolgot kivéve: nem tehetünk úgy, mintha Romániának nem volna alkotmánya. Nekem tehát végig szem előtt kellett tartanom, mi is van abban. Mivel mindössze az itt szóba hozott részeket találtam benne olyanoknak, amelyekre bizonyos értelmezésük szerint hivatkozni lehetne, ha ezt a törvénytervezetet ilyen alapon akarná valaki az Alkotmánnyal összeegyeztethetetlennek minősíteni, úgy gondoltam, itt csak a megfelelő jelentés kialakítása („negotiation of meaning”) segíthet, kihasználva azt, hogy az Alkotmányban nincs benne az is, hogy ezeket hogyan kell érteni, így az én értelmezésem is ugyanúgy védhető, mint egy másik. Azt persze tudtam, hogy ha parlamenti vitára kerülne, ezeket ott biztosan törölnék, mert az ilyesmi nem való egy ilyen törvénybe, de akkor is már csak a szövegből törölhetnék, nem a memóriájukból is, és így ezek a jelentések változatlanul ott maradnának a háttérben, és megkönnyíthetnék a törvény vitáját. Az itt idézett és az SZKT-ülésen szintén nehezményezett 5. szakasz 1. bekezdésében pedig pontosan az van, ami az RMDSZ kisebbségi törvénye nyelvén úgy fogalmazódott meg alapvetően fontos elvként, hogy „a nemzeti kisebbség Romániában államalkotó tényező”, de annál valamivel határozottabban és egyértelműbben van benne az etnikai közösségek státusbeli egyenlősége is. Később aztán ezeket elhagytam, nem azért, mintha arra a következtetésre jutottam volna, hogy ebben valami rossz volna a mi számunkra, hanem mert úgy láttam, az Alkotmány értelmezése valóban nem egy ilyen törvényre tartozik, ami pedig itt van, azt a törvényjavaslat vitája során parlamenti képviselőink is elmondhatják, ha arra szükség lesz.

További árulkodó jele annak, hogy ez nekünk csak rossz lehetne, az volt, hogy a bővös szó, az *autonómia* csakugyan egyszer sem fordul benne elő. Ezt valaki szóvá is tette, azt a következtetést sugalmazva, hogy ez akkor autonómia-ellenes. Nem az, már mondtam. Hanem amit ez eredményez, csakugyan több egy kicsit, mint az autonómia (természetesen csakis azon a téren, ami a törvény tárgyához tartozik). Ez ugyanis, ha jól megnézzük, tulajdonképpen már úgy működne, mint egy föderális rendszer, de területi vonatkozások nélkül. Ezért is juthatott eszébe róla Bíró Annamáriának is rögtön az Arendt Lijphard-féle konzociációs vagy a Robert Dahl-féle pluralista demokráciamodel. Küldte is mindjárt készségesen e szerzők könyveit, és mikor elolvastam őket, láttam, hogy csakugyan valami hasonlóról szólnak, pedig nekem eszemben sem volt valami új demokráciamodelt kitalálni, engem csak az az egy érdekelt, milyen formában tudhatjuk a legjobban biztosítani az emberek számára azt az életformát, amelyben ne legyenek már kénytelenek nap mint nap reggeltől estig magyarnak lenni, hanem élhessenek nyugodtan egy normális életet.

Ha összehasonlítom a magam törvénytervezetét az akkori autonómia-statútumokkal, készségesen elismerem, hogy csakugyan van bennük egy pár dolog, amivel ez nem foglalkozik. De nem azért, mert azokhoz képest hiányos, hanem mert azok a dolgok nem

tartoznak a tárgyhöz. Gazdasági autonómiával például nem foglalkozik, mert ez a tervezet az etnikai és nyelvi identitással kapcsolatos jogokról szól. Ezen a téren viszont a státúumokhoz képest sokkal szélesebb körű jogokat biztosítana az embereknek. Tehát nagyon jól el tudtam volna például úgy is képzelni, hogy mivel az RMDSZ minden eddigi programjához és javaslatához képest közül ez a tervezet az, amely az emberek számára a legtöbb előnyt biztosíthatná ezen a téren, és ezt ugyanakkor a legtöbb embernek biztosítaná, akkor ezt egyszer vitassa meg az SZKT, fogadja el, és nyújtsuk be a parlamentnek. Amivel viszont ez nem foglalkozik, mert nem is foglalkozhat, azokra és csakis azokra a problémákra próbáljunk megoldást találni egy másik törvényjavaslattal, amelyhez kiindulópontként nagyon jól fel lehet használni az autonómia-státúumokat, elhagyva onnan mindent, ami emebben sokkal átfogóbban benne van, és azt, ami marad, próbáljuk egy koherens rendszerbe foglalni, hiszen úgy már jobban át is tudjuk tekinteni a problémát. De nem így lett, hanem abban maradtunk az SZKT-ülés végén, hogy erre még majd visszatérünk, aztán azóta sem jutott még rá idő.

Történtek ám ott egyéb érdekes dolgok is. Valaki, aki ma az ún. radikálisok egyik vezető egyénisége, azt mondta akkor erre a tervezetre: ez annyira radikális, hogy ezt az RMDSZ sajnos nem vállalhatja fel. Mindig is tudtam, hogy az RMDSZ-beli „radikalizmus” csak a nevében az, mert amúgy az igazihhoz nem is hasonlít, de ekkor csakugyan arra gondoltam: alighanem jól sejtettem én, a „szélsőségesen mérsékelt”, hogy ebben az egész RMDSZ-ben sajnos én vagyok az egyetlen radikális. Más meg azt mondta: a románok úgyszem fogadnának el soha egy olyan törvényt, amely az ő jogaikat is ugyanúgy biztosítsa, mint a többiekét, mert ezt megalázónak tartanák magukra nézve. Azt mondtam, nem vagyok róla meggyőződve. Aztán alig telt el másfél év, mikor egyszer csak azt hallom, hogy románok azt követelik a parlamenttől, hogy hozzon törvényt a Hargita és Kovászna megyében kisebbségben élő románok jogainak védelmére! Ez a tervezet arra is alkalmas lett volna: hiszen megvédi ez e két megye románjait is, pontosan ugyanolyan mértékben, mint a Kolozs megyei magyarokat.

De mindez csak beszéd volt, ettől a dolog nem ment előrébb. Később aztán megtudtam, hogy az RMDSZ vezetősége végül is azért nem karolta fel, mert akik döntöttek fölé, úgy gondolták, hogy a parlamentben könnyebb lesz átvinni helyette egy olyasmit, ami a hagyományos rossz gondolkodási paradigmába illeszkedik, mint egy olyat, amelynek még a koncepcióját is külön el kell fogadtatni, mert sehol sincs rá precedens. Nekem egy kicsit erről is más a véleményem. Mikor a problémamegoldás olyan módon feneklik meg végképp, hogy a dolog beláthatatlan ideig való elhúzódása éppen abból adódik, hogy a felek már ha akarnának sem tudnának egymásnak semmi újat mondani, mert változatlanul ugyanabban a paradigmában mozogva már mindegyik azzal ül le tárgyalni, hogy tudja: én most ezt fogom mondani, erre tudom, hogy ő azt fogja mondani, de ő is tudja már most, hogy én arra meg azt fogom mondani, és így tovább az asztaltól való felállásig, akkor ennek az értelmetlen

időtöltésnek csak úgy lehet véget vetni – hacsak nem akarjuk játszmaként vagy valamilyen kudarc kereső játszma részeként az idők végezetéig ezt csinálni –, hogy megváltoztatjuk az egész viszonyítási rendszert, és egy másik paradigma szerint újrafogalmazzuk a problémát. Ha ezzel állunk oda a másik fél elé, akkor mi már induláskor hatalmas lépéselőnyben vagyunk, mert mi ezt már végiggondoltuk töviről hegyire, a másik félnek viszont ezzel szemben nincsenek bejártott érvei, sőt egyelőre semmilyen érvei sincsenek, ezen tehát neki most elkerülhetetlenül gondolkoznia kell. Ha pedig valakit sikerül olyan helyzetbe hozni, hogy kezdjen el csakugyan gondolkozni, annak néha meglepő és előreláthatatlan következményei lehetnek. Ezek közt pedig még az is elfér (már csak azért is, mert e tervezet ellen csakugyan nem könnyű úgy érvelni, hogy az ember az Alkotmánnyal se kerüljön ellenkezésbe), hogy esetleg elfogadják a javaslatunkat, különösen ha megértik, hogy ha így lesz, akkor az egész világon lőttek a finn modell dicsőségének, mert attól kezdve mindenki csak a román modellt fogja emlegetni. Persze nem úgy egyből fogadják el, azt tudom, de éppen azért kell nagyon tudni a tárgyalásstratégia elvszerű módszerét, hogy ezt mi a megfelelő módon tudjuk képviselni is és hatékonyan megvédeni bárkivel szemben.

Hát így jártam én ezzel a törvénytervezettel. Nem mondom, szakmai szempontból hozott nekem némi elismerést. Kontra Miklós például idén tavasszal az Egyesült Államokban a Michigan State University hallgatósága előtt ismertette külön erről szóló előadásban, és elég nagy érdeklődést váltott ki vele. Valahogy úgy van ez, hogy szakmai körökben ahol csak eddig előkerült – Budapesten, Szencen, Helsinkiben, Rigában, Amerikában –, mindenütt azonnal odafigyeltek rá. Egyvalakit nem tudott csak igazán érdekelni, azt, aki számára pedig készült: az RMDSZ-t. Mert ott ilyen dolgokban általában sokkal fontosabb volt az, hogy kinek a javaslatát kell támogatni, és kiét nem, mint az, hogy mit is tudunk hát azzal a javaslattal megoldani.

1995

BUMERÁNG

Nem tudom, igaz-e, nem-e, van, aki úgy tudja, hogy a középkorban az aranycsinálásnak volt egy olyan szabálya, miszerint a legkritikusabb pillanatban nem szabad a vízipapra gondolni, mert akkor hiábavalóvá lesz minden fáradozás, az áhított átalakítás nem fog sikerülni. Állítólag ezen bukott meg a legtöbb transzmutáció.

Ez a dolog Marosvásárhelyen jutott eszembe, az SZKT legutóbbi ülésének második napján. Újságíró barátaim már reggel jelezték, hogy délután botrányra lehet számítani. (Őszintén szólva nem hittem, ugyanis semmi olyasmi nem szerepelt a napirenden, amiből előreláthatóan botrányt lehetett volna csinálni. Tudom persze, hogy ha az ember nagyon akarja, elvileg mindenből lehet.) És ebéd után csakugyan megjelent a „bomba”. Nagy volt, látványnak ijesztő, be is húzta tőle hirtelen mindenki a nyakát, és rögtönzött fedezékébe visszahúzódva leste, mi lesz most. A bomba azonban furcsa jószág, olykor kiszámíthatatlanul viselkedik. Ez például, mintha csak ama Chaplin-film-beli elődétől tanulta volna, kétszer-háromszor lassan megfordult saját tengelye körül, rázkódott, pöfékelt, majd farával odafordulva hatalmas füst- és koromfelhőbe burkolta elhelyezőjét, Borbély Imrét, és kiadta lelkét.

Én pedig megállapítottam, hogy az emberek, úgy látszik, vajmi keveset tanulnak a történelemből. Mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy Borbély Imre Markó Bélához címzett támadó levele még jóhiszeműen értelmezve sem függetleníthető attól, hogy történetesen mindketten elnökjelöltek az RMDSZ-ben. Márpedig mit meg nem tesz a gyarló ember a pozícióért, a hatalomért? (Kissé komikus ugyan hatalomról beszélni, ha csupán az RMDSZ elnöki székéről van szó, de hát úgy látszik, van, akinek még ez is számít.) Ilyenkor könnyen félretesz minden egyéb szempontot, és úgy gondolhatja, hogy a cél szentesíti az eszközt, és bármilyen módszert igénybe vehet annak elérése érdekében. A politikáról különben is el van terjedve az a tévhit, hogy ott erkölcsi szempontokat nemcsak hogy nem szükséges érvényesíteni, hanem egyenesen „ellenjavallott”, mert állítólag rontja a hatékonyságot.

Mindezt még értettem is. Csak azon csodálkoztam, hogy Borbély Imre hogy nem emlékszik arra, mi történt a brassói kongresszuson. Hiszen ott Szócs Géza pontosan ezt a receptet követve buktatta meg saját magát: egy Tokay György ellen írott pamflettel. (Nem tudom, mire számíthatott a szerzője, de volt alkalmam hallani és egyszer s mindenkorra megjegyezni, hogyan reagáltak rá az emberek, még azok egy része is, akik amúgy nem rokonszenveztek különösebben Tokay Györggyel: ahelyett hogy csatlakoztak volna az irományhoz, ahogy a szerző alkalmasint remélte, felháborodtak rajta, és mélységes undorral dobták félre, mert igenis jól működött – és a jelek szerint még mindig jól működik – az az

ösztönük, amely megsúgja az embernek, milyen módszereket kell helyeselni, és milyeneket nem.)

De ha a brassói kongresszus régen volt is, a magyarországi választások óta még nem telt el sok idő, és aki odafigyelt, onnan is sokat tanulhatott. Ahogy azt a kampányt követtem a rádióban, két héttel a választások előtt már megmondtam, hogy az MSZP fölényesen meg fogja nyerni. Míg ugyanis a többi párt mindent beleadott, hogy legfőbb ellenfelét, az MSZP-t a legkülönbözőbb érvekkel támadja, illetve a választópolgárt az MSZP-vel fenyegetse, az MSZP kínosan ügyelt arra, hogy ne folytasson negatív kampányt, mert idejében észrevette, hogy a választók tömege annyira torkig van már a mindenféle média- és egyéb hatalmi háborúkkal, hogy a harcias, másokat ócsárló stílus csak távolíthatja őket. Számítása teljes mértékben igazolódott. A választások után felmérés készült az MSZP-re szavazók körében. A megkérdezettnek egyetlen kérdésre kellett felelnie: arra, hogy miért éppen erre a pártra szavazott. És most tessék figyelni: az első helyen az a válasz állt, hogy azért, mert az MSZP nagyon civilizáltan viselkedett a kampány során, nem szidott senkit. Ezért adta voksát az MSZP-re a mellette szavazóknak mintegy a fele (!). Az olyan „apróságok”, mint a program vagy a politikai irányvonal, illetve a választási ígéretetek csak messze ez után következtek!

Ezt azért tartom szükségesnek elmondani, mert így talán még tudunk belőle valamit tanulni. Ez a bumeráng-effektus ugyanis a normalitás tartozéka, és minden bizonnyal az RMDSZ kongresszusán sem veszti érvényét. Ha tehát valaki netalán ilyen „levélbombákkal” felszerelve készülne erre a kongresszusra, gondolja meg jól a dolgot. Mert az ilyesmi nemcsak az RMDSZ-re vethet rossz fényt, de kínos helyzetbe hozhatja magát a „robbantót” is.

Utóirat (azok kedvéért, akik így ezt jobban megértik):

Az ilyen folyamatok természete már kétezer éve ismert. Az erre vonatkozó szöveg pedig írva található egy olyan könyvben, amelyre sokan hivatkoznak ugyan (még pártok is olykor), de sajnos jóval kevesebben veszik komolyan. A szöveg így hangzik: „Jézus pedig előszólván őket, monda: Tudjátok, hogy a pogányok fejedelmei uralkodnak azokon [mármint a pogányokon], és a nagyok hatalmaskodnak rajtuk. De ne így legyen közöttetek; hanem a ki közöttetek nagy akar lenni, legyen a ti szolgátok; és a ki közöttetek első akar lenni, legyen a ti szolgátok” (Mt 20:25–27). Csak a biztonság okáért jegyzem meg, nehogy valaki félreértse azt, hogy „nagy akar lenni”, illetve „első akar lenni”: ez a dolog csak akkor van így (de akkor biztosan így van), ha az ember nem azért, nem olyan céllal lesz „a ti szolgátok”, hogy ezáltal nagy és első lehessen. Ha valaki csak ezért vállalja a szolgálatot, a fő célja azonban (még ha titkoltan is) a nagyság és az elsőség, az éppen olyan, mint mikor az aranycsináló a vízipapra gondol. És akkor fordítva sül el a dolog. Ha viszont az ember nem nagy vagy első akar lenni, csak egyszerűen szolgálni akar, szívvvel-lélelkel, hátsó szándékok nélkül, akkor minden külön erőfeszítés híján is, magától, csodálatosképpen nagygyá lesz. Úgy,

ahogy a szöveg folytatása mondja, még csak nem is parancsolatként, csupán egy örök törvényszerűség tényszerű megállapításaként: „Mert a ki magát felmagasztalja, megaláztatik; és a ki magát megalázza, felmagasztaltatik” (Mt 23:12 – de hogy még világosabb legyen: Mt 23:5–12).

Romániai Magyar Szó 1995. május 13–14.

(Ahogy ma látom)

Megint RMDSZ-kongresszus közeledett, megint ilyesmit voltam kénytelen írni. Aztán a következő kongresszusok előtt már nem írtam semmit, csak majd a legutóbbi, szatmári előtt kényszerültem rá ismét; ez a kolozsvári volt az utolsó (1995 májusában), amelyen még részt vettem. Ott határoztam el, hogy soha többé nem töltöm az időmet az RMDSZ-szel.

Csak hogy félre ne értse valaki: ebben a cikkben nem azért fordul elő az MSZP neve, mintha én akkor ennek szurkoltam volna. Szó sem volt ilyesmiről, nem szurkoltam sem neki, sem valamelyik ellenfelének, hiszen akkorára elég tapasztalatom volt már hozzá, hogy tudjam: bármi legyen is előtte, ha valaminek *párt*-ra végződik a neve, attól én sok jót ne várjak! Ettől azonban még észrevehetem és elmondhatom, ha valamelyik valami jót csinál, és ha itt éppen ez volt a legutóbbi jó példa, akkor ezt hoztam fel. Kíváncsi voltam azonban a folytatásra is, főleg az ilyen folyamatok dinamikája szempontjából, és nagyon odafigyeltem, mi lesz a továbbiakban. És sajnos megint az bizonyosodott be, hogy amit pártnak hívnak, az nagyon nem alkalmas hely a tudás felhalmozódására: a következő választásokig az MSZP is teljesen elfelejtette azt, amit az előzőn még tudott, sőt ami ott kipróbáltan be is vált, és bizony úgy kampányolt ő is, hogy azért már biztosan nem dicsérrhette volna meg senki.

Mivel pedig pártoknak az ilyesmit hiába mondja az ember, ezen csak úgy lehetne segíteni, ha civil társadalmi összefogással még a választási kampány előtt megszerveznék egyszer a magunk nagy civil mozgalmát, és arra buzdítanánk az embereket, hogy a választási kampány során elsősorban arra figyeljenek, de nagyon nyissák ám ki a szemüket, hogy melyik párt hogyan kampányol, és csak másodsorban arra, hogy merrefelé szeretné vinni az országot, hiszen abban mi úgysem lehetünk egészen biztosak, hogy csakugyan arra is fogja, amerre a választási beszédek ígérték. Tehát: ha valamelyik párt mások ellen beszél, netán szidja, mocskolja, gyalázza őket, akkor az illető pártot töröljük a saját listánkról, arra tehát biztosan nem szavazunk, és sajnálattal bár, de még akkor így teszünk, ha amúgy pedig azelőtt az volt a kedvencünk. Ezzel foglalkozunk az egész választási kampány alatt. A választást megelőző kampánycsendet pedig arra használjuk fel, hogy végiggondoljuk, hogy csakis a listánkon maradtak közül melyiknek a programját látjuk leginkább érdemesnek a támogatásra. A végén kiválasztjuk azt az egyet, és arra fogunk szavazni. Ha pedig egyetlen párt sem maradt a listánkon, vagy csak olyan maradt, amelyre viszont más okból (program, ideológia stb.) a világeért sem akarnánk, akkor nem megyünk szavazni, hiszen nincs kire. Ha emiatt nem lesz érvényes a választás, mert nem lesz részvétel, akkor kezdjük az egészet

előlről, mindaddig, amíg érvényes lesz. (Hogy a választási kudarcért ne bennünket tegyenek aztán felelőssé, a mozgalom kampányának végig nagyon határozottan arra kellene ösztönöznie a választókat, hogy akinek viszont maradt kire szavaznia, az okvetlenül menjen el.) Az új parlament felállításának első napjától kezdve pedig úgy figyelünk arra, ami ott meg az egész politikai életben történik, mintha már a következő választási kampányban volnánk.

Ha ez a civil mozgalom eredményes lenne, akkor a következő négy évben, de még azután is sokkal nyugodtabb, civilizáltabb, a mostanihoz képest ezen a téren üdítően normális világban élhetnénk. Márpedig nagyon is az lehetne, hiszen a célja teljesen egybeesik azzal, amit az emberek legnagyobb része nagyon is szeretne, tehát csak éppen cselekvési formát kellene adni annak, ami bennük már úgyszólván ott van, hogy időnként spontán módon is azt csinálják, ha senki nem mondja is nekik, mint éppen a cikkemben említett esetben is. Szervezett mozgalomra azért volna szükség mégis, mert a pártok az ilyen spontán egyéni akciókból akkor sem tanulnak, ha pedig ilyenek tömegesen fordulnak elő, de ha ezt egy hatásos mozgalom szervezi, arról nekik tudniuk kell, és már csak a saját esélyeik érdekében sem tehetik meg, hogy ezt ne vegyék komolyan. A többit pedig már nem kell nekik elmagyarázni, hiszen annyira győzni szeretne mindegyik mindenáron, hogy ezért nagy szükség esetén még azt az áldozatot is képes meghozni, hogy civilizáltan viselkedjék.

Egy ilyen erőszakmentes mozgalmat azonban nagy körültekintéssel, minden összetevőjét végiggondolva, szakszerűen kell megszervezni. Csak egyetlen részletére térek itt ki ennek, és azért éppen erre, mert más szempontból világítja meg azt, amiről e könyv előző részeiben valamilyen vonatkozásban már többször is szó esett. Leginkább itt is pontosan arra kell odafigyelni, aminek – éppen azáltal, hogy mindenáron segíteni akart neki, illetve igénybe akarták venni a segítségét – mára sikerült teljesen a fonákjára fordítania a demokráciát: a médiára. Mert itt is ebben van a legnagyobb veszély. Nem elég tehát egy olyan jelszó, hogy mondjuk „Neked is van szemed, ne a máséval láss!”, mert ilyenkor bizony nagy a kísértés, hogy valaki a választási kampány kellős közepén másokkal is nyilvánosan meg akarja osztani azt a meglátását, hogy ez vagy az a párt már biztosan esélytelen, hiszen ekkor meg ekkor nagyon csúnyán viselkedett. Ilyesminek pedig részünkről nem szabad történnie, hiszen ebben valami nagyon hasonló van ahhoz, ami ellen harcolunk. Tehát a mozgalom legszigorúbb szabályai közé kell hogy tartozzon (és azt mindenkinek értenie is kell, hogy miért), hogy saját menetközben kialakított véleményét a választások egész ideje alatt mindenki tartsa meg magának, senkit sem szabad vele megpróbálni meggyőzni, pláne sajtóban vagy más úton közzétenni, ha pedig ilyesmit tapasztalunk, akár szóban, akár újságban, akkor azt egyszerűen nem szabad figyelembe venni, mert aki ilyet csinál, az biztosan nem a mi mozgalmunkhoz tartozik, hanem könnyen megtörténhetik, hogy a szóban forgó párt valamelyik ellenpártjának az agitátorával van dolgunk. Ez a szabály nagyon világosan és egyértelműen ott kell hogy legyen kezdettől fogva, mert csak ezzel tudhatjuk megakadályozni azt, hogy az egyik párt éppen a mi mozgalmunkat akarja felhasználni egy

másik ellen. Ha ezt a szabályt mindenki tudja, akkor már sokkal kisebb a kockázata annak, hogy valamelyik mégis meg akarja próbálni. Ez nem azt jelenti, hogy a médiára nincs szükségünk magunknak is, de azt csak a mozgalom propagálására és szabályainak ismertetésére szabad felhasználni, hiszen mi nem egyik vagy másik párt ellen küzdünk, hanem a rossz ellen, akármelyik párt részéről nyilvánulna is meg.

Azt hiszem, ezt érdemes lenne egyszer megpróbálni. Mert az a sok mocsok, ami körülvesz bennünket, és amitől időnként már a gyomrunk is felfordul, semmi egyébért nincs körülöttünk, csak azért, mert mi eltűrjük, hogy így legyen. És addig lesz itt, amíg eltűrjük. Mikor azt mondjuk, hogy elég volt, eltűnik, és csak akkor tűnik el, mikor leszünk hozzá annyian együtt, hogy ezt elég hangosan mondhassuk. Mert azzal, hogy csak szidjuk őket mi is úton-útfélen, hogy „ezek” milyen aljasak tudnak lenni, nemhogy nem csinálunk semmit, hanem ugyanazt a rosszat sűrítjük magunk is, amit pedig már amúgy is alig bírunk elviselni sokszor: együttműködünk arosszal, és ezzel megerősítjük.

(Ha a parlamenti választásokon nem a többségi, hanem a konszenzusos szavazás szabályai szerint kellene szavazni, akkor ilyen mozgalomra nem lenne szükség, mert az egy teljesen más világ lenne.)

„Ó, SZERENCSÉTTLEN KOLOZSVÁRI MAGYAROK ...”

Ezt a sajnálkozást mástól hallottam, nem én találtam ki. Eleinte ügyet sem igen vettem rá, de mikor már sokadjára találkoztam különböző változataival (kolozsváriak részéről is!), hovatovább bosszantani kezdett, hogy nem értem egészen, mitől is kellene hát nekem mint kolozsvári magyarnak olyan szerencsétlennnek lennem. Mit véhettem én vajon, hol ronthatam én el a dolgot, hogy mégsem érzem magam annak?

Ha az ember kíváncsi valamire, megkérdi. Nincs ennek más módja. Én sem tehettem másképp. A válaszok annyira tanulságosak voltak, hogy tulajdonképpen már rég közzé kellett volna tennem, mit tanultam belőlük. Türtöztettem azonban magam mindmostanáig, mert mindig megesett a szívem az olyan kolozsvári magyar atyámfiain és -leányain, akiknek ebben a „rettenetes helyzetben” (vagy „szörnyű állapotban”, ha úgy jobban tetszik) nem is maradt már más örömük, csak az a drága jó, megnyugtató, mindennapi siránkozás. Arra gondoltam, ha még erről is kiderül netalán, hogy nem egészen megalapozott, tehát Kolozsváron még ez sem az igazi, akkor egyáltalán mivel maradnak szegények?

Most mégis megírok belőle egyet-mást, és azért éppen most, mert igazából csak folytatom, amit Molnos Lajos elkezdett (l. *A kolozsvári magyarságról* c. cikkét a szombati Szabadság 3. oldalán).

Mint a kérdéseimre adott válaszokból megérthettem, nagy elkeseredésünk egyik oka az, hogy úgymond: „A kolozsvári magyarság rohamosan fogy, az utóbbi három-négy-öt évtizedben annyira lecsökkent a száma, hogy itt mi már csak 23 százalékot teszünk ki. Mihez is kezdhetne az ember, ha csak 23 százalék? Nekünk itt már semmire sincsen lehetőségünk.”

A két szót azért emeltem ki, mert így rögtön látszik, milyen trükkel szomorgatjuk mi folyton magunkat: nem az abszolút szám, hanem a százalékarány változásán mérjük fogyásunkat, mert úgy látványosabb. (Nem csodálom, hogy olyan sokan alkalmazzák, hiszen olykor vezető RMDSZ-politikusok járnak elől a „jó példával”.). Pedig világos: az, hogy mi hány százalékot teszünk ki, nemcsak attól függ, hogy hányan vagyunk mi, hanem attól is, hogy hányan vannak a románok például. Hogy mi sokan vagyunk-e vagy kevesen, azt nem a százalékokból lehet kiköbözni, hanem meg kell nézni, hogy ténylegesen hányan vagyunk hát. És akkor azt látjuk, hogy az 1992. január 7-i hivatalos népszámlálási eredmények szerint Kolozsvár (akkori) 328 602 lakosából 248 572 román, 74 871 magyar, 3 201 cigány, 1 149 német, 84 ukrán, 47 orosz, 7 török, 23 szerb, 10 tatár, 27 szlovák, 13 bolgár, 344 zsidó, 3 horvát, 12 cseh, 29 lengyel, 35 görög, 34 örmény, 130 más nemzetiségű, és 11 nem nyilatkozott. Vagyis tulajdonképpen úgy áll a dolog, hogy Marosvásárhely után, ahol ugyanezen a népszámláláson 75 851 magyart írtak össze, *Kolozsvár Románia második legnagyobb magyar tömörülése!* Kolozsváron, kedves gyászoló atyámfiain (és -leányain),

majdnem kétannyi magyar él, mint Székelyudvarhelyen (38 937). Erről pedig nem kellene folyton megfélekednünk, és különösen olyankor kellene tudva tudnunk, mikor arról elmélkedünk, hogy érdemes-e még itt valamit csinálni, vagy nem.

Mert hogy nekünk itt mink van és mink nincs az Úr 1996. esztendejében, az, valljuk már be, nem kis részben a mi hozzáállásunkon is múlik. Egyetlen példával szemléltetem ezt, de továbbgondolva abból is elég messze lehet jutni. Székelyudvarhelyen két olyan könyvesbolt is van, ahová ha bemegy az ember, Debrecenben vagy Kecskeméten érezheti magát. Honnan van nekik ilyenük, és pedig nem is egy? Hát onnan, hogy akadt egypár vállalkozó kedvű ember, aki nekifogott, és megcsinálta. És miért nincs nekünk Kolozsváron? Nehogy azt mondja most valaki, hogy azért, mert ezt nekünk Funar nem engedte volna meg, ezt úgysem hinné el még a mondója sem. Valljuk be inkább férfiasan: azért, mert itt nem akadt ember, aki megcsinálja.

Miért nem akadhatott erre Kolozsváron ember? Butábbak, ügyetlenebbek, szájtátibbak, tutyimutyibbak volnánk mi, kolozsváriak, mint az udvarhelyiek? Nem hinném, hogy azok volnánk. Én úgy látom, nem az ügyességünkkel vagy a tehetségünkkel van baj. A hitünkkel van baj: nem bízunk eléggé a magunk erejében.

És ezzel eljutottunk a kérdés lényegéhez: mért van baj a hitünkkel, mért nem bízunk magunkban? Innen már elágazik a probléma, hiszen mi nemcsak egyetlen módját tudjuk annak, hogyan lehet egymást elkeseríteni. Most csak egyet mondok, mert az tartozik ide. Ezt a könyvesbolt-dolgot én eddig példaként többeknek is szóba hoztam itt Kolozsváron. Megdöbbenő következetességgel hallottam szinte mindannyiszor ugyanazt a választ: jaj, ne hasonlítsam én a mi helyzetünket az udvarhelyiekéhez, ahol a magyarok számaránya 97 százalék, mikor itt csak 23. De hát bocsánatot kérek: mi köze a könyvesboltnak a 97-hez meg a 23-hoz? Úgy értsem talán, hogy ott akkor van vevő a könyvre, itt meg nincs? De ki vásárolja végül is a könyvet: a százalékok vagy az emberek? A százalékszámunk ugyan kisebb, mint az udvarhelyieké, de mikor könyvesboltról gondolkozunk, vajon nem azt kellene inkább néznünk mégis, hogy emberben számítva mi kétannyian vagyunk, mint ők, tehát a potenciális vásárlóközönség is duplája az udvarhelyinek? Arról nem is beszélve, hogy Kolozsvár egyetemi város! De mi nem erre gondolunk, nekünk attól a 23-as számtól, úgy látszik, sokszor az eszünk is elmegy. Abban pedig, hogy ez így történik, nem kis szerepe van annak, hogy a kolozsvári magyarok körében a közhangulat nem a siker lehetőségének lesésére, hanem inkább a siránkozásra, a lemondásra, illetve magunk és egymás lebeszélésére van beállva (*nekünk ez úgysem sikerülhet, ők ezt úgyis megteszik ellenünk, ezt úgysem fogják megengedni, nekünk erre úgysem lesz pénzünk, stb.*)

Pedig – kissé felkerekítve – 75 000 kolozsvári magyar nem semmi! Ennyi emberben rengeteg lehetőség van, ez nagy erőt jelenthetne, ha nem törnénk le folyton mi magunk, hanem azt próbálnánk inkább nézni, hogyan lehet vele a magunk előnyére gazdálkodni. Ezzel a magyarsággal Kolozsvár mindenkori polgármesterének és városi tanácsának is számolnia

kell, s ha nem akarna, akkor nyomatékosan fel kellene már hívni rá a figyelmét, hogy némely törvényekben a kisebbségekre vonatkozó rendelkezések olyanformán kezdődnek, hogy: „olyan helységekben, ahol *jelentős számban* [NB. nem *jelentős százalékarányban*] élnek kisebbségekhez tartozó személyek, ...” Márpedig ha az ország második legnagyobb magyar tömörülése 75 000 magyarral nem ilyen helység, akkor van-e Romániában egyáltalán olyan, amelyre a törvény alkalmazható? Az a 23 százalék nem attól van, hogy mi kevesen vagyunk, hanem attól, hogy a románok még többen vannak.

Ahhoz azonban, hogy ezt kellő nyomatékkal tudjuk városatyáinknak is tudomásukra hozni, előbb az kell, hogy mi magunk is így lássuk a kolozsvári magyarságot: mint egy nagy belső lehetőségeket hordozó emberi közösséget. Vagyis hogy úgy viselkedjünk mindnyájan, mint egy erőteljes magyar közösség, nem pedig mint holmi elveszett szórvány tagjai. Mert ha úgy viselkedünk, mint egy elveszett szórvány, akkor azok is leszünk hamarosan: egy közösség nem attól kezdve válik igazán szórvánnyá, mikor a számaránya valahány százalék alá esik, hanem attól kezdve, hogy csakugyan szórványként kezd viselkedni. Kolozsvár magyarságának erre nincs oka. Az igaz, hogy az arányok megváltozása miatt jobban szét van szóródva, mint azelőtt, de ennek nem a siránkozás a gyógyszere, hanem az, hogy összeszedjük magunkat. Ezt természetesen csak magunk tehetjük meg. A románoktól mi sok mindent várhatunk, de azt tán mégsem tőlük kellene, hogy még össze is szedjenek bennünket. Ennyire nem lehetünk gyámoltalanok.

Persze vannak helyzetek, mikor a százalékarány számít inkább, mint például éppen most is a helyhatósági választásokon. Erről jut eszembe siránkozásunk másik nagy témája: Funar.

Áldott szerencsénk volt négy éven keresztül ezzel az emberrel. Nem kellett nap mint nap azzal vesződnünk, hogy most éppen min siránkozzunk, hozta nekünk folyton a jobbnál jobb témát. A Szabadság is megélt belőle négy évig, keserítette is vele rendesen az olvasók életét. (Mi tagadás, én is olvasója vagyok, és éreztem is olykor a hatását magamon. Csak viszonylag tűrhető humorérzésem védett meg a nagyobb bajoktól. Ha mindent komolyan vettem volna, amit ebben a lapban olvastam, akkor biztos, hogy azóta már vagy Magyarországra, vagy a bolondokházába menekültem volna.) Csak egy dolog szokta elkerülni a figyelmünket a nagy siránkozásban: hogy négy évvel ezelőtt azért is lehetett éppen Funarból polgármester, mert mi magyarok a második fordulóban éppen lemondó kedvünkben voltunk, és a ránk oly jellemző „ügyis” meg „ügysem” nevében otthon csücsültünk, miközben mások polgármestert választottak nekünk.

És kitelik tőlünk, ahogy magunkat ismerem, hogy most megint megismételjük ugyanazt. Volna azonban egy javaslatom (jó lenne, ha minél többen csatlakoznának hozzá): egyezzünk meg abban, hogy aki most vasárnap az első fordulóra vagy a következő vasárnap a második fordulóra nem megy el szavazni (vagy esetleg egyikre sem), annak legyen az a büntetése, hogy az elkövetkező négy esztendőben nem siránkozhat. Mert siránkozni csak

annak szabad, aki legalább megpróbált tenni valamit azért, hogy a helyzet ne legyen olyan „szörnyű” és olyan „rettenetes”. Aki tehát úgy érzi, hogy nem bírja elviselni a következő négy évet siránkozás nélkül, az most iparkodjék megváltani rá a jegyet.

Szabadság 1996. május 30.

(Ahogy ma látom)

Helyhatósági választási cikk volt, de csak az alkalom miatt. Tartalmát nemcsak ez indokolta, hiszen más formában már többször is elmondtam.

Azóta történtek jó dolgok is, meg kevésbé jók is. A jó például az, hogy Kolozsváron is vannak már jó könyvesboltok, ahol bőséges választék van magyar könyvekből, még ha egyik-másik túl drága is ahhoz, hogy az ember gondolkozás nélkül megvehesse. (Lám, mégsem volt ez lehetetlenség!) Kevésbé jó, hogy azóta már nincs annyi magyar Kolozsváron: a 2002-es népszámláláskor 60 000-et számoltak össze, és ezzel a magyarok számaránya valamivel 20 százalék alá esett. Ez már csak azért is elég kellemetlen, mert azóta a törvényszövegek sem úgy vannak már megfogalmazva, ahogy azelőtt, úgyhogy arra, amit itt írtam (hogy tudniillik „ahol *jelentős számban* élnek kisebbségekhez tartozó személyek, ...”), ma már nem lehet hivatkozni, a küszöb pedig, amely fölött bizonyos nyelvi jogok alkalmazását az azóta elfogadott törvények előírják, éppen 20 százalék.

Sajnos azóta a szórványosodás jelei is jobban látszanak. Mert igaz az, hogy ahányan most vagyunk, az még mindig nem kevés, de csakugyan széjjel vagyunk szóródva, és ami igen nagy baj: az elit értelmiséget nagy szakadék választja el a többiektől, így azok úgyszólván magukra vannak hagyva. Különösen a lakótelepeken az ilyen magyar családok körében egyre több olyan jelenséget lehet tapasztalni, ami tipikusan a szórványmagyarságra jellemző: nyelvhasználati nehézségek, a vegyes házasságok magas aránya, asszimiláció. Ebből azonban szerintem még most sem az következik, hogy akkor mindent fel kell adni, hanem az, hogy az azóta főleg ilyen céllal megalakult Kolozsvár Társaságnak bőségesen lesz tennivalója, ha odajut, hogy neki is foghat.

A SZÓRVÁNYPOLITIKAI MAGYARSÁG: PROBLÉMA VAGY ÜRÜGY?

1. Vetési László vitaindító írásához (*Szórvány-e a szórvány?* RMSZ 1996. dec. 21–22., melléklet) nem könnyű hozzászólni. Az vele a gond, hogy túlságosan is sok kérdés van benne felvetve (legalább három vitához elég), ráadásul mindegyik olyan fontos, annyira időszerű, hogy az ember azt sem tudja hirtelen, melyikhez szóljon inkább hozzá. Magam is sokat töprengtem rajta, végül arra gondoltam, hogy ezt a rendkívül hasznosnak ígérkező vitát azzal segíthetem leginkább, ha néhány kevésbé ismert adat közlésével világosabbá teszem az ezutáni hozzászólók számára, hogy kiről is beszélünk mi tulajdonképpen, mikor a szórványpolitika helyzetét vizsgáljuk.

Azzal kell kezdenem, hogy én a *szórvány(magyarország)* megnevezést az alábbiakban a legszívesebben elkerülném. Ennek oka az, hogy – bármilyen meglepő is – tapasztalatom szerint senki sem tudja pontosan megmondani, mit kell rajta érteni. 1996 márciusában Illyefalván kétnapos tanácskozáson próbáltuk ezt a kérdést körüljárni (azóta az ott elhangzottak nyomtatásban is megjelentek a *Jelen és jövő a szórványkutatásban* c. füzetben; sajnos senkinek sem tudom olvasásra ajánlani, olyan gyalázatosan van megszerkesztve), de csak annyira jutottunk, hogy megbizonyosodhattunk róla: mikor odamentünk, még mindenki tudta, mi az, hogy „szórvány” (vagy legalábbis azt hitte magáról), mikor meg eljöttünk, már senki. Voltak ugyan különféle meghatározás-javaslatok, de olyan egy sem, hogy annak alapján világosan körül lehetne határolni, mi szórvány, és mi nem az. Abban például egyetértettünk, hogy a meghatározásból nem lehet kihagyni a magyarság számarányát az illető településen, de hogy hány százaléktól lefelé beszéljünk szórványról – 10, 20 vagy 30, esetleg ennél is több –, arra még csak ötlete sem volt senkinek, és nem is lehetett, mert ezt a határt tudományos módszerekkel bajosan lehetne meghúzni. További kérdés: csak az illető településen számított százalékarányt nézzük, vagy az is számít, hogy milyen etnikai összetételűek a környező települések? Konkrétan: Nagymedvés például szórványtelepülés-e csak azért, mert Fehér megyében van, még ha lakosai mind egy szál magyarok is?

Volt olyan javaslat is, hogy nevezünk szórványnak minden olyan települést, ahol a magyarság helyzete veszélyeztetett, azaz a jövője távlatilag nincs biztosítva. Ezzel meg az a baj, hogy ki-kí aszerint minősíthet valamit szórványnak, hogy mennyire látja a helyzetét veszélyeztetettnek. Ez pedig sokszor azon múlik, mennyire derű- vagy borúlátó az illető. Van, aki folyton az egész magyarság teljes megsemmisülésével fenyegeti jobb sorsra érdemes nemzettársait, az ő meglátása szerint tehát ilyen értelemben a Hortobágy kellős közepe is szórvány volna.

Mindebből én arra a következtetésre jutottam, hogy a „szórvány” elnevezés értelmes helyzetelemzés céljára teljesen használhatatlan. Kizárólag politikusoknak ajánlható, hiszen

ott éppen az a jó, ha egy szóról nem lehet világosan tudni, mit jelent, mert akkor jobban lehet vele ijesztgetni az embereket.

Azzal tehát, hogy mi a szórvány, nem foglalkozom többet. A politikusokat azonban nem ok nélkül említettem az imént. Ugyanis nekünk azért muszáj most a szórvány-problémáról beszélni (és köszönet Vetési Lászlónak, hogy végre beszélünk is róla!), mert némely politikusok, illetve politizáló értelmiségiek egy sajátos beszédmodot honosítottak meg a szórványmagyarság kapcsán, és mint Vetési László is jelzi, hovatovább *ez a beszédmod nagyobb gondot okoz, mint maga a szórvány-probléma*. (Ő ugyan nem egészen így mondja, de ez az értelme.) Ma már megvannak a pontosan kidolgozott – bár íratlan – szabályai annak, hogyan kell, hogyan illik egy jó magyar embernek a szórványról beszélni.

Az egyik legfontosabb szabály az, hogy a szórvány-problémát kötelező módon a nemzethalál perspektívájába kell belehelyezni. (Sosem értettem, mire jó az nekünk, hogy folyton ezzel bolondítjuk egymást, hiszen ha ezt csakugyan elhinnénk, akkor bűnnek eresztett fejjel mindenről lemondanánk, s a végén tényleg ki is pusztulnánk. Szerencsére azonban ettől még nagyon távol vagyunk, a nemzetmentőknek ezen még nagyon sokat kell fáradozniuk, hogy csakugyan így legyen.) „A romániai magyarság belátható időn belüli teljes megsemmisülése ...” – gondolom, az olvasó nem tölem hallja először ezt a sületlenséget: ha szokott újságot olvasni, tévét nézni, elégszer találkozhatott vele. A szórványoknak ebben a beszédmodban jól meghatározott szerepük van: ürügyként szolgálnak az illető politikusnak arra, hogy egy szép szónoklattal ismét előtérbe állíthassa saját becses személyét, illusztrációként használva a szórványt annak bemutatására, mennyire komoly a „teljes megsemmisülés” veszélye. Íme, „a romániai magyarság jó része” máris „a lét és nemlét határán tengődik”.

Mindez, bár kissé más indíttatásból, jól megfigyelhető a szórványról szóló újságcikkekben és tévéfilmekben is. Vegyük az utóbbiakat. Vetési Lászlónak is köszönhetően egy egész csokorra valót láthattunk már belőlük a bukaresti tévé magyar adásában, ékes bizonyságaként annak, hogyan tud az ember makulátlan tisztaságú jó szándékkal nagyon rossz dolgot csinálni.

Az ilyen filmek (nemcsak a Vetési Lászlói!) mind ugyanarra a sémára készülnek. Először is: kezdődnek valami „ünnepélyes, lassú gyászzenével” (ami funkcionálisan még akkor is az, ha amúgy mezőségi népzene), szinte kivétel nélkül faluról szólnak, mert azt szebben lehet filmezni (emiatt aztán ha azt halljuk, hogy „szórvány”, rögtön falunak is képzeljük csakugyan), utána következik a két vagy három görnyedt öregasszony az utcán, egy szomorú arc premier plánban, egy ráncos kéz egy görbeboton, majd roskatag kerítés, felgazlott temető düledező fejfákkal, egy-két elhagyatott, bedeszkázott ablakú ház, templombelső a porlepte padokkal (a kitört ablakon bejárnak a galambok), istentisztelet négy-öt szomorú öregemberrel meg öregasszonnyal, végül a tiszteletes úr elpanaszolja, hogy „itt, ahol száz évvel ezelőtt még ..., ma már csak ...”. Ezzel a jövő távlata is bemérhető.

Pusztulás, halál, temetés, gyász, világvége-hangulat uralkodik végig, szinte bűvölve a nézőt az amúgy gyönyörű felvételek szuggesztív erejével: látjátok, feleim, szemetekkel, mik vagyunk ...

Csak most értettem meg végre Vetési László vitaindító cikkéből, mit akart ő tulajdonképpen (és jó, hogy megírta, mert magam soha ki nem találtam volna): mozgósítani szeretne volna a tömbmagyarságot a szórvány megsegítésére, de sajnos nem sikerült. Ami ezekkel a filmekkel nem is csoda. Hiszen egyértelműen azt sugallják, hogy ezeknek az embereknek végük, ezeken már nem lehet segíteni, már csak idő kérdése, mikor fognak végleg elrománosodni, ezek gyakorlatilag máris el vannak veszve. Ki is gondolna megsegítésükre, ha a filmet végignézte? Segíteni akkor sietünk, ha azt látjuk, hogy valahol valamire lehetőség van, az emberek azt nagyon akarják is, bíznak is benne, hogy meg tudják csinálni, csak éppen nincs meg nekik az, ami nekünk megvan, de amiről le tudunk mondani az ő kedvükért, az ő örömükért. Akkor igen, akkor segítünk is sokszor. De így?

Ha csak ennyi lenne a baj, tán még nem is mondanék semmit. Történik azonban egyéb is, és ettől látom én ezeket a filmeket nemcsak céltévesztetteknek, hanem kártékonyaknak is, akárcsak ezt az egész politikai indíttatású beszédmódot, amelynek e filmek igazából csak példái. Ezekben ugyanis sokszor minden fontos – és most már nemcsak a Vetési László filmjeire gondolok, sőt talán azokra a legkevésbé –, csak éppen azok az emberek nem, akikről pedig a látszat szerint szólnak. Tudom, hogy ez nem hangzik szépen, de ha nem így volna, akkor meg hogy lehet, hogy nem gondolkoztunk el róla már régen, hogyan fogják ezek a filmek befolyásolni a szórványban élők életét? Mi fog velük történni a továbbiakban? Hiszen nekik is van tévéjük, végignézik majd magukat és az övékhez hasonló helyzetben élőket, mégpedig a fennebb már leírt értelmezésben.

Eddig ezek az emberek megvoltak a maguk módján, volt egy kialakult stratégiájuk arra, hogyan lehet ilyen helyzetben magyarként élni, ezt ők eddig az élet természetes részének vették, és úgy is viszonyultak hozzá. Most azonban megtudják majd a náluk okosabb értelmiségiektől, hogy ők tulajdonképpen el vannak veszve. Azt veszik észre, hogy úgy beszélnek róluk, mint akik valami halálos nyavalyában szenvednek. Mint akiken valami nagy sorscsapás ül, egyéb mindennapos bajaik mellett. Nagyon is érteni fogják a filmek igazi üzenetét: a *Juhaimnak maradékát összegyűjtöm* címben sem az optimista kicsengésűnek szánt utolsó szóra figyelnek, hanem az fog majd beléjük nyilallni, hogy „maradékát”.

Ismert dolog, hogy ha egy makkegészséges embertől öten-hatan megkérdik, mi van vele, mert hogy olyan sápadt, betegnek látszik, az egy-két óra alatt valóságos betegségi tüneteket fog produkálni. Nagy nehezen el lehet aztán vele hitetni, hogy tréfa volt az egész. Mi lesz azonban a szórványban élő emberekkel, akiket mi, nagyokos értelmiségiek meggyőzünk róla, hogy ők tulajdonképpen egy ember számára elviselhetetlen terhet hordoznak a hátukon, hogy emberhez méltatlan helyzetben élnek? Minden embernek természetes reakciója, hogy az ilyen helyzetből el akar menekülni. De hová menekülhet a

szórványban élő? Menekülne ő a magyarok közé (esetleg Magyarországra), de azok távolabb vannak, ő meg nehezen mozdul. Mi marad neki? Marad a neurózis, az alkoholizmus vagy az öngyilkosság. Ezekbe szoktak ilyen helyeken menekülni, mint sajnos nagyon jól tudjuk. Lehet, hogy megbotránkoztatok vele némelyeket, de én úgy gondolom, ezekhez képest sokkal okosabban jár el, ha a románok közé menekül. Ilyenkor az történik, amit már tapasztalunk is helyenként. Azt mondja a szülő elkeseredésében: ha úgylis az a vége, akkor minek csinálja végig a gyerekem is ezt az egészet, minek kínlódjon? Legjobb, ha meg se tanítom magyarul, akkor már legyen rögtön román ...

Ezért gondolom én, és mondom is, hogy a szórványban élő ember sokkal könnyebben megmaradhatna magyarnak, ha nem akarnák annyian megmenteni. Mert sokan úgy akarják megmenteni, hogy szinte erővel taszítják az elrománosodás felé: vagy azzal, hogy kialakítják benne a szórványpsichózist, vagy pedig azzal, hogy lehetetlen, illetve nem helyzetéhez illő elvárásokat állítanak vele szemben (például elmarasztalják, kicsúfolják romános beszéde miatt – ezzel a módszerrel lehetett csángómentés címén székelyföldi iskolákba hozott moldvai gyerekeket rövid idő alatt véglegesen leszoktatni a magyar nyelv használatáról –, kétségbe vonják magyarságának hitelét, ha történetesen román lányt vett feleségül, stb.).

De más hazugság is van ebben a beszédmódban, márpedig ilyen dolgokban hazugság kártétel nélkül nincsen. A szórványfilmeknél maradva (de az egész beszédmódra gondolva): ezek a filmek azért is kártékonyak, mert közben azt is sugallják, hogy tessék megnézni, így néz ki a romániai magyarság! Ez pedig rendkívül lehangoló látvány. Az ember könnyen úgy érzi tőle, nem is érdemes itt már semmibe belekezdeni, legjobb, ha ki-ki szedi a sátorfáját, és keres magának egy olyan helyet a nagyvilágban, ahol több értelmét leli az életnek. Nem is gondolkozik el rajta, hogy: az, amit itt látunk – egész pontosan: az a *falusi magyar népesség*, amely olyan településeken él, ahol a magyarok számaránya *10% alatt* van (hiszen az ilyen filmek erről szólnak!) –, vajon hány százalékát teheti ki a romániai magyarságnak? (Mondom, a nézőnek azt sugallják, hogy *ez* a romániai magyarság!) Nos, tessék megsaccolni, mennyi lehet, s majd összehasonlítani azzal, ami ennek az írásnak a második részében lesz benne!

2. Írásom első részében említettem már a „nemzetmentő” nyilvános beszédmód néhány jellegzetességét, és azt is, hogy ez mekkora károkat okoz, különösen a szórványban, de másutt is. Jellemző még erre a beszédmódra (amely sajnos a sajtóban is elég általános), hogy a tényszerű dolgokat (pl. statisztikai adatokat) figyelmen kívül hagyja, arra hivatkozva, hogy nincsenek megbízható adataink (mert hiszen a hivatalos népszámlálási adatokban nem lehet megbízni), ehelyett inkább ellenőrizhetetlen benyomásokra támaszkodva fest igen lehangoló képet arról, amit a szomorú valóságnak nevez.

Az 1992-es népszámlálási eredményeket magam sem tartom százszázalékosan pontosaknak (olyan népszámlálás egyébként valószínűleg nincsen is az egész világon), de azt sem hiszem, hogy annyira rosszak lennének, hogy el kellene tőlük tekintenünk. Ez a

népszámlálás 1 624 959 magyart mutat ki Romániában, megítélésem szerint ennél sokkal többen nem is vagyunk. A kétmillió romániai magyarság egy olyan mítosz, amit jó lenne minél hamarabb elfelejteni. Kinek használunk vele, ha még magunkat is becsapjuk?

Az alábbiakban e népszámlálás eredményeire támaszkodva fogok néhány adatot bemutatni, hogy lássuk hát, hogyan is néz ki valójában ez a romániai magyarság, milyen összetételű településeken él. (A szórvány-probléma szempontjából ugyanis ez egy fontos kérdés: tudnunk kell, hogy mikor „szórvány”-t mondunk, a magyarság mekkora részére gondoljunk.) Nemcsak azokat a magyarokat veszem be, akik olyan településeken élnek, ahol számarányuk nem ér el egy bizonyos százalékot, hanem mindenkit, hogy teljes legyen a kép. Így aztán azt sem kell most eldöntenünk, milyen számaránytól lefelé tekintünk szórványnak egy települést.

1. táblázat: A romániai magyarság településkategóriák szerinti megoszlása

A magyarság számaránya az illető településen	Ilyen településeken élő magyarok száma	A romániai magyarság hány %-a
91–100%	440 257	27,09
81–90%	156 764	9,65
71–80%	113 822	7,00
61–70%	68 809	4,23
51–60%	131 865	8,12
41–50%	102 830	6,33
31–40%	135 491	8,34
21–30%	144 461	8,89
11–20%	162 276	9,99
0–10%	168 384	10,36
<i>Összesen</i>	<i>1 624 959</i>	<i>100,00</i>

Mint látjuk, a romániai magyarságnak több mint egynegyede (27,09%-a) olyan településeken él, ahol számaránya meghaladja a 90%-ot, és több mint fele (56,09%-a, összesen 911 517 személy) olyan helységeken, ahol a magyarok abszolút többséget alkotnak. Jól nézzük meg a második oszlopot kezdő 440 257-es számot: ez nem semmi! Ez 6,7-szer több, mint ahány ukrán van Romániában összesen, és majdnem 15-ször több, mint ahány török. Olyan településeken, ahol a magyarok számaránya 80%-on felül van, összesen 597 021 magyar él, ez több, mint a szlovákiai magyarság együttvéve! No mármost: ha ilyen településviszonyok és ekkora népesség mellett mi azon jajgatunk, hogy rövidesen végképp kipusztulunk, akkor mit szóljanak a törökök? Ők mégsem siránkoznak ennyit, hanem teszik az egyetlen értelmes dolgot, amit egy 30 000-es közösség a fennmaradásáért tehet: szaporodnak. (Ha a vészterhes jóslatok csakugyan helyesek volnának, arra csak egyet mondhatnánk: hogy akkor nem is érdemeljük meg, hogy fennmaradjunk, mert mi egy gyámoltalan, élehetetlen társaság vagyunk. – Csak azok kedvéért jegyzem meg, akik kötelességüknek érzik kétségbe vonni a népszámlálási adatok hitelességét: ha történetesen

nekik volna igazuk, akkor a való helyzetünk a fent bemutatottnál csak jobb lehet. De akkor azt is tessék tudomásul venni, és aszerint jövedölgetni!)

De mondok egyebet. Jelenleg a világon van vagy 3–4 ezer nyelv, ezeknek kb. a fele az elkövetkező száz évben sajnos el fog tűnni, mert nagyon kevés ember beszéli őket (egy-két tucattól három-négyezerig). Az ezzel foglalkozó nyelvészek egybehangzó véleménye szerint egy olyan nyelvnek, amelynek egymillió beszélője van, már rendkívül jó esélyei vannak arra, hogy még hosszú ideig fennmaradjon. Gondoljuk meg, hogy a magyart csak Romániában több mint másfélmillió beszélője van! Eszerint tehát ha másutt nem volna is forgalomban ez a nyelv, csak nálunk, még akkor is nagy esélyei volnának a megmaradásra. Márpedig a magyart rajtunk kívül Magyarországon is beszélik még egypáran! Mire való hát akkor ez a folytonos kétségbeesés?

Táblázatunknak azonban vége is van, nemcsak eleje. Ha szórványnak csak a 0–10%-os számarányú településeket vennénk (amilyenekkel a nyilvánosság előtt szemléltetni szokták, milyen is az élet a szórványban), akkor ez 168 384 embert jelentene, ami a romániai magyarságnak 10,36%-a. Ha 20%-tól lefelé számítjuk a szórványt, akkor ennek az embercsoportnak a magyarságon belüli számaránya is kb. 20%, ha meg 30%-tól, akkor meg majdnem 30%. Ebben az utóbbi esetben abszolút számban már 475 121 „szóránymagyarral” kell számolnunk. Ez sem kevés ember, az ilyenek helyzetével nyilván foglalkozni kell, ha nem is éppen úgy, ahogy azt eddig csináltuk.

Ha foglalkozni akarunk velük, először is tudnunk kell, hol keressük őket. Erről szólnak az alábbi adatok – és arról, hogy mindeddig azért sem foglalkozhattunk eredményesen a szóránnyal, mert nem is ott kerestük, ahol kellett volna. Lássuk tehát a fentebbi adatokat falu–város bontásban:

2. táblázat: A falusi magyarság településkategóriák szerinti megoszlása

A magyarság számaránya az illető faluban	Ilyen falvakban élő magyarok száma	A falusi magyarság hány %-a	A romániai magyarság hány %-a
91–100%	345 151	48,55	21,24
81–90%	79 666	11,21	4,90
71–80%	61 102	8,59	3,76
61–70%	42 845	6,03	2,64
51–60%	33 162	4,66	2,04
41–50%	34 826	4,90	2,14
31–40%	36 616	5,15	2,25
21–30%	25 012	3,52	1,54
11–20%	23 205	3,26	1,43
0–10%	29 304	4,12	1,80
Összesen	710 889	100,00	43,75

Ami feltűnő, az az első és utolsó sor. A falusi magyarságnak 48,55%-a, tehát majdnem a fele olyan településeken él, ahol a magyarok számaránya meghaladja a 90%-ot, összesen

79,05%-a (561 926 személy) pedig olyan falvakban, ahol a magyarok alkotják az abszolút többséget. A falusi „abszolút szórvány” viszont (0–10%) a falusi népesség 4,12%-át, a romániai magyarságnak pedig csupán 1,8%-át teszi ki! És ezzel megvan a válasz az előző rész végén feladott találós kérdésre: ezt az 1,8%-ot látjuk mi időnként a tévében a romániai magyarság gyanánt! (Ha az olvasó becslése ettől a számtól nagyon eltérne, az a szórványról való beszéd mód hatékonyságára vallana.) Ebből pedig rögtön sejteni lehet, hogy a szórvány-probléma vastaga nem falun van, hanem városon! Mi meg folyton a faluban kerestük eddig. Lássuk hát a városi helyzetet:

3. táblázat: A városi magyarság településkategóriák szerinti megoszlása

A magyarság számaránya az illető városban	Ilyen városokban élő magyarok száma	A városi magyarság hány %-a	A romániai magyarság hány %-a
91–100%	95 106	10,40	5,85
81–90%	77 098	8,44	4,75
71–80%	52 720	5,77	3,24
61–70%	25 964	2,84	1,60
51–60%	98 703	10,80	6,07
41–50%	68 004	7,44	4,18
31–40%	98 875	10,82	6,08
21–30%	119 449	13,07	7,35
11–20%	139 071	15,21	8,56
0–10%	139 080	15,22	8,56
<i>Összesen</i>	<i>914 070</i>	<i>100,00</i>	<i>56,25</i>

Mint látjuk, csakugyan úgy van, ahogy sejteni lehetett: a 20%-os számarány alatti városi magyarság az összes városi magyarnak több mint 30%-át teszi ki, a romániai magyarság 17,12%-át. Ezekről az emberekről azonban vajmi kevés szó esik, mikor a szórványról beszélünk! Tudniillik e beszéd mód hagyománya úgy alakult ki, hogy ilyenkor faluról szólunk. Hogy a tények mit mutatnak, az nem nagyon számít, mert ebben a beszéd módban ez nemcsak itt, hanem általában is lényegtelen. Nem lesz minden tanulság nélkül való az alábbi táblázat sem:

4. táblázat: Az egyes településkategóriák magyarságának falu–város szerinti megoszlása

A magyarság számaránya az illető településen	Az ilyen településeken élő magyarok száma összesen	Az összesből falusi (%-ban)	Az összesből városi (%-ban)
91–100%	440 257	78,40	21,60
81–90%	156 764	50,82	49,18
71–80%	113 822	53,68	46,32
61–70%	68 809	62,27	37,73
51–60%	131 865	25,15	74,85
41–50%	102 830	33,87	66,13
31–40%	135 491	27,02	72,98

21–30%	144 461	17,31	82,69
11–20%	162 276	14,30	85,70
0–10%	168 384	17,40	82,60
Összesen	1 624 959	43,75	56,25

Gondolom, most már világosabban látszik, hogy a szórvány-probléma elsősorban csakugyan a városi magyarság gondja: hiszen akár 10, akár 20 vagy 30%-tól lefelé számítjuk is a szórványt, az eredmény mindenképpen az lesz, hogy a szórványban élő magyaroknak több mint 82%-a városokban él. Ezzel pedig foglalkozni is kellene, hiszen a romániai magyarságnak 56,25%-a városi!

Első javaslatom az lenne tehát, hogy e vita során a városi és falusi szórványhelyzetről külön-külön beszéljünk, hiszen teljesen mások a problémák falun, mint városon. Ennek az lesz az előnye, hogy az amúgy átláthatatlanul bonyolultnak tűnő probléma egy természetes törésvonal mentén kétfelé oszlik, s úgy a megoldásra is könnyebben jönnek ötletek, javaslatok. Mint tudjuk, falun sokszor az a gond, hogy nincs elég ember valaminek a véghezviteléhez (például nincs elég gyerek egy osztály indításához). Ez azonban nem kizárólagosan szórvány-probléma, hiszen egy színmagyar székelyföldi kis településnek is lehetnek hasonló nehézségei. Városon viszont az okozza a gondot, hogy ember ugyan volna elég, de szét vannak szóródva, nem tudják magukat összeszedni (főleg a városi életforma sajátosságai miatt, de részben azért is, mert ők többet olvassák az újságot, többet nézik a tévét, és jobban elhitték a sorsuk fölött siránkozóknak, hogy rajtuk már nem lehet segíteni). Más-másfajta segítségre van hát szüksége mindegyiknek.

3. Remélem, az eddigiek alapján már kezd körvonalazódni, hogyan is lehetne a szórványproblémát az eddiginél hatékonyabban megközelíteni. Első feltétele szerintem az, hogy vegyük komolyan a tényeket, a szórványról való beszédet pedig emeljük ki a – sokszor nyilvánvalóan demagóg – „nemzetfáltás és nemzetmentés” ártalmas, mert valójában nemzetpusztító retorikájából. Vagyis: a szórványról ne úgy beszéljünk folyton, mint az elkerülhetetlen pusztulás élő példájáról, hanem mint emberekről, akiknek sajátos helyzetükből adódóan sajátos gondjaik vannak, amelyek sajátos megoldást követelnek. Amíg ez nem így van, addig csak kárt tehetünk, használni nem tudunk.

Továbbá: senki se számítson arra, hogy eredményes lehet a szórványokkal való foglalkozásban, ha azt, amit tesz, nem *közvetlenül azokért az emberekért* teszi, akik a segítségére szorulnak, hanem valójában valami más cél van a szórványok körüli ügyködés mögött. Ez a más cél lehet szépen hangzó (például: segítsünk a szórványon, hogy ne fogyjon el a nemzet!) vagy kevésbé szépen hangzó (politikai vagy erkölcsi, netán anyagi tőke gyűjtése, a személyes imázs alakítása, annak megmutatása, hogy „lássátok, milyen jó magyar ember vagyok én” stb. – de ezek nem szoktak nyilvánosan megfogalmazódni), az eredmény mindenképpen el fog maradni, ha éppenséggel nagyobb baj nem történik. Értsük meg mindenekelőtt, hogy *a szórványt nem azért kell segíteni, hogy a magyar nemzet*

megmaradjon, hanem azért, mert ezek az emberek bajban vannak. (De korántsem biztos, hogy csakugyan abban a bajban, amiben mi képzeljük!) Ha így közelítjük meg a problémát – s ha jól olvastam, ez nagyon is megegyezik Vetési László vitaindítójának szellemével –, akkor világos, hogy az egész folyamat már indulásból más lesz, mint eddig. Mert akkor nem azzal kezdődik, hogy jövök én, a nemzetmentő, aki tudom, hogy *én* mit akarok, hogy *engem* egyedül mi érdekel, és kiadom a direktíváimat, hogy *az én céloom* érdekében mit kell nektek, szórványbelieknek tennetek. Hanem azzal kezdődik, hogy megkérdem tőlük: *nektek* igazából mi a bajotok? Miben gondoljátok, hogy én segíthetnék nektek? (Nem *rajtatok*, hanem *nektek*!) És ettől kezdve a szórvány-probléma számomra is valóságos probléma, nem pedig ürügy arra, hogy egyéb céljaimat mozdítsam előre. (Nem mondanám én ezeket, ha bizonyos szórvány-témájú beszédek hallgatva nem kezdett volna olyan érzésem lenni, hogy a szórványok eltűnése leginkább azért baj, mert akkor ott a református papnak nem lesz kinek prédikálnia!)

Az előző két részben azért közöltem bizonyos adatokat, mert azt akartam, hogy egy kicsit nyugodtabban, tárgyilagosabban tekintsük át a helyzetet nagyvonalakban, hogy lássuk világosan: egyáltalán nem olyan reménytelen az, mint ahogy az ijedősebbek híresztelik. Belátom azonban, hogy az eddigi adatok alapján még nem lehet elindulni, mert túlságosan is általánosak. Azoknak, akik valóban foglalkozni szeretnének a szórványban élő emberek (az emberek, nem „a szórvány”!) problémájával, valami konkrétabbra van szükségük. Nekik szeretnék segítségükre lenni a mellékelt táblázatokkal, amelyek most már háromféle szempont szerint szétterelve mutatják meg, mi is a helyzet országszerte. Az első szempont a *falu-város* szerinti, a második a *megyék*, a harmadik a *településkategóriák* (a magyarság számaránya az illető településen) szerinti bontás.

Az 5–7. táblázat a *falusi* magyarság megoszlását mutatja be. Az 5. az abszolút számokat tartalmazza. Azt mutatja meg, hogy mikor például a Fehér megyei falusi szórványról beszélünk, akkor tulajdonképpen hány emberre gondolhatunk, aszerint természetesen, hogy hol húzzuk meg a szórvány határát. Vagyis hogy hány ember problémájáról van vagy lehet szó. A 6. táblázat százalékokban mutatja be, hogy az egyes településkategóriákon belül melyik megye mekkora számaránnyal van képviselve. Innen rögtön látszik például, hogy a falusi abszolút szórvány (0–10%) kategóriájának egyötödét (20,7%) a Temes megyei falusi magyarság alkotja. Ha tehát valaki ezzel a településkategóriával szeretne foglalkozni, akkor ide menjen, mert itt van a legtöbb ilyen helyzetben élő ember. A 7. táblázat az egyes megyék falusi magyar népességének helyzetét mutatja, azt, hogy e népességnek hány százaléka él az illető megye adott kategóriájú településein. Ez meg a megyei RMDSZ-szervezeteknek lehet hasznos, illetve azoknak, akik egy-egy megyén belül szeretnék világosabban látni a helyzetet.

A 8–10. táblázat ugyanezeket az adatokat tartalmazza a városi magyar népességre vonatkozólag. (Még egyszer emlékeztetni szeretném rá az olvasót, hogy ezek 1992. januári –

tehát éppen ötéves! – adatok, azóta természetesen módosult valamit a helyzet. De egy általános helyzetkép megalapozásához még mindig felhasználhatók. Különben is: jobbak nincsenek.)

5. táblázat: Falusi magyarság: a népesség megoszlása megyék és településkategóriák szerint

Megye	0...10%	11...20%	21...30%	31...40%	41...50%	51...60%	61...70%	71...80%	81...90%	91...100%	Összesen
Arad	3 457	2 227	972	6 316	1 241	1 157	1 793	339	886	5 337	23 725
Beszterce-N.	1 718	816	1 290	184	1 006	1 552	1 785	823	401	2 876	12 451
Bihar	1 795	1 889	3 160	2 598	2 731	9 305	3 385	6 063	20 371	21 694	72 991
Brassó	2 313	567	1 758	1 829	4 095	3 264	2 161	961	468	186	17 602
Fehér	1 587	297	2 296	1 345	584	983	1 008	512		2 641	11 253
Hargita	286	393	495	2 568	59	470	872	1 324	2442	159 753	168 662
Hunyad	974	350					170				1 494
Kolozs	2 514	3 505	3 844	5 140	2 695	2 496	3 960	2 892	4017	15 103	46 166
Kovászna	148		407	172	854	3 380	2 906	3 453	7769	65 714	84 803
Krassó-Sz.	794	135									929
Máramaros	953	1 328	171	1 410	1 183	1 116	432	1 125	2047	1 211	10 976
Maros	1 867	3 461	3 203	6 052	8 719	6 791	16 570	15 628	17 923	44 945	125 159
Szatmár	1 063	1 484	5 108	6 309	9 411	727	5 503	13 056	10 990	13 950	67 601
Szeben	1 501	723	415	288							2 927
Szilágy	652	324	448	1 067	1 205	636	1 693	10 742	10553	10 991	38 311
Temes	6 064	5 002	1 415	1 097	781	1 285	607	3 021	464	750	20 486
Erdélyen kívül	1 618	704	30	241	262			1 163	1335		5 353
ÖSSZESEN	29 304	23 205	25 012	36 616	34 826	33 162	42 845	61 102	79 666	345 151	710 889

6. táblázat: Falusi magyarság: az egyes megyék százalékaránya az illető településkategórián belül

Megye	0...10%	11...20%	21...30%	31...40%	41...50%	51...60%	61...70%	71...80%	81...90%	91...100%
Arad	11,80	9,60	3,89	17,25	3,564	3,49	4,19	0,55	1,11	1,55
Beszterce-N.	5,86	3,52	5,16	0,50	2,89	4,68	4,17	1,35	0,50	0,83
Bihar	6,12	8,14	12,63	7,09	7,84	28,06	7,90	9,92	25,57	6,28
Brassó	7,89	2,44	7,03	4,99	11,76	9,84	5,04	1,57	0,59	0,05
Fehér	5,42	1,28	9,18	3,67	1,68	2,96	2,35	0,84		0,76
Hargita	0,98	1,69	1,98	7,01	0,17	1,42	2,04	2,17	3,06	46,28
Hunyad	3,32	1,51					0,40			
Kolozs	8,58	15,10	15,37	14,04	7,74	7,53	9,24	4,73	5,04	4,38
Kovászna	0,50		1,63	0,47	2,45	10,19	6,78	5,65	9,75	19,04
Krassó-Sz.	2,71	0,58								
Máramaros	3,25	5,72	0,68	3,85	3,40	3,37	1,01	1,84	2,57	0,36
Maros	6,37	14,92	12,81	16,53	25,04	20,48	38,67	25,58	22,50	13,02
Szatmár	3,63	6,39	20,42	17,23	27,02	2,19	12,84	21,37	13,79	4,04
Szeben	5,12	3,12	1,66	0,79						
Szilágy	2,22	1,40	1,79	2,91	3,46	1,92	3,95	17,58	13,25	3,18
Temes	20,69	21,56	5,66	3,00	2,24	3,87	1,42	4,94	0,58	0,22
Erdélyen kívül	5,52	3,03	0,12	0,66	0,75			1,90	1,68	
ÖSSZESEN	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>

7. táblázat: Falusi magyarság: az egyes településkategóriák százalékaránya az illető megyén belül

Megye	0...10%	11...20%	21...30%	31...40%	41...50%	51...60%	61...70%	71...80%	81...90%	91...100%	Összesen
Arad	14,57	9,39	4,10	26,62	5,23	4,88	7,56	1,43	3,73	22,49	100,00
Beszterce-N.	13,80	6,55	10,36	1,48	8,08	12,46	14,34	6,61	3,22	23,10	100,00
Bihar	2,46	2,59	4,33	3,56	3,74	12,75	4,64	8,31	27,91	29,72	100,00
Brassó	13,14	3,22	9,99	10,39	23,26	18,54	12,28	5,46	2,66	1,06	100,00
Fehér	14,10	2,64	20,40	11,95	5,19	8,73	8,96	4,55		23,47	100,00
Hargita	0,17	0,23	0,29	1,52	0,04	0,28	0,52	0,78	1,45	94,72	100,00
Hunyad	65,19	23,43					11,38				100,00
Kolozs	5,45	7,59	8,33	11,13	5,84	5,41	8,58	6,26	8,70	32,71	100,00
Kovászna	0,18		0,48	0,20	1,01	3,99	3,43	4,07	9,17	77,49	100,00
Krassó-Sz.	85,47	14,53									100,00
Máramaros	8,68	12,10	1,56	12,85	10,78	10,17	3,94	10,25	18,65	11,03	100,00
Maros	1,49	2,77	2,56	4,84	6,97	5,43	13,24	12,49	14,32	35,91	100,00
Szatmár	1,57	2,19	7,56	9,33	13,92	1,07	8,14	19,31	16,26	20,64	100,00
Szeben	51,28	24,70	14,18	9,84							100,00
Szilágy	1,70	0,85	1,17	2,78	3,14	1,66	4,42	28,04	27,55	28,69	100,00
Temes	29,60	24,42	6,91	5,36	3,81	6,27	2,96	14,75	2,26	3,66	100,00
Erdélyen kívül	30,23	13,15	0,56	4,50	4,89			21,73	24,94		100,00
ÖSSZESEN	4,12	3,26	3,52	5,15	4,90	4,66	6,03	8,59	11,21	48,55	100,00

8. táblázat: Városi magyarság: a népesség megoszlása megyék és településkategóriák szerint

Megye	0...10%	11...20%	21...30%	31...40%	41...50%	51...60%	61...70%	71...80%	81...90%	91...100%	Összesen
Arad	2 808	30 622	2 075							1 781	37 286
Beszterce-N.	6 288	1 669		287		403					8 647
Bihar	1 706		1 868	74 664	8 368	553	12 622		8 931		108 712
Brassó	36 297	980	8 231	448							45 956
Fehér	5 198	6 687	1 000			318				309	13 512
Hargita	65	301	3 666	3 876	321	7		2 451	58 127	57 628	126 442
Hunyad	21 086	9 830	175	125		304	835				32 355
Kolozs	2 860	18 573	74 871	3 217						499	100 020
Kovászna	83						8 001	49 977		32 638	90 699
Krassó-Sz.	6 947										6 947
Máramaros	1 505	28 221	13 081	190						929	43 926
Maros	173	6 993	12 609	11 182	1 593	83 288		292	10 040	1 322	127 492
Szatmár	933		306		57 722	13 830					72 791
Szeben	5 238	10 981	163								16 382
Szilágy	17	15 431		4 886			4 506				24 840
Temes	32 193	8 783	1 404								42 380
Erdélyen kívül	15 683										15 683
ÖSSZESEN	<i>139 080</i>	<i>139 071</i>	<i>119 449</i>	<i>98 875</i>	<i>68 004</i>	<i>98 703</i>	<i>25 964</i>	<i>52 720</i>	<i>77 098</i>	<i>95 106</i>	<i>914 070</i>

9. táblázat: Városi magyarság: az egyes megyék százalékaránya az illető településkategórián belül

Megye	0...10%	11...20%	21...30%	31...40%	41...50%	51...60%	61...70%	71...80%	81...90%	91...100%
Arad	2,02	22,02	1,74							1,87
Beszterce-N.	4,52	1,20		0,29		0,41				
Bihar	1,23		1,56	75,51	12,31	0,56	48,61		11,58	
Brassó	26,10	0,70	6,89	0,45						
Fehér	3,74	4,81	0,84			0,32				0,32
Hargita	0,05	0,22	3,07	3,92	0,47	0,01		4,65	75,39	60,59
Hunyad	15,16	7,07	0,15	0,13		0,31	3,22			
Kolozs	2,06	13,36	62,68	3,25						0,53
Kovászna	0,06						30,82	94,80		34,32
Krassó-Sz.	4,99									
Máramaros	1,08	20,29	10,95	0,19						0,98
Maros	0,12	5,03	10,56	11,31	2,34	84,38		0,55	13,03	1,39
Szatmár	0,67		0,26			84,88	14,01			
Szeben	3,77	7,90	0,14							
Szilágy	0,01	11,10		4,94			17,35			
Temes	23,15	6,31	1,17							
Erdélyen kívül	11,28									
ÖSSZESEN	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

10. táblázat: Városi magyarság: az egyes településkategóriák százalékaránya az illető megyén belül

Megye	0...10%	11...20%	21...30%	31...40%	41...50%	51...60%	61...70%	71...80%	81...90%	91...100%	Összesen
Arad	7,53	82,13	5,56							4,78	100,00
Beszterce-N.	72,72	19,30		3,32		4,66					100,00
Bihar	1,57		1,72	68,68	7,70	0,51	11,61		8,21		100,00
Brassó	78,98	2,13	17,91	0,98							100,00
Fehér	38,47	49,49	7,40			2,35				2,29	100,00
Hargita	0,05	0,24	2,90	3,06	0,25	0,01		1,94	45,97	45,58	100,00
Hunyad	65,17	30,38	0,54	0,39		0,94	2,58				100,00
Kolozs	2,86	18,57	74,86	3,22						0,50	100,00
Kovászna	0,09						8,82	55,10		35,99	100,00
Krassó-Sz.	100,00										100,00
Máramaros	3,43	64,25	29,78	0,43						2,12	100,00
Maros	0,14	5,48	9,89	8,77	1,25	65,33		0,23	7,88	1,04	100,00
Szatmár	1,28		0,42		79,30	19,00					100,00
Szeben	31,97	67,03	0,99								100,00
Szilágy	0,07	62,12		19,67			18,14				100,00
Temes	75,96	20,72	3,31								100,00
Erdélyen kívül	100,00										100,00
ÖSSZESEN	15,22	15,21	13,07	10,817	7,44	10,80	2,84	5,77	8,43	10,41	100,00

Ennyit szerettem volna ezúttal elmondani Vetési László vitaindítója nyomán. Remélem, hogy a további hozzászólások más oldalait is megvilágítják majd e komplex problémának, így talán sikerül majd kialakítani egy másfajta beszédmódot is, olyat, amely ne ártson, hanem használjon, a szórványban élőket pedig ne elcsüggesse, hanem erőt adjon nekik, ne a beolvadás felé taszítsa őket, mint a mostani, hanem okos cselekvésre ösztönözze.

Romániai Magyar Szó 1997. január 29., február 5., 12.

(Ahogy ma látom)

A vitaindító, amelyhez ez az írás kapcsolódik, valami nagyon jó dolgot próbált meg elindítani: elmozdítani a szórványról való beszédet a sehová sem vezető, egy sémára készülő absztrakt elméleti diskurzus és kialakult sztereotípiák terepéről, és azt javasolta (végre valahára!), hogy: „Az első és legfőbb vitatémánk az legyen, hogy *mi a helyzet*, a másik pedig az, hogy *mit lehet tenni*.” Azóta kötetben is megjelent (Vetési László: *Ne csüggedj el, kicsiny sereg!* Kalota Könyvkiadó, Kolozsvár, 2002. 7–15.). Az első kérdés megválaszolásához az adatok megfelelő csoportosításával és elemzésével próbáltam hozzájárulni, a másodikéhoz azonban pozitív javaslatom nekem sem volt akkor hirtelen (amint sajnos másnak sem igen, legalábbis a vitából, amelyhez feltűnően sokan hozzászóltak, ez derült ki), mert azt, hogy erre valakinek is valami épkezláb ötlete legyen, az akkori sok hiábavaló beszéd szinte lehetlenné is tette. Ahhoz pedig, hogy erre valóban használható választ lehessen adni, nem elég a számokat látni, bár azok nagyon fontosak, hanem nagyon jól kell ismerni az ilyen helyzetben élő emberek tényleges gondjait-bajait. Vagyis pontosan azt, hogy *mi a helyzet*, amit a vitaindító is éppen azért javasolt első vitatémának, mert úgy látta, hogy igencsak hiányos a tudásunk. Arról azonban úgy láttam, tudhatok valamit mondani, hogy legalább *mit ne csináljunk*, mert a szórványban élő emberek helyzete már csak attól is jobb lesz, ha nem rontjuk még mi is folyton. Ezt pedig, mivel egyelőre mindössze arról volt szó, hogy hagyjunk abba valami rossz dolgot, nem pedig arról, hogy csináljunk valami jót, elég könnyen meg lehetett fogadni: ehhez még pénz sem kell, csak egy kis odafigyelés meg józan belátás. Nem tudom, ennek volt-e tulajdonítható, vagy nem, de utána a bukaresti tévé magyar adásából hosszú időre feltűnően elmaradt mindenféle nemzetsiratás, különösen miután az a válaszm is megjelent, amelyet B. Nagy Veronikának írtam (itt következik alább). Ez a pozitív változás pedig határozottan jót tett a tévénezők hangulatának, tehát biztosan nem ártott a szórványban élőknek sem, és ez már nagy dolog volt.

Az újságok azonban változatlanul ugyanúgy írtak a szórványokról tovább is, mint azelőtt, a Szabadság 1999. március 5-i számában például az egyik cikk így kezdődik: „Apadó népesség, pusztuló templomok, elnéptelenedő falvak: ezek a fogalmak jelenünkben *egyét jelentenek az erdélyi magyarsággal*. Nincsen pásztor, elszéled a nyáj, és ez fokozottan érvényes a szórványban élő magyarokra” (kiemelés: Sz. N. S.) Vajon mikor fogjuk már abbahagyni?

A szórványok helyzetével is kapcsolatban van egy később készült elemzésem (*Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra: Magyar Kisebbség* 2002/4, 64–96., hozzáférhető az interneten is: <http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/0204/m020406.html>), ezt azonban terjedelmi okokból már nem vehettem be ebbe a kötetbe.

SZÓRVÁNYOK ÉS „MŰSORSZÓRVÁNYOK” AVAGY EGY BESZÉDMÓD KRITIKÁJA

Aki figyelemmel követte a szórványvitát, talán emlékszik még rá, hogy ehhez én már hozzászóltam egyszer egy hosszabb elemző írásban (*A szórványmagyarság: probléma vagy ürügy?* RMSZ 1997. január 29., február 5., február 12.), amelyhez aztán B. Nagy Veronika fűzött részletesebb bíráló megjegyzéseket (*Szórványok márpedig nincsenek.* RMSZ 1997. február 26.). Mivel ezek között olyanok is vannak, amelyekkel én nehezen tudnék egyetérteni, kénytelen vagyok legalább a fontosabbakra válaszolni. (Azért csak most, mert úgy gondoltam, megvárom, hátha másoknak is lesz még érdembeli mondanivalójuk az én írásomhoz is, jó gondolatokkal, amelyeknek hasznát is vehetjük.)

Kezdem azzal, hogy én B. Nagy Veronikával sok mindenben egyetérték. Azt is meg tudom érteni, hogy rosszul esik neki, ha a szórványfilm-sorozatról, amelyet ő Vetési Lászlóval együtt tiszta szívvel és igaz törődéssel csinál, én azt mondom, hogy következményeit tekintve nem egyértelműen jó dolog. Sajnálom azonban, hogy nem próbálta meg valamivel higgadtabban is elolvasni még egyszer, mit is írtam én valójában. Mert akkor biztosan nem állítaná vitapartneréről (mármint rólam), hogy „alapjaiban kérdőjelezi meg [...] a film alkotóinak jóhiszeműségét”, hiszen észrevette volna, hogy én ennek pontosan az ellenkezőjét állítottam: éppen a félreértés elkerülése végett írtam, hogy az ilyen filmek sajnos azt is mutatják, „hogyan tud az ember *makulátlan tisztaságú jó szándékkal* nagyon rossz dolgot csinálni”. Azt hiszem, ez elég egyértelmű beszéd, sőt olyanabb már nem is lehetne. Nem is mertem volna ilyen határozottan állítani, ha nem Vetési Lászlóról lett volna szó. (Más kérdés, hogy a „nagyon rossz” talán túlságosan erős kifejezés ide. Lehet, nem is így írtam volna, ha nem volna az a régi gyarlóságom, hogy talán a kelleténél is jobban elkeserít, mikor azt látom, hogy magyar emberek tesznek vagy mondanak olyasmit, akár jó szándékuk ellenére is, ami a magyarok minél nagyobb számban való fennmaradásának és eredményességének esélyeit csökkentheti.)

Figyelmesebb olvasás után talán azt sem írta volna vitapartnerem, hogy én az ő filmjeiket emlékezetemben összemosisom „sokszor valóban érzélgős és túlzottan drámai hangvétellű, de más hullámhosszakon nézhető műsorokkal”, hiszen akkor azt is észrevette volna, hogy az általa leginkább nehezményezett bekezdésben, amelyben azt írtam, hogy „én ezeket a filmeket nemcsak céltévesztetteknek, hanem kártékonyaknak is” tartom, az is ott van, hogy itt „már nemcsak a Vetési László filmjeire gondolok, sőt talán azokra a legkevésbé”. Mert igazán kártékonyaknak csakugyan azokat tartom, amelyekről B. Nagy Veronikának sincs egyetlen dicsérő szava sem.

Azért is sajnálom, hogy vitapartnerem elhamarkodta a választ, mert így arra sem

maradt elég ideje, hogy végiggondolja, mit is állítottam én valójában. Ezt abból sejttem, hogy nagy csodálatomra olyasmiket tulajdonít nekem, amiket pedig én biztosan nem mondtam. Például ezt írja rólam: „leszögezte, majdnem szó szerint, hogy: szórványok márpedig nincsenek [...] A szórványmagyarság pedig, amint a címből is kiviláglik, [...] igazából nem is *probléma*, inkább *ürügy*.” Igazán mondom, fel sem tudom fogni, hogyan lehetett azt az írást így értelmezni. (Ha B. Nagy Veronika lenne olyan kedves, és szánna rá annyi időt, hogy megint elolvassa, ezúttal egy kicsit nyugodtabban és jobban odafigyelve, maga is meggyőződhetne róla, hogy ott éppen az ellenkezőjéről van szó.)

Vitapartnerem részletesen leírja azt is, milyen meggondolások vezették a szóban forgó szórványfilmek készítőit. Ha ezt azért teszi, hogy jóhiszeműségüknek bizonyosságát adja, akkor – legalábbis az én esetemben – nyitott kapukat dönget, hiszen én ezt, mint mondtam, egy pillanatig sem vontam kétségbe. Szeretném azonban felhívni rá a figyelmét, hogy amit a tévéműsorok hatásmechanizmusának nevez, azt nem szerencsés csupán az alkotói szándék szempontjából megítélni. Abban nekem természetesen semmi vitám nem lehet B. Nagy Veronikával, hogy mi volt az alkotói szándék: erről csakis az alkotó illetékes véleményt mondani. Azt is el tudom képzelni, hogy az alkotó, aki pontosan tudja, mivel mit akart, esetleg nem éppen azt látja saját alkotásában, amit a nézők, akik csak a kész termékkel találkozhatnak, mert ő a saját szándékát is belelátja. Éppen ezért engedje meg, hogy azt mondjam: hogy a nézőben milyen gondolatokat ébresztenek az ilyen filmek, azt már nem az alkotótól, hanem a nézőtől kell inkább megkérdezni.

Márpedig nekem mint nézőnek ezek a filmek csakugyan azt sugallták, amit korábban írtam: hogy itt már minden pusztulásra van ítélve. (S hogy ne csak a saját benyomásomra alapozzak, cikkem megírása előtt még megkérdeztem néhány embert, akik hozzám hasonlóan e filmek legnagyobb részét látták, és nekik is ez volt a véleményük.) A filmek dokumentumértékét nem vontam kétségbe, hiszen a színtiszta valóságot mutatják be. A baj csak az, hogy hiányosan: nem figyelmeztetnek ugyanis elég világosan arra, hogy ilyen elhagyatott helyzetben a romániai magyarságnak csak egy kis töredéke él, így a néző könnyen úgy érti, hogy így néz ki immár az erdélyi magyarság nagy része, és rövidesen a többi is ide jut. (Az imént említettektől azt is megkérdeztem, öszerintük hány százaléka lehet a romániai magyarságnak az a *falusi* magyar népesség, amely olyan településeken él, ahol számaránya 10% alatt van, amelyről tehát ezek a filmek szólnak. A tényleges 1,8% helyett 15–35% közé helyezték ezt az értéket, legtöbb vélemény szerint olyan 30% körüli. Figyelemre méltó, hogy 30-at mondott egy olyan személy is, aki régóta foglalkozik rendszeresen a szórványproblémával!)

A nagyobb bajt azonban előző írásomban nekem sem sikerült elég világosan azonosítanom. Éreztem pedig, de nem tudtam megfogalmazni. B. Nagy Veronikának köszönöm, hogy ezt megtette helyettem. Azt írja az általa rendezett filmekről: „És igenis, előrevetítettek egy – a jelenlegi demográfiai irányvonalat tekintve nagyon valószínű – jövőt

[...].” Hát éppen ez az. Nemcsak hogy a helyes, tárgyilagos értelmezéshez szükséges információk csatolása nélkül mutatnak be bizonyos mai helyzeteket, hanem ráadásul még azt is sugallják a nézőnek, hogy amit látnak, az mindnyájunk jövője, mégpedig úgy, mintha már el lenne döntve valahol, hogy ez sorsszerűen az egyetlen elképzelhető jövő számunkra, nem pedig egyike a számos lehetséges jövőnek, a lehető legrosszabbika, amelynek elkerüléséhez azonban a romániai magyarságban még mindig hatalmas tartalékok vannak. (Ráadásul éppen a hiányos információközlés miatt ez a jövő sokkal közelebbinek tűnik fel, mint ahogy indokolt lenne még abban az esetben is, ha a sok lehetséges jövő közül a lehető legrosszabbikat választanánk is ki.) Ezért is nem látom szerencsésnek a várható hatás tekintetében az árvaházi nyomorfilmek mozgósító erejére hivatkozni: hiszen azok a nézők számára nem vetítenek előre semmiféle jövőt („ezt jól nézzétek meg, mert hamarosan ti is hasonló helyzetben fogtok élni!”), így nem a csüggedést és félelmet sűrítik bennük, hanem nagy meggyőző erővel éppen azt mondják nekik, ami a szórványfilmeknek is egyértelmű és félreérthetetlen kicsengése kellene hogy legyen: „Emberek! Nézzétek meg, milyen nagy bajban vannak ezek a szegények! Igaz, hogy nincsenek nagyon sokan, de mi akkor sem nézhetjük ezt tétlenül, hiszen ezek nekünk embertársaink. Mi sokszorta többen vagyunk, akik ennél összehasonlíthatatlanul jobb körülmények között élünk, s ha csak egy kicsit is akarjuk, biztosan tudunk rajtuk segíteni.” Ezért, bár a látvány csakugyan elszomorító, azok a filmek mégis inkább cselekvésre mozgósítanak, nem pedig lehangolnak és demoralizálnak, mint a szóban forgó szórványfilmek sokszor. Mert igaz ugyan, hogy ezekben szöveg szerint valóban nem hangzik el a „jaj, elvész a magyarság”, „jaj, vége a nemzetnek”, de hát legalább azt az egyet éppen B. Nagy Veronikának már biztosan nem kell elmagyaráznom, hogy a film attól film, hogy abban inkább a képek beszélnek, s ha a kép nem éppen azt mondja, amit a szöveg, akkor az ember inkább a képek alapján ítél. Márpedig a képek üzenete elég egyértelmű.

Nem ezzel folytatnám azonban, hiszen nem szeretném elismételni, amit egyszer már megírtam. Hanem lett egy tartozásom, azt szeretném leróni inkább. B. Nagy Veronika írásában ugyanis van valami, amiről részletesebben kell szólnom. Azt írja: „*Kártékonyak* nevezni embereket, akik [...] tenni próbálnak valamit [...]: SZ.N.S. eddigi, a segíteni akarás szándékával megírt cikkeitől eltérő, számomra új, és bizonyos mértékig érthetetlen magatartás.” (Mielőtt rátérnék mondandómra, sajnos megint helyesbítenem kell: bárki ellenőrizheti, hogy én nem *embereket* neveztem *kártékonyak*, hanem bizonyos *filmeket*, és azok közül is – mint már mondtam – a legkevésbé a Vetési Lászlóéit.)

Érthetetlen a magatartásom, magyarázattal tartozom tehát. Hol is kezdjem? Van a régi orvostudománynak egy máig érvényes alapelve, egy parancsa, amely így hangzik: *Ne árts!* Vegyük észre: ez a parancs nem olyanoknak szól, akikről valaki is feltételezte volna, hogy rosszat akarnának. Ellenkezőleg: azért találták ki, mert észrevették, hogy a segíteni akarás nagy igyekezetében, tiszta jóindulatból az ember bizony árthat is, ha nem elég körültekintő. Olyasmivel próbálja gyógyítani szegény beteget, amitől az csak rosszabb állapotba kerül,

mint amilyenben volt.

Ez a parancs azért is jutott most eszembe, mert régi rossz szokásunk nemcsak a szórványról, hanem az egész magyarságról is úgy beszélni, mint beteg emberről, aki állandóan gyógyításra szorul (sőt akinek már a sírját is megásták). Sohasem szerettem ezt a metaforát, mert rettenetesen demoralizáló. Ilyen hozzáállással, ilyen nemzetszemlélettel bajosan lehet sikeresnek lenni. Most az egyszer mégis ezt fogom felhasználni, azok kedvéért, akik ezt már nagyon megszokták, mert azt remélem, hogy így könnyebben meg fogják érteni ők is, mit is szeretnék mondani.

A betegség eredményes gyógyítása azzal kezdődik, hogy megállapítjuk a pontos diagnózist: lássuk tisztán, mi a baj, mekkora, és hol van. Az orvos tehát azzal kezdi, hogy elvégzi a szükséges analíziseket. Én is azzal kezdtem, az analízissel: lássuk először a statisztikai adatok alapján, mi is a helyzet, hogy tudjuk pontosan, miről is beszélünk, mikor a szórványokról van szó. (Az általam közölt adatok ebben a formában addig még soha sehol nem jelentek meg; azért is dolgoztam rajtuk annyit, mert itt olyan fontos problémáról van szó, ahol ki-ki azzal kell hogy segítsen, amivel tud. Én ezzel tudok.)

A következő lépés pedig az, hogy az orvos (vagy ha kell, mint alighanem esetünkben is, az orvosi konzílium) *komolyan veszi* az analízisek eredményét, és utána aszerint kezd gondolkozni a kezelésen. Nem mondanám ezt, ha B. Nagy Veronika nem idézte volna rám kissé maliciózan a Murphy-törvényt: „Ha elfogynak az érveid, keress egy statisztikát.” Ez engem elszomorított. Kedves Veronka, bocsánattal legyen mondvá, de ez nem komoly emberhez méltó dolog. Csak a kuruzslók szoktak így rálegyinteni az orvos analíziseire, azzal, hogy azok nem érnek semmit, mert ők anélkül is sokkal jobban tudják, mi a helyzet, és mi a megoldás.

A diagnózis megállapítása után következhet maga a gyógykezelés. Gyógyszer, pihentetés, fürdő, kinek mi kell. Itt van a legnagyobb szerepe a régi parancsnak: ne árts! A gyógyszer kiírásakor tehát az orvos odafigyel, hogy annak milyen mellékhatása lehet, s ha szükséges, további analíziseket végez(tet), immár olyanokat, amelyek nem közvetlenül az adott betegséggel függnék össze, hanem annak eldöntéséhez kellene, hogy az illető gyógyszer nem fog-e vajon kárt okozni. Nos, ez a mi esetünkben nagyon gyakran elmarad.

A további analízis ugyanis azt mutatja, hogy a mi betegünk nemcsak a szórványosodás betegségében szenved, hanem abban is, amiről B. Nagy Veronika is nagyon világosan ír cikkében: a romániai magyarok száma (bár még mindig bőven elég ahhoz, hogy még nagyon sokáig fennmaradjunk!) jelenleg csökken, éspedig gyorsabb ütemben, mint az ország összlakosságáé, tehát a fogyás nemcsak abszolút számunkat, hanem számarányunkat is érinti, ilyenformán tehát a népesség fogyása szervesen összekapcsolódik a szórványproblémával. A fogyásnak három oka van: (1) az elégtelen természetes népszaporulat, (2) a kivándorlás, (3) az asszimiláció.

Lássuk, mit mutatnak az analízisek. Romániai viszonyok között ahhoz, hogy a

népesség száma a korábbival azonos szinten maradjon, az szükséges, hogy 1000 termékeny korú nőre 2150 élveszületés essék. (Azért nem 2000, mert a gyermekhalandósággal és a természetes meddőséggel is számolni kell.) Az 1992-es népszámlálás idején ez a szám országosan is csak 1802 volt, ami azt jelenti, hogy az egész népesség fogy, de az egyes nemzetiségek nem azonos mértékben. Íme: szaporodnak a cigányok (2700,2), az ukránok (2401,5) és a törökök (2189,9), fogynak a többiek, mégpedig a következő sorrendben: legkevésbé a szlovákok (1982,6), majd az oroszok (1914,6), románok (1798,1), lengyelek (1784,4), csehek (1743,4), tatárok (1720,3), *magyarok (1708,5)*. Nálunk is inkább fogynak a horvátok, bolgárok, németek, szerbek, görögök, örmények és leggyorsabban a zsidók.

Az 1708,5-es szám már akkor is nagyon komolyan veendő tünet kellene hogy legyen számunkra, ha a szinten tartáshoz országosan szükséges 2150-hez viszonyítjuk. A mi esetünkben azonban a szinten maradáshoz még ennyi sem elég, hanem több kellene, mégpedig annyival több, amennyi a kivándorlásból és az asszimilációból származó veszteségeinket is pótolni tudná. Ha ezt is meggondoljuk, rögtön látjuk, hogy borzasztóan kicsi a természetes szaporulatunk. Olyan kicsi, hogy sürgős feladataink listáján már réges-rég első helyen kellene hogy álljon az, hogy a népszaporulat csökkenésének folyamatát nemcsak mielőbb állítsuk meg valahogy, hanem fordítsuk is vissza. Hiszen a romániai magyarságban jelenleg még rengeteg tartalék van ahhoz, hogy ne kelljen a kipusztulástól félteni, de ha a fogyásnak nem tudunk véget vetni, akkor oda juthatunk csakugyan, hogy egyszer félteni kell. Mert nézzük csak meg, hogyan is áll a mi számunk és országos számarányunk korcsoportok szerint (a táblázat az 1992-es helyzetet tükrözi):

Korcsoport	Összesen	Ebből magyar	Magyar %
<i>Együtt</i>	<i>22 810 035</i>	<i>1 624 959</i>	<i>7,12</i>
0–4 éves	1 613 419	93 208	5,78
5–9 éves	1 653 885	96 791	5,85
10–14 éves	1 914 598	121 119	6,33
15–19 éves	1 916 936	129 898	6,78
20–24 éves	2 042 068	136 601	6,69
25–29 éves	1 255 780	84 082	6,70
30–34 éves	1 546 138	100 218	6,48
35–39 éves	1 713 144	121 300	7,08
40–44 éves	1 527 519	109 944	7,20
45–49 éves	1 173 644	106 636	9,09
50–54 éves	1 347 530	105 592	7,84
55–59 éves	1 363 062	100 234	7,35
60–64 éves	1 232 053	97 707	7,93
65–69 éves	1 029 195	83 559	8,12
70–74 éves	558 656	54 203	9,70
75 –	919 660	83 821	9,11

Tehát: országosan ugyan 7,12% a számarányunk, de a 0–4 (vagyis a mai 5–9) éves

korcsoportban csupán 5,78%! Aki csak egy kicsit is törődik vele, hogy milyen lesz gyermekeink, unokáink jövője, az ebből meg kell hogy értse, muszáj, hogy megértse végrehaláhára, hogy itt már nem hagyhatjuk tovább szó nélkül, ha bárki is közülünk olyasmit tesz vagy mond, aminek akár közvetve is és akár a jó szándék ellenére is a szaporulat további csökkenése lehet az eredménye.

Remélem, most már érthetőbb valamivel az az „érthetetlen magatartásom”, hogy a korábbi cikkemben nemzetmentőnek nevezett beszédmódra mindig olyan ingerült leszek. Hiszen mindenki tudja, hogy szaporulat dolgában csakis magunkra számíthatunk. A románoktól mi sok mindent elvárhatunk, de azt az egyet biztosan nem, hogy még magyar gyereket is ők szüljenek nekünk. Ezért volna mindennél fontosabb, hogy a magyarság körében állítsuk helyre a szaporodáshoz, a gyermekvállaláshoz való pozitív viszonyulást, ezt erősítsük mindenféleképpen. Ha nincs elég hitük a jövőben, akkor adjunk nekik hitet, ne pedig romboljuk a meglévőt is.

A nemzetmentő beszédmóddal viszont éppen a fordítottját csináljuk: ha az emberek újságban, tévében, politikai szónoklatban, templomi szószékről folyton olyasmit olvasnak, hallanak, ami azt sugallja, hogy mi itt valami rettenetes ostromállapotban élünk, hogy itt minden pusztul körülöttünk, hogy sajnálnivalók vagyunk úgy mindenestül, akkor ilyen hangulatban egyszer csak félni kezdenek a gyermekáldástól is. Eluralkodik rajtuk az ideiglenesség érzése, úgy fogják érezni, hogy most éppen egy nagyon rossz átmeneti helyzetben vagyunk, ne siessük el a dolgot, várjunk még talán vele. S mire észreveszik, eltelnék az évek, s már minden késő.

Nem állom meg, hogy el ne mondjak egy esetet, sajnos nem kivételként, hanem csak egyetlen elrettentő példajaként egy elég általános gyakorlatnak. Erdély egyik legnagyobb férőhelyű temploma zsúfolásig meg van telve, mert meghallották a hívek, hogy nevezetes személy fog prédikálni. (Mindegy ki; a jelenség a fontos, nem a személy.) A szónok azonban nem prédikál, a szó igazi értelmében, hanem „érzelmes helyzetelemzést” tart arról, amiben szerinte vagyunk. (Gyakori eset, sajnos.) Kissé elragadja az egyházi szónoklat önsajnáltató retorikájának heve, és egyszer azt mondja: „... szorongatott helyzetünkben, amikor felszakad lelkünk ből a keserűség a költő szavával: »Ne szülj rabot, te szűz! anya / Ne szoptass csecsemőt! ...«”

Ne várja tőlem senki, hogy megmondjam, mi ez. Hiába próbálnám, nem tudom, „mert nincs rá szó, nincsen rá fogalom”. Hiszen az, hogy „szörnyűség”, még mindig túl enyhe kifejezés. Ez az a pont, ahol – hogy én is ugyanazt a verset idézzem – „Szó bennszakad, hang fennakad, / Lehellet megszegik.” (S ahol én azt mondom: kész, én feladtam.)

Tévedés ne essék, én ennek az embernek sem a jóhiszeműségét vonom kétségbe. Jót akar ő a maga módján. De vajon gondol-e arra is közben, hogy a rengeteg ember között, aki ide begyűlt, s akinek ő most (akár idézetképpen is) a szószékről mondja azt, hogy „Ne szülj rabot, te szűz!”, vajon hány olyan fiatal lehet, aki egy hete csak azt osztja-szorozza, hogy

merje-e vállalni első vagy második gyermeke megszületését? És hátha ennek eldöntéséhez már csak ez az egyetlen érv hiányzott, hogy „a Tiszteletes úr is azt mondta, hogy ilyen helyzetben nem szabad”? Ha e felelőtlen beszédnek csak annyi következménye lesz, hogy eggyel kevesebb magyar gyermek fog megszületni, már az is nehezen megbocsátható bűn. De honnan tudhatná azt a szónok (ha egyáltalán gondolna erre), hogy nem tízzel vagy tizenötrel fog kevesebb születni? És honnan tudhatná, hány ember számára lesz ez a beszéd az utolsó csepp a pohárban, ami még hiányzott ahhoz, hogy másnap elkezdje összegyűjtögetni a kivándorlásához szükséges iratokat? Hiszen, mondom, rengetegen voltak ott.

Szándékosan írtam az imént *szónok*-ot, nem *pap*-ot. Mert aki ilyet mond, az – engedelmet kérek – nem pap, még ha papírja van is róla, csupán egyházi szónok. (Sőt olykor még csak nem is egyházi, csak templomi!) Ha pap volna, azt onnan lehetne megtudni, hogy akkor betartaná a pap számára legszentebb parancsolatot, amely így szól: „Hirdessétek az Evangéliumot!” Az *evangéliumot* tehát, ne egyebet! Márpedig ez a szó azt jelenti: „jó hír”! Vagy ahogy másutt mondja a Szentírás: „Vigasztaljátok az én népemet!” Ne szomorítsátok ti is, hiszen van elég baja úgysis. Inkább hitet és bizakodást adjatok neki, és *erőt*, legalább egy hétre valót, tartson el a következő vasárnapig. Értessétek meg vele valahogy, hogy ez a mi helyzetünk nem egy váróterem, nem egy átmenet vagy egy ideiglenes állapot, és még csak nem is rendkívüli: *ez egyszerűen a mi egyetlen földi életünk*, amelynél jobbat is el lehet képzelni, de sokkal rosszabbat is. Olyan, amilyen az emberélet szokott lenni. (Ezt azonban csakis pap tudhatja hitelesen tenni, aki valóban hiszi is azt, aminek hirdetésére hivatott.)

Mert hát végül is: milyen is az a mi „szorongatott helyzetünk”? Csakugyan olyan egyedülállóan rendkívüli volna, hogy ennél rosszabb már sehol nem lehet a világon? Arra kérném az olvasót, ne másra hallgasson most, hanem inkább nézzen széjjel egy kicsit, hogy mennyire szorongatott tényleg, és gondolja végig, vajon igaz-e az szó szerint, amit olykor olvasni lehet, főleg a szórványokról, hogy tudniillik ezek „nap mint nap vívják elkeseredett küzdelmüket a megmaradásért”? Látott-e már valakit az olvasó, amint éppen vívja ezt az elkeseredett küzdelmet? (De most elkeseredett küzdelemre gondoljon csakugyan, és ne tévessze össze a kisebb-nagyobb bosszúságokkal vagy kudarcokkal!)

Talán segít valamit helyzetünk tárgyilagosabb megítélésében, ha a világnak egy más részéről mondok egy példázatot. Nem Bangladeszt hozom fel vagy Zaire-t, és nem is a háború által meggyötört Boszniát, mert arra azt lehetne mondani, hogy ezekhez talán ne hasonlítsuk magunkat. (Elfogadom, de megjegyzem, hogy még ott is élnek emberek, és nem is kevesen.) Törökországot választom, majd alább megmondom, miért.

Az 1982-es török alkotmány 3. cikke szerint „Törökország állama területét és állampolgárait [!] tekintve oszthatatlan egész. Hivatalos nyelve a török.” 6. cikk: „Minden olyan személy, akit állampolgársági kötelék fűz a török államhoz, török.” 26. cikk: „Egyetlen törvény által tiltott nyelv sem használható eszmék és vélemények terjesztésére. Az e tiltást

megsértő írott vagy nyomtatott anyagokat, hangszalagokat, lemezeket, videokazettákat elkobozzák.” (A törvény pedig a török és a világnyelvek kivételével mindegyiket tiltja.) 42. cikk: „Az oktatási és nevelési intézményekben Törökország egyetlen állampolgárának sem szabad anyanyelvként más nyelvet tanítani, mint a törököt.” Már ez is elég ijesztő, de adjuk még hozzá az 1991. április 12-én elfogadott Antiterrorista törvény 8. cikkét, amely szerint „az olyan írott vagy szóbeli propaganda és az olyan összejövetelek, találkozók és tüntetések, amelyek a Török Köztársaság területileg és nemzetileg [!] oszthatatlan egységének megbontását célozzák, tilosak, módszereikre és a mögöttük álló szándékokra való tekintet nélkül”. Egy „terrorista szervezethez” két „közös cél mellé álló” személy is elég. Ha tehát Törökországban meghallja valaki, hogy két kurd arról beszélget egymással, hogy a kurdoknak (akik mellesleg majdnem hétszer annyian vannak Törökországban, mint ahány magyar van Romániában!) esetleg bizonyos elemi jogok járnának, őket a törvény alapján rögtön le lehet tartóztatni mint terrorista szervezetet, hiszen jelenleg a kurdoknak még csak az emlegetése is alkotmányellenes dolog. Ma is több ezer kurd van Törökországban ilyen okokból bebörtönözve, csak tavaly 80-nál több újságíró tartóztattak le, mert szóba merték hozni a kurdokat.

[Az eredeti cikkben ugyan ez nem volt benne, de most kiegészítem ezt egy példával is, hogy jobban lássuk, hogyan is működik ez a gyakorlatban. A török parlamentben számos kurd is van. 1991-ben Leyla Zana, az első kurd nő, akit a törvényhozó testületbe beválasztottak, beiktatása alkalmával mondott beszédét egy kurd nyelvű mondattal zárta, amelynek az volt az értelme, hogy ő bízik a török–kurd barátság lehetőségében. Ráadásul egy piros-sárga-zöld szalagot is viselt, ez a kurdok nemzeti színe. Mivel megszegte az alkotmány előírásait, rögtön bírósági eljárás indult nemcsak ellene, hanem három másik kurd nemzetiségű parlamenti képviselő, Selim Sadak, Hatip Dicle és Ohran Dogan ellen is, akik pártját merték fogni. 1994-ben 15 évi börtönre ítélték őket, majd megváltoztatták a vádat, és Leyla Zanát államterrorizmus vádjával („az Állam integritása elleni árusítás”) halálra ítélték. Az ítéletet azonban a nagy nemzetközi nyomás miatt nem hajtották végre. Időközben Leyla Zana egyre kellemetlenebb fogollyá kezdett válni a török állam számára. „Egészségi okokra” hivatkozva szabadon akarták bocsátani, de ő ezt csak azzal a feltétellel fogadta volna el, ha három társát is kiengedik. 2001. július 17-én a strassbourg-i Európai Emberjogi Bíróság is „felkérte” a török kormányt, hogy ennek a négy embernek az ügyét vizsgálják felül, de ők azóta is ott sínylődnek a börtönviszonyairól hírhedtté vált Törökország valamelyik börtönében. – Leyla Zana esete azonban nem az egyedüli. 2000 szeptemberében az Állambiztonsági Bíróság nem kisebb személyt ítélt el, mint a 76 éves Necmettin Erbakan volt miniszterelnököt, egy hat évvel korábban elhangzott beszéde miatt, amelyben az egyaránt iszlám hitű törökök és kurdok „testvéri kapcsolatát” is megemlítette az egyik mondatban.]

De lehet, hogy az olvasó is emlékszik még rá, hogy pár héttel ezelőtt a török belügyminiszter Bukarestben – mint a tévéhíradóban láthattuk – rosszállólag rótt fel román

kollégájának, hogy Romániában kurd terroristák lappangnak, terrorista voltukra pedig azt hozta fel perdöntő bizonyítékként, hogy ezek itt kurd nyelven adnak ki kulturális lapot! Követelte, hogy Románia ezeket haladéktalanul adja ki Törökországnak. Mindennek a teteje, hogy ezt Gavril Dejeu belügyminiszter nyomban meg is ígérte neki – az emberjogvédelem nagyobb dicsőségére.

Törökország ugyanis NATO-tagállam, s mivel mi most éppen oda igyekszünk, nem vagyunk finnyásak. (Vagy nem is tudjuk, mit szoktak Törökországban a *terrorista* szón érteni.) Ez a NATO-tagság az, ami miatt éppen Törökországot választottam. Nem tudom, ki hogy van vele, de én bizony semennyiért nem cserélném el a mi „szorongatott helyzetünket” az ottanival.

A nemzetmentő beszédmódra visszatérve: gondolom, most már érthetőbb valamivel a vele szembeni magatartásom. Tudom persze, hogy nem egyedül ez az oka annak, hogy a magyarok természetes szaporulata olyan alacsony. De mert ez is nagy súllyal van ott az okok közt, muszáj az ezt művelők számára – akár felhívásként is – megint idéznem a régi parancsot: Ne árts! Ha nem tudsz használni, legalább ne árts! Ha mások ártani akarnak nekünk, akkor legalább te ne árts! Jó lenne, ha ezt nagyon komolyan megszívlelnék elsősorban azok, akik a következő foglalkozások valamelyikét gyakorolják: nyilatkozó politikusok, újságírók, rádiósok, tévések, minden rendű és rangú egyházi személyek, tanárok. Mert ilyen helyekről kerültek ki az utóbbi hét évben, akik csupa jó szándékból a legtöbbet ártottak. Regék szólnak arról időnként, hogy a románok hány magyart üldöztek el ebből az országból 89 óta. De ki fogja vajon számba venni azt a jóval népesebb csoportot, amelyet ugyanebben az időszakban a magyar média üldözött el innen, az ostromállapot-hangulat állandó fenntartásával, olykor kéjelegve a kollektív mazochizmusban? Értse már meg végre mindenki, hogy ezzel nem lehet tovább felelőtlenül játszani és összevissza komolytalankodni! Ha pedig még az az 5,78% sem volna elég figyelmeztetőnek, akkor én tényleg feladom. Akkor bele kell törődnöm, hogy a magyarok idővel tényleg ki fognak pusztulni, mert nem lehet őket megmenteni a nemzetmentőktől.

S ha még mindig nem volna érthető a magatartásom, akkor hadd mondjam még egyszerúbben. Nem tudnám megmagyarázni, miért, de én nagyon szeretek magyarnak lenni. De egyedül nem tudok, és annál jobban érzem magam, mennél többen vannak még körülöttem magyarok, és mennél eredményesebbek, mennél bátrabban, mennél nagyobb hittel fognak neki kisebb vagy nagyobb céljaik véghezvitelének. Ezért leszek mindig nagyon mérges, mikor azt látom, hogy más magyarok olyasmit csinálnak vagy olyasmit beszélnek, amivel az én magyarjaim esélyeit rontják. Még ha csak egy „jelentéktelen szórványról” volna is szó. Mert azok is az én magyarjaim mind, hiszen csak azzal is, hogy vannak, segítenek nekem magyarnak lenni. Ezért szeretnék nekik én is segíteni, és ezért vitatkozunk mi most ketten, kedves Veronka: nemcsak róluk, hanem értük is.

Romániai Magyar Szó 1997. május 7.

BOZGOR

Nemrég a Szabadságban emlegette fel valaki, hogy egyes románok időnként – mint írja – „bozgornak (hazátlannak)” neveznek bennünket, most hétfőn meg a bukaresti tévé magyar adásában hallhattuk, hogy Marosvásárhelyen ismeretlen tettesek „bozgor (hazátlan)” feliratot mázoltak néhány magyar autójára. (A román feliratban a „hazátlan”-t a *venetic* „jövevény”, „jöttment” jelentésű szóval fordították le.) Ezúttal nem magát az eseményt szeretném kommentálni (azt hiszem, erre nincsen is szükség), hanem a *bozgor* szóról mondanék el inkább egyet-mást.

Nyelvészeti szempontból nézve ez a *bozgor* ritka érdekes eset. Mint a fenti példák is mutatják, a magyarok körében mondhatni általános az a hiedelem, hogy a *bozgor* azt jelenti: „hazátlan”. Márpedig ha mi, magyarok úgy tudjuk, hogy ezt jelenti, akkor számunkra – legalábbis a magyarban, kölcsönszóként – a *bozgor* nem is jelenthet mást, mint ezt. Hiszen a jelentés titka éppen ebben áll: minden szó azért jelentheti azt, amit éppen jelent (egyebet meg nem), mert mindenki azt hiszi róla, hogy azt jelenti. A *veréb* szónak például csak azért lehet „veréb” a jelentése, mert mi magyarok mindnyájan azt hisszük, hogy ennek a madárnak *veréb* a neve. S mivel a szót e hitünk szerint használjuk és értjük meg, a *veréb* szó jelentése ettől csakugyan ez lesz: „veréb”.

A dolog akkor válik érdekessé, mikor azt is figyelembe vesszük, hogy a románok a *bozgor* szó „hazátlan” jelentéséről nem tudnak. Nem is hallottak róla soha. (Kivéve talán egy-két jobban informáltat, akinek mi, magyarok már elmagyaráztuk.) Ők abban a hiszemben vannak, hogy ez a szó azt jelenti: „magyar”, csak egy kicsit csúfolódva, becsmérően, meg nem is egészen jóindulatúan mondva. És mivel mindnyájan így hiszik (már akik ismerik közülük ezt a szót, mert nem minden román ismeri), a románban ez csakugyan ezt jelenti, egyebet nem is jelenthet.

A legérdekesebb része azonban ott jön, mikor egy román azt mondja ránk, hogy *bozgor* (a maga hite szerint „magyar”-t értve rajta, persze a fentebb jelzett melléközöngével, tehát tudva azt is, hogy bennünket ezzel jól fel lehet bosszantani), mi meg azon sértődünk meg (a magunk hite szerint), hogy már megint képes volt bennünket valaki „hazátlan”-nak nevezni. Itt most már nagyon bonyolult a helyzet: a két hit (két jelentés) nem talál ugyan, de találkozik. Az illető románt nyilván nem lehet azzal gyanúsítani, hogy túlzott jóindulattal viseltetne irántunk, ha már ezzel a névvel nevez meg bennünket (bár az is lehet – magam is voltam már tanúja ilyen esetnek –, hogy csak élcélődő kedvében teszi), de az az egy biztos, hogy e szóval „hazátlannak” nem akar nevezni bennünket. Sőt igencsak el lesz képedve, ha mi azzal ripakodunk rá, hogy vegye tudomásul, nekünk igenis van hazánk, mert nem érti, hogy jön ez ide, mikor ő ennek nem állította az ellenkezőjét.

Ma már bajosan tudnánk kideríteni, ki volt az a magyar, aki a *bozgor* szóra ráfogta, hogy „hazátlan”-t jelent (azaz hogy kinek köszönhetjük ezt a félreértést). Valami tudálékos

ember lehetett, egy nem szakmabeli értelmiségiféle, annyi szent. Mert nagyon arra vall az esze járása. Ő szokta mindennek megmondani az okát meg az értelmét még akkor is, ha fogalma sincs róla. Ez a félreértés azonban más szempontból nagyon tanulságos. Általános emberi gyarlóságunk, hogy konfliktushelyzetben a másik fél gondolatát és szándékát a saját félelmeink szerint ítéljük meg. Ha nagyon félünk tőle, hogy a szomszéd leüti a tyúkot a kertben, már olyankor is biztosak leszünk benne, hogy megint a tyúkot lesi, mikor ő igazából csak kolorádóbogarat keres. Ha meg attól félünk legjobban, nehogy jöttmentnek nevezzenek bennünket, akkor előbb-utóbb biztosan kerül egy okos ember, aki „megérti”, mit is jelent „valójában” a *bozgor* szó. Így alakult ki a magyarban e szónak egy olyan jelentése, amelynek az égvilágon semmi köze az átadó román nyelvbéli jelentéshez. (Ettől nyelvészeti kuriózum ez a szó.)

De mit jelenthetett eredetileg? – kérdi erre az ember úgy, mintha ennek valami nagy jelentősége volna a mai használat (és használók!) megítélésében. Pedig ilyen szempontból az égvilágon semmi sincs. (Ha volna, akkor attól is megsértődhetnénk, ha valaki *boldog*-nak vagy *bűbájos*-nak nevez bennünket, hiszen ezek eredeti jelentése: „kába, bódult”, illetve „ártó boszorkány, varázsló”.) Születtek is jó tudálékos magyarázatok a *bozgor* eredetére. Egyik szerint 1849-ben a szabadságharc leverésére idesereglett cári csapatok harcosai állítólag összetévesztettek bennünket a baskirokkal, és így neveztek minket is, a románok meg eltanulták tőlük, kissé elváltoztatva a szó alakját. Ennek a magyarázatnak elég sok baja van. Egyik az, hogy nem világos, mikor és hogyan vehették volna kölcsön a románok olyanoktól, akikkel kapcsolatban sem igen voltak (azok ugyanis csakugyan jöttmentek voltak, mert alig jöttek meg, nemsokára már mentek is). A másik baj meg az, hogy ha a románok csakugyan eltanulták volna tőlük a *baskir* szót (ha azok egyáltalán használták ránk ezt a megnevezést, de ez is igen kétséges: nem sokat tudtak ők a mi világunkról, de azt az egyet már csak igen, hogy kik ellen harcolnak), akkor miért tartották ezt olyan nagy titokban (és egyáltalán hol tartották a szót) több mint ötven éven keresztül? Hiszen erre a szóra nincs múlt századi adatunk, bajosan lehet régebbi a 20. század elejénél, alkalmasint valamikor a tízes-húszas években keletkezett.

A másik magyarázat szerint a *bozgor* mint csúfnév a szláv (orosz?) *bez* „nélkül(i)” és *gora* „hegy”, más változat szerint *gorod* „város” szavakra volna visszavezethető, így hát mi eszerint „hegyek”, illetve „városok nélküliek” volnánk. Ezt a magyarázatot sem olyan ember találta ki, akinek bár egy kicsi érzéke is volna a nyelvi folyamatok természetéhez. Hiszen aki csúfnévet keres számunkra, annak a nyelv jobbnál jobb, szellemesebbnél szellemesebb lehetőségeket kínál (a jó csúfnév szellemes is, meg játékos is!), az ember nincsen arra rászorulva, hogy éppen ilyen sületlenséget válasszon, mint a „hegytelen” vagy „várostalan”. De még ha lehetséges volna is, még mindig nem világos, hogy egy nép miért (és hogyan) nevezne el egy másikat egy olyan nyelven, amelyet nem ismer.

De akkor honnan származik mégis a *bozgor*? Azt hiszem, sokkal egyszerűbb ennek a

magyarázata: szóvegyüléssel keletkezhetett, mégpedig úgy, hogy vége a „magyar” jelentésű *ungur* vége, az eleje meg – hogyan is mondjam ezt most szépen, úgy, hogy senki se higgye, hogy csúnyákat akarok beszélni? – a magyar *bozmeg* eleje. Nemcsak azért írtam így, mert ez talán jobban tűri a nyomdafestéket, hanem azért is, mert ezt a románok így hallják. Abban pedig, hogy a *bozgor* kialakulhatott, az is közrejátszhatott, hogy az *ungur*-nak ikerszói formája is van, az *ungur-bungur*. Ebből az *ungur* előtag semleges, az *ungur-bungur* viszont csak csúfnévi használatban fordul elő. (Gyermekkoromban engem is bosszantottak vele.) Ide már csak egy kis szellemesség és pajkos kedv kellett, a *bun-* szókezdet *boz-*ra cserélése a megfelelő magyar szó alapján, s máris megvan az *ungur-bozgor*, vagy egyenesen külön a *bozgor* (a második szótagbeli *o* az első szótagbeli *o* hatására jelenik meg).

Ezt a magyarázatot az is alátámasztja, hogy a világ minden részén előfordul, hogy egy másik népet annak valamely gyakran használt, rá jellemzőnek tartott szavával neveznek meg. Az új-zélandi maorik például a franciákat *Wiiwii*-nek hívják, mert minduntalan azt hallották tőlük, hogy *oui, oui* „igen, igen”. Főleg a hadseregben nálunk is divat volt régebben a magyarok körében a románokat *nustyu*-knak hívni (valószínűleg nem tudtak magyarul, így gyakran kénytelenek voltak azt mondani: *nu știu*, azaz „nem tudom”). Úgy látszik, a románok a *boz(meg)* használatát tartották ránk igen jellemzőnek, és hát ha őszinték akarunk lenni, alighanem volt is rá okuk, hiszen Kolozsvári Grandpierre Emil évekkel ezelőtt meg is írta egy szellemes jegyzetben – az utca nyelve kapcsán –, hogy nemcsak Basic English van ám, ami az angol nyelv nagyon leegyszerűsített változata, hanem Basic Magyar is, amely még a Basic Englishnél is egyszerűbb, mert egyetlen igével beéri. (Gyengébbek kedvéért: azzal, amelyik a *Basic* szóban magyarosabb olvasat szerint benne is van.) Ráadásul a *bozgor*-ban a *boz-* egy olyan jelentéskörből származik, amely nagyon is talál a csúfolódási szándékhoz. Így ezt a magyarázatot nemcsak nyelvészeti, hanem (szociál)pszichológiai tényezők is valószínűsítik. Igazából nagyon is emberi dolog ez, tiszta kár, hogy szellemességét, játékosságát és humorát mi nemigen tudhatjuk érdeme szerint méltányolni, mert pechünkre éppen bennünket csúfolnak vele.

Szabadság 1997. augusztus 15.

(Ahogy ma látom)

Ezt az írást azért a Szabadságban közöltem, nem pedig valamelyik nyelvészeti folyóiratban (pedig egy kicsit másképp megírva ott is lehetett volna), mert talán segíthet az embereknek megérteni, hogy csakugyan létezik olyasmi, amit a konfliktustipológiában félreértésből származó konfliktusnak hívnak. Ha meg ezt megértik, talán könnyebben napirendre térnek fölötte, ha valaki lebozgorozza őket, mert legalább nem gondolják úgy, hogy már megint hazátlannak nevezett bennünket valaki. Persze az lenne a legjobb, ha a bozgorozás teljesen kimenne a divatból. Bizzunk hát benne, hogy mire ott fogunk tartani, hogy egyetlen magyar ember sem fogja soha oláhoknak nevezni a románokat, akkorára a

román nyelvben is elavult archaizmussá válik a *bozgor* szó!

MÓDOSÍTÓ JAVASLAT A STÁTUSTÖRVÉNYHEZ

Kezdem azzal, hogy magam is fel tudom mérni, mennyi esélye lehet annak, hogy egy agyonvitatott és megszavazott törvényt az én javaslatomra újratárgyaljanak és módosítsanak: alig valamivel több, mint nulla. Ez nemcsak gyakorlati okok miatt (idő, procedúra stb.) ennyire valószínűtlen, hanem már csak azért is, mert politikust én még nem láttam olyat, aki egy nap azzal állt volna ki a választópolgárok elé, hogy: „Bocsánat, tisztelt hölgyeim és uraim, tévedtünk, kezdjük előlről az egészet!” (Lehet persze, hogy volt már ilyen a világtörténelemben, csak én nem figyeltem oda abban a ritka pillanatban.) A politikus ilyenkor sem mer mondani, mikor pedig maga is tudván tudja immár, hogy igazából ezt kellene tennie. Attól fél, hogy ez árthatna a tekintélyének, meg tán pártja választási esélyeit is rontaná. Márpedig akkor inkább úgy kell hagyni, még ha napnál világosabb is, hogy valami végzetesen el van benne rontva. A politikus nem tarthatja a maga dolgának az olyan bajok utólagos jóvátételét, amelyeknek gondos megtervezésében neki is szerepe volt. Az ő dolga ilyenkor a szerecsenmosdatás: addig kell magyaráznia és védenie körömszakadtáig a maga igazát, míg csak el nem hiszi maga is, hogy ami feketének látszik, az tulajdonképpen fehér.

A státustörvény alapján véve nem rossz törvény. Fontos is. Csak örülhetünk neki, hogy a magyar kormány megpróbál törleszteni valamit tartozásaiból. Örömünk pedig még nagyobb is lehetne, ha egyszer eljuthatnánk oda, hogy erről az egész problémáról úgy kezdjenek végre beszélni, hogy a magyar adófizető a nekünk szánt kedvezményekben ne valami jótékony humanitárius segítségnyújtást lásson (az ilyen most Afganisztánba kell küldeni, nem nekünk), de ne is csak a nemzeti egység szimbolikus kifejezését és megélését (hiszen ezt így esetleg túl költséges mulatságnak találná), hanem értse meg világosan, hogy ezzel Magyarország tulajdonképpen visszatérít nekünk valamit, amit korábban mi adtunk neki (kollektíve érve persze, nem személy szerint). Mert gondoljuk csak meg, hogy csupán az utóbbi 15 évben hány szakembert kapott tőlünk készen Magyarország, a szakképzett munkásoktól az orvosokig, mérnökökig és egyetemi tanárokig! Ezek munkájukkal mindannyian Magyarországnak hajtottak és hajtának hasznot, felnevelésük, taníttatásuk és szakképesítésük pedig egy fillérébe se került a magyar államnak. Ha csak ezt adjuk is össze, hogy mennyibe került volna, egyébről meg nem beszélünk, már az is tetemes összeget tesz ki. Szerintem legfőbb ideje, hogy ezt egyfajta visszatérítendő kölcsönként fogjuk fel (ha már így beleértük magunkat a piacgazdaságba).

A törvény tehát alapjaiban nem rossz. De vannak olyan részletei, amelyekről már most látni lehet, hogy a végrehajtás során nemcsak az emberek kerülhetnek nagyon kellemetlen helyzetbe miattuk, hanem egyenesen világraszóló botrányokra lehet számítani. (Nem túlzás, a *világraszóló*-t is szó szerint tessék érteni!)

Kezdem a kisebbikkel. A szöveg szerint a törvény hatálya kiterjed – jól figyeljük meg!

– a törvényben felsorolt, Magyarországgal szomszédos államokban élő minden „nem magyar állampolgárságú, magát magyar nemzetiségűnek valló személyre”, aki „a) magyar állampolgárságát nem önkéntes lemondással vesztette el, továbbá b) nem rendelkezik állandó magyarországi tartózkodásra jogosító engedéllyel”. Jobban szerettem volna, ha inkább a határon túli „magát magyar nemzetiségűnek valló *vagy nem magyar nemzetiségű, de magyar anyanyelvű*” személyekre vonatkozna. Nálunk Romániában például az 1992-es népszámlálás során 1 624 959 személyt írtak össze bevallás alapján magyar nemzetiségűként, ebből azonban csak 1 590 290 magyar anyanyelvű is egyben (ez 34 669 nem magyar anyanyelvű, de magát attól még meggyőződéssel magyarnak tartó embert jelent), magyar anyanyelvű személyt viszont összesen 1 639 135-öt találtak, ami azt jelenti, hogy 48 845 ember nem magyar nemzetiségű, de magyar anyanyelvű. A magyar nemzetiségű és/vagy magyar anyanyelvűek száma tehát összesen 1 673 804. Nem értem, hogy ezt a majd 50 000 embert miért kellene eleve kirekeszteni a törvény biztosította kedvezményekből, mikor pedig mindegyikük a magyar anyanyelvűek táborát szaporítja egyvel. Márpedig a magyar nyelvről úgy tudjuk, hogy nemzeti létünk egyik (sokak szerint a legfontosabb) alapja. Ha ezek az emberek mind „jól jönnek” nekünk olyankor például, mikor magyar gyerekeink számára a szükséges osztálylétszámot kell biztosítani, akkor bizony nem illő dolog, hogy mikor viszont ők is nyerhetnének valamit, örölk megfeledkezünk. De különben is: vannak itt Erdélyben például olyan magyar anyanyelvű örmények, akik a magyar kultúráért és tudományosságért jóval többet tettek, mint sok magyar. Miért ne részesülhetnének ők is a kedvezményekben, illetve pontosabban: miért kell nekik más nemzetiségűnek vallaniuk magukat, mint aminek esetleg egyébként vallanák, ahhoz, hogy élvezhessék a törvényben felsorolt kedvezményeket?

A nagyobb baj azonban ott kezdődik, mikor esetenként el kell dönteni, hogy ki is hát az, akit a törvényben felsorolt kedvezmények megilletnek. De konkrétan ám, nem általában, mert úgy könnyű. Az ördög ugyanis a részletekben lakik, meg a konkrétumokban, és hogy mennyire ott lakik, az akkor fog majd kiderülni, mikor valakinek hivatalos ajánlással, aláírásával, pecsétjével kell majd igazolnia, hogy konkrétan Pista vagy Mariska magyar-e csakugyan, vagy csak úgy mondja. A magyar országgyűlés nem tudta megmondani (alighanem szerencsénkre!), mik lehetnek ennek a kritériumai (illetve a lényegét megmondta világosan – „magát magyar nemzetiségűnek valló” –, de mintha nem bízna egészen benne, hogy ez elég, és további feltételeket is szükségesnek tartana), és az egészet úgy vélte megoldhatónak, hogy belefoglalta a jogszabályba az ajánló szervezeteket is. Hadd viaskodjanak ők az ördöggel! Így ennek a hálátlan feladatnak minden felelőssége rájuk van áthárítva. Nem tudom, hogy a magyar honatyák miből gondolták, hogy ezek ezt könnyebben el tudják majd dönteni.

Az ajánló szervezetek miatt már eddig is nagy kellemetlenségek támadtak. Románia esetében még azt sem lehet tudni, kiknek az ajánlásait fogják majd a magyar hatóságok

mérvadónak tartani. Az RMDSZ és az egyházak nagy versengésben vannak egymással, mindegyik magának szeretné megszerezni ezt a jogot. Ahogy elnézem ezt a kiábrándító, tekintélyromboló küzdelmet, egyre inkább az az érzésem, hogy ezeknek a jámboroknak fogalmuk sincs, miért harcolnak olyan hevesen. Hiszen ha volna, akkor nem ezért nem lenne még mindig eldöntve, melyik legyen a hiteles ajánló szervezet, hanem azért, mert semennyiért sem akarná senki elvállalni. Most alighanem mindkét fél inkább csak azt az oldalát nézi a dolognak, amelynek alapjában az a régi elv áll, miszerint Krisztus koporsóját sem őrizték ingyen. Ilyen ügyek érdekében nagy pénzeket lehet megmozgatni, nem mindegy tehát, hogy ki nyeri el ezt a megrendelést.

Az ajánló szervezet létének viszont egyedül az adhat értelmet, ha megszűri az igénylőket. Hogy megdolgozott a pénzéért, azt minden ajánló szervezet csak egyféleképpen igazolhatja: úgy, hogy csakugyan szűr. Egyes kérelmezőknek ad ajánlást, másokat meg elutasít. Ha senkit sem utasít el, akkor a rengeteg pénzt kidobtuk az ablakon. Pontosabban: odaadtuk valakinek, aki azt nulla hatékonysággal költi el. Muszáj tehát szűrni, muszáj lesz bizonyos embereket elutasítani, különben a megrendelő másra bízta a feladatot.

És itt kezd győzelmesen vigyorogni az ördög. A dolog eddig, míg csak elméletileg kellett róla beszélni, azért tűnt olyan egyszerűnek, mert mindig úgy tették fel a kérdést: hogyan lehet azt eldönteni, hogy *kinek kell ajánlást adni*? A válasz pedig mindig valami elképesztő naivságra vallott, bárhonnan jött is: hát ezt nem nehéz megállapítani, hiszen ha az illető tud magyarul, ha tagja valamelyik történelmi egyháznak, ha ... Sancta simplicitas! (Avagy itt inkább: Sánta szimplicitás!) Próbáljuk már meg másképp tenni fel a kérdést! Kérdezzünk úgy: milyen „objektív kritériumok” alapján állapítjuk meg azt, hogy *kit kell elutasítani*? És itt ne érjük be azzal, hogy hát az látszik, mert nem látszik. Márpedig ezeket a kritériumokat világosan meg kell fogalmazni még az alkalmazás előtt, hiszen ezek nélkül neki sem lehet fogni semminek.

Tegyük fel, hogy jelentkezik valaki, és előadja, hogy ő magyarságát igazoló ajánlást szeretne kapni a magyar igazolvány megszerzéséhez, mert ő magyar, és ehhez neki mint romániai magyarnak a törvény szerint joga van. Rámeredünk csodálkozva: de miért beszél akkor románul? Mert magyarul nem tud, román az anyanyelve. Megkérdezzük, hová valósi. Vrancea megyei. Tehát nem is erdélyi. Hát a felekezete? Ortodox. Azt hiszem, a várható folytatás itt az, hogy az egyházi vagy RMDSZ-alkalmazott gondosan feljegyezi ezt az esetet a külön listára, hogy alkalomadtán bemutathassa, hogy azért nem hiába veszi ő fel a fizetését, utasított ő el szép számban embereket. Mint például ezt is. Hiszen ha nem is erdélyi, magyarul se tud, ráadásul még ortodox is, akkor világos, hogy ő nem magyar, ő csak hiszi azt, hogy magyar. De mi tudjuk, hogy nem az, hiába hisz ő akármit magáról.

Persze elég kicsi annak a valószínűsége, hogy ilyen kérelmező jelentkeznek. De elvileg nincs kizárva. Vrancea megyében ugyanis az 1992-es népszámlálás során igenis összeírtak 153 magyart, ezek közül 50 román anyanyelvűnek, 42 ortodox vallásúnak mondta magát.

Kívülről nézve könnyen azt hinné az ember, hogy ha valaki román anyanyelvű és ortodox, akkor a magyarsága sem lehet igazi. De gondoljuk már meg jobban! Ha egy ilyen ember Vrancea megyében a népszámláláskor egy olyan kisebbséghez tartozónak vallja magát, amelyet a saját anyanyelvén írott lapokban inkább folyton szidnak, semmint dicsérnek, amelybe bárki bármikor büntetlenül beletörölheti a lábát, amelyről tehát maga is jól tudja, hogy ahhoz tartozni inkább hátrányt jelent, mint előnyt, akkor vajon van-e a földkerekségen olyan ember (vagy olyan RMDSZ vagy egyház), akinek joga lenne ezt a bevallott odatartozást megkérdőjelezni? A 92-es romániai népszámlálásnak nem tartozott az alapelvei közé az, hogy ahol lehet, a nem románok számát növelje, sőt a gyakorlatban inkább fordítva volt, de azt még a népszámlálási biztos sem merte megtenni (az ajánló szervezet hivatalnokának viszont ez előírás szerinti kötelessége lesz!), hogy ezt az embert a „nyilvánvaló objektív kritériumok” alapján megpróbálja lebeszélni magyarságáról! Mert azt még ő is tudta, hogy az ember nemzetisége szerint az, aminek hiszi magát. Ezt pedig egyes-egyedül tőle lehet megtudni. Az illető ebben nem tévedhet, hiszen nemcsak arról van itt szó, hogy azok vagyunk, aminek hisszük magunkat, hanem arról is, hogy mindnyájan attól vagyunk azok, amik vagyunk, hogy annak hisszük magunkat. Olyan tehát sem elvileg, sem gyakorlatilag nem lehetséges, mert fából vaskarika lenne, hogy valaki csak higgye magáról, hogy magyar, pedig igazából nem az.

Az ajánló szervezetnek tehát nincs is más lehetősége, csak az, hogy kivétel nélkül mindenkinek adjon ajánlást, aki magyar nemzetiségűnek vallja magát. Erre különben a törvény szövege is kötelezi. Nézzük csak meg újra: „nem magyar állampolgárságú, magát magyar nemzetiségűnek valló személy”! Itt semmi egyéb feltétel nincs megszabva a két fentebb idézett, teljesen más jellegűn kívül! (Ezek után enyhén szólva feltűnő, hogy a Magyar Állandó Értekezlet – amint ez a 2001. október 26-i Zárónyilatkozat mellékletéből kiderül – máris „szükségesnek ítéli, hogy a végrehajtási rendeletek megalkotása során a törvény jogalanyainak meghatározásában vegyék figyelembe az alábbi szempontokat: magyar igazolványt kaphat az a magát magyarnak valló személy, *aki tud magyarul, illetve a) valamely bejegyzett magyar szervezet nyilvántartott tagja, b) valamely egyházi nyilvántartásban magyarként tartják számon, c) az állampolgársága szerinti állam magyarként tartja nyilván*”. Amit kiemeltem, az már többlet a jogszabályhoz képest, így az a különös helyzet állhat elő, hogy addig keresik az alkalmazáshoz az „objektív kritériumokat”, míg a végén a végrehajtási rendeletek tulajdonképpen más jogalanyokat határoznak majd meg, mint a jogszabály!)

Ha az ajánló szervezet bárkit is elutasít, az világraszóló botrány. Ha például én lennék az a vranceai ember, én bizony meg sem állnék a Helsinkii Bizottságig, Strasbourg-ig, Hágáig, és mindenütt elpanaszolnám, hogy valaki felül akarja bírálni azt, amit én a saját nemzetiségi hovatartozásomról állítottam. És mindenütt százszázalékosan nekem adnának igazat. Ha jól meggondoljuk, már az is bőven elég világraszóló botránynak, hogy egy európai

parlament (amelyben egyébként minden párt elfogadja és fennen hangoztatja a szabad identitásválasztás jogát!) olyan törvényt szavaz meg, mégpedig elsőprő 93%-os többséggel, amelynek értelmében az ember ilyen opcióját másvalakinek kell igazolnia. Mert ha igazolhatja, akkor felül is bírálhatja. Márpedig ennek az elvnek az elfogadása (akár ha implicit formában is) a történelem olyan sötét korszakait idézi emlékezetébe az embernek, amilyenre nem hiszem, hogy igazából vágyánk. Jusson csak eszünkbe a két világháború közötti Romániában gyakorolt névelemzés, amikor ha egy magyar embernek román eredetű vagy annak (is) nézhető családneve volt, minden tiltakozása ellenére románnak nyilvánították, és megtiltották neki, hogy gyerekeit magyar iskolába írassa. Ők ugyanis jobban tudták, milyen nemzetiségű az illető, mint maga a szenvedő alany. Vagy gondoljunk arra, hogyan hurcolták el 1942-ben a bözödújfalusi székelyeket az auschwitzi gázkamrákba egy „objektív kritérium”, a szombatos vallás alapján: hiába mondták szegények, hogy ők székely magyarok, mert a csendőr jobban tudta, hogy ők zsidók.

Ha viszont az ajánló szervezet senkit sem utasíthat el, aki egyszer magyarnak vallja magát, ha tehát nem szűrheti az igénylőket (mert jaj neki, ha megpróbálja), akkor meg mi szükség van rá egyáltalán? Miért nem lehet ezt sokkal egyszerűbben úgy megoldani, hogy ha én magyar igazolványt szeretnék kapni, akkor elmegyek szépen egy ezzel foglalkozó magyarországi irodába (egy ilyen működhet a magyar konzulátuson is), ahol ünnepélyesen kijelentem, hogy én magyar nemzetiségű vagyok, alá írom, átadom a szükséges iratokat, és ezek alapján ott helyben kiállítják nekem a magyar igazolványt? Miért kellene ehhez még egy ajánló szervezet igazolása is? Miért nem hiheti el nekem ezt a nyilatkozatomat egy magyarországi iroda ugyanúgy, ahogy az ajánló szervezet kénytelen elhinni? Hiszen az sem vehet figyelembe más kritériumot, csak azt az egyet, hogy én mit mondtam erről! Mitől hitelesebb az ajánló szervezet véleménye az én nemzetiségi hovatartozásomról, mint az én véleményem? (Szó ami szó, azon pecsét is van, ami meg az én számon jön ki, azon sajnos nincs.)

Hogy esetleg hátha csak hazudok, mert nagyon kecséget engem a kedvezmény, és ezért magyarnak mondom magam akkor is, ha egyébként nem úgy gondolom, és nem is aszerint élek a világon? Bizony megtörténhet. Nyilván az ilyenek kiszűrésére találták ki elsősorban az ajánló szervezeteket. De hogyan tudhatná ezt egy ajánló szervezet megállapítani? Hazugságotektort szereltet fel az irodáiba? Lehallgató-készüléket a gyanús személyek lakásába, hogy kifütleje, mit mondanak erről egymásnak? Hogy lesz ez?

Azt hiszem, sehogy. Számolni kell vele, hogy igenis lesznek ilyen esetek, ha nem is olyan nagy számban, mint egyesek gondolják. Ezt egyszerűen nem lehet elkerülni. Nemkivánt velejárója egy jó szándékú intézkedésnek. Collateral damage – ahogy a politikus urak mondják mostanában. Az ilyenek kiszűrésére azonban az ajánló szervezeteknél sokkal hatékonyabb szűrőt is lehetne alkalmazni, éspedig olyat, amely nem aláz meg senkit, nem is etnikai alapú, és nem is diszkriminál. A nem magyarok számára a legnagyobb csábítást

nyilván a magyarországi munkavállalás lehetősége fogja jelenteni, ez lesz az, amiért egyesek esetleg még arra is képesek lesznek, hogy hazugságra vetemedjenek. (Mert azt nehezen hiszem, hogy valaki csak azért hazudná, hogy ő magyar, hogy ingyen olvashasson az Országos Széchényi Könyvtárban.) A munkavállalást viszont simán hozzá lehetne kötni a nyelvtudás feltételéhez. (Ha rajtam állna, én ezt a kérdést mindenestül el is hagynám a státustörvényből, hiszen ez egy másik jogszabályra tartozik, mégpedig a külföldiek magyarországi munkavállalásáról szólóra, amely viszont igenis tartalmazhatná, hogy a munkaadó feltételként szabhatja meg a magyar nyelv ismeretét – és ugyanakkor határozottan megtiltaná az etnikai hovatartozás szerinti diszkriminatív szelekciót.) Hiszen ahhoz, hogy valaki megfelelően tudjon dolgozni valahol, először is értenie kell pontosan, mi a feladata, kell tudnia beszélni a munkaadóval és munkatársaival. Aki nem tud magyarul, annak – a különleges esetek kivételével – el lehet utasítani a pályázatát. (Ebben az esetben tehát a magyarul nem tudó vranceai magyar ember is kaphatna magyar igazolványt, de munkát Magyarországon csak akkor, ha találna egy olyan munkaadót, akit a nyelvtudás nem érdekel.) Azt pedig, hogy tud-e magyarul vagy nem (az ehhez szükséges szinten), nem nehéz megállapítani. Ettől az alapszabálytól csak különleges esetekben kellene eltérni, például ha a munkaadó (esetleg maga is nyugati cégtulajdonos) azt mondja, hogy az ő magyarországi alkalmazottai tudnak németül, tehát az ő németországi embere akkor is jöhet Magyarországra dolgozni, ha nem tud magyarul.

És ezellen senkinek nem is lehetne semmi kifogása, hiszen egyrészt bevett nemzetközi gyakorlat, hogy a külföldi munkaerő-toborzás során a munkáltató feltételként szabja meg a nyelvtudást, másrészt ezt sokkal nehezebb lenne diszkriminatív intézkedésnek minősíteni, mint az etnikai hovatartozás szerinti szelekciót, hiszen egy nyelv megtanulására elvileg bárkinek megvan a lehetősége. Azt hiszem, ha ez lenne a szabály, akkor a státustörvény kedvezményeit jogtalanul igénybe venni szándékozók száma rögtön elhanyagolható mennyiségre apadna magától. (Ha pedig mégis lenne egypár nem jogszerűen kedvezményezett, az ilyenekre fordított költségek messze nem tennének ki annyit, amennyibe az ajánló szervezetek működtetése kerül.) Így nem valami rossz ízű rendelkezés által, hanem úgyszólván magától oldódna meg, hogy például az erdélyi munkavállalók legnagyobb része magyar legyen, hiszen jelenleg a magyarul tudó románok meglehetősen kevesen vannak, és azok sem mind akarnak Magyarországon dolgozni.

De lenne ennek további kedvező hatása is. Ha ugyanis így működne a dolog, akkor a Magyarországon dolgozni óhajtó románnak nem az lenne az első kérdése, hogy az ajánló szervezetek melyik irodájában kell kevesebb csúszópénzt adnia egy ajánlásért, hanem az, hogy hol lehet olcsón, könnyen és gyorsan megtanulni magyarul. A magyar nyelvtudás iránti érdeklődés növekedése egyben általában is emelné a magyar nyelv presztízsét Magyarország határain túl, ami viszont az ott élő magyarok körében is kedvezően befolyásolhatná például az anyanyelvű iskola választását. (Én nyelvész vagyok, mégis – vagy tehát? – ki kell

ábrándítanom azokat, akik azt hiszik, hogy egy nyelv presztízse olyasmiken múlik, mint például hogy vannak-e annak ezeréves nyelvemlékei vagy gazdag költészete. Ez is számíthat valamit, de az emberek nagyon is praktikusán inkább azt nézik, mi hasznuk lesz nekik abból, ha ezt a nyelvet is ismerik. És annak lesz nagyobb a presztízse, amelyiket inkább megéri ismerni.) Ha arra gondolunk, hogy az angolt valamivel többen beszélik szerte a világon, mint a magyart, s a British Council mégis hatalmas összegekkel ösztönzi az angoltanulást a világ minden sarkában, akkor talán könnyebben megértjük, hogy bizony az ilyesmi is lehet nemzeti érdek, amibe érdemes befektetni, esetünkben annál is inkább, mert a Magyarországgal szomszédos államokban a magyar nyelv presztízisének növekedése az ott élő magyarok nyelvi asszimilálódásának megállításában is nagyon fontos tényező lenne.

Ezek után gondolom, világos, mi lenne a módosító javaslatom: vegyék elő még egyszer ezt a törvényt, gondolják át újra, javítsanak rajta ott, ahol szükségesnek látszik, és okvetlenül hagyják ki belőle mindenestül az ajánló szervezeteket. Sokkal egyszerűbb lesz az eljárás, a költségek is lényegesen lecsökkennek, és a törvény is sokkal kevesebb vitára adhat alkalmat a nemzetközi politikában is. Hogy akkor viszont nekem Magyarországra kell értemennem, ha meg akarom kapni a magyar igazolványomat, míg az ajánló szervezettől ezt itthon is beszerezhetném? De hiszen ahhoz, hogy a kedvezményeket igénybe vegyem, nekem mindenképpen oda kell mennem! És melyik egyszerűbb? Egyik változat: beadom kérelmemet az ajánló szervezethez, megvárom, míg elég ilyen összegyűl, mikor is az egészet elviszik Budapestre, és átadják az elbíráló hatóságnak, ahol azt a töméntelen mennyiségű kérelmet egyenként elbírálják, utána kiállítják a magyar igazolványomat, visszaküldik az ajánló szervezetnek, amely aztán értesít engem, hogy átvehetem, hacsak el nem felejtí. Ez minimum egy fél év. Másik változat: nekem holnapután olvasnom kellene valamit Debrecenben az egyetemi könyvtárban, jól fogna, ha már lenne magyar igazolványom. Tehát ma elviszem a szükséges iratokat, holnap a debreceni irodában kiállítják nekem az igazolványt, és holnapután már használhatom is. Ennyi.

És még valami, ami tán szintén számít, bár efelől nem vagyok egészen meggyőződve. Mert a politikában az ilyesmi nemigen szokott számítani. Ha az illetékesek megfogadnák ezt a javaslatomat, nem kellene annyi embert méltatlan, kínos és megalázó helyzetbe hozni. Én több mint ötven esztendeje járok-kelek e világ ilyen szempontból nem is akármilyen részén, és ezalatt még egyszer sem fordult velem elő, hogy valaki ne hitte volna el egyetlen szavamra, hogy én magyar vagyok, ha azt mondtam. Rémálmomban sem gondoltam volna soha, hogy egyszer megeshet rajtam az a gyalázat, hogy ha erről nem viszek mástól egy igazoló ajánlást, ezt valaki ne akarja nekem elhinni. Mégpedig Magyarországon. Az anyaországban, ugye ...

Élet és Irodalom 2001. november 23.

Szabadság 2001. december 4.

Státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika. Szerk. Kántor Zoltán. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2002. 336–342.

(Ahogy ma látom)

Ez a törvény nagyon jó példája annak, mi lesz abból, ha egyszerre több bőrt akarunk lehúzni egy rókáról. Ennek ugyanis több célja is volt egyszerre, és a végén az egyik akadályozta a másikat.

Az egyik célja az volt (mert azt azért mégsem hiszem, hogy csak úgy tűnt), hogy bizonyos kedvezményekkel és anyagi támogatással segítse a Magyarországon kívüli magyarokat abban, amiben ez lehetségesnek látszott. Ezeknek az embereknek legalábbis egy része erre csakugyan nagyon rá is volt szorulva. Ez tehát egy nagyon szép cél volt, és, mint meg is írtam, még csak méltánytalan sem lett volna egészen.

A másik cél azonban már politikai volt, ami azt jelentette, hogy megalkotói nemcsak a megsegítendő emberek hasznát keresték vele, hanem a magukét is. Ez a haszon politikai tőke formájában lett volna elérhető. Mivel pedig a politikai tőke igencsak vonzó bármely párt számára, érthető, ha ennek érdekében a más jellegű célok tényleges megvalósítását már nem is mindig tartják a legfontosabbnak, illetve másodrendűvé válik, hogy azzal és főleg az emberekkel mi lesz.

Ezt a tőkét pedig biztosabban megszerzik, ha valami olyasmit is hozzáadnak, aminek alapján aztán hangzatos reklámbeszédekben lehessen majd világgá kürtölni, olyan hangosan, hogy fél Európa attól visszhangozzék, hogy történelmi jelentőségű eseménynek vagyunk éppen tanúi, amelyre minden magyar már több mint nyolcvan esztendeje epekedve vár, és amitől mostantól kezdve minden megváltozik. Az emberek tényleges megsegítése azonban abból a nézőpontból önmagában nemigen tűnt alkalmasnak erre, hiszen a pártpolitikai észjárás számára az ilyesmi – ahogyan azt fentebb a „Neptun-ügy” elemzése kapcsán már megtanulhattuk – „nevetséges tét”), így lett ennek a törvénynek egy harmadik célja is, amely abban a szélteben hangoztatott kijelentésben fogalmazódott meg, hogy ez a törvény végre, Trianon óta először, megvalósítja a magyar nemzet határok fölött átívelő újraegyesítését, és ennek jogi formát is ad. (A tisztesség úgy kívánja, hogy azért tegyem hozzá: ez azonban már nem egyetlen pártnak volt a találmánya, hiszen ebben a Magyarországgal szomszédos országok magyar politikusainak is jócskán megvolt a maguk szerepe, mert politikusként ők is ugyanazon észjárás szerint gondolkoznak.)

Ez a három cél aztán folyton keresztezte egymást, így végül is egyik sem tudott tisztán és egyértelműen megvalósulni. (A harmadik természeténél fogva eleve olyan volt, hogy nem is tudhatott.) Ha ugyanis ennek a törvénynek csak az az egy célja lett volna, amit elsőként említettem, akkor sokkal praktikusabb formáját is ki lehetett volna találni az alkalmazásának, olyat, amelyben a rászorulóknak a legkevesebb bonyodalommal juthassanak hozzá ahhoz, amit nekik adni akar a magyar állam, és jussanak is hozzá csakugyan.

Kezdem az oktatási támogatással, amit én az egész törvényben az emberek számára a legfontosabbnak tartok (figyelembe véve nemcsak azt, hogy hány embernek jelenthet ez nagy segítséget, hanem azt is, hogy hány van ezek közül erre nagyon is rászorulva, és nem utolsósorban azt is, hogy ennek milyen pozitív hatása lehet az iskolaválasztásra). Ezt sokkal egyszerűbben is meg lehetett volna oldani, ha csakugyan az volt a cél, hogy a gyerekeiket magyar nyelven taníttató emberek anyagi nehézségein könnyítsenek. Még státustörvény sem kellett volna hozzá, sőt úgy még sokkal könnyebben és biztosabban is működött volna, mint azzal: egyszerűen létrehoztak volna egy alapítványt, vagy akár a már meglévők közül használták volna fel erre például az Iskola Alapítványt, és hírül adták volna, hogy akinek magyar tannyelvű iskolába vagy tagozatra jár a gyereke, töltsön ki egy pályázatot az illető alapítványnál, mellékeljen egy bizonyító iratot arról, hogy a gyerek tényleg oda jár, és ott csakugyan magyar nyelven tanul, a pályázat elbírálásához pedig még csak a kuratórium összehívását sem kellett volna kivárni, hiszen azt a felmutatott iratok alapján az átvevő személy is el tudhatta volna dönteni, hogy jogosult-e az illető erre a támogatásra, vagy nem, és ha igen, már folyósítani is lehetett volna, ahogy megjön a pénz. Ez pedig így minden további bonyodalom nélkül, zavartalanul működhetett volna, mert ebbe senki az égvilágon nem szólhatott volna bele, hiszen az bármely alapítványnak kizárólagos joga, hogy saját belátása szerint döntse el, kinek mire ad pénzt, ha ad, ehhez tulajdonképpen az illető országok kormányainak semmi közük, hiszen ez nem olyan természetű dolog, amit az állambiztonsággal vagy ilyesmivel bármiféle kapcsolatba lehetne hozni, hogy arra hivatkozva az alapítványnak ezt a tevékenységét megpróbálhassák megakadályozni.

Ha csakugyan kizárólag a segítségnyújtás tiszta szándéka lett volna az egyetlen cél, ez bizonyára pontosan így is történt volna, hiszen annyira kéznél van mint lehetőség, hogy még gondolkozni sem kell rajta sokat. Csakhogy a politikai cél ezt rögtön keresztelte. Nagy tőkét ugyanis csak akkor lehet belőle kovácsolni, ha valamivel bizonyítani lehet, hogy ez csakugyan nagyon fontos, korszakalkotó lépés volt. Ez pedig a sok beszéd mellett leginkább az igényelt magyar igazolványok nagy számának felmutatásával tűnt elérhetőnek. Tehát rögtön úgy szabályozták a dolgot, hogy az oktatási támogatáshoz nem elég az, ami pedig normálisan tökéletesen elég kellene legyen, hanem kikötötték, hogy ezt a támogatást csak az veheti igénybe, akinek magyar igazolványa is van. Hogy ehhez miért kell okvetlenül magyar igazolvány is, azt én nem is tudom felfogni, hacsak az említett politikai célt nem veszem számításba.

Komoly érvnek látszik a magyar igazolvány szükségessége mellett az, hogy a kedvezménytörvénnyel biztosított támogatásokat csak magyarok vehetik igénybe, a magyarságot pedig igazolni kell valamivel. De hát nem elég az igazolásnak, hogy valakinek magyar iskolába jár a gyereke, amiről ráadásul még pecsétes papírt is tud hozni? Nem. Mert hátha szlovák az illető, vagy román, sőt még a felesége is az, csak a gyereket járattja magyar iskolába! Ó, pártpolitikai észjárás! Hány ilyen román lehet ma vajon Romániában? Ha én

látnék már egyszer egy ilyet, azt mondanám, hogy az kétszeresen megérdemelné a támogatást! Igen, de mi lesz, ha akkor minden cigány magyar iskolába adja a gyerekét, csak hogy hozzájuthasson a támogatáshoz? Hát mi lenne vajon? Először is: baj lenne, hogy oda adja, nem románba? Pláne ha még magyar is az anyanyelve! Másodszor: honnan tudom én azt, hogy vajon nem éppen annak a három cigány gyermeknek köszönheti hét magyar, hogy anyanyelvén tanulhat, de még a magyar tanító néni is, hogy állása van, mivel önélkülük nem lenne ki az osztálylétszám? (Arról már nem is beszélve, hogy így teljesen egyértelmű lenne az is, hogy ki is jogosult hát valójában például a taneszköz-támogatásra: bárki, akár magyar, akár nem, ha egyszer magyar iskolába járattja a gyerekét. A törvény 14. §-ának 2. bekezdése azonban azt mondja, hogy jogosult erre „az e törvény hatálya alá tartozó [tehát magyar igazolvánnyal rendelkező – Sz. N. S.] szülő, aki saját háztartásában nevelt kiskorú gyermekének taníttatásáról a lakóhelye szerinti szomszédos állam területén működő oktatási intézményben magyar nyelven gondoskodik”. Pedig attól, hogy egy szülő éppen magyar nyelven gondoskodik olyankor, mikor ő egy ilyen oktatási intézményben van, a gyereke még nyugodtan járhat román iskolába is, hiába van pedig neki magyar igazolványa!)

Csak hogy ez már mind hiábavaló beszéd, a törvény törvény. Akik pedig megalkották, azoknak mindez nem nagyon fontos, csak az, hogy minél többen igényeljük a magyar igazolványt, még ha ez a szabályozás egy kicsit a zsarolásra emlékeztet is, lévén az oktatási támogatás minden kedvezmény között a legvonzóbb. Így aztán az egésznek elhúzódott az alkalmazása, és sok helyen még mindig húzódik, mert az embereknek ugyan nagyon jól jönne, számítanának is rá, de hát ki kell várni, míg előbb a magyar igazolványhoz hozzá tudnak jutni, egyéb várakozásról nem is beszélve.

Ha pedig mindezt figyelembe vesszük, akkor már nem egészen praktikus az sem, amit az itt kommentált írásomban javasoltam, hogy tudniillik a Magyarországon igénybe vehető kedvezmények esetében csakugyan szükséges magyar igazolványt hosszú bürokratikus eljárások nélkül ott helyben lehessen kiváltani. Abban az esetben ugyanis ennek a sok szülőnek oda vagy a kolozsvári konzulátusra kellene utaznia, hogy megszerezze. Így aztán most messziről úgy látszik, hogy a státusirodákat mégiscsak az emberek érdekében hozták létre, mert különben a szülők sokkal nehezebben juthatnának hozzá az oktatási támogatáshoz! Pedig az embereknek az volna az igazán könnyű, ha ez nem is volna igazolványhoz kötve. Ez pedig semmi más nem múlt, csak azon, hogy akik a törvényt éppen így gondolták ki, nemcsak azt nézték, mi jobb az embereknek, hanem azt is, sőt inkább azt, hogy mi lehet jobb nekik.

Pedig még nekik is jóval kevesebb bajuk lett volna amúgy, és ezt ráadásul nem is lett volna nehéz még idejében észrevenniük, ha egy kicsit széjjelnéznék előbb, hogy melyik világon is élnek, hiszen még nemzetközi bonyodalom is sokkal kevesebb támadt volna belőle, ha a törvényhozók ezt a fajta támogatást nem kötik a magyar igazolványhoz. Sőt akkor arra is rájöhettek volna, hogy az lett volna a legjobb, ha ezt nem is a státustörvény

keretében szabályozzák, ha csakugyan az embereknek akarnak segíteni, hanem más úton és főleg kevesebb csinnadrattával. (Csakhogy akkor meg mi lesz a politikai tőkével?) Abban az esetben ugyanis a dolog teljesen tiszta volna: a magyar igazolvány kizárólag a Magyarországon igénybe vehető kedvezményekhez volna szükséges, és akkor elég lenne az is, ha ehhez Magyarországon rövid idő alatt hozzá lehetne jutni, így senki sem emlegethetne területenkívüliséget meg hasonlót. A státusirodák működtetésére pedig nem kellene pénz kiadni, az így felszabaduló forrásokat tehát jobb célra lehetne felhasználni. (Például a magyar nyelven tanuló cigány gyerekek oktatási támogatására.)

A munkavállalással kapcsolatban már megírtam ebben az írásban, hogy hogyan is láttam volna célszerűbbnek és minden magyar érdekeinek megfelelőbbnek. (A pártok érdekeiről ugyan megfeledkeztem, mert a dolgokat a számomra természetes fontossági sorrendjük szerint próbáltam elrendezni.) Mivel ezt változatlanul úgy látom (azzal együtt, hogy ennek szabályozására sem a státustörvényt látom a legalkalmasabb helynek), erről nem is mondok többet.

Hanem a harmadikként említett célról még nem szóltam, és írásomban sem említettem. Mikor végül mégis módosítani kellett a törvényt, sokan azt tartották a legsérelmesebbnek, hogy a preambulumból törölték azt a részt, amely ugyan nem egészen arról szólt szöveg szerint, de úgy lehetett róla beszélni, mintha arról szólna mégis, hogy ez a törvény ezáltal ad végre jogi formát a magyar nemzet határok fölötti újraegyesítésének. Sok politikustól lehetett hallani, hiszen pártpropagandának tényleg nagyon hatásos volt, hogy ez a törlés igazi tartalmától fosztotta meg a törvényt. Ez pedig azért volt neki az igazi tartalma, mert ez volt szinte az egyetlen összetevője, aminek az emberek számára ezen a földön semmi gyakorlati következménye vagy tényleges haszna nem volt, amitől tehát biztosan semmi sem tudhatott megváltozni. Azért nem úgy írtam, hogy „az égvilágon semmi”, mert úgy viszont nem lett volna igaz: ez ugyanis tényleg csak „az égvilágon” látszhatott volna nagy változásnak, abban a virtuális, magasban lebegő álmvilágban, amelyről e kötet első írásának mai kommentárjában írtam. Itt lent a földön azonban minden maradt a régiben.

Ha az említett politikusok ezt csakugyan úgy is gondolták, nemcsak mondták, akkor itt egy párját ritkító kísérletnek lehattünk tanúi: egy *kulturális* nemzet összetartozásának szerettek volna *jogi* formát adni. Márpedig a kulturális nemzetnek éppen az a legjellegzetesebb vonása, és éppen attól az, ami, hogy a hozzá tartozó embereket nem jogi kötelékek tartják össze, hanem kizárólag a közös identitástudat alapján álló kölcsönös összetartozás-tudat és szolidaritás. A jogi alapon álló összetartozás nem a kulturális, hanem a politikai nemzetre jellemző, amely éppen ettől lesz az, ami. Szolidárisak persze a politikai nemzet tagjai is lehetnek egymással, és általában azok is, de a politikai nemzetet nem ez a szolidaritás teszi elsősorban, hanem a jogi alapon álló összetartozás, amely a szolidaritásnak is az alapja. (Itt most úgy beszélek a nemzetről, ahogy általában szoktunk, mert csak így tudok beleilleszkedni abba a rendszerbe, amelyben ez a probléma megfogalmazódik, azon

kívül pedig nem beszélhetek róla, mert a probléma ehhez a rendszerhez tartozik. Nekem azonban magáról a nemzetről egy kicsit más a véleményem, erről l. alább *Nyelvében él a nemzet* c. írásomat és a hozzá tartozó kommentárt!)

Ha tehát ez a kísérlet tényleg sikerült volna, annak az egyetlen lehetséges következménye nem a magyar kulturális nemzet megerősítése lett volna, amit pedig reméltek tőle, hanem a felszámolása. Még csak nem is az átlényegítése, hanem a megszüntetése. Azt ugyanis egyszerűen nem lehet megmondani, hogy itt, ezen a világon mivé tudhatott volna átalakulni. Hiszen politikai nemzeté nem alakulhatott volna, amivé pedig a jogi alapon álló összetartozás szerint kellett volna, ennek ugyanis van néhány megkerülhetetlen földi akadálya, például az olyan apróságok, mint az, hogy Bors és Ártánd között van egy országhatár.

De ezen már nem időszerű sokat filozofálni, hiszen a kísérlet nem sikerült, mert nem is sikerülhetett. A politikusok elég nagy része ezen igencsak meg volt lepődve, pedig nem kellett volna, hiszen ha valaki mindenáron fából akar vaskarikát csinálni, akkor ne csodálkozzék aztán rajta, ha egyszer csak azt látja, hogy abba a „vaskarikába” mégis beleesik a szű.

Pedig már éppen a legjobb úton voltak vele, hogy a magyar nemzetet tényleg felszámolják! Addig úgy tudtuk, hogy ebbe a világ minden magyarja beletartozik, és/mert ezt ők is úgy tudták. A státustörvény azonban azt mondja, hogy a törvény hatálya csak „a Horvát Köztársaságban, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban, a Romániában, a Szlovén Köztársaságban, a Szlovák Köztársaságban vagy Ukrajnában” élő magyarokra terjed ki, a többiekre nem. (Ausztria csak azért maradt ki innen, mert az Európai Unió nem tudta elfogadni, hogy valamely uniós országot valaki is másképpen kezeljen, mint a többi.) Ez a „magyar nemzet” tehát már nem az a „magyar nemzet”. Mi hát akkor? Ezt akkor értjük meg végre, ha térképre vetítve képzeljük el azt, amit itt csak olvastunk. Mert akkor szépen kirajzolódik előttünk a Trianon előtti Nagy-Magyarország képe. (Még mindig csonka ugyan egy kicsit, mert az Ausztriához tartozó része hiányzik, de hát kicsire nem adunk.) Ez volt hát a törvény „igazi tartalma”, ezért fájlalták annyira a politikusok közül olyan sokan, hogy odalett, és ezért emlegették ezt annyiszor úgy, mint „Trianon jóvátételét”: valahol a magasban, az álmvilágban létre akartak vele hozni egy virtuális Nagy-Magyarországot, a törvény hatálya alá eső személyek ennek lehettek volna virtuális állampolgárai (ezzel tehát fölöslegessé is vált volna azzal foglalkozni tovább, hogy azoknak az erdélyi magyaroknak például, akik azt itt a földön kérik, nem kellene-e megadni a magyar állampolgárságot is, hiszen miért ne lenne nekik elég az, ami „odafönt” már úgyis megvan?), és ezek együttesen alkották volna a virtuális magyar politikai nemzetet, amelynek tagjai immár jogi alapon tartoznak össze. A „földi” magyar nemzet pedig eltűnt volna, mert kissé lekicsinyítve elszállt volna valahová a fellegek közé, hogy ott virtuális politikai nemzetként sokkal boldogabban élhessen, mint idelent, annál is inkább, mert annak a virtuális államnak csakis magyarok

lehetek volna a virtuális állampolgárai, így megvalósulhatott volna végre az, ami idelent még sohasem sikerült: az egységes és százszázalékosan homogén magyar nemzetállam, mégpedig a Trianon előtti határok között. Ezért az illúzióért voltak hát képesek a politikusok feláldozni még az ausztriai magyarok érdekeit is, ha úgy kívánta az álomrezon! De hát az nem számít, azok úgylis csak amolyan „földi magyarok”.

Ennek az egésznek azonban három nagy baja is volt. Az egyik az, hogy ezt a virtuális Nagy-Magyarországot virtuális állampolgáraival, illetve virtuális politikai nemzetével nem egy virtuális parlament akarta létrehozni, hanem egy igazi, és nem egy virtuális törvénnyel, hanem egy olyannal, amely – bár a retorika szerint a „mennyeik országáról” szól – itt a földön hatályos. Márpedig a földön hatályos törvényekre a környező országok nagyon oda szoktak figyelni, különösen ha akkora hűhót csapnak körülötte. A másik baj viszont az volt, hogy ezek az országok Nagy-Magyarországot még virtuális formában sem szeretnek látni még a közelükben sem, nemhogy éppen az ő területük vagy annak egy része fölött, ami, azt hiszem, nem is annyira érthetetlen, mint amilyennek tűnik, habár félelmeikben kétségtelenül sok az irracionális. A harmadik baj pedig az volt, hogy erről a dolgról az álompolitikusok semmit az égvilágon nem tudtak. Ők ugyanis már rég nem ezen a világon éltek, hanem előrementek oda, ahová aztán mindnyájunknak át kellett volna települnünk. Egy bibliaidézettel köszöntek el tőlünk, mert ezt a keresztény értékrend is így kívánta meg: „Az én Atyámnak házában sok lakóhely van; ha pedig nem volna, megmondtam volna néktek. Elmegyek, hogy helyet készítsek néktek” (Ján. 14:2). És ezzel elszálltak. Onnan pedig, ahol voltak, eszükbe sem tudtak már jutni a földi Magyarország szomszédai, hiszen odafent igazi paradicsomi állapotok vannak: az álom-Nagy-Magyarországnak nincsenek szomszédai. Így aztán teljesen értetlenül néztek egymásra, mint aki a holdról pottyant ide, mikor nagy meglepetésükre kislépett, hogy a földi Magyarországnak viszont vannak.

A többi tudjuk, nem kell elmondani. Ez a bonyodalom és a törvény körül azóta is folyó huzavona oda vezetett, hogy a földi magyarok sok helyen azóta is hiába várják, hogy hozzájuthassanak a nekik most már törvényesen járó kedvezményekhez és támogatásokhoz, pedig sokuk csakugyan nagyon rá lenne szorulva. Az álom-Nagy-Magyarországból sem lett semmi, de ha lett volna is, itt a földön akkor sem tudott volna semmit javítani a helyzeten. Ráadásul – ami pedig bizonyos helyeken a legnagyobb bajnak számít – még a politikai tőke is igencsak megcsappant, mikor látszani kezdett, mi is lett ebből az egészből.

Pedig ez a törvény nagyon is alkalmas lehetett volna arra, hogy minden erőfeszítés nélkül, úgyszólván magától meg hozza még a politikai tőkét is. Ha ugyanis a jogalkotók nem valami álomvilágot akartak volna teremteni vele, de nem is politikai tőkét, amihez az előbbi szükségesnek látszott, hanem számukra is az lett volna a legfontosabb, hogy emberek gondjain könnyítsenek vele, akkor eleve nem kellett volna a hatálya alá esőket az 1. §-ban felsorolt országokban élő magyarokra korlátozniuk, hiszen erre kizárólag csak a „mentális térkép” végett volt szükség, országokat nem is kellett volna említeni, hanem a világ minden

Magyarországon kívül élő magyarját bevehették volna, hacsak „magyar állampolgárságát nem önkéntes lemondással veszítette el”. Ennek, ha így gondolták volna el, rögtön látni lehetett volna a nyilvánvaló előnyeit a mostanihoz képest. Először: akkor nem kellett volna kizárni az ausztriai magyarokat, akik számára pedig bizonyára fontos lett volna legalább annyi, hogy érezzék: ők is ugyanúgy magyarok, mint a vajdaságiak, a felvidékiek, a kárpátaljaiak vagy az erdélyiek, még ha esetleg bizonyos anyagi támogatásokra nincsenek is úgy rászorulva. Másodszor: mivel nem lett volna benne implicit módon ez a „mentális térkép”, sokkal kevésbé nyugtalanította volna a román vagy a szlovák kormányt. Így viszont ez volt az első, amit a törvényben megláttak (hiszen ha maguktól nem vették volna is észre, ami melleleg szinte ki van zárva, akkor is rögtön rávezette volna őket a sok róla szóló beszéd), és ez nekik elég volt, hogy eleve aszerint olvassák tovább. Harmadszor: ha a világ mintegy 200 országa közül, ahol ott vannak az Európai Unió államai meg az Egyesült Államok is, csupán kettőnek vannak kifogásai, az sokkal feltűnőbb, mint ha hat közül van kettőnek, de a másik négy sem egészen nyugodt. Ezt pedig ez a kettő bizonyára magától is tudta volna, és igyekezett volna annak megfelelően viselkedni. Ha pedig így jártak volna el a jogalkotók, az oktatási támogatást pedig nem ezzel a törvénnyel akarták volna szabályozni, azt hiszem, minden nemzetközi bonyodalmat el lehetett volna kerülni, és már rég működhetne minden mindenütt.

És ez ráadásul még pénzbe sem sokkal került volna többbe. Hiszen az oktatási támogatás a gyakorlatban eleve csak a Magyarországgal szomszédos országokban jöhet számításba, még ha ezt az illető törvény nem szűkíti is le ezekre explicit módon, ugyanis Honoluluban nincs magyar tannyelvű oktatás, hogy még onnan is igényelhetné valaki. A Magyarországon igénybe vehető támogatásokkal kapcsolatban pedig nem látom nagyon valószínűnek, hogy a nyugati magyarok tömegével jöttek volna csak azért, hogy ezekkel élhessenek. Ha meg onnan jön valaki, hát akkor sem esik éppen idegennek. Viszont úgy mindenki kaphatna magyar igazolványt, aki ezt a maga számára fontosnak érzi, még a kazahsztáni magyarok is, ha Magyarországra jönnek.

A sok beszéd pedig (amitől a politikusok biztosan nem tudták volna magukat megtartóztatni), nem a magyar nemzet határok fölötti újraegyesítéséről szólt volna, hanem arról, hogy mi, magyarok szolidárisak vagyunk egymással, törődünk egymással, hiszen az magyarok között úgy is természetes, és most a magyarországiak még tesznek is valamit azért, hogy ezt ki is fejezzék, tehát mostantól a Magyarország határain kívül élők bizonyosak lehetnek benne, hogy Magyarországon ezentúl törődni fognak velük, és soha többé nem fognak róluk elfelejtkezni, és éppen ez az, ami mostantól kezdve nagyon megváltozik ahhoz képest, ami eddig volt. Ha így beszéltek volna a politikusok, és ha csakugyan a valót mondták volna vele, akkor Magyarországon nagy népszerűséget szerzhettek volna maguknak, még ha nem törekedtek volna is erre különösebben, hiszen az emberek úgy látták volna, hogy itt valami egészen rendkívüli történt: a politikusok ezúttal valami nagyon szép

dolgot csináltak, és ráadásul még szépen is csinálták. És ezt a határokon túl is láthatták volna az emberek. Ez pedig sokkal jobban erősíthette volna az összetartozás tudatát, mint az, amivel ezeket a szegényeket bolondították rendszeresen hónapokon keresztül (ez volt különben az egésznek a legcsúnyább része), elhítelve velük, hogy „a magyar nemzet határok fölött átívelő újraegyesítése” nemcsak hogy jelent valamit ebben a való világban is, hanem egyenesen történelmi „mérőöldkő”. Ők pedig, nem lévén eléggé jártasak az ilyesmiben ahhoz, hogy ezt ne higgyék el azonnal, tényleg valami nagy dolgot kezdtek ebben látni, hogy aztán annál nagyobb legyen a csalódásuk, mikor végre felismerték, mi volt az a szép valami, amit annyit mutogattak nekik: egy tarka délibáb. Ilyet nem volna szabad emberekkel csinálni.

Azt írtam ebben az írásomban, hogy a státustörvény „alapjában véve nem rossz törvény”. Alapjában nem is. Néhány részletében azonban igen, a hozzácsatolt „körítésről” pedig a fentiek után már nem is kell mondanom semmit.

2002

EMLÉKEZTETŐ AZ RMDSZ BELSŐ VÁLASZTÁSAINAK ÜGYÉBEN

Talán van, aki még emlékszik rá, hogy 1990–1995 között nemcsak részt vettem az RMDSZ munkájában, hanem számos javaslatom is volt arra vonatkozólag, hogyan kellene a Szövetség munkáját hatékonyabbá és eredményesebbé tenni. Ezeket akkor a lapokban is közöltem. (Más kérdés, hogy annyit értem vele – de ez most nem tartozik ide.) Az RMDSZ IV. (kolozsvári) kongresszusa (1995. május 26–28.) óta azonban nyilvánosan sohasem mondtam véleményt semmiről, ami azóta az RMDSZ-ben történt. E hallgatás mögött egy olyan ígéret volt, amit mindmostanáig egyszer sem szegtem meg. A kolozsvári kongresszuson ugyanis olyan döntések születtek, amelyek után (de addigi tapasztalataim alapján is) értelmetlennek láttam, hogy továbbra is az RMDSZ ügyeire pocsékoljam az időmet. El is mondtam ott a kongresszus nyilvánossága előtt, hogy bocsánatot kérek, de én nem tudok olyan csapatban játszani, amely megtervezetten veszteségre játszik. Én csak nyereségre tudok játszani, tehát ebből a csapatból most visszavonulok. Ez a kongresszus ugyanis például többünk minden érvelése ellenére nemcsak azt vette be az RMDSZ programjába, hogy a Szövetség célja a romániai magyarság autonómiájának elérése (amivel nagyon is egyetértettem!), hanem a hozzá vezető egyetlen követendő utat is meghatározta, amelyről pedig még kidolgozójának, Csapó Józsefnek is az volt a véleménye, hogy járhatatlan. Mivel a politikában a gondolkozás azt jelenti, hogy alternatívákat dolgozunk ki (ha az egyik út járhatatlan, akkor másokon gondolkozunk, amelyek ugyanoda vezethetnek), ettől a döntéstől kezdve az RMDSZ-ben tulajdonképpen intézményesen be volt tiltva a gondolkozás. Hiszen ez után bárki, aki más javaslattal állt volna elő, az RMDSZ programjával került volna ellenkezésbe. Nekem tehát ott nem volt többé semmi keresnivalóm. De mert magamat sem tarthattam csálhatatlannak, azt mondtam ott maradó barátaimnak: Nézzétek, lehet, hogy nem nekem van igazam, lehet, hogy úgy kell csinálni, ahogy ti gondoljátok. Ha történetesen így lenne (amit azért nem nagyon hiszek), akkor én csak akadályoználak benneteket állandó okvetetlenkedéseimmal. Én tehát most visszavonulok, csináljátok úgy, ahogy ti látjátok jobbnak. És hogy ne mondhattok, hogy ti mindent megpróbáltatok, de valaki mindig keresztbe tett nektek, én ezentúl nyilvánosan az RMDSZ-ről nem fogok semmit mondani, se jót, se rosszat.

Tartottam is ehhez magamat mindeddig, de most kénytelen vagyok megszólalni, mert úgy látom, hogy az RMDSZ-ben a dolgok egyre kínosabb formát kezdenek ölteni, és ezért részben én vagyok a hibás. A belső választásokat ugyanis, amelyeknek elmaradása az egyik fő oka a mostani áldatlan helyzet kialakulásának, sajnos én találtam ki (de azóta, látván, hogy mi lett belőle később, már-már meg is bántam, noha a problémára, amelyek megoldására

kitaláltam, ma sem látok ennél jobb orvosságot). Először még 1991 legelején javasoltam (*Mi lesz veled, RMDSZ?* Korunk 1991/2), mert úgy láttam, előbb-utóbb nagy bajok fognak származni abból, ha a romániai magyaroknak nem tudjuk biztosítani azt a lehetőséget, hogy saját politikai természetű opciójukat is kifejezhessék, és ne csak etnikai alapon szavazhassanak az országos parlamenti választásokon. Erre már csak azért is muszáj volt gondolnom, mert teljesen nyilvánvaló volt már akkor, hogy az RMDSZ-en belül különböző csoportok fognak megjelenni (egyesekek már meg is voltak), ezek nézetei és szándékai sok mindenben különbözni fognak, és nagyon is szükséges lesz pontosabban látni, melyik mekkora támogatásnak örvend a tagság részéről, hiszen különben az lesz (ami tényleg lett is), hogy mindenki a tagság elvárásaira fog hivatkozni saját igazának védelmében, és ezt becsületszóra kellene elhinni neki, mert hiszen a tagságot azóta sem kérdezte meg soha senki annak rendje-módja szerint.

Javaslatomat komolyan gondoltam, az RMDSZ II. kongresszusára tehát (Marosvásárhely, 1991. május 24–26.) az országos vezetőség által kidolgozott mellé elkészítettem egy külön alternatív Alapszabályzat-tervezetet (ebben néhány fiatal barátom is sokat segített, legtöbbit András Péter), az ún. „második változatot”, amelybe egyebek mellett a belső választásokat is bevettem, mégpedig a következőképpen:

„27. Az Országos Politikai Választmány [ez a mai SZKT-nek megfelelő döntéshozó testület lett volna] a Szövetségen belüli határozott politikai jellegű szerveződések (pártok, platformok) választott képviselőiből áll, tagjait a meghirdetett platformok jelöltjeiből a tagszervezetek egyéni tagjai közvetlenül választják meg titkos szavazással a Szövetségen belül kétévenként megtartott belső választás során.

28. Az Országos Politikai Választmány 51 tagú, összetételét az egyes platformok jelöltjeire leadott szavazatok aránya dönti el.”

A II. kongresszus azonban nagyon alkalmatlan hely volt egy ilyen javaslat érdembeli megvitatására, mert ott nem az volt az igazi nagy tét, hogy hogyan tudunk majd eredményesebben együttműködni, hanem a hatalmi harc megvívása (a „Gézák harca”). A kongresszusi küldötteknek alkalmuk sem nagyon volt komolyan elgondolkozni az első vagy a második változat előnyeiről vagy hátrányairól, s a nagy sietségben hozott döntésnek az lett a kimenetele, hogy az első változat 27 szavazattal többet kapott, mint a második. Ez akkor engem, emlékszem, nagyon elszomorított, hiszen tudtam, hogy ezzel a szerencsétlen döntéssel rögtön elvesztettünk majdnem két értékes évet, és előre láttam, hogy ebből hamarosan nagy bajok lesznek, mert az RMDSZ-en belül a politikai küzdelem beindult, és mi nem teremtettük meg számára azt a szervezeti keretet, ahol ezt elvszerűen és civilizáltan, a demokrácia szabályai szerint lehetett volna megvívni, így következményei teljesen beláthatatlanok és ellenőrizhetetlenek.

Hogy mennyire igazam lett, az hamarosan meg is mutatkozott. A kongresszus utáni időszakban annyira felerősödtek a belső ellentétek, hogy az már nagyon komolyan a

Szövetség kettészakadásával fenyegetett. Szerencsére valakinek még idejében eszébe jutott az egyik korábbi javaslatom, hogy hozzunk létre egy egyeztetető kerekasztalt a különböző platformok és irányzatok képviselői között, ahol közös dolgainkat civilizált formában tudjuk megbeszélni. Ez a kerekasztal (1992 őszén) csakugyan nagyon eredményes volt, ennek is köszönhető, hogy 1993 januárjában a brassói III. kongresszus nem pártszakadással, hanem viszonylag jó egyetértésben ért véget.

A brassói kongresszus idejére a legtöbben már világosan látták, hogy a belső választásokat bizony nem lehet megspórolni, így kongresszusi határozat született róla, hogy meg fogjuk szervezni. Mégsem tudtam már neki igazán örülni, mert közben elfogott a kétely a megvalósíthatóságát illetően. Ugyanis nagyon igaz az, hogy mindennek ideje van. Ennek akkor lett volna az ideje, mikor először javasoltam Marosvásárhelyen. Akkor ugyanis még nagy volt az érdeklődés a tagság körében az RMDSZ iránt, és egy ilyen belső választásra nagyon sokan elmentek volna. Időközben azonban nemcsak a két évet veszítettük el, hanem a tagság bizalmának nagy részét is. A csúnya, kiábrándító belső torzsalkodások lehangoló hiúság-vásárát látva ugyanis nagyon sok embernek egyszerűen elment a kedve az RMDSZ-től (nekem is), voltak olyanok, nem is kevesen, akik hallani se bírtak már róla. Arra gondoltam: mi lesz, ha most elkésve bár, de mégis megszervezzük a belső választásokat, és nem lesz iránta érdeklődés? Teljes leégés lenne, és ráadásul majdnem minden román lap azzal lenne tele, hogy az RMDSZ csak magamagát képviseli, nem a romániai magyarokat.

Ezt azonban elhessegettem magamtól, remélve, hogy a brassói kongresszus viszonylag békés lezajlása és az utána következő, várhatóan normálisabb hangulatú időszak segíteni fog majd abban, hogy az emberek megint bízni kezdjenek az RMDSZ-ben. Elkezdtük tehát megbeszélni a belső választások megszervezésének módját. Ekkor azonban egy olyan fordulat történt, amire nem számítottam, és ami teljesen világossá tette számomra, hogy itt soha az életben nem lesz belső választás, akármit határoztunk is Brassóban, mert nem lehet.

Miről is van szó? Mint a fenti idézet is szemlélteti, én eredetileg úgy gondoltam, és úgy is terveztem, hogy a belső választásokon *csak az RMDSZ-tagok* vesznek részt, hiszen itt arról van szó, hogy az RMDSZ döntéshozó testületét kell demokratikus úton megválasztani, ez tehát *mint procedura* az RMDSZ-nek mondhatni belső ügye. Hogy kik szavazhatnak, az is teljesen egyértelmű volt: bárki, aki fel tudja mutatni az RMDSZ-tagkönyvét. Aki nem RMDSZ-tag, de úgy érzi, hogy nélküle hiányos lenne a szavazás, az bármikor beiratkozhat, és mehet ő is szavazni. Ez így nagyon egyszerű, realista elképzelés volt, és a gyakorlatban is könnyen meg lehetett volna valósítani. Igen ám, de közben megjelent egy maximalista vélemény, lehangosabban a Reform Tömörülés tagjai részéről, amely úgy szólt, hogy mivel az RMDSZ nemcsak az RMDSZ-tagokat kell hogy képviselje, hanem a teljes romániai magyarságot, a belső választásokat is úgy kell megszervezni, hogy azon minden romániai magyar részt vehessen, és csakis a magyarok. A belső választások megszervezését tehát azzal kell kezdeni, hogy először is összeállítjuk *a romániai magyarok teljes kataszterét* (hiszen

különben honnan lenne választói névjegyzékünk?), amelyben név szerint szerepelni fog minden romániai magyar! Mármost akinek csak egy kicsi valóságérzéke is van, és egy kicsit is tisztában van egy ilyen feladat természetével, az rögtön látja, hogy ezt a rendelkezésünkre álló eszközökkel nem tudhatjuk megcsinálni, mert bármennyi (sokkal jobb helyre is fordítható) pénzt és energiát pazarolunk is rá, az bizony óhatatlanul hiányos lesz. Elkészítése is annyi időt venne igénybe, hogy mire a végéhez közelednénk, már nem tudhatnánk, hogy akiket az elején írtunk össze, azok közül ki költözött el közben, más faluba, más városba, más országba vagy a másvilágra. Egy-egy kis vagy közepes méretű faluban, ahol könnyen meg lehet találni minden magyart, mert az emberek név szerint ismerik egymást, még csak el tudom képzelni, de hát az 1992-es népszámlálás adatai szerint a romániai magyaroknak mintegy egyharmada (több mint ötszázezer személy!) tíz olyan városban élt, mint Marosvásárhely, Kolozsvár, Nagyvárad, Szatmár stb. Hogyan is lehetne ilyen helyeken *minden magyart* összeírni?

Mivel én a belső választások megtartását változatlanul nagyon fontosnak tartottam, és nem szerettem volna egy ilyen teljesíthetetlen feltételhez kötni, megpróbáltam valahogy lebeszélni róla azokat, akik ebbe az ötletbe nagyon beleszerettek. Azt mondtam: ha nektek kedvetek van katasztert csinálni, csináljátok, de a belső választásokat ne kössük ehhez, ott bőven elég, ha csak az RMDSZ-tagok szavaznak, hiszen az már akkora minta a romániai magyarságból (éspedig ráadásul a politikai kérdések iránt is érdeklődőbb részből), hogy egészen biztosra vehetjük, hogy a választás végeredménye szinte semmiben sem fog különbözni attól, mint ha a teljes populációt megszavaztatnánk, és minket elsősorban az eredmény érdekel. (Ennek valószínűsítésére egyszer azt találtam mondani, hogy tessék megnézni, a választások előtti közvélemény-kutatás e minta nagyságának csak egy kis töredékével dolgozik, és mégis milyen jó közelítéssel megmondja, mi a várható eredmény. Vesztemre tettem, mert kisvártatva fölényes megrökönyödés formájában hallottam vissza, miszerint én egy demokratikus folyamatot egy közvélemény-kutatással akarok helyettesíteni!) Hiába mondtam azt is, hogy egy ilyen arányú és tagsághoz nem kötött részvételű szavazás már népszavazásnak minősül, amihez talán még külön jóváhagyás is kell, hiszen tudtommal törvény szól arról, ki rendelhet el országos szintű népszavazást, abba viszont senki az égvilágon nem szólhat bele, hogy egy párt milyen módszerrel választja meg saját felső vezetését és döntéshozó testületeit. De mondhattam volna akármit, semmi sem használt volna. A álmogépezet beindult, nem lehetett leállítani, én pedig már akkor biztosan tudtam, hogy ezzel a belső választás meghalt, és egyszer s mindenkorra el van temetve.

Itt van előttem a Reform Tömörülés „Vázlatos regisztrációs ütemterve”. Kelt 1994. június 14-én, aláírja Toró T. Tibor. Eszerint úgy kellett volna ennek történnie, hogy (1) 1994 júniusának közepétől december végéig (vagyis több mint fél évig!) elvitatkozzunk a regisztrációról és a belső választásokról, (2) maga a regisztráció valamikor 1995 januárjában kezdődik meg, de ez csak próba, (3) az igazinak majd márciusban fogunk neki, és ezt május

közepéig (tehát két és fél hónap alatt!) be is fejezzük, utána (4) június közepéig megtörténik az adatok számítógépre vitele, majd beindul a választási kampány, és (5) november elején megtartjuk a belső választásokat. Az előzetes becslés szerint ez belekerült volna csekély 345 000 (háromszáznegyvenötezer) amerikai dollárba!

Ebből persze csak annyi lett, hogy elkezdődött egy hosszú, agyonteoretizált vita, amelynek nem is lehetett más eredménye, mint az, hogy ami kezdetben még nagyon egyszerű volt, azt sikerült úgy elbonyolítani, hogy a belső választás megvalósítása teljesen reménytelenné vált. Így lett a belső választással való kísérletezésünk is gondosan kimunkált kudarcaink egyikévé.

A dologhoz hozzátartozik, hogy volt, ahol jóval később ugyan, de csakugyan elkezdődött a kataszteri összeírás, például Kolozs megyében. És kiderült, hogy csakugyan úgy van, ahogy előre lehetett látni. A Szabadság 2002. október 11-i számában Bitay Levente megyei ügyvezető elnök, aki szegény feje az egészért felel, elmondja, hogy még 2001 áprilisában hozzáláttak az összeíráshoz. Az elején még minden rendben ment, de aztán hamar kiderült, hogy az élet bizony bonyolultabb, mint a teória. (Ezt nem ő mondja így, hanem én.) „Jelen pillanatban Kolozsvar területén 48 ezer főt jegyeznek, de az összeírás még nem ért véget, bár egyre nehézkesebben folyik.” Ennyire jutottak nem két és fél hónap, hanem másfél év alatt: a kolozsvari listáról még mindig több ezren hiányoznak, és azt hiszem, egyre reménytelenebb lesz megtalálni őket.

Na és ha egyszer mégis sikerülne eljutni addig, hogy azt mondhassuk: készen vagyunk vele, befejeztük ezt az irdatlan munkát, akkor vajon mire lenne az jó nekünk azon kívül, hogy eldicsekedhetnénk vele? Semmire. Még csak annak kimutatására sem, hogy többen vagyunk, mint ahányunkat a népszámláláskor összeszámoltak, hiszen az ügyvezető elnök szerint úgy tűnik, hogy az így kapható eredmény „megegyezik az utolsó népszámlálás eredményeivel”. Így pazaroljuk mi el jobb és értelmesebb célokra is fordítható erőforrásainkat teljesen hiábavaló dolgokra. Mert nehogy azt higgye valaki, hogy akkor viszont megtarthatnánk a belső választásokat! Az így kapott névjegyzék ugyanis akkora lenne, hogy akik még ma is elmennének szavazni, legfeljebb 15–20%-át ha kitennék. Jó, legyen 30%, de ez még mindig nagyon messze van attól, hogy a maximalista elképzelés szerinti választást érvényesnek lehessen tekinteni.

Hát valahogy így történt. Lehet, hogy nem így volt, én így láttam. Aki jobban tudja, majd kijavítja. Én meg, hacsak nem lesz nagyon muszáj, továbbra sem szólok bele nyilvánosan az RMDSZ dolgaiba, nehogy azt mondja valaki, hogy felcsaptam ellenszurkolónak. Mert szurkolója már csak azért sem igen tudnék lenni a kialakult szekértáborok egyikének sem, mivel – hogy is mondjam csak nagyon diplomatikusan? – mindegyikről meglehetősen kedvezőtlen, sőt lehangoló a véleményem.

Krónika 2002. október 19–20.

(Ahogy ma látom)

Ezt még egy éve sincs, hogy írtam, tehát nagyon másképpen most sem láthatom. Nem is látom, pedig állítólag úgy kellene, hiszen azóta mégiscsak megtartották úgymond a belső választásokat, ez pedig élő cáfolatának tűnik annak, amit ebben a cikkben mondtam. Ebből azonban csak annyi igaz, hogy csakugyan tartottak valamit, és úgy is hívták, de ezen a két apróságon kívül a többi semmiben sem hasonlított ahhoz, amiről én annyit beszéltem régebben.

Ez is kongresszus előtti cikk volt. Azt ugyan majd csak 2003 februárjának legelején tartották meg Szatmáron, de már javában folyt a szokásos nagy nekiveselkedés. Ennek a nagy témája pedig a belső választás volt, hiszen az egyik tábor nagyon vehemensen tudhatta számon kérni az RMDSZ-vezetőség másikba tartozó tagjain, hogy ez eddig miért nem történt meg. Mivel a dolog kezdett nagyon elmérgesedni (még per is lett már belőle a bukaresti bíróságon, ezt Tökés László indította az RMDSZ vezetői ellen), úgy gondoltam, talán segíthetek vele, ha emlékeztetem ezeket az embereket arra, hogyan is történt ez a dolog, mert mintha elfelejtették volna közben. Ugyanis a lehangosabb számon kérők most is ugyanazok voltak, akikkel szemben én már annak idején is kénytelen voltam feladni. Most tehát azt láttam: ahelyett, hogy belátnák, hogy tényleg lehetetlenné alakították azt, ami eredetileg még lehetséges lett volna, a másik félen kéri számon, hogy a lehetlent miért nem valósította meg. Nem volt nekem nagyon jó véleményem a másik táborról sem (meg is írtam), de ezt nem láttam fair playnek velük szemben.

Aztán a szatmári kongresszuson határozat született róla, hogy márpedig május 31-ig meg kell tartani a belső választásokat. Kidolgozott, versenyeztethető platformprogramok persze sehol, platformmegyeztetés (ahogy én képzeltem volna, és ahogy meg is írtam) sehol, kampány természetesen sehol, hiszen világos, mindenki számára érthető platformprogramok nélkül hogy is lehetett volna, és akkor – legalábbis ahol meg merték próbálni, hogy ezt közvetlen titkos szavazással oldják meg csakugyan – menjen a jámbor ember szavazni! Hát bizony nemigen ment. De miért is ment volna? Hiszen nem politikai jellegű opciókra vagy legalábbis stratégiákra kellett volna szavaznia, hanem legfeljebb emberekre. Ez meg nem látszott nagy tétnek, különösen olyan helyeken, ahol – konkrét esetet tudok rá! – egyetlen jelölt között kellett választani. A belső választás megtartását azonban ezzel is ki lehetett pipálni, és továbbra sem tudja senki, mi is lenne hát a tagság elvárása, ha van még neki egyáltalán olyan. (Aligha lehet, úgyszólván, hogy mostanában már még hivatkozni sem igen láttam rá senkit, pedig ez régebben nagy divat volt.)

Pedig a marosvásárhelyi kongresszus óta sajnos nagyon is bebizonyosodott, hogy az akkor leszavazott belső választások nélkül (most igaziakra gondolok, nem olyanokra, mint a 2003-as) a belső konfliktusok csak elmérgesedhetnek. A helyzetet különösen súlyosbítja, hogy az RMDSZ-ben azóta sem tanulták meg kezelni a konfliktusokat. A szatmári kongresszusig már odáig fajult a dolog, hogy ott Tökés Lászlótól megvonták a tiszteletbeli

elnöki funkciót. Hogy ezután mi lesz, azt nem tudom. De azt igen, hogy mindezeket szinte előre látva éppen azért vesződtem annak idején annyit ezekkel az emberekkel, azért próbáltam volna a konszenzus elvét bevinni a döntésekbe a többségi elv helyett, a dialógust működő gyakorlattá tenni, olyan belső szervezeti keretet javasolni, ahol a különböző opcióknak helyük legyen, és ezek szabályozottan tudhassanak egymás mellett érvényesülni, ahol tehát ilyen problémák eleve kevésbé merülhetnek fel, vagy ha mégis, sokkal könnyebb őket megoldani, és még sok mindent (jó részük itt van ebben a könyvben összegyűjtve), hogy ez ne legyen így egyszer. Már csak azért is, mert ha az emberek folyton ilyesmivel foglalják le egymást, akkor idejük sem juthat arra, hogy a romániai magyar emberek problémáinak megoldásán gondolkozzanak.

Mindezekből azonban úgyszólván semmi sem lett. Ha egyszer-egyszer értem is el velük egy kis eredményt, azt hiába találták nagyon jónak az emberek: nem épült be a dolgok természetes menetébe, hanem a következő alkalommal kezdhettem előlről ugyanazt. A konszenzus helyett a pártpolitikai viselkedés uralkodott el, amellyel szemben be kell látnom, hogy tehetetlen voltam, mert ezt tulajdonképpen az az eredetijétől mára meglehetősen elfajzott politikai rendszer termeli ki magából, amelyben ezek az emberek mozognak. És mert másutt is ezt látják, azt hiszik, hogy ez a rendjénvaló. (Ráadásul minden lehetséges minta közül elég sokan éppen az egyik legkiábrándítóbbat választották ki maguknak követendő példának, és pedig a magyarországit, amelyről pedig messziről látszik, hogy ez az, amit biztosan nem szabad eltanulni.) Az RMDSZ-ben pedig annyival rosszabb a helyzet, hogy míg másutt ez a vérre menő egymás elleni acsarkodás pártok között folyik, ami legalább egy minimális szabályozást mégis jelent, hiszen legalább annyi négyévenként felmérhető, hogy melyik mögött milyen támogatottság van (mert ez csakugyan mérhető ebben a rendszerben, ha a tényleges politikai opciók aránya már nem is), de ezen túl is másféle szabályozás is érvényesül, az RMDSZ-en belül nincs semmi efféle, ott ugyanis ez az örökös csatározás nem olyan pártok vagy platformok között folyik, amelyeknek legalább egyszer már megmért támogatottságuk lenne, hanem ehelyett személyek köré szerveződnek az emberek, és időnként, mikor csak arra alkalom vagy ürügy adódik, megpróbálnak minden lehetséges eszközzel, olykor válogatás nélkül, legyőzni egy másik ilyen csoportot. A szóhasználat is mutatja, hogy milyen „politikai” kritériumok érvényesülnek a csoportképzésben: itt nem szocialisták, kereszténydemokraták vagy liberálisok vannak elsősorban, még csak nem is jobboldaliak vagy baloldaliak, hanem „Tőkés-pártiak” és „Tőkés-ellenesek” vagy „Markó-pártiak” és „Markó-ellenesek”.

Ezért is döntöttem úgy 1995 májusának végén a kolozsvári kongresszuson, hogy ezentúl inkább nyelvészettel fogok foglalkozni, meg a tanítványaimmal, mert ott biztosan több haszna és eredménye lesz annak, amit csinálok. Tudtam én azt persze, hogy a politika egy szükséges rossz, ezzel még csak meg is tudtam volna békülni valahogy, azt azonban mégsem tudtam elfogadni, hogy szükségszerűen ennyire rossz kellene legyen.

Többen is mondták azóta, rám is célozgatva: ha mindenki félreáll, akkor hogy is remélhetnénk eredményeket? Én is így gondoltam sokáig, azért is maradtam ott annyi ideig. Aztán mégiscsak olyasmi lett belőle. Aki ezt a könyvet elolvassa, mondja majd meg, hogy az én helyemben ő mit tett volna! Hozzá kell azonban tennem: én nem úgy érzem, hogy félreálltam akkor, hanem hogy más helyre.

Végül pedig, mivel ebben a könyvben RMDSZ-beli dolgokról érdemben már nemigen lesz szó, itt mondom el: nehogy azt higgye valaki, hogy én most ezekre az emberekre haragszom. Ha akkor nem haragudtam senkire, miért haragudnék most? Ha a rosszat csinálták is sokszor, általában értettem, miért csinálják, és beláttam, hogy abban a rossz rendszerben mozogva elég nehéz is lenne számukra másképpen viselkedni, bár énszerintem ez nem mindig lett volna lehetetlen is. Sokszor volt olyan helyzet, az igaz, hogy nagyon haragudtam azért, amit csináltak, még az is előfordult, hogy már még majdnem kiabáltam is, ami pedig velem csak egészen rendkívüli esetben tudhat előfordulni, de valahogy olyankor sem örájuk haragudtam, hanem azért haragudtam, mert éppen azt csinálták. Ha most ebben a könyvben sok mindent leírtam abból, ami rossz volt, azt is elsősorban a belőlük levonható tanulságokért tettem, nem azért, hogy őket bántsam vele. Az ugyan igaz, hogy attól a gyarlóságomtól, amely sajnos velem van, mióta az eszemet tudom, és amelytől én, úgy látszik, már akarva sem tudhatnék megszabadulni, itt sem tudtam: attól tudniillik, hogy ha valami elmés (olykor, mi tagadás, egyenesen epés) rosszmájúság jut eszembe, azt ne mondjam is mindjárt. De ezt inkább unaloműzőnek szoktam használni, nem a rosszindulat szüli őket. Pedig aligha lehet ez egyértelműen jó dolog, ezt onnan is gondolhatom, hogy ilyesimből már bizony származtak kellemetlenségeim. De egy kis irántam való jóindulattal talán meg lehet ezt érteni, hiszen arról már, azt hiszem, nem is én tehetek, hogy – amint Juvenalis mondta – „Difficile est satiram non scribere”.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy ne tudnám, vagy ne akarnám elismerni: ez idő alatt az RMDSZ ért el bizonyos eredményeket, és még fontosak is vannak közöttük. Sokszor tapasztalhattam olyat is, hogy ezek az emberek csakugyan megpróbálták mindent megtenni a jó ügy érdekében, ami csak tőlük tellett. Ezt eszem ágában sincs tőlük elvitatni. Sőt éppen ez erősített meg engem abban a hitemben, hogy ha mindazok ellenére, amikről ebben a könyvben szó esett (vagy még csak szó sem esett, mert ez korántsem egy kimerítő leltára a sok rossznak, ami történt, és aminek nem lett volna muszáj történnie), ennyit el tudtak érni, akkor ezek nélkül és több hozzáértéssel még sokkal többet is el lehetett volna.

Azt sem szeretném, ha valaki úgy értené ezt a történetet, mintha azt akarnám vele mondani, hogy én sohasem hibáztam semmiben. Volt, persze hogy volt, mikor hibát követtem el én is. Nem mindig tudtam például elég jól megérezni egy-egy helyzet hangulatát ahhoz, hogy bemérhessem, hogy egy javaslatom megtételére alkalmas-e az a pillanat, vagy nem. Ha nem volt az, akkor inkább ne tettem volna, bár amúgy, más helyzetben mondva talán nem is lett volna rossz. Máskor nem tudtam előrelátni bizonyos lépéseimnek olyan

következményeit, amelyekre pedig gondolhattam volna, ha jobban odafigyelek. Ilyenek persze hogy történtek. Az erőszakmentesség nagyon hatékony problémamegoldó módszer, de a hibázást az sem zárja ki, mert olyan módszer nincs is a világon, amely még erre is képes lenne.

Itt kommentált cikkem végén azt ígértem, hogy „hacsak nem lesz nagyon muszáj, továbbra sem szólok bele nyilvánosan az RMDSZ dolgaiba”. Most mégis egy egész könyvvel állok elő, amelynek elég nagy része az RMDSZ-hez kapcsolódik. Ennek egyik oka az, hogy azóta úgy látom, ezt a tartózkodást nem szabad túlzásba vinnem. Mert ha más helyre álltam is, azt nem tehetem meg mégsem, hogy ha amott közben szereztem egy csomó olyan tapasztalatot, amiből valaki esetleg még tanulhat valamit, csak úgy megtartsam magamnak. A másik ok az, hogy 1995-beli ígéretem óta több mint nyolc esztendő telt el, ez elég kellett legyen az RMDSZ számára annak megmutatására, hogy ha nem akadékoskodom ott folyton, akkor eredményesebben tud előrehaladni. (Na tessék! Már megint rosszmájú voltam!)

NYELVÉBEN ÉL A NEMZET

Ezt a számtalanszor hallható, olvasható, szállóigévé vált kijelentést nem azért választottam írásom címéül, hogy Széchenyi István idézettségi indexét gyarapítsam, hanem mert az alábbiakban (a kognitív nyelvészet szempontjait is érvényesítve) éppen azt szeretném bemutatni, hogy ez az állítás mennyire igaz, és pedig nem is csak olyan értelemben, ahogy általában idézni szoktuk (sőt úgy nem is mindig igaz!), hanem szó szerint, a lehető legkonkrétabban értve. Abból pedig, hogy ez így van, sajátos problémák származnak, amelyeknek azonban rendszerint nem ismerjük fel azonnal a nyelvi természetét, ezért sokszor különféle nem nyelvi megoldásokat próbálunk rájuk találni – a siker meglehetősen csekély esélyével.

Ha ezt az eszmefuttatást annak részletezésével kezdeném, hogy a politikusok, politológusok, filozófusok és ideológusok szerint mi a nemzet, akkor igazi mondandóig el sem tudnék jutni, mert a bevezetőnek még csak az elején tartanék, és máris kifutnék az időből meg a terjedelemből. A nemzet tulajdonképpen mivolta ugyanis kezdettől fogva meglehetősen homályos volt (de olyanformán, ahogy Szent Ágoston mondja az időről: ha senki sem kérdi, mi az, akkor tudom, de ha valaki megkérdi, akkor már nem tudom), és a rengeteg meghatározási kísérlet után még mindig igencsak problematikus. (Erre nem is kell jobb bizonyíték, mint éppen ez a folyóiratszám [mármint a REGIO nemzettel foglalkozó tematikus száma, ahol ez az írás eredetileg megjelent]: az tudniillik, hogy a francia forradalom után több mint kétszáz évvel még mindig ezzel kell viaskodnunk.)

Azt hiszem, ez a kudarc tünetszerű: olyasmire utal, hogy a nemzet fogalma valahogy természeténél fogva ellenáll annak, hogy a szokásos módon definiálni lehessen. Ezért az lesz célszerű, ha a nemzet-meghatározások és -felfogások történeti áttekintése helyett inkább azt próbáljuk megérteni, miért van az, hogy annyi igazán okos ember annyi észtüredelme után még mindig alig vagyunk előbbre, mint ahonnan kezdtük.

Induljunk ki abból, hogy számtalan olyan fogalmunk van, amelynek meghatározása nem vezetett évtizedeken, sőt évszázadokon átnyúló vitához. Nem lett például heves vita abból, hogy mi a piruló galóca. Valaki egyszer meghatározta, adott neki egy szép latin nevet (*Amanita rubescens*), és erről soha többet nem kellett beszélni. A definíció tartalmazza azt, hogy ez egy közepes vagy nagyobb termetű, igen ízletes, ehető kalapos gomba, amelynek lemezei fehérek vagy rózsaszínesek, és amelynek Veress Magda *Gombáskönyve* szerint a tönkje gumós tövén levő bocskora mellett három fontos ismertetőjegye van: „1. rózsásba játszó, himlős kalapja; 2. rózsaszínesen csíkos-sávós gallérja; 3. rózsaszínesedő húsa (főleg a kalapbőr alatt s a tönk tövén, ahol rendszerint a kukacragástól céklavörösre színeződik a gumó)” (Kriterion, 1982. 135). Ha tehát az ember tudja ezt a definíciót, és olyan gombát

talál, amely ennek mindegyik feltételét kielégíti, akkor biztos lehet benne, hogy amit lát, az piruló galóca, nem más, sőt még azt is tudni fogja, hogy ha eleget talál belőle, finom vacsorája lehet.

A definíció körül pedig azért nem keletkezhetett végeérhetetlen vita, mert mindegyik eleme olyan, amit tapasztalati úton ellenőrizni lehet. Ha például valakinek kétségei volnának afelől, hogy ennek a gombának levegőn megpirul (pontosabban sötétrózsaszín lesz) a húsa, akkor e kétely következménye nem két ádázul vitatkozó tábor kialakulása lesz, hanem egy kísérlet elvégzése: próbáljuk ki, vágjuk ketté, és egy félóra múlva nézzük meg, hogy úgy van-e csakugyan. A kérdést tehát egyetlen kísérlettel el lehet dönteni, és ezt szükség szerint bármikor meg lehet ismételni.

A nemzettel azonban egészen más a helyzet. Itt nem kezdhetjük azzal, hogy veszünk egy nemzetet, megnézzük közről alaposan, hogy milyen, majd annak megfelelően határozzuk meg. A nemzet nem olyasmi, amit valaki valaha is láthatott volna, vagy egyáltalán találkozhatott volna vele a maga valóságában. A *nemzet* szót ugyan mindenki érti (vagy legalábbis ért rajta valamit), ám ha megkérdeznénk az emberektől, honnan is tudják ők azt, hogy egyáltalán van nemzet (mert arra álmukban sem szoktak gondolni, hogy „odakint”, a való világban talán nincs is), erre becsületesen csak egyféleképpen válaszolhatnának: onnan, hogy hallották másoktól. Mások meg megint csak onnan tudják, hogy ők is hallották másoktól, és így tovább, s a kezdet elenyészik valahol a múlt homályában.

Ennek pedig következményei vannak. A piruló galócáról sok mindent tudhatunk. E tudásunk egy része sokszor itt is olyan, hogy nem saját tapasztalatunkból származik, hanem másoktól hallottuk. Ez azonban visszanyomozva nem vezet a tudás folyamatos szóbeli átadásának beláthatatlan távolába, hiszen itt nagyon hamar, alig egy-két áttétel után eljutunk ahhoz a személyhez, aki ezt nemcsak mások után mondta, hanem saját tapasztalata szerint. De a magunk tudásának is van egy olyan része, ami tapasztalatunkon alapszik. Lehet, hogy én még sohasem láttam piruló galócát, de gombát igen, ha tehát tudom, hogy a piruló galóca egy kalapos gomba, akkor rögtön tudom, hogy körülbelül milyennek képzeljem el.

A nemzetről viszont minden tudásunk kizárólag és teljes terjedelmében azokból a *beszédeseményekből* származik, amelyekből egyáltalán tudomást szerezhettünk a nemzet létéről – és minden egyébről, amit csak a nemzetről tudunk vagy képzelünk. A nemzet fogalmát (vagy koncepcióját) ki-ki maga építi fel a fejében, konstruálja meg magának, és pedig csakis abból és nagyrészt annak megfelelően, amit másoktól hallott róla, más forrása vagy támpontja nem is lévén ehhez.

A másoktól hallott beszédeseményekben azonban a nemzet és a vele kapcsolatos tudás nem jelenhet meg akárhogy, hanem csak aszerint, hogy annak, aki mondja, milyen nemzet-fogalom van már a fejében, illetve milyen hiedelmei vannak a nemzettel kapcsolatban. A nemzetről való tudás tehát eleve csak mások tudásával egyeztetve, a másokéval megosztott tudásként (*shared knowledge* – ahogy angolul mondanánk), annak másolataként alakulhat ki.

(Szándékosan nem írtam *kollektív tudás*-t, mert akkor nagy lenne a veszélye annak, hogy az olvasó rögtön arra a szerfölött homályos valamire gondoljon, amit „kollektív tudatnak” szoktak hívni, amely valahol mindnyájunk feje fölött, valami virtuális „kollektív fejben” lakik.) Így aztán csakhamar meglehetősen egyetértés lesz akörül, hogy nemzet van, illetve hogy mi az, milyen attribútumai vannak, és hogy az embernek milyen kötelességei vannak vagy lehetnek a nemzet iránt. Ez a széles körű társadalmi konszenzus pedig, mivel az emberi beszéd és nyelv természetéből származik, teljesen elfedi azt, hogy maga a *nemzet* szó és a neki megfelelő fogalom egy olyan nyelvi és fogalmi konstruktum, amelynek „odakint”, a való világban az égvilágon semmiféle megfelelője sincs mint olyan (ti. mint amilyenként beszélni szoktunk róla). A nemzet ugyanis nem „odakint” van, ha van, hanem „idebent”, a fejünkben, és pedig (többé-kevésbé hasonló módon) külön-külön mindegyikünkében. Ami pedig ezt a tudást hordozza (úgy értem: hozza-viszi az egyes egyének között), az nem más, mint a nyelv, amely – ezt azért tegyük hozzá a félreértések elkerülése végett – szintén „idebent” van, nem „odakint”. Éppen ezért ma már akarva sem kerülhetnénk el, hogy előbb-utóbb tudomást ne szerezzünk a nemzet létéről és annak fontosságáról (akár van amúgy, akár nincs), hiszen ezt a tudásunkat nem valamilyen iskolai tantárgy keretében szerezzük meg (ahová vagy járunk, vagy nem), hanem azáltal, azzal együtt, hogy megtanuljuk anyanyelvünket, amelynek része a *nemzet* szó is.

A nemzet tehát csakugyan a nyelvben él, nem pedig „odakint”. Ezért van eleve kudarcra ítélve minden olyan definíció-kísérlet, amely a nemzetet mint „odakint” levőt akarja meghatározni. Azt ugyanis, hogy mi a nemzet, nem lehet a szokásos módon definiálni (ahogy például a piruló galócát). Hogy mi a nemzet, azt csakis úgy tudhatjuk meg, hogy megvizsgáljuk, mit jelent egy adott nyelvben és egy adott korban a *nemzet* szó, milyen értelemben használják az emberek. A nemzet ugyanis mindig az lesz (hiszen más nem is lehet), amit a mindenkori *nemzet* (vagy valami ennek megfeleltethető más nyelvű szó) az illető nyelvben éppen jelent.

Ezt az időhöz és nyelvhez kötöttséget nem véletlenül hangsúlyozom ennyire. E szó jelentésének tartalmát és terjedelmét ugyanis nem korlátozzák külső feltételek, ennél fogva sokkal könnyebben meg is változhat, mint mondjuk a *piruló galóca*-é. A piruló galóca ugyanis „odakint” van, és természeti jellemzői évezredekken át ugyanazok maradnak, a *piruló galóca* jelentését tehát igen nagy mértékben az fogja meghatározni, hogy milyen a piruló galóca a maga valóságában. Vagyis itt a szójelentés igazodik a világhoz, ezért a gyors jelentésváltozásnak elég kicsik az esélyei. A nemzet esetében viszont éppen fordítva van: ott a „(virtuális) világ” igazodik a szójelentéshez, így a jelentésváltozásnak sincs külső akadálya: a fogalmat kialakító konvenció bármikor megváltozhat, és ez automatikusan hozza magával mind a *nemzet* szó jelentésének, mind a nemzet-fogalomnak a másra cserélődését.

Hogy ez milyen könnyen végbemehet, azt éppen azok a felmérések mutatják, amelyek arról szólnak, hogy az emberek mit értenek a *nemzet* szón. Íme egy ilyen felmérés

eredménye: „[...] hosszabb távon, visszatérően vizsgáltuk, hogy az emberek a magyar nemzet fogalmát, ennek terjedelmét hogy határozzák meg. 1973-ban tettük fel először azt a háromágú kérdést egy országos reprezentatív minta tagjainak, hogy »Amikor Ön a magyar nemzetre gondol, beleérti-e ebbe a szomszédos országokban élő magyarokat, a nyugati országokban élő magyarokat, a Magyarországon élő nemzetiségeket?«. Az ország akkori politikai atmoszférájában már az is figyelemre méltó, hogy a Nyugatra távozókat a megkérdezettek 24%-a a nemzet tagjának minősítette. A szomszédos országokban élő magyarok megítélésében erősebben megoszlott a minta, 45% tekintette őket a nemzet részének. A nagy többség a hazai nemzetiségek nemzethez tartozása mellett voksolt, 72,5% nyilatkozott így. [...]

1996 végén újfent egy országos reprezentatív mintának tettük fel a kérdéssort. A nyugati magyarokat 55%, a szomszédos országokban élőket 68%, a nemzetiségi állampolgárokat 70% minősítette a nemzet tagjának. A kulturális és a politikai-állami összetartozás szempontja tehát egyaránt érvényesül, minden korábbinál nagyobb a kiterjesztő módon ellentmondásos vélemények aránya, a 40%-ot bizonyosan eléri” (Hunyady György: *A nemzeti identitás és a sztereotípiák görbe tükré*. Új Pedagógiai Szemle 1997/10, magam az internetes változatból idéztem: <http://www.oki.hu/cikk.asp?Kod=1997-10-ta-Hunyadi-Nemzeti.html> – és Kontra Miklósnak köszönöm, hogy felhívta rá a figyelmemet). Mint látjuk, e szó jelentése folytonos és elég gyors változásban van: 1973-ban a beszélőknek csak 45%-a értette úgy ezt a szót, miszerint a magyar nemzetbe a szomszédos országok magyarsága is beletartozik, alig 23 év múlva viszont már 68%-uk.

És itt most nagyon figyeljünk oda, hogy abból, amit itt olvastunk az imént, milyen következtetést fogunk levonni! Az én olvasatom szerint ugyanis az ilyen felmérés azt mutatja meg, hogy mit jelent a magyar köznyelvben a *nemzet* szó. Hogy egy szó mit jelent, azt senki mástól nem is lehet megtudni, mint a beszélőktől. Ezt a beszámolót azonban sokan (különösen a politikusok és ideológusok között) nem így olvassák, hanem úgy, mintha arról szólna, hogy a megkérdezett populáció milyen mértékben van tisztában a nemzet fogalmával (tehát hogy mekkora feladat vár a felvilágosítókra). Aszerint, hogy ők mit gondolnak erről, megállapíthatják például, hogy a magyarok 70%-a még 1996 végén is tévesen értelmezte a magyar nemzet fogalmát, hiszen a magyarországi nem magyar nemzetiségűeket is beleértette, holott nem kellett volna. Tudniillik ezt a felmérést is ugyanolyan természetűnek látják, mint azt, amikor azt kérdik az emberektől, hogy szerintük a piruló galóca ehető-e, vagy nem. Ha itt a megkérdezetteknek mondjuk 57%-a nemmel válaszol, akkor csakugyan nyugodtan mondhatjuk, hogy ennyien vannak tévedésben a piruló galóca ehetőségét illetően, hiszen hogy ez a gomba ehető, azt külső, az emberek megítélésétől teljesen független kritériumok alapján meg lehet állapítani. De milyen külső („odakinti”) kritériuma lehet néhány politikusnak ahhoz, hogy a magyarok 70%-ával szemben ők jobban meg tudhassák mondani, mit jelent a magyar *nemzet* szó, tehát hogy mi a magyar nemzet?

A helyzet azonban még ennél is különösebb. A politikusok és a hozzájuk hasonlóan gondolkozó teoretikusok úgy gondolják, hogy: az egyik koncepció szerint a nemzet (1) valamely állam összes állampolgárát foglalja magába (nyelvükre és kulturális hagyományaikra való tekintet nélkül), a másik szerint pedig (2) az azonos nyelvű és kultúrájú embereket, függetlenül attól, hogy melyik államban élnek. Úgy tudják továbbá, hogy ez a kettő kizárja egymást, sőt sokuk hajlik arra, hogy azt higgye, e kettő közül csakis az egyik lehet helyes: aki tehát az általuk vallott koncepcióval ellenkezőnek a híve, az félreérti a nemzet fogalmát, vagyis nem tudja, mi a nemzet! Tehát arra, hogy a magyarok elég nagy része „nem tudja, mi a nemzet”, már csak abból az „ellentmondásból” is következtetni tudnak, ami a válaszokban megmutatkozik, hiszen sokan a magyar nemzethez tartozónak mondták mind a magyarországi kisebbségeket (az első koncepció szerint), mind a szomszédos országokban élő magyarokat (a második szerint). Óhatatlanul felmerül viszont az a kérdés, hogy most akkor hogy is állunk: vajon a magyarok nem tudják, mit jelent a magyar *nemzet* szó (de ha még ők sem tudják, akkor ki tudhatja ezt egyáltalán?), vagy pedig nagyon is tudják, mert a válaszokban éppen az tükröződik, hogy a magyar *nemzet* szó mindezeket igenis egyszerre jelentheti, a politikusok nagyobb megrökönyödésére?

Egy szó jelentését nemcsak felméréssel lehet megállapítani, hanem úgy is, hogy egyszerűen megfigyeljük, milyen helyzetben és mire használják azt az emberek. Ha most ezt az utat követjük, akkor is az bizonyosodik be, hogy – amint azt előre sejtettük is – a *nemzet* szó tényleges jelentése tekintetében bizony nem a beszélők tudását megkérdőjelező politikusoknak van igazuk, hanem a beszélőknek. Mert nézzük csak, hogyan beszél a politikus is! Ha magyar, akkor nagy valószínűséggel azt hiszi és vallja, hogy a nemzet az azonos nyelvű és kultúrájú emberek kollektívuma, mindegy, hogy melyik országban élnek. És mégsem fog megütközni rajta, mikor azt hallja a saját szájából, hogy *nemzeti jövedelem*, *nemzeti vagyon* (ami pedig biztosan nem a világ magyarságának összjövedelme vagy vagyona), *nemzeti válogatott* (amelynek könnyen megtörténhetik, hogy egyetlen magyar tagja sincs, és amely a világbajnokságon hivatalosan mégis Magyarországot képviseli, ha eljut oda, nem a világ magyarságát – más kérdés, hogy a nem magyarországi magyarok nagy része is szurkol majd neki), *Nemzeti Alaptanterv* (amely érvényes a magyarországi iskolákban, és pedig nemcsak a magyar tannyelvűekben, de egy erdélyi vagy felvidéki magyar iskolában már nem). A kulturális nemzetet hitelvként valló és hirdető politikusunk azellen sem fog tiltakozni, ha Magyarország legfontosabb pénzügyintézményén azt látja kiírva, hogy *Nemzeti Bank*, holott tudván tudja, hogy ebben az esetben a *nemzet(i)* nem jelentheti a világ magyarságát, hanem csakis azt a magyar nemzetet, amely Magyarország minden állampolgárát magába foglalja, nemzetiségre és anyanyelvre való tekintet nélkül, rajtuk kívül pedig senkit. És ezek mellé sok-sok más ilyen kifejezést idézhetnénk még, a magyarországi politikai beszéd tele van velük.

A magyar *nemzet* szó jelentése tehát még a politikusok nyelvhasználatában is

legalábbis kétértelmű: tendenciaszerűen (de jóval kisebb mértékben, mint ahogy ezt általában hiszik!) az ún. kulturális nemzet koncepcióját tükrözi, de kimutathatóan van egy olyan, egyáltalán nem elhanyagolható jelentéskomponense is, amely viszont világosan a politikai nemzet koncepciójához kötődik. Nem kell hát csodálkozni rajta, ha a közönséges halandók válasza ennyire „ellentmondásosak”.

A magyar *nemzet* szó jelentése korábban sem volt egyértelmű, az utóbbi két-három esztendő politikai szövegtermelése azonban még komplikáltabbá tette a dolgot. Addig két jelentését lehetett elkülöníteni, és esetenként nagyjából el lehetett dönteni a szövegkörnyezetből és a beszédhelyzetből, hogy kulturális vagy politikai nemzetként kell-e érteni. Mostanában viszont, a kedvezménytörvénnyel kapcsolatos diskurzusban egy harmadik jelentése is lett neki, amit nagyjából így lehetne meghatározni: „csökkentett kulturális, illetve kiterjesztett politikai nemzet”.

Mivel ez így eléggé fából vaskarikának látszik, muszáj elmagyarázni. A propagandisztikus beszéd, emlékszünk, arról szólt, hogy a kedvezménytörvény megvalósítja „a magyar nemzet határokön átívelő újraegyesítését”. Eszerint tehát a magyar nemzetbe ezentúl azok és csakis azok tartoznak bele, akiket a kedvezménytörvény „újraegyesít”, tehát először is mindazok a személyek, akikre a jogszabály szövege szerint a törvény hatálya kiterjed: a Magyarországgal szomszédos országokbeli magyarok. A Magyarországgal nem szomszédos államok és Ausztria magyarjai azonban nem tartoznak bele. Ezért mondom, hogy ez egy *csökkentett kulturális nemzet*, hiszen a teljeshöz még a világ minden magyarja hozzátartozott, ehhez meg már csak egy részük. A diskurzus szerint azonban az újraegyesítés azt is jelenti, hogy ebbe a csökkentett kulturális nemzetbe a magyarországi magyarok is beletartoznak. Csakhogy erről a jogszabály nem szól explicit módon, az „újraegyesítés” itt abban nyilvánul meg, hogy a kedvezménytörvényhez Magyarország biztosítja az anyagi háttérrel. Ez viszont nem a magyarországi magyarok adakozó kedvéből, hanem közpénzekből származik, vagyis nemcsak a magyarországi magyarok, hanem a magyarországi szlovákok, románok, cigányok, németek és mások pénzéből is. Ennélfogva a csökkentett kulturális nemzet Magyarország határain kívül eső része tulajdonképpen nem a magyarországi magyarokkal „egyesül újra”, hanem az egész magyar politikai nemzettel, ezért mondom, hogy ez most – onnan nézve – a magyar politikai nemzetnek is létrehozza a *kiterjesztett* változatát, hiszen ebbe most már nemcsak Magyarország minden állampolgára tartozik bele, anyanyelvére és nemzetiségére vagy felekezetére való tekintet nélkül, hanem a Magyarországgal szomszédos országok magyarjai is, hacsak nem osztrák állampolgárok.

De térjünk még vissza a definíció problémáihoz. Fentebb azt mondtam, hogy a politizáló értelmiség hajlik arra, hogy azt higgye: mi, közönséges halandók azért tulajdonítunk a *nemzet* szónak olyan „bizarr” jelentéseket, mert azt sem tudjuk, mi a nemzet. Azért van ilyen magabiztos véleménye, mert úgy tudja, hogy a nemzet mivoltának eldöntésében csakis a *politizáló értelmiség* illetékes, hiszen ennek ő a szakértője: a nemzetet

annak idején sem a köznép, hanem a politizáló értelmiség találta ki (de ezt valószínűleg inkább úgy mondaná, hogy ő fedezte fel). A nemzet definiálásával azonban nemcsak intellektuális kíváncsiságának kielégítése végett foglalkozik annyit, hanem elsősorban azért, mert ennek nagy politikai tétje van: itt ugyanis a definíció és az azt követő nyilvános politikai diskurzus maga teremti meg a definíció és egyben a diskurzus tárgyát, és pedig olyanná, amilyenek a definícióban meghatározzuk. A nemzet meghatározása ugyanis nem *leíró* (mint a piruló galócaé), hanem *előíró*: nem azt a tudásunkat fejezi ki, hogy *mi* vagy *milyen* a nemzet, hanem azt az akaratunkat, hogy *mi*, illetve *milyen* legyen ezentúl.

A definíció formájában azonban ez nem tükröződik, ugyanis minden ilyen definíció leírónak van álcázva, ehhez pedig hozzátartozik az is, hogy a nemzetet rendszerint mint „odakint” levőt határozza meg. Ennek két oka is van. Az egyik az, hogy egy olyan nemzetre hivatkozva, amely definíciója szerint is „idebent” van, nem pedig „odakint”, sokkal kisebb hatékonysággal lehetne mozgósítani az embereket arra, hogy áldozatokat hozzanak a politikusok ilyen vagy olyan céljainak támogatása érdekében. Ez az ok a dolog kiábrándítóan praktikus oldalához tartozik. A másik, fontosabbik ok pedig olyasmi, amiről nem tehetünk. Nyelvünk eredendően nem arra van kitalálva, hogy olyan absztraktumokról¹ beszéljünk vele, mint amilyen a nemzet, hanem hogy olyan reálisan létező, legtöbbször vizuálisan megtapasztalható dolgokról szóljon, mint a piruló galóca. Ez a kőkorszakban még minden bizonnyal így is volt. Márpedig, mint Leda Cosmides és John Tooby mondja frappáns egyszerűséggel, „Modern koponyánkban kőkori elme lakik” (*Evolúciós pszichológia: alapozó kurzus*. In: *Lélek és evolúció. Az evolúciós szemlélet és a pszichológia*. Szerk. Pléh Csaba, Csányi Vilmos, Bereczkei Tamás. Osiris, Budapest, 2001. 321). Nagyszerűen tud bánni minden olyasmivel, amihez hasonló jellegű dolgok a kőkorszaki ember környezetében is voltak, a világ jellegzetesen modern kori összetevőinek értelmezésére azonban nem igazán van berendezkedve, ilyenkor tehát kénytelen azt a felszerelését használni, amije van, még ha az nem is erre van kitalálva. Ezért is van bennünk mindmáig olyan erősen az a hit, még ha tudattalanul is, hogy amit valamilyen főnévvel nevezünk meg, az csakugyan van is, reálisan, és még csak halvány késztetést sem érzünk arra, hogy firtatni kezdjük, nem tévedünk-e, hiszen a kőkorszakban – nem lévén még a nyelvben annyi absztraktum, mint manapság – erre az elővigyázatosságra nem is lett volna szükség. Az emberi nyelvnek és gondolkodásnak ezt a jellemzőjét mostanában esszencializmusnak nevezik, és számos formáját írták le eddig. Mivel pedig nemcsak a közönséges halandók, hanem a politizáló értelmiségiek koponyájában is ugyanolyan kőkori elme lakik, az esszencializmustól ők sem mentesebbek, mint más. Nem azért definiálják tehát a nemzetet „odakint” levőként, hogy minket saját rejtett politikai céljaik érdekében átejtsenek, hanem mert csakugyan úgy fogják fel, hogy a nemzet ott van

¹ Absztraktumoknak az olyan kategóriákat hívom, amelyek nyelvi úton keletkeznek, beszéd közben, és főnevekbe kódolva hagyományozódnak tovább, anélkül hogy a való világban ténylegesen megfelelné nekik valami reális dolog mint olyan.

valahol „odakint” (hogya pontosan hol és hogyan, azt nem szükséges megmondani), és hogy ennél fogva lehetséges ugyanúgy definiálni, mint a piruló galócat, illetve hogy a különböző definíciókat ugyanúgy fel lehet osztani helyesekre és helytelenekre, mint a piruló galóca esetében.

Kőkori elménk azonban egyéb huncutságokra is képes, ezek pedig szintén nem maradnak következmények nélkül, mikor az olyan absztraktumokra vonatkozó vagy azokkal kapcsolatos információinkat kell feldolgoznunk, mint amilyen a nemzet is. Az emberi nyelv, mint mondtam, arra alakult ki, ezért ma is arra a legalkalmasabb, hogy a környezet dologszerű (*re-ális*), a háromdimenziós tér egy darabját elfoglaló, érzékszervi (elsősorban vizuális) úton megtapasztalható elemeiről beszéljünk vele, és elménk szerkezete is olyan, hogy az ilyen dolgokra vonatkozó információkat tudjuk a legegyszerűbb úton feldolgozni. Ezért az absztraktumokkal kapcsolatos információinkat is úgy tudjuk a legkönnyebben kezelni, ha ezeket az absztraktumokat előbb valamilyen trükkel vizuálisan elképzelhetővé, dologszerűvé tesszük. (Gondoljunk csak arra, milyen sokat segít a megértésben, illetve a helyzet egészének áttekintésében, ha mondjuk a parlamenti választások során kialakuló arányokról szóló információkat nemcsak a százalékokról szóló szóbeli beszámolóban kapjuk meg, hanem vizuálisan is, egy grafikon formájában!)

A nemzet, mint láttuk, nem olyan, amit érzékszervi úton meg lehetne tapasztalni. Ezért a róla való beszédet és a vele kapcsolatos információk feldolgozását úgy tesszük nyelvünk és elménk szerkezetének megfelelőbb formájává, hogy találunk egy olyan reálisan létező, erre alkalmas valamit, amiről már sok tapasztalatunk van, amire vonatkozóan részletesen kidolgozott terminológiánk van a róla való beszédhez, és arra képezzük le a nemzet fogalmát. Mivel a nemzetet olyannak képzeljük, mint ami emberekből áll, érthető, hogy ez a reális dolog maga az ember lesz. Úgy kezdünk hát beszélni a nemzetről, mintha az egy ember volna, mert úgy sokkal könnyebben fel tudjuk fogni és el tudjuk képzelni, amit egymástól hallunk. (Nemcsak mi, magyarok tesszük ezt, hiszen mondhatni egyetemes jelenséggel állunk szemben.)

A magyar nyelvre vonatkozóan ez a kérdés alaposan és megbízhatóan fel van dolgozva: 1995-ben Kolozsváron Czier Andrea végzős hallgatónk mintegy tízezer olyan (1800 és 1987 között keletkezett írásokból való) szövegtörédeket vizsgált meg, amelyben előfordul a *nemzet* vagy *nemzeti* szó, és e hatalmas anyag alapján írt róla egy kiváló szakdolgozatot (*A nemzet szó szemantikája a magyar nyelvben*. A dolgozatot az internetről is le lehet tölteni, a <http://mnytud.arts.klte.hu/szilagyi/Czier.doc> címről.). A dolgozatnak az lett a tanulsága, hogy minden kétséget kizáróan bebizonyosodott: bár amúgy a magyar beszélők közül senki sem gondolja azt komolyan, hogy a nemzet egy ember (ha megkérdeznénk tőlük, bizonyára senki sem mondaná, hogy az), beszélni mégis mindnyájan úgy beszélünk róla, mintha ember volna, és ez annyira természetes számunkra, hogy észre sem vesszük, hacsak valaki fel nem hívja rá a figyelmünket. Rengeteg olyan attribútumot tulajdonítunk neki spontán kifejezéseinkben,

ami jellegzetesen az emberhez tartozik. Lássunk csak néhány példát Czier Andrea gazdag gyűjteményéből:

a nemzet élete, a most élő nemzet; a nemzet gyermekideje, ifjúkora, ifjúsága, férfikora, (most) születő nemzet, kiskorú nemzet, fiatal nemzet, kamasz nemzet;

a nemzet érzelmei, öröme, bánata; a nemzet (nyílt) jelleme, (romlatlan) erkölcse, büszkesége;

nemzeti test, nemzettest, a nemzet (szétszabdalt, vérző) teste; nemzeti öncsonkítás; – a nemzet kebele, szíve, vére, erei, keze, szeme, idegei, agya, csontveleje, izmai, feje, karja, lába(i), húsa, arca, ajka, homloka, ütőere, bőre, nyaka, gerince, háta (sőt az egyik szöveg tanúsága szerint még púpja is lehet!); – érzékeny nemzet, boldog, boldogtalan, árva, bús, szegény nemzet; – vitéz, egyenes lelkű, nemes szívű, bátor, bajnok nemzet; – büszke, önérzetes, öntudatos nemzet; – békés, nagylelkű, szabadságszerető nemzet; – (láz)beteg, lábadozó nemzet, a nemzet (belső) betegségei, betegágya, sebei, a nemzet halála, pusztulása, sírja, temetése, gyógyítása, megmentése stb.

Egyik-másik példa láttán talán hajlunk arra, hogy azt mondjuk: ezeket nem úgy kellene érteni, mintha maga a nemzet egy ember volna, hanem inkább úgy, hogy itt tulajdonképpen a nemzethez tartozó emberekről beszélünk, csak metonimikus rövidítéssel. Eszerint például azt, hogy *a nemzet érzelmei, öröme, bánata*, helyesen így kellene érteni: 'a nemzet[hez tartozó emberek] érzelmei, öröme, bánata'. Csakhogy a felsorolt és hozzájuk hasonló kifejezések nagy részét akarva sem lehet így érteni. A *nemzet halála* például semmiképpen sem jelentheti azt, hogy 'a nemzethez tartozó emberek halála', hiszen itt nem arról van szó, hogy az emberek hálnak meg, hanem maga a nemzet pusztul el (miközben az emberek akár mindnyájan életben is maradhatnak!).

A nyelvben élő nemzet tehát ember (vagy legalábbis emberszerű). Persze nem szokott mindent csinálni, amit az igazi ember. Nem szokott például karfiolt vásárolni a piacon, de azért megvannak a kedvenc ételei (*nemzeti eledel, nemzeti konyha*). Influenzás sem szokott lenni, de – mint példáink is mutatják – szokott betegeskedni, gyakran ápolásra szorul, időnként oda kell állni a betegágya mellé.

Fentebb már megállapítottuk, hogy a nemzet az, amit a mindenkori *nemzet* szó jelent, ezt most kiegészíthetjük azzal, hogy olyan is, amilyenként a sok-sok beszédeseményben megjelenik. Hiszen minden, amit róla tudunk, ezekből tudjuk. Nemzet-reprezentációkhoz tehát ez az emberszerűség is hozzátartozik, és ha ezt is figyelembe vesszük, érthetőbbé válik sok minden. Például az, hogy miért lehet a nemzethez olyanfajta érzelmekkel viszonyulni, amilyenekkel csak emberhez szoktunk. A nemzetet lehet szeretni, tisztelni, lehet érte aggódni, lehet a sorsával törődni, lehet félteni stb., és ez az emocionális viszonyulás adott esetben nagy energiákat tud mozgósítani, jó és rossz irányban egyaránt. (Ezért is lesz olyan fontos szereplője mindenféle demagóg politikai diskurzusnak: hiszen mindannyiunkban nagy spontán hajlandóság van arra, hogy ehhez a szemfényvesztéshez partnerek legyünk.) Mert

azokat a szociális viselkedésformákat mozgósítja bennünk, amelyek eredeti funkciójuk szerint közeli embertársainkhoz való viszonyulásunkat irányítják. Ugyan ki tudhatna ilyen érzelmi telítettséggel és odaadással szeretni egy olyan politikai kategóriát, amely nincs ilyen emberszerűre „lefordítva”, mint amilyen például a parlamentarizmus, a demokrácia vagy a jogegyenlőség elve?

Ennek az emberszerűségnek nagyon is sok köze van ahhoz is, hogy mind a *politikai nemzet*, mind a *kulturális nemzet* terminus szándékolt jelentését lehetetlenség tisztán megőrizni. (Eddig legalábbis még soha senkinek sem sikerült, mert a dolgok minduntalan összezavarodnak azáltal, hogy a kettő jelentése összemosódik.) Való igaz pedig, hogy az értelmes, tárgyilagos és egyértelmű politikai diskurzushoz nagy szükségünk lenne mindkettőre: egy olyan terminusra is, amely mindig és következetesen egy adott állam összes állampolgárainak közösségét jelölje, és ebbe soha, még csak véletlenül se keveredjenek olyan szempontok, amelyek az állampolgárok nyelvi, kulturális vagy felekezeti jellemzőire vagy különbözőségére utaljanak, és egy olyanra is, amellyel az egyazon nyelvű, kultúrájú és történelmi hagyományú emberközösségeket tudhassuk megnevezni, de úgy, hogy annak semmiféle olyan jelentéskomponense ne legyen, amely az állampolgárság szerinti hovatartozással bármiféle kapcsolatban is lenne. Mondom, nagyon nagy szükségünk lenne két ilyen egyértelmű terminusra, mert ezekkel sok bajnak lehetne elejét venni, a *nemzet* azonban bizonyosan nem jó erre, sem az egyik, sem a másik értelmében, és pedig éppen a nemzet emberszerűsége miatt.

Ha ugyanis 'politikai nemzet' értelemben próbáljuk használni, akkor csakhamar attól fogunk zavarba jönni, hogy ez a nemzet-ember vajon milyen nyelven fog megszólalni. Nem mennék itt bele a prototípus-elmélet részleteibe, talán anélkül is érthető lesz, ha azt mondom, hogy – legalábbis a standard európai kultúrában – a prototipikus ember felnőtt, (épkézláb) férfi és egynyelvű. Vagyis nem a két- vagy többnyelvűséget látjuk természetesnek, magától értetődőnek, hanem az egynyelvűséget. A kétnyelvű embert tudjuk ugyan tisztelni tudásáért, de ugyanakkor a különlegességet, a normától való eltérést is látjuk benne. Nagy elismeréssel szoktuk állítani, hogy „Ahány nyelven beszél, annyi ember”, de figyeljünk csak oda, hogy mit is mondtunk! Ha több nyelven beszél, akkor már nem lehet *egy* ember, hiszen *egy* ember normálisan csak *egy* nyelven beszélhet. És akkor most képzeljük el például a monarchiabeli magyar nemzet-embert, aki magyarnak magyar volt ugyan (hiszen *magyar nemzet*-ként beszélt róla mindenki), de tucatnyi nyelven beszélt egyszerre!² Ez bizony nagyon messze

² Hogy azt ne mondja valaki, hogy ilyen nem is volt soha, mert a magyar nemzetet mindig is kulturális nemzetként határozták meg – ezt érdekes módon nagyon sokan így tudják –, hadd idézzem, mit ír a Pallas Nagy Lexikona 1896-ban a *Nemzet és nemzetiség* szócikkében: „Mindkét fogalom népet jelent, de mindegyik a népet más-más szempontból tekintve. Nemzetiség a nép fajbeli jelleme szerint, melynek lényeges ismérve a nyelv. N[emzet] az államot alkotó, az államnak személyi és alanyi tényezőjét, szubjektív erejét képező nép. Nemzetiség a nép természetrajzi, N[emzet] a nép politikai tekintetben. Ebből látható, hogy a N[emzet] több nemzetiségből állhat,

esik a prototipikus embertől (pláne a prototipikus magyar embertől), tehát rögtön ott a készlet, hogy ezen valahogy segíteni kell. Még veszedelmes is lehet, ha a nemzet-ember ennyire soknyelvű, hiszen ha igaz, hogy „Ahány nyelven beszél, annyi ember”, akkor ez talán nem is egy (nemzet-)ember már, hanem több. Márpedig egy nemzet(-ember)ben nem lehet több nemzet(-ember): ekkora képzavart még kőkorszaki elménk sem visel el egykönnyen. Rögtön veszélyeztetettnek látjuk tehát a nemzet egységét. Megmentésének egyetlen módja van csupán, a nyelvi homogenizáció. Még egyazon nyelv belső változatait is fel kell számolni, és a szabványosított nemzeti nyelvet kell elterjeszteni, hiszen normális ember nem beszél egyszerre öt-hat dialektusban. Azt hiszem, nem véletlen, hogy eddig talán minden tiszta politikainemzet-koncepció ettől az „egy nyelv/több nyelv” problémától (illetve e probléma képi felfoghatatlanságától) kezdett el úgy összezavarodni, hogy csakhamar teljesen használhatatlanná degradálódott: ez tudniillik egy olyan paradoxon, amelynek abban a koncepciórendszerben és abban a képi környezetben egyszerűen nincs megoldása.

De akkor sem biztatóbb a dolog, ha a *nemzet*-et szigorúan és következetesen ’kulturális nemzet’ értelemben próbáljuk meg használni, mert az emberszerűség ezt is összezavarja rögtön. Ebben az esetben nem a nyelv okoz gondot: a nemzetnek egy nyelve van, a nemzeti nyelv, ezen beszél a nemzet-ember. (Közvetlenül persze nem ő maga, mert szóló szája gyanánt rendszerint a nemzeti költőt használja: a nemzeti költő az, akin keresztül maga a nemzet szólal meg. Régebben legalábbis így volt, mostanában viszont, e praktikusabb, kevésbé romantikus világban már inkább egyes politikusok szoktak bemutatkozni a nemzet szóvivőiként – igaz, nem egy közülük egyben költő vagy író is.) Itt viszont az lesz a megkerülhetetlen képi probléma, hogy ennek a nemzet-embernek bizonyos részei nem ugyanabban az államban vannak: mondjuk a testének nagy része „otthon” van, de a végtagjai szanaszét, a szomszédban vagy szerte a nagyvilágban. Ez pedig felfoghatatlan, nagyon nem normális dolog. Egy embert nem szabad ilyen lehetetlen állapotban tartani, ebbe nem lehet belenyugodni, nagy lesz tehát a készlet, hogy ezt valahogy meg kell oldani, a nemzet szétszabdalt testét össze kell illeszteni (ha ténylegesen nem lehet, akkor legalább szimbolikusan) – és ezzel máris odavan a kulturális nemzet fogalmának tisztasága, mert belevegyült a politikai nemzet koncepciója, az tudniillik, hogy a nemzet akkor igazi, ha tagjainak nemcsak a nyelve közös, hanem az állampolgársága is.

A nemzet emberszerűségének képi rendszere alapján jobban megérthetjük azt is, miért

hogy a N[emzet] egységének egyáltalán nem feltétele a nemzetiség egysége.” A Révai Nagy Lexikona 1916-ban ugyanezt ismétli meg szó szerint. Akkor tehát még egyértelműen politikai nemzetet értettek azon, hogy a *magyar nemzet*. Csakhogy jött Trianon, s az új helyzettel muszáj volt kezdeni valamit. Az, hogy a határokon kívül rekedt magyarok most már nem tartoznak a magyar nemzethez, nyilvánvalóan elfogadhatatlan, mert lelkiileg feldolgozhatatlan volt mindenki számára. Maradt a másik megoldás: a jelentésváltozás. A politizáló értelmiség tehát egyszerűen átdefiniálta a nemzet fogalmát kulturális nemzetre.

jelenik meg újra meg újra a politikai diskurzusokban a világ eszményi állapotaként az „egy állam, egy nemzet, egy nyelv” elve: hiszen ez volna az egyetlen olyan elrendeződés, ha lehetséges volna egyáltalán, amelyben a nemzet-ember csakugyan otthonosan érezhetné magát, mert képi megformálása a legközelebb lenne a prototipikus emberéhez, és amely nem vezetne képi paradoxonokhoz. A világ viszont, tudjuk, nem ilyen, az eszménytől távoli állapot pedig nem egy olyan hely, ahol az ember lenni szeret. Ez észrevehetően tükröződik is a nemzettel kapcsolatos diskurzusok mélabús felhangjaiban.

A magyar nemzet-emberre pedig – amint az a nyelvi adatokból nagyon jól látszik, főleg ha bizonyosfajta kifejezések előfordulásának gyakoriságára is figyelünk –, sajnos amúgy is különösen jellemző, hogy nemigen tudja szegény örömét lelni az életben. Igaz ugyan, hogy számos erénye van, és ezt nem is rejti véka alá (*vitéz, egyenes lelkű, nemes szívű, bátor, bajnok, lovagias nemzet* stb.), ugyanakkor viszont annyira tele van neurotikus szorongással és depresszióval, paranoiás félelmekkel és mindenféle hipochondriával, hogy ha igazi ember volna, igencsak sok dolgot adna a pszichiátereknek. Folyton valami baja van, nagybeteg, ápolni kell, gyógyítani kell, menteni kell, a betegágyát kell körülállni, sőt a temetésére kell készülni. Még ha vigad is néha, sírva vigad. Meg amúgy is elég furcsán viselkedik sokszor. Gondja van rá például, hogy minden új esztendő első percében, mikor más nemzetek fiai és leányai reményteljesen boldog új évet kívánnak egymásnak, és gyorsan elkoccintják poharukat, hogy aztán önfeledten átadhassák magukat a szilveszteri mulatság örömeinek, ő a költő szaván keresztül figyelmeztessen bennünket nagyszerű halálára meg a gyászkönyvekre, amelyeket hite szerint majd hullatni fognak érte (pedig ebben az egyben valószínűleg téved), és hogy ünnepélyes alkalmainkon, sőt még istentiszteleteink végén is az ő párját ritkító nagy balsorsát idézze elénk.

Azt hiszem, ez nincsen egészen rendjén, és ezért senki más nem felelős, csak mi mindnyájan, akik magyarul beszélünk, és ilyenné mondtuk a magyar nemzetet (persze nem okvetlenül mi, maiak, hiszen ez szegény már eleve ilyen szerencsétlennek született). A nemzet ugyanis mondva csinált (így, különírva, mert most szó szerint értendő): úgy/azáltal lett, hogy mondtuk. És nem lehetett más, mint amilyenné mondtuk. Számos nyavalyájából kigyógyítani sem lehet másképp, mint teljesen megváltoztatva róla szóló beszédünk módját. Mert sok nemzet-ember van a világon, de nem mind ilyen! A román, az eléggé hasonlít hozzá, de például a holland nemzet-ember, amint erről néhány holland barátomtól értesülhettem, egyáltalán nem ilyen. Az egy bátor, vállalkozó kedvű tengerész, és az jellemző rá, hogy nincs az óceánnak az a hulláma, amelyen ő sikeresen át ne tudná vezetni a hajóját. Nehogy azt higgyük, hogy ennek nincs semmi következménye arra, hogy mi lesz a magyarokkal, és mi a hollandokkal! A nemzeti elkötelezettség nagyjából azt jelenti, hogy azonosulunk ezzel a nemzet-emberrel. Ez a magyarok esetében elkerülhetetlenül a búsmagyarságot, az önsajnáztatást, a sikerrel kecsegtető kezdeményezésektől való óvatos tartózkodást hozza magával, a hollandok esetében pedig a bizakodást és a sikerkeresést.

(Ezért ha az ember magyar, és mégis sikeres és eredményes szeretne lenni ebben a világban, akkor szinte akarata ellenére is rákényszerül arra, hogy a magyar nemzet-emberrel való azonosulását valahogy fellazítsa, vagy egyenesen felszámolja.) Persze hallom én, amint a bennünk lakó magyar nemzet-ember erre rögtön azt mondja: „Könnyű a hollandoknak, de gondoljunk csak arra, hogy a magyar milyen kis nemzet, és milyen szomorú történelme volt!” Próbáljuk már meg elmagyarázni neki, hogy Hollandia még feleakkora sincs, mint Magyarország, és bizony a holland nemzet-ember is sirathatná elveszett régi dicsőségét reggeltől estig, aranyat érő hajdani gyarmatait, és mégsem ezzel tölti az idejét, hanem azt nézi, hogy azzal, amije van, hogyan tudja a legeredményesebben biztosítani a maga számára a lehetséges legjobb jelent és jövőt. Aki pedig így viszonyul magához és a világhoz, az szellemi energiáival és tartalékaival is eszerint gazdálkodik: sokkal inkább unokáinak jövőjével törődik, semmint nagyapáinak múltjával. Azt a történésekre hagyja, hiszen azon már úgysem tudhatna semmit változtatni.

A nemzet tehát csakugyan a nyelvben él, ebből viszont adódik még egy probléma, ami eddig azért nem kerülhetett szóba, mert mostanáig inkább csak a magyar nemzetről beszéltünk. A probléma pedig az, hogy a különböző nyelvekben nem ugyanolyan nemzet lakik, hanem mindegyikben egy olyan, amilyen a többiben nagy valószínűséggel nincsen is. Az például, amely a románban él, meglehetősen különbözik a mienktől. Ott *națiune* a neve, ez pedig minden szótár szerint a magyar *nemzet*-nek felel meg, pedig e két szó jelentése meglehetősen eltér egymástól. Mivel a franciából került át a románba, a *națiune* elsősorban politikai nemzetet jelent, sokkal inkább, mint a magyar *nemzet*, és pedig a köznyelvben is, nemcsak a politizáló értelmiség nyelvében, ahol a különbség még hangsúlyozottabb, mert ott a román politikusok legnagyobb része ugyanúgy meg van róla győződve, hogy a nemzet az egyazon ország összes állampolgárának a közössége, mint ahogy viszont a magyarok a kulturális nemzetként való értelmezés kizárólagos érvényességében hisznek. Ami például magyarul *országos konferencia*, az a román köznyelv szabályai szerint *conferință națională*, és számos hasonló példát idézhetnénk. Persze ez nem jelenti azt, hogy a román *națiune* szónak ne lenne olyan használata, amikor kulturális nemzetet kell rajta érteni. Ha például Eminescut, a nemzeti költőt *poet național*-nak mondják, abban a *național* csakis a kulturális nemzetre vonatkoztatva értelmezhető.

Érdemes elmondani ezzel kapcsolatban, hogy 2001 júniusában a román CURS közvélemény-kutató központ is végzett egy felmérést, amelynek során egy Románia 18 év fölötti népességére reprezentatív mintát, 1 100 személyt kérdeztek meg arról, hogy szerintük kik alkotják a román nemzetet. A válaszok a következőképpen oszlanak meg:

- (a) minden román állampolgár, etnikai eredetére való tekintet nélkül – 66%
- (b) mindazok, akik román szülőktől származnak, és románul beszélnek – 11%
- (c) mindazok, akik Romániában élnek, és román szülőktől származnak – 17%
- (d) nincs véleménye – 6%.

(Nem érdektelen megjegyezni mindezek láttán, hogy arra a kérdésre, hogy egy pártnak kell-e legyen nemzeti identitást védő politikája, a megkérdezetteknek 86%-a igennel válaszolt, 4%-uk nem-mel, 10%-uk pedig nem tudta eldönteni.)

A válaszokban megmutató arányok helyes értelmezéséhez azonban azt is tudni kell, hogy a megkérdezetteknek 7%-a az RMDSZ-re szavazott volna, vagyis a mintának körülbelül ugyanennyi százaléka magyar volt, ezek legnagyobb része pedig, ahogy sejteni lehet, valószínűleg a (b) opciót választotta, ha tehát csak románokat kérdeztek volna meg, akkor a kulturális nemzetre szavazók aránya jóval kisebb lenne, pedig, mint látjuk, így sem nagy. A románok nemzet-fogalma tehát a köznép szintjén is különbözik a magyarokétól. (Sajnos többet nemigen lehet mondani, mert a CURS elég ügyetlenül fogalmazta meg kérdéseit.)

A folytatást egy korábbi munkámból idézem: „A kérdés most már az, hogy mihez tudjon kezdeni egy *romániai magyar* politikus a maga *magyar* nemzet-fogalmával, mikor neki a *román* parlamentben *románul* kell erről beszélnie. Hiszen nyelvet váltani még csak tud szegény feje, de fogalmat nem. Nincs azonban más lehetősége románul beszélni róla, mint hogy a *națiune* szót használva próbálja elhíttetni a román politikusokkal az ő magyar nemzet-fogalmáról állított igazságait. A román nyelvben nincs szó a magyar nemzet-fogalomra, a román nyelvi világból ez hiányzik, helyette ott valami más van. Illetve ami ott megfelel neki, az más. Ha meg nemcsak nyelvet váltana ilyenkor, hanem fogalmat is (vagyis abból a különben teljesen helyes elvből kiindulva, hogy ha az ember románul beszél, akkor a román szavakat román nyelvbéli értelmük szerint kell használnia, a *națiune* szóval is ezt tenné), akkor utána az utcára sem mehetne ki, hiszen miféle ember az olyan, aki, mikor magyarokkal beszél, nekik azt mondja, hogy a romániai magyarság a magyar nemzetnek szerves része, mikor meg románokkal, nekik képes azt mondani, hogy a románnak? Ez az út sem járható tehát. Ezért is van aztán, hogy valahányszor a román parlamentben magyar és román politikusok olyan témáról kezdenek vitatkozni, amelynek lényeges része a nemzet-fogalom, szinte menetrendszerűen botrány lesz belőle. Nem jöhet létre megértés, mert az egyik nyelvi világ igazságai a másokban óhatatlanul érvényüket veszítik.³ Az ilyen helyzetben egyetlen

³ Az ilyen dolgok teoretikusok gyönyörködtetésére kitalált problémáknak tűnhetnek, pedig egyáltalán nem azok, sőt olykor véresen komollyá válhatnak. 1990. március 10-én Bukarestbe utazott négy-öt marosvásárhelyi román orvostanhallgató, hogy az ottani diákokat fellármázza: nagy baj van Erdélyben, mert a magyarok Magyarországhoz akarják csatolni, s ezt már világosan és egyértelműen meg is mondták. Teljesen kétségbe voltak szegények esve. A bukarestiek hitték is, nem is. Bizonyítékot követeltek. Mire ők elő is vették: az RMDSZ nyilatkozataiból, marosvásárhelyi magyar diákok kiáltványaiból felolvasták azokat a részeket, amelyek eredetileg magyarul íródtak, és az állt bennük, hogy a romániai magyarság szerves része a magyar nemzetnek. Csakhogy ez most románul volt, és így egészen mást jelentett, mint magyarul. Félelmetes hatása volt, pillanatok alatt másképp kezdtek beszélni a bukarestiek is. – Ez kilenc nappal a marosvásárhelyi utcai tömegverekedés előtt történt. (A verekedés természetesen nem *csak* ezért lett,

dolgot tehet az ember: tudatosítani kell a különbséget, és mindegyik félnek meg kell értenie, el kell fogadnia, tudomásul kell vennie, hogy a másik nyelvi világban mit jelent az illető fogalom, s a másik fél miért beszél éppen úgy, ahogy beszél. Csak így válhat lehetővé, hogy ha a román politikus a romániai magyarságot a román nemzetbe sorolja, akkor a magyar, hacsak egyéb oka nincs rá az adott helyzetben, ebben ne lásson mindjárt asszimilációs és homogenizációs szándékot, ha meg a magyar politikus a magyar nemzetbe tartozónak mondja, akkor a román se értelmezze ezt rögtön úgy, hogy ez kétségtelen bizonyítéka a területi elszakadás és országcsönkítés szándékának” (*Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára.* Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 1996. 95. – Ez is letölthető a http://mnytud.arts.klte.hu/szilagyi_internetcímről).

(Nem éppen ide tartozik ugyan, de mert nagyon idekíváncozik mégis, megjegyzem, hogy az utóbbi időben a nyelvészetben a kognitivismus megint előhozta azt a régi problémát, hogy vajon a nyelv meghatározza-e gondolkodásunkat, vagy nem. A kérdés nincs eldöntve, de úgy látom, hogy akiknek csakugyan számít a véleménye, azok úgy vélik, hogy nem. Arra szoktak hivatkozni, hogy az ember gondolkodási és problémamegoldó stratégiái nyelvtől függetlenül ugyanolyanok mindenütt. Ebből viszont az látszik, hogy a fenti kérdést úgy értelmezik, mint ami arról szól, hogy vajon a nyelv meghatározhatja-e azt, hogy *hogyan gondolkodunk*. Ha így kérdezik, én is amondó vagyok, hogy inkább nem, mint igen. De engem inkább olyan értelemben érdekel ez a kérdés, hogy vajon függhet-e a nyelvtől is az, hogy *mit fogunk gondolni a világról*. Véleményem szerint nagyon is függhet. Mert hiába alkalmazzuk nagyjából ugyanazt a gondolkodási stratégiát, bármilyen nyelven beszéljünk is: ha – sokszor nagyon is nyelvspecifikus – kiinduló adataink nem ugyanazok, a következtetéseink sem lesznek egyformák. Amit az előző bekezdésekben mondtam, az ezt elég jól szemlélteti is.)

A végkonklúziót a fentiek után talán már fölösleges is ideírnom. Azt hiszem, eléggé látszik, hogy a *nemzet* sok mindenre jó lehet, egyvalamire azonban biztosan nem alkalmas, sőt elég reménytelen is volna minden olyan kísérletezés, hogy alkalmassá tegyük rá: arra, hogy világosan, következetesen, egyértelműen és félreérthetetlenül lehessen vele beszélni a politikai diskurzus során. Vagyis sajnos éppen arra nem jó, ami pedig minden más felhasználásánál fontosabb lenne. Persze lehet, hogy valaki erre azt mondja: de hát ez nem nagy baj (sőt!), hiszen a politikus úgyszemint akar világos, egyértelmű és félreérthetetlen fogalmakat használva beszélni, mert ő nem koherens akar lenni, hanem eredményes. Ebben van valami. De ez már nem a problémával foglalkozó teoretikus baja, hanem mindnyájunké. (Olykor a levét is mi isszuk meg, mindannyian.) A teoretikust nem ez érdekli, hanem az, hogy ha a politikus véletlenül mégis meg akarna próbálni világosan, egyértelműen, ellentmondás-mentesen és félreérthetetlenül beszélni, vajon a nemzetéről beszélhetne-e

de ennek is volt benne része, hogy megtörténhetett, meglehet, sokkal nagyobb, mint gondolnánk.)

egyáltalán. És sajnos nagyon úgy látszik, hogy nem. Ettől persze még beszél róla, és fog is beszélni, hiszen sokszor fontos dolgokat kénytelen úgy elmondani, hogy ahhoz ma már nem is igen találhat más eszközt, mint azt, hogy a nemzetet említse. Talán segíthetne valamit, ha ilyenkor legalább ő tudva tudná, hogy miről is beszél tulajdonképpen.

REGIO 2002/4. 159–177.

(Ahogy ma látom)

Nem látom másképp ma sem, de szeretnék még tisztázni valamit ennek kapcsán. Nemegyszer mondták nekem, hogy velem csak annyi baj van, az viszont elég nagy, hogy nem nemzetben gondolkodom. Ezt általában olyankor hallottam, mikor a problémamegoldás szempontjából teljesen sterillé vált beszélgetést, amit szinte követni sem tudtam már, megpróbáltam leszállítani az absztraktumok ideológiai világából az emberek problémáinak hétköznapi szintjére. Való igaz, ezt töredelmesen bevallom, tényleg nem tudok nemzetben gondolkozni. Emberekben tudok gondolkozni. Hogy miért? Nem tudom. Talán ilyen a természetem: nincs sok érzékem az absztraktumokhoz. Konkrétumokban szeretek gondolkozni, mert úgy jobban tudok. Ráadásul ezen a világegyetemen sem akarnék változtatni, mert ebből nekem eddig már nagyon sok hasznom származott, még a szakmámban is: a nyelvészetben is akkor kezdtem felfedezni az érdekesebbnél érdekesebb dolgokat, mikor azt a rengeteg absztraktumot, amit ez a tudomány mára felhalmozott, sikerült végre félretennem azzal, hogy azokra nekem biztosan nem lehet többé szükségem.

Mert akkor rögtön sokkal értelmesebb kérdéseket tudtam feltenni, azokra meg sokkal könnyebb értelmes válaszokat találni, mint ha előzetesen az absztraktumok törvényei szerint jól elkomplicáljuk őket. Amíg azt hittem például, hogy van magyar nyelv, mint olyan, amilyenként beszélni szoktunk róla, „objektív módon”, valahogy az embereken kívül, tőlük teljesen függetlenül, addig a tudományban is azzal töltöttem el az időm nagy részét, hogy olyan kérdésekre próbáltam választ találni, mint például az, hogy ha van, akkor hol létezik a magyar nyelv. Azt kellett elfogadnom végül tudományos válaszként, hogy a „kollektív tudatban”. Erről ugyan a vak is látja, hogy százszázalékos sületlenség, de ennél jobb egyszerűen nem volt lehetséges. Beértem tehát vele én is, mint más, és nem firtattam tovább, nehogy ki tudjon derülni róla, hogy micsoda, mert akkor aztán végképp válasz nélkül maradok. (Pedig már csak egyetlen kérdés lett volna hátra: hol létezik a „kollektív tudat”? Nyilván a „kollektív fejben”, hiszen hol lehetne másutt?) Aztán egyszer csak a fejemhez kaptam: de hiszen én badarságokon gondolkozom itt! Azt akarom mindenáron kideríteni, hol létezik a magyar nyelv, és milyen belülről annak a szerkezete, ahelyett hogy azt nézném, ami pedig mindig is ott volt a szemem előtt, csak hogy én ezt már meglátni se tudtam, úgy el voltam veszve azzal az absztraktummal, amit magyar nyelvnek hívnak: emberek beszélgetnek ott, mégpedig magyarul! Vajon hogy csinálják? Mi lehet az ő fejükben? Milyen

szabályok lehetnek ott, hogy ezt úgy tudják csinálni, hogy meg is értse a másik, amit az egyik mondott? Vajon nem ezeket kellene nekem inkább rekonstruálnom abból, ami a szájukon kijön, és azokat leírnom magyar grammatika gyanánt? Mikor pedig ilyesmiket kezdtem kérdezni, kiderült, hogy ezek nemcsak sokkal értelmesebb kérdések, mint amiket addig kérdeztem, hanem százszorta érdekesebbek is.

De a világ is rögtön egyszerűbb lett, mert eltűnt belőle „a magyar nyelv” mint absztraktum, amitől eddig hozzá sem tudtam férni ahhoz, ami tényleg van is, ezzel tehát nem is kellett többé foglalkoznom, hanem törődhettem azzal, ami ott történik körülöttem. De ekkor tudtam végre jobban megérteni olyan fontos dolgokat is, mint például azt, hogy mindazok az emberek, akiknek a beszédhez éppen azok a szabályok vannak a fejükben, amelyek csakis arra jók, hogy magyarul lehessen velük beszélni, és ezen kívül semmi másra nem is alkalmasak, sokkal jobban összetartoznak annál, mint ahogy addig látszott. Addig ugyanis úgy tűnt, hogy ezek azért tartoznak össze és alkotják a magyar nyelvi közösséget, mert mindnyájan ugyanabból a külső forrásból merítik a magyar beszédhez szükséges tudásukat: abból az absztraktumból, amely rajtuk kívül van. Most viszont világossá vált, hogy ez sokkal alapvetőbb összetartozás, hiszen ami által ez létrejön, az nem valami külsőleges dolog az emberekhez képest, hanem nagyon is hozzátartozik emberi mivoltukhoz, külön-külön mindegyikéhez. Vagyis nem beletartoznak valamibe, hanem összetartoznak egymással valami számukra nagyon lényeges jellegzetesség révén, amely éppen az ő fejükben van, nem valahol „odakint”.

Visszatérve a nemzetben való gondolkozáshoz, egy történet jut most erről eszembe. Még 1990-ből való, meg is látszik rajta akkori tapasztalatlanságunk. Egy beszélgetésen, ahol az volt a fő téma, hogyan lehetne ösztönözni az embereket arra, hogy a térszéli földjeit igenis mindenki követelje vissza minél hamarabb, hogy indulhasson be a magántulajdonon alapuló gazdálkodás, mert az meg fogja erősíteni a tulajdon eszméjét, ez pedig a kommunizmus maradványainak felszámolásához alapvetően szükséges, én, emlékszem, egy jó darabig meg sem szólaltam, mert addig nem is mondhattam semmit, amíg el nem tudtam képzelni magamnak nagyon konkrétan azokat az embereket, a földjeikkel együtt, meg szíjjel nem néztem így egy kicsit a portájukon, hogy mijük is van ezeknek az udvaron, az ólban, az istállóban, a fészerben, hány éves is lehet vajon legtöbbjük, hogy is néz ki a falujuk, mi is van abban, és mi is hiányzik onnan. Utána azt mondtam: FigyeljeteK ide! Én most jöttem onnan vissza. Ezek az emberek idősek. Nem bírják már a földjüket megművelni. Nincs is nekik mivel. Még lovuk sincs, amivel szántani tudjanak. De ekéjük sincs hozzá. Csak ásó van a fészerben, meg kapa, kasza, ilyen kézi szerszámok. Egyéb nincs. A falujukban ott van a térsz gépparkja, elég rozoga, de ha jobb nincs, szükség esetén még el lehet vele boldogulni. Meg ott vannak a térsz istállóí, azokat is fel lehetne használni valamire, kár lenne, ha csak úgy széthordanák semmi hasznára, hiszen abban az ő munkájuk van benne, az érték. Nem azt kellene inkább mondani ezeknek az embereknek, hogy a földjeik az övéik, és most már

csakugyan azt csinálhatnak vele, amit akarnak, és abban segíteni őket, hogy próbáljanak meg valamilyen szövetkezeti rendszerben gazdálkodni, felhasználva mindent, amit csak lehet abból, ami eddig a téesz tulajdona volt? Hiszen különben ott lesz a földjük, de parlagon fog állni, el fog gázosodni az egész határ, mert nem fogják tudni megművelni. És akkor miből tudnak majd megélni? Erre azt a választ kaptam, hogy tisztán gazdasági szempontból nekem teljesen igazam volna, de ez politikailag nagyon helytelen lenne, mert az a kommunizmus továbbélését segítené, és nem véletlen, hogy az agronómusok, akik a helyi volt nómenklatúrához tartoznak, pontosan ugyanezt mondják. Én akkor elköszöntem tőlük azzal, hogy ti csak osszátok-szorozzátok ezt a teóriát, ha akarjátok, de engem hagyjatok békén, mert én nem tudok hinni az olyasmiben, ami gazdaságilag ugyan nagyon rossz, de politikailag helyes. Sőt engem ez nagyon is arra emlékeztet, amit éppen fel akarunk számolni. (Ez tehát már a szentséges absztraktumokban gondolkozó politikusi észjárás volt! Kicsi volt még ugyan, de már igencsak virgonc. Már képes lett volna rá, hogy embereket az éhenhalásba vigyen, csak hogy a nagy politikai cél elérését biztossá tegye! Mi lesz még ebből, ha nagy lesz!)

Valahogy így vagyok a nemzetben gondolkodással is: ugyanúgy nem tudok hinni abban sem, hogy az emberek problémáit félre szabad tenni, mert most a nemzetéi azoknál sokkal fontosabbak. Mert mikor a magam gyalog járó eszével próbálom elgondolni a nemzetnek azokat a problémáit, amelyekről éppen szó van, vagyis a konkrét, hús-vér emberek szintjén, akkor annak két kimenetele lehet. Az egyik az hogy ott is találkozom velük, mégpedig abban a formájukban, ahogyan az azoknak az embereknek probléma, és akkor azonnal könnyebben meg is tudom őket érteni, és tudok gondolkozni a megoldásukon. Ha pedig ebben az emberszintű formájukban meg is tudjuk oldani őket, akkor úgy veszem, hogy ezzel a nemzetnek ezek a problémái is meg vannak oldva. A másik kimenetele pedig az, hogy akárhogy is keresem őket az emberek szintjén, nem találom. Ebben az esetben nincs min gondolkoznom tovább, tehát úgy veszem, hogy ezek annak az absztraktumnak lehet ugyan, hogy problémái, de mivel az embereknek nem, hát nekem sem.

Abban pedig éppen nem tudok hinni, hogy mikor emberek problémáit kell megoldani, akkor ne azt nézzük, milyen megoldás lenne jó az embereknek, hanem azt erőltessük, ami a mi megítélésünk szerint a nemzetnek jobb, még ha az embereknek az rosszabb is. Mert ez már igencsak hasonlít az előbbi példára a gazdasági meg a politikai szemponttal, de még arra is, amit nekem az a dolog akkor eszembe juttatott: a diktatúrákra, köztük tehát a kommunizmusra is. (Azt hiszem, éppen ez a strukturális és észjárásbeli affinitás teszi, hogy Csetri tanár úr olyan jól fején tudta találni a szöveget azzal a mondásával, amit már idéztem egyszer, hogy tudniillik a kommunistáról a kemény nemzeti diskurzusra való átváltás azért a legkönnyebb minden egyéb váltásnál, mert itt csak a szavakat kell kicserélni, a mondatok maradhatnak.) Mindegyikre annak a tézisnek az elfogadása jellemző, hogy létezhet valami a világon, valami absztraktum, ami az embereknél sokkal fontosabb, tehát a döntéseinket és

tetteinket vezérlő fontossági hierarchiát is ennek megfelelően kell felállítani. Ebben pedig én már nemcsak hogy nem hiszek, hanem, bevallom, igencsak meg is vagyok rajta botránkozva, mikor magam körül tapasztalom.

Megtörténhetik, hogy most valaki azt mondja: végre megértette, miért áll ebben a könyvben minden annyira a feje tetején, hiszen ha én nem tudok nemzetben gondolkozni, akkor nyilván nemzeti érzés sem lehet bennem egy szikrányi sem, és akkor meg mit is várhatna az ember az ilyentől? Ha valaki így gondolná csakugyan, az azt jelentené, hogy ebből még mindig nem ért semmit. Azt gondolni, hogy ha én nem hiszek abban az absztraktumban, amit nemzetnek hívunk, és nem tudom egy ilyenek alárendelni az embereket, akkor nemzeti érzés sem lehet bennem, éppen olyan, mint azt feltételezni, hogy ha én nem hiszek abban az absztraktumban, amit magyar nyelvnek hívunk, akkor nyilván magyarul beszélni sem tudhatok. Márpedig én, bár abban tényleg nem hiszek, elég túrhetően tudok magyarul beszélni, már amennyire ezt magam megítélhetem, de mások sem szoktak panaszkodni, hogy ne értenék, amit mondok. Mikor az a „nagy megvilágosodásom” támadt az embereken kívül elképzelt magyar nyelv absztraktum voltáról, akkor sem vettem észre magamon semmi jelét annak, hogy ez hirtelen összezavarta volna a magyar beszédemet.

Történt viszont ennek következtében valami, tényleg, még a beszédemmel is. Azelőtt inkább csak arra tudtam figyelni beszéd és főleg írás közben, hogy amit írok, az helyesen legyen magyarul, szabályosak legyenek a mondatai, és legyen meg a tartalmi koherenciája. Azóta meg elsősorban azt nézem, hogy az a másik ember, aki ezt el fogja olvasni, ezt minél könnyebben tudhassa meg is érteni, mert valahogy mintha tartoznám is neki ezzel, már csak azért is, mert mi ketten egy dologban nagyon összetartozunk: abban, hogy mindkettőnknek ugyanolyan nyelvi rendszer van a fejében. Ezt pedig úgy tudhatom a legkönnyebben elérni, ha nem nehezen vagy így is, úgy is érthető, netán teljesen érthetetlen (mert alighanem értelmetlen) absztraktumokról beszélek neki, hanem konkrétumokról főleg, és konkrétan írok, mert úgy még én is biztosabb lehetek benne, hogy csakugyan tudom, miről beszélek éppen, és akkor azt ő is jobban megérti. Ha pedig így lesz, akkor ezt akár úgy is lehet értelmezni, hogy azóta valamivel jobban tudok magyarul, mint azelőtt.

Valahogy így vagyok a nemzeti érzéssel is. Mikor még nemzetben gondolkoztam én is (mert hát hogy is gondolkozhattam volna másképp, mikor abba neveltek bele?), ez nekem főleg azt az érzést jelentette, hogy beletartozom valamibe. Az a valami azonban megfoghatatlan volt, mert csak egy absztraktum volt, így ezt az érzésemet sem igen tudtam semmire felhasználni azon kívül, hogy valahogy jólesett, hogy mégis van, és hogy bizonyos erre való alkalmakkor ennek megfelelően tudhattam viselkedni, nem is minden büszkeség nélkül, már csak azért is, mert akkor inkább csak titokban lehetett. Töredelmesen bevallom, mégsem mindig igyekeztem nagyon arra, hogy minden kínálkozó alkalmat megragadjak, hogy így viselkedjem, mert ezt inkább valami öncélú szertartásnak, rítusnak vagy hasonlóknak éreztem, aminek egyetlen célja az, hogy ezt az érzésemet megmutathassam, és talán még meg

is erősíthessem. Én meg valahogy túlságosan is praktikus gondolkozású vagyok ahhoz, semmint hogy az ilyesmit tényleges fontosságánál többre tudhattam volna tartani.

Amióta azonban úgy kezdtem gondolkozni, ahogy azóta is, vagyis nem (magyar) nemzetben, hanem (magyar) emberekben, egyszerre ez a nemzeti érzés is megtelt bennem tartalommal, a számomra való fontossága pedig sokszorosára nőtt: azóta nem úgy érzem már, hogy *beletartozom* valamibe, hanem hogy *összetartozom* valakikkel, de nem mindenkivel, hanem csak azokkal, akik magyarok, de azok közül aztán bárkivel, aki magyar csak van a világon. Illetve pontosabban, hogy félre ne értse valaki: *így* összetartozni csakis azokkal tartozom össze, akik magyarok. Másféleképpen persze másokkal is összetartozom, például nagyon sok románnal. Megint másféleképpen minden felebarátommal, bárhol éljen is a földkerekségen, mert összetartozom vele annak alapján, hogy mindketten emberek vagyunk. De ez egyik sem az. Az a fajta összetartozás, tehát az az érzés is, amiről itt beszélek, számomra csakis magyarokkal, illetve magyarok iránt lehetséges, mert hogy én magam is magyar vagyok. Ez pedig már csak azért is olyan nagyon jó érzés, mert ez az összetartozás egy semmi mással nem helyettesíthető kényelemérzést nyújt nekem, valahányszor egy másik magyarral találkozom, és még az is szinte mindegy, hogy láttam-e őt azelőtt valaha is, vagy nem, mert még ha nem is, akkor is mindig biztos lehetek benne, hogy kettőnk fejében annyi közös tudás van, hogy ha én ezzel az emberrel elkezdek beszélgetni, akkor öneki biztosan nem kell elmagyarázzak olyasmiket, amiket pedig másnak el kellene, mert különben nem értené. A magátólértetődőségeknek ez az elképzelhetetlen mennyisége, amelyben mi ketten ezzel az emberrel osztozunk, kezdve azzal, hogy ha én a macskát *macská*-nak mondom, akkor az az ő számára magától értetődően azt fogja jelenteni, hogy 'macska', és én is teljesen magától értetődőnek tartom, hogy ő ezt így fogja érteni, ha egyszer magyar az anyanyelve, egészen addig, hogy abban is biztos lehetek, hogy ha én Arany Jánost vagy a *Toldit* említem neki, nem fogja azt kérdezni, hogy az micsoda, sőt még abban is, hogy ha azt találom neki mondani, hogy én egyikre is, másokra is büszke vagyok, legfeljebb csak azon fog csodálkozni, hogy ezt miért kell egyáltalán mondani. Ez pedig nagyon megkönnyíti nekem, hogy szót tudjak vele érteni, mert mi ketten kevésből is értjük egymást, olykor elég csak egy utalás valamire, mert hosszú beszéd nélkül is rögtön tudja, mit akartam azzal mondani. Azt hiszem, magyarul beszélni is ezért szeretek sokkal jobban, mint bármilyen más nyelven, azon kívül persze, hogy ez az anyanyelvem: mert így legtöbbször magyarokkal szoktam, és az nekem sokkal kevesebb energiámba kerül mindig, mint mikor románokkal beszélek, mert tudni tudok ugyan románul is elég jól, de egyrészt a románoknak nagyon sok minden egyáltalán nem magától értetődő abból, ami nekem az, tehát ezeket nekik külön el kell mondanom, mégpedig úgy, hogy ők is megérthessék, de még nagyon oda is kell figyelnem közben, hogy vegyem egyáltalán észre, hogy mi az, amit most muszáj elmagyarázni, mert az nekem annyira magától értetődő, hogy eszembe se tud jutni, hogy másnak esetleg nem az. Mindez pedig nekem több észtöredelmembe és sokkal nagyobb fáradságomba kerül.

Másrészt meg a magyar az én nyelvem, a román meg nem, még ha tudok is románul, és még ha tudom is, hogy bizonyos dolgokat románul sokkal könnyebb kifejezni, mint magyarul. Azt hiszem, leginkább ettől a felszabadultság- és kényelemérzettől van, mert egyéb okom talán nem is volna rá, hogy a magyarokat e szerint az összetartozás szerint sokkal közelebb állónak is érzem magamhoz, mint a románokat például, még akkor is, ha az illető magyar nagyon távol lakik tőlem, sőt talán még sohasem is volt szerencsénk találkozni, a román meg a szomszédom.

Bukarestből utaztam egyszer Nagyváradra vonattal, végig az egész úton együtt egy szemüveges férfival. Nagyváradig nem tudtam róla kideríteni, hogy magyar lehet-e, vagy román, mert egész úton, több mint tíz órán keresztül egy árva szót sem szólt senkihez, csak nézett ki az ablakon vagy maga elé. Éppen ez volt, ami annyira feltűnt nekem rajta, hiszen egy idő után körülötte már mindenki mindenkivel beszélgetett a fülkében. Aztán mikor már futott be a vonat Váradra, egyszer csak felállt, odament az ablakhoz, lehúzta, és a város látványától szinte elbűvölve azt mondta, csak úgy magának, de hangosan: „Szent László királyunk városa!” Az, hogy én ettől teljesen elgyengültem, keveset mond abból, amit akkor éreztem. Mert önmagában is fantasztikus volt az előzmények után, de ráadásul éppen akkor mondta, mikor én is erre gondoltam! Egy szempillantás alatt világos lett számomra, ami tíz óra alatt nem tudott: hogy mi ketten nagyon összetartozunk. És ezt azóta sem felejtettem el, pedig annak már sok, sok éve, és ezt az embert akkor láttam életemben először és utoljára. Mert jó példája annak, hogy mi, magyarok, már ilyenek vagyunk: bizonyos helyzetekben még gondolni is ugyanarra gondolunk, még ha nem is beszélünk össze, mégpedig olyasmire, amire egy román vagy egy szlovák soha nem gondolna abban a helyzetben. De ez csak olyankor tud kiderülni, ha egyikünk véletlenül ki is mondja. Ez pedig talán már nem is nemzeti érzés, hanem valamivel több annál: nemzeti élmény.

A nemzeti érzés, ha az összetartozásé, nem a beletartozásé, nagyon jó energiákat tud mozgósítani szinte magától, olyanokat, amelyeket egyéb talán nem is tudna. Mert ha így tartozom össze valakivel, akkor lehetetlen, hogy közöm ne lenne ahhoz is, ami vele történik, és pedig – még ha ez talán bizonyos megítélés szerint nem is egészen szép dolog – valamivel több közöm, mint ami nem magyarokkal történik. Szép, nem szép, ez nem választás kérdése: ez egyszerűen adottság. Normálisan ilyen az ember, és nemcsak a magyar, hanem a román is, a szlovák is, és más is, és ezen sem megütközni kell, hanem meg kell érteni, és természetesnek kell tartani. Ha pedig közöm van hozzá, akkor megpróbálok neki segíteni is abban, amiben tudok. Ha jól meggondolom, ez az egész könyv csakis ezért van: mert van itt Romániában vagy másfél millió magyar ember, sok problémájuk van, és nem tudják, mit csináljanak velük, sőt sajnos még azok sem, akiknek pedig erről sokkal többet kellene tudniuk, és én most nagyon azt szeretném, hogy ez utóbbiak ezt legalább vegyék észre, és próbáljanak már meg megváltozni, ha tudnak. Ha meg nem tudnak, akkor legalább bennünket hagyjanak ezentúl békén. Nem a románok bajairól szól, hanem a magyarokérol. Még ha a

magyar–román viszony mielőbbi rendezését sürgetem is, arról is azért beszélek annyit, mert különben a magyarok problémáit nem lehet megoldani. Az persze megnyugtató számomra, és némi bizonyosságot is ad nekem afelől, hogy aligha lehet az rossz, amit annyira sürgetek, hogy tudom: ez a románoknak is nagyon jó lenne. És mégis: ez a könyv elejétől végig a magyarok problémáiról szól. A románokkal meg – tetszik vagy nem tetszik valakinek –, bár tudom, hogy nekik is van bajuk elég, valahogy úgy vagyok, hogy „Van Mózesük, és vannak prófétáik, hallgassanak azokra!” (Lk 16:29). (Pedig sajnos még csak nem is igen vannak.) Ez távolról sem azt jelenti, hogy engem nem érdekel, mi van vagy mi lesz a románokkal is. Dehogyan érdekel. Sőt mikor úgy adódott, hogy úgy láttam: abban a helyzetben én sokkal többet tudhatok nekik segíteni, mint bármelyik román, akkor azt csakugyan meg is próbáltam, és ezt közülük sokan örömmel is vették. De az ember nem foglalkozhat egyszerre a világ összes bajával, hanem választania kell. Ha pedig választanom kell, akkor én azok baját választom, akik hozzám e szerint az összetartozás szerint a legközelebb állnak. Egyszerűbben mondva: mivel én magyar vagyok, én elsősorban a magyaroknak szeretnék segíteni, amivel csak tudok.

Eddig mindig összetartozásnak mondtam azt, amiről itt beszélek, és nem szolidaritásnak. Nem azért tettem, mert nem akartam idegen szót használni; nem félek én tőlük, ha éppen azokra van szükségem. Hanem azért, mert az összetartozás valamivel több is, meg egy kicsit más is, mint a szolidaritás. Szolidáris az ember a jóban, illetve valami jó cél elérése érdekében lehet valakivel, és olyankor még tesz is valamit a másik emberért. Mikor azonban arról van szó, hogy nemzeti érzésem szerint összetartozom egy másik emberrel, az nem úgy több ennél, hogy akkor, ha úgy adódna, a rosszban is szolidáris vagyok vele, hanem úgy, hogy azoknak az embereknek, akikkel összetartozom, nagyobb a köre, mint azoké, akikkel ezen belül még szolidáris is vagyok. Az összetartozás esetében ugyanis az a kérdés már fel sem vetődik, hogy jó-e, vagy rossz, amit az csinál éppen, mert akármit csinálna is, én vele mindenképpen összetartozom, ha egyszer magyar, nem azért, mert azt csinálja, amit csinál, hanem mert ez ha akarnám sem lehetne másképp: nem én választom meg, hogy kik tartoznak velem össze. Az persze igaz, hogy ha akarom, elvileg meggondolhatom magam bármikor, és választhatom például a románokat olyanokként, akikkel ezentúl ilyen értelemben össze akarok tartozni. De ezt sem tehetem másképp, csak úgy, hogy akkor a világ összes románját választottam egyszerre, nem pedig az egyiket igen, a másikat meg nem.

Ez azonban így már talán túl általánosan van mondva, lássuk hát másképpen is, hogy érthetőbb legyen. Valahányszor az újságban a rendőrségi hírek között olyasmit látok, hogy valaki már megint valami nagyon rossz dolgot művelt, mindig azzal a fohászkodással olvasom tovább, hogy istenem, csak nehogy magyar neve legyen ennek a szerencsétlennek! Mert akkor most megint egy olyan emberrel leszek kénytelen összetartozni (hiszen ki nem tudhatom a magyarságból), akivel pedig nagyon nem kíváncsítottam volna. Mert én olyanokkal szeretek összetartozni, akikkel szolidáris is lehetek egyszersmind, vagy egyenesen büszke

lehetek rájuk, de azzal a rosszal, amit most ez az ember követett el, semmiképpen sem tudhatok. Egyetlen dolgot tehetek csupán, de ezt aztán elkerülni sem tudhatom, pedig szégyenkezni sem szeretek: restelni fogom magam érte. De ez mit sem változtat azon, hogy sajnós ettől még továbbra is összetartozom vele. Ha nem így lenne, restelni sem tudhatnám. Ha megnyugvásomra az derül ki, hogy román neve van, annak sem örülök én egy cseppet sem, hiszen a legjobb az lett volna, ha ilyen hírt egyáltalán nem is kellett volna olvasnom, sőt még sajnálni is szoktam, ha erre okot látok, egyet nem tudok tenni csupán, bármennyire erőltetném is: nem tudok szégyenkezni miatta, sőt ellenkezőleg: letagadhatatlanul örülök neki, hogy nekem ezúttal nem kell. (Mi tagadás, tudok olyanokról is, nem is lehetnek nagyon kevesen, akik ilyenkor még annak is örülni tudnak, hogy viszont a románoknak most kell. Ez azonban már valami egészen más dolog, mint a nemzeti érzés, hiszen tapasztalatom alapján mondhatom, hogy abból ez biztosan nem következik szükségszerűen, hiszen a nemzeti érzés csakis az összetartozásról szól és az abból származó pozitív érzésekről, semmi egyébéről, ez meg már ezeken túl van, és nem is pozitív, hanem negatív.) Azért nem kell most restelkednem, mert ővele nem tartozom úgy össze, ahogy a magyarokkal. (Azt hiszem, ezt az én érzésemet az erdélyi magyarok nagy része nagyon is jól ismeri, és azonnal érti is, amit itt az újságolvasás módjáról és várható következményeiről mondtam, de például a ceglédi magyarok nem biztos, hogy ennyire azonnal. Ehhez ugyanis nincs meg az a mindennapos tapasztalatuk, amely nekünk megvan. Mert ez is a kisebbségi élet egyik ajándéka.)

Ha tehát összetartozom valakivel, abból nem kell, de nem is szabad mindjárt okvetlenül az is következzen, hogy akkor most már ezen túlmenően szolidárisnak is kellene lennem vele, még akkor is, ha netalán nem érdemli meg. Legalábbis az én esetemben ugyanis a nemzeti érzés ezt már biztosan nem jelenti. Ezért is kell most arra a hálátlan feladatra vállalkoznom, hogy Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus* c. versének bizonyos részeivel vitába szálljak. Elég bizarrnak tűnhet ugyan, hogy valaki egy verssel kezdjen vitatkozni, de hát sajnós a magyar írásbeliség története úgy alakult, hogy ott sokszor versben mondtak el olyasmit is, amit pedig inkább esszében, tanulmányban vagy esetleg éppenséggel monográfiában kellett volna. (Nem egészen veszélytelen ám ez a dolog! Mert a verssel meg valahogy úgy vagyunk, hogy ha költő szólt, akkor mi hallgassunk. Így a költőre sokszor ráhagyunk olyasmit is, amivel pedig, ha tanulmányban lenne, igencsak vitatkoznánk.)

Szegény Dsida Jenő nagyon el lehetett keseredve, mikor ezt írta. Ha nem úgy lett volna, egész biztosan nem is írt volna ilyet, hiszen még az is ott van benne, hogy ő maga is érzi, hogy azért aligha lehet ez minden hiba nélkül való: „[...] nem is hányódom már magamban, / vallom, hogy igazam nincs / és mégis igazam van”. Aztán alább mégis azt írja: „Sok tévelygés és kanyar / után jutottam el ide: / ha bűnös is, magyar / s ha tolvaj is, magyar / s ha gyilkos is, magyar, / itt nincsen alku, nincsen semmi »de«”. A következő két sorban pedig, mintha csak sejtené, hogy egyszer majd perbe fogok szállni vele, jó előre kiosztja nekem is, ami nekem jár: „Gyűlöletes, ki ünneplő ruháját / s virágos lelkét fitogtatva

henceg”. (Ezt a széplelkűség-dolgát már ismerem, nem először hallom. Sőt a környezete is hasonló: általában olyankor hangzott el máskor is, mikor nekem olyan érzésem volt, hogy vitapartnereim kezdenek kifogni az érveikből, vagy elbizonytalanodni abban, hogy azok helytállóak.) Ezt a – mi tagadás, kissé barátságtalan – gesztusát pedig azzal indokolja, hogy mi ezt a fényűzést nem engedhetjük meg magunknak, mert „mi elesettek, páriák vagyunk, / testvérek a nyomorban és a bűnben, / sápadtak, torzak, bélyeges fegyencek”.

Próbáljuk ki először úgy, hogy abból indulunk ki: a fenti két alternatíva közül az „igazam van” a jó. Mindegy tehát az, hogy valaki becsületes ember-e, vagy pedig tolvaj, netán gyilkos, mert itt csak egyvalami számít: az, hogy magyar, és akkor „üljete mellém!”, válogatás és diszkrimináció nélkül! Úgy legyen! De akkor meg hogy lehet az, hogy ha én is oda találok ülni, mert hát én is magyar volnék, és véletlenül fordítva szalad ki a számon, úgy, hogy „ha magyar is: gyilkos”, akkor egyszer csak azt látom, hogy körülöttem itt is, ott is megütközve néznek rám, és ha ebből még mindig nem értettem volna, egyszer csak megszólal valaki: nem lennék olyan kedves egy kicsit odébb ülni? És akkor hogy is van ez? Mindenki odaülhet, aki magyar, csak éppen én nem? A tolvaj, az igen, a gyilkos is igen, de én üljek odébb, vagy legjobban, ha én oda se ülök?

Tanulságosan érdekes dolgok ezek. Az, hogy „ha gyilkos is, magyar”, nem jó. Kétszeresen nem jó. Egyszer azért, mert nagyon nem jó, hogy az az ember gyilkos. Általában sem jó, de nekem ezen fölül még az is ott van, hogy ráadásul még magyar is az istenadta. Másodszor meg azért, mert ha sajnos mégis úgy van, ezt nem a megfelelő formában állapítottuk meg. Az, hogy „ha magyar is, gyilkos”, már csak a tényállás okán nem jó, de mondva jól van. Mert ha egyszer gyilkos, akkor bizony „ha magyar is: gyilkos”, és „itt nincsen alku, nincsen semmi »de«”. És én mellém akkor márpedig ne üljön! Üljön csak szépen a helyére, elfér ő is azok között, vannak ott már úgyis elegenden, sajnos, akik azért ülnek éppen ott, és nem másutt, mert velük is összetartozom ugyan letagadhatatlanul, de övelük nem vagyok szolidáris is, mint ahogy azokkal vagyok, akik szorosán mellettem ülnek, hanem ellenkezőleg: kínosan szégyellem magam miattuk.

Az viszont, hogy „ha gyilkos is: ember”, megállapításként már megint jó, pedig szintaktikailag éppen olyan, mint amiről azt mondtam, hogy kétszeresen is rossz. Ha tehát ezért szeretne mellém ülni, nem azért, mert magyar, akkor nyugodtan odaülhet. Sőt akkor, ha úgy látom, hogy szánja-bánja bűneit, és emiatt most nagyon szenved, és úgy érzi, hogy talán tudhatnék neki segíteni, csak nem mer mellém kéreznedni, akkor ezt meg sem várom, hanem hívás nélkül én fogok melléülni. És bár nagyon restellem magam miatta, én fogom pártját fogni akkor is, ha valaki úgy ítéli el őt a tetteiért, hogy azzal emberi méltóságát sérti meg.

És azt hiszem, Dsida sem látta volna ezt másképp, ha nem homályosította volna el a szemét egy pillanatra a könny. Hiszen ez a jámbor lélek egy másik versében (*Kóborló délután kedves kutyámmal*) még a Tinti kutyát is arra tanítja: „Nem gonosz ember a tolvaj sem, ne ugasd meg a tolvajt, / hadd vigye el csak a rózsafa-gömböket éjjel a kertből, / mint

ahogy eddig tette: eladja szegény, hiszen éhes, / jóllakik árán őmaga, gyermeke és felesége.” Rendben van, nem fogom megugatni, bár személyes véleményem szerint az ember nem ezért tart kutyát. De ha a gazdájának így jó, abba sem lehet semmi beleszólásom. Sőt még csak azt sem mondom rá, hogy ez széplelkűség. El tudom fogadni úgy, ahogy van, mert itt nem azzal mentegeti a tolvajt, hogy azt mondja a Tinti kutyának: nem kell bántanunk, sőt szolidárisnak kell lennünk vele, hiszen ő is magyar, akárcsak te meg én. Hanem azzal, hogy az egy szegény ember.

(Dsida Jenő jó költő volt. Nagyon sok olyan verse van, amely nemcsak nagyon szép, hanem jó is. Biztos, hogy éppen a *Psalmus Hungaricus*t kell tőle szavalni az iskolai ünnepélyeken? Igaz, ezt régebben nem volt szabad. Ma viszont már szabad helyette másikat is választani. Nem muszáj: szabad.)

Visszatérve a nemzeti érzésre, egyvalamiről kell még szólnom vele kapcsolatban. Messzebről kezdem, mert úgy érthetőbb lesz. Egyszer a liberálisok egyik rendezvényén mondtam el (Konrád György talán még emlékszik is rá), hogy bizonyos szemléletbeli különbségeken túl én már csak azért sem lehetnék tagja semmiféle liberális pártnak vagy csoportnak sem, mert a programjukban ott szerepel az is, hogy ez a párt a toleranciát, az emberi méltóság feltétlen tiszteletét, mások szabadságának tiszteletben tartását szorgalmazza. Mivel láttam, hogy ezt nem értik azonnal, hiszen éppen azért hívtak meg oda engem is, mert úgy vették rajtam észre, hogy ezek az én számomra is nagyon fontosak, kénytelen voltam elmagyarázni. Azt mondtam tehát: ezek a dolgok annyira fontosak, és annyira általánosan érvényesek kellene hogy legyenek az emberek viselkedésében, teljesen függetlenül attól, hogy milyen pártba tartoznak, hogy ilyesmit egyetlen párt programjába sem lenne szabad bevenni. Mert akkor ezek a szép dolgok, ha nem akarjuk is, rögtön megszűnnek feltétlen érvényességű categoricus imperativusnak lenni, hiszen úgy fog látszani, hogy ezeket valaki kisajátította magának, tehát a pártpolitikai csatározások csöppet sem szép terepére kerülve minden rossznak ki lesznek szolgáltatva, és ott ezeket meg és ki fogják csúfolni, a többi pártba tartozóknak pedig szinte lehetetlenné is fog válni, hogy ők is toleránsan, mások emberi méltóságát tiszteletben tartva tudhassanak viselkedni, hiszen ha így tennének ők is, akkor valaki esetleg összetéveszthetné őket a liberálisokkal (amint az egyébként velem is többször megtörtént), amit pedig ők a világért sem akarnának, némelyek már csak szégyenletükben sem. Sőt még az is előfordulhat, mert ebben a pártpolitika által uralt világban minden megtörténhetik, hogy ha valaki így próbálna viselkedni, pártszankciót kapna azért, hogy azzal a liberálisok malmára hajtja a vizet. Erre azt mondták ott, hogy ez azért szerepel a programjukban, mert ezzel is terjeszteni szeretnék az emberek között ezeket az értékeket, és ők sem úgy gondolják, hogy ez csak a liberálisokra kellene hogy érvényes legyen. De ez csak a jó szándékról tudott engem biztosítani, arra azonban továbbra sem tudott nekem semmi garanciát adni, hogy a szándéktól függetlenül vagy éppenséggel annak ellenére a csatamezőn nem az fog történni mégis, amit én mondtam. Sajnos többször is

tapasztalhattam, hogy az történik bizony. Aki ezeket az értékeket terjeszteni akarja, annak számtalan lehetősége van arra, hogy ezt tegye, a legmeggyőzőbb az, ha maga jár elől a jó példával. Egyetlen hely van csak, ami erre teljesen alkalmatlan: a pártprogram. Mert azzal nem terjesztjük ezeket az értékeket, hanem egyszerűen megöljük őket.

Mikor kereszténydemokraták hívtak meg körükbe beszélgetni, nekik is pontosan ugyanezt mondtam el: már csak azért sem lehetek kereszténydemokrata, mert benne van a programjukban a kereszténység alapelveinek tisztelete. (A követése ugyan a gyakorlatban már általában kevésbé.) És mert erről is úgy látom, hogy ez politikai hovatarozás nélkül mindenki számára nagyon fontos kell hogy legyen, aki egyszer kereszténynek tudja magát, olyan pártba sem állhatok, amelynek ez a programjában szerepel, mert ezt sem szabad ezzel megölni.

Nemzeti orientációjú párt vagy csoportosulás még sohasem hívott meg ilyen beszélgetésre, ezért most kell elmondanom, hogy a nemzeti érzéssel sem szabad ezt tenni. Erre pedig azért kellene különös gonddal odafigyelni, mert itt minden másnál nagyobb erre a kísértés. Hiszen – miért ne merhetnénk ezt becsületesen bevallani? – sem a tolerancia vagy a mások emberi méltóságának és szabadságának tiszteletben tartása, sem a keresztény elvek szerinti élet nem olyasmi, amiről nyugodt lélekkel azt lehetne mondani, hogy általánosan jellemző volna a magyarokra, és így különösen vonzóvá lehetne velük tenni egy pártprogramot. A magyar nemzeti érzés azonban ilyen. Mert ez minden magyarban, aki csak tudja magáról, hogy ő magyar, ott van valamilyen formában, hacsak a mindenre képes pártpolitika ki nem pusztította még belőle, de ha nincs is már meg, azelőtt még megvolt. Erről tehát könnyű úgy gondolkozni, hogy a pártpropaganda akkor lesz a leghatékonyabb, ha ezt célozza meg, mert ez olyasmit mozgósít az emberekben, ami eleve ott van bennük, és ha ezt sikerül úgy csinálni, hogy ne vegyék észre, mire megy ki, akkor azzal nagy tömegeket lehet a magunk oldalára állítani.

Erre pedig már csak azért is hajlamosak az ilyen pártok politikusai, mert ők általában nemzetben gondolkoznak, egy absztraktumban, s így azt sem igen mérhetik fel, mennyire nagy érték lehet, és milyen nagy pozitív erőforrást jelenthet a nemzeti érzés az emberek számára a maga igazi formájában. Azt ők észre sem igen tudják venni, hogy ott van, mert az nem látványos parádézással szokta magát megmutatni. Amit ők erről egyáltalán tudhatnak, az édeskevés. Magamról tudom, hogy mindössze mennyit tudott ez nekem is jelenteni, amíg én is így gondolkoztam: az egész egyetlen bekezdésben össze tudtam foglalni az imént, míg az igaziról, ami nem a beletartozás, hanem az összetartozás érzéséről szól, annyi mondanivalóm lett volna hirtelen, hogy csak mutatóban tudtam belőle ezt-azt említeni, hogy érzékeltessem valamivel, mert hát ez a könyv nemcsak erről szól. Mivel fogalmuk sem lehet róla, mit áldoznak fel éppen a pártpolitikai bálványának, az az idestova kétezer éves parancsolat sem tud még csak eszükbe sem jutni, amely úgy szól: „Ne adjátok azt, ami szent, az ebeknek, se gyöngyeiteket ne hányjátok a disznók elé, hogy meg ne tapossák azokat lábaikkal, és néktek

fordulván, meg ne szaggassanak titeket” (Mt 7:6).

Mert bizony így lesz különben, elkerülhetetlenül. Mert hiába is tiltakozom már, hogy nem én voltam az, aki ezeket odahányta: az én nemzeti érzésem is ott van immár, mert akik odadobták, éntőlem meg sem kérdezték, hogy tehetik-e, csak felmarkolták a többivel együtt, és már vitték is. És akkor egyszer csak azt veszem észre, hogy valakik nekem fordulnak, és engem kezdenek megszaggatni: csúfolódní kezdenek velem, ha nemzeti érzésemnek valamilyen jelét felfedezik rajtam, sőt egyenesen csúfot űznek belőle, vagy elegánsabban a diverzitás értékes voltáról kezdenek prédikálni a jelenlétemben, nem nekem ugyan, de időnként jelentőségteljesen rám nézve, mintha ez nekem valami nagy újdonság lenne. Pedig nem újdonság egyáltalán, hiszen ezt én is úgy gondolom. És egyebek mellett azért is olyan fontos nekem, hogy nemcsak bennem, hanem másban is meglegyen ez az érzés tiszta, politikától be nem mocskolt formájában (ami pedig ma már sajnos csak alig-alig lehetséges), mert különben odatesz a diverzitás is: hiszen mennyivel praktikusabb lenne most nekem, ha ahelyett, hogy ezekkel a dolgokkal vesződnék, egyszerűen beállnék romának! Minden gyakorlati érv emellett szólna, és nemcsak az én esetemben, hanem minden romániai magyaréban, akik pedig szintén nem vakok, hogy ne láthassák, mi lenne nekik gyakorlati szempontból a célszerű. Ha pedig mindenki így gondolná, aki ma Romániában nem román, és így is cselekedne, akkor itt rövid idő múltán már csak múlt időben lehetne diverzitásról beszélni. Ezt a lépést azonban nem tehetem meg, bármennyire könnyebb is lehetne pedig utána sok szempontból az életem, és pedig egyes-egyedül azért nem, mert ott van bennem ez az érzés: nagyon fontos nekem, hogy én éppen magyarokkal tartozom össze, azaz hogy én magyar vagyok. (De azt még mindig nem értem, hogyan tudhat valaki egyszerre érvelni a diverzitás fontosságá mellett, és ugyanakkor az egyetlen dolog ellen, ami a diverzitást képes fenntartani.)

Mikor ilyen helyzetbe kerülök, mert sajnos kerülök időnként, mégsem ezeket az embereket hibáztatom elsősorban. A disznókat még kevésbé. Mert a disznó disznó. Nem nézi, hogy ami ott van előtte, nem gyöngy-e véletlenül. Ha észreveszi is, mi az, akkor sem tudja értékelni. Még a kukoricát is többre tartja nála. Az sem érdekli, ki hányta elébe, és az sem, hogy nincs-e közte lopott holmi is. Megenni ugyan nem biztos, hogy megeszi, de mindenképpen összepocskolja.

Mondja meg már valaki: mikor fogok én egyszer normális világban élni?

KÉT INTERJÚ

„TUDJÁK, MIT? SÉTÁLJUNK EGYET!” *EMBERTUDOMÁNYOK MÁSUTT ÉS MINÁLUNK*

– *A magyar szakos diákok azóta tanulnak kognitív nyelvészetről ezen az egyetemen, amióta te beszélsz nekik róla. De hogyan jutottál el te a kognitív nyelvészetig?*

– Kognitív nyelvészetrel én elég régen kezdtem foglalkozni, csak akkor még nem tudtam, hogy azt majd így fogják hívni. Tulajdonképpen, ha azt nézzük, amit a *Világunk, a nyelv* bizonyos fejezeteiben 1978-ban megírtam, az a mai felfogás szerint egészen jól beleillik a kognitív nyelvészetbe, de azt akkor még nem nevezhettem kognitív nyelvészetnek, hiszen az világviszonylatban is akkor volt kialakulóban, főleg Amerikában. Körülbelül azzal egyidőben jelentek meg Eleanor Rosch tanulmányai a prototípus-elméletről. Ő nem nyelvész volt, hanem pszichológus, de az ő munkája aztán a nyelvészek számára is nagyon fontos lett. Ugyanakkor kezdett kinőni a generatív grammatikából is a kognitív nyelvészet, amiről eleinte még a művelői is azt hitték, hogy az is generatív grammatika. (Egyesek még mindig azt hiszik.) Tudniillik ez volt akkor az uralkodó paradigma a nyelvészetben, és aki igazából valami mást akart csinálni, az is úgy gondolta, hogy akkor jár jobban, ha az uralkodó paradigmán belül maradva azt próbálja tökéletesíteni. Később a kognitív nyelvészet kibontakozott, nagyon szerteágazóvá lett, és ma már egyre jobban látszik, hogy ez tulajdonképpen egy új paradigma a nyelvészetben; jelenleg annyiféle van belőle, ahány szerző műveli. Ebből persze az is következik, hogy ahogy mi itt Kolozsváron foglalkozunk vele, az is egy sajátos formája.

– *Mit gondolsz, miért éppen a hetvenes évek végén kezdődött el a paradigmaváltás Amerikában és nálad is, van-e jelentősége ennek az egybeesésnek? A másik kérdés pedig az, hogy: ha annyiféle a kognitív nyelvészet, mitől lehet ezt a sokfélélet mégis kognitív nyelvészetnek nevezni?*

– Nem tudom, hogy az időbeli egybeesésnek van-e különösebb jelentősége; az én számomra mindenképpen nagyon fontos volt, hogy én sokáig úgy gondolkoztam, hogy nem tudtam a nyugati nyelvészek eredményeiről. Tehát nekem egy csomó mindent úgy kellett kitalálni, sok olyasmit is persze, amit ott már előttem kitaláltak, de azt sose bántam, mert annak is megvan a maga haszna: amit az ember maga talál ki, azt nagy valószínűséggel érti is, nemcsak átveszi valahonnan. Másrészt így könnyebb volt olyan dolgokra is rájönnöm, amire mások nem, mert nem befolyásoltak a már meglévő értelmezések.

Mármost, hogy a sokféle kognitív nyelvészetet mi tartja mégis össze? Leginkább tán az, hogy valamilyen módon mindegyik nagyon jól integrálható abba, amit úgy neveznek

mostanában, hogy kognitív tudomány. Ez egy sok tudományt összefogó interdiszciplináris terület, tehát a kognitív pszichológiától és a nyelvésztől a mesterségesintelligencia-kutatásig, biológiáig, etológiáig, logikáig és tudományelméletig nagyon sok minden jön itt össze. Ezt a tudományt elsősorban az érdekli, hogy az ember hogyan ismeri meg a környezetét, a világot, hogyan „fordítja le” olyan szimbólumokra, amelyekkel aztán mentális műveleteket végezhet, illetve hogy ezt a tudását milyen módon fogja a viselkedésében hasznosítani. A kognitív nyelvészet azt az újdonságot hozta, hogy a nyelvet nem próbálja nagyon szigorúan különválasztani a gondolkodástól és a megismeréstől, hanem éppen arra kíváncsi, hogy ezek hogy működnek össze. Ebből sajátos kutatási területek jönnek létre, mert ha a nyelvész ilyen összefüggésben kezdi vizsgálni azt, hogy az emberek hogy beszélnek, akkor egy csomó olyan kérdése lesz neki, ami a korábbi nyelvészetben legfeljebb csak érintőlegesen került elő; ezek most mind központi kérdésekké válnak. Ilyen például az a felismerés, hogy az emberi nyelv ízig-vérig metaforikus. Ezt ugyan Csúry Bálint már 1910-ben nagyon szépen és világosan megírta, de ma ez már nemcsak megfogalmazódik, hanem a metaforakutatás szinte részdiszciplínává nőtte ki magát a kognitív nyelvészetben belül, és további elméletek épülnek rá, amelyek már a metaforikusság nyelven kívüli következményeivel is foglalkoznak.

Egy másik jellegzetes kutatási terület a kategorizáció elmélete. Ahhoz, hogy beszélni tudjunk a világról, mindenekelőtt az kell tudnunk, hogy mit minek kell nevezni, és mit kell éppen annak nevezni. Erre kell hogy legyen egy konvenciónk, ami azt jelenti, hogy a nyelv tulajdonképpen egy olyan konvencionális rendszer, ami ugyanakkor egy nagyon sajátos implicit elmélet is arról, hogy milyen a világ, és benne mi micsoda. Vagyis tagolnunk kell valahogy a világot, de nem akárhogyan, hanem másokkal egyeztetve, mert különben nem tudnánk egymást megérteni. Van, aki ezt szoros összefüggésben levőnek látja a gondolkozással, van, aki megpróbálja ezt egy kicsit különválasztani, és tudatosítani azt, hogy ez a kategorizáció tulajdonképpen a beszédhez szükséges, és nem biztos, hogy amit valamilyen módon mondunk, azt okvetlenül úgy is gondoljuk. De még aki így különválasztja is ezt a kettőt, az is számol vele, hogy bizonyos területeken a gondolkozásunkat nagyon is befolyásolhatja az, hogy hogyan beszélünk a világról. Itt persze differenciálni kell, tudniillik vannak olyan területek, mégpedig a közvetlenül megtapasztalható tárgyi világról való beszéd, ahol a gondolkozásunk nincsen annyira kiszolgáltatva a nyelvi kategorizációnak. A tárgyi világ kategorizálása közben nem vagyunk tisztára csak a nyelvi kategorizációra utalva, hanem ott van egy olyan is, hogy érzékszervi kategorizáció (tehát az, hogy valami ránézésre milyen), van egy viselkedési kategorizáció, ami arról szól, hogy mire jó az nekem, mire tudom felhasználni. Aszerint, ahogy ezek a különböző kategorizációk fedik vagy nem fedik egymást, módunkban áll, hogy a fogalmi rendszert jobban elkülönítsük attól a nyelvi formától, ami esetleg különböző metaforákban egy bizonyos nevet más jellegű tárgyakra is kiterjeszt. Hadd szemléltessem ezt 1978-beli példámmal: *köpeny*-nek nevezzük azt is, amit

magunkra veszünk, *köpeny*-nek hívjuk a földköpenyt is, aztán bizonyos rovarok védőburkát, stb. Na most ezek annyira különböző dolgok a nyelvitől különböző kategorizációk számára, hogy ezekről biztosan más-más fogalmaink vannak: hiába ugyanaz a nevük, az ember mégse fogja a saját köpenyegét összetéveszteni azzal, ami a motorházat borítja, pedig azt is *köpeny*-nek hívják, és nem fogja megpróbálni a motorház köpenyét esős időben magára venni például – itt világosabban el lehet ezeket különíteni.

– *Mi a viszony a különböző kategorizációk között? Nem játszanak azok egymásba, nincsen benne az érzékszervi kategorizációban is egy nyelvi meghatározó (vagy fordítva)?*

– Hát éppen ez az, amit szerintem nem lehet általában megmondani, hanem csak differenciáltan, mert itt azt is kell nézni, hogy miről beszélünk éppen. A kognitív nyelvészet már kezdettől fogva nagy vitában van az úgynevezett objektivista szemlélettel, ami tulajdonképpen a köznapi hiedelmeinknek is az alapja, hogy tudniillik a kategóriák eleve adottak a világban, ott vannak benne, és a mi hozzájárulásunk csak annyi, hogy ezeket a kategóriákat címkével látjuk el, vagyis nevekkal. Ez ma már nagyon naiv szemléletnek számít, hiszen nyilvánvaló, hogy a kategóriák nagy része nem eleve adott, hanem nagyon is függ attól, hogy mi a nyelvünk konvenciói szerint éppen hogyan tagoljuk a világot.

Ez eddig rendben is volna, de ahogy ilyenkor történni szokott, megjelentek olyan végletes vélemények is, hogy a világba minden határt és különbséget csak a nyelvi kategorizáció visz be, mert ott amúgy minden összefolyik, tehát hogy természetes kategóriák egyáltalán nincsenek. Például nincs olyan, hogy macska meg kutya, mi ezeket csak azért kategorizáljuk így, mert a nyelvünk szabályai szerint így tanultuk, és a világban is csak ezért tudunk macskát meg kutyát látni. Hát én konzervatív hajlamú ember vagyok, ráadásul a józan ész is többre becsülöm, mint ahogy illene, és az ilyesmit nehezen tudom bevenni. Én a magam ódivatú módján úgy gondolom, hogy a kutya, az kutya, a macska meg macska, és ez nem függ a nyelvi kategorizációtól. Mert ha okvetlenül nyelvi kategorizáció kell ahhoz, hogy világos legyen, meddig tart a macska, és hol kezdődik a kutya, akkor meg hogy lehet az, hogy ezt nemcsak én tudom, hanem a kutya is, meg a macska is? Mert nagyon is jól tudja mind a kettő, elég megfigyelni, hogyan viselkednek, ha összetalálkoznak. Sőt nemcsak tudják, hanem egyformán is tudják mind a ketten, mégpedig teljes összhangban a mi nyelvi kategorizációnkkal. Vagy ha olyan sincs, hogy vas, mert, ugye, ez is csak a mi nyelvi érzéki csalódásunk, akkor „honnan tudja” vajon a mágnes, hogy mit kell neki vonzani? Vagy akkor mágnes sincs, és mágneses kölcsönhatás sincs, hanem ezt is csak a mi sajátos beszédmódunk láttatja így velünk? Némely filozófusok számára ez biztosan érdekes szórakozás, de meg kellene hagyni annak, nem muszáj mindent komolyan is venni. A fizikus vagy a biológus ezzel nem menne sokra.

Szóval én úgy gondolom, hogy az ilyen természetes kategóriák esetében a nyelvi kategorizáció nemigen befolyásolja azt, hogy mi mit látunk a világban. Ez az egyik véglet. Egészen más a helyzet a másik végleten, mikor olyan szavakat használunk, amelyek esetében

a nyelvi kategorizáció eleve nem is párosulhat érzékszervi kategorizációval. Például mikor olyan szót mondunk, mint amit az óráimon is szoktam említeni: azt, hogy *nemzet*. Itt már fogalmi szinten is nagyon ki vagyunk szolgáltatva annak, hogy adott közösségben, adott időpontban az a szó, hogy *nemzet*, mit jelent. Tudniillik a nemzetről az ember nem úgy szerez tudomást, mint mondjuk a köpenyről, hogy látja valahol, vagy találkozik vele, vagy bánik vele valamilyen módon. Hiszen honnan is tudjuk mi, hogy van nemzet? Onnan, hogy hallottuk mástól. Más meg szintén onnan tudja, hogy hallotta mástól, és mindazt, amit a nemzetről tudunk, csak annak a közvetítésével tudhatjuk, ahogyan mások beszéltek nekünk róla. Tehát nyilvánvaló, hogy „nemzet” fogalmunk is csak ezekből a beszédeseményekből tudhatott kialakulni, és emiatt az ilyen szavak esetében – és általában az absztraktumok esetében – az illető fogalmakról való gondolkozásunkat nagyon is meghatározza az, hogy a beszédben ezek a szavak mit jelentenek. Tehát itt van ez a két véglet; ezenkívül pedig ott van a köztes, átmeneti típusok széles skálája. Például ha azt mondom, hogy *jegyellenőr*. Amit én ezzel megnevezek, az nem olyan, mint a nemzet, hiszen érzékelhető, látható módon tényleg ott van valami a fizikai világban, tehát nemcsak a nyelvi világban létezik, mint a nemzet, de én jegyellenőrt egyszerű ránézésre mégse tudok látni, csak egy embert. Ahhoz, hogy jegyellenőrt lássak ott, nekem azt már tudnom kell róla, hogy ő jegyellenőr, az meg nem látszik rajta. Ez tehát egy köztes eset, nem olyan, mint a köpeny, de nem is olyan, mint a nemzet: a jegyellenőr látható, de ahhoz, hogy csakugyan jegyellenőrnek lássam, ugyanúgy mástól kell előbb megtanulnom, mi az, hogy jegyellenőr, mint ahogy mástól tanulom meg azt is, hogy mi a nemzet, és ahhoz nekem nagyon sokat kell még tudni erről a mi kultúránkról – hogy ez egy olyan kultúra, ahol az autóbuszra felszállva az előre megváltott jegyet ki szoktuk lyukasztani, azt nekünk muszáj csinálni, ha nem csináljuk, megbüntetnek, és az, hogy mi a jegyellenőr, csak ebben az egész rendszerben érthető meg.

– *Nem ugyanez van a köpennyel is? Csak ott magától értetődőbb ez a sok tudás. Visszavezethető-e az egyik véglet a másikra, vagy sem?*

– Persze, egy kicsit a köpennyel is ez a helyzet (a köpeny már tulajdonképpen nem is természetes kategória, vagyis nem éppen olyan, mint a macska), de hogyha a köpeny egy teljesen más valami volna, akkor nem is beszélhetnénk fokozatosságról. A köpenyről is van egy csomó háttértudásunk (mint egyébként a macskáról is), tudjuk, hogy azt magunkra szoktuk venni, stb., de amiben a kettő alapvetően különbözik, az az, hogy a köpenyről ránézésre is meg tudom mondani, hogy az egy köpeny, a jegyellenőrrel meg nem (és pontosan ezt szokta kihasználni). – Ami meg a két végletet illeti, nem hiszem, hogy itt a visszavezetés lenne a dolgunk, hanem inkább azt kellene leírni, hogy az egyik végétől a másikig, a különböző fokozatokon keresztül, mert több is van, mint amit itt említettem, hogyan növekszik a kategorizáció komplexitása, és végül hogy ezek a különböző komplexitású komponensek hogyan integrálódnak mégis egy működő rendszerbe. Sejtésem szerint ez nagyjából a beszédevolúció történeti vonalának is megfelelne.

– *Mi volna még az, amiben a kognitív nyelvészet újat hozott a korábbi nyelvészethez képest?*

– Hát ami még sajátosan jellemző a kognitív nyelvészetre, az az, hogy a szemantika sokkal nagyobb szerepet kap benne, mint mondjuk a generatív grammatikában, éspedig nemcsak általában mint jelentéstan, hanem mint olyan, aminek nagyon sok köze van a szintaxishoz, tehát ami nélkül bizonyos mondattani problémákat egyszerűen nem lehet értelmezni. (Ezt azért emelem ki, mert a klasszikus generativisták szerint a szintaxis független a szemantikától.) Különösen jellemző, hogy a szemantikában azokat a rendszerező elveket keresi, amik szerint az egyes szemantikai egységek rendszerbe szerveződnek, és ahogy ennek a rendszernek a komponensei egymásra épülnek, egy nagy hálózatba, s együttesen lehetővé teszik az ember számára, hogy beszélni tudjon a világról. Ezt én úgy neveztem el, hogy *nyelvi világmodell* – ez tulajdonképpen az az implicit elmélet a világról, amiről már beszéltünk. De ez nemcsak arról szól, hogy mit minek kell nevezni konvencionálisan, hanem arról is, hogy ha a dolgok között valamilyen relációt veszek észre, azt milyenfajta relációnak fogom minősíteni, és annak aztán milyenfajta mondattani megvalósításai lehetségesek. De az már inkább a szintaxisra tartozik; ami a kognitív nyelvészet tulajdonképpeni területe, az ennek a nyelvi világmodellnek a vizsgálata.

Erről a nyelvi világmodellről még érdemes elmondani, hogy nyelvspecifikus, tehát nyelvenként különböző; emiatt akár azt is lehet mondani, hogy az nem egészen úgy van, hogy mi mindnyájan ugyanabban a világban élünk, s a különbség csak annyi volna, hogy ki ki úgy beszél róla, ahogy az ő nyelvi szabályai szerint lehet, hanem abban sincsen nagy túlzás, ha azt mondjuk, hogy az emberek annyiféle világban élnek, ahány nyelven beszélnek róla, és ez a fogalmi rendszerüket is érinti. A szoros értelemben vett gondolkozásukat nem biztos, de a fogalmi rendszerüket mindenképpen. Ez a hatás legkevésbé a természetes kategóriák esetében érvényes, itt a különböző nyelvi világmodellek nagyon hasonlítanak egymáshoz, és persze a fogalmi rendszerek is, de már itt sem pontosan egyformák, leginkább pedig az absztraktumok esetében érvényesül a nyelvi világmodell hatása a fogalmi rendszerre. Úgy is mondhatnánk, hogy a természetes kategóriák az univerzális felé közelítik a nyelvi világmodelleket és fogalmi rendszereket, a nagyon komplex, tisztára konvencionális kategóriák pedig a partikuláris felé. Az például, hogy *kutya* vagy *macska*, az nagyjából fogalmilag is ugyanazt jelenti magyaroknak, románoknak – nincsen nagy különbség. De ha azt veszem, hogy *nemzet*, akkor észrevesszük, hogy itt már a két nyelvi világmodell nem talál, nem egyezik. A magyar *nemzet* szó nem pontosan ugyanazt jelenti, mint a román *națiune*, emiatt aztán a magyar politikus fejében másmilyen nemzet-fogalom van, mint a román politikuséban.

Ez aztán nagyon sok kellemetlenségre ad okot és alkalmat. Meg lehet figyelni, ahányszor a román parlamentben olyan problémáról van szó, ahol a *nemzet* fogalom nagyon fontos, ott szinte szükségszerűen ki fog törni a botrány a magyarok és románok között.

Mégpedig azért, mert nemcsak a szójelentések nem találunk (hogy úgy mondjam, nem talál a szó), hanem a fogalmak se találunk, de mi az ilyen fogalmakhoz is úgy viszonyulunk mégis, mint a macska- vagy köpeny-szerűekhez, tehát azt gondoljuk, hogy ha más mást ért a nemzet, ez azért van, mert ő nem tudja, mi az, hogy nemzet. Megpróbáljuk neki megmagyarázni: „A nemzet nem az, aminek te érted, hanem egész más.” Mert nagyon nehéz nekünk észrevenni, hogy ezt már inkább úgy kellene mondani: „Ti ezt értitek a nemzet, mi meg ezt értjük a nemzet; és ezt vegyük kölcsönösen figyelembe.” De nem így mondjuk, mert nem úgy tevődik fel, hogy nem talál a két konvenció, hanem úgy, hogy mindegyik abszolútnak hiszi a maga nemzet-fogalmát, és a másikat akarja meggyőzni arról, hogy a nemzet nem az, aminek ő hiszi. Itt már nagyon jól látszik az is, ami most már a kognitív nyelvészeti kutatásokban is előkerül, s amit Karácsony Sándor már a harmincas években megírt: a nyelv egy társaslogikai rendszer. Amiben nagyon nagy bölcsesség van, tudniillik ha a logika többek közt azzal foglalkozik, hogy a lehetséges igazságokat vizsgálja, akkor hamar kiderül, hogy a nyelv csakugyan egy társaslogikai rendszer, megvannak a konvencionális kategóriák, és ebben a konvencionális rendszerben bizonyos kijelentések igazak. De ezeket az igaz kijelentéseket egyik rendszerből nem mindig lehet változtatás nélkül átvinni egy másik rendszerbe, mert ott azok már nem biztos, hogy igazak. És ez nem is csak az absztraktumok világára érvényes, hiszen a megtapasztalható dolgok kategorizációja is nagyon különböző lehet: az, hogy *fa*, románul vagy *pom* (termesztett gyümölcsfa), vagy *copac* (erdei/nem gyümölcsfa). Ha én a magam kategorizációja szerint egynek veszem ezt a kettőt, és románul beszélve is ehhez tartom magam, abból baj lesz. Ha magyarul elgondolom, hogy „Ez egy fa”, és azt mondom egy románnak, miközben egy almafára mutatok: „Asta-i un pom” – elfogadja. De ha ugyanezt mondom egy bükkfára mutatva is, akkor nem azt fogja mondani, hogy én rosszul használom a szót, hanem azt, hogy nem mondok igazat. Tehát nem vihetem át a magyar nyelvben érvényes igazságot. Erre a kettőre, hogy almafa meg bükkfa, magyarul mondhatom együtt, hogy *fák*. Románul nem mondhatom.

– *Úgy nem mondhatom. De ha azt mondom, hogy „arbore”, az összefoglalja a kettőt.*

– Az egy aluldefiniáltabb kategória, kevesebb jegyet vesz be a definícióba, és ezért belefér a kétféle „fa”. Most azt lehetne hinni, hogy esetleg arról van szó, hogy a magyar *fa* tulajdonképpen annak felel meg, hogy *arbore*. Csakhogy ez nem egészen így van, mégpedig azért, mert a magyarban az, hogy *fa*, az egy úgynevezett alapszintű kategória, a románban meg az alapszintű kategóriák szintjén az felel meg neki, hogy *pom* és *copac*. Az, hogy *arbore*, már egy alapszintű kategória fölötti kategória, tehát itt csak egy kategóriaszint-átlépéssel lehet ezt a kettőt egymással megfeleltetni.

– *Annyiféle világban lakunk, ahányféleképpen beszélünk a világról. Mi a helyzet az egyazon természetes nyelvet beszélők esetében ebből a szempontból, illetve mi a viszony egy természetes nyelv kategorizációi és az egyes emberek gondolkodása között?*

– Kezdjük ezt tán azzal, hogy tulajdonképpen a *nyelv* főnevünk is hasonlít ahhoz, hogy *nemzet*, ha nem is teljesen olyan. Nyelvvél se találkozott még eddig soha senki, azt, hogy van nyelv (mint „valami”), szintén csak mástól tudjuk. Ezt pedig nagyon is érdemes szem előtt tartani akkor, mikor ezekről a kérdésekről beszélünk. Azt szoktuk ugye mondani: hát ki vonja azt kétségbe, hogy van magyar nyelv? Most attól függ, hogy mit értünk ezen. Ha azt értem, hogy van valami, ami minden egyes embertől függetlenül, mint önálló rendszer létezik, valahol „odakint”, az emberek fején kívül, hát ilyen értelemben biztosan nincsen magyar nyelv. Ha azt értem, hogy ebből a hatmilliárd emberből, ahányan vagyunk a világon, van kb. tizenötmillió, akik minden különösebb nehézség nélkül beszélgetni tudnak egymással – az más kérdés, hogy hellyel-közzel merülhetnek fel megértésbeli nehézségek –, és ebből arra következtetnek, hogy ezeknek az embereknek a fejében van valami olyan tudás, ami lehetővé teszi nekik, hogy meg tudják érteni egymást, hát ilyen értelemben azt is lehet mondani, hogy ez a magyar nyelv, és attól éppen magyar, hogy magyarul lehet vele beszélni. Magyarul, vagyis magyar módra. Ez a beszédnek egy bizonyos módja, ahogyan mi tudunk beszélni. Ezt a módját a beszédnek, ezt csak ez a tizenötmillió ember tudja, senki más a világon; aki ezt meg akarja tanulni, csak ettől a tizenötmilliótól tanulhatja meg. Ha nagyon pontosak akarunk lenni, az mondhatjuk, hogy ez a tizenötmillió magyar nyelv az, amivel a magyar nyelvészek foglalkoznak. Ezek persze sok mindenben hasonlítanak egymáshoz, de az is nagyon valószínű, hogy nincs belőlük két egyforma.

Ha pedig ezek nem teljesen egyformák, akkor bizonyos különbségek biztosan vannak az egyes emberek nyelvi világmodelljében is. Annál is inkább, mert mindegyiknek megvan hozzá a saját tapasztalata, amilyen körülmények között ezt megtanulta; ott vannak a személyes konnotációk például, amik felerősítenek bizonyos kapcsolatokat, bizonyos asszociációkat. A szavak mást-mást jelenthetnek a különböző emberek számára. A nyelvész bizonyos esetekben ez is érdekli, de mert nem írhat le tizenötmillió magyar nyelvet, inkább azzal foglalkozik, amiben ezek feltehetőleg hasonlítanak egymáshoz.

– *A sumér nyelvet az agyagtáblák alapján rekonstruálták; ez ellentmondani látszik annak, hogy például a magyar nyelvet csak a tizenötmillió magyartól lehet megtanulni. Beszélhetünk-e arról, hogy egy ilyen nyelv rekonstruálása meglehetősen utópisztikus?*

– Mielőtt erre válaszolnánk, lássuk tán először is, hogy mivel érdemes a nyelvésznek foglalkozni tulajdonképpen. Ha úgy képzelem el, hogy van egy absztrakt nyelv, úgy emberektől függetlenül, azzal nem fog jól járnunk. Ha olyasmivel akar foglalkozni, ami csakugyan van is, akkor két dolgot vizsgálhat: az egyik az, hogy megfigyeli, ahogy két ember beszélget, és megpróbál egy modellt kidolgozni arra a rendszerre, ami ennek a két embernek a fejében van. Na de miközben ezek beszélgetnek, létrehozunk valamit, ami rögzíthető, ami a beszédnek a produktuma, és a nyelvész azt is vizsgálhatja. Nagyon jó, ha tudja közben, hogy most teljesen más dolgot vizsgál, mint az előbbi esetben. Ott azt vizsgálja, hogy mi van a két ember fejében, milyen az a dinamikus szabályrendszer, aminek a segítségével ez a két ember

beszél, itt meg egy statikus dolgot: azt vizsgálja, hogy mi annak a rendnek a szerkezete, ami ebben a beszédproduktumban megnyilvánul. Minden beszédproduktumban van egy nyelvspecifikus rend, amit csak annak a nyelvnek a dinamikus szabályaival lehet létrehozni, illetve megérteni. Ezeknek a szabályoknak a végeredménye befagyasztva, lemerevítve, rögzítve, mint rend, ott van ebben a produktumban. Ha a nyelvész ezt vizsgálja, akkor nagyon jól teszi, hogyha statikus nyelvészetet művel, tudniillik abban, amit ő vizsgál, nincs semmi mozgás, ott azt írja le, hogy milyen feltételek szükségesek ahhoz, hogy egy bizonyos nyelvi elem megjelenhessen, milyen korlátozások vannak, stb.; ez egy hosszú, bonyolult mese. Az emberrel meg az az érdekes, hogy a nyelvi képessége úgy működik, hogy ha valamilyen véletlen folytán nagy mennyiségben kerülnek elébe ilyen beszélt produktumok (a sumér agyagtáblák esetében ráadásul nem is hangzó, hanem írott formában), akkor ő ezek rendjéből rekonstruálni tud egy olyan szabályrendszert, aminek a segítségével az olyan és csakis az olyan beszédproduktumokat létre lehet hozni, illetve meg lehet érteni. Ha ezeket a szabályokat megtanulja, és alkalmazni is tudja, akkor az ő fejében megint lesz sumér nyelv. Az persze nem biztos, hogy pontosan olyan lesz ez a szabályrendszer, mint amilyen a sumérok fejében volt. De itt igazából az egyetlen kritérium az, hogy kompatibilis legyen azzal a renddel, ami ezekben a beszédművekben benne van. Az úgynevezett élő nyelvek esetében is összesen ez az egyetlen megkötés; azt, hogy nekünk kettőnknek, hármunknak, tizenötmilliónknak a fejében pontosan milyen az a rendszer, azt mi nem nagyon tudjuk megmondani. De egy biztos: akármilyen is, magyar nyelvű szöveget létre lehet vele hozni, alkalmas erre, és magyar nyelvű szöveget meg lehet vele érteni. Az az érdekes, hogy legalább kétezer esztendeig sumér nyelv nem volt, s aztán megint lett. Mert amíg az agyagtáblák a föld alatt vannak, addig nincs sumér nyelv. Ott vannak az agyagtáblák a föld alatt, és őrzik azt a sajátos rendet, amit csak a sumér grammatikával lehetett létrehozni. Aztán ezek előkerülnek, lesznek emberek, akik ezt kibogozzák, kialakítanak a fejükben egy olyan szabályrendszert, aminek az alapján ők megint tudnak olyan szövegeket produkálni, amit azzal a sumér grammatikával értelmezni lehet.

– *Azt mondtuk, hogy benne van az agyagtáblákban a szabályrendszer, vagyis a produktumban van egy ilyen statikus rend. Nem kellene itt is figyelembe vennünk azt, amit a nyelvi világmodell kapcsán a beszélő és a világa között tételeztünk: hogy ez a viszony nem ennyire közvetlen; hogy a beszédproduktum, a leírt vagy elhangzott szöveg is csak egy nyelvi világmodellen keresztül hozzáférhető? Ebben az esetben nem egyértelmű, hogy benne vannak-e ezek a szabályok a statikus produktumban, vagy egy interakció során képezzük meg őket, értelmezés közben.*

– Ez tán világosabb lesz, hogyha itt helyesbíték. Azt mondd, hogy benne vannak a szabályok, de én nem beszéltem szabályokról. Az agyagtáblákon nincsenek szabályok, ott egy rend van, tehát az annak egy sajátos állapota. Ez a sajátos állapot nem tud véletlenszerűen létrejönni, ezt csak bizonyos szabályok alkalmazásával lehet létrehozni. A

szabály meg az emberek fejében van. Az a rend persze úgy jött létre, a sumér nyelvi világmodellnek megfelelően. Mikor a szabályok rekonstruálásáról beszélek, abban benne van a világmodell rekonstruálása is.

– *Vissza lehet keresni a produktumból a szabályt? És biztos, hogy ugyanahhoz a szabályhoz jutok vissza, amely a produktum rendjét kialakította, ha mondjuk rekonstruálok egy holt nyelvet?*

– Hát éppen erről beszéltem az előbb. Egyáltalán nem biztos. De biztos lehetsz te abban, hogy miközben gyerekkorodban a környezetedtől hallottad a magyar nyelvi beszédproduktumokat, te pontosan ugyanazt a szabályrendszert építetted fel a fejedben, amit hasonló rendezettségű anyagból én építettem fel? Nagyon valószínű, hogy nem.

– *De azért tudunk beszélgetni, valamilyen szinten megértjük egymást.*

– Az egyetlen kritérium, mint mondtam, az, hogy ez a szabályrendszer alkalmas legyen az ilyenfajta beszédművek létrehozására, illetve megértésére. Hogyha a te szabályrendszered alkalmas rá, és az enyém is alkalmas rá, akkor ezen a korlátozáson belül ezek el is térhetnek egymástól. Lehet, hogy te egész más szintaktikai stratégiákat alkalmazva jutsz el egy szöveghez, mint amilyeneket én alkalmazok ennek a megalkotásakor. Ezt nagyon nehéz ellenőrizni, de az a mód, ahogy az ember kialakítja magában ezt a szabályrendszert, az még azt is megengedi, hogy egészen furcsa, egyéni megoldások legyenek – különféle stratégiákkal lehet ugyanarra az eredményre jutni. A generativisták itt persze rögtön azt mondanák, hogy hát az nem egészen úgy van, mert az emberrel veleszületik egy univerzális grammatika, és ez minden ember esetében egyforma; benne van mindenféle lehetőség, és akkor aszerint fognak beállítódni a paraméterek, és aszerint fog kialakulni ez a fajta szabály vagy az a fajta szabály, hogy ennek az univerzális grammatikának milyen elemei kapnak megerősítést a környezettől. Engem eddig még nem tudtak róla meggyőzni, hogy csakugyan egy univerzális grammatika születne velünk; azt én is úgy gondolom, hogy nagyon sok minden velünk születik, de azok nem a beszéléshez, hanem a viselkedéshez szükségesek, és mert a beszéd az egész viselkedésstruktúrára épül rá, annak szerves részeként, nem lehet nem-kompatibilis a viselkedésstruktúrával. Igazából ezek biológiai univerzálék, amik veleszületnek az emberrel, és nem sajátosan arra valók, hogy az ember beszélni tudjon, hanem arra, hogy viselkedni tudjon.

– *Azt mondtad, hogy a viselkedésstruktúrára épül rá a nyelv. Ez mostanában nagyon sokszor elhangzik fordítva, vagyis hogy a nyelvre épül az egész viselkedésstruktúra.*

– Mikor azt mondom, hogy a viselkedésstruktúrára épül a nyelv, akkor itt most a kolozsvári kognitív nyelvészetnek egy specifikumánál vagyunk: mi különös fontosságot tulajdonítunk az etológiai háttérnek. Vagyis annak az evolúciós háttérnek, ami igazából már mind megvolt akkor, mikor az ember elkezdett beszélni. Mikor a beszéd eredetét vizsgálják, akkor természetes, hogy számolnak ezzel a háttérrel. Hanem mikor ennek a nyelvi világmodellnek a szerkezetéről és a szerkezeti univerzáléiról van szó, akkor viszont a

kognitív nyelvészetben már ritkábban szoktak erre hivatkozni. Mikor én azt mondom, hogy a beszéd ráépül a viselkedésstruktúrára, akkor én ezt strukturális és evolúciós értelemben mondom, és nem a beszélő ember aktuális viselkedésére gondolok, hanem az egysejtű állattól kezdve az emberig az állati típusú élő szervezetek viselkedésstruktúrájára, aminek elég nagy része veleszületik az ilyen élőlényekkel, ezeknek a nagyon különböző komplexitására. Amire te hivatkozol, az egy másik kérdés, az azzal függ össze, amit az imént a fogalmi rendszerről mondtunk, hogy tudniillik azt a nyelvi kategorizáció is befolyásolja, az emberi viselkedés vezérlésében pedig nagyon nagy szerepe van annak, hogy milyen a fogalmi rendszere.

– *A kognitív nyelvészetben kívül van még egy olyan diszciplína, amelyről nekünk itt Kolozsváron Szilágyi N. Sándor jut az eszünkbe: a konfliktuskezelés tudománya. Ezzel hogy találkozta, miért vált számokra fontossá?*

– Kezdem azzal, hogy a konfliktusokkal való foglalkozás egy tudomány. Mikor az előbb a kognitív nyelvészetről kezdtem beszélni, akkor ezt nem kellett így kihangsúlyozni, mert ezt mindenki természetesnek találja. Itt nálunk viszont a konfliktuskutatás és -megoldás tudomány voltát sajnos még hangsúlyozni kell. Ahhoz képest, hogy mennyi konfliktusunk van, erről elég keveset tudnak nálunk még azok is, akiknek pedig okvetlenül érteniük kellene hozzá. Pedig sok olyan egyetem van a világon, ahol a konfliktustudományból doktori címet lehet szerezni; sok egyetemnek ott van a tanrendjében. A konfliktusmegoldás gyakorlati módzatai, a konfliktusok antropológiája – az antropológia szakosoknak két-három szemeszteres előadásokat tartanak erről. De az is mond valamit, hogy az internet keresője a „Conflict Resolution” kulcsszóra több mint hetvenezer címet hozott be. Még ha nem is mindegyik érdekes, ez mindenképpen azt mutatja, hogy a világon nagyon sok helyen foglalkoznak a konfliktusmegoldás problémáival, mi meg itthon ehhez képest bizony le vagyunk maradva, pedig konfliktusokban mi sem szűkölködünk.

Mikor a konfliktusokkal kezdtem foglalkozni, akkor mindezekről még én se tudtam. Akkor kezdtem a konfliktusok iránt érdeklődni, mikor Bukarestben 89 legvégén végre nem lőttem, és az egész ország tele volt eufóriával, hogy most már egy teljesen más világban fogunk élni. Valamilyen földi paradicsom képe lebegett akkor az emberek szeme előtt, én meg nagyon meg voltam szeppenve, mert elgondoltam, hogy nekünk itt rettenetes konfliktusok fognak a nyakunkba szakadni, és fogalmunk sincs, mit kell velük kezdeni. Én tehát ijedtemben kezdtem a konfliktusokkal foglalkozni. Szerencsére megnyílt a határ, és elkezdtek az emberek jönni-menni. Nagyon sokféle ember jött akkor ide, időnként még olyanok is, akikre tényleg nagy szükségünk volt. Bukarestben találkoztam először olyan emberekkel, akik élethivatásuknak tartották azt, hogy a konfliktusokkal foglalkozzanak, hogy segítsenek az embereknek a konfliktusaik megoldásában és az igazságtalanságok elleni eredményes küzdelemben. Később aztán sok derék embert volt alkalmam megismerni: osztrákokat, franciákat, hollandokat, amerikaiakat, angolokat. Holland barátaim mellett a

kvékereket külön megemlítem, mert azoktól is nagyon sokat tanulhattam. Amióta megvan, a kvéker egyház fő feladatának tartja a konfliktusmegoldást és a békességszerzést, és az a háromszáz éves hagyomány nagyon meglátszik a kvéker szakembereken. Hozzájutottam egy csomó nagyon jó könyvhöz, egy csomó kevésbé jó könyvhöz, és olyanhoz is, aminek aztán semmi hasznát nem vettem. Nagyon kedves emberek voltak, küldtek nekem mindenfélét, hátha jó lesz valamire. Egy része csakugyan jó lett. Közben részt vettem tréningeken, ahol a gyakorlati módozatait is kipróbáltuk annak, hogy mit lehet egy konfliktussal kezdeni, meg hogy hogyan viselkednek az emberek különböző konfliktushelyzetekben.

– *Azon a szovátai tréningen kívül, amelyen együtt vettünk részt, még melyekre gondolsz?*

– Nem nagyon sokra, de volt egy hasonló tréning Marosvásárhelyen is, és részt vettem például 1992 tavaszán az erőszakmentes konfliktusmegoldás európai konferenciáján Berlinben, ahol nagyon érdekes kerekasztalok meg előadások voltak. Ott sok mindent tanulhattam, a helyzetelemzés módszereitől a konszenzusos döntéshozás technikáig. Ezek az alkalmak nekem főleg azért voltak jók, mert az ember sokszor csak azért nem tud gondolkozni valamiről, mert nem tudja verbalizálni, a tréningek meg segítettek megfogalmazni azt, ami már ott lappangott bennem, és azt is sejtettem, hogy körülbelül honnan is kellene ezt nézni, de ennél tovább egyedül nem tudtam jutni. Amikor segítettek mindezt meg is fogalmazni, attól kezdve már gondolatként lehetett vele bánni, gondolkozásként tovább folytatni.

Amit így tanultam, azt később elég hosszú ideig az RMDSZ-ben próbáltam továbbadni, mert úgy láttam, ott arra nagy szükség lenne. Így utólag meg kell mondanom, hogy nem nagyon sikerült. Ez nem azt jelenti, hogy az hiábavaló foglalatosság volt, mert ott további tapasztalatokat szerezhettem. El lehetett gondolkozni azon, hogy miért viselkednek az emberek úgy, ahogy viselkednek, mit tudnak egymással kezdeni, mikor sokan vannak együtt, és valahogy egyeztetni kellene ... Na, itt keletkezett a félreértés, mert mindig a véleményüket akarták egyeztetni. Ez nagyon érdekes! Ahelyett, hogy az akaratukat akarták volna. Azt, amit sokszor elmondtam, hogy alakítsunk ki egy konszenzust, sokan úgy értették (mert hajlamosak voltak úgy érteni), hogy a konszenzus a vélemények konszenzusát jelenti. Pedig nem erről van szó. A konszenzus az akarat konszenzusát jelenti. Lehet, hogy én nem értek valamivel egyet, de mivel belátom, hogy a másiknak is vannak bizonyos érdekei, elfogadok egy olyan megoldást, ami az én érdekeimet nem sérti annyira, hogy ne tudjam elfogadni; ugyanakkor tekintettel vagyok a másik kívánságára is, és amit így, együtt elfogadtunk, az mindkettőnknek jó. Tehát mi ketten akarhatunk egyet akkor is, ha nem mindenben egyezik a véleményünk. Ezt elég nehéz volt ebben a mi kultúránkban nyilvánvalóvá tenni, de azért nagyon sok jó tapasztalatot is szereztem az RMDSZ-ben, és meggyőződhettem róla, hogy az erőszakmentes konfliktusmegoldás módszerei a mi kultúránkban is működhetnének.

Hogy miért volt mégis olyan kevés foganatja annak, amivel próbálkoztam, hát ennek már nagyon szerteágazó magyarázata van. Az igaz, hogy az emberi gyarlóságnak is nagy szerepe volt ebben, de azért mindent nem lehet csak ezzel magyarázni. Mert az is kiderült közben, hogy nemcsak a konfliktus, hanem a konfliktusmegoldás is kultúraspecifikus, és nekünk meg kellene találnunk a konfliktusmegoldásnak is azokat a sajátos, ránk szabott formáit, amelyek csakugyan működőképesek ebben a kultúrában. Ezt eleinte nem láttam elég világosan. Elég sok időt rápazaroltam, hogy olyan módszereket próbáljak működtetni, amiket Amerikában találtak ki, az ottani kultúra közegében, ahol ezek valószínűleg működnek is. Én meg váltig nem értettem, hogy akkor minálunk miért nem működnek. Hát azért nem működtek, mert az nem úgy van, ahogy azt az amerikaiak sokszor elképzelik – s ez meglátszik a nyelvészetüktől kezdve a konfliktus-megoldási stratégiák amerikai elméleteiig – , hogy tudniillik ami Amerikában jó, az univerzálisan jó.

– *Erre fáztak rá Koszovóban is.*

– Hát erre, persze, hogy erre. Mert ők ott nagy magabiztosan elgondolták, hogy a dolog nagyon egyszerű lesz: egy éjszaka bombázzuk Jugoszláviát, és akkor a szerb vezetés, Miloseviccsel az élen, egész biztosan úgy fog viselkedni, ahogy amerikai szempontból várható, vagyis rögtön nekiül, elkészíti a várható nyereség és veszteség mérlegét, ezt átszámítja amerikai dollárra, s rögtön be fogja látni, hogy neki ez a dolog nem lesz kifizetődő. Hát egyáltalán nem így történt, és másnap nagyon meg volt lepődve a NATO egész vezérkara, hogy nem úgy történik, ahogy ők számították, hanem úgy, ahogy tulajdonképpen előrelátható volt, hogy történni fog, csak hogy ehhez nem a Jugoszláviától kulturálisan és földrajzilag is nagy távolságra élő embereket kellett volna megkérdezni. Én azt hiszem, hogy ha itt Kolozsváron találomra húsz embert megállítottunk volna az utcán, mikor kiderült, hogy a NATO bombázni fogja Jugoszláviát, és megkérdeztük volna tőlük, hogy őszerintük Miloseviccsék erre hogy fognak reagálni, akkor a húsból legalább tizenöt előre megmondta volna azt, ahogyan végül is reagáltak. Mert innen ezt látni lehetett, ehhez itt nem is kellett szakembernek lenni. Tudniillik a konfliktus mindig egy kultúrába ágyazva jelenik meg, egész dinamikáját befolyásolják ennek a kultúrának a sajátos formái, és pontosan ezért nem lehet univerzálisan érvényes konfliktus-megoldási stratégiákat ajánlani. Ezt sajnos még sok amúgy kiváló konfliktus-szakértő sem tudja eléggé, és ez sokszor meg is látszik a kísérletek eredménytelenségén.

– *A konfliktusmegoldás szakirodalma hogyan foglalkozik ezekkel a kulturális különbségekkel? Milyen fogalomrendszerben lehet ezeket egyáltalán úgy megragadni, hogy az megfeleljen a konfliktuskutatás céljainak?*

– Van ennek szakirodalma, persze, de azt inkább a konfliktusok antropológiájával foglalkozó szakemberek írják, és nagy a gyanúm, hogy a konfliktusmegoldás univerzális receptjeit kínáló, akik a gyakorló mediátorokat is képezik, azt a szakirodalmat nem olvassák. A konfliktusokkal foglalkozó könyvek közt találtam egy igazán nagyon jót, a

David Augsburgerét (holland barátaimtól kaptam), az a címe, hogy *Conflict Mediation Across Cultures*. Arról szól, éspedig a konfliktusmegoldás gyakorlatában is felhasználható módon, hogy a különböző kultúrákban hagyományosan hogyan oldják meg konfliktusaikat az emberek. Ő az az általam olvasott szerzők közül, aki nemcsak hogy figyelembe veszi, hanem minden konfliktusmegoldás kiindulópontjává teszi azt, hogy az emberek különböző kultúrákban élnek.

Ez a könyv jó példa a fogalomrendszerre is. Van ott egy nagyon érdekes kultúratipológia, nem Augsburger találta ki, ő is másokra hivatkozik. Alapvetően két kultúratípust különböztet meg. Az egyik az úgynevezett szűk kontextusú kultúra, mint a nyugat-európai fajta, leginkább tán a német vagy a svéd. Erre az jellemző, hogy az emberek nagyon kevés emberrel tartanak fenn informális, személyes kapcsolatokat, a többiekkel csak formális kapcsolataik vannak. Az ilyen kultúrákban a személyi szféra nagyon szigorúan körül van határolva, és ugyanolyan szigorúan megkövetelik azt, hogy ezt a határt mindenki tartsa tiszteletben. Ilyen környezetben a konfliktusok is legtöbbször formális kapcsolatokban keletkeznek, hiszen az emberek érintkezésének legnagyobb része ilyen természetű, ezért megoldásukra a formális kapcsolatokhoz igazított módszereket lehet alkalmazni. Ezért is van az, hogy az ilyen kultúrában élő emberek a konfliktusokban problémaorientáltak: nem az érdeklő őket, hogy *rendezem a másik emberrel való viszonyomat*, hanem az, hogy *oldjuk meg a problémát*. Csúnyán hangzik, de azt kell mondanom – szó szerint értve a kifejezést –, hogy „embertelenül” viselkednek a konfliktusokban, az embert mintegy kihagyva. Sokkal inkább előtérbe kerülnek a formális szabályok, az egyezmények, a szerződések. Még az is előfordul például, hogy egy nagyobb családi konfliktus megoldásához, ha nem olyan természetű, hogy pszichoterapeutának kellene foglalkoznia vele, a családtagok között közvetítő szakembereket hívnak segítségül (ezek a hivatásos mediátorok), és a végén írásos szerződésbe foglalják a megegyezést, amit mindkét fél alá is ír. Hát ez a mi számunkra egyenesen borzasztó lenne. Minthogy ott a kapcsolatok legnagyobb része formális kapcsolat, emiatt alapvetően hozzátartozik a biztonságérzetükhöz az, hogy a személyt érintő információk legyenek bizalmasak, a szabályok pedig legyenek világosak, jól működjenek, és hogy a szabályokat mindenki tartsa be. Ezért aztán a szabályok merevek, rugalmatlanok, de ez ott nem zavar senkit, sőt nagyon jónak tartják, tudniillik ez az egyetlen dolog, ami a társadalmat összetartja – hogy működnek a szabályok, a megállapodások és az egyezmények. Ezzel szemben a másikkal, a tág kontextusú kultúra, mint amilyen – személyes tapasztalataim alapján – a bukaresti ...

– *Inkább, mint a kolozsvári?*

– Inkább. Persze, hogy inkább. Az egy olyan kultúra, ahol a személyes szférának tulajdonképpen nincsen világos határa. Van persze az egészen intim szférának egy határa, amely bizonyos jellegű események behatároltságára vonatkozik, de ezen túl az ember

társadalmi kontextusába és mindennapi kapcsolatrendszerébe tulajdonképpen mindenki, mondjam úgy, hogy minden felebarátja beletartozik.

– *De ez azzal is jár, hogy úgy indulok elintézni a hivatalos dolgaimat, hogy személyes ajándékokat viszek, vagyis a hivatalban is személyes relációkat működtetek.*

– Persze. De ne gondold, hogy ez nekik is olyan rossz. Ezek az emberek nem tudnak formális relációban mozogni. Nem tudnak, nem is akarnak, meg sem próbálják. Ezért az ilyen kultúrákban adódó konfliktusok nem formális relációkban keletkező konfliktusok, hanem egy kicsit mindig emlékeztetnek arra, amilyen a családi konfliktus szerkezete. Az ilyen típusú kultúrában az emberek a konfliktushelyzetben nem problémaorientáltak, hanem relációorientáltak: sokkal fontosabb számukra az, hogy *rendezzük az egymással való jó viszonyunkat*, mint az, hogy a probléma rögtön és véglegesen megoldódjon. A probléma megoldását, azt rá lehet bízni az időre, mert ha mi már rendeztük egymással a viszonyunkat, ezzel már megteremtettünk egy olyan helyzetet, amelyben a probléma majd valahogy magától meg fog oldódni. Azt persze nem nagyon lehet előre tudni, hogy mikor, de hát az kit érdekel? Az ilyen kultúrákban az idő nem kimért idő, és nem is kiszámítható, hanem határtalan idő. Ezekre a kultúrákra nem jellemző az, ami az amerikaiakra, hogy az idő pénz, vagy pénzre lehet átfordítani. Vannak persze itt is szabályok, de ezek rugalmasak, a „szükség törvényt bont” elve lépten-nyomon érvényesül: ha a helyzet úgy kívánja, el is lehet tőlük térni. A konfliktus megoldásához itt még az sem fontos, hogy az igazság mindenáron kiderüljön, sőt sokszor még tapintatosan vigyáznak is rá, hogy ne derüljön ki, hiszen minek még szegénybe is hozni valakit mások előtt, ha a relációt anélkül is rendezni lehet? Mert ott az olyan dolgok vannak előtérben, mint a szegény, a becsület vagy a büszkeség.

Mi meg, magyarok, valahol az említett két típus között, átmeneti helyzetben vagyunk. (Persze ezt már nem Augsburgi mondja, hanem én teszem hozzá.) Mi a bukaresti fajta kultúrától már idegenkedünk, tolakodónak, bőrünk alá bújónak, indiszkrétnek, sőt impertinensnek érezzük, éppen azért, mert bennünket is rögtön bevonnak az ő személyes szférájukba, illetve belegázolnak a mienkbe. Ugyanakkor a német vagy a svéd fajtát meg hidegnek, ridegnek, gépiesnek érezzük. Látszik, hogy egyik se nekünk való. Mi valahol félúton vagyunk, ami pedig a konfliktus-megoldási esélyeink szempontjából nem egy jó állapot, mert a régi tág kontextusú kultúránk konfliktusmegoldó stratégiái *már* nem működnek, a szűk kontextusúhoz illők meg *még* nem működnek, hiszen a kultúránk sem igazi szűk kontextusú még (bármennyire is igyekszünk pedig arrafelé haladni). Ezért is olyan kiábrándítóan stílustalanok a magyarok közötti konfliktusok. Izgágák, durvák, formátlanok – csúnyák egyszóval. Meglátszik rajtuk, hogy nincsenek rájuk jó módszereink. Lehet, hogy ezzel is összefügg az öngyilkosságok feltűnően nagy aránya a magyarok körében: akinek nincsenek hozzá megfelelő eszközei, hogy bánni tudjon a konfliktusaival, az tehetetlenségében maga ellen fordítja az agresszivitását. Erre vall különben az is, hogy az öngyilkosságok akkor kezdtek el feltűnően szaporodni, mikor intenzívebben elkezdtünk

„Európához csatlakozni”. Ezt egyébként a maga szimbolikus módján már Arany János is megírta a *Hídavatásban*, hiszen akkor a közlekedési hálózat korszerűsítése, az új híd jelentette a modernizációt.

Visszatérve a koszovói problémára: Szerbia fölött lelőttek egy NATO-repülőgépet, ami 40 millió dollárba került. Annak az árából a világ legjobb konfliktus-antropológiai intézetét lehetett volna létrehozni, annak a szakemberei előre megmondhatták volna, hogy Koszovóban, illetve Szerbiában és általában egy tág kontextusú kultúrában hogy fognak viselkedni az emberek, hogy fognak arra reagálni, ha ilyen módszerrel akarják őket rákényszeríteni valamire. Megmondhatták volna, hogy ebben a kultúrában senki sem fogja azt a szégyent elviselni, hogy engedjen egy ilyenfajta nyomásnak. A büszkeségük ezt el fogja utasítani, és nemhogy engednének, hanem még jobban be fognak keményíteni, annyira, hogy aztán már tárgyalni se igen lehet velük. Ezt egy jól felkészült antropológus előre meg tudta volna mondani. Csakhogy ehhez valakinek a vezérkarból eszébe kellene jusson, hogy kérdezzen meg egy antropológust. Viszont éppen ez az, ami nagyon nehezen tud eszébe jutni valakinek, aki azt hiszi, hogy ami náluk érvényes, az univerzálisan érvényes.

– *Augsburger tipológiája tartalmaz-e valamiféle értékítéletet vagy értékhierarchiát is?*

– Nem, ő egyszerűen leírja, hogyan működnek ezek a kultúrák, milyen szerkezetű az értékrendszerük, illetve mi történik a konfliktusokban. Nincs arról szó, hogy az egyik jobb, mint a másik, hanem egyszerűen más. Nekem viszont nagyon nehéz megállnom, hogy ne fűzzek hozzá értékítéletet is, ha már szóba került, mert akármennyire furcsának tűnik is, az én számomra a tág kontextusú kultúra sokkal emberibbnek, vagyis emberre szabottabb kultúrának látszik, mint a nyugat-európai szűk kontextusú. Nem is jó, hogy nyugat-európainak mondjuk, mert ez azt hozza magával, hogy a kelet-európaiat állítsuk vele szembe, pedig az nem a kelet-európaival, hanem a világ többi részével áll szemben. Ezt meg azért kell hozzátenni, mert így könnyebb észrevenni, hogy nem a világ többi része a „sajátos képződmény”, hanem az újabb szűk kontextusú kultúra. Igazából az ember normális viselkedésének nem nagyon felel meg ez a beszűkített relációhálózat. Egyáltalán nem véletlen az, hogy a neurózisoknak olyan nagyon szignifikáns földrajzi megoszlása van. Ha azt nézzük, hogy a szkizofrénia a populáció egészéhez viszonyítva milyen százalékban jelentkezik, akkor meglepő egyformaságot látunk a földkerekség bármely pontján. Az tudniillik egy betegség, valószínűleg genetikai háttere is van. Tehát körülbelül ugyanolyan százalékban lesznek az emberek szkizofrének Svédországban is, és az ausztráliai bennszülöttek közt is. A neurózisoknak ezzel szemben a szűk kontextusú kultúra a klasszikus helye, ez ott mondhatni „népbetegség”. De még ott is ki lehet mutatni aránybeli különbségeket: az egyértelműen és jellegetesen szűk kontextusú kultúrában a legnagyobb a neurózisok aránya. Tudniillik nagyon nehéz az embernek normálisan viselkedni, illetve megőrizni jó közérzetét egy nem egészen embernek való kultúrában. Lehet, hogy furcsa,

hogy ezt mondom, de egy kultúrával sok minden történhet, még az is megeshetik vele, hogy olyan irányba megy el, ami nem biztos, hogy az embernek aztán jó is lesz.

– *Akkor is, ha a mutatók meggyőzőek, vagy egyenesen elkápráztatóak?*

– Az más kérdés, hogy egy ilyen kultúra nagyon hatékony tud lenni, de nem biztos, hogy az embernek abban élni ugyanolyan előnyös.

– *Az embernek, vagy pedig a tág kontextusú kultúrában élő embernek?*

– Az embernek. Mert ha nem így lenne, akkor csak az lenne neurotikus, aki innen emigrált oda. De azok közül is sokan azok lesznek, akik ott születtek, és ott élnek.

– *Beszéltünk arról, hogy a generatív nyelvészet egy univerzális grammatikát feltételezett, a szűk kontextusú kultúra pedig egy univerzális embert képzel el. Össze lehet-e ezt a kettőt kapcsolni?*

– Lehet, hogy van valami összefüggés, de nem biztos. Én inkább ott látok összefüggést, hogy az univerzális grammatika gondolata Amerikában született meg, és – legalábbis kezdetben – elég sok minden belekerült abból, amit Chomskynak alkalma volt az amerikai angolban megfigyelni. Ugyanakkor a konfliktusmegoldás univerzális receptjei szintén jellegzetesen amerikai produktumok. Az „univerzális ember” is, ahogy te mondtad, inkább amerikai szemléletre vall, nem annyira a szűk kontextusú kultúra hozza magával. Hogy ez miért van így, azt jobban megértjük, ha elgondoljuk, hogy az Egyesült Államok anyagi és szellemi potenciálját tekintve túlnőtte magát, olyan értelemben, hogy akkorára nőtt, hogy úgy érzi, beérheti saját magával. Elég sokat mond, hogy például George Lakoffnak az egyik sokat idézett, a kognitív nyelvészet egyik alapkönyvének számító munkája, az 1987-ben megjelent *Women, Fire, and Dangerous Things* tartalmaz egy tizenhat oldalas bibliográfiát, amelyben kizárólag angol nyelvű irodalom van, és főleg amerikai. Ez azt mutatja, hogy Amerikában egy tudós el tud élni, egyetemi professzor lehet úgy, hogy esetleg amerikai szerzőkön kívül más szerzőket nem is olvas. Más nyelvet az angolon kívül nem is kell tudnia. Nyilvánvaló, hogy a kulturális diverzitás iránti érzékenységnek ez nem használ, így nem tűnik fontos problémának az, hogy másutt az emberek hogy gondolkoznak, milyenfajta kultúrában élnek.

Vannak ott persze olyan szakemberek is, akik más kultúrákkal foglalkoznak, azoknak elsőrangú szakértői, és nagyon érdekes őket meghallgatni, mikor idejönnek. Mert látszik, hogy mindent tudnak, amit egyszer a szakirodalomból meg a teóriákból tudni lehet, elmondják a mi kultúránk minden jellegzetességét gyönyörűen, csak azt az egyet nem látják, hogy miről is van szó. Nagyon tanulságos emlékem az, hogy éppen mikor a Mátyás-szobor körül össze voltak gyűlve a tiltakozó kolozsvári magyarok, mert erővel rászerezték azt az a ominózus román nyelvű feliratot, és nagy riadalom volt, nagy felbolydulás, szóval éppen akkor jött egy amerikai csoport, jött minket a helyszínen tanulmányozni. Volt köztük politológus, szociológus, újságíró, voltak vagy öten. Ide jöttek az egyetemre, itt beszélgettünk ebben a szobában. Mesélni kezdtem nekik, hogy hogy van ez a dolog, majd egy idő után, mikor már mindenre csak azt mondták, hogy „yes, yes”, ami azt jelentette, hogy

most éppen egy kukkot sem értenek az egészből, azt mondtam nekik: Tudják, mit? Sétáljunk egyet! Elmegyünk a Főtérre, mutatom nekik a Mátyás-szobrot. Mondom nekik, hogy az az úr, aki ott ül a lovon, a magyaroknak talán a legnagyobb királya volt. Van arról szó, hogy esetleg félig-meddig román eredetű volt. De az egy külön dolog, ha igaz volna, se számítana sokat. A szobor viszont, az egy magyar szobrásznak az alkotása, és mint műalkotás kétségkívül a magyar kultúra tartozéka. És mi nagyon nem szeretjük azt, hogyha abba mások, akiknek semmi közük hozzá, a mi megkérdésünk nélkül belemattnak, mégpedig úgy, hogy a mi hagyományaink nagy királyát is sértegetik vele. Így már mindjárt kezdtek értegetni is a dolgot, nemcsak tudni. Mondom erre, hogy akkor sétáljunk még egy kicsit. Menet közben beszélgetünk, elérünk a Mátyás-házig. Na, jól nézzék meg, ebben a házban született az az úr, aki ott ül a lovon. Nézik, de látom, hogy nem látják. Hozzáteszem hát, hogy ez úgy ötven évvel Amerika felfedezése előtt volt. Erre az egyiküknek kiszalad a száján: „O, no!” Azt, hogy valamit a szemével láthat, ami Amerika felfedezése előtről való, azt szinte képtelen volt azonnal felfogni. De bizony igen, mondom, sőt ez a ház akkor már nem is volt új, mert nem akkor építették, csak azért, hogy itt szülessen meg Mátyás király, hanem már azelőtt is megvolt! Akkor estek végre gondolkodóba, és látszott rajtuk, hogy kezdenek csakugyan érteni is már valamit abból, amit amúgy elméletileg nagyon jól tudtak pedig, vagyis hogy itt mások az idődimenziók, meg más a háttér, meg minden ... Hát ez is mind hozzátartozik a konfliktusok problémáihoz, hogy ezekre a dolgokra is tudjunk odafigyelni, mert ezek mind olyan tényezői a kultúrának, amelyek a konfliktust is alakítják.

– *Milyen átfedéseket látsz a kognitív nyelvészet és a konfliktuskezelés tudománya között, hol segített esetleg neked egyikben a másik?*

– Ez a két tudományág egy bizonyos területen nagyon is átfedi egymást. Van egy interdiszciplináris terület, ahol főleg azt lehet vizsgálni, hogy a különböző nyelvi formák, például bizonyos terminusok vagy metaforák, amiket az emberek használnak, mikor a konfliktusban a problémáról beszélnek, milyen mértékben járulnak hozzá ahhoz, hogy az a konfliktus fennmaradjon, fokozzák-e vagy enyhítik a konfliktust.

Nemcsak olyasmiről van itt szó, hogy milyen módon közöljük a másik emberrel az övétől eltérő véleményünket. Az nem annyira kognitív nyelvészeti, hanem inkább kommunikációtechnikai kérdés. Például sokszor nagy bajoknak lehet elejét venni azzal, ha az úgynevezett te-közlések (vagy ő-közlések) helyett én-közléseket alkalmazunk. Ezt a tudást ebben a mi kultúránkban is hasznosítani lehet, nem függ olyan nagyon a kulturális különbségektől, ezek megtanulható dolgok, kommunikációtechnikai problémák. Emlékszem rá, volt olyan kerekasztal, ahol egymástól nagyon eltérő véleményű, egyet nem értő magyarok ültek szemben egymással. Én voltam a moderátor. Eleinte bizony elég gyakran kellett megállítanom a beszélgetést amiatt, hogy valaki megint úgy mondta, hogy: „Nincs X-nek igaza abban, hogy ...” Muszáj volt megállítanom, azzal, hogy mondja már egy kicsit másképpen: „Én nem tudok egyetérteni azzal, hogy ...” Ezt mindenki tudomásul fogja venni,

és mindenki el is fogja ismerni, hogy a másinak joga van egyet nem érteni. De ha úgy mondja, hogy X-nek nincs igaza, akkor legalább tíz percet, ha nem egy félórát biztosan el fogunk pocsékolni, mert azalatt nem a problémáról fogunk beszélgetni, hanem arról fogunk vitatkozni, hogy igaza van-e X-nek, vagy nincs. Pedig nem ezért gyűltünk ide össze. Mondom, az elején gyakrabban kellett emiatt félbeszakítanom az embereket, de feltűnően gyorsan megtanulták, öröm volt látni. Mert hamar belátták, hogy sokkal célszerűbb és hatékonyabb így beszélgetni. Ezt különben ugyanígy érvényesnek látom a tudományos vitákban is, mert ott is sok bajt el lehet kerülni a megfelelő fogalmazásmóddal. Ha azt mondom, hogy én valamivel nem tudok egyetérteni, akkor azt is elmondhatom, hogy miért. Az meg nem az én dolgom, hogy eldöntsem, hogy igaza van-e a másinak, vagy nincs. Ez is olyan dolog, ahol a nyelvész segíthet a konfliktusok megoldásában, de ez, mondom, inkább kommunikációtechnikai ügy.

A kognitív nyelvészetnek ott lehet szerepe, ahol azt a beszédmódot kell elemezni, ahogy a problémáinkat megfogalmazzuk, ahogy megpróbáljuk a másik ember számára is érthetően előadni. Most egy olyan példát említek, amely mindenkinek ismerős, mert sajnos itt zajlik körülöttünk: a magyar kisebbség és a román többség közti konfliktushelyzet nagyon szerteágazó elemekből összetevődő problémáját. A konfliktus tárgyát képező problémák legtöbbször politikai diskurzus formájában fogalmazódnak meg, az meg nagyon szívesen él az absztrakt kategóriákkal, valahol fenn az absztraktumok világában mozog, és semennyiért le nem szállna onnan. Világos pedig, hogy ha egy probléma csakugyan problémája az embereknek, akikről állítólag szól ez a diskurzus, akkor az ő számukra ez a probléma nem ilyen absztrakt formában, hanem nagyon is konkrét formában jelenik meg. Sokkal célszerűbb lenne tehát konkrét megjelenési formájukról beszélni, mikor a problémát ismertetjük, és pedig úgy, mint igazi emberek igazi problémáiról, és nem mint absztrakt kategóriák, elvek és elméletek problémájáról. Különösen ha figyelembe vesszük, hogy ez az egész dolog nálunk egy tág kontextusú kultúra körülményei között zajlik, úgy, hogy a többség inkább ahhoz tartozik. Az ilyen kultúrában az emberek sokkal érzékenyebbek a más emberek problémáira, mint az absztrakt, formális szabályok fontosságára. Itt nagy gondot okoz a kulturális különbség, az, hogy a romániai magyar politikai elit valamivel közelebb áll a szűk kontextusú kultúrához, mint a román, így aztán a mi magyar politikusaink természetesnek tartják, hogy azt a kifejezésmódot válasszák eszményképüknek, amit Strasbourgban is jól el lehet adni. A politikai diskurzus eleganciáját látják abban, hogy szakszerű, akkurátus, absztrakt elvi vitát folytassanak. Csak egy baj van: hogy a mi problémáinkat nem Strasbourgban kellene megoldani, hanem Bukarestben, ott meg ennek az égvilágon semmi hatása nincs, sőt a becsülete se nagy. Hiszen ez a beszédmód nem is nagyon alkalmas arra, hogy csakugyan arról beszéljünk, ami az embereknek problémája, hanem valami egyébről beszélünk vele, ami egy nemzetközi jogászkonferencián mint absztrakt elméleti konstrukció,

problémafelvetés, helyzetelemzés biztosan nagyon jól beválik. Csakhogy nekünk egy problémát kell megoldani, és azt a problémát a gyakorlatban kellene megoldani.

– Mondhatnál erre egy példát is?

– Többet is mondhatnék, de hosszú lenne, úgyhogy tényleg csak egyet mondok. Valamikor mindjárt 90 elején jelent meg az a kifejezés, hogy *kollektív jogok*, erről aztán rengeteget beszéltek, s a sok beszédből az jött ki, hogy amíg ezt nem biztosítják a kisebbségeknek, addig nem lehet semmit megoldani. A kognitív nyelvész persze gyanakvó: tudja, hogy olyan a nyelvünk, hogy sok mindenről lehet vele beszélni akkor is, ha az a valami igazából nincsen is, hanem csak a szavakban van. Lehet például beszélni a manóról is, pedig olyat még senki se látott. Amiről meg beszélni lehet, arról előbb-utóbb valamilyen fogalmunk is lesz, az a fogalom meg éppen olyan lesz, amelyet a beszéd – és csakis a beszéd! – alapján ki lehet alakítani. Mivel mindezeket tudja, a kognitív nyelvész, ha olyasmivel találkozik, mint a „kollektív jogok”, rögtön azon kezd gondolkozni, hogy igazából mit is fed ez a fogalom, illetve terminus. Fed-e valamit egyáltalán, vagy csak szavakból konstruált valami? De nemcsak ezt vizsgálja, hiszen ezt akárki vizsgálhatja. Őt az is érdekli, hogy mit csinálnak majd az emberek ezzel a terminussal, hogyan fogja ez a fogalom a továbbiakban modellálni a problémáról való beszédüket, a gondolkozásukat és a viselkedésüket. Ha erről kezdenek beszélni, mennyire mutatja ez meg az igazi probléma természetét, vagy mennyire rejti el?

Erről nekem nagyon szomorú tapasztalatom van. Tudniillik az ember úgy van vele, hogy amiről beszélni lehet, az biztosan van is. Már annyiszor leírták újságban, elmondták nyilvánosan, hogy most már nagyon sok ember csakugyan hiszi is, hogy ameddig itt nekünk a kollektív jogainkat nem biztosítják, addig mi itt labdába nem rúgunk. Nem tudják ugyan az emberek, mit kell érteni azon, hogy *kollektív jogok*, csak azt tudják, hogy az valami nagyon fontos. Tehát akkor ezért kell nekünk harcolnunk. Erre álltunk hát rá gőzerővel. Ebben viszont az a kellemetlen, hogy mihelyt a diskurzus áttevődik erre az absztrakt szintre, ott az emberek tényleges problémáiról többet nem esik szó. A másik fél nagyon is hálás volt nekünk azért, hogy kitaláltuk ezeket a kollektív jogokat, mert nagyon kényelmes helyzetbe hoztuk vele. Tudniillik ha bármilyen vitán, dialóguskezdeményen, találkozáson, kerekasztalon vagy politikai tárgyaláson valakinek kiszaladt a száján az, hogy „kollektív jogok”, a másik fél rögtön lecsapott rá, és az egész beszélgetés pillanatok alatt átalakult egy elméleti diskurzussá, ami a továbbiakban arról szólt, hogy de kik a jogalanyai a kollektív jogoknak, van-e ilyen, el lehet-e képzelni kollektív jogokat az egyéni jogok mellett, és így egy teljesen teoretikus szintre terelődött át a beszélgetés, ami egyszerűen lehetetlenné tette azt, hogy a tényleges, reális problémák egyáltalán szóba kerüljenek.

A dolog természetéhez tartozik, hogy mennél inkább megszokják az emberek, mennél inkább valóságosnak, reálisnak hiszik az ilyen absztraktumokat, annál inkább úgy veszik, hogy azon már nem is kell gondolkozni, hogy ezek mit jelentenek, úgy vannak vele, hogy

„én ugyan nem tudnám pontosan megmondani, de más biztosan tudja”. Csakhogy más se tudja. Kipróbáltam. Készítettem egy kis kérdőívet, ráírtam, hogy: „Kollektív jogainkon értjük ahhoz való jogunkat, hogy: 1. ..., 2. ..., 3. ...”, elmentem tízig, gondoltam, annál több tán nem lesz. Szétosztogattam olyan embereknek, akik szentül meg voltak győződve róla, és fennen hirdették is, hogy nekünk a kollektív jogainkat kell kiharcolnunk. Ötöt kaptam vissza a negyvenből, ebből kettőn olyasmi volt, hogy „de hát ezt mindenki tudja”, három meg ilyen általános dolgokat mondott, hogy legyenek iskoláink, meg legyenek diplomaink. Pedig nekem nem ilyen válaszokra lett volna szükségem, mert engem nemcsak a kognitív nyelvész szemszögéből, elméletileg érdekelt a dolog, hanem egy nagyon is gyakorlati problémát szerettem volna vele megoldani. Én azt szerettem volna elérni, hogy ha már annyira beleszerelmesedtünk a „kollektív jogok” terminusba, akkor egye fene, használjuk ezt is, de csak az elméleti diskurzusban, tehát olyankor, mikor nem arról van szó, hogy konfliktust és problémát kell megoldani, hanem csak beszélünk, a magunk gyönyörűségére, ahogy szoktunk. De mikor problémát kell megoldani, akkor ne ezt használjuk, hanem bontsuk ezt le konkrétumokra, hogy lássuk pontosan és hiánytalanul, hogy miből tevődik össze, és akkor azzal a listával kell odamenni a másik félhez, hogy nézd, mi konkrétan ezt szeretnénk, meg ezt szeretnénk, és ebből az egészből együttvéve úgyis összeáll az, amit mi összefoglaló névvel magunk között úgy nevezünk, hogy „kollektív jogok”. Igen ám, de kisült, hogy senki se tudja, hogy az miből áll! Harcolunk valamiért, és nem tudjuk, mi az! Nyilvánvaló, hogy ez egyben egy komoly kognitív nyelvészeti probléma is, mert látszik, hogy előbb megjelenik egy szó, egy terminus, aztán megjelenik egy fogalom, ez az emberek gondolkozását ráállítja valamire, arról kezdenek vitatkozni, abba ölik bele a rengeteg energiát, és közben a problémával nem foglalkozik senki, mert arra már nem marad idő. Ez pedig nagyon akadályozza a konfliktus megoldását. És sajnos nemcsak ez az egy ilyen terminus van, hanem sok.

Egyébként engem az lepett meg, hogy tulajdonképpen máig sem derült ki igazából, hogy ezek mitől kollektív jogok. Nyilvánvaló pedig, hogy amióta csak demokrácia van, kollektív jogok is vannak, mert e nélkül egyszerűen nincs demokrácia. Csakhogy ezeket régebben nem nevezte így senki. Ha most megjelenik egy új terminus, akkor az valami új dolognak is tűnik. Miről is van szó? Itt ülünk most hárman, nekünk, ugye, külön-külön egyikünknek sincsen jogunk megválasztani az államelnököt, hanem sok más emberrel együtt van egy ilyen jogunk. A választójog arra hatalmaz fel, hogy *részt vegyék* a választásban. Ilyenként egyéni jog. De *megválasztani* az államelnököt, arra nem külön-külön van joguk az embereknek, hanem csak soknak együtt, és jól be van határolva, hogy kiknek: azoknak, akik román állampolgárok, akik nagykorúak, akik nem elmebetegek stb. Ki van jelölve egy csoport, és annak van kollektíve ilyen joga. Érdekes módon ilyenekről nem esett szó a kollektív jogok kapcsán, hanem látszott, hogy valami misztikus dologgá alakult az egész. És akkor még mi csodálkozunk, ha a másik fél nem érti! Vajon nem értené jobban, ha inkább azt

mondanánk egyszer neki: „Ide hallgassatok, mi sosem szóltunk bele abba, hogy a ti gyerekeitek milyen nyelven tanuljanak bizonyos tantárgyakat az iskolában. A ti gyerekeitekről van szó, ez csakis a ti dolgotok, tirátok tartozik. És azt szeretnénk, ha ti is ránk hagynátok, hogy döntsük el mi magyarok közösen, hogy a mi gyerekeink mit milyen nyelven tanuljanak. Hát ti tényleg rendjénvalónak tudjátok azt tartani, hogy csupa olyan emberek döntsék el, hogy a magyar gyerek milyen nyelven tanulja a földrajzot, akiknek nincs se magyar gyerekük, se magyar unokájuk, azokat meg, akiknek van, meg se kérdezzétek?” Ez például egy tényleges összetevője lehetne annak, amit a misztikus „kollektív jogok” néven szoktak emlegetni, és ezt a másik fél is mindjárt könnyebben megértené. Az persze más kérdés, hogy vajon egyet is értene-e vele rögtön, de ha vitatkozni kellene is vele, akkor is reális problémáról kellene vitatkozni, nem absztraktumokról.

A konfliktusmegoldás nagyon reménytelenné válik akkor, ha áthelyezzük az absztraktumok szintjére. Mi mégis azon igyekszünk folyton, hogy mennél tisztább teoretikus elvekkkel lépünk fel. Az érveinkben is ez látszik, mert állandóan a nemzetközi egyezményekre hivatkozunk, meg az európai normákra, amelyek mellesleg nem léteznek (nincs olyan, hogy európai normák, sőt ha bizonyos nyugat-európai országokat nézünk, akkor mi elég rosszul járnánk, ha azok normáit alkalmaznák nálunk is). De ez is egy ilyen misztikus fogalom, és rögtön át is alakítja a problémalátást: úgy tünteti fel a dolgot, hogy a problémát csak azért kell megoldani, hogy igazodjunk a nemzetközi szabályokhoz, egyezményekhez, ilyesmihez, ami mellesleg a másik félnek nem is biztos, hogy olyan sürgős, és szinte az észrevehetetlenségig elrejtí az, ami pedig a legfontosabb lenne az egészben: hogy a problémát nem ezért kell megoldani, hanem azért, mert probléma, és rengeteg ártatlan ember szenved amiatt, hogy nincs megoldva.

Hát itt lehetne szerepe a kognitív nyelvésznek: segíthetne a konfliktusokkal viaskodó embereknek kiszabadulni az üres szavak csapdájából. Nagyon érdekes tanulmányok szólnak arról is, hogy mennyivel könnyebbé lehetne tenni a problémamegoldást abban az esetben, ha nem azokat a metaforákat használnánk, amelyeket használunk, hiszen a metafora nagyon sokszor aránytalanul kiemel valamit, egy csomó mindent pedig eltakar. Ha egy másik metaforát használunk, akkor az más dolgokat emel ki, és lehet, hogy az előnyösebb. Tehát a problémáról való beszéd, a helyzetelemzés, a konfliktusban és dialógusban való beszéd módjának a vizsgálata nagyon is a kognitív nyelvészetre tartozik, és ha a politikusok oda is figyelnének rá, azt nagyon jól fel is lehetne használni. Csakhogy úgy van ez, ahogy Peter Trudgill mondta nekem, egy kitűnő angol szociolingvista: ne csodálkozzam én azon, ha a mi politikusaink nem hallgatnak a szakemberre, hiszen Angliában se hallgatnak, és sehol se hallgatnak, mert a politikus egy más szférában mozog, és általában nem érdekli különösebben, hogy mit mond a szakember.

*Kérdezett és lejegyezte:
Barabás Kálmán, Berszán István*

LKKT 2000/1. 62–72.

AMITŐL JOBB LESZ A VILÁG

Az itt következő válaszokat Zsigmond Andreának adtam egy körkérdésre (ezek a boldogság mivoltát és mai esélyeit firtatták, az interjúk közölt változatából azonban a kérdések elmaradtak), éppen aznap, mikor végzős évfolyamtársaival együtt Andrea ünnepélyesen búcsút vett az egyetemről.

Röviden: engem leginkább az tesz boldoggá, ha azt látom, hogy körülöttem az emberek boldogok. Vagy ha nem is mindjárt boldogok, hiszen ezen sok mindent lehet érteni, de legalább örülnek valaminek, ami sikerült nekik (és aminek tényleg érdemes is örülni), vagy bíznak benne, hogy sikerülni fog, és nagyon rajta is vannak, hogy sikerüljön.

A szakma? Mit mondjak erre? A tudományt nem szabad túlbecsülni, az nem valami szentséges dolog, hogy az ember attól tegye függővé a boldogságát. Inkább egy hallatlanul izgalmas, érdekes társasjáték. Az embernek nagyon sokféle más elégtétele is lehet. Teszem azt, megjavít egy villanykapcsolót. Ezzel már magában is örömet lehet szerezni, és nemcsak magunknak, hanem másoknak is, de akkor az igazi, ha az ember arra is gondol közben, hogy ezzel most az egész világ is jobb lett egy kicsit. Hiszen addig az is hozzátartozott a világhoz, hogy rossz a villanykapcsoló. Vagy: ha én valakinek itt az egyetemen meg tudtam tanítani valamit, amit addig nem tudott, azzal is a világ lett jobb.

Tudja, úgy van ez, hogy mindnyájan részesei vagyunk egy nagy kalandnak, és ebben van valami lenyűgöző: van egy valamilyen világunk, és ki-ki naponta megtalálhatja benne, hogy a maga helyén hogyan tud valamit javítani rajta. Ha úgy vesszük, a boldogságunk is ezen múlik. Ha az ember este úgy fekszik le, hogy tudja: ami ma rajta múlt abból, hogy ez a világ jobb legyen, az el van végezve, akkor már jól van. Mert körülötte mindenki egy jobb világban fog élni.

Nem nagy filozófia ez, ha nem komplikáljuk el. Mégsem igen szoktunk erről így, ilyen egyszerűen beszélni, mert van egy olyan elméletünk, miszerint a fontos dolgok bonyolultak. De hát általában minden elmélet túl komplikált szokott lenni ahhoz, hogy nagyon könnyen el ne rontsuk. Kár az ilyesmit túlteoretizálni. Van úgy, hogy az ember attól nem ér rá olyasmit csinálni, amitől tényleg boldog lehetne, hogy folyton a boldogságát keresi, vagy „az élet értelmét” meg ilyen ... tudja maga, miket, hiszen filológus.

Ezeket a mindenkinek keze ügyében levő dolgokat mi sokszor nem becsüljük értékük szerint, mert hogy nem látványosak. De a nagy dolgok sokszor a jelentéktelennek tűnő dolgokban vannak, vagy azokból lesznek. Eszembe jut például Martin Luther King és a Civil Rights Movement. Martin Luther King úgy gondolta, túrheterlen az, ahogyan az Egyesült Államokban a négerekkel bánnak (mert ne gondolja ám, hogy Amerikában mindig ilyen fene nagy demokrácia volt; hallottam én 1956-ból egyik állam kormányzójának olyan beszédét,

hogyan Funar elmehetne hozzá óvodásnak), s akkor úgy akart a világon javítani, hogy megszervezte a polgárjogi mozgalmat. Ezt pedig nem politikai pártalapítással vagy ilyesmivel kezdte, nem is a fehérek elleni acsarkodással, hanem azzal, hogy nevelni kezdte a négereket. Azt mondta nekik: ahhoz, hogy elfogadják és emberszámba vegyék őket, nekik mindenben nagy embernek kell lenniük. Ha valaki nagy ember, az nem azt jelenti, hogy valahol valami magas pozíciója van, nem. Hanem ha valaki utcaseprő, legyen ő a legnagyobb utcaseprő, és azt az utcán járók vegyék észre. Magának is csak ezt tudom mondani: akármivel foglalkozik, abban maga a legjobb legyen, ha boldog akar lenni. És az nem kell valami „nagy dolog” legyen. Persze az embernek nem jön mindig össze, hogy mindenki közt is a legjobb legyen, mert ugye ember sok van, legjobb meg csak egy. De ha tudja, hogy ami tőle tellett, azt megtette, vagyis hogy magához képest a legjobb volt, akkor már nyugodtan boldog lehet, a többi nem az ő dolga.

Persze lehet, hogy most azt kérde: jó, de hát érhet az valamit, ha egyetlenegy ember mást csinál, mint a többi, vagy másképp csinálja? Legtöbbünk csakugyan így gondolkozik, és ezzel még ötlet állapotában meg is fojt minden jó gondolatot. Szoktuk is mondani a magunk mentségére, hogy egy fecske nem csinál nyarat. Pedig minden nagy változás úgy szokott kezdődni, hogy akad egy ember, aki azt mondja, hogy mától kezdve ezt az általánosan elfogadott rossz dolgot én nem fogom többé csinálni, de abba sem fogok beletörődni, hogy ez így van. Ez mindig csak egy ember lehet, mert arra hiába várunk, hogy ez mindenkinek egyszerre jusson eszébe. A Civil Rights Movement egyik emlékezetes és nagy változást eredményező akciója például úgy kezdődött, hogy egy Rosa Parks nevű néger asszony egy nap az autóbuszban a fehéreknek fenntartott részen ült le, mert csak ott volt üres ülőhely. Nekiestek, hogy hogy merészelt ilyet tenni. Nagyon természetes hangon azt felelte, azért ült le, mert nagyon fáj a lába. Hatalmas botrány lett belőle, hiszen érvényben volt a szegregációs törvény, amely szigorúan megtiltotta, hogy néger a fehérek helyére üljenek. Az asszonyt bíróság elé állították. Erre kezdődött el az alabamai autóbuszbojkott: a néger többé nem vették igénybe a buszokat, inkább gyalogoltak, volt, aki négy órát is naponta. Ahol tudták, megszervezték, hogy ha valakinek autója volt, a szomszédait is elvitte a munkahelyükre. Teljesen erőszakmentes akció volt, tehát nagyon céltudatos, nagyon elszánt és nagyon radikális. Képzeld el, hogy ezek az emberek több mint egy évig, 384 napig gyalogoltak! És mindenkinek erkölcsi és lelki épülésére szolgált, aki részt vett benne, nem pedig degradálódására, ami pedig a politikai harcok nálunk bevett formáiban sajnos elég általános. A fehérek eleinte nem törődtek vele, két hét múlva már bosszantotta őket, csúfolódnak meg kötekedni kezdtek a négerrel, de ők csak folytatták a gyalogolást. Megint eltelt valamennyi idő, akkor a fehérek már kérőre fogták a dolgot: hagyjátok már abba, már nézni se bírjuk, amit műveltek! Azt felelték, de nem taktikából ám, hanem mert csakugyan hitték is: nekünk ez nagyon nehéz, gondolhatjátok, de mi ezt nem hagyhatjuk abba, mert mi most tiértetek is gyalogolunk. Ha mi most abbahagyjuk, ti sosem fogjátok megérteni, milyen

nyomorult állapotban vagytok, hogy képesek vagytok jónak elfogadni egy olyan világot, ahol Istennek ugyanolyan teremtményeit, mint ti vagytok, ennyire megalázzák, csak mert feketének születtek. Közben tüntetéseket is szerveztek, ahová egyre több fehér ember ment el, a végén már többen voltak, mint a négerék, a sajtó is ezzel volt tele. Majd az autóbuszvállalatok is csatlakoztak a mozgalom támogatóihoz, hiszen nekik ez óriási anyagi veszteséget okozott. A vége az lett, hogy megváltoztatták a szövetségi alkotmányt, kimondták, hogy az autóbuszbeli szegregáció törvénytelen.

Gyönyörű mozgalom volt. Mindenki a maga helyén tudatosan megpróbált egy kicsit javítani a világon. Amerika nélkül ma nem lenne az, ami. És ez mind egyetlen emberrel kezdődött, ne felejtse el!

Visszatérve a boldogságra: az emberek nagyon sokféleképpen tudják magukat boldogtalanná tenni. Meg egymást is. Ma nem divat boldognak lenni. Pláne magyarok közt. Figyelje meg, hogy mi már még boldog új évet se tudunk tisztességesen kívánni egymásnak! Csak olyasmit merünk mondani félszájjal, hogy „háát, ha lehetne, egy ennél valamivel jobbat ..., vagy legalább ilyet ...”, mert, ugye, félünk egymástól, nehogy azt mondják ránk, hogy optimisták vagyunk, vagy valami hasonló bajunk van, vagy hogy tán nem is vagyunk igazán magyarok. Ha meg az ember történetesen még filosz is, akkor a szocializációjához szinte kötelezően hozzátartozik, hogy megtanulja: a világ szörnyű, és semminek sincs értelme. (S akkor meg minek is kísérletezne ő azzal, hogy valamit is változtatni akarjon a világon? Jobb ha inkább éveken át elfilozofálgat az élet tragikumáról meg a boldogság mivoltáról – addig se kell egyebet csinálni.) Ebben többek közt az olyan irodalomtanárainknak is megvan a maguk szerepe, akik, hogy minél fontosabbnak tűnassék fel a tantárgyukat (vagy mert jobbat nem tudnak), azzal próbálják kialakítani a tanulóknak az irodalom iránti szeretetet, hogy azt tanítják nekik: a világ – vagy jobban mondva „az Élet” – leglényegének legmélyét az irodalom mutatja meg. Pedig az irodalom nagyon sajátos szemszögből mutatja azt, amit mutat, ha mutat egyáltalán valamit magamagán kívül. A művészi alkotás elsősorban jobb agyféltekés munkát jelent, szemben a matematikai vagy más diszkurzív és szekvenciális műveletekkel, amelyek inkább bal féltekések. A két agyféltekének pedig nagyon különböző a hangoltsága. Egy nem is nagyon bonyolult módszerrel a két féltekét külön-külön el lehet altatni. Kiderült, hogy mikor csak a jobb agyfélteke van ébren, akkor valami iszonyatos depresszió, szorongás, pánik fogja el az embert, mikor meg a bal, az a helyzethez képest aránytalanul euforikus, feldobott állapotot idéz elő. Az irodalom pedig elég nagy mértékben jobb agyféltekés dolog, és inkább azt mutatja, milyen a világ *onnan nézve*. Persze nagyon jó, hogy van, nagy kár volna, ha nem lenne, de az irodalomtanár jobban tenné, ha inkább azt tanítaná meg, hogy mire is való ez az egész. Lehet benne gyönyörködni, el lehet rajta gondolkozni, még szórakozni is lehet vele, de az irodalom biztosan nem arra való, hogy az ember beleköltözzék, és abban lakjon, és arra sem, hogy az ember onnan akarja megtudni, milyen a világ meg az élet. Aki erre kíváncsi, az

inkább menjen ki az utcára, és nézzen széjjel! Mert ha a mélabús és világfájdalmas műveken keresztül nézi a világot, amelyek szinte sosem végződhetnek happy enddel (ami pedig amúgy „az utcán” nem is olyan ritka dolog), mert az már ugye nem is lenne szépirodalom, hát az régen rossz. A boldogtalanságnak egy abszolút bevált receptje az, hogy az ember költözzön bele az irodalomba.

Tudom én azt, hogy ilyet mondani éppen itt a Bölcsészkar épületében nem nagyon ildomos dolog. Egyetlen mentségem van: az, hogy én a nyelvészetről se szoktam soha olyasmit mondani, hogy az valami magasztosan nagy dolog lenne. Emberi foglalatosság az is, mint a többi, van benne nagyszerűség is, meg gyarlóság is elég, mint mindenben, amit emberek alkottak. De engem nagyon irritál, ha azt látom, hogy a filológus szocializációja olykor még mindig úgy történik, nemcsak nálunk, hanem másutt is, hogy ilyenféle teóriákkal próbálják felszerelni, hogy majd legyen, amit érvrendszerként hasznosíthasson saját foglalatossága fontosságának az alátámasztására. Mert engem ennél sokkal jobban érdekel, hogy ha valaki ezt az egyetemet elvégzi, hogyan fogja majd érezni magát ebben a világban.

Korunk 2001/8. 10–12.

TARTALOM

„... HOGY LEGYEN A VÍZNEK LEFOLYÁSA”	3
1988.....	6
LEVÉL EGY KIVÁNDOROLNI KÉSZÜLŐ ÉRTELMISÉGIHEZ	6
1990.....	55
REVOLUTIO SACRA, AVAGY A ROMÁNOK DICSÉRETE	55
SZABADON BESZÉLNI.....	59
SZEPARATIZMUS? MIÉRT NE?	62
MIT KEZDHETÜNK EGYMÁSSAL?	75
KÉT MALOMBAN – EGY HAZÁÉRT	88
„MIKÉPPEN MI IS MEGBOCSÁTUNK ...”	93
SZEMPONTOK A NEMZETTUDAT LÉLEKTANÁHOZ	97
GONDOLATOK EGY ÉVFORDULÓRA	118
1991.....	127
MI LESZ VELED, RMDSZ?	127
NACIONALIZMUS ÉS TERÁPIA	139
VÁLASZFÉLE BALÁZS SÁNDOR GONDOLATSZILÁNKJAIRA	154
MIÉRT KOPTAM KI AZ RMDSZ-BŐL?	161
VÁLASZ MAGAMNAK	167
BUKARESTI MOZAIKKOCKÁK	213
1992.....	226
SZÁMOLNAK BENNÜNKET	226
MEGÉRJÜK A PÉNZÜNKET	228
MI A BAJOM A SAJTÓVAL?	245
A PÁRBESZÉD LEHETŐSÉGEI	249
CSÖNDES TÖPRENGÉS – FOGYÓ REMÉNYSÉGGEL.....	257
CSAK FEL A FEJJEL, SEMMI OPTIMIZMUS!	266
A STRATÉGIÁVÁLTÁS SZÜKSÉGESSÉGE A KONFLIKTUSKEZELÉSBEN	269
1993.....	277
KONGRESSZUS UTÁN.....	277
AMIVEL TARTOZUNK DOMOKOS GÉZÁNAK	283
MI VAGYOK, ÉS MI NEM VAGYOK?	288
KI MICSODA AZ RMDSZ-BEN?	302
AZ 1992. SZEPTEMBER 27-I ROMÁNIAI VÁLASZTÁSOK NÉHÁNY TANULSÁGA	309
PARADIGMAVÁLTÁS ELŐTT.....	343
NEM ÉRTEM, MI VAN.....	360
1994.....	401
TÖRVÉNY AZ ETNIKAI ÉS NYELVI IDENTITÁSSAL KAPCSOLATOS JOGOKRÓL,	

VALAMINT AZ ETNIKAI ÉS NYELVI KÖZÖSSÉGEK MÉLTÁNYOS ÉS HARMONIKUS EGYÜTTÉLÉSÉRŐL.....	401
1995.....	467
BUMERÁNG.....	467
1996.....	472
„Ó, SZERENCSÉTLÉN KOLOZSVÁRI MAGYAROK ...”.....	472
1997.....	476
A SZÓRVÁNYPOLYGLÓTTASÁG: PROBLÉMA VAGY ÜRÜGY?	476
SZÓRVÁNYOK ÉS „MŰSORSZÓRVÁNYOK” AVAGY EGY BESZÉDMÓD KRITIKÁJA	494
BOZGOR	503
2001.....	507
MÓDOSÍTÓ JAVASLAT A STÁTUSTÖRVÉNYHEZ.....	507
2002.....	522
EMLÉKEZTETŐ AZ RMDSZ BELSŐ VÁLASZTÁSAINAK ÜGYÉBEN.....	522
NYELVÉBEN ÉL A NEMZET.....	531
KÉT INTERJÚ.....	558
„TUDJÁK, MIT? SÉTÁLJUNK EGYET!” EMBERTUDOMÁNYOK MÁSUTT ÉS MINÁLUNK....	558
AMITŐL JOBB LESZ A VILÁG.....	580